Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1930

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ
(ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ)
ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ
ΕΠΙ ΤΗι ΒΑΣΕΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ — ΜΕΡΟΣ Β΄

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" Α. Ε. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟ
ΤΩΝ ΜΗΔΙΚΩΝ
ΠΟΛΕΜΩΝ
ΜΕΧΡΙ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

1	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄	*Ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων.*
2	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου.*
3	ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Αὐγούστου.* *Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Οἴκου τοῦ Ἰουστινιανοῦ.*
4	ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι Λέοντος τοῦ Γ΄.* *Ἀπὸ Λέοντος τοῦ Γ΄ μέχρι Βασιλείου τοῦ Α΄.*
5	ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ Βασιλείου τοῦ Α΄ μέχρι τῶν Κομνηνῶν.* *Ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.*
6	ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Φραγκοκρατίας μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.* *Ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.*
7 8	ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος (σελ. Στ΄ α΄ 196).* *Ἀπὸ τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1930 (Συμπλήρωσις τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς σελίδος Στ΄ α΄ 197).*
9	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	*Βιβλιογραφία. — Χρονολογικὸς πίναξ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. — Ἀλφαβητικὸν Εὑρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.*

Ο ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΑΓΟΡΕΥΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΝΥΚΟΣ

«...τὴν πόλιν ἀξίαν εἶναι θαυμάζεσθαι καὶ ἔτι ἐν ἄλλοις. φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας...»

(Θουκυδίδης, ΙΙ 40)

Ἔργον Φιλ. Φόλτς Μαξιμιλιάνειον Μονάχου)

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Α Σάμου (*Ἥρα καὶ πρῷρα τριήρους*). Β Χίου (*Ἀμφορεὺς καὶ Σφίγξ*). Γ Μιλήτου (*Ἀπόλλων καὶ λέων*). Δ Πριήνης (*Παλλὰς καὶ τρίαινα*). Ε Λέσβου (*Δημήτηρ καὶ τρίπους*).

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Ἢ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. ΙΩΝΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

Πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην σύγκρουσιν μεταξὺ τοῦ ἀσιανοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ὁπωσοῦν ἀκριβέστερον ὁποῖόν τι ἦτο τὸ περσικὸν κράτος, τὸ δεσπόσαν τότε τῆς Ἀσίας, καὶ διὰ τίνων περιπετειῶν τὸ κράτος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα.

Ἡ Ἀσία διαφέρει τῆς Εὐρώπης, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν προάγονται καὶ πίπτουσι τὰ κράτη αὐτῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην αἱ πολιτεῖαι διαμορφοῦνται καὶ ἀκμάζουσι κατὰ μικρόν· τὰ ἀσιανὰ κράτη ἐξ ἐναντίας αὐξάνουσι τάχιστα, ἀλλὰ καὶ τάχιστα μαραίνονται. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ τύχη τῆς περσικῆς μοναρχίας, τὴν ὁποίαν

ἵδρυσε περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ὁ Κῦρος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς μικρᾶς χώρας τῆς καλουμένης Περσίδος. Ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἡ μοναρχία αὕτη περιέλαβεν ἁπάσας τὰς μεταξὺ Ἰνδοῦ καὶ Μεσογείου ἀσιανὰς χώρας, προσέτι δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον· ἐντὸς ἑξήκοντα ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ καὶ ἐντὸς δύο ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς κατελύθη.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ὁ Κῦρος τὸ κατακτητικὸν αὐτοῦ στάδιον ἅπαν τὸ δυτικὸν μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, ὑπετάσσετο εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Κροῖσον, ὅστις βασιλεύσας τῷ 560 πρὸ Χριστοῦ εἶχε καταστήσει, ὡς εἴδομεν, ὑποτελεῖς φόρου καὶ τὰς κατὰ τὰ παράλια ἑλληνικὰς ἀποικίας, καὶ ἦτο μὲν μονάρχης ἰσχυρός, ἐνόμιζε δὲ ἑαυτὸν ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων ὀλβιώτατον, διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον. Ἐπέκεινα τοῦ Ἅλυος ἤρχιζεν ἡ μηδικὴ μοναρχία, ἧς ἐβασίλευεν ὁ τοῦ Κροίσου κηδεστὴς Ἀστυάγης· αὕτη ἄδηλον μὲν εἶναι μεχρι τίνος ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολάς, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινοανατολικὸν περιελάμβανε τὴν χώραν τὴν ἰδίως ὀνομαζομένην Περσίδα ἢ Φαρσιστάν, καὶ πρὸς δυσμὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν Κισσίων καὶ τῶν Ἀσσυρίων, διὰ τῆς ὀρεινῆς σειρᾶς τοῦ Ζάγρου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ σημερινὸν μεταξὺ Περσίας καὶ Τουρκίας σύνορον. Τῆς εὐφόρου χώρας τῶν Ἀσσυρίων ἢ Χαλδαίων, ἐν ᾗ ἤκμαζεν ἡ θαυμαστὴ πόλις Βαβυλὼν (¹), ἦρχεν ὁ βασιλεὺς Λαβύνητος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τῶν Χαλδαίων ἐξετείνετο μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ἔχον ὑποτελεῖς τήν τε Ἰουδαίαν καὶ τὴν Φοινίκην. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἐβασίλευεν ὁ Ἄμασις, ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος ὤν, συντηρῶν ἀξιόλογον στρατῶν ἑλλήνων μισθοφόρων καὶ ἐν γένει προστατεύων τοὺς Ἕλληνας ὅσοι προσ(ρ-

(¹) Ἡ *Βαβυλών*, ὡς πόλις τῶν *Ἀσσυρίων*, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ κειμένη ἐν τῇ ἰδίως *Ἀσσυρίᾳ* καλουμένῃ χώρᾳ, ἧς πρωτεύουσα ἦτο ἡ Νινευί, ἀλλ' ἐν Βαβυλωνίᾳ, ἥτις καὶ αὐτὴ κατὰ τοὺς περσικοὺς χρόνους ἐθεωρεῖτο χώρα Ἀσσυρίων, διότι τὰ ὀνόματα Ἀσσύριος καὶ Ἀσσυρία (ἢ καθ' Ἕλληνας Σύρος καὶ Συρία) ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς ἁπάσας τὰς χώρας αἵτινες ὑπήγοντο πρότερον εἰς τὸ τῶν Ἀσσυρίων κράτος.

χοντο εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἴτε διὰ νὰ ἐμπορευθῶσιν εἴτε διὰ νὰ κατασταθῶσιν εἰς αὐτήν. Ὁ Κροῖσος ἦτο ὄχι μόνον συγγενὴς τοῦ Ἀστυάγους, ἀλλὰ καὶ σύμμαχος τοῦ Λαβυνήτου [1] καὶ τοῦ Ἀμάσιος, ὥστε οἱ τέσσαρες οὗτοι βασιλεῖς ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἀδιάσειστοι. Καὶ ὅμως μετ' οὐ πολὺ οἱ Πέρσαι, πένητες ὄντες καὶ μάχιμοι, τυχόντες δὲ ἡγεμόνος γενναίου καὶ φιλοδόξου, κατέβαλον ἀλληλοδιαδόχως ὅλα ἐκεῖνα τὰ κράτη τὰ ὁποῖα, προηγουμένως ἀκμάσαντα, εἶχον παραδοθῇ εἰς τὴν ῥαθυμίαν, τὴν νωθρότητα, τὴν κατάθλιψιν· ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ αὐτοί, μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, παραδοθέντες ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς αὐτὰς κακίας, κατεβλήθησαν ὑπὸ ἑτέρων κατακτητῶν. Διότι τοῦτο ἔχει τὸ κύριον ἐλάττωμα ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμός· δὲν συντελεῖ, ὡς ὁ εὐρωπαϊκός, εἰς τὴν παίδευσιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν αὐτοφυῶν τοῦ ἔθνους ἀρετῶν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας συνεπάγεται τὴν φθορὰν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ταχεῖα ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τῶν ἐπικρατειῶν· πᾶν νέον κατακτητικὸν ἔθνος εὑρίσκει τὰ προηγούμενα νωθρὰ καὶ ῥάθυμα, ὅθεν εὐκόλως δεσπόζει αὐτῶν καὶ ἀποβαίνει μέγα· ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, μαρανθὲν καὶ τοῦτο, οὐδὲν ἧττον εὐκόλως κυριεύεται ὑπὸ ἑτέρου κατακτητοῦ.

Ἡ Περσίς, μητρόπολις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ ἔθνους καὶ κράτους, κεῖται πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν τοῦ Περσικοῦ κόλπου. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἀνῆκον εἰς τὸν λεγόμενον ζενδικὸν ἢ ἰρανικὸν κλάδον τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς καυκασικῆς φυλῆς. Εἰς τὸν αὐτὸν κλάδον ἀνῆκον καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Μηδίας [2], ἥτις ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς Περσίδος, καὶ ἐν γένει οἱ κάτοικοι ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιελαμβάνοντο μεταξὺ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ ἀπ' ἀνατολῶν, τοῦ ποταμοῦ Ὤξου καὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης ἀπὸ ἄρκτου, τοῦ Περσικοῦ καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ ἀπὸ μεσημβρίας, καὶ τοῦ ὄρους Ζάγρου ἀπὸ δυσμῶν. Ὅλα τὰ ἔθνη ταῦτα, ἢ τοὐλάχιστον τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἐπρέσβευον τὴν λεγομένην ζῳροαστρικὴν θρησκείαν καὶ ἐλάλουν διαφόρους διαλέκτους τῆς ζενδικῆς γλώσσης. Αἱ δὲ δυτικώτεραι χῶραι, αἱ κείμεναι μεταξὺ τοῦ Ζάγρου, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, τῆς Μεσογείου θαλάσσης καὶ τοῦ Περσικοῦ κόλπου, κατείχοντο ὑπὸ ἐθνῶν *ὑπαγομένων εἰς ἕτερον τμῆμα τῆς καυκασικῆς φυλῆς, τὸ σημιτικὸν ἢ ἀραμαϊκόν* [3] εἰς ὃ ἀνῆκον οἱ Σύροι ἢ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Ἄραβες, οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Φοίνικες·

---

[1] Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου *Λαβύνητος* καλούμενος βασιλεὺς τῆς Βυβυλωνίας δὲν εἶναι σύγχρονος τοῦ Κροίσου καὶ Ἀστυάγους καὶ Κύρου, δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ναβόννηδον καλούμενον βασιλέα, (ὡς πλημμελῶς ἐξελαμβάνετο μέχρι τινός), τὸν τέταρτον διάδοχον τοῦ Ναβουχοδονόσορος Β', ὅστις εἶναι ἀληθῶς σύγχρονος Ἀστυάγους καὶ Κροίσου, ἀλλ' ὁ τοῦ Ναβουχοδονόσορος Β' πατὴρ καὶ προκάτοχος Ναβοπαλάσσαρος, σύγχρονος καθ' Ἡρόδοτον τοῦ βασιλέως τῆς Μηδίας Κυαξάρους Α', πατρὸς καὶ προκατόχου τοῦ Ἀστυάγους καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Ἀλυάττου, πατρὸς καὶ προκατόχου Κροίσου. Ὥστε τὸ *Λαβύνητος* διορθωτέον ἐνταῦθα *Ναβόννηδος*.

[2] Τοὐναντίον αἱ νεώτεραι τῶν σφηνοειδῶν καλουμένων ἐν Μηδίᾳ ἐπιγραφικῶν μνημείων ἀναγραφαὶ δεικνύουσιν ὅτι οἱ Μῆδοι δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν γλωσσικὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀρίων, καὶ δὴ τὸν Ἀριανὸν ἢ Ἰρανικὸν (ἢ Ζενδικὸν) καλούμενον κλάδον ταύτης εἰς ὃν ἀνῆκον οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Βάκτριοι καὶ ἄλλοι τὸ Ἰρανικὸν καλούμενον ὀροπέδιον οἰκοῦντες λαοί, ἀλλ' ἦσαν λαὸς Τουρανικός, οὗ ἡ ἐν ταῖς ἐν Μηδίᾳ ἀνακαλυφθείσαις σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς γλῶσσα ἦν Τουρανική, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ παρὰ τοῖς Μήδοις κυρίως ἐπιχωριάζουσα καὶ ἐκ τούτων εἰς τοὺς Πέρσας καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ἰρανικοὺς λαοὺς μεταδοθεῖσα καὶ διαδοθεῖσα θρησκεία τῶν *Μάγων* ἦτο Τουρανικῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' οἱ Μῆδοι κατὰ μικρὸν ἐξιρανίσθησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν κατέστη παρ' Ἕλλησι ταυτόσημον τῷ τῶν *Περσῶν*.

[3] Τὸ *Ἀραμαϊκὸν* εἶναι τμῆμα Σημιτικοῦ. Ἀρὰμ ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ λέγεται ἡ Συρία ἡ βόρειος.

ἐνῷ αἱ ἔτι δυτικώτεραι χῶραι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἱ ἐντὸς τοῦ Ἅλυος, κατῳκοῦντο ὑπὸ τῶν θρᾳκικῶν φυλῶν, αἵτινες ἦσαν συγγενεῖς τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χερσονήσῳ ὁμωνύμων ἐθνῶν.

Ἡ Περσὶς ἦτο χώρα ὀρεινὴ καὶ τραχεῖα, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς, ἀφελεῖς τὸν βίον καὶ ἰσχυροὶ τὰ σώματα, διῃροῦντο εἰς ἑπτὰ γεωργικὰς καὶ τέσσαρας νομαδικὰς φυλάς. Ἐκ τῶν φυλῶν τούτων ἐπισημοτάτη ἦτο ἡ τῶν Πασαργαδῶν, εἰς οὓς ἀνῆκεν ὁ Κῦρος, ὁ ἀναδείξας τὸ μικρὸν τοῦτο ἔθνος κυρίαρχον ἁπάσης τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Πρὸ πάντων ὁ Κῦρος κατέστησε τοὺς Πέρσας δεσπότας τοῦ μηδικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου πρὸ τούτου ἦσαν ὑποτελεῖς. Ὁ δ' ἀγὼν οὗτος λέγεται διατελέσας μακρὸς καὶ πεισματώδης. Ὁπωσδήποτε οἱ Πέρσαι καὶ ὁ Κῦρος κατίσχυσαν ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀστυάγους καὶ τῶν Μήδων· ἀλλ' οἱ Μῆδοι παρέμειναν ἀείποτε τὸ δεύτερον ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἔθνος, καὶ ἡ συγγένεια αὐτῶν πρὸς τοὺς νέους κυριάρχας ἦτο τοσοῦτον στενή, ὥστε οἱ ἀρχαιότεροι ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουσι πολλάκις τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς Ἀνατολῆς πολέμιον Μῆδον ἀντὶ Πέρσου, καὶ τοὺς πρὸς τοῦτον διεξαχθέντας ἀγῶνας μηδικοὺς ἀντὶ περσικῶν. Πρὸς τούτοις τὰ Ἐκβάτανα, ἡ τοῦ ἀρχαίου μηδικοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἐξηκολούθει διατελοῦσα μία τῶν πρωτευουσῶν τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, οἵτινες διέτριβον συνήθως ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ θέρος, ἐνῷ τὸν χειμῶνα κατῴκουν εἰς Σοῦσα, πόλιν κειμένην πολὺ νοτιώτερον, εἰς τὸ Κίσσιον πεδίον, ἐπὶ τῷ Χοάσπῃ ποταμῷ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως.

Καταλυθέντος τοῦ Ἀστυάγους ἐπῆλθε, πρὸς ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος· ὁ δὲ Κῦρος, ἀντεπελθὼν μετὰ στρατοῦ μεγαλυτέρου, ἐζήτησε συγχρόνως νὰ κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἴωνας· ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εἰσήγησιν, ὑπολαμβάνοντες τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν ἰσχυρότερον. Ἠπατήθησαν ὅμως· διότι συγκροτηθείσης μάχης αἱματηρᾶς, τῷ 546, περὶ Πτερίαν, πόλιν κειμένην ἐπέκεινα τοῦ Ἅλυος, ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ, ὁ ἀγὼν οὗτος ἔμεινε μὲν ἄκριτος· καὶ ὁ Κροῖσος, ὑποχωρήσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ, τὰς Σάρδεις, καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ, τοῦ Λαβυνήτου (¹), τοῦ Ἀμάσιος καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤλπισεν ὅτι, ἐπελθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος, θέλει δυνηθῆ τότε νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον· ἀλλ' ὁ Κῦρος προέλαβε πάντα ταῦτα τὰ βουλεύματα, καί, ὁρμήσας ἀμέσως εἰς τὰς Σάρδεις, ἐγένετο κύριος τῆς τε βασιλευούσης ταύτης καὶ τοῦ Κροίσου αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Σάρδεων οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς ἔσπευσαν νὰ πέμψωσι πρὸς τὸν νικητὴν ἀγγέλους, λέγοντες ἑαυτοὺς προθύμους νὰ διαμείνωσιν ὑπ' αὐτὸν ὑποτελεῖς φόρου, ὅπως διετέλεσαν ὑπὸ τὸν Κροῖσον· ἀλλ' ἔλαβον ἀπάντησιν πικρὰν καὶ δυσμενῆ, ἐξαιρέσει τῶν Μιλησίων (²), ὧν καὶ μόνων, ἄδηλον διατί, ἐγένοντο δεκταὶ αἱ προτάσεις. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπολέμησαν γενναίως ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου κυριάρχου τῆς Ἀνατολῆς, καθὼς καὶ οἱ αὐτόθι Δωριεῖς. Καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι Χίος καὶ Λέσβος ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Αἱ νῆσοι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Κύρου, μὴ ἔχοντος τότε ἔτι ναυτικὴν δύναμιν, ἀλλ' ὑπετά-

---

(¹) Λέγε τοῦ Ναβοννήδου.

(²) Πάντως διότι ἡ Μίλητος ἦτο πόλις πλουσιωτάτη καὶ ἰσχυροτάτη καὶ ὀνομαστοτάτη, μέγα πλῆθος ἔχουσα ἀποικιῶν ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει.

χθησαν, διότι εἶχον ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερασπίσωσι. Μόνη ἡ Σάμος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ ἀπέβη μάλιστα μετ' ὀλίγον ἰσχυροτάτη ὑπὸ τὸν τύραννον Πολυκράτην. Ὁ δὲ Κῦρος ἔπειτα κατέκτησε τὴν Βαβυλῶνα, καταλύσας οὕτω καὶ τὸ τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων μεγάλων βασιλείων ὅσα ὑπῆρχον πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Δεσπόσας δὲ τῆς Βαβυλῶνος κατέστη κύριος καὶ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῇ χωρῶν, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας· καὶ τελευταῖον, περὶ τὸ 529 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ἀπέθανεν εἴς τινα κατὰ τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Καμβύσου, βασιλεύσαντος ἔτη ἑπτὰ καὶ μῆνας πέντε, καθυπετάχθησαν ἥ τε

Ὁ τάφος τοῦ Κύρου παρὰ τὰς Πασαργάδας

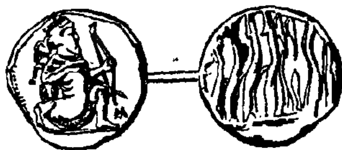
Αἴγυπτος, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμάσιος Ψαμμηνίτου, καὶ αἱ ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς Ἀφρικῆς ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, Κυρήνη καὶ Βάρκη. Ἀλλ' ἀποθανόντος τοῦ Καμβύσου ἐσφετερίσθη τὴν βασιλείαν ὁ Μῆδος Σμέρδις (¹), ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μήδων ἐν τῷ κράτει ὑπεροχήν. Δὲν ἐβασίλευσεν ὅμως εἰμὴ ὀλίγους μόνον μῆνας, διότι ἑπτὰ Πέρσαι ἐπιφανεῖς, ἀνήκοντες εἰς τὸ γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἐδολοφόνησαν αὐτὸν καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα ἕνα ἐξ ἑαυτῶν, Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπους (²)· ὥστε ἡ περσικὴ βασιλεία ἀφῃρέθη μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Κύρου, παρέμεινεν ὅμως πάντοτε εἰς τὸ ἐπισημότατον γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

(¹) Ὁ λεγόμενος *Ψευδοσμέρδις* (τὸ ἀληθὲς ὄνομα αὐτοῦ εἶναι Γαυμάτης) διότι παρέστησεν ἑαυτὸν κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Καμβύσου ὡς τὸν τούτου νεώτερον ἀδελφὸν καὶ κληρονόμον τοῦ θρόνου ἀληθῆ Σμέρδιν, ἐνῷ ὁ Σμέρδις οὗτος εἶχε φονευθῇ ἤδη ὑπὸ τοῦ Καμβύσου, ὁ δὲ λεγόμενος Σμέρδις ἦν Μῆδος *μάγος*.

(²) Εἰς τὸν Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπους, ὅστις ἦν *Ἀχαιμενίδης*, ἀρχηγὸς τοῦ νεωτέρου κλάδου τοῦ οἴκου τῶν Ἀχαιμενιδῶν, τοῦ πρεσβυτέρου ἐκλιπόντος μετὰ τοῦ Καμβύσου καὶ Σμέρδιος, ἀνῆκε κληρονομικῷ δικαίῳ ὁ θρόνος τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

Ὁ Δαρεῖος, ὅστις ἐβασίλευσε τριάκοντα καὶ ἓξ ἔτη, ἠναγκάσθη πρὸ πάντων νὰ δαμάσῃ τοὺς ἀφηνιάσαντας Μήδους, καὶ ἄλλας τινὰς στάσεις νὰ καταβάλῃ· οὕτω δὲ ἀσφαλίσας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπεχείρησε νὰ διοργανώσῃ ὁπωσοῦν τὰς ὑπὸ τῶν προκατόχων κατακτηθείσας χώρας· διὸ ἔλεγον οἱ Πέρσαι ὅτι ὁ μὲν Κῦρος ὑπῆρξε πατήρ, ὁ δὲ Καμβύσης δεσπότης, ὁ δὲ Δαρεῖος κάπηλος τοῦ κράτους, δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπεχείρησε μεθοδικήν τινα ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ διαχειρίσεως. Τῳόντι ἐπὶ τῶν δύο πρώτων βασιλέων οἱ φόροι δὲν ἦσαν ὡρισμένοι· αἱ ἐπαρχίαι κατέβαλλον τὰ λεγόμενα δῶρα, τὰ ὁποῖα ἄλλο ὅριον δὲν εἶχον εἰμὴ τὴν δυσκόλως δυναμένην νὰ κορεσθῇ πλεονεξίαν τῶν σατραπῶν, ἤτοι διοικητῶν· ὁ δὲ Σμέρδις πάλιν, ἵνα προσοικειωθῇ τὴν εὔνοιαν τῶν ὑπηκόων, ἔπεσεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολήν, προκηρύξας τριετῆ ἀτέλειαν φόρου καὶ στρατιᾶς. Οὕτως ἀνώμαλα εὑρὼν τὰ πράγματα ὁ Δαρεῖος διῄρεσε τὸ ὅλον κράτος εἰς εἴκοσι σατραπείας ἢ μεγάλας διοικήσεις καὶ ἐπέβαλεν ἑκάστῃ ὡρισμένον ἐτήσιον χρηματικὸν φόρον καὶ ὡρισμένην εἰσφορὰν φυσικῶν προϊόντων πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς. Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιλαμβάνοντο ἐντὸς τῆς ἀχανοῦς ἐκείνης βασιλείας μόνη ἡ Περσὶς οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον· καὶ ὄχι μόνον οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον, ἀλλ' ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις ὅτι, κατὰ μέγα μέρος, ὁ ἀνυπολόγιστος τοῦ ὅλου κράτους φόρος διενέμετο μεταξὺ τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι αὐτοὶ ἐλάμβανον τὰς πλείστας καὶ πλουσιωτάτας λειτουργίας καὶ ὑπηρεσίας.

Ὁ διορισμὸς τοῦ φόρου ἐβελτίωσε βεβαίως τὴν τύχην τῶν ὑπηκόων· ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου οἱ σατράπαι τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἠμποδίζοντο νὰ ὑπερβαίνωσι τὸν τεταγμένον αὐτοῦ ὅρον. Ἕκαστος σατράπης ἦτο βασιλίσκος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, πολιτευόμενος σχεδὸν ὅπως ἤθελεν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν, ὑπόχρεως δὲ ὢν μόνον νὰ πέμπῃ τὸν βασιλικὸν φόρον, νὰ συνέχῃ τοὺς πολεμίους καὶ νὰ συντελῇ, δι' ἀναλόγου στρατιᾶς, εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ μεγάλου βασιλέως. Παρὰ τῷ σατράπῃ ὑπῆρχε μὲν βασιλικὸς γραμματεύς, ὅστις πιθανώτατα διεχειρίζετο τὰ οἰκονομικὰ τῆς ἐπαρχίας καὶ ἠδύνατο ἴσως νὰ λογίζεται ὑπὸ τῆς ἐν Σούσοις αὐλῆς ὡς ἐπιτηρητὴς καὶ ἐλεγκτής, ἀλλ' ὁ σατράπης εἶχε μυρίους τρόπους νὰ διαφεύγῃ τὸν ἔλεγχον τοῦ τοποτηρητοῦ τούτου, ἢ νὰ συμβιβάζηται μετ' αὐτοῦ. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι ἀφορμαὶ ἀταξίας καὶ καταχρήσεων. Οἱ πέρσαι ὑπάλληλοι δὲν ἐπενέβαινον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὑφ' ἑκάστου ἀτόμου πληρωτέου φόρου. Ὁ γραμματεὺς διένεμεν ἁπλῶς τὸ ὑπὸ τῆς ὅλης σατραπείας πληρωτέον ποσὸν εἰς τὰς διαφόρους χώρας, πόλεις ἢ ἐπαρχίας, καὶ ἔπειτα ἄφηνεν εἰς τὰς τοπικὰς ἀρχὰς νὰ προσδιορίσωσι τί θέλει πληρώνει ἕκαστος κάτοικος. Αἱ δὲ τοπικαὶ αὗται ἀρχαὶ δὲν συνέκειντο ἐξ ὑπαλλήλων διωρισμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἦσαν αἱ ἰθαγενεῖς ἀρχαί, τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εὗρον ὅτε κατέκτησαν τὰς χώρας ταύτας καὶ τὰς ὁποίας διετήρησαν τὸ μὲν πρῶτον ἕνεκα τῆς ἰδίας αὐτῶν διοικητικῆς ἀνικανότητος, ἔπειτα δὲ ἕνεκα τῆς νωθρότητος αὐτῶν· ἀπαραλλάκτως καθὼς συνέβη ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἥτις ἐπέτρεψε πᾶσαν σχεδὸν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας. Αἱ ἐγχώριοι λοιπὸν αὗται ἀρχαὶ ἦσαν ὅλως ἀνεξέλεγκτοι, καί, ἂν ἐκ διαλειμμάτων ὁ σατράπης ἤθελε νὰ περιστείλῃ αὐτάς, ἡ αὐθαίρετος ἐπέμβασις αὐτοῦ συνεπήγετο νέας καταπιέσεις. Πρὸς τούτοις εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας πόλεις καὶ θέσεις ὑπῆρχον συνήθως περσικαὶ φρουραί, κατὰ τῶν καταχρήσεων τῶν ὁποίων οὐδένα συνήθως εἶχε προστάτην ὁ ὑπήκοος λαός. Τελευταῖον εἰς πολλὰς χώρας οἱ Πέρσαι κατέλι-

Διπλοῦς δαρεικός
Βασιλεὺς τοξεύων καὶ ἀκανόνιστοι γραμμαί

πον τοὺς ἔκπαλαι ὑπάρχοντος αὐτόθι βασιλίσκους, οἵτινες, διατηροῦντες τό τε ὄνομα αὐτῶν καὶ ἀξίωμα, ἦσαν ἁπλῶς ὑποτελεῖς φόρου εἰς τὴν ἐν Σούσοις αὐλήν.

Ἐκ *τῶν εἴκοσι σατραπειῶν μία καὶ μόνη, ἡ ἀνατολικωτάτη πασῶν*, ἡ Ἰνδική, ἐπλήρωνε τὸν φόρον (¹) αὐτῆς εἰς χρυσὸν καὶ εἰς εὐβοϊκὰ τάλαντα, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι ἐπλήρωνον εἰς ἄργυρον καὶ εἰς βαβυλώνια τάλαντα, μεγαλύτερα ὄντα τῶν εὐβοϊκῶν. Καὶ αἱ μὲν δεκαεννέα σατραπεῖαι αἱ εἰς ἄργυρον τελοῦσαι τὸν φόρον ἔδιδον πᾶσαι ὁμοῦ 7.740 βαβυλώνια τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 74.000.000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ἡ δὲ εἰκοστή, ἡ εἰς χρυσὸν τελοῦσα, ἔδιδε 360 τάλαντα χρυσίου, ἤτοι, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὁριζομένην ἀναλογίαν τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον (ὡς 1 πρὸς 13), 4.680 εὐβοϊκὰ τάλαντα ἀργυρίου, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 32.000.000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ὥστε ἡ μία καὶ μόνη αὕτη σατραπεία ἔδιδεν ὑπὲρ τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὅλου φόρου, ὅπερ ὁ Ἡρόδοτος ἐξηγεῖ διὰ τῶν πολλῶν κατοίκων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς ἀπεράντου αὐτῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ ἀφθόνου χρυσοῦ τὸν ὁποῖον παρῆγεν.

[»Ὁ Ἡρόδοτος δίδωσιν ἡμῖν περιγραφὴν τῆς ἀπὸ Ἐφέσου μέχρι Σούσων βασι»λικῆς ὁδοῦ μετὰ τῶν πολλῶν σταθμῶν αὐτῆς (Ἡροδότου Ε 62, 54 «σταθμοὶ δὲ πανταχοῦ »εἰσι βασιλήισι καὶ καταλύσεις κάλλισται, δι' οἰκουμένης τε ἡ ὁδὸς ἅπασα καὶ ἀσφαλέος... »Καὶ δὴ λέγω σταδίους εἶναι τοὺς πάντας ἀπὸ θαλάσσης τῆς ἑλληνικῆς μέχρι Σούσων »τεσσαράκοντα καὶ τετρακισχιλίους καὶ μυρίους· οἱ γὰρ ἐξ Ἐφέσου καὶ Σάρδιος εἰσὶ »τεσσαράκοντα καὶ πεντακόσιοι στάδιοι καὶ οὕτω *τρισὶ* ἡμέρῃσι μηκύνεται ἡ τρίμηνος »ὁδός» (ἡ ἀπὸ Σάρδεων μέχρι Σούσων).

»Ὁ Δαρεῖος ὁ ζεύξας τὸν θρακικὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἴστρον διὰ γεφύρας »συνημμένων πλοίων καὶ *πρῶτος* (μετὰ τοὺς μυθικοὺς Σέσωστριν καὶ Τσάρκωνα) ἐξ Ἀσίας »εἰς Εὐρώπην μετὰ στρατοῦ διαβὰς *ἱστορικὸς* ἡγεμών, πολλὰ ἐπετέλεσε καὶ ἄλλα ἔργα »συγκοινωνίας ἐν τῷ ἀχανεῖ κράτει αὐτοῦ, ἰδίως χάριν τῆς προαγωγῆς τῆς ἐμπο»ρίας, συνάπτων τὰς προσκτήσεις νέων χωρῶν πρὸς ἐκπολιτιστικοὺς σκοπούς. »Οὕτω προσεκτήσατο τὸ νῦν *Ἀφγανιστάν* (τὴν χώραν τῶν *Πακτυῶν*) καθ' Ἡρόδο»τον, νῦν *Φαχτοῦ*, ὡς καλοῦσιν ἑαυτοὺς οἱ οἰκήτορες τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν τῆς Νέας »μωαμεθανικῆς Περσίας χώρας τῶν *θρήνων (ἀφγάν)* καλουμένας χώρας. (Ἐκλήθη δὲ »οὕτως ἡ χώρα τοῦ *Φαχτοῦ* ὑπὸ τῶν Περσῶν διὰ τὰς καταστρεπτικὰς ἐνταῦθα ἐναντίον »τῆς Περσίας ἐπιδρομικὰς στρατείας τῶν Φαχτοῦ καὶ τὸ Πενταπόταμον *(Πανδζάπ)* τῆς »Ἰνδικῆς, ἀφοῦ πρῶτον πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν χωρῶν τούτων ἐξέπεμψεν ἐπιτροπείαν γεω»γραφικήν, ἧς μετεῖχεν (ἴσως δὲ καὶ ἡγεῖτο) καὶ ὁ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀκμάζων »περίφημος μικρασιανὸς Ἕλλην γεωγράφος *Σκύλαξ ὁ Καρυανδεύς*, ὅστις καὶ διοικῶν »στόλον κατασκευασθέντα ἐπὶ τοῦ Ἰνδοῦ διέπλευσε τὸν ποταμὸν τοῦτον μέχρι τῶν ἐκβο»λῶν αὐτοῦ καὶ πρῶτος ἐξηρεύνησε τὰς παραλίας τῆς Γεδρωσίας (Βελουχιστάν) καὶ τῆς »Νοτίους Ἀραβίας. Ὁμοία ἐπιτροπεία, ἧς μετεῖχεν ὁ αὐτὸς ἕλλην γεωγράφος ἐπέμφθη »ὑπὸ τοῦ Δαρείου καὶ εἰς τὴν ἤδη ὑπὸ τοῦ Καμβύσου κατακτηθεῖσαν Αἴγυπτον, ἔνθα »νῦν ὁ μέγας βασιλεὺς πολλὰ ἐπετέλεσεν ἔργα δημόσια ἐκπολιτιστικά, ἀποκαταστήσας

(¹) Καθ' ὃν τρόπον δηλονότι οἱ Ἕλληνες ὑπελόγιζον τὸν ὑπὸ τῆς Ἰνδικῆς τελούμενον φόρον, οὐχὶ δὲ διότι ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἢ ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἦτο νομισματικὴ μονὰς τὸ περσικὸν τάλαντον. Σημειωτέον δὲ ὅτι Ἰνδικὴν νοητέον ἐνταῦθα μόνον τὸ μέρος τοῦ νῦν *Ἰνδοστὰν* τὸ λεγόμενον Πανδζάπ, ἤτοι Πενταπόταμον, διότι τοῦτο μόνον ἐκ τοῦ νῦν Ἰνδοστὰν εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τὸ περσικὸν κράτος.

»τὰς ἀρχαίας ἐμπορικὰς ὁδοὺς τὰς ἑνούσας τὴν Αἴγυπτον πρὸς τὸν λοιπὸν κόσμον καὶ »δαψιλῆ παρεχούσας πλοῦτον εἰς τὴν χώραν ταύτην. Ὁ Δαρεῖος ἀποκατέστησε τὴν »παλαιὰν μεταξὺ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ τῆς Μεσογείου διὰ τοῦ Νείλου ἐκτελεσθεῖσαν »διὰ διώρυγος ὁδὸν καὶ ἐπήνεγκε συνάφειαν ἐμπορικὴν ἀπ' εὐθείας ἐν Ἀσίᾳ μεταξὺ τῶν »ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ἀποκατέστησε δὲ καὶ τὰς ἀπὸ τῶν »αἰγυπτιακῶν περὶ τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν Ἐρυθρὰν ἀκτῶν μέχρι τῶν ἔνδον τοῦ *Σουδὰν* »διηκούσας ἐμπορικὰς ὁδοὺς καὶ ἕνεκα τῶν ἔργων τούτων συγκατηριθμήθη ὑπὸ τῶν Αἰγυ»πτίων τοῖς ἓξ μεγάλοις ὑπὸ τοῦ λαοῦ τούτου τιμωμένοις νομοθέταις. Ἔπεμψε δ' ὁ Δαρεῖος »ἐπιτροπείαν ἐρευνητικὴν καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἕλληνος ἐν τῇ αὐλῇ »ἰατροῦ αὐτοῦ Δημοκήδους τοῦ Κροτωνιάτου. Ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἀπέτυχε τοῦ σκο»ποῦ, διότι ὁ Δημοκήδης ἀποβὰς εἰς τὸν Τάραντα ἐγκατέλιπε τὴν ἀποστολὴν ἀπελθὼν »εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Καθόλου εἰπεῖν ὁ Δαρεῖος Α' ὑπῆρξε μετὰ τὸν μέγαν Κῦρον, »ὁ μέγιστος τῶν μοναρχῶν τοῦ ἀρχαίου ἀνατολικοῦ κόσμου»].

Ἅπας δὲ οὗτος ὁ μεταλλικὸς φόρος ἀπεταμιεύετο συνήθως, διότι τὰ κατὰ σατραπείας διανενεμημένα στρατεύματα διετρέφοντο καὶ ἄλλως συνετηροῦντο ἰδίᾳ ὑφ' ἑκάστης σατραπείας· ἡ αὐλὴ διετρέφετο ὁμοίως διὰ τῶν φυσικῶν προϊόντων ὅσα πανταχόθεν ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο· καὶ παρεκτὸς τούτου, οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας εἶχον καὶ ἄλλα ἴδια *εἰσοδήματα ἀπὸ* κτημάτων τοῦ στέμματος, ἀπὸ δημεύσεων, ἀπὸ δώρων, κλπ. Ὅθεν ὁ τακτικὸς χρηματικὸς φόρος, μένων διαθέσιμος, ἐκομίζετο εἰς Σοῦσα καὶ ἀναλυθεὶς ἐκεῖ ἐχύνετο εἰς πίθους κεραμίνους, μέχρις οὗ, παγέντος τοῦ μετάλλου, ἐθραύετο ὁ κέραμος καὶ ἀπεθησαυρίζετο ὁ μετάλλινος ὄγκος, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὁσάκις ἦτο ἔκτακτός τις ἀνάγκη, ἀπετέμνετο τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν, καὶ ἐνομισματοκοπεῖτο· διότι ὁ Δαρεῖος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, πρῶτος ἔκοψε περσικὸν νόμισμα χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν, τοὺς λεγομένους δαρεικούς (1). Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Δαρεῖος, ὡς φαίνεται, εἰσήγαγε καὶ τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ταχυδρομικῶν σταθμῶν, δι' ὧν τά τε Σοῦσα καὶ τὰ Ἐκβάτανα συνεδέοντο μετὰ τῶν ἀπωτάτων τοῦ κράτους μερῶν.

Ἐπὶ Δαρείου ὡσαύτως ὑπετάχθη εἰς τοὺς Πέρσας ἡ Σάμος. Δέκα περίπου ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κύρου κατάκτησιν τῶν Σάρδεων κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς νήσου ταύτης διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας ὁ τύραννος Πολυκράτης, ὅστις κατέκτησε πολλὰς παρακειμένας νήσους καὶ πολλὰς ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου πόλεις, κατεσκεύασε στόλον ἑκατὸν πεντηκοντόρων, ἤτοι πλοίων κινουμένων ὑπὸ πεντήκοντα κωπῶν, συνετήρει στρατὸν 1000 μισθοφόρων τοξοτῶν, ἐπεχείρησε νὰ κυριαρχήσῃ ἁπάσης τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ ἐν γένει συνεκρότησε τὴν μεγαλυτέραν κατ' ἐκεῖνο τοῦ

(1) Τὸν δαρεικὸν καλούμενον δηλονότι στατῆρα. Ὁ ἀργυροῦς στατὴρ εἶχεν ἐν Ἀθήναις ἀξίαν τεσσάρων δραχμῶν. Ἀνάλογος δ' ἦν ἡ τοῦ τετραδράχμου τοῦ χρυσοῦ ἀξία. Ὑπῆρχον δὲ πολλῶν εἰδῶν στατῆρες, ἰδίως χρυσοῦ, λαμβάνοντες τὸ ὄνομα ἐκ τῶν ἡγεμόνων (στ. Κροίσειος, Φιλίππειος, Ἀλεξάνδρειος), ὅπως ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἑλληνικῆς βυζαντιακῆς βασιλείας, ***δουκᾶτον*** (ἀπὸ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα), ***μονομαχᾶτον*** (ἀπὸ τοῦ β. Κωνσταντίνου θ' τοῦ Μονομάχου) ἢ ἐκ τῶν πόλεων (Φωκαϊκὸς ἢ Φωκαΐτης ἢ Φωκαεύς, Κυζικηνός, Αἰγιναῖος, Κυρηναϊκός). Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ στατὴρ ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ***δαρεικὸς*** κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ αὐτοῖς πέρσου βασιλέως Δαρείου Α' δὲν ἔλαβε τὸ ὄνομα παρὰ τοῖς Πέρσαις ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἰρανικῆς λέξεως ***Ζάρα*** (νεοπερσικὸν ***Ζὰρ***=χρυσός, ***Ζάρικα***=χρυσοῦς, χρυσοῦν νόμισμα (πρβλ. ***Ζάραχούστρα*** ἢ Ζοροάστρης=χρυσὸς λάμπων), παρετυμολογικῶς δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ***Ζάρικα*** μετεποιήθη εἰς ***δαρεικός***, ὅπερ ἐδόθη καὶ εἰς ἀργυρᾶ περσικὰ νομίσματα.

χρόνου ναυτικὴν τῆς Ἑλλάδος δύναμιν, περιῆλθε δὲ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Ἄμασιν εἰς σχέσεις φιλικὰς καὶ συμμαχικάς, αἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἓν τῶν χαριεστάτων διηγημάτων τῆς ἀρχαιότητος. Τῷόντι ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι ὁ Ἄμασις, θεωρῶν τὰς μεγάλας ἐκείνας εὐτυχίας τοῦ Πολυκράτους, γινώσκων δὲ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν εἰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ τὸν τιμωρήσῃ διὰ τὴν ἀδιάλειπτον ταύτην εὐδαιμονίαν, τὸν συνεβούλευσε νὰ διακόψῃ αὐτὸς αὐτήν, προξενῶν ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν βαρεῖάν τινα θλῖψιν, λ.χ. ἀποβάλλων ὅ,τι ἔχει πολυτιμότατον. Ὁ Πολυκράτης εὗρεν ὀρθὴν τὴν συμβουλήν, καί, ἀναχθεὶς ἐπὶ πεντηκοντόρου εἰς τὸ πέλαγος, ἔρριψεν εἰς αὐτὸ τὴν χρυσόδετον σφραγῖδα, τὴν ὁποίαν ἔφερε πάντοτε, οὖσαν μὲν ἐκ λίθου σμαράγδου, ἔργον δὲ τοῦ περιφήμου τεχνίτου Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέους. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ δακτύλιος οὗτος εὑρέθη ἐντὸς τῆς κοιλίας μεγάλου ἰχθύος, τὸν ὁποῖον ἁλιεὺς προσέφερεν εἰς τὸν τύραννον. Ὁ δὲ Ἄμασις, μαθὼν τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ σώσῃ ἄνθρωπος ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι πράγματος, καὶ ὅτι βεβαίως ὁ Πολυκράτης θέλει τελευτήσει κακῶς, ἀφοῦ εὑρίσκει καὶ ὅσα θέλει νὰ ἀποβάλῃ· ὅθεν ἔπαυσε τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἄλλοι φρονοῦσιν ὅτι ὄχι ὁ Ἄμασις ἀλλ' ὁ Πολυκράτης διέλυσε τὴν φιλίαν ταύτην, διὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν ἀπιστίαν· καὶ ἴσως ἅπαν ἐκεῖνο τὸ διήγημα εἶναι πλάσμα τοῦ ἱστορικοῦ, συνηθίζοντος πολλάκις νὰ ἐκδηλοῖ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις διὰ τοιούτων ἠθικῶν ἱστορημάτων· ἀλλ' ἀνεφέρομεν αὐτὸ ὡς ἓν τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τῆς δοξασίας τῶν προπατόρων ἡμῶν, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν πρὸς τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχίαν. Ὁπωσδήποτε ἡ εὐτυχία τοῦ Πολυκράτους διήρκεσεν ἔτι πολύ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς αὐτὸν Σάμιοι, ἐπιχειρήσαντες νὰ καθαιρέσωσι διὰ τῆς βίας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπέτυχον· οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἠθέλησαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κορινθίων, νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς φυγάδας τούτους ἀπεκρούσθησαν. Τότε οἱ φυγάδες, ζητοῦντες πόρον, ἀπεφάσισαν νὰ λεηλατήσωσι τὴν Σίφνον· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁποῖαι παράδοξοι μεταβολαὶ συμβαίνουσιν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, οἱ Σίφνιοι ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, διὰ τὰ χρυσωρυχεῖα καὶ τὰ ἀργυρωχεῖα αὐτῶν, ἐκ τῶν πλουσιωτάτων ἀνθρώπων τῆς γνωστῆς οἰκουμένης. Ἡ ἀπὸ τῶν μεταλλείων τούτων πρόσοδος, ἥτις διενέμετο κατ' ἔτος μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς νήσου, ἦτο τοσαύτη ὥστε ἀπὸ μόνης τῆς δεκάτης, τῆς εἰς Δελφοὺς ἀνατιθεμένης, ἐσχηματίσθη αὐτόθι θησαυρὸς ἴσος τῶν μεγίστων ἀποταμιευμάτων τῶν ἁπανταχόθεν τῆς γῆς εἰς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο πεμπομένων. Οἱ Σάμιοι λοιπόν, ἀφοῦ ἥρπασαν ἐκ Σίφνου ἑκατὸν τάλαντα, ὅ ἐστιν 600.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἠγόρασαν ἀπὸ τῆς Ἑρμιόνης τὴν νῆσον Ὑδρέαν, δηλαδὴ τὴν σημερινὴν Ὕδραν, ἥτις, ἄλλη αὕτη ἀλλόκοτος ἀλλοίωσις, ἐπέπρωτό ποτε νὰ πέμψῃ ἐπανειλημμένως στόλους, ἵνα σώσῃ ἀπὸ κατακτητῶν ἀγρίων τοὺς ἀπογόνους ἐκείνων, ὧν τινες ἠγόραζον αὐτὴν τὸ πάλαι ὡς εὐτελὲς κτημάτιον· διότι οὐδ' ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου, ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Κρήτην καὶ κατέλαβον τὴν Κυδωνίαν, ὅπου ὅμως κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν ἀντιπάλων τοῦ Πολυκράτους, ἐνῷ οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἰσχυρότερος καὶ εὐτυχέστερος. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἡ Σάμος κατέστη «πολίων πασέων πρώτη ἑλληνίδων καὶ βαρβάρων». Εἰς αὐτὸν ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος τὰ ἔργα ὅσα ὁ Ἡρόδοτος ἀπεθαύμασεν αὐτόθι κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν ἑκατονταετηρίδα· τὸ διὰ μέσου ὄρους ὑψηλοῦ, ἐν διαστήματι σταδίων ἑπτὰ ὀρυχθὲν ὑδραγωγεῖον [1].

[1] Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο ἀνεκαλύφθη τῷ 1890 καὶ εὑρέθη τοιοῦτον οἷον ἀκριβῶς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Γ. 60).

τὸ ἐν θαλάσσῃ πρόχωμα τοῦ λιμένος, τὸ ὁποῖον εἶχε βάθος μὲν εἴκοσιν ὀργυιῶν· μῆκος δὲ πλειότερον τῶν δύο σταδίων· καὶ ὁ ἀχανὴς ναὸς τῆς Ἥρας. Ἀλλ' ἐνῷ τοσαῦτα διέπραττε καὶ ἐμελέτα ἔτι μείζονα, καὶ ἐκόσμει τὰς πρακτικὰς τοῦ βίου μερίμνας διὰ τῆς φιλίας αὐτοῦ πρὸς τὸν χαριέστατον ποιητὴν Ἀνακρέοντα, καὶ ἐφαίνετο ὁ μακαριώτατος τῶν ἀνθρώπων, αἴφνης ἐξεπληρώθη τὸ ἀπαίσιον τοῦ Ἀμάσιος προαίσθημα· διότι, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Καμβύσου, ὁ Πολυκράτης ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ὀροίτου, πέρσου σατράπου τῆς παρακειμένης στερεᾶς. Τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη τὸ πρῶτον ὁ γραμματεὺς Μαίανδρος· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Δαρείου, κατέβαλε τὸν Μαίανδρον ὁ τοῦ Πολυκράτους ἀδελφὸς Συλοσῶν, διὰ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἀπέσφοξεν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς νήσου, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ γυναῖκας καὶ παῖδας· ἂν καὶ δύσκολον φαίνεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ σφαγὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερής, οὐδὲ λέγεται πόθεν ἦλθον οἱ νέοι τῆς νήσου κάτοικοι. Ὁ Μαίανδρος ἐζήτησε μέν, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι φυγάδες, τὴν συνδρομὴν τῶν Λακεδαιμονίων, ἀλλ' οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἤδη τὴν αἴτησιν, ὥστε ὁ Συλοσῶν παρέμεινεν ἄρχων ἐν εἰρήνῃ τῆς Σάμου, ὑποτελὴς ὢν φόρου εἰς τοὺς Πέρσας, ὅπως καὶ αἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς ἰωνικαὶ πόλεις· μετ' οὐ πολὺ δέ, ἐπὶ τῆς στρατείας τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, εὑρίσκομεν μεταξὺ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅσοι παρηκολούθουν τὸν μέγαν βασιλέα καὶ τὸν δεσπότην τῆς Σάμου Αἰάκην, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Συλοσῶντος.

Σκύθαι ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἀγγείου ἐξ ἠλέκτρου

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, τῆς ὁποίας περιστάσεις τινὲς ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐγένετο περὶ τὸ 515 ἔτος πρὸ Χριστοῦ. Ὁ μέγας βασιλεὺς συνήθροισεν, ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, 700.000 ἀνδρῶν, πεζῶν καὶ ἱππέων, καὶ 600 πλοῖα, διεπέρασεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ γεφύρας, ἣν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ κατεσκεύασεν, ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ὁ σάμιος ἀρχιτέκτων Μανδροκλῆς, ἔπεμψε τὸν στόλον, διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἐντὸς τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, ἵνα παρασκευάσῃ αὐτῷ ἐκεῖ ἑτέραν γέφυραν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ ἄλλου στρατοῦ διῆλθε διὰ τῆς Θράκης, καθυπέταξε τὰς θρᾳκικὰς φυλὰς ὅσας συνήντησε καθ' ὁδόν, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου εὗρεν ἕτοιμον τὴν δευτέραν γέφυραν καὶ διέβη οὕτω τὸν μέγιστον ἐκεῖνον τῶν ἐπὶ γῆς ποταμῶν, διότι, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τοιοῦτος ἐνομίζετο ὁ Ἴστρος. Ὁ στόλος ὅστις προσέφερεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἄλλας, συνέκειτο, ὡς φαίνεται, καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ Ἑλλήνων, τῶν τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τῶν νησιωτῶν· διότι ὁ φοινικικὸς στόλος δὲν προσῆλθεν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος εἰμὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πᾶσαι ἢ τοὐλάχιστον αἱ πλεῖσται κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδες πόλεις διετέλουν ὑπὸ

δεσπότας, οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑποστηρίζουσαν αὐτοὺς περσικὴν κυβέρνησιν καὶ μετέσχον προθύμως τῆς σκυθικῆς στρατείας, ἕκαστος μετὰ τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτῷ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν δεσποτῶν τούτων ἀναφέρονται ὀνομαστὶ Στράττις ὁ Χίου, Αἰάκης ὁ Σάμου, Λαοδάμας ὁ Φωκέας, Ἱστιαῖος ὁ Μιλήτου, Ἀρισταγόρας ὁ Κύμης, Δάφνις ὁ Ἀβύδου, Ἵπποκλος ὁ Λαμψάκου, Ἡρόφαντος ὁ Παρίου, Μητρόδωρος ὁ Προκοννήσου, Ἀρισταγόρας ὁ Κυζίκου καὶ Μιλτιάδης ὁ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου. Ἦσαν δὲ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ Δαρεῖος περάσας τὸν Ἴστρον ἐπὶ τῆς γεφύρας ἣν οὗτοι ἔζευξαν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ λύσωσιν αὐτὴν καὶ νὰ παρακολουθήσωσι τὸν στρατόν, μὴ καταλείποντες εἰς τὰ πλοῖα εἰμὴ τοὺς κωπηλάτας καὶ τοὺς πρὸς πλοῦν ἀπαραιτήτους ναύτας. Ἦσαν δὲ οἱ Ἕλληνες ἕτοιμοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν παραγγελίαν ταύτην, ὅτε, κατ' εὐτυχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, Κώης ὁ τῶν Μυτιληναίων στρατηγός, ζητήσας καὶ λαβὼν προηγουμένως τὴν ἄδειαν αὐτοῦ, παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἣν ἤδη ἐπιχειρεῖ εἰς τὰς σκυθικὰς ἐρήμους δύναται νὰ ἀποβῇ σφόδρα ἐπικίνδυνος, ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἐπέλθῃ ἀνάγκη ὀπισθοχωρήσεως καὶ ὅτι, τούτου δοθέντος, ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ διαλυθῇ ἡ γέφυρα, ἀλλὰ νὰ διατηρηθῇ, φυλαττομένη παρ' ἐκείνων οἵτινες ἔζευξαν αὐτήν. Ὁ Δαρεῖος ὄχι μόνον δὲν ὠργίσθη διὰ τὴν χρηστὴν ταύτην συμβουλὴν ἀλλὰ καὶ γενναίως ἀντήμειψεν ἕνεκεν αὐτῆς τὸν Κώην· ἤδη δέ, μεταβαλὼν γνώμην καὶ δέσας εἰς σχοινίον ἑξήκοντα κόμβους· «λάβετε, εἶπε πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸ σχοινίον τοῦτο, καὶ ἅμα ἀπέλθω ἐπὶ τοὺς Σκύθας, λύετε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἕνα κόμβον· ἐὰν δέ, λυθέντων οὕτως ὅλων τῶν κόμβων, δὲν ἐπανέλθω εἰσέτι, ἀποπλέετε τότε εἰς τὴν πατρίδα ὑμῶν». Τὸ διήγημα τοῦτο εἶναι ἀξιοσημείωτον ὄχι μόνον διότι καταδεικνύει τὸν ἐπικρατοῦντα τότε ἀφελῆ τῆς καταμετρήσεως τοῦ χρόνου τρόπον, ἀλλὰ καὶ διότι μαρτυρεῖ ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Δαρείου δὲν ἦτο νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τοῦ Ἴστρου εἰμὴ ἐὰν ἠναγκάζετο εἰς τοῦτο· ἐὰν ἐνίκα τοὺς Σκύθας, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο μᾶλλον, ὡς φαίνεται, νὰ βαδίσῃ περὶ τὴν Μαιώτιδα λίμνην, ἤτοι τὴν σήμερον λεγομένην Ἀζοφικὴν θάλασσαν, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Περσίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἤλπισε δὲ ὅτι ἐντὸς ἑξήκοντα ἡμερῶν θέλει ἀποφασισθῇ τίνα ἐκ τῶν δύο ὁδῶν πρόκειται ν' ἀκολουθήσῃ, καὶ τούτου ἕνεκα παρήγγειλε τοὺς Ἕλληνας νὰ μὴ τὸν περιμένωσιν εἰμὴ τόσον μόνον χρόνον.

Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ περὶ τῆς ἐπέκεινα τοῦ Ἴστρου πορείας τοῦ Δαρείου, διότι ταῦτα, στερούμενα ἄλλως τε πάσης γεωγραφικῆς πιθανότητος, οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχε καὶ ὅτι ὁ Δαρεῖος, ὑποχωρήσας ἐν μέσῳ μυρίων κινδύνων, μικροῦ ἐδέησεν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἴδῃ πλέον ποτὲ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Τῷόντι εἶχον ἤδη παρέλθει αἱ ὁρισθεῖσαι ἑξήκοντα ἡμέραι καὶ ὁ περσικὸς στρατὸς δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστρέψει, ὅτε αἴφνης Σκυθῶν μοῖρα ἐπῆλθε καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐπανέρχεται κακῶς ἔχων, προτρέπουσα τοὺς Ἕλληνας νὰ λύσωσι τὴν γέφυραν καὶ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ἐπιτυγχάνοντες οὕτω τήν τε καταστροφὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν. Κατ' ἀρχὰς ἡ πρότασις ἐφάνη ἀρεστὴ καὶ ὑπεστηρίχθη θερμῶς ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Μιλτιάδου, δεσπότου ἢ διοικητοῦ (1) τῆς Θρακικῆς χερσονήσου· ἀλλ' ὁ τῆς Μιλήτου ἡγεμὼν Ἱστιαῖος, ἀντιπαρετήρησεν εἰς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ δυνάστας ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ Δαρείου δὲν

(1) Καθ' Ἡρόδοτον (στ. 34 37), ὁ οἶκος τοῦ Μιλτιάδου, ἀπὸ τοῦ Μιλτιάδου τοῦ Κυψέλου τοῦ πρώτου καταχτησαμένου τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον, μέχρι τοῦ Μιλτιάδου τοῦ Κίμωνος, ἐτυράννευε τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου, ἥτις δὲν ἦτο κτῆσις ἀθηναϊκή, ἀλλὰ κτῆσις τοῦ οἴκου τοῦ Μιλτιάδου.

συμφέρει εἰς αὐτοὺς κατ' οὐδένα λόγον· ὅτι ὁ λαὸς ἀποστρέφεται αὐτούς· ὅτι οὗτοι δὲν ἄρχουσιν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως καὶ ὅτι ἡ ἀπώλεια αὐτοῦ εἶναι ἀπώλεια αὐτῶν, ἡ δὲ σωτηρία αὐτοῦ αὐτῶν σωτηρία. Ὅθεν ἀπεκρούσθη ἡ γνώμη τοῦ Μιλτιάδου, ὑπερίσχυσεν ὁ Ἱστιαῖος, καί, διατηρηθείσης τῆς γεφύρας, ἠδυνήθη οὕτως ὁ Δαρεῖος νὰ περάσῃ πάλιν ἐπ' αὐτῆς εἰς τὴν δεξιὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔμελλεν ὁ Μιλτιάδης ἐκεῖνος νὰ καταφέρῃ πληγὴν εὐγενεστέραν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὸ ἐν Μαραθῶνι πεδίον τῆς μάχης· καὶ τὸ παράδοξον, αὐτὸς ὁ Ἱστιαῖος κατέστη πρωταίτιος τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως.

Ἤδη δέ, ὁ Δαρεῖος ἀπαλλαγεὶς τῶν κινδύνων τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, ἐπέστρεψε διὰ τῆς Θράκης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐκ Σηστοῦ διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἀλλὰ στρατὸς ἀξιόλογος, ὑπὸ τὸν Μεγάβαζον, παρέμεινεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης· καὶ κατέστησεν, ὡς φαίνεται, ὑποτελεῖς φόρου ἁπάσας τὰς θρᾳκικὰς φυλὰς καὶ ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας ὅσαι ἔκειντο μεταξὺ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος. Τότε ὁ Δαρεῖος ἀντήμειψε τὴν πίστιν τοῦ Ἱστιαίου, ἐπιτρέψας αὐτῷ, κατ' αἴτησίν του, τὴν Ἠδωνίδα Μύρκινον, πόλιν κειμένην πρὸς τὸν κάτω Στρυμόνα· δὲν ἐλησμόνησε δὲ οὐδὲ τὸν Κώην, ἀλλὰ κατέστησεν αὐτὸν δεσπότην Μυτιλήνης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μιλτιάδης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐπί τινα χρόνον τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον. Αἱ δὲ κατακτήσεις τοῦ Μεγαβάζου δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ Στρυμόνος ὄχθην. Ὁ περσικὸς στρατὸς περάσας τὸν ποταμὸν τοῦτον ἐνίκησε τοὺς Παίονας καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Μακεδόνας, βασιλευομένους τότε ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου. Πρὸς τούτοις ὁ στρατηγὸς Ὀτάνης, ὁ μετ' οὐ πολὺ διορισθεὶς ἡγεμὼν τῶν παραθαλασσίων δυνάμεων, ἀντὶ τοῦ Μεγαβάζου, ἐτιμώρησε πικρῶς πολλὰς περὶ τὴν Προποντίδα ἑλληνίδας πόλεις ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, καὶ ἠνώχλησαν μάλιστα τὸν ἀπ' αὐτῆς ἐπανερχόμενον στρατὸν τοῦ Δαρείου. Ὁ Ὀτάνης ἐκυρίευσε τὸ Βυζάντιον, τὴν Χαλκηδόνα, τὴν ἐν τῇ Τρῳάδι Ἄντανδρον, τὸ Λαμπώνιον, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ στόλου τῶν Λεσβίων κατέκτησε τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, κατοικουμένας μὲν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ πελασγικῶν τινων φυλῶν, μετ' ὀλίγον δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐξελληνισθείσας ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος, ἐπιστρέψας εἰς Σάρδεις κατέστησε σατράπην αὐτῶν τε καὶ ἁπάσης τῆς δυτικῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρταφέρνην καὶ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, συνεπαγόμενος τὸν Ἱστιαῖον· διότι ὁ Μεγάβαζος εἶχε παρατηρήσει ὅτι οὗτος, μένων εἰς Μύρκινον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὸ κράτος. Ὅθεν ὁ Δαρεῖος μετεκάλεσε τὸν ἄνδρα, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι εἶχε δῆθεν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ ὡς φίλον καὶ σύμβουλον. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ δὲ τοῦ Ἱστιαίου ἡ Μίλητος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Ἀρισταγόρου· καὶ ἦτο τότε ἡ Μίλητος ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐημερίας, πρωτίστη ὁμολογουμένως τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα, ὅτε, περὶ τὸ 505 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ὁ πρῴην τύραννος τῶν Ἀθηνῶν Ἱππίας ἀπελπισθεὶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν διὰ συνδρομῆς τῶν Πελοποννησίων (κεφάλ. Δ') ἐπανῆλθεν εἰς Σίγειον καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Σάρδεις, ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρταφέρνους. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην, ἀλλὰ περιστάσεις τινὲς παρεμπεσοῦσαι ἐπέφερον μὲν τὴν ἐπί τινα ἔτη ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου, κατέστησαν δὲ ἐνταυτῷ ἀναπόδραστον τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ.

Αἱ νῆσοι αἱ καλούμεναι Κυκλάδες ἦσαν τότε ἔτι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων τούτων ἡ Νάξος ἦτο εὔπορος καὶ εὐτυχής, εἶχε πολλοὺς κατοίκους, ἐλευθέρους τε καὶ δούλους, καὶ συνετήρει ἀξιόλογον μὲν στόλον, ὀκτακισχιλίους δὲ ὁπλίτας. Ὁ σύγχρονος τοῦ Πεισιστράτου τύραννος αὐτῆς Λύγδαμις καθηρέθη, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, παραδόντων τὰ πράγματα εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς· ἀλλ' μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ οἱ ὀλιγαρχικοί, οἵτινες, ἐξορισθέντες, κατέφυγον πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόραν, προθύμως ἀναλαβόντα νὰ συνδράμῃ αὐτούς, καταπείσαντα δὲ εἰς τοῦτο καὶ τὸν Ἀρταφέρνην, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ Νάξος εὐχερῶς δύναται νὰ ὑποταχθῇ, μετὰ δὲ τὴν Νάξον καὶ αἱ ἄλλαι Κυκλάδες, Πάρος, Ἄνδρος, Τῆνος καὶ λοιπαί, ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ μάλιστα λόγου ἀξία Εὔβοια. Ὅθεν, συνευδοκήσαντος τοῦ Δαρείου, παρεσκευάσθη στρατιὰ ἰσχυρά, πεζική τε καὶ ναυτική, ὑπὸ τὸν πέρσην Μεγαβάτην, ὅστις ἀπέπλευσεν ἐπὶ τὴν Νάξον, κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔαρ, συνεπαγόμενος τὸν Ἀρισταγόραν καὶ τοὺς φυγάδας. Ἀλλά, πρὶν εἰσέτι φθάσωσιν εἰς τὴν νῆσον ταύτην, διχονοοῦσιν ὁ Μεγαβάτης καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, ὁ δὲ πρῶτος, ἀγανακτήσας κατὰ τοῦ δευτέρου καὶ θέλων διὰ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος νὰ καταστρέψῃ αὐτόν, διαμηνύει εἰς τοὺς Ναξίους τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον· οἱ δὲ Νάξιοι, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδ' ὑπώπτευον τί ἀπειλεῖ αὐτοὺς καὶ ἠδύναντο νὰ εὑρεθῶσιν ἐντελῶς ἀμέριμνοι, ἔσπευσαν ἤδη νὰ παρασκευασθῶσιν, ὁ δὲ στόλος, μετὰ τετράμηνον ματαίαν πολιορκίαν, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἰωνίαν.

Νόμισμα Σιγείου
(Παλλὰς Ἀθηνᾶ καὶ δικέφαλος γλαῦξ)

Ἡ τοιαύτη τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἔκβασις ἔφερεν εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν τὸν Ἀρισταγόραν διότι εἶχεν οὗτος κινήσει τὴν ὀργὴν τοῦ ἰσχυροῦ Μεγαβάτου, εἶχεν ἀπατήσει τὸν Ἀρταφέρνην καὶ ἰδίως δὲν ἤξευρε πῶς θέλει ἐκπληρώσει τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὸν διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ στόλου. Ὁ Ἀρισταγόρας λοιπὸν δὲν εἶδεν ἄλλον τρόπον σωτηρίας δι' ἑαυτὸν εἰμὴ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀποστασίαν· συνέπεσε δὲ παραδόξως νὰ συλλάβῃ ταυτοχρόνως τὴν αὐτὴν ἰδέαν καὶ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἱστιαῖος, ἂν καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ὁ Ἱστιαῖος ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐν Σούσοις ἐντίμου μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὀχληρᾶς δι' αὐτὸν αἰχμαλωσίας· ἐσοφίσθη διὰ νὰ κινήσῃ εἰς τὴν παραλίαν ταραχήν τινα, πεποιθὼς ὅτι θέλει ἀποσταλῇ αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν τάξιν· ὅθεν διηρμήνευσε τὰ δέοντα περὶ τούτου πρὸς τὸν γαμβρόν, ὅστις, ὢν καὶ οἴκοθεν εὐδιάθετος, συνεκάλεσεν ἀμέσως τοὺς κυριωτάτους τῶν ὀπαδῶν ἐν Μιλήτῳ καὶ καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὸ περὶ ἀποστασίας βούλευμα. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι πάντες ἀπεδέξαντο προθύμως τὴν πρότασιν, πλὴν ἑνὸς μόνου ἀνδρός, τοῦ μιλησίου ἱστοριογράφου ἢ λογοποιοῦ Ἑκαταίου, ὅστις συνεπῶς προεῖπεν ὅτι διὰ τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ Δαρείου τὸ ἐπιχείρημα θέλει βεβαίως ἀποτύχει. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἀρισταγόρας καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἀποστατήσωσι καὶ νὰ καθαιρέσωσι πρὸ πάντων ἁπανταχοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων τοὺς δεσπότας, καταλύοντες μὲν οὕτω τὰ κυριώτατα τῆς περσικῆς κυριαρχίας ὄργανα καὶ στηρίγματα, περιποιούμενοι δὲ τὴν εὔνοιαν τῶν δήμων. Ἡ εὐκαιρία ἦτο ἐπιτηδειοτάτη ἵνα διὰ μιᾶς ἐκτελεσθῇ τὸ τόλμημα τοῦτο. Ὁ ἀπὸ τῆς Νάξου ἐπανελθὼν στόλος δὲν εἶχεν ἔτι διαλυθῆ, ἀλλὰ διετέλει συνηγμένος εἰς Μυοῦντα, καὶ πολλοὶ τῶν δε-

σποτῶν διέτριβον αὐτόθι, ἄρχοντες τῶν πλοίων ὅσα παρέσχεν ἡ πόλις ἑκάστου. Ὅθεν ἐκπεμφθεὶς ἐκ Μιλήτου ὁ Ἰατραγόρας ἐκίνησεν εἰς στάσιν τοὺς ναύτας, συνέλαβε τοὺς πλείστους τῶν δεσποτῶν καὶ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν στόλον, ὥστε οἱ ἐπαναστάται εὑρέθησαν οὕτω θαλασσοκρατοῦντες. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, κηρύξας ἤδη ἐπισήμως τὴν κατὰ τοῦ Δαρείου ἐπανάστασιν, ἀπέθετο, τοὐλάχιστον κατ' ἐπιφάνειαν, τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ ἀφοῦ προέτρεψεν ἁπάσας τὰς πόλεις νὰ ἐκλέξωσι στρατηγοὺς καὶ νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς ἄμυναν ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἵνα ζητήσῃ ἰσχυράν τινα ἐπικουρίαν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἀπετάθη φυσικῷ τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς προϊστάμενοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐβασίλευον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τῆς Σπάρτης ὁ Δημάρατος καὶ ὁ Κλεομένης· ἀλλ' οὗτοι, ὡς καὶ οἱ ἔφοροι, ἀπεποιήθησαν πᾶσαν συνδρομήν, μιμούμενοι τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων αὐτῶν, οἵτινες πρὸ 40 περίπου ἐτῶν οὐδεμίαν ὡσαύτως ἠθέλησαν νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Κύρου πολεμηθέντας. Ὁ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἰδίως ἀγωνισθῆ νὰ καταπείσῃ τὸν Κλεομένην, ὡς ἰσχυρότερον τῶν δύο βασιλέων, ἐπὶ δὲ τούτῳ κατήντησε καὶ μέχρι τῆς δωροδοκίας, ἀπέτυχεν ὅμως· καὶ τότε ἐτράπη πρὸς τὰς Ἀθήνας, οὔσας ἤδη ὁμολογουμένως δευτέραν κατὰ τὴν δύναμιν πόλιν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε δὲ ἐνταῦθα εὐτυχέστερος οὐ μόνον διότι αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ Πεισιστράτου ἤρχισαν νὰ προσοικειῶνται τοὺς Ἴωνας ἀλλὰ καὶ διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Ἱππίας ζητεῖ τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ ἀπασχολήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται εἰς τὰ ἴδια, διὸ καὶ ἐψηφίσαντο ἐν τῷ ἅμα νὰ πέμψωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστάντων Ἰώνων εἴκοσι ναῦς, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μελάνθιον. Ὁ Ἡρόδοτος ἱστορῶν ταῦτα λέγει ὅτι ὁ Ἀρισταγόρας, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ πλανήσῃ ἕνα μόνον Λακεδαιμόνιον, τὸν Κλεομένην, ἠπάτησε τρεῖς μυριάδας Ἀθηναίων· καὶ παρατηρεῖ ὅτι εὐκολώτερον εἶναι, ὡς φαίνεται, νὰ ἀπατήσῃ τις πολλοὺς ἢ ἕνα. Ἀλλὰ τοῦτο, ἀληθὲς ἐνίοτε, ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἔχεται ἀκριβείας. Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων ὑπῆρξε βεβαίως πρᾶξις ἀσύνετος, ὅπως κάλλιστα ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ὁ Ἑκαταῖος· ἐκινήθη ὑπὸ τῆς ἰδιοτελείας δύο ἀνθρώπων, οἵτινες, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, οὐδὲ τὴν γενναιότητα ἔσχον νὰ συμμερισθῶσι μέχρι τέλους τὴν τύχην τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἂν συγκρίνωμεν τὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατάστασιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων, ὄχι πρὸς τὸν ὄλεθρον ὃν ἔπαθον κατατροπωθεῖσαι μετ' οὐ πολύ, ἀλλὰ πρὸς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθον βραδύτερον, ὅτε, μετὰ τοὺς μεγάλους τοῦ ἑλληνισμοῦ θριάμβους, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἀνάγκη τῇ ἀληθείᾳ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν πολὺ ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κυριαρχίας. Ὅτι ὅμως, γενομένης ἅπαξ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ συμφέρον οὐ μόνον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἦτο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῆς, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἂν ἡ Ἑλλὰς τότε κατέβαλεν, ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, τὸ ἥμισυ τῶν ἀγώνων οὓς μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ καταβάλῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, πολλῶν συμφορῶν ἤθελεν ἀπαλλάξει ὁλόκληρον τὸ ἔθνος· διότι ἀμφιβολία δὲν εἶναι ὅτι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις ὅ,τι κατώρθωσε μετὰ εἴκοσιν ἔτη εἰς περιστάσεις ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ἔκτοτε τὴν ἐλευθερίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ προλάβῃ οὕτω πᾶσαν μηδικὴν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκστρατείαν. Δὲν ἠπατήθησαν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν πρότασιν τοῦ Ἀρισταγόρου· ἠπατήθη ὁ Κλεομένης ὁ μὴ ἀποδεξάμενος αὐτήν· ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης ἐρρυθμίσθη ἀείποτε κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ὄχι

κατὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Σπάρτη δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως, ἄρα δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ κοινωνήσῃ τοῦ ἀγῶνος· ἀδιάφορον ἂν προέκειτο περὶ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν ἀφ' ἑτέρου ὅτι τὸ πανελλήνιον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἴδει μετά τινα ἔτη τοσοῦτον λαμπρῶς ἐν Ἀθήναις ἀναπτυσσόμενον περὶ τὸ 500 ἔτος, οὐδ' ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶχεν ἔτι ἀνθήσει· καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ ἐβοήθησαν ἤδη τοὺς Ἴωνας μᾶλλον ἕνεκα τοῦ ἰδίου κινδύνου ἢ ἕνεκα πανελληνίων συμφερόντων· διὸ οὔτε ἀποχρῶσαν δύναμιν ἐξέπεμψαν, οὔτε ἐπέμειναν μέχρι τέλους εἰς τὸν ἀγῶνα.

Παρεκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, μία ἔτι ἑλληνικὴ πόλις ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἤκουσε τὰς δεήσεις τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἐρέτρια, ἥτις ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Μι-

Ὁρομάσδης, ὁ θεὸς τῶν Περσῶν
(Ἀνάγλυφον)

λησίους πέντε πλοῖα, εὐγνωμονοῦσα δι' ἣν εἶχεν ἄλλοτε λάβει παρ' αὐτῶν συνδρομὴν εἰς τὸν πρὸς τοὺς Χαλκιδεῖς πόλεμον αὐτῆς. Ὅτε ἔφθασαν τὰ 25 ταῦτα πλοῖα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, εὗρον, ὡς φαίνεται, τοὺς Πέρσας πολιορκοῦντας τὴν Μίλητον. Ὅθεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐπεχείρησεν ἀντιπερισπασμόν, ἐκπέμψας ἐξ Ἐφέσου δύναμιν Ἰώνων, Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων, ἵνα κυριεύσωσι τὰς Σάρδεις. Καὶ ἡ μὲν πόλις κατελήφθη, ἀλλ' ὁ Ἀρταφέρνης, ὀχυρωθεὶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἔσπευσε νὰ μετακαλέσῃ τόν τε πολιορκοῦντα τὴν Μίλητον στρατὸν καὶ ἄλλας δυνάμεις· συνέπεσε δὲ νὰ ἐμπρησθῇ καὶ ἡ πόλις, ἧς αἱ πλεῖσται οἰκίαι ἦσαν καλάμιναι, καὶ ὅσαι ἦσαν πλίνθιναι εἶχον ἐκ καλάμου τὰς ὀροφάς· ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐν δὲ τῇ ὑποχωρήσει ταύτῃ κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς, περὶ Ἔφεσον, ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀρταφέρνους, εἰς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσον πολλοί τε ἄλλοι ὀνομαστοὶ καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Ἐρετριέων Εὐαλκίδης, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης ὡς στεφανωθέντα ἄλλοτε εἰς πολλοὺς δημοτελεῖς ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνας.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀρισταγόρου, ἀπὸ Βυζαντίου πρὸς βορρᾶν, μέχρι Κύπρου πρὸς μεσημβρίαν· μετέσχον δὲ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἐγχωρίων οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Καύνιοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι τότε συντονώτερον παρεσκευάσθησαν· προσήγαγον εἰς τὸ Αἰγαῖον τὸν φοινικικὸν στόλον, δι' οὗ ἀπεβίβασαν εἰς Κύπρον στρατιὰν Κιλίκων καὶ

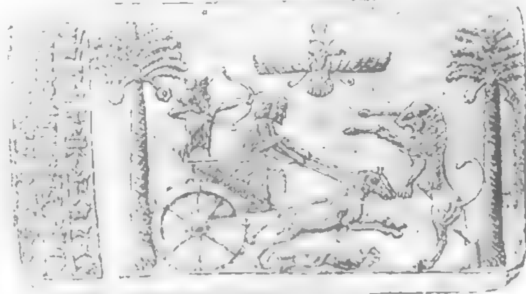
Αἰγυπτίων, ὑπὸ τὸν Πέρσην Ἀρτύβιον, ἐνίσχυσαν δὲ καὶ τὸν στρατὸν τοῦ Ἀρταφέρνους εἰς Σάρδεις τοσοῦτον ὥστε οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἤδη διὰ μιᾶς καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τῆς ἄκρας Τριοπίου.

Ὁ στόλος τῶν Ἰώνων, ἐπελθὼν εἰς βοήθειαν τῶν Κυπρίων, κατετρόπωσε τοὺς Φοίνικας· ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς οἱ Κύπριοι, εἰ καὶ καλῶς ἀγωνισθέντες ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ τῶν Περσῶν στρατοῦ· πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις τῆς νήσου, ἀφοῦ ἐπί τινα χρόνον γενναίως ἀντέστησαν, ἐπὶ τέλους καθυπετάχθησαν αὖθις εἰς τοὺς Πέρσας. Ἀφ' ἑτέρου ὁ κύριος τοῦ Δαρείου στρατός, ὁ εἰς Σάρδεις ἀθροισθείς, ὥρμησεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν παραλίαν, κατέστησεν ὑποχειρίους τοὺς παρὰ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον Ἕλληνας, ἐκυρίευσε πολλὰς ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς πόλεις, ἐνίκησε δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Κᾶρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Μιλησίους. Ἀλλ' οἱ Κᾶρες ἐπέμειναν ἀμυνόμενοι· ἡ Μίλητος δὲν ἦτο εὔκολον νὰ καταβληθῇ· κατὰ θάλασσαν ὑπερίσχυον οἱ Ἴωνες· τὰ πράγματα λοιπὸν δὲν εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ὅτε ὁ Ἀρισταγόρας, ὅστις ἔδειξεν ἐν γένει καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαγωγὴν ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα, ἀπελπισθείς, ἐγκατέλιπεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου τοὺς συμπολίτας, οὓς αὐτὸς εἶχεν ὠθήσει εἰς ἐπανάστασιν, καὶ ἐζήτησε νὰ καταφύγῃ μετά τινων φίλων εἰς τὴν Θρᾴκην, ὅπου ὅμως μετ' ὀλίγον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σχεδὸν πάντες κακῶς ἀπώλοντο ὑπό τινων Θρᾳκῶν. Ὁμοίαν καὶ ἔτι χείρονα τύχην ἔλαβεν ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἱστιαῖος, ὅστις δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς ἀπερίσκεπτος ὅπως ὁ Ἀρισταγόρας, ἀλλ' ἀνεδείχθη, καθ' ὅλον τὸν βίον, μοχθηρὸς ἄνθρωπος. Ὁ Δαρεῖος, μαθὼν τὸ κίνημα τῶν Ἰώνων, κατ' ἀρχὰς ὑπώπτευσε τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπέλαβεν αἴτιον τοῦ κακοῦ τὸν Ἱστιαῖον.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οὗτος κατώρθωσε, διὰ πολλῶν περιαυτολογιῶν καὶ διαβεβαιώσεων, νὰ καταπείσῃ τὸν μέγαν βασιλέα ὅτι, ἂν ἦτο παρὼν εἰς Μίλητον, ποτὲ τοιαύτη συμφορὰ δὲν ἤθελεν ἐπέλθει, καὶ ὅτι, ἂν ἤδη ἀποσταλῇ αὐτόθι, θέλει καταβάλει τὴν ἐπανάστασιν, παραδώσει τὸν προδότην Ἀρισταγόραν εἰς χεῖρας τῆς ἐξουσίας, καὶ ἄλλα τεράστια κατορθώσει. Οὕτως ἀνακτήσας τὴν ἐλευθερίαν ἔφθασεν εἰς Σάρδεις. Ἐνταῦθα ὅμως ὁ Ἀρταφέρνης, κάλλιον ὢν πεπληροφορημένος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, ἐξήγησεν αὐτῷ σαφῶς ὅτι θεωρεῖ αὐτὸν καὶ ὄχι ἄλλον τινὰ πρωτουργὸν τοῦ ὅλου τούτου δράματος. «Ἄκουσέ με, Ἱστιαῖε, τῷ εἶπε, πῶς νομίζω ὅτι συνέβησαν τὰ πράγματα ταῦτα· τὸ ὑπόδημα τοῦτο τὸ ἔρραψας μὲν σύ, τὸ ἐφόρεσε δὲ ὁ Ἀρισταγόρας». Ὥστε ὁ Ἱστιαῖος, βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα, ἔφυγε διὰ νυκτὸς πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Χίον. Ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς συνελήφθη ὡς φίλος τοῦ Δαρείου, καὶ τῶν Ἰώνων ἐχθρός· μετ' ὀλίγον δὲ ἀπελύθη, βεβαιώσας ὄχι μόνον ὅτι αὐτὸς ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ ἦτο μέχρι τινὸς ἀληθές, ἀλλ' εἰπὼν καὶ τὸ μέγα τοῦτο ψεῦμα, ὅτι ὑπεκίνησεν αὐτὴν διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐμελέτα νὰ ποιήσῃ ἀναστάτους τοὺς Ἴωνας, μεταφέρων αὐτοὺς εἰς Φοινίκην, μετακομίζων δι' ἀντ' αὐτῶν τοὺς Φοίνικας εἰς Ἰωνίαν. Οἱ Χῖοι, ἐκλαβόντες ἤδη τὸν ἄνδρα ὡς φίλον εἰλικρινῆ τῶν Ἑλλήνων, μετεβίβασαν αὐτὸν εἰς Μίλητον. Ὁ δέ, πρὶν ἀπέλθῃ, θέλων νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Ἀρταφέρνην (1),

(1) Οὐχὶ βεβαίως τὸν Ἀρταφέρνην, διότι οὗτος οὐδὲν εἶχε νὰ πάθῃ ἐκ τῆς πράξεως τοῦ Ἱστιαίου, ἀλλὰ τοὺς πέρσας μεγιστᾶνας. Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος (στ. 4) τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἱστιαίου παρίστησιν οὐχὶ ὡς προδοσίαν, ἀλλ' ὡς ἐμπιστευτικὴν ἀλληλογραφίαν πρὸς τοὺς πέρσας μεγιστᾶνας περὶ ἀποστασίας, περὶ ἧς ἤδη ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν συνεννόησις· καὶ ὁ Ἕρμιππος οὐχὶ κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἱστιαίου ἀλλ' ἐξ οἰκείας βουλήσεως προσελθὼν εἰς τὸν Ἀρταφέρνην προδοτικῶς ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν τὰς ἐπιστολάς (τὰ «βιβλία»).

ἔπεμψεν εἰς Σάρδεις πρός τινας τῶν μεγιστάνων Περσῶν γράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάλει πρὸς αὐτοὺς ὡς δῆθεν πρὸ καιροῦ ὄντας συνεννοημένους μετ᾽ αὐτοῦ, ἵνα ἀποστατήσωσι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου, καὶ ἐφρόντισε ὥστε τὰ γράμματα ταῦτα νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τοῦ σατράπου, ὅστις ἐθανάτωσε τότε ἀδίκως πολλοὺς ἐκ τῶν ἀθῴων ἐκείνων ἀνθρώπων. Οἱ Μιλήσιοι ἐν τούτοις οὐδεμίαν εἶχον ὄρεξιν νὰ ὑποδεχθῶσι τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ διὰ νυκτὸς καὶ βίας εἰς τὴν πόλιν, ἀπέκρουσαν αὐτόν, πληγωθέντα μάλιστα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὸν μηρόν. Ὅθεν ὁ Ἱστιαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Χίον· ἀλλ᾽ οἱ Χῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ δώσωσιν αὐτῷ βοήθειάν τινα. Ἐπορεύθη λοιπὸν εἰς Λέσβον, καὶ ἐνταῦθα λαβὼν ὀκτὼ τριήρεις ἤρχισε ληστεύων πολλὰς πόλεις καὶ νήσους καὶ πλοῖα, μὴ σεβόμενος οὐδὲ τὰ ἰωνικὰ πλοῖα, μέχρις οὗ, καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ· καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἀνεσταύρωσεν ὁ Ἀρταφέρνης εἰς Σάρδεις, τὴν δὲ κεφαλήν, ταριχεύσας, ἔπεμψε πρὸς τὸν Δαρεῖον εἰς Σοῦσα. Ὁ μέγας βασιλεύς, ὅστις ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ εἶχεν αἰσθήματα βεβαίως εὐγενέστερα τοῦ Ἱστιαίου, ἐλυπήθη διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ· καὶ διέταξε νὰ λούσωσι καὶ νὰ θάψωσιν εὐπρεπῶς τὴν κεφαλήν του, μὴ λησμονήσας, οὐδὲ μετὰ τὰς τοσαύτας τοῦ ἀρχαίου δυνάστου τῆς Μιλήτου κακουργίας, τὴν περὶ τὸν ποταμὸν Ἴστρον εὐεργεσίαν.

Κυλινδρικὴ σφραγὶς τοῦ Δαρείου

Ἀλλὰ τί σημαίνει ἡ οἰκτρὰ αὕτη τύχη τῶν δύο πρωταιτίων τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὰς συμφορὰς ὅσας ἔμελλον νὰ πάθωσιν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐξωθήσει εἰς τὸν ἀσύνετον ἐκεῖνον ἀγῶνα; Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κυπρίων ὁ Ἀρταφέρνης συνεκέντρωσεν ἅπασαν τὴν πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Περσῶν δύναμιν κατὰ τῆς Μιλήτου. Οἱ πρόβουλοι τῶν Ἰώνων, συνελθόντες εἰς τὸ κοινὸν συνέδριον τὸ καλούμενον Πανιώνιον, ἐνόμισαν μάταιον νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐπιτρέψωσι μὲν εἰς τοὺς Μιλησίους τὴν ἄμυναν τῶν ἰδίων αὐτῶν τειχῶν, νὰ προπολεμήσωσι δὲ αὐτοὶ κατὰ θάλασσαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης· ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ πανιώνιος στόλος, μεθ᾽ οὗ συνετάσσετο καὶ ἡ αἰολικὴ Λέσβος, ἠθροίσθη εἰς Λάδην, τότε μὲν οὖσαν μικρὰν νῆσον, παρὰ τῇ πόλει τῶν Μιλησίων, σήμερον δέ, διὰ τῶν περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μαιάνδρου προσχώσεων, ἑνωθεῖσαν μετὰ τῆς στερεᾶς. Τὸ πρὸς ἀνατολὰς κέρας εἶχον αὐτοὶ οἱ Μιλήσιοι, μετὰ πλοίων 80· ἐν τῷ μέσῳ ἵσταντο 100 πλοῖα τῶν Χίων· εἰς δὲ τὸ πρὸς δυσμὰς κέρας ἐτάσσοντο 60 πλοῖα τῶν Σαμίων. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν Μιλησίων καὶ τῶν Χίων διάστημα ἐπληροῦτο διὰ 12 πλοίων τῆς Πριήνης, 3 τοῦ Μυοῦντος καὶ 17 τῆς Τέω· τὸ δὲ μεταξὺ Χίων καὶ Σαμίων διὰ 8 πλοίων τῶν Ἐρυθρῶν, 3 τῆς Φωκαίας καὶ 70 τῆς Λέσβου. Οὕτως ἡ ὅλη ναυτικὴ δύναμις συνεποσοῦτο εἰς πλοῖα 353, καὶ οὐδένα βεβαίως εἶχε λόγον νὰ φοβηθῇ τοὺς ἀντιπάλους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ φοινικικὸς στολος συνέκειτο ἐκ πλοίων 600· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι πρὸ μικροῦ οἱ Ἴωνες εἶχον κατατροπώσει τοὺς Φοίνικας περὶ Κύπρον, αὐτοὶ μηδεμίαν ἔτι παθόντες ἧτταν, θέλομεν μετ᾽ ὀλίγα ἔτη ἰδεῖ εἰς Σαλαμῖνα στόλον ἑλληνικὸν ἰσοδύναμον σχεδὸν τοῦ παρόντος ἰωνικοῦ καταβαλόντα στόλον περσικὸν ἀσυγ-

κρίτῳ λόγῳ πολυαριθμότερον τοῦ ἐνταῦθα παραταχθέντος φοινικικοῦ. Ἡ ἀνδρεία τῶν Ἰώνων δὲν ἦτο ὑποδεεστέρα τῆς ἀνδρείας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τὴν δὲ φιλοπατρίαν αὐτῶν μαρτυρεῖ τοῦτο· κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀρταφέρνους πολλοὶ τῶν δεσποτῶν τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου καθαιρεθέντων καὶ νῦν ἐν τῷ περσικῷ στρατοπέδῳ εὑρισκομένων συνενοήθησαν ἤδη κρυφίως ἕκαστος μετὰ τῶν συμπολιτῶν, ὑποσχόμενοι πολλὰ μὲν ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ἀγαθὰ ἐὰν αὐτομολήσωσι πρὸς τούτους, φοβερὰ δ' ἀπειλοῦντες δεινὰ ἐὰν ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ ὅμως οὐδεὶς τότε ἀνεδείχθη ὁ προδότης, πάντες δ' ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ὅ,τι ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἰωνικοῦ στόλου ἦτο ἡ ἑνότης διευθύνσεως καὶ ἡ ἀποχρῶσα πειθαρχία. Ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἑκάστης πόλεως εἶχε τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα, κοινὸς δὲ τοῦ στόλου ναύαρχος οὐδεὶς ἀναφέρεται. Μεταξὺ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων στρατηγῶν ὑπῆρχεν εἷς, ὁ φωκαεὺς Διονύσιος, ὅστις ἐφαίνετο ὑπερέχων πάντων ἐπὶ τόλμῃ καὶ δραστηριότητι, ὥστε, ἂν ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου αὐτὸς ἀνελάμβανε τὴν τῶν ὅλων ἀρχηγίαν, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Σαλαμῖνι, οἱ Ἴωνες βεβαίως ἀνεδείκνυντο νικηταί. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς συνέπεσε νὰ ἄρχῃ τῆς πολυαριθμοτέρας ναυτικῆς μοίρας· διό, καίτοι στρατηγοῦντος ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τοῦ Σπαρτιάτου Εὐρυβιάδου, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ἀθηναίου ἡγεμόνος, ἐρειδομένη καὶ ἐπὶ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένων πλοίων, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους ν' ἁρπάσῃ τὴν πραγματικὴν τοῦ ἀγῶνος διεύθυνσιν καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς αἴσιον πέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Διονύσιος δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἄρχων τῆς μικροτέρας τοῦ ἰωνικοῦ στόλου μοίρας οὐδὲν ἐνέπνεε σέβας ὡς ἐκ τῆς δυνάμεως ἣν ἦγεν. Ἡ Φώκαια, ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοσοῦτον ἰσχυρὰ οὖσα ναυτικὴ πόλις, εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ, μετὰ τὴν περσικὴν κατάκτησιν, τοσοῦτον ἐκπέσει τῆς πάλαι ἀκμῆς ὥστε ἤδη δὲν ἔπεμψεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης εἰμὴ 3 πλοῖα, οὐδὲ ἐπέζη τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ναυσίβιον πνεῦμα εἰμὴ ἐντὸς τοῦ στήθους τοῦ στρατηγοῦ αὐτῆς. Ὅτε ὁ Διονύσιος εἶδε τοὺς Ἴωνας εἰς Λάδην ἠθροισμένους, καὶ κατὰ μὲν τὴν προθυμίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἅμιλλαν οὐδενὸς ὑποδεεστέρους, ἀπεστερημένους δὲ ναυτικῆς πειθαρχίας καὶ ἀσκήσεως καὶ οὐδόλως ἀφορῶντας εἰς τὰ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μάχης πρακτέα, ἐνόησε τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον καὶ καθυπέβαλε περὶ τούτου εἰς αὐτοὺς ἐμβριθεστάτας παρατηρήσεις. «Τὰ πράγματα ἡμῶν, ἄνδρες Ἴωνες, εἶπεν, εὑρίσκονται ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, διότι πρόκειται νὰ γίνωμεν ἢ ἐλεύθεροι ἢ δοῦλοι, καὶ δοῦλοι μάλιστα συλληφθέντες μετὰ δραπέτευσιν. Ἐὰν ἐκπληρώσητε τὸ καθῆκον ὑμῶν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο θέλει ἀποβῇ ἐπίπονον ὁπωσοῦν εἰς ὑμᾶς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους θέλετε ἐπιτύχει βεβαίαν νίκην καὶ ἐλευθερίαν. Ἐὰν ὅμως ἐπιμείνητε εἰς τὴν παροῦσαν ῥᾳθυμίαν καὶ ἀταξίαν, οὐδεμίαν ἔχετε ἐλπίδα ν' ἀποφύγητε τὴν τιμωρίαν τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς ἀποστασίας ὑμῶν. Πεισθῆτε λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς παραγγελίας μου· καὶ σᾶς ὑπόσχομαι, θεῶν τὰ ἴσα νεμόντων, ἢ παντάπασι νὰ μὴ ἀντιπαραταχθῶσιν οἱ πολέμιοι ἢ ἀντιπαραταχθέντες νὰ νικηθῶσι κατὰ κράτος».

Ἡ σύνεσις τῆς συμβουλῆς ταύτης ἦτο τοσούτῳ πρόδηλος, ὥστε οἱ Ἴωνες, ἐγκαταλιπόντες τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Λάδης ἀναπαυτικὰς αὐτῶν σκηνὰς καὶ ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα καθυπεβλήθησαν εἰς ὅλας τὰς ναυτικὰς ἐργασίας καὶ ἀσκήσεις ὅσας ἀπῄτησε παρ' αὐτῶν ὁ Διονύσιος. Οἱ ἐρέται καὶ οἱ ὁπλῖται ἐγυμνάζοντο ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων· καὶ ὁσάκις δ' ἔπαυον τὰ γυμνάσια αὐτῶν, πάλιν τὰ πλοῖα ἔμενον ἐπ' ἀγκυρῶν καὶ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῶν πλοίων, ἀντί, ὡς πρότερον, νὰ ἀνασύρωνται μὲν τὰ πλοῖα εἰς τὴν παραλίαν, νὰ διατρίβωσι δὲ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῆς στερεᾶς. Ἀλλὰ μόλις ἑπτὰ ἡμέρας ἔπραξαν ταῦτα ὑπὸ θερμοῦ θερινοῦ ἡλίου ταλαιπωρούμενοι, καὶ ἤρχισαν νὰ γογγύζωσι κατὰ τοῦ ἀλαζόνος ἐκείνου Φωκαέως, ὅστις, τρία μόνον ἔχων πλοῖα, ἐσφετερίσθη τὸ δι-

καίωμα νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του εἰς ὁλόκληρον τὸν στόλον, ἐπαγαγὼν εἰς αὐτὸν ἀφόρητα δεινά· διότι, προσέθετον, πολλοὶ ἤδη νοσοῦσι, καὶ πολλοὶ θέλουσι προδήλως μετ' ὀλίγον πάθει τὸ αὐτό. «Τῇ ἀληθείᾳ, ἀνέκραξαν ἐπὶ τέλους, προτιμοτέρα τῶν παρόντων κακῶν ἡ περσικὴ δουλεία καὶ πᾶσα ἄλλη συμφορά· ὅθεν παύσωμεν πειθόμενοι εἰς αὐτὸν τοῦ λοιποῦ». Καὶ τῳόντι ἔπαυσαν ἐκτελοῦντες τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀνδρός, ἔστησαν σκηνὰς ἐν τῇ νήσῳ καὶ διέτριβον ἐν αὐταῖς, ὡς πρότερον, ἀπολαμβάνοντες τὴν σκιάν, τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὰς ἀπράγμονας συνδιαλέξεις. Ἀλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ῥαθυμίαν ταύτην· καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν στρατηγῶν τῶν μεγαλυτέρων μοιρῶν, τῶν μοιρῶν τῆς Μιλήτου, τῆς Σάμου, τῆς Χίου ἢ τῆς Λέσβου, ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν φωκαέα Διονύσιον. Ἡ δυστυχὴς ἐκείνη ἰωνικὴ ἐπανάστασις παρίστησιν ἐντελῆ ἔλλειψιν ἀνδρῶν ἀξίων νὰ κυβερνήσωσιν αὐτήν.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ Ἴωνες ἔπαυσαν πειθόμενοι εἰς τὸν Διονύσιον τὸ στρατόπεδον αὐτῶν περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀταξίαν καὶ δυσπιστίαν. Τινὲς κατανοοῦντες ὅτι οὕτως ἔχοντες ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς μάχην μεγάλην ἤρχισαν νὰ μετανοῶσι διότι ἀπέρριψαν τὰς συμβιβαστικὰς προτάσεις τῶν δεσποτῶν· οἱ δὲ Σάμιοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς ἁπλῆν μετάνοιαν, συνενοήθησαν κρυφίως μετὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Αἰάκους, τοῦ υἱοῦ τοῦ Συλοσῶντος, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ νέας ὑποσχέσεις ἀνθυπέσχοντο νὰ λιποτακτήσωσιν ἅμα δοθείσης περιστάσεως. Τῳόντι, τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ δύο στόλοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ συγκρουσθῶσιν, ἀπέπλευσαν διὰ μιᾶς ὅλοι οἱ Σάμιοι ἐκ τῆς τάξεως, πλὴν ἕνδεκα πλοίων, τῶν ὁποίων οἱ κυβερνῆται ἀπετροπιάσθησαν τὴν τοιαύτην προδοσίαν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο τῶν Σαμίων ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι Ἴωνες πρὸ πάντων οἱ Λέσβιοι· ἀλλ' οἱ Χῖοι, ὧν τὰ 100 πλοῖα ἵσταντο ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἔφερον ἕκαστον 40 ὁπλίτας, παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον αὐτῶν καὶ ἠγωνίσθησαν περιφανῶς, ἐπαγαγόντες καὶ παθόντες ζημίας δεινάς. Διέπρεψε δὲ καὶ ὁ Διονύσιος ὁ φωκαεύς, συλλαβὼν διὰ τῶν 3 αὐτοῦ πλοίων 3 φοινικικά. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἡ ἧττα τῶν Ἰώνων ἀπέβη ὁλοσχερὴς ἅμα καὶ ἀνεπανόρθωτος· τῶν γενναίων μάλιστα Χίων ἡ ζημία ὑπῆρξε φοβερά· ὀλίγιστα τῶν πλοίων αὐτῶν περιεσώθησαν. Ὁ φωκαεὺς Διονύσιος, θεωρῶν ὅτι ἡ πατρὶς αὐτοῦ θέλει ὑποκύψει αὖθις εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Φώκαιαν· ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐλεηλάτησε τὰ φοινικικὰ παράλια, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στόλου τῶν Φοινίκων, ἦσαν πάσης προστασίας ἐστερημένα, ἔπειτα δ' ἔπλευσεν εἰς Σικελίαν καὶ μετῆλθεν ἐκεῖ τὸ ἔργον τοῦ πειρατοῦ κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Τυρρηνῶν, ἀπέχων ὅμως τοῦ νὰ βλάψῃ τοὺς Ἕλληνας· τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο τοῦ πειρατοῦ ἐξηκολούθει ἔτι λογιζόμενον θεμιτόν. Καὶ οἱ Σάμιοι δέ, ὅσοι δὲν εἶχον μιμηθῆ τὴν προδοσίαν τοῦ πλείστου τῆς μοίρας αὐτῶν, ἀπεδήμησαν μετὰ τὴν μάχην εἰς Σικελίαν καὶ κατεστάθησαν εἰς Ζάγκλην.

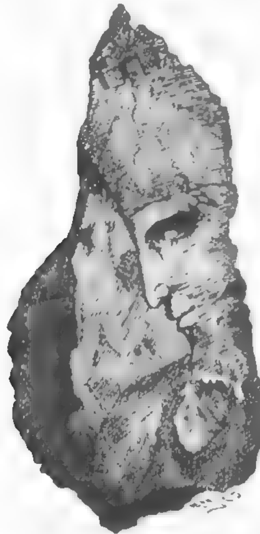
Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τοῦ πρώτου τούτου μεγάλου ναυτικοῦ ἀγῶνος, ὃν ἠγωνίσθησαν οἱ προπάτορες ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς βαρβάρους, κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὰ ὁποῖα μετ' οὐ πολὺ καὶ πολλάκις ἔκτοτε, κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἔμελλον νὰ ἀντηχήσωσι θριαμβευτικοὶ ἑλληνικῶν στόλων παιᾶνες. Οἱ δὲ Πέρσαι, μετὰ τὴν εἰς Λάδην νίκην, ἔστρεψαν πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν, τήν τε πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικήν, κατὰ τῆς Μιλήτου, ἧς μετ' ὀλίγον ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι. Καὶ τότε ἤρχισεν ἡ φοβερὰ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκδίκησις, ἥτις ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τὰς τιμωρίας ὅσας ἔπαθον οἱ πατέρες ἡμῶν, ὁσάκις ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἀπέτυχον. Τὰ ἱερὰ ἐσυλήθησαν καὶ

ἐνεπρήσθησαν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ μὲν ἄνδρες τὸ πλεῖστον ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες, καὶ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες, ἀπήχθησαν εἰς Σοῦσα, ἵνα περιμείνωσι τὰς διαταγὰς τοῦ Δαρείου, ὅστις, ὡς πάντοτε, φιλανθρωπότερος ὢν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας εἰς τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα θύματα κατῴκισεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, εἰς τὴν πόλιν Ἄμπην, παρ' ἣν παραρρέει ὁ Τίγρις ποταμός. Ἡ Μίλητος λοιπόν, ὡς καὶ ἡ χώρα αὐτῆς, ἐρημώθη τῶν προτέρων κατοίκων· βραδύτερον ὅμως ἐδέχθη βεβαίως νέους ἕλληνας κατοίκους, διότι ἀναφαίνεται αὖθις ἡ πόλις ἑλληνίς, ἂν καὶ ἔχουσα ὀλιγωτέραν δύναμιν καὶ ἀξίαν. Συνέβη δὲ ἡ ἅλωσις τῆς Μιλήτου ἐν ἔτει ἕκτῳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἤτοι, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν νεωτέρων, ἐν ἔτει 496 ἢ 495 πρὸ Χριστοῦ.

Ὁ φοινικικὸς στόλος διεχείμασεν εἰς Μίλητον, κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον θέρος ἡ ναυτικὴ καὶ ἡ πεζικὴ τῶν Περσῶν δύναμις συνεπλήρωσαν τὴν ὑποδούλωσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τῶν τε νησιωτῶν καὶ τῶν ἠπειρωτῶν. Ὁ Μιλτιάδης, ὅστις, καθάπερ εἴπομεν, ἐκυβέρνα τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, ἐν ὀνόματι τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἶχε φύγει ἐκεῖθεν μετὰ τὴν ἀπὸ Σκυθίας ἐπάνοδον τοῦ Δαρείου, ἐπέστρεψεν αὐτόθι, ἐν τῷ μεταξὺ ὠφελούμενος ἀπὸ τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· καὶ ὑπέταξε μάλιστα τότε τὰς δύο νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, ἐκβαλὼν μὲν τοὺς προτέρους πελασγοὺς αὐτῶν οἰκήτορας, παραδοὺς δὲ αὐτὰς εἰς ἀθηναίους ἐποίκους. Ἀλλ' ἤδη, θεωρῶν ἐπερχόμενον τὸν περσικὸν στρατόν, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ τὸν περιμένῃ καὶ ἔφυγεν αὖθις εἰς Ἀθήνας, μετὰ πλοίων πέντε· τὸ ἓν ὅμως τῶν πλοίων τούτων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ πρεσβύτερος υἱός του Μητίοχος, συνελήφθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἔπεμψαν αὐτὸν εἰς Σοῦσα, πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα· ὁ δὲ ἐπιδεικνύων αὖθις τὴν ἀγαθότητα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐδὲν κακὸν ἐποίησεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ἐχθροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εὐμενέστατα προσηνέχθη, δοὺς αὐτῷ περσίδα γυναῖκα καὶ κτήματα ἱκανά.

Πάντη ἄλλως ἐπολιτεύθησαν οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου πρὸς τὰς ἀνακτηθείσας πόλεις, διότι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, «οὐκ ἐψεύσαντο τὰς ἀπειλάς, τὰς ἐπηπείλησαν τοῖσι Ἴωσι στρατοπεδευομένοισι ἐναντία σφίσι». Ὅθεν ἐκλέξαντες τοὺς εὐειδεστάτους παῖδας καὶ τὰς καλλίστας παρθένους διένειμαν, ὡς εὐνούχους καὶ ἐρωμένας, εἰς τοὺς μεγιστᾶνας τῶν Περσῶν· αἱ πόλεις καὶ τὰ κτίρια αὐτῶν, τά τε ἱερὰ καὶ τἄλλα, κατεπυρπολήθησαν· οἱ δὲ λοιποὶ κάτοικοι ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν, ἐξαιρέτως εἰς τὰς νήσους, ὅπου, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, οὐδεὶς διέφυγε τὴν οἰκτρὰν ταύτην τύχην, διότι οἱ Πέρσαι σχηματίσαντες γραμμὴν μίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐσάρωνον οὕτω πᾶσαν τὴν νῆσον σαγηνεύοντες, δηλαδὴ ὡς ἐν δικτύῳ συλλαμβάνοντες, ἅπαντας τοὺς κατοίκους, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἠπείρου δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Ἐν τούτοις ἐφείσθησαν τῆς Σάμου διὰ τὴν προϊστορηθεῖσαν προδοσίαν, ἐγκαταστήσαντες ἐν αὐτῇ πάλιν δεσπότην τὸν Αἰάκην· ὁμοίως καὶ πολλοὶ ἄλλοι δεσπόται ἀνέλαβον, πιθανώτατα, τὰς πόλεις αὐτῶν, καὶ ἐν γένει πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ὑπερβολήν τινα τὸ λεγόμενον ἐκεῖνο περὶ τῆς ἐντελοῦς τῶν προτέρων κατοίκων ἐξοντώσεως, διότι αἱ νῆσοι καὶ αἱ πόλεις αὗται ἀναφαίνονται πάντοτε βραδύτερον ὑπὸ Ἑλλήνων πάλιν οἰκούμεναι, καὶ μὴ ἔχουσαι μὲν βεβαίως τὴν προτέραν ἀκμήν, ἀλλὰ μετρίως ὁπωσοῦν πράττουσαι. Καὶ ἰδίως ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι, συμπληρωθείσης τῆς ἀνακτήσεως τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον ἀποστατήσει, ὁ Ἀρταφέρνης ἐπεχείρησε συνετῶς καὶ ἐπιεικῶς τὴν διοργάνωσιν τῆς μελλούσης αὐτῶν διοικήσεως· συνεκάλεσεν ἐπιτρόπους τῶν διαφόρων πόλεων καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ συνέρχωνται εἰς σύνοδον διαρκῆ, ἵνα διαλύωσιν εἰρηνικῶς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας τὰς ἀμοιβαίας διενέξεις· ἔταξε τοὺς φόρους σχεδὸν ὅπως

εἶχον καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ μετ' οὐ πολὺ μάλιστα οἱ Πέρσαι ὅλως ἀπήλλαξαν τῶν προτέρων δεσποτῶν τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις, ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτὰς τὴν ἰδίαν διοίκησιν· ὥστε ἔπαθον μὲν οἱ Ἕλληνες δεινὰ μεγάλα ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς νίκης παραφορᾷ, ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπέμειναν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῆς δυνάμεως αὐτῶν κατάχρησιν, νομίσαντες φρονιμώτερον νὰ περιποιηθῶσι τοὺς ἡττηθέντας, ἵνα προλάβωσι νέας περιπλοκάς.

Ὁ Δαρεῖος ἐπὶ περσικοῦ ἀναγλύφου

Τύποι ἑλληνικῶν ἀγγείων

Ὑδρία, λήκυθος, ἀμφορεύς, οἰνοχόη, κρατήρ, κάνθαρος
ἀρύβαλλος, κύπελλον, ρητόν, λήκυθος, ἀρυβαλλίς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο ΑΜΥΝΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ. ΣΤΡΑΤΗΓΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ἡ ἰωνικὴ ἐπανάστασις κατέστησεν, ὡς προείπομεν, ἀναπόδραστον τὴν ἐπὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπιδρομὴν τῶν Περσῶν· οὐδεὶς ἐνόησε τοῦτο κάλλιον τῶν Ἀθηναίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μιλήτου ἀγγελία ἐπροξένησε θλῖψιν ἅμα καὶ ταραχὴν μεγάλην. Ἤκμαζε τότε ἐν Ἀθήναις ὁ τραγικὸς Φρύνιχος, εἷς ὢν τῶν ἀρχαιοτέρων δραματικῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου· καὶ ἐπεχείρησεν ὁ Φρύνιχος νὰ ἐκτραγῳδήσῃ τὴν συμφορὰν διὰ δράματος ἐπιγεγραμμένου «Μιλήτου ἅλωσις». Ἀλλ᾽ ὅτε ἐδιδάχθη, ὡς ἔλεγον οἱ προπάτορες ἡμῶν, δηλαδὴ παρεστάθη ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τὸ δρᾶμα τοῦτο, τὸ θέατρον ἐξελύθη εἰς δάκρυα, καὶ τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ συγκίνησις ὥστε ὑπεβλήθη εἰς τὸν ποιητὴν ζημία δραχμῶν χιλίων, «ὡς ἀναμνήσαντα οἰκήια κακά», καὶ ἀπηγορεύθη τοῦ λοιποῦ ἡ παράστασις, δι᾽ ὃ ἴσως οὐδὲ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς τὸ ἔργον. Ὡς ἰδίαν λοιπὸν συμφορὰν ὑπέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πτῶσιν τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπολάβωσιν ἄλλως τὸ πρᾶγμα; Καθ᾽ ὅλην τὴν Ἰωνίαν περιεφέρετο πρὸ ἓξ ἐτῶν λόγος ὅτι, ὅτε ὁ Δαρεῖος ἔμαθε τὴν ἐπὶ τὰς Σάρδεις γενομένην στρατείαν καὶ ἐπληροφορήθη ὅτι συνέπραξαν μετὰ τῶν Ἰώνων Ἀθηναῖοι, «τί εἶναι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοί;» ἠρώτησεν ἀγα-

νακτῶν. Ἀκούσας δὲ τὴν ἀπάντησιν ἐζήτησε τὸ τόξον αὐτοῦ καὶ ἐπιθέσας βέλος ἐπὶ τῆς νευρᾶς ἐτίναξεν αὐτὸ ὅσον ἠδυνήθη ὑψηλότερον πρὸς τὸν οὐρανόν, καὶ ἀνέκραξεν· «ἀξίωσέ με, ὦ θεέ, νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς Ἀθηναίους!». Ἐπρόσταξε δὲ ἕνα τῶν θεραπόντων, ὁσάκις παρετίθετο τὸ δεῖπνον, νὰ λέγῃ αὐτῷ τρὶς ἑκάστοτε· «Δέσποτα, μὴ λησμονῇς τοὺς Ἀθηναίους». Πρὸς τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἤξευρον ὅτι, καὶ ἂν τυχὸν ὁ Δαρεῖος ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ αὐτούς, ὑπῆρχεν ἐν Ἀσίᾳ ἄνθρωπος, ὁ Ἱππίας, ἔχων μέγιστον συμφέρον νὰ ὑποτρέφῃ τὸ πάθος τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὥστε οὐδεμίαν εἶχον ἀμφιβολίαν ὅτι βαρὺς ἐπεκρέματο ἤδη ἐπὶ τῆς πόλεως αὐτῶν κίνδυνος.

Τῳόντι, ἅμα καταβαλὼν τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ Δαρεῖος ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, τὸν στρατηγὸν Μαρδόνιον μετὰ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς ἰσχυρᾶς. Ὁ Μαρδόνιος διαπέρασε, διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, εἰς Εὐρώπην, καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἐπεχείρησε τὴν διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας κατάβασιν, *πορευόμενος διὰ τῆς αὐτῆς σχεδὸν ὁδοῦ ἣν μετὰ δώδεκα ἢ* δεκατρία ἔτη ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ τοῦ Δαρείου διάδοχος Ξέρξης, ὁ δὲ στόλος συγκατέπλεε παρὰ τὴν παραλίαν. Ἀλλὰ περὶ τὸν Ἄθωνα ἐνέσκηψεν ἐπὶ τὸν στόλον τρικυμία φοβερά, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐναυάγησαν 300 μὲν πλοῖα, 20.000 δὲ ἀνδρῶν. Ἔπαθε δὲ καὶ ὁ Μαρδόνιος ζημίαν οὐ μικράν, ἐπιτεθείσης κατ' αὐτοῦ τῆς θρακικῆς φυλῆς τῶν Βρύγων, ὥστε δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἐπέστρεψεν ἄπρακτος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὑποκύψας εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Δαρείου, μηδὲ ἀναφαινόμενος πλέον εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ ἐπὶ Ξέρξου.

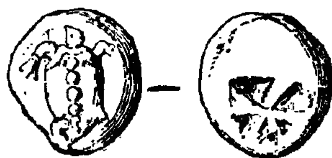
Ἀλλ' ὁ Δαρεῖος ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ. Ἔδωκεν εἰς ὅλας τὰς παραλίας τοῦ κράτους πόλεις διαταγὰς ἵνα παρασκευάσωσι πλοῖα πολεμικὰ καὶ ἱππαγωγὰ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἐκστρατείας, καὶ ἐνταυτῷ ἐξέπεμψεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πόλεις κήρυκας ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἀφ' ἑκάστης τὸ ἐπίσημον τῆς ὑποταγῆς σημεῖον, δηλαδὴ γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ βεβαιωθῇ οὕτω τίνες ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ σκοπεύουσαι ν' ἀντισταθῶσιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν δειναί, ὅτε ἔφθασαν οἱ κήρυκες. Ὁ πόλεμος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Αἰγινήτας, ὁ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 506 ἀρξάμενος, δὲν εἶχεν ἔτι καταπαύσει· ὥστε οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Αἰγινῆται, ὑπολαμβάνοντες πάντα πολέμιον τῶν Ἀθηναίων ὡς ἴδιον φίλον καὶ προστάτην, ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Δαρείου. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο καὶ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσης πολιτικῆς ἑνότητος καὶ ἡ κατάπληξις ἣν εἶχε προξενήσει ἡ τῶν Ἰώνων κατατρόπωσις ἔπεισαν καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ἠπειρώτας καὶ νησιώτας, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλ' εὑρέθησαν καὶ Ἕλληνες ἀποκρούσαντες αὐτὴν μετ' ἀγανακτήσεως. Καὶ πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἔρριψαν τὸν πρὸς αὐτοὺς ἐλθόντα κήρυκα εἰς τὸ ὄπισθεν τῆς ἀκροπόλεως βάραθρον, εἰς ὃ κατεκρήμνιζον ἐνίοτε τοὺς ἕνεκα πολιτικῶν κακουργημάτων εἰς θάνατον καταδικασθέντας. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, κατακυλίσαντες τὸν κήρυκα εἰς φρέαρ, παρήγγειλαν αὐτῷ ἐκεῖθεν λαβὼν γῆν καὶ ὕδωρ νὰ φέρῃ πρὸς τὸν βασιλέα του. Ἡ διαγωγὴ αὕτη τῶν Σπαρτιατῶν εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιοσημείωτος. Ἡ ἀσυλία τῶν κηρύκων ἦτο ἀνέκαθεν, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τοσούτῳ σεβαστὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὥστε ἡ παραβίασις αὐτῆς μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀπαίτησις τοῦ πέρσου κήρυκος ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην μανικὴν τρόπον τινὰ παραφοράν. Ποῖον ἦτο ἆρά γε τὸ σφοδρὸν αἴσθημα τὸ παραγαγὸν τὴν παραφορὰν ταύτην; Ἐὰν κρίνωμεν ἀφ' ὅλης τῆς μετέπειτα διαγωγῆς τῆς Σπάρτης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἦτο ὀργὴ ἕνεκα τῆς προσβληθείσης ἐθνικῆς, τῆς προσ-

βληθείσης ἑλληνικῆς φιλοτιμίας, ἥτις προϋποτίθησι τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἣν οὐ μόνον τότε ἀλλ' οὐδὲ βραδύτερον θέλομεν εὕρει ἱκανῶς ἰσχυρὰν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως εἶχον λάβει πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, ὥστε, καίτοι ἀδιαφορήσαντες πρὸς τὴν τύχην τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, καίτοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, πολὺν ζῆλον μὴ ἀποδείξαντες οὐδὲ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἠγανάκτησαν ὅμως ὅτε ἤκουσαν ὅτι δυνάστης ξένος ἐτόλμησε νὰ ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν ἀμαχητὶ γῆν καὶ ὕδωρ. Τοῦτο λοιπὸν τὸ αἴσθημα τῆς τρωθείσης σπαρτιατικῆς καὶ ὄχι ἑλληνικῆς φιλοτιμίας ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ καὶ κατέστησε τὴν πόλιν ταύτην ἔξω φρενῶν. Τὸ δὲ πανελλήνιον φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἦτο καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν ἀλλότριον, δὲν φαίνεται ἤδη ἀνατέλλον εἰμὴ εἰς τὰς Ἀθήνας. Διότι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης ἀπαιτήσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως βλέπομεν τὰς Ἀθήνας νὰ φέρωσιν εἰς μέσον λόγους τινὰς καὶ τρόπους μαρτυροῦντας ὅτι ἤρχισε νὰ προκύπτῃ εἰς τὰ στήθη τῶν Ἀθηναίων ἡ πεποίθησις ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποτελοῦσιν ἄθροισμα πόλεων μηδεμίαν ἐχουσῶν πολιτικὴν ἑνότητα, μηδὲν κοινὸν πολιτικὸν συμφέρον, μηδένα κοινὸν πολιτικὸν σκοπόν, καὶ δυναμένων νὰ ἀδιαφορῶσιν εἰς τὴν καταστροφήν, ἢ δούλωσιν, ἢ προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν ἡ μὲν τῆς δέ, ἀλλ' ὅτι ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ συγκροτήσωσιν ἔθνος ἕν, ἔθνος συνδεδεμένον οὐχὶ μόνον δι' ἠθικῶν τινων καὶ κοινωνικῶν στοιχείων, ἀλλὰ πρὸς τούτοις διά τινος ἰσχυροτέρου πολιτικοῦ δεσμοῦ, οὗ ἄνευ οὐδὲν μέγα καὶ διαρκὲς δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν λάβει ὁμολογουμένην τινὰ ἐν Πελοποννήσῳ ὑπεροχήν· εἶχε θεωρηθῇ καὶ ὡς προϊσταμένη τῶν πλείστων πελοποννησιακῶν πόλεων· εἶχε προσαγορευθῇ μάλιστα ὑπό τε τοῦ Κροίσου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου προστάτις τῆς Ἑλλάδος· πράγματι ὅμως οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλὰς ἦτο ὅλως ἀλλοτρία εἰς αὐτήν, οὐ μόνον αἱ Ἀθῆναι εἰς πολεμίας πρὸς αὐτὴν διετέλουν σχέσεις, ἀλλὰ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἡγεμονία αὐτῆς ἦτο χαλαρωτάτη, διότι εἴδομεν τὸν Κλεομένην ἐγκαταλειπόμενον ἐν Ἐλευσῖνι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐκστρατείας, ὑφ' ὅλων τῶν συμμάχων· καὶ εἴδομεν ἔπειτα τοὺς αὐτοὺς συμμάχους ἐπιβάλλοντας τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἐκείνην ἡγεμόνα. Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κοινὴ πολιτικὴ ἑνότης οὐδεμία ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὑπὸ τὴν ἁπλῆν προεδρίαν μᾶλλον ἢ κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης πελοποννησιακὴ συμμαχία οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν καὶ στερεότητα. Ἀλλ' ἅμα ἐπελθόντος τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐξωτερικοῦ κινδύνου οἱ Ἀθηναῖοι προσεγγίζουσι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, καί, σιωπηλῶς ἀναγνωρίσαντες τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῶν ἀξίωμα, κατηγοροῦσιν ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς Αἰγινήτας ὅτι προσέφεραν εἰς τὸν Δαρεῖον γῆν καὶ ὕδωρ, ἵνα ἐμβάλωσιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἀττικήν· ἐπιφέρουσι δὲ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἔπραξαν ταῦτα *«προδόντες τὴν Ἑλλάδα»*· καὶ προτρέπουσι τοὺς Σπαρτιάτας νὰ πέμψωσι τὸν βασιλέα αὐτῶν Κλεομένην εἰς Αἴγιναν, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς αἰτίους τῆς προδοσίας ταύτης, *«κοινὰ τῇ Ἑλλάδι ἀγαθὰ»* διαπράττων. Ταῦτα πάντα ἦσαν πράξεις καὶ λόγοι ὅλως καινοφανεῖς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· διότι πρώτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον ὅτι πόλις ἑλληνὶς ὑποταχθεῖσα εἰς ξένον δυνάστην πράττει προδοσίαν καθ' ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος· πρώτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον ὅτι τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον ἀπῄτει τὴν τιμωρίαν τῆς τοιαύτης διαγωγῆς. καὶ πρώτην φορὰν βλέπομεν πόλιν ἑλληνικὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ κειμένην, τὴν δευτέραν μάλιστα κατὰ τὴν δύναμιν ἑλληνικὴν πόλιν, ἀναγνωρίζουσαν τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Σπάρτης καὶ θυσιάζουσαν οὕτω

εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἑνότητος τὸ ἐν Ἑλλάδι ἰσχυρότατον αἴσθημα τῆς αὐτοτελοῦς πολιτικῆς ὑπάρξεως.

Εἰς τὴν τοιαύτην ἐνίσχυσιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς Σπάρτης εἶχε συντελέσει ἡ πρὸ μικροῦ, ὀλίγα τινὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν περσικῶν κηρύκων, καταφερθεῖσα ὑπ' αὐτῆς τελευταία καὶ καιρία πληγὴ κατὰ τοῦ Ἄργους, ὅπερ ἦτο, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ μόνη πελοποννησιακὴ πόλις ἥτις ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν παραδόσεων ἠξίου ὅτι ἡ ἡγεμονία ἀνήκει εἰς αὐτὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν Σπάρτην. Τίς ὑπῆρξεν ἡ τοῦ πολέμου τούτου ἀφορμή, ἄδηλον· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Κλεομένης κατετρόπωσε τότε, περὶ Τίρυνθα, τοὺς Ἀργείους τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἑξακισχίλιοι, οἱ ἄριστοι καὶ κράτιστοι πολῖται τοῦ Ἄργους, ἡ δὲ πόλις αὐτή, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔκτοτε, δὲν ἐτόλμησε *πλέον νὰ ἐρίσῃ περὶ πρωτείων* πρὸς τὴν Λακεδαίμονα, τῆς ὁποίας τὸ κράτος κατέστη ὡς ἐκ τούτου ἀναμφισβήτητον. Ὁ Κλεομένης μάλιστα κατηγορήθη τότε, ἴσως κατ' εἰσήγησιν τοῦ συμβασιλέως Δημαράτου, ἀνέκαθεν, ὡς γνωρίζομεν, δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντος, ὅτι δυνάμενος νὰ γίνῃ κύριος καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἄργους δὲν ἔπραξε τοῦτο δωροδοκηθείς. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη, ἤδη δὲ ἀπῆλθεν εἰς Αἴγιναν, καὶ ἐπιχειρήσας ἀνάκρισιν ἐπεχείρησε νὰ συλλάβῃ τοὺς κυριωτέρους ἐνόχους. Ἀλλὰ τότε τινὲς τῶν ἐγκρίτων Αἰγινητῶν καὶ πρὸ παντὸς Κριὸς ὁ Πολυκρίτου, ὑποκινούμενοι πάλιν ὑπὸ τοῦ Δημαράτου, ἀντέταξαν ὅτι ὁ Κλεομένης δὲν ἐνεργεῖ κατ' ἀπόφασιν τοῦ κοινοῦ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλὰ χαριζόμενος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, παρ' ὧν ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ χρήματα, καὶ ὅτι ἵνα ἔχωσι κῦρος τὰ πραττόμενα ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄπρακτος ὁ Κλεομένης εἰς Σπάρτην, καὶ τότε ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ἀδιαλείπτως ἀντενεργοῦντος κατ' αὐτοῦ συμβασιλέως.

Ἀρχαιότατον νόμισμα Αἰγινητῶν (Χελώνη καὶ κοῖλον τετράγωνον)

Πολλάκις ἤδη εἶχε προκύψει ὑπόνοια ὅτι ὁ βασιλεὺς Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος υἱὸς τοῦ νομιζομένου αὐτοῦ πατρός, τοῦ Ἀρίστωνος. Ὁ Ἀρίστων, συζευχθεὶς δύο γυναῖκας, δὲν εἶχε γεννήσει ἔτι υἱόν, ὅτε ἠγάπησε τὴν σύζυγον τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀγήτου, καλλίστην οὖσαν τῶν ἐν Σπάρτῃ γυναικῶν, καὶ ἠπάτησεν αὐτὸν διὰ συμφωνίας, καθ' ἣν ἕκαστος ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἕτερον ὅ,τι ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ἤθελεν οὗτος ἐπιθυμήσει. Προθύμως δὲ δοὺς εἰς τὸν φίλον του τὸ παρὰ τούτου ζητηθὲν ἀπήτησεν εἰς ἀντάλλαγμα τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγήτου· ὁ δὲ ἐθλίβη μὲν διὰ τὴν ἀπάτην, ὑπείκων ὅμως εἰς τὸν ῥητὸν ὅρκον ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλ' ὅταν ἐγεννήθη ὁ Δημάρατος καί τις τῶν οἰκετῶν ἀνήγγειλε τὸ γεγονὸς εἰς τὸν Ἀρίστωνα, καθήμενον μετὰ τῶν ἐφόρων ἐπὶ βάθρου τινός, ὁ βασιλεύς, ἀριθμήσας ἐπὶ τῶν δακτύλων τοὺς μῆνας τοὺς διελθόντας ἀπὸ τοῦ γάμου, εἶπε μεθ' ὅρκου· «οὐκ ἂν ἐμὸς εἴη». Ἔπειτα ὅμως ἀνεκάλεσε τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἀνεγνώρισε τὸν παῖδα, ὅστις, μὴ ἀμφισβητηθείσης δημοσίᾳ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ, διεδέχθη ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα. Ἀλλ' αἱ πρῶται ἐκεῖναι λέξεις δὲν εἶχον λησμονηθῆ, καὶ ἐπεκράτει πάντοτε κατ' ἰδίαν ἡ ὑπόνοια ὅτι ὁ Δημάρατος ἦτο υἱὸς τοῦ πρώτου συζύγου τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὅτι δὲν ἦτο Ἡρακλείδης καὶ ὅτι παρανόμως ἐβασίλευεν. Ἀπὸ ταύτης λοιπὸν τῆς ὑπονοίας ὠφελούμενος ὁ Κλεομένης ὑπεκίνησε τὸν Λεωτυχίδην, πλησιέστατον μὲν ὄντα κληρονόμον τῆς βασιλείας ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, ἔχοντα δὲ καὶ ἄλλας ἀφορμὰς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Δημαράτου, ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα αὐτοῦ· γενομένης δὲ δίκης περὶ τούτου προέτεινεν ὁ Κλεομένης νὰ

ἐρωτηθῇ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον· καὶ ἔχων ἐν Δελφοῖς φίλον, τὸν ἰσχυρὸν Κόβωνα, κατώρθωσε δι' αὐτοῦ ν' ἀποκριθῇ ἡ Πυθία ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος. Ὅθεν κατέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Λεωτυχίδης, ὁ δὲ Δημάρατος κατέστη ἁπλοῦς ἰδιώτης· καὶ μετ' οὐ πολύ, τελουμένων τῶν γυμνοπαιδιῶν, προεχειρίσθη εἷς τῶν ἀρχόντων τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τότε ὁ νέος βασιλεύς, μὴ δυνάμενος νὰ περιστείλῃ τὸ θριαμβευτικὸν αὐτοῦ μῖσος, ἔστειλεν ἕνα τῶν θεραπόντων νὰ ἐρωτήσῃ, ἐν μέσῳ τοῦ θεάτρου, τὸν Δημάρατον, «πῶς τῷ φαίνεται τὸ ὑπηρετεῖν μετὰ τὸ βασιλεύειν». Ὁ δέ, ἀγέρωχος ὢν καὶ φιλότιμος, παρωξύνθη διὰ τὸ ἐρώτημα καὶ ἀπεκρίθη ὅτι «αὐτὸς μὲν ἐπειράθη ἀμφοτέρων, ἠμπορεῖ ὅμως νὰ ἔλθῃ καιρὸς νὰ δοκιμάσῃ καὶ ὁ Λεωτυχίδης ἀμφότερα»· προσέθηκε δ' ὅτι ἡ ἐρώτησίς του αὕτη θέλει φέρει τοὺς καρποὺς αὐτῆς, δηλαδὴ ἢ μυρία κακὰ ἢ ἀγαθὰ μυρία εἰς τὴν Σπάρτην. Ταῦτα εἰπὼν ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου, ἀπεχαιρέτησε τὴν μητέρα του καὶ ἀπεδήμησε πρὸς τὸν Δαρεῖον, μελετῶν νὰ μεταχειρισθῇ αὐτόν, ὡς ὁ Ἱππίας, ὄργανον τῆς ἐκδικήσεώς του. Καὶ τῆς μὲν ὑπὸ τοῦ Δαρείου πεμφθείσης ἐκστρατείας δὲν μετέσχεν, ἴσως διότι δὲν ἐπρόφθασεν αὐτήν. Ἀλλὰ βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν συνοδεύοντα τὸν Ξέρξην καὶ δίδοντα αὐτῷ συμβουλάς, αἵτινες, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἠκολούθει αὐτάς, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ δὲ Κλεομένης ἔχων ἤδη συνεργὸν πρόθυμον τὸν Λεωτυχίδην ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς Αἴγιναν, συνέλαβε δέκα Αἰγινήτας, τοὺς ἐπισημοτάτους ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει, ἐν οἷς καὶ Κριὸν τὸν Πολυκρίτου καὶ Κάσαμβον τὸν Ἀριστοκράτους, τοὺς πάντων ἰσχυροτάτους καὶ ἀγαγὼν εἰς Ἀθήνας παρέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς ὁμήρους.

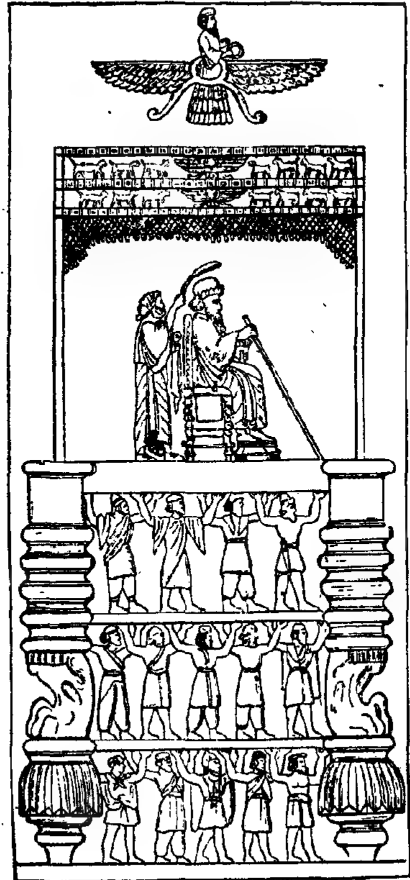
Ὁ ναὸς τῆς Ἀφαίας ἐν Αἰγίνῃ

Κατὰ τὰ τελευταῖα λοιπὸν ἔτη τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνῷ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύαζε τὴν ἐκστρατείαν αὐτοῦ συνέβησαν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα γεγονότα λόγου ἄξια καὶ οὐσιωδῶς ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἐπερχομένου ἀγῶνος. ἡ Σπάρτη, ἥτις εἶχε κατατροπώσει ὁλοσχερῶς τὸ κράτος τοῦ Ἄργους, ἠσφάλισε τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς· αἱ Ἀθῆναι ἀνεγνώρισαν ἐπισήμως τὴν πανελλήνιον τῆς Σπάρτης ἡγεμονίαν· ἔπαυσεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῆς βασιλέων ἀδιάκοπος ἀντενέργεια, καὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἀσκήσαντες ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς πόλεως αὐτῶν ἀξίωμα ἠνάγκασαν τὴν Αἴγιναν νὰ δώσῃ ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπήλλαξαν οὕτως αὐτὰς τοῦ κινδύνου νὰ ἴδωσι τὴν γείτονα καὶ ἀντίζηλον ἐκείνην νῆσον ἑνοῦσαν τὰς ναυτικὰς αὐτῆς δυνάμεις μετὰ τῶν Περσῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύασεν 600 μὲν τριήρεις, πλεῖστα δὲ φορτηγὰ πλοῖα καὶ στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβιβασθείς, ἐν ἔαρι τοῦ 470 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τοῦ στόλου, συνεπυκνώθη εἰς Σάμον. Ἀξιόλογον μέρος τοῦ στόλου ἀπετέλουν οἱ πρὸ μικροῦ ἡττηθέντες Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς τῆς Ἀσίας, συνέπλεε δὲ καὶ ὁ Ἱππίας, ὡς ὁδηγὸς καὶ σύμμαχος τῶν Περσῶν. Ἀρχηγοὶ τῆς ἐκστρατείας ἦσαν ὁ Δᾶτις, Μῆδος τὸ γένος, καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου σατράπου τῶν Σάρδεων, ἀνεψιὸς δὲ τοῦ Δαρείου. Αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτοὺς γενικαὶ ὁδηγίαι ἦσαν νὰ καθυποτάξωσι καὶ νὰ κατα-

στήσωσι φόρου ὑποτελεῖς ὅλους τοὺς Ἕλληνας ὅσοι δὲν εἶχον προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ· ἀλλ' ἰδίως εἶχον διαταχθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, καί, ἀνδραποδίσαντες τοὺς κατοίκους αὐτῶν, νὰ φέρωσιν εἰς ὄψιν τοῦ βασιλέως τὰ ἀνδράποδα. Αἱ διαταγαὶ αὗται ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, καὶ οὐδ' ἐδίσταζε πιθανώτατα ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατὸς ὅτι θέλουσι κατὰ γράμμα ἐκτελεσθῆ, καὶ ὅτι, πρὶν ἡ τελειώσῃ τὸ ἔτος τοῦτο, αἱ γυναῖκες, ἢ μᾶλλον αἱ χῆραι ἀνδρῶν οἷος ὁ Μιλτιάδης, οἷος ὁ Ἀριστείδης, οἷος ὁ Καλλίμαχος, ὑπὸ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων παραπεμπόμενοι, θέλουσι πορευθῆ ἐν πενθίμῳ παρατάξει τὴν ἀπὸ Σάρδεων εἰς Σοῦσαν ἄγουσαν ὁδόν.

Ὁ στόλος, μετὰ τὸ πάθημα τοῦ Μαρδονίου, ἀποφεύγων τὸν περίπλουν τοῦ Ἄθωνος, ἔπλευσεν ἐκ Σάμου κατ' εὐθεῖαν, διὰ μέσου τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς τὴν Εὔβοιαν, καθυποτάσσων καθ' ὁδὸν τὰς ἐν τῷ μεταξὺ κειμένας νήσους· καὶ πρὸ πάντων ἐκυρίευσε τὴν Νάξον, ἧς οἱ κάτοικοι, ἐνῷ πρὸ δεκαετίας ἀπέκρουσαν γενναίως τὸν πέρσην Μεγαβάτην καὶ τὸν μιλήσιον Ἀρισταγόραν, ἐνῷ ἔκτοτε οὐδεμίαν ἔπαθον μείωσιν δυνάμεως, ἐνῷ ἠδύναντο πάντοτε νὰ παρατάξωσιν 8.000 ὁπλίτας, ἔφυγον ἤδη εἰς τὰ ὄρη τῆς νήσου καὶ ἐγκατέλιπον ἀμαχητὶ τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τοὺς Πέρσας λογιζομένους ἀκαταγωνίστους μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως. Οἰωνὸς οὗτος ἀπαίσιος διὰ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Ὁ Δαρεῖος ἐπὶ τοῦ θρόνου του
(Ἀνάγλυφον ἐν Περσεπόλει)

Οἱ Πέρσαι, ἐξανδραποδίσαντες τοὺς ὀλίγους Ναξίους ὅσοι δὲν εἶχον προλάβει νὰ φύγωσι καὶ ἐμπρήσαντες τὰ ἱερὰ καὶ τὴν πόλιν, ἐτράπησαν πρὸς τὰς ἄλλας νήσους, λαβόντες παρ' ἑκάστης ὁμήρους πίστεως καὶ ἀνάλογον στρατιάν, πλὴν τῆς ἱερᾶς Δήλου, ἧς ὁ Δᾶτις, κατὰ ῥητὴν παραγγελίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐσεβάσθη τὴν χώραν, τοὺς κατοίκους, τοὺς βωμούς, προσενεγκὼν μάλιστα καὶ πολυτελῆ ἐνταῦθα θυσίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξακολουθήσας τὸν ἀνὰ μέσον τοῦ Αἰγαίου πλοῦν ἔφθασεν εἰς Εὔβοιαν, ἐκυρίευσε, μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, τὴν Κάρυστον καὶ τότε ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν. Οἱ Ἐρετριεῖς ἐζήτησαν ἀμέσως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν κατετρόπωσαν τοὺς Χαλκιδεῖς, εἶχον καταλάβει μέρος τῆς χώρας αὐτῶν καὶ διανείμει αὐτὴν εἰς 4.000 κλήρους, ἐπιτρέψαντες αὐτοὺς εἰς ἰσαρίθμους συμπολίτας αὐτῶν, ὀνομαζομένους τούτου ἕνεκα κληρούχους. Τούτους τοὺς κληρούχους διέταξαν ἤδη νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πόλεως. Ἀλλὰ τοσαύτη μεταξὺ τῶν Ἐρετριέων ἐπεκράτει διχόνοια ὥστε εἷς τῶν τὰ πρῶτα παρ' αὐτοῖς φερόντων, Αἰσχίνης ὁ Νόθωνος, εἶπεν εἰς τοὺς 4,000 ἐκείνους ἐπικούρους ὅτι προπαρασκευάζεται ἡ διὰ προδο-

σίας παράδοσις τῆς πόλεως καὶ προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ προλάβωσι σῳζόμενοι. Οἱ δέ, ἀκούσαντες τὴν συμβουλήν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἀττικήν. Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἐρετριεῖς ἀντέστησαν ἐπί τινας ἡμέρας, ἐπαγαγόντες οὐ μικρὰν εἰς τοὺς πολεμίους φθοράν· ἀλλὰ τελευταῖον δύο τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν, Εὔφορβος ὁ Ἀλκιμάχου καὶ Φίλαγρος ὁ Κυνέου, παρέδωκαν τῷ ὄντι διὰ προδοσίας τὴν Ἐρέτριαν εἰς τοὺς Πέρσας, οἵτινες, κατὰ τὸ σύνηθες, ἐνέπρησαν τὰ ἱερὰ αὐτῆς καὶ ἠνδραποδίσαντο τοὺς κατοίκους. Μὴ ἐκλάβωμεν ὅμως καὶ ἐνταῦθα κατὰ γράμμα τὴν θρυλουμένην παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐντελῆ τῆς χώρας ἐρήμωσιν. Ὅτι πολλοὶ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι, εἶναι ἀναμφίβολον. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι οἱ Πέρσαι ἐφείσθησαν τῶν προδοτῶν καὶ ἐβράβευσαν αὐτούς, μετὰ δέκα ἔτη οἱ Ἐρετριεῖς συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀντέστησαν εἰς τὸν Ξέρξην· ὥστε ἢ ἐπὶ τῆς καταστροφῆς διεσώθησαν τινὲς τῶν κατοίκων ἢ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθον νέοι ἔποικοι.

Ὁ Δᾶτις λοιπὸν ἐξεπλήρωσε τοιουτοτρόπως τὴν μίαν τῶν δύο ῥητῶν ἐντολῶν τὰς ὁποίας εἶχε λάβει, ὁ δὲ στρατὸς αὐτοῦ σεμνυνόμενος εὐλόγως ἐπὶ τῷ πρώτῳ κατορθώματι εἶχε βεβαίως τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θέλει ἐκτελέσει καὶ τὸ ἕτερον. Μετά τινων ἡμερῶν ἀνάπαυσιν ἐν Ἐρετρίᾳ, καὶ ἀφοῦ οἱ νεωστὶ γενόμενοι αἰχμάλωτοι μετεκομίσθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν εἰς τὴν νῆσον Αἰγίλειαν, ὁ στρατὸς οὗτος ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν περίφημον λιμένα τοῦ Μαραθῶνος, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Ἱππίου, ὅστις εἴκοσιν ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξώσεως διατελέσας μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπάτησεν ἤδη αὖθις τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος, ὑπὸ ἀλλοφύλων, ὑπὸ πολεμίων, ὑπὸ βαρβάρων καταγόμενος. Τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἔτη εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐποχῆς, νέος ἔτι ὤν, εἶχε μετὰ τοῦ πατρὸς Πεισιστράτου διαπεράσει, ὡς καὶ ἤδη, ἀπὸ τῆς Ἐρετρίας εἰς Μαραθῶνα. Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον τότε ἦγεν ὁ Πεισίστρατος ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ μικρότερος τοῦ στρατοῦ δι' οὗ ἤδη ὑπεστηρίζετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ· καὶ ὅμως εἶχεν ἀρκέσει, ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς διαιρεθέντας καὶ ἀθυμήσαντας πολίτας καὶ φέρῃ ἐν θριάμβῳ τὸν τύραννον εἰς Ἀθήνας. Πῶς ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ ἀμφιβάλλῃ ὁ Ἱππίας περὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ προκειμένου ἀγῶνος; Ἀλλ' ἀμφέβαλλεν· ὄνειρον φρικτὸν εἶχε παραστήσει εἰς τὴν τεταραγμένην αὐτοῦ φαντασίαν αὐτὸν ἀσεβοῦντα τὴν ἐσχάτην πρὸς τὴν ἰδίαν μητέρα ἀσέβειαν· καὶ ἠγωνίζετο μὲν νὰ ἑρμηνεύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ὄνειρον, σημεῖα ὅμως δεινὰ ἕτερα ἐβασάνιζον τὴν συνείδησιν τοῦ μητραλοίου, ὅστις μετ' ὀλίγον ἔμελλε, διὰ πείρας πικρᾶς, νὰ διδαχθῇ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς οὓς ἤρχετο νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν διὰ ξένων, ἦτο λαὸς ὅλως διάφορος τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἦρξέ ποτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ὁποίας ὁ Σόλων ἔθετο τὰ θεμέλια πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἀπῄτει καιρόν τινα ἵνα παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶχε σκοπὸν νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν μεγάλην τῶν Ἀθηναίων ὁμάδα τρία ἀγαθά, ὧν πρότερον ἐστεροῦντο· τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εἰς τὰ πράγματα μετοχήν, ἵνα, διὰ τῆς κοινῆς τῶν δυνάμεων τούτων ἐνεργείας, καταστήσῃ μὲν εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἀγαπητὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν, καταστήσῃ δὲ δυνατὴν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν. Ἀλλ' ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁ Σόλων δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολίτας εἰμὴ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ εὐπορία δὲν ἠδύνατο τὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ δι' ἐργασίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρᾶς. Ὁ νομοθέτης παρεσκεύασε καὶ διηυκόλυνεν αὐτήν, προστατεύσας τὴν τέχνην, ἐμψυχώσας τὴν ἐμπορίαν, ὁρίσας ὑγιεστέρας ἀρχὰς ἀστικοῦ δικαίου· ἀλλὰ πλειότερον δὲν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ αὐτὸν νὰ πράξῃ. Ἔργον τῶν πολιτῶν ἦτο νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν εὐεργετη-

μάτων τούτων ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν· τὸ δ' ἔργον τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ μιᾶς· κατ' ἀρχὰς λοιπὸν οἱ πολλοὶ Ἀθηναῖοι ἐκτήσαντο μὲν τὸ ἀγαθὸν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ διετέλουν, ὡς πρότερον, πένητες· καὶ πένητες ὄντες οὔτε ἐπιθυμίαν οὔτε καιρὸν εἶχον νὰ ποιήσωνται χρῆσιν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς αὐτοὺς πολιτικῶν δικαιωμάτων· ὅθεν δὲν κατενόουν τὰ μεγάλα πλεονεκτήματα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος καὶ διὰ τοῦτο δυσηρεστήθησαν κατ' αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο εὐχερέστατα διεπαιδαγωγήθησαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ παρῆλθον δύο καὶ τρεῖς γενεαί· πλεῖστοι πολῖται ηὐπόρησαν διὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας· πλεῖστοι ἐκτήσαντο κτήματα λαμπρὰ εἰς τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν Λῆμνον, εἰς τὴν Ἴμβρον, εἰς τὴν Εὔβοιαν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προσηλώθησαν εἴπερ ποτὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸ πολίτευμα, ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἐπῆλθε τοσαύτη εἰς τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἀλλοίωσις. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Κλεισθένους δὲν παρέσχε μὲν εἰς αὐτοὺς πολλὰ νέα δικαιώματα, διηυκόλυνεν ὅμως τὴν τῶν προϋπαρχόντων δικαιωμάτων ἐνάσκησιν, καὶ διὰ νέων συμφερόντων συνέδεσε τὴν πολιτείαν πρὸς τοὺς πολίτας. Ἐντεῦθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ μᾶλλον ἠγάπησαν τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς· καὶ περιφανῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθησαν κατά τε Σπαρτιατῶν καὶ Θηβαίων καὶ Χαλκιδέων καὶ Αἰγινητῶν· καὶ ὅσῳ πλειότερον ἠγωνίζοντο καὶ ἐθριάμβευον τόσῳ πλειότερον ἐξήρετο τὸ φρόνημα αὐτῶν, ὥστε ἤδη ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν θυσίαν καὶ πάντα ἀγῶνα νὰ ἀναλάβωσιν ἵνα ἀνασώσωσι τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ ἀγαθὰ ὅσα ἐνέμοντο, ἀπὸ παντὸς οἰκείου ἢ ἀλλοτρίου δεσπότου, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ βαρβάρου ἐκείνου δεσπότου ὅστις πρὸ μικροῦ ἔτι τοσαύτας εἶχεν ἐπιφέρει συμφορὰς εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενεῖς.

Μιλτιάδης
(Μουσεῖον τοῦ Λούβρου)

Ἡ πολιτεία λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἤδη ὅ,τι ἄλλοτε καὶ ὅ,τι ἦτο ἔτι ἡ πολιτεία πλείστων ἄλλων ἑλληνικῶν φυλῶν· δὲν συνέκειτο δηλαδὴ ἀπὸ τινων ἑκατοντάδων προνομιούχων οἴκων καὶ πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, οἵτινες πολιτικῶς, ὑλικῶς, ἠθικῶς, πολιτικῶς καταπιεζόμενοι οὐδένα εἶχον λόγον νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐνῷ οἱ ὀλίγοι δυνάσται, φοβούμενοι ἀδιαλείπτως τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν δυναστευομένων ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν ξενικὴν κυριαρχίαν ἤρκει νὰ

διατηρήσωσι τὰ προνόμια αὐτῶν· ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο νῦν ἐξ ἐναντίας ἐκ πολυαρίθμων πολιτῶν, οἵτινες, ὄντες ὅλοι ἰσόνομοι καὶ ἰσοδίκαιοι καὶ εὐποροῦντες ὅλοι ἢ τοὐλάχιστον ἔχοντες μυρίους τρόπους νὰ εὐπορήσωσι, συνέδεον τὴν φιλοτιμίαν, τὴν περιουσίαν, τὴν ζωὴν αὐτῶν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἦσαν ἔτι ἐν κρυπτῷ ὀπαδοὶ τοῦ Ἱππίου, ἀλλ' ἡ μεγάλη τῶν πολιτῶν ὁμὰς ἀπεστρέφετο μετὰ φρίκης τὴν ἐπάνοδον τοῦ τυράννου. Δὲν γνωρίζομεν, ὡς μὴ ὤφελεν, ἀρκούντως τὰ καθέκαστα τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας ἐπὶ τῶν ἀμέσως πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης χρόνων, ἀλλὰ δυνάμεθα· μέχρι τινὸς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ταύτης ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν, οἵτινες φαίνονται τότε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρωταγωνιστοῦντες εἰς Ἀθήνας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Ξάνθιππος, ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς.

Ὁ Μιλτιάδης, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὡς δεσπότην τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου, εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὰς Ἀθήνας, τρία ἢ τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Δάτιδος, μετὰ μακρὰν ὁπωσοῦν διατριβὴν εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην, ὅπου κατὰ πρῶτον εἶχε στείλει αὐτὸν ὁ Ἱππίας, περὶ τὸ 517 ἢ 516 πρὸ Χριστοῦ, ἵνα κληρονομήσῃ τήν τε περιουσίαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ οἰκιστοῦ Μιλτιάδου. Ὁ νεώτερος Μιλτιάδης διέπρεπεν ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἐγίνωσκε κάλλιστα τά τε προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον συνυπηρετήσει· καὶ πρὸς τούτοις, γινώσκων τὸν Δαρεῖον ἔχθιστα πρὸς αὐτὸν διακείμενον διὰ τὴν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπιβουλήν, εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Ὅθεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποβῇ χρησιμώτατος εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ φύσει καὶ θέσει ἦτο ἀλλοτριώτατος εἰς τὴν νέαν ἐσωτερικὴν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως κατάστασιν. Ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθένους, καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἱππίου, ὁ Μιλτιάδης δὲν εἶχεν οἰκειωθῆ πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν θεσμῶν μεταβολήν. Διατελέσας δ' ἐπίτροπος τοῦ τυράννου εἰς τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον, κυβερνήσας αὐτὴν ὡς δεσπότης ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ διαγαγὼν τὸ πλεῖστον τοῦ βίου εἰς ἔργα πολεμικά, τὰ ὁποῖα περιποιοῦσι συνήθως εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς διαπρέποντας ἕξεις ἀποτόμους καὶ κυριαρχικάς, ὁ Μιλτιάδης δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὰς ἐνεργείας καὶ εὐθύνας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν πάσης ἐλευθέρας πολιτείας. Τραχὺς ὡς στρατιώτης καὶ ἀρχικὸς ὡς στρατηγός, ἐθεώρει τὴν πόλιν ὡς στρατόπεδον, ὀφεῖλον πειθαρχίαν καὶ ὑποταγὴν τυφλὴν εἰς τὸν δυνάμενον νὰ σώσῃ αὐτὸ ἄνδρα, οὐχὶ ὡς σύλλογον ἀνδρῶν ἐλευθέρων, οἵτινες ἐπιτρέπουσι μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἱκανώτερον, ἀλλ' ἀπαιτοῦσι νὰ διεξαγάγῃ αὐτὴν κατὰ νόμους καὶ νὰ δίδῃ λόγον περὶ τῶν διεξαγομένων. Ὁ Μιλτιάδης ἑνὶ λόγῳ, καίτοι διαφέρων κατὰ τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα εἰς πολλὰ τοῦ Πεισιστράτου, ἀνῆκε μᾶλλον εἰς τὴν κυριαρχικὴν αὐτοῦ σχολὴν ἢ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων ἀνδρῶν, ὧν πρώτιστος ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος Σόλων. Τινὲς τῶν Ἀθηναίων, ἔχοντες κτήματα ἐν τῇ Θρᾳκικῇ χερσονήσῳ καί, ὡς φαίνεται καταπιεσθέντες ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, εἶχον εἰσαγάγει αὐτὸν εἰς δίκην ἅμα ἐπανελθόντα εἰς Ἀθήνας· καὶ τότε μὲν ἀπελύθη τῆς κατηγορίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ προεχειρίσθη εἷς τῶν δέκα στρατηγῶν τῆς πόλεως, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 490 καθ' ὃ ἐπήρχετο ὁ Δᾶτις κατ' αὐτῆς, διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἐξαίρετον σύνεσιν καὶ φιλοπατρίαν τῆς δημοκρατίας ταύτης, οἱ Ἀθηναῖοι, καίτοι μὴ ἀγαπῶντες

τὸν ἄνδρα, ἤξευρον ὅμως νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἄνευ τοῦ κινδύνου τούτου ὁ Μιλτιάδης ἴσως οὐδέποτε ἤθελε προστατήσει τῆς πόλεως· τοὐλάχιστον, ἅμα παρελθόντος τοῦ κινδύνου, περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τοὺς συμπολίτας· καὶ αὐτός, ὁ σωτὴρ τῆς πόλεως, τῆς Ἑλλάδος ὁ σωτὴρ ἐν Μαραθῶνι ἀναδειχθείς, ἐτελεύτησεν οἰκτρῶς, ὡς ὁ ἔσχατος τῶν καταδίκων.

Ἀλλοῖος ὅλως ἦτο Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος. Ὁ Ξάνθιππος ἦτο φίλος καὶ συγγενὴς τοῦ Κλεισθένους, τοῦ ὁποίου εἶχε συζευχθῆ τὴν ἀνεψιὰν Ἀγαρίστην, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους Ἱπποκράτους. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ τοῦ Ἱπποκράτους υἱὸς Μεγακλῆς οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς ὑπῆρξαν λόγου ἄξιοι ἄνδρες· ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ὁ Ξάνθιππος, καίτοι μὴ ἀνῆκον εἰς τὸ γένος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, διὰ κηδεστίας δὲ ἁπλῶς ὢν μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένος, προῆλθεν ὅμως προδήλως εἰς τὰ πράγματα διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου οἴκου, ὁ Ξάνθιππος δύναται νὰ λογισθῇ ὡς κύριος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος. Ὁ δ' οἶκος οὗτος, τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἷλκε τὸ γένος ἐκ τῶν πάλαι ποτὲ ἡγεμόνων τῆς χώρας, καὶ ἰδίως ἐξ Ἀλκμαίωνος, τοῦ τελευταίου τῶν ἰσοβίων ἀρχόντων. Καθ' ὅλην τὴν ἑβδόμην καὶ καθ' ὅλην τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐπενήργησαν σπουδαιότατα εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, οὐ μόνον διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ διότι ἦσαν ἐκ τῶν συνετῶν ἐκείνων εὐπατριδῶν οἵτινες, ὡς ὁ Σόλων, κατενόησαν τὰς νέας τῆς πολιτείας ἀνάγκας καὶ πρὸς ταύτας μεθήρμοσαν ἑκάστοτε τὴν διαγωγήν. Τοῦ πρώτου ἐκείνου Ἀλκμαίωνος ἀπόγονος ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις τῷ 612 πρὸ Χριστοῦ κατέβαλε τὴν στάσιν τοῦ δημαγωγοῦ Κύλωνος. Ὁ τοῦ Μεγακλέους τούτου υἱὸς Ἀλκμαίων ἐστρατήγησε τῶν συμπολιτῶν εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον, ἐνίκησε τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὑπῆρξε φίλος τοῦ Σόλωνος καὶ φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὅστις ἐπέτρεψεν εἰς αὐτόν, ἐλθόντα εἰς Σάρδεις, νὰ λάβῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ του ὅσα χρήματα ἠδύνατο διὰ μιᾶς μεθ' ἑαυτοῦ νὰ ἐκφέρῃ. Τούτου πάλιν τοῦ Ἀλκμαίωνος υἱὸς ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ τυράννου τῶν Σικυωνίων Κλεισθένους Ἀγαρίστην, ηὔξησε τὸν πλοῦτον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ διὰ τῆς μεγάλης περιουσίας ἣν ἔλαβε καὶ ἀνεδείχθη ὁτὲ μὲν ἀντίπαλος, ὁτὲ δὲ συνεργὸς τοῦ Πεισιστράτου. Τελευταῖον ὁ Κλεισθένης, ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ὑπῆρξεν ἴσως ὁ ἐπιφανέστερος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, διότι ἀπήλλαξε μὲν τὴν πόλιν τῶν τυράννων αὐτῆς, διέπραξε δὲ τὴν ἐπιτηδείαν ἐκείνην μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος δι' ἧς συνεπληρώθη ἅμα καὶ ἐνισχύθη τὸ ἔργον τοῦ Σόλωνος. Ἀπὸ τοῦ Κλεισθένους παύει ὁ οἶκος οὗτος ἀναδεικνύων ἰδίους μεγάλους ἄνδρας· διότι οὔτε ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς Μεγακλῆς, οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Ἱπποκράτους υἱός, οὔτε ὁ τοῦ τελευταίου τούτου Μεγακλέους υἱὸς Εὐρυπτόλεμος, διαπρέπουσιν ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίᾳ, ἀλλ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐξηκολούθησαν πρωτεύοντες διὰ τῶν γυναικῶν, διότι εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Κλεισθένους Ἀγαρίστην, ἡ δὲ Ἀγαρίστη αὕτη, ἔγκυος οὖσα, εἶδε κατ' ὄναρ ὅτι ἔτεκε λέοντα καὶ ἔτεκε μετ' ὀλίγας ἡμέρας Περικλέα τὸν Ὀλύμπιον. Ἔγγονος τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ἀγαρίστης ταύτης Μεγακλέους ἦτο ἡ χαριεστάτη ἐκείνη Ἰσοδίκη, ἥτις κατώρθωσε νὰ δεσμεύσῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς τὸν τοσοῦτο περὶ τοὺς ἔρωτας ἄστατον Κίμωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου· καὶ ἔγγονος ὡσαύτως τοῦ Κλεισθένους ἦτο ἡ τοῦ Κλινίου σύζυγος Δεινομάχη, ἡ γεννήσασα τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν εὐφυέστατον ἅμα καὶ κακοτροπώτατον τῶν Ἑλλήνων. Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐπρώτευσαν διὰ

τῶν κηδεστῶν αὐτῶν· καὶ ὁ πρῶτος τῶν περιωνύμων τούτων κηδεστῶν, ὁ Ξάνθιππος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι ἔνθερμος ὀπαδὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλκμαιωνίδου Κλεισθένους ρυθμισθείσης πολιτείας ἐν ᾗ ἀνετράφη καὶ προήχθη, οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὅστις οὔτε ἤξευρεν οὔτε ἤθελε νὰ ἠξεύρῃ τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ δὲν εἶχε μὲν ἴσως ὁ Ξάνθιππος τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀντιζήλου αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἐστρατήγησεν ἐντίμως τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν πολυθρύλητον ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν, ἐξέβαλε τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου τοὺς Πέρσας, ἐκυρίευσε τὴν Σηστὸν καὶ θέσας οὕτω τὰ θεμέλια τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ἀπέθανεν εἰς τὰς Ἀθήνας, τιμώμενος ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐτίμησε καὶ πιστῶς ὑπηρέτησεν.

Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἄνθρωποι νεώτεροι τοῦ Μιλτιάδου καὶ Ξανθίππου, νεώτεροι δηλαδὴ ὄχι τόσον καθ' ἡλικίαν ὅσον νεώτεροι καρποὶ τοῦ ὁσημέραι προαγομένου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ πνεύματος. Οὔτε θεοὺς καὶ ἥρωας εἶχον γενάρχας, ὅπως ὁ Μιλτιάδης, «ἀπ' Αἰακοῦ τε καὶ Αἰγίνης γεγονώς», καθ' Ἡρόδοτον· οὔτε διὰ κηδεστίας εἶχον ταυτίσει τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τοῦ οὐδὲν ἧττον ἡρωικοῦ γένους τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, ὅπως ὁ Ξάνθιππος. Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου καὶ Θεμιστοκλῆς ὁ Νεοκλέους ἦσαν ἀμφότεροι μέσοι κατά τε τὸ γένος καὶ τὴν περιουσίαν πολῖται, ὥστε ἐξεπροσώπουν ἀκριβέστερον τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Διὰ δὲ τοῦτο ἀμφότεροι δὲν ἐπεβλήθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ὡς οἱ πρῶτοι, εἰς τὴν πολιτείαν διὰ πλεονεκτημάτων ἀνεξαρτήτων τοῦ νέου πολιτεύματος, διὰ τοῦ γένους, διὰ τοῦ πλούτου, διὰ πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον προέκυψαν ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσωπικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ χαρακτῆρες αὐτῶν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων διέφερον. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἦτο ἐκ τῶν σπανιωτάτων ἐκείνων ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἡ φύσις αὐτὴ λαμβάνει τὸν κόπον νὰ γεννήσῃ ἑτοίμους εἰς τὸ νὰ μεγαλουργήσωσι· διότι οὐχὶ διὰ παιδείας τινὸς καὶ πείρας ἀνθρωπίνης ἀλλὰ δι' ἐμφύτου συνέσεως διέκρινεν ἀμέσως τάς τε παρούσας περιπλοκὰς καὶ τὰς μελλούσας δυσκολίας, καὶ ἤξευρε πάντοτε τί πρέπει νὰ γίνῃ εἰς ἑκάστην περίστασιν. «Ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ *φύσεως ἰσχὺν* δηλώσας καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιος θαυμάσαι· *οἰκείᾳ γὰρ ξυνέσει καὶ οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν οὔτ' ἐπιμαθών*, τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής... καὶ τὸ ξύμπαν εἰπεῖν φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο», λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἀμιμήτῳ εἰκόνι ἣν ἔγραψε τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός. Ἦτο πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς οὕτω παράφορος πρὸς δόξαν καὶ πράξεων μεγάλων ὑπὸ φιλοτιμίας ἐραστὴς ὥστε λέγεται ὅτι τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα τοῦ Μιλτιάδου δὲν ἄφηνεν αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ, βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὄχι κύριον ἀλλὰ μόνον σκοπὸν ὅλου τοῦ βίου ἔσχε πῶς νὰ δοξασθῇ καὶ νὰ μεγαλουργήσῃ, μηδενὸς πρὸς τοῦτο φειδόμενος τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπιτηδειότατος ἀνεδείχθη εἰς ὅλα τὰ ποικίλα μηχανήματα τὰ ὁποῖα εἶναι καταδεδικασμένος νὰ μεταχειρίζηται ὁ δημόσιος ἄνθρωπος ἐν ταῖς κοινοβουλευτικαῖς πολιτείαις, ἠξεύρων πῶς νὰ σχηματίσῃ, πῶς νὰ συντηρήσῃ, πῶς νὰ αὐξήσῃ, πῶς νὰ κυβερνήσῃ πολιτικὴν μερίδα, πῶς νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἀντίπαλον, παρευρισκόμενος πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ δικαστήριον, γνωρίζων κατ' ὄνομα ὅλους σχεδὸν τοὺς πολίτας, ἕτοιμος πάντοτε νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς φίλους του καὶ ἕτοιμος νὰ ἐπιβουλεύσῃ τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ Ἀριστείδης οὔτε τὴν ὀξύνοιαν οὔτε τὴν ἐπίνοιαν οὔτε τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχεν. Ὁ Ἀριστείδης ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἔμπειρος, φιλόπατρις, ὅστις ἔπραττεν ὅ,τι ἐνόμιζεν ἑκάστοτε καθῆκον αὐτοῦ καὶ ἀνεζήτει ποῖον εἶναι τὸ καθῆκον τοῦτο, ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν πιθανῶν ὑπολογισμῶν τῆς ἀνθρωπίνης συνέσεως, οὐχὶ περιαυγαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐκλάμψεων τοῦ ὑπερφυοῦς πνεύματος δι' οὗ διακρίνονται οἱ καλούμενοι μεγάλοι ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ συνετὸς ἀνὴρ βαδίζει ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπλοκῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ὡς ἄνθρωπος πορευόμενος πεφυλαγμένως ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, δι' ὁδοῦ τὴν ὁποίαν ἢ οὐδόλως ἢ ὀλίγον γνωρίζει. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Ἀριστείδης. Ὁ μέγας ἀνὴρ βαδίζει διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἀδιστάκτως καὶ θαρρούντως, φωταγωγούμενος ὑπὸ ἀστέρος εἰς πάντα ἄλλον ἀφανοῦς· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θεμιστοκλῆς. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἄμοιρος φιλοδοξίας ὁ Ἀριστείδης, διότι ἄνευ φιλοδοξίας τινὸς οὐδὲν μέγα κατορθοῦται, ἀλλ' ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ ἦτο ἄλλη ἢ ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους φιλοδοξία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπεζήτει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀρχήν, ἵνα δι' αὐτῆς μεγαλουργήσῃ· ἐπόθει τὴν ἀρχὴν καὶ ὁ Ἀριστείδης καὶ ἐπιτραπεῖσαν διεξῆγεν αὐτὴν φιλοτίμως, ἀλλὰ παριέμενε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῆς οἰκείας τῶν συμπολιτῶν προαιρέσεως, μὴ ἀγωνιζόμενος ν' ἁρπάσῃ αὐτήν, μηδὲ διαιρῶν τὴν πόλιν εἰς δύο στρατόπεδα καὶ προσπαθῶν νὰ νικήσῃ διὰ τοῦ ἑτέρου. Καθ' ὅλα λοιπὸν ταῦτα, δύναμιν φύσεως, δύναμιν φιλοδοξίας, δύναμιν ἐνεργείας, ἦτο ὁ Ἀριστείδης ὑποδεέστερος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀλλ' εἶχεν ὁ Ἀριστείδης ἀρετήν τινα ἧς ὅλως ἐστερεῖτο ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἧς ἕνεκα ὁ πρῶτος κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους τοῦ τοσοῦτο μεγαλοφυοῦς ἐκείνου ἀντιπάλου. Εἴπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, μεταχειριζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀδιστάκτως καὶ βίαν καὶ ἀδικίαν. Τὸ δὲ δεινότερον, ὠφελεῖτο ἐκ τῆς ἐξουσίας ἣν ἔλαβεν, ἵνα δωροδοκῆται ἀναφανδόν. Τοῦ Ἀριστείδου ἐξ ἐναντίας τὸ φιλοδίκαιον καὶ τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος κατέστη παροιμιῶδες ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Πολλάκις διετέλεσεν ἄρχων· πολλάκις διαιτητὴς ἰδιωτικῶν δικῶν· ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθη ναύαρχος καὶ πρῶτος αὐτὸς ἔταξε τοὺς φόρους τῶν συμμάχων, ὥστε μυρίας ἔσχεν ἀφορμὰς νὰ πλουτήσῃ, ἀλλὰ ποτὲ δὲν εὑρέθη ἄνθρωπος νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἀριστείδης ἠδίκησεν, ἢ ἐβίασέ τινα, ἢ ἐμίανε τὰς χεῖρας σφετερισθεὶς χρήματα εἴτε δημόσια εἴτε ἰδιωτικά. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Ἡρόδοτος μνημονεύων τοῦ ἀνδρὸς λέγει· «τὸν ἐγὼ νενόμικα, πυνθανόμενος αὐτοῦ τὸν τρόπον, ἄριστον ἄνδρα γενέσθαι ἐν Ἀθήναις καὶ δικαιότατον». Καὶ ἕτερος σύγχρονος αὐτοῦ, ὁ ρόδιος ποιητὴς Τιμοκρέων, ἐπαινεῖ τὸν ἀγαθώτατον, τὸν λῷστον Ἀριστείδην, καθαπτόμενος πικρότατα τοῦ Θεμιστοκλέους·

Ἀλλ' εἰ τύγε Παυσανίαν ἢ καὶ τύγε Ξάνθιππον αἰνέεις
ἢ τύγε Λευτυχίδαν, ἐγὼ δ' Ἀριστείδην ἐπαινέω
ἄνδρα ἱερᾶν ἀπ' Ἀθανᾶν
ἐλθεῖν ἕνα λῷστον, ἐπεὶ Θεμιστοκλῆ' ἤχθαρε Λατώ,
ψεύσταν, ἄδικον, προδόταν, ὃς Τιμοκρέοντα
ξεῖνον ἐόντ' ἀργυρίοισι κυβαλικοῖσι πεισθεὶς οὐ κατᾶγεν
ἐς πατρίδ' Ἰάλυσον, λαβὼν δὲ
τρί' ἀργύρου τάλαντ' ἔβα πλέον εἰς ὄλεθρον,
τοὺς μὲν κατάγων ἀδίκως, τοὺς δ' ἐκδιώκων, τοὺς δὲ καίνων,
ἀργυρίων ὑπόπλεως.

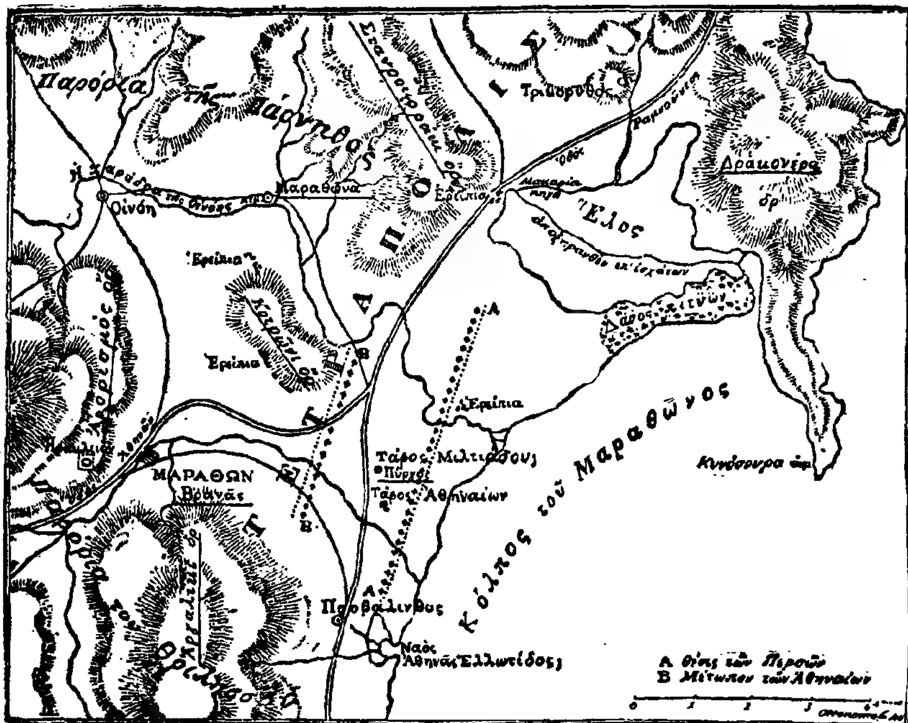
Καὶ ταῦτα μὲν πάντα οὔτε μοναδικὰ οὔτε σπάνια ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπό-

τητος εἶναι. Π' τοῦ καὶ πάντοτε κατὰ δυστυχίαν, ἄνδρες κατὰ τἆλλα θαυμαστοί, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς δωροδοκίας· οἱ Σόλωνες καὶ οἱ Ἀριστεῖδαι ὑπῆρξαν ἀείποτε σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλ' ὅ,τι θεωροῦμεν τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτον καὶ χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέφερεν ἐπὶ τέλους περὶ τῶν δύο ἐκείνων τοσούτῳ ἀντιθέτων χαρακτήρων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὰς Ἀθήνας, ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ὁ Ἀριστείδης ἐξεπλήρωσε μὲν ἀείποτε τὸ καθῆκον αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶχε βεβαίως ἴσον τοῦ Θεμιστοκλέους δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος. Καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τέλους ἐσεβάσθησαν, ἐτίμησαν καὶ ἠγάπησαν τὸν Ἀριστείδην ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πλειότερον τοῦ Θεμιστοκλέους· τοσούτῳ εὐγενὴς ἦτο ἡ φύσις τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοσαύτην εὐλάβειαν ᾐσθάνετο πρὸς τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα, τοσαύτην ἀκαταμάχητον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν δωροδοκίαν. Ὡσαύτως ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι πολλοὶ ἦσαν, ὡς μὴ ὤφελεν ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ δωροδοκούμενοι πολιτικοὶ ἄνδρες· ἀλλ' ἅμα ἀνεφάνη ὁ ἀείμνηστος Γουλιέλμος Πὶττ ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀνεδείχθη χρημάτων κρείσσων, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ γένους ἀξίωμα, οὔτε ὁ ἀκαταμέτρητος πλοῦτος, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, οὔτε ἡ πρὸς τούτους βασιλικὴ εὔνοια ἴσχυσαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν ἀγγλικὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προτιμήσῃ τῶν δωροδόκων ἐκείνων τὸν χρηστὸν ἄνδρα καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὰ ὕπατα τῶν λειτουργημάτων καὶ μέχρι λατρείας νὰ σεβασθῇ. Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀληθῶς μεγάλων ἐθνῶν. Ὡς ἐξ ἀνθρώπων συγκείμενα δὲν εἶναι βεβαίως καὶ ταῦτα ἀμέτοχα ἁμαρτημάτων, ἀλλ' ἔχουσιν ἔμφυτόν τινα ἀποστροφὴν πρὸς τὴν κακίαν καὶ ἀκαταγώνιστον πρὸς τὴν ἀρετὴν εὐλάβειαν.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τέσσαρες ἐπισημότατοι ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν καθ' ὃν χρόνον ὁ περσικὸς στρατὸς ἀπέβη εἰς Μαραθῶνα· ἄνδρες διὰ ποικίλων μὲν προαχθέντες τρόπων, ποικίλους δὲ ἔχοντες τοὺς χαρακτῆρας, ἀλλ' ἅπαντες ἕνα καὶ μόνον σκοπόν, πῶς νὰ δοξασθῶσι σῴζοντες τὴν πατρίδα. Δὲν φαίνονται δ' ἐξ ἴσου ἀπ' ἀρχῆς καὶ οἱ τέσσαρες πρωταγωνιστήσαντες. Εἴδομεν ὅτι ἀπὸ Κλεισθένους οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεγον κατ' ἔτος δέκα στρατηγούς, ἕνα ἐξ ἑκάστης φυλῆς. Ἕκαστος μὲν τῶν στρατηγῶν τούτων ἦτο μόνιμος ἡγεμὼν τῆς ἰδίας φυλῆς καθ' ὅλον τὸ ἔτος, σύμπαντες δ' ὁμοῦ εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὅλου στρατοῦ, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀλληλοδιαδόχως ἐνήργει μίαν ἡμέραν. Πλὴν δὲ τῶν δέκα τούτων στρατηγῶν παρευρίσκετο ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ὁ τρίτος τῶν ἰδίως λεγομένων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος ὅστις ὅμως ἄλλο δικαίωμα, φαίνεται, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἄγειν τὴν δεξιὰν πτέρυγα καὶ τὸ ψηφίζειν ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ. Αἱ ἐκλογαὶ ἐνηργοῦντο ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀττικοῦ ἔτους, μικρὸν μετὰ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπάς, περὶ τὰ μέσα τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἰουνίου μηνός, ὥστε αἱ ἀρχαιρεσίαι ἐγένοντο ἐνῷ ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἱππίας ἐπλησίαζον ἤδη. Καὶ ὁ μὲν Μιλτιάδης καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἀναμφισβητήτως δύο ἐκ τῶν 10 στρατηγῶν τῶν τότε ἐκλεχθέντων· ἄδηλον δὲ ἂν καὶ ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· τὸν τελευταῖον τοῦτον λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος στρατηγήσαντα ἐν Μαραθῶνι, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα λογίζεται ἀμφίβολον· βέβαιον δ' εἶναι μόνον ὅτι ἀμφότεροι μετέσχον τοῦ ἀγῶνος. Τελευταῖον πολέμαρχος εἶχεν ἀναδειχθῇ ὁ Ἀφιδναῖος Καλλίμαχος, δηλαδὴ ὁ ἐξ Ἀφίδνης ἢ Ἀφιδνῶν, ἑνὸς τῶν δήμων τῆς Λεοντίδος φυλῆς.

Ἅμα ἀναγγελθέντος ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπέβησαν εἰς Μαραθῶνα, ἀντεπεξῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατός. Καὶ δυνάμεθα μὲν νὰ συμπεράνωμεν εὐλόγως

ὅτι ἡ κατάπληξις δὲν ὑπῆρξε μικρὰ ἐν Ἀθήναις, ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ τὴν φήμην τῶν τε ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῆς προσφάτου ἁλώσεως τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἐρετρίας· λέγεται μάλιστα ῥητῶς ὅτι αἱ διαφωνίαι προῆλθον εἰς μέσον περὶ πρακτέου, ἂν δηλαδὴ συμφέρει νὰ ἐξέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ ἢ νὰ περιμείνωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πόλει· καὶ ὅτι πρὸς τούτοις ὑπόνοιαί τινες ἐκυκλοφόρουν περὶ προδοσίας. Ἀλλ' ἡ ἀμέσως ἐνεργηθεῖσα ἔξοδος τοῦ στρατοῦ εἰς Μαραθῶνα καὶ ἡ καθ' ὅλα τὰ μετέπειτα πραχθέντα παρατηρουμένη δραστηριότης

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης

καὶ περὶ τὰ κυριώτατα ὁμοφροσύνη μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπεκράτει φρόνημα νὰ ἀναλάβωσι πάντα κίνδυνον καὶ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας καὶ σωτηρίας. Τῳόντι, ἔτι τῶν στρατηγῶν ὄντων ἐν τῷ ἄστει, ἀπεστάλη ὁ ταχυδρόμος Φειδιππίδης εἰς Σπάρτην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Ὁ Φειδιππίδης, φθάσας πεζὸς ἐντὸς 48 ὡρῶν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐλάλησε πρὸς τοὺς ἐφόρους εἰς τρόπον καταδεικνύοντα τὸ ἐν Ἀθήναις ἀναπτυχθὲν τότε πανελλήνιον πνεῦμα· διότι, ἀφοῦ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἵνα μὴ δουλωθῶσιν ὑπ' ἀνδρῶν βαρβάρων αἱ Ἀθῆναι, πόλις ἀρχαιοτάτη ἐν τοῖς Ἕλλησι, προσέθηκε τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «καὶ γὰρ Ἐρέτριά τε νῦν ἠνδραπόδισται, καὶ πόλι λογίμῳ ἡ Ἑλλὰς γέγονεν ἀσθενεστέρη»· παρέστησε δηλαδὴ τὸν ἀγῶνα ὡς γινόμενον ὄχι περὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως ἀλλὰ περὶ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, ἥτις ἀπέβη ἤδη ἀσθενεστέρα, ἀπολέσασα πόλιν μίαν ἀξιόλογον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ βοηθήσωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' εἶπον ὅτι δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο ἀμέσως· διότι ἦτο ἐνάτη ἡμέρα τῆς σελή-

νης, ὑπὸ ἀρχαίου δὲ νόμου καὶ ἔθους ὑπάρχει ἀπηγορευμένον εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκστρατεύωσι, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, ἐντὸς τοῦ δευτέρου πρὸ τῆς πανσελήνου τετάρτου· ὑπέσχοντο ὅμως ὅτι ἅμα μετὰ τὴν πανσέληνον θέλουσι δράμει εἰς τὴν Ἀττικήν. Πῶς θέλομεν ἐξηγήσει τὴν τοιαύτην τῆς ἐκστρατείας τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπὶ πέντε ἡμέρας, ἀναβολήν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ, ἐν τῷ μεταξύ, ὁ ὄλεθρος τῆς δευτέρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πόλεως; Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπεχείρησαν νὰ δικαιώσωσι τοὺς Σπαρτιάτας, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ὑπηγόρευσεν αἴσθημα θρησκευτικὸν ἀείποτε σεβαστόν. Σεβόμεθα, τὸ καθ' ἡμᾶς, τὰς θρησκευτικὰς παντὸς ἔθνους πεποιθήσεις, οἱονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ δόγμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔθους τὴν τήρησιν οἱ Σπαρτιᾶται πολλάκις παρέβησαν βραδύτερον· μάλιστα δ' εὐλόγως ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διότι, ἂν διὰ τὴν μικρολόγον ταύτην τήρησίν του κατεστρέφετο ἡ δευτέρα ἑλληνικὴ πόλις, μέγας ἦτο ὁ κίνδυνος μήπως ἀπολεσθῇ ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μετὰ δὲ τῆς αὐτονομίας πάθῃ καὶ τὸ θρήσκευμα πληγὰς πολὺ καιριωτέρας τῆς ἐλαχίστου λόγου παρεκτροπῆς ἣν ἐφοβήθησαν ἤδη νὰ πράξωσιν οἱ Σπαρτιᾶται [1]. Δὲν λέγομεν βεβαίως ὅτι ὡς ἁπλῆν πρόφασιν προέτειναν τὸ ἔθος, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν· διότι μετὰ πέντε ἡμέρας ἔδραμον τρόντι εἰς τὴν Ἀττικήν· ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι δὲν ἐξετίμησαν ἀποχρώντως τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ὃν ὑφίστατο ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως ἡ ἰδία αὐτῶν πόλις, διότι, ἐν ἄλλαις λέξεσι, δὲν εἶχον τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο αἴσθημα δι' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν καὶ εἰς Μίλητον καὶ εἰς Ἐρέτριαν, μετὰ δέκα δὲ ἔτη, εὑρεθέντες πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι ἕνεκα τῆς ἀδιορθώτου νωθρότητος τῶν Σπαρτιατῶν καὶ δυνάμενοι, διὰ συνθήκης πρὸς τοὺς Πέρσας, οὐ μόνον τὴν αὐτονομίαν νὰ ἀνασώσωσιν ἀλλὰ καὶ πολλὰ νὰ πορισθῶσι πλεονεκτήματα, δὲν κατεδέχθησαν νὰ πράξωσι τοῦτο θυσιάζοντες τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὁπωσδήποτε ἡ ἀπάντησις ἣν ἐκόμισεν ὁ Φειδιππίδης τὴν πέμπτην ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἡμέραν ἐτάραξε μὲν τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπέφερε σπουδαίαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἀπόφασιν. Διεφώνησαν μόνον περὶ τούτου, ἂν πρέπει νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀμέσως εἰς τοὺς Πέρσας ἢ νὰ περιμείνωσι τὴν ἄφιξιν τῶν Σπαρτιατῶν. Εἰς τὸ στρατιωτικὸν συμβούλιον τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη ἐν Μαραθῶνι, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Φειδιππίδου, ὁ Μιλτιάδης ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἄνευ πολλῆς ἀναβολῆς, καὶ μετὰ τῆς γνώμης ταύτης συνετάχθησαν τέσσαρες ἐκ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, ἐν οἷς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, καὶ ὁ Ἀριστείδης· ἀλλ' οἱ λοιποὶ πέντε δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν μάχῃ μιᾷ τὴν ὅλην τῆς πόλεως τύχην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπιζον πάντοτε εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῆς μεγάλης πελοποννησιακῆς πόλεως. Αἱ γνῶμαι λοιπὸν ἐδιχοτομήθησαν, ὥστε ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ πολεμάρχου, ὅστις, καθὰ πρὸ μικροῦ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἶχεν ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν στρατηγῶν. Τότε ὁ Μιλτιάδης προσελθὼν πρὸς τὸν Καλλίμαχον ἐξήγησεν αὐτῷ ὅτι, ἂν ἀναβάλωσι τὸν ἀγῶνα, ὑπάρχει κίνδυνος μήπως ἄνθρωποι δειλοὶ ἢ προδόται λάβωσιν ἐκ

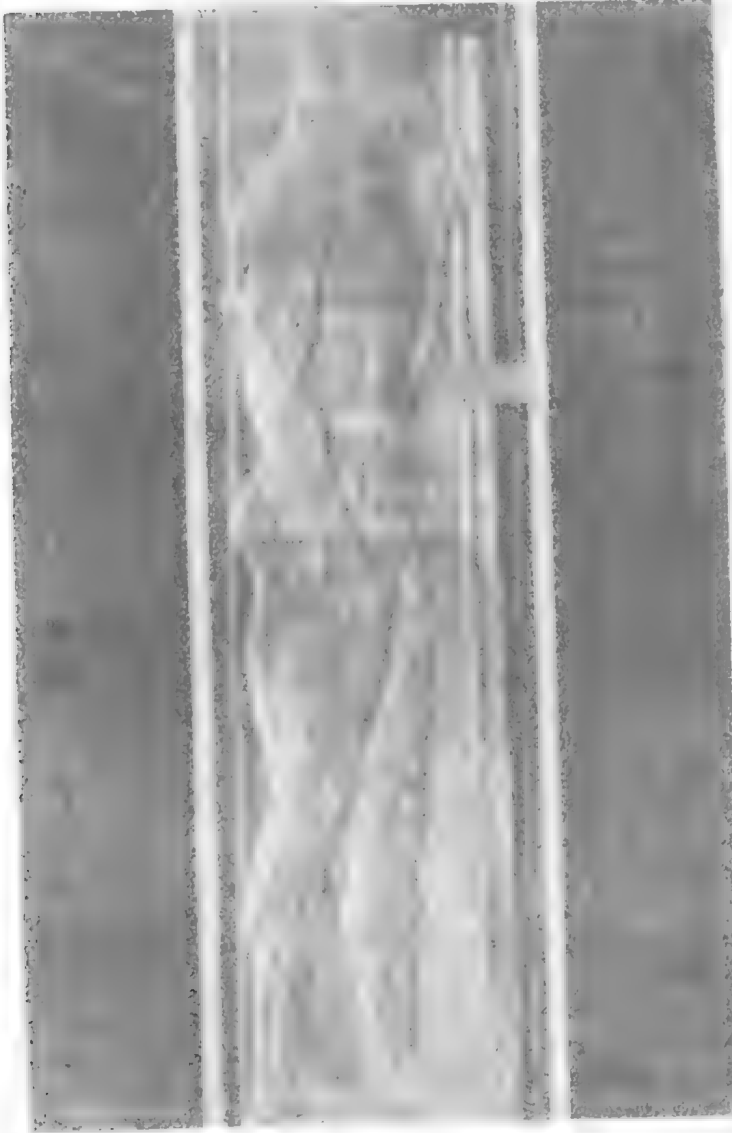
(1) Ἐν τούτοις κατὰ Πλάτωνα, Νόμων Γ' ιδ', οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἔσπευσαν εὐθὺς πρὸς βοήθειαν «ὑπό τε τοῦ πρὸς Μεσσηνίαν ὄντος τότε πολέμου καὶ *εἰ δή τι* διεκώλυεν αὐτούς· ἓν γὰρ ἴσμεν λεγόμενον», ὥστε τὰ περὶ *Ὑακινθίων* ἢ *Καρνείων* λεγόμενα, ἂν δὲν ἐπενοήθησαν ὕστερον, δὲν ἦταν ὅμως τὸ κυριώτερον κώλυμα, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς τῶν Νόμων οὐδὲν πλὴν τοῦ πρὸς Μεσσηνίαν πολέμου σαφῶς ἐγίνωσκεν.

τούτου καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Ἱππίου, καὶ ἐπέλθῃ τοιουτοτρόπως διαίρεσις ὀλεθρία μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων· ἐνῷ, ἂν πολεμήσωσιν ἑνόσῳ εἶναι ἡνωμένοι, αὐτὸς ἐγγυᾶται περὶ τῆς νίκης. Καὶ ἐξάπτων ἐπὶ μᾶλλον τὴν φιλοτιμίαν τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ πολεμάρχου ὁ Μιλτιάδης προσέθηκεν ἐπιτηδείως ὅτι ἀπ' αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ Καλλιμάχου δηλαδή, ἐξαρτᾶται σήμερον ἢ νὰ καταδουλώσῃ τὰς Ἀθήνας ἢ νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἐλευθέρας, καὶ οὐ μόνον ἐλευθέρας, ἀλλὰ πρώτην νὰ ἀναδείξῃ πόλιν τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, καταλείπων ἀείμνηστον ὄνομα εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα. Ὁ χρηστὸς πολέμαρχος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰ ραγδαῖα ταῦτα ἐπιχειρήματα ἀνδρὸς περιωνύμου ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἐμπειρίᾳ· καί, προστεθείσης τῆς γνώμης αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ τὸν Μιλτιάδην, ἀπεφασίσθη ὁ ἀγών. Ἀλλ' ὅμως, καίτοι ἀποφασισθέντος τούτου, καίτοι ἐπιτρεψάντων ὅλων τῶν ἄλλων στρατηγῶν τὸ ἴδιον τῆς στρατηγίας δικαίωμα εἰς τὸν Μιλτιάδην, ἵνα καταστήσωσιν αὐτὸν ὅσον ἔνεστι μόνον τοῦ ὅλου στρατοῦ ἡγεμόνα, ἡ μάχη οὐδὲν ἧττον δὲν συνεκροτήθη εἰμὴ καθ' ἣν ἡμέραν ἐπῆλθε κατὰ νόμον ἡ σειρὰ τῆς ἰδίας τοῦ Μιλτιάδου στρατηγίας, ἥτις ἦτο ἡ δεκάτη ἀπὸ τῆς ἐξόδου ἐξ Ἀθηνῶν ἡμέρα, ὥστε συνέβη πάντοτε ἀναβολή τις, τοῦτο δὲ ἴσως διότι ἐδέησε νὰ γίνωσιν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπαραίτητοί τινες παρασκευαὶ καὶ ἀσκήσεις.

Ἐπῆλθε δ' ἐν τούτοις γεγονός τι ἐπιτηδειότατον νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους· ἐν μιᾷ τῶν κρισίμων ἐκείνων ἡμερῶν, ἐνῷ, ἠθροισμένοι ὀλίγοι αὐτοὶ περὶ Μαραθῶνα καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης ἐγκαταλελειμμένοι, δὲν ἔβλεπον περὶ αὐτοὺς εἰμὴ τὰ ἄπειρα τῶν πολεμίων τάγματα καὶ πλοῖα, ἔμαθον αἴφνης ὅτι ἀπὸ Πάρνηθος καὶ Δεκελείας κατέρχονται, εὐθὺ πρὸς τὸν Μαραθῶνα βαδίζοντες, ὁπλῖται 1000· ἦσαν δὲ οἱ ἄνδρες οὗτοι ἅπασα τῶν Πλαταιέων ἡ δύναμις, οἵτινες ἦλθον, οὗτοι μόνοι Ἑλλήνων, αὐθόρμητοι, ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν Μαραθῶνι προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη οὐ μόνον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ τῶν Πλαταιέων αὐτῶν, οἵτινες πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἀπαλλαγέντες τῆς καταθλιπτικῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, τῇ τῶν Ἀθηναίων συνδρομῇ, ἂν οὗτοι ἐνικῶντο ἤδη, ἤθελον ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν φιλέκδικον τῶν πρώτων διάκρισιν· οὐδὲν ἧττον ἀνέλαβον ἀγῶνα παρόντα καὶ φοβερόν, ἐνῷ ὁ ἄλλος ἦτο μέλλων καὶ ἄδηλος· διὸ ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἔδραμον εἰς Μαραθῶνα, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀντήμειψαν αὐτὴν βραδύτερον διὰ πολλῶν τιμῶν καὶ προνομιῶν.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης τῶν Πλαταιέων ἡ ὅλη ἑλληνικὴ δύναμις συνεποσώθη εἰς 10 ἢ τὸ πολὺ 11 χιλιάδας ὁπλιτῶν, ἐνῷ ὁ περσικὸς στρατὸς ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυπληθέστερος. Συγγραφεῖς μεταγενέστεροι ἀνεβίβασαν τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οἱ μὲν εἰς 110.000, οἱ δὲ εἰς 300.000, οἱ δὲ εἰς 500, οἱ δὲ καὶ εἰς 600 χιλιάδας. Οἱ τελευταῖοι τρεῖς ἀριθμοὶ εἶναι προδήλως ὑπερβολικοί, δὲν ἔχομεν δὲ τρόπον νὰ βεβαιώσωμεν ἂν καὶ ὁ πρῶτος εἶναι ἀκριβής. Ὁ πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει τὴν δύναμιν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, λέγει μόνον αὐτὸν «πολλόν τε καὶ εὖ ἐσκευασμένον». Λέγει δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ περσικὸς στόλος συνέκειτο ἐξ 600 τριήρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, πλὴν τῶν ναυτῶν καὶ τῶν κωπηλατῶν, ἠδύναντο νὰ μετακομισθῶσι 30 ἕως 40.000 ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει καὶ φορτηγῶν, ἰδίως ἱππαγωγῶν πλοίων, τῶν ὁποίων δὲν ὁρίζει τὸν ἀριθμόν. Πλὴν τούτου ὁ περσικὸς στρατὸς προσέλαβεν ἐπικουρίας καὶ ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἴσως ἀπώλεσέ τινα τῶν πλοίων κατὰ τὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μακρὸν αὐτοῦ πλοῦν. Ὥστε οὐδεμίαν ἔχομεν ἀσφαλῆ ὑπολογισμῶν βάσιν, καὶ πᾶσαι αἱ ἄχρι τοῦδε γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ ὁρισθῇ ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν Περσῶν ἀπέβησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐθαίρετοι. Εἰς πᾶσαν ὅμως περίστασιν, καὶ

ἐκ μόνου τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῶν 600 τριήρων καθίσταται βέβαιον ὅτι, ἂν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς περιέπεσον εἰς ὑπερβολάς, ἀφ' ἑτέρου οἱ Πέρσαι ἦσαν ὁμολογουμένως, ὡς προείπομεν, πολλαπλάσιοι τῶν Ἑλλήνων. Ὡς τεκμήριόν τι ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀληθειῶν δύναται ἴσως, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, νὰ χρησιμεύσῃ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων, ὁ ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὁριζόμενος. Πέρσαι μὲν ἔπεσον κατ' αὐτὸν 6.400, ἐνῷ ὁ ρωμαῖος Ἰουστῖνος, ὁ ἀναβιβάσας εἰς 600.000 ἀνδρῶν τὸν περσικὸν στρατόν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιφέρῃ ὅτι ἔπεσον ἐξ αὐτῶν 200.000, Ἕλληνες δὲ δὲν ἔπεσον εἰμὴ 192 ἄνδρες. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐνῷ, καθ' Ἡρόδοτον, ὁ Ἱππίας ἀπεβίβασε τοὺς Πέρσας εἰς Μαραθῶνα, ὄχι μόνον διότι τὸ πεδίον τοῦτο ἦτο πλησιέστατον εἰς τὴν Ἐρέτριαν ἀλλὰ καὶ διότι ἦτο ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς κινήσεις τοῦ ἱππικοῦ, ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ ἱππικὸν οὐδόλως ἀναφέρεται.

Ἀθηναῖος ὁπλίτης, ὁ κοινῶς λεγόμενος Μαραθωνομάχος

Ἡ πεδιὰς τοῦ Μαραθῶνος, ἐν ᾗ προέκειτο ἤδη νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἴσως ἡ τύχη, κεῖται ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Διακρίας, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Βριλησσοῦ ἢ Πεντελικοῦ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζει μὲ τὴν θάλασσαν ὁ εἰς ταύτην κατερχόμενος Βριλησσός. Κολποῦται δ' ἐνταῦθα ἡ παραλία ἐν εἴδει ἡμισελήνου, ἧς τὸ βόρειον ἀποτελεῖ ἡ ἄκρα ἡ καλουμένη Κυνόσουρα, τὸ δὲ μεσημβρινὸν ἡ βορειοανατολικωτέρα ἄκρα τοῦ Βριλησσοῦ. Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ αἰγιαλοῦ τούτου ἁπλούμενον μαραθωνικὸν πεδίον κυρτοῦται ἐν εἴδει ἡμισελή-

νου, ὡς ἐκ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸ ὀρέων· τὰ δὲ ὄρη ταῦτα, τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τοῦ Βριλησσοῦ καὶ τῆς Πάρνηθος, καλοῦνται σήμερον, τὸ μὲν πρὸς μεσημβρίαν Ἀργαλίκι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα σχηματίζει τὸ μεσημβρινὸν κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος), τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς Κοτρόνι, τὸ δὲ πρὸς Βορρᾶν Σταυροκοράκι, τὸ δὲ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν Δρακονέρι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα, ἡ Κυνόσουρα, ἀποτελεῖ τὸ βορειότερον κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος). Τὸ τοιουτοτρόπως ὁριζόμενον πεδίον ἔχει πλάτος, ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν, 6 ἀγγλικῶν μιλίων, ἤτοι 9 χιλιομέτρων, ἀλλὰ τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ δὲν ἔχει σήμερον ὅπως εἶχε τὸ πάλαι καὶ μέχρι πρό τινος χρόνου, ὅτε μέγα ἕλος ἐκάλυπτε τὸ πλεῖστον βορειοανατολικὸν τοῦ πεδίου μέρος, μεταξὺ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τῆς ἄκρας Κυνοσούρας· ἕλος τὸ ὁποῖον ἀπεξηράνθη σήμερον. Τὸ πάλαι λοιπόν, ὅτε, ὡς καὶ μέχρις ἐπ' ἐσχάτων, ὑπῆρχεν ἔτι τὸ ἕλος τοῦτο, τὸ προαναφερθὲν πλάτος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου ὑπῆρχεν, ὡς ἐξ αὐτοῦ, τοσούτῳ στενώτερον ὅσῳ καὶ περὶ τὸ μεσημβρινοδυτικώτερον τοῦ πεδίου κεῖται ἕλος ἕτερον, εἰ καὶ τοῦ πρώτου μικρότερον. Τὸ δ' ἡμικύκλιον ἐκεῖνο ὀρεινὸν τεῖχος δι' οὗ περιφράσσεται τὸ μαραθωνικὸν πεδίον ἔχει τέσσαρας πύλας, μίαν μεσημβρινήν, ἄλλην βόρειον καὶ δύο δυτικὰς παραλλήλους. Ἡ μεσημβρινή, ὅπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ κώμη ἢ πόλις Προβάλινθος, φέρει διὰ τῶν εἰς τὴν θάλασσαν κατερχομένων βορειοανατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Βριλησσοῦ, καὶ ἰδίως μεταξὺ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ καλουμένου σήμερον Ἀργαλίκι καὶ τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν μεσόγαιαν, καὶ ἐκεῖθεν, διὰ τοῦ σήμερον λεγομένου Σταυροῦ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδος, εἰς Ἀθήνας. Μεταξὺ δὲ τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι καὶ τοῦ ὄρους Κοτρόνι ὑπάρχει κοιλὰς στενωτάτη, ἀπὸ τῆς ὁποίας, περιλαμβανούσης σήμερον τὸ μικρὸν χωρίον τοῦ Βρανᾶ, ὁδὸς δευτέρα, ἀπότομος, ἀναβαίνουσα εἰς τὸν μετὰ τοῦ Βριλησσοῦ ἐπίσης συνεχόμενον κρημνὸν τοῦ Ἀφορισμοῦ, ἄγει εἰς τὸ χωρίον Σταμάτα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κηφισιάν, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πεδίου τῶν Ἀθηνῶν· ἐν τῇ πεπιεσμένῃ ταύτῃ κοιλάδι, μεταξὺ Ἀργαλίκι καὶ Κοτρόνι, ἔκειτο, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἤδη γνώμην, ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Μαραθῶνος, ἂν καὶ ὑπάρχουσί τινες οἱ διστάζοντες περὶ τούτου. Τφόντι, μεταξὺ τοῦ ὄρους Κοτρόνι καὶ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι σχηματίζεται κοιλὰς παράλληλος μὲν τῆς προηγουμένης, πολὺ δὲ ταύτης πλατυτέρα καὶ εὐφορωτέρα, ἐν ᾗ κεῖται τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Εἰς τὸ ἄνω τῆς κοιλάδος ταύτης μέρος σῴζονται ἐρείπια φέροντα ἄχρι τοῦδε τὸ τῆς Οἰνόης ὄνομα, ὥστε ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Οἰνόη, μία τῶν 4 πόλεων τῆς τοῦ Μαραθῶνος χώρας. Εἰσὶ δέ τινες οἱ φρονοῦντες ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ κοιλάδι, ἀλλὰ κατωτέρω, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εὑρίσκεται τὸ χωρίον τοῦ Μαραθῶνος, ἔκειτο καὶ ἡ ἀρχαία τοῦ Μαραθῶνος πόλις, οὐχὶ δ' ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Βρανᾶ, ἥτις εἶναι τοσούτῳ συνεσταλμένη, ὥστε δὲν ἐννοεῖ τις πῶς ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ πόλιν, καὶ μάλιστα τὴν πασῶν ἀξιολογωτέραν. Τελευταῖον, μεταξὺ πάλιν τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τοῦ μεγάλου ἕλους ὑπάρχει ἑτέρα πύλη στενή, ὅπου εἶναι σήμερον τὸ λεγόμενον Κάτω Σοῦλι καὶ ὅπου περίπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ Τρικόρυθος.

Κατὰ τὰς ἐννέα ἡμέρας, τὰς διελθούσας ἀπὸ τῆς ἐξόδου τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἄστεως, οὗτοι ἐστρατοπέδευον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Μαραθῶνος, ἐπὶ χώρου τινὸς καθωσιωμένου εἰς τὸν Ἡρακλέα, καὶ τούτου ἕνεκα ὀνομαζομένου Ἡράκλειον. Ἐν τῷ αὐτῷ τοῦ χρόνου διαστήματι οἱ Πέρσαι διετέλεσαν ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὸ βορειοανατολικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, πλησίον τοῦ στόλου αὐτῶν. Ἂν μέχρι τινὸς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν διατὶ οἱ Ἕλληνες ἀνέβαλον ἐπὶ τοσαύτας ἡμέρας τὸν ἀγῶνα, εἶναι πολὺ δυσκολώτερον νὰ ἐξηγηθῇ διατὶ καὶ οἱ Πέρσαι ἠπράκτησαν ἐπὶ τοσοῦτο, καὶ

διατί, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἔπεμψαν τοὐλάχιστον μέρος τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν εἰς Φάληρον, ἵνα ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν ἀμέσως τὸ ἄστυ καὶ ἀναγκάσωσιν οὕτω τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαιρέσωσι τὴν καὶ ἄλλως μικρὰν αὐτῶν δύναμιν. Ὁπωσδήποτε, τὴν δεκάτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο μία τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 490 ἔτους, οἱ μὲν Ἕλληνες παρετάχθησαν ἀπὸ πρωίας ὡς ἐπὶ μάχην εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, καί, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι μέχρι τῆς βορείου ἄκρας τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι, οἱ δὲ Πέρσαι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τὸ βορειοανατολικώτερον τοῦ πεδίου, ἀπὸ τοῦ μικροῦ ἕλους μέχρι τῆς ἀνατολικωτέρας ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι, ἔχοντες μὲν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ πολυαρίθμου αὐτῶν στόλου, ἔχοντες ὅμως τὸ ἐλάττωμα ὅτι ἐν μέρει ὄπισθεν αὐτῶν ἦτο τὸ μέγα ἕλος. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν διάστημα ἦτο 5.000 περίπου ποδῶν. Τὸ κράτιστον τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ, ἤτοι οἱ ἰθαγενεῖς Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, παριετάχθη ἐν τῷ κέντρῳ, ὅπερ ἐλογίζετο ὡς ἡ ἐντιμοτάτη θέσις, ἐν ᾗ ἵστατο καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ὁσάκις παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην. Κατὰ τοῦτο ὁ περσικὸς στρατός, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, ἐνθυμίζει τὸν τουρκικόν, τὸν ἀρχαῖον δηλαδὴ τουρκικόν, ὅτε οἱ σουλτάνοι ἐστράτευον αὐτοπροσώπως, ἄγοντες τὰ ἀκάθεκτα τῶν γενιτσάρων τάγματα· διότι τότε τὰ μὲν στίφη τῆς Ρούμελης ἐπεῖχον τὸ ἀριστερὸν κέρας, τὰ δ' ἀσιανὰ τὸ δεξιόν, ἐν τῷ μέσῳ ἵσταντο οἱ γενίτσαροι καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὅλου ὁ σουλτάνος ἢ ὁ μέγας βεζίρης περιστοιχισμένος ὑπὸ τῶν σπαχίδων. Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐξ ἐναντίας ἐντιμοτάτη ἦτο ἡ δεξιὰ πτέρυξ, ἧς ἐπὶ τοῦ προκειμένου προΐστατο ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος· οἱ ὁπλῖται ἐτάσσοντο κατὰ φυλάς, αἱ δὲ φυλαὶ ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, καθ' ὃν ἔλαβον τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀριθμόν· διότι κατὰ πᾶν ἔτος ὡρίζετο διὰ κλήρου ἡ σειρὰ ἑκάστης φυλῆς, καὶ κατὰ τὴν σειρὰν ταύτην ἐτάσσοντο εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις· τελευταῖοι πρὸς ἀριστερὰν ἵσταντο οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀείμνηστον. Ὁ Μιλτιάδης ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξισώσῃ τὸ μέτωπον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ περσικὸν μέτωπον, ἵνα μὴ κυκλωθῇ· ἐπὶ δὲ τούτῳ, μὴ ἔχων ἀποχρῶσαν δύναμιν ἠναγκάσθη νὰ ἀραιώσῃ τὸ κέντρον αὐτοῦ, ὅπου ἵσταντο ἰδίως αἱ δύο φυλαί, Λεοντὶς καὶ Ἀντιοχίς, καὶ ὧν τῆς τελευταίας ἐστρατήγει ὁ Ἀριστείδης, νὰ πυκνώσῃ δὲ ὅσον ἐνδέχεται τὰς δύο πτέρυγας, ἵνα δι' αὐτῶν μάλιστα κατισχύσῃ. Ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο κυρίως ἐξ ὁπλιτῶν· παρῆσαν δὲ καί τινες δοῦλοι εἴτε ψιλῶς ὡπλισμένοι εἴτε καὶ ἄοπλοι ἁπλῶς ὑπηρέται, ἀλλ' οὔτε τοξότας εἶχεν οὔτε ἱππικόν. Πολλοὺς ἱππεῖς δὲν ἠδυνήθησαν βεβαίως οὔτε οἱ Πέρσαι νὰ μεταφέρωσι, διὰ θαλάσσης, ἐξ Ἀσίας, ἀλλ' εἶχον πάντως ἴλας τινάς· καὶ ἀπὸ τῆς ταπεινοτέρας θέσεως εἰς ἣν ἵσταντο κάλλιστα δυνάμενοι νὰ καταμετρήσωσι τὴν περὶ τὰ ἄνω τοῦ πεδίου μετεωριζομένην εὐάριθμον φάλαγγα τοῦ Μιλτιάδου καὶ βλέποντες αὐτὴν μὴ ἔχουσαν παντάπασιν ἱππικὸν μετὰ πλείστης ἀναμφιβόλως πεποιθήσεως ἀπεδέξαντο τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν προτέρων θριάμβων.

Κατὰ τὸ θρησκευτικὸν τῶν Ἑλλήνων ἔθος ὁ πολέμαρχος προσήνεγκε πρὸ πάντων θυσίαν εὐλαβῆ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ πολέμου, τὰ δὲ ἱερὰ ἀπέβησαν αἴσια. Τότε ὁ Μιλτιάδης ἠγόρευσε πρὸς τοὺς ὁπλίτας καὶ παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τὸ πολλάκις βεβαίως καὶ πρότερον ἐξηγηθέν, ὅτι πρέπει νὰ ἐπέλθωσι δρομαῖοι ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν, au pas de charge, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ γάλλος στρατηγός, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ἀπὸ τῶν ἱππέων καὶ τῶν τοξοτῶν βλάβην· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀντήχησεν ὁ παιάν, καὶ ἐσήμαναν αἱ σάλπιγγες, καὶ προετάθησαν αἱ ἀσπίδες, καὶ ἐξώρμησε ὡς καταρράκτης ἡ φάλαγξ. Οἱ Πέρσαι, οἵτινες καὶ πρότερον ὀλιγώρως εἶχον πρὸς τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον, ὑπό-

ρησαν ἤδη ἔτι μᾶλλον βλέποντες τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἄνδρας ἐπελαύνοντας ἄνευ ἱππικοῦ καὶ τοξευμάτων καὶ ὑπέλαβον αὐτοὺς ὑπὸ μανίας τινὸς ὀλεθρίας καταληφθέντας. Ἐξετόξευσαν δὲ ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν βελῶν ἀναριθμήτων· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἦτο ψιλή, τὰ δ' ἀμυντικὰ τῶν ἀνδρῶν ὅπλα, κράνη, θώρακες, κνημῖδες, ἀσφαλῆ, ὥστε τὰ βέλη ἔπεσον ἢ κατὰ γῆς ἢ ἐπὶ χαλκοῦ ἀνενδότου· καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἔτι λεπτῶν ἐπέσκηψαν οἱ ὁπλῖται ἐπὶ τὸ περσικὸν μέτωπον. Ἡ σύρραξις ὑπῆρξε φοβερά, διότι, ἂν καὶ ὁ ὁπλισμὸς τῶν πολεμίων ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸ πλῆθος καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν ἦτο μέγα. Ἰδίως τὸ ἑλληνικὸν κέντρον ἦτο ἀραιότατον· ναὶ μὲν ἐνταῦθα ἐστρατήγει ὁ καρτερικὸς Ἀριστείδης, ἐνταῦθα ἠγωνίζετο, ἂν μὴ ἐστρατήγει, ὁ φιλότιμος Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀφ' ἑτέρου ἐπετίθεντο οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, οἱ μαχητικώτατοι καὶ κάλλιον ὡπλισμένοι τῶν πολεμίων· ὥστε, ὅσῳ πεισματώδης καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις τῶν φυλῶν Λεοντίδος καὶ Ἀντιοχίδος, ἠναγκάσθησαν αὗται μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐνδώσωσιν, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νικηταὶ ἀναδειχθέντες Πέρσαι καὶ Σάκαι κατεδίωξαν αὐτὰς πρὸς τὰ ἄνω τοῦ πεδίου. Αἱ δύο ἑλληνικαὶ πτέρυγες δὲν ἐπτοήθησαν ὡς ἐκ τοῦ ἀτυχήματος αὐτοῦ, καὶ πυκνότερον μὲν τοῦ κέντρου συγκεκροτημέναι, ὑποδεεστέρους δ' ἔχουσαι τοὺς ἀντιπάλους ἐπέμενον πιέζουσαι καὶ κόπτουσαι αὐτούς, μέχρις οὗ ἔτρεψαν εἰς φυγήν. Ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐξηκολούθησε τὴν δίωξιν, ἀλλά, συναγαγὼν ἀμέσως ἀμφότερα τὰ κέρα, ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸ νικηφόρον περσικὸν κέντρον· ἀνακουφισθέντες δ' ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὁπλῖται τῆς Λεοντίδος καὶ τῆς Ἀντιοχίδος συνέθεντο αὖθις τὰς διαρραγείσας αὐτῶν τάξεις, ὥστε οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, πανταχόθεν οὕτω προσβληθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι καὶ ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς φυγήν. Τότε ὁ Μιλτιάδης διέταξε δίωξιν γενικήν· πολλοὶ μὲν τῶν πολεμίων ἀπωλέσθησαν περιπεσόντες εἰς τὸ μέγα ἕλος, οἱ δὲ πλειότεροι κατέφυγον εἰς τὰ πλοῖα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδραμόντες ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ κρατήσωσι καὶ νὰ πυρπολήσωσι τὰ πλοῖα· διὸ νέος καὶ δεινότατος συνέβη περὶ τὴν παραλίαν ἀγών· καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε μὲν ὁ γενναῖος πολέμαρχος Καλλίμαχος, ἔπεσε δὲ εἷς τῶν στρατηγῶν, Στησίλαος ὁ Θρασύλου. Ἐνταῦθα, Κυνέγειρος ὁ Εὐφορίωνος, ὁ τοῦ ποιητοῦ Αἰσχύλου ἀδελφός, ἁρπάσας ἓν τῶν πλοίων ἀπὸ τῆς πρύμνης, ἀπεκόπη τὴν χεῖρα διὰ πελέκεως· ἐνταῦθα ἀπέθανον καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοι, πολλοί τε καὶ ὀνομαστοί. Οἱ δὲ πολέμιοι, ἀπὸ τῶν νηῶν μαχόμενοι, ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν τελευταίαν ταύτην ἔφοδον καὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐκυρίευσαν εἰμὴ ἑπτὰ πλοῖα· ἀλλ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπασαι αἱ ἀποσκευαί, καὶ ἅπαντες οἱ ἵπποι περιέπεσον εἰς χεῖρας αὐτῶν· νεκροὶ δὲ τῶν ἐχθρῶν 6.400 ἐκάλυπτον τὸ πεδίον τῆς μάχης.

Καὶ ἦν ἤδη μεσημβρία, τὰ δὲ πέριξ ὄρη ἀντήχουν ὑπὸ τῶν ἀλαλαγμῶν τῆς ἀγαλλιάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐνθουσιῶν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐθεώρει ἀπερχόμενον ἄπρακτον ἐκ τῆς ἱερᾶς πατρίδος τὸν πολυάριθμον ἐκεῖνον στόλον, ὅτε αἴφνης, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Πεντελικοῦ, σημεῖον ἐγένετο ὅτι ὁ στόλος δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς παραλίας, ἀλλὰ πρὸς τὸ Σούνιον μᾶλλον φαίνεται κωπηλατῶν. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ κατέστη πρόδηλος, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ κάμψῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην καί, προσελθὼν εἰς Φάληρον, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὸ ἀπεστερημένον πάσης ἀμύνης ἄστυ. Ὁ νικηφόρος ἑλληνικὸς στρατὸς ἐξεπλάγη ὑπὸ τῆς ἀγγελίας ταύτης· μόλις κατίσχυσε τοῦ ἑνὸς κινδύνου, καὶ ἰδοὺ προέκυπτεν ἕτερος. Ἀλλὰ ὁ Μιλτιάδης ἀπεφάσισεν ἀμέσως περὶ τοῦ πρακτέου. Διατάξας τὸν Ἀριστείδην νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς, πρὸς φύλαξιν τῆς λείας, τῶν τροπαίων καὶ τῶν πληγωμένων, αὐτός, μετὰ τῶν λοιπῶν 9 φυλῶν καὶ μετὰ τῶν Πλαταιέων, ὥρμησε δρομαῖος διὰ τοῦ Ἀφορισμοῦ, τοῦ χωρίου Σταμάτα καὶ τῆς

Κηφισιᾶς πρὸς τὸ ἄστυ, ὅπου ἔφθασε περὶ λύχνων ἀφὰς καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Κυνόσαργες, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ. Τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς Ἀθήνας, διότι, ἅμα μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης, ὁπλίτης, φέρων ἔτι, ὡς λέγεται, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ, ἔδραμε πρὸς τὴν πόλιν καὶ δοὺς εἰς τοὺς ἄρχοντας τὴν χαροποιὸν ἀγγελίαν ἔπεσε νεκρὸς ἐκ τοῦ κόπου. Τὴν δ' ἀγγελίαν τοῦ νέου κινδύνου ἐκόμισεν αὐτὸς ὁλόκληρος ὁ στρατός· στρατὸς ἀείμνηστος καὶ θαυμαστὸς διὰ τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἄσκησιν καὶ τὰ ἀθλητικὰ αὐτοῦ σώματα. Ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέχρι μεσημβρίας ἠγωνίσθη ἀγῶνα φοβερὸν πρὸς ἀντιπάλους πολλαπλασίους, καὶ μόλις κατισχύσας ἰδοὺ ἐπιχειρεῖ, ἐπὶ τῇ φωνῇ τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὁδοιπορίαν μακρὰν καὶ δύσβατον, ὁδοιπορίαν ἑπτὰ τοὐλάχιστον ὡρῶν, ἵνα προκαταλάβῃ τὸ κινδυνεῦον ἄστυ. Ὁ περσικὸς στόλος δὲν ἔφθασεν εἰμὴ διὰ νυκτὸς εἰς Φάληρον. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, ἰδὼν τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας τὸ Κυνόσαργες, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶχεν ἤδη παντάπασιν ἱππικόν. Ὁ Δᾶτις λοιπὸν καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἀπεφάσισαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ φέροντες ἄλλα τρόπαια εἰμὴ τὴν ἀπὸ Νάξου λείαν καὶ τοὺς ἐρετριεῖς αἰχμαλώτους, οὓς παρέλαβον ἐξ Αἰγιαλείας καὶ τοὺς ὁποίους, προσελθόντας εἰς Σοῦσα, δὲν ἐκακοποίησεν ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος, ἀλλὰ κατέστησεν εἰς Ἀρδέρικκαν, θέσιν ἀπέχουσαν 220 στάδια ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ταύτης. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν δὲ ἐκείνην ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης αὐτοῦ καὶ ὁ Ἱππίας, ἂν καὶ ἄλλοι λέγουσιν ὅτι ἔπεσεν ὁ προδότης ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ.

Τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπέπλευσεν ἐκ Φαλήρου ὁ περσικὸς στόλος προσῆλθεν ἡ τῶν Σπαρτιατῶν ἐπικουρία· ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν ἦτο ἀξία τῆς πρώτης ἑλληνικῆς πόλεως, διότι συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 2.000 μόνον, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Ἐρέτριαν 4.000 καὶ οὐδὲ ἤγετο ὑπό τινος τῶν βασιλέων, τοῦ Κλεομένους ἢ τοῦ Λεωτυχίδου. Ἀλλ' οἱ ἐκπεμφθέντες ἄνδρες ἔδειξαν τοὐλάχιστον θαυμαστὴν προθυμίαν ἵνα προφθάσωσιν εἰς τὴν μάχην· διότι ἀναχωρήσαντες ἐκ Σπάρτης τὴν ἐπιοῦσαν τῆς πανσελήνου καὶ μετὰ παραδόξου βαδίσαντες ταχύτητος ἔφθασαν τριταῖοι εἰς τὴν Ἀττικήν. Λυπηθέντες δὲ διότι ὑστέρησαν δὲν ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια εἰμὴ ἀφοῦ ἐπεσκέφθησαν τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἐπήνεσαν τὸ ἔργον τῶν Ἀθηναίων.

[«Εἰς τὰ περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἱστορηθέντα σημειωτέα καὶ τάδε· Ἡ ἐν »Μαραθῶνι μάχη, ὅπως πολλὰ τῶν ἐνδόξων ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔργων εἶχον ἀνέκαθεν καὶ »ἔχουσιν ἔτι τοὺς ὑποτιμῶντας τὴν κοσμοϊστορικὴν ἀξίαν καὶ δόξαν αὐτῶν, εἶχε καὶ αὐτὴ »ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἤδη τοὺς ὑποτιμῶντας τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀξίας αὐτῆς. Οὕτως ἐν τῇ »ἀρχαιότητι ὁ ἱστοριογράφος Θεόπομπος ὁ χῖος, ὁ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος »ἀκμάσας ἐκάλει τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην (ὑπὸ πνεύματος δυσμενοῦς πρὸς τοὺς Ἀθη»ναίους ἐλαυνόμενος) ὡς *«πρόσκρουσμα βραχὺ τοῖς βαρβάροις ἀποβᾶσιν»* (Πλουτάρχ. »περὶ κακοηθείας Ἡροδότου παράγρ. 27). Νεώτεροι δέ τινες, ὡς ὁ Welzhoven, ἐχαρα»κτήρισαν τὴν ὅλην ἐκ Μαραθῶνος μάχην ἀπολήξασαν στρατεῖαν ὡς μικράν τινα στρα»τείαν ἐκτελεστικὴν τῆς τιμωρίας τῶν Ναξίων καὶ Ἐρετριέων οὐδαμῶς ἀποβλέπουσαν »εἰς ἐπιχειρήσεις ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι. Κατὰ τὸν W. μέρος τοῦ ἐπὶ τὴν ναυτικὴν »ταύτην στρατείαν προωρισμένου στρατοῦ ἐπέδραμεν εἰς τὴν Ἀττικὴν κατ' εἰσήγησιν »τοῦ Ἱππίου, ἵνα διευκολύνῃ τούτῳ τὴν κάθοδον. Τοὐναντίον δὲ λόγιός τις μωαμεθα»νὸς Ἰνδὸς ὡμολόγησε τὴν μεγάλην κοσμοϊστορικὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος ἐξ ἀπό»ψεως ἀρνητικῆς, γράψας ὅτι τρὶς ἡ ἱστορικὴ πρόοδος καὶ ἀνάπτυξις καθόλου τῆς ἀν»θρωπότητος ἐπεσχέθησαν καὶ ὠπισθοδρόμησαν ἐν τῇ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς πορείᾳ

»αὐτῶν· τὸ πρῶτον ἐν Μαραθῶνι, τὸ δεύτερον ἐν τῇ μάχῃ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Τορώνης »(Tours) καὶ Πικταβίας (Poitiers) τῇ γενομένῃ τῷ 732 μ.Χ. καὶ τὸ τρίτον παρὰ τὰ τείχη τῆς »Βιέννης 1529, ὅτε ὁ τοῦ μωαμεθανοῦ σουλτάνου Σουλεϊμὰν στρατὸς ἐπέτυχεν ἐν τῇ »κατὰ τῆς Βιέννης ἐφόδῳ. Ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν περὶ τῆς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ »ἠθικῆς, πολιτικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς σημασίας τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, καθόλου δὲ καὶ »τῶν *περσικῶν πολέμων* ὁ ὀνομαστὸς γάλλος ἀσιανολόγος (καὶ ἰδίως αἰγυπτιολόγος) »G. Maspero ἔγραφε πρὸ 50 ἐτῶν ἐν τῇ τῷ 1875 ἐκδοθείσῃ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν »τῆς Ἀνατολῆς (Histoire ancienne des peuples de l'Orient σ. 554) τάδε·

«Αἱ τῶν Ἑλλήνων νῖκαι λέγουσιν ὅτι προεφύλαξαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς βαρ- »βαρότητος καὶ ἔσωσαν τὸν πολιτισμόν. Ἡ συχνάκις ἐπαναλαμβανομένη αὕτη φράσις »περιέχει πολλὰς πλάνας. Οἱ Πέρσαι δὲν ἦσαν *βάρβαροι* καθ' ἣν ἔννοιαν ἐκλαμβάνομεν »ἡμεῖς τὸ ὄνομα τοῦτο· εἶχον πολιτισμὸν τύπου διαφόρου καὶ ἥττονος ἐν πολλοῖς ἀλλὰ »καὶ ἔν τισιν ὑπερτέρου τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλλὰς ἦν ἔτι τοσοῦτον ἔμπλεως »ζωῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὥστε καὶ ἡττημένη ἔτι καὶ ὑποτασσομένη παροδικῶς »τοῖς Πέρσαις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπισχεθῇ ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς. Ἵνα ἀπολεσθῇ ὁ ἑλ- »ληνικὸς πολιτισμός, ἔδει νὰ ἐκμηδενισθῇ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἐν τῇ ἀπὸ τῆς Ἀσίας προσ- »βολῇ. Οἱ Πέρσαι δὲν ἦσαν λαὸς καταστροφῶν καὶ δὲν ἐζήτουν νὰ καταστρέφωσι λαοὺς »ὁλοκλήρους. Ἐζήτουν ἁπλῶς φόρον καὶ ὑπακοήν, ἐπιτρέποντες ἐν τοῖς λοιποῖς εἰς ἕκαστον »λαὸν νὰ πολιτεύηται κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ. Ἡ κατάκτησις ἡ περσικὴ ἠδύνατο νὰ μετα- »βάλῃ τὸν ροῦν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ νὰ τροποποιήσῃ μέχρι τινὸς σημείου τὴν ἀνά- »πτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπίσχῃ τοῦτον». Ταῦτα ὁ G. Maspero.

»Ὅτι ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὑπάρχει τις ἀληθείας πυρὴν ἢ τοὐλάχιστον κόκκος »εἶναι ἀναντίρρητον τοῖς ἐρευνῶσι καὶ νοοῦσι τὴν ἱστορίαν ἐκ τῆς βαθυτέρας αὐτῆς πρα- »γματικῆς ἐπόψεως. Ὅτι τὸ μέγα περσικὸν κράτος τοῦ Κύρου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ »Δαρείου Α' ἦν τὸ μάλιστα πεπολιτισμένον κράτος τῆς Ἀσίας καὶ ὅτι ἀμφότεροι οὗτοι »οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες, εἰσὶν ἐκ τῶν μεγίστων ἀναμορφωτῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἱστορικοῦ »βίου, εἶναι ἀναντίρρητον. Ὁ Κῦρος ὁ μέγας ὁ καταλύσας τοσαῦτα κράτη καὶ δυναστείας »πιεζούσας τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ δοὺς ἐλευθερίαν εἰς τοὺς λαοὺς τούτους, ὁ »ὑπὸ τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ, πρῶτος αὐτός, κληθεὶς «Χριστὸς τοῦ Κυρίου» »(Μεσσίας), προωρισμένος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (Ἰεχωβὰ) μεγάλην καὶ ἐκπληρώσῃ »ἀποστολὴν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ δοὺς ἀφορμὴν καὶ ὑπόθεσιν τῷ Ξενοφῶντι πρὸς »συγγραφὴν διδακτικωτάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς πραγματείας (Κύρου Παιδείας), δὲν »ἦτο βεβαίως ἡγεμὼν *βάρβαρος* ὑπὸ τὴν συνήθη σημασίαν τοῦ ὀνόματος. Τοῦ δὲ με- »γάλου Δαρείου Α' τῶν μεγαλουργημάτων ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀκροθιγῶς ἐν τοῖς ἔμ- »προσθεν· αὐτὸς δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου (Παπαρρηγόπουλος) οὐχ ἅπαξ ὁμο- »λογεῖ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ τὸ εὐγενὲς καὶ μεγάθυμον τῶν φρονημάτων τοῦ ἡγεμόνος »τούτου, ἰδίως *ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἕλληνας αἰχμαλώτους πολιτείᾳ αὐτοῦ*, εἶναι δὲ ἀλήθεια »ἱστορικὴ ἀναντίρρητος ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐμεγαλούργησεν ἐν Ἀσίᾳ ἱστορικῶς καὶ ἐπιστη- »μονικῶς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τὴν περσικήν, καθόλου μὲν πρὸ τῶν περσικῶν πολέμων, »ἐν μέρει δὲ μετὰ τοὺς πολέμους τούτους. Ποίησις (λυρική), φιλοσοφία, ἱστοριογρα- »φία, γεωγραφικὴ ἐπιστήμη, τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι καθόλου, βιομηχανία καὶ ἐμπορία »ἤνθησαν ἐν ταῖς ἀποικίαις καὶ ἰδίως ταῖς ἰωνικαῖς (καὶ μάλιστα ἐν Μιλήτῳ, ἐπὶ τῆς »περσικῆς κυριαρχίας. Ἐξαιρουμένης δὲ τῆς ἐπακολουθησάσης τῇ ἰωνικῇ ἐπαναστάσει »τιμωρίας οὐδὲν ὑπὸ τῆς περσικῆς κυβερνήσεως δεινὸν καὶ ἀνήκεστον ἔπαθον αἱ πόλεις »αἱ ἑλληνικαί. Τοὐναντίον δὲ ἐν τῇ νῦν μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁ Ἑλληνισμὸς ἤρξατο *νικηφόρος*

»εἰσδύων εἰς τὰ ἔνδον τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐγένετο γλῶσσα »ἐμπορική, ἐν μέρει δὲ καὶ κυβερνητικὴ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ (ἐν τῇ δυτικῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ »τοὐλάχιστον τὰ διατάγματα τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐξεδίδοντο ἑλληνιστί). Ἕλληνες δὲ »ἦσαν καὶ οἱ ἀπὸ Σάμου καὶ Ἐφέσου καὶ Βυζαντίου μέχρι Ἰνδοῦ εἴτε ὡς μηχανικοὶ »εἴτε ὡς γεωγράφοι εἴτε ὡς ἰατροὶ ἀποτελοῦντες τὴν ἐπιστημονικὴν δύναμιν τοῦ μεγάλου »ἀσιατικοῦ περσικοῦ κράτους.

»Ἕλλην μηχανικός, Μανδροκλῆς ὁ σάμιος ἦν ὁ ἐπὶ τοῦ Δαρείου Α' κατασκευά- »σας τὴν πρώτην μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν, Ἕλλην δὲ γεωγράφος, Σκύλαξ »ὁ καρυανδεύς, μετεῖχε τῆς εἰς Ἰνδίας ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς τῆς προηγηθείσης »τῆς ἐπὶ τὴν χώραν ταύτην πολεμικῆς στρατείας. Ἡ ἐπιστημονικὴ δ' ἐκείνη ἀποστολὴ »ἀνεκάλυπτε τὸ πρῶτον εὐρυτάτας περὶ τὸν Ἰνδὸν χώρας. Ἰατροὶ ὡς ὁ Δημοκήδης, »ὁ Κτησίας (ὅστις ἦτο καὶ ἱστοριογράφος ποιησάμενος χρῆσιν τῶν ἐπισήμων ἀρχείων »τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ συγγράψας ἱστορίαν), ηὐδοκίμουν ἐν τῇ αὐλῇ τῶν μεγάλων »βασιλέων. Ἕνεκα δὲ τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ τὸ ἔργον τοῦ »Ἀλεξάνδρου οὐ μόνον ὑπὸ ἔποψιν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔποψιν »ἑλληνικὴν ἐκπολιτιστικὴν εὗρεν ἔδαφος ἐν μ. Ἀσίᾳ γονιμώτατον καὶ καρπὸν πρὸς ἀμη- »τὸν ὥριμον. Ἐκεῖνο ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην σπουδαιότητα τῶν περσικῶν πολέμων »ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ δὲν εἶναι τὸ »ἀρνητικὸν ἀγαθὸν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος, δὲν εἶναι »τὸ ἀρνητικὸν ἀγαθὸν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος, »δὲν εἶναι τὸ τί κακὸν ἀπεσοβήθη διὰ τῶν πολέμων ἐκείνων, ἀλλὰ τὸ τί ἀγαθὸν θετι- »κὸν προσήνεγκον οἱ πόλεμοι οὗτοι εἰς τὸν ἑλληνικὸν βίον, ἀγαθὸν οὗ ἤθελε στερηθῇ »πιθανώτατα ἡ Ἑλλὰς ἄνευ τῶν εἰρημένων πολέμων. Εἶναι δὲ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ἡ με- »γάλη καὶ ἐξαισία ἠθικὴ ἔξαρσις ἡ ἐπελθοῦσα εἰς πᾶσαν μὲν τὴν Ἑλλάδα, ἰδιαίτατα δὲ »εἰς τὰς Ἀθήνας κατ' ἀκολουθίαν τῶν περσικῶν πολέμων. Ἡ βαθεῖα συνείδησις καὶ »τὸ ὑψηλὸν συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀσιατικοῦ, ἡ ἰδέα »ὅτι ἡ μικρὰ καὶ πενιχρὰ Ἑλλὰς διὰ τῆς ἀρετῆς κατέβαλε τὸν μέγαν ἀσιατικὸν ὄγκον, »ἀνεζωογόνησεν ἀπείρως καὶ ἀνεπτέρωσε τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνικόν, καὶ ἰδίως τὸ ἀθηναϊ- »κόν, εἰς ἄλλως δυσανάβατα ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ὕψη. Ποίησις, τέχνη, φιλοσοφία, »πολιτεία, δημηγορία ἐνεπνεύσθησαν πᾶσαι ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ »πνεύματος, ὡς ἐκπροσωποῦντος τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος.

»Αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους, ἡ παίδευσις αὕτη ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, «ἡ Ἑλλὰς »τῆς Ἑλλάδος», εἶναι καρπὸς τῆς τοιαύτης συνειδήσεως. Τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, »ὅπως ἐξεικονίσθη ἐν τῷ Προμηθεῖ τοῦ Αἰσχύλου, ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τοῦ Σοφοκλέους, »ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἡροδότου καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ ρητορικοῖς ἀριστουργήμασι τῶν »περικλείων χρόνων συνδέεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετὰ τῆς ἐκ τῶν περσικῶν πολέμων »ἀναδημιουργηθείσης συνειδήσεως. Αἱ Ἀθῆναι τέλος, «ἡ Ἑλλὰς τῆς Ἑλλάδος», ἡ ἐκπρο- »σωποῦσα τοῦ λοιποῦ καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας τὸν ἑλληνικὸν βίον ἐν τῇ ὑψίστῃ »τούτου ἀκμῇ εἶναι πνευματικὸς καρπὸς κατ' οὐσίαν τῶν περσικῶν πολέμων. Τοιαύτη »εἶναι ἡ ἀληθὴς θετικὴ καὶ πραγματικὴ ἱστορικὴ ἀξία τῆς κατὰ Περσῶν νίκης ἔν τε τῷ »Μαραθῶνι καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς τόποις. Ἀλλ' ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς ἐν Μαραθῶνι »μάχης, ἀφ' ὧν ὡρμήθημεν εἰς τὰς θεωρίας ταύτας, ἀξία σημειώσεως θεωρητέα ἰδιαι- »τέρως ἡ ὑπὸ ἑλληνικὴν ἔποψιν ἐκτίμησις τοῦ γεγονότος τοῦ Μαραθῶνος ὑπὸ τῆς συνει- »δήσεως τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Τῆς τοιαύτης ἐκτιμήσεως ἑρμηνεὺς μέγας ἐγένετο ὁ Σιμωνί- »δης ὁ κεῖος ἐν τῷ ἐπιγράμματι αὐτοῦ τῷ περὶ Μαραθῶνος τῷ λέγοντι·

«Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
Μήδων χρυσοφόρων ἐστόρεσαν δύναμιν».

»Διὰ τῶν στοίχων τούτων ὁ ποιητὴς ἐδήλου ὅτι διὰ τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης οἱ »Ἀθηναῖοι ἐπολέμησαν οὐχὶ μόνον ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἀλλ' ὑπὲρ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος »ὡς πρόμαχοι τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τῆς νίκης ταύτης ἔσωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς »περσικῆς ἐπιδρομῆς. Καὶ ἡ μεγάλη δὲ προθυμία καὶ σπουδὴ μεθ' ἧς οἱ Σπαρτιᾶται »αὐτοὶ ἦλθον εἰς τὴν Ἀττικὴν πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων (εἰ καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς »μάχης) οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ ἢ ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἄλλως ἐνόουν τὴν σημασίαν »τοῦ γεγονότος ἢ ὁ μεταγενέστερος Ἔφορος καὶ σημερινοί τινες ἱστοριογράφοι (Welzho»ven, Maspero καὶ ἄλλοι). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Maspero, ὁ κυρίως δοὺς ἡμῖν »ἀφορμὴν πρὸς τὴν γενομένην παρέκβασιν, ἐν τῇ τριτόμῳ νεωτέρᾳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τῆς κλασσι»κῆς Ἀνατολῆς (Histoire ancienne de l'Orient classique Τόμ. 3 σελ. 710) λέγει περὶ τῶν »ἠθικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος τάδε· «Ἡ ὑλικὴ ζημία (τῶν Περσῶν) »δὲν ἦτο μεγάλη..., ἡ δ' ἠθικὴ αἴσθησις ἐκ τοῦ γεγονότος ἦτο τεραστία ἔν τε τῇ Ἑλλάδι »καὶ ἐν τῷ περσικῷ κράτει. Μέχρι τότε οἱ Μῆδοι ἐθεωροῦντο ὡς οἱ μόνοι ἐν τῷ κόσμῳ »ἀνίκητοι στρατιῶται, τὸ δὲ ὄνομα αὐτῶν ἐνέπνεε τρόμον ἀνάμικτον μετὰ σεβασμοῦ. Καὶ »ἰδοὺ ὅτι μία δρὰξ ὁπλιτῶν ἐξελθοῦσα ἔκ τινος τῶν πόλεων τῆς ἠπείρου Ἑλλάδος καὶ »οὐχὶ ἐπὶ ἀνδραγαθήμασι περιβοήτου (Σπάρτης), ἄνευ ἱππικοῦ, ἄνευ τοξοτῶν ἔτρεπε »δεινῶς εἰς φυγὴν τοὺς τρομερωτάτους τῶν ἀνατολικῶν μαχητῶν, τοὺς Πέρσας καὶ »τοὺς Σάκας»].

Τὸ ἔργον ἦτο τῳόντι μέγα· ἡ πατρὶς ἡμῶν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ πολλὰς ἔτι ἐνδόξους ἡμέρας, ἀλλ' ἴσως οὐδεμία δύναται ν' ἀντιπαραβληθῇ πρὸς ταύτην τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες πρώτην φορὰν νικήσαντες ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Πέρσας τοσούτῳ μᾶλλον ἐνεθαρρύνθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας ὅσῳ μία μόνη πόλις εἶχεν ἀρκέσει ἵνα κατισχύσῃ τῆς πολυαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς. Καὶ ἂν σήμερον, μετὰ παρέλευσιν δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν, μετὰ θλίψεως μὲν ἀναλογιζόμεθα οἵου κλέους ἤθελε στερηθῇ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, οἵαν ζημίαν ἤθελε πάθει ἡ ἀνθρωπότης, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἡττηθεῖσαι καὶ ὑποταχθεῖσαι εἰς τοὺς Πέρσας ἀπεστεροῦντο τοῦ μέλλοντος ἐκείνου, καθ' ὃ τοσαῦτα ἐμεγαλούργησαν εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, γνώσεως καὶ τέχνης, μετ' ἀγαλλιάσεως δὲ ἀσπαζόμεθα τὴν μνήμην τοῦ κατορθώματος δι' οὗ ὁ κόσμος ἀπηλλάγη τοιαύτης συμφορᾶς, ἠμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὁποία ἆρά γε ὑπῆρξε τότε ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐφροσύνη. Τὴν εὐφροσύνην ταύτην ἐπεδείξαντο πρὸ πάντων διὰ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνης. Ὁ Μιλτιάδης εἶχε τάξει εἰς Ἄρτεμιν τὴν ἀγροτέραν τοσαύτας αἶγας ὅσοι ἤθελον πέσει ἐχθροί. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εὐχῆς ταύτης ἐτροπολογήθη μὲν ἤδη κατά τι διὰ ψηφίσματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου προσενεγκόντος εἰς τὴν θεὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτῆς θυσίαν αἰγῶν 500, ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι ἡ αὐτὴ θυσία θέλει ἐπαναλαμβάνεται κατ' ἔτος τὴν ἑορτὴν ταύτην εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης. Ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς Πάν, ὁ ἔφορος τῶν ποιμένων, τῶν ποιμνίων καὶ τῶν εἰς βοσκὴν χρησίμων πεδίων, ἐμφανισθεὶς εἰς τὸν Φειδιππίδην, πρὸς τὴν Σπάρτην βαδίζοντα, περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος, εἶχε παραπονεθῇ διότι οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν αὐτοῦ ποιοῦνται ἐπιμέλειαν, καὶ οὐδὲν ἧττον εἶχεν ὑποσχεθῇ τὴν συνδρομήν του ἐν τῷ ἐπικειμένῳ ἀγῶνι. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἤδη αὐτῷ τὸ ἐν τῷ βράχῳ τῆς ἀκροπόλεως σπήλαιον, τὸ κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ αὐτοῦ γωνίᾳ, ἀντικρὺ τοῦ ἱεροῦ τῶν Εὐμενίδων, καὶ ἀπεφάσισαν ὅτι κατ' ἔτος θέλει τελεῖται πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ θυσία καὶ λαμπαδηδρομία. Ἰδίως δὲ ὁ Μιλτιάδης ἐδήλωσε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Πᾶνα,

κατασκευάσας ἐν τῷ σπηλαίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἧς τὸ ἐπίγραμμα, συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ κείου Σιμωνίδου, εἶχεν οὕτω·

Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα τὸν κατὰ Μήδων.
τὸν μετ' Ἀθηναίων, στήσατο Μιλτιάδης.

Πρὸς τούτοις ἡ δεκάτη τῆς λείας ἀφιερώθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Τοσούτῳ δὲ πολύτιμος ἦτο ἡ λεία ἐκείνη, ὥστε ἀπὸ μὲν τοῦ μεριδίου τῆς Ἀθηνᾶς κατεσκεύασε βραδύτερον ὁ Φειδίας τὸ μέγα χαλκοῦν τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, ὅπερ ἵστατο ἐν τῇ Ἀκροπόλει· ἀπὸ δὲ τοῦ μεριδίου τοῦ Ἀπόλλωνος ἐποιήθησαν εἰκόνες χαλκαῖ αὐτοῦ τε τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν δέκα ἐπωνύμων τῶν φυλῶν ἡρώων καὶ ἀνετέθησαν εἰς Δελφούς, ὅπου πρὸς τούτοις κατεσκευάσθη θησαυρός, διά τε ταῦτα καὶ πάντα τὰ μετέπειτα ἀναθήματα τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ἀπὸ τοῦ μεριδίου τῆς Ἀρτέμιδος ᾠκοδομήθη ἐν Ἀθήναις ἱερὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος. Μετὰ δὲ τοὺς θεοὺς ἐτίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς συμπολίτας. Μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεσημβρινὸν μέρος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου διακρίνεται ὁ τύμβος ὅσστις ἐκάλυψε τοὺς 192 Ἀθηναίους, τοὺς ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ πεσόντας[1]. Ἀλλὰ τὸ πάλαι ἐκόσμουν τὸν τύμβον δέκα λαμπροὶ κίονες, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων, κατὰ φυλὰς καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἀπὸ τῆς μάχης ἐνιαυτοὺς ἠδυνήθη ἔτι ὁ Παυσανίας νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Οἱ πεσόντες Πλαταιεῖς ἐκηδεύθησαν εἰς ἴδιον τύμβον· οὐδέποτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐλησμόνησαν τὴν μεγαλόφρονα συνδρομὴν ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔλαβον παρὰ τῆς μικρᾶς ταύτης πόλεως· ὅθεν οὐ μόνον ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πλαταιεῖς πλουσίαν μερίδα τῆς λείας καὶ πάντα τὰ ἀστικὰ τοῦ ἀθηναίου πολίτου δίκαια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μεγάλα Παναθήναια, τὴν κυριωτάτην τῶν Ἀθηναίων πανήγυριν, ὁ κῆρυξ ὁ ἀθηναῖος ἀείποτε ἔκτοτε κατηύχετο «ἅμα τε Ἀθηναίοισι λέγων γίνεσθαι ἀγαθὰ καὶ Πλαταιεῦσι». Καὶ οὐδ' οἱ δοῦλοι οἱ πεσόντες ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ἐλησμονήθησαν, ἀλλὰ τρίτος τύμβος ἐδέχθη τοὺς νεκροὺς αὐτῶν.

Ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων

Οἱ Μαραθώνιοι ἐτίμησαν δι' ἐτησίων τελετῶν τὴν μνήμην τῶν ἀθανάτων ἡρώων τῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτῶν ἀγωνισαμένων, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὥρισαν βραβεῖον εἰς τὸν

[1] Ὡς γνωστόν, τὰ ὀστᾶ τῶν ἀγωνιστῶν τούτων εὑρέθησαν, ἀνασκαφῆς γενομένης τῷ 1890, ἐν τύμβῳ τινὶ ἐν Μαραθῶνι, τῷ νομιζομένῳ ἕως τότε, ἤδη δὲ ἀποδειχθέντι ὡς ἀληθεῖ τύμβῳ τῶν ἐνταῦθα πεσόντων.

ὅστις ποιήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ προκειμένου ἄθλου ἐγκώμιον· καὶ συνηγωνίσθησαν περὶ τοῦ βραβείου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σιμωνίδης, τοῦ δὲ Σιμωνίδου ἡ ἐλεγεία ἐπροοιμίαζεν ὡς ἑξῆς·

Εἰ δ' ἄρα τιμῆσαι, θύγατερ Διός, ὅστις ἄριστος
δῆμος Ἀθηναίων ἐξετέλεσα μόνος·

καὶ ὁ δῆμος Ἀθηναίων, εὑρὼν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε δίκαιον, αὐτῷ ἀπένειμε τὸ βραβεῖον. Ἀλλ' ὁ Αἰσχύλος, ἂν ἡττήθη εἰς τὸν περὶ τοὺς λόγους τοῦτον ἀγῶνα, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν παραμυθίαν ὅτι, εὐτυχέστερος τοῦ ἀντιπάλου, διέπρεψεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ τελεσθέντι πραγματικῷ ἀγῶνι, πλησίον τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κυνεγείρου τοσοῦτον περιφανῶς ὥστε μετὰ 40 ἐνιαυτοὺς τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ χαραχθὲν ἐπίγραμμα ἐξύμνει ἔτι τὴν εὐδόκιμον ἀλκὴν ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην καὶ τὰς πληγὰς ἃς κατέφερεν ὁ βραχίων αὐτοῦ εἰς τοὺς βαθυχαίτας Μήδους.

Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρκεσαν. Πλησίον τῶν τύμβων ἠγέρθη ἐκ λίθου λευκοῦ τρόπαιον, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίγραμμα ἐποίησε πάλιν ὁ Σιμωνίδης, ὅστις δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ ποιητὴς τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅπως ὁ Μιλτιάδης ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς αὐτῆς. Τὸ ἁπλοῦν καὶ ἐμφαντικώτατον συνάμα τοῦτο ἐπίγραμμα ἔλεγεν·

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν.

Πλησίον δὲ τοῦ τροπαίου ἴδιον κατεσκευάσθη μνημεῖον τοῦ Μιλτιάδου, ἐκ λίθου ἐπίσης λευκοῦ, ἀποδοθείσης τῷ ἀνδρὶ τιμῆς ἧς οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἠξιώθη. Πλὴν τούτου ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ θέλει ἀνατεθῇ ἐν τῷ Πρυτανείῳ, πλησίον τῶν εἰκόνων τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, οἵτινες ἐτιμῶντο ὡς οἱ πρῶτοι σωτῆρες τῆς πόλεως· ἐπὶ πᾶσιν ὅτι ἀπὸ τῆς λείας τῆς μάχης θέλει ποιηθῇ χαλκοῦς αὐτοῦ ἀνδριὰς καὶ ἀφιερωθῇ εἰς τοὺς Δελφούς. Τιμαὶ αὗται μεγάλαι καὶ ἱκαναὶ βεβαίως νὰ καταστήσωσιν εὐτυχῆ τὸν φιλοδοξότατον τῶν ἀνθρώπων· ὁπόσον ὅμως εὐτυχέστερος ἤθελεν εἶναι ὁ Μιλτιάδης, ἂν κατορθώσας ὅ,τι κατώρθωσε δὲν ἐπέζη, ἀλλ' ἔπιπτε πλησίον τῶν Καλλιμάχων, τῶν Κυνεγείρων καὶ τῶν Στησιλάων! Διότι τραγικὸν τῇ ἀληθείᾳ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθε τὸ τέλος αὐτοῦ ἀντιπαραβαλλόμενον μάλιστα πρὸς τὰς ἐνδόξους ἐκείνας ἡμέρας.

Ὁ Μιλτιάδης, ἀνέκαθεν ὀλιγώρως ἔχων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ πολίτευμα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον αὐτογνώμων, μετὰ τὴν νίκην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀνυψώθη εἰς περιωπήν, εἰς ἣν ποτὲ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἔτι μετεωρισθῇ ἀθηναῖος πολίτης. Ὅθεν προέτεινεν εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ 70 πλοῖα καὶ ἀνάλογον στρατιάν, μὴ λέγων πρὸς τίνα σκοπὸν θέλει μεταχειρισθῇ τὴν δύναμιν ταύτην, ἀλλ' ἁπλῶς ὑποσχόμενος ὅτι θέλει δι' αὐτῆς καταπλουτίσει τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ πρότασις ἦτο ὁπωσοῦν παράδοξος· διότι ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Μιλτιάδης ἐζήτησε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ δικτατωρική τις ἐξουσία. Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἀθηναῖοι, πράξαντες, χάριν τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικητοῦ, ὅ,τι οὐδέποτε ἄλλοτε ἔπραξαν, ἔδωκαν αὐτῷ ἀνεξελέγκτως ὅσα ἀπήτησεν, ὁ δὲ ἔπλευσεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν νῆσον Πάρον, ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν καὶ ἐζήτησε διὰ κήρυκος τάλαντα ἑκατόν, ἤτοι δρ. 600.000, ἀπειλῶν ὅτι, ἂν δὲν δοθῶσι θέλει καταστρέψει τοὺς κατοίκους. Καὶ ἔπραττε ταῦτα, πρόφασιν μὲν ἔχων ὅτι οἱ Πάριοι συνεξεστράτευσαν μετὰ

τοῦ Πέρσου εἰς Μαραθῶνα διὰ μιᾶς τριήρους, ἀληθῶς δὲ ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν πάριον Λυσαγόραν, ὅστις εἶχεν ἄλλοτε διαβάλει αὐτὸν εἰς τὸν πέρσην στρατηγὸν Ὑδάρνην. Ὁμολογητέον ὅτι χειροτέρα χρῆσις τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν Μιλτιάδην ἐξουσίας δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ· διότι μετεχειρίσθη τὸν στόλον, τὸν στρατὸν καὶ τὰ χρήματα τῆς πόλεως ἵνα ἐκδικηθῇ προσωπικὸν αὐτοῦ ἐχθρόν. Μόλις ἡ ἐπιτυχία ἠδύνατο ἴσως νὰ καλύψῃ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ αὐθαιρεσία ἐπέπρωτο νὰ στερηθῇ καὶ ταύτης τῆς δικαιολογίας. Τῳόντι οἱ Πάριοι διαπαιδαγωγήσαντες τὸν ἐπελθόντα πολέμιον δι' ὑποσχέσεων μέχρις οὗ ἐπεσκεύασαν τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἀπέρριψαν τότε τὸ ζήτημα. Ὅθεν ὁ Μιλτιάδης ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 26 ἡμέρας τὰς ἐχθροπραξίας, καὶ τὴν μὲν νῆσον ἐδῄωσεν, ἀλλὰ τῆς πόλεως δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστῇ κύριος· ἐπὶ τέλους δὲ πληγωθεὶς βαρέως εἰς τὸ σκέλος ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἀθήνας.

Ὁ Μιλτιάδης εἶχε διὰ τὸ αὐτόγνωμον καὶ ἀπότομον αὐτοῦ ἦθος πολλοὺς ἐν Ἀθήναις ἐχθρούς. Ἰδίως δυσμενῶς διέκειντο πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, καὶ διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς ἠλάττωσε τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ διότι ὑπώπτευον αὐτὸν ὡς δυνάμενον νὰ τυραννήσῃ τῆς πόλεως. Ὁ ἔσχατος τῆς πατρίδος κίνδυνος καὶ ἡ δόξα ἣν ἐκτήσατο ὁ Μιλτιάδης ἀπὸ τοῦ ἐν Μαραθῶνι κατορθώματος ἠνάγκασαν κατ' ἀρχὰς τοὺς Ἀλκμαιωνίδας νὰ σιγήσωσι καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, ὅτε οἱ Πέρσαι, ἐκπλεύσαντες ἀπὸ Μαραθῶνος, διηυθύνθησαν πρὸς τὸ Φάληρον, εἶχε παρατηρηθῇ ὅτι προετράπησαν εἰς τοῦτο διὰ σημείου τινὸς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς γενομένου καὶ εἶχε διαδοθῇ φήμη ὅτι ἐγένετο τὸ σημεῖον ὑπὸ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν· φήμη ὅλως ἀνυπόστατος, διότι οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιθυμῶσι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἣν αὐτοὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπολέμησαν, φήμη ὅμως ἥτις, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διεδόθη ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, ἵνα ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους. Ὅθεν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν εἶχον τολμήσει νὰ ἀντείπωσιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀγνώστου ἐκστρατείας πρότασιν τοῦ Μιλτιάδου. Ἤδη ὅμως, ὅτε ὁ Μιλτιάδης ἐπέστρεψεν οὔτε χρήματα φέρων εἰς τοὺς Ἀθηναίους οὔτε Πάρον προσκτησάμενος, ἀλλὰ μόνον ζημίας πρόξενος γενόμενος, ἐκ δὲ τούτου ἐπεκράτησε σφοδρὰ κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκεια, ἦτο φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κοινῆς γνώμης· καὶ τῳόντι ὁ τότε ἐκπροσωπῶν τὸν μέγαν ἐκεῖνον οἶκον Ξάνθιππος κατηγόρησε τὸν Μιλτιάδην εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ δήμου ὅτι ἠπάτησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὅτι ἕνεκα προσωπικοῦ πάθους καθ' ἑνὸς τῶν Παρίων παρέσυρε τὴν πόλιν εἰς ἐπιχείρησιν ἄδικον, ἄδοξον καὶ ἐπιζήμιον. Ἡ ἐπελθοῦσα δίκη ὑπῆρξε δραματικωτάτη. Ὁ κατηγορούμενος, τοῦ ὁποίου τὸ τετραυματισμένον σκέλος εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ σήπεται, δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ ὀρθός, οὐδὲ νὰ εἴπῃ λέξιν πρὸς ἀπολογίαν του, ἀλλὰ κατέκειτο ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν ἠθροισμένων δικαστῶν. Ὁποία ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθ' ἥν, ἄγων ἀκμαῖος καὶ δρομαῖος τὴν τῶν συμπολιτῶν τούτων φάλαγγα, ἐπήγετο διὰ τῆς τόλμης καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ τὴν τῶν ἀπειραρίθμων πολεμίων τροπήν! Οἱ φίλοι του ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξωσι· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶσιν ὅτι οὐ μόνον οὐδὲν ἐξεπλήρωσε τῶν ὅσα ὑπέσχετο, ὅτε ἀπήτησε νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισίν του ὁ στόλος καὶ ἡ στρατιὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ὄνειδος προσέτριψε τῇ πόλει, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰς προτέρας τοῦ ἀνδρὸς ὑπηρεσίας καὶ νὰ ὑπομνήσωσιν εἰς τὸν δῆμον τὸ ἡρωικὸν ἐν Μαραθῶνι ἔργον καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Λήμνου. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ ὁρκωτοὶ ἐκήρυξαν τὸν Μιλτιάδην ἔνοχον· καὶ τότε ἤρχισεν ἡ περὶ τῆς ποινῆς συζήτη-

Ο ΔΙΣΚΟΒΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΥΡΩΝΟΣ

(Μουσεῖον Βατικανοῦ· Ρώμη)

τησις. Ἡ πρᾶξις τῆς ὁποίας ὁ Μιλτιάδης ἐκηρύχθη ἔνοχος ἦτο, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐκείνων περὶ ὧν δὲν ὑπῆρχε ρητῶς ὡρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου τιμωρία. Εἰς τοιαύτας δὲ περιστάσεις, κατὰ τὴν ποινικὴν τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων δικονομίαν, πρῶτος προέτεινεν ὁ κατήγορος τὴν ἐπιβλητέαν ποινήν· μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὸς ὁ κατηγορούμενος ἐδικαιοῦτο ν' ἀντιπροτείνῃ τὸν ὅρον τῆς ποινῆς αὐτοῦ, οἱ δ' ἔνορκοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωσιν ἀπαραιτήτως ἕνα τῶν δύο τούτων ὅρων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ κατήγορος προέτεινε πάντοτε τὸν βαρύτατον ὅρον, οἱ κατηγορούμενοι οἱ ἅπαξ κηρυχθέντες ἔνοχοι ἐφρόντιζον συνήθως ν'ἀντιπροτείνωσι ποινήν τινα εὔλογον καὶ ὄχι ὑπὲρ τὸ δέον μικράν· διότι,ἂν ἔπραττον τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἤθελον ἀναγκάσει τοὺς ἐνόρκους νὰ προτιμήσωσι τὴν βαρυτέραν. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαδικασία· ὁ ἀμείλιχος Ξάνθιππος ἀπήτησε νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, θάνατος, οἱ δὲ συνήγοροι τοῦ Μιλτιάδου ἀντιπροέτεινον χρηματικὴν ζημίαν ταλάντων πεντήκοντα, ἤτοι δρ. 300.000, ὡς ἱκανὴν ν' ἀποζημιώσῃ τὸν δῆμον διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποτυχούσης ἐκστρατείας. Καὶ τῳόντι οἱ ὁρκωτοί, ἀπορρίψαντες τὴν περὶ θανάτου πρότασιν, ἠρκέσθησαν εἰς μόνην τὴν χρηματικὴν ποινήν.

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς ποινῆς ταύτης ὁ Μιλτιάδης ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ὅτι ἐν τῇ φυλακῇ ἀπέθανεν. Ἀλλὰ τὸ ἱστόρημα τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθὲς καὶ ἐπενοήθη ἁπλῶς ἵνα ἀναδείξῃ οἰκτροτέραν τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός. Ὁ πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος, διηγούμενος τὰ τῆς δίκης καὶ καταδίκης, ἐπιφέρει· «προσγενομένου δὲ τοῦ δήμου αὐτῷ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ θανάτου, ζημιώσαντος δὲ κατὰ τὴν ἀδικίην πεντήκοντα ταλάντοισι, Μιλτιάδης μὲν μετὰ ταῦτα, σφακελίσαντός τε τοῦ μηροῦ καὶ σαπέντος, τελευτᾷ· τὰ δὲ πεντήκοντα τάλαντα ἐξέτισεν ὁ πάϊς αὐτοῦ Κίμων». Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κλινήρης στρατηγός, ὅστις δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐγερθῇ ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐπὶ δικαστηρίου, ἀπήχθη ἐκεῖθεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἰς τὴν φυλακὴν ἀπέθανεν, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀπεσιώπησε γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξεγείρῃ συμπαθείας, ὧν ἡ μνήμη ἔπρεπε νὰ διατηρῆται ἔτι ἀκμαία καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας. Πλὴν τούτου, τὸ πρᾶγμα εἶναι ὅλως παράλογον. Εἰς τοὺς καταδικασθέντας εἰς χρηματικὴν ποινὴν συνήθως ἐπετρέπετο προθεσμία τις πρὸς πληρωμήν, πρὶν γίνῃ ἔναρξις τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως, ἐκτὸς μόνον ὅτι ἐν τῷ ἅμα ὁ καταδικασθεὶς ἐστερεῖτο ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων μέχρι τῆς ἐκτίσεως. Διατί λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος τούτου ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ἐνῷ μάλιστα διὰ τὴν πληγὴν τοῦ ποδός του οὐδεὶς ὑπῆρχε κίνδυνος δραπετεύσεως; Τεθέντος δὲ ὅτι δὲν ἐφυλακίσθη ἀμέσως, οὐδέποτε βεβαίως ἐφυλακίσθη, διότι ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τῆς καταδίκης αὐτοῦ ἀπέθανεν ἐκ τῆς γαγγραίνης ἣν ὑπέστη. Ὁ θάνατος οὗτος ὑπῆρξε καθ' ἑαυτὸν τοσοῦτον οἰκτρὸς ὥστε δὲν ἔχομεν βεβαίως χρείαν νὰ δεινώσωμεν αὐτὸν διὰ περιστάσεων ἀνυπάρκτων.

Ἀλλ' ἂν ἡ αἰφνιδία ἐκείνη πτῶσις ἀπὸ τοῦ ὕψους τηλικούτου κλέους εἰς τὸ βάραθρον ἀπείρων συμφορῶν, ἤτοι τῆς ἀδόξου ἀποτυχίας, τοῦ καιρίου τραύματος καὶ τοῦ θανάτου μετὰ καταδίκην καὶ βαρεῖαν χρηματικὴν ποινήν, δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ κινήσῃ τὸν ἔλεον ἡμῶν καὶ τὴν συμπάθειαν, πρέπει ἆρά γε, ὡς ἔπραξαν πολλοὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, νὰ κατακρίνωμεν τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἀνεδείχθησαν πρὸς τὸν Μιλτιάδην ἄστατοι καὶ ἀγνώμονες ; Ἄστατοι ! διατί; Διότι τιμήσαντες,ὡς οὐδένα ἄλλον,τὸν ἄνδρα ἕνεκα τοῦ ἐν Μαραθῶνι ἔργου ἐτιμώρησαν ἔπειτα αὐτὸν ἕνεκα τοῦ ἀδίκου καὶ ἐπονειδίστου κατὰ τῆς Πάρου ἐπιχειρήματος; Ἀλλ' ἄστατος πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ πολιτεία τοῦ Μιλτιάδου, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν μὲν τὸ τιμῆς ἄξιον, ἐτιμώρησαν δὲ τὸ ἄξιον τιμωρίας. Ἄτοπον δὲ εἶναι νὰ πρεσβεύωμεν ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς ἄνδρα

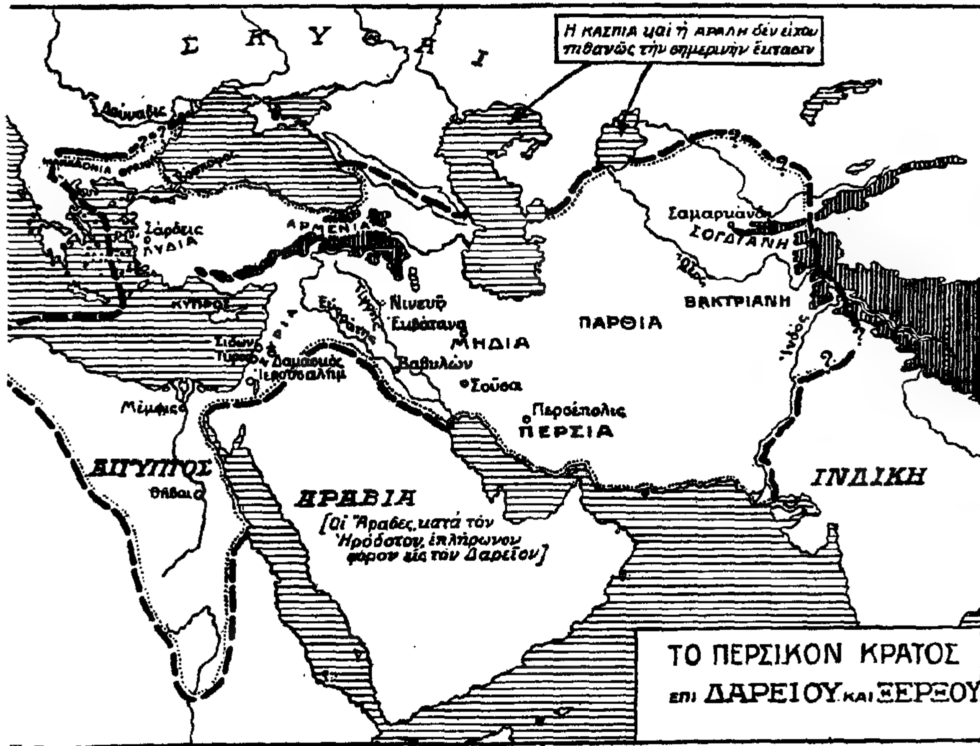
προσενεγκόντα μεγάλας τῇ πατρίδι ὑπηρεσίας νὰ προξενῇ ἔπειτα εἰς αὐτὴν ἀτιμωρητὶ ζημίας οὐδὲν ἧττον μεγάλας. Ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς τοιαύτας ὀδυνηρὰς περιστάσεις ἡ εὐγνωμοσύνη ἕνεκα τοῦ παρελθόντος ἠμπορεῖ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐπιβλητέαν ποινήν· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι. Δὲν κατεψήφισαν θάνατον ἀλλὰ μόνον χρηματικὴν ζημίαν βαρυτάτην μέν, ὄχι ὅμως δυσανάλογον πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ καταδικασθέντος· διότι ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κίμωνος. Ἂν δὲ ὁ Μιλτιάδης ἀπέθανεν ἐκ γαγγραίνης τῆς πληγῆς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν πταίουσιν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὑποθέσατε ὅτι ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐπληγώνετο· ὁ Μιλτιάδης ἤθελεν ἐκτίσει τὴν χρηματικὴν ζημίαν, μηδὲν ἕτερον παθών, ἡ δὲ τραγικὴ ὄψις ἣν περιβάλλονται εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν τὰ κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς πληγώσεως αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς πληγώσεως ταύτης τελευτῆς. Ὥστε ψυχρότερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ὅ,τι ὤφειλον νὰ πράξωσι καὶ ὅτι, ἂν ἐντελῶς ἀπέλυον τὸν Μιλτιάδην, ἤθελον ἐνθαρρύνει τὴν αὐτογνώμονα διαγωγὴν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἀνδρῶν καὶ καθιερώσει προηγούμενον τόσῳ μᾶλλον ὀλέθριον ὅσῳ ἐντὸς ὀλίγου ἐπεκρεμάσθησαν νέοι καὶ δεινότεροι ἐπὶ τῆς πόλεώς κίνδυνοι.

Τῳόντι ὁ Δαρεῖος οὐδόλως ηὐχαριστήθη διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείας. Ἡ μὲν Ἐρέτρια ἐκυριεύθη καὶ ἐξηνδραποδίσθη ἀλλ' ὁ μέγας βασιλεὺς ᾐσθάνετο ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ πολέμιος ἐνταῦθα ἦτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀντὶ δὲ νὰ κορέσῃ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως τὸ ὁποῖον ἔτρεφε κατὰ τῆς πόλεως ταύτης, ἠναγκάσθη ἐξ ἐναντίας νὰ ἀκούσῃ τὴν διήγησιν ἥττης ἐπονειδίστου. Ὅθεν, εἰς ἄκρον παροξυνθείς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἑλλάδος, συνεπαγόμενος ἅπασαν τοῦ ἀχανοῦς αὐτοῦ κράτους τὴν δύναμιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεχείρησε παρασκευὰς τριετεῖς. Ἐνῷ ὅμως ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀπείρου ἐκείνου στρατοῦ, ἀπεβίωσεν αἴφνης μετὰ 36 ἐτῶν βασιλείαν, καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπὸ Ἀτόσσης υἱὸν αὐτοῦ Ξέρξην. Ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου ὑπῆρξε γεγονὸς εὐτυχὲς διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι ὁ νέος βασιλεὺς ὄχι μόνον δὲν εἶχε κατ' αὐτῆς τὴν πεισματώδη τοῦ πατρὸς ἀπέχθειαν ἀλλ' ἦτο καθ' ὅλα πολὺ τούτου ὑποδεέστερος. Ὁ Ξέρξης ἦτο μὲν ὁ κάλλιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν οὓς βραδύτερον ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ πλὴν τῆς κενοδοξίας, τῆς παιδαριώδους ὑπεροψίας καὶ τῆς περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ἀμαθείας, ἃς εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς βασιλεῖς τῶν Περσῶν, ἦτο καὶ δειλὸς φύσει.

Ὁ Ξέρξης πρὸ πάντων ἠσχολήθη νὰ καταβάλῃ μεγάλην τινὰ στάσιν ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγεῖσαν περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου. Τοῦτο δὲ κατορθώσας καὶ ἐνιδρύσας ἐν Αἰγύπτῳ σατράπην τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἀχαιμένην δὲν ἔδειξε κατ' ἀρχάς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, πολλὴν προθυμίαν εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος βουλεύματα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀπέτρεπε δὲ αὐτὸν τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ ὁ ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ διακρινόμενος θεῖος αὐτοῦ Ἀρτάβανος, ὁ τοῦ Δαρείου ἀδελφός.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὑπεξέκαιε τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν πνεονεξίαν τοῦ βασιλέως ὁ Μαρδόνιος ἐκεῖνος, ὅστις πρὸ τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρνους εἶχε πεμφθῆ, διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχεν ἐπιστρέψει ἄπρακτος, ἕνεκα τῆς περὶ τὸν Ἄθωνα καταστροφῆς τοῦ στόλου· ὁ Μαρδόνιος ἐπόθει νὰ ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγὼν τὸ μὲν ἵνα ἐκπλύνῃ τὸ ὄνειδος τῆς προτέρας ἰδίας ἀποτυχίας, τὸ δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄρξει. ὡς σατράπης, τῶν κατακτηθησομένων χωρῶν. Συνηγόρουν δέ, ἐκ παντὸς τρόπου, ὑπὲρ τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσης καὶ οἱ ἐξόριστοι Πεισιστρα-

τίδαι, ποθοῦντες διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Περσῶν οἱ μὲν νὰ ἐπεκτείνωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Θασσαλίας ἀρχὴν αὐτῶν, οἱ δὲ νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἐν Ἀθήναις ἀξίωμα. Ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Ξέρξης ἐπείσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργόν, καὶ μικρὸν μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου διέταξε γενικὴν καθ' ὅλον τὸ κράτος στρατολογίαν καὶ παρασκευὴν ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ, πλοίων πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν, ζωοτροφιῶν καὶ πάσης ἄλλης προμηθείας. Ἡ προπαρασκευὴ αὕτη διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα, ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον γίνει, ἐπὶ Δαρείου, τριετεῖς ὅμοιαι ἑτοιμασίαι, πειθόμεθα ὅτι τὸ

περσικὸν κράτος συνέλεξε, κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασίν, τὴν μεγίστην στρατιωτικὴν δύναμιν ἐξ ὅσων ποτὲ συνεκρότησε, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τότε εἶχε καὶ τὴν μεγίστην ἔκτασιν, διότι περιελάμβανε τὴν παραλίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας καὶ σχεδὸν ὅλας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς βορρᾶν τῆς Κρήτης καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Εὐβοίας, περιελάμβανε δηλαδὴ πολλὰς χώρας, τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσεν.

Κατὰ τὸ φθινόπωρον δὲ τοῦ 481 ἔτους προ Χριστοῦ, ἅπας ὁ ἀχανὴς ἐκεῖνος στρατὸς τοῦ Ξέρξου συνῆλθεν ἁπανταχόθεν τοῦ κράτους εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ κατὰ μέγα μέρος περὶ τὰς Σάρδεις, ὅπου διεχείμασεν ὁ μέγας βασιλεύς, προσελθὼν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Σούσων. Ὁ στόλος, συγκείμενος ἐκ πλοίων πολεμικῶν 1207 καὶ πολυαρίθμων ἄλλων φορτηγῶν, ἠθροίσθη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ περὶ τὴν Θράκην, καὶ τὴν Ἰωνίαν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ Ξέρξου ἦτο νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, οὐχὶ διὰ θαλάσσης, τέμνων τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, ἀλλὰ

διὰ ξηρᾶς, δηλαδὴ νὰ περάσῃ πρῶτον τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἔπειτα νὰ καταβῇ διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἔχων παραπλέοντα τὸν στόλον. Ἔδειξε δὲ ἀξιοσημείωτον πρόνοιαν καὶ πολὺ ἀνωτέραν τῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, διατάξας νὰ παρασκευασθῶσιν ἀποθῆκαι καθ' ὅλα τὰ ἐπίκαιρα μέρη τῆς παραλίας δι' ἧς ἔμελλε νὰ διέλθῃ, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου, καὶ νὰ σταλῶσιν αὐτόθι ἐξ Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου μεγάλαι προμήθειαι ἀλεύρου καὶ ἄλλων παντὸς εἴδους τροφίμων.

Πλὴν τούτων δὲ πάντων ἐπεχείρησεν ὁ Ξέρξης καὶ δύο ἄλλα τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἔργα, τὴν ζεῦξιν τοῦ Ἑλλησπόντου, δι' οὗ ἔμελλε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος, ἵνα ἀποφύγῃ ὁ στόλος τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ περιπλεύσῃ τὸ ὄρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐλογίζετο ὀλέθριον μετὰ τὴν εἰς τὸν Μαρδόνιον ἐπελθοῦσαν συμφοράν. Οἱ Πέρσαι, ἢ μᾶλλον οἱ Ἕλληνες κατὰ διαταγὴν τῶν Περσῶν, εἶχον ἤδη γεφυρώσει τὸν Βόσπορον, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶχεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅσον ἡ προκειμένη ζεῦξις τοῦ Ἑλλησπόντου ἧς δίδει ἀκριβῆ ὁπωσοῦν περιγραφήν. Ἡ γέφυρα, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν αἱ δύο χωρισταὶ μὲν οὐ μακρὰν δὲ ἀπ' ἀλλήλων κείμεναι γέφυραι αἱ τότε ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου κατασκευασθεῖσαι, ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς περὶ τὴν Ἄβυδον ἀσιανῆς ἀκτῆς μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς μεταξὺ Σηστοῦ καὶ Μαδύτου· τὸ πλάτος τοῦ πορθμοῦ εἶναι ἐνταῦθα, καθ' Ἡρόδοτον μὲν 7 σταδίων, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβεστέραν τῶν πολλῶν καὶ ἀντιφατικῶν καταμετρήσεων τῶν γενομένων εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους 5.280 ποδῶν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη κατ' ἀρχὰς ὄχι εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀλλ' εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον διαταχθῆ νὰ παρασκευάσωσιν ἐπὶ τούτῳ κάλους, δηλαδὴ παλαμάρια, παχυτάτους καὶ μεγίστους, ὧν οἱ μὲν τῶν Φοινίκων ἦσαν ἐκ λίνου, οἱ δὲ τῶν Αἰγυπτίων ἐκ βύβλου ἢ παπύρου. Εἶχε δὲ ἤδη κατασκευασθῆ τὸ ζεῦγμα καὶ εἶχεν ἀναγγελθῆ εἰς τὸν Ξέρξην ὅτι εἶναι ἕτοιμον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ὅτε αἴφνης χειμὼν ἐπιγενόμενος μέγας διέλυσε τὴν γέφυραν. Ἡ ὀργὴ τοῦ μονάρχου ἕνεκα τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπερέβαλε πάντα ὅρον· καὶ ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ διέταξε μὲν νὰ κόψωσι τὰς κεφαλὰς τῶν μηχανικῶν ὅσοι ἐπεστάτησαν εἰς τὴν ζεῦξιν, διέταξε δὲ νὰ μαστιγώσωσι τὸν Ἑλλήσποντον διὰ 300 πληγῶν, πολλὰ ὑβριστικὰ ἐπιλέγοντες κατὰ τοῦ πικροῦ ἐκείνου ὕδατος, ἅτινα ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει «βάρβαρα καὶ ἀτάσθαλα». Καὶ πρὸς τούτοις παρήγγειλε νὰ ρίψωσιν εἰς τὸ πέλαγος ζεῦγος ἀλύσεων, ἵνα καταστήσῃ δεσμώτην δῆθεν αὐτόν· καὶ μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος ἔπεμψεν, ὡς ἤκουσεν ὁ ἱστορικός, ὅστις φαίνεται ὅμως μὴ πιστεύων εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, καὶ στιγέας, ἵνα στίξωσι, δηλαδὴ καυτηριάσωσι, τὸν αὐθάδη πορθμόν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων ὑπολαμβάνουσιν ἐν γένει ταῦτα, τὰ περὶ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ποινῆς, ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἱστορούμενα, ὡς μύθους ἑλληνικούς, ἀλλ' ὁ Γρότε παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὰς δοξασίας τῶν τότε χρόνων· ἰδίως δὲ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ ἄξια τῆς παιδαριώδους τοῦ Ξέρξου ἀλαζονείας.

Ὁπωσδήποτε ἄλλοι μηχανικοί, πιθανώτατα ἕλληνες, διετάχθησαν ἀμέσως νὰ ζεύξωσιν ἐκ νέου τὸν πορθμόν. Κατεσκευάσθησαν δὲ αὖθις δύο γέφυραι, αἵτινες ἔτεμνον τὸν Ἑλλήσποντον ἐγκαρσίως, ἀπὸ τῆς περὶ Ἄβυδον μέχρι τῆς περὶ Σηστὸν παραλίας. Ἑκάστη τῶν δύο γεφυρῶν συνέκειτο πρὸ πάντων ἐκ τριήρων καὶ πεντηκοντόρων ἀναμὶξ συνημμένων· τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον τὴν μὲν πρύμναν πρὸς τὸν Εὔξεινον πόντον, τὴν δὲ πρῷραν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὸ ἀείποτε ραγδαίως ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸ

δεύτερον καταφερόμενον ρεῦμα· ἦσαν δὲ πρὸς τούτοις ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν ἠσφαλισμένα δι' ἀγκυρῶν καὶ μακροτάτων κάλων· ἡ πρὸς τὸν Εὔξεινον γέφυρα συνέκειτο ἐκ 360 πλοίων, ἡ δὲ ἄλλη ἐκ 314, εἰς ἑκατέραν δὲ τῶν δύο σειρῶν τῶν πλοίων ἀφέθησαν τρία ἀνοίγματα ἵνα δύναται ὁ βουλόμενος, διὰ πλοίων λεπτῶν ἤτοι μικρῶν ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ νὰ ἀναπλέῃ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὸν Εὔξεινον καὶ νὰ καταπλέῃ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸ Αἰγαῖον. Ταῦτα δὲ πράξαντες κατέτειναν ἐφ' ἑκάστης τῶν δύο τούτων σειρῶν τῶν πλοίων, ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἓξ κολοσσιαίους κάλους, τοὺς ὁποίους ἔσφιγξαν διὰ ξυλίνων ὄνων, ἐφ' ἑκατέρας τῆς παραλίας, τὸ μὲν ἵνα συνέχωσι τὰ πλοῖα, τὸ δὲ ἵνα ὑποστηρίξωσι τὴν ὁδὸν ἥτις ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν ἓξ κάλων ἑκατέρας τῆς γεφύρας δύο ἦσαν ἐκ λίνου καὶ τέσσαρες ἐκ παπύρου· καὶ ἀνέμιξαν οὕτως οἱ νέοι μηχανικοὶ τὰ δύο ταῦτα εἴδη τῶν κάλων ἵνα ἐπιτύχωσι πλείονα στερεότητα, διότι φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων γεφυρῶν, αἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἀνέμων, οἱ μὲν Φοίνικες εἶχον μεταχειρισθῆ διὰ τὴν μίαν κάλους μόνον ἐκ λίνου, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι διὰ τὴν ἄλλην κάλους μόνον ἐκ παπύρου. Ἐπὶ δὲ τῶν κάλων τούτων ἑκατέρας τῆς γεφύρας ἐπέθεσαν κορμοὺς ξύλων, καταπρίσαντες αὐτοὺς εἰς ἀνάλογόν τι καὶ ἴσον πλάτος· ἔπειτα κατέτειναν ἐπὶ τῶν κορμῶν αὐτῶν δευτέραν σειρὰν κάλων, ἵνα ἀσφαλίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν βάσιν ταύτην τῆς κυρίας γεφύρας· καὶ τελευταῖον, ἐπὶ μὲν τοῦ θεμελίου τούτου ἐπεφόρησαν χῶμα καὶ ξύλα, κατασκευάσαντες οὕτως αὐτὸ τῆς γεφύρας τὸ ἔδαφος, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν ἤγειραν φραγμὸν ἱκανῶς ὑψηλὸν ὥστε τὰ μέλλοντα νὰ διαβῶσι ζῷα νὰ μὴ βλέπωσι τὴν θάλασσαν.

Τὸ ἕτερον μέγα ἔργον, τοῦ ὁποίου ὁ Ξέρξης διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν, ἵνα διευκολύνῃ τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἦτο ἡ ὄρυξις τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν θυελλώδη τοῦ Ἄθωνος ἄκραν μετὰ τῆς ἠπείρου· ἂν καὶ ὁ Ἡρόδοτος βεβαιοῖ ὅτι ἡ ὄρυξις αὕτη ἐγένετο μεγαλοφροσύνης ἕνεκα, δὲν ἦτο δὲ ἀπαραίτητος, διότι τὰ πλοῖα ἠδύναντο ἀπόνως νὰ μετακομισθῶσι διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ.Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἔγραφεν ὁ Ἡρόδοτος, ἡ τοιαύτη ὑπερίσθμησις ἢ διίσθμησις τῶν πλοίων ἦτο βεβαίως πρᾶγμα σύνηθες εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ ὑπῆρχεν ὁδός, καλουμένη ὁ Δίολκος, δι' ἧς ἐπὶ ὀχημάτων μετεφέροντο αἱ τριήρεις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κόλπου εἰς τὸν ἕτερον. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο ἡ περσικὴ ἐκστρατεία, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο γνωστὸν ἢ δὲν ἐνομίζετο εὔκολον, διότι, ὅσον κενόδοξος καὶ ἂν ἦτο ὁ Ξέρξης, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δωρεὰν προσέθηκεν εἰς τὰς πλείστας ἄλλας δυσχερείας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ τὴν μεγίστην ἴσως ταύτην πασῶν δυσχέρειαν, τῆς τοῦ προκειμένου ἰσθμοῦ ὀρύξεως. Τῳόντι ἐκεῖ ὅπου ἑνοῦται μετὰ τῆς στερεᾶς ὁ ἰσθμὸς οὗτος ἔχει ἀπὸ τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Τορωνικοῦ μῆκος δώδεκα περίπου σταδίων, ἡ δὲ τμηθεῖσα ἐνταῦθα διῶρυξ εἶχε πλάτος καὶ βάθος ἱκανὸν ὥστε νὰ δύνανται δύο τριήρεις νὰ πλέωσιν ἐκ παραλλήλου ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἔργον λοιπὸν ἦτο σφόδρα δυσκατόρθωτον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν ὅσα εἰς τοῦτο εἰργάσθησαν μόνοι οἱ Φοίνικες εἶχον ἐμπειρίαν τινὰ περὶ τὰ τοιαῦτα, διὸ καὶ μόνοι αὐτοὶ εἰς τὸ ἀπολαχὸν αὐτοῖς μέρος τοῦ ἰσθμοῦ ἤρχισαν ὀρύσσοντες εἰς πλάτος πολὺ μεγαλύτερον τοῦ πλάτους τὸ ὁποῖον ἐπὶ τέλους ὡρίσθη νὰ ἔχῃ ἡ διῶρυξ, καὶ ἐστένευον τὸ πλάτος τοῦτο καθ' ὅσον κατέβαινον, ὥστε τὰ πλευρὰ τοῦ παρ' αὐτῶν κατασκευαζομένου μέρους εἶχον τὴν δέουσαν κλίσιν· ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν Ἑλλήνων, ἔδωκαν τὴν αὐτὴν διάστασιν εἰς τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω στόμα, διὸ ἐκρημνίζοντο τὰ πλευρὰ αὐτῆς καὶ ἐδιπλασιάζετο οὕτως ὁ κόπος τῶν ἐργαζομένων.Εἶναι

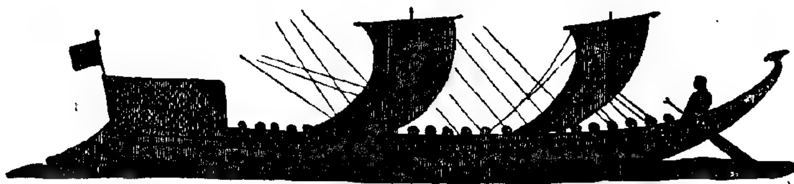
δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὅσοι τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς διώρυγος ταύτης, ἐνόμισαν τὰ περὶ αὐτῆς ἱστορούμενα ὡς μύθους, αὐτοὶ μᾶλλον ἐμυθολόγησαν· διότι ὄχι μόνον ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου καθίστησι τὸ ἔργον ἀναμφισβήτητον ἀλλὰ καὶ ἴχνη αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον ὑποφαίνονται, ὡς βεβαιοῖ ὁ ἄγγλος Λήκιος, ἀρχαιολόγος καὶ ἑλληνιστὴς ἔγκριτος, ἀκμάσας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ πρὸς τούτοις ἡ γεφύρωσις τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος, εἶχον ἀποπερατωθῆ ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος, 481—480, ἔφθασεν ὁ Ξέρξης εἰς Σάρδεις. Τότε ἐπέμφθησαν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, κήρυκες ἵνα ἀπαιτήσωσι τὰ συνήθη τῆς ὑποταγῆς σημεῖα, γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ ἅμα ἀρξαμένου τοῦ ἔαρος ὥρμησεν ἐκ Σάρδεων ἡ μεγάλη στρατιά. Τὸ ἀπειράριθμον ἐκεῖνο πλῆθος ἐβάδισε διῃρημένον εἰς δύο σχεδὸν ἴσα σώματα, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελείπετο διάστημα εὐρύχωρον διὰ τὸν βασιλέα αὐτόν, τοὺς σωματοφύλακας καὶ τοὺς λογάδας Πέρσας. Πρὸ πάντων ἐπορεύοντο τὰ σκεύη, φερόμενα ἐπὶ ὑποζυγίων, ἀμέσως δ' ἔπειτα τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου πεζικοῦ, συγκειμένου ἐκ παντοίων ἐθνῶν, βαδιζόντων ἀναμὶξ καὶ ὄχι διακεκριμένων. Κατόπιν ἤρχετο τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, καὶ πρῶτον 1000 μὲν πέρσαι ἱππεῖς, 1000 δὲ πεζοὶ αἰχμοφόροι. Οἱ αἰχμοφόροι οὗτοι διεκρίνοντο κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔφερον τὰς λόγχας πρὸς τὰ κάτω στρέφοντες τὰς κορυφὰς αὐτῶν καὶ προσέτι διότι αἱ λόγχαι αὐτῶν, εἰς τὴν ἄκραν, ἀντὶ τοῦ συνήθους σαυρωτῆρος, ἤτοι τοῦ σιδηρίου δι' οὗ τὸ ὅπλον, ὁσάκις ὁ στρατιώτης δὲν ἦτο ἐν ὑπηρεσίᾳ, ἐνεπήγετο εἰς τὴν γῆν, εἶχον χρυσῆν ῥοιάν, ἤτοι χρυσοῦν ῥόδιον. Μετὰ τοὺς πολεμιστὰς τούτους εἵποντο δέκα ἱεροί, ἰσχυρότατοι καὶ κάλλιστα κεκοσμημένοι ἵπποι ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐτρέφοντο εἰς τὸ πεδίον τῆς Μηδικῆς τὸ καλούμενον Νίσαιον· καὶ μετὰ τοὺς δέκα τούτους ἵππους ἤρχετο τὸ εἰς τὸν Δία καθωσιωμένον ἅρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἑλκομένου ὑπὸ 8 λευκῶν ἵππων, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καθίσῃ, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἡνίοχος, ὅστις ἐβάδιζε πεζὸς ὄπισθεν τῶν ἵππων, κρατῶν τοὺς χαλινούς· πλησιέστατα δὲ τοῦ ἱεροῦ ἅρματος παρηκολούθει τὸ τοῦ Ξέρξου ἅρμα, ὑπὸ νισαίων ἵππων ἑλκόμενον, ὁ ἡνίοχος αὐτοῦ πέρσης εὐπατρίδης, ὀνόματι Πατιράμφης, παρεκάθητο πλησίον τοῦ μονάρχου, ὅστις ἐσυνήθιζε πολλάκις, καταβαίνων ἀπὸ τοῦ ἅρματος, νὰ ἐξακολουθῇ τὸν δρόμον του ἐπὶ φορείου. Ἀμέσως περὶ αὐτὸν διετέλουν 1000 ἄριστοι καὶ γενναιότατοι πέρσαι ἱππεῖς, ὧν αἱ λόγχαι ἀντὶ σαυρωτῆρος ἔφερον χρυσοῦν μῆλον, καὶ μετὰ τούτους ἕτερα ἀποσπάσματα 1000 ἱππέων, 10.000 πεζῶν καὶ 10.000 ἱππέων, ὅλον Περσῶν τὸ γένος. Ἐκ τῶν μυρίων ἐκείνων πεζῶν, οἵτινες ἐλέγοντο Ἀθάνατοι, διότι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν διετηρεῖτο ἀείποτε ἀκέραιος, 9.000 μὲν εἶχον εἰς τὰς λόγχας αὐτῶν, ἀντὶ σαυρωτήρων, ἀργυρᾶς ῥοιάς, 1000 δὲ οἵτινες πανταχόθεν συνέκλειον τοὺς ἐπιλοίπους, διεκρίνοντο διὰ τῆς χρυσῆς ῥοιᾶς τῆς λόγχης αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀπέληγεν ἡ βασιλικὴ φρουρά, μεθ' ἣν, εἰς ἀπόστασιν δύο σταδίων, παρηκολούθει ἀναμὶξ τὸ ἕτερον ἥμισυ τοῦ κοινοῦ στρατοῦ. Ἐν τοιαύτῃ παρατάξει ἀναχωρήσας ἐκ Σάρδεων ὁ ὅμιλος οὗτος διῆλθε τὴν Μυσίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ Ἴλιον, καὶ τὸν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη περίφημον ποταμὸν Σκάμανδρον, τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ κατεπόθη ὑπὸ τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου πλήθους ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, οὐδ' ἐπήρκεσεν εἰς τὴν χρείαν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ ἀνακατωθὲν κατέστη μὴ πότιμον. Ὁ δὲ Ξέρξης ἀνέβη εἰς τὸ ἱερὸν ὄρος τοῦ Ἰλίου, ἐθεώρησε τὸ Πέργαμον, ὅπου ἔζησέ ποτε καὶ ἐβασίλευσεν ὁ Πρίαμος, ἔθυσε τῇ Ἀθηνᾷ βοῦς χιλίας, καὶ πολεμιδῶς τιμήσας τὸν ἀξιομνημόνευτον τοῦτον χῶρον ἀπῆλθεν εἰς Ἄβυδον, ὅπου περιέμενον αὐτὸν αἱ δύο πρὸ μηνῶν κατασκευα-

σθεῖσαι ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι. Ἐνταῦθα ὁ μέγας βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ρίψῃ ἓν βλέμμα ἐπὶ σύμπαντος τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐκάθισε πρὸς τοῦτο εἰς θρόνον, ἐκ λίθου λευκοῦ προηγουμένως ὑπὸ τῶν Ἀβυδηνῶν, ἐπὶ λόφου, κατασκευασθέντος αὐτῷ. Ὅτε δὲ εἶδε τὸν Ἑλλήσποντον ὑπὸ τῶν πλοίων ἀπρκεκρυμμένον, πάσας δὲ τὰς ἀκτὰς καὶ τὰ Ἀβυδηνῶν πεδία ἐπίπλεα ἀνθρώπων, ἐμακάρισεν ἑαυτόν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδάκρυσεν. Ἆρά γε διότι, ὡς εἶπεν, ἐσυλλογίσθη ὁπόσον βραχὺς εἶναι ὁ πᾶς ἀνθρώπινος βίος, ὥστε ἐξ ὅλων τῶν τοσούτων ἐκείνων ἀνθρώπων, ἐντὸς ἑκατὸν ἐνιαυτῶν, οὐδεὶς θέλει πλέον ὑπάρχει· ἢ διότι, ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ καθ' ἣν ἔμελλε νὰ περάσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἔλαμψεν αἴφνης, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ, ἀκτὶς ἀπαισία τοῦ μέλλοντος, καὶ εἶδεν ἐν τούτῳ ἑαυτόν, μετά τινας μῆνας, νενικημένον καὶ φυγάδα, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τῶν χωρῶν ἐπὶ τὰς ὁποίας ἐπήρχετο ἤδη λαμπρὸς καὶ ἀκατάσχετος; Καθ' Ἡρόδοτον ὁ θεῖος τοῦ βασιλέως Ἀρτάβανος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς καὶ ὅστις συνώδευσεν αὐτὸν μέχρις Ἀβύδου, ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τῆς συγκινήσεως ἵνα ἀποτρέψῃ αὐτὸν αὖθις τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἀπόπειρα, καὶ ἂν ἐγένετο, ἦτο προδήλως ἄκαιρος ἤδη, ὁ δὲ Ξέρξης διέταξε νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα, ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ἐνεργηθῇ ἡ διὰ τῆς γεφύρας διάβασις.

Τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπὸ πρωίας καθηγιάσθησαν αἱ γέφυραι διὰ θυμιαμάτων καὶ διὰ μυρσινῶν ἐστρώθησαν, ἅμα δὲ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου ὁ Ξέρξης αὐτός, ραντίζων τὴν θάλασσαν ἐκ χρυσῆς φιάλης, προσηυχήθη πρὸς τὸν ἥλιον ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἔρριψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον τὴν φιάλην καὶ προσέτι χρυσοῦν κρατῆρα καὶ ξίφος περσικόν, καλούμενον ἀκινάκην, «ταῦτα οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρῖναι, ἐπιφέρει ὁ ἱστορικός, οὔτε εἰ τῷ ἡλίῳ ἀνατιθεὶς κατῆκε ἐς τὸ πέλαγος, οὔτε εἴ μετεμέλησέ οἱ τὸν Ἑλλήσποντον μαστιγώσαντι, καὶ ἀντὶ τούτων τὴν θάλασσαν ἐδωρέετο». Ἐκ τῶν δύο γεφυρῶν ἡ ἄνω, ἡ πρὸς τὸν Εὔξεινον πλησιεστέρα, εἶχε προσδιορισθῆ διὰ τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ κάτω, ἡ πρὸς τὸ Αἰγαῖον, διὰ τὴν διάβασιν τῆς θεραπείας καὶ τῶν ὑποζυγίων. Πρῶτοι διῆλθον οἱ μύριοι Πέρσαι, οἱ ἀθάνατοι καλούμενοι, ἐστεφανωμένοι πάντες, μετὰ δὲ τούτους ὁ Ξέρξης αὐτὸς καὶ ἅπας ὁ ἐπίλοιπος στρατός, καθ' ἑτέραν τινὰ σειρὰν τῆς τηρηθείσης ἐπὶ τῆς ἀπὸ Σάρδεων ἐξόδου. Ὁ μονάρχης, φθάσας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν, παρέμεινε θεωρῶν τὸν στρατὸν «ὑπὸ μαστίγων» διαβαίνοντα, διότι οἱ Πέρσαι ἐσυνήθιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παροτρύνωσι τὸν ζῆλον τοῦ ἀγομένου ὑπ' αὐτῶν πλήθους διὰ τοῦ βαρβάρου, τοῦ ὅλως ἀλλοτρίου εἰς τοὺς Ἕλληνας, τούτου τρόπου. Οὐδὲν ἧττον, τοσοῦτον ὑπῆρχε τὸ πλῆθος τοῦ προκειμένου στρατοῦ ὥστε, ἐνῷ ἀδιαλείπτως ὥδευεν, ἑπτὰ ἡμέραι καὶ ἑπτὰ νύκτες μόλις ἤρκεσαν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ αὐτοῦ διάβασιν. Ἐντεῦθεν ὁ Ξέρξης ἐπορεύθη διὰ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος μὲν αὐτὴν μετὰ τῆς Θρᾴκης, ἔχοντος δὲ τὴν πόλιν Καρδίαν πρὸς ἀριστερὰν καὶ τὸν τάφον τῆς Ἕλλης πρὸς δεξιάν. Διαβὰς δὲ τὸν ἰσθμὸν ὁ στρατὸς ἐστράφη πρὸς δυσμάς, ὥδευσε πρὸς τὸν Μέλανα κόλπον, ἐξήντλησε πάλιν, καθ' Ἡρόδοτον, ὁλόκληρον τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἐξ οὗ ὠνωμάσθη ὁ κόλπος οὗτος, καὶ ἔφθασεν εἰς Δορίσκον, αἰγιαλὸν καὶ πεδίον μέγα, ἀποτελοῦν, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου, τὸ εὔφορον τοῦ ποταμοῦ τούτου δέλτα· εἰς Δορίσκον εἶχε κτίσει ὁ Δαρεῖος φρούριον, ἐν ᾧ ἔκτοτε ἐστάθμευε περσικὴ φρουρά. Ἐνταῦθα δέ, καταπλεύσαντος καὶ τοῦ στόλου, ἀπεφάσισεν ὁ Ξέρξης νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἐπιθεώρησιν καὶ ἀρίθμησιν τῆς κατὰ θάλασσαν δυνάμεως αὐτοῦ.

Οὐδέποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναφέρεται συγκροτηθεὶς ἐκ τοσούτῳ διαφόρων καὶ τοσούτῳ ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχουσῶν χωρῶν, πρὸς ἕνα σκοπὸν καὶ ὑπὸ ἀρχηγὸν ἕνα, στρατὸς ὅμοιος τοῦ τότε ἐν τῇ Θράκῃ, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου ἀθροισθέντος. Τεσσαράκοντα ἓξ ἔθνη, ἕκαστον φέρον μὲν τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἐθνικὸν ἱματισμὸν καὶ ὁπλισμόν, ἔχον δὲ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἡγεμόνας, ἀπετέλουν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ ξηρὰν δύναμιν· ὀκτὼ δὲ ἕτερα ἔθνη παρέσχον τὸν στόλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ὑπηρέτουν ὡς ἐπιβάται, δηλαδὴ ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται. Οἱ δὲ πραγματικοὶ στρατηγοὶ τοῦ τε σύμπαντος στρατοῦ καὶ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ὑποδιαιρέσεων ἦσαν πέρσαι εὐπατρίδαι, οἵτινες διένειμαν τὰ διάφορα ἐγχώρια σώματα εἰς τμήματα χιλίων,

Φοινικικὴ πεντηκόντορος

('Εξ ἀρχαίου ἀγγείου)

ἑκατὸν καὶ δέκα ἀνδρῶν. Τὰ 46 ἔθνη ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ κατὰ ξηραν δύναμις ἦσαν· Πέρσαι, Μῆδοι, Κίσσιοι, Ὑρκάνιοι, Ἀσσύριοι, Βάκτριοι, Σάκαι, Ἰνδοί, Ἄριοι, Πάρθοι, Χοράσμιοι, Σόγδοι, Γανδάριοι, Δαδίκαι, Κάσπιοι, Σαράγγαι, Πάκτυες, Οὔτιοι, Μύκιοι, Παρικάνιοι, Ἀράβιοι, Αἰθίοπες οἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰθίοπες οἱ πρὸς νότον Αἰγύπτου, Λίβυες, Παφλαγόνες, Λίγυες, Ματιηνοί, Μαριανδυνοί, Σύροι (1), Φρύγες, Ἀρμένιοι, Λυδοί, Μυσοί, Θρᾷκες, Καβαλεῖς, Μιλύαι, Μόσχοι, Τιβαρηνοί, Μάκρωνες, Μοσύνοικοι, Μᾶρες, Κόλχοι, Ἀλαρόδιοι, Σάσπειρες, Σαγάρτιοι, καὶ ἓν ἔθνος(2) τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ σῳζομένου κειμένου τοῦ Ἡροδότου. Τὰ ὀκτὼ ἔθνη τὰ τὸν στόλον παρασχόντα ἦσαν Φοίνικες (300 πολεμικὰ πλοῖα), Αἰγύπτιοι (200), Κύπριοι (150), Κίλικες (100), Πάμφυλοι (30), Λύκιοι (50), Κᾶρες (70), Ἕλληνες Ἴωνες (100), Ἕλληνες δωριεῖς (30], Ἕλληνες αἰολεῖς (60), Ἕλληνες ἑλλησπόντιοι (100), Ἕλληνες αἰγαιοπελαγῖται (17). Ἐν ὅλοις ἦσαν 1207 τριήρεις. Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν ἐθνῶν μόνοι οἱ Λυδοί, οἱ Πάμφυλοι, οἱ Κύπριοι, οἱ Κᾶρες, οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν μέρει οἱ Αἰγύπτιοι ἐπιβάται ἔφερον ὅπλα ἔχοντα μέχρι τινὸς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ὅπλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἤτοι ὅπλα φοβερὰ μὲν κατὰ τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς ἐπίθεσίν τε καὶ πρὸς ἄμυναν, ἀνεπιτηδειότατα δὲ διὰ τὸ βάρος πρὸς δίωξιν καὶ φυγήν· ὅλων δὲ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ὁ ποικιλώτατος ὁπλισμὸς συνίστατο, ἐν κεφαλαίῳ, εἰς ἀκόντια καὶ βέλη παντὸς εἴδους, εἰς ἀσπίδας, ὁσάκις εἶχον τοιαύτας, μικρὰς καὶ ξυλίνας ἢ δερματίνας, ἀλλὰ πολλοὶ οὐδόλως ἔφερον ἀσπίδας· εἰς τιάρας ἢ κυρβασίας, δηλαδὴ σαρίκια, ἀντὶ

(1) Γραπτέον *Σύριοι* οὐχὶ *Σύροι*, διότι δὲν πρόκειται περὶ τῶν Σύρων, ἤτοι Ἀραμαίων τῆς Συρίας, οὓς ὁ Ἡρόδοτος περιλαμβάνει ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις, ἀλλὰ περὶ τῶν *Συρίων* τῆς μ. Ἀσίας, τῶν καλουμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν ***Καππαδοκῶν***.

(2) Τὸ ἔθνος τοῦτο εἶναι τὸ τῶν Χαλύβων, τῶν οἰκούντων ἐν τῇ βορείῳ μικρᾷ Ἀσίᾳ, πλησίον τῶν Παφλαγόνων, ὡς γίνεται δῆλον ἀπὸ Ἡροδ. Α 28.

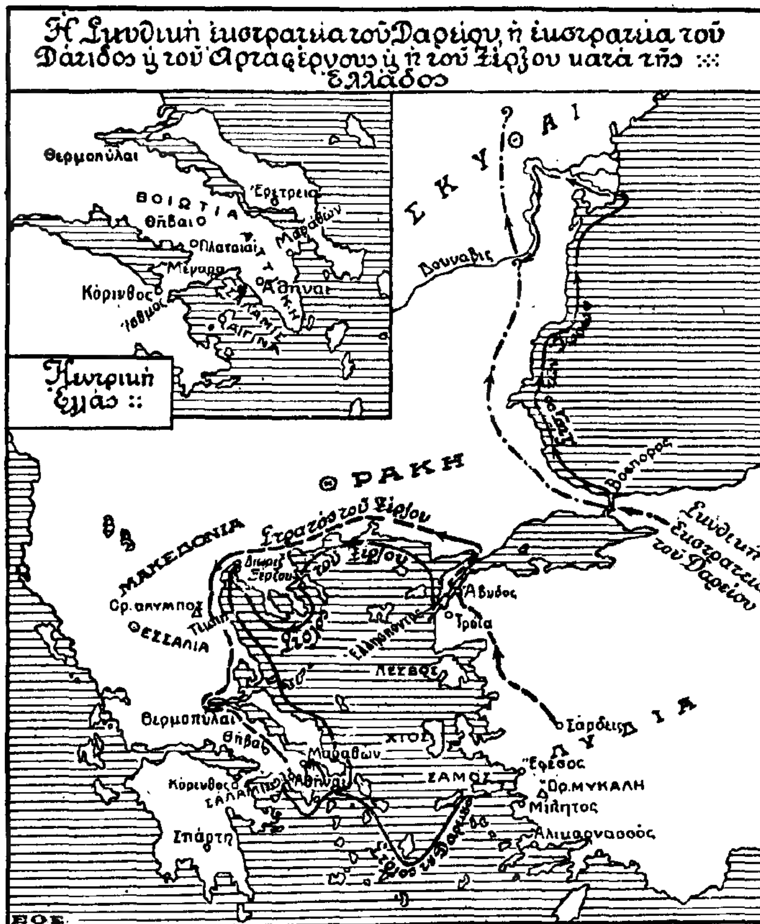
τοῦ κράνους, καὶ εἰς πολυειδῆ ξίφη καὶ ρόπαλα. Ὥστε δὲν ἦσαν παρεσκευασμένοι οὔτε νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς πυκνῆς παρατάξεως τῶν ἑλληνικῶν δοράτων καὶ ἀσπίδων, οὔτε νὰ προφυλαχθῶσιν, ὅσον οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν καταφερομένων πληγῶν. Μία μάλιστα μοναδικὴ Περσῶν φυλή, οἱ καλούμενοι Σαγάρτιοι, οἵτινες ὑπηρέτουν ἔφιπποι καὶ συνεποσοῦντο εἰς 8.000 ἄνδρας, ἄλλο ὅπλον δὲν εἶχον εἰμὴ ἓν ἐγχειρίδιον καὶ βρόχους, οὓς βάλλοντες ἐν πολέμῳ συνελάμβανον δι' αὐτῶν ἵππον ἢ ἄνθρωπον, ὁμοίους δὲ τοῦ λεγομένου lasso κατοίκων τινῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς. Πάλιν δὲ οἱ περὶ τὸν ἄνω Νεῖλον Αἰθίοπες εἶχον βεβαμμένον τὸ μὲν ἥμισυ τοῦ σώματος ἐρυθρόν, τὸ δὲ ἥμισυ λευκόν, ἦσαν περιβεβλημένοι λεοντᾶς καὶ παρδαλᾶς καὶ ἔφερον, πλὴν τῶν ἀκοντίων, τόξα μακρὰ μετὰ βελῶν καλαμίνων, τῶν ὁποίων τὴν ἄκραν ἀντὶ σιδήρου ἀπετέλει λίθος ὀξὺς πεποιημένος.

Ἀλλ' ἂν περὶ τῆς παραδόξου ταύτης ποικιλίας τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τότε ἐπελθόντος στρατοῦ οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν δυνάμεθα κατὰ δυστυχίαν νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ τινα ἔννοιαν. Ὁ στρατὸς ἠριθμήθη κατὰ πρῶτον ἐν Δορίσκῳ, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει ρητῶς ὅτι οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἀριθμηθῆ κατ' ἰδίαν ὅσα ἕκαστον ἔθνος παρέσχε πλήθη, καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁπόσα ἦσαν τὰ πλήθη ταῦτα. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤδη ἐπεχείρησαν τὸν ἔλεγχον τοῦ ποσοῦ τῆς ὅλης στρατιᾶς. Συναγαγόντες εἰς ἓν δέκα χιλιάδας ἀκριβῶς ἀνθρώπους, καὶ ὅσον εἶναι δυνατὸν συμπυκνώσαντες αὐτούς, περιέγραψαν κύκλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατεσκεύασαν αἱμασιάν, δηλαδὴ περίφραγμα. Μετὰ δὲ ταῦτα πληροῦντες ἀνδρῶν ἀλληλοδιαδόχως τὸ περίφραγμα τοῦτο ἐσημείουν ποσάκις ἐπληρώθη· καὶ γενομένου τούτου ἑκατὸν καὶ ἑβδομηκοντάκις ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὅλον πεζικὸν συνεποσοῦτο εἰς 1.700.000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ἦσαν 80.000 ἱππέων, καὶ προσέτι πλῆθος λιβυκῶν ἁρμάτων καὶ ἀραβίων καμήλων, ἀγομένων ὑπὸ 20.000 περίπου ἀνδρῶν. Αὕτη ἦτο ἡ ὑπέρογκος κατὰ ξηρὰν δύναμις τοῦ πέρσου μονάρχου, ἀνάλογος δὲ καὶ ἡ ναυτικὴ παρασκευή, διότι περιελάμβανε, πλὴν τῶν προμνημονευθεισῶν 1207 τριήρων, 3.000 μικρότερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα. Τὸ πλήρωμα ἑκάστης τριήρους συνέκειτο ἐκ 200 ναυτῶν καὶ 30 μαχίμων ἀνδρῶν· ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων πλοίων ἔφερε, κατὰ μέσον ὅρον, λογιζόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὡς οὐχὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀπέχοντα, ἄνδρας 80. Ὥστε, ἐὰν ἤδη συγκεφαλαιώσωμεν ὅλα ταῦτα τὰ διδόμενα, θέλομεν εὕρει ὅτι τὸ ὅλον πλῆθος ὅπερ ὁ Ξέρξης συναπήγαγεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὸ περὶ τὸν Δορίσκον πεδίον καὶ εἰς τὸν αὐτόθι αἰγιαλὸν συνεποσοῦτο εἰς τὸν καταπληκτικὸν ἀριθμὸν τῶν 2.317.610 ἀνδρῶν. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· διότι κατὰ τὴν περαιτέρω αὐτοῦ ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν ὁ Ξέρξης ἐστρατολόγησε πλοῖα καὶ ἄνδρας ἀφ' ὅλων τῶν ἐθνῶν διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διῆλθε, προσλαβὼν οὕτως 120 μὲν τριήρεις φερούσας 24.000 ἀνδρῶν καὶ 300 χιλιάδας προσέτι πεζικοῦ στρατοῦ· ὅθεν ἡ ὅλη αὐτοῦ δύναμις, ὅτε ἐπῆλθεν εἰς Θερμοπύλας, ἀνεβιβάσθη εἰς 2.641.610 ἀνδρῶν. Εἰς τούτους δὲ πρέπει, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Ἡροδότου, νὰ προσθέσωμεν τοὐλάχιστον ἴσον ἀριθμὸν ὑπηρετῶν, δούλων, καπήλων κλπ. παρακολουθούντων τὸν κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν στρατόν, ὥστε οἱ περὶ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἄνδρες καθ' ἣν στιγμὴν συνήντησε τὴν πρώτην ἑλληνικὴν ἀντίστασιν συνεποσοῦντο ἐν ὅλοις εἰς 5.283.220 ! Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀναφέρονται ρητῶς καὶ εὐκρινῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὅστις προδήλως μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν ἦτο μεγαλύτερον τούτου, διότι φρονεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς θεραπείας δὲν ἐξισοῦτο πρὸς τὸ μάχιμον πλῆ-

θος, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἀνώτερος. Καὶ ἔπειτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἔτι τὰς οἰνοποιοὺς γυναῖκας, τὰς παλλακάς, τοὺς εὐνούχους, ὧν οὐδ' ὁ Ἡρόδοτος ἐπιχειρεῖ νὰ ὁρίσῃ τὸ πλῆθος· ἐπὶ πᾶσι δὲ τοὺς βόας, τὰ ὑποζύγια, τοὺς ἰνδικοὺς κύνας, ἅτινα πάντα ἄγνωστον πόσα ἦσαν, ηὔξανον δὲ τὴν καθημερινὴν κατανάλωσιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁμολογοῦμεν ἐν τούτοις ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν τοὺς ἀριθμοὺς τούτους ἢ ἄλλους τινὰς ὁπωσοῦν πρὸς αὐτοὺς προσεγγίζοντας· ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου νομίζομεν ἀδίκους τὰς ἕνεκεν αὐτῶν γενομένας κατὰ τοῦ Ἡροδότου πολλὰς κατηγορίας. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διακρίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅσον ἔνεστι τὰς εἰδήσεις ὅσας παρ' ἄλλων ἔλαβεν ἀπὸ τῶν ἰδίων εἰκασιῶν. Ὅσα λέγει περὶ τῆς ἐν Δορίσκῳ γενομένης ἐξαριθμήσεως, τὰ ἤκουσε βεβαίως παρ' ἀνθρώπων παρευρεθέντων αὐτόθι. Ὁ ἀναφερόμενος ὑπ' αὐτοῦ ἀριθμὸς τῶν τριήρων φαίνεται μάλιστα κατώτερος τῆς ἀληθείας, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς συγχρόνου μαρτυρίας τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις εἰς ἓν τῶν σῳζομένων 7 αὐτοῦ δραμάτων τὸ ἐπιγραφόμενον «Πέρσαι» λέγει ῥητῶς ὅτι τὰ ἐν Σαλαμῖνι πολεμήσαντα ἐχθρικὰ πλοῖα ἦσαν 1207, ἐνῷ μεταξὺ τῆς ἐν Δορίσκῳ ἐξαριθμήσεως καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας,κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, ἀπωλέσθησαν μὲν περὶ τὰ 647 πλοῖα, δὲν προσελήφθησαν δὲ εἰμὴ 125. Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὑπερβολικὸν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων πλήθους τῶν 277.610 ἀνδρῶν. Ἀλλ' οἱ ἀριθμοὶ τῶν μικροτέρων πλοίων, 3000, καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, 1.700.000 εἶναι ὀλιγωτέρας πίστεως ἄξιοι. Οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀρίθμησιν ὄχι μόνον δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ εἶναι ἀκριβεῖς, ἀλλὰ μᾶλλον εἶχον πάντα λόγον νὰ παραστήσωσιν ὡς ὑπέρογκον τὸ πλῆθος, διότι τοιουτοτρόπως ηὐχαρίστουν τόν τε στρατὸν καὶ αὐτὸν τὸν μονάρχην. Καὶ ὁ ὑπολογισμὸς δὲ τῆς θεραπείας, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου γινόμενος, εἰς ἀριθμὸν ἴσον τοῦ μαχίμου στρατοῦ, εἶναι ἀπαράδεκτος. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῳόντι πᾶς ὁπλίτης, καθὸ πολίτης ἔγκριτος, συνήθως συνωδεύετο ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ ἢ ὑπηρέτου, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐνίοτε παρηκολουθοῦντο καὶ ὑπὸ πλειόνων· εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην λ. χ. θέλομεν ἰδεῖ ὅτι οἱ εἵλωτες ἦσαν ἑπτάκις πλειότεροι τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς Πέρσαις οἱ μὲν μεγιστᾶνες καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πολλοὺς καὶ ποικίλους τοὺς ἀκολούθους, οἱ ἐκ τοῦ ὄχλου ὅμως οὐδένα πιθανώτατα εἶχον τοιοῦτον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὁ ἀσιανὸς στρατιώτης εἶναι ὀλιγαρκέστατος καὶ ἀντέχει εἰς στερήσεις τὰς ὁποίας ὁ εὐρωπαῖος νομίζει ἀφορήτους.Καὶ ἔπειτα ὁ Ἡρόδοτος ἀπορεῖ εὐλόγως πῶς κατωρθώθη νὰ παρασκευασθῶσι προμήθειαι πρὸς διατροφὴν τοσούτου ἀνθρώπων πλήθους· ἀλλ'εἶναι πρόδηλον ὅτι, ἂν οἱ ὑπολογισμοί του ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα,ἂν δηλαδὴ παρεδεχόμεθα ὅτι ἔπρεπε νὰ διατραφῶσιν ἐπὶ ἓξ μῆνας6.000.000 περίπου ἄνθρωποι,τὸ πρᾶγμα καταντᾷ ὄχι πλέον ἄπορον ἀλλ'ἐντελῶςἀκατάληπτον.Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἡρόδοτος,ἀναφέρων τὰς ἐπικουρίας ὅσας ὁ στρατὸς προσέλαβε κατὰ τὴν ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν αὐτοῦ,λησμονεῖ τὰς ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς οὗτος ἀναγκαίως ἔπαθε κατὰ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἐκ λιποταξιῶν, νοσημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων αἰτιῶν,ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ὑπολογίσωμεν, ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὑπερόγκους, ἅμα ἀναλογισθῶμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ὑπῆρξαν παραδείγματα στρατῶν πορευομένων, οἵτινες ἀπώλεσαν καθ' ὁδὸν τὸ ὄγδοον αὐτῶν μέρος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ περσικὸς στρατός, διὰ τὸ ἄτακτον καὶ τὸ ἑτερογενὲς αὐτοῦ, ἦτο δεκτικὸς πολὺ πλείονος ἔτι τοιαύτης ζημίας. Ὅθεν συμπεραίνομεν ὅτι ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἦτο βεβαίως ἄπειρος καὶ ἴσως ὁ μέγιστος ὅσων ποτὲ ἀναφέρει ἡ ἱστορία· τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀχανοῦς τοῦ περσικοῦ κράτους ἐκτάσεως καὶ ἐκ τῶν πολυετῶν πρὸς τὴν ἄθροισιν καὶ συντήρησιν τοῦ στρατοῦ τούτου

προπαρασκευῶν· τοιαύτη τις δὲ ἦτο καὶ ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, εἰς τὸν Αἰσχύλον, εἰς ὅλους τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας, ἐντύπωσις ἣν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας κάλλιστα ἐξεικόνισε, λέγων ὅτι ἑλλησπόντιός τις Ἕλλην, θεωρῶν τὰ πλήθη

ταῦτα διαβαίνοντα τὸν πορθμὸν «Ὦ Ζεῦ, ἀνέκραξε, διατί λαβὼν σχῆμα ἀνδρὸς πέρσου καὶ ὄνομα Ξέρξου ἀντὶ Διὸς ἐπεχείρησας νὰ καταστήσῃς ἀνάστατον τὴν Ἑλλάδα, ἄγων ἐπὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐνῷ καὶ ἄνευ τούτων ἠδύνασο εὐκόλως νά την καταστρέψῃς;». Ἀλλ' ἐνταῦτῷ οὐδένα ἔχομεν τρόπον νὰ ὁρίσωμεν ὁπωσοῦν ἀσφαλῶς τὸ ποσὸν τοῦ στρατοῦ (¹) τούτου. Ἱστορικοὶ μεταγενέστεροι

(¹) Αἱ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολεμιστῶν τοῦ Ξέρξου εἰκασίαι, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον, εἶναι ποικιλώταται. Ὁ ἐκ τῶν νεωτέρων κριτικῶν συγγραφέων Hans Delbrück ὁ γράψας ἰδιαιτέραν πραγματείαν περὶ τῶν περσικῶν πολέμων Die Perserkriege und die Burgunderkriege, 1887) εἰκάζει ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν ὑπερβαίνει τὰς 45 - 55 χιλιάδας. Ἀλλ' ὅμως οἱ ἀπὸ Ἑλλησπόντου καὶ Μακεδονίας μέχρι τῶν ὁρίων Ἀττικῆς ἀκολουθήσαντες τῷ Ξέρξῃ ἐπίκουροι ὑπερέβαινον κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον. Πάντως ἡ ἀκρίβεια οὐδ' ὡς ἐγ-

ἀναφέρουσιν ἀριθμοὺς μικροτέρους τῶν τοῦ Ἡροδότου· ὁ Κτησίας ὁ κνίδιος, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, 800.000 ἢ 1.000.000· ὁ Αἰλιανός, ὁ γράψας ἐν τῇ τρίτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, 700.000, ὁ δὲ Διόδωρος φαίνεται ἀκολουθῶν ἐν μέρει μὲν τὸν Ἡρόδοτον, ἐν μέρει δὲ ἄλλους μάρτυρας. Ἀλλὰ δυσπιστοῦντες περὶ τούτου πρὸς τὸν σύγχρονον Ἡρόδοτον, πολὺ ὀλιγωτέραν πίστιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἡ ἀκριβὴς ἐξαρίθμησις τῶν στρατῶν εἶναι πρᾶγμα δυσχερέστατον, τοσοῦτον ἀείποτε οἱ διαμαχόμενοι ἔχουσι συμφέρον ἢ νὰ κρύπτωσιν ἢ νὰ ἐξογκῶσι τοὺς ἀληθεῖς ἀριθμούς. Καὶ διὰ νὰ φέρωμεν ἓν μόνον, οἰκεῖον παράδειγμα τῆς περὶ τοῦτο δυσκολίας λέγομεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης, αὐτόπτης ὢν μάρτυς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ γράψῃ ἀκριβῶς ὁπόσοι ἦσαν οἱ ἀντιπαραταχθέντες εἰς μίαν τῶν μαχῶν τοῦ πολέμου τούτου, τὴν ἐν Μαντινείᾳ· «τὸ μὲν γὰρ Λακεδαιμονίων πλῆθος, διὰ τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν, ἠγνοεῖτο, τῶν δ' αὖ, διὰ τὸ ἀνθρώπειον κομπῶδες ἐς τὰ οἰκεῖα πλήθη, ἠπιστεῖτο». Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ μετά τινος πιθανότητος ὁ ἀριθμὸς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ;

Ἐν Δορίσκῳ δέ, γενομένης τῆς τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξαριθμήσεως, παρετάχθησαν τὰ διάφορα σώματα, καὶ τότε ὁ Ξέρξης διεξήλασεν ἐπὶ ἅρματος ἐνώπιον ἑκάστου αὐτῶν, ἀπευθύνων ἐρωτήσεις καὶ ἀκούων τὰς ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἔγραφον οἱ παρ' αὐτῷ βασιλικοὶ γραμματεῖς· μετὰ δὲ ταῦτα ἐπέβη εἰς Σιδωνίαν τριήρη, ἐφ' ἧς εἶχεν ἐπὶ τούτῳ προπαρασκευασθῆ σκηνὴ χρυσῆ, καὶ ἔπλευσε παρὰ τὰς πρῴρας τοῦ ἀναριθμήτου αὐτοῦ στόλου, ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος, ἐν ἀποστάσει 400 ποδῶν ἀπὸ τῆς παραλίας, εἰς μακρὰν παρὰ τὴν παραλίαν ταύτην γραμμὴν καὶ ὡς ἐπὶ μάχην παρεσκευασμένος. Τὸ θέαμα τοῦτο ἦτο ἐπιτηδειότατον νὰ παροξύνῃ τὴν ἀλαζονείαν αὐτοῦ, ὥστε ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς πεποιθήσεως ταύτης μετεπέμψατο τὸν Δημάρατον, τὸν ἐξόριστον τῆς Σπάρτης βασιλέα, τὸν συνεκστρατεύοντα μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐρωτήσῃ αὐτὸν ἂν φρονεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐνδεχόμενον ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν. Ὁ δέ, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἐβεβαίωσε τὸν μέγαν βασιλέα ὅτι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται ἀναμφιβόλως, πιθανώτατα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Πελοποννήσου Δωριεῖς, θέλουσι μέχρι θανάτου ἀνταγωνισθῆ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ ἐπ' αὐτοὺς ἐπερχόμενον πλῆθος. Ὁ Ξέρξης ἐγέλασεν ἀκούσας τὴν ἀπόκρισιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν ὠργίσθη κατὰ τοῦ Δημαράτου, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀπόλυτος κυριαρχία δὲν εἶχεν ἔτι ἐξαχρειώσει τοὺς βασιλεῖς τῆς Περσίας ὅσον βραδύτερον· διότι μετὰ 150 περίπου ἐνιαυτοὺς ὁ ἔσχατος τῶν μοναρχῶν τούτων, Δαρεῖος ὁ Κοδομανός, ὁμοίαν τινὰ ποιήσας ἐρώτησιν πρὸς ἕτερον ἐξόριστον Ἕλληνα, τὸν ἀθηναῖον Χαρίδημον, καὶ ἀνάλογον λαβὼν ἀπόκρισιν, ἀντὶ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν εὐγενῆ τοῦ Ξέρξου ἀνοχήν, παρήγγειλεν ἀμέσως νὰ θανατωθῇ ὁ Χαρίδημος.

γιστα δύναται νὰ κριθῇ, ἀλλὰ βλέποντες εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου παραδιδόμενον ἀριθμὸν τῶν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα μυριάδων πεζῶν καὶ ὀκτὼ μυριάδων ἱππέων μαχητῶν καὶ εἰς τὰς «τριακοσίας μυριάδας» τοῦ Σιμωνίδου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ναυτῶν μόνον τὸν ἐν χιλίαις διακοσίαις ἑπτὰ τριήρεσιν, ὅπερ δὲν θὰ ἦτο μικρότερον τῶν εἴκοσι μυριάδων, προκειμένου περὶ τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν ὑπερβολικὸν τὸν ὑπὸ τοῦ Κτησίου παραδιδόμενον ἀριθμὸν τῶν 80 μυριάδων (ἢ τῶν 70 μυριάδων τοῦ Ἰσοκράτους). Ἀλλ' οἱ νεώτεροι κριτικοὶ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν περσικῶν πλοίων καταβιβάζουσιν, ἄνευ ἰσχυρῶν λόγων, εἰς 600—700 καὶ τὸν παραδεδομένον ἀριθμὸν τῶν ἑκατέρωθεν ἀπωλειῶν θεωροῦσι πλαστόν.

Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην ὁ Ξέρξης ἐπανέλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, διαιρέσας τὸν στρατὸν εἰς τρία μεγάλα τμήματα, καὶ κατῆλθε, διὰ τριῶν διαφόρων ὁδῶν, παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῷ ὁ στόλος παρέπλεε παρὰ τὴν αὐτὴν παραλίαν. Καθ' ὅλας ταύτας τὰς χώρας, αἵτινες τότε ἀπετέλουν μέρος τοῦ κράτους αὐτοῦ, καὶ ὅπου εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ μεγάλαι τροφῶν ἀποθῆκαι, οὐ μόνον οὐδεμίαν λόγου ἀξίαν δυσχέρειαν ἀπήντησεν ἀλλὰ καὶ ἱκανάς, ὡς προείπομεν, ἐπικουρίας προσέλαβεν ἀπὸ τῶν καθ' ὁδὸν κειμένων ἐθνῶν καὶ ἑλληνίδων πόλεων. Τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὰς πόλεις ταύτας ἦτο ὅτι ἑκάστη ἠναγκάσθη πρὸς τούτοις νὰ διαθρέψῃ ἐπὶ μίαν ἡμέραν ὁλόκληρον τὸν ἀχανῆ ἐκεῖνον στρατὸν καὶ τὸν βασιλέα μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Αἱ ζημίαι εἰς τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τούτου ὑπέκυψαν δὲν συνίσταντο μόνον εἰς τὴν ἀξίαν τῶν τροφίμων ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, τὰ ὁποῖα, παρατιθέμενα εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, διηρπάζοντο ἅπαντα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, ὑπὸ τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι πολλαὶ τῶν πόλεων ἐκείνων ἐντελῶς σχεδὸν τότε κατεστράφησαν. Οἱ Θάσιοι ἐδαπάνησαν διὰ τὴν τοιαύτην φιλοξενίαν, τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς ἠπείρου κειμένων πόλεων αὐτῶν εἰς τὴν τοῦ Ξέρξου στρατιάν, τάλαντα 400, ὅ ἐστι 2.400.000 περίπου δραχμῶν. Ὁ δὲ ἀβδηρίτης Μεγακλέων συνεβούλευσε τοὺς συμπολίτας νὰ προσέλθωσιν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν καὶ νὰ εὐχαριστήσωσι τοὺς θεοὺς ὅτι ὁ Ξέρξης ἠρκεῖτο εἰς μίαν μόνον καθ' ἡμέραν τράπεζαν· διότι, ἂν ἐπρογευμάτιζεν ὅπως ἐγευμάτιζεν, οἱ Ἀβδηρῖται ἢ ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν αὐτῶν ἢ ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην πενίαν.

Τί δ' ἔπραττον ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, ἐνῷ ἡ φοβερὰ ἐκείνη καταιγὶς προσήλγιζεν ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὸν ἱερὸν Ὄλυμπον καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκραγῇ ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐπὶ τὰς ἰδίως καλουμένας ἑλληνικὰς χώρας ; Αἱ εἰδήσεις αἱ περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τὰ μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἔτη, εἶναι, ὡς μὴ ὤφελεν, ὁπωσοῦν ἀτελεῖς. Ἐκ τῶν δύο βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ Κλεομένους καὶ τοῦ Λεωτυχίδου, ὁ πρῶτος εἶχε τότε ἀποθάνει· οἱ δὲ Αἰγινῆται, τοὺς ὁποίους οὗτος ἠνάγκασε νὰ δώσωσιν ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ παύσωσιν οὕτω τῶν πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἐχθροπραξιῶν, ὠφελούμενοι ἤδη ἐκ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, κατέπεισαν τὴν Σπάρτην νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀποδώσωσι τοὺς ὁμήρους. Καί, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεποιήθησαν τὴν ἀπόδοσιν, ἐπανελήφθη ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Αἰγινητῶν πόλεμος, ὅστις, εἰ καὶ ἄτοπος κατὰ τὰ ἄλλα, ἔσχεν ὅμως τοὐλάχιστον τὸ καλὸν ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηνῶν δύναμιν. Ὁ Ἡρόδοτος μάλιστα λέγει ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας θαλασσίους γενέσθαι Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ἀπόφανσις αὕτη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας φαίνεται ὑπερβολική· ὁ αἰγινητικὸς πόλεμος δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀδιάφορος εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἀληθῶς ὅμως ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα ὁ ἀνὴρ ὅστις διέκρινε παρασκευαζόμενον κίνδυνον ἄλλον πολὺ φοβερώτερον· ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Τῳόντι ὁ μὲν Μιλτιάδης εἶχεν ἀποθάνει· ὁ δὲ κυριώτατος αὐτοῦ κατήγορος, ὁ Ξάνθιππος, δὲν προκύπτει αὖθις εἰς μέσον εἰμὴ μετά τινα ἔτη, ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν· ὥστε ἐν τῷ παρόντι δὲν βλέπομεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰμὴ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Θεμιστοκλέα. Ὁ Ἀριστείδης προεχειρίσθη ἄρχων ἐν ἔτει 489

καὶ ἐτιμήθη ἐξαιρέτως διὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἐνταῦτῷ ἐκτήσατο καὶ οὐκ ὀλίγους ἐχθρούς, τοὺς πλείστους δηλαδὴ ἐξ ἐκείνων ὅσους ἠναγκάσθη νὰ καταδικάσῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι συνετάχθησαν φυσικῷ τῷ λόγῳ μετὰ τοῦ φιλάρχου Θεμιστοκλέους, ἐξ οὗ δεινὴ προῆλθε μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων ἔρις. 'Αλλ' ἡ ἔρις αὕτη, καθὼς συμβαίνει μεταξὺ τῶν ἀληθῶς μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν, δὲν ἐπήγασεν ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν ἤθελε νὰ προτιμηθῇ τοῦ ἄλλου περὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων· ἐπήγαζε πρὸς τούτοις καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι οἱ δύο ἀντίπαλοι εἶχον ὅλως ἀντιθέτους κυβερνητικὰς δοξασίας. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφρόνει ὅτι ἡ πόλις πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους πρὸς συγκρότησιν ἀξιολόγου ναυτικῆς δυνάμεως, ὁ δ' 'Αριστείδης ἐξ ἐναντίας ἐπείθετο ὅτι ὀφείλει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐρειδομένη, ὡς πρότερον, κυρίως ἐπὶ τοῦ ἠπειρωτικοῦ αὐτῆς στρατοῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπελάμβανε τὴν αὔξησιν τῆς ναυτικῆς παρασκευῆς ἀπαραίτητον ὄχι μόνον ἕνεκα τοῦ ἀνὰ χεῖρας αἰγινητικοῦ πολέμου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι κατ' ἀρχὰς προέβλεπε καὶ μετ' ὀλίγον ἐβεβαιώθη διὰ τῶν ἀπὸ τῆς 'Ασίας ἐρχομένων εἰδήσεων ὅτι ὁ μονάρχης τῆς 'Ασίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἧτταν καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρήσει νὰ ἐκδικηθῇ διὰ μεγαλυτέρας τινὸς ἐπιδρομῆς. Ὁ δ' 'Αριστείδης δὲν ἠρνεῖτο βεβαίως τὸν ἐπικρεμάμενον νέον κίνδυνον, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι εἰς ἀποτροπὴν αὐτοῦ θέλουσιν ἀρκέσει οἱ ὁπλῖται τῶν 'Αθηνῶν, οἱ πρὸ μικροῦ ἀποκρούσαντες τὴν πρώτην ἐπιδρομήν. Κατὰ τοῦτο ὁ 'Αριστείδης ἠπατᾶτο, διότι πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς 'Ανατολῆς ἐρχόμεναι ἀγγελίαι ἔλεγον τὸν παρασκευαζόμενον στρατὸν τοσοῦτον ὥστε τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, διῃρημένων μάλιστα καὶ μὴ προθύμων ὅλων νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα, δὲν θέλουσιν ἠμπορέσει νὰ ἀνθέξωσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῶν πολεμίων ὑπεροχήν· Οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο ἐλπὶς νὰ ὑπερισχύσωσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· διότι κατὰ θάλασσαν ἡ ὑπεροχὴ τῶν πολεμίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι τοσούτῳ μεγάλη ὅσῳ κατὰ ξηράν· καὶ διότι ἡ πεῖρα τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀποδείξει ὅτι στόλος ἑλληνικός, καλῶς ὁδηγούμενος, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ διπλασίου περσικοῦ στόλου· ἅπαξ δὲ τούτου κατατροπωθέντος, ἡ τύχη τοῦ πολέμου ἀπεφασίζετο, διότι ἤθελε κοπῆ ἡ βάσις τοῦ ἠπειρωτικοῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ, ὅ ἐστιν οὗτος ἤθελεν ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τῆς 'Ασίας. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους διέκρινεν ἁπάσας ταύτας τὰς περιπετείας τοῦ ἀδήλου μέλλοντος, ἐνῷ τὸ ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ ὀξὺ καὶ τολμηρὸν τοῦ 'Αριστείδου πνεῦμα δὲν ἀπεδέχετο προθύμως τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνους, τοὺς ἐρειδομένους ἐπὶ ἀσαφῶν δεδομένων, καὶ ἐπέμενε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὴν πρόχειρον διδασκαλίαν ἥτις ἐξήγετο ἀπὸ

Πέρσαι αἰχμοφόροι
('Ανάγλυφον ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν ἐν Σούσοις ἀνακτόρων)

τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἔβλεπεν ὅτι ἡ εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ὁλοσχερὴς τροπὴ τῆς πόλεως ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς διαθέσεις τῶν Ἀθηναίων μεταβολήν τινα ὅλως ἀλλοτρίαν τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου.

Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστείδης εἶχεν ἴσως δίκαιον· ὁ ναυτικὸς βίος ὑπὲρ πάντα ἄλλον καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον τολμητίαν και ριψοκίνδυνον ἀλλὰ καὶ φίλον πάσης καινοτομίας, ἐνῷ ὁ ἔνδημος βίος, δηλαδὴ ὁ διαγόμενος ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ καὶ πατρίδι, εἶναι συντελεστικώτατος εἰς τὴν διατήρησιν τῶν πατρίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῆς πατρίου διαίτης καὶ πολιτείας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπιδίδωνται, ὡς ἔμποροι, εἰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις, διὸ ἔκτοτε εἶχεν ἀρχίσει νὰ τροπολογῆται μέχρι τινὸς ὁ προηγούμενος στάσιμος αὐτῶν χαρακτήρ. Ἀλλὰ μέχρι τῶν μηδικῶν χρόνων οἱ τὸν ναυτικὸν βίον ἐπαγγελλόμενοι ἦσαν πάντοτε ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς οἵτινες, μένοντες ἐν τῇ χώρᾳ, διῆγον ὡς γεωργοὶ καὶ ἄλλα ἔμμονα ἔργα μετερχόμενοι. Ἤδη δέ, ἐπειδὴ ὁ λόγος ἦτο νὰ κατασκευασθῇ μεγάλη πολεμικὴ ναυτικὴ δύναμις, προέκειτο ἅπασα οὕτως εἰπεῖν ἡ πόλις νὰ ἐπιβιβασθῇ εἰς τὰ πλοῖα καὶ αὐτοὶ οἱ ὁπλῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι ὅσοι πρότερον ἐξηκολούθουν διατρίβοντες εἰς τὰ ἴδια καὶ τηροῦντες ἀναλλοίωτον τὴν πατροπαράδοτον δίαιταν καὶ πολιτείαν. Προέκειτο, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐπέλθῃ ριζικὴ κοινωνικὴ μεταβολή, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ Ἀριστείδης οὔτε ἄλλοι πολῖται συνετοὶ Ἀθηναῖοι ἀπεδέχοντο. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν φίλοι τοῦ Κλεισθενείου πολιτεύματος, ἤτοι τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ δὲν ἤθελον νὰ ἐπιφέρωσι συγχρόνως τὴν ἀνατροπὴν ἅπαντος τοῦ πατροπαραδότου τῆς πόλεως βίου. Καὶ ἂν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν ὁμαλαί, ἂν δὲν ἐπεκρέματο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς κίνδυνος, ἡ περὶ τὸν Ἀριστείδην μερὶς ἤθελεν ἔχει καθ' ὁλοκληρίαν δίκαιον· διότι οὐδὲν τφόντι ὑπάρχει ἐπισφαλέστερον τῶν τοιούτων ριζικῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν. Ἀλλ' ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἦτο ἐπικείμενος· ἀλλ' ἡ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· οἱ περὶ τὸν Θεμιστοκλέα λοιπὸν προέτειναν εἰς μέσον οὐ μόνον ὅ,τι ἔμελλε νὰ ἀναβιβάσῃ μετ' οὐ πολὺ τὰς Ἀθήνας εἰς ὕπατον βαθμὸν δόξης καὶ δυνάμεως ἀλλ' ὅ,τι καὶ μόνον ἠδύνατο πρὸ πάντων νὰ σώσῃ αὐτάς τε καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην ἀπὸ τῆς δουλείας. Ὅθεν ἡ γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους ἦτο μεγαλεπήβολος ἐνταυτῷ καὶ σωτήριος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῆς μεγαλοφυΐας χαρακτηριστικόν, δι' οὗ αὕτη διακρίνεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς ἀτόλμου συνέσεως, ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου τόλμης· μόνη ἡ μεγαλοφυΐα τολμᾷ συνετῶς καὶ διὰ τοῦτο μόνη αὐτὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιτυγχάνει.

Ἡ ἔρις αὕτη μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου διήρκεσεν ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη καὶ ἐπὶ τέλους τόσον παρωξύνθη ὥστε τότε λέγεται ὁ Ἀριστείδης εἰπὼν ὅτι δὲν θέλει ἐπέλθει σωτηρία εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα εἰμὴ ἐὰν ἐμβάλωσιν αὐτόν τε καὶ τὸν Θεμιστοκλέα εἰς τὸ βάραθρον. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ πρῶτον ἤδη, ὡς φαίνεται, ἐφηρμόσθη ἡ περίφημος περὶ ὀστρακισμοῦ θεσμοθεσία (1). Ἑκάτερος τῶν

---

(1) Ἡ εἰκασία αὕτη ἀναιρεῖται νῦν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφοῦ, κατὰ τὰ ἐν προτέρᾳ ἡμῶν σημειώσει εἰρημένα γινώσκομεν ἐκ τῆς σαφεστάτης τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολιτ. Ἀθην. 22) μαρτυρίας ὅτι ἡ πρώτη τοῦ ὀστρακισμοῦ ἐφαρμογὴ ἐγένετο δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καὶ πρῶτος ὠστρακίσθη ὁ Ἵππαρχος Χάρμου Κολλυτεύς, μετὰ τοῦτον δὲ ὠστρακίσθη Μεγακλῆς ὁ Ἱπποκράτους, μετὰ τοῦτον τῷ τετάρτῳ ἔτει (486 π. Χ.) ὠστρακίσθη Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος, τῷ τρίτῳ δὲ μετὰ τοῦτον ἔτει ὁ Ἀριστείδης (481—483 π. Χ.).

ἀντιπάλων ἐζήτησε ν'ἀπαλλαγῇ τοῦ ἑτέρου διὰ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ· ὑπερίσχυσε δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐξωστρακίσθη ὁ 'Αριστείδης.

Ὁ Θεμιστοκλῆς, μείνας οὕτω μόνος κύριος τῶν πραγμάτων, ἐπεχείρησεν ἀκωλύτως καὶ δραστηρίως τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ κατώρθωσε μέχρι τινὸς νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον,ὠφεληθεὶς ἐπιτηδειότατα ἐκ δύο περιστάσεων. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀναβολὴ τῆς μεγάλης περσικῆς ἐκστρατείας, ἡ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Αἰγύπτου,τοῦ θανάτου τοῦ Δαρείου καὶ τῶν πρώτων δισταγμῶν τοῦ Ξέρξου."Αν ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη δὲν ἀνεβάλλετο ἕνεκα τῶν περιστατικῶν τούτων καὶ ἐγίνετο περὶ τὸ 487 ἢ 486 ἔτος, οἱ ἐχθροὶ ἤθελον εὕρει τὰς 'Αθήνας ἄνευ ἱκανοῦ στόλου καὶ πρὸς τούτοις στασιάζούσας διὰ τὴν μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ 'Αριστείδου ἔριν,ὥστε πιθανώτατα ἤθελον νικήσει. Ἕνεκα δὲ τῆς ἀναβολῆς ἔλαβεν ὁ νέος κυβερνήτης τῶν 'Αθηναίων πενταετῆ προθεσμίαν πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν παρασκευῶν αὐτοῦ. 'Αλλ' ὁ καιρὸς μόνος δὲν ἤρκει εἰς κατασκευὴν πλοίων, ἐχρειάζοντο καὶ χρήματα. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ δημόσιον τῶν 'Αθηναίων ταμεῖον ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, προερχόμενον ἀπὸ τῶν ἀργυρῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Τὰ μεταλλεῖα ταῦτα, τῶν ὁποίων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπανελήφθη ἡ κατεργασία, εἰ καὶ ὑπὸ ἄλλους ὅρους, κεῖνται οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Σουνίου καὶ ἰδίως εἰς τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην, ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, μεταξὺ τοῦ Θορικοῦ, τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ 'Αναφλύστου, ἤτοι τῆς σήμερον λεγομένης 'Αναβύσου. 'Επὶ Στράβωνος ἤδη, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἶχον ἐξαντληθῆ ἢ τοὐλάχιστον ἐγκαταλειφθῆ· ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον οἱ μεταβαίνοντες εἰςΣούνιον διὰ ξηρᾶς ἵνα θαυμάσωσι τὰ αὐτόθι σῳζόμενα λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς 'Αθηνᾶς βλέπουσι, καθ' ὅσον πλησιάζουσι πρὸς τὴν πολυθρύλητον ἄκραν, ἐπὶ τῶν προκειμένων λόφων, τὰ μέλανα ἴχνη τῆς ἀρχαίας τῶν μεταλλουργῶν καμινείας. Πότε δὲ ἤρχισαν οἱ 'Αθηναῖοι νὰ ἐργάζωνται τὰ μεταλλεῖα ταῦτα, ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κυβέρνησις τῶν 'Αθηνῶν ἐσυνήθιζε νὰ ἐκποιῇ ἢ νὰ ἐκμισθοῖ πολυετῶς διάφορα τμήματα τῆς προσοδοφόρου ἐκείνης χώρας εἰς κατ' ἰδίαν ἀνθρώπους ἢ εἰς ἑταιρείας, λαμβάνουσα παρ' αὐτῶν εἴτε χρηματικόν τι ποσὸν ἐφάπαξ πληρωνόμενον εἴτε ἐτησίαν εἰσφορὰν ἴσην πρὸς τὸ εἰκοστὸν τέταρτον τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου. 'Εντεῦθεν ἐσχηματίσθη τὸ ἀποταμίευμα περὶ οὗ πρὸ μικροῦ ἐγένετο λόγος καὶ τὸ ὁποῖον οἱ 'Αθηναῖοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ διανείμωσι μεταξύ των, λαμβάνοντες ἕκαστος ἀνὰ δέκα δραχμάς, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως (¹)· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ κατασκευάσωσι μὲν ὅσον ἔνεστι πλειότερα πολεμικὰ πλοῖα, νὰ μεταφέρωσι δὲ τὸν ναύσταθμον ἐκ Φαλήρου, λιμένος μὴ ἀσφαλοῦς, εἰς τὸν πολὺ ἀσφαλέστερον, εἰ καὶ πλειότερόν τι ἀπέχοντα τῆς πόλεως Πειραιᾶ, ὅστις

(¹) Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἀποταμιεύματος τούτου ἀκριβέστερον καὶ λεπτομερέστερον ἐκτίθησι τάδε ὁ 'Αριστοτέλης (Πολ. 'Αθ. 22)· «Ἔτει δὲ τρίτῳ μετὰ ταῦτα (484—3) Νικομήδους ἄρχοντος, ὡς ἐφάνη τὰ μέταλλα τὰ ἐν Μαρωνείᾳ (μέρει τινὶ τοῦ Λαυρείου) καὶ περιεγένετο τῇ πόλει τάλαντα ἑκατὸν ἐκ τῶν ἔργων, συμβουλευόντων τινῶν τῷ δήμῳ διανείμασθαι τὸ ἀργύριον, Θεμιστοκλῆς ἐκώλυσεν, οὐ λέγων ὅ,τι χρήσεται τοῖς χρήμασιν,ἀλλὰ δανεῖσαι κελεύων τοῖς πλουσιωτάτοις 'Αθηναίων ἑκατὸν ἑκάστῳ τάλαντον, εἶτ' ἐὰν μὲν ἀρέσκῃ τὸ ἀνάλωμα τῆς πόλεως εἶναι τὴν δαπάνην, εἰ δὲ μή, κομίσασθαι τὰ χρήματα παρὰ τῶν δανεισαμένων· λαβὼν δ' ἐπὶ τούτοις ἐναυπηγήσατο τριήρεις ἑκατόν, ἑκάστου ναυπηγουμένου τῶν ἑκατὸν μίαν, αἷς ἐναυμάχησαν ἐν Σαλαμῖνι πρὸς τοὺς βαρβάρους ».

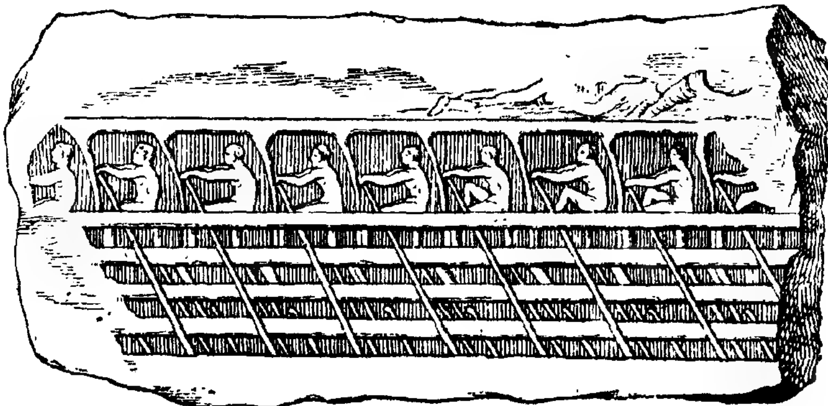

ΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ (483 π.Χ.)

(Ἔργον Ε. Ε. Χιλλεμάχερ) (Α΄ β΄ 64)

(Λέγεται ὅτι, γραφομένων τῶν ὀστράκων, εἷς τῶν ἀγραμμάτων χωρικῶν ἐνεχείρισε τῷ Ἀριστείδῃ τὸ ὄστρακον, ὡς ἑνὶ τῶν τυχόντων, παρακαλῶν αὐτὸν ὅπως ἐγγράψῃ τὸ ὄνομα «Ἀριστείδης». Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ Ἀριστείδου μή τι κακὸν ἔπραξεν αὐτῷ ὁ ἀνὴρ οὗτος, «οὐδέν, ἀπήντησεν ὁ χωρικός, οὐδὲ γινώσκω τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἐνοχλοῦμαι πανταχοῦ ἀκούων αὐτὸν Δίκαιον» ἐπικαλούμενον. Ὁ Ἀριστείδης οὐδὲν ἀπεκρίνατο, ἐνέγραψε δὲ τὸ ὄνομα καὶ ἀπέδωκε τὸ ὄστρακον.)

ἠδύνατο καὶ νὰ ὀχυρωθῇ εὐκολώτερον. Καὶ εἶχον τῳόντι κατασκευασθῇ 200 τριήρεις καὶ γυμνασθῇ εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν ἱκανοὶ Ἀθηναῖοι, εἶχε δὲ ἀρχίσει καὶ ἡ ὀχύρωσις τοῦ νέου ναυστάθμου, ὅτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 481 ἔτους, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κήρυκες τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν διαφόρων πόλεων γῆν καὶ ὕδωρ. Εἴπομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι οὔτε εἰς τὰς Ἀθήνας οὔτε εἰς τὴν Σπάρτην ἐπέμφθησαν κήρυ-

Μέρος ἀθηναϊκῆς τριήρους
(Ἐξ ἀναγλύφου εὑρεθέντος ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν)

κες· ὅθεν αἱ δύο αὗται πόλεις, πειθόμεναι εὐλόγως ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὰς κυρίως ἀπειλεῖ, ἔσπευσαν νὰ συμβουλευθῶσι μὲν τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, νὰ συνεννοηθῶσι δὲ ἵνα συγκαλέσωσιν εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμὸν πανελλήνιον σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι κοινὴν κατὰ τῆς ἐπικειμένης ἐπιδρομῆς ἀντίστασιν.

Ἡ κοινὴ αὕτη σύνοδος εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ ἀπόπειρα ὁλοσχεροῦς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως (¹). Εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον δὲν συνῆλθον μὲν ὅλοι οἱ κληθέντες, ὁ δὲ σκοπὸς τῆς κοινῆς σωτηρίας δι' ὃν συνεκαλοῦντο ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους ὄχι διὰ τῆς συμπράξεως ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς προσκαίρου ἑνώσεως τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγαλοφροσύνης τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως. Οὐδὲν ἧττον ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι παρὰ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων, τῆς κυρίως Ἑλλάδος τοὐλάχιστον, ἐπεκράτησεν αἴσθημά τι πολιτικῆς ἑνότητος, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι συνεκάλεσαν τὴν κοινὴν ἐκείνην σύνοδον «φρονήσαντες εἴκως ἕν τε γένοιτο τὸ ἑλληνικόν, καὶ εἰ συγκύψαντες τωὐτὸ πρήσσοιεν πάντες, ὡς δεινῶν ἐπιόντων ὁμοίως πᾶσι Ἕλλησι».

Ὁπωσδήποτε ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ καταπαύσῃ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων ὑφισταμένας ἔριδας καὶ ἐξαιρέτως τὸν μεταξὺ

(¹) Δὲν προύκειτο βεβαίως περὶ ἑνώσεως πολιτικῆς, ὡς φαίνεται νοῶν ὁ συγγραφεύς, ἀλλὰ περὶ ἑνώσεως προσωρινῆς, πολεμικῆς πρὸς κοινὴν ἄμυναν, πρώτην δὲ ταύτην φορὰν ἐγένετο ἡ τοιαύτη πρὸς ἄμυναν ἕνωσις, διότι πρῶτον νῦν ἐπεκρεμάσθη κοινὸς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μέγας κίνδυνος.

Ἀθηνῶν καὶ Αἰγίνης δεινὸν πόλεμον, ἡ δὲ Αἴγινα ἀνεδείχθη πρόθυμος εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν ταύτην καὶ ἀπηλλάγη οὕτω πάσης περὶ μηδισμοῦ ὑπονοίας. Ἐνταῦθα ἡ σύνοδος ἐξαπέστειλεν ἀγγέλους πρὸς ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐνομίζοντο ἢ διατεθειμέναι νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων ἢ ἀδιάφοροι πρὸς τὸν ἀγῶνα, ἰδίως εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, ἐξαπέστειλε δὲ καὶ κατασκόπους εἰς Σάρδεις ἵνα γνωρίσωσι τὰς παρασκευὰς καὶ τὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Οἱ κατάσκοποι οὗτοι, ἀνακαλυφθέντες, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, ἀλλὰ κατὰ ρητὴν διαταγὴν τοῦ Ξέρξου ἀπελύθησαν, ὀρθῶς ἀναλογισαμένου ὅτι, ἂν ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια ἀνακηρύξωσι τὸ μέγεθο. τοῦ στρατοῦ ὃν εἶδον ἠθροισμένον, θέλουσιν αὐξήσει τὸν ἤδη ἐπικρατοῦντα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τρόμον. Ὁ τρόμος οὗτος ἦτο τῳόντι μέγας, καὶ αὐτὸ τὸ ἀνώτατον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἱερὸν ἔδωκεν ἀπέλπιδα εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπάντησιν, ὅτε οὗτοι ἐζήτησαν, ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, τὴν συμβουλὴν αὐτοῦ. Διότι μόλις οἱ θεοπρόποι αὐτῶν, ὡς ὠνομάζοντο οἱ εἰς τὰ χρηστήρια πεμπόμενοι πρεσβευταί, προσενεγκόντες τὴν εἰθισμένην θυσίαν καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ ἄδυτον, παρεστάθησαν ἐνώπιον τῆς Πυθίας Ἀριστονίκης, καί, «τί κάθησθε», ἀνέκραξεν αὕτη ἐν τῷ ἅμα, «τί κάθησθε, ταλαίπωροι; φύγετε εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, καταλιπόντες τὰς οἰκίας ὑμῶν καὶ τὴν ἄκραν τῆς τροχοειδοῦς ὑμῶν πόλεως. Ὁ ἐξ Ἀσίας ἐπερχόμενος Ἄρης θέλει καταστρέψει τὰ πάντα· καὶ οὐ μόνον τὰ ὑμέτερα τείχη ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα θέλουσιν ἀπολεσθῇ, καὶ πολλοὶ ἀθανάτων ναοὶ θέλουσιν εἰς τὸ πῦρ παραδοθῇ. Ἀπέλθετε λοιπὸν ἐκ τοῦ ἀδύτου, βυθίζοντες εἰς θλῖψιν τὰς ψυχὰς ὑμῶν». Ἀπάντησις αὕτη φοβερὰ καὶ οἵα σπανίως ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν χειλέων τῆς προφήτιδος. Οἱ δὲ θεοπρόποι ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ κομίσωσιν εἰς Ἀθήνας χρησμὸν τοιοῦτον, ὅτε Τίμων ὁ Ἀνδροβούλου, εἷς τῶν ἐν Δελφοῖς ἐγκρίτων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἴσχυον παρὰ τῇ ἱερείᾳ, συνεβούλευσε τοὺς θεοπρόπους, λαβόντες ἱκετηρίας, νὰ προσέλθωσι πάλιν εἰς τὸ χρηστήριον ὡς ἱκέται. Πείθονται εἰς τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἐμφανισθέντες τὸ δεύτερον λέγουσιν· «Ὦ ἄναξ, χρῆσον ἡμῖν ἄμεινόν τι περὶ τῆς πατρίδος, αἰδεσθεὶς τὰς ἱκετηρίας τάσδε τάς τοι ἥκομεν φέροντες· ἢ οὔ τοι ἄπιμεν ἐκ τοῦ ἀδύτου, ἀλλ' αὐτοῦ τῇδε μενέομεν, ἔστ' ἂν καὶ τελευτήσωμεν». Εἰς ὃ ἡ πρόμαντις ἀπήντησε· «Δὲν δύναται ἡ Ἀθηνᾶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν Ὀλύμπιον Δία, εἰ καὶ καθικετεύουσα αὐτὸν διὰ πολλῶν λόγων καὶ πολλῆς συνέσεως. Τοῦτο δὲ μόνον δύναμαι νά σας βεβαιώσω ὅτι, καὶ ἂν ἅπαντα ἤθελον ἁλωθῇ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Κέκροπος, ηὐδόκησεν ὅμως ὁ Ζεύς, χαριζόμενος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ὥστε τὸ ξύλινον τεῖχος νὰ μείνῃ μόνον ἀπόρθητον, ἵνα διασώσῃ ὑμᾶς τε καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. Μὴ περιμένετε λοιπὸν τὰς προσβολὰς τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ, ἀλλ' ὑποχωρήσατε, στρέψαντες τὰ νῶτα· ἄλλοτέ ποτε θέλετε ἀντιπαραταχθῇ». Καὶ ἐτελείωνεν ὁ χρησμὸς διὰ τῶν ἑξῆς δύο στίχων·

Ὦ θείη Σαλαμίς, ἀπολεῖς δὲ σὺ τέκνα γυναικῶν,
ἤπου σκιδναμένης Δημήτερος ἢ συνιούσης,

ἢ δηλαδὴ ἐν καιρῷ τοῦ σπορητοῦ ἢ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόκρισις ἦτο βεβαίως ὁπωσοῦν ἠπιωτέρα τῆς πρώτης, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀσαφής. Ὅθεν, ὅτε ἀπηγγέλθη εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, προέκυψαν ποικίλαι ἑρμηνεῖαι. Καὶ ἐπεκράτησε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ γνώμη ὅτι διὰ τοῦ ξυλίνου τείχους ὁ θεὸς ἐννοεῖ τὸν στόλον τῆς πόλεως ἀλλ' εἰς τοὺς πλειοτέρους καὶ ἐμπειροτέρους τῶν ἑρ-

μηνευτῶν ἐφαίνοντο ἀπαίσιοι οἱ τελευταῖοι τοῦ χρησμοῦ λόγοι, καθ' οὓς ἡ Σαλαμὶς ἔμελλε νὰ καταστρέψῃ τέκνα γυναικῶν, ὥστε παρ' ὀλίγον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ γνώμη ὅτι ἐλπὶς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἐὰν διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν ἤθελον ἀποδημήσει εἰς οἱανδήποτε ξένην γῆν. Ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, ἥτις ἄνευ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ, ἐκ τριχὸς ἤδη ἐκρέματο, ὅτε ἀναστὰς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ μέγας τοῦ στόλου δημιουργός, ὁ ἀτρόμητος καὶ ἄπταιστος τοῦ μέλλοντος κριτής, ἰσχυρίσθη ὅτι, ἂν ὁ θεὸς ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐν Σαλαμῖνι προέκειτο οἱ Ἕλληνες νὰ πάθωσι μεγάλην συμφοράν, ἤθελε βεβαίως προσθέσει εἰς τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἐπίθετόν τι ἐμφαντικὸν τοῦ δυστυχήματος, λέγων ἐπὶ παραδείγματος «ὦ σχετλίη Σαλαμίς», ἤτοι ὀλεθρία, ἀπαισία καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐνῷ λέγων «ὦ θείη Σαλαμὶς» καταδεικνύει ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ φθαρῶσιν αὐτόθι δὲν ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὑπερίσχυσεν ἡ ἑρμηνεία αὕτη, καὶ ἀπεφάσισαν τότε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ θυσιάσωσι μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν, νὰ ἐπιβῶσι δὲ εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ὄχι ὅμως ἵνα ἀποδημήσωσιν ἀλλ' ἵνα ἐκθύμως κατὰ θάλασσαν ἀγωνισθῶσι, σωτῆρες οὕτω γινόμενοι τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης. Ἡ περὶ τούτου κοινὴ τῶν Ἑλλήνων πεποίθησις ἐκδηλοῦται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. «Ἐνθαῦτα ἀναγκαίῃ ἐξέργομαι, λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, γνώμην ἀποδέξασθαι ἐπίφθονον μὲν πρὸς τῶν πλεόνων ἀνθρώπων, ὅμως δέ, τῇ γ' ἐμοὶ φαίνεται εἶναι ἀληθές, οὐκ ἐπισχήσω. Εἰ Ἀθηναῖοι, κατορρωδήσαντες τὸν ἐπιόντα κίνδυνον, ἐξέλιπον τὴν σφετέρην, ἢ καὶ μὴ ἐκλιπόντες ἀλλὰ μείναντες ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ξέρξῃ, κατὰ τὴν θάλασσαν οὐδαμοὶ ἂν ἐπειρῶντο ἀντιεύμενοι βασιλέι. Εἰ τοίνυν κατὰ τὴν θάλασσαν μηδεὶς ἠντιοῦτο Ξέρξῃ, κατά γε ἂν τὴν ἤπειρον τοιάδε ἐγίνετο. Εἰ καὶ πολλοὶ τειχέων κιθῶνες (περίβολοι) ἦσαν ἐληλαμένοι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ Πελοποννησίοισι, προδοθέντες ἂν Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τῶν συμμάχων, οὐκ ἑκόντων, ἀλλ' ὑπ' ἀναγκαίης, κατὰ πόλις ἁλισκομένων ὑπὸ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ τοῦ βαρβάρου, ἐμουνώθησαν, μουνωθέντες δὲ ἂν καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα μεγάλα ἀπέθανον γενναίως· ἢ ταῦτα ἂν ἔπαθον, ἢ πρὸ τοῦ ὁρέοντες ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μηδίζοντας, ὁμολογίῃ ἂν ἐχρήσαντο πρὸς Ξέρξεα. Καὶ οὕτω ἂν ἐπ' ἀμφότερα ἡ Ἑλλὰς ἐγίνετο ὑπὸ Πέρσῃσι. Τὴν γὰρ ὠφέλειαν τὴν τῶν τειχέων τῶν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐληλαμένων οὐ δύναμαι πυθέσθαι ἥτις ἂν ἦν, βασιλέος ἐπικρατέοντος τῆς θαλάσσης. Νῦν δὲ Ἀθηναίους ἄν τις λέγων σωτῆρας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι τἀληθέος· οὗτοι γὰρ ἐπὶ ὁκότερα τῶν πρηγμάτων ἐτράποντο, ταῦτα ῥέψειν ἔμελλε. Ἑλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέρην, τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν τὸ λοιπόν, ὅσον μὴ ἐμήδισε, αὐτοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐπεγείραντες καὶ βασιλέα μετά γε θεοὺς ἀνωσάμενοι. Οὐδέ σφεας χρηστήρια φοβερὰ ἐλθόντα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐς δεῖμα βαλόντα ἔπεισε ἐκλιπεῖν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καταμείναντες ἀνέσχοντο τὸν ἐπιόντα ἐπὶ τὴν χώρην δέξασθαι».

Καὶ δὲν ἐθυσίασαν μόνον τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν ἐρριψοκινδύνευσαν μόνον τὸν στόλον ὅστις, ἦτο ἤδη ἡ μόνη περιουσία αὐτῶν καὶ ἡ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέραν θυσίαν χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας καθυπέβαλον ἑαυτούς. Ἅμα συναχθέντων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμόν, ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ μία τις πόλις πρόεδρος καὶ ἡγεμὼν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος· καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατὰ ξηρὰν δύναμιν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Σπάρτην· δὲν ὑπερεῖχεν ὅμως αὕτη, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ κατὰ θάλασσαν, διότι δὲν παρέσχεν εἰμὴ 16 πλοῖα καὶ εἶχεν ὀλίγην, μᾶλλον δὲ οὐδεμίαν, περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν δεξιότητα, ἐνῷ αἱ Ἀθῆναι ἔδωκαν τὰ δύο τρίτα τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως, ἐν-

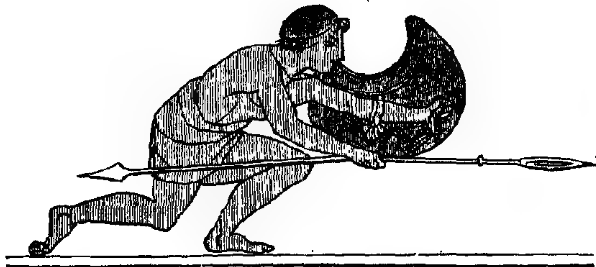
ταὐτῷ δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους ναυβάτας. Τούτου ἕνεκεν ἐγένετο κατ' ἀρχὰς λόγος νὰ ἄρξωσιν αἱ μὲν Ἀθῆναι κατὰ θάλασσαν, ἡ δὲ Σπάρτη κατὰ ξηράν. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, παρατηρήσαντες ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συμμάχων δυσαρέστως ἤκουσαν τὴν γνώμην ταύτην, μὴ πειθόμενοι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς σπαρτιάτην ἄνδρα, παρῃτήθησαν ἀμέσως χάριν τῆς κοινῆς ὁμονοίας πάσης περὶ ἀρχηγίας ἀξιώσεως. ἡ δ' εὐγενὴς αὕτη παραίτησις δικαιώματος εὐλογωτάτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος ὅσῳ τὸ φιλόπρωτον ἦτο εἷς τῶν κυριωτάτων χαρακτήρων τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἅμα μὲν πολλῶν μεγαλουργημάτων, ἅμα δὲ συμφορῶν πολλῶν πρόξενον γενόμενον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ θυσίαι καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ νὰ σωθῇ τότε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης, διότι κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων ὀλίγαι ὑπήκουσαν εἰς τὴν περὶ τῆς κοινῆς ἀμύνης πρόσκλησιν τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου. Αἱ πλεῖσται τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου πολιτειῶν ἐκ πρώτης μὲν ἀφετηρίας ἦσαν ἢ διατεθειμέναι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς πολεμίους, οἷον αἱ Θῆβαι καὶ οἱ πλειότεροι τῶν Βοιωτῶν, ἢ τοὐλάχιστον νωθρόταται πρὸς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, μετ' ὀλίγον δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔδωκαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα.

Ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, τὸ Ἄργος, ἂν δὲν ἐμήδιζεν, ἠπράκτει ὅμως ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ κοινωνήσῃ πανελληνίου τινὸς ἐπιχειρήσεως εἰμὴ ὡς τῶν ὅλων ἡγεμών. Οἱ Κρῆτες ἀπέσχον τοῦ ἀγῶνος, προτείνοντες ἀποτρεπτικόν τινα τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμόν. Οἱ Κερκυραῖοι ὑπέσχοντο συνδρομήν, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησαν τὸν λόγον. Ὁ ἰσχυρὸς τῶν Συρακουσίων δεσπότης Γέλων, περὶ οὗ πλειότερά τινα θέλομεν εἰπεῖ κατωτέρω, οὐδεμίαν ἔπεμψε κατὰ τοῦ Ξέρξου ἐπικουρίαν, καὶ οὐδ' ἂν ἤθελεν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι, ἐν ᾧ καιρῷ ὁ τῶν Περσῶν μονάρχης κατέκλυζε τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα διὰ τῆς ἀπειραρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, οἱ Καρχηδόνιοι, ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς αὐτόν, ἐπεχείρησαν φοβερὰν κατὰ τῆς Σικελίας ἐπιδρομήν. Τελευταῖον, ἂν καὶ ὁ μέγας θεσσαλικὸς οἶκος τῶν Ἀλευαδῶν συνέπραττε μετὰ τοῦ Ξέρξου, οἱ πλεῖστοι τῶν Θεσσαλῶν ἀνεδείχθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς πρόθυμοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὸν ἐχθρόν· διὸ ἀπεστάλη εἰς αὐτοὺς ἐπικουρία 10.000 ὁπλιτῶν ὑπὸ τὸν σπαρτιάτην Εὐαίνετον καὶ τὸν ἀθηναῖον Θεμιστοκλέα, ἥτις, προσλαβοῦσα καὶ τὸ θεσσαλικὸν ἱππικόν, κατέλαβε τὰ Τέμπη, δι' ὧν καὶ μόνων ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ ἀπὸ τῆς κάτω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν αὐτόθι οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἑνὸς μὲν παρετήρησαν ὅτι ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Ξέρξου στόλος ἠδύνατο ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη δίοδος φέρουσα ἀπὸ τῆς ἄνω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ τῶν δυτικώτερον τοῦ Ὀλύμπου ὀρεινῶν πυλῶν. Ὅθεν ἐνόμισαν ἐπισφαλὲς νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ Τέμπη, καὶ ἐγκαταλιπόντες αὐτὰ ἐπανῆλθον εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμόν, ὅτε περίπου ὁ περσικὸς στρατὸς διέβαινε τὸν Ἑλλήσποντον. Ἅμα δ' ὑπεχώρησεν ἡ ἐπικουρία αὕτη, ἅπασα ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, παρεκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, ἀναφανδὸν ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ξέρξου· ὥστε, ὅτε οὗτος, μετὰ ἓξ ἑβδομάδας ἢ δύο μῆνας, ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὄλυμπον καὶ τὴν Ὄσσαν, οἱ κήρυκες οὓς εἶχεν ἐκπέμψει ἐκ Σούσων προσέφερον αὐτῷ τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς ὅλων σχεδὸν τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Κιθαιρῶνος Ἑλλήνων, ἤτοι τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Δολόπων, τῶν Αἰνιάνων, τῶν Περραιβῶν, τῶν Μαγνήτων, τῶν Λοκρῶν, τῶν Δωριέων, τῶν Μαλιέων, Ἀχαιῶν τῶν φθιωτῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων. Ἰδίως δὲ οἱ Θεσσαλοὶ οὐ μόνον

καθυπετάχθησαν ἀλλὰ καὶ πρόθυμοι καὶ χρησιμώτατοι ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως τῇ προτροπῇ τῶν 'Αλευαδῶν, τῶν ὁποίων ἡ μερὶς ἀπέβη ἤδη ἐπικρατεστάτη.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπρόσωποι παρέμειναν συνηγμένοι εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμόν, καίτοι οὕτω παρὰ τῶν λοιπῶν ἐγκαταλειφθέντες, δὲν ἀπέβαλον μὲν τὸ θάρρος αὐτῶν· καὶ εἶχον, ὡς φαίνεται, πεποίθησίν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας, διότι ἐψήφισαν ὅτι «ὅσοι τῷ Πέρσῃ ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ἕλληνες ἐόντες, μὴ ἀναγκασθέντες, καταστάντων σφι εὖ τῶν πρηγμάτων, τούτοις δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσοι θεῷ», ἤτοι ἐψήφισαν, λαβόντες τὸ δέκατον τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Ἑλλήνων καὶ ἴσως τὸ δέκατον τῶν ἀνθρώπων, ν' ἀφιερώσωσιν αὐτὸ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐνταῦτῷ δὲ ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσιν ἤδη τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τὴν περὶ τὸ στενὸν τοῦτο θάλασσαν. Οὐδὲ οὗτοι ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν ἅπαντες τὴν αὐτὴν προθυμίαν εἰς τὸν προκείμενον ἔσχατον κίνδυνον. 'Αλλὰ περιγράψωμεν πρὸ πάντων ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸν χῶρον ἐν ᾧ κατὰ πρῶτον συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Αἱ Θερμοπύλαι ἦσαν τφόντι, μετὰ τὰ Τέμπη, τὸ ἐπιτηδειότερον πρὸς ἄμυναν χωρίον· ἔχουσαι μάλιστα ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐνταῦθα ἡ στερεὰ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τῆς παρακειμένης νήσου Εὐβοίας εἰμὴ διὰ πορθμοῦ συνεσταλμένου, τοῦ ὁποίου τὸ στενώτερον μέρος, τὸ μεταξὺ τοῦ ὄρους τῆς Κνημῖδος καὶ τῆς εὐβοϊκῆς ἄκρας τοῦ Κηναίου, μόλις ἔχει δύο καὶ ἡμίσεος ἀγγλικῶν μιλίων πλάτος. Εἰς τὸ βόρειον τῆς Εὐβοίας μέρος, ἀντικρὺ τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς 'Αχαΐας τῆς φθιώτιδος, ἔκειτο ἡ παραλία, ἥτις ἐκαλεῖτο 'Αρτεμίσιον ἀπὸ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῆς 'Αρτέμιδος, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν πόλιν Ἱστίαιαν, τὸν μετέπειτα 'Ωρεόν. Περὶ τὸ 'Αρτεμίσιον λοιπὸν τοῦτο τῆς Εὐβοίας, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Ξηροχωρίου, ἀπεφασίσθη νὰ παραταχθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀντισταθῇ εἰς τὴν διάβασιν τῶν Περσῶν. Τὸ ἐνδότερον τοῦ πορθμοῦ ἦτο, ὡς προείρηται, στενώτερον· εἰς τὸ μεταξὺ Χαλκίδος καὶ Βοιωτίας μάλιστα σημεῖον ἡ νῆσος σχεδὸν ἑνοῦται μετὰ τῆς ἠπείρου, ὥστε οἱ ἕλληνες ναυτικοὶ ἤθελον προτιμήσει ἐνταῦθα μᾶλλον νὰ ἀγωνισθῶσι, νομίζοντες ἐν γένει τότε συμφερωτάτας εἰς αὐτοὺς τὰς στενοπορίας, διότι τὰ πλοῖα αὐτῶν ἦσαν ἅμα μὲν ὀλιγώτερα, ἅμα δὲ δυσκινητότερα τῶν περσικῶν. 'Αλλ' ἡ κατάληψις τοῦ βορείου μέρους τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα διακωλυθῇ ὁ περσικὸς στόλος τοῦ ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα ὄπισθεν τῶν ἐν Θερμοπύλαις προμάχων. Τῶν δὲ Θερμοπυλῶν τούτων ἡ παροῦσα κατάστασις διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἀρχαίας· ὅθεν πρῶτον μὲν θέλομεν παραστήσει πῶς εἶχον τὸ πάλαι, ἔπειτα δὲ τίνας, διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου, ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις. Τὸ δυτικώτατον τμῆμα τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἀποτελεῖ ὁ λεγόμενος Μαλιακὸς κόλπος, εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Σπερχειός, ὁ ῥέων ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἐντὸς κοιλάδος κειμένης μεταξὺ τῆς Ὄθρυος πρὸς βορρᾶν καὶ τῆς Οἴτης πρὸς μεσημβρίαν.

Ἕλλην πελταστής
('Εξ ἀρχαίου ἀγγείου)

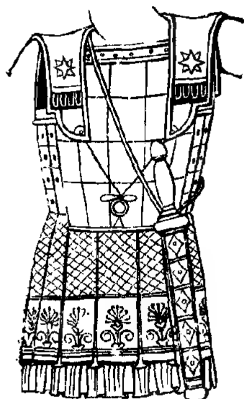
Εἰς τὸ κάτω τῆς μικρᾶς καὶ εὐφόρου ταύτης κοιλάδος μέρος κατῴκουν αἱ διάφοροι φυλαὶ τῶν Μαλιέων, οἵτινες συνώρευον πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς πρὸς Ἀχαιοὺς τοὺς φθιώτας· οἱ δὲ μεσημβρινώτατοι Μαλιεῖς κατεῖχον πεδίον ἐν ᾧ ἔκειτο ἡ πόλις αὐτῶν Τραχὶς καὶ τὸ ὁποῖον,ποὺ μὲν εὐμέγεθες, ποὺ δὲ στενώτατον,κατακλείεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς Οἴτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ τῆς Τραχῖνος ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ νοτιοανατολικόν, κατερχομένη παρ' αὐτὴν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου· μεταξὺ δὲ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς Οἴτης καὶ τοῦ κόλπου κεῖται τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς τὴν ἀπὸ Τραχῖνος πρὸς τὰς Θερμοπύλας φέρουσαν ὁδὸν καὶ ἀμέσως πρὸ τῶν πυλῶν τούτων ἔκειτο, περὶ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμίων Φοίνικος καὶ Ἀσωποῦ, ἡ πόλις Ἀνθήλη, περίφημος διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἱερὸν τοῦ Ἀμφικτύονος καὶ τῆς Ἀμφικτυονίδος Δήμητρος, ἔτι δὲ διότι αὐτόθι ἐτελεῖτο ἡ μία τῶν συνόδων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου.

Πλησιέστατα εἰς τὴν Ἀνθήλην ἡ ἀπόκρημνος Οἴτη τοσοῦτον προσήγγιζεν εἰς τὸν κόλπον, ἢ τοὐλάχιστον εἰς ἄβατόν τι ἕλος, ἀποτελοῦν τὸ κράσπεδον τοῦ κόλπου, ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἠδύνατο νὰ διέλθῃ εἰμὴ μία μόνον ἅμαξα. Ἡ στενὴ αὕτη δίοδος ἀποτελεῖ τὴν ἀρκτικοδυτικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς μικρὰν δὲ ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν, περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, προσήγγιζεν αὖθις τὸ ὄρος πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπετέλει τὴν νοτιοανατολικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν, οὐ μακρὰν τῆς Ἀλπηνοῦ, πρώτης τῶν Λοκρῶν πόλεως. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τούτων πυλῶν διάστημα ἦτο ὁπωσοῦν εὐρύτερον, ἐκαλύπτετο δέ, ὡς καὶ ἤδη, ὑπὸ θερμῶν ὑδάτων, ἁλατούχων καὶ θειούχων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῶν Θερμοπυλῶν. Οὕτως εἶχε τὸ πάλαι ὁ χῶρος· συνέκειτο δηλαδὴ ἐκ δύο στενωτάτων διόδων, μιᾶς ἀρκτικωτέρας, ἄλλης νοτιωτέρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐν διαστήματι δέκα λεπτῶν τῆς ὥρας, ἡ ὁδὸς ηὐρύνετο ὁπωσοῦν. Εἰς ἕτερόν τι σημεῖον, καὶ τοῦτο πλησίον τῆς Τραχῖνος κείμενον καὶ ἀπέχον ἀρκτικοδυτικῶς τῶν Θερμοπυλῶν περὶ τὰ δύο ἀγγλικὰ μίλια, ἡ μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης ὁδὸς ἦτο σχεδὸν ὅσον καὶ ἐν Θερμοπύλαις στενή· ἀλλὰ τὸ στενὸν τοῦτο δὲν ἐχρησίμευεν· ἐπειδὴ τὰ παρακείμενα ὄρη ἦσαν ταπεινά, ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο, τραπεὶς πρὸς δυσμάς, νὰ διέλθῃ δι' αὐτῶν ἄνευ δυσκολίας, ἐνῷ εἰς Θερμοπύλας ὁ παρακείμενος τῆς Οἴτης κλάδος ὡς τὰ μάλιστα ἀπόκρημνος, δασώδης καὶ ἑνὶ λόγῳ ἄβατος, οὐδεμίαν ἄλλην κατέλειπε δίοδον ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Λοκρίδα εἰμὴ τὴν διὰ τῶν προειρημένων πυλῶν. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλαι τινὲς ὀρειναὶ ἀτραποί, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει, ἀλλὰ τούτων τοσοῦτον ὀλίγη ἐγίνετο τὸ πάλαι χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι, καὶ πρὸς τούτοις αἱ ἀτραποὶ αὗται ἠνάγκαζον τὸν ἐπερχόμενον εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ παρατροπήν. Ἡ δὲ εὐθυτέρα καὶ ἡ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρησιμεύουσα ὁδὸς ἦτο ἡ ἄγουσα διὰ τῶν δύο πυλῶν, ἃς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Τούτου ἕνεκεν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἄλλοτε φράξει τὴν ἀρκτικωτέραν τῶν πυλῶν διὰ τείχους ἀσφαλίζοντος αὐτοὺς ἀποχρώντως ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ τεῖχος τοῦτο, τὸ καταπεσὸν ἐν μέρει, ἠνώρθωσαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἀποφασίσαντες ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπερχόμενον πολέμιον ἐν τῷ στενῷ τούτῳ χώρῳ, ὅστις ἦτο τότε στενώτερος καὶ αὐτῆς τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν. Ἡ περὶ τὴν παραλίαν θάλασσα εἶχεν ἔκτοτε μεταβληθῆ πολλαχοῦ εἰς ἕλος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐδύνατο νὰ διέλθῃ τις οὔτε πεζὸς οὔτε πλέων· ὑπῆρχον ὅμως αὔλακες δι' ὧν διετηρεῖτο ἀδιάκοπος κοινωνία μεταξὺ τοῦ ἐν Θερμοπύλαις στρατοῦ καὶ τοῦ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας εὑρισκομένου στόλου, ἡ δὲ ἀμέσως ὄπισθεν τῶν πυλῶν κειμένη Ἀλπηνὸς παρεῖχε τὰς ἀναγκαίας τροφάς.

Ἀλλά, καθὼς εἴπομεν, ἡ ὄψις τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχει οὐσιωδῶς ἀλλοία τὴν σήμερον· καὶ ἂν δὲν εἴχομεν τὴν εὐκρινῆ τοπογραφικὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἡροδότου, οὐδέποτε ἠθέλομεν ἐννοήσει πῶς ὀλίγοι Ἕλληνες ἀντέστησαν αὐτόθι εἰς τὴν πολυάριθμον τῶν πολεμίων στρατιάν· τοσοῦτον ἔκτοτε μετεβλήθησαν καὶ τὸ σχῆμα τῆς παραλίας, καὶ ὁ ροῦς τῶν ποταμῶν καὶ ἅπασα ἐν γένει ἡ μορφὴ τοῦ τόπου. Εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ κόλπου ἐσχηματίσθη, διὰ τῆς ἀδιακόπου σωρεύσεως τῶν ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ συρομένων χωμάτων, πεδίον στερεὸν ἔχον ἔκτασιν τριῶν ἢ τεσσάρων ἀγγλικῶν μιλίων, διὸ τοῦ μὲν κόλπου ἡ περίμετρος εἶναι ἤδη πολὺ μικροτέρα ἢ τὸ πάλαι, τὸ δὲ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ὄρος δὲν κεῖται πλέον ἐγγὺς τῆς θαλάσσης. Καὶ ὁ ροῦς τοῦ Σπερχειοῦ μετεβλήθη ὡσαύτως πολύ· ἐπὶ Ἡροδότου ὁ ποταμὸς οὗτος, ρέων πρὸς ἀνατολάς, ἐξέβαλλεν εἰς τὴν θάλασσαν ἱκανῶς πρὸς ἄρκτον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐνῷ σήμερον ἐκτρέπεται πρὸς νότον, ὥστε μετὰ πολλοὺς ἑλιγμοὺς ὁ Σπερχειὸς φθάνει εἰς τὴν θάλασσαν πολὺ νοτιώτερον τῶν Θερμοπυλῶν. Τελευταῖον οἱ ποταμοὶ Δύρας, Μέλας καὶ Ἀσωπός, οἵτινες ἐπὶ Ἡροδότου ἐξέβαλλον ἅπαντες εἰς τὴν θάλασσαν μεταξὺ Σπερχειοῦ καὶ Θερμοπυλῶν, ἤδη δὲν φθάνουσι μέχρι θαλάσσης, ἀλλ' ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Σπερχειόν.

Καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας οἱ Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς Θερμοπύλας καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπικουρίας ἣν εἶχον πέμψει εἰς τὰ Τέμπη· δὲν ἀπέστειλαν ὅμως αὐτόθι τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἔμαθον ὅτι ὁ Ξέρξης ἔφθασεν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη, ὡς φαίνεται, τοῦ Ἰουνίου μηνός. Ἥ τε κατὰ ξηρὰν καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν δύναμις διετέλει ὑπὸ σπαρτιάτας ἡγεμόνας, ἡ μὲν κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην, ἡ δὲ κατὰ ξηρὰν ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδαν, ὅστις ἦτο νεώτερος ἀδελφός, διάδοχος καὶ γαμβρὸς τοῦ Εὐρυσθενίδου Κλεομένους, τοῦ ὁποίου ἔγημε τὴν μόνην θυγατέρα Γοργώ. Ἀλλ' ὁ Λεωνίδας δὲν ἀπήγαγεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ ἐλαχίστην δύναμιν, ἤτοι 300 λογάδας Σπαρτιάτας, 500 ὁπλίτας τῆς Τεγέας, 500 Μαντινεῖς, 120 Ἀρκάδας ὀρχομενίους, 1000 ἄλλους Ἀρκάδας, 400 Κορινθίους, 200 Φλιασίους, 80 Μυκηναίους, ἴσως δὲ καί τινας περιοίκους Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ἄδηλον πόσους. Διερχόμενος δὲ διὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Λοκρίδος προσέλαβε πρὸς τούτοις 700 Θεσπιεῖς, 400 Θηβαίους, 1000 Φωκεῖς καὶ τὴν ὅλην στρατιὰν τῶν ὀπουντίων Λοκρῶν, ὧν δὲν ἀναφέρεται, δὲν ἦτο ὅμως πολύς, ὁ ἀριθμός. Οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Λοκροὶ εἶχον μὲν προσφέρει εἰς τὸν μέγαν βασιλέα γῆν καὶ ὕδωρ ἀλλ' ἤδη ἐξ ἀνάγκης παρηκολούθησαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ὥστε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ὁ καταλαβὼν τότε τὰς Θερμοπύλας συνεποσοῦτο τὸ πολὺ εἰς 6.000 ὁπλιτῶν, ἐν ὅλοις δὲ δὲν ὑπερέβαινε τὸν ἀριθμὸν τῶν 13 ἢ 14 χιλ. ἀνδρῶν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ἕκαστον μὲν ὁπλίτην ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ συνοδευόμενον, τοὺς δὲ Σπαρτιάτας ὑπὸ πλειόνων, ὡς εἰκάζεται ἔκ τινος κατωτέρω ἐκτεθησομένου περιστατικοῦ. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἐν Μαραθῶνι αἱ Ἀθῆναι μόναι ἀντιπαρέταξαν 10.000 ὁπλιτῶν, ἓν δὲ ἔτος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν Πλαταιαῖς ἀγωνισάμενοι ὑπερέβαινον τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν λύπην ἡμῶν διότι τοσούτῳ εὐάριθμοι ἐξεστράτευσαν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν. Ἂν τὸ ἥμισυ τῆς ἐν Πλαταιαῖς παραταχθείσης δυνάμεως ἐξεπέμπετο εἰς Θερμοπύλας, οἱ ἐχθροὶ ἔκτοτε ἤθελον ἀποκρουσθῆ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, καὶ ἰδίως ἡ Ἀττική, δὲν ἤθελε πάθει τὴν φθορὰν ἣν ἔπαθεν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι Πελοποννήσιοι ἔμειναν εἰς τὰ ἴδια ἵνα τελέσωσι τὰ Ὀλύμπια καὶ τὰ Κάρνεια, τῶν ὁποίων συνέπεσε τότε ἡ πανήγυρις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ὡς ἡ πεῖρα ἀπέδειξε μετ' ὀλίγον, καὶ αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Λεωνίδαν εὐάριθμοι Ἕλληνες,

οἱ τὰς Θερμοπύλας καταλαβόντες, ἦσαν, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, ἱκανοὶ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκεῖθεν δίοδον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἅμα φθάσαντες αὐτόθι ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε πρὸς τούτοις ἀτραπός, ἥτις, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περὶ Τραχῖνα χώρας καὶ ἀναβαίνουσα διὰ τῆς διασφάγος, ἤτοι τῆς φάραγγος, τοῦ Ἀσωποῦ καὶ διὰ τοῦ ὄρους τῆς Ἀνοπαίας μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς Οἴτης, κατήρχετο ἐκεῖθεν, κατωτέρω τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀλπηνοῦ. Ἀληθῶς μάλιστα εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς Φθιώτιδος ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος καὶ δι' ἄλλης ὀρεινῆς διόδου, ἔτι δυτικωτέρας· τὴν δὲ σήμερον δι' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὀρεινῶν παρόδων διέρχονται συνήθως οἱ ἀπὸ Λαμίας εἰς Ἄμφισσαν μεταβαίνοντες. Τὸ πάλαι ὅμως, καθὰ προείπομεν, τοσούτῳ ὀλίγη ἐγίνετο τῶν ὀρεινῶν τούτων διόδων χρῆσις ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ καὶ ἰδίως ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρουσιν ἐπὶ τέλους ἐξ αὐτῶν εἰμὴ τὴν ἀνατολικωτέραν, τὴν διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Ἀσωποῦ διερχομένην. Καὶ ἀνέλαβον μὲν οἱ Φωκεῖς νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἀτραπὸν ταύτην ἀλλ' ὁ κίνδυνος ὃν ἔτρεχον οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι πρόμαχοι τοῦ νὰ κυκλωθῶσι κατέστη ἤδη τοσούτῳ πρόδηλος ὥστε οἱ Πελοποννήσιοι ἤθελον καὶ πάλιν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμόν· ὁ δὲ ἀτρόμητος Λεωνίδας δὲν συνήνεσε μὲν εἰς τοῦτο, ἔγραψεν ὅμως ζητῶν ἐπιμόνως ἐπικουρίας.

Ἑλληνικοὶ θώρακες

Ἡ ναυτικὴ δύναμις, ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην εἰς Ἀρτεμίσιον σταλεῖσα ἦτο μᾶλλον λόγου ἀξία· διότι συνεκρότουν αὐτὴν 127 ἀττικαὶ τριήρεις (¹), ἐφ' ὧν ἐπέβαινον πλὴν τῶν Ἀθηναίων οἱ τῶν Πλαταιῶν πολῖται, εἰ καὶ ἄπειροι ὄντες περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν· 40 τριήρεις Κορινθίων, 20 Μεγαρέων, 20 πάλιν Ἀθηναίων, ἃς ἐπλήρουν Χαλκιδεῖς, 18 Αἰγινητῶν, 12 Σικυωνίων, 10 Λακεδαιμονίων, 8 Ἐπιδαυρίων. 7 Ἐρετριέων, 5 Τροιζηνίων, 2 τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Στυρέων καὶ 2 τῶν Κείων. Ἐν ὅλαις τριήρεις 271· καὶ πλὴν τούτων 9 πεντηκόντοροι ἃς παρέσχον ἐν μέρει Κεῖοι, ἐν μέρει ὀπούντιοι Λοκροί. Ὁ στόλος οὗτος ἔφερε περὶ τὰς 60.000 ἀνδρῶν, ὧν τοὐλάχιστον 25.000 ἦσαν Ἀθηναῖοι. Προΐσταντο δὲ τούτων μὲν ἰδίᾳ ὁ Θεμιστοκλῆς, τῶν δὲ Κορινθίων ὁ Ἀδείμαντος· τῶν ἄλλων ὑποναυάρχων τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα. Τρεῖς νῆες, μία Τροιζηνία, μία Αἰγιναία καὶ μία Ἀττική, εἶχον προαποσταλῆ πρὸς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, ἵνα παρατηρήσωσι τὰ κινήματα τοῦ ἀπὸ Θέρμης, τῆς μετέπειτα Θεσσαλονίκης, κατερχομένου περσικοῦ στόλου· καὶ ἐνταῦθα ἐχύθη τὸ πρῶτον αἷμα τοῦ ἀειμνήστου τούτου ἀγῶνος, διότι δέκα τῶν ἀρίστων περσικῶν πλοίων εἶχον προεκπεμφθῆ ὁμοίως πρὸς τὴν Σκίαθον ἵνα ἐπιτηρήσωσι τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, ὥστε συνεπλάκησαν πρὸς τὰ τρία ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα, νομίζοντα ὅτι ἐπέρχεται ἀμέσως κατόπιν ὁλόκληρος ὁ περσικὸς στόλος, ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Καὶ ἡ μὲν ἀττικὴ τριήρης ἐξώκειλεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ, ἐγκαταλειφθεῖσα ἐκεῖ εἰς τοὺς πολεμίους ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐπανῆλθε διὰ ξηρᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ δὲ δύο ἄλλαι συνελήφθησαν, μετὰ γενναίαν τῶν Αἰγινητῶν ἀντί-

(¹) Ἄπορον πῶς ἐναντίον τοῦ κοινῶς παραδεδομένου ἀριθμοῦ τῶν εἰς Ἀρτεμίσιον πλευσάντων ἀττικῶν τριήρων ὁ Ἰσοκράτης (Πανηγυρ. 22) ποιεῖται λόγον μόνον περὶ 60 τριήρων («οἱ δὲ ἡμέτεροι πατέρες ἐπ' Ἀρτεμίσιον ἑξήκοντα τριήρεις πληρώσαντες»)

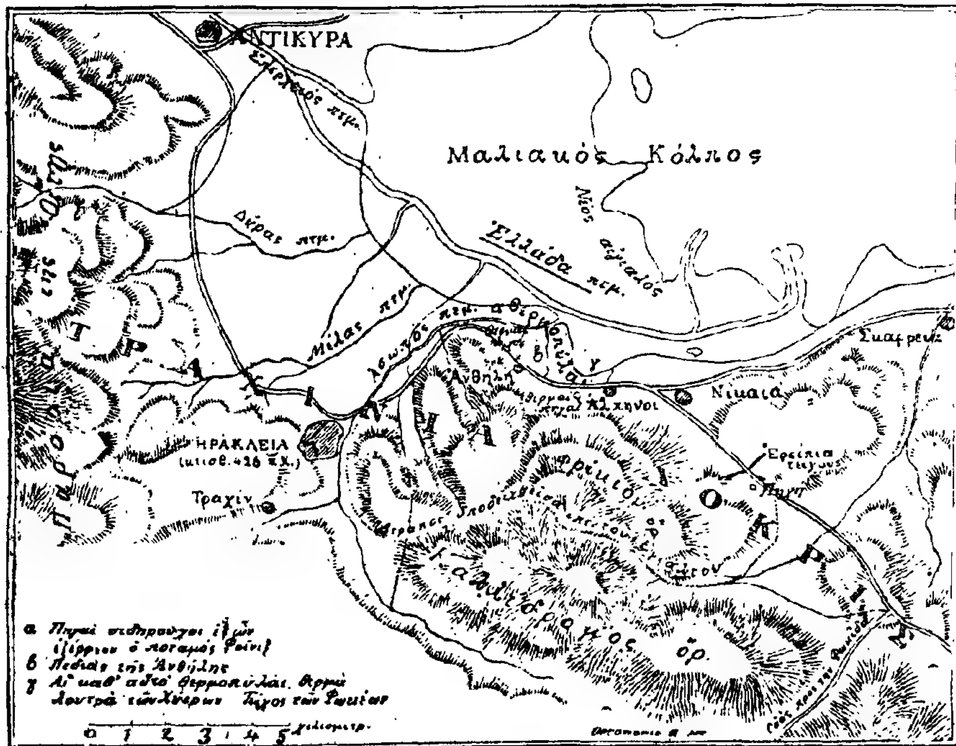
στασιν, ὧν εἷς μάλιστα, Πύθης ὁ Ἰσχενόου, τοσούτῳ περιφανῶς ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ὥστε οἱ Πέρσαι, ἀποθαυμάσαντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα θεραπεύσωσι τὰς πολλὰς αὐτοῦ πληγάς. Ὁ ἀγὼν λοιπὸν ἤρχισε ὑπὸ κακοὺς οἰωνοὺς διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ναὶ μὲν τριῶν πλοίων ἡ ἀπώλεια δὲν ἦτο ζημία μεγάλη, ἀλλ' ὁλόκληρος ὁ περὶ Ἀρτεμίσιον στόλος καταληφθείς, ἕνεκα τῆς ἁλώσεως τῶν πλοίων τούτων, ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐχύθη διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ στενοῦ λαιμοῦ τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ καὶ δὲν ἐστάθη εἰμὴ εἰς Χαλκίδα, ὅπου ἐνόμιζεν ἀσφαλεστέραν τὴν ἄμυναν. Ἡ δοξασία αὕτη ἦτο ὀρθή· βέβαιον ὅμως ἐπίσης ἦτο ὅτι οἱ ἐν Θερμοπύλαις πρόμαχοι, τῶν ὁποίων ἡ θέσις, διὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀτραπόν, εἶχεν ἤδη ἀποβῇ ἐπισφαλής, ἠδύναντο διὰ τὴν προσεπελθοῦσαν ἐγκατάλειψιν τοῦ Ἀρτεμισίου νὰ κυκλωθῶσι καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὥστε ὁλόκληρον τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σχέδιον ἀνετρέπετο, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔμενεν εἰς Χαλκίδα. Κατ' εὐτυχίαν οἱ θεοὶ ἀνέλαβον νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἐνῷ ὁ Ξέρξης κατήρχετο βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀπὸ Θέρμης πρὸς τὴν τῶν Μαλιέων χώραν, καὶ διὰ τῆς Μακεδονίας, τῆς Περραιβίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἀχαΐας τῆς φθιώτιδος προσήγγιζε πρὸς τὰς Θερμοπύλας, ὁ ἀρχιναύαρχος Μεγαβάτης, ἀναχωρήσας ἀπὸ Θέρμης ἕνδεκα περίπου ἡμέρας μετὰ τὸν βασιλέα, ἔφθασεν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Μαγνησίας, οὐ μακρὰν τῆς νοτιωτάτης αὐτῆς ἄκρας. Τὸ μέγιστον τῆς παραλίας ταύτης μέρος, ἣν σχηματίζουσιν αἱ πλευραὶ τῆς Ὄσσης καὶ τοῦ Πηλίου, εἶναι ὅλως ἀπόκρημνον καὶ ἀλίμενον, μόνον δὲ πρὸς νότον τῆς πόλεως τῆς καλουμένης Κασθαναίας ὑπάρχει ἀναπεπταμένος τις κολπίσκος, ὅπου ὁ στόλος ἠθέλησε νὰ διανυκτερεύσῃ, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἀκτήν, τὴν καλουμένην μὲν Σηπιάδα, κειμένην δὲ καταντικρὺ τοῦ Ἀρτεμισίου. Ἀλλὰ κατελήφθη τὴν ἐπιοῦσαν τὸ πρωὶ ὑπὸ καταιγίδος φοβερᾶς, ἥτις, εὐθὺ ἀπὸ τοῦ πελάγους πνέουσα, διήρκεσε τρία ὅλα ἡμερονύκτια καὶ ἐπέφερε, κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμούς, τὴν καταστροφὴν 400 μὲν τριήρων, πλείστων δὲ φορτηγῶν πλοίων, καὶ ἀνθρώπων, καὶ σκευῶν. Μόλις δὲ τὴν τετάρτην ἡμέραν, κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου, ἠδυνήθησαν τὰ περισωθέντα πλοῖα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν, καὶ κάμψαντα τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἄκραν ἔφθασαν εἰς Ἀφέτας, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Τρίκερι· ὥστε τὸ μέγα ἔργον τῆς διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος ὀλίγον ὠφέλησε τὸν Ξέρξην, διότι ὁ στόλος αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ κακοπάθῃ περὶ τὴν ἄκραν ἐκείνην, ἐδεκατεύθη νοτιώτερον. Ἂν δὲ ὁ στόλος οὗτος ἔφθανεν εἰς Ἀφέτας, μὴ παθὼν τὸ δυστύχημα τοῦτο, ἤθελεν εὕρει τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας ἀφύλακτον καὶ ἐλθὼν εἰς ἄμεσον κοινωνίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἀποβιβάσῃ ἀποσπάσματα αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ Λεωνίδου. Ἀλλ' ἡ τρικυμία μετέβαλεν αὖθις τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων· διότι οἱ ἐν Χαλκίδι ναυλοχοῦντες Ἕλληνες, μαθόντες παρὰ τῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Εὐβοίας κατασκόπων αὐτῶν τὸ μέγα τῶν πολεμίων ναυάγιον καὶ ἐνθαρρυθέντες ἐκ τούτου, πρῶτον ηὔξαντο Ποσειδῶνι σωτῆρι καὶ σπονδὰς ἐποίησαν, ἔπειτα δ' ἀμέσως ἐπέστρεψαν ὀπίσω ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, νομίζοντες ὅτι πρὸς ὀλίγας ἤδη θέλουσιν ἔχει νὰ ἀγωνισθῶσι νῆας· τότε δὲ 15 ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν πολλὴν βλάβην ἣν εἶχον ὑποστῇ, ἐπήρχοντο κατόπιν τῶν ἄλλων ὑπολαβόντα τὰ ἑλληνικὰ ὡς οἰκεῖα, ἐνέπεσον μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἅπαντα συνελήφθησαν.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, φθάσας μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν καὶ στρατοπεδεύσας αὐτόθι διετέλεσεν ἄπρακτος ἐπὶ 4 ἡμέρας, κυρίως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὃν ὑφίστατο τότε ὁ στόλος αὐτοῦ, περὶ οὗ ἐθρυλεῖτο ὅτι ἠδύνατο ὅλος νὰ

καταστροφῇ. Ἅμα δὲ μαθὼν ὅτι τὸ πλεῖστον τούτου ἐσώθη καὶ ἀφίχθη εἰς Ἀφέτας διέταξε τὴν κατὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἔφοδον. Οἱ Μῆδοι, οὓς πρὸ πάντων ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἔπραξαν ἔργα θαυμαστῆς ἀνδρείας· ἀλλ' ἡ θέσις ἦτο τοιαύτη ὥστε τόξα καὶ ἀκόντια ὀλίγον ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν, ἀναπόδραστος δὲ ἦτο ὁ ἐκ τοῦ συστάδην, ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, ἀγών, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες λαμπρῶς ἐπλεονέκτουν τῶν πολεμίων, διά τε τὴν διοργάνωσιν αὐτῶν καὶ τὸν ὁπλισμόν. Τὰ βραχέα δόρατα, αἱ ἐλαφραὶ καὶ πλεκταὶ ἀσπίδες, καὶ οἱ χιτῶνες τῶν ἐπιτιθεμένων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσωσι τῶν μακρῶν δοράτων, τῶν μεγάλων καὶ ἀσφαλῶν ἀσπίδων, τῶν πυκνῶν τάξεων καὶ τῆς πολεμικῆς ἀσκήσεως τῶν ἀμυνομένων. Καὶ ἐπέκειντο μὲν ἀδιακόπως ὄπισθεν τὰ ἄριστα τῶν περσικῶν ταγμάτων ἀλλὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔφερεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς αἱματοχυσίαν, ἐνῷ τῶν Ἑλλήνων ἡ ζημία ἦτο μικρά. Ἐπὶ δύο ἀλλεπαλλήλους ἡμέρας οἱ πολέμιοι, εἰ καὶ ἰδιαλείπτως ἀποκρουόμενοι, διετέλεσαν ἐπιμόνως ἐπαναλαμβάνοντες τὸν ἀγῶνα· οἱ Ἕλληνες, ἀπολύτως μὲν εὐάριθμοι ὄντες, διὰ τὸ στενὸν ὅμως τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ὀλίγοι διὰ μιᾶς ἠδύναντο ν' ἀγωνισθῶσιν, ἦσαν ἀρκετοὶ ὥστε οἱ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ κόπου καταβληθέντες νὰ ἀναπληρῶνται ὑπὸ ἄλλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀθάνατοι, ἤτοι οἱ μύριοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς λογάδες, καὶ οἱ λοιποὶ κράτιστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες, διαταχθέντες κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν νὰ ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὴν ἔφοδον, ἔπαθον τὴν αὐτὴν ἐπονείδιστον τροπὴν καὶ τὴν αὐτὴν ζημίαν, ἣν οἱ προηγουμένως ἀποκρουσθέντες. Ὁ Ξέρξης, ὅστις ἐθεώρει ἀπὸ ὑψώματος τὴν δεινὴν ταύτην ἀποτυχίαν, λέγεται ὅτι ἀνεπήδησε τρὶς ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, φοβηθεὶς περὶ τῆς στρατιᾶς. Ἂν οἱ Ἕλληνες πρὸ τοῦ ἀγῶνος πολλὰ ἔπραξαν ἁμαρτήματα, ἐν αὐτῷ τῷ ἀγῶνι ἀνεδείχθησαν ἀπαράμιλλοι.

Παρῆλθε λοιπὸν καὶ ἡ δευτέρα ἡμέρα τοῦ πολέμου ἀτελέσφορος· ἡ δὲ δίοδος ἐφαίνετο ἀπόρθητος καὶ ἡ ἀμηχανία τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκορυφοῦτο, ὅτε Μαλιεύς τις, ὀνόματι Ἐφιάλτης, ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀτραποῦ ἥτις διὰ τοῦ ὄρους ἔφερεν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Τοὐλάχιστον ὁ Ἐφιάλτης οὗτος ἐλέγετο ἐν γένει ὡς ὁ κύριος προδότης τοῦ ὀλεθρίου τούτου μυστηρίου μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Περσῶν, οἱ ἀμφικτύονες ἐπεκήρυξαν ἐπ' αὐτῷ φυγόντι ἀργύριον, ὅ ἐστι προσδιώρισαν χρηματικὴν ἀμοιβὴν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε θανατώσει ἢ συλλάβει αὐτόν. καί, ὅτε ἐπανελθὼν εἰς τὰ ἴδια ἔπειτα ἐφονεύθη ὑπὸ προσωπικοῦ τινος ἐχθροῦ, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτίμησαν τὸν φονέα ὡς εὐεργέτην τῆς πατρίδος. Ἀλλ' ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀτραπὸς δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς πολλούς, ἰδίως εἰς τοὺς Θεσσαλούς, οἵτινες μετὰ τοιούτου ζήλου ὑπηρέτουν ἤδη τὸν Ξέρξην· διὸ πολλὰ διεδόθησαν προδοτῶν ὀνόματα, τὸ δὲ τοῦ Ἐφιάλτου δὲν ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων εἰμὴ ἴσως διότι αὐτὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς τοῦ ἐκπεμφθέντος ἀμέσως διὰ τῆς ἀτραποῦ ἐκείνης στρατοῦ. Τῳόντι, ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ στρατηγὸς Ὑδάρνης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν Περσῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν διασφάγα τοῦ Ἀσωποῦ καὶ ἀνελθὼν διὰ τῆς Ἀνοπαίας εὑρέθη περὶ τὰ ἐξημερώματα πλησίον τῆς κορυφῆς ἣν ἐφύλαττον, ὡς προείπομεν, οἱ 1000 Φωκεῖς. Βαθείας δὲ ἐπικρατούσης νηνεμίας, ὁ θροῦς τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ ἐξύπνισε καὶ ἐθορύβησε τοὺς φύλακας· ἀλλ' ἡ κατάπληξις ὑπῆρξεν ἀμοιβαία, διότι ὁ Ὑδάρνης ἠρώτησεν ἔντρομος τὸν ὁδηγὸν αὐτοῦ ἂν καὶ αὐτοὶ εἶναι Λακεδαιμόνιοι· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐβεβαιώθη ὅτι ὄχι, ἐπετέθη, καὶ διὰ πολλῶν καὶ πυκνῶν τοξευμάτων ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν δίοδον καὶ νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν εἰς τὰ ὑψηλότερα τοῦ ὄρους μέρη. Τότε ἀπεδείχθη οἷον λάθος ἔπραξαν οἱ

Ἕλληνες μὴ ἐκπέμψαντες εἰς Θερμοπύλας ὁλόκληρον τὴν δύναμιν αὐτῶν, διότι,ἂν ἡ ἀτραπὸς ἐφρουρεῖτο ὑπὸ πλειόνων ἀνδρῶν, βεβαίως οὐδὲ ταύτην ἤθελον ἐκπορθήσει ποτὲ οἱ Πέρσαι. Ὁ δὲ Ὑδάρνης, μὴ χρονοτριβῶν περὶ τὴν καταδίωξιν τῶν Φωκέων, ἔσπευσε πρὸς τὰ πρόσω, ἐπὶ τῆς κατωφεροῦς τῆς ἀτραποῦ πλευρᾶς, συντομωτέρας οὔσης τῆς ἀνωφεροῦς, καὶ ἔφθασε μετὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Πολὺ πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν κατάβασιν αὐτοῦ, ὁ Λεωνίδας εἶχε λάβει ἤδη τὴν δει-

Τοπογραφικὸς χάρτης τῶν ἐν Θερμοπύλαις μαχῶν

νὴν ἀγγελίαν ὅτι κινδυνεύει νὰ κυκλωθῇ (¹). Ἐντεῦθεν κατέστη πρόδηλον ὅτι ἡ ἄμυνα τῶν Θερμοπυλῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ παραταθῇ, ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν αὐτόθι τεταγμένων Ἑλλήνων ὑπέλαβον μάταιον νὰ ἐπιμείνωσι, θυσιαζόμενοι ἀνωφελῶς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας· μηδὲ δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο, καθότι οἱ γενναιότατοι καὶ συνετώτατοι τῶν Εὐρωπαίων μηχητῶν ἤθελον σήμερον πράξει τὸ αὐτὸ ἀκαταχρίτως. Ἀλλὰ τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστὴ ὑπῆρξεν ἡ αὐταπάρνησις τοῦ Λεωνίδου,

(¹) Ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ τοῦ Κυμαίου ἱστοριογράφου Ἐφόρου ἡ παράδοσις ἡ γνωστὴ ἡμῖν ἀπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου (ΙΑ´ 4) ὅτι ὁ Λεωνίδας ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τοσοῦτον ἀσθενῆ στρατὸν διότι ἦτο πεπεισμένος περὶ τῆς ἥττης καὶ εἶχεν ἀπόφασιν νὰ πέσῃ ἐν Θερμοπύλαις. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Ζ 207) ῥητῶς μαρτυρούμενον γεγονὸς ὅτι ὁ Λεωνίδας ἐζήτησεν ἐπικουρίας παρὰ τῆς Σπάρτης ἀναιρεῖ πάντα ταῦτα.

ὅστις ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ οὐδὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀμηχανίᾳ τὴν θέσιν τῆς ὁποίας ἐπετράπη αὐτῷ ἡ ἄμυνα. Ναὶ μὲν ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον πολλάκις ἐρρήθη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως, διότι ὁ νόμος, ὁ δεσπότης τῆς πατρίδος αὐτοῦ νόμος, ἐπέβαλλεν αὐτῷ τὸ καθῆκον τοῦτο ἀπαραιτήτως, «οὐκ ἐῶν φεύγειν οὐδὲν πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ μάχης», ἀλλ' ἐπιτάσσων «μένοντας ἐν τῇ τάξει ἐπικρατέειν ἢ ἀπόλλυσθαι». Ὥστε, ἂν ὑπεχώρει, ἤθελεν ἐκθέσει ἑαυτὸν εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος ὄνειδος. Μὴ ἀπατώμεθα ὅμως καὶ ἐλαττῶμεν οὕτω δωρεὰν τὸ κάλλος τῆς ἀειμνήστου ἐκείνης θυσίας· ὅτι ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόζετο πάντοτε κατὰ γράμμα ἀλλ' ἦτο ἐπιδεκτικὸς ἑρμηνείας μαρτυροῦσι καὶ ἄλλαι μὲν πολλαὶ τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας περιστάσεις, μάλιστα δὲ τὸ σύγχρονον παράδειγμα τοῦ Εὐρυβιάδου. Ὁ σπαρτιάτης οὗτος στόλαρχος εἶχεν ἤδη ἅπαξ ἐγκαταλίπει τὴν ταχθεῖσαν αὐτῷ περὶ Ἀρτεμίσιον θέσιν καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐγκατέλιπεν αὐτήν, τὴν δὲ πρώτην φορὰν ὅλως ἀμαχητί· καὶ ὅμως δὲν κατεδικάσθη, δὲν ἀπεδοκιμάσθη, διότι, ὑπενδίδων εἰς βίαν ἀνωτέραν, διέσωσε τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν ἵνα χρησιμεύσῃ τῇ πατρίδι εἰς εὐθετωτέραν περίστασιν. Καὶ ὄχι μόνον οὐδεμίαν ἔπαθεν ἀτιμίαν ἀλλ' ἐξ ἐναντίας παρέμεινεν ἀρχηγὸς τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην. Δὲν ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Λεωνίδας νὰ μείνῃ καὶ ἀέκων ἐν Θερμοπύλαις, πειθόμενος εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Τοῦτο ἠδύναντο νὰ λέγωσιν οἱ Σπαρτιᾶται βραδύτερον, ἵνα ὑπερυψῶσι τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Λεωνίδας ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας πυρὸς δι' οὗ μᾶλλον ἢ πρὸς ἐκπλήρωσιν οἱουδήποτε νόμου μεγαλουργοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ καὶ νὰ πέσῃ, πεποιθὼς ὅτι ἡ θυσία αὕτη ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ μὲν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ κλέος ἀίδιον, νὰ συντελέσῃ δὲ πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς λαμπροτάτης νίκης εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς εὐγενοῦς ἁμίλλης ἣν ἤθελεν ἐξάψει ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς Ἕλληνος [1]. Οἱ περὶ τὸν Λεωνίδαν Σπαρτιᾶται, τὰ αὐτὰ ἔχοντες φρονήματα, ἔμειναν προθύμως μετὰ τοῦ βασιλέως αὐτῶν· ἔμειναν ὁμοίως ὁ μάντις Μεγιστίας ὁ ἀκαρνάν, ὅστις ἠρκέσθη ν' ἀποπέμψῃ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν· οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς καὶ οἱ Θηβαῖοι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐννοοῦμεν διότι ἐκράτησεν ὁ Λεωνίδας, ἐνῷ ἦτο σχεδὸν πρόδηλον ὅτι ἐπὶ τέλους θέλουσι προδώσει· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔσπευσαν νὰ ὑποχωρήσωσι, πρὶν ἢ ἀποκλεισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ὑδάρνους. Ἀλλά, ἵνα γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀπεφάσισαν νὰ διακινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον τοῦτον κίνδυνον, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν εὑρέθησαν νεκροὶ Ἑλ-

---

(1) Καθ' Ἡρόδοτον (Η. 220) ὁ Λεωνίδας παρωρμήθη εἰς τὴν ἡρωικὴν βουλὴν αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ τῆς Πυθίας, παριστῶντος ὡς ἀναγκαίαν τὴν θυσίαν ἑνὸς βασιλέως Σπάρτης πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος, κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησιν ἐπικρατοῦσαν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν δόξαν, ὅτι ἡ θυσία τοῦ βασιλέως σώζει τὸν λαόν. Ὁ χρησμὸς ἔλεγεν·

Ὑμῖν δ', ὦ Σπάρτης οἰκήτορες εὐρυχόροιο,
ἢ μέγα ἄστυ ἐρικυδὲς ὑπ' ἀνδράσι Περσεΐδῃσι
πέρθεται, ἢ τὸ μὲν οὐκί, ἀφ' Ἡρακλέους δὲ γενέθλης
πενθήσει βασιλῆ φθίμενον Λακεδαίμονος οὖρος.

Ὥστε ὁ χρησμὸς ἐτίθει τὸ δίλημμα περὶ καταστροφῆς ἢ Σπάρτης ἢ ἑνὸς βασιλέως.

Τινὲς τῶν νεωτέρων ὑπεράγαν κριτικῶν ἐθεώρησαν τὸν χρησμὸν τοῦτον ἐπινοηθέντα μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις καταστροφήν.

ληνες καθ' Ἡρόδοτον 4.000. Ἐκ τούτων εἶχον μὲν πέσει τινὲς κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἡμέρας ἀλλὰ βεβαίως ὄχι πολλοί· ἀφ' ἑτέρου οἱ πλειότεροι Θηβαῖοι παρεδόθησαν, ὥςτε οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἀγωνισθέντες καὶ πεσόντες ἦσαν τοὐλάχιστον 2.500 ἄνευ τῶν Θηβαίων, διὰ νὰ φθάσωμεν δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, ἂν οἱ 700 Θεσπιεῖς δὲν συνωδεύοντο ἕκαστος εἰμὴ ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ, τῶν 300 Σπαρτιατῶν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο, ὡς προϋπεδείξαμεν, ὑπὸ πολὺ πλειόνων εἱλώτων. Καὶ τῳόντι πολλοὶ ἀναφέρονται οἱ πεσόντες εἵλωτες, ἡ δὲ τοιαύτη πίστις τῶν ταλαιπώρων τούτων δούλων πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν, καθ' ἣν ἡμέραν πλεῖστοι μὲν ἐλεύθεροι Ἕλληνες ὑπεχώρουν ἀμαχητί, οἱ δὲ Θηβαῖοι παρεδίδοντο, ἀποτελεῖ ἓν τῶν παραδοξοτάτων γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Κατὰ τὴν γενομένην προηγουμένως μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ Ἐφιάλτου συμφωνίαν ὁ Ξέρξης ἤθελε νὰ ἀναβάλῃ, κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἡμέραν, τὴν ἐπίθεσίν του μέχρι τῆς μεσημβρίας περίπου, ὅτε ἦτο πιθανὸν ὅτι ὁ ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην στρατὸς ἔμελλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων· ὁ Λεωνίδας ὅμως, ἅμα ἔμαθε τὸν ἀπὸ τῆς ἀτραποῦ ἐπερχόμενον κίνδυνον καὶ ἀπέπεμψε τοὺς θέλοντας νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐκ τῶν συμμάχων, βλέπων ὅτι δὲν μένει εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποθάνωσιν, ὅσον ἐνδέχεται πλείονας καταβάλλοντες ἐχθρούς, ἀπεφάσισε νὰ περιορισθῇ ἤδη, ὡς πρότερον, εἰς ἁπλῆν ἄμυναν· ὅθεν ἐξορμήσας πρῶτος εἰς τὸν ἐκτὸς τῶν πυλῶν εὐρύτερον χῶρον προσέβαλεν ἐκθύμως τοὺς προτεταγμένους τῶν πολεμίων, ὧν πλεῖστοι ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐνταῦθα, οἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν δοράτων φονευθέντες, οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν, οἱ δὲ ἕνεκα τοῦ ἰδίου αὐτῶν πλήθους καταπατηθέντες. Ἀλλὰ τὰ περσικὰ στίφη ἦσαν ἀνεξάντλητα· οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρώτρυνον αὐτὰ ἀκαταπαύστως, διὰ μαστίγων, εἰς τὰ πρόσω, τὰ πλεῖστα τῶν ἑλληνικῶν δοράτων ἐπὶ τέλους ἐθραύσθησαν· οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθησαν μὲν τὸν ἀπηλπισμένον τοῦτον ἀγῶνα διὰ τῶν ξιφῶν αὐτῶν, ἀλλὰ τότε πίπτει ὁ Λεωνίδας· καὶ κατώρθωσαν μὲν οἱ περὶ αὐτὸν ἥρωες νὰ ἀνασώσωσι τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, μετὰ φοβερὰν συμπλοκὴν πρὸς τοὺς πολεμίους, τοὺς καταβαλόντας πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα ἁρπάσωσι τὸν ἀνεκτίμητον ἐκεῖνον ἆθλον, πλείστους δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπολέσαντες τῶν ἡγεμόνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις δύο τοῦ Ξέρξου ἀδελφούς· ἀλλ' ἤδη οἱ Ἕλληνες, παντάπασιν ἀπειρηκότες καὶ ἐλάχιστοι μείναντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι συμπαραλαμβάνοντες καὶ τὸν νεκρὸν τοῦ βασιλέως, ἐντὸς τῶν πυλῶν, ὄπισθεν τοῦ τείχους, ὅπου, συμπυκνωθέντες πάντες οἱ περιλιπόμενοι ἐπὶ μικροῦ τινος λόφου, ἔμειναν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ τε κατὰ μέτωπον στρατοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην μοίρας, ἥτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπέλθει εἰς τὰ νῶτα αὐτῶν. Οὕτω δὲ πανταχόθεν κυκλωθέντες ἐθανατώθησαν ὅλοι, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, καὶ μηδὲ τότε ἀποβαλόντες τὸ θάρρος αὐτῶν ἀλλὰ μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς διατελέσαντες ἀμυνόμενοι, «μαχαίρῃσι, τοῖσι αὐτῶν ἐτύγχανον ἔτι περιεοῦσαι, καὶ χερσὶ καὶ στόμασι», λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ὁ νέος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἔπους Ὅμηρος.

Τοιουτοτρόπως ἔπεσον οἱ ἡρωικοὶ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχοι, Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς, ἅπαντες ἀναδειχθέντες ἄνδρες καλοὶ κἀγαθοί· καὶ ὅμως ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τινὰς ἐξαιρέτως διαπρέψαντας, ὡς τῶν ἀρίστων ἀρίστους, τοὺς σπαρτιάτας Διηνέκην, Ἀλφεόν, Μάρωνα καὶ τὸν θεσπιέα Διθύραμβον. Τίς δὲν γινώσκει τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀπάντησιν; «Τὸ πλῆθος τῶν βαρβάρων εἶναι τοσοῦτον», εἶπον εἰς αὐτόν, «ὥστε βάλλοντες τὰ τοξεύματα ἀποκρύπτουσι τὸν ἥλιον διὰ τοῦ πλήθους τῶν βελῶν»· ὁ δέ, «τόσῳ καλλίτερον,» ἀπεκρίθη, «διότι θέλομεν πολεμήσει πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ σκιάν, καὶ οὐχ ἐν ἡλίῳ». Ὁ Ἡρόδοτος ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὰ ὀνόματα ἑνὸς ἑκάστου τῶν τριακο-

σίων Σπαρτιατῶν, καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἐνιαυτοὺς ὁ Παυσανίας ἀνέγνωσεν ἔτι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐπὶ κίονος, ἐν Σπάρτῃ, ἀναγεγραμμένα. Εἷς δὲ καὶ μόνος ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀριστόδημος, εἶχεν ἐπανέλθει οἴκοι, μὴ κοινωνήσας τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀριστόδημος καὶ εἷς ἄλλος τῶν τριακοσίων, ὁ Εὔρυτος, ἦσαν ἀπόντες δι' ἀδείας ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ κατέκειντο ὀφθαλμιῶντες ἐν Ἀλπηνῷ, ὅτε ἔμαθον ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποθάνωσιν ἐν Θερμοπύλαις· τότε ὁ μὲν Εὔρυτος, ζητήσας τὰ ὅπλα καὶ ἐνδυθείς, διέταξε τὸν εἵλωτα αὐτοῦ νά τον φέρῃ εἰς τοὺς μαχομένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔπεσε γενναίως πολεμήσας, ὁ δ' Ἀριστόδημος δὲν ἐμιμήθη τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην τοῦ νοσοῦντος συντρόφου, ἀλλὰ λιποψυχήσας ἕνεκα τῆς σωματικῆς ἀλγηδόνος ἐπανῆλθεν εἰς Σπάρτην, ὅπου περιεφρονήθη δεινῶς διὰ τοῦτο, ὡς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, μέχρις οὗ μετὰ ἓν ἔτος ἐξέπλυνε τὸν ῥύπον τῆς ἀτιμίας ταύτης κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσεν ὑπερτερήσας ἅπαντας τοὺς συναγωνιστὰς ἐπ' ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ. Μὴ νομίσωμεν ἐν τούτοις ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τὸν Ἀριστόδημον ἦτο μοναδικὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὅλοι οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αἴσθημά τι ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ὁπωσδήποτε φυγομαχήσαντα στρατιώτην, ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν πρὸς τὴν Αἴγιναν πόλεμον, μάχης γενομένης ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης, ἐθανατώθησαν ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν ἑνός, ὅστις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας· ἀλλ' ἐνταῦθα αἱ γυναῖκες τῶν ἀποθανόντων, περιστοιχίσασαι τὸν ἄνθρωπον, ἠρώτων ἑκάστη τί ἀπέγινεν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἐκέντων αὐτὸν ἀδιακόπως διὰ τῶν περονῶν τῶν ἱματίων αὐτῶν, μέχρις οὗ ἐθανάτωσαν τὸν δυστυχῆ. Καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν δὲ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης συναντῶμεν ἀνάλογά τινα παραδείγματα. Κατ' Αὔγουστον τοῦ 1444 ἔτους μ. Χ. 1500 Ἐλουήτιοι, καίτοι ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἀποτρεπόμενοι, ἐξώρμησαν, περὶ τὴν πόλιν Βασιλείαν, κατὰ 40.000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, καὶ φοβερὰν ἐπενεγκόντες εἰς αὐτοὺς ζημίαν ἔπεσον ἅπαντες πλὴν 16, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς ὑπολαβόντες ἀσύνετον τὸν ἀγῶνα δὲν μετέσχον αὐτοῦ· ὅτε ὅμως ἐπάνῆλθον εἰς τὰ ἴδια οἱ ἑκκαίδεκα οὗτοι ὄχι μόνον οἰκτρῶς περιεφρονήθησαν ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν ἀλλὰ μόλις διέφυγον τὸν θάνατον.

Οἵα δὲ θλιβερὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς τελευτῆς τῶν γενναίων ἐκείνων Σπαρτιατῶν καὶ Θεσπιέων καὶ τῆς τῶν Θηβαίων προδοσίας! Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμέραν εἰμὴ ἀέκοντες, ἅμα δὲ οἱ ἀπειρηκότες Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς ὑπεχώρησαν ἐντὸς τῶν πυλῶν, οἱ Θηβαῖοι χωρισθέντες ἀπ' αὐτῶν ἐπλησίασαν πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ προτείναντες τὰς χεῖρας ἐζήτησαν συγχώρησιν, κραυγάζοντες ὅτι ἦσαν φίλοι καὶ ὑπήκοοι τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὅτι βιασθέντες προσῆλθον εἰς Θερμοπύλας, περὶ οὗ ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ Θεσσαλοί. Ὅθεν ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐφονεύθησαν, πρὶν ἢ οἱ Πέρσαι νοήσωσι περὶ τίνος πρόκειται, ἠξιώθησαν συγγνώμης· ἀλλ' ὅμως ἐστίχθησαν διὰ βασιλείων στιγμάτων, καὶ πρῶτος πάντων ὁ στρατηγὸς αὐτῶν Λεοντιάδης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλούταρχος, γράψας πραγματείαν τινὰ «περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας», ἐν ᾗ ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ τοῦτον περιπεσόντα εἰς πολλὰ ψεύματα καὶ πλάσματα, ἀγανακτεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὰ περὶ Θηβαίων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἱστορούμενα, ἐπαγόμενος πρὸς ἀναίρεσιν αὐτῶν ὅτι ἡγεμὼν τῶν Θηβαίων ἐν Θερμοπύλαις δὲν ἦτο ὁ Λεοντιάδης ἀλλ' ὁ Ἀνάξανδρος, καὶ ὅτι ὅλως παράλογον ἦτο νὰ ἐπιβάλῃ ὁ Ξέρξης τὸ ὄνειδος ἐκεῖνο τῆς στίξεως εἰς φίλους καὶ ὑπηκόους. Ἀλλ' ὁ Πλούταρχος ἤκμασε περὶ τὰ ἑξακόσια ἔτη μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην καὶ τὸν σύγχρονον αὐτῆς Ἡρόδοτον· πρὸς τούτοις ὁ Πλούταρχος, καθὸ Χαιρωνεύς, δηλαδὴ Βοιωτός, εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν προπατόρων· ὥστε κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον τοῦ πατρὸς τῆς

ἱστορίας ἀξιόπιστος, τὸ δὲ γεγονὸς τῆς ἀμφιβόλου διαγωγῆς καὶ τῆς ἐπὶ τέλους παραδόσεως τῶν Θηβαίων φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Ἴσως τὰ περὶ στίξεως διεθρυλήθησαν διὰ τὴν περιφρόνησιν ἥτις ἐπεκράτησε κατ' αὐτῶν μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἡ τιμωρία αὕτη δὲν εἶναι ὅλως ἀπίθανος, διότι ὁ μέγας βασιλεύς, τοῦ ὁποίου ἡ τυφλὴ ὀργὴ εἶχε πρό τινων μηνῶν μαστιγώσει τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀγανακτήσεώς του δι' ἣν συνήντησεν ἀντίστασιν, νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐνόχους καὶ αὐτοὺς ἐκείνους ὅσοι κατηναγκασμένοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Μήπως, ὅτε μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐπεσκέφθη τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἐσεβάσθη τὸν νεκρὸν τοῦ Λεωνίδου; μήπως δὲν διέταξεν, ἀποκοπείσης τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, νὰ ἀνασταυρωθῇ; Καὶ ὅμως οἱ Πέρσαι ἐσέβοντο ἐξαιρέτως τοὺς ἀγαθοὺς περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἄνδρας. Ἀλλ' ἡ ὑπερβολικὴ δυσχέρεια τοῦ πρώτου τούτου ἀγῶνος καὶ ἡ δεινὴ φθορὰ ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στρατὸς εἶχον καταστήσει τὸν Ξέρξην ἔξω φρενῶν· ἡ δὲ ταραχὴ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ὁμιλίας ἣν ἔλαβε τότε πρὸς τὸν Δημάρατον. Διότι προσκαλέσας τὸν πρῴην βασιλέα τῆς Σπάρτης, «Δημάρατε», τῷ εἶπεν, εἶσαι ἀνὴρ ἀγαθός, καὶ πάντα ὅσα προεῖπας ἀπέβησαν ἀληθῆ. Εἰπέ μοι λοιπὸν τώρα ὁπόσοι ὑπάρχουσιν ἀκόμη Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἂν ὅλοι εἶναι πολεμισταὶ τοιοῦτοι οἷοι οἱ ἐνταῦθα πεσόντες». Ὁ δὲ «ὦ βασιλεῦ», ἀπεκρίθη, τὸ πλῆθος ὅλων τῶν Λακεδαιμονίων εἶναι πολύ, καὶ πολλαὶ εἶναι αἱ πόλεις αὐτῶν· ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ ὑπάρχουσιν 8.000 ἄνδρες ὅμοιοι καθ' ὅλα τῶν ἐνταῦθα ἀγωνισαμένων· οἱ δὲ ἄλλοι Λακεδαιμόνιοι εἰσὶ μὲν τούτων ὑποδεέστεροι ἀλλ' ὅμως καὶ οὗτοι ἄνδρες ἀγαθοί. «Ἐξήγησέ μοι λοιπόν» ὑπέλαβεν ὁ Ξέρξης, «διὰ τίνος ὀλιγώτερον δυσχεροῦς τρόπου δυνάμεθα νὰ ἐπικρατήσωμεν τοιούτων ἀνδρῶν». Τότε ὁ Δημάρατος τὸν συνεβούλευσε, προεκπέμψας ἰσχυρὰν τοῦ στόλου αὐτοῦ μοῖραν νὰ καταλάβῃ τὰ Κύθηρα καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς Λακωνικῆς, περισπῶν οὕτω τὴν προσοχὴν τῆς Σπάρτης καὶ διακωλύων αὐτὴν τοῦ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀγῶνα. Ἐνῷ, ἂν ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ δύναμις καταλάβῃ τὸν στενὸν τῆς Κορίνθου ἰσθμόν, ὁ μέγας βασιλεὺς θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτόθι ἀγῶνας πολὺ δυσχερεστέρους τῶν ὅσους εἶδεν ἄχρι τοῦδε. Κατ' εὐτυχίαν, ἐπελθὼν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου Ἀχαιμένης ἐπολέμησε τὴν γνώμην τοῦ Δημαράτου, ἀξιώσας ὅτι ἡ περσικὴ δύναμις ἥ τε κατὰ γῆν καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν, συνηνωμένη, ἔμελλε διὰ τῆς ὁμολογουμένης αὐτῆς ὑπεροχῆς νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ πολὺ ἀσφαλέστερον· ὥστε ἐματαιώθη οὕτως ἡ συμβουλὴ ἐκείνη, ἥτις, ἂν ἐξετελεῖτο, ἤθελε πιθανώτατα ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τῆς Ἑλλάδος.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἔμειναν ἐν τῷ μεταξὺ ἄπρακτοι οὐδὲ οἱ τὸν παρακείμενον πορθμὸν κατέχοντες στόλοι. Εἴδομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐπανέλθει ἐκ Χαλκίδος εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον ἅμα πληροφορηθέντες τὴν μεγάλην φθορὰν ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στόλος ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας, ἀλλ' ἡ φθορὰ αὕτη δὲν ἦτο ὅση κατ' ἀρχὰς ὑπελήφθη· ὅθεν,ὅτε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ εἶδον τὰ τῶν πολεμίων πλοῖα εἰς τὰς Ἀφέτας πολυάριθμα εἰσέτι ὄντα καὶ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ βεβαίως πλειότερα τῶν ἑλληνικῶν, ἀπεφάσισαν αὖθις νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀμαχητὶ εἰς τὰ ἔσω τῆς Ἑλλάδος. Οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοίας μαθόντες τοῦτο καθικέτευσαν τὸν Εὐρυβιάδην νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀναχώρησίν του ἐπί τινας τοὐλάχιστον ἡμέρας, μέχρις οὗ λάβωσι καιρὸν νὰ ἀσφαλίσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀναβολὴ ὑπελήφθη ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ ναύαρχος ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐκδώσῃ τὰς περὶ ὑποχωρήσεως διαταγάς, ὅτε οἱ Εὐβοεῖς, οἵ-

τινες, ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκον τήν τε ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν διὰ Πελάγοντος 30 τάλαντα, ἤτοι 180.000 δραχμῶν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ κατορθώσῃ νὰ μείνῃ ὁ στόλος καὶ νὰ ναυμαχήσῃ πρὸ τῆς Εὐβοίας. Ποτὲ πρότασις δὲν ἐγένετο προσφορώτερον τῆς προτάσεως ταύτης τῶν Εὐβοέων, διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ὅλας τὰς ἀγαθὰς καὶ εἰς ὅλας τὰς πονηρὰς τοῦ Θεμιστοκλέους προαιρέσεις. Τῳόντι οὐδεὶς κάλλιον αὐτοῦ κατενόει ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐγκατέλειπε τὸ 'Αρτεμίσιον, οἱ ἐν Θερμοπύλαις ἐκινδύνευον νὰ κυκλωθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης καὶ ἀνετρέπετο οὕτως ἅπαν τὸ ἀμυντικὸν τῶν Ἑλλήνων βούλευμα. Ἡ περὶ τούτου πεποίθησίς του ἦτο τοσαύτη ὥστε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἶχεν ἀποφασίσει, καὶ ἂν ὅλοι ἀνεχώρουν, νὰ μείνῃ αὐτόθι μόνος μετὰ τῶν ἀττικῶν τριήρων, ἐπὶ δὲ τούτῳ εἶχε γράψει εἰς 'Αθήνας πρὸ ἡμερῶν νά τῳ σταλῶσι 50 περίπου ἔτι πλοῖα, τὰ ὁποῖα καὶ κατέφθασαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῶν 271 πλοίων 147 ἀνῆκον εἰς τοὺς 'Αθηναίους, ἐπελθόντων ἔτι 53, ὁ Θεμιστοκλῆς ἠδύνατο, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, νὰ προκινδυνεύσῃ αὐτόθι μετὰ 200 τριήρων. 'Εννοεῖται λοιπὸν μετὰ πόσης προθυμίας ἐδέχθη τὰς τῶν Εὐβοέων προτάσεις, δι' ὧν ἅμα μὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ τὴν ὁλοσχερεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ἅμα δὲ παρείχετο αὐτῷ ἀφορμὴ ἀξιολόγου χρηματικῆς ὠφελείας· ὅθεν δοὺς ἐκ τῶν 30 ταλάντων 6 εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, 3 εἰς τὸν κορίνθιον 'Αδείμαντον καὶ ὀλίγα τινὰ εἰς ἄλλους ἡγεμόνας, ὡς ἐξ ἰδίων δῆθεν καταβαλλόμενα, κρατήσας δὲ δι' ἑαυτὸν ὅλα τὰ λοιπά, κατέπεισεν ἅπαντας νὰ διατηρήσωσι τὴν σπουδαιοτάτην ἐκείνην στρατηγικὴν θέσιν, καὶ ἐθεράπευσεν οὕτω τό τε κοινὸν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον.

'Αλλ' ἐνῷ οἱ Ἕλληνες μετὰ τοσούτου κόπου ἐπείθοντο νὰ μείνωσιν εἰς 'Αρτεμίσιον οἱ εἰς 'Αφέτας ναυλοχοῦντες πολέμιοι τοσούτῳ ἀπ' ἐναντίας ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς νίκης ὥστε ἐξέπεμψαν 200 πλοῖα ἵνα περιπλεύσαντα τὴν Εὔβοιαν εἰσέλθωσιν ἀπὸ μεσημβρίας εἰς τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς στερεᾶς πορθμὸν καὶ συλλάβωσιν οὕτως ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα, διαφυγόντα ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἤθελον ζητήσει τὴν σωτηρίαν αὐτῶν διὰ τοῦ πορθμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον μὲν τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων τούτων ἀλλ' ἀποφασίσαντες ἤδη νὰ ναυμαχήσωσι καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, θεωροῦντες δὲ τοὺς πολεμίους στερηθέντας ἔτι οὐ μικρᾶς δυνάμεως, προῆλθον εἰς τὸ πέλαγος κατὰ τὸ δειλινόν, παρέταξαν ἐν κύκλῳ τὰς τριήρεις, ἔχοντες πανταχόθεν τὰς μὲν πρύμνας πρὸς τὰ ἔσω, τὰς δὲ πρῴρας πρὸς τὰ ἔξω, καὶ προεκάλεσαν οὕτω τοὺς βαρβάρους εἰς μάχην. Οἱ δὲ ἀντεπεξῆλθον θαρρούντως ἐκ τοῦ παραχρῆμα καί, διὰ μεγαλυτέρου κύκλου περιέκλεισαν τοὺς ἡμετέρους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἴωνες καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἀέκοντες μετὰ τοῦ Πέρσου στρατευόμενοι ἐλεεινολόγουν ἤδη ὡς ἀπολωλότας. 'Αλλὰ τότε, δευτέρου δοθέντος σημείου, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἐκωπηλάτησαν ἀπὸ τοῦ ἔσω κύκλου καὶ ἐπιπλεύσαντα ῥαγδαίως κατὰ τῶν πολεμίων ἐκυρίευσαν ἢ κατέστρεψαν τριάκοντα αὐτῶν νῆας. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη τόλμη ἐξέπληξε κατ' ἀρχὰς τοὺς Πέρσας· συνελθόντες ὅμως μετ' ὀλίγον ἐξηκολούθησαν οὗτοι τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπήγαγον οὐ μικρὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ζημίας, μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, διελύθησαν οἱ διαμαχόμενοι, καὶ ἐπανῆλθον ἕκαστοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ μὲν Πέρσαι εἰς 'Αφέτας, οἱ δ' Ἕλληνες εἰς τὸ 'Αρτεμίσιον.

Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης. Ἡ δ' ἐπελθοῦσα νὺξ ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ νέας ἀφορμὰς θάρρους εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι κατὰ τὴν νύκτα ταύτην φοβερὰ πάλιν ἐξερράγη καταιγίς· ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εὐθὺ ἐπὶ τὰς 'Αφέτας, ὥστε, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες διετέλουν ἐν σκέπῃ αὐτοῦ, οἱ κατανεικρὺ αὐτῶν ὁρμοῦντες πολέ-

λέμιοι ἔπαθον φθορὰν δεινήν· τὸ δὲ χείριστον, τὰ παρὰ τὴν Εὔβοιαν παραπλέοντα πλοῖα, καταληφθέντα ὑπὸ τῆς τρικυμίας ταύτης, κατεστράφησαν ἅπαντα εἰς τὰ Κοῖλα τῆς Εὐβοίας μεταξὺ Γεραιστοῦ καὶ Καφηρέως, τῆς ἄκρας ἥτις [illegible] ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, διὸ ὠνομάζετο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ξυλοφάγος. Καὶ τὴν ἐπιοῦσαν προσῆλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας αἱ 53 νέαι ἀττικαὶ τριήρεις, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ὅθεν οὗτοι, πολυειδῶς ἤδη ἐνθαρρυνθέντες, ἐπέπλευσαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ ἐν Θερμοπύλαις ἀγῶνος, ἐπὶ τοὺς εἰς Ἀφέτας πολεμίους καὶ προσβαλόντες ἰδίως τὰ πρὸ τῶν ἄλλων ἠγκυροβολημένα κιλίκια πλοῖα πολλὰ ἐξ αὐτῶν κατέστρεψαν· ἀλλ' ὁ λοιπὸς περσικὸς στόλος, ὁ πολλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα παθών, δὲν ἀντεπεξῆλθε τότε εἰς μάχην.

Τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν οἱ ναύαρχοι τῶν πολεμίων, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην ὕβριν καὶ φοβούμενοι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ἐξέπλευσαν, περὶ μεσημβρίαν, πανστρατιᾷ, ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, παραταχθέντες ἐν εἴδει ἡμισελήνου· οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν ἀπεμακρύνθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς παραλίας αὐτῶν, ἵνα μὴ κυκλωθῶσι, καὶ πρὸς τούτοις ἵνα μὴ δύνανται οἱ Πέρσαι, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, νὰ μεταχειρισθῶσιν ὁλόκληρον αὐτῶν τὸν στόλον. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπήγαγε φθορὰν μεγάλην εἰς ἑκατέρους τοὺς ἀντιπάλους· ἐκ τῶν πολεμίων ἠρίστευσαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἵτινες ἐκυρίευσαν πέντε ἑλληνίδας νῆας αὐτάνδρους, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων μάλιστα διέπρεψαν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες καθὸ προκινδυνεύσαντες, ἔπαθον καὶ τὴν πλείστην ζημίαν, διότι τὸ ἥμισυ τῶν πλοίων αὐτῶν ἦσαν δεινῶς βεβλαμμένα. Ὅθεν, διαλυθέντος τοῦ ἀγῶνος, ἤρχισαν πάλιν οἱ Ἕλληνες συλλογιζόμενοι ὅτι δὲν εἶναι πλέον ἀξιόμαχοι· ὅτε ὁ Ἀθηναῖος Ἀβρώνυχος ὅστις μετὰ τοῦ πλοίου αὐτοῦ ἐστάθμευε περὶ Θερμοπύλας, ἵνα διατηρῇ τὴν μεταξὺ τοῦ στόλου καὶ τοῦ πορθμοῦ κοινωνίαν, ἐπελθὼν ἔφερε τὴν θλιβερὰν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Ξέρξης ἐγένετο ἤδη κύριος τῶν πυλῶν, ὥστε, μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἀνάγκης νὰ μένῃ ὁ στόλος εἰς Ἀρτεμίσιον, ἀπεφασίσθη ἀμέσως ἡ ὑποχώρησις· οἱ Εὐβοεῖς ἔσπευσαν νὰ συμπληρώσωσι τὴν διάσωσιν παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο νὰ διασωθῇ· καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἀναχωρήσαντα διῆλθον διὰ τῆς Χαλκίδος καὶ δὲν ἐστάθησαν εἰμὴ εἰς Σαλαμῖνα· ἔπλεον δὲ οἱ Κορίνθιοι πρῶτοι, ὕστατοι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ ἡγεμὼν Θεμιστοκλῆς παρείπετο μετὰ τῶν ἄριστα πλεουσῶν νηῶν ἔσχατος αὐτός, φροντίζων νὰ ἐπιγράφῃ εἰς διαφόρους λίθους, ἐπὶ τῆς παραλίας κειμένους, προσκλήσεις πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου συστρατευομένους Ἴωνας, δι' ὧν ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ μὴ καταπολεμῶσι τοὺς πατέρας αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς Πέρσας, εἰδεμὴ τοὐλάχιστον νὰ ἀπέχωσιν ὅσον ἔνεστι τοῦ ἀγῶνος. Ἔγραψε δὲ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἀποσπάσει τινὰς τῶν Ἰώνων ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἤ, ἂν ὄχι ἄλλο, παραγάγει δυσπιστίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐλαττώσῃ οὕτω τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Θεμιστοκλῆς.
(Ἔπαυλις Ἀλμπάνη, Ρώμη)

Οἱ εἰς Ἀφέτας Πέρσαι ἔλαβον ἀμέσως τὴν ἀγγελίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου· καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπιπλεύσαντες εἰς τὴν Εὔβοιαν, ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἱστιαίας καὶ τῆς πέριξ χώρας· ἐντεῦθεν δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβησαν, δι' ἀδείας τοῦ Ξέρξου, εἰς Θερμοπύλας, ἵνα ἴδωσι τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ τοὺς πεσόντας. Ὁ μέγας βασιλεὺς ἐφρόντισε νὰ θάψῃ τὸ πλεῖστον τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, εἰς 20.000 συμποσουμένων, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ 1000 πτώματα, ἐνῷ ἐπιδεικτικῶς ἐσώρευσε τοὺς 4.000 Ἕλληνας νεκρούς. Ὅτι τόσοι ἦσαν οἱ ἑκατέρωθεν πεσόντες, μαρτυρεῖ ῥητῶς ὁ Ἡρόδοτος, καὶ εἶναι πιθανώτατον· ὁ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀριθμὸς παρεδόθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ διὰ τοῦ ἐπιγράμματος ὅπερ βραδύτερον ἐχαράχθη ἐν Θερμοπύλαις, ἐκ διαταγῆς τῶν Ἀμφικτυόνων.

Μυριάσιν ποτὲ τῇδε τριακοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννάσου χιλιάδες τέτορες.

Ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου, ἠθέλομεν δυσπιστήσει ὁπωσοῦν πρὸς τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, μὴ ἀναφέρον εἰμὴ Πελοποννησίους, προδήλως διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν· ἐπὶ τέλους ἐκ Πελοποννήσου δὲν ἔμειναν εἰμὴ οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς εἵλωτες, τὸ δὲ πλεῖστον τῶν ὁπλιτῶν ἀπετέλεσαν οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ ἡρωϊκὸν τοῦτο ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν πειθαρχίαν τῶν παίδων ἐκείνων τῆς περὶ τὸν Εὐρώταν πόλεως καὶ εἰς τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λεωνίδου. Ὅθεν, ἂν ἄδικον ὑπῆρξε τὸ προαναφερθὲν ἐπίγραμμα, δικαίως ἐπεγράφη παρ' αὐτῷ ἰδίᾳ πρὸς τιμὴν τῶν Σπαρτιατῶν ἕτερον τόδε·

Ὦ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

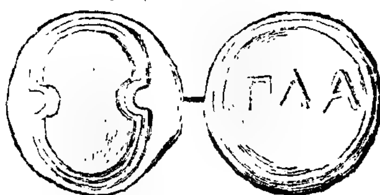
Καὶ δικαίως ὡσαύτως, ἐπὶ τοῦ ἐντὸς τῶν πυλῶν λόφου, ἐφ' οὗ συνεπληρώθη ἡ ἀείμνηστος αὕτη θυσία, ἠγέρθη, εἰς τιμὴν τοῦ Λεωνίδου, λέων λίθινος, φέρων ἐπίγραμμα, ποιηθὲν πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου. Τοὐλάχιστον ὁ δαιμόνιος οὗτος ποιητὴς ἔγραψεν ὑπὲρ τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων ἐγκώμιον, οὗ σῴζεται ἔτι ἡ ἀκόλουθος λαμπρὰ περικοπή·

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων
εὐκλεὴς μὲν ἁ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος,
βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόνων δὲ μνᾶστις, ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος·
ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὔτ' εὐρὼς
οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.
Ἀνδρῶν δ' ἀγαθῶν ὅδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν
Ἑλλάδος εἵλετο· μαρτυρεῖ δὲ καὶ Λεωνίδας
ὁ Σπάρτης βασιλεύς, ἀρετῆς μέγαν λελοιπὼς
κόσμον ἀέναόν τε κλέος.

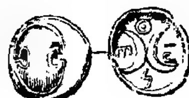
Ὁ δ' αὐτὸς Σιμωνίδης, παρεκτὸς ἄλλων πολλῶν καὶ καλῶν ἐπιγραμμάτων, ἀπεμνημόνευε καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ μάντεως Μεγιστίου, ὅστις, καίτοι κάλλιστα προειδὼς τὸν ἐπερχόμενον θάνατον, δὲν ἠθέλησε νὰ φύγῃ ἐγκαταλείπων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σπάρτης.

Μνῆμα τόδε κλεινοῖο Μεγιστία, ὅν ποτε Μῆδοι
Σπερχειὸν ποταμὸν κτεῖναν ἀμειψάμενοι.
μάντιος, ὃς τότε Κῆρας ἐπερχομένας σαφὰ εἰδὼς
οὐκ ἔτλη Σπάρτης ἡγεμόνας προλιπεῖν.

Ἥρωες μακαριστοὶ οἱ ἀξιωθέντες τοιούτων ὑμνῳδῶν, καὶ ὑμνῳδοὶ μακαριστότεροι οἱ ἀξιωθέντες νὰ ἐγκωμιάσωσι τοιούτους ἥρωας! Ἀλλὰ τὰ θριαμβικὰ ἐκεῖνα ἐπιγράμματα δὲν ἐπετέθησαν, τὰ ἀγέρωχα ἐκεῖνα μνημεῖα δὲν ἠγέρθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἀπέβαλε τοὺς ἐπιδραμόντας βαρβάρους.

Νομίσματα: Πλαταιῶν
(Βοιωτικὴ ἀσπὶς καὶ ΠΛΑ)

Θεσπιῶν
(Βοιωτικὴ ἀσπὶς καὶ δύο ἡμισέληνοι)

Ἤδη δέ, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὑποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἕτερα ἐπεκράτησαν αἰσθήματα, αἰσθήματα ἀθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ. Ὁ Ξέρξης, ὑπεραναπληρώσας τὴν ζημίαν ἣν ὑπέστη, διὰ τῶν συνταχθέντων μετ' αὐτοῦ Μαλιέων, Λοκρῶν, Δωριέων καὶ ἁπάντων τῶν Βοιωτῶν (πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων), προήλαυνε, μετὰ τῶν ἀναριθμήτων αὐτοῦ ὄχλων, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος· ὁ στόλος αὐτοῦ, προσλαβὼν ὁμοίως νέας τινὰς ἐπικουρίας, ἀπό τε τῆς Καρύστου καί τινων Κυκλάδων, προσήγγιζεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, ἂν ὄχι ὅσος ἦτο πρὸ τῶν τρικυμιῶν τὰς ὁποίας ἔπαθε καὶ πρὸ τῶν περὶ Ἀρτεμίσιον μαχῶν, ἀλλ' ὅμως πάντοτε ἀσυγκρίτῳ τοῦ ἑλληνικοῦ καθυπέρτερος. Οἱ ἀσύγγνωστοι διὰ τὴν νωθρότητα αὐτῶν Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς τεταγμένοι Πελοποννήσιοι ἐξέπεμψαν μὲν ἤδη, ἅμα μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Λεωνίδου, ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κλεόμβροτον, τὸν ἐπίτροπον τοῦ Πλειστάρχου, ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Λεωνίδου, ἀλλὰ καιρὸς δὲν ἦτο πλέον νὰ παραταχθῶσιν εἰς Βοιωτίαν, ἵνα προπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, ὅπως εἶχον ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὅθεν περιωρίσθησαν εἰς τὴν ταχίστην καὶ ἀσφαλεστάτην ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ (¹) τῆς Κορίνθου,

(¹) Τὴν μεγαλοφροσύνην ταύτην εὐγλώττως πάνυ καὶ ζωηρῶς ἐξεικονίζει ὁ μέγας ἀθηναϊκὸς ῥήτωρ Ἰσοκράτης ἐν τοῖς ἑξῆς· (Ἰσοκρ. πανηγυρ. παράγρ. 23)· «ἀθύμως γὰρ ἁπάντων τῶν συμμάχων διακειμένων καὶ Πελοποννησίων διατειχιζόντων τὸν Ἰσθμὸν καὶ ζητούντων ἰδίαν αὑτοῖς σωτηρίαν, τῶν δὲ ἄλλων πόλεων ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γεγενημένων καὶ συστρατευομένων ἐκείνοις πλὴν εἴ τις διὰ σμικρότητα παρημελήθη, προσπλεουσῶν δὲ τριήρων διακοσίων καὶ χιλίων καὶ τῆς πεζῆς στρατιᾶς ἀναριθμήτου μελλούσης εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσβαλεῖν, οὐδεμιᾶς σωτηρίας αὐτοῖς ὑπολειπομένης, ἀλλ' ἔρημοι συμμάχων γεγενημένοι καὶ τῶν ἐλπίδων ἁπασῶν διημαρτηκότες, ἐξ ὧν αὐτοὺς μὴ μόνον τοὺς παρόντας κινδύνους διαφυγεῖν ἃς αὐτὸς ἐδίδου βασιλεὺς ἡγούμενος εἰ τὸ τῆς πόλεως προσλάβοι ναυτικὸν παραχρῆμα καὶ Πελοποννήσου κρατήσειν οὐχ ὑπέμειναν τὰς παρ' ἐκείνου δωρεάς, οὐδ' ὀργισθέντες τοῖς Ἕλλησιν ὅτι προυδόθησαν, ἀσμένως ἐπὶ τὰς διαλλαγὰς πρὸς τοὺς βαρβάρους ὥρμησαν, ἀλλ' αὐτοὶ μὲν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας πολεμεῖν παρεσκευάζοντο, τοῖς δ' ἄλλοις τὴν δουλείαν ἐρρωμένοις συγγνώμην εἶχον. Ἡγοῦντο γὰρ ταῖς μὲν ταπειναῖς τῶν πόλεων προσήκειν ἐξ ἅπαντος τρόπου ζητεῖν τὴν σωτηρίαν, ταῖς δὲ προστῆναι τῆς Ἑλλάδος ἀξιούσαις οὐχ οἷόν τε εἶναι διαφεύγειν τοὺς κινδύνους, ἀλλ' ὥσπερ τῶν ἀνδρῶν τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς αἱρετώτερόν ἐστι καλῶς ἀποθανεῖν ἢ ζῆν αἰσχρῶς, οὕτω καὶ τῶν πόλεων ταῖς

παραδίδοντες οὕτως ἕρμαιον εἰς τοὺς βαρβάρους οὐ μόνον τὴν Ἀττικὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ Μέγαρα· ὁ δὲ στόλος διετάχθη νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Τροιζῆνα, ἀφιεμένης οὕτω καὶ τῆς θαλάσσης ἁπάσης εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων, μέχρι τῆς Πελοποννήσου· μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ὁ Εὐρυβιάδης, παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπείσθη νὰ μείνῃ προσωρινῶς, ἐπί τινας ἡμέρας, εἰς Σαλαμῖνα, ἵνα δώσῃ εἰς τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς καιρὸν νὰ ἀνασώσωσι τοὐλάχιστον τὰς οἰκογενείας των.

Φοβερὰ τῳόντι ἦτο μάλιστα ἡ τῶν Ἀθηναίων τούτων τύχη, διότι, ἐνῷ πλειοτέρας παντὸς ἄλλου εἶχον καταβάλει ἄχρι τοῦδε θυσίας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος, ἐνῷ ἐπιβαίνοντες εἰς τὰ πλοῖα κατὰ συμβουλὴν τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχον λάβει ὑπόσχεσιν ῥητὴν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι θέλουσιν ὑπερμαχήσει διὰ ξηρᾶς ὑπὲρ τῆς χώρας αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως, ἔβλεπον ἤδη ἁπάσας τὰς προσδοκίας ταύτας ψευσθείσας καὶ ἑαυτοὺς ἠναγκασμένους νὰ παραδώσωσι μὲν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὰς ἑστίας αὐτῶν καὶ περιουσίας, νὰ φέρωσι δὲ εἰς τὰ ξένα τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἡ μεγαλοφροσύνη ὥστε κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον συναγωνισταὶ αὐτοῦ, ἀποβάντες εἰς Φάληρον, εἰσῆλθον κατηφεῖς καὶ τεθλιμμένοι εἰς Ἀθήνας, οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, οὐδεμία μετανοίας ἔνδειξις, οὐδεμία περὶ συνθηκολογήσεως πρὸς τὸν ἐχθρὸν πρότασις, ἀλλά, αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ ὁμονοοῦντες θαυμασίως, διετέλεσαν πράττοντες ὁμοθυμαδὸν πᾶν ὅ,τι ἀπῃτεῖτο, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ὥραν, πρός τε τὴν κοινὴν καὶ τὴν ἰδίαν σωτηρίαν. Οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐξέδωκαν ἐν τῷ ἅμα διακήρυξιν, δι' ἧς ἕκαστος Ἀθηναῖος προσεκλήθη νὰ φέρῃ ἐκτὸς τῆς χώρας, ὅπως ἀσφαλέ-

---

ὑπερεχούσαις λυσιτελεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι μᾶλλον ἢ δούλαις ὀφθῆναι γενομέναις». Λέγει δὲ καὶ ὁ ἀφελῶς τὰ πάντα ἀφηγούμενος καὶ ἀφελῶς καὶ εἰλικρινῶς κρίνων Ἡρόδοτος (Η. 139) τάδε·

«Ἐνθαῦτα ἀναγκαίῃ ἐξέργομαι (περὶ Ἀθηναίων) γνώμην ἀποδέξασθαι ἐπίφθονον μὲν πρὸς τῶν πλεόνων ἀνθρώπων, ὅμως δέ, τῇ γ' ἐμοὶ φαίνεται ἀληθές, οὐκ ἐπισχήσω. Εἰ Ἀθηναῖοι καταρρωδήσαντες τὸν ἐπιόντα κίνδυνον ἐξέλιπον τὴν σφετέρην ἢ καὶ μὴ ἐκλιπόντες ἀλλὰ μείναντες ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ξέρξῃ, κατὰ τὴν θάλασσαν, οὐδαμοὶ ἂν ἐπειρέοντο ἀντιεύμενοι βασιλέι. Εἰ τοίνυν κατὰ τὴν θάλασσαν μηδεὶς ἠντιοῦτο Ξέρξῃ, κατά γε ἂν τὴν ἤπειρον τοιάδε ἐγίνετο. Εἰ καὶ πολλοὶ τειχέων κιθῶνες ἦσαν ἐληλαμένοι διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ Πελοποννησίοισι, προδοθέντες ἂν Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τῶν συμμάχων οὐκ ἑκόντων ἀλλ' ὑπ' ἀναγκαίης κατὰ πόλις ἁλισκομένων ὑπὸ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ τοῦ βαρβάρου ἐμουνώθησαν, μουνωθέντες δὲ ἂν καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα μεγάλα ἀπέθανον γενναίως. Ἢ ταῦτα ἂν ἔπαθον ἢ πρὸ τοῦ ὁρέοντες ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μηδίζοντας ὁμολογίῃ ἂν ἐχρήσαντο πρὸς Ξέρξην. Καὶ οὕτω ἂν ἐπ' ἀμφότερα ἡ Ἑλλὰς ἐγίνετο ὑπὸ Πέρσῃσι. Τὴν γὰρ ὠφελίην τὴν τῶν τειχέων τῶν διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ἐληλαμένων οὐ δύναμαι πυθέσθαι ἥτις ἂν ἦν βασιλέος ἐπικρατέοντος τῆς θαλάσσης. Νῦν δὲ Ἀθηναίους ἄν τις λέγων σωτῆρας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι τἀληθέος. Οὗτοι γὰρ ἐπὶ ὁκότερα τῶν πρηγμάτων ἐτράποντο, ταῦτα ῥέψειν ἔμελλε· ἑλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέρην, τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν τὸ λοιπόν, ὅσον μὴ ἐμήδισε, αὐτοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐπεγείραντες καὶ βασιλέα μετά γε θεοὺς ἀνωσάμενοι. Οὐδέ σφεας μυστήρια φοβερὰ ἐλθόντα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐς δεῖμα βαλόντα ἔπεισε ἐκλιπεῖν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καταμείναντες ἀνέσχοντο τὸν ἐπιόντα ἐπὶ τὴν χώρην δέξασθαι».

Ἐν τοῖς νεωτέροις ἱστοριογράφοις ὁ περίφημος γερμανὸς Λεοπόλδος Ράγκε (Ranke) ἐπικροτῶν εἰς ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου περὶ Ἀθηναίων ὡς σωτήρων τῆς Ἑλλάδος γενομένων εἰρημένα θεωρεῖ τὴν τοιαύτην κρίσιν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὡς τὸ κάλλιστον τῆς ὅλης τούτου ἱστορίας δίδαγμα (L. Ranke, Weltgeschichte II σ. 42).

στερον, τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ἡ τραγικὴ ἐκείνη ἀποδημία τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων, τῶν γερόντων, ἥτις ἔμελλε τοσάκις νὰ ἐπαναληφθῇ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν· ἄλλων σῳζομένων εἰς Τροιζῆνα, ἄλλων εἰς Αἴγιναν, ἄλλων μέχρι Σαλαμῖνος μόνον ἀπερχομένων, καὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ ἁπάσης τῆς πόλεως ἐκπλεούσης ὡς λέγει ζωγραφικώτατα ὁ Πλούταρχος.

Ἡ χώρα ἐκενώθη τοσοῦτον, ὥστε ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ ἐπελθὼν μετά τινας ἡμέρας, δὲν εὗρε νὰ αἰχμαλωτεύσῃ ἐν ὅλοις εἰμὴ 500 ἀνθρώπους· οἱ δ' ἄνδρες ἅπαντες ἔσπευδον νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχε χρεία χρημάτων, ἵνα δοθῇ βοήθειά τις εἰς τοὺς ἀπορωτέρους τῶν ἀποδημούντων καὶ πρὸ πάντων ἵνα καταρτισθῇ ὁ στόλος, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὀβολόν, ὁ Ἄρειος Πάγος, ὅστις τότε συνεκροτεῖτο ἔτι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων πολιτῶν, κατώρθωσε διά τε δημοσίων διατάξεων καὶ δι' ἰδίων εἰσφορῶν νὰ συλλέξῃ ποσότητα ἱκανὴν ὥστε νὰ δοθῶσιν ἑκάστῳ τῶν στρατευομένων ὀκτὼ δραχμαί. Μάλιστα δὲ ἀξιοζήλωτος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη καὶ προθυμία μεθ' ἧς πάντες οἱ μάχιμοι ἄνδρες, φίλοι καὶ ἐχθροί, ἀντιπολιτευόμενοι καὶ συμπολιτευόμενοι, ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τριήρεις. Ὁ δῆμος ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους ἐξέδοτο ψήφισμα, δι' οὗ ἀνεκαλοῦντο πάντες οἱ δ' ὀστρακισμοῦ προσωρινῶς ἐξωρισμένοι πολῖται, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ῥητῶς περιελήφθη ὁ Ἀριστείδης. Καὶ ἐνῷ ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν οὕτω τὴν δεξιὰν εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀντίπαλον συγκατέβαινον εἰς τὸν Πειραιᾶ ὅ τε Ξάνθιππος, ὁ κατήγορος τοῦ Μιλτιάδου, καὶ ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τούτου τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης, ὅστις μηδὲν σῴζων ἕνεκα τῆς καταδίκης τοῦ πατρὸς πάθος· «πρῶτος ὤφθη διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ φαιδρὸς ἀνιὼν εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἑταίρων, ἵππου τινὰ χαλινὸν ἀναθεῖναι τῇ θεῷ διὰ χειρῶν κομίζων (διότι δὲν ἦτο ὁπλίτης ἀλλ' ἐν τοῖς ἱππεῦσι τῆς πόλεως κατατεταγμένος)· ὡς οὐδὲν ἱππικῆς ἀλκῆς ἀλλὰ ναυμάχων ἀνδρῶν, ἐν τῷ παρόντι τῆς πόλεως δεομένης. Ἀναθεὶς δὲ τὸν χαλινόν, καὶ λαβὼν ἐκ τῶν περὶ τὸν ναὸν κρεμαμένων ἀσπίδων, καὶ προσευξάμενος τῇ θεῷ, κατέβαινεν ἐπὶ θάλασσαν, οὐκ ὀλίγοις ἀρχὴ τοῦ θαρρεῖν γενόμενος». Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπεσκευάσθησαν κατεσπευσμένως τὰ περὶ Ἀρτεμίσιον παθόντα πλοῖα, ὥστε, ἐπελθόντος τοῦ περσικοῦ στόλου, εὑρέθησαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα. Ὁ ἐν Σαλαμῖνι ἤδη ἀθροισθεὶς στόλος, ἦτο, καθ' Ἡρόδοτον, πολυπληθέστερος τοῦ περὶ Ἀρτεμίσιον παραταχθέντος, διότι συνέκειτο ἐκ 378 τριήρων, ἂν καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ἀναφερομένων κατ' ἰδίαν ἑκάστης πόλεως τριήρων δὲν συμποσοῦται εἰμὴ εἰς 366. Ἐκ τούτων παρέσχον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι (¹) μόνοι 200, οἱ δὲ Κορίνθιοι 40, οἱ Αἰγινῆται 30, οἱ Μεγαρεῖς 20, οἱ Λακεδαιμόνιοι 16, οἱ Σικυώνιοι 15, οἱ Ἐπιδαύριοι 10, οἱ Ἀμβρακιῶται 7, 7 ὁμοίως οἱ Ἐρετριεῖς, 5 οἱ Τροιζήνιοι, 3 οἱ Ἑρμιονεῖς, 3 ὁμοίως οἱ Λευκάδιοι, 2 οἱ Κεῖοι, 2 οἱ Στυρεῖς, 1 οἱ Κύθνιοι καὶ 4 οἱ Νάξιοι, τὰς ὁποίας ἐκπεμφθείσας ἐκ Νάξου εἰς ἐπικουρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου οἴκοθεν οἱ ναῦται καὶ οἱ πλοίαρχοι αὐτῶν ἔφερον εἰς Σαλαμῖνα. Ἐκ τῶν μεγάλων ἑλληνίδων πόλεων τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δὲν προσῆλθεν εἰμὴ μία Κροτωνιατῶν τριήρης, ἧς ἦρχε Φάυλλος, ἀνὴρ τρὶς πυθιονίκης (²). Παρεκτὸς δὲ τῶν τριήρων τούτων ὑπῆρχον καί τινες

(¹) Οἱ Ἀθηναῖοι καθ' Ἡρόδοτον παρέσχον ναῦς 180, ἔδοσαν δὲ εἴκοσι πλοῖα εἰς τοὺς Χαλκιδεῖς, ὧν οὗτοι ἐπέβαινον ἔν τε τῷ Ἀρτεμισίῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι. (ἰδ. Ἡροδ. Θ 1 καὶ 46).

(²) Περὶ Κερκυραίων ἰδ. Ἡρ. Η 168 («Κερκυραῖοι δέ)... ὑπεκρίναντο μὲν οὕτω εὐπρόσωπα, ἐπεὶ δὲ ἔδεε βωθέειν, ἄλλα νοσεῦντες ἐπλήρωσαν νέας ἑξήκοντα, μόλις δὲ ἀναχθέντες προσέμιξαν τῇ Πελοποννήσῳ, καὶ περὶ Πύλον καὶ Ταίναρον... ἀνεκώχευον τὰς νέας, καραδοκέοντες... τὸν πόλεμον τῇ πεσέετα...». Περὶ τῶν αἰτίων τῆς τῶν Κρητῶν οὐδετερότητος ἰδ. Ἡρ. 169.

πεντηκόντοροι. Ταῦτα καθ' Ἡρόδοτον. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Αἰσχύλος, εἰς τὸ προαναφερθὲν αὐτοῦ δρᾶμα, τοὺς «Πέρσας», λέγει ὅτι ὁ πᾶς ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν νηῶν δὲν ὑπερέβαινε τὰς 300. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰσχύλος αὐτὸς ἠγωνίσθη ἐν Σαλαμῖνι, εἶναι βεβαίως καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μᾶλλον ἀξιόπιστος.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης, ὥρμησεν, ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκουν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς μόνοι οἱ Φωκεῖς ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν, καὶ κατέφυγον οἱ μὲν εἰς τὸν Παρνασσόν, οἱ δὲ πλεῖστοι πρὸς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας· ὅθεν πᾶσαι αἱ πόλεις αὐτῶν καὶ πάντα τὰ ἱερὰ ἐλεηλατήθησαν καὶ κατεστράφησαν. Μία δὲ στρατοῦ μοῖρα ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου εἰς Δελφούς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συλήσῃ τοὺς μεγάλους αὐτῶν θησαυρούς· ἀλλ' ὁ προστάτης τοῦ πολυθρυλήτου τούτου ἱεροῦ, ὁ Ἀπόλλων, ἔσωσεν αὐτὸ διὰ θαυμάτων, τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἀμέτοχοι οἱ ἐπιτήδειοι τοῦ μαντείου ἐπιμεληταί. Διότι, ἅμα οἱ Πέρσαι ἀναβαίνοντες διὰ τῆς ἀτραποῦ τοῦ Παρνασσοῦ ἥτις ἔφερεν εἰς[1] Δελφούς, ἔφθασαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Προνοίας Ἀθηνᾶς, ἠκούσθησαν αἴφνης φοβεραὶ βρονταί, ἀπὸ δὲ τοῦ ὄρους ἀπορραγεῖσαι δύο κορυφαὶ ἐπέσκηψαν, διὰ πολλοῦ πατάγου, ἐπὶ τοὺς ἐπερχομένους, συντρίψασαι πλείστους ὅσους αὐτῶν· ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Προνοίας βοὴ καὶ ἀλαλαγμὸς ἐγίνετο, ὥστε οἱ πολέμιοι, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐτράπησαν εἰς φυγήν· κατεδιώχησαν δὲ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Δελφῶν, ἀλλά, ὡς ἔλεγον, καὶ ὑπὸ δύο ὁπλιτῶν ἐχόντων φύσιν μείζονα τῆς ἀνθρωπίνης, οἵτινες, ὡς ἐβεβαίουν ἔπειτα οἱ Δελφοί, δὲν ἦσαν ἄλλοι εἰμὴ οἱ δύο ἥρωες Φύλακος καὶ Αὐτόνοος, ὧν τὰ τεμένη προέκειντο παρὰ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερόν. Οὕτω λοιπὸν ἐσώθη τότε τὸ μαντεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ἔμεινεν ἔκτοτε ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄσυλον, μέχρις οὗ μετὰ 130 περίπου ἔτη ἐλεηλάτησεν αὐτὸ κατὰ πρῶτον ἡ βέβηλος τοῦ φωκέως Φιλομήλου χείρ.

Νόμισμα Ἀλεξάνδρου Α', βασιλέως τῆς Μακεδονίας (Ὁπλίτης κρατῶν δύο δόρατα καὶ ὁδηγῶν ἵππον)

Ὁ δὲ Ξέρξης, μετὰ τοῦ κυρίου στρατοῦ, ἐπορεύθη ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῆς Βοιωτίας πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔφθασεν ἀκωλύτως εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως. Οἱ κάτοικοι, ὡς προείπομεν, εἶχον ἐγκαταλείψει τήν τε χώραν καὶ τὸ ἄστυ· ἀλλ' ὀλίγοι τινὲς Ἀθηναῖοι, μὴ θέλοντες ἢ μὴ δυνάμενοι, διὰ τὸ γῆρας ἢ τὴν πενίαν, νὰ ἀποδημήσωσιν, εἶχον κλεισθῆ εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς

(1) Τὰ περὶ τῆς εἰς Δελφοὺς στρατείας τῶν Περσῶν θεωροῦνται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν στερούμενα πάσης ὑποστάσεως ἱστορικῆς. Εἰκάζεται μάλιστα ὑπό τινων ἐκ τούτων ὅτι οἱ Δελφοὶ διετέλουν εἰς ἐμπιστευτικὰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Πέρσας, τοὺς λατρεύοντας τὸν θεὸν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ φωτός, (τὸν Ἀχουρομασδᾶν=ὕψιστον πνεῦμα, ἤ, ὡς ἐσχηματίσθη τὸ ὄνομα παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, *Ὡρομάσδην*), οἷον ἐθεώρουν οἱ Πέρσαι καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, οὗ καὶ τὸ ἐν Δήλῳ ἱερὸν ἐσεβάσθησαν κατὰ τὴν εἰς Μαραθῶνα στρατείαν. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ὡς πρὸ τοῦ πολέμου τοῖς Ἀθηναίοις δοθέντες ἀπαισιόδοξοι χρησμοί, οἱ εἰς τοσαύτην δυσπιστίαν ἐμβαλόντες τούτους, ἐνεπνέοντο ἐν μέρει ὑπὸ τῆς φιλομηδικῆς πολιτικῆς τῶν Δελφῶν.

καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ὠχυρώθησαν ἐν αὐτῇ. Οἱ περὶ τὸν Ξέρξην Πεισιστρατίδαι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν ἱερὸν τοῦτον χῶρον ἀπὸ τῆς βεβηλώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς, ἐπροσπάθησαν μὲν παντὶ σθένει νὰ καταπείσωσι τοὺς ὀλίγους τούτους ὑπερμάχους νὰ παραδοθῶσιν· ἀλλὰ μὴ πειθομένων αὐτῶν ἐδέησε νὰ πολιορκηθῇ ἡ ἄκρα, μεθ' ὃ ἅπαντες οἱ ἐν αὐτῇ ἄνδρες ἐσφάγησαν, ἅπαντα δὲ τὰ οἰκοδομήματα, τά τε ἱερὰ καὶ τὰ ἄλλα, ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. Ὁ Ξέρξης ἐγένετο οὕτω κύριος καὶ τῆς ἀκροπόλεως, συγχρόνως δὲ περίπου ἔφθασεν εἰς Φάληρον ὁ πολυάριθμος αὐτοῦ στόλος

Ἐρείπια τοῦ παρὰ τὴν Σπάρτην τάφου τοῦ Λεωνίδου

Ὁ μέγας βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ὡς ἐκπεπληρωμένον σχεδόν. Τέσσαρες μῆνες εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐξεκίνησεν ἀπὸ τῆς Ἀσίας, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ Ἕλληνες, οἵτινες, πρὸ εἰκοσαετίας, εἶχον πράξει τὸ λάθος νὰ μὴ ὑποστηρίξωσιν ἀποχρώντως τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἶχον ὑποχωρήσει ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἐξηκολούθησαν ὑποχωροῦντες ἀκαταπαύστως, ἐκ τῶν Τεμπῶν εἰς τὰς Θερμοπύλας καὶ ἐκ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὸν ἰσθμόν. Ὁ Ξέρξης ἦτο κύριος ἁπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῆς Πελοποννήσου Ἑλλάδος, καὶ ἁπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς Σαλαμῖνος θαλάσσης· ἦτο ἰδίως κύριος τῆς αὐθάδους πόλεως, ἥτις πρὸ δεκαετίας ἔτρεψε τὰ περσικὰ στίφη ἐν Μαραθῶνι· οἱ προστατευόμενοι αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ οἱ μετὰ τούτων συντασσόμενοι ὀλίγοι ἀθηναῖοι φυγάδες ἀναβάντες εἰς τὴν ἀκρόπολιν προσήνεγκον αὐτόθι θυσίαν καὶ ἐνόμισαν ὅτι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὃν ματαίως εἶχεν ἐπιδιώξει ὁ Ἱππίας, ὅτι ἀνέκτησαν τὴν πάτριον τυραννίδα, ὁ δὲ Ξέρξης ἔσπευσε νὰ πέμψῃ εἰς Σοῦσα ταχυδρόμον ἵνα ἀναγγείλῃ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ καὶ διαλύσῃ τοὺς φό-

[illegible] **τοῦ θείου του 'Αρταβάνου.** Τὰ **πράγματα εἶχον τῳόντι οὕτω, καὶ ἐκ** πρώτης ὄψεως ὁ **ὁριστικὸς** τῶν Περσῶν θρίαμβος **ἐφαίνετο ἀναμφισβήτητος. 'Αλλὰ** ἀκριβεστέρα **τῶν περιστάσεων** ἐξέτασις **ἠδύνατο νὰ παραγάγη σπουδαίας περὶ τούτου ἀμ**φιβολίας. **Κατὰ** ξηρὰν οἱ πολέμιοι, οἵτινες μετὰ κόπου ἐξεπόρθησαν τὰς Θερμοπύλας, ἀγωνιζόμενοι **πρὸς** 4.000 μόνον Ἕλληνας, προέκειτο ἤδη νὰ συναντήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν ὀχυρώματα ἀσφαλῆ ὑπὸ πολλῶν μυριάδων Πελοποννησίων ὑπερασπιζόμενα. Καὶ ἐν Θερμοπύλαις μὲν οἱ Ἕλληνες δὲν κατεβλήθησαν ἐπὶ τέλους εἰμὴ διότι ἐκυκλώθησαν διὰ πλαγίας τινὸς ὁδοῦ· ἐν δὲ τῷ ἰσθμῷ κύκλωσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰμὴ ἀπὸ θαλάσσης, διὰ νὰ γίνῃ δὲ ἡ ἀπὸ θαλάσσης κύκλωσις ἔπρεπε νὰ κατατροπωθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος· ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὄχι μόνον δὲν εἶχε νικηθῆ περὶ 'Αρτεμίσιον, ἀλλὰ καὶ ἀξιολόγους ἔκτοτε προσέλαβεν ἐπικουρίας· ὅθεν δὲν ἦτο παντάπασι βέβαιον ὅτι θέλει ἤδη ὑποκύψει εἰς τὸν περσικόν, ὅστις ἦτο μὲν πάντοτε ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυπληθέστερος, εἶχεν ὅμως πάθει πολλὰς ζημίας ἀπό τε τρικυμιῶν καὶ ἀπὸ τῶν ναυμαχιῶν. Πρὸς τούτοις ἡ ἐν Δελφοῖς οἰκτρὰ ἀποτυχία τῶν Περσῶν ἐμαρτύρει ὁπόσον δυσχερὴς ἦτο, διὰ τὸ ὀρεινὸν τῆς χώρας, ἡ ἐκπόρθησις τῆς ἐνδοτέρας Ἑλλάδος. Τὸ δὲ δεινότερον, ὁ ἀπειράριθμος ἐκεῖνος ὄχλος ἐστερεῖτο ἤδη τροφῶν· αἱ ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἀποθῆκαι εἶχον ἐξαντληθῆ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ στερεὰ Ἑλλάς, ἐρημωθεῖσα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ λεηλατηθεῖσα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρήσῃ ἐπὶ πολὺ τοσούτους ἐπήλυδας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 480 ἔτους. Ὁ περσικὸς στρατὸς κατεῖχεν ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος ἦτο συμπεπυκνωμένον εἰς τὴν 'Αττικὴν καὶ εἰς τὸ περὶ 'Ελευσῖνα πεδίον, ἕτοιμον νὰ ὁρμήσῃ διὰ τῶν Μεγάρων πρὸς τὸν ἰσθμόν. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς 'Αττικῆς, ἔχων τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν Φαλήρῳ. Ὁ πεζικὸς ἑλληνικὸς στρατὸς ἦτο παρατεταγμένος ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στόλος ὁ ἑλληνικὸς ἦτο συμπεπυκνωμένος περὶ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμῖνος, δηλαδὴ ὄχι εἰς τὴν σημερινὴν κώμην τῆς Σαλαμῖνος, τὴν κοινῶς λεγομένην Κούλουρην, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν, ὅπου, καταντικρὺ τῆς ἀττικῆς παραλίας, κεῖνται τὰ λεγόμενα 'Αμπελάκια. Ἡ ἐκκένωσις τῆς 'Αττικῆς εἶχεν ἤδη συμπληρωθῆ καὶ τὰ πλοῖα τῶν 'Αθηναίων εἶχον προσέλθει εἰς Σαλαμῖνα καὶ ἑνωθῆ μετὰ τοῦ λοιποῦ στόλου, ὥστε ὁ Εὐρυβιάδης συνεκάλεσε τοὺς ἡγεμόνας ἵνα βουλευθῇ περὶ τοῦ πρακτέου. Οἱ πλεῖστοι ἐφρόνουν ὅτι ὁ στόλος ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἰσθμόν, διότι, ἂν ἀγωνισθέντες ἐν τῷ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ 'Αττικῆς πορθμῷ ἡττῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῆ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐνῷ περὶ τὸν ἰσθμόν, εἰς Κεγχρεάς, ὄχι μόνον δὲν ἔτρεχον τὸν κίνδυνον τοῦτον τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀλλ' εἶχον καὶ τὸ μέγα πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποβοηθῶνται ὑπὸ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζητήσεως ταύτης εἶδον οἱ ἐν Σαλαμῖνι τὴν ἀκρόπολιν τῶν 'Αθηνῶν πυρπολουμένην, καὶ ὑπὸ τοιούτου κατελήφθησαν φόβου, ὥστε τινὲς τῶν στρατηγῶν, ἐνῷ οὐδεμία ἔτι εἶχε γίνει ἀπόφασις, ἐξελθόντες κατεσπευσμένως ἐκ τοῦ συμβουλίου, παρήγγειλαν τὰ πλοῖα αὐτῶν νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἵνα διὰ νυκτὸς ἀποπλεύσωσι. Καὶ οἱ μείναντες δὲ ἐν τῷ συμβουλίῳ στρατηγοὶ ἀπεφάσισαν, κατὰ πλειονοψηφίαν, νὰ παρασκευάσωσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν τὸ πρωὶ ὑπωχωρήσωσι. Μειονοψηφοῦντες ἦσαν οἱ ἡγεμόνες τῶν 'Αθηνῶν, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, πρὸ πάντων ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐνόμιζεν ὀλεθρίαν τὴν ὑποχώρησιν· ὅθεν ἐπανῆλθε τεθορυβημένος εἰς τὸ πλοῖον αὐτοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον, νυκτὸς ἤδη οὔσης, εἴτε οἴκοθεν εἴτε, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, κατὰ προτροπὴν συνετοῦ τινος 'Αθηναίου, Μνησιφίλου καλουμένου, ἀπεφάσισε νὰ δοκιμάσῃ νὰ μεταπείσῃ

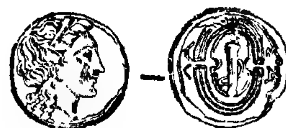

Η ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΝΑΥΜΑΧΙΑ

(Ἔργον Κάουλμπαχ· Πινακοθήκη Μονάχου)

(Α΄ β΄ 9

τὸν Εὐρυβιάδην. Διέταξε λοιπὸν νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν πρὸς τὴν ναυαρχίδα, καὶ πλησιάσας ἔκραξε πρὸς τὸν ναύαρχον ὅτι ἔχει νὰ τῷ ὁμιλήσῃ περὶ κοινοῦ πράγματος· ὁ δὲ παρήγγειλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον· καὶ τότε ὁ Θεμιστοκλῆς παρετήρησεν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην ὅτι, ἂν ἀναχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, δὲν θέλουσι πλέον ναυμαχήσει περὶ τῆς ὅλης πατρίδος, περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος· διότι αἱ μοῖραι ἑκάστης πόλεως θέλουσι τραπῆ εἰς τὰ ἴδια, οὐδὲ ὑπάρχει ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ ἐμποδίσῃ τὸν στόλον τοῦ νὰ διασκεδασθῇ, καὶ ἡ Ἑλλὰς θέλει οὕτως ἀπολεσθῇ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀβουλίαν. Προσέθηκε δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ δι' ὧν κατέπεισε τὸν Εὐρυβιάδην νὰ συγκαλέσῃ πάλιν τὸ συμβούλιον, ἔτι διὰ νυκτός. Συνελθόντων δὲ τῶν στρατηγῶν, καὶ πρὶν εἰσέτι ὁ Εὐρυβιάδης ἐκθέσῃ τὸν λόγον δι' ὃν συνήγαγεν αὐτούς, ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν τῇ ἀνυπομονησίᾳ του, ἤρχισεν ἐκδηλῶν εἰς ἕκαστον ἡγεμόνα ἰδίᾳ τοὺς φόβους αὐτοῦ καὶ τὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν προκειμένην ἐγκατάλειψιν τῆς Σαλαμῖνος· διὸ ἐρεθισθεὶς ὁ κορίνθιος στρατηγὸς Ἀδείμαντος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπόθει τὴν εἰς Κόρινθον ὑποχώρησιν, «ὦ Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξεν, εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας οἱ ἐξανιστάμενοι προτοῦ δοθῇ τὸ σύνθημα ραπίζονται»· ὁ δέ, ἠπίως ἐπὶ τοῦ παρόντος φέρων τὴν αὐθάδη ταύτην ἀποστροφήν, «ναί, ἀπήντησεν, ἀλλ' οἱ μετὰ τὸ σύνθημα ὑστερίζοντες δὲν στεφανοῦνται». Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεμιστοκλέους, λέγει τὸν διάλογον τοῦτον γενόμενον οὐχὶ μεταξὺ Ἀδειμάντου καὶ Θεμιστοκλέους, ἀλλὰ μεταξὺ Εὐρυβιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐπιφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἀπόκρισιν τούτου, ἐπαραμένου τοῦ πρώτου τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέστειλεν αὐτὸν εἰπὼν «πάταξον μέν, ἄκουσον δέ». Ἀλλ'. ὁ Ἡρόδοτος εἶναι πάλιν ἀξιοπιστότερος τοῦ Πλουτάρχου, ὄχι μόνον διότι, ὡς πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ αὐτὰ ἀσφαλέστερον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὀλιγώτερον τραγικὴ ἔκθεσίς του εἶναι καθ' ἑαυτὴν πιθανωτέρα. Τῳόντι ἀφ' ὅλων τῶν περιστάσεων τῆς συζητήσεως ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ Εὐρυβιάδης οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν προσωπικῆς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐφαίνετο μᾶλλον πάντοτε ἀποκλίνων πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα, ἂν καὶ μὲ λύπην μας, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο «πάταξον μέν, ἄκουσον δέ» δὲν ἐρρήθη πιθανώτατα ποτὲ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους· καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν ἡμῶν, ἀκολουθοῦντες κατὰ γράμμα τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας.

Νόμισμα Σαλαμῖνος
(Κεφαλὴ γυναικός, πιθανώτατα τῆς Σαλαμῖνος, καὶ ἀσπίς)

Μετὰ τὴν προεισαγωγικὴν μεταξὺ Ἀδειμάντου καὶ Θεμιστοκλέους διένεξιν ὁ Εὐρυβιάδης ὑπέβαλεν εἰς τὴν σύνοδον ὅτι, ἐπειδὴ παρήχθησαν ἀμφιβολίαι ἂν ἔχῃ ὀρθῶς ἡ πρὸ ὀλίγου γενομένη ἀπόφασις, συνεκάλεσε τοὺς στρατηγούς, ἵνα σκεφθῶσι πάλιν περὶ τοῦ πρακτέου. Δοθέντος δὲ τοῦ λόγου εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, οὗτος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ναύαρχον, δὲν ἐπανέλαβε μὲν ὅσα εἶχεν ἰδίᾳ εἰπεῖ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς βεβαίας λιποταξίας τῶν διαφόρων μοιρῶν τοῦ στόλου, ἅμα ὑποχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, «παρεόντων γὰρ συμμάχων οὐκ ἔφερε οἱ κόσμον οὐδένα κατηγορέειν», ἀλλὰ παρετήρησεν ὅτι ἂν ἀναζεύξωσι πρὸς τὸν Ἰσθμὸν τὰς νῆας, θέλουσι ναυμαχήσει ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ, τὸ ὁποῖον δὲν συμφέρει παντάπασιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἔχοντας πλοῖα βαρύτερα καὶ ὀλιγώτερα τῶν πολεμίων, ἐνῷ ἀγωνιζόμενοι ἐν τῷ στενῷ πορθμῷ τῆς Σαλαμῖνος ἔχουσι πλείστας πιθανότητας νίκης· ὅτι νικήσαντες ἐν Σαλαμῖνι σῴζουσι τὴν Πελοπόννησον οὐδὲν ἧττον ἢ ἐὰν νικήσωσι περὶ τὸν Ἰσθμόν, ἐνῷ ὑποχωροῦντες ἤδη δὲν θέλουσι κατορθώσει ἄλλο εἰμὴ νὰ σύρωσι κατόπιν αὐτῶν τοὺς Πέρσας εἰς τὴν χερσόνησον· ὅτι πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς τοὺς πολεμίους τὴν Αἴγιναν, τὰ Μέγαρα καὶ αὐτὴν τὴν

Σαλαμῖνα, ὅπου κατέφυγον πολλαὶ Ἀθηναίων οἰκογένειαι καὶ ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀγωνισθῇ μετὰ πλείστου ζήλου, διότι ὁ χρησμὸς προανήγγειλεν αὐτοῖς ἐνταῦθα νίκην. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέπτυσσε ταῦτα πάντα καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἤρχιζον νὰ προξενῶσιν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρισταμένους, ὁ Ἀδείμαντος, παροξυνθεὶς πάλιν διὰ τοῦτο καὶ θέλων νὰ ἀνατρέψῃ τὴν συζήτησιν· «Σιώπα, Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξε πάλιν, διότι δὲν ἐκπροσωπεῖς ἐνταῦθα ἐλευθέραν ἑλληνίδα πόλιν· μὴ λησμονῇς ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατέχονται ὑπὸ πολεμίων καὶ ὅτι ἄνθρωπος ἄπατρις δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ». Ἡ ἀγενὴς αὕτη βλασφημία κατέστησε τὸν Θεμιστοκλέα ἔξω φρενῶν. Ὁ μέγας οὗτος στρατηγός, ὅστις μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Αἰγινητῶν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ δύο τρίτα τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην αὐτοῦ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἠδυνήθη ἤδη νὰ κρατήσῃ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὸν ἀναιδῆ ἐκεῖνον ἄνθρωπον τὸν τολμήσαντα ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ ἀνηλεῶς ἐξύβρισεν αὐτόν τε καὶ τοὺς Κορινθίους προσέθηκε τρέμων ὑπὸ ὀργῆς ὅτι, ἐνόσῳ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι διακοσίας ναῦς πεπληρωμένας, δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι πόλιν καὶ χώραν πολὺ μείζονας τῆς τῶν Κορινθίων. Δοὺς δὲ τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὸν Ἀδείμαντον ἐστράφη αὖθις πρὸς τὸν πρόεδρον Εὐρυβιάδην καὶ εἶπεν αὐτῷ, βαθέως συγκεκινημένος· «Εὐρυβιάδη, ἐὰν μείνῃς ἐνταῦθα καὶ ἀγωνισθῇς ὡς ἀνὴρ ἀγαθός, σῴζονται τὰ πάντα· εἰ δὲ μή, ἀνατρέψεις τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τύχη τοῦ παρόντος πολέμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτου τοῦ στόλου. Πείθου λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου, διότι ἄλλως, τὸ καθ' ἡμᾶς, παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας ἡμῶν, θέλομεν ἀποπλεύσει εἰς Σῖριν τὴν ἐν Ἰταλίᾳ, ἥτις ἔκπαλαι ἀνῆκεν εἰς ἡμᾶς, καί, κατὰ χρησμόν τινα, πρέπει νὰ κτισθῇ ποτε ὑφ' ἡμῶν. Ὑμεῖς δέ, στερηθέντες συμμάχων τοιούτων, θέλετε ἐνθυμηθῇ τοὺς λόγους μου».

Τὸ συμβούλιον ἦτο ἐκπεπληγμένον· ὁ Εὐρυβιάδης, ὅστις εἶχε καὶ προηγουμένως ἀρχίσει νὰ μεταπείθεται ὑπὸ τῶν ἐντόνων τοῦ Θεμιστοκλέους παραστάσεων, ἀκούσας τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλὴν ἐνόησεν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνδώσῃ· ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῶν Ἀθηναίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ· αὐτοὶ οἱ Κορίνθιοι ἐσιώπησαν, ὁ δ' Εὐρυβιάδης, παύσας τὴν περαιτέρω συζήτησιν καὶ μηδὲ ψηφοφορίαν τινὰ προκαλέσας, ἀνέλαβεν οἴκοθεν νὰ ἀνατρέψῃ τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν καὶ διέταξεν ὅτι θέλουσι μείνει εἰς Σαλαμῖνα καὶ αὐτόθι θέλουσιν ἀγωνισθῆ. Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει, καὶ πάντες ἑκόντες ἢ ἀέκοντες ἤρχισαν παρασκευαζόμενοι ὡς ἐπὶ πόλεμον. Συγχρόνως δὲ ηὔξαντο πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπεκαλέσαντο συμμάχους τοὺς Αἰακίδας, τούς τε ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος, Τελαμῶνα καὶ Αἴαντα, καὶ τοὺς τῆς Αἰγίνης, Αἰακόν, Ἀχιλλέα, Τεῦκρον, ὧν μετεπέμψαντο τὰς εἰκόνας, ἀποστείλαντες ἐπὶ τούτῳ πλοῖον εἰς τὴν νῆσον ταύτην.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πελοποννήσιοι ἤρχισαν πάλιν μεμψιμοιροῦντες καὶ δυσχεραίνοντες. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἂν ὁ Ἀδείμαντος, ἀντὶ νὰ προσβάλῃ ἀνοήτως τὸν Θεμιστοκλέα, ἐπεχείρει νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ πολλοὺς εἰς ἀναίρεσιν αὐτῶν λόγους. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἠξίου ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑποχωρήσαντες εἰς τὸν Ἰσθμὸν ἔμελλον νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀνυπόστατον, διότι ὁ τῶν Κεγχρεῶν κολπίσκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὤφειλε νὰ ἀναζητήσῃ ὁ περσικὸς στόλος τὸν ἑλληνικόν, ἦτο μὲν εὐρύτερος τοῦ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ, δὲν ἠδύνατο ὅμως βεβαίως νὰ ὀνομασθῇ πέλαγος ἀναπεπταμένον, καὶ εἶχε πρὸς τούτοις ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὄχι μόνον ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐνταῦθα ἔχοντες παρακειμένην καὶ βοηθοῦσαν τὴν πεζικὴν αὐτῶν στρατειὰν ἀλλὰ καὶ ὅτι, ἅμα πνεύσαντος ἀπὸ πελάγους ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ περσικὸς στόλος ἤθελε περιέλθει εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς ἔλεγεν ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὸν ἰσθμὸν ἐγκατέλειπον εἰς τοὺς πολεμίους οὐ μόνον τὴν Σαλαμῖνα ἀλλὰ καὶ τὴν Αἴγιναν καὶ τὰ Μέγαρα. Ἡ ἀλήθεια ὅμως ἦτο ὅτι τῆς μὲν Αἰγίνης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τῶν δὲ Μεγάρων, διὰ τῆς πεζικῆς, ἠδύναντο οἱ Πέρσαι νὰ γίνωσι κύριοι καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Τὰς δὲ ἐν Σαλαμῖνι οἰκογενείας αὐτῶν ἠδύναντο κάλλιστα οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταφέρωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἀπερχόμενοι εἰς Κόρινθον· ὅθεν ἀκριβῶς εἰπεῖν δὲν προέκειτο, διὰ τῆς ὑποχωρήσεως νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰμὴ μόνον ἡ Σαλαμίς· ἀλλ' ἀφοῦ ἐθυσιάσθησαν ἤδη τόσαι ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι, καὶ ἰδίως ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Σαλαμῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ γεγονὸς τοσούτῳ σπουδαῖον ὥστε νὰ ἀντισταθμίσῃ πάντας τοὺς ἄλλους λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς περὶ τὸν ἰσθμὸν ναυμαχίας, ἂν τοιοῦτοι λόγοι ὑπῆρχον. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ περὶ τῆς βεβαίας διαλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου λόγος ἐν περιπτώσει ἀναζεύξεως εἰς τὸν ἰσθμὸν ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἀμφισβητηθῇ· αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἦτο ἐνδεχόμενον τῳόντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· ἀλλὰ πότε; ἂν ὁ περσικὸς στόλος ἔπραττεν ὅ,τι πρὸ ἡμερῶν εἶχε συμβουλεύσει ὁ Δημάρατος, ἂν ἐξέπεμπε δηλαδὴ ἱκανὰ αὐτοῦ πλοῖα εἰς τὰ διάφορα τῆς Πελοποννήσου παράλια· τοῦτο ὅμως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον πράξει οἱ Πέρσαι ἄχρι τοῦδε, καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν προετίθεντο νὰ ἐνεργήσωσι πρὶν ἢ κατατροπώσωσι τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ἠδύνατο εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ γίνῃ καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Ἂν δὲ αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἤθελον νὰ διαλυθῶσιν, ὄχι διότι αἱ πόλεις αὐτῶν ἠπειλοῦντο ὑπὸ περσικῶν πλοίων, ἀλλὰ διότι αἱ μοῖραι ἐκεῖναι δὲν προῃροῦντο νὰ ναυμαχήσωσι, δὲν ἠξεύρομεν διατί ἆρά γε νὰ μὴ ἀναχωρήσωσι καὶ ἀπὸ Σαλαμῖνος, ὅπως ἤθελον διασκεδασθῇ μετὰ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνάζευξιν. Καὶ ἐνῷ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Θεμιστοκλέους ἠδύναντο νὰ ἀντιταχθῶσιν οὕτως ἕτερα, οὐδὲν ἧττον σπουδαῖα, ἐπιχειρήματα, οἱ Πελοποννήσιοι ᾐσθάνοντο ὅτι, ἀγωνιζόμενοι μὲν ἐν Σαλαμῖνι, ἂν ἐνικῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῇ εἰς τὴν νῆσον ταύτην καὶ ἅπαντες καταστραφῆ, ἀγωνιζόμενοι δὲ περὶ τὸν ἰσθμὸν καὶ ἡττηθέντες ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ προσθέσωσιν εἰς τὴν πεζικὴν αὐτῆς στρατιὰν πολλὰς μυριάδας μαχητῶν· πρὸς τούτοις δέ, ὑποχωροῦντες ἐκ Σαλαμῖνος ἀνέβαλλον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἡ δὲ ἀναβολὴ συνέφερε πολυειδῶς, ὡς προεξηγήσαμεν, εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐζήτουν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰμὴ διὰ νὰ διαλυθῶσιν· ἴσως εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀγωνισθῇ ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης ἔτι εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ἴσως ἐφρόνει ὅτι ὁ χρησμὸς ὁ ἀναγγείλας ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτοῦ θέλουσι νικήσει ἐν Σαλαμῖνι, ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς θάρρος ἀκαταγώνιστον καὶ νὰ ἀναδείξῃ τῳόντι αὐτοὺς νικηφόρους· ἴσως αὐτὴ ἐκείνη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ νικήσωσιν ἐξάπαντος, διότι νικώμενοι ἤθελον ἤδη ἀποκλεισθῇ, ἦτο εἷς τῶν κυριωτάτων λόγων δι' οὓς ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέμενε νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἐνίκησαν, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφάνη ἐπὶ τέλους ὅτι εἶχε δίκαιον. Ἀλλὰ πρὸ τῆς μάχης, καὶ ἐνόσῳ ἡ νίκη δὲν ἦτο παντάπασι βεβαία, οἱ Πελοποννήσιοι ἐδικαιοῦντο τῇ ἀληθείᾳ ν' ἀγανακτῶσι βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας νὰ ἀποκλεισθῶσιν, ὡς εἰς παγίδα τινά, ἐντὸς τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἡγεμόνων μετεδόθη εἰς τὰ πληρώματα· ἡ κοινὴ συζήτησις ηὔξησε τὴν κοινὴν ἔξαψιν· εἰς ἕκαστον πλοῖον ἠγέρθησαν κραυγαὶ μεγάλαι διὰ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Εὐρυβιάδου, τοῦ πεισθέντος νὰ μεταβάλῃ γνώμην· ὥστε, κορυφωθέντος τοῦ θορύβου, ὁ ναύαρχος ἐδέησε νὰ συγκαλέσῃ καὶ αὖθις τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν.

Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ συμβουλίῳ ἐπανελήφθησαν ἑκατέρωθεν οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, θεωρῶν ἤδη ὅτι ἡ πλειονοψηφία τῶν Πελο-

πоννησίων θέλει ἐπὶ τέλους κατισχύσει, κατέφυγεν εἰς μηχάνημα παράδοξον. Ἐξελθὼν τοῦ συμβουλίου, ἐπὶ προφάσει τινί, προσεκάλεσεν ἕνα τῶν δούλων αὐτοῦ, ὀνόματι Σίκιννον. Ὁ Σίκιννος οὗτος ἦτο Ἕλλην, ὡς φαίνεται, τὴν καταγωγήν, ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἐγίνωσκε τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ εἶχε περιέλθει εἰς δουλείαν, πωληθείς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητος, μετὰ τὴν τελευταίαν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· ἦτο δὲ ἄνθρωπος λόγιος· διότι ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε καταστήσει αὐτὸν παιδαγωγὸν τῶν τέκνων του· καὶ ὕστερον, ὅτε οἱ Θεσπιεῖς ἐζήτησαν διὰ νέων πολιτῶν νὰ αὐξήσωσι τὴν πόλιν των, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέδειξεν αὐτὸν πολίτην θεσπιέα, δοὺς αὐτῷ πολλὰ χρήματα. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Σίκιννον παρήγγειλε νὰ μεταβῇ ἀμέσως καὶ κρυφίως εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, καὶ προσελθὼν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τῶν βαρβάρων νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, ἀφωσιωμένος ὢν τῷ βασιλεῖ καὶ ἐπιθυμῶν τὴν ὑπερίσχυσιν αὐτοῦ, ἀναγγέλλει ὅτι οἱ Ἕλληνες, φοβηθέντες, ἀπεφάσισαν νὰ φύγωσι, καὶ ὅτι καλλίστη παρουσιάζεται εἰς τοὺς Πέρσας περίστασις νὰ καταστρέψωσι διὰ μιᾶς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, οἵτινες, διχονοοῦντες, δὲν θέλουσιν ἀντισταθῆ, ἀλλὰ μᾶλλον κατ' ἀλλήλων θέλουσι πολεμήσει οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ μή. Τοιαῦτα διεμήνυσεν ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τοὺς στρατηγοὺς τῶν Περσῶν, ἵνα, ἐπισπεύσας τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀναγκάσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι. Καὶ ὁμολογητέον ὅτι τὸ τέχνασμα ἦτο χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐπεδίωκε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τρόπον τοσοῦτον ἀκροσφαλῆ, ὥστε ἀπὸ λεπτοῦ νήματος ἐξηρτᾶτο νὰ ἀναδειχθῇ ἢ σωτὴρ τῆς πατρίδος ἢ προδότης αὐτῆς. Τῳόντι, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν, τὸ στρατήγημα αὐτοῦ ἐπῃνέθη καὶ ἐθαυμάσθη. Ἐὰν ὅμως ἐνικῶντο, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε λογισθῇ ὡς αἴσχιστος προδότης. Δὲν λέγομεν, ὡς ἄλλοι τινές, ὅτι ἐν τῇ ἀπελπιστικῇ ταύτῃ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καταστάσει ἠθέλησε πιθανώτατα, διὰ τῆς διφορουμένης ἐκείνης ἀποστολῆς νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὸν καθ' ἑκατέραν τῆς τύχης ῥοπήν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις περὶ Ἀρτεμίσιον ἐδωροδοκήθη ἵνα ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον, βραδύτερον ἐκατηγορήθη πολλάκις καὶ δικαίως, ὅτι ἐδωροδοκήθη ἵνα παραβῇ τὸ καθῆκον· καὶ πάλιν ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐν Σαλαμῖνι ἐπροσποιήθη προδοσίαν ἵνα σώσῃ τὴν πατρίδα βραδύτερον κατηγορήθη, καὶ δικαίως, ὅτι πραγματικῶς ἐπρόδωκε τὴν Ἑλλάδα. Τοσοῦτον ὀλισθηρὰ εἶναι ἡ ὁδὸς ἣν βαδίζουσι πολλάκις οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες τὰς ἠθικὰς τοῦ Θεμιστοκλέους ἀρχάς.

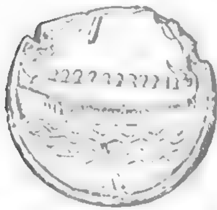
Ὁ Σίκιννος εὗρε τὸν Ξέρξην ἐπανελθόντα ἐκ Φαλήρου, ὅπου εἶχε μεταβῆ μετὰ τοῦ Μαρδονίου ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιοῦσα τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἁλώσεως, ἵνα ἀποφασίσῃ ἐν ναυτικῷ συμβουλίῳ, ἂν ὁ περσικὸς στόλος θέλει προσβάλει τὸν ἑλληνικὸν πρὶν ἢ ὁ πεζικὸς στρατὸς ὁρμήσῃ πρὸς τὸν ἰσθμόν· ὥστε τὴν ἡμέραν ταύτην συγχρόνως σχεδὸν ἐβουλεύοντο καὶ ἐν Φαλήρῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἑκάτερον δὲ τῶν συμβουλίων τούτων ἐξεικόνιζε πιστῶς τὰς δύο ἀντιπαρατεταγμένας δυνάμεις. Ἐν Σαλαμῖνι εἴδομεν πλείστην γνωμῶν ποικιλίαν, ἥτις ὅμως ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μειονοψηφούσης μεγαλοφυΐας· ἐν Φαλήρῳ ἐξ ἐναντίας ἐπεκράτει ἁπάντων ἡ δύναμις καὶ ἡ θέλησις τοῦ μονάρχου, ἥτις ὅμως δὲν κατώρθωσεν ἄλλο εἰμὴ νὰ πνίξῃ τὴν φωνὴν τῆς μειονοψηφούσης συνέσεως. Τῳόντι ἐν τῷ ναυτικῷ τούτῳ συμβουλίῳ παρεκλήθησαν οὐ μόνον οἱ Πέρσαι τοῦ στόλου ἡγεμόνες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγχώριοι τῶν διαφόρων μοιρῶν ἀρχηγοί. Προταθέντος

δὲ τοῦ ζητήματος, ἂν θέλουσι ναυμαχήσει ἀμέσως ἢ ὄχι, πρῶτοι οἱ βασιλεῖς τῆς Σιδῶνος καὶ τῆς Τύρου ἀπήντησαν ναί, καὶ κατόπιν πολλοὶ ἄλλοι, ὅθεν ἐσχηματίσθη πλειονοψηφία ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ναυμαχίας. Ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ μειονοψηφοῦντες, ὧν τὴν γνώμην ἐδήλωσε θαρρούντως ἡ βασιλὶς τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισία, ἥτις ἄρχουσα τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν μετέσχε τῆς μεγάλης ταύτης στρατείας, συνεπαγομένη 5 τριήρεις ἄριστα ἐσκευασμένας. Ἡ Ἀρτεμισία, ἥτις ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο τὸν ἀγῶνα, εἶπεν ἐν τούτοις ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς ναυμαχίας ἦτο ἄδηλος καὶ ὅτι ἀφ' ἑτέρου μικρά τις τοὐλάχιστον ἀναβολὴ συνέφερε κατὰ πάντα λόγον, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσιν ἀρκετὰς τροφὰς ἐν Σαλαμῖνι, ὥστε διὰ τοῦτο ἤδη ἦτο πιθανώτατον νὰ διαλυθῶσι· τὴν δὲ διάλυσιν ταύτην ἠδύνατο νὰ ἐπισπεύσῃ ὁ πεζικὸς στρατός, ὁρμῶν ἀμέσως κατὰ τῶν Μεγάρων καὶ κατὰ τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἦτο παντελῶς ἀδόκιμος· ἀλλ' ὁ Ξέρξης προετίμησε τὴν τῆς πλειονοψηφίας, διότι εἶχε πιθανώτατα ὑπαγορεύσει αὐτήν· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ὁ μὲν στόλος ναυμαχήσῃ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς προελάσῃ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ Σίκιννος λοιπὸν εὗρε τὸν Ξέρξην ἕτοιμον νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐπεθύμει ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐνίσχυσε μόνον τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς λιμένας τοῦ Φαλήρου, τῆς Μουνιχίας, τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὸν λεγόμενον Φωρῶν ἤτοι κλεπτῶν λιμένα, ὅστις κεῖται ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς εἰσόδου τοῦ μεταξὺ τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ. Ἅμα ἐνύκτωσεν, ἀπόσπασμα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατέλαβε τὴν Ψυττάλειαν, τὴν μικρὰν νῆσον τὴν κειμένην εἰς τὸ μεσημβρινὸν ἐκεῖνο στόμιον τοῦ πορθμοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Πειραιῶς, περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ περσικοῦ στόλου τὸ ἐκ φοινικικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πλοίων συγκείμενον, εἰσῆλθε διὰ τοῦ στομίου τούτου εἰς τὸν πορθμόν, καὶ προελθόν, παρὰ τὴν ἀττικὴν παραλίαν, μέχρι τοῦ ἑτέρου στομίου, ἤτοι τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα, ἔφραξε τὴν δίοδον ταύτην καὶ παρετάχθη ὡς ἐπὶ μάχην· κατόπιν τούτου εἰσῆλθον, διὰ τοῦ μεσημβρινοῦ ὁμοίως στομίου αἱ μοῖραι τῶν Κυπρίων, τῶν Κιλίκων, τῶν Λυκίων καὶ τῶν Παμφύλων, καὶ ἐστάθησαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περσικῆς παρατάξεως· τελευταῖοι δὲ εἰσέπλευσαν οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες, ἀποτελέσαντες τὸ ἀριστερὸν κέρας, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Ταῦτα δὲ πάντα διενηργοῦντο ἐν σιγῇ ἵνα μὴ ἐννοήσωσι σαφῶς οἱ Ἕλληνες τὰ γινόμενα.

Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν συζητοῦντες θορυβωδῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σικίννου, καὶ εἰς οὐδὲν ἤρχοντο ἀποτέλεσμα, καίτοι εἶχεν ἤδη νυκτώσει πρὸ καιροῦ, διότι, ἂν ἡ μία γνώμη, ἡ τῶν Πελοποννησίων, εἶχε τὰς πλείονας ψήφους, ἡ ἄλλη, ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχε τὰς πλείονας νῆας, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐρυβιάδης ἐφαίνετο πρὸς ταύτην ἀποκλίνων, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς εἶχε συμφέρον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις, ἐλπίζων πάντοτε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ στρατηγήματός του. Ἐπλησίαζε δὲ ἤδη τὸ μεσονύκτιον, ὅτε εἶπον εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὅτι ζητεῖ τις αὐτόν. Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ συμβουλίου καὶ εἶδεν ἔμπρός του τὸν Ἀριστείδην. Ὁ Ἀριστείδης, ἀνακληθεὶς πρό τινων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐξορίας του, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ μαθὼν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἔριν ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἔτειναν ἀμοιβαίως τὴν δεξιὰν καὶ ὑπέσχοντο λήθην μὲν τῶν παρελθόντων, εἰλικρινῆ δὲ ἐν τῇ παρούσῃ κρισίμῳ στιγμῇ σύμπραξιν. «Ἀλλ' ἡ συζήτησις, ἐπέφερεν ὁ Ἀριστείδης, εἶναι ματαία. Ἠμπορῶ νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ ἂν θέ-

λουν δὲν δύνανται πλέον νὰ φύγωσιν. Ἐγὼ ἔρχομαι ἐξ Αἰγίνης· καὶ εἶδον τὴν Ψυττάλειαν καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Περσῶν· καὶ εἶδον τὸν στόλον αὐτῶν ὅλον εἰς κίνησιν, πλησιάζοντα εἰς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ, μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθην νὰ διαφύγω. «Ἀγαθὰς φέρεις ἀγγελίας, ἀπεκρίθη ὁ Θεμιστοκλῆς μανθάνων εὐχαρίστως ὅτι τὸ στρατήγημά του ἐπέτυχε. Τὰ κινήματα ταῦτα τῶν Μήδων ἐγὼ τὰ προεκάλεσα. Ἐπειδὴ οἱ ἡμέτεροι δὲν ἤθελον νὰ πολεμήσωσιν, ἐχρειάσθη νὰ τοὺς ἀναγκάσω εἰς τοῦτο. [illegible], ἂν ἐγὼ ἐπαναλάβω εἰς αὐτοὺς ὅσα λέγεις, δὲν θέλουσί με πιστεύσει. Ἔλα λοιπὸν νὰ τὰ εἴπῃς ὁ ἴδιος». Καὶ εἰσήγαγεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Θεμιστοκλῆς τὸν Ἀριστείδην εἰς τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν· οἱ πλεῖστοι ὅμως οὐδὲ τοῦτον ἤθελον νὰ πιστεύσωσι, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἡ συζήτησις, ὅτε Παναίτιος ὁ Σωσιμένους, ὁ πλοίαρχος τριήρους τηνίας, ἥτις ηὐτομόλησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπεκύρωσε τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων, μετ' οὐ πολὺ δέ, περὶ τὰ χαράγματα, διέκρινον καὶ οἴκοθεν πάντες τὸν περσικὸν στόλον καταλαβόντα πᾶσαν τὴν ἀντικρὺ ἀττικὴν παραλίαν καὶ φράξαντα ἀμφότερα τοῦ πορθμοῦ τὰ στόμια. Ὥστε λόγος περὶ ὑποχωρήσεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσιν ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς ὡς ἐπὶ μάχην. Τὰ δύο τρίτα τοῦ στόλου, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Αἰγινῆται, ἤκουσαν εὐχαρίστως τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἣν ἐπεζήτουν πρὸ δύο ἡμερῶν, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὅμως μόνοι οἱ Κορίνθιοι ἴσως ἐθλίβησαν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστησαν.

Περσικὴ τριήρης ἐπὶ περσικοῦ νομίσματος ('Επὶ τῆς ἀντιθέτου ὄψεως ὁ συνήθης τύπος βασιλέως ἐπὶ ἅρματος)

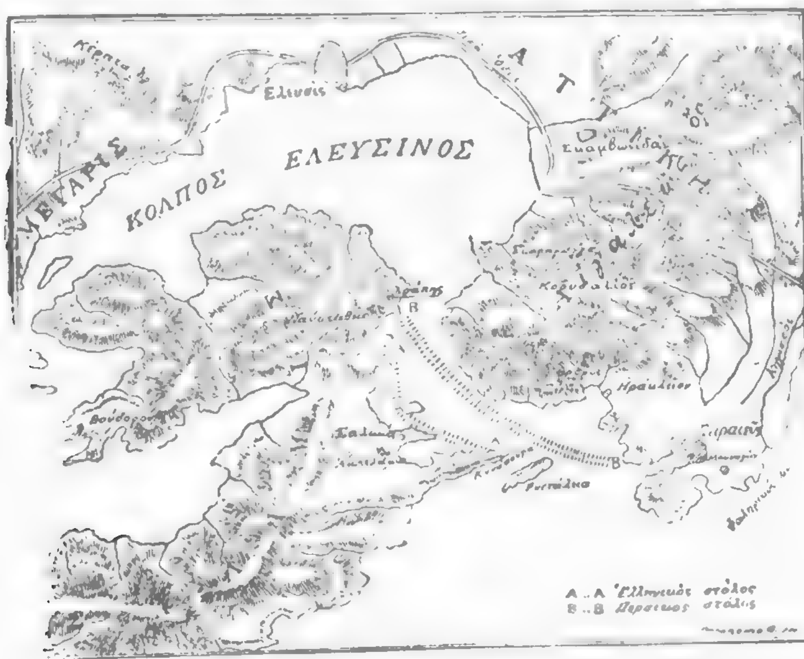
Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καιρὸς μεμψιμοιριῶν δὲν ἦτο, καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος [illegible] νὰ παραταχθῇ εἰς τὰ σημερινὰ Ἀμπελάκια, παρὰ τὴν νῆσον καὶ πρὸ τῆς πόλεως [illegible] Σαλαμῖνος. Τὴν ἐντιμοτάτην δεξιὰν πτέρυγα κατέλαβεν ὁ Εὐρυβιάδης μετὰ τῶν [illegible] τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, ἦσαν δὲ αὗται αἱ [illegible] τῶν δωρικῶν πόλεων μοῖραι καὶ εἶχον κατέναντι αὐτῶν τοὺς Ἴωνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοὺς Κᾶρας. Ἐν τῷ μέσῳ παρετάχθησαν αἱ τριήρεις τῶν μικροτέρων ἑλληνίδων πόλεων ἔχουσαι ἀντικρὺ αὐτῶν τοὺς Παμφύλους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Κίλικας καὶ τοὺς Κυπρίους. Τὴν δ' ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπετέλουν αἱ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἀποτελοῦσαι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου στόλου καὶ ἔχουσαι νὰ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους.

Ἕλλησιν μὲν ἦν
ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα
ναῶν, δεκὰς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἔκκριτος
Ξέρξῃ δέ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιὰς μὲν ἦν
ὧν ἦγε πλῆθος, αἱ δ' ὑπέρκομποι τάχει
ἑκατὸς δὶς ἦσαν ἑπτά θ'· ὧδ' ἔχει λόγος,

κατ' Αἰσχύλον εἰς τοὺς Πέρσας· ὅ ἐστι, κατὰ τὸν αὐτόπτην τοῦτον μάρτυρα, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἦσαν 310 ἤ, κατ' ἄλλην ἑρμηνείαν, μόνον 300, τὰ δὲ τῶν πολεμίων 1207 ἤ, κατ' ἄλλην ἑρμηνείαν, μόνον 1000.

Ἡ ὑπεροχὴ λοιπὸν τῆς περσικῆς δυνάμεως ἦτο ὑπέρογκος· 300 περίπου ἑλληνικὰ πλοῖα φέροντα 70 ἢ 80.000 τὸ πολὺ ἀνδρῶν προέκειτο ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς 1000 τὸ ὀλιγώτερον περσικὰ καὶ ἄνδρας 250 ἢ 300.000. Τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικῶν τριήρων

ἦτο τοσοῦτον, ὥστε, καίτοι τεταγμέναι εἰς τρεῖς σειράς, ὑπερεφαλάγγουν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, καίτοι εἰς μίαν μόνην γραμμὴν ὅσον ἔνεστι παρεκταθείσης· δηλαδὴ τὰ δύο ἄκρα τοῦ περσικοῦ στόλου, παρεκτεινόμενα πολὺ ὑπὲρ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἑλληνικοῦ, ἦσαν ἕτοιμα νὰ περικυκλώσωσιν αὐτόν. Καὶ ἔπειτα ὄπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐπὶ τῆς ἀττικῆς παραλίας, παρετάσσετο ὁ ἀπειράριθμος πεζικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων, ἕτοιμος εἰς πᾶσαν βοήθειαν, ἐνῷ ὄπισθεν τοῦ ἑλληνικοῦ, ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος, δὲν ἵσταντο εἰμὴ εὐάριθμοί τινες, ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην, ἀθηναῖοι ὁπλῖται, διότι ὁ μὲν μέγας πεζικὸς τῶν Ἑλλήνων στρατὸς ἦτο μακράν, ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, οἱ δὲ πλεῖστοι Ἀθηναῖοι ἐδέησε νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἅτινα καὶ πάλιν ἦσαν πολὺ ἀραιότερον τῶν

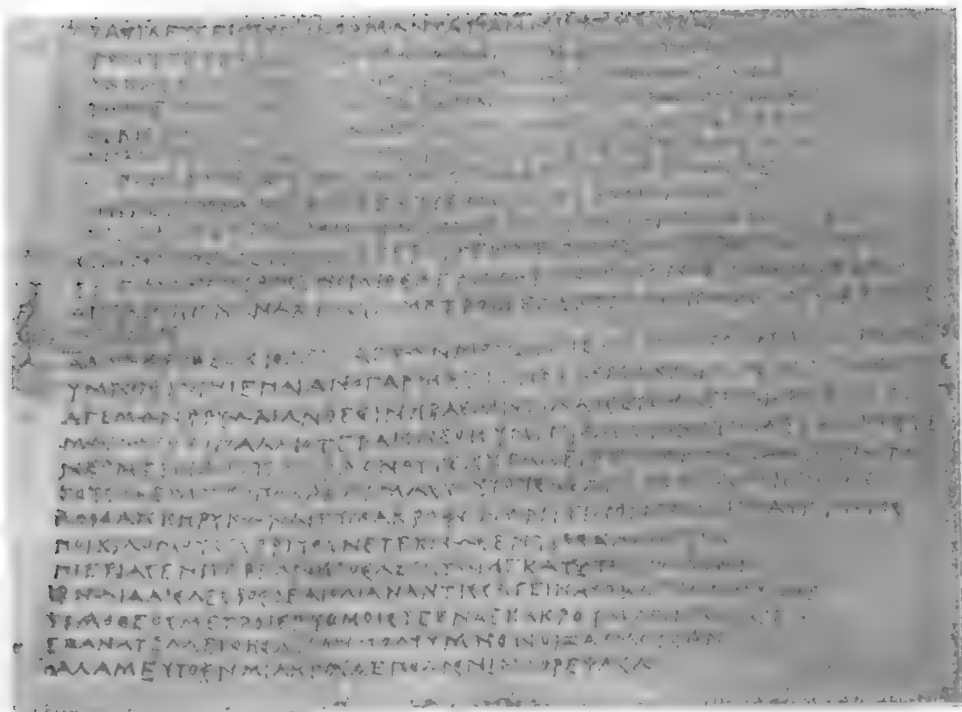
Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας

περσικῶν πεπληρωμένα, διότι, ἐνῷ τούτων ἕκαστον ἔφερε 30 λογάδας ἐπιβάτας, ἑκάστης ἀττικῆς τριήρους δὲν ἐπέβαινον εἰμὴ 14 ὁπλῖται καὶ 4 τοξόται. Ἐπὶ πᾶσιν, σθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀρίστων περσικῶν ταγμάτων, εἰς θέσιν τι· ἐπιτηδειοτάτην πρὸς κατόπτευσιν τοῦ ὅλου πεδίου τῆς μάχης, περὶ τοὺς τελευταίους πρόποδας τοῦ ἀντικρὺ τῆς Σαλαμῖνος ὄρους Αἰγάλεω, πρὸς δυσμὰς τοῦ Φωρῶν λιμένος, ἐκάθισεν ἐπὶ δίφρου ἀργυρόποδος, ὥς τις Ζεύς, τοῦ παντὸς ἔφορος, ὁ μέγας βασιλεύς, ἵνα, διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀριστευόντων, διὰ τῆς τιμωρίας δὲ τῶν νωθρῶν ἢ ἀνάνδρων, καταστήσῃ ἀκαταμάχητον τὴν φοβερὰν ἐκείνην ναυτικὴν δύναμιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν πολυαρίθμων τούτων πλοίων μόνα τὰ φοινικικὰ καὶ τὰ ἰωνικὰ ἦσαν ἐνάμιλλα τῶν ἑλληνικῶν κατὰ τὴν δεξιότητα. Τὰ περσικὰ πληρώματα, καθὸ ἀγρυπνήσαντα καὶ κοπιάσαντα καθ' ὅλην τὴν προηγουμένην νύκτα, ἦσαν ἐν γένει κεκμηκότα ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος. Αὐτὴ ἡ πληθὺς αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ κατ· μέγα μέρος οὐ μόνον ἄχρηστος ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὴς διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου· διότι εἶχον μὲν οἱ Πέρσαι τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπερφαλαγγίσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἕκαστον περσι-

κὸν πλοῖον ἔδει νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἑνὸς ἑλληνικοῦ, τὰ δ' ὑποχωροῦντα, ἐμπίπτοντα εἰς τὰς ὄπισθεν σειράς, ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ταράξωσι τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ νὰ προξενήσωσι πολλάκις εἰς αὐτὰς ζημίας μεγάλας. Αὐτὴ ἡ πεποίθησις ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες, ὅτι νικηθέντες ἢ καὶ ἁπλῶς μὴ νικήσαντες ἤθελον καταστραφῆ, ἔμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀκαταγωνίστους. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἶχεν ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὅστις, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, συνεπύκνωσεν ἅπασαν τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας, νοήσας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι ἐνταῦθα ἔμελλε νὰ γίνῃ κρίσις τοῦ ὅλου ἀγῶνος, ὅτι δηλαδή, ἅμα ἤθελε διακωλύσει τὴν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὑπερφαλάγγισιν καὶ διασπάσει τὸ κέρας αὐτῶν, οἱ λοιποὶ θέλουσιν ἀπαραιτήτως ὑπενδώσει. Καὶ τούτου ἕνεκα μάλιστα εἴπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι· ὄχι διότι ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐνταῦθα, τοῦτο τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ πολίτευμα εἶναι δεκτικὸν συζητήσεως· τὸ δ' ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐγκαίρως τὰς πολλὰς τῶν Ἀθηναίων τριήρεις, καὶ αὐτός, διὰ τῶν τριήρων τούτων, ῥήξας τὴν πτέρυγα τῶν Φοινίκων, ἐγένετο πρωταίτιος τῆς νίκης. Τελευταῖον, μέγα ἐνέπνεεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάρρος ὁ γνωστὸς περὶ Σαλαμῖνος χρησμὸς τῆς Πυθίας· καθ' ἣν δὲ στιγμὴν συνεπληροῦτο ἡ ἑλληνικὴ παράταξις, κατέφθασεν ἐξ Αἰγίνης ἡ τριήρης ἡ σταλεῖσα ἵνα φέρῃ τὰς εἰκόνας τῶν Αἰακιδῶν, καὶ ἡ αἰσία αὐτῆς ἄφιξις, ἀνὰ μέσον τοσούτων ἐχθρικῶν πλοίων, ἐξελήφθη ὁμοίως ὡς ἄριστος οἰωνός.

Καὶ εἶχεν ἤδη ἀνατείλει ὁ ἥλιος τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος· οἱ δύο στόλοι ἀντιπαρατεταγμένοι ὄντες ἔμειναν ἐπί τινα χρόνον ἀκίνητοι, διότι ἑκάτερος εἶχε συμφέρον νὰ ἀρχίσῃ ὁ ἕτερος τὸν ἀγῶνα, οἱ μὲν Ἕλληνες ἵνα οἱ Πέρσαι εἰσελάσωσιν ἐντὸς τοῦ στενωτέρου λιμένος τῆς Σαλαμῖνος, οἱ δὲ Πέρσαι, ἵνα οἱ Ἕλληνες προελάσωσιν εἰς τὸν ὁπωσοῦν εὐρύτερον μεταξὺ τῶν δύο στομίων τοῦ πορθμοῦ χῶρον. Αἴφνης ὅμως ἀντήχησε πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ὁ παιάν, καὶ ἐσήμανεν ἡ σάλπιγξ τοῦ Εὐρυβιάδου τὴν ἔφοδον, καὶ ἐπανέλαβον τὸ σημεῖον αἱ σάλπιγγες τῶν στρατηγῶν, καὶ ἀνεβόησαν τὰ πληρώματα «ἐμπρός, παῖδες Ἑλλήνων, σῴζετε τὴν πατρίδα», καὶ ὥρμησε πρὸς τὰ πρόσω πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ παράταξις. Ἀλλά, ἀφοῦ προεχώρησεν ἐπὶ μικρόν, καὶ ἀντήχησε τῶν βαρβάρων ὁ ἀλαλαγμός, καὶ ἀντεπεξῆλθον θαρροῦντα τὰ περσικὰ πλοῖα, οἱ Ἕλληνες, ἵνα ἐπιτύχωσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν σκοπόν, ἵνα παρασύρωσι τοὺς πολεμίους ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος λιμένος, ἤρχισαν ὑποχωροῦντες, ὄχι τρέψαντες τὰ νῶτα, ἀλλά, ὡς ἔλεγον τὸ πάλαι, ἀνακρουόμενοι τὰς πρύμνας, ἤτοι κωπηλατοῦντες πρὸς τὰ ὀπίσω, μέχρις οὗ φωνὴ ἰσχυρὰ ἠκούσθη καθ' ἅπαν τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον «ὦ δαιμόνιοι, μέχρι τίνος πρύμνην ἀνακρούεσθε;», καὶ τότε, εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ὁ ἀθηναῖος Ἀμεινίας ὁ Παλληνεύς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυνεγείρου, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου, διέταξε πρῶτος τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ κωπηλατήσῃ αὖθις πρὸς τὰ ἐμπρός, καὶ μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον, ἤτοι τὴν σιδηρᾶν αὐτῆς μύτην, εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἀντεπερχομένης φοινικικῆς τριήρους ὥστε τὰ δύο πλοῖα δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ χωρισθῶσι. Συγχρόνως δὲ σχεδόν, εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἐνέβαλε κατὰ τῶν πολεμίων ἡ φέρουσα τοὺς Αἰακίδας αἰγιναία τριήρης, τρίτος δὲ συνεπλάκη ὁ νάξιος Δημόκριτος, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπών.

Δημόκριτος τρίτος ἦρξε μάχης, πὰρ Σαλαμῖνα
Ἕλληνες Μήδοις σύμβαλον ἐν πελάγει·
πέντε δὲ νῆας ἕλεν δηίων, ἕκτην δ' ὑπὸ χεῖρα
ῥύσατο βαρβαρικὴν Δωρίδ' ἁλισκομένην.

ΣΤΗΛΗ ΠΑΠΥΡΟΥ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝΤΟΣ ΤΟΥΣ «ΠΕΡΣΑΣ» ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΤΟΥ ΜΙΛΗΣΙΟΥ

(Ἡ πέμπτη στήλη ἀρχαιοτάτου ἑλληνικοῦ παπύρου (περ 400 π.Χ.) περιέχοντος τοὺς «Πέρσας», λυρικὸν ποίημα Τιμοθέου τοῦ Μιλησίου, ὡς διῃρέθη κατὰ στίχους ὑπὸ τοῦ Οὐλερίχου Βιλαμόβιτς. Ὁ πάπυρος εὑρέθη ἐν Ἀβουσιρ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπόκειται εἰς τὸ Κρατικὸν Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου.)

εἶδε/βασιλεὺς εἰς φυγὴν ὁρ-
μῶντα παμμιγῆ στρατόν,
γονυπετὴς αἴκιζε σῶμα.
φάτο δὲ κυμαίνων τύχαισιν
»Ἰὼ κατασκαφαὶ δόμων
σείριαί τε νᾶες Ἑλληνίδες,
αἳ κατὰ μὲν ἥλικ(α) ὀλέσατ(ε) ἥ
βαν νέων πολύανδρον,
νᾶες δὲ — — —
οὐκ(ι) ὀπισσοπόρευτον ἄ
ξουσιμ. πυρὸς δ' αἰθαλόεν
μένος ἀγρίως σώματι φλέ-
ξει, στονοεντα δ(ὲ) ἄλγη
ἔσται Περσίδι χώραι.
ὦ βαρεῖα συμφορά,
ἅ μ' ἐς Ἑλλάδ(α) ἤγαγες.
ἀλλ' ἴτε μηκέτι μέλλετε ζεύγνυτε
μὲν τετράορον ἵππων
ὄχημ(α), οἳ δ(ὲ) ἀνάριθμον ὄλ-
βον φορεῖτ' ἐπ' ἀπήνας,
πίμπρατε δὲ σκηνάς,
μηδέ τις ἡμετέρου
γένοιτ(ο) ὄνησις αὐτοῖσι πλούτου·«
οἳ δὲ τρόπαια στησάμενοι, Διός
ἁγνότατον τέμενος, Παιᾶνα
ἐκελάδη αν, ἰήιον
ἄνακτα, σύμμετροι δ' ἐπεκτύπεον ποδῶν
ὑψικρότοις χορείαις
Ἀλλ' ὦ χρυσοκίθαριν ἀέ-
ξων μοῦσαν νεοτευχῆ
ἐμοῖς ἔλθὲ ἐπίκουρος ὕ-
μνοις ἰήιε Παιάν·
ὁ γάρ μ' εὐγενέτας μακραί-
ων Σπάρτας μέγας ἁγεμών,
βρύων ἄνθεσιν ἥβας
δονεῖ λαὸς ἐπιφλέγων
ἐλᾷ τ(ε) αἴθοπι μώμωι,
ὅτι παλαιοτέραν νέοις
ὕμνοις μοῦσαν ἀτιμῶ.
ἐγὼ δ(ὲ) οὔτε νέον τιν(α) οὔ
τε γεραὸν οὔ (ε) ἰσήβαν
εἴργω τῶνδ' ἑκὰς ὕμνων,
τοὺς δὲ μουσοπαλαιολύ-
μας, τούτους δ(ὲ) ἀπερύκω,
λωβητῆρας ἀοιδᾶν
κηρύκων λιγυμακροφώ-
νων τείνοντας ἰυγάς.
πρῶτος ποικιλομουσον Ὀρ
φεὺς χέλυν ἐτέκνωσεν,
υἱὸς Καλλιόπας Πιερίας, ἔπι.
Τέρπανδρος δ' ἐπὶ τῷ δέκα
ζεῦξε μοῦσαν ἐν ᾠδαῖς·
Λέσβος δ(ὲ) Αἰολία νιν Ἀν-
τίσσαι γείνατο κλεινόν·
νῦν δὲ Τιμόθεος μέτροις
ῥυθμοῖς τ(ε) ἑνδεκακρουμάτοις
κίθαριν ἐξανατέλλει,
θησαυρὸν πολύυμνον οἴ
ξας Μουσᾶν θαλαμευτόν.
Μίλητος δὲ πόλις νιν ἁ-
θρέψασ', ἁ | δωδεκατει-
χέος λαοῦ πρωτέος ἐξ Ἀχαιῶν

Καὶ ἡ μάχη ἀπέβη οὕτω γενική. Ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ὑπῆρξεν ἀμφίρροπος, διότι οἱ ἄνδρες τοῦ περσικοῦ στόλου ἠγωνίσθησαν γενναιότατα. Αὐτοὶ οἱ Ἴωνες ὀλίγον, φαίνεται, ἐπρόσεξαν εἰς τὰς προτροπὰς ἃς ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπερχόμενος ἐξ Ἀρτεμισίου, καὶ κατέφερον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸ δεξιὸν τῶν Ἑλλήνων κέρας. Ἰδίως οἱ σάμιοι Θεομήστωρ καὶ Φύλακος ἐκυρίευσαν πολλὰς πελοποννησιακὰς τριήρεις, οἱ δ' Αἰγινῆται μετὰ κόπου ἠδυνήθησαν κατ' ἀρχὰς ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτούς. Πρῶτοι ἤρχισαν ὑπερισχύοντες οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας. Ἐνταῦθα ὁ Θεμιστοκλῆς, *πυκνώσας τὰς ἀρίστας αὐτοῦ νῆας, διέσπασε τελευταῖον*, δηλαδὴ ἔκοψεν εἰς δύο, τὸ ἡμικύκλιον τὸ ὁποῖον εἶχον σχηματίσει περὶ αὐτὸν οἱ Φοίνικες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν εὐρυχωρίαν τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς Ἐλευσῖνα, στομίου, καὶ ἠνάγκασε τὰ μὲν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων νὰ πέσωσιν ἔξω εἰς τὴν στερεάν, τὰ δὲ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ὄπισθεν τοῦ κέντρου. Αἱ ἐνταῦθα τεταγμέναι περσικαὶ μοῖραι ἐταράχθησαν ἰδοῦσαι τὰς φοινίσσας τριήρεις παραφερομένας εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν· καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ καταδιώξῃ τὰ ἐξοκείλαντα πλοῖα ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας ἱσταμένων περσικῶν ταγμάτων, ἐτράπη πρὸς δεξιὰν καὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ κέντρου. Ἐπί τινα χρόνον οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Κίλικες, οἵτινες ἠγωνίζοντο πρὸς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἱσταμένους Ἕλληνας, ἀντέσχον καρτερικῶς εἰς τὴν νέαν ταύτην ἐκ πλαγίου ἔφοδον· ἀλλὰ πίπτει ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ τῶν Κιλίκων ἡγεμὼν Συέννεσις, καὶ τότε ὑπενδίδει ὁμοίως τὸ ἐχθρικὸν κέντρον, συνωθούμενον ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀκτήν, ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ὥστε τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στόλου ἐσωρεύθη ἤδη εἰς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει μετὰ τῆς ἀττικῆς παραλίας τὸ μεσημβρινόν, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ, στόμιον τοῦ πορθμοῦ. Οἱ προτεταγμένοι ἐνταῦθα Ἴωνες καὶ Κᾶρες δὲν παρεσύρθησαν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῶν φυγάδων, καὶ ἐνέμενον ἀντιπαλαίοντες πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ τοὺς ἄλλους Δωριεῖς. Ἀλλ' ὄπισθεν αὐτῶν συνέβαινε θόρυβος καὶ ὠθισμὸς ὀλέθριος. Τὰ περσικὰ πλοῖα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος καὶ τοῦ κέντρου ὅσα δὲν ἐξώκειλαν ἐζήτουν, διωκόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, νὰ διαφύγωσι πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Φάληρον, διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος· ἀλλ' ἐμπεσόντα εἰς τὴν πτέρυγα ταύτην καὶ προσπαθοῦντα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διελάσωσιν ἀνέτρεπον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν τάξιν τῶν τεταγμένων ἐκεῖ ἰωνικῶν καὶ καρικῶν τριήρων, καί, μὴ δυνάμενα νὰ κινηθῶσιν ἐλευθέρως, ἔθραυον ἀλλήλων τὰς κώπας καὶ ἀμοιβαίως ἐτιτρώσκοντο διὰ τῶν ἐμβόλων αὐτῶν. Πλησιάσαντες δὲ ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἑνωθέντες μετὰ τῶν Αἰγινητῶν ἐπιχειροῦσι τελευταίαν κατὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔφοδον. Ὁ Θεμιστοκλῆς παραγγέλλει τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ ἐπιπλεύσῃ κατὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος· ἦρχε δὲ τοῦ πλοίου τούτου Ἀριαβίγνης ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ τῶν Ἰώνων καὶ Καρῶν στρατηγός. Ἡ τριήρης τοῦ Θεμιστοκλέους κατακλύζεται ὑπὸ βελῶν καὶ ἀκοντίων, ἀλλ' ὁ Ἀμεινίας ὁ παλληνεὺς ἐμπήγει τὸ ἔμβολον αὐτοῦ εἰς τὰ πλευρὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος. Ὁ ἀτρόμητος Ἀριαβίγνης διατάσσει τότε ἔφοδον κατὰ τῆς πρῴρας τοῦ Ἀμεινίου καὶ ὁρμᾷ πρῶτος νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ κατακυλίεται εἰς τὸ πέλαγος ὑπὸ τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν, καὶ ἡ τριήρης αὐτοῦ βυθίζεται, τὸν δὲ νεκρὸν

Φοινικικὴ τριήρης ἐπὶ φοινικικοῦ νομίσματος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ξέρξου

(Εἰς τὸ ἀκροστόλιον λέων, ἐπὶ τῆς τριήρους δὲ ὁπλίτης. Ὑπ' αὐτὴν ἱππόκαμπος καὶ κογχύλια. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως λέων σπαράσσων ταῦρον καὶ διὰ χαρακτήρων φοινικικῶν «Αἰνὲλ βασιλεὺς τοῦ Γεβάλ»)

τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαρείου σῴζει ἡ ἐκεῖ που παραπλέουσα Ἀρτεμισία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτράπη καθ' ἑτέρου ἀντιπάλου, κατὰ σιδονίας τριήρους, ἣν φεύγουσαν ἦτο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ, ὅτε αἰγιναία τριήρης, προλαβοῦσα, ἥρπασεν ἀπ' αὐτὸν τὸν ἆθλον. Ἦν δὲ ἡ τριήρης αὕτη Πολυκρίτου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρίου ἐκείνου, ὅστις ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχε κρατηθῆ ἐν τῇ Ἀττικῇ ὡς μηδίζων· καὶ ἤδη ὁ νέος Αἰγινήτης, ὅστις δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν πρὸς τὸν πατέρα του γενομένην ὕβριν, φωνάξας ἐκ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ὃν ἐγνώρισεν ἀπὸ τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ σημαίας, «τώρα βλέπεις πῶς μηδίζουσιν οἱ Αἰγινῆται», ἐκυρίευσε τὴν σιδονίαν ναῦν πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ ναυάρχου. Ἀλλ' οἱ Ἴωνες καὶ οἱ νησιῶται Ἕλληνες ἐξηκολούθουν περιφανῶς ἀμυνόμενοι. Τριήρης ἀττική, προσβαλοῦσα σαμοθρακίαν ναῦν, καταδύεται ὑπ' αὐτῆς· καὶ ἐπελθοῦσα μὲν ἐν τῷ ἅμα αἰγιναία ναῦς καταβάλλει τὴν σαμοθρακίαν, ἀλλ' οἱ Σαμόθρακες εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν πρῷραν τοῦ Αἰγινήτου καὶ κατατροπώσαντες τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἐσώθησαν διὰ τοῦ πλοίου τοῦ καταδύσαντος τὴν ἰδίαν αὐτῶν τριήρη. Τελευταῖον ἐτράπησαν καὶ οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες πρὸς τὸ Φάληρον. Ἡ γενναία Ἀρτεμισία παρηκολούθει ὁπωσοῦν βραδέως τὸν ὄχλον ἐκεῖνον τῶν ναυαγίων καὶ φυγάδων, ὅτε εἶδεν αἴφνης ἐπιπλέοντα τὸν Ἀμεινίαν. Ὀργὴ μεγάλη ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τῆς βασιλίδος αὐτῆς, διότι ἰδιάζουσαν ὑπέλαβον ὕβριν τὸ νὰ στρατεύσῃ γυνὴ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας· ὅθεν διαταγαὶ ῥηταὶ εἶχον δοθῆ εἰς ὅλους τοὺς τριηράρχους νὰ συλλάβωσιν αὐτὴν ζῶσαν, καὶ ἀμοιβὴ χρηματικὴ δραχμῶν 10.000 εἶχεν ἐπὶ τούτῳ ὁρισθῆ. Ἡ Ἀρτεμισία λοιπὸν ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον· κατ' εὐτυχίαν της ὁ Ἀμεινίας δὲν ἐγνώρισε τὸ πλοῖον αὐτῆς, ἡ δέ, συμπληροῦσα τὴν πλάνην αὐτοῦ, ὁρμᾷ κατὰ τῆς πρὸ αὐτῆς φευγούσης περσικῆς νηὸς τοῦ βασιλέως τῶν Καλυνδέων Δαμασιθύμου καὶ καταποντίζει αὐτὴν αὔτανδρον, ὥστε ὁ μὲν Ἀμεινίας, ὑποθέσας ἐκ τούτου τὴν ναῦν τῆς Ἀρτεμισίας ὡς ἑλληνίδα, ἐτράπη καθ' ἑτέρων, ἡ δὲ κατώρθωσεν οὕτω νὰ σωθῇ· καὶ τὸ παράδοξον, ὁ Ξέρξης, ὅστις ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ παρηκολούθει ἐναγωνίως πάντα τὰ γινόμενα, ἰδὼν τὸ ἔργον, καί, γνωρίσας μὲν τὴν Ἀρτεμισίαν, ὑπολαβὼν δὲ τὴν καλυνδικὴν τριήρη ὡς πολεμίαν, ἀνέκραξε, καθὰ λέγεται· «οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασί μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες». Τοσούτῳ δὲ βεβιασμένως ἔφευγον ἤδη πάντες πρὸς τὸ Φάληρον ὥστε ἐλησμόνησαν νὰ παραλάβωσι τὸ περσικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον εἶχον τὴν προτεραίαν ἀποβιβάσει εἰς Ψυττάλειαν, καὶ ἐγκατέλιπον αὐτὸ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλλήνων. Ὅθεν, περὶ τὸ ἑσπέρας, ὁ Ἀριστείδης διεπέρασεν εἰς τὸ νησίδιον μετὰ τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν· καὶ οἱ μὲν Πέρσαι, ἄνδρες λογάδες, ἀντέστησαν γενναίως, ἐπὶ τέλους ὅμως πάντες ἐφονεύθησαν.

Εἶχεν ἤδη ἐπέλθει νύξ, ἀλλὰ πανσέληνος λαμπρὰ ἐφώτισε τὸν θρίαμβον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν ἐφάνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσοῦτον ὁριστικῶς ὅσον τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα. Διότι ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν ἀπέβαλον εἰμὴ 40 ναῦς, ἐνῷ περσικαὶ τριήρεις κατεστράφησαν 200 πλὴν τῶν ληφθεισῶν «σὺν αὐτοῖς ἀνδράσι»· ὁ περσικὸς ὅμως στόλος ἦτο ἔτι ὑπέρτερος τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς ἵστατο ἀκέραιος ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς· ὥστε οἱ Ἕλληνες συλλέξαντες τὰ ναυάγια καὶ τοὺς νεκρούς, καὶ στήσαντες τρόπαιον ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας, ἐδέησε νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς νέον ἀγῶνα. Ἀλλ' ἔμελλεν ἡ ἀνανδρία τοῦ Ξέρξου νὰ συμπληρώσῃ ὅ,τι ἤρξατο ἡ τῶν Ἑλλήνων τόλμη καὶ δεξιότης, διότι τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως διὰ τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστη διεδέχθη μετ' οὐ πολὺ φόβος ἀκατάσχετος μήποτε οἱ Ἕλληνες, κατατροπώσαντες αὖθις τὸν στόλον αὐτοῦ, πλεύσωσιν ἀμέσως εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ λύσαντες τὰς γεφύρας, ἀποκλείσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ὅθεν τὴν ἐπιοῦσαν ἐφάνη μὲν μελετῶν νὰ γεφυρώσῃ τὸν μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Σαλαμῖνος πόρον ἵνα διαπεράσῃ δῆθεν εἰς τὴν νῆσον τὸν στρατόν, ἀληθῶς ὅμως ἤρχισε σκεπτόμενος περὶ ἀναχωρήσεως. Ἐνίσχυσε δὲ αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ Μαρδόνιος, εἰπὼν ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ 300.000 λογάδων ἀνδρῶν. Τὸ ἑσπέρας λοιπὸν τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθη ὁ ἐν Φαλήρῳ στόλος νὰ ἀπέλθῃ διὰ νυκτὸς πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἵνα σώσῃ τὰς γεφύρας. Τὸ δὲ πρωὶ οἱ Ἕλληνες ἅμα ἔμαθον τὴν φυγὴν αὐτοῦ, καταλιπόντες ἐν Σαλαμῖνι τὸν Ἀριστείδην μετὰ τῶν ὁπλιτῶν φύλακα τῆς νήσου καὶ τῆς λείας, ἔδραμον περιχαρεῖς εἰς καταδίωξιν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν μέχρις Ἄνδρου καὶ εἶδον ὅτι ὁ ἐχθρὸς προλαβὼν εἶχε προχωρήσει πολὺ ἐδιχονόησαν. Ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ προελάσωσι μέχρις Ἑλλησπόντου, ὁ δ' Εὐρυβιάδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἀντέστησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ φέρωσι τὸν μονάρχην τῶν Περσῶν εἰς ἀπελπισίαν, ἀναγκάζοντες αὐτόν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ μείνωσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, βλέπων ὅτι πρέπει νὰ ἐνδώσῃ, ἔπραξε πάλιν μίαν ἐκ τῶν πράξεων ἐκείνων αἵτινες, διὰ τὸν διφορούμενον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἐπισκιάζουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀπαράμιλλον τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ λάμψιν. Ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὸν πιστὸν αὐτοῦ Σίκιννον, παραγγείλας προσελθὼν εἰς τὸν βασιλέα νὰ εἴπῃ· «Ἔπεμψέ με Θεμιστοκλέης ὁ Νεοκλέος, στρατηγὸς μὲν τῶν Ἀθηναίων, ἀνὴρ δὲ τῶν συμμάχων πάντων ἄριστος καὶ σοφώτατος, φράσοντά τοι ὅτι ὁ Θεμιστοκλέης ὁ Ἀθηναῖος, σοὶ βουλόμενος ὑπουργέειν, ἔσχε (ἠμπόδισε) τοὺς Ἕλληνας, τὰς νέας βουλομένους διώκειν καὶ τὰς ἐν Ἑλλησπόντῳ γεφύρας λύειν. Καὶ νῦν κατ' ἡσυχίαν πολλὴν κομίζεο». Πρὸς τίνα σκοπὸν διεμήνυε ταῦτα εἰς τὸν Ξέρξην; Εἰ μὲν ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα ν' ἀπέλθῃ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο ματαία· εἰ δὲ ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα νὰ μείνῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο μᾶλλον ἐπιτηδεία νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἤδη παραδεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπολιτεύθη οὕτως εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὰς συστάσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ, εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην τῆς τύχης τροπήν· ὅπερ καὶ ἐγένετο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Δύο νομίσματα τῶν Ἀθηναίων, κοπέντα πρὸς τιμὴν τοῦ Θεμιστοκλέους
(Ὁ νικητὴς παρίσταται κρατῶν στέφανον)

Ἀλλ' ὁ Ξέρξης εἶχεν ἀποφασίσει, ὡς προείπομεν, ν' ἀναχωρήσῃ καὶ ὀλίγας μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην ἡμέρας ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ διὰ τῆς Βοιωτίας εἰς Θεσσαλίαν. Ὁ Ξέρξης ἠδύνατο νὰ παραμυθῆται ἀναλογιζόμενος ὅτι κατέστρεψε τὰς Ἀθήνας καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν αὐταῖς· ἔφερε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ τὰς χαλκᾶς εἰκόνας τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, τὴν εἰκόνα τῆς ἐν τῇ Μεσογαίᾳ Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος καὶ ἄλλα τινὰ τρόπαια. Ἀλλ' οἱ ἐπιστρέφοντες μετ' αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος ἐμαρτύρουν εὐγλωττότερον τῶν τροπαίων τούτων ὅτι, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἐλεηλάτησε μέρος τῆς Ἑλλάδος δὲν κατώρθωσεν ὅμως ἔτι νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν θέλησίν του. Ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ Μαρδόνιος ἐξελέξατο τοὺς ἄνδρας μεθ' ὧν προέκειτο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ἐν ὅλοις 300.000 πεζῶν τε καὶ ἱππέων· ἦσαν δὲ οὗτοι ἅπαντες οἱ Πέρσαι, οἱ Μῆδοι, οἱ Σάκαι, οἱ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοὶ καί τινες κράτισται τῶν ἄλλων ἐθνῶν μοῖραι. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπλησίαζεν ἤδη τὸ τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ ὡρίσθη νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ξέρξην μέχρις Ἑλλησπόντου 60.000 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ

στρατοῦ τούτου, ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον, ὁ Μαρδόνιος ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ εἰς Θεσσαλίαν καὶ νὰ ἀναβάλῃ εἰς τὸ ἐπιὸν ἔαρ τὰ περαιτέρω αὐτοῦ ἐπιχειρήματα. Παρ' αὐτῷ ἔμειναν καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος, ὁ δὲ Ξέρξης, συνεπαγόμενος τὸν ὑπόλοιπον στρατὸν καὶ τὴν ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον μοῖραν, ἀπῆλθε πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ἔφθασε μετὰ 45 ἡμέρας ἀφ' ἧς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Τὰ περὶ αὐτὸν πλήθη ἔπαθον τὰ πάνδεινα κατὰ τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης ταύτην πορείαν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφῶν καὶ τῶν ἐκ τούτου ἐπελθόντων νοσημάτων. Αἱ ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι εἶχον διαλυθῇ ἐξ ἐπισυμβάσης τρικυμίας· ὥστε τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ ἐδέησε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπὸ τοῦ στόλου. Ἐνταῦθα εὗρον μὲν οἱ ἐπιστρέφοντες ἄνεσιν καὶ ἀφθονίαν πάντων τῶν ἀναγκαίων, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν ἀγαθῶν ἡ δαψίλεια παρήγαγε πάλιν νέας ἀσθενείας· καὶ οὕτω τεταπεινωμένος καὶ ὑπὸ ἐλεεινῶν τινων λειψάνων τοῦ στρατοῦ συνοδευόμενος ἐπέστρεψε τελευταῖον ὁ μέγας βασιλεὺς εἰς Σάρδεις (1), ὀκτὼ μῆνας ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καθ' ἣν λαμπρὸς μὲν καὶ ἀγέρωχος, ὑπὸ ἀκμαίων δὲ καὶ ἀναριθμήτων ταγμάτων περιεστοιχισμένος εἶχεν ὁρμήσει ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης.

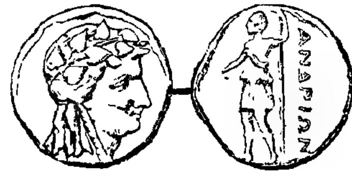

Προπύλαια τῶν ἐν Περσεπόλει ἀνακτόρων τοῦ Ξέρξου μετ' ἀσυριακῶν ἀνδρομόρφων πτερωτῶν λεόντων

Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους ἀφήσαμεν εἰς Ἄνδρον, ἀποφασίσαντες νὰ μὴ ἀκολουθήσωσι τὴν δίωξιν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐνόμισαν εὔλογον, πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι, νὰ φορολογήσωσι τὰς νήσους ὅσαι εἶχον συνταχθῆ μετὰ τῶν πολεμίων. Καὶ πρῶτον ἀπῄτησαν χρήματα ἀπὸ τὴν Ἄνδρον, ὅπου εὑρίσκοντο· ἐπειδὴ ὅμως

(1) Ὁ Ξέρξης διήγαγε τὸν ἐπιόντα χειμῶνα ἅπαντα ἐν Σάρδεσι καὶ μόνον τὸ μετεπιὸν θέρος (τοῦ 479), καθ' ὃν περίπου χρόνον κατεστρέφοντο ὁ στόλος καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἐν Πλαταιαῖς καὶ ἐν Μυκάλῃ, ἐπέστρεψεν εἰς Σοῦσα, ἀφοῦ τὸν χρόνον τῆς ἐν Σάρδεσι διατριβῆς κατηνάλωσεν οὐχὶ εἰς πολεμικὰς παρασκευὰς ἀλλ' εἰς ἔρωτας ἀθεμίτους μεθ' ὅλων τῶν ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἰδίως αὐλαῖς τρομερῶν τραγικῶν παρομαρτημάτων ἢ ἐπακολουθημάτων τῶν τοιούτων ἐρώτων. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ ρωμαντικὴ ἱστορία τῆς Ἐσθὴρ συνδέεται μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ ἡγεμόνος τούτου. Ὁ περσικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ *Ξαγιαρσᾶ* (Kschayarscha) παρεφθάρη.

ἡ Ἄνδρος δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ, ἐπεχείρησαν νὰ τὴν βιάσωσιν εἰς τοῦτο. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔδωκε τότε πάλιν νέα δείγματα τῆς ἀδιορθώτου αὐτοῦ πλεονεξίας. Πολιορκουμένης τῆς Ἄνδρου, στέλλει οὗτος εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ πόλεις ἀνθρώπους ἀπειλοῦντας αὐτὰς ὅτι θέλουσιν ὁμοίως τιμωρηθῆ, ἂν μὴ προλάβωσι νὰ ἐξευμενίσωσιν αὐτόν· καὶ οὕτω συνέλεξεν ἐκ Πάρου, ἐκ Καρύστου καὶ ἀλλαχόθεν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, χρήματα πολλά, ἐνῷ ὁ ἄλλος στόλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ κυριεύσῃ τὴν Ἄνδρον καὶ βλέπων ἐπερχόμενον τὸν χειμῶνα ἐπανῆλθε μετ' ὀλίγον, κεναῖς χερσίν, εἰς Σαλαμῖνα, δῃώσας μόνον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὴν χώραν τῶν δυστυχῶν Καρυστίων, τοὺς ὁποίους δὲν ἔσωσεν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης ἡ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα γενομένη δωροδοκία.

Νόμισμα Ἄνδρου
(Κεφαλὴ Διονύσου ἐστεφανωμένου διὰ κισσοῦ καὶ Διόνυσος στηριζόμενος ἐπὶ θύρσου)

Ἐν Σαλαμῖνι δὲ οἱ Ἕλληνες ἠσχολήθησαν εἰς ἔργα ἀξιώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ διαπραχθέντος αὐτόθι κατορθώματος. Πρὸ πάντων προσέφερον εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν τὰ ἀκροθίνια, δηλαδὴ τὸ κάλλιστον τῆς λείας μέρος, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ἀνδριὰς κολοσσιαῖος, ἔχων μέγεθος δώδεκα πηχῶν καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα ἀκρωτήριον, ἤτοι ἔμβολον νηός. Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν τὰς τρεῖς φοινίσσας τριήρεις, ἃς κατὰ πρῶτον ἐκυρίευσαν, τὴν μὲν τῷ ἐν Ἰσθμῷ Ποσειδῶνι, τὴν δὲ τῇ ἐν Σουνίῳ Ἀθηνᾷ, καὶ τὴν τρίτην τῷ ἐν Σαλαμῖνι Αἴαντι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐν Δελφοῖς θεός, ἐρωτηθεὶς ἂν ηὐχαριστήθη διὰ τ' ἀφιερωθέντα αὐτῷ ἀκροθίνια ἀπεκρίθη ὅτι παρὰ μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἱκανὰ ἔλαβεν, ὄχι ὅμως καὶ παρὰ τῶν Αἰγινητῶν παρ' ὧν ἀπήτησε τὰ ἀριστεῖα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, οἱ Αἰγινῆται ἀνέθεσαν αὐτῷ ἰδίᾳ ὁμοίως χαλκοῦν ἱστὸν φέροντα τρεῖς χρυσοῦς ἀστέρας. Μετὰ δὲ τὴν διανομὴν τῆς λείας ἅπας ὁ στόλος συνώδευσε τοὺς Ἀθηναίους ἕως τὸν Ἰσθμόν, ἀπελθόντας αὐτόθι ἵνα ἀποθέσωσιν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ τριήρη. Ἐκεῖ πρὸς τούτοις ἔμελλον νὰ βραβευθῶσιν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀριστεύσαντες ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ ἐπὶ συνέσει καὶ δεξιότητι. Καὶ λόγῳ μὲν ἀνδρείας ἔλαβον τὸ πρῶτον ἀριστεῖον οἱ Αἰγινῆται, τὸ δεύτερον οἱ Ἀθηναῖοι· ἐκ δὲ τῶν κατ' ἰδίαν ἀνδρῶν ἀνεκηρύχθησαν ὡς διακριθέντες πρὸ πάντων ὁ Αἰγινήτης Πολύκριτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Εὐμένης καὶ Ἀμεινίας. Περὶ δὲ τοῦ βραβείου τῆς συνέσεως καὶ δεξιότητος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσι· καὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ὑπῆρξεν ὁπωσοῦν ἀλλόκοτον. Τῷ ὄντι ἕκαστος τῶν στρατηγῶν ἐψήφισε πρῶτον ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς ἀρίστου γενομένου, δεύτερον δὲ ὄνομα ἔγρα-

---

ποικιλοτρόπως ἐν τῇ κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἐκφορᾷ αὐτοῦ (ὁ ἑβραϊκὸς τύπος εἶναι Ἀχάσβερος ἢ ***Ἀσπουῆρος*** ἢ ***Ἀρθασασᾶ*** ἐν τῇ Π.Δ. καὶ Ἀρταξέρξης (παρὰ τοῖς Ο') ἐν συγχύσει πάντως τῶν ὀνομάτων ***Ξέρξης*** καὶ ***Ἀρταξέρξης***, ὡς συνθέτου ἀπὸ τοῦ ***Ξέρξης*** θεωρουμένου πλημμελῶς τοῦ δευτέρου ὀνόματος. Τὸ ὄνομα Ξέρξης (ἢ Ξαγιαρσᾶ), ὅπερ φαίνεται πάντως παράγωγον ἢ σύνθετον ἐκ τῆς ἀρχαίας περσικῆς λ. ***Ξάϊ*** (Kschai)=βασιλεύς, ἀλλ' οὗτινος ἡ σημασία δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή, οὐδεμίαν φαίνεται ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ ***Ἀρταξέρξης*** (Artakscharta, ἐν ταῖς βαβυλωνιακαῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς artakshatsu=μεγαλοδύναμος). Τὸ περσικὸν τοῦτο ὄνομα συνέχεόν τινες τῶν ἑλλήνων συγγραφέων πρὸς τὸ ἕτερον περσικὸν ***Ἀρτασίρης*** (Artaschir=γενναῖος λέων). Οὕτω δὲ ἐκλήθη (Ἀρταξέρξης δηλονότι) ὑπό τε Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ Λατίνων καὶ ὁ ἱδρυτὴς τοῦ περσικοῦ κράτους τῶν Σασσανιδῶν ***Ἀρτασίρης***.

ψαν οἱ πλεῖστοι τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠμπόρεσε νὰ δοθῇ τὸ πρῶτον βραβεῖον, δὲν ἐδόθη οὐδὲ τὸ δεύτερον. Καὶ ἠθέλομεν ἐννοήσει ἔτι μέχρι τινὸς ν' ἀμφισβητήσωσι τὰ ἀριστεῖα πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὁ Εὐρυβιάδης, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγαλυτέρων μοιρῶν τῶν Αἰγινητῶν, τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων, ἂν καὶ ἦτο ἡλίου φαεινότερον ὅτι ἡ νίκη ὠφείλετο ἐξαιρέτως εἰς τὸν δαιμόνιον τῶν Ἀθηνῶν ἄνδρα· ἀλλά, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἀπήτησαν τὰ πρωτεῖα καὶ αὐτοὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν μικροτέρων πόλεων, ὥστε τὸ πρᾶγμα κατήντησε τῇ ἀληθείᾳ γελοῖον, καὶ ἐπιβεβαιοῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις μίαν τῶν κυριωτάτων ἀδυναμιῶν τῶν προπατόρων μας, περὶ ἧς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ταύτην, ὅτι ἕκαστος μὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ὡς μόνον σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος, δυσκόλως δ' ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ αὐτὴν τὴν πασίδηλον ὑπεροχὴν τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἐκδουλεύσεων τοῦ ἄλλου. Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν ὡς ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τιμήσωσι τοὺς εὐεργέτας τῆς πατρίδος· ἂν εἶχον τὸν ἀγεννῆ τοῦτον φθόνον, δὲν ἤθελον εἶναι ἄξιοι τοῦ μεγαλείου εἰς ὃ προήχθησαν· τί λέγομεν, δὲν ἤθελον εἶναι ἄξιοι; δὲν ἤθελον δυνηθῆ νὰ προαχθῶσιν εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦτο, διότι ἔθνος μὴ σεβόμενον τὴν ἀξίαν καὶ μὴ πειθαρχοῦν εἰς αὐτὴν οὐδέποτε ἀνεδείχθη μέγα. Ἀλλ' αἱ παραφοραὶ τῆς παραλόγου φιλαυτίας ἦσαν ἀχαριαῖαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, τὸ δ' αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς συνέσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ ἐπὶ τέλους ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου λαοῦ. Εἴδομεν τὰς ἐξαιρέτους τιμὰς ἃς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἐν Μαραθῶνι νικητήν· ὁ δ' Ἡρόδοτος, ἱστορήσας τὴν γενομένην, ἐν τῷ Ἰσθμῷ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ἀδικίαν, ἐπιφέρει ὅτι οὐδὲν ἧττον ὁ ἀνὴρ διεβοήθη καὶ ἐδοξάσθη ὡς σοφώτατος Ἑλλήνων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπεσκέφθη τὴν Λακεδαίμονα ἠξιώθη ἐν τῇ ἀγερώχῳ ταύτῃ πόλει τιμῶν οἵων οὐδείς ποτε μὴ σπαρτιάτης Ἕλλην· διότι οἱ Σπαρτιᾶται ἔδοσαν μὲν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην ὡς βραβεῖον ἀνδρείας ἐλαίας στέφανον, ἔδοσαν δὲ εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὅμοιον στέφανον, ὡς βραβεῖον σοφίας καὶ δεξιότητος· πρὸς τούτοις ἐδωρήσαντο εἰς αὐτὸν τὸ κάλλιστον τῶν ὀχημάτων τῆς πόλεως καὶ ἀπερχόμενον προέπεμψαν

Ὁ ἐν Δελφοῖς θησαυρὸς τῶν Ἀθηναίων

μέχρι τῶν συνόρων τῆς Τεγέας, διὰ τῶν 300 λογάδων ἱππέων, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν φύλαξιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῆς χώρας.

Περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 480 ἔτους καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 479 ὀλίγας ἔχομεν εἰδήσεις. Ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ σταθμεύων Μαρδόνιος ἀνέβαλε μέχρι τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τὰς νέας ἐχθροπραξίας, ἄδηλον διατί. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀρτάβαζος, ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἠναγκάσθη νὰ διατρίψῃ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς Μακεδονίαν, ἵνα καταστήσῃ αὖθις ὑποχειρίους τοὺς κατοίκους τῆς Παλλήνης, ἤτοι τῆς μεσημβρινοδυτικωτέρας τῶν τριῶν γλωσσῶν ἢ μικρῶν χερσονήσων, εἰς ἃς ἀπολήγει ἡ μεγαλυτέρα χερσόνησος, ἡ Χαλκιδικὴ καλουμένη, οἵτινες ἀπέπτυσαν τὴν περσικὴν κυριαρχίαν· καὶ τῆς μὲν Ὀλύνθου, πόλεως κειμένης ἔξω τῆς παλληνικῆς χερσονήσου, ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Ποτιδαίας, ἥτις φράσσει τὸν ἰσθμὸν δι' οὗ ἡ Παλλήνη συνάπτεται μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς· ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τρίμηνον ματαίαν ταύτης πολιορκίαν ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, μόνη ἡ περίστασις αὕτη δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ὑπερβολικὴν βραδύτητα τῆς τοῦ Μαρδονίου στρατείας. Ἀφ' ἑτέρου ἐν ἔαρι τοῦ 479 ἔτους ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 πλοῖα συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μὲν συνέλθει εἰς Αἴγιναν καὶ προχωρήσει μέχρι Δήλου, ἀλλὰ δὲν προέβη περαιτέρω μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ Αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος νὰ προβῇ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπὸ τῶν Χίων, τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων Ἰώνων, οἵτινες ἔλεγον ἑαυτοὺς ἑτοίμους νὰ ἀποστατήσωσιν.

Καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων δέ, οἵτινες, ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πολλὰ παθοῦσαν πόλιν καὶ χώραν αὐτῶν, ἄλλο δὲν ἠξεύρομεν εἰμὴ ὅτι τῷ 479 δὲν ἀνέθεσαν πλέον τὰ πράγματα εἰς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν οὓς ἐξελέξαντο, μικρὸν πρὸ τῆς δευτέρας ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν, ἦσαν ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Ἀριστείδης. Πολλοὶ ἀπέδωκαν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας εἰς τὸν φθόνον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἐκτήσατο καὶ τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἔλαβεν ἐν Σπάρτῃ. Καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν Ἀθηναίων ἐφθόνησαν τὸν ἄνδρα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι Τιμόδημός τις ἀφιδναῖος, ἐκδηλῶν· τὴν τοιαύτην διάθεσιν, ἐχλεύαζε τὸν Θεμιστοκλέα ἐπανελθόντα ἐκ Λακεδαίμονος, καὶ ἠξίου ὅτι διὰ τὰς Ἀθήνας ἔλαβεν ὅσα ἔλαβε γέρα παρὰ Λακεδαιμονίων, ὄχι δι' ἑαυτόν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔπαυεν ἐπαναλαμβάνων ταῦτα, ὁ Θεμιστοκλῆς, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ πλέον τὴν φλυαρίαν ἐκείνην «ἔχεις δίκαιον», τῷ εἶπεν εὐφυέστατα· οὔτε ἐγώ, ἂν ἤμην Βελβινίτης (δηλαδὴ κάτοικος τοῦ μικροῦ νησιδίου τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου Ἅγιος Γεώργιος), ἤθελον τιμηθῆ οὕτω παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτε σύ, ὦ ἄνθρωπε, καίτοι Ἀθηναῖος ὤν». Ἀλλ' οἱ πλειότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐκινοῦντο βεβαίως ὑπὸ τοιούτων εὐτελῶν αἰσθημάτων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον βλέπομεν πάλιν τὸν Θεμιστοκλέα πρωταγωνιστοῦντα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, τῷ δὲ 479 οἱ Ἀθηναῖοι προετίμησαν ἄνδρας ἄλλους, διότι, μαθόντες τήν τε μεγάλην περὶ Ἀρτεμίσιον δωροδοκίαν καὶ τὴν οἰκτρὰν περὶ Ἄνδρον κατοπίεσιν, ἠθέλησαν νὰ διδάξωσιν αὐτόν, ὅπως πρὸ δωδεκαετίας ἐδίδαξαν τὸν Μιλτιάδην, ὅτι οὐδ' αὐτὸς ὁ σωτὴρ τῆς πατρίδος δικαιοῦται νὰ ἀτιμάσῃ αὐτήν. Μάθημα ἀξιοσημείωτον καὶ μαρτυροῦν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως. Τωόντι, ὑπάρχουσιν ἔθνη ἀνίκανα νὰ γεννήσωσι μεγάλους ἄνδρας· ὑπάρχουσιν ἔθνη ἱκανὰ μὲν νὰ παραγάγωσιν ἄνδρας μεγάλους, ἀλλὰ παιδαγωγούμενα ὑπ' αὐτῶν, ἅπαξ ἀναδειχθέντων· τελευταῖον ὑπάρχουσιν ἔθνη τὰ ὁποῖα

δὲν ἄγονται καὶ φέρονται ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν οὓς παράγουσιν ὅσον μεγάλοι καὶ ἂν εἶναι, αὐτὰ δὲ τούτους μᾶλλον χειραγωγοῦσι, καὶ τοῦτο εἶναι τῆς ὑπάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀκμῆς ἀλάνθαστον τεκμήριον.

Ἀλλ' ἔμελλον ἤδη νὰ δώσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι δείγματα τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἔτι λαμπρότερα. Ὁ Μαρδόνιος, πρὶν ἢ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπεχείρησε νὰ ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πόλιν ἐκείνην ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συμμαχίας. Ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, προτάσεις συμφερωτάτας, ὑποσχόμενος ἀποζημίωσιν δι' ὅλην τὴν προσγενομένην τῇ Ἀττικῇ ζημίαν, καὶ αὔξησιν, οἱανδήποτε θέλωσι, τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων ἀρκεῖ νὰ συμμαχήσωσιν, ἐπὶ ἴσοις δικαίοις, μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες τὰ τῆς πρεσβείας ταύτης κατελήφθησαν ὑπὸ φόβου δεινοῦ· ἤξευρον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας αὐτῶν· ἤξευρον ὅτι εἶχον ἀπολέσει ὅλον τὸν καρπὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἴτε διαρπαγέντα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῶν ἀποθηκῶν εἴτε ἀσυγκόμιστον καταστραφέντα ὑπ αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ καλλιεργήσωσι τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος, δι' ἔλλειψιν σπορᾶς· ἤξευρον ὅτι ἠγανάκτουν κατὰ τῶν Πελοποννησίων, διότι οὗτοι δὲν εἶχον ἐκπληρώσει τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς ἁπάσης τῆς πεζικῆς αὐτῶν δυνάμεως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ὑπώπτευσαν λοιπὸν μήπως, ὑπὸ τοσούτων ἀναγκῶν πιεζόμενοι καὶ εὐλόγως δυσπιστοῦντες πρὸς τοὺς προτέρους συμμάχους, παραδεχθῶσι τὰς ἐπαγωγοὺς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις. Διὸ ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις, ἐπιτετραμμένους νὰ προλάβωσι τὴν συμφορὰν ταύτην ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ἀναμφιβόλως τὴν ὑποδούλωσιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὑποσχόμενοι ἰδίως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ἀναλαμβάνουσι νὰ θρέψωσι τὰς οἰκογενείας τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ παρούσῃ αὐτῶν ἀμηχανίᾳ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἢ μᾶλλον δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι τὰ αἰσθήματα τῆς μεγαλοφροσύνης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ περιούσιος ἐκεῖνος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος λαός. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπερίμεναν τὴν ἄφιξιν τῶν πρέσβεων τῆς Σπάρτης ἵνα ἐνώπιον αὐτῶν ἀποκριθῶσιν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μαρδονίου· καὶ τότε, ἀκούσαντες ἀμφοτέρων τοὺς λόγους, ἀπεκρίθησαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, εἰς μὲν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας ὅτι «ἐνόσῳ ὁ ἥλιος δὲν μεταβάλῃ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ οὐδ' αὐτοὶ θέλουσιν ὁμολογήσει συνθήκας πρὸς τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ πεποιθότες εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας ὧν ἐκεῖνος ἐνέπρησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα θέλουσιν ἐπιμείνει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀγωνιζόμενοι»· πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας εἶπον ὅτι εὐχαριστοῦσιν αὐτοὺς διὰ τὴν περὶ διατροφῆς πρότασίν των, ἀναλαμβάνοντες οἴκοθεν νὰ οἰκονομηθῶσιν ὅπως δύνανται, παρακαλοῦσι δὲ μόνον νὰ σπεύσωσι νὰ στείλωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον εἰς Βοιωτίαν τὸν πελοποννησιακὸν στρατόν, ἵνα, ἑνωθεὶς αὐτόθι μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, καθ' ἧς ὁ Μαρδόνιος θέλει βεβαίως ἐπέλθει, ἅμα λαβὼν τὴν προκειμένην ἀπάντησιν.

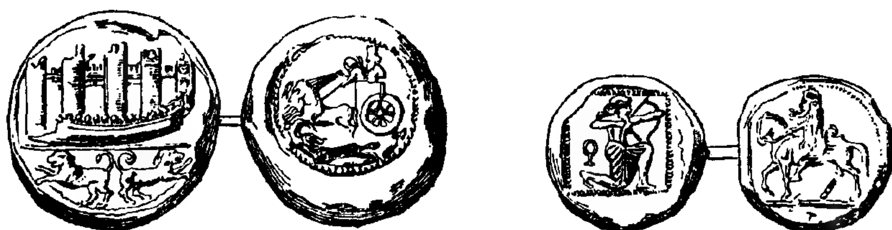
Πῶς ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς τοσαύτης τούτων ἀφοσιώσεως ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας; Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς Βοιωτίαν ὡς ὑπέσχοντο, παντάπασι δὲν ἐξῆλθον τῆς Πελοποννήσου καὶ μὲ πολλὴν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν ἠσχολοῦντο εἰς τὸ νὰ ἑορτάζωσι μίαν τῶν πανηγύρεων αὐτῶν, τὰ Ὑακίνθια, ἐνῷ ὁ Μαρδόνιος, ὁρμήσας ἤδη ἐκ Θεσσαλίας, προέβη ἀκωλύτως μέχρι τῆς Ἀττικῆς ἔχων σύμμαχα ὅλα τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, μηδ' αὐτῶν τῶν Φωκέων ἐξαιρουμένων, οἵτινες ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου

μὴ συνταχθέντες μετ' αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νῦν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς πολεμίους, τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι μόνοι νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν ἐδέησε πάλιν νὰ ἐγκαταλείψωσι μὲν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν, νὰ διαπεράσωσι δέ, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, εἰς Σαλαμῖνα. Ἐνταῦθα δὲ ὄντων αὐτῶν ὁ Μαρδόνιος πέμπει ἐξ Ἀθηνῶν ἑλλησπόντιόν τινα Ἕλληνα, τὸν Μουρυχίδην, ἐπαναλαμβάνων τὰς προτέρας προτάσεις. Ἡ νέα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπιστία εἶχε παροξύνει, δικαίῳ τῷ λόγῳ, εἰς ὕπατον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ἀθηναίων· δυσκόλως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἤθελέ τις κατακρίνει αὐτοὺς ἂν ἤδη βλέποντες τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας ἔδιδον ὦτα ἀκροάσεως εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μαρδονίου. Καὶ ὅμως, διακοινώσαντος τοῦ Μουρυχίδου τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν βουλήν, οἱ βουλευταὶ ἅπαντες, πλὴν ἑνός, οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐδίστασαν νὰ ἀποκρούσωσι τὰς προτάσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τοσοῦτο δ' ἀπαίσιον ἐνόμισαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εὑρέθη καὶ εἷς βουλευτὴς ὁ γνωμοδοτήσας ὅτι συμφέρει ἴσως νὰ δεχθῶσι τὰς προτάσεις ταύτας ὥστε ἐν τῇ τυφλώσει τῆς οἱονεὶ μαινομένης φιλοπατρίας αὐτῶν ἐλιθοβόλησαν τὸν δυστυχῆ ἐκεῖνον, ὀνόματι Λυκίδην, καὶ οὐ μόνον αὐτὸν ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Συγχρόνως ὅμως ἔπεμψαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Πλαταιέων, πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπιτετραμμένους νὰ ὑποβάλωσι παραστάσεις διὰ τὴν νέαν ταύτην προδοσίαν ἢ νωθρότητα, νὰ ἀπαιτήσωσιν ὁριστικῶς τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν τοῦ στρατοῦ, ἂν ὄχι εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἥτις κατείχετο ἤδη ὑπὸ τῶν Περσῶν, τοὐλάχιστον εἰς τὸ Θριάσιον πεδίον τῆς Ἀττικῆς. Οἱ δ' ἔφοροι ψυχρότατα πάλιν ἀκούσαντες τὴν πρεσβείαν εἶπον ὅτι θέλουσι σκεφθῇ· καὶ ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας παρέπεμπον εἰς τὴν ὑστεραίαν τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις ἐπανηγύριζον τὰ Ὑακίνθια καὶ ἐπέσπευδον τὴν ὀχύρωσιν τοῦ Ἰσθμοῦ· ὅθεν οἱ πρέσβεις δυσανασχετήσαντες ἐπὶ τέλους ἀπῄτησαν διὰ τὴν ἐπιοῦσαν ὑστάτην ἔντευξιν, μεθ' ἣν ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε τελευταῖον οἱ ἔφοροι ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν· τότε ἐνόησαν ὅτι δὲν πρέπει νὰ φέρωσιν εἰς ἀπελπισίαν τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἂν οὗτοι ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ Μαρδονίου, τὰ ἐν τῷ Ἰσθμῷ ὀχυρώματα εἰς οὐδὲν θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τὴν Πελοπόννησον· καὶ τότε, ἀποφασίσαντες νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον αὐτῶν, διέταξαν τὰ πάντα μετὰ τοσούτῳ καταπληκτικῆς ταχύτητος ὥστε αὐτὴ καὶ μόνη ἡ περίστασις ἤθελεν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ οἷον θαυμάσιον πρᾶγμα ἦτο ὁ μηχανισμὸς τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης. Τῷόντι τὴν ἐπιοῦσαν, προσελθόντες οἱ πρέσβεις πρὸς τοὺς ἐφόρους εἶπον· «Ὑμεῖς μέν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, μένετε ἐνταῦθα, Ὑακίνθιά τε ἄγοντες καὶ παίζοντες καὶ καταπροδίδοντες τοὺς συμμάχους· Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀδικούμενοι ὑφ' ὑμῶν καὶ συμμάχων ἔρημοι, θέλουσιν ἤδη συνθηκολογήσει ὅπως δύνανται πρὸς τὸν Πέρσην, συμπράττοντες μετ' αὐτοῦ εἰς πᾶσαν ἐκστρατείαν· καὶ τότε βλέπετε τί ἔχετε νὰ πάθητε ἐκ τούτου». Οἱ δ' ἔφοροι δὲν διέκοψαν αὐτούς ἀλλά, ἀφοῦ ἔπαυσαν οἱ πρέσβεις λέγοντες, ἐγερθέντες ἐβεβαίωσαν μεθ' ὅρκου ὅτι ὁ στρατὸς ἐξεκίνησεν ἤδη καὶ ὅτι πιθανῶς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην εἶναι ἐκτὸς τῶν σπαρτιατικῶν ὁρίων. Ἡ διαβεβαίωσις τῶν ἐφόρων ἦτο ἀληθής, 5000 σπαρτιᾶται, ὧν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο ὑπὸ 7 εἱλώτων ψιλῶς ὡπλισμένων, εἶχον ἀπὸ τῆς προηγουμένης νυκτὸς διαταχθῆ νὰ ἀπέλθωσι καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν Ἰσθμόν, 40.000 λοιπὸν ἀνδρῶν παρεσκευάσθησαν νὰ στρατεύσωσι καὶ ἐξεστράτευσαν, ἐν σιγῇ τοσαύτῃ ὥστε οἱ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει διατρίβοντες πρέσβεις οὐδεμίαν τοῦ γεγονότος ἔλαβον εἴδησιν ἢ ὑπόνοιαν! Ἀμφιβάλλομεν ἂν σήμερον οἱ ἄριστοι τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοιοῦτό τι μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ πρὸ πάντων μετὰ τοσαύτης μυστικότητος. Οὐδὲ τοῦτο ἠρ-

κεσεν· ἀλλ' ἕτεροι 5.000 ὁπλῖται περίοικοι, ὧν ἕκαστος συνωδεύετο ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ εἵλωτος, ἀπῆλθον ὡσαύτως πρὸς τὸν Ἰσθμόν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι πελοποννησιακαὶ πόλεις, ὥστε ἐξῆλθεν ἤδη τῆς χερσονήσου στρατιὰ πολυάριθμος, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἡγεμονίαν Παυσανίου τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλείσταρχον, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ ἐν Θερμοπύλαις πεσόντος Λεωνίδου· ὁ Πλείσταρχος ἐπετροπεύθη κατ' ἀρχάς, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τοῦ θείου του Κλεομβρότου, ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Κλεομβρότου ἀνέλαβε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς ὁ τούτου υἱὸς Παυσανίας.

Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀργεῖοι, συννενοημένοι ὄντες μετὰ τοῦ Μαρδονίου, εἶχον ὑποσχεθῆ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἔξοδον τῶν Σπαρτιατῶν· βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἔσπευσαν νὰ ἀναγγείλωσι τὸ γεγονὸς εἰς αὐτόν, ὅστις τότε ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν· καὶ ἀπῆλθεν εἰς

Περσικὰ νομίσματα

(1 Πεντάπυργον φρούριον καὶ ὑπ' αὐτὸ δύο λέοντες· βασιλεὺς Πέρσης ἐπὶ ἅρματος, οἱ ἵπποι τοῦ ὁποίου καταπατοῦσιν ἔλαφον. 2 Τοξότης καὶ ἱππεύς)

αὐτήν, οὐχὶ διὰ τῶν Ἐλευθερῶν, ἤτοι τῆς σημερινῆς Κάζας, οὐδὲ διὰ τῆς Φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς Δεκελείας, ἤτοι τοῦ Τατοΐου. Μέχρι τῆς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχωρήσεως του εἶχε φεισθῆ τῆς χώρας ταύτης, ἐλπίζων πάντοτε νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· πρὶν ὅμως ἀπέλθῃ συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους καταστροφῆς. Ἐν Βοιωτίᾳ δὲ ἀνῆλθεν ἀπὸ Τανάγρας εἰς Σκῶλον καὶ παρετάχθη εἰς τὸ πεδίον, παρὰ τὴν βόρειον τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην, ἔχων τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀντικρὺ τῶν Ἐρυθρῶν, τὸ κέντρον ἀντικρὺ τῶν Ὑσιῶν, τὴν δεξιὰν εἰς τὴν τῶν Πλαιταιέων χώραν, καὶ ὀχυρωθεὶς διὰ στρατοπέδου τετραγώνου, οὗ ἕκαστον μέτωπον εἶχε δέκα σταδίων ἔκτασιν. Ταῦτα πράξας ἐνόμισεν ἑαυτὸν ἀσφαλέστατον· τὸ πεδίον ἦτο ἐπιτήδειον εἰς τὸ ἐξαίρετον αὐτοῦ ἱππικόν· ὄπισθεν τοῦ ὀχυροῦ στρατοπέδου ἔκειτο ἡ τετειχισμένη πόλις τῶν Θηβῶν· αἱ τροφαὶ ἦσαν ἄφθονοι· οἱ Βοιωτοὶ σύμμαχοι πρόθυμοι· ἀπὸ νώτων οὐδένα ἐφοβεῖτο ἐχθρόν, ὁ δὲ ἔμπροσθεν ἐπερχόμενος στρατός, ἄνευ ἱππικοῦ ὢν καὶ μέλλων νὰ ἀγωνισθῇ ἐν χώρᾳ ἀναπεπταμένῃ, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι δυσκαταγώνιστος, ὅπως ἀνεδείχθη μὲν ἐν Θερμοπύλαις, ἦτο δ' ἐνδεχόμενον ν' ἀναδειχθῇ καὶ ἐν τῷ Ἰσθμῷ. Καὶ ὅμως οἱ περὶ αὐτὸν δὲν εἶχον πολλὴν πεποίθησιν εἰς τὴν αἰσίαν τοῦ ἀγῶνος ἔκβασιν. Εἷς τῶν ἐπισήμων Θηβαίων, Ἀτταγῖνος ὁ Φρύνωνος, ἐκάλεσε μίαν τῶν ἡμερῶν τούτων τὸν Μαρδόνιον καὶ πεντήκοντα μὲν ἐγκρίτους ἄλλους Πέρσας, πεντήκοντα δὲ ἐγκρίτους Θηβαίους ἢ Βοιωτούς, εἰς δεῖπνον πολυτελές. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ὁ ὀρχομένιος Θέρσανδρος, ὅστις βραδύτερον διηγήθη εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὰ κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦτο. Τὸ δεῖπνον ἐδόθη ἐν Θήβαις, καὶ οἱ προσκεκλημένοι παρεκάθισαν εἰς τρόπον ὥστε ἑκάστη κλίνη περιελάμβανεν ἀνὰ δύο ἄνδρας, πέρσην καὶ ἕλληνα. Μετὰ τὸ δεῖπνον λοιπόν, διαπινόντων τῶν συνδαιτυμόνων, ὁ ὁμόκλινος τοῦ Θερσάνδρου Πέρ-

σης, ἀπὸ ὁμιλίας εἰς ὁμιλίαν, ἀνοίξας εἰς αὐτὸν τὴν καρδίαν του, ὅπως πολλάκις συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, «τοὺς βλέπεις, εἶπε πρὸς τὸν Θέρσανδρον, ὅλους αὐτοὺς τοὺς Πέρσας οἱ ὁποῖοι τρώγουν καὶ πίνουν ἐδῶ, καὶ τὸν στρατὸν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἀφήσαμεν ἐπὶ τῷ ποταμῷ ἐστρατοπεδευμένον· δὲν θέλουσι παρέλθει ἡμέραι πολλαὶ καὶ ὀλίγους θέλεις ἴδει ἐξ αὐτῶν περισωθέντας». Ὁ Θέρσανδρος, ἐκπλαγεὶς διὰ τὴν ἐξομολόγησιν ταύτην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπε τὸν Πέρσην συγκεκινημένον καὶ δακρύοντα, ἠρώτησεν αὐτὸν διατὶ δὲν ἐκφράζει τοὺς φόβους του εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ συμβούλους, ὁ δέ, «Ἀ, φίλε μου, ἀπεκρίθη, ὅ,τι μέλλει γενέσθαι ἐκ θεοῦ ἀδύνατον νὰ τὸ ἀποτρέψῃ ἄνθρωπος· οὐδεὶς θέλει με πιστεύσει, ὅσον ἀληθῆ καὶ ἂν εἴπω. Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν τῶν Περσῶν γνωρίζομεν ταῦτα πάντα κάλλιστα, ἀλλὰ μένομεν ἐνταῦθα ἐξ ἀνάγκης. Τὸ μέγιστον τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυστυχημάτων εἶναι βεβαίως τοῦτο, τὸ νὰ ἠξεύρῃ πολλά, καὶ ἐν τούτοις μηδενὸς νὰ εἶναι κύριος». Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολλοὶ τῶν Περσῶν εἶχον ἀπελπισθῆ ἅμα εἶδον τὸν μέγα βασιλέα ἀναχωρήσαντα· πολλοί, καὶ ἰδίως ὁ μετὰ τὸν ἀρχιστράτηγον ἀμέσως ἐρχόμενος Ἀρτάβαζος, ἐφθόνουν τὸν Μαρδόνιον. Ἄλλοι ἐδυσπίστουν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμμάχους. Οἱ Φωκεῖς μάλιστα, ὧν 1000 ὁπλῖται ὑπὸ τὸν Ἁρμοκύδην, προσῆλθον εἰς τὸ ἐν Βοιωτίᾳ περσικὸν στρατόπεδον, ἐλογίζοντο τοσοῦτον ὕποπτοι ὥστε ὁ Μαρδόνιος ἐπεχείρησε νὰ ἐξοντώσῃ αὐτοὺς δολίως ἢ τοὐλάχιστον διὰ τοῦ τρόμου νὰ καταπλήξῃ. Ὅθεν μίαν τῶν ἡμερῶν διέταξε τοὺς Φωκεῖς νὰ παραταχθῶσιν ἰδίᾳ ἐν τῷ πεδίῳ καὶ ἔπειτα περιέζωσεν αὐτοὺς διὰ πολυαρίθμου ἱππικοῦ. Ὁ Ἁρμοκύδης βλέπων τὴν ἐπιβουλὴν δὲν ἐπτοήθη· καὶ σχηματίσας τετράγωνον προέτρεψε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας νὰ ἀποθάνωσι γενναίως, διδάσκοντες εἰς τοὺς ἀγεννεῖς ἐκείνους ἀντιπάλους «ὅτι ἐόντες βάρβαροι ἐπ' Ἕλλησι ἀνδράσι φόνον ἔρραψαν». Ἐν τούτοις οἱ κυκλώσαντες αὐτοὺς ἱππεῖς ὥρμησαν ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν φάλαγγα, παρασκευάσαντες τὰ βέλη, τινὲς δὲ καὶ τοξεύσαντες· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πυκνώσαντες τὰς τάξεις ὅσον ἔνεστιν, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτοὺς ὅπως ἔδει, ὅτε αἴφνης οἱ Πέρσαι, εἴτε φοβηθέντες τὸ ἀτρόμητον ἐκεῖνο ὕφος εἴτε διότι ἐξ ἀρχῆς ἤθελον μόνον νὰ δοκιμάσωσι τὴν ἀλκὴν τοῦ μικροῦ τούτου σώματος, ἀπήλασαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὁ δὲ Μαρδόνιος, πέμψας κήρυκα «Θαρσέετε, ὦ Φωκέες, εἶπεν· ἄνδρες γὰρ ἐφάνητε ἐόντες ἀγαθοί, οὐκ ὡς ἐγὼ ἐπυνθανόμην. Καὶ νῦν προθύμως φέρετε τὸν πόλεμον τοῦτον· εὐεργεσίῃσι γὰρ οὐ νικήσετε οὔτε ὦν ἐμὲ οὔτε βασιλέα». Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀπεδείκνυον καχεξίαν τινὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐπικρατοῦσαν καὶ ἡ πρώτη πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπλοκὴ δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτηδεία νὰ αὐξήσῃ τὸ θάρρος τῶν πολεμίων.

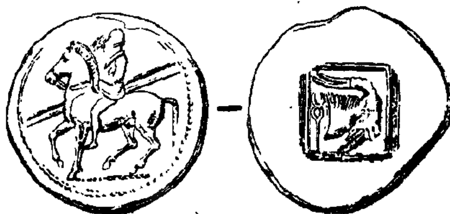
Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἔφθασεν εἰμὴ βραδέως ὁπωσοῦν εἰς Ἐλευσῖνα, διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ περιμείνωσιν εἰς τὸν Ἰσθμὸν τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Προσῆλθον δὲ 1500 Τεγεᾶται, 5000 Κορίνθιοι, καὶ παρεκτὸς τούτων 300 Ποτιδαιᾶται, Κορινθίων ἄποικοι· Ἀρκάδες ὀρχομένιοι 600· Σικυώνιοι 3000· Ἐπιδαύριοι 800· Τροιζήνιοι 1000· Λεπρεᾶται 200· Μυκηναῖοι καὶ Τιρύνθιοι 400· Φλιάσιοι 1000· Ἑρμιονεῖς 300· Ἐρετριεῖς καὶ Στυρεῖς 600· Χαλκιδεῖς 400· Ἀμβρακιῶται 500· Λευκάδιοι καὶ Ἀνακτόριοι 800· Παλεῖς ἐκ Κεφαλληνίας 200· Αἰγινῆται 500· Ὅλοι οὗτοι ἦσαν ὁπλῖται. Ὅτε ἔφθασεν ὁ στρατὸς εἰς τὰ Μέγαρα, ἡνώθησαν μετ' αὐτοῦ 3000 Μεγαρεῖς, καὶ ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἐλευσῖνα παρέλαβεν ἔτι 8000 ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ 600 Πλαταιεῖς ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην τεταγμένους· ὅθεν τὸ σύνολον τῶν ὁπλιτῶν συνεποσώθη εἰς 38.700. Ἀλλ' οἱ 5000 Σπαρτιᾶται παρηκολουθοῦντο, ὡς προείπομεν, ὑπὸ 35.000 ψιλῶν· ἕκαστος δὲ τῶν ἄλλων ὁπλιτῶν συνωδεύετο ὑφ' ἑνὸς ψιλοῦ· εἰς τὰς δυνάμεις

ταύτας προσθετέον 1800 Θεσπιεῖς, ὁπλίτας μὲν ἀλλὰ κακῶς ὡπλισμένους, ὥστε ὅλος ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐξ 110.000 περίπου ἀνδρῶν. Ἀπὸ Ἐλευσῖνος ὁ Παυσανίας ἀνέβη εἰς Βοιωτίαν διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος, καὶ ἰδὼν τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Ἀσωπὸν τεταγμένους ἐσκήνωσεν αὐτὸς κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, παρὰ τὰς Ἐρυθράς, μὴ τολμῶν νὰ καταβῇ εἰς τὸ πεδίον. Τότε ὁ Μαρδόνιος ἔπραξε τὸ λάθος νὰ προσβάλῃ ἐνταῦθα τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ ἱππικοῦ αὐτοῦ. Τὸ ἱππικὸν τοῦτο ἦτο πολυάριθμον καὶ ἄριστον, ἤγετο δὲ ὑφ' ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τοῦ Μασιστίου· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἀνώμαλον ὄν, ἦτο ἀνεπιτήδειον εἰς ἱππικὴν ἔφοδον. Ὅθεν οἱ Μεγαρεῖς, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εὑρέθησαν μᾶλλον τῶν λοιπῶν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἔφοδον ταύτην, ἐπιέσθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς δεινῶς, ἔπειτα ὅμως λαβόντες ἐπικουρίαν 300 λογάδων ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ὀλυμπιόδωρον ἀπέκρουσαν τοὺς πολεμίους· ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ γενναῖος Μασίστιος. Ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐπροξένησε βαθυτάτην θλῖψιν εἰς τοὺς πολεμίους, ὁ δὲ νεκρὸς μείνας εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πεισματώδη τελευταίαν περὶ αὐτοῦ συμπλοκήν, περιήχθη ἐφ' ἁμάξης, φέρων ἔτι τὴν χρυσοστόλιστον αὐτοῦ πανοπλίαν, ὡς τρόπαιον λαμπρόν, καθ' ὅλον τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἐνεπλήσθη, ὡς ἐκ τούτου, πλείστης προθυμίας.

Πέρσης ἱππεὺς θωρακοφόρος

Ἀπὸ τῆς προθυμίας ταύτης ὠφελούμενος ὁ Παυσανίας κατῆλθεν ἤδη ἐκ τῆς ὀρεινῆς αὐτοῦ θέσεως, ἂν ὄχι ὅλως διόλου εἰς τὸ πεδίον, εἰς χῶρον ὅμως ταπεινότερον ὁπωσοῦν καὶ ὑπὸ μικρῶν μόνον λόφων διακοπτόμενον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐκεῖ ὅπου ἵσταντο πρότερον οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἀρκετὴν δαψίλειαν ὕδατος. Ἰδίως δὲ οὗτοι προελάσαντες ἐξ Ἐρυθρῶν ἐπορεύθησαν πρὸς δυσμάς, διὰ τῆς ὑπωρείας τοῦ Κιθαιρῶνος παρὰ τὰς Ὑσιάς, καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Πλαταιίδι γῇ εἰς τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην· ἐνταῦθα πρὸς δεξιὰν μέν, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον τὴν Γαργαφίην λεγομένην κρήνην, πρὸς ἀριστερὰν δέ, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Ἀθηναῖοι, τὸ τέμενος τοῦ πλαταιέως ἥρωος Ἀνδροκράτους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρδόνιος, ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν μετακίνησιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου ἐβάδισεν ὁμοίως μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ὀλίγον πρὸς δυσμάς, καὶ παρετάχθη ἀντικρὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἐχωρίζετο εἰμὴ διὰ τοῦ Ἀσωποῦ. Κατὰ συμβουλὴν δὲ τῶν Θηβαίων αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν ἰδίως Περσῶν καὶ τῶν Μήδων, ἤτοι τοῦ κρατίστου μέρους τῆς στρατιᾶς, κατέλαβε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀντικρὺ τῶν Λακεδαιμονίων· οἱ δὲ σύμμαχοι αὐτοῦ Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες, εἰς 50.000 ἀνδρῶν περίπου συμποσούμενοι, ἀντετάχθησαν ἐν τῇ δεξιᾷ κατὰ τῶν Ἀθηναίων· οἱ δὲ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Σάκαι, οἱ ἄλλοι Ἀσιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι, ἵσταντο ἐν τῷ μέσῳ, κατέναντι τῶν λοιπῶν μοιρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ δύο στρατοί, οὕτω κεχωρισμένοι ὑπὸ στενοῦ μόνον διαστήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρρεεν ὁ Ἀσωπός, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὁρμήσωσι κατ' ἀλλήλων, συνέβη παράδοξόν τι. Οἱ

τε Ἕλληνες καὶ οἱ πολέμιοι, συμβουλευθέντες τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας κατὰ τὸ ἔθος, ἔλαβον ἀμφότεροι ὁμοίαν ἀπάντησιν· δηλαδὴ τὰ ἑκατέρωθεν ἀπέβησαν αἴσια, ἐὰν ἤθελον διατελέσει ἀμυνόμενοι, ἀπαίσια δέ, ἐάν, διαβαίνοντες τὸν Ἀσωπόν, ἤθελον ἀρχίσει τὴν μάχην. Ὅθεν ὁ ἀγὼν ἀνεβλήθη, διότι ἕκαστος τῶν ἀντιπαραταχθέντων στρατῶν περιέμενε νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, ἡ δ' ἀναβολὴ αὕτη παρ' ὀλίγον νὰ ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τῳόντι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ θέσει μετὰ δυσκολίας ὑδρεύοντο, διότι ἀποκρουόμενοι ἀπὸ τοῦ Ἀσωποῦ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἀκοντίων καὶ τόξων τοῦ ἐχθροῦ ἠναγκάζοντο νὰ προμηθεύωνται ἅπαντες τὸ ὕδωρ αὐτῶν ἀπὸ μόνης τῆς Γαργαφίης κρήνης, ἥτις ἔκειτο εἰς τὴν δεξιὰν ἄκραν τοῦ στρατοπέδου. Πρὸς τούτοις, κατὰ συμβουλὴν τοῦ θηβαίου Τιμηγενίδου, ὁ Μαρδόνιος, μετὰ παρέλευσιν ὀκτὼ ἡμερῶν, κατέλαβε δι' ἱππικοῦ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος, συνέλαβε πεντακόσια ὑποζύγια, τὰ ὁποῖα ἔφερον ἐκεῖθεν τροφὰς εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καὶ οὕτως ἀπέκλεισε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν Βοιωτίαν· ὥστε τὰ κατ' αὐτοὺς εἶχον ἤδη δεινότατα, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, οἱ πλουσιώτατοι τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ μελετῶσι τὴν κατάργησιν τοῦ δήμου καὶ τὴν ἵδρυσιν, ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ὀλιγαρχίας ὁμοίας τῆς ἐν Θήβαις τότε ἐπικρατούσης. Καὶ τοῦτον μὲν τὸν φοβερὸν κίνδυνον ἀπέτρεψεν ὁ ἰσχυρὸς ἅμα καὶ συνετὸς τοῦ Ἀριστείδου βραχίων· ἀλλ' ἐὰν ὁ Μαρδόνιος ἤκουε τὸν Ἀρτάβαζον καὶ τοὺς Θηβαίους, καί, ἀποφεύγων πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, ὠφελούμενος δὲ ἀπὸ τὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστησαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἐποίει ἐπιτηδείαν χρῆσιν δώρων καὶ ὑποσχέσεων, ἴσως ἐπὶ τέλους ἤθελεν ἐπιτύχει ὀλεθρίας διαιρέσεις. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαρδόνιος, δυσανασχετήσας τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπεφάσισεν ὅτι θέλει ἀναβάλει ἐπὶ πλέον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἐπέβαλεν τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν πέρσας καὶ ἕλληνας ἀξιωματικοὺς διὰ βεβιασμένης τινὸς τῶν χρησμῶν ἑρμηνείας καὶ διέταξε νὰ παρασκευασθῇ ὁ στρατὸς ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ἀπὸ πρωΐας ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ νυκτὸς παρὰ Ἀλεξάνδρου, τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας· καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Παυσανίας ἐνόμισε πρὸ παντὸς ἄλλου ἀναγκαῖον νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνταλλάξωσιν ἀμοιβαίως θέσιν· δηλαδὴ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἀριστεράν, ἵνα ἔχωσι ν' ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλούς, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς νὰ περάσωσιν εἰς τὴν δεξιάν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Πέρσας· τοῦτο δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι γινώσκουσι τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ἐνῷ οἱ Σπαρτιᾶται, μηδέποτε πρὸς τούτους ἀγωνισθέντες, θέλουσι μᾶλλον εὐδοκιμήσει κατὰ Θεσσαλῶν καὶ Βοιωτῶν ἀντιτασσόμενοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν πρότασιν καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν τάξεων ἐγένετο περὶ τὰ ἐξημερώματα. Ἀλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τὴν μεταβολὴν ταύτην, ἔσπευσε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς ὁμοίαν, ἀντιτάξας πάλιν τοὺς Πέρσας εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους· ὅθεν ὁ Παυσανίας, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφέλησε τὸ στρατήγημα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, τότε δὲ ἐπέστρεψαν καὶ οἱ Πέρσαι εἰς τὴν προτέραν θέσιν, ὥστε τὰ δύο στρατόπεδα

Νόμισμα Ἀλεξάνδρου Α' τῆς Μακεδονίας
(Ἱππεύς, τράγος καὶ κηρύκειον)

ἀνέλαβον τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν τάξιν καὶ παράταξιν. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον ὡς νέα ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ καταλίπωσι τὴν τάξιν αὐτῶν ὁσάκις ὑπῆρχον πρὸς τοῦτο ἰσχυροὶ λόγοι, ἀλλὰ καὶ ὡς μαρτυροῦν τὴν μεγίστην ἀξίαν ἣν ἀπέδιδον εἰς τοὺς γενναίους Μήδους καὶ Πέρσας.

Ὁ δὲ Μαρδόνιος, καίτοι ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τούτου, δὲν ἐπεχείρησε κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τὴν προαποφασισθεῖσαν ἐκ παρατάξεως μάχην· περιωρίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ πιέσῃ τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν ἱππέων αὐτοῦ, ἐπιτυχὼν ἐν τούτοις καὶ οὕτω σπουδαιότατον ἀποτέλεσμα, διότι οἱ ἱππεῖς οὗτοι, ἀκοντίζοντες καὶ τοξεύοντες, ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐγκαταλίπωσι καὶ αὐτὴν τὴν Γαργαφίην κρήνην, ἀφ' ἧς καὶ μόνης εἶχον καταντήσει, ὡς προείπομεν, ἅπαντες νὰ ὑδρεύωνται. Ὥστε ὁ Παυσανίας βλέπων ἤδη τὸ στρατόπεδον παντάπασιν ἀπεστερημένον ὕδατος καὶ πρὸς τούτοις πάσχων ἔνδειαν τροφῶν διὰ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Κιθαιρῶνος ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ περιμένων ἐνταῦθα τὴν γενικὴν μάχην. Ἐκάλεσε λοιπὸν ἀμέσως ὅλους τοὺς στρατηγοὺς εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ ἐνταῦθα, μετὰ σφοδρὰν συζήτησιν, ἀπεφασίσθη νὰ διαπραχθῶσι τὰ ἑξῆς κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα.

Ἐν διαστήματι δέκα περίπου σταδίων, πρὸς δυσμὰς τῆς παρὰ τὸν Ἀσωπὸν καὶ τὴν Γαργαφίην κρήνην θέσεως, ὅπου ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι οἱ Ἕλληνες, πρὸς ἄρκτον δὲ τῆς τῶν Πλαταιέων πόλεως, ἥτις καὶ αὕτη ἀπεῖχε περὶ τὰ εἴκοσι στάδια ἀπὸ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὑπῆρχε χῶρός τις καλούμενος νῆσος, διότι περιεκλείετο ὑπὸ δύο βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὠερόης, οἵτινες, ἀμφότεροι ἐκπηγάζοντες ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος, ῥέουσιν ἐπί τινα χρόνον χωριστά, ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ τρία στάδια, καὶ ἔπειτα ἑνοῦνται εἰς ἕνα ποταμόν, φερόμενον πρὸς τὸν ἀρκτικοδυτικὸν καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον· ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας ὁ Ἀσωπός, ὅστις ἐκεῖ που πλησίον τῆς Ὠερόης ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος ὁμοίως ἀναβρύει, φέρεται πρὸς ἀνατολάς, καὶ ἐκρέει εἰς τὴν εὐβοϊκὴν θάλασσαν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν λεγομένην νῆσον ἀπεφασίσθη νὰ ὑποχωρήσωσι κατὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα οἱ Ἕλληνες, διότι ἐνταῦθα οὐ μόνον ἔμελλον ἀσφαλῶς νὰ ὑδρεύωνται ἀπὸ τοῦ ὄπισθεν αὐτῶν βραχίονος τοῦ ποταμοῦ, ἀλλ' ἤθελον ἔχει τὸ μέτωπον ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ τούτου ἕνεκα ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ ἱππικοῦ. Πρὸς τούτοις δὲ ἀπεφασίσθη, ἅμα καταλαβόντος τοῦ στρατοῦ τὴν νῆσον, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος ἵνα ἀνακτήσῃ αὐτὰς καὶ διανοίξῃ οὕτω τὴν ὁδόν, δι' ἧς τὸ στρατόπεδον ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τὰς τροφὰς αὐτοῦ.

Καὶ ταῦτα μὲν καλῶς ἀπεφασίσθησαν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀταξίαι, αἵτινες παρ' ὀλίγον πάλιν νὰ φέρωσι τὸ ὄλεθρον τῶν Ἑλλήνων. Ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ἐκίνησαν πρῶτοι, κατὰ τὰ διαταχθέντα, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ λοιποί, οἵτινες ὅμως, ἀντὶ νὰ βαδίσωσι πρὸς τὴν νῆσον, ὅπως παρηγγέλθησαν, ἐπορεύθησαν πρὸς αὐτὴν τῶν Πλαταιέων τὴν πόλιν, περὶ ἣν καὶ ἐστρατοπέδευσαν. Τοῦτο δὲ δὲν ἤρκεσεν. Ὅτε ὁ Παυσανίας, μαθὼν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κέντρου καὶ ὑποθέτων τοῦτο πρὸς τὴν νῆσον διευθυνόμενον, διέταξε τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἤτοι τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν τεταγμένους Τεγεάτας, νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἵνα ἐπέλθωσιν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον κατὰ τὰ συμφωνηθέντα, πάντες μὲν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ δ' Ἀμομφάρετος, ὁ σπαρτιάτης λοχαγὸς τοῦ

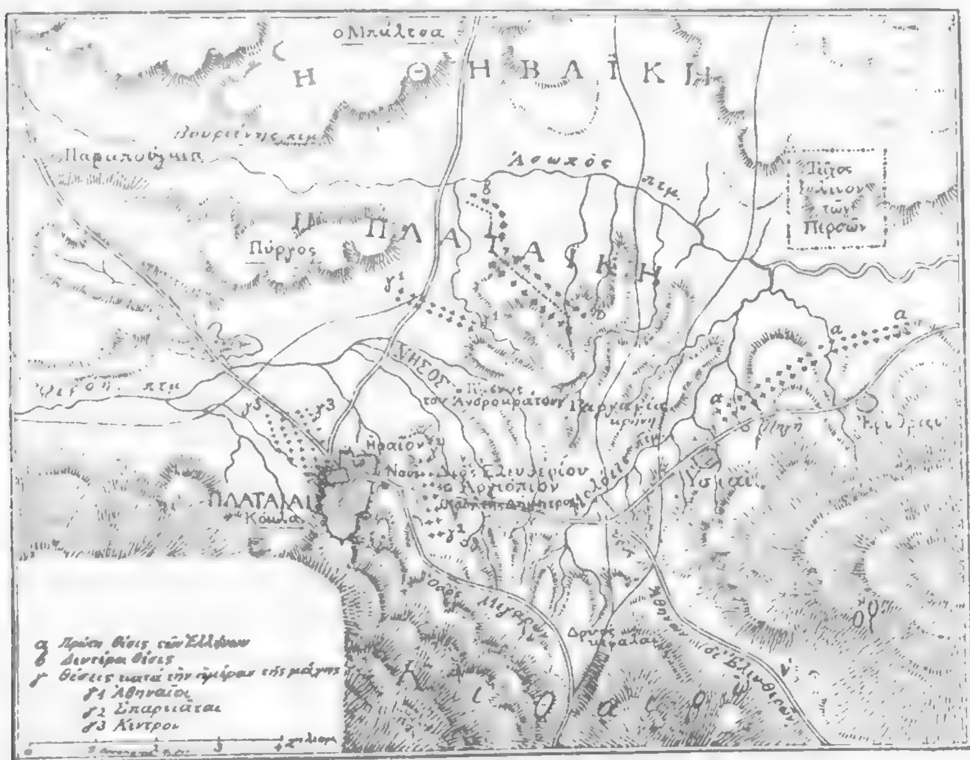
λεγομένου Πιτανάτου[1] λόχου, ὅστις δὲν εἶχε παρευρεθῆ εἰς τὴν συνέλευσιν ἐν ᾗ ἐγένετο ἡ περὶ ὑποχωρήσεως ἀπόφασις καὶ κατὰ πρῶτον ἤκουσε μὲ ἀπορίαν του περὶ τίνος πρόκειται, εἶπεν ὅτι δὲν ὑποχωρεῖ διότι δὲν θέλει νὰ καταισχύνῃ τὴν Σπάρτην φεύγων τοὺς πολεμίους. Εἰς μάτην ὁ Παυσανίας καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμὼν Εὐρυάναξ ἠγωνίσθησαν διὰ μυρίων λόγων νὰ μεταπείσωσι τὸν ἀπειθῆ λοχαγόν· εἰς μάτην ἠπείλησαν ὅτι θέλουσιν ἐγκαταλείψει αὐτὸν μόνον ἵνα ἀντιταχθῇ, ἐὰν ἐπιθυμῇ, εἰς τοὺς Πέρσας· ὁ 'Αμομφάρετος εἶπεν ὅτι ἀδιαφορεῖ· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους παρετηρήθη αὐτῷ ὅτι ἡ ἀπόφασις ἣν παραβαίνει ἐγένετο διὰ κοινῆς ὅλων τῶν ἀξιωματικῶν ψήφου, αὐτός, ἁρπάσας διὰ ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, χειρῶν ἐναμίλλων τοῦ Αἴαντος ἢ τοῦ Ἕκτορος, λίθον μέγαν καὶ ρίψας αὐτὸν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Παυσανίου, «διὰ ταύτης τῆς ψήφου, ἀνέκραξε, ψηφίζω ἐγὼ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φύγωμεν τοὺς πολεμίους»! Ἡ ἄκαιρος αὕτη φιλοτιμία ἔφερε τὸν στρατηγὸν εἰς ἀμηχανίαν δεινήν· ἡ νὺξ προέβαινε· τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐπέλθει πρὸ καιροῦ· οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι 'Αθηναῖοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ περιέμενον μόνον νὰ μάθωσιν ὅτι ἐξεκίνησε καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ. 'Ενταῦθα δὲ ἐξηκολούθει ἡ ἔρις, μέχρις οὗ ὁ Παυσανίας, ἰδὼν ὅτι ἤρχισαν τὰ χαράγματα, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν δύστροπον λοχαγὸν εἰς τὴν τύχην του καὶ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ὑποχωρήσεως· φθάσας δὲ διὰ τῶν λόφων οἵτινες ἐχώριζον αὐτὸν ἀπὸ τῆς νήσου εἰς χῶρόν τινα καλούμενον 'Αργιόπιον, περὶ τὸν ποταμὸν Μολόεντα, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν τῆς 'Ελευσινίας Δήμητρος, ἐστάθη ἐκεῖ ἵνα δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τὸν 'Αμομφάρετον, ὅστις τῳόντι ἰδὼν αὐτὸν ἐγκαταλειφθέντα ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ἄλλον στρατὸν καὶ κατέφθασεν αὐτὸν εἰς 'Αργιόπιον. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Παυσανίου ἀνεχώρησαν καὶ οἱ 'Αθηναῖοι βαδίσαντες ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ δι' ὁμαλωτέρου χώρου πρὸς τὴν νῆσον. Ἦτο ὅμως ἀμφίβολον ἂν οἵ τε Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ 'Αθηναῖοι προφθάσωσιν ἤδη νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρὶν ἢ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων· καὶ ἔπειτα ὁλόκληρον τὸ κέντρον εἶχε πορευθῆ ἀλλαχοῦ, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διετέλει εἰς ἐπισφαλεστάτην ἀταξίαν, καί, ἂν οἱ Πέρσαι ἤξευρον ὀλίγον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτου, ὁ κίνδυνος αὐτοῦ ἦτο μέγας.

'Αλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τοὺς Ἕλληνας διὰ νυκτὸς ὑποχωρήσαντας ἐκυριεύθη ὑπὸ παραλόγου θάρρους καὶ περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους· καλέσας δὲ τοὺς ἀδελφοὺς 'Αλευάδας, Θώρακα, Εὐρύπυλον, Θρασυδαῖον, «αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι», ἀνέκραξεν «οἱ περίφημοί σας Σπαρτιᾶται, οἵτινες κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντήλλαξαν τὰς τάξεις ἵνα μὴ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Πέρσας, ἔπειτα δὲ ὅλως εἰς φυγὴν ἐτράπησαν;» Καὶ ἐν τῷ ἅμα διέταξε τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ περάσῃ τὸν 'Ασωπὸν καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν δίωξιν, νομίζων ὅτι ἔχει ἤδη βεβαίαν τὴν νίκην καὶ προελαύνων ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ. Μόνοι οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ πτέρυγι Θηβαῖοι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐβάδισαν ὁπωσοῦν εὐρυθμότερον συντεταγμένοι.

---

[1] Παραδόξως ὁ Θουκυδίδης ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξιν *Πιτανάτου* (ἢ Πιτανήτου) λόχου, ὃν ἀναφέρει ὁ 'Ηρόδοτος (Θ 53) λέγων (Α' 20)· «ὃς (Πιτανάτη λόχος) οὐδ' ἐγένετο πώποτε». Φαίνεται ὅτι ὁ Θουκυδίδης ταῦτα λέγων ἐννοεῖ ὅτι λόχος ἰδιαίτερος *Πιτανάτης* καλούμενος ἐν τῷ στρατῷ τῶν Σπαρτιατῶν δὲν ὑπῆρχε. Τοῦτο δὲ φαίνεται καὶ ἀληθές. 'Ο 'Αμομφάρετος ἦν ἁπλῶς ἀρχηγὸς τῶν ἐκ Πιτάνης τῆς Λακωνικῆς κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν ἴδιον λόχον ἀποτελούντων Πιτανιτῶν. Καὶ ὅμως ἕνεκα τῶν ὑπὸ τοῦ 'Ηροδότου περὶ Πιτανάτου λόχου εἰρημένων ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἡ περὶ ἰδιαιτέρου σπαρτιατικοῦ λόχου Πιτανατῶν παράδοσις.

Ὁ Παυσανίας ἦτο ἔτι εἰς Ἀργιόπιον ὅτε προσβληθεὶς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν καὶ μετ' ὀλίγον ὑφ' ὅλου τοῦ στρατοῦ ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἱππέα ζητῶν βοήθειαν· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, καίτοι πρόθυμοι ὄντες εἰς τοῦτο, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν αἴτησιν, διότι μετ' οὐ πολὺ συνεπλάκησαν καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐπερχομένους Θηβαίους, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, ἐν ὅλοις 53.000 ἀνδρῶν, ὁπλῖται καὶ ψιλοί, ἠναγκάσθησαν ν' ἀντιταχθῶσι μόνοι εἰς ὅλους τοὺς

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης

βαρβάρους, πολλαπλασίους ὄντας. Οἱ προπορευόμενοι τῶν ἄλλων Πέρσαι; Μῆδοι καὶ Σάκαι ἅμα φθάσαντες μέχρι βολῆς τόξου ἐστάθησαν, ἔπηξαν εἰς τὴν γῆν τὰ ἔχοντα ὀξεῖαν τὴν ἄκραν γέρρα αὐτῶν, ἤτοι τὰς μακρὰς καὶ πλεκτὰς αὐτῶν ἀσπίδας, καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω συνεχὲς προτείχισμα, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου διατελοῦντες ἤρχισαν νὰ ρίπτωσι κατὰ τῶν ἡμετέρων ὄμβρον βελῶν· τὰ τόξα αὐτῶν ἦσαν μέγιστα καὶ μετὰ πολλῆς ἰσχύος καὶ δεξιότητος ἐντεταμένα. Ὁ δὲ Παυσανίας, καίτοι δεινὰ ἐκ τούτου πάσχοντος τοῦ στρατοῦ καὶ πολλὰ λαμβάνοντος τραύματα, ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀπαραιτήτου, ἐτέλεσε δηλαδὴ τὴν νενομισμένην θυσίαν, συμβουλευόμενος τὰ σφάγια περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος καὶ τὸ φοβερὸν ἦτο ὅτι ἐπί τινα χρόνον τὰ σφάγια δὲν ἦσαν αἴσια, διὸ δὲν ἐτόλμα νὰ διατάξῃ τὴν τοσούτῳ ποθητὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἔφοδον, οἵτινες, ἀπεστερημένοι τοξοτῶν, ἐξαιρέτως ηὐδοκίμουν εἰς τὴν ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα μάχην. Παρετείνετο λοιπὸν ἡ τῶν Ἑλλήνων ἀγωνία, καὶ πολλοὶ ἐνταῦθα ἐπληγώνοντο, πολλοὶ δὲ ἐφονεύοντο, ἐν οἷς ὁ γενναῖος Καλλικράτης, ὁ κάλλιστος καὶ ρωμαλεώτατος τοῦ στρατοῦ ἀνήρ, ὅστις, ἱστάμενος ἐν τῇ τάξει καὶ καιρίως τραυματισθεὶς διὰ τοξεύματος εἰς τὰ

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥΜΕΝΟΣ ΕΝ ΣΠΑΡΤΗι

(Ἔργον Α. Οὐέδεριτον) (Α΄ β΄ 102)

πλευρά, ἔλεγε μετ' ὀλίγον ὁ δυστυχής, ἐνῷ ἔπνεε τὰ λοίσθια, εἰς τὸν πλαταιέα 'Αρίμνηστον ὅτι δέν τον μέλει διότι ἀποθνήσκει ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, λυπεῖται μόνον ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν χεῖρά του ἵνα διαπράξῃ ἔργον τι ἄξιον τῆς προθυμίας αὐτοῦ. Τελευταῖον ὁ Παυσανίας ἀπειρηκὼς ὑπὸ τῆς ἀλγεινῆς ταύτης τοῦ ἀγῶνος ἀναβολῆς ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ καταφανὲς ἐκεῖθεν Ἡραῖον τὸ Πλαταιέων και ἐπεκαλέσατο τὴν θεὸν ν' ἀναδειχθῇ εὐμενεστέρα πρὸς τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς λαόν. Ἅμα δὲ γενομένης τῆς προσευχῆς,ὢ τοῦ θαύματος, ἀπέβησαν αἴσια τὰ σφάγια· οἱ Τεγεᾶται μάλιστα, μαντεύσαντες ὅτι ἡ θεὸς θέλει ἐπακούσει τῶν δεήσεων τοῦ στρατηγοῦ, ὥρμησαν, ἔτι αὐτοῦ εὐχομένου, κατὰ τῶν πολεμίων, διατάξαντος δὲ τοῦ Παυσανίου προεξήλασαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Τὸ περιτείχισμα τῶν γέρρων ἀνετράπη ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ· ἀλλ'οἱ Πέρσαι, καίτοι ἀποστερηθέντες οὕτω τοῦ προμαχῶνος αὐτῶν, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἀμυντικὴν παρασκευήν, ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον ἀνταγωνιζόμενοι δι' ἀνδρείας τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστῆς ὅσῳ ἐμάχοντο ἀτάκτως καὶ διὰ βραχέων δοράτων ἢ ξιφῶν, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο ἐν παρατάξει εὐρύθμως βαίνοντες, καὶ ἀπὸ κεφαλῆς μὲν μέχρι ποδῶν κατάφρακτοι ὄντες, ὑπὸ μακρῶν δὲ δοράτων ὡπλισμένοι. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ πολλοὶ μὲν Πέρσαι συλλαμβάνοντες τὰ δόρατα τῶν Λακεδαιμονίων ἔθραυον αὐτά, πολλοὶ δέ, πυκνωθέντες εἰς σπείρας δέκα ἢ πλειοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀνδρῶν καὶ προσπαθοῦντες νὰ διασπάσωσι τὸ τεῖχος τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἐθυσιάζοντο ἐν τῷ ἀνίσῳ τούτῳ ἀγῶνι. Αὐτὸς ὁ Μαρδόνιος ἀπὸ ἵππου λευκοῦ μαχόμενος διέπρεπεν ἐν τοῖς πρώτοις ἐνταῦθα, χίλιοι δὲ λογάδες Πέρσαι, οἱ σωματοφύλακες αὐτοῦ, περιφανῶς ἠρίστευσαν καὶ ἐπίεσαν τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ πίπτει τελευταῖον ὁ Μαρδόνιος καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τοῦ σπαρτιάτου Ἀειμνήστου, πίπτουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν χιλίων λογάδων, καὶ τότε οἱ λοιποὶ Πέρσαι, παντελῶς ἀθυμήσαντες, ἔτρεψαν τὰ νῶτα καὶ διαπεράσαντες τὸν Ἀσωπὸν κατέφυγον εἰς τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅπου προσέδραμον καὶ οἱ ἄλλοι Ἀσιανοί, οἵτινες καθόλου δὲν ἐπολέμησαν, ἀλλ' ἅμα ἰδόντες τοὺς Πέρσας νικηθέντας ἐγκατέλιπον προτροπάδην τὸ πεδίον τῆς μάχης.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι Ἀθηναῖοι συνεπλάκησαν πεισματωδῶς πρὸς τοὺς Βοιωτούς, καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς θηβαίους ὁπλίτας· οὗτοι ἠγωνίσθησαν γενναιότατα, ἀλλ' ἀποβαλόντες 300 ἀρίστους ἄνδρας ἔτρεψαν ὁμοίως τὰ νῶτα, πλὴν τοῦ βοιωτικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε προκινδυνεῦον ὑπὲρ τῶν φυγάδων, δυνηθέντων οὕτω νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπαθῶς ὁπωσοῦν εἰς Θήβας, τόπον ἀσφαλέστερον τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι. Οἱ ἄλλοι μηδίσαντες Ἕλληνες οὐδόλως ἐβοήθησαν τοὺς Βοιωτούς, ἀλλ' ἅμα εἶδον τούτους τραπέντας παρηκολούθησαν ἀμαχητὶ τὴν τροπὴν ταύτην. Ὥστε ἐξ ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ πολλοὶ παντάπασι δὲν μετέσχον ταύτης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης. Ἐκ τῶν πολεμίων ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ ἰδίως Πέρσαι, οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Σάκαι ἐν τῇ ἀριστερᾷ, μόνοι οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἰδίως δὲ ὁ Ἀρτάβαζος, ἀνέκαθεν πρὸς τὸν Μαρδόνιον ἀντιπολιτευόμενος, διέταξε μὲν ἀπὸ πρωίας τὴν ὑπ' αὐτὸν μοῖραν, ἐκ 40.000 ἀνδρῶν συγκειμένην, νὰ παρασκευασθῇ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ κατεσπευσμένον πρὸς τὰ πρόσω κίνημα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀλλὰ πόρρωθεν ἀπερχόμενος, ἅμα εἶδε τοὺς περὶ τοῦτον τραπέντας, ἀντὶ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν, ἐστράφη ἀμέσως πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ οὔτε εἰς τὸ στρατόπεδον οὔτε εἰς Θήβας ἀπελθὼν ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν, διὰ Φωκίδος, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὅθεν διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων πάλιν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι, εἶχον χωρισθῇ, ὡς προείπομεν, τὴν νύκτα ἀπὸ

τοῦ Παυσανίου, ἀπελθόντος εἰς Πλαταιάς. Ἐνταῦθα δὲ ὄντες ἔμαθον συγχρόνως καὶ τὴν μάχην καὶ τὴν νίκην. Τότε ὥρμησαν πρὸς τὰ πρόσω, ἀλλ' ὁπωσοῦν ἀτάκτως· ἐξ οὗ συνέβη ὅτι οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Φλιάσιοι καὶ ἄλλοι τινές, συναντήσαντες τὸ ἱππικὸν τῶν Θηβαίων, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸν Ἀσωπόδωρον ἀνεχαίτιζεν ἔτι τοὺς νικηφόρους Ἀθηναίους ὁπλίτας, προσεβλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀπεκρούσθησαν, ἀποβαλόντες 600 ἄνδρας.

Τεγεάτης ὁπλίτης

(Στήλη ἐπιτύμβιος εὑρεθεῖσα ἐν [illegible] τῆς Ἀττικῆς)

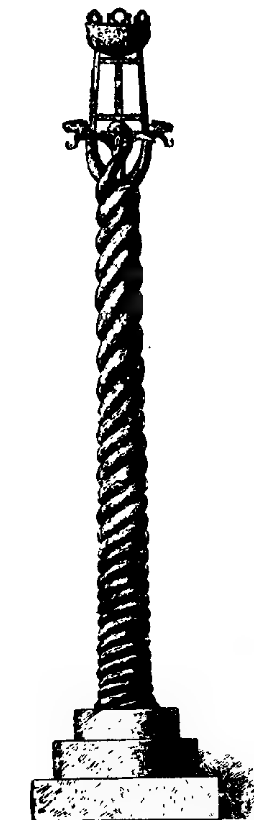
Ἀλλ' ἡ μερικὴ αὕτη νίκη δὲν ἀνέβαλεν εἰμὴ ἐπὶ μικρὸν τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπήν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐξακολουθοῦντες τὴν δίωξιν ἔφθασαν εἰς τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον, ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι, καὶ ἐφορμήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μεττὰ τῶν ἐπελθόντων ἄλλων Ἑλλήνων ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ, μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Πρῶτοι εἰσέβαλον εἰς τὸ τεῖχος οἱ ἀκατάσχετοι Τεγεᾶται, οἵτινες καὶ διήρπασαν τὴν πλουσίαν σκηνὴν τοῦ Μαρδονίου, λαβόντες τά τε ἄλλα ἐξ αὐτῆς καὶ τὴν χαλκῆν τῶν ἵππων αὐτοῦ φάτνην, ἣν ἐπὶ πολὺ μετέπειτα χρόνον ἀπεθαύμαζον οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἐνῷ ὁ ἀργυρόπους τοῦ στρατηγοῦ θρόνος, καὶ ὁ ἀκινάκης αὐτοῦ, καὶ ὁ τοῦ Μασιστίου θώραξ ἐφυλάττοντο εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀκρόπολιν. Γενόμενοι δὲ κύριοι τοῦ τείχους οἱ Ἕλληνες διέπραξαν τοιαύτην σφαγὴν ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἐκ τῶν 300.000 τοῦ Μαρδονίου δὲν περιεσώθησαν, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὸ Ἀρτάβαζον 40.000, οὐδὲ 3.000 ἄνδρες. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὁπωσοῦν ὑπερβολικόν, καθὼς ἐπίσης ἀπίθανον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι Σπαρτιᾶται ἔπεσον 91, Τεγεᾶται 16 καὶ Ἀθηναῖοι 52. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἴτε ἀκριβεῖς εἴτε μὴ ἀκριβεῖς εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς αὐτοὺς τοὺς 600 Μεγαρεῖς, Φλιασίους καὶ ἄλλους, τοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Θηβαίων, ἔτι δὲ ἄδηλον καὶ πόσους ψιλούς. Ὁ Πλούταρχος ὑπολογίζει εἰς 1360 τοὺς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ πεσόντας Ἕλληνας.

Ὁπωσδήποτε ἡ καταστροφὴ τῶν Περσῶν ὑπῆρξεν ὁλοσχερής. Ἡ καταστροφὴ αὕτη δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ Παυσανίου, ὅστις βεβαίως δὲν ἔδειξεν ἐνταῦθα οὔτε τοῦ Μιλτιάδου τὴν ἐν Μαραθῶνι οὔτε τοῦ Θεμιστοκλέους τὴν ἐν Σαλαμῖνι στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν· ἡ νίκη δὲν ὠφείλετο, ἀνάγκη νά το ὁμολογήσωμεν,

οὔτε εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν ἑλληνικῶν ταγμάτων. Ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἀνέδειξαν τφόντι ἀνδρεί αν λαμπράν· ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προκειμένου ἀγῶνος, ὅπερ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον, κατέστησεν ἐπὶ τέλους αἴσιον κυρίως ἡ ἀσύνετος ὁρμὴ τοῦΜαρδονίου, ἡ ἀγεννὴς ὑποχώρησις τοῦ'Αρταβάζου καὶ ὁ ὁμολογουμένως κατώτερος τον ἑλληνικοῦ περσικὸς ὁπλισμός. Οὐδὲν ἧττον ὁ τελευταῖος στρατὸς τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου παρασκευῆς εἶχεν ἤδη διαλυθῆ ὡς ἱστὸς ἀράχνης· νέαν τοιαύτην ἐκστρατείαν ἦτο ἀδύνατον νὰ παρασκευάσῃ προσεχῶς ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεύς· ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἠσφαλίσθη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὥστε οἱ Ἕλληνες, λησμονήσαντες τὰ ἁμαρτήματα καὶ τοὺς κινδύνους τῶν προηγουμένων ἡμερῶν καὶ ἰδίως τῆς προλαβούσης νυκτός, παρεδόθησαν ἀπερισπάστως εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς τὰ ὁποῖα ἦτο φυσικώτατον νὰ παραγάγῃ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοσούτῳ αἰφνιδία τῆς τύχης μεταβολή. Πρὸ πάντων δὲ ἠσχολήθησαν νὰ θάψωσι τοὺς νεκροὺς καὶ νὰ ἀθροίσωσι καὶ διανείμωσι τὴν λείαν, διατρίψαντες ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης δέκα ὅλας ἡμέρας. Οἱ πεσόντες ἐκηδεύθησαν παρὰ τὰς πύλας τῶν Πλαταιῶν, εἰς χωριστούς, καθ' ἑκάστην ἑλληνικὴν πόλιν, τάφους, κοσμηθέντας βραδύτερον διὰ μνημείων· μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐποίησαν τρεῖς διὰ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν θήκας, μίαν διὰ τοὺς προμάχους, τοὺς ἀείποτε ἐξαιρέτως τιμηθέντας ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν οἷς ἦσαν οἱ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ μάχῃ διαπρέψαντες ἄνδρες, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Φιλοκύων, ὁ Καλλικράτης καὶ ὁ δύστροπος ἐκεῖνος Ἀμομφάρετος, ὅστις γενναίως πεσὼν ἐξηγόρασε τὸ τῆς παρακοῆς ἁμάρτημα αὐτοῦ· μίαν διὰ τοὺς ἄλλους Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, μίαν διὰ τοὺς εἵλωτας. Καὶ πρὸς τὸν νεκρὸν τοῦ Μαρδονίου προσηνέχθη εὐλαβῶς ὁ Παυσανίας,μετ'ἀγανακτήσεως ἀποκρούσας τὴν ἀσεβῆ τοῦ αἰγινήτου Λάμπωνος πρότασιν, νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν στρατηγὸν τῶν Περσῶν ἡ γενομένη πρὸς τὸν Λεωνίδαν ὕβρις, τοῦ ὁποίου ὁ νεκρός, ὡς εἴδομεν, ἀποκεφαλισθείς, ἀνεσταυρώθη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου. «Τὰ πρέπει μᾶλλον βαρβάροις ποιέειν ἤπερ Ἕλλησι», εἶπεν ὁ Παυσανίας πρὸς τὸν Λάμπωνα· «Λεωνίδῃ δέ, τῷ με κελεύεις τιμωρῆσαι,φημὶ μεγάλως τετιμωρῆσθαι, ψυχῇσί τε τῇσι τῶνδε ἀναριθμήτοισι τετίμηται αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι τελευτήσαντες». Λόγοι εὐγενεῖς καὶ μαρτυροῦντες ὅτι, ἂν ὁ Παυσανίας δὲν ἦτο μέγας στρατηγός, ἂν βραδύτερον, διὰ τὴν κενοδοξίαν, ἐξωλίσθησεν εἰς τὸν κρημνὸν τῆς προδοσίας, κατὰ τὰς μακαρίας ὅμως ταύτας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμέρας εἶχε τοὐλάχιστον αἰσθήματα ἄξια ἀνδρὸς εὐτυχήσαντος νὰ ὁδηγήσῃ κατὰ τῶν πολεμίων 100.000 Ἑλλήνων καὶ νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς νίκης ἥτις συνεπλήρωσε τὰ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Σαλαμῖνι κατορθώματα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πλουσιωτάτη καὶ ποικίλη· χρυσὸς καὶ ἄργυρος εἰς δαρεικούς,εἰς σκεύη, εἰς κοσμήματα· τάπητες πολυτελεῖς, ἱμάτια καὶ ὅπλα, ἵπποι, κάμηλοι, κλπ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εὑρέθη ἐνταῦθα καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς σκηνὴ τοῦ Ξέρξου, τὴν ὁποίαν ἀπερχόμενος εἶχε καταλίπει εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ὁ Παυσανίας διέταξε τοὺς εἵλωτας νὰ συμφορήσωσιν εἰς ἓν πάντα ταῦτα τὰ λάφυρα· καὶ πολλὰ μὲν ἀπέκρυψαν οἱ εἵλωτες οὗτοι,πωλήσαντες αὐτὰ λάθρα εἰς τοὺς Αἰγινήτας, οἵτινες ὑπερεπλούτησαν τότε ἀγοράζοντες ἀντὶ χαλκοῦ τὸν χρυσὸν παρὰ τῶν ἁπλῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· πολλὰ δὲ δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἀμέσως, καθὸ ταφέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὑπὸ των Πλαταιέων ἀνευρίσκοντο· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ συγκομισθεὶς πρὸς διανομὴν θησαυρὸς ἀπέβη ὑπέρογκος. Τοῦ θησαυροῦ τούτου ἀφιέρωσαν πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τὴν δεκάτην, ἐξ ἧς ἀνετέθη ἐκεῖ τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφά-

λου ὄφεως χαλκοῦ ἱστάμενος. Ὁ Παυσανίας, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἔκτοτε νὰ ζαλίζῃ ἡ περιωπὴ τῆς δόξης, εἰς ἣν ἐκ τύχης μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἰδίας ἀξίας προήχθη, ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἐλεγεῖον ποιηθὲν μὲν ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου, ἀποδίδον δὲ αὐτῷ τὴν ὅλην τοῦ κατορθώματος τιμήν·

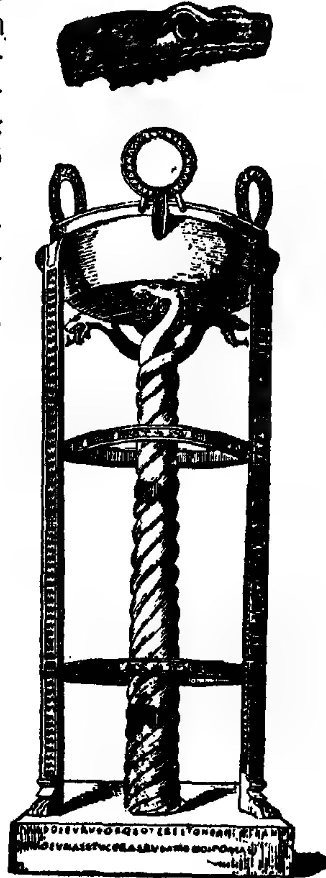

Ἀναπαράστασις τοῦ χρυσοῦ τρίποδος τῶν Δελφῶν, ἀφιερώματος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην

Ἑλλάνων ἀρχαγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων
Παυσανίας, Φοίβῳ μνᾶμ' ἀνέθηκε τόδε.

Ἀλλ' οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωσιν, διέταξαν ἀμέσως νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ ἐπιγραφὴ ἐκείνη, ν'ἀναγραφῶσι δὲ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν πόλεων ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατατρόπωσιν τοῦ βαρβάρου, καὶ οὕτως ὁ τρίπους ἀνεδείχθη ἤδη, ὡς καὶ ἦτο, ἀνάθημα τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, καὶ οὐχὶ ἑνὸς ἀνδρός. Κατὰ παράδοξον δέ τινα τύχην τὸ ἀνάθημα τοῦτο περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἐν μέρει τοὐλάχιστον, καὶ αἱ ποικίλαι αὐτοῦ περιπέτειαι ἀπεικονίζουσι τὰς περιπετείας αὐτοῦ τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἦτο προωρισμένον νὰ διαιωνίσῃ ἓν τῶν λαμπροτάτων κατορθωμάτων. Ὅτε ἐν τῇ 4 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετέφερεν ἐκεῖ ἐξ Ἑλλάδος, πλὴν ἄλλων πολλῶν, καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημεῖον καὶ ἔστησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀχανεῖ τοῦ ἱπποδρομίου πλατείᾳ. Τὸ μνημεῖον ἦτο ἔκτοτε κολοβόν, διότι οἱ Φωκεῖς εἶχον πρὸ καιροῦ συλήσει τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὥστε δὲν μετεφέρθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ ἡ βάσις τοῦ τρίποδος, ἡ χαλκῆ ὀφιοειδὴς τρικάρηνος στήλη(¹). Οὕτω δ' ἔχουσα ἐσῴζετο ἡ στήλη μέχρι τῆς ἁλώσεως. Ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὑπέστη νέους ἀκρωτηριασμούς, διότι ἐκ διαλειμμάτων ἀφηρέθησαν αἱ τρεῖς τοῦ ὄφεως κεφαλαί. Πλὴν δὲ τούτου κατεχώσθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρις οὗ τῷ 1856, δι' ἀνασκαφῆς φιλαρχαίων ἄγγλων ἀξιωματικῶν, ἀνεφάνη ὁλόκληρος, ἔχουσα ἤδη 15 περίπου γεωγραφικῶν ποδῶν ὕψος. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν ἐκολοβώθη, τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ἓν τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ἐπ' αἰσίοις ἱστάμενον ἐκεῖ ὅπου ἄχρι τοῦδε ἵσταται καὶ ὅπου αἱ παροῦσαι τῶν Ἑλλήνων γενεαὶ εὐλαβῶς προσερχόμεναι δύνανται εἰσέτι ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ πολυσπείρου ὄφεως τὰ ὀνόματα τῶν προμάχων τοῦ πρώτου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ἀγῶνος. Τὰ γράμματα τῶν ὀνομάτων τούτων ἔχουσιν ἑνὸς δακτύλου ὕψος, ὅθεν δύο ἢ τρία ὀνόματα εὑρίσκονται ἐφ' ἑκάστης σπείρας· καὶ πρῶτον μὲν εἶναι ἀνεγεγραμμένοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, κατόπιν δὲ ἔρχονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Αἰγινῆται, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Ἐπιδαύριοι, οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ ἄλλοι.

(¹) Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἠγέρθη ζήτημα περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ σῳζομένης στήλης, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα (ἴδ. περὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὴν τοῦ G. Hertzberg ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, μετάφ. Π. Καρολίδου τόμ. Γ' σ. 330.

Πλὴν τῆς δεκάτης, τῆς ἀφιερωθείσης εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, ἀνετέθη μερὶς τῶν λαφύρων πλουσία καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ θεῷ ἀφ' ἧς κατεσκευάσθη αὐτόθι δεκάπηχυς χαλκοῦς Ζεύς, καὶ ἄλλη μερὶς τῷ ἐν Ἰσθμῷ θεῷ, ἀφ' ἧς ἐποιήθη ἐκεῖ ἑπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν. Ἔπειτα ἀπεδόθη καὶ τῷ Παυσανίᾳ, ὡς ἡγεμόνι τοῦ ὅλου στρατοῦ, δεκάτη τῶν λαφύρων, ἡ δὲ λοιπὴ λεία διενεμήθη μεταξὺ τῶν πόλεων, «κατὰ τὸν τῶν στρατιωτῶν ἀριθμόν», ὡς βεβαιοῖ ὁ Διόδωρος, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ἁπλῶς «ἔλαβον ἕκαστοι τῶν ἄξιοι ἦσαν». Ὡς λάφυρα διενεμήθησαν καὶ αἱ παλλακαὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Πολλαὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν, καθὸ ἑλληνίδες, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς οἰκείους· ἰδίως δὲ μία, συλληφθεῖσα, ἐνῷ πολυτελῶς κεκοσμημένη καὶ ἐν συνοδείᾳ πολλῶν ἀμφιπόλων ἔφευγεν ἐφ' ἁρμαμάξης κατόπιν τῶν Περσῶν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Παυσανίου ζητοῦσα τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ὁ δέ, μαθὼν ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἡγητορίδου τοῦ Κῴου, ἣν εἶχεν ἀπαγάγει ὁ πέρσης Φαρανδάτης, ἔσπευσε νὰ σώσῃ αὐτὴν καὶ ἔλαβε τὴν εὐχαρίστησιν νά την ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα της.

Ἐπιγραφὴ τοῦ τρίποδος καὶ μία τῶν τριῶν κεφαλῶν τοῦ ὄφεως

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διέτριψαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας, μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἡ δὲ θέα τῶν ἀπείρων ἐκείνων θησαυρῶν, ὧν οὐδεμίαν εἶχον πρότερον ἔννοιαν, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν διαφορὰν τοῦ περσικοῦ βίου πρὸς τὴν τότε μάλιστα ἀφελεστάτην ἑλληνικὴν δίαιταν. Ἀλλ' ὁ Παυσανίας ἠθέλησε νὰ συγκεφαλαιώσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν τούτων διέταξε τοὺς ὀψοποιοὺς τοῦ Μαρδονίου νὰ παρασκευάσωσιν αὐτῷ δεῖπνον οἷον ἦτο τὸ συνήθως διὰ τὸν στρατηγὸν τοῦτον ἑτοιμαζόμενον· οἱ δὲ ἔστρωσαν ἀμέσως τραπέζας χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς, καὶ ἐκόμισαν πολλὰ καὶ ποικίλα φαγητά. Τούτων δὲ γενομένων, παρήγγειλεν ὁ Παυσανίας τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ νὰ παρασκευάσωσιν ἐκεῖ που πλησίον δεῖπνον λακωνικόν· καὶ τότε, προσκαλέσας τοὺς Ἕλληνας στρατηγοὺς καὶ γελάσας ἐνῷ ἐπεδείκνυεν ἑκάτερον τῶν δείπνων «Πῶς σᾶς φαίνεται, φίλοι μου», εἶπε «δὲν ἦτο ἄφρων ὁ Μῆδος αὐτός, ὅστις ἔχων τοιαύτην δίαιταν ἐκίνησε νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου διὰ νά μας ἀφαιρέσῃ τὸν μέλανα ζωμόν μας;».

Ἀλλὰ καιρὸς ἦτο ἤδη νὰ ἐπιστήσωσιν οἱ Ἕλληνες τὸν νοῦν εἰς τελευταῖόν τινα πολέμιον, ἔτι ἀκέραιον ὑφιστάμενον, τὴν παρακειμένην πόλιν τῶν Θηβῶν· ὅθεν τῇ ἑνδεκάτῃ ἡμέρᾳ προσελθόντες πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἀπῄτησαν τὴν παράδοσιν τῶν μηδισάντων αὐτῆς προυχόντων, ἰδίως τοῦ Τιμηγενίδου καὶ τοῦ Ἀτταγίνου· ἐπειδὴ δὲ οἱ Θηβαῖοι ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν τήν τε πολιορκίαν αὐτῶν καὶ τὴν τῆς χώρας δῄωσιν. Οἱ Θηβαῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ 20 ἡμέρας· τότε προέτειναν εἰς τὸν Παυσανίαν χρήματα ἀντὶ ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Παυσανίας δὲν ἐδέχθη τὰ χρήματα, ὥστε ἐπὶ τέλους παρέδωκαν τοὺς ἄνδρας, πλὴν τοῦ Ἀτταγίνου, κατορθώσαντος

νὰ διαφύγη. Καὶ ἠθέλησαν μὲν νὰ παραδώσωσιν ἀντὶ τούτου τοὺς παῖδας αὐτοῦ, ὁ Παυσανίας ὅμως ἀπέλυσεν αὐτούς, εἰπὼν εὐγενῶς, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ παῖδες διὰ τὸν μηδισμὸν τοῦ πατρός, ἀναδειχθεὶς δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένηυ ἀνώτερος τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες πρό τινων μηνῶν εἶχον θανατώσει οὐ μόνον τὸν Λυκίδην ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Τὸν δὲ Τιμηγενίδην καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους ἀπήγαγεν ὁ Παυσανίας εἰς Κόρινθον, ὅπου ἀπέκτεινεν ἅπαντας ἄνευ δίκης, φοβηθεὶς μήπως, ἂν ὑποβάλη τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον, οἱ πλούσιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐπιτύχωσι διὰ δωροδοκίας τὴν ἀπόλυσίν των.

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει ἂν ἐγένετο ψηφοφορία τις περὶ τῶν ἀριστευσάντων κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἄδηλον δὲ μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἱστορούμενον, ὅτι, ἐριζόντων περὶ τούτου τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, τὸ βραβεῖον, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου. θέλοντος νὰ παύσῃ ἡ ἔρις αὕτη, ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς. Βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἀνεκήρυξεν ὡς ἐξαιρέτως ἐπ' ἀνδρείᾳ διαπρέψαντας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τὸν Παυσανίαν, καθὸ κατατροπώσαντας τοὺς ἀρίστους τῶν πολεμίων καὶ φονεύσαντας τὸν στρατηγόν· αὐτοὶ δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι διέκρινον, ὡς εἴδομεν, ἄνδρας τέσσαρας, τὸν Ποσειδόνιον, τὸν Ἀμομφάρετον, τὸν Φιλοκύονα καὶ τὸν Καλλικράτην. Ὑπῆρξε μὲν αὐτόθι ἀνήρ τις ἅπαντας ὑπερβαλὼν διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ· καὶ ἦν ὁ ἀνὴρ οὗτος ὁ Ἀριστόδημος ἐκεῖνος, ὅστις, λιποτακτήσας ἐν Θερμοπύλαις, τοσοῦτον περιεφρονήθη ὥστε ἠθέλησεν ἤδη διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν συμπολιτῶν. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως δὲν ἐθεώρησαν αὐτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀριστέων, διότι, θέλων προφανῶς νὰ ἀποθάνῃ, καὶ λυσσῶν καὶ ἐκλιπὼν τὴν τάξιν, ἔπραξεν ἔργα μεγάλα, ἐνῷ οἱ ἄλλοι, ἐκπληροῦντες τὸ καθῆκον, ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἀγαθοί.

Ἀλλ' ἂν δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι διὰ κοινῆς ψηφοφορίας ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς τὸ ἀριστεῖον τῆς κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἀνδρείας εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐτιμήθησαν καὶ εὐηργετήθησαν ἀφειδῶς ὡς κύριοι τῆς χώρας, ἐφ' ἧς ἀγωνισάμενοι οἱ Ἕλληνες διέσωσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Παρεκτὸς τῆς ἀναλογούσης αὐτοῖς μερίδος τῶν λαφύρων, ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἔκτακτος ἀμοιβὴ 80 ταλάντων, ἤτοι 500.000 περίπου δραχμῶν. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως αὐτῶν ἐτελέσθη ἡ πανηγυρικὴ εὐχαριστήριος θυσία, ἣν ὁ Παυσανίας, μετὰ τὴν μάχην, προσήνεγκε τῷ ἐλευθερίῳ Διί, ἐπ' ὀνόματι καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων. Εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἐπετράπη νὰ τελῶσι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν θρησκευτικὸν μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν πεσόντων καὶ κειμένων αὐτόθι Ἑλλήνων, κατὰ τὸ ὁποῖον, ἐπὶ πολλὰς ἔκτοτε ἑκατονταετηρίδας τακτικῶς ἐπαναλαμβανόμενον, ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, ἐνδεδυμένος χιτῶνα φοινικοῦν, μετὰ διαφόρους ἱερουργίας καὶ εὐχάς, κεράσας κρατῆρα οἴνου καὶ χεάμενος, ἀνέκραζε· «Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσιν». Εἰς Πλαταιὰς ἐνεκρίθη νὰ πανηγυρίζηται ἀγὼν πενταετηρικός, γυμνικός, στεφανίτης, προσαγορευόμενος Ἐλευθέρια(¹). Ὁ Παυσανίας καὶ οἱ σύμμαχοι ὡρκίσθησαν ὅτι ἐγγυῶν-

(¹) Ἰδ. Πλουτάρχου Β. Ἀριστείδ. 21· «συνιέναι μὲν εἰς Πλαταιὰς καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος προβούλους καὶ θεωρούς, ἄγεσθαι δὲ πενταετηρικὸν ἀγῶνα τῶν *Ἐλευθερίων*, εἶναι δὲ σύνταξιν ἑλληνικὴν μυρίας μὲν ἀσπίδας, χιλίους δὲ ἵππους, ναῦς δ' ἑκατὸν ἐπὶ τὸν πρὸς βαρβάρους πόλεμον».

ται ἐσαεὶ τὴν αὐτονομίαν τῶν Πλαταιέων καὶ τὴν τῆς χώρας αὐτῶν ἀσυλίαν· καὶ ἐπειδὴ ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκείνη συμμαχία θέλει ἐξακολουθήσει, καὶ ὅτι ἐπ τούτῳ θέλει συντηρεῖται διαρκῶς κοινὴ ἑλληνικὴ δύναμις 10.000 ὁπλιτῶν, καὶ 1.000 ἱππέων, καὶ 100 τριήρων, ὡρίσθη συγχρόνως ὅτι εἰς Πλαταιὰς θέλουσι συνέρχονται, καθ'ἕκαστον ἐνιαυτόν, οἱ πρόβουλοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιμέλειαν τῆς συμμαχίας.

Οὕτω πανηγυρικῶς ἑώρτασαν οἱ Ἕλληνες τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῶν νίκην. Ἀλλ' ἡ χαρὰ αὐτῶν ἤθελεν εἶναι ἔτι μεγαλυτέρα, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἔπιπτε μὲν ἐν Πλαταιαῖς ὁ Μαρδόνιος, ἐτρέποντο δὲ εἰς φυγὴν οἱ Πέρσαι καὶ ἐκυρίευον οἱ περὶ τὸν Παυσανίαν τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων κατετρόπου κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Μυκάλῃ (¹) τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἴπομεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 τριήρεις συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μείνει ἄπρακτος ἐν Δήλῳ ἕως εἰς τὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος ὑπὸ πολλῶν Ἰώνων νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Μόλις δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου ὁ Λεωτυχίδης, ἐνδίδων εἰς τὰς αἰτήσεις ταύτας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Σάμον, ὅπου ἤξευρε συγκεντρωμένον ὄντα τὸν περσικὸν στόλον. Ὁ στόλος οὗτος,ἀφοῦ διεπέρασε τὸν Ξέρξην καὶ τὸν περὶ αὐτὸν στρατὸν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν,διεχείμασεν ἐν μέρει εἰς Κύμην καὶ ἐν μέρει εἰς Σάμον,ἔπειτα δὲ συνηνώθη ἅπας εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην νῆσον,συγκείμενος ἐκ 300 πλοίων,πλὴν τῶν Φοινίκων, τοὺς ὁποίους οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ ἀπέπεμψαν εἰς τὰ ἴδια,διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἔλθει νὰ ναυμαχήσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ δὲν ἐναυλόχουν ἐν Σάμῳ εἰμὴ ἵνα ἐπιτηρῶσι τοὺς Ἴωνας καὶ προλάβωσι πᾶσαν αὐτῶν ἀποστασίαν. Ὅθεν, ἅμα ἤκουσαν ἐπερχόμενον τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὑπεχώρησαν ἀμέσως ἐκ Σάμου εἰς τὴν ἀντικρὺ στερεάν, πρὸς τὸ παρὰ τὴν Μίλητον ὄρος τῆς Μυκάλης, ὅπου ἐστρατοπέδευον 60.000 Περσῶν, ὑπὸ Τιγράνην, εἰς ὃν ὁ Ξέρξης ἀνέθηκε τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀνείλκυσαν καὶ τὰς νῆας, ὠχυρώθησαν διὰ περιτειχίσματος, τὸ ὁποῖον προχείρως κατεσκεύασαν ἐκ λίθων καὶ ξύλων, καὶ ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, ἐπειδὴ ἤρχισαν νὰ ὑποπτεύωσι τοὺς Ἴωνας, τοὺς μὲν ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντας Σαμίους ἀφώπλισαν, τοὺς δὲ Μιλησίους ἔταξαν εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ, ἵνα φυλάξωσι τὰς εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Μυκάλης φερούσας διόδους.

(¹) Ἡ τοσοῦτον ἐμφαντικῶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ ἐκφερομένη ἀντίληψις τῆς κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας συγκροτήσεως τῆς ἐν Μυκάλῃ μάχης δὲν φαίνεται ἀκριβὴς ὡς πρὸς τὸ αὐθημερὸν ἀμφοτέρων τῶν γεγονότων, οὖσα μᾶλλον ἀντίληψις ποιητικὴ ἢ ἀκραιφνῶς ἱστορικὴ τῶν τότε χρόνων. Τὸ αὐθημερὸν τῶν δύο γεγονότων δὲν μαρτυρεῖται οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου οὔτε ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἀναφέρεται δὲ πολλῷ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, ὅστις λέγει ὅτι διαρκούσης τῆς μάχης τῆς Μυκάλης φήμη τις διεδόθη ὅτι οἱ πολέμιοι ἡττήθησαν ἐν Πλαταιαῖς, Λεωτυχίδης δὲ καὶ Ξάνθιππος δὲν διέψευσαν αὐτὴν ὡς ἐλθοῦσαν ἐπικαίρως ἵνα ἐπιρρώσῃ τὸ ἠθικὸν φρόνημα τῶν μαχομένων Ἑλλήνων, αὐτὸς δὲ ὁ Διόδωρος ἀναφέρει καὶ τὴν μεγάλην ἀπόστασιν τὴν χωρίζουσαν τὰ δύο θέατρα τοῦ πολέμου, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς εἰς Μυκάλην ἀφίξεως τῆς εἰδήσεως τῶν ἐν Πλαταιαῖς γινομένων«τὸ γὰρ μέγεθος τῶν διαστημάτων ἤλεγχεν ἀδυνατοῦσαν τὴν προσαγγελίαν»

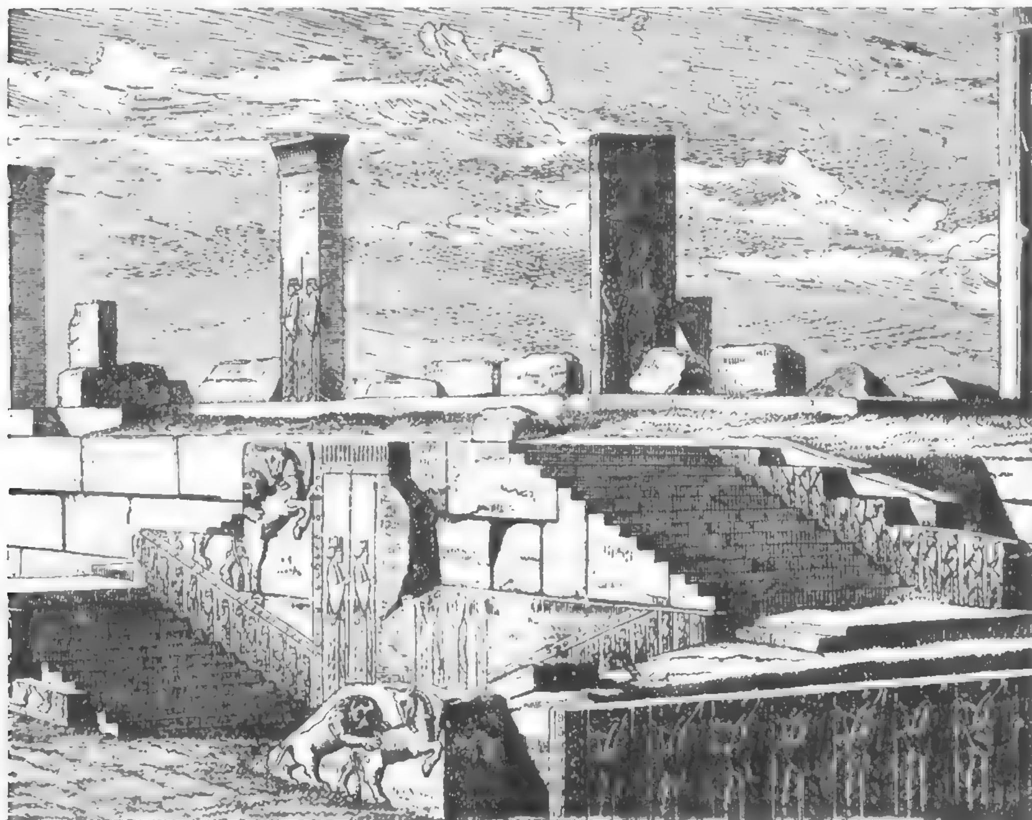
Οἱ δὲ Ἕλληνες, φθάσαντες εἰς Σάμον καὶ πληροφορηθέντες τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μυκάλης καὶ ἀπέβησαν εἰς τὴν στερεὰν ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἡνωμένης ἐκείνης πεζικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τὰς 25.000 ἀνδρῶν, ἐνῷ οἱ Πέρσαι συνεποσοῦντο τοὐλάχιστον εἰς 120.000 καὶ ἦσαν ὠχυρωμένοι. Πρὸς τούτοις οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ ἀθυμῶσιν ὁπωσοῦν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι στρατὸς ἕτερος πολεμίων εἶχεν εἰσβάλει εἰς τὴν μακρὰν κειμένην Ἑλλάδα καὶ ἴσως εἶχεν ἀναδειχθῆ νικηφόρος. Ἀλλ' ἦτο αὕτη ἡ μεγάλη τῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης ἡμέρα, καὶ αἴφνης, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, φήμη τις διεδόθη εἰς ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι τὴν ὥραν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες κατετρόπουν ἐν Βοιωτίᾳ τὸν Μαρδόνιον, οἱ δ' ἐν Μυκάλῃ μαχηταί, θαρρήσαντες ἐκ τούτου, ἐξώρμησαν ἀκατάσχετοι ἐπὶ τοὺς ἀντιπάλους.

Οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ ἱστάμενοι Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς ἀμέσως τεταγμένοι ἄνδρες εἶχον νὰ διέλθωσιν ὁδὸν δύσκολον, λόφους καὶ χαράδρας, διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν προΐστατο ὁ Ξάνθιππος, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι καὶ οἱ λοιποὶ ἀριστερόθεν βαδίζοντες παρὰ τὴν ὁμαλωτέραν παραλίαν, συνεπλάκησαν πολὺ πρότερον πρὸς τοὺς πολεμίους. Οἱ Πέρσαι ἔπραξαν ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐν Πλαταιαῖς· δηλαδὴ ἐξελθόντες τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου καὶ ἐμπήξαντες τὰ γέρρα εἰς τὴν γῆν ἔβαλλον τὰ τόξα ὄπισθεν τοῦ δευτέρου τούτου προτειχίσματος· ἀλλ' ὁ προμαχὼν οὗτος, εἰ καὶ ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ ἐπιμόνως ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀνετράπη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐλαύνοντες ἤδη πρὸς τὰ πρόσω συνεισῆλθον συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῶν ὑποχωρούντων ἐχθρῶν εἰς τὸ ὠχυρωμένον τούτων στρατόπεδον. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως οἱ γνήσιοι Πέρσαι ἀντέστησαν καρτερικώτατα, οὐδ' ἐνέδωκαν εἰμὴ ὅτε κατέφθασαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἄλλοι τῆς δεξιᾶς ἑλληνικῆς πτέρυγος ἄνδρες. Τὴν δὲ ἧτταν συνεπλήρωσεν ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων, ὧν πρῶτοι οἱ Σάμιοι, ἔπειτα ἄλλοι Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς, ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κυριάρχων. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσον πλεῖστοι Πέρσαι, ἐν οἷς καὶ οἱ στρατηγοὶ Τιγράνης καὶ Μαρδόντης· οἱ ναύαρχοι Ἀρταΰντης καὶ Ἰθαμίτρης ἐσώθησαν μέν, ἀλλ' ὁ στρατὸς διελύθη, τὰ δὲ πλοῖα ἅπαντα ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἔπαθον ὅμως καὶ οὗτοι ζημίαν οὐ μικράν, μάλιστα ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ὅπου ἐφονεύθησαν πολλοί, ἰδίως Σικυώνιοι καὶ ὁ τούτων στρατηγὸς Περίλαος. Τὸ κατόρθωμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀριστερὰν ταύτην πτέρυγα, καὶ ἠρίστευσαν ἐνταῦθα πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων ὁ περίφημος παγκρατιατιστὴς Ἑρμόλυκος ὁ Εὐθύνου, ἔπειτα οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι· οἱ Λακεδαιμόνιοι συνετέλεσαν ὀλιγώτερον εἰς τὴν νίκην. Συνεκροτήθη δὲ ἡ μάχη εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Σάμου παραλίαν παρὰ τὸν πορθμὸν τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς τὸν ὁποῖον, κατ' Αὔγουστον τοῦ 1824 ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων στόλος, ὑπὸ Γεώργιον Σαχτούρην τεταγμένος, ἔμελλε διὰ τριῶν ναυμαχιῶν νὰ κατατροπώσῃ ἕτερον βαρβαρικὸν στόλον καὶ νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς Σάμον διάβασιν τοῦ πολυαρίθμου τῶν Τούρκων στρατοῦ, ὅστις ἵστατο ἐπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ χώρου, ὅπου καὶ ὁ τοῦ Τιγράνους στρατός, ὃν ἔτρεψαν οἱ περὶ Ξάνθιππον καὶ Λεωτυχίδην προπάτορες ἡμῶν.

Τὰ λείψανα τοῦ περσικοῦ στόλου(¹) κατέφυγον εἰς Σάρδεις, ὅπου διέτριβεν ἔτι ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ὁ Ξέρξης, ὅστις ὅμως, παραμυθούμενος

(¹) Τοῦ ἐν τῷ στόλῳ δηλονότι καὶ τοῦ ἄλλου πεζικοῦ στρατοῦ.

δι' ἀνόμων ἐρώτων ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ἣν ἔπαθεν. ὄχι μόνον στόλον πλέον δὲν εἶχε πρόχειρον ἀλλ' οὐδὲ στρατὸν ἐφρόντισε νὰ ἔχῃ ἕτοιμον ἄλλον πρὸς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐντεῦθεν οἱ νικηφόροι ἡγεμόνες τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου παρέλαβον ἀμέσως ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν καὶ ὡς συμμάχους ἀνεγνώρισαν τοὺς Χίους, τοὺς Σαμίους, τοὺς

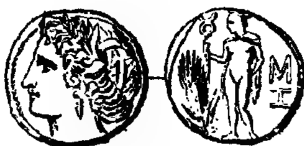

Τὰ ἐρείπια τῶν ἐν Περσεπόλει ἀνακτόρων τοῦ Ξέρξου

Λεσβίους καὶ τοὺς ἄλλους νησιώτας, τοὺς πρότερον ὑπηκόους ὄντας τῶν Περσῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς πόλεις ἐδιχονόησαν· οἱ Πελοποννήσιοι ἐδίσταζον νὰ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων τούτων, ὅπως ἔπραξαν ὡς πρὸς τὰς νήσους, διότι προέβλεπον ὅτι ἐπὶ τούτῳ ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ διατηρῶσιν ἀδιακόπως πεζικὴν δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἀποκρούῃ τοὺς Πέρσας· ὅθεν προέτειναν νὰ μεταφέρωσι τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ἐκείνων εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὰς παραλίας πόλεις τῶν ἐνταῦθα μηδισάντων Ἑλλήνων ἀφαιροῦντες αὐτὰς ἀπὸ τούτων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεσις ἦτο τῳόντι ὅλως ἀλλοτρία εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη. Δὲν ἐγένετο λοιπὸν δεκτὴ ἡ πρότασις τῶν Πελοποννησίων· συγχρόνως ὅμως ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄλυτον τὸ ζήτημα μέχρι τίνος οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες θέλουσιν ἀναλάβει τὴν προστασίαν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου ὁμογενῶν.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔπλευσεν ἔπειτα, ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἰωνίας, πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, κυρίως ἵνα χαλάσῃ τὰς γεφύρας τοῦ Ξέρξου, διότι τόσον δύσκολος καὶ ἀτελὴς ἦτο τότε ἡ συγκοινωνία ὥστε οἱ Ἕλληνες δὲν ἤξευρον ἔτι ὅτι αἱ γέφυραι αὗται εἶχον πρὸ καιροῦ, ἤτοι πρὸ 10 μηνῶν καὶ ἐπέκεινα, διαλυθῆ. Ἀφοῦ δὲ φθάσαντες εἰς Ἄβυδον ἐβεβαιώθησαν περὶ τούτου, ὁ μὲν Λεωτυχίδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπανῆλθον ἀμέσως οἴκαδε, ὁ δὲ Ξάνθιππος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν αὐτόθι ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς Πέρσας ἀπὸ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου. Ἡ χερσόνησος αὕτη εἶχε καταληφθῆ ἡ πλείστη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ 40 περίπου ἔτη, ἤτοι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν αὐτῇ ἱδρύσεως τοῦ πρεσβυτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, εἰ καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλει ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ φόρον εἰς τοὺς Πέρσας· ἀπὸ τῆς φυγῆς ὅμως τοῦ δευτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς ἐξώσεως τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 493 μέχρι τοῦ 480 πρὸ Χριστοῦ, οὐδεὶς ἀθηναῖος πολίτης ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐνταῦθα. Ὅθεν οἱ νικηφόροι ἤδη Ἀθηναῖοι ἦτο φυσικώτατον νὰ ζητήσωσι νὰ ἀνορθώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰς ἐν αὐτῇ ἰδιοκτησίας, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ χερσόνησος οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν παρῆγεν ἱκανὰ σιτηρὰ ἀλλὰ καὶ ἐξησφάλιζε τὸ μεταξὺ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐμπόριον. Τούτου ἕνεκα λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Ξάνθιππον ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι, καὶ ἄνευ τῶν Πελοποννησίων, τὴν πολιορκίαν τῆς Σηστοῦ, ἥτις ἦτο τὸ ὀχυρώτατον τῆς χερσονήσου φρούριον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τοῦ πορθμοῦ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἠθροίσθησαν πᾶσαι αἱ πέριξ περσικαὶ φρουραὶ ὑπὸ Οἰόβαζον καὶ Ἀρταΰκτην. Ἅπαντες οἱ Ἕλληνες τῆς χερσονήσου κάτοικοι, οἵτινες ἐμίσουν τοὺς Πέρσας, διότι πολλὰς εἶχον πάθει παρ' αὐτῶν λεηλασίας καὶ ἱεροσυλίας, συνέπραξαν προθύμως μετὰ τῶν Ἀθηναίων· καί, ἐπειδὴ οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον προφθάσει νὰ μετακομίσωσιν εἰς τὸ φρούριον ἀρκετὰς τροφάς, τὸ φρούριον τοῦτο περιῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ. Οἱ δύο στρατηγοὶ μετά τινων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν κατώρθωσαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαφύγωσιν, ἀλλὰ συνελήφθησαν μετ' ὀλίγον ἀμφότεροι καὶ ἐφονεύθησαν ὁ μὲν Οἰόβαζος ἐν Θρᾴκῃ ὑπὸ τῶν Θρᾳκῶν, ὁ δὲ Ἀρταΰκτης ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Νόμισμα Σηστοῦ

(Περσεφόνη ἐστεφανωμένη διὰ σταχύων καὶ Ἑρμῆς πετασοφόρος)

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Σηστοῦ ἐπανῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὰ ἴδια, περὶ τὰ τέλη τοῦ 479 ἔτους, μὴ λησμονήσαντες νὰ παραλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς κολοσσιαίους κάλους οἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοῦ Ξέρξου γεφυρῶν καὶ τοὺς ὁποίους ἀνέθηκαν, ὡς τρόπαιον, εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ὁ Πλούταρχος, εἴς τε τὸν βίον τοῦ Ἀριστείδου καὶ εἰς τὸν τοῦ Θεμιστοκλέους, βεβαιοῖ ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, διαχειμάζοντος τοῦ στόλου τῶν Ἑλλήνων εἰς Παγασὰς τῆς Θεσσαλίας, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶπεν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ὅτι ἔχει νὰ προτείνῃ τι ὠφέλιμον καὶ σωτήριον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν συμφέρει νὰ ἐκτεθῇ δημοσίᾳ· ὁ δὲ δῆμος προσεκάλεσεν αὐτὸν νά το διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἀριστείδην, καὶ ἂν ὁ Ἀριστείδης τὸ ἐγκρίνῃ νὰ ἐκτελεσθῇ. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν εἰς τὸν Ἀριστείδην νὰ ἐμπρήσωσι τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ πλοῖα, ἵνα τοῦ λοιποῦ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μόνη θαλασσοκρατῇ. Καὶ ὁ Ἀριστείδης προσελθὼν εἰς μέσον εἶπεν ὅτι «τῆς πράξεως ἣν διανοεῖται πράττειν ὁ Θεμιστοκλῆς μηδεμίαν εἶναι μήτε λυσιτελεστέραν μήτε ἀδικωτέραν», μεθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν

τὴν πρότασιν. Ἀλλὰ τὸ διήγημα τοῦτο, καίτοι πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἱστορικὴν ὑπόστασιν καὶ θεωρεῖται ἤδη μᾶλλον ὡς βραδύτερον ἐπινοηθέν, ὅπως πολλὰ ἄλλα. Τῳόντι ὁ Ἡρόδοτος ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι, ἀλλ' οὔτε λέλει ἢ ὑποδεικνύει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἴτε κατὰ τὸ 480 εἴτε κατὰ τὸ 479, συνῆλθέ

ποτε εἰς Παγασάς. Καὶ ἔπειτα, ὅπως εἶχον ἔτι τότε τὰ πράγματα, ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἦτο τηλικοῦτος ὥστε ὁ ἐμπρησμὸς τοῦ στόλου τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὠφέλιμος, οὐδ' ἤθελεν ὁ Ἀριστείδης ἀποκαλέσει τὴν πρότασιν λυσιτελεστάτην, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπέβαλεν αὐτῷ τοιαύτην πρότασιν.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι Ἕλληνες ἀπέκρουον οὕτω τὴν μεγάλην τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομήν, οἱ ἐν Σικελίᾳ ὁμογενεῖς περιεπλάκησαν πρὸς πολέμιον ἕτερον, οὐδὲν ἧττον σχεδὸν ἰσχυρόν, καὶ ἴσως ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας (1) ἐμβαλόντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην χώραν.

---

(1) Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (ΙΑ' 1, 4-5) σαφῶς παραδίδωσιν ὅτι συνωμολογήθη συμμαχία μεταξὺ Ξέρξου καὶ Καρχηδονίων. «Ὁ δὲ Ξέρξης . . . διεπρεσβεύσατο πρὸς Καρχηδονίους περὶ κοινοπραγίας καὶ συνέθετο πρὸς αὐτοὺς ὥστε αὐτὸν μὲν ἐπὶ τοὺς τὴν Ἑλλάδα κατοι-

Εἴδομεν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ ὑπὸ τίνων καὶ πότε ἐκτίσθησαν αἱ πολυάριθμοι ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Οἱ Ἕλληνες κατεῖχον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν, τὸ πλεῖστον τῆς μεσημβρινῆς καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς βορείου, δαμάσαντες εὐχερῶς τοὺς ἐγχωρίους Σικελοὺς καὶ Σικανοὺς καὶ ἀναγκάσαντες αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ α΄ Ἀκράγαντος (Ἀετὸς σπαράσσων λαγωόν, καρκίνος καὶ ἰχθύες)· β΄ Συρακουσῶν (Παλλὰς καὶ Ἄρτεμις Σώτειρα).

Γέλας

(Ὁ ποταμὸς Γέλας ὡς ἀνδρόμορφος ταῦρος, δίφρος)

εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας· εἰς τὸ δυτικώτατον τῆς Σικελίας κατῴκουν οἱ Ἔλυμοι, φυλὴ πιθανώτατα μὲν προκύψασα ἐκ τῆς κράσεως τῶν δύο ἄλλων ἰθαγενῶν φυλῶν(¹), ἔχουσα δὲ τὰς πόλεις Ἔρυκα καὶ Ἔγεσταν· καὶ ἐκεῖ, εἰς τὴν δυτικωτάτην καὶ τὴν δυτικοβόρειον παραλίαν ἔκειτο ἡ Μοτύη, ὁ Πάνορμος καὶ ὁ Σολόεις· ἐμπορεῖα κτισθέντα ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, οἵτινες, ἄποικοι ὄντες τῶν Φοινίκων κατὰ τὴν βόρειον Ἀφρικήν, εἶχον πολλὰς μετὰ τῆς Σικελίας σχέσεις.

Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἀξιολογώταται μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἦσαν ἡ Γέλα καὶ ὁ Ἀκράγας· αἱ Συρακοῦσαι ἤ, ὡς ἄλλοι γράφουσι, Συράκουσαι δὲν ἀπέβησαν ὅλων ἰσχυρόταται εἰμὴ ἀφ' οὗ, περὶ τὸ 484 π. Χ., κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Γέλωνος. Εἰς ὅλας δὲ τὰς πόλεις ταύτας κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτησαν, ὡς φαίνεται, ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος προέκυψαν καὶ αὐτόθι, ὅπως ἐνταῦθα, τύραννοι ἢ δεσπόται, δι' ὧν μάλιστα ἤκμασαν αἱ ἐν Σικελίᾳ πόλεις, ἐνῷ αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἔφθασαν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εἰμὴ δι' ἀριστοκρατικῶν ἢ δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ἀρχαιότατος τῆς Σικελίας τύραννος ἀναφέρεται ὁ διαβόητος ἐπὶ τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ δεσπότης Ἀκράγαντος Φάλαρις, ὅστις κατέλαβε τὴν ἀρχὴν περὶ τὸ 570 ἔτος πρ. Χρ. καὶ διετήρησεν αὐτὴν ἐπὶ 16 ἔτη. Ἀλλὰ περὶ τὸ 500 ἔτος εὑρίσκομεν πλείστους ἐν τῇ νήσῳ τυράννους, ἐν Ῥηγίῳ τὸν Ἀναξίλαον, ἐν Ζάγκλῃ τὸν Σκύθην, ἐν Ἱμέρᾳ τὸν Τήριλλον, ἐν Σελινοῦντι τὸν Πειθα-

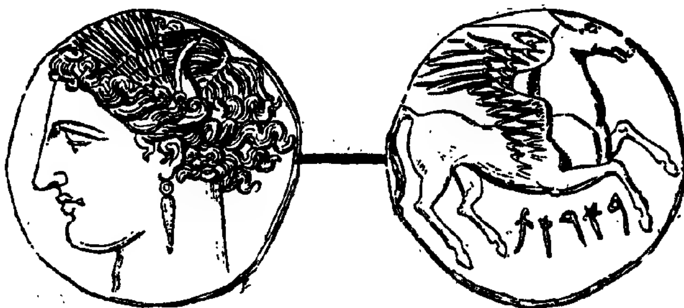

κοῦντας Ἕλληνας στρατεύειν, Καρχηδονίους δὲ τοῖς αὐτοῖς χρόνοις μεγάλας παρασκευάσασθαι δυνάμεις καὶ καταπολεμῆσαι τῶν Ἑλλήνων τοὺς περὶ τὴν Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν οἰκοῦντας». Ἐκ πολλῶν δὲ εἰκάζεται ὅτι οἱ Καρχηδόνιοι ἐν τῷ κατὰ Σικελιωτῶν καὶ Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων πολέμῳ αὐτῶν εἶχον συμμάχους τοὺς *Τυρρηνοὺς* ἤτοι *Ἐτρούσκους* τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς τούτων ἐν ἔτει 468 π. Χ. παρὰ τὴν Κύμην ἥττης.

(¹) Ἰδ. Θουκ. ς΄ 2 «Ἰλίου δὲ ἁλισκομένου, τῶν Τρώων τινὲς διαφυγόντες Ἀχαιοὺς πλοίοις ἀφικνοῦνται πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ ὅμοροι τοῖς Σικανοῖς οἰκήσαντες ξύμπαντες μὲν Ἔλυμοι ἐκλήθησαν».

γόραν, ἐν Γέλᾳ τὸν Κλέανδρον καὶ ἐν Λεοντίνοις τὸν Παναίτιον. Ἐκ τῶν τυράννων τούτων ὁ Κλέανδρος συγκροτήσας μέγαν μισθοφορικὸν στρατὸν ἐν μέρει ἐξ ἐγχωρίων Σικελῶν συγκείμενον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατισχύῃ τῶν ἄλλων ἑλληνίδων τῆς νήσου πόλεων, αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διετέλεσαν, ἂν ὄχι ὅλως ἴσαι, τοὐλάχιστον ὅλως ἀνεξάρτητοι. Καὶ ἐφονεύθη μὲν μετ' οὐ πολὺ ὁ Κλέανδρος ὑπό τινος τῶν συμπολιτῶν ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῦο διεδέξατο ὁ ἀδελφός του Ἱπποκράτης, ὅστις ἐκυριάρχησε τοῦ ἡμίσεος σχεδὸν τῆς Σικελίας. Ἐπιφανέστατος δὲ τοῦ μισθοφορικοῦ ἐκείνου στρατοῦ ἀξιωματικός, ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἦτο ὁ Γέλων, ὅστις, ἀποθανόντος ἢ δολοφονηθέντος περὶ τὸ 491 ἔτος τοῦ Ἱπποκράτους, κατέλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχήν, ἣν ἔτι μείζονα ἀνέδειξε. Διότι περὶ τὸ 484, ὠφελούμενος ἀπὸ τῶν διενέξεων αἵτινες ἐπεκράτουν μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου εἰς Συρακούσας, ἐγένετο κύριος αὐτῶν, μετέφερεν ἐκεῖ τὴν ἕδραν τοῦ κράτους του, ἐπεξέτεινε καὶ ὠχύρωσε τὴν πόλιν ταύτην, καὶ μετοικίσας εἰς αὐτὴν ἅπαντας μὲν τοὺς κατοίκους τῆς Καμαρίνης, ἣν κατηδάφισε, καὶ τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων τῆς Γέλας, ἥτις ἔκτοτε ἀπέβη πολὺ ὀλιγωτέρου λόγου ἀξία, κατέστησεν οὕτω τὰς Συρακούσας πρώτην ἁπάσης τῆς Σικελίας πόλιν. Τότε ὁ Γέλων ἐπεχείρησε νὰ ἐκβάλῃ ἀπὸ τῆς νήσου τοὺς Καρχηδονίους καὶ τοὺς Ἐγεσταίους, καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν, ὅτε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 ἔτους, οἱ ἐν τῷ Ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου συνηγμένοι Ἕλληνες ἔστειλαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις, αἰτοῦντες τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος Ξέρξου. Ὁ Γέλων ὑπέσχετο τὴν συνδρομήν, καί, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐκπέμψῃ εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ὁμογενῶν δύναμιν ὑπέρογκον, ἤτοι 200 τριήρεις, 20.000 ὁπλίτας, 2.000 ἱππεῖς, 2.000 τοξότας, 2.000 σφενδονήτας καὶ 2.000 ἱπποδρόμους ψιλούς· πρὸς δὲ τούτοις νὰ ἀναλάβῃ τὴν διατροφὴν ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὅτι θέλει ἀναγορευθῇ στρατηγὸς καὶ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐπειδὴ δὲ

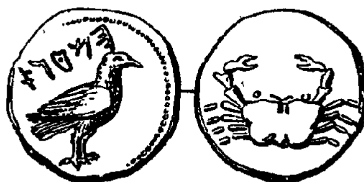
Νόμισμα τῆς Καρχηδόνος

(Τανίτη, ἡ Δημήτηρ τῶν Καρχηδονίων, καὶ Πήγασος μετὰ φοινικικῆς ἐπιγραφῆς «Βύρσα»)

Νομίσματα τῶν ἐν Σικελίᾳ καρχηδονικῶν πόλεων

Μοτύης

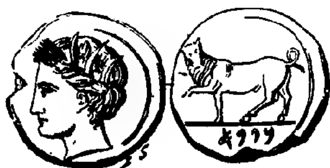
(«Μοτύη» διὰ φοινικικῶν χαρακτήρων, ἀετὸς καὶ καρκίνος)

Πανόρμου

(Νύμφη, δελφῖνες καὶ κύων)

Σολόεντος

(Περσεφόνη καὶ ταῦρος)

ούτε οἱ Λακεδαιμόνιοι ούτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέδωκαν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ὁ Γέλων ἀπέπεμψεν ἀπράκτους τοὺς πρέσβεις.

Ἀλλά, καὶ ἂν προῃρεῖτο νὰ στείλῃ ἐπικουρίαν τινά, δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔαρ τοῦ 480 ἔτους καθ' ὃ ὁ Ξέρξης ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου οἱ Καρχηδόνιοι, ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τινας δυσηρεστημένους Ἕλληνας τῆς Σικελίας καὶ ἰδίως πρὸς Ἀναξίλαον τὸν δυνάστην τῆς Μεσσήνης, πρὸς Τήριλλον τὸν δυνάστην τῆς Ἱμέρας τὸν ἐκβληθέντα ἐξ αὐτῆς πρὸ μικροῦ, καὶ πρὸς τοὺς Σελινουντίους, ἀφ' ἑτέρου δὲ πιθανώτατα καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας αὐτούς, ἐξέπεμψαν φοβερὰν κατὰ τοῦ Γέλωνος στρατιὰν ὑπὸ τὸν Ἀμίλκαν, 3.000 πολεμικὰ πλοῖα, συνοδευόμενα ὑπὸ πολὺ πλειοτέρων φορτηγῶν ἔφθασαν εἰς Πάνορμον καὶ ἀπεβίβασαν αὐτόθι 300.000 ἀνδρῶν, οἵτινες βαδίσαντες ἀμέσως εἰς τὴν Ἱμέραν ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατέφθασεν αὐτόθι ὁ Γέλων ἄγων 50.000 πεζῶν καὶ 5000 ἱππέων· καὶ γενομένης μάχης ἐκ παρατάξεως,ἥτις διήρκεσεν ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας, ἔπεσε μὲν ὁ Ἀμίλκας, ἔπαθον δὲ οἱ Καρχηδόνιοι ἧτταν ὁλοσχερῆ.

[«Ἡ μεταξὺ Καρχηδονίων καὶ Περσῶν καθ' Ἑλλήνων συμμαχία ἢ συνεννόησις, »περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, περιελάμβανεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως καὶ τοὺς Ἐτρούσκους »ἢ Τυρρηνοὺς τῆς Ἰταλίας τοὺς διατελοῦντας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν συμμα»χίᾳ διηνεκῶς πρὸς τοὺς Καρχηδονίους, μεθ' ὧν συνήνου αὐτοὺς κοινότης συμφερόντων »ἐν τῇ ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐχθρότητι. Καὶ τῆς τοιαύτης συμμαχίας ἀποτέλεσμα ἦν »ἡ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σημειώσει μνημονευθεῖσα μεγάλη ναυμαχία τῆς Ἀλαλίας (537 »π.Χ.), ὅτε οἱ Φωκαεῖς ἠναγκάσθησαν ν' ἀποστῶσι παντελῶς τῆς Κύρνου, αἱ δὲ ἐν αὐτῇ »πόλεις Ἀλαλία καὶ Νίκαια περιῆλθον εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἐτρούσκων. Τὸ ἀλλοκότως »βάρβαρον τῆς τότε ἐχθρότητος τῶν Ἐτρούσκων πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν χαρακτηρίζει τὸ γεγο»νὸς ὅτι οἱ Ἐτροῦσκοι τῆς Καί·ης, πόλεως ἐτρουσκικῆς οὐ μακρὰν τῆς Ρώμης κειμένης, καλου»μένης πρότερον Ἀγυλλῶν (Ἄγυλλαι), τοὺς ἐν τῇ ναυμαχίᾳ συλληφθέντας Φωκαεῖς ἐλι»θοβόλησαν δημοσίᾳ ἐν τῇ πόλει αὐτῶν, εἶτα δὲ ἔπεμψαν θεωρίαν εἰς Δελφοὺς πρὸς ἐξι»λέωσιν τοῦ ἐνταῦθα Ἀπόλλωνος διὰ τὸ τελεσθὲν ὑπ' αὐτῶν ἀνοσιούργημα. Τί μέρος »ἐνεργὸν ἔλαβον βραδύτερον οἱ Ἐτροῦσκοι ἐν τῷ κατὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Γέλωνος τῆς »Σικελίας πολέμῳ, ὅτε ὁ ἀνατολικὸς τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ ὁ δυτικὸς τῶν Καρ»χηδονίων Ἐτρούσκων ἢ Τυρρηνῶν βαρβαρικὸς κόσμος συνώμνυον καὶ συνεμάχουν συγ»χρόνως ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ δεινῶς τοῦτον »ἠπείλουν, μετὰ τούτου δὲ καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν δὲν εἶναι ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον »γνωστόν· ἀλλ' ὅτι Ἐτροῦσκοι καὶ σικελιῶται Ἕλληνες διετέλουν ἐν ἐχθρότητι καὶ ἐν »πολέμῳ πρὸς ἀλλήλους ἐκ πολλῶν γίνεται δῆλον. Οὕτω βλέπομεν τῷ 482 π. Χ. δύο »ἔτη πρὸ τῶν μεγάλων ταυτοχρόνων ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Ἱμέρᾳ (Σικελίας) μεγάλων νικη»φόρων μαχῶν ἐναντίον τῶν Περσῶν (ἐν Σαλαμῖνι) καὶ Καρχηδονίων (ἐν Ἱμέρᾳ), Ἀνα»ξίλαν τὸν τύραννον Ρηγίου καὶ Ζάγκλης (Μεσσήνης) κλείοντα τὸν πορθμὸν τῆς Μεσ»σήνης εἰς τὰ τυραννικὰ (ἐτρουσκικά) πειρατικὰ πλοῖα διὰ στόλου διαρκῶς σταθμεύ»οντος ἐν τῷ πορθμῷ. Ὀκτὼ δὲ ἔτη βραδύτερον (474 π. Χ.) βλέπομεν Ἱέρωνα τὸν »Συρακουσῶν τύραννον (διαδεξάμενον τῷ 478 τὸν τότε τελευτήσαντα ἀδελφὸν Γέλωνα) »ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀποικίας Κύμης καταναυμαχοῦντα παρὰ »τὴν Κύμην αὐτὴν τὸν σπεύδοντα εἰς βοήθειαν τῶν Καρχηδονίων τυρρηνικὸν στόλον. »Ὡς ἀκροθίνιον τῆς νίκης ταύτης ἔπεμψεν ὁ Ἱέρων εἰς Ὀλυμπίαν τυρρηνικὴν περικε-

»φαλαίαν μετ'ἀναθηματικῆς ἐπὶ ταύτης ἐπιγραφῆς «Fιάρον ὁ Δεινομένιος καὶ τοὶ Συρα-»κόσιοι τοι Δι' Τυραν' ἀπὸ Κύμας».

»Ταύτην τὴν νίκην τοῦ Ἱέρωνος ἐναντίον τῶν Ἐτρούσκων ἐξύμνησε λαμπρῶς ὁ »Πίνδαρος ἐν τῇ πρώτῃ Πυθιον. συνάψας τὸν τοιοῦτον ὕμνον πρὸς τοὺς τῶν νικῶν Σαλαμῖνος καὶ Ἱμέρας καὶ Πλαταιῶν καὶ ἐπικυρῶν τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ τῆς μετὰ »Περσῶν συμπράξεως Καρχηδονίων καὶ Τυρρηνῶν καὶ τῆς κοινότητος τοῦ ἀπ' ἀνατολῶν »ἅμα καὶ ἀπὸ δυσμῶν συγχρόνως ἀπειλήσαντος Ἑλλάδα καὶ εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν »κινδύνου. Ἰδοὺ τί ψάλλει ὁ μέγας καὶ ὑψιπέτης ποιητὴς περὶ τῆς νίκης τῆς Κύμης ἐν »συναφείᾳ πρὸς τὰς τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἱμέρας (Πυθ. Α' στ. 71—80).

Λίσσομαι, νεῦσον Κρονίων ἅμερον
ὄφρα κατ' οἶκον ὁ Φοῖνιξ ὁ Τυρσανῶν τ' ἀλαλατὸς
ἔχῃ, ναυσίστονον ὕβριν ἰδὼν τὰν πρὸ Κύμας,
οἷα Συρακοσίων ἀρχῷ δαμασθέντες πάθον,
ὠκυπόρων ἀπὸ ναῶν, ὅ σφιν ἐν πόντῳ βάλεθ' ἁλικίαν,

Ἑλλάδ' ἐξέλκων βαρείας δουλίας, ἀρέομαι
πὰρ μὲν Σαλαμῖνος Ἀθαναίων χάριν
μισθόν, ἐν Σπάρτᾳ δ' ἐρέω τὰν πρὸ Κιθαιρῶνος μάχαν,

ταῖσι Μήδειοι κάμον ἀγκυλότοξοι,
παρὰ δὲ τὰν εὔυδρον ἀκτὰν Ἱμέρα παίδεσσιν ὕμνον
Δεινομένεος τελέσαις,
τὸν ἐδέξαντ' ἀμφ' ἀρετᾷ, πολεμίων ἀνδρῶν καμόντων.

»Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην νίκην τῆς Κύμης, τῷ 452 π. Χ. ἔπεμψαν »οἱ Συρακούσιοι στόλον ἐναντίον τῶνΤυρρηνῶν πειρατῶν,δστις προσέβαλε καὶ ἐλεηλάτησε »τὰ παράλια τῆς Ἐτρουρίας καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἐτρούσκων κατεχομένης Κύρνου, κατέ-»λαβε δὲ καὶ τὴν νῆσον Αἰθαλίαν (νῦν Ἔλβαν)].

Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τὸν Γέλωνα Ἕλληνες τῆς Σικελίας ἠναγκάσθησαν ἤδη νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν πόλις τῆς Σικελίας, ὁ Ἀκράγας, συνέπραττε πρὸ καιροῦ μετὰ τοῦ Γέλωνος, διότι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συγγενοῦς αὐτοῦ Θήρωνος. Αὐτοὶ οἱ Καρχηδόνιοι ἔπεμψαν πρέσβεις ἐξαιτούμενοι εἰρήνην, ἥτις ἐπετράπη αὐτοῖς ἰδίως κατ' αἴτησιν τῆς συζύγου τοῦ Γέλωνος Δαμαρέτης, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ καταβάλωσι τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, ἤτοι τάλαντα δισχίλια, καὶ νὰ οἰκοδομήσωσι δύο ναούς, εἰς οὓς ἔμελλον νὰ τηρῶνται ἐσαεὶ αἱ ὁμολογηθεῖσαι συνθῆκαι. Οἱ δ' ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνες οὐ μόνον τοῦ ἔξωθεν ἐκείνου κινδύνου ἀπηλλάγησαν οὕτως ἀλλὰ καὶ πλεῖστα προσεκτήσαντο λάφυρα· ὅθεν πολυτελῆ ἀναθήματα ἀφιερωθέντα εἰς τὰ ἐν Ἱμέρᾳ, καὶ ἐν Συρακούσαις, καὶ ἐν Δελφοῖς ἱερά, ἐδήλωσαν τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνην αὐτῶν· καὶ ἐπίγραμμα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιηθὲν καὶ ἀναγραφὲν ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ πεμφθέντος εἰς Δελφοὺς ἀνεκήρυττε τὸν Γέλωνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον, ὡς κατατροπώσαντας τοὺς βαρβάρους καὶ συντελέσαντας τὰ μέγιστα εἰς τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν.

Φημὶ Γέλων', Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον.
παῖδας Δεινομένευς, τὸν τρίποδ' ἀνθέμεναι,
ἐξ ἑκατὸν λιτρῶν καὶ πεντήκοντα ταλάντων
Δαμαρετίου χρυσοῦ, τᾶς δεκάτας δεκάταν,
βάρβαρα νικήσαντες ἔθνη· πολλὴν δὲ παρασχεῖν
σύμμαχον Ἕλλησιν χεῖρ' ἐς ἐλευθερίην.

Ὁ Δαμαρέτειος χρυσὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ εἶναι νόμισμα χρυσοῦν, κοπὲν μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων καὶ ὀνομασθὲν ἀπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Γέλωνος. Εἶχε δὲ ἀττικὰς δραχμὰς δέκα.

Ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ διήγησις ἡμῶν περὶ τῶν μεγάλων ἀγώνων τοὺς ὁποίους ἠγωνίσθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἔν τε τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Σικελίᾳ. Ἐκ τῶν πολέμων τούτων ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ τε ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος ὑπῆρξε βεβαίως ὁ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι διεξαχθείς· διότι, ἂν ὁ ἑλληνισμὸς κατεβάλλετο μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατίσχυε δὲ ἐν τῇ μητροπόλει, ἤθελον ἀποκοπῆ καὶ μαρανθῆ κλάδοι μόνον τινὲς τοῦ ἑλληνικοῦ δένδρου, ἀλλ' ὁ περισωθεὶς κορμὸς ἤθελε παραγάγει ἅπαντας τοὺς περικαλλεῖς αὐτοῦ καρπούς· ἐνῷ,ἂν ἐξ ἐναντίας ὁ ἑλληνισμὸς κατίσχυε μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατεβάλλετο δὲ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἤθελε κεραυνωθῆ καὶ νεκρωθῆ αὐτὸς αὐτοῦ ὁ κορμός. Τούτου ἕνεκεν εἰς τοὺς ἐνταῦθα γενομένους ἀγῶνας ἐπεστήσαμεν ἰδίως ἄχρι τοῦδε καὶ θέλομεν ἔτι ἐπιστήσει ἐπ' ὀλίγον τὸν νοῦν.

Νόμισμα τοῦ Γέλωνος

(Κεφαλὴ τοῦ Γέλωνος καὶ νίκη ἐπὶ δίφρου)

Ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ξέρξης ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἑνότητα τῆς θελήσεως ἥτις ἐκίνει τὴν μεγάλην ταύτην στρατιάν· τὴν ἐξαίρετον γενναιότητα ἣν ἔδειξαν οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ τούτου, καὶ μάλιστα οἱ ἰδίως Πέρσαι· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας τοὺς μετὰ τῶν πολεμίων συνταχθέντας καὶ ἐξ ὧν τινες εἶχον ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας οἵτινες ἔμειναν ὅλως ἀμέτοχοι τοῦ ἀγῶνος· τελευταῖον τὴν ἐπανειλημμένην ἀλλόκοτον ἀδράνειαν καὶ διχόνοιαν τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων ὅσοι συνωμολόγησαν τὴν περὶ τὸν ἰσθμὸν συμμαχίαν ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς βαρβάρους, δικαιούμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ θέσωμεν ἐνταῦθα αὖθις τὸ ζήτημα· πῶς ἐπὶ τέλους ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες; καὶ αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας τοῦ ἀποτελέσματος τούτου αἰτίας, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου ἡμῶν. Πρωτίστη καὶ κυριωτάτη αἰτία τῆς ἥττης τῶν Περσῶν ἦτο ἡ εὐήθεια, ἡ δειλία καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ οἰκτρὰ ἀνικανότης τοῦ Ξέρξου, ἥτις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρία ὅσῳ ἡ θέλησις αὐτοῦ ἦτο παντοδύναμος· ἂν ἐπεχείρει τὸ ἔργον ἀνὴρ οἷος ὁ Κῦρος, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἔκβασις αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῆ ὁμοία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ἔτει 479 ἡ ἐπιχείρησις ἐπετράπη εἰς τὸν Μαρδόνιον,ἀλλά, παρεκτὸς ὅτι καὶ ὁ Μαρδόνιος αὐτὸς ἔπραξεν,ὡς εἴδομεν, πολλὰ σφάλματα,εἶχε πρὸς τούτοις τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ὑπεστηρίζετο πλέον ὑπὸ ναυτικῆς τινος δυνάμεως.Καὶ ἐνῷ ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ κυρίας αὐτῶν ἐκστρατείας,τῆς ἐν ἔτει 480 γενομένης,

Η ΟΧΥΡΩΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ (477 π.Χ.)

(Ἔργον Ἄλλαν Στιούαρτ)

(Α΄ β΄ 134)

οἱΠέρσαι εἶχον τὸ δυστύχημα νὰ ἄγωνται ὑπὸ ἡγεμόνοςἀσθενεστάτου,οἱ῞Ελληνες ἀνέδειξαν ἐξ ἐναντίας τότε ἕνα τῶν μᾶλλον μεγαλεπηβόλων καὶ πολυμηχάνων ἀνδρῶνἐξόσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ὅστις κατώρθωσε κατὰ τὴν κρίσιμον τοῦ ἀγῶνος στιγμὴν νὰ καταναγκάσῃ εἰς ἕνωσιν ὅλας τὰς διαφωνούσας θελήσεις καὶ νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὰς ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀθλίας τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἡγεμονίας τοσαύτη ἦτο ἐν γένει ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀδυναμία ὥστε μετὰ τὸ ἐν Σαλαμῖνι ἀτύχημα, ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, ὅλοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν περὶ ὑποχωρήσεως διάθεσιν τοῦ Ξέρξου, ἐν Πλαταιαῖς δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἔφυγεν ἀμαχητί, ἅμα ἔπεσεν ὁ Μαρδόνιος· ἐνῷ τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων,μάλιστα τῶν Ἀθηναίων, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις συμφοράν,καὶ μετὰ τὴν ἐπανειλημμένην ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετὰ τὰς λαμπρὰς προτάσεις τοῦ Μαρδονίου περὶ συμμαχίας, ἔδειξαν ἐθελοθυσίαν καὶ καρτερίαν, ἥτις καὶ μόνη ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει ἵνα ὑπερισχύσωσιν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ ὁπλισμὸς καὶ ὁ τρόπος τοῦ πολεμεῖν τῶν Περσῶν, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, μάλιστα δὲ κατὰ γῆν, ἦτο ἀσυγκρίτῳ ὑποδεέστερος τοῦ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρωιμώτατα ἐνόησαν ὅτι ὅπλα τελειότερα, σύντονος ἄσκησις, εὔρυθμος παράταξις καὶ κίνησις, εἶναι πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ οὐδ' ἡ μεγίστη ἀνδρεία. Ἑνὶ λόγῳ οἱ ῞Ελληνες, καίτοι ἀπεστερημένοι κοινῆς τινος ἀρχῆς καὶ διευθύνσεως, καίτοι εὐάριθμοι μείναντες, ὑπερίσχυσαν διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἧς ἕνεκα παρήγαγον ἡγεμόνα ἔξοχον,ἐθυσίασαν προθύμως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὴν ἑστίαν αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ διωργάνωσαν τὴν πρώτην τακτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν ἧς μνημονεύει ἡ ἱστορία· ἐνῷ οἱ Πέρσαι, ἐρειδόμενοι εἰς μόνην τὴν ὑλικήν, τὴν κτηνώδη δύναμιν, ἐφάνησαν, ὅπως λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «ἀνεπιστήμονες καὶ οὐκ ὁμοῖοι τοῖσι ἐναντίοισι σοφίην»· καὶ ἅμα βλέποντες τὴν ὑλικὴν ἐκείνην δύναμιν καθοῦσαν ἧττάν τινα ὑπελάμβανον ἀμέσως ὡς βεβαίαν τὴν ὅλην αὐτῶν ἀπώλειαν· καὶ οὐ μόνον δὲν ἔφερον εἰς μέσον ἄνδρας μεγαλοφυεῖς ἀλλ' οὐδ' ὑπῆρξαν τοὐλάχιστον ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν σύνεσιν τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ παρ' αὐτοῖς ῞Ελληνες, ὁ Δημάρατος καὶ ἡ Ἀρτεμισία.

(Ἱππεὺς ἕλλην ἐπὶ τετραδράχμου τῆς Μαγνησίας)

Ἱππεὺς πέρσης κατάφρακτος ἐπὶ π.ρσικοῦ νομίσματος)

Ἀλλ' ἵνα κατανοήσωμεν ἔτι εὐκρινέστερον καὶ σταθμήσωμεν ἔτι δικαιότερον τὰ μεγάλα γεγονότα περὶ ἃ διατρίβομεν ἀνάγκη νὰ προσεπιφέρωμεν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι τὰ κυριώτατα τῶν προτερημάτων δι' ὧν ὑπερίσχυσαν οἱ ῞Ελληνες, τὴν μεγαλοφυΐαν, τὴν ἐθελοθυσίαν, τὴν καρτερίαν, ἣν ἀνέδειξαν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ἄνευ, ὡς ὀρθότατα παρετήρησεν ὁ Ἡρόδοτος, οἱ ῞Ελληνες δὲν ἤθελον ἴσως διαφύγει τὴν μηδικὴν κυριαρχίαν· δεύτερον, ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι, καίτοι λαβόντες οἵαν ἔλαβον σωτήριον ἔκβασιν δὲν ἤθελον ἀποβῇ τοσούτῳ λόγου ἄξιοι ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδὲ περιποιήσει τηλικοῦτον ἀξίωμα εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν, ἀντὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, στομώσαντες ἐξ ἐναντίας αὐτὰς καὶ ἀναπτύξαντες, δὲν ἐπεχείρουν ἀμέσως ἔπειτα τὴν ἵδρυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου κράτους τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηναίων ἡγεμονίας, καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρήχθησαν κυρίως τὰ πολιτικά, τὰ διανοητικά, τὰ τεχνικὰ ἀριστουργήματα, ἐν οἷς ἀποκορυφοῦται ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμός. Δὲν ἀρκεῖ τῷ ὄντι ἓν ἔθνος νὰ ἀνακτήσῃ ἢ νὰ διασώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα φημισθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ

ὅσον οἱ προπάτορες ἡμῶν. Πολλὰ καὶ ἄλλα ἔθνη ἠγωνίσθησαν περιφανῶς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, διὰ τοῦτο ὅμως ἅπαντα δὲν ἠξιώθησαν τοιαύτης τιμῆς. Μία λ. χ. μοῖρα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ ἀνέκτησε τὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν κατορθωμάτων, ὧν πολλὰ ὑπῆρξαν ἐνάμιλλα τῶν πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντων· ἀλλ' ἐὰν ἡ αὐτονομία τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ περιορισθῇ εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε ἀπελευθερωθεῖσαν μικρὰν τῆς γῆς γωνίαν, ἐὰν ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν συμπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ἣν προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀναμορφώσεως τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἀγὼν αὐτοῦ δὲν θέλει βεβαίως τιμηθῇ ὅσον ὁ ἀρχαῖος, οὐδ' ὅσον ὁ ἀγὼν τῶν ὁμοσπόνδων πολιτειῶν τῆς ἀρκτῴας Ἀμερικῆς. Ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, ἐὰν δὲν συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἤρχισε πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν, θέλει μᾶλλον ἐξομοιωθῇ πρὸς τὰς πολιτείας τῆς νοτίου Ἀμερικῆς, αἵτινες ἀπέβαλον μὲν τὴν ἱσπανικὴν κυριαρχίαν ἀλλ' οὐδεμίαν, ἄχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, ἐποιήσαντο γενναίαν τῆς ἐλευθερίας χρῆσιν. Ὑποθέσατε λοιπὸν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβαινε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὑποθέσατε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐμιμοῦντο τοὺς κατὰ τῶν Περσῶν ἐξαιρέτως ἀριστεύσαντες ἄλλους Ἕλληνας, τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς Αἰγινήτας, τοὺς Τεγεάτας, καὶ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν πολεμίων περιωρίζοντο εἰς τὰ μικρὰ συμφέροντα καὶ πράγματα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος· ὑποθέσατε ἑνὶ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξώρμων ἐπὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ δὲν ἐδημιούργουν τὸ μέγα αὐτῶν κράτος· εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἤθελον τιμηθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον ἐτιμήθησαν. Διότι, μὴ ἀπατώμεθα, οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἐθαυμάσθησαν καὶ δὲν ἐθρυλήθησαν τοσούτῳ εἰμὴ ὡς δόντες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξαισίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπίδοσιν, τὴν ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν γενομένην. Ἀλλ' ἡ ἐπίδοσις αὕτη ἦτο ἀρά γε δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς μικρᾶς Ἀττικῆς; Ἄνευ τῶν λαφύρων τοῦ Κίμωνος καὶ τῶν φόρων τῶν συμμαχίδων πόλεων ἤθελον ἀρά γε ποτὲ ἐγερθῇ τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου; Ἄνευ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων, ὧν πρωτεύουσα ἐγένοντο αἱ Ἀθῆναι, ἤθελέ ποτε λάβει στάδιον ἀνάλογον ἐνεργείας ὁ ὀλύμπιος τοῦ Περικλέους νοῦς; Τὰ ἀκροθίνια ταῦτα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἵνα εἰς ταῦτα μόνον περιορισθῶμεν, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ παραχθῶσιν ἄνευ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ἧς πρόκειται ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν.

Παναθηναϊκὸν ἀγγεῖον

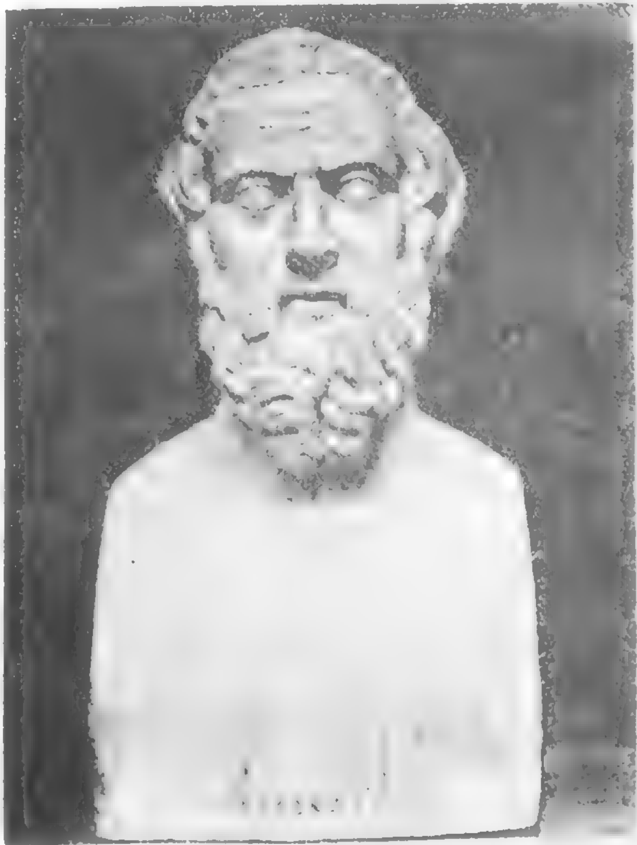

Ἐπίδαυρος Ὑδρορρόη

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ´

ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ. ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ.

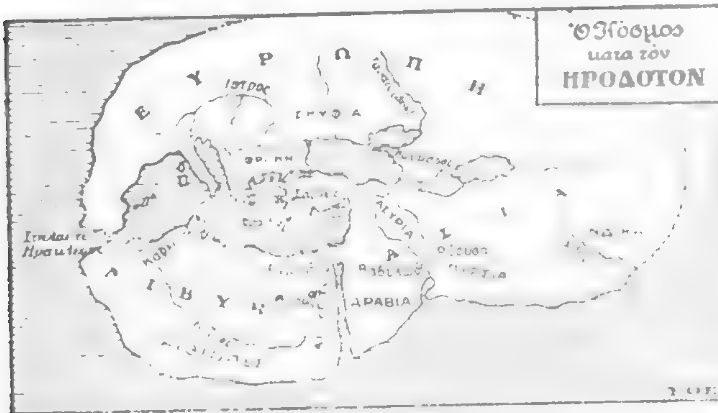
Κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς δὲν θέλομεν ἔχει πλέον ὁδηγὸν τὸν ἀφελῆ Ἡρόδοτον, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν ὡς σύγχρονος τῶν μεγάλων πολέμων τοὺς ὁποίους κυρίως προέθετο νὰ ἱστορήσῃ. Διότι ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη εἰς Ἁλικαρνασσόν, μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περσικοῦ πολέμου, ἤτοι μεταξὺ τοῦ 490 καὶ τοῦ 480 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Ἀναχωρήσας νέος ἐκ τῆς πατρίδος περιηγήθη ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας, προελθὼν ἀφ' ἑνὸς μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένους, ἀφ' ἑτέρου ἕως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βαβυλῶνος. Ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῶν περιοδειῶν τούτων, κατεστάθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σάμον, καὶ ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ κυρίως μέν, ὡς εἴπομεν, προέθετο νὰ διηγηθῇ τοὺς πολέμους τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀσιανῶν, καὶ ἰδίως τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνα, ἐν

Ἡρόδοτος (Μουσεῖον Νεαπόλεως)

παρόδῳ δὲ περιέλαβε πολλὰς καὶ ποικίλας χωρῶν καὶ ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς περιγραφάς. Τῷ 444 ὁ Ἡρόδοτος συναπῆλθεν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, οἵτινες ἀνῳκοδόμησαν τότε ἐκεῖ ἀντὶ τῆς καταστραφείσης Συβάριδος νέαν πόλιν, τοὺς

Θουρίους, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἱστορικὸς φαίνεται διαγαγὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἀληθοῦς ἱστορικῆς τέχνης, διότι οἱ καλούμενοι λογογράφοι, οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀπομνημονεύσωσι τὰ παρελθόντα γεγονότα, περιωρίσθησαν ἢ εἰς μυθικὰ διηγήματα ἢ εἰς ξηρὰς χρονολογικὰς καὶ γενεαλογικὰς εἰδήσεις, ὁ δὲ Ἡρόδοτος πρῶτος ἐνόησεν ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἁπλοῦς πραγμάτων κατάλογος, ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν πραγμάτων τούτων συναρμολογία καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν· διὸ δικαίως ἐπεκλήθη πατὴρ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδέα τῆς τοῦ Ἡροδότου συγγραφῆς εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ βίου πρὸς τὸν ἀνατολικὸν καὶ περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἐπέτυχε θαυμασίως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἔχει οὔτε τὴν φιλοσοφικὴν κρίσιν, οὔτε τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν, οὔτε τὴν πολιτικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ Θουκυδίδου.

Ὁ Κόσμος κατὰ τὸν ΗΡΟΔΟΤΟΝ

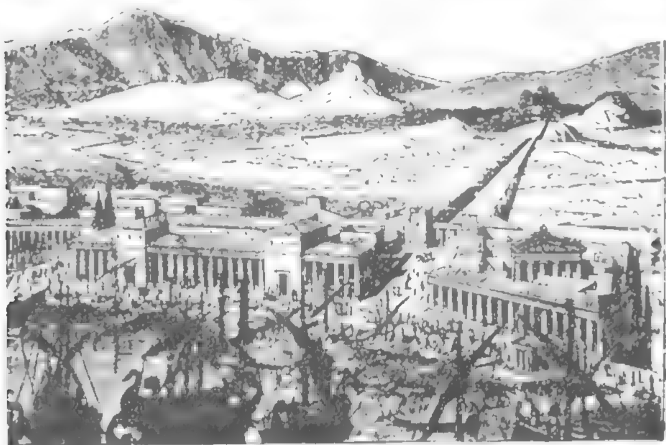
Ἀλλ' ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἔγραφε περὶ τὰ μέσα τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ δὲ Θουκυδίδης περὶ τὰ τέλη αὐτῆς, ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, ὅσον βραχὺ καὶ ἂν ἦτο, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐγένετο παραδόξως ὥριμον· πλὴν τούτου ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξεν ἀνώτερος καὶ αὐτῶν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος πιστῶς ἀπεικόνισε τοὺς καθ' ἑαυτὸν χρόνους. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἴσως πολυτιμότερον τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου, διότι ἐν τῷ τελευταίῳ θαυμάζομεν ἰδίως τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἐνῷ ἐν τῷ πρώτῳ θαυμάζομεν πρὸ πάντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἱστορουμένου ἔθνους. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. περιέλαβεν εἰς τὴν ἱστορίαν του πολλοὺς μύθους· ἀλλὰ τοῦτο διότι οἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον ἔτι εἰς τοὺς μύθους αὐτούς· περιέλαβε πολλὰς ἀνεξελέγκτους παραδόσεις· ἀλλὰ τοῦτο διότι ἡ ἐξέλεγξις αὐτῶν ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀδύνατος· οὐδέποτε ὅμως ψεύδεται ἐκ προαιρέσεως, καὶ πολλάκις ὑποδεικνύει τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ, ἐπιφέρων «ὡς λέγεται», «ὡς ἤκουσα», κ.τ.τ. Ὁσάκις δὲ ὁμιλεῖ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἀπεδείχθη ἀείποτε ἀληθεύων, καὶ ὁσάκις κρίνει περὶ τῶν συγχρόνων, περὶ τῶν θετικῶν πραγμάτων, ἡ κρίσις του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσφαλὴς καὶ ἀπαθής. Οἱ μεταγενέστεροι ἕλληνες συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἢ ὁστισδήποτε εἶναι ὁ γράψας τὴν περὶ κακοηθείας Ἡροδότου πραγματείαν, ἣν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (ἐπάρχουσι τινες οἱ πρεσβεύοντες ὅτι δὲν συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου), κατηγόρησαν τὸν Ἡρόδοτον διότι δὲν ἐθεράπευσε τοὺς παραθωνομάχους καὶ τοὺς σαλαμινομάχους, ἀλλὰ κατέδειξε μὲν τὰς ἀρετὰς αὐτῶν, κατέδειξε δὲ καὶ τὰ ἁμαρτήματα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τούτου ἕνεκα μάλιστα τιμῶμεν τὸν Ἡρόδοτον καὶ λυπούμεθα διότι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἀποχαιρετίσωμεν τὸν ἄνδρα, καταπαύοντα τὸν λόγον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀνάκτησιν τῆς Θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ δὲ στέρησις τοῦ ὁδηγοῦ τούτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον λυπηρὰ ὅσῳ περὶ τῆς ἐπερχομένης λαμπροτάτης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ

ἔθνους οὐδένα ἔχομεν ἄλλον σύγχρονον συγγραφέα. Ἡ λεπτομερὴς ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἄρχεται εἰμὴ ἀπὸ τῶν παραμονῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου,περὶ δὲ τῶν χρόνων καθ' οὓς συνεκροτήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχεῖαν δυστυχῶς εἰσαγωγικὴν αὐτοῦ ἔκθεσιν καὶ τὰ ἱστορήματα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου καὶ τῶν ἄλλων βραδύτερον περὶ ταῦτα ἐνδιατριψάντων συγγραφέων, οἵτινες, ὡς εἴδομεν πρὸ μικροῦ, δὲν εἶχον ὑγιεῖς περὶ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς τέχνης ἰδέας. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, ἔχοντες κυρίως πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς φανοὺς οὓς ἔστησεν ἐν τῷ δυσπλεύστῳ τούτῳ πελάγει τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὁ δαιμόνιος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου δραματουργός, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰδήσεων, καὶ προστρέχοντες εἰς τὰς περὶ τῶν εἰδήσεων τούτων κριτικὰς μελέτας τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἐπιχειροῦμεν ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν.

Μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια εὗρον τὴν μὲν χώραν αὐτῶν πολλὰ παθοῦσαν, τὴν δὲ πόλιν ἐντελῶς κατεστραφεῖσαν. Ἅμα δὲ ἐπήρκεσαν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὰς πρώτας χρείας τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἔμελλον ὡς πρὸς τοῦτο νὰ συναντήσωσιν ἀπροσδοκήτους τινὰς δυσκολίας. Οἱ σύμμαχοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωσιν ἐπὶ τῶν τελευταίων πολέμων τὴν τόλμην αὐτῶν, ὑπέλαβον εὐλόγως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως ὡς ἀρχὴν ἄλλων μεγαλυτέρων βουλευμάτων, τὰ ὁποῖα δέν τοις συνέφερον παντάπασιν. Ἐζήτησαν λοιπὸν νὰ ἐμποδίσωσι τὸ ἔργον διὰ πρεσβείας, ἥτις δὲν ἐδήλωσε τὰς ἀληθεῖς αὐτῶν ἀνησυχίας, ἀλλ' εἶπεν ὅτι, ἐν περιπτώσει νέας Περσῶν ἐπιδρομῆς, δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑπάρχωσιν ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὀχυραὶ πόλεις, αἵτινες, κυριευόμεναι ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικίνδυνα αὐτῶν ὁρμητήρια, ὅπως ἐσχάτως αἱ Θῆβαι· προσέθηκαν δὲ ὅτι τὰ ὀχυρώματα ταῦτα εἶναι καὶ περιττά, διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ εὕρωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀσφαλὲς καταφύγιον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόησαν τί σημαίνουσι τὰ διπλωματικὰ ταῦτα ἐπιχειρήματα,δὲν ἐνόμισαν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀποκρούσωσιν ἀμέσως τὴν ἀπαίτησιν, φοβούμενοι μήπως οἱ σύμμαχοι, ἐπελθόντες, ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας τὴν θέλησίν των. Ὅθεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι θέλουσιν ἀνταποστείλει πρέσβεις ἰδίους εἰς Λακεδαίμονα, ἵνα συζητηθῇ ἐκεῖ ἡ ὑπόθεσις. Καὶ τῷόντι διώρισαν ἀμέσως τρεῖς ἄνδρας, τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Ἀβρώνυχον· ἀλλά, πάντοτε κατὰ συμβουλὴν τοῦ πονηροῦ Θεμιστοκλέους, δὲν ἔστειλαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ μόνον αὐτόν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐτείχιζον πανδημεὶ τὴν πόλιν, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες.

Ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐλθὼν εἰς Σπάρτην, δὲν παρουσιάσθη εἰς τοὺς ἐφόρους, προφασιζόμενος ὅτι περιμένει τοὺς συμπρέσβεις, οἵτινες ἔμειναν ὀπίσω ἕνεκεν ἀσχολίας τινός· ἐβεβαίου ὅμως ὅτι θέλουσι φθάσει ἐν τάχει, καὶ ὅτι θαυμάζει μάλιστα πῶς δὲν ἔφθασαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐπείθοντο εἰς τοὺς λόγους του, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν· ἀλλ' ἐν τούτοις ἤρχοντο εἰδήσεις ὅτι ἡ πόλις ὀχυροῦται καὶ τὸ τεῖχος λαμβάνει ὕψος. Εἰς ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπεκρίθη ὅτι,ἂν δέν τον πιστεύωσιν,ἂς στείλωσι πιστούς τινας ἀνθρώπους ἵνα μάθωσι τὴν ἀλήθειαν· καὶ συγχρόνως διεμήνυσε κρυφίως εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ κρατήσωσι τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅσον ἠμποροῦν πλειότερον. Τελευταῖον ἔφθασαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ἀβρώνυχος καὶ ἀνήγγειλαν ὅτι τὸ ἔργον προέβη τοσοῦτον ὥστε εἶναι ἱκανὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολήν. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀποβαλὼν τὸ

προσωπεῖον, προσῆλθε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Σπάρτης καὶ εἶπεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τετείχισται ἤδη, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔχουσι νὰ συμβουλευθῶσι κανένα περὶ τοῦ τί συμφέρει εἰς αὐτοὺς καὶ τί δὲν συμφέρει, καὶ ὅτι ὅτε πρὸ ὀλίγου ἀπεφάσισαν νὰ θυσιάσωσι τὴν πατρίδα των καὶ νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰς ναῦς, δὲν ἔλαβον περὶ τούτου προηγουμένως τὴν γνώμην τῶν Λακεδαιμονίων. Οἱ δὲ βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἀντιπράξωσιν ἐσιώπησαν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσυγχώρησαν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα τὸν τρόπον καθ' ὃν διεπαιδαγωγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ εἶχον δίκαιον τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀγανακτῶσι, διότι αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἡ ὀχύρωσις ὑπῆρξεν ὁ θεμέλιος λίθος ἅπαντος τοῦ μετέπειτα αὐτῶν μεγαλείου· ὁποίαν δὲ προαίσθησιν εἶχον ἔκτοτε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ μεγαλείου τούτου, μαρτυρεῖ ἡ περίμετρος τοῦ νέου τείχους, ἥτις ἦτο πολὺ ἐκτενεστέρα τῆς τοῦ προτέρου, τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντος. Ἡ περίμετρος αὕτη ἦτο 60 σταδίων, εἶχεν ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἀκρόπολιν καὶ περιέλαβε τοὺς τρεῖς λόφους τοῦ Ἀρείου πάγου, τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Μουσείου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κρήνην τῆς Καλλιρρόης. Ὁ εὐρὺς οὗτος χῶρος οὐδέποτε, ὡς φαίνεται, ἐπληρώθη ὁλόκληρος οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ τὰ μείναντα ἐν αὐτῷ κατὰ διαστήματα ἦσαν χρησιμώτατα, διότι, ὁσάκις ἠπειλεῖτο ἡ ἔξω χώρα, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ζητοῦντες ἄσυλον ἐντὸς τῆς πόλεως μετὰ τῆς ἀκινήτου αὐτῶν περιουσίας εὕρισκον τόπον ἱκανὸν πρὸς κατασκήνωσιν.

Ὁ Πειραιεὺς καὶ τὰ μακρὰ τείχη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα

Δεύτερον δὲ μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀμέσως τότε, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου, ἐπεχείρησαν, ἦτο ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Μουνιχίας. Εἴδομεν ὅτι καὶ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων εἶχον, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀποφασίσει νὰ μεταφέρωσιν εἰς τοὺς ἀσφαλεστέρους τούτους λιμένας τὸν πρότερον ἐν Φαλήρῳ ὄντα ναύσταθμον, καὶ εἶχον ἀρχίσει μάλιστα νὰ ὀχυρῶσι τὸν Πειραιᾶ. Τὰ προκαταρκτικὰ ὅμως ταῦτα ὀχυρώματα εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Περσῶν, καὶ ἤδη ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβουλεύθη νὰ καταστήσῃ τοὺς λιμένας ἐκείνους καθ' ὅλα ἀξίους τῆς μεγάλης τύχης ἣν εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι θέλει λάβει ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ τεῖχος τὸ ὁποῖον περιέλαβε τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Μουνιχίαν εἶχε περίμετρον 60 σταδίων καί, κατὰ τὸ σχέδιόν του, ἔμελλε νὰ ἔχῃ τοσοῦτον ὕψος καὶ πάχος ὥστε, ἀνεφίκτου οὔσης πάσης κατ' αὐτοῦ προσβολῆς, ὅλοι οἱ ἄνδρες νὰ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσιν εἰς τὰ πλοῖα, νὰ μὴ μένωσι δὲ ὡς φρουρὰ εἰμὴ γέροντες καὶ παῖδες. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕψος μὲν οὐδέποτε ἐξετελέσθη τὸ σχέδιον τοῦτο, διότι πραγματικῶς τὸ ἥμισυ μόνον τοῦ ὕψους ἐκείνου ἐνομίσθη ἀρκετόν. Τὸ πάχος ὅμως τοῦ τείχους ἐγένετο οἷον ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησεν αὐτὸ ὁ Θεμιστοκλῆς. «Δύο γὰρ ἅμαξαι, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἐναντίαι ἀλλήλαις τοὺς λίθους ἐπῆγον»· διὸ τὸ πλάτος

τοῦ τείχους ἦτο ὅσον ἀπῃτεῖτο ἵνα διέλθωσιν ἐν ἀνέσει δύο ἅμαξαι, ἤτοι πιθανῶς ὄχι ὀλιγώτερον τῶν 14 ἢ 15 ποδῶν. «Ἐντὸς δέ, ἐξακολουθεῖ ὁ ἱστορικός, οὔτε χάλιξ οὔτε πηλὸς ἦν ἀλλὰ ξυνῳκοδομημένοι μεγάλοι λίθοι, καὶ ἐν τομῇ ἐγγώνιοι, σιδήρῳ πρὸς ἀλλήλους τὰ ἔξωθεν καὶ μολύβδῳ δεδεμένοι». Τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο τεῖχος κατέστη λοιπὸν τρόντι ἀπόρθητον, ὁ δὲ Πειραιεὺς ἀπέβη ἕνεκα αὐτοῦ οὐ μόνον ναύσταθμος πολεμικὸς ἰσχυρότατος ἀλλὰ καὶ ἐμπορεῖον ἀσφαλέστατον, εἰς ὃ ἦλθον νὰ ἀποκατασταθῶσιν ἄπειροι ξένοι, οἱ καλούμενοι μέτοικοι, οἵτινες διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας αὐτῶν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν θαυμάσιον τῆς ὅλης χώρας πλουτισμόν.

Ἐνῷ δὲ ἔπραττον τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, οἱ Ἀθηναῖοι μετεῖχον συγχρόνως τῆς ἐκστρατείας ἣν ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν Περσῶν οἱ Ἕλληνες τῷ 478, ὑπὸ τὸν σπαρτιάτην Παυσανίαν· καί, ἐνῷ ὅλη ἡ Πελοπόννησος δὲν ἔδωκε τότε εἰμὴ 20 τριήρεις, οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι ἔστειλαν 30 ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Κίμωνα. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγίνετο ἓν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ μετὰ διετῆ ἐρήμωσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἀνεξάντλητον τῆς φυλῆς ἐκείνης δραστηριότητα καὶ νὰ μὴ θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀξίαν τῆς τύχης ἥτις τὴν περιέμενεν ; Ὁ ὑπὸ τὸν Παυσανίαν στόλος, μεθ' οὗ συνετάχθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς νησιωτικαὶ καὶ ἰωνικαὶ τριήρεις, πρῶτον μὲν ἔπλευσεν εἰς Κύπρον καὶ ἀπήλλαξε τὰς πλείστας αὐτῆς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας, ἔπειτα δὲ ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ἐπέχει ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου ἣν θέσιν ἡ Σηστὸς ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου· ὥστε ἤδη ἡ ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ κοινωνία μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπηλλάγη παντὸς ἐν τῷ μέσῳ κωλύματος.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου ἐπῆλθε γεγονὸς σπουδαιότατον, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ὅτι ἀπέβη ἡ ἄμεσος ἀφορμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Παυσανίας, ὅστις ἅμα μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἔδειξεν ὁπόσον ἦτο κενόδοξος, κατήντησεν ἔκτοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀλλότριος τοῦ σπαρτιατικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, διὰ τὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον ἀπὸ τῶν λαφύρων ἐκτήσατο· ὥστε ἐπὶ τέλους, μὴ ἀνεχόμενος νὰ ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἄρξῃ αὐτῆς ὡς δεσπότης, τῇ συνδρομῇ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Μετὰ τὴν ἅλωσιν λοιπὸν τοῦ Βυζαντίου πέμπει πρὸς τὸν Ξέρξην τινὰς τῶν ἐπισήμων αἰχμαλώτων, τῶν αὐτόθι ληφθέντων, καὶ ἐπιστολήν, ἥτις διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διελάμβανε τὰ ἑξῆς· «Παυσανίας ὁ ἡγεμὼν τῆς Σπάρτης τούσδε τέ σοι χαρίζεσθαι βουλόμενος ἀποπέμπει, δορὶ ἑλών· καὶ γνώμην ποιοῦμαι, εἰ καὶ σοὶ δοκεῖ, θυγατέρα τε τὴν σὴν γῆμαι, καί σοι Σπάρτην τε καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ὑποχείριον ποιῆσαι· δυνατὸς δὲ δοκῶ εἶναι ταῦτα πρᾶξαι μετὰ σοῦ βουλευόμενος. Εἰ οὖν τί σε τούτων ἀρέσκει, πέμπε ἄνδρα πιστὸν ἐπὶ θάλασσαν, δι' οὗ τὸ λοιπὸν τοὺς λόγους ποιησόμεθα». Ὁ Ξέρξης εὐχαριστηθεὶς διὰ τὴν πρότασιν καὶ πέμψας διοικητὴν τῆς ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου ἀσιανῆς παραλίας τὸν Ἀρτάβαζον, τὸν γνωστὸν τοῦ Μαρδονίου ὑποστράτηγον, ἀπέστειλε δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Παυσανίαν τὰ ἀκόλουθα, ὁμοίως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περισωθέντα εἰς ἡμᾶς· «Ὧδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ. Καὶ τῶν ἀνδρῶν οὕς μοι πέραν θαλάσσης ἐκ Βυζαντίου διέσωσας κείσεταί σοι εὐεργεσία ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ ἐσαεὶ ἀνάγραπτος, καὶ τοῖς λόγοις τοῖς ἀπὸ σοῦ ἀρέσκομαι. Καί σε μήτε νὺξ μήθ' ἡμέρα ἐπισχέτω ὥστε ἀνεῖναι πράσσειν τι ὧν ἐμοὶ ὑπισχνῇ· μηδὲ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου δαπάνῃ κεκωλύσθω μηδὲ στρατιᾶς πλήθει, εἴ ποι δεῖ παραγί-

γνεσθαι· ἀλλὰ μετ' Ἀρταβάζου, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, ὅν σοι ἔπεμψα, πρᾶσσε θαρσῶν καὶ τὰ ἐμὰ καὶ τὰ σά, ὅπῃ κάλλιστα καὶ ἄριστα ἕξει ἀμφοτέροις».

Κατ' εὐτυ ίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παυσανίας δὲν εἶχε τὴν ἱκανό·ητα νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα ὑπέσχετο· καὶ ἀντὶ νὰ φροντίσῃ πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχήν του αὐτὸς φανταζόμενος ὅτι ἐπέτυχεν ἤδη τοῦ σκοποῦ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ διαιτᾶται ὡς πέρσης σατράπης, νὰ διάγῃ βίον ἄσωτον καὶ ἀκόλαστον καὶ νὰ καταπιέζῃ κ ὶ ὑβρίζῃ τοὺς συμμάχους, ὥστε, ἂν κ ὶ ἡ προπαρατεθεῖσα ἀλληλογραφία ἦτο ἔτι τότε ἄγνωστος, οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες πῶς ἐπολιτεύετο καὶ ὑποπτεύσαντες τί ἐβουλεύετο ἐνόμισαν πρέπον νά τον ἀνακαλέσωσι. Καὶ τότε μὲν ἀπέλυσαν αὐτὸν τῆς περὶ προδοσίας κατηγορίας, ἐξαπέστειλαν ὅμως ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον στρατηγόν, τὸν Δόρκιν. Ἀλλ' οἱ σύμμαχοι, καὶ μάλιστα οἱ Ἴωνες, δὲν ἠθέλησαν ἤδη νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν νέον τοῦτον στρατηγόν· διότι ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Παυσανίου εἶχον ἀναγνωρίσει ὡς ἡγεμόνας τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων, Ἀριστείδην καὶ Κίμωνα, ὧν ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια ἦτο ἔτι μᾶλλον ἐπιτηδεία νὰ καταστήσῃ ἀφόρητον τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν τυραννίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σπάρτης. Ὅθεν ὁ Δόρκις, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοι: εἶχε καὶ ὀλίγιστα σπαρτιατικὰ πλοῖα, μὴ βλέπων πῶς ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἄπρακτος εἰς τὰ ἴδια.

Τοιουτοτρόπως περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἡγεμονία τῆς ναυτικῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, καίτοι προσεβλήθη ἡ φιλοτιμία αὐτῶν, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναλάβωσι διὰ τῆς βίας τὸ πάλαι ἀξίωμα ἕνεκα πολλῶν λόγων. Ἐν πρώτοις δὲν εἶχον πρὸς τοῦτο ἀποχρῶσαν ναυτικὴν δύναμιν· καὶ ἔπειτα οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὸν ἐξωτερικὸν πόλεμον, τοσ ύτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπον ὅτι οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν, πλουτήσαντες ἐν τῷ τοιούτῳ πολέμῳ, ἠδύνατο νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὸ πάτριον πολίτευμα. Ποῦ ἔτεινεν ὁ Παυσανίας ἦτο πρόδηλον· καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ Λεωτυχίδης, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, στρατεύσας εἰς Θεσσαλίαν ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς Ἀλευάδας καὶ τοὺς ἄλλους Θεσσαλοὺς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ Μαρδονίου συνταχθέντας, ἐδωροδοκήθη καὶ ἐξελεγχθεὶς ἐξωρίσθη. Ἀλλ' ἦτο βέβαιον ὅτι οἱ ἔφοροι θέλουσι πάντοτε προλάβει τοὺς τοιούτους κινδύνους; Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἂν ὄχι εὐχαρίστως, τοὐλάχιστον ὄχι καὶ ἄνευ λόγων τινῶν δυναμένων νὰ παραμυθῶσιν αὐτήν, περιωρίσθη ἔκτοτε εἰς τὰ ἴδια· μετ' αὐτῆς δὲ συνυπεχώρησαν καὶ οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι, ἐξηκολούθησαν δὲ τὸν πόλεμον μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀσιανῆς παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅσοι ἤθελον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Περσῶν.

Περὶ τὸν διοργανισμὸν τῆς νέας ταύτης συμμαχίας ἔδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν συνήθη αὐτῶν ἐπιτηδειότητα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμων τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀλλ' ἤξευρον ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχεν ἐλαττώματά τινα, βίαν, φιλοχρηματίαν, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ψυχράνωσι τοὺς συμμάχους. Ὅθεν ἐνέθηκαν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ὄχι εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ἀλλ' εἰς τὸν ἐπιεικέστερον καὶ ἀκέραιον Ἀριστείδην· ὁ δὲ συνεκρότησεν ἀμέσως κοινὴν τῶν πόλεων σύνοδον, ἥτις, συνερχομένη ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἱερᾷ διὰ τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Ἴωνας νήσῳ Δήλῳ, ἔμελλε νὰ διέπῃ, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῶν Ἀθηναίων, τὰ τῆς συμμαχίας. Τότε δὲ κυρίως εἰπεῖν οἱ Ἀθηναῖοι παρέστησαν κατὰ πρῶτον ὡς πρωτοστάται τοῦ λεγομένου ἰωνικοῦ φύλου. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος ἔταξεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τὰς εἰσφορὰς ὅσας ὤφειλε νὰ παρέχῃ ἑκάστη

... ΛΕΞΩΝ

(Α΄ Β΄ 136)

πόλις τοσούτῳ δικαίως ὥστε οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἠκούσθη μεμψιμοιρία. Δὲν γνωρίζομεν ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, τῷ 477 καὶ 476, μετέσχον τῆς συμμαχίας, ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ αἱ νῆσοι Σάμος, Χίος, Λέσβος, Τένεδος, Ῥόδος, Κῶς, ἡ Μίλητος, τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἐπὶ τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσου ἢ περὶ αὐτὴν πόλεις Ἄργιλος, Ἄκανθος, Σκῶλος, Σπάρτωλος. Ἦσαν ὅμως βεβαίως πολὺ πλειότεραι. Τοῦτο συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀξιολόγου ἐτησίας εἰσφορᾶς, ἧς τὸ ποσὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἦτο κατ' ἔτος 460 τάλαντα, ἤτοι δραχ. ἀττικαὶ 2.760.000, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων συμφερόντων τὰ ὁποῖα εἶχον ὅλαι αἱ ναυτικαὶ πόλεις νὰ κοινωνήσωσι τῆς συμμαχίας. Τρόντι σκοπό; αὐτῆς ἦτο ἡ καταδίωξις τῆς πειρατείας, ἡ διατήρησις τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ μεταξὺ Εὐξείνου καὶ Αἰγαίου, καὶ ἰδίως ἡ ἀπαλλαγὴ ὅλων τῶν νήσων καὶ ὅλων τῶν παραλίων ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Οἱ Πέρσαι,καίτοι τοσαύτας παθόντες ἥττας, ἦσαν πάντοτε ἐπιφοβώτατοι· διότι οὐ μόνον κατεῖχον ἔτι τὸν γνωστὸν Δορίσκον καὶ τὴν ἐπὶ Στρυμόνι Ἠιόνα καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς Θράκης ὀχυρὰ χωρία ἀλλά, τὸ δεινότερον πάντων, ἦσαν συννενοημένοι μετὰ Ἑλλήνων ἐπιφανεστάτων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Παυσανίας,ἅμα ἀπολυθεὶς τῆς πρώτης κατ'αὐτοῦ κατηγορίας ἕνεκα μηδισμοῦ, ἤτοι ἕνεκα συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ προδοσίᾳ, ἐπανῆλθεν ὡς ἰδιώτης εἰς Βυζάντιον, καὶ ἐπανέλαβε τὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον διαπραγματεύσεις. Διωχθεὶς ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεστάθη εἰς Κολωνὰς τῆς Τρῳάδος καὶ ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειότερον ὁπωσοῦν ἢ πρότερον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων του, πέμπων ἰδίως ἄφθονα περσικὰ χρήματα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ ἔφοροι, μαθόντες ταῦτα, ἀνεκάλεσαν αὐτὸν αὖθις εἰς Σπάρτην, ἀπειλοῦντες ὅτι, ἂν μὴ ἔλθῃ, θέλουσι θεωρήσει αὐτὸν ὡς πολέμιον. Ὁ Παυσανίας, βλέπων ὅτι,ἂν παρακούσῃ,δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐνεργείας του, ὑπήκουσε· καὶ ἅμα φθάσας εἰς Σπάρτην ἐφυλακίσθη. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως ὅμως τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν του ἀπελύθη πάλιν· καὶ τότε ἤρχισε συνεννοούμενος μετὰ τῶν εἱλώτων,καὶ κινῶν αὐτοὺς εἰς στάσιν, καὶ ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἄρξῃ δι' αὐτῶν τῆς Σπάρτης καὶ ἔπειτα, τῇ συνδρομῇ τῶν Περσῶν, νὰ δεσπόσῃ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης. Οἱ ἔφοροι ἔμαθον τὴν συνωμοσίαν διά τινων εἱλώτων· μετ' οὐ πολὺ δὲ κατέσχον καὶ τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον. Τοσοῦτον ὅμως ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος τοῦ ἀνδρὸς ὥστε οἱ ἔφοροι ἠθέλησαν νὰ λάβωσιν ἔτι σαφεστέρας ἀποδείξεις, καὶ μόνον ἀφοῦ ἐπέτυχον νὰ ἀκούσωσιν αὐτὸν τοῦτον τὸν Παυσανίαν συνδιαλεγόμενον πρός τινα τῶν δούλων του περὶ τῆς προδοσίας ἀπεφάσισαν νά τον συλλάβωσιν. Ὁ δέ, προλαβών, κατέφυγε μὲν ὡς ἱκέτης εἰς τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπέθανε διὰ λιμοῦ, ἐνοικοδομηθείσης τῆς εἰσόδου·καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἰδία αὐτοῦ μήτηρ πρώτη προσελθοῦσα ἤρχισε νὰ φράττῃ τὴν πύλην τοῦ ἱεροῦ.

Τοιοῦτον οἰκτρὸν τέλος ἔλαβε, περὶ τὸ 465 ἔτος, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις εἶχε προαχθῆ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, ὄχι διὰ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι συνέπεσε νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Σπάρτης γένος· τὸ δὲ θλιβερώτερον εἶναι ὅτι συμπαρέσυρεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἕτερον, ὅστις ἦτο ἄξιος βεβαίως καλυτέρας τύχης.

Ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν τιμῶντες τὸν Θεμιστοκλέα, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἔπαυσε συντελῶν εἰς τὸ προαγόμενον μεγα-

λεῖον τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν κυρίως ὀφείλεται ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως, ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ κλίνῃ πρὸς τὴν δύσιν ὁ ἀστὴρ αὐτοῦ. Εἴδομεν ὅτι ἔμεινεν ὅλως ἀμέτοχος τοῦ τελευταίου μεγάλου ἔργου τῶν Ἀθηναίων, ἤτοι τῆς ἱδρυθείσης ὑπ' αὐτῶν νέας συμμαχίας· καὶ τοῦτο διότι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐνόμισαν συμφέρον νὰ ἀναθέσωσιν εἰς αὐτόν, ἀπότομον ὄντα καὶ πλεονέκτην, τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἥτις ἀπῄτει πλείστην ὅσην εὐλάβειαν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πόλεων. Καὶ ἐνῷ τοιουτοτρόπως ἠλαττοῦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεμιστοκλέους, ηὔξανεν ἐξ ἐναντίας ἡ πρὸς τὸν Ἀριστείδην κοινὴ εὔνοια, οὐ μόνον διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν χρηστότητα ἣν ἔδειξε περὶ τὸν ὀργανισμὸν τῆς συμμαχίας ἀλλὰ καὶ διότι, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, τὸ πολίτευμα τοῦ Κλεισθένους ὑπέστη τροπολογίαν οὐσιώδη καὶ ἐπιτηδειοτάτην νὰ ἀρέσῃ εἰς τοὺς πολλούς. Κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ἐκλέξιμοι εἰς τὰς ἀρχὰς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· οἱ δὲ λεγόμενοι θῆτες, οἱ ἔχοντες δηλαδὴ ἐτήσιον ἔγγειον εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 δραχμῶν ἢ καὶ παντάπασι μὴ ἔχοντες ἔγγειόν τι εἰσόδημα, οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσι, μετέχοντες μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Καὶ ἐνόσῳ μὲν ἡ πόλις ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ὁ ἀποκλεισμὸς οὗτος τῶν θητῶν ἀπὸ τῶν ἀξιωμάτων τῆς πολιτείας ἠδύνατο μέχρι τινὸς νὰ εἶναι εὔλογος. Τὸ κράτιστον τῆς πεζικῆς ταύτης δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὁπλῖται, ὅ ἐστιν οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· αὐτοὶ ἠγωνίζοντο πρὸ πάντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ αὐτοὶ ἔσῳζον αὐτήν· οἱ ἀπορώτεροι, οἱ ψιλοί, ὀλίγον συνετέλουν εἰς τοῦτο· ὅθεν οἱ ἔχοντες τὰ πλειότερα βάρη ἠδύναντο νὰ ἀπαιτῶσι καὶ τὰ πλειότερα δίκαια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πόλις ἀπέβη ναυτικὴ οἱ θῆτες ἤρχισαν παρέχοντες εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας ἀνωτέρας τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν εὐπορωτέρων τάξεων· διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἐρέται, αὐτοὶ οἱ ναῦται, αὐτοὶ οἱ τοξόται τῶν τριήρων, αἵτινες περὶ μὲν τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνεχαίτισαν, ἐν Σαλαμῖνι δὲ κατετρόπωσαν τὸν ἀπειράριθμον τῶν πολεμίων στόλον· οἱ ὁπλῖται ἤδη ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ἐν τίνι λόγῳ λοιπὸν ἤθελον ἐξακολουθεῖ διατηροῦντες τὴν προέχουσαν αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ θέσιν, καὶ ἐν τίνι λόγῳ οἱ ἐν Σαλαμῖνι νικηταὶ ἤθελον ἐξακολουθεῖ ἀποκλειόμενοι τῆς κυβερνήσεως τοῦ κράτους, ὅπερ αὐτοὶ πρὸ πάντων ἔσωσαν; Καὶ ἔπειτα τὸ δικαίωμα τῶν προνομιούχων τάξεων ἐστηρίζετο ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς ἐγγείου προσόδου, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἔτη 480 καὶ 479, διὰ τὴν ἐπανειλημμένην τῆς Ἀττικῆς δῄωσιν, πᾶσα ἔγγειος πρόσοδος ἐξέλιπεν· οἱ ἀπορώτεροι ἐξωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς εὐπορωτέρους· ὥστε ἐξίσωσις τῶν ὑπηρεσιῶν συνδυαζομένη μὲ τὴν ἔστω καὶ στιγμιαίαν ἐξίσωσιν τῶν περιουσιῶν ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπαγάγῃ κατὰ τὰ κρίσιμα ταῦτα ἔτη τὴν ἐξίσωσιν τῶν δικαιωμάτων. Ὁ Ἀριστείδης ἐνόησε τὴν ἀνάγκην ταύτην, διότι τοῦ ἀνδρὸς τούτου τὸ πνεῦμα ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὴν ἰδιότητα δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὴν μυωπικὴν τῶν ὀφθαλμῶν δύναμιν· μακρὰν πολὺ δὲν ἔβλεπεν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅμως διέκρινεν ἀκριβέστατα τὰ πράγματα.

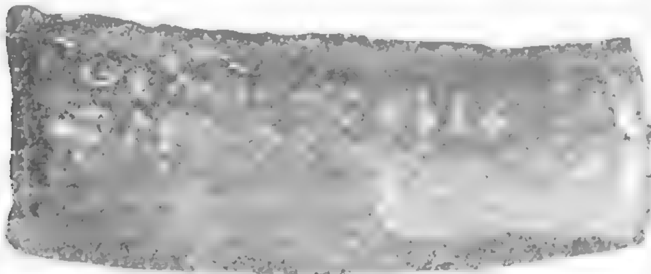
Ὁ Ἀριστείδης δὲν προεῖδε πόρρωθεν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ γίνῃ ναυτικὴ πόλις, καὶ ὄχι μόνον δὲν προεῖδε τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἀλλὰ κραυγάζοντος τοῦ Θεμιστοκλέους περὶ αὐτῆς αὐτὸς ἐπολέμησε πάσῃ δυνάμει τὴν σοφὴν τοῦ ἀντιπάλου του πρόνοιαν· ἅπαξ ὅμως γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐξετίμησεν ἀποχρώντως τὰ πρὸ ποδῶν ἀποτελέσματα αὐτῆς, πρὸς τὰ ὁποῖα τότε ὁ Θεμιστοκλῆς φαίνεται ἐντελῶς ἀδιαφορήσας. Διότι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ νικήσῃ τοὺς Πέρσας, καὶ ἐζήτησε τὴν αὔξησιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, πεποιθὼς ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἦτο πιθανὸν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ ἐκείνου. Τοῦ δὲ σκοποῦ ἐπιτυχόντος ὀλίγον ἐφρόντισε περὶ τοῦ ἀπὸ τῆς νέας τῶν πρα-

γμάτων καταστάσεως παραχθέντος δικαιώματος τῶν πολλῶν, καθὸ ἐν γένει πολὺ ὀλίγον σεβόμενος τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα. Μηδεὶς δὲ ἀπορήσῃ πῶς ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ἀντέστη ἄλλοτε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ναυτικοῦ, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο τὴν ριζικὴν μεταβολήν, ἣν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον τῶν Ἀθηναίων βίον, ἔπειτα ἦλθε πρῶτος νὰ κυρώσῃ διὰ νόμου τὴν τοιαύτην ριζικὴν μεταβολήν. Εἰς τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας πολλάκις οἱ συντηρητικώτατοι τῶν ἀνδρῶν ἀποβαίνουσι νεωτεριστικώτατοι, ὅταν πεισθῶσιν ὅτι ὁ νεωτερισμὸς δὲν δύναται νὰ ἀναβληθῇ ἄνευ κινδύνου τῆς πολιτείας. Οὐδείς ποτε ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπολέμησε τὴν ἰσοπολιτείαν τῶν καθολικῶν ἐντονώτερον τοῦ Σὶρ Ρόβερτ Πήλ, καὶ ὅμως αὐτὸς πάλιν πρῶτος προέτεινεν αὐτήν, ὅτε ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀναπόδραστος. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ἅμα εἶδεν ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία τῶν πενεστέρων ἀπέβη ἄφευκτος, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου, ἀμέσως ἐγκριθέντος, ἐπετράπη εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους πολίτας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Τὸ δὲ πόλιτευμα αὐτοῦ τοῦτο καὶ ἡ παρὰ τοῖς συμμάχοις εὐδοκίμησις κατέστησαν τὸν ἄνδρα τοσοῦτον ἀγαπητὸν ἐν Ἀθήναις ὥστε ἤρχισεν ἐντεῦθεν νὰ ἐπισκιάζεται ὁπωσοῦν τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ὄνομα. Προήγοντο δὲ ἤδη εἰς τὰ πράγματα καὶ νέοι ἄνδρες, πρὸ πάντων ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ θαμβώσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Θεμιστοκλῆς παρημελεῖτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, καὶ τοῦτο τόσῳ πλειότερον ὅσῳ κύριον τῆς ἐνεργείας στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἡ στρατηγία τῶν συμμάχων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέφευγον νὰ ἐπιτρέπωσιν αὐτῷ τὴν στρατηγίαν ταύτην.

Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀνεχθῇ ἐν σιωπῇ τὴν τοσαύτην ἀπραξίαν καὶ ταπείνωσιν· ἐμ-μψιμοίρει λοιπὸν καὶ πολλάκις ἐμνημόνευεν ἐν τῷ δήμῳ τῶν προτέρων ὑπηρεσιῶν, καὶ ἤλεγχεν ἐπὶ ἀγνωμοσύνῃ, καὶ ἐμυκτήριζεν ἐπὶ ἀπειρίᾳ τοὺς νεωστὶ ἀναφανέντας ἄνδρας· οὐδὲ περιωρίζετο εἰς λόγους ἀλλὰ κατεσκεύασε παρὰ τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ἴδιον ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἣν προσηγόρευσεν Ἀριστοβούλην, ὡς τῇ πόλει καὶ τοῖς Ἕλλησιν ἄριστα βουλευσάμενος, ἵνα ὑπάρχῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ μνημεῖον ἀνακηρῦττον διαρκῶς ὅτι αὐτὸς ὁ νῦν περιφρονούμενος καὶ λησμονούμενος, αὐτὸς πρὸ πάντων ἔσωσε τὴν πατρίδα διὰ τῆς συνέσεως αὐτοῦ. Ἀρά γε συνεννοήθη ἔκτοτε μετὰ τοῦ Παυσανίου; Περὶ τούτου, τότε τοὐλάχιστον, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἔτι ἀπόδειξις, ἀλλ' ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἠγάπα τὰ χρήματα, ὅτι εὐχερῶς ἐδωροδοκεῖτο καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἔσπειραν διὰ τοῦ Παυσανίου πολλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα· οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἐμίσουν ἤδη τὸν Θεμιστοκλέα καὶ ἀφ' ἧς ὑπώπτευον τὸν Παυσανίαν ἐφοβοῦντο μήπως οὗτοι συμπράξωσιν, ὑπεστήριζον τὰς ἐν Ἀθήναις διαδοθείσας περὶ τούτου ὑπονοίας, οἱ δὲ νέοι τῆς πόλεως ἄνδρες, ὁ Κίμων, ὁ Ἀλκμαίων καὶ ἄλλοι, ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους διότι κατεφρόνει αὐτούς, ἀκαταπαύστως περιαυτολογῶν. Ὅθεν προχείρως ὠφελήθησαν ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων, εἰ καὶ ἀσθενῶν, ἵνα κατηγορήσωσι τὸν ἄνδρα, περὶ τὸ 471, ἐπὶ μηδισμῷ. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη, διά τε τὴν ἔλλειψιν ἀποδείξεων καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην τοῦ δήμου καὶ τὴν μεγαλόφρονα μετριοπάθειαν τοῦ Ἀριστείδου (¹)· ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη καὶ ἡ ἀθῴωσις παρώξυναν εἰς ὑπερβολὴν τὴν μεταξὺ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν νέων πολιτικῶν ἀνδρῶν ἔριν, ἡ δὲ

(¹) Ὁ Πλούταρχος (Β. Κίμ. 8) λέγει ἁπλῶς ὅτι ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Κίμων ἀντεπολιτεύοντο πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα διὰ τὴν πέρα τοῦ δέοντος δημοκρατίζουσαν τούτου πολιτείαν («πέρα τοῦ δέοντος ἐπαίροντι τὴν δημοκρατίαν»)· διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ὁ Κίμων ὕστερον ἀντεπολιτεύετο πρὸς τὸν Ἐφιάλτην.

πόλις περιέστη ἐκ τούτου εἰς τοσαύτην ταραχὴν ὥστε ἐδέησε νὰ ἐφαρμοσθῇ πάλιν ἡ περὶ ὀστρακισμοῦ(¹) θεσμοθεσία, καὶ γενομένης ψηφοφορίας ἐξωρίσθη ὁ Θεμιστοκλῆς διὰ τὸν λόγον ὅτι, προκειμένου νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου εἷ, τῶν πραττόντων τὰ δημόσια, ὁ δῆμος προετίμησε νὰ ἀποπέμψη ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον δὲν μετεχειρίζετο πλέον εἰς τὰ πράγματα αὐτοῦ.

Ὄστρακον φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους, «Θεμιστοκλῆς Φρεάρριος», καὶ θεωρούμενον ὡς ἓν ἐκ τῶν κατ' αὐτοῦ ριφθέντων κατὰ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦ 470 π. Χ.

Μετὰ τὴν ἐξορίαν του ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπῆλθεν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου συναπήγαγε μὲν ἀξιόλογον τῆς περιουσίας αὐτοῦ μέρος, διέτριψε δὲ περὶ τὰ ἓξ ἔτη, ἐπισκεπτόμενος ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἄλλας τῆς Πελοποννήσου πόλεις. Εἶναι εὔκολον νὰ εἰκάσωμεν ὁποῖα ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἐνεργὸς καὶ φίλαρχος, ἦτο ἀδύνατον νὰ λησμονήσῃ ὅτι αὐτὸς ὁ ἤδη ἐξόριστος ἐκράτησέ ποτε εἰς τὴν παλάμην του τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· ἀείποτε δὲ ἐπιδιώξας τὴν ἐξουσίαν διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ, δὲν ἐδίστασεν ἤδη νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Παυσανίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἴσως καὶ πρότερον ἦτο συννενοημένος. Καὶ ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον ἔμεινε μυστικὴ ἡ συνωμοσία· ὅτε ὅμως ἐθανατώθη ὁ Παυσανίας καὶ ἀνεκαλύφθησαν ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔγγραφα, κατέστη ἀρίδηλος ἡ ἐνοχὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, οἱ δὲ αἰμύλιχοι Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν νὰ κατηγορήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς, μαθὼν ὅτι ἐστάλησαν ἄνδρες ἵνα τον συλλάβωσιν, ἔφυγεν ἀμέσως ἐξ Ἄργους εἰς Κέρκυραν· ζητηθεὶς δὲ καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθε πρὸς Ἄδμητον τὸν Μολοσσῶν βασιλέα, ἐν Ἠπείρῳ· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐνταῦθα κατεδιώχθη, ἀνεχώρησεν εἰς Πύδναν, τὴν παρὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ὅθεν διεπέρασε, μετὰ πολλοὺς κινδύνους, εἰς Ἔφεσον τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τότε κατεδικάσθη ἐν Ἀθήναις ἐρήμην ὡς προδότης καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία του· ἀλλ' οἱ φίλοι του κατώρθωσαν νὰ κρύψωσι καὶ νὰ διαβιβάσωσιν εἰς αὐτὸν οὐ μικρὸν μέρος τῆς περιουσίας ταύτης. Ὅσον δὲ αὐτῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπεξαιρεθῇ καὶ πραγματικῶς ἐδημεύθη, συνεποσοῦτο ἔτι εἰς 100 περίπου τάλαντα, ἤτοι 600.000 δραχμῶν· ἐξ οὗ ἠμπορεῖ τις νὰ εἰκάσῃ τὸ μέγεθος τῶν χρηματικῶν αὐτοῦ καταχρήσεων, διότι ἤρχισε τὸ στάδιόν του μὴ ἔχων εἰμὴ 3 τάλαντα.

Ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀνέβη ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν συνοδίᾳ Περσῶν τινων, εἰς Σοῦσα πρὸς Ἀρταξέρξην τὸν ἐπιλεγόμενον μακρόχειρα, ὅστις υἱὸς ὢν

(¹) Τὰ περὶ τοῦ χρόνου τοῦ ὀστρακισμοῦ τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστά, ὡς μὴ παραδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, μόνον δὲ ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πλουτάρχου (Β. Ἀριστείδ ... «Κράτερος δ' ὁ Μακεδὼν τοιαῦτά τινα περὶ της τελευτῆς τοῦ ἀνδρὸς εἴρηκε. *Μετὰ γὰρ τὴν* Θεμιστοκλέους φυγήν, φησιν, αναφῦσαι (τον δῆμον) πλῆθος συκοφαντῶν οἳ τοὺς ἀρίστους καὶ δυνατωτάτους ἄνδρας διώκοντες ὑπέβαλλον τῷ φθόνῳ τῶν πολλῶν.... Ἐν τούτοις καὶ Ἀριστείδην ἁλῶναι δωροδοκίας) μανθάνομεν ἐμμέσως.

τοῦ Ξέρξου, εἶχε διαδεχθῆ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, πρὸ μικροῦ τότε ἀποθανόντος. Εἰς Σοῦσα δὲ φθάσας ἔγραψε πρὸς τὸν 'Αρταξέρξην ἐπιστολὴν ἀγέρωχον, οἵαν οὐδεὶς βεβαίως τῶν σημερινῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων ἤθελε δεχθῆ καὶ ἧς ἡ μνήμη ἐπέπρωτο νὰ ἀνανεωθῇ ἐν τῇ παρούσῃ ἑκατονταετηρίδι, κατά τινα ἀξιομνημόνευτον περίστασιν· διότι τῷ 1815 ὁ Ναπολέων ὁ Α', ἀναγκασθεὶς νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τῷ φοβερωτάτῳ τῶν πολεμίων του, ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῷ κυβερνήτῃ τῆς 'Αγγλίας, παρωμοίασεν ἑαυτὸν πρὸς τὸν περιώνυμον τῶν 'Αθηνῶν φυγάδα. 'Η ἐπιστολὴ (¹) τοῦ Θεμιστοκλέους, διασωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, εἶχεν ὡς ἑξῆς· «Θεμιστοκλῆς ἥκω παρὰ σέ, ὃς κακὰ μὲν πλεῖστα 'Ελλήνων εἴργασμαι τὸν ὑμέτερον οἶκον, ὅσον χρόνον τὸν σὸν πατέρα ἐπιόντα ἐμοὶ ἀνάγκῃ ἠμυνόμην· πολὺ δ' ἔτι πλείω ἀγαθά, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ μὲν ἐμοί,ἐκείνῳ δὲ ἐν ἐπικινδύνῳ πάλιν ἡ ἀποκομιδὴ ἐγίγνετο. Καί μοι εὐεργεσία ὀφείλεται, καὶ νῦν ἔχων σε μεγάλα ἀγαθὰ δρᾶσαι πάρειμι, διωκόμενος ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων διὰ τὴν σὴν φιλίαν. Βούλομαι δ' ἐνιαυτὸν ἐπισχὼν αὐτός σοι περὶ ὧν ἥκω δηλῶσαι». 'Ο βασιλεὺς 'Αρταξέρξης ἐθαύμασεν, ὡς λέγεται, τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ζητηθεῖσαν ἐνιαύσιον προθεσμίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξέμαθε τήν τε περσικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη τὰ περσικὰ ἱκανῶς ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα. Καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτῷ ὡς οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην, ἰδίως διὰ τῶν περὶ ὑποδουλώσεως τῆς 'Ελλάδος σχεδίων του, τὰ ὁποῖα ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς αὐτὸς οὐδέποτε ὑπέλαβεν ὡς σπουδαῖα. 'Οπωσδήποτε ὁ 'Αρταξέρξης τοσοῦτον ἐδελεάσθη ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας ἐκείνης ὥστε ἔδωκεν αὐτῷ περσίδα γυναῖκα, καὶ δῶρα πολλά, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς περὶ Μαγνησίαν τὴν ἀσιανὴν χώρας. 'Ενταῦθα διὰ μὲν τὸν ἄρτον αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως, τῷ ἐπετράπη ἡ Μαγνησία· διὰ δὲ τὸν οἶνον ἡ Λάμψακος, διὰ δὲ τὰ προσφάγια ὁ Μυοῦς. Καὶ τῶν μὲν δύο τελευταίων πόλεων ἡ πρόσοδος δὲν ἀναφέρεται εἰς χρήματα, ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θουκυδίδης ὁ ἴζει τὸ ἐτήσιον μόνης τῆς πρώτης εἰσόδημα εἰς τάλαντα πεντήκοντα, ἤτοι 300.000 δραχμῶν, ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, ἂν ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπόθει εἰμὴ χρήματα, δὲν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δυσαρεστηθῇ διὰ τὴν εἰς Περσίαν φυγήν του.

Νόμισμα τοῦ Θεμιστοκλέους ὡς δεσπότου τῆς Μαγνησίας

Εἰς Μαγνησίαν ἔφερεν ἐξ 'Αθηνῶν τὴν οἰκογένειάν του, καὶ διέτριψεν ἐκεῖ ἄδηλον πόσον, ἱκανὸν ὅμως, ὡς φαίνεται, χρόνον. Νοσήσας δὲ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 64 μηδὲν μηδέποτε διαπράξας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολυθρυλήτων περὶ κατακτήσεως τῆς

(¹) 'Ο Πλούταρχος(ἐν Β. Θεμιστ. § 28)περὶ μὲν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τῆς παρὰ Θουκυδίδῃ (Α' 137) οὐδὲν λέγει, παραδίδωσι δὲ τὴν προσφώνησιν, ἣν εἰσαχθεὶς ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν βασιλέα ἐποιήσατο πρὸς αὐτόν, ἔχουσαν οὕτως· «Ἥκω σοι,βασιλεῦ, Θεμιστοκλῆς ὁ 'Αθηναῖος ἐγώ,φυγὰς ὑφ' 'Ελλήνων διωχθείς, ᾧ πολλὰ μὲν ὀφείλουσι κακὰ Πέρσαι, πλείω δ' ἀγαθὰ κωλυσαντι τὴν δίωξιν,ὅτι τῆς 'Ελλάδος ἐν ἀσφαλεῖ γενομένη παρέσχε τὰ οἴκοι σῳζόμενα χαρίσασθαί τι καὶ ὑμῖν. 'Εμοὶ μὲν οὖν πάντα πρέποντα ταῖς παρούσαις συμφοραῖς ἐστὶ καὶ παρεσκευασμένος ἀφῖγμαι δέξασθαί τε χάριν εὐμενῶς διαλλαττομένου καὶ παραιτεῖσθαι μνησικακοῦντος ὀργήν. Εἰ δὲ τοὺς ἐμοὺς ἐχθροὺς μάρτυρα θέμενος ὧν εὐεργέτησα Πέρσας νῦν ἀπόχρησαι ταῖς ἐμαῖς τύχαις πρὸς ἐπίδειξιν ἀρετῆς μᾶλλον ἢ πρὸς ἀποπλήρωσιν ὀργῆς. Σώσεις μὲν γὰρ ἱκέτην σόν, ἀπολεῖς δ' 'Ελλήνων πολέμιον γενόμενον».

Ἑλλάδος σχεδίων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Ἀρταξέρξην. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Μαγνησίας ἠγέρθη αὐτῷ μνημεῖον πολυτελές, ὁ δὲ ἔσχατος γνωστὸς ἀπόγονος αὐτοῦ ἦτο ὁ ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς, ὅστις μετὰ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη διετέλεσε συμφοιτητὴς καὶ φίλος τοῦ Πλουτάρχου παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Ἀμμωνίῳ ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἀπολαμβάνων ὠφελήματά τινα ἐν Μαγνησίᾳ. Ἀλλ' ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη γενναιοφρόνως λησμονήσασα τὰ τελευταῖα τοῦ ἀνδρὸς ἁμαρτήματα δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποφέρῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἰδέαν ὅτι ἠθέλησέ ποτε οὗτος νὰ προδώσῃ σπουδαίως τὴν πατρίδα, τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ ὀστᾶ τοῦ σωτῆρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κεῖνται μακρὰν τῆς γενεθλίου ἑστίας,ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης εἰς δεσπότας ἀσιανούς, ὅθεν ἐπὶ Θουκυδίδου ἤδη ἐπίστευσε τὴν διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς (¹) ἀπέθανε, φαρμακεύσας ἑαυτόν, διότι δὲν ἠνείχετο νὰ ἐκτελέσῃ τὰς πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ὑποσχέσεις, ὅτι τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ ἐκομίσθησαν κρυφίως, κατὰ παραγγελίαν του, εἰς Ἀθήνας καὶ ὅτι ἐτάφησαν εἰς τὸν Πειραιᾶ ἐκεῖνον οὗ αὐτὸς ἐδημιούργησε τὰ τείχη καὶ τὰ νεώρια. Ἐκεῖ λοιπόν, δεξιᾷ εἰσπλέοντι τὸν λιμένα, λέγεται ἀναπαυόμενος ὁ ἀνήρ, δυνάμει τῆς ἐθνικῆς καὶ μακραίωνος ἀμνηστίας ἣν ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ εὐγνώμων πεποίθησις τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν γενεῶν· ἐκεῖ ὅπου μετὰ δισχιλίων καὶ τριακοσίων ἐτῶν παρέλευσιν ἦλθε, τῷ 1835, νὰ εὕρῃ τὴν σκιὰν αὐτοῦ ναυμάχος περιβόητος ἕτερος, ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης, ὅστις, ἂν δὲν εἶχε τὴν ποικίλην μεγαλοφυΐαν τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου, ἐπὶ ἓξ ὅμως ἔτη περιαγαγὼν νικηφόρον τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, ἀπὸ Τενέδου μέχρι Μεθώνης, καὶ ἀπὸ Μεσολογγίου μέχρι Σάμου, δὲν ἦτο βεβαίως ἀνάξιος ν' ἀναπαυθῇ πλησίον τοῦ μεγάλου τῆς Σαλαμῖνος νικητοῦ.

Ὁ Ἀριστείδης (²) ἀπέθανε τρία ἢ τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἤτοι περὶ τὸ 468 ἔτος, κατ' ἄλλους ἐν Ἀθήναις, κατ' ἄλλους ἐνῷ ἐξετέλε ἐξωτερικήν τινα εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον ὑπηρεσίαν. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἀπέθανε πενέ-

---

(¹) Ο Πλούταρχος (Β. Θεμ. 30) λέγει ρητῶς ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτελεύτησε «πέντε πρὸς ἑξήκοντα βεβιωκὼς ἔτη». Τίνι ἔτει ἐτελεύτησε δὲν εἶναι γνωστόν· ἀλλ' ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (αὐτόθι) λεγομένων, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ὁ Κίμων ἐποιεῖτο τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐπὶ Κύπρον στρατείαν (450 π. Χ.), καθ' ἣν καὶ ἐτελεύτησεν ἡρωικῶς, ὁ Θεμιστοκλῆς προσεκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ὑποσχέσεις αὐτοῦ, μὴ θέλων δ' οὗτος νὰ πράξῃ τοῦτο ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν ζωήν, νοεῖται ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Θεμιστοκλέους συμπίπτει τῷ 450—449 π. Χ. καὶ τότε ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως αὐ οῦ θεωρητέον τὸ 515—514 π. Χ. Κατὰ ταῦτα ὁ Θ. κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἦν 24—25 ἐτῶν. Τὰ περὶ αὐτοκτονίας τοῦ Θ. λεγόμενα ἦσαν γνωστὰ ἤδη τῷ Θουκυδίδῃ ὡς ἁπλῆ φήμη καίτοι δὲ ὡς ἀληθῆ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναγράφονται, θεωροῦνται ὑπὸ πλείστων κριτικῶν ὡς ἐπινοηθέντα ὕστερον.

(²) Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπαγγελματικῆς τρόπον τινὰ κατασταθείσης τῆς κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν συκοφαντίας οἱ ταύτης ἐργάται οὐδὲ τοῦ Ἀριστείδου φαίνεται ὅτι ἐφείσθησαν (ἰδὲ Πλουτ. Β. Ἀριστ. 26)· «Ἐν τούτοις καὶ Ἀριστείδην ἁλῶναι δωροδοκίας Διοφάντου τοῦ Ἀμφιτροπῆθεν κατηγοροῦντος, ὡς ὅτε τοὺς φόρους ἔπραττε παρὰ τῶν Ἰώνων χρήματα λαβόντος, ἐκτῖσαι δὲ οὐκ ἔχοντα τὴν καταδίκην, 50 μνῶν οὖσαν, καὶ ἐκπλεῦσαι καὶ περὶ τὴν Ἰωνίαν ἀποθανεῖν. Τοιαῦτά τινα περὶ τοῦ Ἀριστείδου ἀνέγραψε Κρατερὸς ὁ Μακεδὼν «οὐδὲν ἔγγραφον παρέχων, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, οὔτε δίκην οὔτε ψήφισμα, καίπερ εἰωθὼς ἐπιεικῶς γράφειν τὰ τοιαῦτα καὶ παρατίθεσθαι τοὺς ἱστοροῦντας..... Οἱ δ' ἄλλοι πάντες ὡς ἔπος εἰπεῖν τὴν μὲν Θεμιστοκλέους φυγὴν καὶ τὰ Μιλτιάδου δεσμὰ καὶ τὴν Περικλέους ζημίαν καὶ τὸν Πάχητος ἐν τῷ δικαστηρίῳ θάνατον καὶ πολλὰ τοιαῦτα συνάγουσι καὶ θρυλοῦσιν, Ἀριστείδου δὲ τὸν μὲν ἐξοστρακισμὸν παρατίθενται,καταδίκης δὲ τοιαύτης οὐδαμοῦ μνημονεύουσιν».

στατος, μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταφὴν αὐτοῦ ἔξοδα καταλιπών. Ἡ εὐγνώμων πόλις ἤγειρεν αὐτῷ δημοσίᾳ δαπάνῃ μνημεῖον ἐν Φαλήρῳ, ἐπροίκισε τὰς δύο θυγατέρας του καὶ ἀπένειμε καλὸν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Λυσιμάχῳ δῶρον. Ἀλλ' ὅλοι αὐτοῦ οἱ ἀπόγονοι ὡς πένητες ἀναφέρονται, ἡ δὲ πόλις ἐπὶ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου ἔτη ἐφρόντιζεν ἀκόμη, εἴτε περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως εἴτε περὶ τῆς συντηρήσεως αὐτῶν.

Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ 471 καὶ τοῦ 468 ἔτους ἐξέλιπον καὶ οἱ δύο τελευταῖοι τῶν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων τεσσάρων πρωταγωνιστῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἦσαν ὁ Μιλτιάδης, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν εὐτυχῆ ἐκείνην πολιτικήν, ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀκμὴν καθ' ἣν τὰ ἔθνη δὲν χηρεύουσι ποτὲ ἀνδρῶν ἐξόχων, καθ' ἣν τοὺς ἐκλείποντας τῶν δημοσίων πραγμάτων ἀθλητὰς διαδέχονται ἀμέσως ἄλλοι νέοι· καὶ οὐ μόνον διαδέχονται ἄλλοι νέοι ἀλλ' οἱ νέοι οὗτοι ἄνδρες εἶναι τελειότεροι τῶν προκατόχων καὶ ἐπιτηδειότεροι πρὸς τὰς νέας τῆς πολιτείας χρείας. Τοιοῦτό τι συνέβη τότε εἰς Ἀθήνας. Ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου προῆλθον εἰς μέσον οἱ κληρονόμοι τῶν προτερημάτων αὐτῶν, ἐν οἷς ἐπρώτευον ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς.

Ὁ Κίμων ἦτο υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις, ἀνάγων εἰς τοὺς Αἰακίδας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ ἐπὶ Πεισιστράτου κατακτήσαντος τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον· καὶ αὐτὸς δὲ βραδύτερον ἠσφάλισε τὴν κατάκτησιν ταύτην, καθυπέταξεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον καὶ ἐπέστεψε τὸ στάδιον αὐτοῦ διὰ τοῦ περιφανοῦς ἐν Μαραθῶνι κατορθώματος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κίμων, συζευχθεὶς Ἰσοδίκην τὴν δισέγγονον Ἱπποκράτους τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους, συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἔτι περιφανεστέρου οἴκου τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν. Ὁ δὲ Περικλῆς ἦτο υἱὸς τοῦ Ξανθίππου, τοῦ ἐν Μυκάλῃ στρατηγήσαντος τῶν Ἀθηναίων, καὶ Ἀγαρίστης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ προειρημένου Ἱπποκράτους, ἀδελφῆς δὲ τοῦ Μεγακλέους, τοῦ πάππου τῆς Ἰσοδίκης. Ὥστε ἀμφότεροι οἱ ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ὄντες μάλιστα καὶ συγγενεῖς ἐκ κηδεστίας. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον εἶχον πρὸς ἀλλήλους κοινόν. Καθὼς οἱ δύο τῆς Βοιωτίας ποταμοί, ἡ Ὠερόη καὶ ὁ Ἀσωπός, ἀμφότεροι ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος οὐ μακρὰν ὁ εἷς τοῦ ἄλλου πηγάζοντες, ἔπειτα τρέπονται ὁ μὲν πρὸς δυσμάς, ἐκβάλλων εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ὁ δὲ πρὸς ἀνατολάς, ἐκρέων εἰς τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν, οὕτω καὶ ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, ἀμφότεροι ἐκ περιφανῶν γονέων ἕλκοντες τὸ γένος καὶ μέχρι τινὸς συγγενεῖς ὄντες, ἔπειτα ἐστράφησαν εἰς ὅλως ἀντίθετα στάδια, ὁ μὲν ἐν πολέμοις ἰδίως διαπρέψας, ὁ δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς πολιτείας πράγματα, καὶ ὁ μὲν συντηρητικὸς ἀναδειχθείς, ὁ δὲ νεωτεριστικώτατος.

Ὁ Κίμων ἐστερήθη μειράκιον ἔτι ὢν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἔχων δὲ φύσιν ὀξεῖαν καὶ ὄνομα μέγα, καὶ εὐπορίαν ἱκανήν, παρεδόθη κατὰ τὰ δέκα ἔτη τῆς πρώτης αὐτοῦ νεότητος, τὰ διελθόντα μεταξὺ τῆς ἐν Μαραθῶνι καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης, εἰς πλείστην ὅσην ἀκολασίαν· καὶ κατηγορεῖτο τότε ὡς ἄτακτος, καὶ πολυπότης, καὶ φιλόγυνος, καὶ θαυμαστὸς μὲν ἱππεύς, ἀθλητὴς δὲ ἄριστος, ἀλλ' οὔτε μουσικήν, οὔτε ῥητορικήν, οὔτε ἄλλο τι ἐλευθέριον μάθημα ἐκδιδαχθείς. Ἐντὸς ὅμως τῆς ψυχῆς ταύτης ἐκοιμῶντο τρία προτερήματα, τόλμη, νοῦς, φιλοτιμία, τὰ ὁποῖα δὲν ἐζήτουν εἰμὴ ἰσχυράν τινα ἀφορμὴν ἵνα ἐξεγερθῶσι καὶ ἐξευγενίσωσι τὸν ἄσκοπον καὶ ἀγεννῆ ἐκεῖνον βίον. Ὅθεν, ἅμα ἐπελθόντων τῶν κινδύνων τοῦ 480 ἔτους ὁ Κίμων κατῆλθεν ἐκ τῶν πρώτων ἐπὶ τὴν θάλασσαν

καὶ ἠγωνίσθη περιφανῶς ἐν Σαλαμῖνι· χειραγωγούμενος δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Ἀριστείδου, ὅστις ἐνόησε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νέου, προήχθη τάχιστα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων καὶ μετ' οὐ πολὺ διεδέχθη τὸν ἄνδρα τοῦτον εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς στρατηγίας τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ φύσις τροπολογεῖται μὲν πολλάκις, ὁλοσχερῶς ὅμως δὲν μεταβάλλεται σχεδὸν ποτέ. Ὁ Κίμων καὶ ἀφοῦ ἐνίκησε τὰς λαμπροτάτας αὐτοῦ νίκας, καὶ ἀφοῦ ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς ποιήσεως ἀνὴρ θεῖος καὶ τῶν Πανελλήνων ὁ ἄριστος, διέσῳζεν ἔτι τὰς ὁρμὰς τῆς νεότητος, καὶ πολλάκις ἐλησμόνησε τὴν δόξαν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας τῆς καλλονῆς καὶ τῆς χάριτος· τὸ δὲ μέγα αὐτοῦ ἀνάστημα, καὶ τὸ εὐειδὲς πρόσωπον, καὶ ἡ οὔλη καὶ πυκνὴ κόμη ἥτις ἐστόλιζε τὴν δαφνηφόρον ἐκείνην κεφαλήν, ἦσαν προτερήματα εἰς τὰ ὁποῖα δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσι καὶ αὗται αἱ μεγαλοφρονέστεραι τῆς Ἑλλάδος κόραι. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου λεγόμενον, ὅτι ἐπροοιμίασεν ἀγαπήσας τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν Ἐλπινίκην, τὴν μετέπειτα κομψὴν φίλην τοῦ περιωνύμου Πολυγνώτου, ὅστις ζωγραφήσας ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾷ τὰς Τρῳάδας ἐποίησε τὸ τῆς Λαοδίκης πρόσωπον ἐν εἰκόνι τῆς Ἐλπινίκης. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος τοῦ Κίμωνος ποιητὴς Μελάνθιος διέσωσεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ ὀνόματα δύο ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐρωμένων, τῆς σαλαμινίας Ἀστερίας καὶ ἄλλης τινὸς νέας, Μνήστρας καλουμένης· πρὸς δὲ τὴν νόμιμον σύζυγον Ἰσοδίκην τοσοῦτον ἐμπαθῶς διετέθη ὁ Κίμων (¹) καὶ ἀποθανούσης αὐτῆς τοσοῦτον ἐδυσφόρησεν ὥστε ποιητὴς ἕτερος, ὁ Ἀρχέλαος, ὡς εἰκάζεται, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐλεγείας ἐπὶ παρηγορίᾳ τοῦ πένθους. Ἠγάπα δὲ καὶ τὰ δεῖπνα τὰ πολυτελῆ καὶ ηὐφραίνετο, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πότου καὶ τῶν ᾀσμάτων, νὰ διηγῆται τὰς ποικίλας περιστάσεις τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ πολεμικοῦ σταδίου, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἴων, ὁ χῖος ποιητής, ὅστις ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας καὶ ἀξιωθεὶς τῆς φιλίας τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ηὐτύχησε πολλάκις νὰ συνδειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ.

Καὶ ἐνῷ δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσεν ἀδέκαστος καὶ ἀδωροδόκητος, ἦτο ἀφειδὴς περὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν συναγωνιστῶν καὶ σχεδὸν ἄσωτος περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἰδίας περιουσίας, ἣν ὑπερανξήσας διὰ τῶν νομίμων λαφύρων κατέστησεν, ἐν τῇ ὄντως ἡγεμονικῇ αὐτοῦ μεγαλοφροσύνῃ κοινὴν οὕτως εἰπεῖν ἁπάντων τῶν πολιτῶν κτῆσιν. Διότι διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσιν οἱ φραγμοὶ τῶν ἀγρῶν του, ἵνα πάντες ὠφελῶνται ἐλευθέρως ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν· καὶ κατ' οἶκον παρήγγειλε νὰ παρασκευάζεται καθ' ἑκάστην δεῖπνον λιτὸν μέν, ἀρκοῦν ὅμως εἰς τοὺς πολλούς, ἵνα ὁ βουλόμενος τῶν πενήτων εἰσέρχεται καὶ ἔχῃ πρόχειρον τὴν διατροφήν. Ἐξερχόμενος δὲ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως παρηκολουθεῖτο ὑπὸ δούλων νεανίσκων πολλῶν, οἵτινες, φέροντες ἱμάτια καλὰ καὶ ἀργύρια ἄφθονα, διένεμον αὐτὰ εἰς τοὺς ἐνδεῶς ἠμφιεσμένους γέροντας ὅσους συνέπιπτε νὰ συναντήσωσι καθ' ὁδόν. Καὶ ἐν γένει ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὁ ἀπόγονος τῶν Αἰακιδῶν, ὡμοίαζεν εἰς πολλὰ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ εὐεργετικούς, τοὺς φιλέρωτας καὶ ἀρειμανίους ἐκείνους γάλλους μεγιστᾶνας τῆς παρελθούσης καὶ τῆς προπαρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἵτινες ἠγείροντο ἀπὸ πολυτελῶν συμποσίων ἵνα ριφθῶσι φαιδροὶ εἰς φοβεροὺς πολεμικοὺς κινδύνους· καὶ ἐπανήρχοντο ἀπὸ φονικῶν μαχῶν, ἵνα παραδοθῶσιν οὐδὲν ἧττον φαιδροὶ εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ τρυφηλοτάτου τῶν βίων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας μεγάλους τῶν Ἀθηνῶν ἄνδρας

(¹) Ἰδὲ Πλουτ. Β. Κίμ. 1, 2· «Δεινότητός τε καὶ στωμυλίας ἀττικῆς ὅλως ἀπηλλάχθαι (φησὶ Στησίμβροτος τὸν Κίμωνα) καὶ τῷ τρόπῳ πολὺ τὸ γενναῖον καὶ ἀληθὲς ἐνυπάρχειν· καὶ μᾶλλον εἶναι πελοποννήσιον τὸ σχῆμα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνδρός... τὰ δ' ἄλλα πάντα τοῦ ἤθους ἀγαστὰ καὶ γενναῖα τοῦ Κίμωνος· οὔτε γὰρ τόλμῃ Μιλτιάδου λειπόμενος, οὔτε συνέσει Θεμιστοκλέους, δικαιότερος ἀμφοῖν ὁμολογεῖται γενέσθαι καὶ ταῖς πολεμικαῖς οὐδὲν ἀποδέων ἀρεταῖς ἐκείνων ἀμήχανον ὅσον ἐν ταῖς πολιτικαῖς ὑπερβαλέσθαι νέος ὢν ἔτι καὶ πολέμων ἄπειρος».

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΠΑΡΑ ΤΩΙ ΑΡΤΑΞΕΡΞΗι

(Α΄ Β΄ 140)

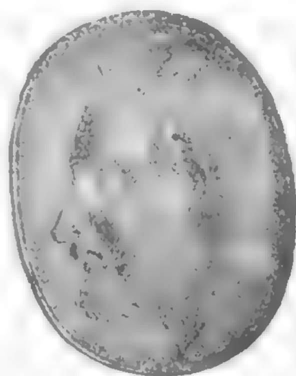
(Ἔργον Βαγδατοπούλου

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

ἀντιπαραβαλλόμενος φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ξανθίππου μᾶλλον ἢ τῆς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου· ἀλλ' ἦτο φιλονομώτερος μὲν τοῦ πατρός, στρατηγικώτερος δὲ τοῦ ἐν Μυκάλῃ νικητοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ πολὺ μετὰ τὸν Κίμωνα, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐξωρίσθη μὲν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀπεβίωσε δὲ ὁ Ἀριστείδης· καὶ διετέλεσε πράττων τὰ δημόσια ἐπὶ μακρότατον, περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπὸ τοῦ 467 περίπου μέχρι τοῦ 428 π.Χ. Ἐπλάσθη δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως παντελῶς ἀλλοῖος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συναγωνιστοῦ· μέτριος τὰ πάθη, σοβαρὸς τὸ φρόνημα, εὐλαβὴς περὶ τοὺς λόγους, φειδωλὸς περὶ τὰ ἴδια χρήματα, καὶ γενναῖος μὲν ἀλλ' ἥκιστα φιλοπόλεμος. Οἱ κωμικοὶ ποιηταί, οἵτινες μετήρχοντο τότε εἰς τὰς Ἀθήνας μέχρι τινὸς τὸ ἔργον τῆς σημερινῆς δημοσιογραφίας, ψέγοντες μὲν τὰ ψόγου ἄξια, πολλάκις ὅμως καθαπτόμενοι ἀδίκως καὶ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἐσυκοφάντησαν τὸν Περικλέα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὡς ἀσελγῆ περὶ τοὺς ἔρωτας. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διετέλεσε σωφρονέστατος καὶ ὅτι δὲν ἠγάπησε περιπαθῶς εἰμὴ τὴν ἐκ Μιλήτου Ἀσπασίαν, τὴν πολυθρύλητον διά τε τὸ κάλλος καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους χάριτας, μεθ' ἧς καὶ συνέζησεν, ἀφοῦ διεζεύχθη, ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἀπὸ τῆς νομίμου γυναικός. Ἀπέφευγε δὲ τὰ συμπόσια καὶ τὰς φιλοφροσύνας καὶ πᾶσαν πρὸς πάντα οἰκειότητα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε λέγεται πρὸς μηδένα τῶν φίλων ἐπὶ δεῖπνον ἐλθεῖν. Ἅπαξ δὲ μόνον, τελοῦντος τοὺς γάμους αὐτοῦ τοῦ ἐξαδέλφου του Εὐρυπτολέμου, τοῦ πατρὸς τῆς Ἰσοδίκης, προσῆλθε μὲν ὁ Περικλῆς καὶ παρέμεινε μέχρι τῶν σπονδῶν, ἀλλὰ τότε εὐθὺς ἐξανέστη καὶ ἀπῆλθε. Δεινότατος ἀναδειχθεὶς τῶν καθ' αὐτὸν ῥητόρων, διά τε τὴν εὔροιαν τοῦ λόγου καὶ τῶν διανοημάτων τὴν ἐμβρίθειαν, σπανίως ἠγόρευεν ἐπ' ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ μόνον εἰς τὰς κυριωτάτας περιστάσεις, ἔπραττε δὲ συνήθως διὰ τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν. Χρημάτων ἀδωρότατος διατελέσας ἀείποτε διεχειρίζετο μετ' αὐστηροτάτης οἰκονομίας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἐπιστάτου του Εὐαγγέλου, πωλῶν ὅλους τοὺς καρποὺς τῶν κτημάτων του καὶ προμηθευόμενος ἐκ τῆς ἀγορᾶς πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς συντήρησιν τῆς οἰκίας του. Τοιοῦτος δὲ ὢν φύσει ὁ ἀνήρ, ἐγκρατής, φειδωλός, περιεσκεμμένος, καὶ περὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ ψυχρὸς καὶ ἀγέρωχος, ἔλαβεν ἐκ πρώτης νεότητος τὴν τελειοτάτην ἀνατροφὴν ἣν ἠδύνατό τις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ λάβῃ ἐν Ἀθήναις. Ἐδιδάχθη τὰ μουσικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ ῥητορικὰ μαθήματα, παρὰ τοῖς μάλιστα ὀνομαστοῖς τῶν τότε διδασκάλων, παρὰ τῷ Πυθοκλείδῃ καὶ τῷ Δάμωνι. Ὑπῆρξε φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ περιφήμου κλαζομενίου φιλοσόφου Ἀναξαγόρου, ὃν οἱ τότε ἄνθρωποι Νοῦν προσηγόρευον, διά τε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὴν φυσιολογίαν ἐμπειρίαν, καὶ διότι ὑπερτάτην τοῦ κόσμου τούτου δύναμιν καὶ ἀρχὴν ἐπρέσβευεν οὖσαν ὄχι τὴν τύχην, οὐδὲ τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ τὸν ἄκρατον καὶ καθαρὸν νοῦν. Διὰ τῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν προσομιλίας ἀπηλλάγη ὁ Περικλῆς οὐκ ὀλίγων προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες ἐπεκράτουν παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, πρὸς οὓς καὶ διὰ τοῦτο ἤδη δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ συνεχῆ οἰκειότητα· ὥστε ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς διῆγε τὸν κατ' ἰδίαν βίον ἐν μέσῳ εὐαρίθμων τινῶν διακεκριμένων φίλων, τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν προαναφερθέντων διδασκάλων, ὧν ἁπάντων προήδρευεν

Δακτυλιόλιθος μὲ κεφαλὴν τοῦ Κίμωνος

ἡ ἐπαφρόδιτος καὶ μεμουσωμένη Ἀσπασία. Καὶ ἐν γένει ὁ Περικλῆς, λόγῳ παιδείας, χαρακτῆρος καὶ βίου, ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγγλίας ἄνδρας, οἵτινες μεταβαίνουσιν ἀπὸ τῶν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων μεριμνῶν εἰς τὰς νηφαλίους ἡδονὰς τῆς θεωρητικῆς μελέτης καὶ ἀπὸ τῆς μελέτης ταύτης ἀντλοῦσι νέας δυνάμεις πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν πρακτικωτέρων βουλευμάτων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως πρωταγωνιστὰς ἀντιπαραβαλλόμενος φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως οὐχὶ τοῦ Μιλτιάδου ἢ τοῦ Ξανθίππου, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ὧν ὅμως ἀσυγκρίτως μεγαλοφυέστερος τοῦ πρώτου καὶ ἀσυγκρίτως χρηστότερος τοῦ δευτέρου.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως ἤθελεν ὑποθέσει τις ὅτι ὁ Κίμων ἦτο ἀνὴρ δημαγωγικός, ὁ δὲ Περικλῆς συντηρητικὸς μᾶλλον καὶ ἀριστοκρατικός. Καὶ ὅμως ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα. Ὁ Πλούταρχος ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ Περικλέους μορφῆς λέγει ὅτι κατὰ μὲν τὰ ἄλλα τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦτο ἄμεμπτον, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ ἦτο προμήκης καὶ ἀσύμμετρος· διὰ δὲ τοῦτο οἱ τεχνῖται ἐφρόντιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παριστῶσιν αὐτὸν φέροντα περικεφαλαίαν, ἵνα καλύπτωσι τὸ ἀληθὲς τοῦ κρανίου σχῆμα. Ἡ εἰκὼν αὕτη παρέχει ἡμῖν ἔννοιάν τινα τῆς ὅλης τοῦ Περικλέους πολιτείας. Ἡ ἐμβρίθεια καὶ ἡ περίσκεψις τοῦ ἀνδρὸς ἐκάλυπτον, ὡς ἡ περικεφαλαία ἐκείνη, τὰ ἀληθῆ τῆς διανοίας αὐτοῦ βουλεύματα, τὰ ὁποῖα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀναπτυσσόμενα καὶ ἐφαρμοζόμενα ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προσελκύσωσιν εἰς αὐτὸν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὔνοιαν τοῦ δήμου, πολὺ μᾶλλον ἢ ἅπασα ἡ θορυβώδης ἐλευθεριότης τοῦ Κίμωνος. Τῳόντι, διὰ τοῦ ψηφίσματος τοῦ ὁποίου εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης, ἅπαντες οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ πενέστεροι ἀπησχολημένοι ὄντες εἰς τὰ ἴδια ἔργα ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνασκήσωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς δικαίωμα (1). Αὐτὴ ἡ κλήρωσις τῶν ἀρχῶν, ἥτις φαίνεται εἰσαχθεῖσα περὶ τοὺς χρόνους τούτους δὲν ὠφέλησε πολὺ τοὺς πένητας· διότι πλεῖστοι ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐκληροῦντο, καθὸ ἀπόντες εἰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις· καὶ διότι τὰ κυριώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, ἰδίως τὸ στρατηγικόν, ἐδίδοντο καὶ ἤδη, ὡς ἄλλοτε, διὰ χειροτονίας εἰς τοὺς ἱκανωτέρους, οἷοι δὲν

(1) Περὶ τοιούτου ψηφίσματος τοῦ Ἀριστείδου οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Πολ. Ἀθ., μόνον δὲ ὁ Πλούταρχος ἐν Β. Ἀριστείδου § 22 λέγει ὅτι ὁ Ἀριστείδης μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην «ἐπεὶ τοὺς Ἀθηναίους ζητοῦντας ἑώρα τὴν δημοκρατίαν ἀπολαβεῖν, ἅμα μὲν ἄξιον ἡγούμενος διὰ τὴν ἀνδραγαθίαν ἐπιμελείας τὸν δῆμον, ἅμα δ' οὐκ ἔτι ῥᾴδιον, ἰσχύοντα τοῖς ὅπλοις καὶ μέγα φρονοῦντες ταῖς νίκαις, ἐκβιασθῆναι, γράφει ψήφισμα κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἱρεῖσθαι». Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐνταῦθα εἶναι λίαν γενικά, καὶ διὰ τοῦτο ἀόριστα καὶ ἀσαφῆ, ὁ δὲ περὶ ἀρχόντων λόγος φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς ἀρχάς. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι τὸ δῆθεν ψήφισμα τοῦ Ἀριστείδου, δι' οὗ ἐδίδετο τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας εἰς τὰς τάξεις τῶν ἱππέων καὶ τῶν ζευγιτῶν καὶ τῶν θητῶν, ἀντίκειται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολ. Ἀθ. 26) ῥητῶς καὶ σαφῶς λεγόμενα ὅτι «ἕκτῳ ἔτει μετὰ τὸν Ἐφιάλτου θάνατον (ἤτοι τῷ 452-451 π.Χ.) ἔγνωσαν (οἱ Ἀθηναῖοι) καὶ ἐκ ζευγιτῶν προκρίνεσθαι τοὺς κληρωθησομένους τῶν ἐννέα ἀρχόντων, καὶ πρῶτος ἦρξεν αὐτῶν Μνησιθείδης· οἱ δὲ πρὸ τούτου πάντες ἐξ ἱππέων καὶ πεντακοσιομεδίμνων ἦσαν, οἱ δὲ ζευγῖται τὰς ἐγκυκλίους (τὰς κατωτέρας δηλονότι ἀρχάς) ἦρχον. Ὥστε κατὰ Ἀριστοτέλην, μόλις τῷ 452-451 ἐπεξετάθη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας, καὶ τότε μόνον εἰς τοὺς ζευγίτας, (οἱ ἱππεῖς ἐκέκτηντο, ὡς φαίνεται, τὸ δικαίωμα ἀπὸ τοῦ Σόλωνος ἤδη). Πλὴν τούτου ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης (§ 25) λέγει ῥητῶς ὅτι ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη μετὰ τὰ Μηδικὰ (ἤτοι μέχρι τοῦ 462 π.Χ.) διέμεινε συντηρητικὴ προεστώτων τῶν ἀρεοπαγιτῶν, καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν.

ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνήθως οἱ ἀπορώτεροι. Οὐδὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν παρευρίσκοντο οὗτοι τακτικῶς· καὶ οὐ μόνον οἱ ἀπόντες ἐκ τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ παρόντες, καθὸ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκαταλείπωσιν ἐπὶ τούτῳ τὰς βιοποριστικὰς αὐτῶν ἐργασίας. Ὥστε καὶ εἰς τὰ συνέδρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο κτῆμα ἀναπαλλοτρίωτον τῶν πολλῶν, ἐξηκολούθουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπικρατοῦντες οἱ ὀλίγοι. Ὁ Περικλῆς δὲν ἐθεώρει καλῶς ἔχουσαν τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ Περικλῆς ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πόλις τότε μάλιστα θέλει φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον τῆς ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτῆς δυνάμεως, ὅτε ἅπαντες αὐτῆς οἱ πολῖται, πλούσιοι καὶ πένητες, κύριον μέλημα καὶ ἐνασχόλημα θέλουσιν ἔχει τὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων διεξαγωγήν· καὶ ἐπεχείρησε λοιπόν, διὰ μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυτελῶν δημοσίων ἔργων καὶ διὰ τακτικῶν ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου μισθοδοσιῶν, νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς πένητας πόρους τοσούτους ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐξασκῶσιν ἀδιαλείπτως τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Ὁ Κίμων εἶχεν ἄλλην γνώμην. Ὁ Κίμων ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πολιτεία, ἐπιτρέψασα εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας ἴσα δικαιώματα, ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν ὅσα ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ὅτι δὲν ὤφειλε νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω καὶ ὅτι ἔργον ἤδη ἑκάστου πολίτου ἦτο νὰ εὐπορήσῃ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ, διὰ νὰ δύναται νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν νομίμων δικαιωμάτων του. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε σφοδρὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἔρις, καθ' ἣν ἀναγκαίως τὸ πλῆθος συνετάχθη μετὰ τοῦ Περικλέους μᾶλλον ἢ μετὰ τοῦ Κίμωνος. Τίς ἐν τούτοις ἐκ τῶν δύο ἐβουλεύετο συνετώτερον καὶ ὀρθότερον; Ὅσον μέγα καὶ ἂν εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους, ὅσον στενῶς καὶ ἂν συνδέεται μετὰ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Κίμων ἦτο προνοητικώτερος αὐτοῦ. Τοῦ δημοσίου ταμείου ἔργον δὲν εἶναι ποτὲ νὰ τρέφῃ τοὺς πολίτας· ὁσάκις δὲ καθ' ἕνα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ κοινὰ χρήματα ἐδαπανήθησαν ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ, τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπέθρεψε τὴν ἀργίαν καὶ τὴν πενίαν, κατέστρεψεν ἁπάσας τὰς ἀρετὰς ὅσας παράγει ἡ φιλοπονία καὶ ἡ συνείδησις ὅτι ἡ τύχη ἑκάστου ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ παρέδωκεν ἐπὶ τέλους τὸ κράτος εἰς τὴν διάκρισιν δημαγωγῶν ἢ τυράννων. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῶν δικαστικῶν, τῶν στρατιωτικῶν μισθῶν καὶ ἄλλων χορηγιῶν (1), οἱστρη-

(1) Ἰδ. Ἀριστοτέλ. Πολ. Ἀθ. 24· «Κατέστησαν δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐπορίαν τροφῆς, ὥσπερ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο· συνέβαινε γὰρ ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους ἢ δισμυρίους ἄνδρας τρέφεσθαι· δικασταὶ μὲν γὰρ ἦσαν ἑξακισχίλιοι, τοξόται δ' ἑξακόσιοι καὶ χίλιοι, καὶ πρὸς τούτοις ἱππεῖς χίλιοι καὶ διακόσιοι, βουλὴ δὲ πεντακόσιοι καὶ φρουροὶ νεωρίων πεντακόσιοι, καὶ πρὸς τούτοις ἐν τῇ πόλει φρουροὶ ν', ἀρχαὶ δὲ ἔνδημοι μὲν εἰς ἑπτακοσίους ἄνδρας, ὑπερόριοι δὲ εἰς ἑπτακοσίους· πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον ὕστερον, ὁπλῖται μὲν δισχίλιοι καὶ πεντακόσιοι, νῆες δὲ φρουρίδες εἴκοσιν, ἄλλαι δὲ νῆες αἱ τοὺς φόρους ἄγουσαι τοὺς ἀπὸ κυάμου δισχιλίους ἄνδρας· ἔτι δὲ πρυτανεῖον καὶ ὀρφανοὶ καὶ δεσμωτῶν φύλακες· ἅπασι γὰρ τούτοις ἀπὸ τῶν κοινῶν ἡ διοίκησις ἦν. Ἐκ τῶν γενικῶς ἐνταῦθα λεγομένων περὶ Ἀριστείδου («ὥσπερ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο») δὲν πρέπει βεβαίως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ μισθὸς τῶν δικαστῶν καὶ τῶν πεντακοσίων καὶ πάντων τῶν ἄλλων πολιτικῶν ἀρχόντων ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Ἀριστείδου· διότι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐνταῦθα εἰκονιζομένη τῶν πραγμάτων κατάστασις εἶναι ἡ ὅλη κατὰ μικρὸν εὐθὺς μετὰ τὰ μηδικὰ ἀρξαμένη καὶ διηνεκῶς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀναπτυχθεῖσα· ῥητῶς δὲ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης κατωτέρω ὅτι ὁ Περικλῆς πρῶτος ἀντιδημαγωγῶν πρὸς τὴν Κίμωνος εὐπορίαν ἐποίησε «μισθοφόρα τὰ δικαστήρια». Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ περιγραφεῖσα εἰκὼν παρίστησι τὴν βαθμιαίαν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστείδου ἀρξαμένην μισθοφορίαν τὴν ἀπὸ τοῦ στρατοῦ εἰς πᾶσαν τὴν πολιτείαν βαθμηδὸν ἐπεκταθεῖσαν.

λατούμενος ὑπὸ τοῦ ἀγεννοῦς τῆς δημαγωγίας πάθους· ἄπαγε! Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἐξεταζόμενον τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα εἶχεν ἐξ ἐναντίας γενναῖόν τι καὶ μεγαλόφρον, διότι ἡ προαίρεσις αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι τὴν πόλιν διὰ τῆς περὶ αὐτὴν συμπυκνώσεως ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων· καὶ ἂν ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τῆς ὅσον ἔνεστι μεγαλυτέρας ἀναπτύξεως τῆς ὑλικῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προκοπῆς, τὸ βούλευμα αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι σωτήριον. Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλέθριον εἰμὴ διότι ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐργασίαν ἑνὸς ἑκάστου προκύπτουσαν εὐπορίαν καὶ χρηστότητα, διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου χορηγιῶν. Τοῦτο ἔφθειρε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Βεβαίως, ἐνόσῳ ὁ Περικλῆς διεῖπε τὰ πράγματα, ἡ πόλις ἔφθασεν εἰς τὸ ἔπακρον τῆς δόξης αὐτῆς καὶ τῆς ἰσχύος. Ἀλλὰ τὰ πλημμελῆ ἀποτελέσματα τοῦ ὑπ᾽ αὐτοῦ εἰσαχθέντος νέου πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνεφάνησαν ἅμα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, διότι ἔκτοτε ἡ τύχη τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀβούλους καὶ κακοήθεις. Καὶ ζῶντος δ᾽ αὐτοῦ ἔτι, ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ἡ ἠθικὴ ἀλλοίωσις ἣν ἔπαθεν ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος. Διότι τί λέγει περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐν τῷ θαυμαστῷ ἐγκωμίῳ ὃ ἔπλεξεν εἰς αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης; «Κατεῖχε, λέγει, τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐχ ἤγετο μᾶλλον ὑπ᾽ αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγεν . . . Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή». Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα, ἀντὶ νὰ εἶναι δημοκρατικόν, ἀπέβη μοναρχικόν, ὁ δῆμος, ἀντὶ νὰ χειραγωγῇ τὸν

Περικλῆς
(Βρεττανικὸν Μουσεῖον)

προϊστάμενον ἄνδρα, ὅπως ἔπραττεν ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὡς πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ἐχειραγωγεῖτο ὑπ' αὐτοῦ. Καλὸν τοῦτο, ἐνόσῳ ὁ προϊστάμενος εἶναι Περικλῆς [1]· ἀλλ' ὅταν προκύψωσιν εἰς μέσον οἱ Κλέωνες, οἱ Ὑπέρβολοι, οἱ Θηραμέναι, οἱ Κριτίαι; Τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ἄλλοτε ὅτι ἡ πολιτεία τότε μάλιστα ἀκμάζει ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ὅτε δὲν ἄγεται καὶ φέρεται τυφλῶς ὑπὸ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπιβλέπουσα καὶ κρίνουσα τὴν διαγωγὴν αὐτῶν εἶναι πάντοτε ἑτοίμη νὰ ἀναστείλῃ πᾶσαν παρεκτροπήν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀκμῇ ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἴσως ἤθελον ἐξακολουθήσει ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σωφρονοῦντες, ἂν εἰσηκούετο ἡ φωνὴ τοῦ Κίμωνος, ἂν δὲν ἐπήρχοντο οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Περικλέους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν νεωτερισμοὺς τούτους ἠσπάζετο προθυμότατα τὸ πλῆθος, ὁ δὲ Κίμων, στρατηγῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἔμενεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῆς πόλεως, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠδυνήθη, ἄνευ σπουδαίων κωλυμάτων, νὰ ἐκτελέσῃ τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Πρὶν ὅμως ἐκθέσωμεν ἐν κεφαλαίῳ τὰς ἐντεῦθεν ἐπιγενομένας ἐν Ἀθήναις μεταβολάς, θέλομεν διαγράψει τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν, τῆς ὁποίας πρωταγωνιστὴς ὑπῆρξεν ὁ Κίμων, ἀπαραλλάκτως καθὼς τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων πρωταγωνιστὴς ἀνεδείχθη ὁ Περικλῆς.

Εἴδομεν ἀνωτέρω πῶς ἐν ἔτει 477 πρὸ Χριστοῦ ἡ ἡγεμονία τοῦ συμμαχικοῦ τῶν Ἑλλήνων στόλου μετεβιβάσθη ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ πῶς ἡ Σπάρτη καὶ ἐν γένει οἱ Πελοποννήσιοι παρῃτήθησαν ἐντελῶς τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι κρισιμωτάτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· Μέχρι τῶν μηδικῶν τὸ ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, μὴ συνδεομένας διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ. Ἡ Σπάρτη ἀναφαίνεται μὲν στρατηγοῦσα τῶν πλείστων Πελοποννησίων, ἀλλ' ἡ πρώτη πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς στρατηγίας ταύτης δὲν γίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ πρὸς τούτοις ἡ στρατηγία αὕτη ἀποδείκνυται χαλαρωτάτη. Ἐπὶ τῶν μηδικῶν τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἅπαντες, ἢ μᾶλλον αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι αἱ ἀναλαβοῦσαι τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, τάσσονται ὑπὸ τὴν κοινὴν τῆς Σπάρτης στρατηγίαν. Ἀλλ' ἡ ἕνωσις αὕτη δὲν διαρκεῖ εἰμὴ τρία ἔτη, ἀπὸ τοῦ 480 μέχρι τοῦ 477. Τότε ὁ κοινὸς οὗτος δεσμὸς διαλύεται· τότε ὅμως τὸ ἔθνος δὲν ἐπανέρχεται πλέον εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν, καθ' ἣν διετέλει μεμερισμένον εἰς πλείστας ὅσας ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους πολιτείας. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διχοτομεῖται ἤδη εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τοῦ ἑνὸς προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τοῦ δὲ ἑτέρου προΐσταται ἡ Σπάρτη, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως. Ἐκ τῶν δύο τούτων τμημάτων ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπὶ 30 περίπου ἔτη, δὲν ἀναφαίνεται ἐνεργοῦν, προαγόμενον καὶ ἀκμάζον εἰμὴ τὸ ἓν ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν.

---

(1) Πρβλ. πρὸς ταῦτα τὰ τοῦ Πλουτάρχου (Β. Περικλ. 39)· «Τὴν δὲ Περικλέους ταχεῖαν αἴσθησιν καὶ σαφῆ πόθον Ἀθηναίοις ἐνειργάζετο τὰ πράγματα· καὶ γὰρ οἱ ζῶντος βαρυνόμενοι τὴν δύναμιν ὡς ἀμαυροῦσαν αὐτούς, εὐθὺς ἐκποδὼν γενομένου, πειρώμενοι ῥητόρων καὶ δημαγωγῶν ἑτέρων ἀνωμολογοῦντο μετριώτερον ἐν ὄγκῳ καὶ σεμνότερον ἐν πραότητι μὴ φῦναι τρόπον· ἡ δ' ἐπίφθονος ἰσχὺς ἐκείνη, μοναρχία λεγομένη καὶ τυραννὶς πρότερον, ἐφάνη τότε σωτήριον ἔρυμα τῆς πολιτείας γενομένη· τοσαύτη φθορὰ καὶ πλῆθος ἐπέκειτο κακίας τοῖς πράγμασιν, ἣν ἐκεῖνος ἀσθενῆ καὶ ταπεινὴν ποιῶν ἀπέκρυπτε καὶ κατεκώλυεν ἀνήκεστον ἐξουσίᾳ γενέσθαι». Πρβλ. Θουκιδίδου Β' 65· «Κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγεν... Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή».

Ἡ Σπάρτη ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἢ ἀπρακτεῖ ἢ τὸ πολὺ προσπαθεῖ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔμμεσά τινα κωλύματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θριαμβευτικὴν τῆς πόλεως ταύτης πορείαν. Αἱ χεῖρες τῆς Σπάρτης εἶναι δεδεμέναι, οὕτως εἰπεῖν, κατ' ἀρχὰς ἕνεκα τῶν προδοτικῶν βουλευμάτων τοῦ Παυσανίου, καὶ ἔπειτα ἕνεκα μεγάλης τινὸς στάσεως τῶν εἱλώτων· οὐδ' ἤρχισεν ἡ πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου νὰ ἐνεργῇ ἐντόνως εἰμὴ ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν ἐσωτερικῶν τούτων περισπασμῶν. Τότε ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀντιζηλίας ἣν παρήγαγεν εἰς πολλὰς πόλεις ἡ μεγάλη τῶν Ἀθηνῶν ἐπίδοσις, ἐκ τῆς ἰσχύος ἣν πάντοτε εἶχεν ὡς προστάτις τῶν ἀριστοκρατικῶν μερίδων, τῶν ἁπανταχοῦ ἀντιφερομένων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν, ὧν τὴν προστασίαν ἀνέλαβεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, παρεσκεύασε τὰ ποικίλα στοιχεῖα ρήξεως φοβερᾶς, ἥτις γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου προσέλαβεν ἤδη καὶ τὸ πρόσχημα τῆς ἀντιθέσεως δύο φύλων, τοῦ δωρικοῦ καὶ τοῦ ἰωνικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα συνέβησαν βραδύτερον. Κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα ἡ Σπάρτη, ὡς προείπομεν, εἶναι ὅλως σχεδὸν ἀφανής, πρωτεύουσι δ' ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ αἱ Ἀθῆναι, ἐπιτυχοῦσαι τότε πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς αὐτῶν ἡγεμονίας τὴν πολιτικὴν ἐκείνην, καὶ στρατιωτικήν, καὶ διανοητικήν, καὶ τεχνικὴν ἀκμήν, δι' ἣν κυρίως ἐτιμήθη καὶ ἐκλείσθη τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα.

Δὲν γνωρίζομεν κατὰ δυστυχίαν ἀκριβῶς πῶς ὠργανώθη κατὰ πρῶτον ἡ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου [1]· ἂν ἐξ ἀρχῆς ὅλαι αἱ πόλεις ἔδιδον καὶ χρήματα καὶ πλοῖα· τίς ἐγίνετο τότε χρῆσις τοῦ κατ' ἔτος εἰσπραττομένου φόρου, οὐδὲ τίνες ἦσαν αἱ συζητήσεις, αἱ ἀποφάσεις καὶ ἐνέργειαι τῶν ἐν Δήλῳ συνερχομένων ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων. Ἠξεύρομεν μόνον ἐν γένει ὅτι ὁ ἐτήσιος φόρος, ὅστις τῷ 477 ἔτει ὡρίσθη εἰς 460 τάλαντα, συνεποσώθη βραδύτερον, μικρὸν πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἰς τάλαντα 600, ὅτι ἐπί τινα ἔτη ἅπαντα τὰ μέλη τῆς συμμαχίας διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὰ μὲν πράγματα τῆς συμμαχίας διεξήγοντο ὑπὸ τῆς ἐν Δήλῳ συνερχομένης κοινῆς συνόδου, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἁπλῶς τὴν προεδρίαν, τὴν στρατηγίαν τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως κατὰ μικρὸν ἡ προεδρία αὕτη, ἡ στρατηγία, μετεβλήθη εἰς δεσποτείαν ἢ κυριαρχίαν, αἱ πλεῖσται τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν, ἡ κοινὴ σύνοδος ἔπαυσε τοῦ νὰ συνέρχεται, τὸ ταμεῖον ἀπὸ τῆς Δήλου μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας, ἡ δὲ πόλις αὕτη ἀπέβη ἀπόλυτος δέσποινα τῶν πλείστων ἐκ τῶν πόλεων ἐκείνων, ὧν κατ' ἀρχὰς ἁπλῶς προΐστατο. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπέλθῃ. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἑκάστην πόλιν ὑποχρεώσεων ἔπρεπε νὰ ἐπιτραπῇ εἴς τινα, καὶ ἐπετράπη εὐλόγως εἰς τοὺς προεδρεύοντας καὶ στρατηγοῦντας Ἀθηναίους. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀνέλαβον τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου ἑκάστης πόλεως, ἀναθέντες τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ὑπαλλήλους, ὀνομασθέντας ἑλληνοταμίας, καὶ προσέτι ἐφρόντιζον ὥστε ἑκάστη πόλις νὰ παρέχῃ τακτικῶς τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῇ μερίδα πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατα οὔτε τὰ χρήματα οὔτε τὰ πλοῖα καὶ οἱ ἄνδρες ἐγ-

(1) Καὶ ὁ Ἀριστοτ. (ἐν Πολ. Ἀθ. 23) λέγει μόνον· «Καὶ τοὺς φόρους οὗτος ἦν ὁ τάξας (ὁ Ἀριστείδης) ταῖς πόλεσιν τοὺς πρώτους, ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἐπὶ Τιμοσθένους ἄρχοντος, καὶ τοὺς ὅρκους ὤμοσεν τοῖς Ἴωσιν, ὥστε τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν εἶναι καὶ φίλον, ἐφ' οἷς καὶ τοὺς μύδρους ἐν τῷ πελάγει καθεῖσαν».

καίρως παρείχοντο, οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκβιάσωσι τὴν παροχήν· πρώτη αὕτη ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν καθυστερουσῶν πόλεων πράγματα Μετ' ὀλίγον πολλαὶ πόλεις, διὰ τὸ ἐπίπονον καὶ βαρὺ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ μὴ δίδωσι πλοῖα καὶ πληρώματα, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν νὰ καταβάλλωσιν ἀνάλογον χρηματικὸν ποσόν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν ἐναλλαγὴν καὶ ἀνεπλήρωσαν δι' ἰδίων πλοίων καὶ πληρωμάτων τὰ ἐλλείποντα· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὡς ἐκ τούτου ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν ἐν τῇ συμμαχίᾳ ὑπεροχή, ἰδίως δὲ αἱ πόλεις αἱ μὴ παρέχουσαι εἰμὴ χρήματα δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἔχωσιν ἴσα δίκαια καὶ ἴσην ψῆφον πρὸς αὐτούς. Ἴσως ἔπεμπον ἔτι ἀντιπροσώπους εἰς Δῆλον, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ψηφοφορίας οἱ *ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηνῶν ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν εἰς αὐτοὺς ὅ,τι εἶπέ ποτε ὁ* Ἀμομφάρετος εἰς τὸν Παυσανίαν, ὅτι ὑπάρχει ψῆφος καὶ ψῆφος καὶ ὅτι ὁ βράχος ὃν αἱ ἀθλητικαὶ αὐτοῦ χεῖρες ἐκύλισαν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ στρατηγοῦ εἶχε βάρος πλειότερον ὅλων τῶν πετραδίων δι' ὧν ἐψήφισαν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Τελευταῖον πολλαὶ πόλεις, εἴτε οἴκοθεν εἴτε ὑπὸ τῆς Σπάρτης ὑποκινούμεναι, ἠθέλησαν ἐντελῶς νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς συμμαχίας, ἀπαλλαττόμεναι πάσης εἰς αὐτὴν συνεισφορᾶς εἴτε χρημάτων εἴτε πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἀθηναῖοι, πάντοτε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Δήλῳ συνόδου, ἐπεχείρησαν νὰ δαμάσωσι τοὺς ἀποστάτας τούτους, καὶ καθυπέταξαν αὐτούς, καὶ ἀφώπλισαν, καὶ ἀντὶ συμμάχων κατέστησαν ὑπηκόους· ὥστε αἱ τοιαῦται πόλεις ἔπαυσαν νὰ ἔχωσι ψῆφον εἰς τὸ ἐν Δήλῳ συνέδριον. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐκείνων τῶν πόλεων ὅσαι δὲν ἔδιδον εἰμὴ χρήματα ἡ ψῆφος ἀπέβη ὅλως ἀσήμαντος, ἡ σύνοδος κατήντησε βαθμηδὸν νὰ διαλυθῇ, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μετεχειρίσθη ὅλους σχεδὸν τοὺς προτέρους συμμάχους ὡς ὑπηκόους, καὶ τὰς εἰσφορὰς αὐτῶν ὡς ἴδια αὐτῆς εἰσοδήματα.

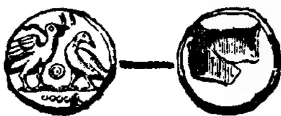
Τὴν προεισαγωγικὴν ταύτην ἔκθεσιν ἐνομίσαμεν ἀπαραίτητον, ἵνα ὁ ἀναγνώστης δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν. Ὁ πρώτιστος τῆς συμμαχίας σκοπὸς ἦτο, ὡς γνωστόν, ἡ ἔξωσις τῶν Περσῶν ἀφ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα ἀναλαβόντες τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ἐπεχείρησαν, στρατηγοῦντος τοῦ Κίμωνος, καὶ κατώρθωσαν τὴν ἅλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἠιόνος, μετὰ τὴν γενναίαν ἀντίστασιν τοῦ αὐτόθι στρατηγοῦ τῶν Περσῶν Βόγου. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα τοῦ Κίμωνος ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἀνέθηκεν αὐτῷ τοὺς λιθίνους Ἑρμᾶς, ἤτοι τὰς τετραγώνους στήλας, αἵτινες ἀπολήγουσαι εἰς κεφαλὴν ἵσταντο εἰς τὰς διαφόρους δημοσίας πλατείας καὶ πρὸ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως. Ἐπέγραψε δὲ ἐπ' αὐτῶν ποικίλα ἐπιγράμματα, ἅπαντα δηλωτικὰ τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα εὐγνωμοσύνης, ὧν ἓν ἐπροοιμίαζεν ὡς ἑξῆς·

Ἡγεμόνεσσι δὲ μισθὸν Ἀθηναῖοι τάδ' ἔδωκαν
Ἀντ' εὐεργεσίης καὶ μεγάλων ἀγαθῶν.

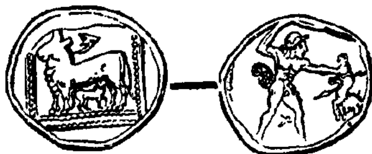
Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Κίμων ἔμελλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὔνοιαν τῶν συμπολιτῶν. Ὁ στρατηγὸς οὗτος ἤρχισεν ἔκτοτε ὠφελούμενος ἐκ πάσης περιστάσεως ἵνα αὐξήσῃ τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος κράτος. Ἐπειδὴ λοιπὸν Σκύριοί τινες ἐλήστευσαν θεσσαλοὺς ἐμπόρους, καὶ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον κατεδίκασε τὴν νῆσον εἰς ἀποζημίωσιν, οἱ μὲν κάτοικοι τῆς νήσου ἐπέρριψαν τὸ βάρος τῆς ἀποζημιώσεως, ὡς εἰκός, εἰς τοὺς ἐνόχους, οἱ δ' ἔνοχοι κατέφυγον πρὸς τὸν Κίμωνα, ὁ δὲ Κίμων, ἐπιλαβόμενος τῆς προφάσεως, ἐκυρίευσε περὶ τὸ 470 τὴν Σκῦρον, ἐξηνδραπόδισεν ἅπαντας τοὺς προτέρους κατοίκους,

Δόλοπας ὄντας, καὶ κατῴκισε δι' ἀθηναίων ἐποίκων τὴν νῆσον, ἄγονον μὲν οὖσαν, ἀλλ' ἔχουσαν λιμένα καλὸν καὶ συνδέουσαν, διὰ τῆς ἐπιτηδείας αὐτῆς θέσεως, τὴν πόλιν μετὰ ἑτέρου αὐτῆς κτήματος, τῆς νήσου Λήμνου. Ἀπὸ ταύτης τῆς ἐκστρατείας ἐπανερχόμενος ὁ Κίμων ἠξιώθη ἐν Ἀθήναις ἐξαιρέτου τινὸς τιμῆς καὶ ὅλως προσηκούσης τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἥτις τοσοῦτον θαυμασίως τότε συνεδύαζε τὸν πνευματικὸν βίον μετὰ τοῦ πολιτικοῦ. Διότι συνέπεσε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ τελῆται δραματικὸς ἀγὼν μεταξὺ τοῦ γηραιοῦ ἤδη Αἰσχύλου καὶ τοῦ νέου Σοφοκλέους, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 495 δὲν ἦτο ἔτι οὐδὲ τριακοντούτης· φιλονεικούντων δὲ τῶν θεατῶν καὶ διῃρημένων ὄντων, ὁ ἄρχων Ἀφεψίων δὲν ἐκλήρωσε κριτάς, ἀλλ' ἰδὼν εἰσελθόντα τὸν Κίμωνα μετὰ τῶν συστρατήγων εἰς τὸ θέατρον καὶ ποιήσαντα τῷ θεῷ τὰς νενομισμένας σπονδὰς δὲν ἀφῆκεν αὐτοὺς ν' ἀπέλθωσιν, ὁρκώσας δὲ ὑπεχρέωσε νὰ κρίνωσι τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἀπέβη ἀξιομνημόνευτος διά τε τὸ τῶν κριτῶν ἀξίωμα καὶ διότι, νικήσαντος τοῦ Σοφοκλέους, ὁ Αἰσχύλος, περιπαθὴς γενόμενος καὶ βαρέως φέρων τὴν ἧτταν, ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 456 εἰς Γέλαν.

Νομίσματα

Ἠιόνος
(Δύο χῆνες, ὧν ἡ μία κρατεῖ διὰ τοῦ ράμφους ἔγχελυν. Κοῖλον τετράγωνον)

Σατράπου Βόγου
(Ἀγελὰς καὶ μόσχος· ἄνωθεν αὐτῶν ἀραμαϊκὸν μονόγραμμα τοῦ Βόγου. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως Ἡρακλῆς κρατῶν λέοντα ἀπὸ τῆς οὐρᾶς)

Καθ' οὓς χρόνους ἐκυριεύθη καὶ δι' ἀποίκων κατελήφθη ἡ Σκῦρος, ἤτοι περὶ τὸ 470, οἱ Ἀθηναῖοι πολεμήσαντες καὶ πρὸς τοὺς Καρυστίους, ἄδηλον διατί, συνεβιβάσθησαν ἐπὶ τέλους πρὸς αὐτοὺς διὰ συνθηκῶν. Δύο περίπου μετὰ τὰ γεγονότα ἔτη συνέβη ἡ πρώτη ἐν τῇ συμμαχίᾳ ῥῆξις, διότι ἀπέστησαν τότε οἱ Νάξιοι· ἀλλὰ πολιορκηθέντες ἀμέσως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ νὰ καταβιβασθῶσιν εἰς τὴν τάξιν ἁπλῶν ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ἡ συμμαχία δὲν παρημέλει τὸν κύριον αὐτῆς σκοπόν· ἂν καὶ ἄχρι τοῦδε δὲν ἀναφέρομεν εἰμὴ τὴν τῆς Ἠιόνος ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀνάκτησιν, διότι ταύτης μόνον μνημονεύουσιν οἱ σῳζόμενοι ἱστορικοί, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐγένοντο καὶ ἄλλαι κατὰ τῶν πολεμίων τούτων ἐπιχειρήσεις. Κατὰ δὲ τὰ ἔτη 466 καὶ 465 ἐπεχείρησαν οἱ σύμμαχοι μεγάλην εἰς τὰ δυτικομεσημβρινὰ καὶ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκστρατείαν(¹). Ὁ Κίμων, ἄγων 200 τριήρεις Ἀθηναίων καὶ 100 συμμαχικάς, ἐξέβαλε τὰς φρουρὰς τῶν πολεμίων ἀπὸ διαφόρων ἑλληνικῶν ἐν Καρίᾳ καὶ ἐν Λυκίᾳ ἱδρυμάτων καὶ ἐκυρίευσε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀξιόλογον ἐμπορικὴν πόλιν τῶν Φασηλιτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται ἐνησχόλησαν αὐτὸν ἐπὶ μακρόν, ἔλαβον ἐκ τούτου καιρὸν οἱ Πέρσαι νὰ συλλέξωσι, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ἐν Παμφυλίᾳ ποταμοῦ Εὐρυμέδοντος, δύναμιν ἰσχυράν, πεζικήν τε καὶ ναυ-

(¹) Ἡ χρονολογία τῆς στρατείας ταύτης εἶναι λίαν ἐπισφαλὴς κυμαινομένη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 470 π.Χ. καὶ 465 π.Χ., ἀκριβέστερον δὲ μεταξὺ 467 καὶ 466-465 π.Χ. Καθόλου δὲ σημειωτέον ὅτι ἡ ἀπὸ 476 π.Χ. μέχρι 446 π.Χ. τριακονταετὴς ἱστορία τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἱστορηθεῖσα λίαν συντόμως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (Α' 89-115), ὑπὸ δὲ τῶν μεταγενεστέρων, συγχρόνων τῷ Φιλίππῳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ καὶ τοῖς μετὰ τούτους μακεδόσι βασιλεῦσιν, ἱστοριογράφων διὰ μακρῶν, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ σαφηνείας, προσκρούουσιν εἰς ἔλλειψιν σαφηνείας· ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ἰδίως, ἔχει πολλὰ τὰ μὴ σαφῶς καθωρισμένα.

Ο ΚΙΜΩΝ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΕΙ ΤΗΝ ΑΡΧΗΓΙΑΝ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ

(Ἔργον Α. Κ. Οὐιδεράτου)

(Α' β 151)

τικήν, ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Τιθραύστην καὶ Φερενδάτην, ἀμφοτέρους συγγενεῖς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ στόλος, τὸ πλεῖστον ἐκ Φοινίκων συγκείμενος, συνεποσοῦτο, ὡς φαίνεται, εἰς 200 τριήρεις· ἀλλ' ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν περιεμένοντο ἕτερα 80 φοινικικὰ πλοῖα, πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ δὲν ἤθελον νὰ συνάψωσι μάχην. Ὁ δὲ Κίμων, ἔχων τὸ ἀντίθετον συμφέρον, ἔσπευσε νὰ ἐπιτεθῇ, ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς φυγὴν καὶ τοὺς ἔρριψεν εἰς τὴν ξηράν, τοσοῦτον ταχέως καὶ τόσον ὀλίγην παθὼν αὐτὸς ζημίαν, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἀποβιβάσῃ ἀμέσως ἔπειτα τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ καὶ νὰ ἐφορμήσῃ, ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς, κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ἥτις ἦτο παρατεταγμένη ἐπὶ τῆς παραλίας, ὡς ἐπίκουρος τοῦ στόλου. Ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς μάχη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀμφίρροπος. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὁ Κίμων (1) κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους, διέλυσε τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἔλαβε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἐκυρίευσεν ἢ κατέστρεψεν ὅλον τὸν στόλον. Ἅμα δὲ ἀσφαλίσας τὴν νίκην καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἔπλευσε πρὸς τὴν Κύπρον, ἵνα προκαταβάλῃ καθ' ὁδὸν ἐπερχομένην τὴν τῶν 80 πλοίων φοινικικὴν ἐπικουρίαν, καὶ εὐτυχήσας τῳόντι νὰ συναντήσῃ τὰ πλοῖα ταῦτα, ἐνῷ οὐδεμίαν εἶχον ἔτι εἴδησιν τῆς περὶ τὸν Εὐρυμέδοντα ποταμὸν συμφορᾶς, προσέβαλεν αὐτὰ καὶ κατέστρεψεν ἅπαντα, ἂν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πληρωμάτων κατώρθωσαν, ὡς φαίνεται, νὰ διασωθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κύπρου. Ἡ τριπλῆ (2) αὕτη τοῦ Κίμωνος νίκη, μία κατὰ θάλασ-

(1) Κατὰ Πλούταρχον (Β. Κίμ. 9) ὁ στόλος, οὗ ἡγεῖτο ὁ Κίμων κατὰ τὴν εἰρημένην στρατείαν, συνέκειτο ἐκ νεῶν «πρὸς μὲν τάχος καὶ περιαγωγὴν ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἄριστα κατεσκευασμένων· ἐκεῖνος δὲ τότε καὶ πλατυτέρας ἐποίησεν αὐτὰς καὶ διάβασιν τοῖς καταστρώμασιν ἔδωκεν, ὡς ἂν ὑπὸ πολλῶν ὁπλιτῶν μαχιμώτεροι προσφέροιντο τοῖς πολεμίοις». Οὕτω δὲ διὰ τῶν ἐπενεχθεισῶν ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους βελτιώσεων τὰ πολεμικὰ πλοῖα δὲν προσεκτήσαντο μόνον μείζονα ταχύτητα καὶ εὐστροφίαν, ἀλλὰ καὶ κατεστάθησαν ἐπιτήδεια, διὰ τοῦ μείζονος πλάτους καὶ τῆς ἐν τοῖς καταστρώμασι διαβάσεως, εἰς ἀποστολὴν καὶ μεταγωγὴν ὁπλιτῶν, ἤτοι στρατῶν ἀποβάσεως ἢ ἀποβατικοῦ, ὡς λέγομεν σήμερον.

(2) Τὰ περὶ τῆς τριπλῆς νίκης τοῦ Κίμωνος ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐπιτευχθείσης λεγόμενα δὲν εἶναι ἀσφαλῶς παραδεδομένα. Ὁ Θουκυδίδης (Α' βιβλ. 100) ποιεῖται λόγον ἁπλῶς περὶ νικηφόρου πεζομαχίας καὶ ναυμαχίας τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐπιτευχθείσης· περὶ τρίτης μάχης ἢ ναυμαχίας οὐδεὶς καὶ παρ' αὐτῷ γίνεται λόγος. Ὁ Διόδωρος ΙΑ' 60 - 62 σύγχυσιν ποιούμενος τῶν πάντων ἢ συγκεχυμένα παραλαμβάνων ταῦτα παρὰ τοῦ Ἐφόρου καὶ συγχέων ἰδίως τὴν τοῦ Κίμωνος στρατείαν τὴν τοῦ 466 - 465 πρὸς τὴν τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς στρατείαν τοῦ 450 - 449 παρίστησι τὸν Κίμωνα πλέοντα ἐν ἀρχῇ πρὸς τὴν Κύπρον, ἔνθα ἐμάνθανεν ὅτι διέτριβεν ὁ περσικὸς στόλος, καὶ μετὰ ναυμαχίαν ἐγγὺς τῆς νήσου συγκροτηθεῖσαν, καθ' ἣν λαμπρῶς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνίκησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἑκατὸν μὲν κυριεύσαντες ναῦς αὐτάνδρους, πλείονας δὲ βυθίσαντες καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στόλου καταδιώξαντες μέχρι Κύπρου, εἰς ἣν κατέφυγον καὶ ἔνθα οἱ μὲν ἐν αὐταῖς ἄνδρες εἰς τὴν γῆν ἀπεχώρησαν, αἱ δὲ νῆες κεναὶ βοηθούντων οὖσαι τοῖς πολεμίοις ἐγενήθησαν ὑποχείριοι...» Ἀλλὰ τότε πόθεν προῆλθεν ὁ θρῦλος περὶ τριῶν νικῶν τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, οὗ ἠχὼ εἶναι καὶ τἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου γραφόμενα; Ὁ Πλούταρχος εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ὑπ' αὐτοῦ προστίθησι· «Κίμων δ' ὥσπερ ἀθλητὴς δεινὸς ἡμέρᾳ μιᾷ δύο καθῃρηκὼς ἀγωνίσματα (δύο δηλονότι μεγάλα κατορθώματα προηγούμενα τῶν Ἑλλήνων ὑπερβαλὼν κατ' ἀντίστροφον τάξιν, τὸ μὲν ἐν Σαλαμῖνι πεζομαχίᾳ, τὸ δὲ ἐν Πλαταιαῖς ναυμαχίᾳ) πορεληλυθὼς τρόπαιον ἐπηγωνίσατο ταῖς νίκαις», ἤτοι εἰς τὰς νίκας ταύτας προσέθηκε καὶ νέον ἀγώνισμα τρίτον μετὰ νίκης. Τὸ δὲ νέον τοῦτο ἀγώνισμα ἦν ἡ προσβολὴ καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ἀπολειφθεισῶν ὀγδοήκοντα φοινικικῶν τριήρων, περὶ ὧν ὁ μὲν Θουκυδίδης οὐδὲν ἀναφέρει ὡς οὐδὲ ὁ Διόδωρος, ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει ὅτι αὗται προσέπλεον ἀπὸ Κύπρου. Ταύτας λοιπὸν τὰς τριήρεις ὁ Κίμων ἐπελθὼν τάχιστα καὶ ἀπροσδοκήτως προσβαλὼν κατέστρεψε, καταστραφέντος οὕτω τοῦ ἐξ ὀγδοήκοντα πλοίων συγκειμένου στόλου καὶ τοῦ πλείστου τῶν ἀνδρῶν ἀπολομένου μετὰ τοῦ στόλου.

σαν, μία κατὰ ξηράν, μία πάλιν κατὰ θάλασσαν, τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ στόλου γενομένη, ἐθεωρήθη εὐλόγως ὡς τὸ λαμπρότατον τῶν ἡρωικῶν τῆς Ἑλλάδος ἔργων κατὰ τῶν Περσῶν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἡ πληθὺς τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἡ λεία ἦσαν ὑπέρογκοι. Ὅθεν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος ὅπερ κατεσκεύασεν ἐκ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων τῷ Ἀπόλλωνι ἐπέγραψε τὸ ἀκόλουθον θριαμβικὸν ἐπίγραμμα, ποιηθέν, ὡς λέγεται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου·

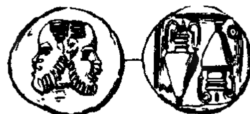
Ἐξ οὗ τ' Εὐρώπην Ἀσίας δίχα πόντος ἔνειμεν,
καὶ πόλιας θνητῶν θοῦρος Ἄρης ἐφέπει,
οὐδενί πω κάλλιον ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν
ἔργον ἐν ἠπείρῳ καὶ κατὰ πόντον ὁμοῦ.
Οἵδε γὰρ ἐν γαίῃ Μήδων πολλοὺς ὀλέσαντες
Φοινίκων ἑκατὸν ναῦς ἕλον ἐν πελάγει
ἀνδρῶν πληθούσας, μέγα δ' ἔστενεν Ἀσὶς ὑπ' αὐτῶν
πληγεῖσ' ἀμφοτέραις χερσί, κράτει πολέμου.

Ἡ μὲν δσημέραι οὕτω προαγομένη δόξα καὶ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ κορέσῃ, ἠρέθιζεν ἐξ ἐναντίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἐπιχειρηματικὴν αὐτῶν ὁρμήν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἠιόνος, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβωσι τὰ περὶ τὴν χώραν ταύτην πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραξαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Ἀμερικανοὶ εἰς τὴν Καλιφορνίαν· ἀλλὰ περιῆλθον ὡς ἐκ τούτου εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς Θασίους, οἵτινες κατεῖχον πρὸ μικροῦ ἀξιόλογον τῆς χώρας ταύτης μέρος καὶ πολλὰς εἶχον ὑποτελεῖς ἐπὶ τῆς θρᾳκικῆς ἠπείρου πόλεις. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι πολιορκοῦσιν ἀμέσως τὴν Θάσον (¹) καὶ μετὰ διετῆ αὐτῆς ἀποκλεισμόν, 465 καὶ 463, ἀναγκάζουσιν αὐτὴν νὰ καθαιρέσῃ τὸ τεῖχος αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ τὰ πολεμικὰ πλοῖα, 33 τὸν ἀριθμόν, νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰ ἐπὶ τῆς ἠπείρου κτήματα καὶ μεταλλεῖα, νὰ καταβάλῃ ἀμέσως μεγάλην ἀποζημίωσιν καὶ νὰ πληρώνῃ τακτικῶς τοῦ λοιποῦ ἐτήσιον φόρον. Ὥστε καὶ αὕτη ἡ νῆσος, ἡ πρότερον ἐπὶ ἴσοις δικαίοις μετέχουσα τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, κατέστη ὑπήκοος τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ δὲ ἅλωσις αὕτη τῆς Θάσου συνδέεται καὶ μετὰ ἑτέρου τινὸς γεγονότος, κατὰ τοῦτο λόγου ἀξίου; ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προανάκρουσμα σπουδαίων πραγμάτων, βραδύτερον ἐπελθόντων. Οἱ Θάσιοι πολιορκούμενοι εἶχον ζητήσει κρυφίως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ὑπέ-

---

(¹) Τῆς ἐναντίον τῆς Θάσου ἐπιχειρήσεως ταύτης τοῦ Κίμωνος προηγήθη ἐν τῇ αὐτῇ στρατείᾳ καὶ ἑτέρα ἀξιοσημείωτος πολεμικὴ πρᾶξις τοῦ αὐτοῦ ἀνδρός. Ἦτο δὲ αὕτη στρατεία κατὰ τῶν ἐν τῇ Χερρονήσῳ ἔτι μενόντων Περσῶν. Οὗτοι προσβληθέντες ὑπὸ τοῦ Κίμωνος οὐ μόνον ἀντέστησαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς Θρᾷκας ἐκ τῆς μεσογείου Θρᾴκης ἐπεκαλέσαντο (Πλουτ. Β. Κίμ. 11)· ἀλλ' ὁ Κίμων, καίπερ μετ' ἐλαχίστης δυνάμεως ναυτικῆς ἐκπλεύσας ἐκ Πειραιῶς, κατεναυμάχησε τὰ τελευταῖα ἐν τοῖς ὕδασιν ἐκείνοις διατηρούμενα λείψανα τοῦ περσικοῦ ναυτικοῦ διὰ τεσσάρων μόνον πλοίων κυριεύσας τριακαίδεκα τῶν πολεμίων, καὶ ἀφοῦ ἐξήλασε τοὺς Πέρσας καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ τῆς Χερρονήσου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐκ τῆς Εὐρώπης ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντων Θρᾳκῶν καὶ τούτους νικήσας πᾶσαν τὴν Χερρόνησον (πᾶσαν δηλονότι τὴν ἀπὸ τῆς νῦν Καλλιουπόλεως μέχρι τοῦ νῦν φρουρίου Σετιλμπάχρ ἐκτεινομένην χώραν, κατέστησε κτῆσιν ἄμεσον ἀθηναϊκὴν (οὐχὶ συμμαχικὴν) ὡς ἦτο αὐτὴ καὶ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων.

σχοντο τῳόντι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἵνα περισπάσωσι τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὲν ἠδυνήθησαν μὲν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλ' ἡ συνεννόησις αὐτῶν αὕτη ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἠδιαφόρουν πρὸς τὴν προαγομένην ἐπίδοσιν τῆς πόλεως ἐκείνης. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντων γεγονότων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία τῆς Σπάρτης καὶ τῆς ἄλλης ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ πρὸ δεκαπενταετίας ὅλης σχεδὸν ἄσχετος διατελέσασα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, συνυφαίνεται αὖθις μετ' αὐτῆς.

Νόμισμα Θάσου
(Κεφαλὴ Σατύρου ἀμφιπρόσωπος, δύο ἀμφορεῖς)

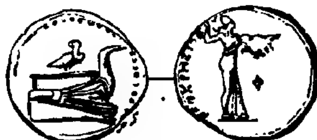
Τί συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν 15 τούτων ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης καὶ ἐφεξῆς, δὲν τὸ γνωρίζομεν εἰμὴ ἀτελέστατα. Τὸ ψήφισμα δι' οὗ ἡ ἐν Κορίνθῳ (¹) σύνοδος εἶχεν ἀπειλήσει ὅτι θέλει δεκατεύσει τοὺς Ἕλληνας ὅσοι, μὴ ἀναγκασθέντες, συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Πέρσου δὲν ἐξετελέσθη, ὡς φαίνεται. Ἀλλ' αἱ ταπεινωθεῖσαι Θῆβαι ἀπέβαλον ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν ἐπὶ τῆς ἄλλης Βοιωτίας ἡγεμονίαν αὐτῶν· αἱ Πλαταιαί, ἀνοικοδομηθεῖσαι, ἐξηκολούθησαν συμμαχοῦσαι μετὰ τῶν Ἀθηναίων· τῇ συνεργίᾳ τῶν Ἀθηναίων ὁμοίως ἀνῳκίσθησαν καὶ αἱ Θεσπιαί. Ἡ δὲ Σπάρτη περιωρίζετο εἰς μικρά τινα πράγματα, πρὸς τοὺς γείτονας Ἀρκάδας καὶ Τριφυλίους καὶ Ἀχαιούς, ὅτε αἴφνης, τῷ 464, ἔπαθε σεισμὸν φοβερόν, ἐξ οὗ κατεστράφη μέγα τῆς πόλεως μέρος καὶ ἐθανατώθησαν πλεῖστοι ἄνθρωποι, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι σπαρτιᾶται πολῖται. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ εἵλωτες, οἱ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ῥαδιουργηθέντες, ὥρμησαν ἐπὶ τὰ ὅπλα, προσλαβόντες δὲ συμμάχους καί τινας περιοίκους καὶ στρατεύσαντες ἐπὶ τὴν Σπάρτην μικροῦ ἐδέησε νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῆς. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ νέου καὶ ἀνδρείου βασιλέως Ἀρχιδάμου, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν καθυπετάχθησαν. Ἐπί τινα χρόνον ἐπέμενον ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν ἀνταγωνιζόμενοι· τελευταῖον ἐνικήθησαν, ἀλλὰ τότε καταλαβόντες τὴν Ἰθώμην, τὸ ἀρχαῖον τῶν μεσσηνίων αὐτῶν προπατόρων φρούριον, ὠχύρωσαν αὐτὴν καὶ ἐξηκολούθησαν αὐτόθι ἀμυνόμενοι τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετὰ παρέλευσιν 2 ἢ 3 ἐτῶν, ἀπελπισθέντες νὰ δαμάσωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν συμμάχων αὐτῶν, καὶ ἰδίως τῶν Αἰγινητῶν, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Πλαταιέων, διότι, ἂν καὶ ἡ Σπάρτη παρῃτήθη τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου, ἂν καὶ αἱ Ἀθῆναι συνεκρότησαν ἰδίαν ἐπὶ τούτῳ συμμαχίαν, ἡ ἀρχαία συμμαχία ἡ ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου συνομολογηθεῖσα δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλελυμένη.

Ὅτε ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου Ἀθηναίων αὕτη ἡ περὶ ἐπικουρίας αἴτησις τῶν Λακεδαιμονίων, ἤκμαζεν ἐνταῦθα ἡ μεταξὺ Κίμωνος καὶ Περικλέους ἔρις, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω. Καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἐξώρκισε τοὺς συμπολίτας νὰ μὴ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ φοβερωτάτου αὐτῶν ἀντιπάλου, ὁ δὲ

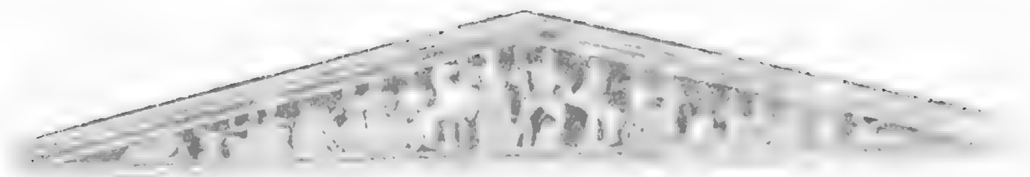
(¹) Τὴν σύνοδον ταύτην μετὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἐξέλασιν τῶν Μήδων βλέπομεν ἑδρεύουσαν ἐν Σπάρτῃ ὅπου κληθεὶς νὰ δικασθῇ ὑπ' αὐτῆς ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν προσῆλθε καὶ ἔφυγεν ἐκ Πελοποννήσου. Διελύθη δέ, ὡς ἦν εἰκός, σιωπηλῶς μετ' ὀλίγον, ἐκλιπόντος παντὸς ἀπὸ τοῦ βαρβάρου φόβου.

Κίμων ἐξ ἐναντίας ὑπεστήριζε παντὶ σθένι τὴν αἴτησιν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἄτοπον νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῆς ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις πλεῖστον μετὰ τὰς Ἀθήνας συνετέλεσεν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους. Ὁ Κίμων δὲν ἦτο ρήτωρ μέγας, ὤν κατὰ τοῦτο πολὺ τοῦ Περικλέους ὑποδεέστερος· ἀλλά, ὡς πᾶς ἄνθρωπος ἔχων σφοδρὰ πάθη καὶ ἰσχυρὰς πεποιθήσεις, ἠδύνατο εἴς τινας στιγμὰς νὰ μετεωρισθῇ μέχρι τῆς ἀληθοῦς εὐγλωττίας· καὶ μάρτυρες σύγχρονοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τῆς προκειμένης συζητήσεως ἀνεδείχθη λαμπρός, προσκαλέσας τοὺς Ἀθηναίους «μήτε τὴν Ἑλλάδα χωλὴν μήτε τὴν πόλιν ἑτερόζυγα περιιδεῖν γεγενημένην». Ὁμολογοῦμεν ὅτι, ἂν τὸ φρόνημα τοῦ Κίμωνος ἦτο γενναιότερον, ἡ γνώμη τοῦ Περικλέους ἦτο πολιτικωτέρα· διότι, ἂν ἐπὶ τέλους αἱ Ἀθῆναι ἤθελον νὰ αὐξήσωσι καὶ νὰ παγιώσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἑνώσωσιν ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν εἰς ἓν κράτος, τὸ συμφέρον αὐτῶν ἦτο νὰ μὴ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς τὴν μόνην πόλιν ἥτις ἠδύνατο νὰ ἀντιπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου βουλεύματος. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ζήτημα περιεπλέκετο ὑπὸ συμφερόντων τινῶν, τὰ ὁποῖα ἀφανῶς συνετέλουν εἰς τὸ νὰ μὴ δύνανται νὰ συμφωνήσωσιν ἐνταῦθα οἱ δύο ἐκεῖνοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Εἴδομεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ὅσον ἔνεστι πραγματικωτέραν ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, ὁ δὲ Κίμων ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων, καθ' ἃ εἶχον μὲν πάντες ἴσα δικαιώματα, ἀλλὰ πραγματικῶς ἡ ἐξουσία ἦτο εἰς χεῖρας τῶν εὐπορωτέρων, τῶν ἀρίστων πολιτῶν· διὸ ὁ μὲν Περικλῆς ἐλέγετο δημοκρατικός, ὁ δὲ Κίμων ἀριστοκρατικός· καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἀπεστρέφετο τὴν Σπάρτην, πρὸς τοῖς ἄλλοις ὡς πολεμιωτάτην πάσης δημοκρατικῆς ἀναπτύξεως, ὁ δὲ Κίμων εἶχε φιλικῶς πρὸς αὐτήν, ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τῆς τῶν ἀρίστων πολιτείας. Ὄχι ὅτι ὁ Κίμων ἐπόθησέ ποτε, ὡς πολλάκις κατηγορήθη, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μερίδα του διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Σπάρτης. Μετ' ὀλίγον ἐδόθη περίστασις καθ' ἣν τρανῶς ἀπέδειξεν ὅτι, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην φιλία του, οὐδέποτε ἐθυσίασεν εἰς αὐτὴν τὰ πολιτικὰ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντα. Ἀλλ' ὁ Κίμων δὲν ἦτο μόνος· εἶχεν ὀπαδούς, ὧν τινες, ὡς πολλάκις συμβαίνει, προχωροῦντες πολὺ περισσότερον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν καὶ ὄντες ἰδιοτελέστεροι περὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν διαγωγὴν ἤλπιζον διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Σπάρτης νὰ πολεμήσωσι τὰ νεωτεριστικὰ βουλεύματα τοῦ Περικλέους· διὰ δὲ τοῦτο ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι παντὶ σθένει τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τὴν παροῦσαν αὐτῆς ἀμηχανίαν. Δι' ἄλλους λοιπὸν λόγους ἦτο φιλολάκων ὁ Κίμων καὶ δι' ἄλλους τινὲς τῶν τῆς μερίδος αὐτοῦ, ἀλλά, ὡς πολλάκις ἐπίσης συμβαίνει, αἱ προαιρέσεις τῶν ὀπαδῶν ἐταυτίζοντο μὲ τὰς τοῦ ἀρχηγοῦ προαιρέσεις, ἡ δὲ ἀντίθετος μερὶς διὰ τοῦτο μάλιστα δὲν ἤθελε νὰ δοθῇ ἐπικουρία εἰς τὴν Σπάρτην. Οὐδὲν ἧττον, ὁ Κίμων, εἰς ὃν πολλὰ καὶ λαμπρὰ πολεμικὰ κατορθώματα περιεποίουν πλείστην ἔτι ἐν Ἀθήναις δύναμιν, ὑπερίσχυσε, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς οὗτος μετὰ 4.000 ἀνδρῶν εἰς βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀτέλεια τῆς πολιορκητικῆς τῶν Ἑλλήνων τέχνης ὥστε οὐδὲ ἡ συνδρομὴ αὕτη τῶν Ἀθηναίων ἐπήγαγεν ἀμέσως τὴν ἅλωσιν τῆς Ἰθώμης. Καὶ ἐν τούτοις ἤρχισαν νὰ παράγωνται ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπικούρων τούτων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσι τὴν πρὸς ἐκείνους ἀντιπάθειαν αὐτῶν καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποπτεύσωσιν αὐτοὺς ὡς δυναμένους νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν ἀποστατῶν· διὸ μετ' οὐ πολὺ ἀπέπεμψαν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὰ ἴδια, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχουσι χρείαν αὐτῶν, ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι σύμμαχοι παρέμειναν, ἡ δὲ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ὡς πρότερον.

Ἡ τοιαύτη ἔκβασις τῆς ἀποσταλείσης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικουρίας ἐξελήφθη ἐν Ἀθήναις, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὡς δεινὴ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ὕβρις, καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξασθενίσῃ μὲν τοὺς περὶ Κίμωνα, τοὺς προκαλέσαντας τὸ ἐπιχείρημα, νὰ ἐνισχύσῃ δὲ τοὺς περὶ Περικλέα, οἵτινες εἶχον ἀντισταθῆ εἰς αὐτό. Ὅθεν ὁ Περικλῆς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄνδρες, ὧν ἐπιφανέστατος ἦτο τότε ὁ Ἐφιάλτης, ὠφελούμενοι ἐπιτηδείως ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης μεταβολῆς εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀντίπαλον μερίδα διαθέσεις τῶν πολλῶν, ἐπεχείρησαν, ἐν τῷ ἅμα, περί τε τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς πολιτείας σχέσεις, διαφόρους νεωτερισμούς, δι' ὧν κατεφέρετο πληγὴ καιρία συγχρόνως κατά τε τῆς μερίδος ἐκείνης καὶ κατὰ τῆς Σπάρτης αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων δὲν θέλομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναφέρει εἰμὴ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦ Κίμωνος. Ἕνεκα τῆς κορυφωθείσης τότε μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων ἔριδος κατέστη ἀναγκαία αὖθις ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πολυθρυλήτου ταύτης θεσμοθεσίας· καὶ ἐπειδὴ τὸ πλῆθος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσηλοῦτο εἰς τοὺς περὶ τὸν Περικλέα, κατώρθωσεν οὗτος νὰ ἀπαρτίσῃ τὰς 6.000 ψήφους ὅσαι ἦσαν ἀπαραίτητοι ἵνα ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως ὁ μέγας αὐτοῦ ἀνταγωνιστής. Ἐνταυτῷ δέ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, οἱ Ἀθηναῖοι διέλυσαν μὲν ἤδη ἐπισήμως τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν ἣν εἶχον συνομολογήσει πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς, συνωμολόγησαν δὲ συμμαχίας νέας, ὅλως πολεμίας πρὸς τὴν Σπάρτην.

Νόμισμα Φασηλιτῶν
(Πρῷρα πλοίου καὶ Πρόμαχος Ἀθηνᾶ)

Ἀναπαράστασις τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ. ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ Ἄργος εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστη ἄλλοτε, ὅτε κατετροπώθη ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ Κλεομένους· καί, ὡς ἔκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, καθυπέταξεν ἤδη τοὺς περὶ αὐτὸ Τιρυνθίους, Μυκηναίους, Κλεωναίους· ἔσωζε δὲ πάντοτε τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης φθόνον· ὅθεν προθυμότατα ἐδέχθη τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Θεσσαλοὶ πάλιν ἐμνησικάκουν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἕνεκα τῆς εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἐπιδρομῆς τοῦ Λεωτυχίδου. Ἔσπευσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι νὰ ταχθῶσιν εἰς τὴν νέαν ταύτην συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων. Τελευταῖον τὰ Μέγαρα ἦσαν εἰς συνεχεῖς διενέξεις περὶ γῆς ὅρων πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν Κορινθίους, καὶ μὴ ἐλπίζοντα παρὰ Λακεδαιμονίων προστασίαν τινὰ διέλυσαν τὰς πρὸς τούτους ὁμολογίας καὶ ἡνώθησαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων· ὥστε ἡ ἡγεμονία τούτων, ἡ πρὸ καιροῦ ἰσχυροτάτη κατὰ θάλασσαν, ἐξηπλώθη ἤδη καὶ εἰς μέγα μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς [1]

---

(1) Ἰδὲ Θουκυδ. Α΄ 103. Ἡ Ἰθώμη μετὰ δεκαετῆ πολιορκίαν παρεδόθη τοῖς Λακεδαιμονίοις διὰ συμβάσεως, δι' ἧς ὑπεχρεοῦντο οἱ πολιορκούμενοι Μεσσήνιοι νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου ὑπόσπονδοι καὶ νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ μηδεὶς εἰς αὐτὴν ἐπὶ ποινῇ τοῦ εἶναι δοῦλος τοῦ πρώτου συλλαμβάνοντος αὐτόν. Εἰς τὴν τοιαύτην ἐνδοτικότητα τῶν Λακεδαιμονίων συνετέλεσε καί τις δελφικὸς χρησμὸς λέγων αὐτοῖς «τὸν ἱκέταν τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα ἀφιέναι». Τοὺς οὕτως ἐξελθόντας μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων Μεσσηνίους δεξάμενοι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδοσαν αὐτοῖς τὴν πρὸ ὀλίγου ἀπὸ Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν ἀφαιρεθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν Ναύπακτον. Οἱ Μεσσήνιοι οὗτοι διετέλεσαν πιστοὶ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων. Τότε δὲ καὶ οἱ Μεγαρεῖς ἐλθόντες εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Κορινθίους προσεχώρησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων ἀποστάντες ἀπὸ Λακεδαιμονίων. Οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβον τότε τὰ Μέγαρα καὶ τὸν ναύσταθμον *Πηγάς*, ᾠκοδόμησαν δὲ μακρὰ τείχη πρὸς τὸν ἕτερον μεγαρικὸν λιμένα Νίσαιαν. Ἐφρούρουν δ' οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι πᾶσαν τὴν Μεγαρίδα ἐναντίον τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων.

Ἑλλάδος, ἐνῷ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξηκολούθουν πολιορκοῦντες τὴν Ἰθώμην, μηδὲν δυνάμενοι νὰ πράξωσιν ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν.

Ἀλλ' ἂν οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον δεδεμένας τὰς χεῖρας οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠπράκτησαν· καὶ περὶ τὸ 460 ἔτος ἀπεφάσισαν νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ τῶν Αἰγινητῶν. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἔβλεπον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ ἐπιθετικῶν καὶ ἰσχυρῶν πολεμίων, πρὸς μεσημβρίαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων, πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Ἀθηναίων. Οἱ δὲ Αἰγινῆται, πρὸ καιροῦ ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν ὑπερπλεονάσασαν ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν νὰ προλάβωσι τὸν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον. Μήπως ὁ Περικλῆς δὲν συνήθιζε νὰ λέγῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὴν Αἴγιναν ὡς λήμην τοῦ Πειραιῶς; καὶ μήπως οἱ Αἰγινῆται, οἱ ἄλλοτε θαλασσοκράτορες Αἰγινῆται, δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι πολὺ δικαιότερον τὸν νεωστὶ ἀκμάσαντα Πειραιᾶ ὡς λήμην τῆς Αἰγίνης; Οἱονδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἔτρεφον κατὰ τῶν Ἀθηναίων πάθος αἱ πόλεις αὗται, δὲν ἤθελον ἴσως τολμήσει νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν παντοδυνάμων ἐκείνων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν δὲν ἔβλεπον αὐτοὺς ἀπασχολήσαντας τὸ πλεῖστον τῶν δυνάμεων εἰς ποικίλας καὶ ἀπωτάτας ἐκστρατείας. Τῳόντι, τῷ 460 ἔτει, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιδιώκοντες δραστηρίως τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, εἶχον ἐκπέμψει διακοσίας τριήρεις εἰς Κύπρον, εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Μέμφιδος, εἰς βοήθειαν τοῦ Λίβυος Ἰνάρω, τοῦ ἀποστάντος αὐτόθι κατὰ τοῦ Ἀρταξέρξου. Ὁ τρόμος τοῦ μεγάλου βασιλέως ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε ἔστειλεν εἰς Σπάρτην τὸν πέρσην Μεγάβαζον μετὰ χρημάτων πολλῶν, ἵνα καταπείσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν. Καὶ ὁ μὲν Μεγάβαζος βλέπων τοὺς Λακεδαιμονίους μηδὲν δυναμένους νὰ πράξωσιν ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς τὴν Ἀσίαν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, οἱ Αἰγινῆται καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἤλπισαν οὐδὲν ἧττον ὅτι θέλουσι καὶ μόνοι ἐπιτύχει, εὑρίσκοντες τὰς Ἀθήνας ἐρήμους προμάχων. Ἀλλ' ἠπατήθησαν, διότι μετά τινας μικροτέρου λόγου ἀξίας καὶ ἀμφιρρόπους συμπλοκάς, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συγκροτηθείσης περὶ Αἴγιναν ναυμαχίας μεγάλης, τὸ ναυτικὸν τῆς νήσου ταύτης ἔπαθε καταστροφὴν ἀνεπανόρθωτον (¹). Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκυρίευσαν 70 τριήρεις καὶ ἀποβιβάσαντες ἐπὶ τῆς νήσου ἰσχυρὰν πεζικὴν δύναμιν ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως, στρατηγοῦντος Λεωκράτους τοῦ Στροίβου. Ἐν ταὐτῷ δέ, ἐπειδὴ οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι, πέμψαντες ἀφ' ἑνὸς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Αἰγινήτας ἐπικουρίαν 300 ὁπλιτῶν, ἐπεχείρησαν ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Μεγάρων οἱ Ἀθηναῖοι συγκροτήσαντες ἐκ τοῦ προχείρου στρατιὰν ἀπὸ τῶν πρε-

(¹) Ὁ Θουκιδίδης (Α' 107) παρίστησι τὴν μάχην *ἰσόρροπον* γενομένην καὶ τὴν νίκην ἀντιποιουμένην ὑφ' ἑκατέρου τῶν διαμαχομένων, ἀλλ' ὁμολογεῖ ὅτι οἱ μᾶλλον κρατήσαντες ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι· «καὶ μάχης γενομένης *ἰσορρόπου* πρὸς Κορινθίους διεκρίθησαν ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐνόμισαν αὐτοὶ ἑκάτεροι οὐκ ἔλασσον ἔχειν ἐν τῷ ἔργῳ. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι (ἐκράτησαν γὰρ ὅμως μᾶλλον) ἀπελθόντων τῶν Κορινθίων τροπαῖον ἔστησαν· οἱ δὲ Κορίνθιοι κακιζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει πρεσβυτέρων καὶ παρασκευασάμενοι ἡμέρας ὕστερον δώδεκα μάλιστα ἐλθόντες, ἀντέστησαν τροπαῖον καὶ αὐτοὶ ὡς νικήσαντες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκβοηθήσαντες ἐκ τῶν Μεγάρων τούς τε τροπαῖον ἱστάντας διαφθείρουσι καὶ τοὺς ἄλλους συμβαλόντες ἐκράτησαν». Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔτει 459-458.

βυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων πολιτῶν συγκειμένην, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμενον τότε ἐν τῇ πόλει, κατέφερον, στρατηγοῦντος τοῦ Μυρωνίδου, καὶ κατὰ ξηρὰν πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὧν οἱ περισωθέντες ἐπανῆλθον κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια (¹).

Καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἠρκέσθη ἡ θαυμαστὴ ἐκείνη διὰ τὴν ἀνεξάντλητον δραστηριότητά της πόλις· ἀλλ' ἐπεχείρησε συγχρόνως, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Περικλέους ἔργον κολοσσιαῖον, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὴν πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα γενομένην μεγάλην ὀχύρωσιν τῶν Παρισίων. Ἡ σωτηρία τῆς πρωτευούσης παντὸς κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων αὐτοῦ μελημάτων, διότι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι συμπεπυκνωμέναι αἱ κύριαι ἠθικαὶ καὶ ὑλικαὶ δυνάμεις αἱ διέπουσαι τὴν τύχην τοῦ ἔθνους· τοῦτο δὲ ἦτο μάλιστα ἀληθὲς ὡς πρὸς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ὅπως ἔχουσι τὰ σημερινὰ κράτη. Τὴν σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσίας εἶναι πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας, ἧς ἡ πρωτεύουσα εἶναι μὲν μέρος σπουδαιότατον, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τὴν πολιτείαν· ὥστε ἡ ἅλωσις τῆς πρωτευούσης εἶναι μὲν πάντοτε συμφορὰ βαρεῖα, ἀλλὰ δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὴν καταστροφὴν τοῦ ὅλου ἔθνους, τὸ ὁποῖον δύναται, ἀλλαχοῦ συγκεντρούμενον, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ἄμυναν. Ἀλλὰ τὰ διάφορα τμήματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν ἀπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν. Αἱ πόλεις ὧν προΐσταντο αἱ Ἀθῆναι ἔσῳζον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, περιωρισμένην μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἡγεμόνες τῶν πόλεων ἐκείνων. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ μιᾶς πολιτείας ἐπιβεβλημένης εἰς πολλὰς ἄλλας ὅθεν ἅμα αἱ Ἀθῆναι ἤθελον περιπέσει εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἅμα δηλαδὴ ἡ ἐπιβεβλημένη πολιτεία ἤθελε λείψει ἐκ μέσου, αἱ λοιπαὶ ἤθελον ἀναλάβει ἀμέσως ὁλόκληρον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, ὅ ἐστι τὸ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα ἔμελλε διὰ μιᾶς νὰ καταρρεύσῃ. Ὁ Περικλῆς ἐνόησε τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην ἀλήθειαν. Ναὶ μὲν ἡ πόλις εἶχεν ὀχυρωθῇ ἔτι ἐπὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ὁ Πειραιεὺς ὡσαύτως. Ἀλλὰ τὸ μεσόγειον τῶν Ἀθηνῶν φρούριον ἠδύνατο νὰ κυκλωθῇ διὰ μεγάλης πεζικῆς τῶν Πελοποννησίων στρατιᾶς, καί, ἐπὶ μακρὸν ἀποκλεισθέν, νὰ περιέλθῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδοθῇ· ἡ κατὰ ξηρὸν δύναμις τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἐνάμιλλος ὁλοκλήρου τῆς πελοποννησιακῆς δυνάμεως. Ὁ Πειραιεὺς ἦτο βεβαίως ἀπόρθητος, διότι θαλασσοκρατούντων τῶν Ἀθηναίων, οἱ πολέμιοι δὲν εἶχον πῶς νὰ τὸν ἀποκλείσωσιν, ἐξ ἐφόδου δὲ ἢ διὰ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἡ ἅλωσίς του ἦτο ὅλως ἀπίθανος, ἀφοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν κατώρθουν νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἰθώμην. Ἀλλὰ καὶ μόνου τοῦ ἄστεως ἡ ἀπώλεια ἤθελεν ἐπιφέρει ζημίαν ἀνεπανόρθωτον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἐν αὐτῷ κατῴκουν τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν γένη, ἐν αὐτῷ εὑρίσκοντο τὰ σεβαστότερα ἱερά, ἐν αὐτῷ ἠγείροντο τὰ λαμπρότερα μνημεῖα. Τούτου ἕνεκα ὁ Περικλῆς ἐξέφρασε πολλάκις τὴν λύπην του, διότι ἡ Ἀττικὴ δὲν ἦτο νῆσος, ὡς ἂν προαισθανόμενος τὸ σημερινὸν ἀγγλικὸν κράτος· καὶ ἐν τῷ περιφήμῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου

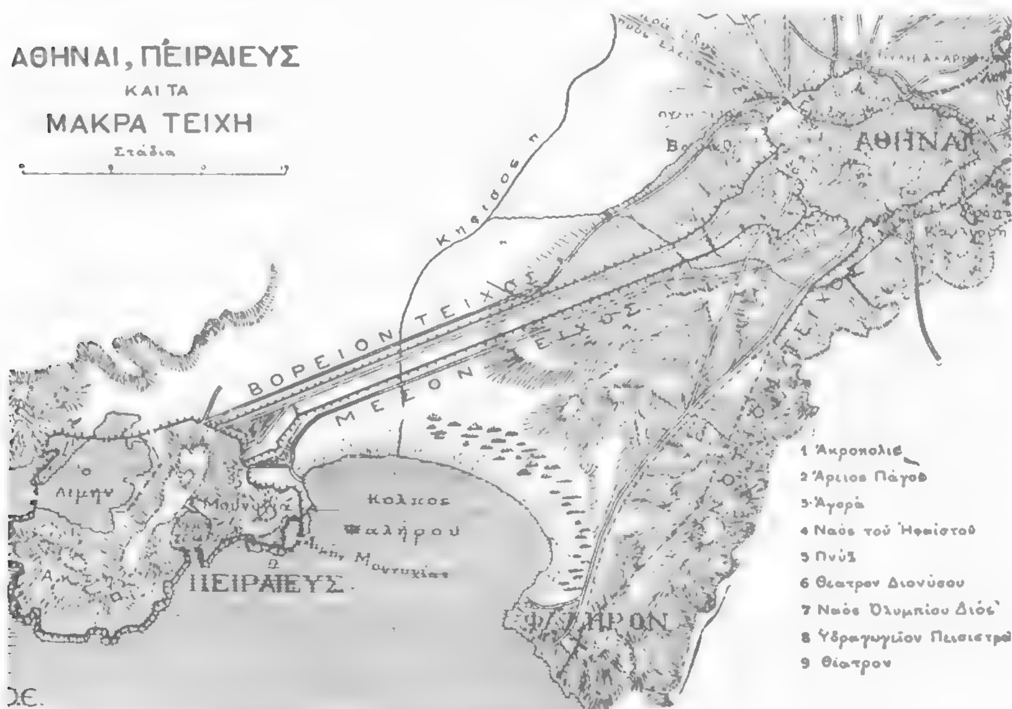
(¹) Περὶ τῆς μάχης ταύτης ἢ περὶ τῆς ἐν 641 μνημονευθείσης, ἀλλ' ἰδίως περὶ τοῦ Μαρωνίδου, λέγει ὁ Διόδωρος τάδε (ΙΑ' 81-82)· «Ταύτην δὲ τὴν παράταξιν Ἀθηναῖοι μόνοι διακινδυνεύσαντες ἐνίκησαν καὶ πρὸς Ἑλλήνων τοὺς ἀρίστους διηγωνίσαντο. Τῶν δὲ συγγραφέων, καίπερ τῆς μάχης ταύτης ἐπιφανῶς γεγενημένης, οὐδεὶς οὔτε τὸν τρόπον αὐτῆς οὔτε διάταξιν ἐνέγραψε. Μυρωνίδης μὲν οὖν ἐπιφανῶς μάχῃ νικήσας τοὺς Βοιωτοὺς ἐνάμιλλος ἐν ἁμίλλαις ἐγεννήθη τοῖς πρὸ αὐτοῦ γενομένοις ἡγεμόσιν ἐπιφανεστάτοις Θεμιστοκλεῖ καὶ Μιλτιάδῃ καὶ Κίμωνι».

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΙΛΩΤΩΝ (464 π.Χ.)

(Ἔρνστ Ἄλλαν Στούρμ) (Α. β' 155)

καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης, ἀφοῦ ἀντιπαρέθεσε τὰς δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ παρέστησε τούτους ἰσχυροτέρους, καθὸ θαλασσοκράτορας, «μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος», ἀνέκραζε. «Σκέψασθε δέ, εἰ γὰρ ἦμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν;». Ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τέλους δὲν ἦσαν νησιῶται, ὁ Περικλῆς ἐσκέφθη πῶς ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ μέχρι τινὸς τὴν φυσικὴν ταύτην ἔλλειψιν καὶ ἐπενόησε νὰ ἀπονησώσῃ τοὐλάχιστον τὴν πρωτεύουσαν, δηλαδὴ νὰ ἑνώσῃ τὰς

Ἀθήνας μὲ τὴν θάλασσαν τοιουτοτρόπως ὥστε ὅσῳ ἀπίθανος ἦτο τῶν λιμένων ἡ ἅλωσις τόσῳ ἀπίθανος νὰ εἶναι καὶ ἡ ἅλωσις τοῦ ἄστεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατεσκεύασε τὰ λεγόμενα μακρὰ τείχη, ὅ ἐστιν ἓν τεῖχος ἔχον μὲν μῆκος 40 σταδίων, συνδέον δὲ τὸ φρούριον τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ τοῦ Πειραιῶς φρούριον καὶ ἓν ἕτερον τεῖχος, ἔχον μὲν μῆκος 35 σταδίων, συνδέον δὲ τὰς Ἀθήνας μὲ τὸ Φάληρον. Τὰ μακρὰ ταῦτα τείχη εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐξασφαλίζωσιν εὐρύτατον μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης χῶρον, εἰς ὃν οἱ κάτοικοι τῆς ἄλλης Ἀττικῆς, ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ εὑρίσκωσιν ἀνέτως ἄσυλον, οὐ μόνον δι' ἑαυτοὺς ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν. Τὸ γιγάντειον τοῦτο ἐπινόημα τοῦ Περικλέους, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μεγάλα πολεμικὰ τοῦ Κίμωνος (¹) κατορθώματα, συντελεῖ πρὸς τοῖς

(¹) Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ ὅτι καὶ ὁ Κίμων συνετέλεσεν οὐ σμικρὸν εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῶν Ἀθηνῶν, αὐτὸς πρὸ πάντων, διὰ τῶν λαμπρῶν νικῶν ἐν τῇ στρατείᾳ τοῦ 465 καὶ διὰ τοῦ ἐντεῦθεν κομισθέντος εἰς Ἀθήνας μεγάλου πλούτου ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν λαφυραγωγηθέντων. Οὐ μόνον δὲ τὸ νότιον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως ἐκτίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ θεμελίωσις τῶν μακρῶν τειχῶν ἦν, ὡς φαίνεται, ἔργον τοῦ Κίμωνος (Πλουτ.Β. Κίμ. 10)· «Πραθέντων δὲ τῶν

ἄλλοις εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Ὁ Κίμων ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐπιθέσεως, ὁ δὲ Περικλῆς πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀμύνης.

Ὅτε οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔμαθον τὸ νέον τοῦτο ἐπιχείρημα τῶν Ἀθηναίων, ἐξύπνησαν τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ληθάργου αὐτῶν. Ἂν καὶ δὲν εἶχον ἔτι καθυποτάξει τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἵλωτας, ἐνόμισαν ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δώσωσιν ἤδη σημεῖον ζωῆς· καὶ συγκροτήσαντες στρατὸν 1500 ἰδίων ὁπλιτῶν καὶ μυρίων συμμάχων ἐξῆλθον, περὶ τὸ 456 ἔτος, τῆς Πελοποννήσου, ἡγουμένου τοῦ Νικομήδους, τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλειστοάνακτα. Πρόφασις τῆς ἐξόδου ἦτο νὰ βοηθήσωσι τοὺς κατοίκους τῆς μικρᾶς χώρας Δωρίδος, καθ' ὧν εἶχον ἐπιτεθῆ πρὸ μικροῦ οἱ Φωκεῖς· ὑποχωρησάντων δὲ ἀμέσως τῶν Φωκέων, ὁ στρατὸς τῶν Πελοποννησίων ἐτράπη εἰς ἔργον ἕτερον, ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ να κατασκευάσῃ ἰσχυρόν τινα ἀντίπαλον τῶν Ἀθηναίων, ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ γειτονίᾳ. Εἴδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι, ἕνεκα τοῦ μηδισμοῦ αὐτῶν, εἶχον σφόδρα ταπεινωθῆ καὶ ἀποβάλει τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἤδη ὁ στρατὸς τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων ἀφεὶς κατὰ μέρος τὰς δυσαρέστους ταύτας ἀναμνήσεις ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν καὶ εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ εἰς αὐτὰς τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις, παραδίδων τὰς κυβερνήσεις τῶν πόλεων τούτων εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς, καὶ ἴσως ἐξορίζων τοὺς ἀντιπολιτευομένους. Αἱ Θῆβαι, ἀναλαβοῦσαι οὕτω τὴν ἀρχαίαν δύναμιν, ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προμαχὼν κατὰ πάσης περαιτέρω πρὸς τὴν ἤπειρον ἐξαπλώσεως τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἤλπισαν καὶ ἄλλο τι. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τινὲς τῶν ἐν Ἀθήναις ἀριστοκρατικῶν, δηλαδὴ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν νεωτερισμῶν τοῦ Περικλέους, ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης, πρὸς περιστολὴν τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὅθεν οἱ τοιοῦτοι ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι κρυφίως μετὰ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Πελοποννησίων προσκαλοῦντες αὐτοὺς νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἵνα καθαιρέσωσι τὸν δῆμον καὶ τὰ οἰκοδομούμενα μακρὰ τείχη (1). Ὁ ἐντεῦθεν προκύψας κίνδυνος ὑπῆρξε τόσῳ δεινότερος ὅσῳ ὑπόνοια

αἰχμαλώτων λαφύρων, εἴς τε τἆλλα χρήμασιν ὁ δῆμος ἐρρώσθη καὶ τὸ νότιον τεῖχος κατεσκεύασεν ἀπ' ἐκείνης εὐπορήσας τῆς στρατείας. Λέγεται δὲ καὶ τῶν μακρῶν τειχῶν ἃ σκέλη καλοῦσι συντελεσθῆναι μὲν ὕστερον τὴν οἰκοδομίαν, τὴν δὲ πρώτην θεμελίωσιν εἰς τόπους ἑλώδεις καὶ διαβρόχους τῶν ἔργων ἐμπεσόντων ἐρεισθῆναι διὰ Κίμωνος ἀσφαλῶς χάλικι πολλῇ καὶ λίθοις βαρέσι τῶν ἑλῶν πιεσθέντων ἐκεῖ ου χρήματα πορίζοντος καὶ διδόντος».

(1) Ὁ Θουκυδίδης (Α' 107) ἀποδίδωσιν ἁπλῶς εἰς λόγους καὶ ἀνάγκας στρατιωτικὰς τὴν εἰς Βοιωτίαν εἰσέλασιν τῶν Σπαρτιατῶν. Διότι φοβούμενοι μὴ ἐπιστρέφοντες ἐκ Δωρίδος κατὰ θάλασσαν διὰ τοῦ Κρισαίου κόλπου κωλυθῶσι τῆς διαβάσεως ὑπὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, οὐχὶ δὲ ἀσφαλῆ νομίζοντες καὶ τὴν κατὰ γῆν διὰ τῆς Γερανείας ἐπάνοδον ἕνεκα τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατοχῆς τῶν Μεγάρων ἀπεφάσισαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς Βοιωτίαν καὶ περιμένοντες ἐνταῦθα νὰ σκεφθῶσι τίνι τρόπῳ ἀσφαλέστερον θὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε. Εἰς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν αὐτῶν συνετέλεσε, κατὰ Θουκυδίδην πάντοτε, καὶ ἡ πρόσκλησις, ἣν ἔπεμψαν αὐτοῖς κρυφίως ἄνδρες τινὲς ἀθηναῖοι ὀλιγαρχικοὶ «ἐλπίσαντες δῆμόν τε καταπαύσειν καὶ τὰ μακρὰ τείχη οἰκοδομούμενα». Ταῦτα δὲ ἀκριβῶς ἠνάγκασαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ στρατεύσωσι πανδημεὶ ἐναντίον τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Λακεδαιμονίων, μεθ' ὧν, ἐννοεῖται, ἡνώθησαν οἱ ὀλιγαρχούμενοι τότε Βοιωτοί, ἐνῷ εἰς τοὺς Ἀθηναίους προσῆλθον χίλιοι Ἀργεῖοι καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συμμάχων, καὶ οὕτω συνεκροτήθη ἡ ἐν Τανάγρᾳ μάχη, ἧς ὁ χρόνος τιθέμενος συνήθως εἰς τὸ ἔτος 457 π.Χ. δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστός, διότι τὰ καθέκαστα τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου ταύτης δὲν εἶναι ἀκριβῶς καθωρισμένα κατὰ χρόνον.

ἐπεκράτει μήπως ὁ ἐξωστρακισμένος Κίμων συμπράξῃ μετὰ τῶν συνωμοτῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων. Ὅθεν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, θέλοντες νὰ προλάβωσι τὸ πρᾶγμα, παραλαμβάνουσι τὴν στρατιὰν τὴν ὑπὸ τὸν Μυρωνίδην ἐν Μεγάροις κατὰ τῶν Κορινθίων πολεμήσασαν, ἔτι δέ τινας συμμάχους, Ἀργείους, Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους, καὶ ἐξέρχονται εἰς Βοιωτίαν, πρὸς τὰ περὶ Τάναγραν μέρη. Ἅμα δὲ ἐξῆλθον τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς, συνέβη γεγονὸς τὸ ὁποῖον λαμπρῶς ἀπέδειξε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων τοῦ Κίμωνος. Ὁ ἐξόριστος ἐκεῖνος, ὁ τοσάκις στρατηγήσας καὶ νικηφορήσας, προσελθὼν ἐζήτησεν ὡς χάριν νά τῳ ἐπιτραπῇ νὰ ἀγωνισθῇ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης εἰς τὰς τάξεις τῆς φυλῆς αὐτοῦ τῆς Οἰνηίδος. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ μὴ εἰσακουσθῇ ἡ δέησίς του. Τότε οὗτος ἀπερχόμενος προέτρεψε τοὺς φίλους του, Εὔθιππον τὸν ἀναφλύστιον καὶ τοὺς ἄλλους, ὅπως δι'ἔργων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ἀποδείξωσιν ὁπόσον ἀνυπόστατος ἦτο ἡ περὶ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ ἐπικρατήσασα ὑπόνοια. Τῷόντι, συγκροτηθείσης περὶ Τάναγραν μάχης φονικῆς, οἱ φίλοι τοῦ Κίμωνος, οἵτινες ἐκράτησαν τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ καὶ ἔθεσαν αὐτὴν ἐν τῇ τάξει ἣν ἔμελλεν ἐκεῖνος νὰ καταλάβῃ, τοσοῦτον ἐκθύμως ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν πολεμίων ὥστε ἔπεσον ἐξ αὐτῶν ἑκατόν. Ἀφειδῶς δ' ἐξέθηκεν ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων καὶ ὁ Περικλῆς μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς Ἀκαμαντίδος. Καὶ ἐνικήθησαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι, ἰδίως διὰ τὴν ἀπιστίαν τῶν Θεσσαλῶν ἱππέων, οἵτινες,ἀκμάζοντος τοῦ ἀγῶνος, ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους· οὐδὲν ἧττον, οὗτοι πεισθέντες ἤδη ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μεθ' ὧν εἶχον συνεννοηθῆ οὔτε πολλοὶ ἦσαν οὔτε ἰσχυροὶ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν,ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Μεγαρίδος εἰς τὰ ἴδια. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέδειξαν ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐταπεινώθησαν ὑπὸ τῆς ἥττης ἀλλ' ἤντλησαν ἐν αὐτῇ νέας ἀφορμὰς δυνάμεων. Πρὸ πάντων ἔκλινον ἤδη τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῆς ἀπαραμίλλου ἀρετῆς τοῦ Κίμωνος καὶ ἔσπευσαν νὰ καταργήσωσι τὸ περὶ ὀστρακισμοῦ αὐτοῦ ψήφισμα, τοῦ Περικλέους ὑποβαλόντος τὴν περὶ τούτου πρότασιν. «Οὕτω τότε πολιτικαὶ μὲν ἦσαν αἱ διαφοραί, μέτριοι δ' οἱ θυμοί, καὶ πρὸς τὸ κοινὸν εὐανάκλητοι συμφέρον· ἡ δὲ φιλοτιμία πάντων ἐπικρατοῦσα τῶν παθῶν, τοῖς τῆς πατρίδος ὑπεχώρει καιροῖς», λέγει κάλλιστα ὁ Πλούταρχος, διηγούμενος ἐν βίῳ Κίμωνος τὰ περὶ ἀνακλήσεως αὐτοῦ ταύτης ἐκ τῆς ἐξορίας. Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης διαλλαγῆς τῶν δύο ἐπιφανεστάτων αὐτῶν ἀνδρῶν παραδόξως ἐπιρρωσθέντες οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέβαλον αὖθις εἰς Βοιωτίαν, Μυρωνίδου στρατηγοῦντος, ἑξήκοντα καὶ δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Τανάγρᾳ μάχην. Οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη ἀπέλθει, ἡ δ' ἀντεπεξελθοῦσα δύναμις τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Βοιωτῶν ἐνικήθη κατὰ κράτος ἐν Οἰνοφύτοις· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν κύριοι τῶν τε Θηβῶν καὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀνέτρεψαν τὰ προενεργηθέντα ὑπὸ τῆς Σπάρτης, ἐσύστησαν ἁπανταχοῦ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἐξώρισαν τοὺς φίλους τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἀριστοκρατικούς. Καὶ δὲν προσεκτήσαντο τότε τὴν Βοιωτίαν μόνην ἀλλὰ καὶ ἡ Φωκὶς καὶ ἡ Λοκρὶς ἀλληλοδιαδόχως κατετάχθησαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν συμμάχων αὐτῶν.

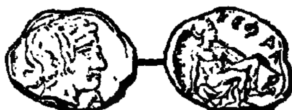
Τὰς κατακτήσεις ταύτας ἐπέστεψε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 455 ἥ τε συμπλήρωσις τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ἡ τῆς Αἰγίνης κατατρόπωσις. Ἡ νῆσος αὕτη ἠναγκάσθη

---

(1) Ἡ βουλὴ τῶν πεντακοσίων κατὰ Πλούταρχον (Β. Κίμ. 14) «ἀπηγόρευσε τοῖς στρατηγοῖς μὴ δέχεσθαι τὸν ἄνδρα».

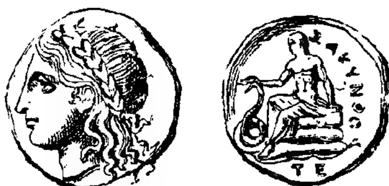
νὰ καταλύσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς ναῦς καὶ νὰ συνομολογήσῃ τὴν εἰς αὐτοὺς πληρωμὴν τακτικοῦ ἐτησίου φόρου. Μετ' οὐ πολὺ δ' ὁ ναύαρχος αὐτῶν Τολμίδης ὁ Τολμαίου, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον, ἐνέπρησε τοὺς λιμένας τῶν Λακεδαιμονίων Μεθώνην καὶ Γύθειον, ἐκυρίευσε τὴν Χαλκίδα, Κορινθίων πόλιν, ἐκυρίευσε τὴν Ναύπακτον, τὴν εἰς Λοκροὺς (¹) τοὺς Ὀζόλας ἀνήκουσαν, καὶ προσέλαβεν εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν οὐ μόνον τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κεφαλληνίαν ἀλλὰ καί τινας ἀχαϊκὰς πόλεις. Τὴν ἀδιάκοπον ταύτην τῶν θριάμβων σειρὰν διέκοπτον ἐνίοτε ἀτυχήματά τινα. Κατὰ τὸ 454 ἔτος ὁ Περικλῆς, ὅστις σπανίως ηὐδοκίμει περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα(²), οὔτε τὴν Ἀκαρνανίαν ἠδυνήθη νὰ καθυποτάξῃ οὔτε τοὺς ἀποστάντας Θεσσαλοὺς νὰ ἀνακτήσῃ· καὶ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ ἑξαετεῖς (³) ἐν Αἰγύπτῳ ἀγῶνας κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τοῦ 460—455, ὑπέστησαν αὐτόθι φθορὰν ὁλοσχερῆ, ἀπέβαλον ἕνα τῶν μεγίστων στόλων ἐξ ὅσων συνεκρό-

—Νομίσματα :
Κεφαλληνίας

(Κέφαλος. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως Κέφαλος καθήμενος καὶ κρατῶν δόρυ)

Ζακύνθου

(Ἀπόλλων ἐστεφανωμένος, Ἀσκληπιὸς θωπεύων ὄφιν)

(¹) *Οἱ Λοκροὶ οἱ Ὀπούντιοι*, οἵτινες ἔδοσαν καὶ ὁμήρους ἑκατὸν ἄνδρας ἐκ τῶν πλουσιωτάτων αὐτῶν, δὲν μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐν ταῖς κατὰ τὴν στρατείαν ταύτην κυριευθείσαις πόλεσι, φαίνεται δὲ ἐκ τῆς ὅλης παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ ἀφηγήσεως ὅτι τῆς Ναυπάκτου ἡ ἅλωσις συμπίπτουσα τῇ παραδόσει τῆς Ἰθώμης (γενομένῃ δεκάτῳ ἔτει μετὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 464) ἐγένετο τῷ 454 π.Χ., τρία ἔτη δηλονότι πρὸ τοῦ ὑποτιθεμένου χρόνου τῆς μάχης τῆς Τανάγρας. Καὶ ὅμως ἐκτίθησιν ὁ Θουκυδίδης τὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἰθώμης ἄνευ χρονολογικῆς τάξεως, ἐν τοῖς πολὺ πρὸ τῆς μάχης τῆς Τανάγρας γεγονόσιν.

(²) Καὶ ὅμως *περὶ τῶν στρατηγιῶν* τοῦ Περικλέους ἴδ. Πλουτ. Β. Περικλ.§19-20 «Τῶν δὲ στρατηγιῶν ἠγαπήθη μὲν ἡ περὶ Χερρόνησον αὐτοῦ μάλιστα· ἐθαυμάσθη δὲ καὶ διεβοήθη πρὸς τοὺς ἐκτὸς ἀνθρώπους περιπλεύσας Πελοπόννησον, ἐκ Πηγῶν τῆς Μεγαρικῆς ἀναχθεὶς ἑκατὸν τριήρεσιν. Οὐ γὰρ μόνον ἐπόρθησε τῆς παραλίας πολλήν, ὡς Τολμίδης πρότερον, ἀλλὰ καὶ πόρρω θαλάττης προελθὼν τοὺς ἀπὸ τῶν νεῶν ὁπλίτας, τοὺς μὲν ἄλλους εἰς τὰ τείχη συνέστειλε δείσαντας αὐτοῦ τὴν ἔφοδον, ἐν δὲ Νεμέᾳ Σικυωνίους ὑποστάντας καὶ συνάψαντας μάχην κατὰ κράτος τρεψάμενος ἔστησε τρόπαιον. Ἐκ δ' Ἀχαΐας φίλης οὔσης στρατιώτας ἀναλαβὼν εἰς τὰς τριήρεις ἐπὶ τὴν ἀντίπεραν ἤπειρον ἐκομίσθη στόλῳ καὶ παραπλεύσας τὸν Ἀχελῷον Ἀκαρνανίαν κατέδραμε καὶ κατέκλεισεν Οἰνιάδας εἰς τὸ τεῖχος καὶ τεμὼν τὴν γῆν καὶ κακώσας ἀπῆρεν ἐπ' οἴκου φοβερὸς φανεὶς τοῖς πολεμίοις, ἀσφαλὴς δὲ καὶ δραστήριος τοῖς πολίταις· οὐδὲν γὰρ οὐδ' ἀπὸ τύχης πρόσκρουσμα συνέβη περὶ τοὺς στρατευομένους. Εἰς δὲ τὸν Πόντον (τὸν Εὔξεινον) εἰσπλεύσας στόλῳ μεγάλῳ καὶ κεκοσμημένῳ λαμπρῶς ταῖς μὲν ἑλληνίσι πόλεσιν ὧν ἐδέοντο διεπράξατο καὶ προσηνέχθη φιλανθρώπως, τοῖς περιοικοῦσι δὲ βαρβάροις ἔθνεσι καὶ βασιλεῦσιν αὐτῶν καὶ δυνάσταις ἐπεδείξατο μὲν τῆς δυνάμεως τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἄδειαν καὶ τὸ θάρσος ᾗ βούλοιντο πλεόντων καὶ πᾶσαν ὑφ' αὑτοῖς πεποιημένων τὴν θάλασσαν. Σινωπεῦσι δὲ τρεισκαίδεκα ναῦς ἀπέλιπε μετὰ Λαμάχου....». Ὥστε ὁ Περικλῆς μετὰ τόλμης καὶ ἐπιτυχίας μεγίστης διεξήγαγε στρατείας ἐπιτυχεῖς οὐ μόνον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ, καὶ τὰς μάλιστα ἐκδήμους στρατείας αὐτὸς ἐπεχείρησε καὶ τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν αὐτὸς ἐν τῇ μεγίστῃ ταύτης λαμπρότητι καὶ ἀκμῇ τοῖς βαρβάροις ἐπέδειξεν.

(³) Ἡ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἑξαετὴς στρατεία, ἥτις δὲν ἦτο ἔργον τοῦ Περικλέους, συμπίπτει κατ' ἀκριβεστέρους ὑπολογισμοὺς εἰς τὸ διάστημα τῶν ἐτῶν 459—453. Οἱ ὀλίγοι διασωθέντες ἐκ τῆς

τησάν ποτε καὶ εἶδον τὴν χώραν ἐκείνην περιπεσοῦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον αὖθις ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ μετ'οὐ πολὺ ὁ Κίμων ἐξεδίκησε τὴν συμφορὰν ταύτην. Ἄγων τριήρεις διακοσίας Ἀθηναίων καὶ συμμάχων, ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ φίλτατον τῆς νίκης τέκνον, ἔπλευσεν ἐπὶ Κύπρον καὶ πολιορκήσας τὸ Κίτιον ἐξέπεμψεν 60 τριήρεις πάλιν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἐξηκολούθει, ἔτι ἀνθιστάμενος, ἐν τοῖς ἕλεσιν, εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπιχώριός τις ἡγεμών, ὀνόματι Ἀμυρταῖος. Ναὶ μὲν ἐπὶ τῆς πολιορκίας ταύτης τοῦ Κιτίου (¹) ἀπεβίωσεν ὁ Κίμων, περὶ τὸ 449 ἔτος, ἀλλὰ τοιοῦτον ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς φιλοτιμίας. τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν ὥστε καὶ ἀποθανόντος αὐτοῦ ὁ στόλος ἐκεῖνος, ἐκπλεύσας ἀπὸ Κιτίου καὶ συναντήσας περὶ Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ τὸν στόλον τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Κιλίκων πρῶτον μὲν κατεναυμάχησεν αὐτούς, ἔπειτα δὲ καταδιώξας τοὺς εἰς τὴν νῆσον καταφυγόντας καὶ πεζομαχήσας ἐνίκησε πάλιν περιφανῶς. Μεθ' ὃ οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, ἀνακαλέσαντες τὰς εἰς Αἴγυπτον ἐκπεμφθείσας 60 τριήρεις, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

[»Ἡ λεγομένη συνθήκη τῆς Κιμωνείου εἰρήνης εἶχεν ὧδε κατὰ Διόδωρον (ΙΑ' 39). »«Αὐτονόμους εἶναι τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις ἁπάσας, τοὺς δὲ Περσῶν »σατράπας μὴ καταβαίνειν ἐπὶ *θάλατταν κατωτέρω τριῶν ἡμερῶν* ὁδόν, μηδὲ ναῦν μακρὰν »πλεῖν ἐντὸς *Φασήλιδος* καὶ Κυανέων· ταῦτα δὲ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν στρατηγῶν ἐπιτε»λούντων, μὴ στρατεύειν Ἀθηναίους εἰς τὴν χώραν, ἧς Ἀρταξέρξης βασιλεὺς ἄρχει». »Κατὰ Πλούταρχον (Β. Κίμ. 20) «ἵππου μὲν δρόμον ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀπέχειν θαλάσ»σης, ἔνδον δὲ Κυανέων καὶ Χελιδονίων μακρᾷ νηὶ καὶ *χαλκεμβόλῳ* μὴ πλέειν». Κατὰ »Λυκοῦργον δὲ τὸν ῥήτορα (κατὰ Λεωκράτ.) μακρῷ μὴ πλεῖν πλοίῳ. Ὅτι ἀληθῶς δὲν »συνωμολογήθη *Κιμώνειος* εἰρήνη οὔτε ὁ μέγας βασιλεὺς συνωμολόγησεν οἱανδή»ποτε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συνθήκην εἰρήνης μαρτυρεῖται πρώτιστα καὶ μά-

---

τῇ μεγάλῃ ταύτῃ στρατείᾳ ἐπακολουθησάσης καταστροφῆς Ἀθηναῖοι κατέφυγον κατὰ γῆν εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πολὺ πρὸ τῆς στρατείας ταύτης τοῦ Κίμωνος, ἐν ἀρχῇ, ὡς φαίνεται, τῆς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείας καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύτην ἐγένετό τις στρατεία ναυτικὴ πρὸς τὰ νότια παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας (πέραν τῶν Χελιδονίων νήσων· ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Περικλέα μετὰ πεντήκοντα μόνον πλοίων, καὶ ἑτέρα ὑπὸ τὸν Ἐφιάλτην μετὰ τριάκοντα μόνον πλοίων καθ' ἃς οὐδὲ ἐφάνη βαρβαρικὸν πλοῖον κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα (Πλουτ. Β. Κίμ. 10). Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐφονεύθη τῷ 458 π.Χ. ἐννοεῖται ὅτι αἱ στρατεῖαι αὗται ἐγένοντο πρὸ τοῦ ἔτους τούτου, ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ τοῦ Περικλέους ἐγένετο πρὸ τῆς τοῦ Ἐφιάλτου, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου λεγομένων.

(¹) Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κίμωνος ὑπάρχει παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ (Β. Κίμ. 16), παρὰ τοῦ ἱστοριογράφου Φαινοδήμου (γράψαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ 4 π. Χ. αἰῶνος) ἀρυσαμένῳ, καί τις ἀναγραφὴ ὀλίγον μυστηριώδης, ὅτι ὁ Κίμων ἀπὸ τοῦ ἐν Κύπρῳ στρατοπέδου ἔπεμψεν εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἄμμωνος Διὸς «*ἄνδρας ἀπόρρητόν τινα μαντείαν ποιησομένους παρὰ τῷ θεῷ*», οὐδενὸς γινώσκοντος διὰ τί ἐτέμφθησαν καὶ οὐδενὸς χρησμοῦ ληφθέντος παρὰ τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' οἱ θεοπρόποι εὐθὺς ὡς προσῆλθον εἰς τὸ μαντεῖον διετάχθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ν' ἀπέλθωσι τάχιστα, τοῦ Κίμωνος εὑρισκομένου ἤδη παρὰ τῷ θεῷ. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ θεοπρόποι κατέβησαν εἰς τὴν παραλίαν, καὶ ὅτε ἀφίκοντο εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων τῶν προσελθόντων εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀμυρταίου ἔμαθον ὅτι ὁ Κίμων εἶχεν ἀποθάνει· διακριβώσαντες δὲ τὸν χρόνον ἐνόησαν ὅτι εἶχεν ἀποθάνει καθ' ἣν ἡμέραν ὁ θεὸς εἶπεν αὐτοῖς ν' ἀπέλθωσι τοῦ μαντείου. ἤδη τοῦ ἀνδρὸς εὑρισκομένου παρὰ τῷ θεῷ. Κατὰ τὸν αὐτὸν Πλούταρχον (Β. Κίμ. 17) ὁ Κίμων τελευτῶν παρήγγειλε ν' ἀποκρύψωσι τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐφ' ἡμέρας τριάκοντα οὔτε σύμμαχοι οὔτε πολέμιοι ἐνόησαν τὸν ἐπελθόντα θάνατον τοῦ ἀνδρός.

»λιστα ἐκ τούτου, ὅτι οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὔτε ὁ Ἡρόδοτος λέγει τι περὶ τοιαύτης συν»θήκης ἢ πόρρωθεν ὑπαινίσσονταί τι τοιοῦτο εἰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐδίδετο »ἀμφοτέροις ἀφορμὴ νὰ ποιήσωνται λόγον περὶ ταύτης, ἐὰν ἡ Κιμώνειος εἰρήνη ἐγένετο »ἀληθῶς μετὰ τὴν πρώτην στρατείαν τοῦ Κίμωνος καὶ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκην, ὡς »φρονοῦσι πολλοί· ἀλλὰ καὶ πᾶν τοὐναντίον, πάντα ὅσα βλέπομεν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου »ἰδίως περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐπ'Εὐρυμέδοντι νίκην σχέσεων Ἑλλήνων καὶ Περσῶν ἱστορού»μενα ἀναιροῦσιν ἐμμέσως πᾶσαν περὶ συνομολογήσεως εἰρήνης εἰκασίαν. Ἂν ἡ Κιμώ»νειος εἰρήνη συνωμολογήθη μετὰ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκην τῶν Ἀθηναίων τῷ 465 »π. Χ. πῶς μετ' ὀλίγα ἔτη, τῷ 459 π.Χ., εὑρίσκομεν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Πέρσας »ἐν μεγάλῳ (ἑξαετεῖ) πολέμῳ ἐν Αἰγύπτῳ (459-453 π. Χ.), ὃν ὁ Θουκυδίδης καλεῖ »«μεγάλην στρατείαν» (ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν γενομένην) »ἀπολήξασαν ὅμως εἰς φθορὰν τῶν στρατευομένων Ἑλλήνων ; Καὶ ὅμως ὁ Θουκυδίδης »λέγει ῥητῶς καὶ σαφῶς ὅτι διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τούτου ὁ μέγας βασιλεὺς ἔπεμψεν »εἰς Λακεδαίμονα ἄνδρα πέρσην, τὸν Μεγάβαζον (αὐτὸν ἐκεῖνον ὅστις ἐν τῇ περὶ Κιμω»νείου δῆθεν εἰρήνης συνθήκῃ παρίσταται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ὡς λαμβάνων ἐνεργὸν μέ»ρος ἐν αὐτῇ) φέροντα χρήματα «ὅπως ἐς τὴν Ἀττικὴν εἰσβαλεῖν πεισθέντων τῶν »Πελοποννησίων ἀπ'Αἰγύπτου ἀπαγάγοι Ἀθηναίους». Ἐπειδὴ δέ, κατὰ Θουκυδίδην, δὲν »ἐξεπληροῦτο ἡ ἀποστολὴ καὶ τὰ χρήματα ματαίως ἐδαπανῶντο, ὁ μὲν Μεγάβαζος μετὰ »τῶν ὑπολειπομένων χρημάτων ἐπέστρεψεν εἰς Ἀσίαν, Μεγάβαζος δ' ὁ Ζωπύρου, ἀνὴρ »πέρσης, ἐπέμφθη εἰς Αἴγυπτον κατὰ γῆν μετὰ δυνάμεως στρατιωτικῆς πολλῆς, ὃς καὶ »ἐξήλασε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς τούτων συμμάχους ἐκ τῆς Μέμφιδος, καὶ τέλος κατέ»κλεισεν αὐτοὺς εἰς τὴν Προσωπίτιδα νῆσον, ἔνθα, ἀφοῦ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος ἀπέκλεισεν »αὐτούς, ἀποξηράνας τὴν διώρυχα, διέβη καὶ κατέλαβε τὴν νῆσον καὶ ἐπήνεγκε πανωλε»θρίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὧν τὰ λείψανα ἐσώθησαν κατὰ γῆν διὰ Λιβύης εἰς Κυρήνην. »Ὥστε, ἂν ἡ Κιμώνειος εἰρήνη συνωμολογήθη μετὰ τὴν πρώτην στρατείαν τοῦ Κίμωνος, »δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ ἄνω ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου λεγόμενον, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν »λέγει τι δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ἀναιροῦν τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. Τοὐναντίον ὁ Θουκυδίδης »πολλὰ λέγει ἀναιροῦντα τὴν περὶ ὑπάρξεως αὐτῆς παράδοσιν. Πλὴν δὲ τῆς μετὰ τὰς »νίκας τοῦ 465 π. Χ. (ὅτε δῆθεν συνωμολογήθη ἡ εἰρήνη) ἑξαετοῦς στρατείας καὶ δύο »ἄλλαι στρατεῖαι ἐγένοντο ἐναντίον τῶν Περσῶν (ἐν τῇ ὑπὸ Πέρσας διατελούσῃ ἀνατολικῇ »Μεσογείῳ ἡ μὲν ὑπὸ Περικλέα, ἡ δὲ ὑπὸ Ἐφιάλτην (πάντως πρὸ τοῦ 458 π.Χ., ὁπότε »ἐφονεύθη ὁ Ἐφιάλτης), ὅπερ καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι καὶ μετὰ τὰς νίκας τοῦ 465 π.Χ. »δὲν ἔπαυσαν αἱ κατὰ τῆς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπικρατείας στρατεῖαι καὶ ἐπιθέσεις· »Καὶ οὕτω μὲν ἄρδην ἀναιρεῖται πᾶσα ὑπόθεσις περὶ τῆς μετὰ τὰς νίκας τοῦ 465 π. Χ· »συνομολογήσεως τῆς εἰρήνης (τῆς Κιμωνείου λεγομένης). Οὕτω δ' ἔχοντος τοῦ πρά»γματος ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ Κιμώνειος εἰρήνη συνωμολογήθη »μετὰ τὴν δευτέραν στρατείαν τοῦ Κίμωνος, τὴν τοῦ 449 π. Χ., ὡς παραδίδωσι ῥητῶς »ὁ Διόδωρος. Εἰ καὶ δὲ ὁ Πλούταρχος ἐμβριθέστερον ἐξετάζων καὶ ἐπιτυχέστερον ἐπω»φελούμενος τὰς πηγὰς ἀνάγει τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰρήνην εἰς τὴν πρώτην στρατείαν »τοῦ Κίμωνος—καὶ αὕτη ἦν ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη περὶ τοῦ χρόνου τῆς συνομολογήσεως »ἀφ'ὅτου ἤρξατο ἡ περὶ Κιμωνείου εἰρήνης παράδοσις—, ὅμως ἐξεταστέον καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ »Διοδώρου παραδιδόμενα περὶ τῆς συνθήκης ὡς δῆθεν κατὰ τὴν δευτέραν στρατείαν »τοῦ Κίμωνος (τὴν γενομένην 16 περίπου ἔτη μετὰ τὴν πρώτην, τῷ 450 π. Χ.) ἢ εὐθὺς »μετὰ ταύτην γενομένης. Καὶ αὐτὴ ἡ περὶ τῆς στρατείας ταύτης ἀφήγησις τοῦ Διοδώρου »ἀντιφάσκει πρὸς τὴν πολλῷ ἀξιοπιστοτέραν τοῦ Θουκυδίδου (Α' 112) παράδοσιν. Κατὰ

»Θουκυδίδην(Α΄ 112)ἕνεκα τοῦ ἐπελθόντος κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Κιτίου θανάτου τοῦ »Κίμωνος καὶ τοῦ ἐνσκήψαντος λοιμοῦ ἀπεχώρησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ Κιτίου καὶ πλεύσαν- »τες ἐναυμάχησαν καὶ ἐπεζομάχησαν ἀπέναντι τῆς Σαλαμῖνος (τῆς ἐν Κύπρῳ) πρὸς Φοί- »νικας καὶ Κίλικας καὶ νικήσαντες ἀμφοτέρους ἐπανῆλθον οἴκαδε, ἀφοῦ ἐπέστρεψε »καὶ ἡ εἰς Αἴγυπτον ἀποσπασθεῖσα μοῖρα ἡ συγκειμένη ἀπὸ ἑξήκοντα πλοίων καὶ πεμ- »φθεῖσα κατ' αἴτησιν τοῦ ἐν τοῖς ἕλεσι βασιλέως Ἀμυρταίου, συμμάχου τῶν Ἀθηναίων »ἐναντίον τοῦ μεγάλου βασιλέως. Τοὐναντίον δὲ ὁ Διόδωρος οὐ μόνον πρὸ τῆς περὶ »τὴν Σαλαμῖνα μάχης παρίστησι τὸ Κίτιον περιελθὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, μετὰ »δὲ τὴν μάχην καὶ τὴν Σαλαμῖνα πολιορκουμένην, ἀλλὰ καὶ ἀφηγεῖται ὅτι διαρκούσης »τῆς πολιορκίας ταύτης ὁ μέγας βασιλεὺς ἐζήτησε διὰ τοῦ Μεγαβάζου εἰρήνην καὶ ὅτι »πρὸς τοῦτο ἐστάλη εἰς Σοῦσα Καλλίας ὁ Ἱππονίκου, ὅστις καὶ συνωμολόγησε τὴν περι- »βόητον συνθήκην εἰρήνης. Ἀλλ' ἐναντίον τῆς τοιαύτης τοῦ Διοδώρου παραδόσεως ἀντι- »τάσσεται ἐν πρώτοις ἡ ἀπορία πῶς οἱ νικηφόροι Ἀθηναῖοι πέμπουσι πρεσβείαν μέχρι »Σούσων πρὸς τὸν αἰτησάμενον παρ' αὐτῶν εἰρήνην βασιλέα καὶ ἐνταῦθα ὑποχρεοῦσιν »αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην ὑπαγορευθεῖσαν αὐτῷ ἐν τοῖς ἀνακτόροις αὐτοῦ τοσοῦτο »ταπεινωτικήν. Τοῦτο μόνον ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὅλως ἀνυπόστατον τῆς παραδιδομένης »συνθήκης. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλο τι μαρτυροῦν τρανῶς τὴν τοιαύτην γνώμην. Ὁ Διό- »δωρος ἐξηγούμενος τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς συνομολογήσεως δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ »νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὴν ὡς λαμπρὰν καὶ περιφανῆ, ἀλλὰ λέγει ὅτι ἐν τῇ στρατείᾳ τοῦ »Κίμωνος τῇ ἀπολῃξησῃ δῆθεν εἰς τὴν συνθήκην ταύτην ἐξεπληρώθη ὁ μέγας σκοπὸς τοῦ »Κίμωνος, ἡ ὁλοσχερὴς ἐλευθέρωσις τῆς Κύπρου καὶ ἡ ταπείνωσις τοῦ μεγάλου βασιλέως »καὶ ὁ εἰς εἰρήνην καταναγκασμὸς αὐτοῦ. Καὶ ὅμως τὸ πραγματικὸν ἀποτέλεσμα τῆς στρα- τείας ἦν ἡ ὁλοσχερὴς ἐγκατάλειψις τῆς νήσου. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις τὴν λεγομένην συν- »θήκην συνδέει, ἐναντίον τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας, μετὰ τῆς πρώτης τοῦ Κίμωνος »στρατείας, λέγει περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δευτέρας στρατείας (Β. Κίμ. 19)· «Μετὰ »δὲ τὴν ἐκείνου (τοῦ Κίμωνος) τελευτὴν *πρὸς μὲν βαρβάρους* οὐδὲν ἔτι λαμπρὸν ὑπ' οὐ- »δενὸς ἐπράχθη, στρατηγούντων Ἑλλήνων, ἀλλὰ τραπέντες ὑπὸ δημαγωγῶν καὶ *πολε- »μοποιῶν* (ἀνθρώπων προκαλούντων ταραχὰς καὶ ἐμφυλίους ἔριδας καὶ πολέμους), οὐδενὸς »τὰς χεῖρας ἐν μέσῳ διασχόντος, *συνεῤῥάγησαν* εἰς τὸν πόλεμον· *ἀναπνοὴ μὲν τοῖς βα- »σιλέως πράγμασι* γενόμενοι.». Ὥστε κατὰ ταῦτα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δευτέρας στρατείας »καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κίμωνος ἦν οὐχὶ ταπείνωσις καὶ καταναγκασμὸς τοῦ βασιλέως, »ἀλλ' *ἀναπνοὴ* καὶ *καθησύχασις αὐτοῦ* ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης ἐν τοῖς πράγμασι τῶν Ἀθη- »ναίων ἀδρανείας. Οὕτω δὲ ἀναιροῦνται πάλιν ἄρδην καὶ τὰ περὶ συνομολογήσεως τῆς »συνθήκης μετὰ τὴν δευτέραν στρατείαν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου παραδιδόμενα. Μένει νὰ ἐξετά- »σωμεν νῦν τὰ περὶ τῆς εἰς Σοῦσα ἀποστολῆς Καλλίου τοῦ Ἱππονίκου τοῦ διαπραγμα- »τευσαμένου δῆθεν τὴν συνθήκην τῆς εἰρήνης ἐν Σούσοις.

»Ὡς εἴπομεν, καὶ αὐτὴ ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Σοῦσα ἵνα μετὰ »τρίμηνον ὁδοιπορίαν ἐπιβάλωσιν εἰρήνην ταπεινωτικὴν πρὸς τὸν βασιλέα φαίνεται ἐκ τῶν »προτέρων παράδοξος, ἂν μὴ παράλογος. Ἀλλ' ἔχομεν καὶ μαρτυρίαν σπουδαιοτάτην »τοῦ Ἡροδότου αὐτοῦ ἀφαιροῦσαν πᾶσαν σπουδαιότητα ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς ἐκείνης, καὶ ἂν »τοιαύτη τις ἀποστολή, ἣν ὁ Ἡρόδοτος ὡς ἁπλῆν φήμην ἀναφέρει ἐν παρόδῳ, ἀληθῶς »ἐγένετο. Ὁ Ἡρόδοτος λοιπὸν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς μεγάλης περσικῆς ἢ μηδικῆς στρα- »τείας τοῦ 480 π. Χ. ποιούμενος λόγον, ἐν βραχυτάτῃ τινὶ παρεκβάσει, ἣν ποιεῖται ἐκ τῆς »ἱστορίας τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου Α΄, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ξέρξου (τοῦ βασι- »λεύσαντος κατὰ τὰ ἔτη 464—425 π. Χ.) λέγει (Ζ΄. 154) λέγει ὅτι οἱ Ἀργεῖοι, οἱ φίλοι

»τῶν Περσῶν,οἱ φρονοῦντες,ὅπως καὶ ὁ Ξέρξης αὐτός,ὅτι οἱΠέρσαι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ Ἄρ»γους(ἀπὸ τοῦΠερσέως δηλονότι,οὗ ἦσαν δῆθεν ἀπόγονοι)(1)καὶ διὰτοῦτο τηρήσαντες οὐδε»τερότητα ἐν τοῖςΜηδικοῖς,μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ξέρξου καὶ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ »Ἀρταξέρξου Α΄ἔπεμψαν πρεσβείαν πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ νέου βασιλέως,(πιθανῶς ἵνα συγ»χαρῶσιν αὐτῷ καὶ ἀνανεώσωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πατρὸς φιλίαν· ὡς δὲ λέγει ὁ Ἡρόδοτος,ἵνα »ἐρωτήσωσι τὸν νέον βασιλέα ἂν ἐμμένει ἐν τῇ πρὸς τὸ Ἄργος φιλίᾳ τοῦ πατρὸς Ξέρ»ξου, εἰς ἣν ἐρώτησιν ὁ Ξέρξης ἀπεκρίνατο καταφατικῶς. Ἐν τῇ ἀφηγήσει λοιπὸν »ταύτῃ τῇ περὶ πρεσβείας Ἀργείων παρενείρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ τάδε· «Συμπεσεῖν δὲ »τούτοισι καὶ τόνδε τὸν λόγον λέγουσί τινες Ἑλλήνων, πολλοῖσι ἔτεσι ὕστερον γενόμενον »τούτων· τυχεῖν ἐν Σούσοισι τοῖσι Μεμνονίοισι(2) ἐόντας *ἑτέρου πρήγματος εἵνεκεν ἀγγέ»λους* Ἀθηναίων, Καλλίην τὸν Ἱππονίκου καὶ τοὺς μετὰ τούτου ἀναβάντας». Παρὰ τοῦ »*Ἡροδότου λοιπὸν μανθάνομεν ὅτι ἐπὶ Ἀρταξέρξου Α΄, πάντως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς* »τούτου βασιλείας(ἀφοῦ ὡς πρὸς τοὺς Ἀργείους προύκειτο περὶ ἀνανεώσεως τῆς φιλίας »μετὰ τοῦ νέου βασιλέως),ἤτοι κατὰ τὰ ἔτη 464—460 περίπου, συνηντήθησαν ἐν τῇ αὐλῇ »τοῦ μ. βασιλέως πρέσβεις Ἀθηναίων μετὰ πρέσβεων τῶν Ἀργείων. Καὶ τῶν μὲν »Ἀργείων πρέσβεων ἡ παρουσία ἀρκούντως αἰτιολογεῖται ὑπὸ τοῦἩροδότου,περὶ δὲ τῆς »τῶν Ἀθηναίων πρεσβείας λέγεται ἁπλῶς «ἑτέρου *πρήγματος εἵνεκεν*».Ἀλλ' ἂν τὸ ἕτε»ρον τοῦτο πρᾶγμα ἦν ἡ συνομολόγησις τῆς περιλαλήτου συνθήκης ὁ Ἡρόδοτος ὁ το»σοῦτον ἐγγὺς τοῖς γεγονόσιν εὑρισκόμενος ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ-μέγα τοῦτο »γεγονὸς ἁπλῶς καὶ ξηρῶς ὡς «ἕτερον πρῆγμα» ; Πάντως οὐχί.

»Οὕτω τὸ μόνον κέρδος ἡμῶν ἐν τῇ τοῦ ζητήματος ἐρεύνῃ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρο»δότου λεγομένων εἶναι ὅτι πρεσβεία τις Ἀθηναίων κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρώτης στρα»τείας τοῦ Κίμωνος μετέβη εἰς τὰ Σοῦσα,ἀλλ' ὅτι τὰ περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης λεγόμενα »ἦσαν ἁπλῶς φήμη. Τὸ ὅτι δὲ ἀνὴρ τοσοῦτο φιλίστωρ καὶ τοσοῦτον ἐγγύς (ὡς καὶ ὁ »Θουκυδίδης) διατελῶν πρὸς τὰ ἱστορούμενα οἷος ὁ Ἡρόδοτος παρίστησι τοῦτο ὡς »ἁπλῆν φήμην,τὸν δὲ σκοπὸν τῆς θρυλουμένης πρεσβείας ἀνάξιον μνείας πολλῆς(3),ἀφαιρεῖ »οὐ μόνον τὴν βεβαιότητα τῆς περὶ συνθήκης παραδόσεως ἀλλὰ καὶ πᾶσαν πολιτικὴν καὶ »καθόλου ἱστορικὴν σπουδαιότητα τοῦ παραδιδομένου. Καθόλου δὲ εἰπεῖν τὸ γεγονὸς »μόνονὅτι οὔτεΘουκυδίδης οὔτεἩρόδοτος μνημονεύουσιν εἰρήνης ἢ συνθήκηςΚιμωνείουἀρ»κεῖἵνα ἀναιρεθῇ πᾶσα ἱστορικὴ ὑπόστασις τοιαύτης συνθήκης.Ἀλλὰ νῦν τίθεται τὸ ζήτημα.

---

(1) Τὸ ***Πέρσης περσιστὶ*** λέγεται ***Φάρς*** (Φαρσιστάν=Περσίς, φαρσὶ=περσιστί). Τὸ ὄνομα **τοῦ ἀργείου ἥρωος προῆλθεν ἐκ τῆς ρ. *περθ-*, πέρθω, πορθῶ, Περσεύς=πορθητής καὶ καταστροφεύς, Ἀπόλλων ἐν τῇ πρώτῃ καὶ ἀρχαιοτάτῃ ἀντιλήψει τῆς τοῦ θεοῦ τότε ἰδιότητος.**Ἱκανοὶ περὶ *Περσέως μῦθοι μεταθέτουσι τὸ στάδιον τῶν ἄθλων τοῦ ἥρωος καὶ εἰς τὰς χώρας τὰς ἀσιατικάς.* **Τὸ ὄνομα ἦτο πιθανῶς γνωστὸν καὶ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ μ. βασιλέως ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας διαδοθέν.**

(2) Ὁ ***Μέμνων*** ὁ καθ' Ὅμηρον (Ὀδυσ. Δ. 187) «Ἠοῦς φαεινῆς ἀγλαὸς υἱός» καὶ **σύμμαχος τῶν Τρώων** ἐν τῷ μεθομηρείῳ ἔπει τοῦ Ἀρκτίνου **«Αἰθιοπίδι» ἦτο βασιλεὺς τῶν Αἰθιόπων** (τῆς Ἀσίας) καὶ κατὰ Διόδωρον κτίστης **τῶν Σούσων τῶν ὑπ' αὐτοῦ «Μεμνονίων» καλουμένων.**

(3) Οὐχὶ ἀνάξιον σημειώσεως ἐνταῦθα ὅτι ὁ χρόνος τῆς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρταξέρξου **μεταβάσεως τῶν Ἀργείων καὶ τοῦ Καλλίου συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸν βασιλέα καταφυγῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, ὄντος φίλου τῶν Ἀργείων. Εἶναι ἆρά γε παντελῶς ἀπίθανον ὅτι ἡ τοῦ Καλλίου πρέσβευσις ἀπέβλεπεν εἰς ἀντίδρασιν ἐναντίον τοῦ Θεμιστοκλέους ἢ καὶ εἰς αἴτησιν τῆς τούτου παραδόσεως ;**

Ο ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

(Ἀναπαράστασις) (Α΄ β΄ 160)

»πῶς βραδύτερον παρήχθη ὁ περὶ Κιμωνείου εἰρήνης θρῦλος.—Ἀπαντῶμεν:Ἐκ τῆς ἐν ταῖς »ἑλληνικαῖς θαλάσσαις μετὰ τὰ μεγάλα ἐν αὐταῖς κατορθώματα τοῦ Κίμωνος ἐπελθούσης »καταστάσεως πραγμάτων, ὁπότε στόλος περσικός (ἤτοι φοινικικὸς ἢ Κιλίκιος) δὲν ἐτόλ»μα νὰ ἐμφανισθῇ ἐν τῷ Αἰγαίῳ,ἐντεῦθεν δὲ αἱ ἀσιατικαὶ τούτου ἀκταὶ αἱ ὑπὸ Ἑλλήνων »οἰκούμεναι καθίσταντο ἐντελῶς ἐλεύθεραι καὶ τοιαύτη κατάστασις ἐπεξετάθη ἐν τῇ »ἑλληνικῇ ἀντιλήψει καθ' ὅλον τὸ μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου μέχρι τῶν »Χελιδονίων(²)διηκούσῃ γραμμῇ καὶ διεπλάσθη ὑπὸ τῶν ἔπειτα ῥητόρων εἰκονικώτερον διὰ »τῆς τριημέρου πρὸς τὰ μεσόγεια ἵππου ὁδοῦ. Τὴν ὅλην ταύτην κατάστασιν ἀκριβέστατα »διαγραφομένην εὑρίσκομεν ἐν τῷ παρὰ Πλάτωνι ἐπιταφίῳ, ἐν ᾧ (Μενεξέν. 12) λέγεται »πρὸς τοῖς ἄλλοις «Δίκαιον δὴ καὶ τούτων ἡμᾶς ἐπιμνησθῆναι, οἳ τοῖς τῶν προτέρων »ἔργοις τοῖς μέχρι τῆς στρατείας τοῦ Κίμωνος τέλος τῆς σωτηρίας ἐπέθεσαν ἀνακαθηράμενοι »καὶ ἐξελάσαντες πᾶν τὸ βάρβαρον ἐκ τῆς θαλάττης,ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ἐπ' Εὐρυμέδοντι ναυ»μαχήσαντες καὶ οἱ εἰς Κύπρον στρατεύσαντες καὶ οἱ εἰς Αἴγυπτον πλεύσαντες καὶ ἄλλοι »πολλαχόσε,ὧν χρὴ μεμνῆσθαι καὶ χάριν αὐτοῖς εἰδέναι ὅτι βασιλέα ἐποίησαν δείσαντα τῇ »ἑαυτοῦ σωτηρίᾳ τὸν νοῦν προσέχειν,ἀλλὰ μὴ τῇ τῶν Ἑλλήνων ἐπιβουλεύοι φθορᾷ».Αὐτὰ »ταῦτα περίπου λέγει καὶ ὁ τῷ Πλάτωνι σύγχρονος Λυσίας (Ἐπιταφ.11) «Καὶ τὴν ἑαυ»τῶν δύναμιν τοσαύτην ἐπιδείξαντες, ὥσθ' ὁ μέγας βασιλεὺς οὐκ ἔτι τῶν ἀλλοτρίων ἐπε»θύμει,ἀλλ'ἐδίδου τῶν ἑαυτοῦ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐφοβεῖτο καὶ οὔτε τριήρεις ἐν ἐκείνῳ »τῷ χρόνῳ ἐκ τῆς Ἀσίας ἔπλευσαν οὔτε τυραννὶς ἐν τοῖς Ἕλλησι κατέστη».Λέγων ὁ Λ. »«ὁ βασιλεὺς τῶν ἑαυτοῦ ἐδίδου» ἐννοεῖ τὰς ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐλευθερωθείσας ἑλλη»νικὰς πόλεις καὶ νήσους.Οὕτω λοιπὸν οὔτε περὶ συνθήκης πρόκειται οὔτε περὶ καθορισμοῦ »ζωνῶν ἐνεργείας καὶ ἀποχῆς, ἀλλὰ περὶ μιᾶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπιβληθείσης »τῷ βασιλεῖ ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν ἐν ταῖς τούτου ἀκταῖς ἑλληνικῶν χωρῶν »καὶ ἡ τοιαύτη κατάστασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον χαρακτῆρα,διότι πάντως δὲν κα»τέλιπε τὸ βαρβαρικὸν ναυτικὸν τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν μηδικῶν »καὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου χρόνους,ἀφοῦ ὀκτὼ ἔτη (κατὰ Θουκυδίδην)μετὰ τὴν »συνομολόγησιν τῶν τριακοντουτίδων σπονδῶν,ἤτοι τῷ 440—439, ἐνεφανίσθησαν φοινι»κικὰ πλοῖα ἐν ταῖς καρικαῖς παραλίαις(Ἰδ. Θουκ. Α' 116 «ἔτυχον γὰρ αἱ μὲν ἐπὶ Κα»ρίας ἐς προσκοπὴν τῶν *φοινισσῶν νεῶν* οἰχόμεναι...»)

»Ἡ οὕτω λοιπὸν διὰ τῶν καθόλου ἀποτελεσμάτων τοῦ μεγάλου περσικοῦ ἢ μη»δικοῦ πολέμου καὶ ἰδίως διὰ τῶν ἐπιθετικῶν στρατειῶν τοῦ Κίμωνος δημιουργηθεῖσα »πραγματικὴ κατάστασις μετὰ 70—80 ἔτη ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ ὕλην εἰς τὴν περὶ Κιμω»νείου εἰρήνης ἐν τῇ ἀντιλήψει, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν Ἀθηναίων καὶ »ἄλλων τινῶν Ἑλλήνων παραχθεῖσαν δι' ἐπισήμου δῆθεν συνθήκης διατύπωσιν καὶ ἐμπέ»δωσιν τοῦ καθεστῶτος. Καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην βραδύτερον ἐν τῷ μέσῳ ἔτι τῶν »περὶ τῆς Κιμωνείου εἰρήνης θορύβων τῶν ἀθηναίων ῥητόρων τῶν μακεδονικῶν χρόνων »ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους (ἐπὶ ἀδελφῇ) ἀδελφιδοῦς φιλόσοφος καὶ ἱστοριογράφος, ὁ Ὀλύν»θιος Καλλισθένης Δημοτίμου ἢ Καλλισθένους ἐξήνεγκε σαφῶς παραδοὺς «οὐ ταῦτα (τὰ »τῆς δῆθεν Κιμωνείου συνθήκης) συνθέσθαι τὸν βάρβαρον, ἔργῳ δὲ ποιεῖν διὰ φόβον

(¹) Μέχρι Χελιδονίων κατὰ Πλούταρχον. Κατὰ Διόδωρον μέχρι Φασήλιδος. Τοῦ Διοδώρου ἡ παράδοσις εἶναι συμφωνοτέρα πρὸς τὴν περὶ τριημέρου ὑπ' αὐτοῦ παραδιδομένην ἀπόστασιν δρόμου ἀλλ' ἀνακριβὴς ὡς πρὸς τὰ πράγματα αὐτά, ἀφοῦ αἱ Σάρδεις, ὧν ἡ ἀπὸ Ἐφέσου ἢ ἀπὸ Σμύρνης ἀπόστασις δύναται νὰ διανυθῇ ἐντὸς διημέρου,διετέλουν ὑπὸ Πέρσαις (Ἰδ. Θουκ. Α' 115).

»τῆς ἥττης ἐκείνης καὶ μακρὰν οὕτως ἀποστῆναι τῆς Ἑλλάδος, ὥστε πεντήκοντα »ναυσὶ Περικλέα καὶ τριάκοντα μόναις Ἐφιάλτην ἐπέκεινα πλεῦσαι Χελιδονίων »καὶ μηδὲν αὐτοῖς ναυτικὸν ἀπαντῆσαι τῶν βαρβάρων. Ἐνῷ δὲ οὕτω σαφῶς καὶ ἀκριβῶς »καθώριζε τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν περὶ Κιμωνείου εἰρήνης θρύλων ὁ Καλλισθένης, »ὁ ἑκατὸν περίπου ἔτη μετὰ τοῦτον ἀντίγραφα συνθηκῶν συλλέξας μακεδὼν Κρατε»ρός, ὁ τοῦ βασιλέως Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ἀδελφός, ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτοῦ ταύτῃ »κατέτασσε καὶ τὰ κείμενα δῆθεν τῆς συνθήκης τῆς Κιμωνείου εἰρήνης κατὰ τὸ ἀπὸ πολ»λοῦ ἤδη καλούμενον ὑπὸ τῶν ἀθηναίων ῥητόρων καὶ διαλαλούμενον περιεχόμενον »αὐτῆς, ὅπερ κατ' οὐσίαν οὐδαμῶς ἀναιρεῖ τὰ ἐναντίον τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τοι»αύτης συνθήκης ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα (¹). Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ διὰ τὸ ὑπὸ τοῦ »Πλουτάρχου ὡς φήμην ἀναφερόμενον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι βωμὸν ἵδρυσαν τῆς θεᾶς »Εἰρήνης διὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην (ναὸς τῆς θεᾶς ταύτης ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν »ἐν Ἀθήναις) καὶ διαφερόντως ἐτίμησαν τὸν πρεσβεύσαντα Καλλίαν. Ἀλλὰ πᾶσαι »αὗται αἱ παραδόσεις ἤρξαντο διαδιδόμεναι ἐξ Ἀθηνῶν ἐν τοῖς μετὰ τὴν συνο»μολόγησιν τῆς περιβοήτου Ἀνταλκιδείου εἰρήνης τοῦ 387 π. Χ., ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι »ῥήτορες ἕνεκα τῆς ἐξεγερθείσης ἐν τῇ δημοσίᾳ γνώμῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ διὰ τὸ ἐπονείδιστον »θεωρούμενον ἐκεῖνο ἔργον τῆς Σπάρτης (εἰ καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ αἱ σύμ»μαχοι αὐτῶν πόλεις Θῆβαι καὶ Κόρινθος χρήμασι τοῦ μεγάλου βασιλέως διαφθαρεῖσαι »διὰ τῆς ἐναντίον τῆς Σπάρτης συστάσεως ὑπεχρέωσαν τὸν νικηφόρως ἐν Ἀσίᾳ προε»λαύνοντα καὶ ἤδη πέραν τοῦ Ἅλυος ἐν Καππαδοκίᾳ στρατοπεδεύοντα ἡρωικὸν βασιλέα »τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον νὰ στρέψῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, οἱ ἀθηναῖοι λοιπὸν ῥήτορες καὶ »πρῶτος πάντων ὁ Ἰσοκράτης ἀσμένως ἐπιλαβόμενοι ὡς ἀφορμῆς τῆς ἐπὶ Ἀνταλκιδείῳ »εἰρήνῃ ἐπικρατούσης ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀθυμίας ἤρξαντο ἀντιθέτοντες τὸ μεγαλεῖον τῆς »ὑπ' αὐτῶν ἀπέναντι τοῦ βασιλέως τηρηθείσης πολιτικῆς καὶ τῶν τούτῳ ἐπιβληθεισῶν »συνθηκῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Σπάρτης πόνοις καὶ κόποις πολλοῖς ἐπιτευχθεῖσαν συνθήκην.

»Ὁ πρῶτος ποιούμενος λόγον περὶ συνθηκῶν, ἐπιβληθεισῶν τῷ βασιλεῖ ὑπὸ τῶν »Ἀθηναίων, ἀλλ' ἀμυδρῶς, ἀορίστως καὶ γενικῶς, εἶναι ὁ Ἰσοκράτης. Ἐξαίρων μάλιστα »οὗτος μᾶλλον τὰ πραγματικὰ γεγονότα καὶ οὐχὶ κείμενα συνθηκῶν λέγει (Πανηγ. 37)· «Οὓς ἡμεῖς διαβῆναι τολμήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μεῖζον ἢ προσῆκον »αὐτοῖς φρονήσαντας οὕτω διέθεμεν ὥστε μὴ μόνον παύσασθαι στρατείας ἐφ' ἡμᾶς »ποιουμένους, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτῶν χώραν ἀνέχεσθαι πορθουμένην καὶ διακοσίαις »καὶ χιλίαις ναυσὶ περιπλέοντες εἰς τοσαύτην ταπεινότητα κατεστήσαμεν, ὥστε μα»κρὸν *πλοῖον ἐντὸς Φασήλιδος μὴ καθέλκειν*, ἀλλ' ἡσυχίαν ἄγειν καὶ τοὺς καιροὺς »περιμένειν, ἀλλὰ μὴ τῇ παρούσῃ δυνάμει πιστεύειν». Εἶναι προφανέστατον ὅτι ὁ »Ἰσοκράτης περὶ πραγμάτων, περὶ πραγματικῆς καταστάσεως, ἐνταῦθα ποιεῖται λόγον, οὐχὶ περὶ συνθηκῶν ἐπισήμων. Περὶ δὲ συνθηκῶν λέγει ὁ Ἰσοκράτης τάδε μόνον· «Μάλιστα »δ' ἂν συνίδοι τὸ μέγεθος τῆς μεταβολῆς εἴπερ *ἀναγνοίη* τὰς συνθήκας τάς τε *ἐφ' ἡμῶν »γενομένας* καὶ τὰς *νῦν ἀναγεγραμμένας*. Τότε γὰρ ἡμεῖς φανησόμεθα τὴν ἀρχὴν τοῦ »βασιλέως ὁρίζοντες καὶ τῶν φόρων ἐνίους τάττοντες καὶ κωλύοντες αὐτὸν τῇ θαλάσσῃ

(¹) Πᾶσα ἡ ἀξία καὶ σπουδαιότης τῆς εἰδήσεως περὶ τῆς ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Κρατεροῦ ἐγγραφῆς τῆς Κιμωνείου συνθήκης πίπτει καὶ ἐκμηδενίζεται ἐκ τῶν ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ ἱστοριογράφου Θεοπόμπου, συγχρόνου τῷ Δημοσθένει καὶ Ἰσοκράτει καὶ Λυκούργῳ, λεγομένων «Θεόπομπος δὲ ἐν τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ τῶν Φιλιππικῶν *ἐσκευωρῆσθαι* λόγον τὰς πρὸς τὸν *βάρβαρον συνθήκας*, ἃς οὐκ ἀττικοῖς γράμμασιν ἐστηλιτεῦσθαι, ἀλλὰ τοῖς τῶν Ἰώνων (Ἰδ. Ἀπόσ. Θεοπόμπ. 168 ἐν G.O. Müller Fragment. Historic. Graec. Τόμ. 1 σ. 306).

»χρῆσθαι· νῦν δὲ ἐκεῖνός ἐστιν ὁ διοικῶν τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ προστάντων ἃ χρὴ ποιεῖν »ἑκάστοις καὶ μονονοὺκ ἐπιστάθμους ἐν ταῖς πόλεσι καθιστάς». Τιθέντες κατὰ μέρος τὸ ζή- »τημα ἂν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους εἰρημένοις μεταξὺ «τῶν ἐφ' ἡμῶν(ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δη- »λονότι ἡμῶν, οὐχὶ ἀπ'εὐθείας ὑφ'ἡμῶν διὰ συνθηκῶν)καὶ τῶν νῦν ἀναγεγραμμένων (ἐν- »ταῦθα ἡ γραπτὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα ἀντιτίθεται πρὸς τὴν τῶν πραγματικῶν καὶ »ἐκ τῶν πραγμάτων νοουμένων συνθηκῶν)· τιθέντες, λέγω, κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τῆς »μεταξὺ τῶν γενομένων καὶ τῶν νῦν (διὰ τῶν Σπαρτιατῶν) ἀναγεγραμμένων ἀντιθέσεις »παρατηροῦμεν ὅτι ὁ αὐτὸς ῥήτωρ ἀλλαχοῦ (Ἀρεοπαγιτ. 37) ἱστορικώτερον καὶ πραγμα- »τικώτερον λαλῶν περὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηναίων γενομένων οὐδεμιᾶς μὲν μνημο- »νεύει συνθήκης, λέγει δ'ἁπλῶς· «Οἱ δὲ βάρβαροι τοσοῦτον ἀπεῖχον τοῦ πολυπραγμονεῖν »περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ὥστε οὔτε μακροῖς πλοίοις ἐπὶ τάδε Φασήλιδος ἔπλεον οὔτε »στρατοπέδοις ἐντὸς Ἅλυος ποταμοῦ κατέβαινον, ἀλλὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἦγον». Εἶναι »λίαν ἀξιοσήμαντον ἐνταῦθα ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ὅτι ὁ Ἰσοκράτης ἐν τῷ »χωρίῳ τούτῳ ποιεῖται λόγον οὐχὶ πλέον περὶ ἀποστάσεως «ἵππου δρόμου ἢ τριῶν ἡμε- »ρῶν ὁδοῦ» ἀπὸ τῆς παραλίας ὥσπερ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Πλούταρχος κατὰ τὸ ὑπ' αὐτῶν »μνημονευόμενον περιεχόμενον τῆς Κιμωνείου συνθήκης ἢ ὡς εἶχε πιθανῶς αὐτὸ τὸ ὑπὸ »τοῦ Κρατεροῦ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν συνθηκῶν φερόμενον κείμενον τῆς λεγομένης Κι- »μωνείου συνθήκης, ἀλλὰ περὶ τῆς μέχρι Ἅλυος ἀπὸ τῆς παραλίας ἀποστάσεως, ἥτις »ἀπόστασις ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης (τοῦ Αἰγαίου ἢ καὶ τῆς Προποντίδος ἔτι) μέχρι »τοῦ σχετικῶς ἐγγυτάτου πρὸς τὸ Αἰγαῖον ἢ Προποντίδα (βορειοδυτικῶς) ῥοῦ ἢ βραχί- »ονος τοῦ Ἅλυος δὲν εἶναι βραχυτέρα 8—10 ἡμερῶν δρόμου.

»Εὐνόητον δὲ ὅτι ἡ παρὰ Ἰσοκράτει μνεία τοῦ Ἅλυος (καὶ παρὰ μόνῳ τούτῳ ἐκ »τῶν συγχρόνων αὐτοῦ) ἔχει αἰτίαν τὴν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ ῥήτορος μέχρι τοῦ ποταμοῦ »τούτου καὶ πέραν αὐτοῦ προέλασιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀγησιλάου, ἣν σπαρτιατικὴν προέλα- »σιν, τὴν τοσοῦτο ἀντίθετον πρὸς τὴν Ἀνταλκίδειον εἰρήνην, ὁ ἀθηναῖος ῥήτωρ ἐν τῇ ὑπε- »ράγαν ἀθηναϊκῇ αὐτοῦ φιλοπατρίᾳ ἐφαντάζετο ἴσως ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ τῆς ἡγε- »μονίας τῶν Ἀθηνῶν ἐν Ἀσίᾳ πολιτικῆς καταστάσεως, λησμονῶν ὅτι τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο »ἦν ἔργον σπαρτιατικὸν καὶ ὅτι πολὺ πρὸ τῆς προελάσεως ἐκείνης τοῦ Ἀγησιλάου μέχρι »Ἅλυος καὶ πολὺ πρὸ τῆς καταλύσεως τῆς Ἀθηναίων ἡγεμονίας πᾶσα ἡ ἐντὸς Ἅλυος »Ἀσία εὑρίσκετο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὅτι σατράπαι τοῦ βασιλέως »ἐν τῇ ἐντὸς Ἅλυος Ἀσίᾳ (Τισσαφέρνης, Φαρνάβαζος) καὶ μάλιστα ὁ ἀνώτατος στρατιωτικὸς »διοικητὴς (κάρανος) καὶ ἀντιβασιλεὺς ἁπάσης ταύτης τῆς χώρας ὢν ἀδελφὸς τοῦ Ἀρ- »ταξέρξου Β΄ συνέπραξαν τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς τούτων συμμάχοις πρὸς κατάλυσιν »τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς παραλίας μόνον ἀνέκαθεν περιοριζομένης ἀρχῆς (διότι αἱ »διήμερον τὸ πολὺ ὁδὸν τῆς παραλίας ἀπέχουσαι Σάρδεις οὐδέποτε ἐπαύσαντο ἀνήκου- »σαι τῷ βασιλεῖ). Οὐχὶ τοῖς Ἀθηναίοις ἀνήκει ἡ τιμὴ τοῦ ψευδῶς θρυλουμένου γεγονότος »τῆς μὴ ἐντὸς Ἅλυος ποταμοῦ καταβάσεως περσικῶν στρατοπέδων, ὡς μεγαλαυχῶν λέ- »γει ὁ Ἰσοκράτης, ἀλλὰ τοῖς Σπαρτιάταις ἀνήκει ἡ δόξα τῆς μέχρι Ἅλυος καὶ πέραν »τούτου ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς προελάσεως τῆς ἀνακοπείσης ὑπὸ τῆς μετὰ τοῦ βασι- »λέως συμμαχίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν τούτων συμμάχων, δόξα ἀμαυρωθεῖσα ὕστερον »ὑπὸ τῆς Σπάρτης αὐτῆς διὰ τῆς Ἀνταλκιδείου συνθήκης, ἧς ὅμως αἰτιώτατοι ἐγένοντο »οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ συμμαχήσαντες μετὰ τούτων Ἕλληνες οἱ διὰ περσικοῦ χρήματος »διαφθαρέντες καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐναντίον τῆς Σπάρτης συμμαχήσαντες.

»Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται πάντως περὶ τῆς ἐπὶ τῇ Ἀνταλκιδείῳ εἰρήνῃ μείζονος ἢ »ἥττονος εὐθύνης ἑκάστης τῶν πόλεων, ἀλλὰ περὶ τοῦ πιθανοῦ ἢ ἀπιθάνου τῆς συνομολογή·

»σεως τῆς Κιμωνείου εἰρήνης.'Ερρήθη ἤδη ὅτι πρῶτος ὁ περὶ συνθηκῶν ἐνδόξων διὰ τοὺς »'Αθηναίους πρὸς τὸν βασιλέα ποιούμενος λόγον ἢ ὑπαινιγμοὺς εἶναι ὁ 'Ισοκράτης.'Αλλὰ »καὶ ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ περὶ τῆς Παραπρεσβείας λόγῳ (§ 273) λέγει·«'Εκεῖνοι τοίνυν »(οἱ πρόγονοι), ὡς ἅπαντες εὖ οἶδ'ὅτι τὸν λόγον τοῦτον ἀκηκόατε,*Καλλίαν τὸν 'Ιππονίκου* »ταύτην τὴν ὑπὸ πάντων θρυλουμένην εἰρήνην πρεσβεύσαντα, ἵππου μὲν δρόμον ἡμέ»ρας πεζῇ μὴ καταβαίνειν ἐπὶ τὴν θάλατταν βασιλέα,ἐντὸς δὲ Χελιδονίων καὶ Κυανέων »πλοίῳ μακρῷ μὴ πλεῖν, ὅτι δῶρα λαβεῖν ἔδοξε πρεσβεύσας, μικροῦ μὲν *ἀπέκτειναν*, ἐν »δὲ ταῖς εὐθύναις πεντήκοντα εἰσπράξαντες τάλαντα.Καίτοι καλλίω ταύτης εἰρήνην οὔτε »πρότερον οὔθ' ὕστερον οὐδεὶς εἰπεῖν ἔχει πεποιημένην τὴν πόλιν». Τὰ ὑπὸ τοῦ Δημο»σθένους ἐν τοῖς περὶ τῆςὑποτιθεμένης εἰρήνης περὶ τοῦΚαλλίου λεγόμενα ἀντιφάσκουσι »πρὸς τὰ ἀνωτέρω κατὰ Πλούταρχον ἐκτεθέντα, ὅτι ὁ Καλλίας ἐτιμήθη διαφερόντως »ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων διὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας εἰρήνην. »Οὐχὶ δὲ μόνον περὶ τῆς ἐκ μέρους τῶν 'Αθηναίων ἐκτιμήσεως τοῦ ἔργου τοῦ Καλλίου »ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ προσώπου αὐτοῦ διάφοροι ὑπάρχουσι παραδόσεις.Κατά »τινας ὁ μεταβὰς ἢ ἀποσταλεὶς εἰς Σοῦσα Καλλίας 'Ιππονίκου ἦν ὁ Καλλίας ὁ Δᾳδοῦχος »συγγενὴς τοῦ 'Αριστείδου. 'Ο Καλλίας οὗτος πλουσιώτατος ὢν ἀνήρ, ἐνῷ πολλαχῶς »ἐπωφελήθη τὴν τοῦ 'Αριστείδου ἐν τῇ πόλει ῥοπὴν χάριν τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμφερόντων, » (1) ἐγκατέλιπεν ὅλως τὸν ἄνδρα ἀβοήθητον ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ διατελοῦντα, ἔχοντα γυ»ναῖκα καὶ τέκνα καὶ μετὰ τούτων ῥιγοῦντα,πεινῶντα καὶ τῶνἄλλων ἐπιτηδείων στερούμε»νον. 'Ο δὲ Καλλίας ἐναντίον τῆς τοιαύτης κατηγορίας ἐπεκαλέσθη τὴν μαρτυρίαν »αὐτοῦ τοῦ 'Αριστείδου, ἐλθόντος εἰς τὸ δικαστήριον καὶ μαρτυρήσαντος ὅτι,ἐνῷ ὁ Καλ»λίας πολλὰ πολλάκις προσέφερον αὐτῷ βοηθήματα μετὰ παρακλήσεων νὰ δεχθῇ τὰ προσ»φερόμενα, ὁ 'Αριστείδης ἠρνεῖτο νὰ λάβῃ αὐτὰ ἀποκρινόμενος ὅτι μᾶλλον πρέπει αὐτὸς »νὰ μεγαλοφρονῇ ἐπὶ τῇ πενίᾳ ἢ ὁ Καλλίας ἐπὶ τῷ πλούτῳ. «Ταῦτα δὲ τοῦ 'Αριστείδου »προσμαρτυρήσαντος, λέγει ὁ Πλούταρχος, οὐδεὶς ἦν τῶν ἀκουόντων ὃς οὐκ ἀπῄει πένης »μᾶλλον ὡς 'Αριστείδης εἶναι βουλόμενος ἢ πλουτῶν ὡς Καλλίας. Πότε ἐγένετο ἡ δίκη »αὕτη δὲν παραδίδωσιν ἀκριβῶς ὁ Πλούταρχος,ἀλλὰ πάντως ἐγένετο πρὸ τοῦ 467 ἔτους »παραδεδεγμένου τῆς τοῦ'Αριστείδου τελευτῆς.'Εὰν λοιπὸν οὗτος ἦν ὁ Καλλίας ὁ 'Ιππο»νίκου ὁ μαραθωνομάχος ὁ πρεσβεύσας εἰς τὰ Σοῦσα, πάντως ἡ ἀποστολὴ ἐγένετο πρὸ »τῆς δευτέρας στρατείας καὶ νίκης τοῦ Κίμωνος, διότι τότε θὰ ἦτο ὑπέργηρως, οὕτω δὲ »καθίσταται ἀπίθανος καὶ ἡ παράδοσις ὅτι ὁ ἀνὴρ μετὰ τὴν εἰς Σοῦσα ἀποστολὴν κατη»γορηθεὶς ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως ἐπὶ *δωροδοκίᾳ* (*δωροδοκία* κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκδοχὴν »τῆς λ. *δωροληψία* δηλονότι ὡς καθωρίσθη νῦν ὁ νομικὸς ὅρος) κατεδικάσθη εἰς πρό-

---

(1) 'Εν ταῖς τοῦ Καλλίου τούτου πρὸς τὸν 'Αριστείδην σχέσεσιν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Β. 'Αριστείδ. 86) καὶ τὸ γεγονὸς τόδε· «'Αριστείδης ἀπολειφθεὶς φύλαξ αἰχμαλώτων καὶ τῶν λαφύρων (μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι νίκην) οὐκ ἐψεύσατο τὴν δόξαν· ἀλλὰ χύδην μὲν ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ παρόντος, ἐσθῆτος δὲ παντοδαπῆς καὶ χρημάτων ἀμυθήτων ἐν ταῖς σκηναῖς καὶ τοῖς ἡλωκόσι σκάφεσιν ὑπαρχόντων, οὔτ' αὐτὸς ἐπεθύμησε θιγεῖν, οὔτ'ἄλλον εἴασε, πλὴν εἴ τινες ἐκεῖνον λαθόντες ὠφελήθησαν, ὧν ἦν καὶ Καλλίας ὁ Δᾳδοῦχος». Τούτῳ γάρ τις,ὡς ἔοικε, τῶν βαρβάρων προσέπεσεν οἰηθεὶς βασιλέα διὰ τὴν κόμην καὶ τὸ στρόφιον εἶναι· προσκυνήσας δὲ καὶ λαβόμενος τῆς δεξιᾶς ἔδειξε πολὺν χρυσὸν ἐν λάκκῳ τινὶ κατορωρυγμένον. 'Ο δὲ Καλλίας, ὠμότατος ἀνθρώπων καὶ παρανομώτατος γενόμενος, τὸν μὲν χρυσὸν ἀνείλετο, τὸν δ' ἄνθρωπον, ὡς μὴ κατείποι πρὸς ἑτέρους, ἀπέκτεινεν. 'Εκ τούτου φασὶ καὶ **λακκοπλούτους** ὑπὸ τῶν κωμικῶν τοὺς ἀπὸ τῆς οἰκίας λέγεσθαι, *σκωπτόντων εἰς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ὁ Καλλίας τὸν πλοῦτον εὗρεν.*

ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΙΑΣ (Δ΄ ΑΙΩΝ π.Χ.)

(Ἔργον Ἐρ. Πράτερ)

(Α΄ β΄ 186)

»στιμον 50 ταλάντων."Αν λοιπὸν Καλλίας ὁ Δαδοῦχος ἦν ὁ ἀποσταλεὶς εἰς Σοῦσα, πάν»τως ἡ ἀποστολὴ ἐγένετο μετὰ τὴν πρώτην στρατείαν τοῦ Κίμωνος ἢ καὶ πρὸ ταύτης. »Κατ' ἄλλην ὅμως παράδοσιν, οὐχὶ ὁ μαραθωνομάχος ἀλλ' ἕτερος ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου »μεταγενέστερος Καλλίας Ἱππονίκου ἦν ὁ συνομολογήσας τὴν πολυθρύλητον εἰρήνην.

'Αλλ'ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ κατὰ τὴν ταυτότητα τοῦ συνομολογήσαντος τὴν εἰρήνην »'Αθηναίων,δῆλον ὅτι αὕτη οὐδαμῶς μνημονευομένη ὑπὸ τῶν συγχρόνων,ἀλλὰ μετὰ ἑκα»τὸν ἔτη ἀπὸ τῆς θρυλουμένης συνομολογήσεως γενομένη ὑπόθεσις τῶν μεγαλαυχιῶν τῶν »'Αθηναίων ῥητόρων οὐ μόνον ἐν τοῖς πολιτικοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς δικανικοῖς ἔτι λόγοις, »ἐνῷ ὁ μέγιστος τῶν πολιτικῶν ῥητόρων τῶν'Αθηνῶν Περικλῆς ἦτο σύγχρονος τοῖς θρυ»λουμένοις, καὶ ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ ἐπιταφίῳ ἐγένετο διαπρυσιώτατος, μεγαληγορώ»τατος καὶ ὑψηγορώτατος ὑμνητὴς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου τῶν'Αθηνῶν,οὐδένα »ποιεῖται ὑπαινιγμὸν κἂν τοιαύτης συνθήκης, τὰ περὶ ταύτης λεγόμενα δὲν δύνανται νὰ »θεωρηθῶσιν ἀξιόπιστοι ἱστορικαὶ παραδόσεις καὶ διὰ τοῦτο καὶ οἱ σπουδαιότατοι τῶν »ἱστορικῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων δὲν δίδουσιν αὐτῇ ἐπίστασιν καὶ χαρακτῆρα ἱστορικοῦ »γεγονότος, χωρὶς νὰ ἀμφισβητήσωσι τὴν ἐν Σούσοις παρουσίαν 'Αθηναίου τινὸς Καλ»λίου καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ συνομολόγησιν οἱασδήποτε συμβάσεως μετὰ τοῦ βασιλέως ἀλλ' »οὐχὶ τοιαύτης ὥστε ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις τοῦ μεγάλου βασιλέως νὰ καταδικάσῃ τοῦ»τον εἰς τὴν ἐσχάτην ταπείνωσιν.

»'Εν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ σπουδαιότατος τῶν νῦν γερμανῶν ἱστορικῶν, ὁ »διάσημος καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου 'Εδουάρ»δος Μάϊερ, παραδεχόμενος μέχρι τινὸς τὴν ἱστορικὴν ὑπόστασιν τῆς διὰ τῆς συνθή»κης δημιουργουμένης καταστάσεως προσήγαγεν ἐμμέσους τινὰς μαρτυρίας περὶ ὑπάρξεως »τοιαύτης τινὸς συνθήκης καὶ ὡς τοιαύτην μαρτυρίαν κυριωτάτην φέρει τὸ ὑπὸ Θουκυδί»δου (Η'. Ϛ') λεγόμενον,ὅτι ὁ Τισσαφέρνης «ὑπὸ βασιλέως νεωστὶ ἐτύγχανε πεπραγμέ»νος τοὺς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς φόρους, οὓς *δι' 'Αθηναίους ἀπὸ τῶν* ἑλληνίδων *πόλεων* »οὐ δυνάμενος πράττεσθαι ἐπωφείλησε· τούς τε οὖν φόρους μᾶλλον ἐνόμιζε κομιεῖσθαι »κακώσας τοὺς 'Αθηναίους καὶ ἅμα βασιλεῖ ξυμμάχους Λακεδαιμονίων ποιήσειν».

»'Αλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐμβαθύνων τις εἰς τὸν νοῦν τῶν λεγομένων εὐκόλως νοεῖ ὅτι »οὐδεὶς μὲν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις τοῦ Θουκυδίδου ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς περὶ συνθήκης »ὑποχρεούσης τοὺς Πέρσας νὰ μὴ εἰσπράττωσι φόρους ἀπὸ τῶν ἐν 'Ασίᾳ ἑλληνικῶν »πόλεων καὶ ἐπιβαλλούσης τοῖς Πέρσαις ν' ἀπέχωσι τῶν πόλεων τούτων μιᾶς ἢ τριῶν »ἡμερῶν ὁδοῦ· τοὐναντίον δὲ ὁ βασιλεὺς παρίσταται ὡς ἀξιῶν κυριότητα ἐπὶ τῶν πό»λεων τούτων, ὁ δὲ στρατηγὸς καὶ ἐπίτροπος αὐτοῦ μὴ δυνάμενος, ἕνεκα τῆς ἐπὶ πολλῶν »ἐκ τῶν πόλεων τούτων ἀρχῆς τῶν 'Αθηναίων, ἣν οὐδέποτε φαίνεται ἀναγνωρίσας ὁ »βασιλεύς, νὰ εἰσπράξῃ τὸν φόρον τοῦτον, καὶ διὰ τοῦτο θέλων νὰ κακίσῃ τοὺς 'Αθη»ναίους. Τὸ πολὺ ἐξάγεται ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐκεῖνο ὅπερ ἐρρήθη ἀνωτέρω, ὅτι μετὰ »τὰ πολεμικὰ γεγονότα τὰ μέχρι τοῦ 448 π.Χ.ἐπῆλθεν οὐχὶ διὰ συνθήκης ἀλλὰ διὰ τῆς λο»γικῆς τῶν πραγμάτων τοιαύτη κατάστασις ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἀκταῖς τοῦ Αἰγαίου »ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ καρποῦται ὁ βασιλεὺς τακτικῶς τὰς ἀνηκούσας αὐτῷ προσόδους »καὶ νὰ ἀσκῇ ἐν αὐταῖς τελείως τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα. Ὡς δὲ εἴδομεν »ἀνωτέρω καὶ τὰ περὶ τελείας ἀπομακρύνσεως τῶν τοῦ βασιλέως πλοίων ἐπὶ τοῦ Αἰ»γαίου λεγόμενα δὲν ἦσαν ἀκριβῆ, ἀφοῦ ἐν τῇ ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων πολιορκίᾳ τῆς Σάμου »(440 π. Χ.) γίνεται μνεία Φοινικικῶν καὶ Κιλικίων πλοίων».]

'Απὸ τῶν χρόνων τούτων οἱ 'Αθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν κατέπαυσαν πα-

σαν κατὰ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαν. Φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ συνθήκη εἰρήνης συνωμολογήθη μεταξὺ τῶν διαμαχομένων εἰς Σοῦσα, διὰ πρέσβεων Ἀθηναίων, ἐπὶ τούτῳ μεταβάντων εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὧν ἡγεῖτο Καλλίας ὁ Ἱππονίκου, ἀνὴρ ἐπιφανέστατος. Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην ὁ μὲν Ἀρταξέρξης ὑπέσχετο δύο τινά· πρῶτον νὰ ἀφήσῃ αὐτονόμους, ἀνενοχλήτους καὶ ἀφορολογήτους τοὺς κατὰ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκοῦντας Ἕλληνας, μὴ ἐκπέμπων ποτὲ στρατεύματα ἐπὶ τὴν παραλίαν ταύτην ἐντὸς ὡρισμένης ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποστάσεως· δεύτερον νὰ μὴ ἐκπέμπῃ νῆας μακράς, ἤτοι πολεμικὰ πλοῖα, οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς ἐν τῷ παμφυλιακῷ κόλπῳ Φασήλιδος ἤ, κατ' ἄλλους, τῶν δυτικώτερόν τι ταύτης, ἐκεῖ που παρακειμένων, τριῶν νησιδίων, τῶν καλουμένων Χελιδονίων, οὔτε ἐντὸς τῶν Κυανέων πετρῶν ἢ νήσων, τῶν καὶ Συμπληγάδων καλουμένων, κειμένων δὲ εἰς τὰς πρὸς τὸν Εὔξεινον πόντον ἐκβολὰς τοῦ θρακικοῦ Βοσπόρου. Ἀντὶ δὲ τούτων οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἀρταξέρξην τὴν ἀδιακώλυτον κατοχὴν τῆς Κύπρου καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἐκεῖ κατήντησεν ὁ μέγας βασιλεύς, ὁ πρὸ τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἐξαποστείλας κήρυκας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἀπαιτήσῃ γῆν καὶ ὕδωρ παρ' ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων ! Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, μάλιστα δὲ νεώτεροι πολλοί, ἠμφισβήτησαν τὴν ὕπαρξιν τῆς συνθήκης ταύτης. Τὸ ἰσχυρότερον καὶ τὸ μᾶλλον ἀναμφισβήτητον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν εἶναι ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει αὐτήν, μνημονευομένην μόνον ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων· καὶ τούτων εἰς πολλὰ περὶ αὐτῆς ἀντιφασκόντων. Ἀλλ' ἕτεροι παρατηροῦσιν ὀρθῶς ὅτι, ἂν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει τὴν συνθήκην, δὲν λέγει ὅμως καί τι τὸ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναιροῦν τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. Ἐξ ἐναντίας ἐκ τοῦ Θουκυδίδου συνάγεται α' ὅτι μετὰ τὰς προμνημονευθείσας περὶ Κύπρον νίκας ἔπαυσαν πᾶσαι αἱ ἄμεσοι ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἀθηναίων, οἵτινες οὔτε τὴν νῆσον ἐκείνην φαίνονται ἀπαιτοῦντες οὔτε πρὸς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Ἀμυρταῖον πέμποντες ἐπικουρίαν τινά· β' ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἥν, ἡττηθέντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Συρακούσαις, ἀνεμίχθησαν πάλιν οἱ Πέρσαι εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἤτοι μέχρι τοῦ 412 π.Χ., οἱ κατὰ τὴν μικρὸν Ἀσίαν πέρσαι σατράπαι οὐδένα φόρον εἰσέπραττον παρὰ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ ἑλληνίδων πόλεων, οὐδὲ φαίνονται περσικὰ πλοῖα ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου. Ὥστε ἠμπορεῖ μὲν νὰ ἀμφισβητῆται ἂν ἐγένετο ἢ δὲν ἐγένετο ῥητὴ συνθήκη, ὅτι ὅμως τὰ πράγματα εἶχον ὅπως λέγονται διὰ τῆς συνθήκης διατυπωθέντα εἶναι ἀναμφίβολον. Καὶ ἀναμφίβολον ὁμοίως εἶναι ὅτι τὸ θριαμβικὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἡρωικῶν κατορθωμάτων τοῦ Κίμωνος. Διό, καίτοι ἀποθανόντος αὐτοῦ πρὸ τῆς τελευταίας περὶ Κύπρον νίκης, μεθ' ἣν ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη, ἡ ἱστορία προσηγόρευσεν αὐτὴν ἀνέκαθεν Κιμώνειον, ὡς ἂν διεπράχθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρός.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν κατηνάγκασαν μόνον τοὺς Πέρσας νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· ἐπέτυχον τότε καὶ ἕτερόν τι, θαυμαστότερόν τι ἴσως, ἀπήρτισαν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κράτος μέγα, κινούμενον καὶ καθοδηγούμενον ὑπὸ θελήσεως μιᾶς, ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐκπορευομένης, κράτος τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἔννοιαν παρέσχεν ἡμῖν ἡ προηγουμένη ἑλληνικὴ ἱστορία, καθ' ἣν ἐβλέπομεν τὸ ἔθνος διαμεμερισμένον εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοκεφάλους πολιτείας. Τότε τῳόντι πᾶσαι αἱ χῶραι, αἵτινες πρὸ τριάκοντα ἐτῶν εἶχον σχηματίσει τὴν ἐν Δήλῳ ναυτικὴν συμμαχίαν, ὑπέκυψαν, διὰ τῶν βαθμιαίων τῆς τύχης αὐτῶν μεταβολῶν, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ προεκθέσωμεν, εἰς τὴν ἐντελῆ κυριαρχίαν τῶν Ἀθηναίων·

μόναι αἱ νῆσοι Χίος, Λέσβος καὶ Σάμος παρέμειναν σύμμαχοι αὐτῶν οἷαι ἦσαν ἐξ ἀρχῆς· ἀλλὰ τὸ ταμεῖον μετετέθη εἰς Ἀθήνας, καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσιζε μόνη τοῦ λοιποῦ περὶ τῆς χρήσεως τῶν συμμαχικῶν χρημάτων καὶ δυνάμεων. Πρὸς τούτοις, τὸ ναυτικὸν ἐκεῖνο κράτος ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ μέγα μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, περιλαβὸν ἐσχάτως τὰ Μέγαρα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Λοκρίδα. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη, καίτοι τελευταῖον καταβαλοῦσα περὶ τὸ 455 τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἵλωτας ἢ Μεσσηνίους, οὐδὲν ἐπεχείρει κατὰ τῆς παντοδυνάμου καὶ εὐτυχοῦς αὐτῆς ἀντιζήλου· καὶ περὶ τὸ 450 ἔτος συνωμολόγητε μάλιστα πρὸς αὐτὴν ἐπίσημον συνθήκην εἰρήνης. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία ἔφθασεν εἰς τὸ μεσουράνημα αὐτῆς.

Ἀλλὰ τῆς ἀκμῆς ταύτης ἠθέλομεν λάβει ἀτελῆ ἔννοιαν, ἐάν, περιορισθέντες εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε διαγραφεῖσαν ἐξωτερικὴν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων διαμόρφωσιν, δὲν ἐρρίπτομεν ἓν βλέμμα καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα θέλομεν εὕρει πρωταγωνιστοῦντα τὸν Περικλέα, ὅπως εἴδομεν διέποντα τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τὸν Κίμωνα. Ὄχι ὅτι ὁ Περικλῆς ἔπραττε τὰ πάντα μόνος· ἐξ ἐναντίας εἶχε συνεργοὺς πολλούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου, ὅστις, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ σταδίου τοῦ Περικλέους, ἤτοι μέχρι τοῦ 507 ἔτους, φαίνεται ἰσχύσας, ὡς ἀρχηγὸς τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, καὶ αὐτοῦ τοῦ Περικλέους πλειότερον (¹). Τότε, δολοφονηθέντος τοῦ Ἐφιάλτου ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἔμεινεν ὁ Περικλῆς πρωτεύων σύμβουλος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἤ, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, πρωθυπουργός. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πάντα ὅσα ἐγένοντο πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον ρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων ἐγένοντο ἐπὶ τῇ προτάσει ἢ καὶ ἁπλῶς τῇ συναινέσει τοῦ Περικλέους· ἴσως περί τινα οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ προέβαινον περαιτέρω τοῦ σημείου εἰς ὃ ἤθελε νὰ σταθῇ ὁ ἀρχηγός των, ἀπεδόθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς αὐτὸν ὡς εἰς πρωτεύοντα τῆς πόλεως ἄνδρα. Καὶ ἤδη ἐκθέτομεν ἐν κεφαλαίῳ τοὺς γενομένους περὶ τοὺς χρόνους τούτους νεωτερισμούς.

(¹) Περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἐφιάλτης προήγαγε τὴν δημοκρατίαν καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει (Πολ. Ἀθην. 25) τὰς ἑξῆς ἀξιομνημονεύτους λεπτομερείας. «Ἔτη δ' ἑπτακαίδεκα μάλιστα μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία προεστώτων τῶν ἀρεοπαγιτῶν, καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν· αὐξανομένου δὲ τοῦ πλήθους, γενόμενος τοῦ δήμου προστάτης Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου δοκῶν καὶ ἀδωροδόκητος εἶναι καὶ δίκαιος πρὸς τὴν πολιτείαν, ἐπέθετο τῇ βουλῇ· καὶ πρῶτος μὲν ἀνεῖλε πολλοὺς τῶν ἀρεοπαγιτῶν, ἀγῶνας ἐπιφέρων περὶ τῶν διῳκημένων· ἔπειτα τῆς βουλῆς ἐπὶ Κόνωνος ἄρχοντος ἅπαντα περιεῖλε τὰ ἐπίθετα, δι' ὧν ἦν ἡ τῆς πολιτείας φυλακή, καὶ τὰ μὲν τοῖς πεντακοσίοις, τὰ δὲ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς δικαστηρίοις ἀπέδωκεν. Ἔπραξε δὲ ταῦτα συναιτίου γενομένου Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν μὲν τῶν ἀρεοπαγιτῶν, ἔμελλε δὲ κρίνεσθαι μηδισμοῦ· βουλόμενος δὲ καταλυθῆναι τὴν βουλὴν ὁ Θεμιστοκλῆς, πρὸς μὲν τὸν Ἐφιάλτην ἔλεγεν ὅτι συναρπάζειν αὐτὸν ἡ βουλὴ μέλλει, πρὸς δὲ τοὺς ἀρεοπαγίτας ὅτι δείξει τινὰς συνισταμένους ἐπὶ καταλύσει τῆς πολιτείας. Ἀγαγὼν δὲ τοὺς αἱρεθέντας τῆς βουλῆς οὗ διέτριβεν ὁ Ἐφιάλτης, ἵνα δείξῃ τοὺς ἀθροιζομένους, διελέγετο μετὰ σπουδῆς αὐτοῖς· ὁ δ' Ἐφιάλτης ὡς εἶδε καταπλαγεὶς καθίζει μονοχίτων ἐπὶ τὸν βωμόν· θαυμασάντων δὲ πάντων τὸ γεγονὸς καὶ μετὰ ταῦτα συναθροισθείσης τῆς βουλῆς τῶν πεντακοσίων, κατηγόρουν τῶν ἀρεοπαγιτῶν ὅ τ' Ἐφιάλτης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ πάλιν ἐν τῷ δήμῳ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἕως παρείλοντο αὐτῶν τὴν δύναμιν..... καὶ (ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς)...., ἀνῃρέθη δὲ καὶ ὁ Ἐφιάλτης δολοφονηθεὶς μετ' οὐ πολὺν χρόνον δι' Ἀριστοδίκου τοῦ Ταναγραίου. Ἡ μὲν οὖν τῶν ἀρεοπαγιτῶν βουλὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπεστερήθη τῆς ἐπιμελείας». Τὰ τελευταῖα μέρη τοῦ χωρίου τούτου παριστῶντα τὸν Θεμιστοκλέα ζῶντα ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς τελευτῆς περίπου τοῦ Ἐφιάλτου, ἤτοι μέχρι τοῦ 458–457, θεωροῦνται ὑποβολιμαῖα.

Τότε πρῶτον, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἰσήχθη ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογή, ἀντὶ τῆς πρότερον ἐπικρατούσης χειροτονίας τῶν ἀρχόντων καὶ ἄλλων δημοσίων λειτουργῶν, πλὴν τῶν στρατηγῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας προχειριζόμενοι. Σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἦτο νὰ ἔχῃ πᾶς πολίτης ἐπιζητῶν τὴν ἀρχὴν ἴσην πιθανότητα ἐπιτυχίας, εἴτε πλούσιος ἦτο εἴτε πένης. Τότε βεβαίως ἀφῃρέθη ἀπό τε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀπὸ τὸν Ἄρειον(¹) Πάγον πᾶσα ἡ δικαστικὴ ἁρμοδιότης ἣν πρότερον εἶχον, πλὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ νὰ ἐπιβάλωσι μικράς τινας χρηματικὰς ποινάς· ἀπεδόθη δὲ ἡ διαδικασία ἐκείνη, ἥ τε ἀστικὴ καὶ ἡ ποινική, εἰς τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν ἐνόρκων τῶν καλουμένων ἡλιαστῶν, ἀπὸ τοῦ ἁλία, ἁλίζομαι, συνάθροισις, ἀγορά, συναθροίζομαι· ὁ δικαστικὸς οὗτος σύλλογος ἐλέγετο ἡλιαία καὶ συνεκροτεῖτο ὡς ἑξῆς. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ἐκληροῦντο κατ' ἔτος 6000 ἀνδρῶν, οἵτινες, ὁρκισθέντες, διῃροῦντο εἰς 10 δικαστήρια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 500 δικαστῶν· οἱ δὲ λοιποὶ 1000 ἐχρησίμευον πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χηρευουσῶν θέσεων. Ἔκτοτε λοιπὸν ὁ ἄρχων, ἀντὶ νὰ ἀποφασίζῃ αὐτὸς ὡς ἄλλοτε περὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ποινῆς, ἦτο ὑπόχρεως νὰ συγκαλῇ τὸ ὁρκωτικὸν δικαστήριον, ὅ ἐστι νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν προαναφερθέντων πολυαρίθμων δικαστηρίων πᾶσαν κατηγορίαν συνεπαγομένην ποινὴν μεγαλυτέραν τοῦ μικροῦ προστίμου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἠδύνατο οἴκοθεν νὰ ἐπιψηφίζῃ. Εἰς ποῖον ἐκ τῶν 10 δικαστηρίων ἔμελλε νὰ ὑποβληθῇ ἡ κατηγορία ἀπεφασίζετο διὰ κλήρου, ὥστε οὐδεὶς ἤξευρεν ἐκ προοιμίου ποῖον δικαστήριον ἔμελλε νὰ δικάσῃ τὴν δίκην. Ὁ ἄρχων προήδρευε τοῦ δικαστηρίου καὶ ὑπέβαλλεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ προανακρίσεως, ἔτι δὲ τὸ ζήτημα περὶ οὗ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ· μεθ' ὃ ἠκούοντο ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος καὶ προσήγοντο οἱ μάρτυρες. Ὁμοίως καὶ αἱ ἀστικαί, αἱ περὶ ἰδιωτῶν συμφερόντων διενέξεις, αἵτινες πρότερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἀφῃρέθησαν ἤδη ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν, τὰ ἁπλῶς προεδρευόμενα ὑφ' ἑνὸς τῶν ἀρχόντων.

Τελευταῖον τὰ δικαστήρια ταῦτα ἔλαβον καὶ ἄλλην τινὰ σπουδαιοτάτην ἁρμοδιότητα. Πᾶσαι αἱ μεταξὺ τῶν ὑπηκόων πόλεων διενέξεις, πᾶσαι αἱ διενέξεις ὅσας πολῖται μιᾶς τῶν πόλεων τούτων εἶχον καθ' ἑτέρας πόλεως, καὶ αἱ κυριώταται δίκαι αἱ μεταξὺ τῶν πολιτῶν τοιούτων πόλεων, ἰδίως δὲ πᾶσαι αἱ συνεπαγόμεναι ποινὴν θανάτου, ἐκρίνοντο ἤδη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυμελῶν δικαστηρίων. Τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην ἐνήργει κατ' ἀρχὰς ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος· ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς κατηργήθη μὲν ἡ σύνοδος ἐκείνη, ἅπασα δὲ ἡ κυριαρχικὴ αὐτῆς ἐξουσία μετεβιβάσθη εἰς τὰς Ἀθήνας, καθυπεβλήθησαν καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δίκαι εἰς τὴν ἡλιαίαν· ὥστε ἡ ἡλιαία (²) ὅ ἐστιν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀπεφάσιζεν ἔκτοτε ἀπολύτως ὄχι μόνον περὶ τῶν κοινῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων τῶν ὑπηκόων.

(¹) Ὁ Ἄρειος Πάγος διετήρησεν ἔτι δικαιοδοσίαν δικαστικὴν ἐν ταῖς ἐπὶ φόνῳ δίκαις.

(²) Ἀλλ' ἡ Ἡλιαία ἦτο ὡς δικαστήριον καὶ ἐγγύησις τῶν συμφερόντων τῶν συμμάχων ἐναντίον τῶν αὐθαιρέτων ψηφισμάτων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καθ' ὧν ἠδύναντο καὶ οἱ σύμμαχοι νὰ διαμαρτυρηθῶσι διὰ τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ. Ἡ αὐτὴ δὲ Ἡλιαία ἀνεπλήρου τὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου θέσιν ὡς πρὸς τὸν ἔλεγχον, ὃν ἤσκει οὗτος πρότερον ἐπὶ τὰς πράξεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὁ ἔλεγχος οὗτος ἐγίνετο ὑπὸ τῆς Ἡλιαίας ἰδίως διὰ τῆς «παρανόμων γραφῆς», ἤτοι τῆς ἐπισήμου κατηγορίας καὶ δικαστικῆς καταδιώξεως, ἣν ἠδύνατο πᾶς πολίτης νὰ ἐγείρῃ ἐναντίον παντὸς προτείνοντος νόμον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐναντιούμενον εἰς ἀρχαιοτέρας καὶ θεμελιωδεστέρας νομικὰς διατάξεις.

Ο ΠΑΡΘΕΝΩΝ

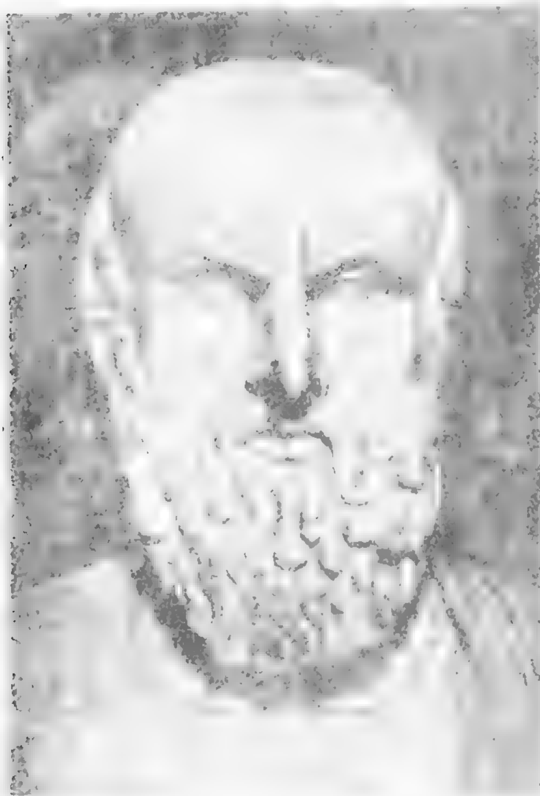
(Αναστήλωσις 1930)

Ἡ ἡλιαία ὑπῆρχε μὲν καὶ πρὸ τοῦ Περικλέους, δικάζουσα τοὺς ὑπευθύνους ἄρχοντας καὶ ἄλλας δημοσίας κατηγορίας· ἴσως δὲ ἐκληροῦντο καὶ πρότερον ἐξ αὐτῆς εἰδικὰ τμήματα ἐπιτετραμμένα ἰδίας τινὰς κρίσεις. Ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ εἰς τμήματα διαίρεσις καὶ ἡ διαρκὴς ἐνέργεια τῶν πολυαρίθμων τούτων δικαστηρίων δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ὡρίσθη καὶ ὁ λεγόμενος δικαστικὸς μισθός, ὅ ἐστιν ὡρίσθη ὅτι ἕκαστος πολίτης δι' ἑκάστην ἡμέραν καθ' ἣν ἐξεπλήρου τὰ δικαστικὰ αὐτοῦ καθήκοντα ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ ἀντιμισθίαν τριῶν ὀβολῶν, ἤτοι ἡμισείας δραχμῆς. Τινὲς εἶπον ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ ἀντιμισθία αὕτη ἦτο ἑνὸς ὀβολοῦ καὶ ὅτι βραδύτερον ἐτριπλασιάσθη· ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐτάχθη εἰς τρεῖς ὀβολούς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰσήχθη καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς μισθός, ἤτοι ὁ ἡμερήσιος μισθὸς ὃν ἐλάμβανεν ἕκαστος πολίτης ἅμα εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· ὁ μισθὸς οὗτος ὃν ἠδύναντο νὰ λαμβάνωσι καθ' ἑκάστην συνεδρίασιν τῆς ἐκκλησίας 6 ἕως 8000 ἐκκλησιασταί, ἦτο τῳόντι κατ' ἀρχὰς ἑνὸς ὀβολοῦ καὶ δὲν ἐτριπλασιάσθη εἰμὴ μετέπειτα. Τότε ὁμοίως ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ διατρέφῃ τοὺς στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντας πολίτας, οἵτινες πρότερον ἐξεπλήρουν ἄμισθι τὸ καθῆκον τοῦτο. Ὁ ὁπλίτης ἐλάμβανε μισθὸν ἡμερήσιον δύο ὀβολῶν καὶ ἄλλα τόσα διὰ τὴν διατροφὴν αὐτοῦ· ὁ ἀξιωματικὸς διπλάσια τούτων, καὶ ὁ ἱππεὺς τριπλάσια. Τελευταῖον ἀναφέρεται καὶ βουλευτικὸς μισθός, ὅ ἐστιν ὁ εἰς τοὺς βουλευτὰς διδόμενος, ὅστις συνεποσοῦτο εἰς δραχμὴν μίαν καθ' ἑκάστην ἡμέραν

Ἡ πολιτεία ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ὅλας ταύτας τὰς μισθοδοσίας, διότι, ἂν καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν εἶναι γνωστόν, ἠξεύρομεν ὅμως ὅτι μόνος ὁ συμμαχικὸς φόρος, ὅστις συνεποσοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰς 460 τάλαντα κατ' ἔτος, ἀνεβιβάσθη βραδύτερον εἰς 600 καὶ ἐπὶ τέλους ἀπετέλεσεν, ὡς λέγεται, 1000 τάλαντα, ἂν ὄχι πλειότερα. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ 1000 τάλαντα, ἤτοι δραχμαὶ 6.000.000, δὲν φαίνονται πολλά· ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ ποσοῦ τούτου πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ ποσὸν τοῦ κυκλοφοροῦντος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἢ σήμερον, ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα καὶ ὁρίζεται εἰς τὸ ἑξαπλάσιον ἢ καὶ ὀκταπλάσιον τῆς σημερινῆς· ὅ ἐστι τότε ἠδύνατό τις νὰ ἀγοράσῃ διὰ μιᾶς δραχμῆς ὅ,τι σήμερον ἀγοράζει διὰ 6 ἢ 8· ὥστε τὰ 6 ἐκεῖνα ἑκατομμύρια δραχμῶν ἰσοδυνάμουν πρὸς 36 ἢ καὶ 48.000.000 περίπου σημερινῶν. Καὶ ἀπόδειξις τρανοτάτη τοῦ πόσον μέγα ἦτο τὸ ποσὸν τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηνῶν κράτους εἶναι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἐπήρκεσαν εἰς ὅλα τὰ ἔξοδα τῆςπολιτείας, καί, τὸ σπουδαιότερον, εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν λαμπρῶν οἰκοδομημάτων, δι' ὧν ἐκόσμησαν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἠδυνήθησαν ν' ἀποταμιεύσωσιν ἐπὶ Περικλέους, ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν, 8.000 τάλαντα, ἤτοι 48.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σήμερον κατωτέρα τῶν 300.000.000.

Ἐψηφίσθησαν δὲ αἱ προαναφερθεῖσαι διατάξεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δύνανται, καθ' ἃ προείπομεν, ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ πενέστεροι, νὰ μετέχωσι τῆς πολιτείας. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον, μᾶλλον ἀπαραίτητον ἢ ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀρχαίαν ἢ σημερινὴν πολιτείαν. Αἱ μὲν ἄλλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἦσαν τόσον μικραὶ ὥστε καὶ δι' εὐαρίθμων πολιτῶν ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ διοικηθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσιν· αἱ δὲ νεώτεραι πάλιν εἰσὶ συνήθως τόσον μεγάλαι

ὥστε, καὶ ἂν πολλοὶ τῶν πολιτῶν αὐτῶν μείνωσιν ἀμέτοχοι τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ λοιποὶ ἐξαρκοῦσιν εἰς πλήρωσιν τῶν δημοσίων ἀναγκῶν. Τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε μὲν τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἤτοι, ὡς εἰκάζεται, ὀκτὼ ἕως δέκα ἑκατομμύρια ψυχῶν, ἀλλ'ἅπαν τὸ πλῆθος τοῦτο δὲν συνετέλει ἐξ ἴσου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν. Ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων ἦσαν δοῦλοι, δηλαδὴ ἄνθρωποι ἐστερημένοι παντὸς δικαιώματος καὶ πάσης εἰς τὰ κοινὰ μετοχῆς. Ὑπῆρχον μάλιστα χῶραί τινες εἰς τὰς ὁποίας οἱ δοῦλοι ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν ἐλευθέρων, καθὼς λ. χ. ἐν τῇ κυρίως Ἀττικῇ, ὅπου ἐπὶ πεντακοσίων χιλιάδων ψυχῶν λέγεται ὅτι τετρακόσιαι χιλιάδες ἦσαν δοῦλοι. Ἐν γένει ὅμως κατὰ μέσον ὅρον ὑπολογίζεται ὅτι οἱ δοῦλοι ἀπετέλουν τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων. Τοῦτο λοιπὸν συνέβαινε καὶ εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ περιλιπόμενοι ἐλεύθεροι δὲν ἦσαν ἅπαντες πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας. Οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῶν πολυαρίθμων ὑπηκόων καὶ συμμάχων πόλεων ἦσαν πολῖται ἕκαστος τῆς ἰδίας πόλεως, ὄχι πολῖται τοῦ ὅλου κράτους τῶν Ἀθηναίων· καὶ οὐ μόνον οὐδὲν εἶχον συμφέρον εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κράτους τούτου, ἀλλ'οἱ πλεῖστοι κατήντησαν καὶ δυσμενῶς πρὸς αὐτὸ νὰ διάκεινται. Ἡ ὕπαρξις λοιπὸν τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ἤτοι ἀπὸ 120 ἢ 130.000 ψυχῶν, ἀνδρῶν δὲ τὸ πολὺ 30.000· διό, ἂν καὶ ἐκ τῶν ἐνάριθμων τούτων ἀνδρῶν πολλοὶ ἀπασχολούμενοι εἰς ἴδια ἔργα παρημέλουν τὰ κοινά, ἡ συντήρησις τοῦ κράτους, ἥτις μετὰ κόπου κατωρθοῦτο καὶ δι' αὐτῆς τῆς κοινῆς καὶ ἀδιαλείπτου ἐνεργείας ἁπάντων τῶν πολιτῶν, ἤθελεν ἀποβῇ ἀδύνατος. Ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ἦτο μετὰ τὰς Ἀθήνας τὸ μεγαλύτερον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κράτος, ἡ κοινὴ ἐνέργεια ἐπετυγχάνετο διὰ τούτου, ὅτι, ὡς ἐκ τῶν νόμων καὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, οἱ Σπαρτιᾶται μετήρχοντο ἴδιον ἐπάγγελμα, ἀρκούμενοι δὲ εἰς λιτοτάτην δίαιταν διῆγον ἅπαντα τὸν βίον ὡς τακτικοὶ τῆς πολιτείας στρατιῶται. Ἀλλ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἀνατροφὴ καὶ οἱ νόμοι δὲν ἀπηγόρευον τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὴν τέχνην, τὴν παιδείαν· ἐξ ἐναντίας παρώτρυνον τοὺς πολίτας πάσῃ δυνάμει προς τὴν ὅσον ἔνεστι μεγαλυτέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οὗτοι, μάλιστα οἱ πενέστεροι αὐτῶν, ἀπετρέποντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπὸ τῶν κοινῶν πρα-

Αἰσχύλος
(Καπιτωλῖνον Μουσεῖον)

γμάτων. Ἔπρεπεν ἄρα νὰ εὑρεθῇ τρόπος ἐπιτήδειος νὰ συμπυκνώσῃ τὰς δυνάμεις αὐτῶν περὶ τὴν πολιτείαν· καὶ τοῦτο ἦτο τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ὁ Περικλῆς· Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἴσως ἐντελῶς ἀδύνατος· Ὁπωσδήποτε τινὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐνεργηθέντων ἦσαν μέν, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἴδει, σοφώτατα ἐπινενοημένα, ἀλλ' αἱ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίαι, περὶ ὧν ἰδίως ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἐπήγαγον ἀποτελέσματα ὀλέθρια.

Τῳόντι αἱ μισθοδοσίαι αὗται ἦσαν μὲν μικραὶ ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπήρκουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν διατροφὴν τοῦ μισθοδοτουμένου. Εἰς τὰς Ἀθήνας τότε λέγεται ὅτι μία οἰκογένεια ἠδύνατο νὰ οἰκονομηθῇ διὰ 500—600 δραχμῶν κατ' ἔτος· ὥστε ὁ ἱππεύς, ὁ μισθοδοτούμενος δύο δραχμὰς τὴν ἡμέραν, ἐλάμβανε μόνος αὐτὸς πλειότερα παρ' ὅσα ἀπῃτοῦντο εἰς ὁλόκληρον οἰκογένειαν. Οἱ ἄλλοι μισθοὶ ἦσαν μικρότεροι, ἀλλὰ πάντοτε ὁπωσοῦν ἱκανοί· καὶ ἔπειτα πολλοὶ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἠδύναντο νὰ εἶναι ἄλλος βουλευτής, ἄλλος ἡλιαστής, ἄλλος στρατιωτικός, λαμβάνοντες οὕτω διαφόρους μισθούς. Ἐντεῦθεν ἅπαντες οἱ πένητες ὥρμησαν ἐπὶ τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἐφάνη ἐπιτυγχανόμενος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ, διὰ τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἄλλην τινὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀνάγκην.

Εὐριπίδης
(Λατερανὸν Μουσεῖον Ρώμης)

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμασε θαυμασίως ἐν Ἀθήναις ἡ δραματικὴ ποίησις, ἥ τε τραγικὴ καὶ ἡ κωμική, μάλιστα δὲ ἡ πρώτη, διότι ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἀρχαίων κωμικῶν, ὁ Ἀριστοφάνης, ἀνήκει εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸ δὲ τραγικὸν δρᾶμα ἤρξατο παράγον τὰ κάλλιστα ἀριστοτεχνήματα ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου, διαδεξάμενον τὰ ἄνθη τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δι' ὧν ἰδίως εἶχε κοσμηθῆ ἡ προηγουμένη περίοδος, καθὼς πάλιν ἡ λυρικὴ ποίησις διεδέξατο τὴν ἐπικήν, τὴν ἀπαθανατίσασαν τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ δημιουργὸς τοῦ τραγικοῦ δράματος, ἢ τοὐλάχιστον ὁ πρῶτος ποιητὴς δι' οὗ τὸ δρᾶμα τοῦτο ἀπέβη ἔνδοξον, ἠγωνίσθη, ὡς εἴδομεν, καὶ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Σαλαμῖνι· ἐκ δὲ τῶν ἀειμνήστων αὐτοῦ διαδόχων ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐνίκησε κατὰ πρῶτον τὸν Αἰσχύλον περὶ τὸ 470 π. Χ., ὁ δὲ Εὐριπίδης παρέστησε τὸ πρῶτον αὐτοῦ δρᾶμα ἐν ἔτει 455. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἔργων τῶν ποιητῶν τούτων δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀλίγα, ἀρκοῦντα ὅμως νὰ δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δράματος. Οἱ δὲ δραματουργοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τότε διαπρέψαντες· πολλοὶ καὶ ἄλλοι

ἔσχον συναγωνιστάς, ὧν τὰ ὀνόματα, κατὰ δυστυχίαν τὰ ὀνόματα μόνον, διεσώθησαν καὶ οἵτινες ἐνίοτε ἀνεδείχθησαν ἀνώτεροι ἐκείνων. Ὁ Φιλοκλῆς λ. χ. συναγωνισθεὶς πρὸς τὸν «Οἰδίπουν τύραννον» τοῦ Σοφοκλέους ἔλαβεν αὐτὸς τὸ ἀριστεῖον· καὶ τὸν Εὐριπίδην δ' ἐνίκησεν Εὐφορίων, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ὁ Ξενοκλῆς, καὶ ὁ Νικόμαχος. Ἔτι δὲ ἀναφέρονται ὁ Νεόφρων, ὁ Ἀχαιός, ὁ Ἴων, ὁ Ἀγάθων, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον ὄχι μόνον εἰς ποίαν ἀκμὴν εἶχε φθάσει τὸ ἑλληνικὸν δρᾶμα, ἀλλὰ καὶ πόσον ζωηρὰν ἀνάγκην τοῦ κοινοῦ ἐθεράπευσε· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητος ἡ τοσαύτη συναγωνιστῶν συρροή. Κατ' ἀρχὰς ἡ εἴσοδος εἰς τὸ θέατρον ἐπετρέπετο δωρεάν· ἀφ' ἧς ὅμως ἡ ὑπερβολικὴ εἰς αὐτὸ ἀνθρώπων ἐπισώρευσις ἐπέφερε πολλὴν στενοχωρίαν καὶ ἀταξίαν ἀπῃτήθη πληρωμή, ἐπειδὴ δὲ οἱ πενέστεροι, μὴ δυνάμενοι νὰ πληρώσωσι τὴν τιμὴν ταύτην, ἐστεροῦντο τῆς ἀπαραιτήτου ἐκείνης εἰς πάντα Ἀθηναῖον εὐχαριστήσεως, ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν νόμου περὶ τῶν λεγομένων θεωρικῶν χρημάτων· δηλαδὴ νόμου δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον ἐπλήρωνεν εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ εἰσιτήριον αὐτοῦ. Τὰ χρήματα ταῦτα ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ἐργολάβων εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ τῶν θεάτρων συντήρησις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου αὕτη χορηγία δὲν περιωρίσθη εἰς μόνα τὰ θέατρα, ἐξετάθη καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας πανηγύρεις, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐχορηγοῦντο εἰς τοὺς πένητας χρήματα ἵνα μετέχωσιν ὅλων τῶν ἑορτῶν, καὶ παρείχετο οὕτως εἰς αὐτοὺς ὁ τρόπος τοῦ ἄγειν τὸν βίον εὐδαιμόνως.

Σοφοκλῆς
(Λατερανὸν Μουσεῖον)

Ταῦτα ὅμως πάντα δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐπιφέρωσι, τοῦ χρόνου προϊόντος, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ ὑποθάλψωσι τὴν ἀργίαν τοῦ πλήθους καὶ νὰ συνηθίσωσιν αὐτὸ νὰ ζῇ οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων κόπων ἀλλ' ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν κατεστράφησαν κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ αἱ παραγόμεναι ὑπὸ τῆς φιλοπονίας καὶ ὑπὸ τῆς φιλοτιμίας ἣν ἔχει ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτοῦ· ἐπῆλθον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἕτερα οὐδὲν ἧττον δεινὰ ἐπακόλουθα. Ναὶ μὲν αἱ μισθοδοσίαι τοῦ δημοσίου ταμείου ἐπήρκουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν διατροφὴν τῶν πενήτων ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἔμενον πάντοτε πένητες, ἐνῷ οἱ εὐπορώτεροι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ηὔξησαν πολὺ τὰς περιουσίας αὐτῶν διὰ τῆς θαυμασίως προαχθείσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας τῆς πόλεως. Ἐπὶ Σόλωνος περιουσία ἑπτὰ ταλάντων, ἤτοι 42.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σημερινὴ ἀξία ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ πρὸς 250.000 τοὐλάχιστον, ἐθεωρεῖτο ὡς μία τῶν μεγίστων ἐν Ἀθήναις, ἐνῷ ἤδη ὑπῆρχον ἐνταῦθα ἄνθρωποι, οἷοι ὁ Νικίας, ὁ Καλλίας, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐκτήσαντο ἢ ἐκληρονόμησαν 100 καὶ πλειότερα τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς τέσσαρα περίπου ἑκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν· διὸ μεγίστη προέκυψεν ἀνισότης περιουσιῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ πενέστεροι ἀπέβαινον πολλάκις ὄργανα τυφλὰ τῶν πλουσιωτέρων. Ἀφ'

ΔΩΡΙΚΟΣ

ἑτέρου ἅμα τὸ τῶν 'Αθηνῶν κράτος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καταλυόμενον, ἅμα ἔπαυσαν νὰ συρρέωσιν εἰς τὰς 'Αθήνας οἱ συμμαχικοὶ φόροι, ἅμα ἐνὶ λόγῳ ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου, ὁ δῆμος τῶν 'Αθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐπαρκῇ πρὸ πάντων εἰς τὴν συντήρησιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐφρόντιζε πρὸ πάντων νὰ πληρώνηται τὰς μισθοδοσίας αὐτοῦ καὶ τὰ θεωρικὰ χρήματα. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἀχρειωθείς, καὶ ἐν τούτοις ὢν παντοδύναμος, ἐξετράπη εἰς πᾶσαν ἀφροσύνην ἀγόμενος καὶ φερόμενος ὑπὸ δημαγωγῶν πλουσίων ἢ μὴ πλουσίων. 'Εκ δὲ τῆς συρροῆς ὅλων τούτων τῶν ἀτοπημάτων ἀναγκαίως ἐπεταχύνθη ἡ τοῦ κράτους καταστροφή.

Τούτου ἕνεκα εἴπομεν ὅτι αἱ μισθοδοτικαὶ τοῦ Περικλέους διατάξεις ὑπῆρξαν μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς παρακμῆς τοῦ δήμου τῶν 'Αθηναίων. 'Αλλὰ περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιστῇ ἡ παρακμὴ αὕτη, ὁ δὲ Περικλῆς ἐνήργησε, πλὴν τῶν προειρημένων καὶ ἕτερά τινα συνετώτερα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν προέθετο ἐπιτηδειότερα, τὰ ὁποῖα οὐ μόνον συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασώσωσιν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν δύναμιν τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ ἀπαράμιλλον περιεποίησαν αὐτῇ κλέος.

Εὐριπίδης καὶ Μελπομένη ('Εγχάρακτοι λίθοι)

Ἔτι πρὸ τοῦ Περικλέους ἀθηναῖοι πολῖται εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐγκαθίστανται εἰς χώρας κατακτηθείσας ὑπὸ τῆς πόλεως, λαμβάνοντες κλήρους ἐκ τῶν κτημάτων ὅσα ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τῶν προτέρων τῶν χωρῶν τούτων κατοίκων. Οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς τῆς 'Αττικῆς ἀθηναῖοι κτηματίαι ὠνομάζοντο κληροῦχοι καὶ διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἀποίκων· διότι αἱ ἀποικίαι, καθὼς εἴδομεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέβαινον πόλεις αὐτοτελεῖς καὶ αὐτόνομοι, αἱ δὲ κληρουχίαι ἐξ ἐναντίας ἐλογίζοντο ἀποτελοῦσαι μέρος ἀναπόσπαστον τῆς 'Αττικῆς· οἱ κληροῦχοι ἐξηκολούθουν ὄντες πολῖται 'Αθηνῶν, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐν 'Αθήναις δικαστηρίων καὶ δυνάμενοι νὰ ἐνασκήσωσιν αὐτόθι ἅπαντα τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα. Τοιαῦται κληρουχίαι ἱδρύθησαν οὐκ ὀλίγαι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος,εἰς τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Χαλκίδα, καὶ εἰς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον, αἵτινες καθ' ὁλοκληρίαν κατελήφθησαν ὑπὸ ἀθηναίων κληρούχων. 'Αλλ' ὁ Περικλῆς ἐπολλαπλασίασε συστηματικῶς τὰς ἐκτὸς τῆς 'Αττικῆς ταύτας ἀποκαταστάσεις· ἔπεμψε 500 πολίτας εἰς Νάξον, 250 εἰς Ἄνδρον, 1000 εἰς τὴν ἐν τῇ Θρᾴκῃ χώραν τῶν Βισαλτῶν, 1000 εἰς τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον,2000 εἰς κατάληψιν τῆς χώρας τῶν ὅλως ἐξωσθέντων Ἱστιαίων τῆς Εὐβοίας, 600 εἰς Σινώπην· βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ὁ σκοπὸς τῆς τοιαύτης τῶν κληρουχιῶν ἀναπτύξεως ἦτο διπλοῦς· πρῶτον παρείχετο δι' αὐτῶν πόρος ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν, καὶ δεύτερον οἱ κληροῦχοι ἐχρησίμευον ὡς φρουραὶ ἕτοιμαι νὰ περιστείλωσι τοὺς στασιάζοντας τυχὸν ὑπηκόους καὶ συμμάχους ὥστε αἱ κληρουχίαι συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς πένητας χρησίμους εἰς συντήρησιν τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας μηδὲν ἔχουσαι τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας αὐτῶν.

Τὸ δὲ ἕτερον τοῦ Περικλέους ἔργον, τὸ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον κυρίως ὀφειλόμενον, εἶναι ὅτι ἐπεχείρησε νὰ συμπληρώσῃ τοὺς πόρους τῶν πενήτων διὰ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν εἰς πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ δημόσια κατασκευάσματα· διότι τότε, διὰ τῆς ὑπερτάτης τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐπιμελείας, καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐφορείαν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ φίλου, τοῦ Φειδίου, ᾠκοδομήθησαν, ἐν 'Αθήναις, ὑπὸ τοῦ 'Ικτίνου, τοῦ Καλλικράτους, τοῦ Κοροί-

[illegible] Μνησικλέους καὶ ἄλλων, τὰ πλεῖστα τῶν λαμπρῶν ἀριστοτεχνημάτων, ὧν τὰ περισωθέντα λείψανα κινοῦσιν ἔτι τὸν θαυμασμὸν ἅπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ναοί, στοαί, ἀγοραί, θέατρα, γυμνάσια, κρῆναι, λουτρά. Ναὶ μὲν τὰ πλειότερα τῶν κτι-

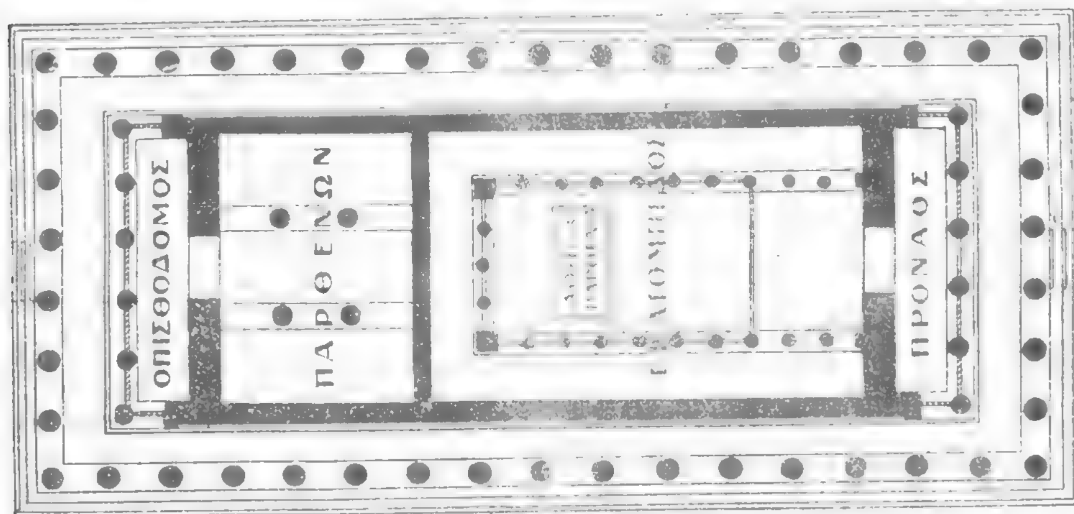

Ὁ Παρθενών

ρίων [illegible] ἀπετελέσθησαν εὐθὺς κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς τῆς ἀκολούθου ἱστορικῆς περιόδου, ἀλλ' ἅπαντα ὑπῆρξαν ἄμεσον προϊὸν τῆς ἀκμῆς τῶν χρόνων εἰς οὓς ἤδη εὑρισκόμεθα· καὶ τούτου ἕνεκα ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῶν. Τὸ νέον θέατρον, τὸ καλούμενον μὲν Ὠδεῖον (¹), προωρισμένον δὲ εἰς τὰς μουσικὰς καὶ θυμελικὰς θέας τῆς μεγάλης τῶν Παναθηναίων πανηγύρεως, καὶ ὁ ἀμίμητος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ καλούμενος Παρθενών, ὃν ἐκάλλυνον τὰ γλαφυρώτατα τῶν καλλιτεχνημάτων τῆς ἀγαλματοποιίας καὶ τῆς γλυπτικῆς, ἠγέρθησαν μεταξὺ τοῦ 445 καὶ 437 πρὸ Χριστοῦ· τὰ δὲ μεγαλοπρεπῆ τῆς ἀκροπόλεως Προπύλαια μεταξὺ τοῦ 437 καὶ 431 πρὸ Χριστοῦ. Τότε ἐξηκολούθησεν ἡ ἀνόρθωσις τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ὁποῖον εἶχε πυρποληθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου. Τότε ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσῖνι πρὸς τέλεσιν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ, τοῦ ναοῦ τῆς Νεμέσεως ἐν Ῥαμνοῦντι. Τρία δὲ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὰ τρία ἔργα τῆς ὄντως θεοπνεύστου χειρὸς τοῦ Φειδίου, ἐκόσμησαν τὴν ἀκρόπολιν· ἓν μέγα ἐξ ἐλέφαντος ἐν τῷ Παρθενῶνι· ἓν ἕτερον ἐκ χαλκοῦ, τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς προσαγορευόμενον, καθὸ ὑπὸ τῶν λημνίων Ἀθηναίων ἀνατεθέν, τὸ ὁποῖον ὁ Παυσανίας λέγει «τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου θέας μάλιστα ἄξιον», καὶ τρίτον, τὸ πάντων μέγιστον, τὸ ὁποῖον ἐκ χαλκοῦ ἐπίσης κατεσκευασμένον καὶ ὀνομαζόμενον τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς ἵστατο μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος· ἦτο δὲ τοσοῦτο κολοσσιαῖον ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ

(¹) Τὸ Ὠδεῖον ἐθεωρεῖτο πεποιημένον κατ' εἰκόνα τῆς τοῦ Ξέρξου σκηνῆς, ἀφ' ἧς, ἱδρυμένος ἐπὶ τῆς ἀπέναντι τῆς Σαλαμῖνος ἀκτῆς, ἐθεᾶτο τὴν ναυμαχίαν. (Περὶ τοῦ Ὠδείου ἰδ. Πλουτ. Περικλ. 13· «Τὸ δ' Ὠδεῖον, τῇ μὲν ἐντὸς διαθέσει πολύεδρον καὶ πολύστυλον, τῇ δ' ἐρέψει περικλινὲς καὶ κάταντες ἐκ μιᾶς κορυφῆς πεποιημένον, εἰκόνα λέγουσι γενέσθαι καὶ μίμημα τῆς βασιλέως σκηνῆς, ἐπιστατοῦντος καὶ τούτῳ τοῦ Περικλέους».)

τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνους τῆς 'Αθηνᾶς αὐτῆς ἦσαν ὁρατὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ναυτίλους τοὺς ἀπὸ τοῦ [illegible] πρὸς τὸν Πειραιᾶ πλησιάζοντας. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως νὰ σφετερισθῶμεν ὑπὲρ τοῦ Περικλέους ἅπασαν τὴν ὀφειλομένην εἰς

ΚΑΤΟΨΙΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

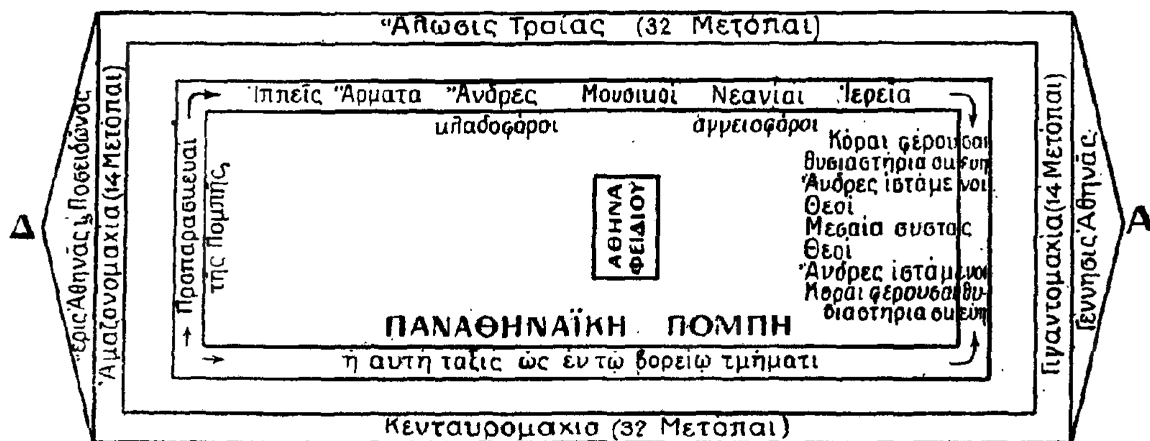
τοὺς ἀειμνήστους ἐκείνους τεχνίτας δόξαν· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι [illegible] τῆς προστασίας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ δυσκόλως οὗτοι ἤθελον δυνηθῆ νὰ παραγάγωσι τὰ ἔργα αὐτῶν. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπῄτησαν, κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμούς, δαπάνην τοὐλάχιστον 3.000 ταλάντων, ἤτοι 18.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν. Ὁ Περικλῆς δὲ εἶναι ὁ διενεργήσας τὴν ἐπιψήφισιν τῆς δαπάνης ταύτης. Τὸ δημόσιον ταμεῖον ηὐπόρει, ἕνεκα τῶν συμμαχικῶν φόρων· ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος εἶχε καταπαύσει, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισε πολυειδῶς ὠφέλιμον εἰς τὴν πόλιν νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς διακόσμησιν αὐτῆς τινὰ τοὐλάχιστον τῶν περισσευμάτων ἐκείνων Καὶ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Περικλῆς ἐλογίζετο ὡς κύριος τῶν κατασκευασμάτων (¹) τούτων δημιουργὸς εἶναι ἡ γενομένη κατ' αὐτοῦ κατηγορία ὡς καταχρυσοῦντος καὶ καλλωπίζοντος τὰς 'Αθήνας διὰ τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα οἱ σύμμαχοι κατέβαλλον πρὸς τὸν πόλεμον.

῾Η δὲ ἀπάντησις ἣν ἔδωκε, κατὰ Πλούταρχον (²), εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην

(¹) Λαμπρὰν εἰκόνα τοῦ καλλιτεχνικοῦ χαρακτῆρος τῶν τοῦ Περικλέους κατασκευασμάτων δίδωσιν ἡμῖν ὁ Πλούταρχος (Β. Περ. 13) λέγων. «Ὅθεν καὶ μάλιστα θαυμάζεται τὰ Περικλέους ἔργα πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γενόμενα. Κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἐπανθεῖ καινότης ἀεί τις ἄθικτον ἀπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων».

(²) (Ἰδὲ Πλουτ. Β. Περ. 13) «Καὶ δοκεῖ δεινὴν ὕβριν ἡ Ἑλλὰς ὑβρίζεσθαι καὶ τυραννεῖσθαι περιφανῶς, ὁρῶσα τοῖς προσφερομένοις ὑπ' αὐτῆς ἀναγκαίως πρὸς τὸν πόλεμον ἡμᾶς τὴν πόλιν καταχρυσοῦντας καὶ καλλωπίζοντας ὥσπερ ἀλαζόνα γυναῖκα [illegible] πολυτελεῖς καὶ ἀγάλματα καὶ ναοὺς πολυταλάντους».

ἐξηγεῖ θαυμασίως ἅπαντα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων ἐπεχείρησεν ὁ μέγας ἀνὴρ τὴν κατασκευὴν τῶν ποικίλων τούτων δημοσίων κτιρίων. «Ἐδίδασκεν οὖν ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον, λέγει ὁ Πλούταρχος, ὅτι χρημάτων μὲν

ΓΛΥΠΤΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

οὐκ ὀφείλουσι τοῖς συμμάχοις λόγον, προπολεμοῦντες αὐτῶν καὶ τοὺς βαρβάρους ἀνείργοντες, οὐχ ἵππον, οὐ ναῦν, οὐχ ὁπλίτην, ἀλλὰ χρήματα μόνον τελούντων· ἃ τῶν διδόντων οὐκ ἔστιν ἀλλὰ τῶν λαμβανόντων, ἂν παρέχωσιν, ἀνθ' ὧν λαμβάνουσι. Δεῖ δέ, τῆς πόλεως κατεσκευασμένης ἱκανῶς τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν πόλεμον, εἰς ταῦτα τὴν εὐπορίαν τρέπειν αὐτῆς, ἀφ' ὧν δόξα μὲν γενομένων ἀΐδιος, εὐπορία δὲ γινομένων ἑτοίμη παρέσται, παντοδαπῆς ἐργασίας φανείσης, καὶ ποικίλων χρειῶν, αἳ πᾶσαν μὲν τέχνην ἐγείρουσαι, πᾶσαν δὲ χεῖρα κινοῦσαι σχεδὸν ὅλην ποιοῦσιν ἔμμισθον τὴν πόλιν, ἐξ αὐτῆς ἅμα κοσμουμένην καὶ τρεφομένην. Τοῖς μὲν γὰρ ἡλικίαν ἔχουσι καὶ ῥώμην αἱ στρατεῖαι τὰς ἀπὸ τῶν κοινῶν εὐπορίας παρεῖχον· τὸν δ' ἀσύντακτον καὶ βάναυσον ὄχλον, οὔτ' ἄμοιρον εἶναι λημμάτων βουλόμενος, οὔτε λαμβάνειν ἀργὸν καὶ σχολάζοντα μεγάλας κατασκευασμάτων ἐπιβολάς, καὶ πολυτέχνους ὑποθέσεις ἔργων διατριβὴν ἐχόντων, ἐνέβαλε φέρων εἰς τὸν δῆμον, ἵνα μηδὲν ἧττον τῶν πλεόντων, καὶ φρουρούντων, καὶ στρατευομένων τὸ οἰκουροῦν ἔχῃ πρόφασιν ἀπὸ τῶν δημοσίων ὠφελεῖσθαι καὶ μεταλαμβάνειν. Ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἐλέφας, χρυσός, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοί, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρες, ἐλέφαντος ζωγράφοι, ποικιλταί, τορευταί· πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι, καὶ ναῦται, καὶ κυβερνῆται κατὰ θάλατταν· οἱ δὲ κατὰ γῆν, ἁμαξοπηγοί, καὶ ζευγοτρόφοι, καὶ ἡνίοχοι, καὶ καλωστρόφοι, καὶ λινουργοί, καὶ σκυτοτόμοι, καὶ ὁδοποιοί, καὶ μεταλλεῖς· ἑκάστη δὲ τέχνη καθάπερ στρατηγός, ἴδιον στράτευμα τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας γινόμενον· εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεῖαι διένεμον καὶ διέσπειρον τὴν εὐπορίαν».

Ὁ Περικλῆς λοιπὸν ῥητῶς ἔλεγεν ὅτι ἐπεχείρησε τὰ δημόσια ταῦτα ἔργα κυρίως

ΑΝΑΓΛΥΦΑ ΤΗΣ ΜΕΤΟΠΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΠΑΡΙΣΤΩΝΤΑ ΤΗΝ ΠΟΜΠΗΝ ΤΩΝ ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

ἵνα ἀσχολήσῃ τὸν ἀργὸν ὄχλον καὶ δώσῃ εἰς αὐτὸν πόρον ζωῆς· καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ βούλευμα αὐτοῦ τοῦτο ἦτο ἄριστα νενοημένον, διότι, ἐνῷ συνετέλει εἰς τὸν πολυτελῆ τῆς πόλεως καλλωπισμόν, ἐνῷ ἐνεψύχου πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν βιομηχα-

'Αναπαράστασις τοῦ Παρθενῶνος

νίαν, ἐνῷ ἔτρεφε τὸ πλῆθος καὶ ἐκράτει αὐτὸ συμπεπυκνωμένον περὶ τὴν πόλιν, οὐδὲν εἶχε τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας. Ὥστε τοῦτο τοῦ Περικλέους τὸ ἐπινόημα ἦτο ἴσως τὸ κάλλιστον τῶν ὅσα διεπράξατο, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ ἐπινόημα δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ διὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ δημοσίου ταμείου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν ηὐπόρει εἰμὴ ἕνεκα τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας, τῆς δὲ ἡγεμονίας τῶν 'Αθηναίων ἄλλοι ὑπῆρξαν οἱ δημιουργοί. Διό, ἵνα ἀπονείμωμεν δικαίως τὴν προσήκουσαν ἑκάστῳ τιμήν, ἐπιφέρομεν ἐν κεφαλαίῳ ὅτι εἰς τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἀκμήν, εἰς ἣν προήχθησαν οἱ 'Αθηναῖοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, συνέπραξαν ἐξ ἴσου σχεδὸν τέσσαρες ἀλληλοδιαδόχως ἄνδρες· ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατασκευάσας τὸ πρῶτον στόλον προητοίμασε τὴν ὕλην τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας· ὁ 'Αριστείδης, ὅστις ὀργανώσας τὴν πρώτην ναυτικὴν συμμαχίαν ἔβαλε τὸν ἀκρογωνιαῖον τοῦ οἰκοδομήματος τούτου λίθον· ὁ Κίμων, ὅστις διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ κατά τε τῶν Περσῶν καὶ τῶν ἀποστατῶν κατορθωμάτων συνεπλήρωσε τὸ οἰκοδόμημα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Περικλῆς, ὅστις διὰ τῶν ποικίλων ἐκείνων ἐσωτερικῶν διατάξεων ἐρρύθμισεν αὐτὸ καὶ κατεκόσμησεν.

Δὲν ἐρρύθμισε δὲ μόνον, δὲν κατεκόσμησε μόνον τὸ κράτος τῶν 'Αθηναίων ὁ Περικλῆς ἀλλὰ καὶ λαμπρὰν αὐτοῦ εἰκόνα κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἰκόνα τῆς ὁποίας τοσοῦτον εἶναι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος, τοσαύτη δὲ ἡ ζωηρότης ὥστε δικαίως ὁ ἀνὴρ δύναται νὰ ἐπικληθῇ Φειδίας τοῦ λόγου, ἀπαραλλάκτως καθὼς ὁ Φειδίας πάλιν ἐπαξίως ἠδύνατο νὰ προσαγορευθῇ Περικλῆς τῆς τέχνης. 'Ιδοὺ τρόπῳ τινὶ πῶς περιέγραψε τὴν ἠθικήν, τὴν πολιτικήν, τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν 'Αθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ περιβοήτῳ ἐπιταφίῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης. 'Εννοεῖται ὅτι δὲν παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἀσθενέστατον ἀντίγραφον τοῦ ἀριστουργήματος ἐκείνου.

Τὸ πολίτευμα ἡμῶν, ἔλεγεν, εἶναι τοιοῦτον ὥστε δὲν ἔχομεν νὰ ζηλεύσωμεν τοὺς γείτονας ἡμῶν ἕνεκα τῶν νόμων αὐτῶν οὐδὲ μιμούμεθα αὐτούς, ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον εἴμεθα παράδειγμα τῶν ἄλλων. Ὀνομάζεται δημοκρατία, διότι διαρκῶς ἀφορᾷ εἰς

Ἐρείπια Ἐρεχθείου

τὴν τῶν πολλῶν εὐδαιμονίαν, ὄχι εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφορὰς τῶν πολιτῶν οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προάγεται ἕκαστος οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει ἀλλὰ διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἱκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἕνεκα ἢ εὐτελοῦς καταγωγῆς κωλύεταί τις παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, ἐὰν εἶναι πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειος. Πολιτευόμεθα δὲ εἰλικρινῶς περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἡμῶν σχέσεις· δὲν ὀργιζόμεθα κατὰ τοῦ γείτονος τοῦ πράττοντός τι πρὸς ἰδίαν ἡδονήν, οὐδ' ἔχομεν ἐν γένει τὴν πικρίαν ἐκείνην ἥτις, ἂν καὶ δὲν προξενεῖ πραγματικὴν ζημίαν, εἶναι ὅμως πάντοτε λυπηρά. Ἐνῷ δὲ οὕτως ἐπιεικῶς φερόμεθα εἰς τὸν κατ' ἰδίαν βίον, δὲν παρανομοῦμεν διὰ τὸν φόβον τὸν ἀπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν νόμων, μάλιστα τῶν νόμων ὅσοι κεῖνται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀδικουμένων, καὶ ὅσοι μὲν εἶναι ἄγραφοι, κυροῦνται ὅμως διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνείδους εἰς ὃ ὑποπίπτουσιν οἱ παραβαίνοντες αὐτούς. Πλὴν τούτου, ἐφροντίσαμεν νὰ παρέχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχάς, διά τε τῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τελουμένων παρ' ἡμῖν ἑορτῶν καὶ ἀγώνων καὶ διὰ τῆς εὐπρεπείας τῶν ἰδιωτικῶν ἡμῶν κατοικιῶν, ὧν ἡ καθημερινὴ τέρψις διασκεδάζει τὴν ἀθυμίαν. Συρρέουσι δὲ εἰς ἡμᾶς, διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα (1), ὥστε καρπούμεθα

(1) Πρβλ. τὸ ἑξῆς ἀπόσπασμα τοῦ συγχρόνου τῷ Περικλεῖ κωμικοῦ ποιητοῦ Ἑρμίππου ἐν τῷ «Φορμοφόροις» ἀναφερόμενον εἰς τὴν τότε ἐν Ἀθήναις ἐμπορικὴν κίνησιν μετὰ σκωμμα-

τὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀγαθὰ οὐδὲν ἧττον ἢ τὰ ἐν τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι παραγόμενα. Ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις διαφέρομεν τῶν Λακεδαιμονίων ἐξαιρέτως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχομεν τὴν πόλιν ἡμῶν ἀνοικτὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, οὐδένα διὰ τῆς ξενηλασίας

Τὰ προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως

ἀποκλείοντες ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ἐπὶ τῷ φόβῳ ὅτι δύναται ἀνὴρ πολέμιος νὰ ἴδῃ τοῦτο, μὴ κρυφθέν, καὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ· διότι ἐν πολέμῳ πεποίθαμεν οὐχὶ εἰς παρασκευάς τινας καὶ ἀπάτας ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἔμφυτον ἡμῶν εὐψυχίαν. Καὶ η ανατροφὴ ἡμῶν εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθὺς ἐκ πρώτης νεότητος

των κωμῳδιακῶν (Ἰδ. Poetarum Comicorum Fragmenta ed. Aug. Meineke. Herm.pp. IX ***Φορμοφόρος***).

«Ἐκ μὲν Κυρήνης καυλοὶ καὶ δέρμα βόειον,
Ἐκ δ' Ἑλλησπόντου σκόμβρους καὶ πάντα ταρίχη,
Ἐκ δ' αὖ Θετταλίας χόνδροι καὶ πάντα πλευρὰ βόεια,
καὶ παρὰ Σιτάλκην (βασιλέα Θρᾷκα) ψώραν Λακεδαιμονίοις
Καὶ παρὰ Περδίκκου ψεύδη ναυσὶ καὶ πάνυ πολλαῖς.
Αἱ δὲ Συράκουσαι ὗς καὶ τυρὸν παρέχουσι.
Καὶ Κερκυραίους Ποσειδῶν ἐξελάσειε
Ναυσὶν ἐπὶ γλαφυραῖς ὁτιὴ δίχα θυμὸν ἔχουσιν
(έννοεῖ τὰς ἐμφυλίους ἐν τῇ νήσῳ ἔριδας)
Ταῦτα μὲν ἐντεῦθεν ἐξ Αἰγύπτου τὰ κρεμαστὰ
Ἱστία καὶ ***βίβλον***, ἀπὸ δ' αὖ Συρίας λιβανωτὸν
Ἡ δὲ καλὴ Κρήτη κυπάριττον τοῖς θεοῖσιν.
Ἡ Λιβύη δ' ἐλέφαντα πολὺν παρέχει καὶ πρᾶσιν
Χὴ Ῥόδος ἀσταφίδας τε καὶ ἰσχάδας ***ἡδυονείρους***
Αὐτὰρ ἀπ' Εὐβοίης ἀπίους καὶ ἴφια μῆλα,

ἀγωνίζονται, δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως, ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν, ἡμεῖς, καίτοι ἀνειμένως διαιτώμενοι, οὐδὲν ἧττον εἴμεθα πάντοτε ἕτοιμοι νὰ ὁρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους.

'Αλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις ἡ πόλις ἡμῶν εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ ὅσον καὶ ἐν τούτοις. Διότι φιλο-

'Ο Περικλῆς ἀγορεύων. «Φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας»

καλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλθακότητος· ἐπαρκοῦμεν δὲ εἰς ἑκάστην χρείαν δι' ἔργων μᾶλλον ἢ διὰ κόμπου λόγων, καὶ δὲν θεωροῦμεν αἰσχρὸν τὸ ὁμολογεῖν τὴν πενίαν, ἀλλὰ τὸ μὴ διαφεύγειν αὐτὴν διὰ τῆς ἐργασίας. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά· διότι μόνοι ἡμεῖς νομίζομεν τὸν μηδόλως τῶν κοινῶν μετέχοντα, οὐχὶ ὡς ἀπράγμονα, ἀλλ' ὡς ἄχρηστον ἄνθρωπον.

'Ορθῶς δὲ καὶ κρίνομεν τὰ ὑποβαλλόμενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡμῶν πράγματα καὶ οἴκοθεν περὶ αὐτῶν σκεπτόμεθα, μὴ νομίζοντες τὸν λόγον ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ ἔργα ἀλλὰ μᾶλλον ἄτοπον ὑπολαμβάνοντες τὸ νὰ μὴ προεξηγηθῇ ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου

'Αν ράποδα δ' ἐκ Φρυγίης, ἀπὸ δ' 'Αρκαδίης ἐπικούρους
Χαὶ Παγασαὶ δούλους στιγματίας παρέχουσι,
Τὰς Διὸς βαλάνους καὶ ἀμύγδαλα σιγαλόεντα
Παφλαγόνες παράγ υσι τὰ γὰρ ἀναθήματα δαιτός
Φοινίκη καρποὺς φοίνικος καὶ σεμίδαλιν.
Καρχηδὼν δαπέδας καὶ ποικίλα προσκεφάλαια

ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

(Ἀναπαράστασις)

(Α΄ β΄ 182)

«. . . τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ὀρθόν ἐστιν ἐν χιτῶνι ποδήρει καὶ οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης ἐλέφαντός ἐστιν ἐμπεποιημένη, καὶ Νίκην ὅσον τε τεσσάρων πηχῶν, ἐν δὲ τῇ (ἑτέρᾳ) χειρὶ δόρυ ἔχει, καὶ οἱ πρὸς τοῖς ποσὶν ἀσπίς τε κεῖται, καὶ πλησίον τοῦ δόρατος δράκων ἐστίν· εἴη δ' ἂν Ἐριχθόνιος οὗτος ὁ δράκων· ἔστι δὲ τῷ βάθρῳ τοῦ ἀγάλματος ἐπειργασμένη Πανδώρας γένεσις».

(Παυσανίου, Ἀττικὰ Ι, XXIV, 7)

τὸ πρακτέον, πρὶν ἢ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἔργον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμασίως συνδυάζομεν τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας, τὸ μεγάλως τολμᾶν καὶ τὸ ὡρίμως σκέπτεσθαι, πρὶν ἐπιχειρήσωμέν τι, ἐνῷ εἰς ἄλλα ἔθνη μόνη ἡ ἀμάθεια παράγει τὸ θάρρος, ὁ δὲ λογισμὸς ἐπιφέρει τὸν δισταγμόν. Δικαίως δὲ κρίνονται κράτιστοι τὴν ψυχὴν ἐκεῖνοι οἵτινες γινώσκοντες σαφέστατα τά τε δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης οὐδὲν ἧττον προθύμως ἐπὶ τοὺς κινδύνους ὁρμῶσιν.

Συγκεφαλαιῶν λοιπὸν λέγω ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· διότι ἕκαστος ἡμῶν ἰδίᾳ δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος. Καὶ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κόμπος λόγων ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀλήθεια μαρτυρεῖ ἡ δύναμις αὕτη τῆς πόλεως ἣν διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐκτησάμεθα. Ἐξ ὅλων τῶν πόλεων μόνη αὐτὴ ἀποδείκνυται διὰ τῶν ἔργων καθυπερτέρα τῆς φήμης αὐτῆς· οὔτε ὁ ἐπελθὼν πολέμιος ἀγανακτεῖ ὑπ' αὐτῆς κακοπαθῶν, οὔτε τὸ ὑπήκοον μέμφεται αὐτῇ, ὅτι οὐχὶ ὑπὸ ἀξίων ἄρχεται. Τοιαύτην δ' ἔχοντες τὴν δύναμιν, οὐχὶ βεβαίως ἀμάρτυρον ἀλλὰ διὰ μεγάλων σημείων ἐπιβεβαιουμένην, θέλομεν θαυμασθῇ ὑπό τε τῶν νῦν καὶ τῶν μετέπειτα. Καὶ οὐδὲ ἔχομεν χρείαν οὔτε Ὁμήρου ἐπαινέτου οὔτε ἄλλου τινὸς τέρποντος μὲν πρὸς στιγμὴν διὰ τῶν ἐπῶν αὐτοῦ, ἀναιρουμένου δὲ ἅμα γνωσθῇ ἡ ἀλήθεια· διότι πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν κατηναγκάσαμεν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἡμετέραν τόλμην, πανταχοῦ δὲ ἱδρύσαμεν μνημεῖα ἀίδια τῶν τε εὐεργεσιῶν ἡμῶν καὶ τῶν τιμωριῶν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ πόλις αὕτη εἶχε κατορθώσει τότε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν μέγα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μέρος. Ὁποία ἦτο ἡ ἔκτασις τοῦ κράτους τούτου ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς μίαν τῶν ἕνδεκα σῳζομένων αὐτοῦ κωμῳδιῶν, τὴν ἐπιγεγραμμένην Σφῆκες, λέγει ἀορίστως·

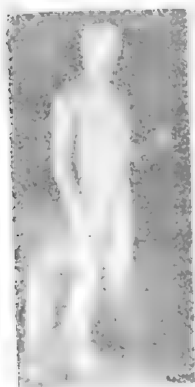
Εἰσίν γε πόλεις χίλιαι, αἳ νῦν τὸν φόρον ἡμῖν ἀπάγουσιν.

»[Τὸ ἐκτὸς τῶν μνημονευομένων ἀνωτέρω χωρῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος μέγα »κράτος τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε, πλὴν τῶν αὐτονόμων συμμάχων νήσων Λέσβου, »Χίου καὶ Σάμου (πρὸ τῆς κατὰ τὸ 438 ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν τῶν Ἀθηνῶν ὑπαγωγῆς »τῆς Σάμου) τῶν διατελουσῶν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐν τῇ αὐτῇ περίπου θέσει ἐν ᾗ καὶ αἱ »Πλάταιαι καὶ ἡ Ναύπακτος, καὶ τῶν μνημονευθεισῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν κληρουχιῶν, δια»κοσίας περίπου πόλεις, τελούσας φόρον εἰς τὰς Ἀθήνας. Τῶν πόλεων τούτων αἱ ὀνομα»στότεραι εἶναι· Ἐν τῇ νοτίᾳ τῆς νῦν μικρᾶς Ἀσίας παραλίᾳ ἡ Φάσηλις (τελοῦσα φόρον ἐν »ἀρχῇ 6 τάλαντα, μετὰ δὲ τὸ 450 π.Χ. 3 τάλ.). Δυτικώτερον αἱ τρεῖς πόλεις, τῆς Ρόδου, »Λίνδος Ἰάλυσος, Κάμειρος (ἀνὰ 10 τάλαντα, μετὰ δὲ τὸ 446 π.Χ. ἀνὰ 6 τάλ.), Αἴγινα (30 »τάλ.). Ἐν Εὐβοίᾳ ἡ Χαλκίς (10 τάλαντα καὶ μετὰ ἐκχώρησιν γαιῶν τινων εἰς Ἀθηναίους 3 »τάλαντα), *Ἐρέτρια* (3 τάλ.), Κάρυστος 7½ τάλ. (καὶ μετὰ τὸ 450 π.Χ. 5 τάλαντα), »Ἄνδρος (12 τάλαντα, μετὰ δὲ τὸ 450 π. Χ. 6 τάλ.), Κέως (4 τάλαντα), Τῆνος, Κύθνος, Σίφνος, Πεπάρηθος (ἀνὰ 3 τάλ. ἑκάστη). Πάρος (16 περίπου τάλαντα), »Νάξος (6 τάλ.). Δύο πόλεις τῆς Λήμνου ἐτέλουν ἐν ἀρχῇ 9 τάλ., εἶτα τὸ ἥμισυ. Περὶ Ἴμβρου »δὲν εἶναι γνωστὸν τί ἐτέλει. Ἡ Λέσβος, ἡ Χίος (καὶ ἡ Σάμος πρὸ τοῦ 438 π.Χ.) ἐθεωροῦντο »τιμητικῶς σύμμαχοι· ἡ Θάσος (ὑπήκοος γενομένη τῷ 463 π.Χ.) ἐτέλει φόρον 30 τάλ., ἡ »Σαμοθράκη 6, ἡ Τένεδος 2 περίπου. Ἡ Κάσος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σύμη δὲν ἀναφέρον»ται ἐν ταῖς τελούσαις φόρον. Ἡ Σύμη τοὐναντίον ἀναφέρεται ἐν αὐταῖς τελοῦσα παρα-

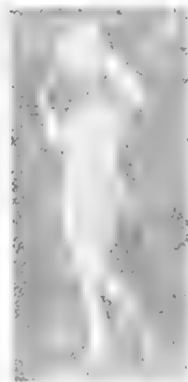
»δόξως 30 τάλ.'Εν τῇ νοτίᾳ παραλίᾳ δὲ τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἀναφέρονται πλὴν τῆς Φασή-
»λιδος καὶ τῆς Τραχείας Κιλικίας *Κελένδερις*. 'Επὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς νῦν μικρᾶς
»'Ασίας πόλεις τελοῦσαι φόρον ἦσαν ἡ 'Αλικαρνασσός (1 2)3 τάλ.), Κνίδος (2 ἢ 1 τά-
»λαντον), Κλαζομεναί(1 1]2 τάλ.)· αἱ ἄλλαι τῆς παραλίας ταύτης πόλεις μικρότεραι ἐτέ-
»λουν φόρον ἑνὸς ταλάντου. Ἡ ὀνομαστὴ πόλις Ἔφεσος ἐτέλει 6 τάλ. Ἡ *Φώκαια*, αἱ
»Αἰραί (τῆς 'Ιωνίας), ἡ Λέβεδος καὶ ἡ Κολοφων ἀνὰ 2 τάλ. Αἱ 'Ερυθραὶ ἐτέλουν 7 1]2
»τάλ., ἡ Μίλητος 10 τάλ.Ἡ Σμύρνη. ὡς γνωστόν, ᾤκιστο τότε κωμηδόν,ἡ Κύμη δὲ (τῆς
»Αἰολίδος) ἡ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Σμύρνης (τὴν ἐπελθοῦσαν διὰ τῶν Λυδῶν κατὰ τὸν
»6 π.Χ. αἰῶνα) οὖσα ἀκμαιοτάτη κατὰ τὴν παραλίαν πόλις ἐτέλει φόρον 12 τάλ.
»Κατὰ τὴν ἀσιατικὴν καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν τοῦ Ἑλλησπόντου πόλεις τε-
»λοῦσαι φόρον ἦσαν Λάμψακος (12 τάλ.), Ἄβυδος (4 τάλ.), *Ἀρίσβη* (2 τάλ.), Δάρ-
»δανος, *Πάριον*, ἀνὰ 1 τάλ. (Αἱ πόλεις Ἄσσος, Γάργαρα καὶ ἡ Μυστακὴ καὶ Ἄστυρα
»δὲν μνημονεύονται ἐν ταῖς τελούσαις φόρον). Αἱ τῆς χερσονήσου πόλεις μετὰ τὴν νέαν
»ἐξ 'Αθηνῶν ἀποίκισιν αὐτῶν (ἐπὶ τοῦ Περικλέους) ἐτέλουν πᾶσαι ὁμοῦ 18 τάλ. Ἡ
»Καλλίπολις (βραδύτερον Καλλίου πόλις) τῆς Θρακικῆς χερσονήσου καὶ ἡ μικρὰ νῆσος
»Βίσβικος ἦσαν μεταξὺ τῶν οἴκοθεν φόρον ἑαυταῖς ταξαμένων (αἱ πόλεις αὐταὶ φόρον
»ταξάμεναι, παρέχουσαι δηλονότι ὅ,τι οἴκοθεν ἐβούλοντο ἢ ἠδύναντο, λέγονται δὲ αἱ
»αὐταὶ πόλεις καὶ ἄτακτοι μὴ τελοῦσαι φόρον τακτόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς «τακτάς».
»'Εν Προποντίδι ἡ Κύζικος 9 τάλαντα, τοσαῦτα δὲ καὶ ἡ Χαλκηδὼν ἢ Καλχηδών, ἡ
»'Αστάκη 1 1]2 τάλ. Τὸ Βυζάντιον 15 τάλ. (μετὰ τὴν ἀποστασίαν δὲ καὶ τὴν ἐκ νέου
»καθυπόταξιν 18 τάλ.), ἡ Σηλύμβρια ἐτέλει 5 τάλ. καὶ ἡ Πέρινθος 10 τάλαντα.
»'Επὶ τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς θρακικῆς παραλίας ἡ Μένδη ἐτέλει 8 τάλ.,ἡ Σκιώνη
»6, τοσαῦτα δὲ καὶ ἡ Ποτίδαια καὶ ἡ Τορώνη, ἡ Σιρμωλία 5, ἡ Ἄκανθος, ἡ Ἄφυτος, ἡ
»Αἴνεια ἀνὰ 3 τ. Σίγγη, Ὄλυνθος, Σπάρτωλος ἀνὰ 2 τ.Ἓξ ἄλλαι πόλεις ἐνταῦθα μικραὶ
»ἀνὰ 1τ. Τὰ Ἄβδηρα ἐτέλουν 15τ. ἡ Μαρώνεια 10, ἡ Αἶνος 12. Περὶ 'Αμφιπόλεως καὶ
»Βρέας, αἵτινες ἀπῳκίσθησαν δι' ἀθηναίων ἀποίκων,δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἦσαν *τακταὶ*
»ἢ *ἄτακτοι*. 'Εν δὲ τῇ Μεσογείῳ τῆς Θράκης ἡ Μίλκυρος καὶ οἱ Γαλαῖοι (κάτοικοι τῆς
»Γαλαϊκῆς) ἀναφέρονται ὡς πόλεις αὐταὶ ταξάμεναι φόρον.
»'Εν ταῖς νοτίαις ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου πόντου εἴδομεν ὅτι οἱ'Αθηναῖοι κατέλαβον
»διὰ τοῦ Περικλέους τὸν κυριώτατον καππαδοκικὸν λιμένα *Ἀμισὸν* καὶ ἀπῴκισαν αὐτόν.
»Ἄγνωστον ἂν ἡ 'Αμισὸς ἦν ἔκτοτε μεταξὺ τῶν τακτῶν ἢ τῶν ἀτάκτων πόλεων.Ὡσαύτως
»ἄγνωστον ἂν ἡ Ποντικὴ παραλία ἀπὸ Κερασοῦντος μέχρι Τραπεζοῦντος ἦν ὑποτε-
»ταγμένη τοῖς 'Αθηναίοις. 'Αλλὰ περὶ τῶν ἐν τῇ Βιθυνιακῇ παραλίᾳ Ποντικῶν πόλεων
»Ἡρακλείας καὶ Τιείου εἶναι γνωστὸν ὅτι δὲν ὑπετάγησαν τοῖς'Αθηναίοις.Τοὐναντίον δὲ
»ἐν ταῖς βορείαις ἀκταῖς τοῦΕὐξείνου ἐπὶ τῆςΤαυρικῆς χερσονήσου ἡ πόλιςΝύμφαιον κει-
»μένη ἐπὶ τοῦ Κιμμερικοῦ Βοσπόρου νοτιώτερον τοῦ Παντικαπαίου (νῦν Κὲρτς) ὑποτα-
»χθεῖσα τοῖς 'Αθηναίοις ἐτελεσφόρουν 2 τάλαντα. Φόρου ὑποτελὲς τοῖς 'Αθηναίοις ἦτο
»ἐνταῦθα καὶ τὸ νοτιοδυτικῶς κείμενον Κιμμερικόν. Φόρου ὑποτελεῖς κατεστάθησαν τῷ
»425 καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ Τύρα (Δανάστριος) κείμεναι πόλεις Τύραι (νῦν Ἄκκερμαν) *κα*
»*Νικωνία* ἢ Νικώνον.]

'Αλλὰ φόρον δὲν ἐπλήρωνον εἰμὴ αἱ πόλεις αἵτινες συνηνώθησαν διὰ τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου· τὸ δὲ κράτος τῶν 'Αθηναίων ἐξηπλώθη βραδύτερον,ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς πολλὰς ἠπειρωτικὰς χώρας, αἵτινες δὲν ἐπλήρωνον φόρον, καὶ ἁπλῶς ὑπέκειντο εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς τῶν'Αθηνῶν πόλεως. Ὁπωσ-

δήποτε κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα τὸ κράτος τοῦτο περιελάμβανεν ἐν γένει τὴν Μεγαρίδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Εὔβοιαν, τὴν Αἴγιναν, τὰς Κυκλάδας ὅλας, ἐξαιρέσει τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, τὰς παρὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Θρᾴκης νήσους καὶ πόλεις, τὰς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, παρὰ τὴν Προποντίδα, παρὰ τὸν θρᾳκικὸν Βόσπορον πόλεις, πολλὰς πόλεις τοῦ Εὐξείνου πόντου, τὰς νήσους καὶ σχεδὸν πάσας τὰς πόλεις τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανὰς πόλεις τῆς Λυκίας καὶ ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ τὴν Ναύπακτον, καὶ ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἑνωθῇ ὑπὸ τὸ τῶν Ἀθηναίων κράτος. Ὁ δὲ Περικλῆς διενοεῖτο ἤδη νὰ συγκαλέσῃ εἰς Ἀθήνας κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, προπαρασκευάζων οὕτω τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως, εἰς ἣν αἱ λοιπαὶ πόλεις, αἵτινες ἦσαν διῃρημέναι ὡς ἄλλοτε, καὶ ἐξ ὧν οὐδεμία, οὐδ' αὐτὴ ἡ Σπάρτη, εἶχε τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, δὲν ἐφαίνοντο ἱκαναὶ ν' ἀντισταθῶσιν. Ὥστε κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην στιγμὴν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐνόμιζέ τις ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἔμελλον νὰ ἐκπληρώσωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ταύτην τὴν ἀπαραίτητον παντὸς μεγάλου ἔθνους ἀνάγκην, την ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἕνωσιν. Οὐ μόνον δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπρώτευε τὸ τῶν Ἀθηνῶν κράτος ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Πρὸς ἀνατολὰς οἱ Πέρσαι ἦσαν τεταπεινωμένοι, πρὸς δυσμὰς οἱ Καρχηδόνιοι εἶχον κατατροπωθῆ, ἡ δ' ἀκατονόμαστος ἔτι Ρώμη περιωρίζετο εἰς τὴν μέσην Ἰταλίαν. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπρώτευε τῆς οἰκουμένης, καί, ἐν τῇ εὐλόγῳ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, ὑπελάμβανε καὶ ἀπεκάλει πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βάρβαρα. Βεβαίως ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀκμὴ δὲν διετηρήθη πολύ, ἀλλά ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν διετηρήθη, ἤρκεσεν ἵνα παραγάγῃ μνημεῖα λόγου καὶ τέχνης τὰ ὁποῖα κατέστησαν αἰώνιον τὸ ἠθικὸν κράτος τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀθλητὴς τοῦ Πολυκλείτου
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

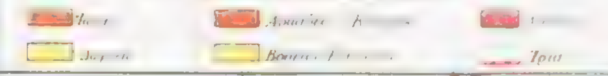

Καρυάτις ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐρεχθίου

ΗΕΛΛΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 433 ΠΡΟ ΧΡΙΣΤΟΥ

1:6 000000

ΤΡΙΒΑΛΛΟΙ
ΘΡΑΚΗ
ΠΑΙΟΝΕΣ
ΑΓΡΙΑΝΕΣ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΙΑ
ΕΥΒΟΙΑ
Αιτωλία
Μεσσηνία
Λακωνική
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ
ΚΥΘΗΡΑ
ΚΡΗΤΗ
Κνωσσός
ΚΥΠΡΟΣ
ΡΟΔΟΣ
ΚΑΡΠΑΘΟΣ
ΚΑΣΟΣ
ΛΕΣΒΟΣ
ΧΙΟΣ
ΣΑΜΟΣ
ΛΗΜΝΟΣ
ΙΜΒΡΟΣ
ΤΕΝΕΔΟΣ
ΣΚΥΡΟΣ
ΑΝΔΡΟΣ
ΤΗΝΟΣ
ΝΑΞΟΣ
ΠΑΡΟΣ
ΜΗΛΟΣ
ΘΗΡΑ
ΑΜΟΡΓΟΣ
ΙΚΑΡΟΣ
ΚΩΣ
ΚΕΡΚΥΡΑ
ΠΑΞΟΣ
ΛΕΥΚΑΣ
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ
ΖΑΚΥΝΘΟΣ
ΑΘΗΝΑΙ
ΣΑΡΔΕΙΣ
Μυσία
Λυδία
Καρία
Λυκία
Πισιδική
Παμφυλία
Κιλικία
Φρυγία
Βιθυνία
Παφλαγονία
Καππαδοκία
ΣΙΚΕΛΙΑ
ΙΤΑΛΙΑ
ΙΑΠΥΓΙΑ
Κρότων
ΣΥΡΑΚΟΥΣΑΙ
Ταυρική Χερσόνησος
ΜΑΡΚΩΤΙΣ
Αιγυπτιακή
ΛΙΒΥΗ
ΑΙΓΥΠΤΟΣ
Κυρήνη
Βάρκη
25°
30°

ΕΚΔΟΤ. ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ" ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Δυτικὴ μετόπη τοῦ Ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΡΟΟΙΜΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΑΓΩΝΟΣ

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς εἰς αὐτὸ ἑνώσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐξ ἐναντίας μετ' ὀλίγον ἀπέβαλε τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος χώρας, ὅσας ἐσχάτως εἶχε προσλάβει, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐντελῶς κατελύθη. Δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ συμπληρωθῇ, διότι δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι κράτος μέγα ἄνευ ἰσοπολιτείας δυσκόλως δύναται νὰ συντηρηθῇ· ὅτι 130.000 ψυχαὶ δὲν δύνανται νὰ κυριαρχήσωσιν ἐπὶ μακρὸν πολλῶν ἑκατομμυρίων καὶ ὅτι μία πόλις δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ διὰ παντὸς τὴν θέλησιν αὑτῆς εἰς πολλὰς πόλεων ἑκατοντάδας. Ἐκ τούτου δὲν ἕπεται, ὡς πολλάκις ἐρρήθη ἐσφαλμένως, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο φύσει ἀνεπιτήδειον εἰς συγκρότησιν κράτους μεγάλου· ἕπεται μόνον ὅτι δὲν ἐκτήσατο ποτὲ τὴν πρὸς συγκρότησιν τοιούτου κράτους ἀπαιτουμένην πολιτικὴν ἐμπειρίαν. Ἀλλ' ἡ τῶν κατὰ μέρος γεγονότων ἐξιστόρησις θέλει ἐξηγήσει τὰς ἀληθείας ταύτας πολὺ εὐκρινέστερον ἢ αἱ γενικαὶ αὗται θεωρίαι καὶ παρατηρήσεις.

Εἴδομεν ὅτι ἐν ἔτει 456 τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων παρεκτὸς τῶν ναυτικῶν πόλεων, τῶν ὁποίων ἐκυριάρχει, προσέλαβε καὶ ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα· κατὰ δὲ τὸ 451 αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἀνεγνώρισε διὰ πενταετῶν σπονδῶν τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἀλλ' ὅτι ἔπρεπε

τοῦτο ἀκουσίως ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον, διότι ἐπὶ τῶν πενταετῶν τούτων σπονδῶν ἐπεχείρησε τὸν δεύτερον ἱερὸν καλούμενον πόλεμον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ἐμμέσως τὴν ὁσημέραι προαγομένην ἰσχὺν τῶν Ἀθηναίων. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι μετὰ τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, τὸν ἐπὶ Σόλωνος γενόμενον, οἱ κάτοικοι τῶν Δελφῶν διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου, ἀλλ' ὅτι οἱ Φωκεῖς ἠμφισβήτουν τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐσφετερίζοντο τὴν διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ. Ἤδη δὲ ἡ τοιαύτη τῶν Φωκέων ἀξίωσις κατ' οὐδένα λόγον συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην, διότι, κυριαρχούντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Φωκίδι, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὗτοι, διὰ τῶν Φωκέων, θέλουσιν ἄρχει καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, τοῦ ὁποίου τὸ ἠθικὸν κράτος ἦτο μέγα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ὅθεν οἱ Σπαρτιᾶται ἔπεμψαν εἰς Δελφοὺς στρατόν, ἐξέβαλον ἐκεῖθεν τοὺς σφετερισθέντας τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ Φωκεῖς καὶ ἀπέδωκαν τὴν διοίκησιν ταύτην εἰς τοὺς ἐγχωρίους τῶν Δελφῶν κατοίκους. Ἅμα ὅμως ὑπεχώρησαν οἱ Σπαρτιᾶται, ἐστράτευσαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ παρέδωκαν πάλιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸ ἱερόν.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀδιαλείπτως προαγομένη· ἀλλ' ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ταύτῃ ἠκρωτηριάσθη αἴφνης κατὰ πρῶτον τῷ 447. Τὰς νυατικὰς πόλεις συνεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν, τοῦ ὁποίου μοῖραί τινες δὲν ἔπαυον περιπλέουσαι τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν· πρὸς δὲ καὶ διότι αἱ πόλεις αὗται, τὸ πλεῖστον νῆσοι ἢ παραλίαι ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι, οὔτε νὰ συνασπισθῶσιν εὐκόλως ἠδύναντο κατὰ τῆς κυριάρχου πόλεως οὔτε νὰ ἐλπίσωσι πρόχειρον ἀπὸ τῆς Σπάρτης βοήθειαν. Ἄλλως εἶχεν ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος πόλεις. Τούτων, πλὴν τῶν Μεγάρων, ὅπου εἶχον μόνιμον φρουράν, ἦρχον οὐχὶ διὰ μονίμου κατοχῆς, ἀλλὰ παραδόντες αὐτὰς εἰς χεῖρας τῶν ἐγχωρίων ὅσοι ἦσαν ἢ ἐλέγοντο δημοκρατικοὶ καὶ διετέλουν ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι διὰ τῆς προστασίας αὐτῶν ὑπερίσχυον καὶ κατέστρεφον τοὺς ἀντιπάλους ἐξορίζοντες τοὺς κυριωτέρους ἐξ αὐτῶν, ὄντας ἢ λεγομένους ὀλιγαρχικούς. Οἱ ἐξόριστοι οὗτοι ἠγωνίζοντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀδιακόπως νὰ ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας, καὶ ἤδη πολλοὶ φυγάδες Βοιωτοί, ὠφελούμενοι, ὡς λέγεται, ἐκ τῆς κακῆς τῶν δημοκρατικῶν διοικήσεως, ἐλπίζοντες δὲ εὐλόγως εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ προσλαβόντες ἐπικούρους πολλοὺς φυγάδας Φωκεῖς, Λοκρούς, Εὐβοεῖς, Αἰγινήτας καὶ ἄλλους κατέλαβον αἴφνης τὸν Ὀρχομενόν, τὴν Χαιρώνειαν καί τινας μικροτέρας τῆς Βοιωτίας πόλεις. Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Τολμίδης ἐστράτευσε μὲν ἀμέσως ἐπ' αὐτούς, ἔχων 1000 ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ ἱκανούς τινας συμμάχους, ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἐγένετο, ὡς φαίνεται, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Περικλέους, ὄχι μετ' ἀποχρώσης δυνάμεως καὶ περισκέψεως· ὥστε ὁ Τολμίδης προσβληθεὶς περὶ Κορώνειαν ἔπαθεν ἧτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν αὐτός τε ὁ στρατηγὸς καὶ πολλοὶ ὁπλῖται, πολλοὶ δὲ καὶ ἠχμαλωτεύθησαν. Τούτους δέ, ἀνήκοντας εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, θέλοντες οἱ Ἀθηναῖοι νὰ λυτρώσωσιν, ἠναγκάσθησαν, διὰ συνομολογίας, νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ τῆς Βοιωτίας, τῆς ὁποίας ἅπασαι αἱ πόλεις κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ κατέστησαν ἀπὸ συμμάχων ἔχθισται τῶν Ἀθηναίων, πλὴν τῶν Πλαταιέων, οἵτινες παρέμειναν στενῶς, ὡς ἄλλοτε, μετὰ τούτων συνδεδεμένοι. Οἱ δ' ἐν Βοιωτίᾳ οὕτω θριαμβεύσαντες φυγάδες ἐπέτυχον παρομοίως καὶ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Λοκρίδι· καὶ μήτε εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι ἐπεξέτειναν τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέπεμψαν αὐτὸν τὸν Περικλέα μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν χείρωσιν τῶν εὐ-

βοϊκῶν πόλεων μανθάνει ὅτι ἀπέστησαν καὶ οἱ Μεγαρεῖς, καὶ ὅτι ἀποβαλόντες τοὺς Ἀθηναίους ἐκ τῆς πόλεως περιώρισαν αὐτοὺς εἰς τοὺς δύο λιμένας, τὴν Νίσαιαν καὶ τὰς Πηγάς· ὅθεν ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, τοσῷ μᾶλλον ὅσῳ μετ' ὀλίγον ἐνέβαλεν εἰς αὐτήν, διὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Πλειστοάναξ, εἴτε παρελθούσης τῆς πενταετοῦς ἐκεχειρίας εἴτε περὶ τὰ τέλη ἁπλῶς οὔσης. Κατ' εὐτυχίαν, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν Πελοποννήσιοι δὲν προεχώρησαν ἐπέκεινα τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τοῦ Θριασίου πεδίου, δωροδοκηθέντες, ὡς βεβαιοῦται, ὑπὸ τοῦ Περικλέους, καὶ διότι πιθανῶς δὲν εἶχον ἱκανὴν δύναμιν. Ἅμα δ' ὑπεχώρησαν, ὁ Περικλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ καθυπέταξεν αὐτὴν ὁλοσχερῶς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐνόμισεν ὅτι εἶναι μάταιον νὰ ἐξακολουθήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἀγῶνα ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις καὶ ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῄτει νὰ παραχωρήσωσι καὶ ὅσας τοιαύτας ἔσῳζον ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ τε καὶ περὶ αὐτήν, ἀρκούμενοι εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς μακρὰν τῆς ἰδίως Ἑλλάδος παραλίας. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 445 ἔτους, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, συνωμολόγησαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς συμμάχους τούτων τριακονταετεῖς σπονδάς, δυνάμει τῶν ὁποίων ἀπέδωκαν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα, τὴν Ἀχαΐαν, καὶ συνήνεσαν ὥστε οἱ Μεγαρεῖς νὰ συνταχθῶσι μεταξὺ τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης.

Ὁ Περικλῆς ἤλπισεν ὅτι διὰ τῆς θυσίας ταύτης τῶν ἠπειρωτικῶν κτήσεων (¹) θέλει ἐξασφαλισθῇ τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν κτήσεων κράτος τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι, θαλασσοκρατοῦντες, εὐχερῶς συνεῖχον τὰς τελευταίας, ἐνῷ τὰς πρώτας δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσι, διατηρήσωσιν ἢ ἀνακτήσωσι, μὴ ὄντες κατὰ ξηρὰν ἐνάμιλλοι τῶν Πελοποννησίων. Καὶ εἶχε δίκαιον ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ δίκαιον, διὰ τὴν πλημμελῆ βάσιν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέτρεπον, ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς πολίτας τῶν πόλεων ὅσαι ἐτάσσοντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν τὰ κυριαρχικὰ τοῦ πολίτου τοῦ ὅλου κράτους δικαιώματα· οἱ πολῖται οὗτοι ἐξηκολούθουν μὲν ὄντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐλεύθεροι τῶν ἰδίων πόλεων πολῖται, ἀλλὰ τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ μόνων τῶν τρισμυρίων ἀθηναίων ἀνδρῶν· ἐντεῦθεν οὐδεμία ὑπῆρχε ταυτότης, ἑνότης, ἰσότης δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων μεταξὺ τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐξ ἐναντίας αἱ τελευταῖαι αὗται ἐθεώρουν ἑαυτὰς ὡς δεδουλωμένας εἰς τὴν πρώτην, ἀφ' οὗ μάλιστα χρόνου, παύσαντος τοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου, ἐξέλιπεν ὅλως ἡ εὐγενὴς ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ἑνώσεως· ὥστε ἀπί-

(¹) Περὶ τοιούτων εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅρων «περὶ παραιτήσεως τῶν ἠπειρωτικῶν κτήσεων» οὐδεὶς γίνεται λόγος ἐν τοῖς περὶ τῶν εἰρημένων σπονδῶν λεγομένοις. Πρόκειται ἁπλῶς περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ συμμαχικῶν τῶν Ἀθηναίων χωρῶν καὶ περὶ ἀποδόσεως Νισαίας καὶ Πηγῶν εἰς τοὺς Μεγαρεῖς, ἐντεῦθεν τοῦ ἰσθμοῦ. Τοὐναντίον αἱ τριακοντούτεις σπονδαὶ κατέλειπον πᾶσαν ἐλευθερίαν τοῖς Ἀθηναίοις ἐν τῇ ἐντεῦθεν τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάδι. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τῶν εἰρημένων σπονδῶν ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν πᾶσα ἡ ἐκτὸς Πελοποννήσου ἐπισήμως μὲν *συμμαχία καλουμένη*, ἀληθῶς δ' οὖσα *ἐπικράτεια* τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ ὑπὸ τὴν Σπάρτην συμμαχία τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων (Κυθήρων, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας).

Ἀμφοτέρων δὲ τῶν συμμαχιῶν ἡ συνύπαρξις ἐκτήσατο ἰσχὺν δημοσίου δικαίου ἑλληνικοῦ, ἐπετράπη δὲ καὶ εἰς τὰς εἰς οὐδετέραν τῶν συμμαχιῶν ὑπαγομένας πόλεις νὰ προσχωρήσωσιν εἰς ὁποτέραν τῶν δύο συμμαχιῶν βούλονται, ἀλλά, ἐννοεῖται, εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ταύτης περιοχῆς κειμένας, ἅτε τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων ἀποτελουσῶν αὐτὸν τὸν πυρῆνα τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας.

θανον ἦτο ὅτι καὶ τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει ἀποφασίσει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων τούτων. Ζήτημα δὲ ὑπῆρχεν ἂν καὶ αὐταὶ θέλουσιν ἐπὶ μακρὸν ἀνεχθῆ τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην δεσποτείαν τῶν ὀλίγων Ἀθηναίων. Βέβαιον ὅμως ἦτο ὅτι ἡ δεσποτεία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ χρόνον τινά, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὃν προέτεινεν ὁ Περικλῆς, ἐπὶ τῷ ὅρῳ δηλαδὴ τοῦ νὰ παραιτηθῇ πάσης ἠπειρωτικῆς κτήσεως. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπείσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν ταύτην κρίσιν, ὅσῳ προσβλητικὴ καὶ ἂν ἦτο τῆς φιλοτιμίας των, διὰ τοῦτο τὰ πράγματα αὐτῶν καλῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐβάδισαν, ἡ δὲ περίοδος αὕτη, ἡ μεταξὺ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡ διαρκέσασα 15 περίπου ἔτη, δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον τῆς προτέρας λαμπρά, καίτοι παθούσης τότε τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν τὸν προεκτεθέντα ἀκρωτηριασμόν.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἴσχυσεν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ὁ Περικλῆς ἐν Ἀθήναις, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐμονάρχησε τῆς πόλεως. Μέχρι τοῦ 457 ἔτους, ἤτοι μέχρι τῆς δολοφονίας τοῦ Ἐφιάλτου, ὁ Περικλῆς οὐδὲ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικῆς μερίδος ἐπρώτευε, διότι ὁ Ἐφιάλτης φαίνεται διατελέσας ἰσχυρότερος αὐτοῦ. Ἔπειτα ἐνόσῳ ἔζη ὁ Κίμων, δηλαδὴ μέχρι τοῦ 449 ἔτους, ἡ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ στρατιωτικὴ δόξα ἐπεσκίαζεν ὁπωσοῦν τὸ πολιτικὸν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ ἀξίωμα. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Κίμωνος ἡ ἀριστοκρατικὴ μερὶς ἐπέτυχεν ἀρχηγὸν ὅστις δὲν ἦτο μὲν λαμπρὸς ὅσον ὁ ἐπ' Εὐρυμέδοντι ποταμῷ νικητής, ἔχων ὅμως προτερήματα καὶ χαρακτῆρα ἀναλογώτερα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν προτερημάτων τοῦ Περικλέους κατέστη ἐπί τινα χρόνον ἐπικινδυνότερος τούτου ἀνταγωνιστής. Ὁ νέος ἀρχηγὸς τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος ἦτο συγγενὴς στενὸς τοῦ Κίμωνος καὶ ὠνομάζετο Θουκυδίδης Μελησίου, ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀλωπεκῆς· ἄλλος παρὰ τὸν ἱστορικὸν Θουκυδίδην Ὀλόρου τὸν Ἁλιμούσιον. Ἦτο δὲ πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ ῥήτωρ μᾶλλον ἢ στρατηγός, εἰ καὶ πρὸς ἑκατέραν τὴν ὑπηρεσίαν ἱκανός, ὅπως ἅπαντες οἱ τότε προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων ἄνδρες. Ὁ Θουκυδίδης διωργάνωσε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ μερίδα ἐπιτηδειότατα πρὸς τὴν κατὰ τῶν πολλῶν πάλην, πείσας τοὺς ὀπαδούς του νὰ φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, νὰ κατέχωσιν ἐνταῦθα ἰδίαν τινὰ θέσιν, νὰ ὁρίζωσιν ἐκ προοιμίου τοὺς μέλλοντας ἑκάστοτε νὰ ἀγορεύσωσιν ἄνδρας, νὰ ὑποστηρίζωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἐπιδοκιμασιῶν, καὶ ἑνὶ λόγῳ καθυπέβαλε τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς πειθαρχίαν καὶ τάξιν τοσαύτην, ὥστε, εἰ καὶ εὐαριθμότεροι τῶν ὑπεναντίων, ἀπέβησαν ὅμως πολὺ πρὸς τούτους ἐπιφοβώτεροι ἢ ἄλλοτε. Ἦτο δὲ ὁ Θουκυδίδης καὶ ῥήτωρ ἐξαίρετος, μόνου τοῦ Περικλέους κατὰ τοῦτο ὑποδεέστερος, καὶ ἴσως ἐνάμιλλος μέχρι τινὸς αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν εἰκόνα θαυμαστὴν τῶν περὶ τοὺς λόγους ἀγώνων αὐτοῦ πρὸς Περικλέα· διότι λέγεται ὅτι ἐρωτηθεὶς ποτε ὑπὸ Ἀρχιδάμου τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως ἂν αὐτὸς ἢ ὁ Περικλῆς παλαίει βέλτιον, «ὅταν ἀπεκρίθη ἐγὼ καταβαλῶ παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων ὡς οὐ πέπτωκε νικᾷ καὶ μεταπείθει τοὺς ὁρῶντας».

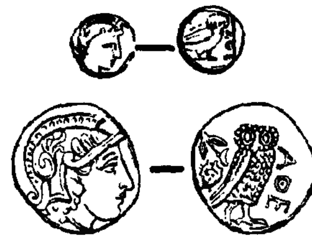
Ἡ πάλη αὕτη δὲν περιεστρέφετο, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων σῳζομένων εἰδήσεων, περὶ τοὺς ποικίλους πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς νεωτερισμοὺς ὅσοι ἐγίνοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Ἀθήναις. Βεβαίως οἱ περὶ τὸν Θουκυδίδην δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους· ἀλλ' ὁ συνετὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς ἐνόει ὅτι πᾶσα ἀντίπραξις εἰς τὰ πολυειδῆ πλεονεκτήματα τὰ ἐπιδαψιλευθέντα τότε εἰς τοὺς

πολλοὺς ἤθελεν εἶναι ματαία. Ὅθεν ἐξελέξατο ἄλλο συζητήσεως στάδιον. Ὁ Περικλῆς, καθὼς εἴδομεν, ἤθελε, διὰ κοινῆς εἰρήνης πρός τε τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας νὰ παγιώσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς φόρους τοὺς ὁποίους δὲν ἔπαυον καταβάλλοντες οἱ ὑποτελεῖς σύμμαχοι, τοὐλάχιστον τοὺς πλείστους τῶν φόρων τούτων, εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐξασφαλίζει τοὺς συμμάχους ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δαπανήσῃ τὰ παρ' αὐτῶν τελούμενα χρήματα κατὰ τὸ αὐτῇ δοκοῦν. Κατὰ τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἐξανίστατο ὁ Θουκυδίδης, κραυγάζων ὅτι ὁ δῆμος ἀδοξεῖ καὶ κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος τὰ κοινὰ αὐτῶν χρήματα εἰς ἰδίαν χρείαν καὶ ὄχι πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ βαρβάρων πολέμου. Περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν δύο τούτων δοξασιῶν δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὴν πλημμελῆ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων βάσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀμφότεραι περιεστρέφοντο εἰς πλημμελῆ τινα κύκλον. Τῳόντι ἡ συμμαχία συνέστη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο οἱ φόροι τῶν πόλεων· ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Πέρσαι, εἴτε διὰ ῥητῆς συνθήκης εἴτε καὶ ἄνευ συνθήκης, ὑπεχώρησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἡ ἐξακολούθησις τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου ἀπέβη ἄσκοπος· πάλιν δέ, ἐπειδὴ οὕτως ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συμμαχίας, ἡ ἐξακολούθησις τῆς φορολογίας τῶν πόλεων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ αὐθαίρετος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων χρῆσις τῶν φόρων τούτων, ἦτο ἄδικος. Ἡ μόνη σκόπιμος καὶ δικαία λύσις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελεν εἶναι νὰ ὁμολογήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συστάσεως τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπῄτει ὄχι μόνον νὰ μὴ διαλυθῇ τὸ ἐντεῦθεν παραχθὲν κράτος, ἀλλά, εἰ δυνατόν, νὰ περιλάβῃ ἁπάσας τὰς ἑλληνίδας πόλεις· νὰ ἀνακηρύξωσι δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι οὐχὶ αὐτογνωμόνως ἀλλὰ συγκαλοῦντες κοινὴν τῶν συμμάχων σύνοδον, ἥτις νὰ ὁρίσῃ τὸν νέον τοῦ κράτους τούτου σκοπὸν καὶ νὰ θεσπίσῃ τὴν τακτικὴν συγκρότησιν βουλῆς ἀντιπροσωπευούσης μὲν ἁπάσας τὰς πόλεις, κανονιζούσης δὲ ἑκάστοτε τοὺς πληρωτέους φόρους, τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν πόλεων κ.τ.τ., ἑνὶ λόγῳ νὰ ἀπαρτίσῃ, ἀντὶ τοῦ προτέρου ἀττικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ἐδέσποζον ἀπολύτως καὶ αὐτογνωμόνως οἱ Ἀθηναῖοι, κράτος ἑλληνικόν, τοῦ ὁποίου νὰ μετέχωσι πάντες οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἴσοις δικαίοις καὶ ἐπὶ ἴσαις ὑποχρεώσεσι. Κατὰ δυστυχίαν μέχρι τῆς περιωπῆς τοιαύτης ἰσοπολιτείας δὲν φαίνονται ἀνυψωθέντες οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὔτε ὁ Περικλῆς, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σῳζομένων περὶ αὐτῶν ἀτελῶν εἰδήσεων· ἀμφότεροι μᾶλλον ἐπεδίωκον τὴν διατήρησιν τῆς κυριαρχίας τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ διεφώνουν μόνον *περὶ τὰς προφάσεις δι' ὧν ἐζήτουν νὰ δικαιολογήσωσι* τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ προφάσεις τοῦ Περικλέους ἦσαν τοὐλάχιστον πρακτικώτεραι τῶν τοῦ Θουκυδίδου προφάσεων. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀπαιτῶν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, πολέμου οὐχὶ πλέον ἀμυντικοῦ ἀλλ' ἐπιθετικοῦ, ἀπῄτει τὴν ἔναρξιν ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου τέλος δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι εἰμὴ ἡ κατάλυσις τοῦ περσικοῦ κράτους, ἡ δὲ διεξαγωγὴ ὑπερέβαινε τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς πόρους τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων· ἐνῷ ὁ Περικλῆς ἀπῄτει ἁπλῶς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ Περικλέους τὸ σύστημα ἦτο ὀλιγώτερον ἐπισφαλὲς καὶ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον, διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους, καὶ μετὰ ἑξαετεῖς ἀγῶνας ἐπέτυχε, περὶ τὸ 443-442 ἔτος, τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ μερίδος, ἤ, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἑται-

ρείας, κυβερνήσας ἔκτοτε μόνος τὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν πράγματα, μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἐπεχείρησεν ἤδη τὴν ἀδιακώλυτον σημπλήρωσιν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος· καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀπηρτίσθησάν τινες τῶν μισθοδοτικῶν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν κληρουχικῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν διατάξεων, ὅσαι συνδέονται μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Περὶ τῶν διατάξεων τούτων ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν· ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπιφέρει ὀλίγα τινὰ ἔτι εἰμὴ περὶ τῶν τότε γενομένων οἰκοδομῶν, οὐ μόνον διότι αὐτὸς ὁ πανδαμάτωρ χρόνος, σεβασθεὶς ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν τὰ λείψανα τῶν ἔργων τούτων, ἐμαρτύρησεν οὕτως εἰπεῖν τὸ μεγαλεπήβολον τοῦ διαπράξαντος αὐτὰ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῶν οἰκοδομῶν ἐκείνων ἐπέτυχεν ὁ Περικλῆς τὴν λυσιτελεστέραν καὶ ὁλοσχερεστέραν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἐφαρμογήν. Βεβαίως αἱ μισθοδοσίαι ἔτρεφον πολλοὺς τῶν πολιτῶν καὶ ἐνίσχυον τὴν πολιτείαν, διατηροῦσαι αὐτοὺς οὕτω συμπεπυκνωμένους περὶ αὐτήν. Ἐπίσης καὶ αἱ κληρουχίαι παρεῖχον πόρον ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους, ἐνταυτῷ δὲ ἀπέβαινον πολλαχοῦ τοῦ κράτους φρουραὶ ἕτοιμοι νὰ καταβάλωσι τοὺς στασιάζοντας ὑποτελεῖς· ὥστε ἀμφότεραι αἱ διατάξεις αὗται συνετέλουν εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας. Ἀλλὰ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα κατασκευάσματα, τὰ τότε γενόμενα, δὲν συνετέλουν μόνον εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας· διὰ τῶν ἔργων τούτων ἔλαβον πρὸς τούτοις πλείστην ὅσην ἐπίδοσιν ἡ τέχνη, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν προσεκτήσατο ἠθικήν τινα ὑπεροχήν, ἐπιτηδειοτάτην νὰ δικαιώσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ περικοπῇ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους, ἣν παρεθέσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον, ἐξήγησεν ἄριστα πῶς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργα ἅμα μὲν ἔτρεφον τὸν ἀργὸν καὶ ἀσύντακτον ὄχλον, ἅμα δὲ συνέτρεχον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας· ἀλλ' ὁ μέγας ἀνὴρ προέθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἔργων τούτων καὶ ἑτέρους σκοπούς, δηλαδὴ ἀφ' ἑνὸς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, ἵνα κρατύνῃ οὕτω τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως, ἵνα καταστήσῃ οὕτως αὐτὴν ἀνταξίαν τῆς ἀρχῆς. Ἔτι ζῶντος τοῦ Κίμωνος, τὸ ἄστυ εἶχε συνδεθῆ διὰ δύο μακρῶν τειχῶν μετὰ τοῦ Φαλήρου καὶ μετὰ τοῦ Πειραιῶς· ἤδη δὲ ἐκτίσθη τρίτον, διάμεσον τεῖχος, παράλληλον τοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ φέροντος καὶ μὴ ἀπέχον ἀπὸ τούτου εἰμὴ κατὰ 550 περίπου πόδας, ὥστε ὁ σύνδεσμος τοῦ ἄστεως μετὰ τοῦ Πειραιῶς ἀπέβη ἀσφαλέστερος, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ διακοπῇ καὶ ἂν τυχὸν ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν ἐμβάλει ἐντὸς τοῦ φαληρικοῦ τείχους. Καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους κατεσκευάσθησαν τὰ λαμπρὰ τοῦ Πειραιῶς νεώρια, εἰς ἅ, κατὰ τὸν Ἰσοκράτην, ἀθηναῖον ῥήτορα ἀκμάσαντα ἐν τῇ ἀκολούθῳ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐδαπανήθησαν ὄχι ὀλιγώτερα τῶν 1000 ταλάντων. Ἐνῷ δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἔργων ἐκραταιοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ πόλις, ὁ ἑκατόμπεδος Παρθενών, τὰ Προπύλαια, τὸ Ὠδεῖον, τὸ ἐν Ἐλευσῖνι τελεστήριον καὶ τὰ ἀναρίθμητα ἄλλα καλιτεχνήματα ὅσα ἐκόσμησαν τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν πόλιν καὶ ἅπασαν τὴν Ἀττικήν, περιεποίουν αὐτῇ λαμπρότητα καθυπερτέραν πάσης ἑλληνικῆς χώρας, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι μετὰ τῆς ὑλικῆς ταύτης ἀκμῆς συνεδυάζετο ἐξαίρετός τις ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ἀνάπτυξις. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἔφθανεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης ὁ Σοφοκλῆς, καὶ ἤρχιζε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Εὐριπίδης, καὶ ἀντήχει ἡ πολιτικὴ εὐγλωττία τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ ὑπελόγιζεν ὁ ἀστρονόμος Μέτων τὴν ἀκριβεστέραν τοῦ χρόνου καταμέτρησιν διὰ τοῦ φερωνύμου αὐτοῦ κύκλου τοῦ ἔτους· καὶ παρεσκευάζοντο

νὰ γράψωσι τὰ ἀριστουργήματα αὐτῶν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Θουκυδίδης ὁ ἱστορικός, καὶ ἐμελέτα τὰ κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ὁ Σωκράτης. Οὐδὲ ἀρκοῦσι ταῦτα πάντα ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦσαν αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οἱ ἄνδρες οὓς ἄχρι τοῦδε ἀνεφέρομεν ἦσαν ὅλοι Ἀθηναῖοι τὸ γένος· ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ οὗτοι θησαυροὶ οὓς παρῆγεν ἡ πόλις αὕτη, καθάπερ ἀκαταμάχητός τις μαγνήτης, εἷλκυον ἐνταῦθα, ἁπανταχόθεν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, πάντα τεχνίτην, πάντα φιλόσοφον, πάντα ἱστορικόν, πάντα λόγιον, ὡς εἰς ἱεράν τινα τῶν Μουσῶν ἑστίαν, ἐν ᾗ καὶ μόνῃ ἠδύναντο νὰ τελειωθῶσι, νὰ ἐκτιμηθῶσι, νὰ βραβευθῶσι προσηκόντως τὰ ἔργα αὐτῶν. Διότι τότε ἔδραμεν ἐκ Σάμου εἰς Ἀθήνας ὁ ἁλικαρνασσεὺς Ἡρόδοτος καὶ διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπί τινα ἔτη, καὶ ἀπεθαύμασε τὸν Περικλέα, περὶ οὗ λέγει που ἐν ταῖς ἱστορίαις ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἀγαρίστη «ἔγκυος ἐοῦσα εἶδεν ὄψιν ἐν τῷ ὕπνῳ· ἐδόκεε δὲ λέοντα τεκεῖν· καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας τίκτει Περικλέα Ξανθίππῳ». Ἐνώπιον δὲ τοῦ δήμου ἐκείνου, ὃν τοσοῦτον ἠγάπησε καὶ περιφανῶς ἐχαρακτήρησεν, ἀπαγγείλας ὁ Ἡρόδοτος τινὰς τῶν ἱστοριῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ πανηγύρει τῶν Παναθηναίων τοῦ 446 ἔτους, ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς πόλεως, ὅπως σπανίως οἱ μεγαλοπρεπέστεροι τῶν μοναρχῶν ἐβράβευσαν τοὺς ἀριστέας τῶν λόγων, λαβὼν 10 τάλαντα, ἤτοι 60.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἰσοδυναμούσας πρὸς 400.000 καὶ ἐπέκεινα σημερινῶν. Τότε συνέρρευσαν ἐπίσης εἰς Ἀθήνας ὁ κλαζομένιος Ἀναξαγόρας, ὁ ἐλεάτης Ζήνων, ὁ ἀβδηρίτης Πρωταγόρας, ἅπαντες φίλοι τοῦ Περικλέους διατελέσαντες, ἅπαντες πολλάκις πρὸς αὐτὸν συζητήσαντες περὶ τῶν ὑψηλῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς περὶ τοὺς λόγους τέχνης ζητημάτων. Τότε προσελθὼν ὁ μιλήσιος Ἱππόδαμος, φυσικὸς ὀνομαστὸς καὶ ἀρχιτέκτων ἔτι ὀνομαστότερος ἐπεστάτησε τὴν κατασκευὴν τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς καὶ ἐσχεδίασεν ὀρθογωνίους τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, ἐνῷ πρότερον πᾶσαι αἱ πόλεις, καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, ἦσαν κατεσκευασμέναι ἄνευ συμμετρίας πλάτους ἢ μήκους τῶν ὁδῶν, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Πειραιῶς, καλέσαντες αὐτὴν Ἱπποδάμειον ἀγοράν. Τότε ὁ θάσιος Πολύγνωτος, ὁ πρὸ καιροῦ εἰς Ἀθήνας μετοικήσας καὶ φίλος διατελέσας τοῦ Κίμωνος καὶ τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα ἐνταῦθα λαβών, καὶ εἰς ἀνταμοιβὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου δωρεὰν ζωγραφήσας τὸ Θησεῖον καὶ τὴν Πινακοθήκην καὶ πλεῖστα ἄλλα λαμπρὰ τῆς πόλεως ἔργα, ἐσύστησε σχολὴν ζωγραφικῆς, ἥτις ἀνεδείχθη πρωτίστη τῆς Ἑλλάδος καὶ παρήγαγε μαθητὰς περιωνύμους, τοὺς Ἀθηναίους Μίκωνα καὶ Πάναινον, τὸν κολοφώνιον Διονύσιον καὶ ἄλλους. Ὥστε, ἂν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐκυριάρχουν τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἂν καὶ τοῦ μέρους αὐτῆς οὐ προΐσταντο δὲν ἐδέσποζον διὰ κοινῆς τῶν πόλεων συνομολογίας, ἀναμφισβητήτως ὅμως εἶχον ἀποβῆ ἡ πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Δραχμὴ καὶ ὀβολὸς τῶν Ἀθηνῶν (Παλλὰς καὶ Γλαῦξ)

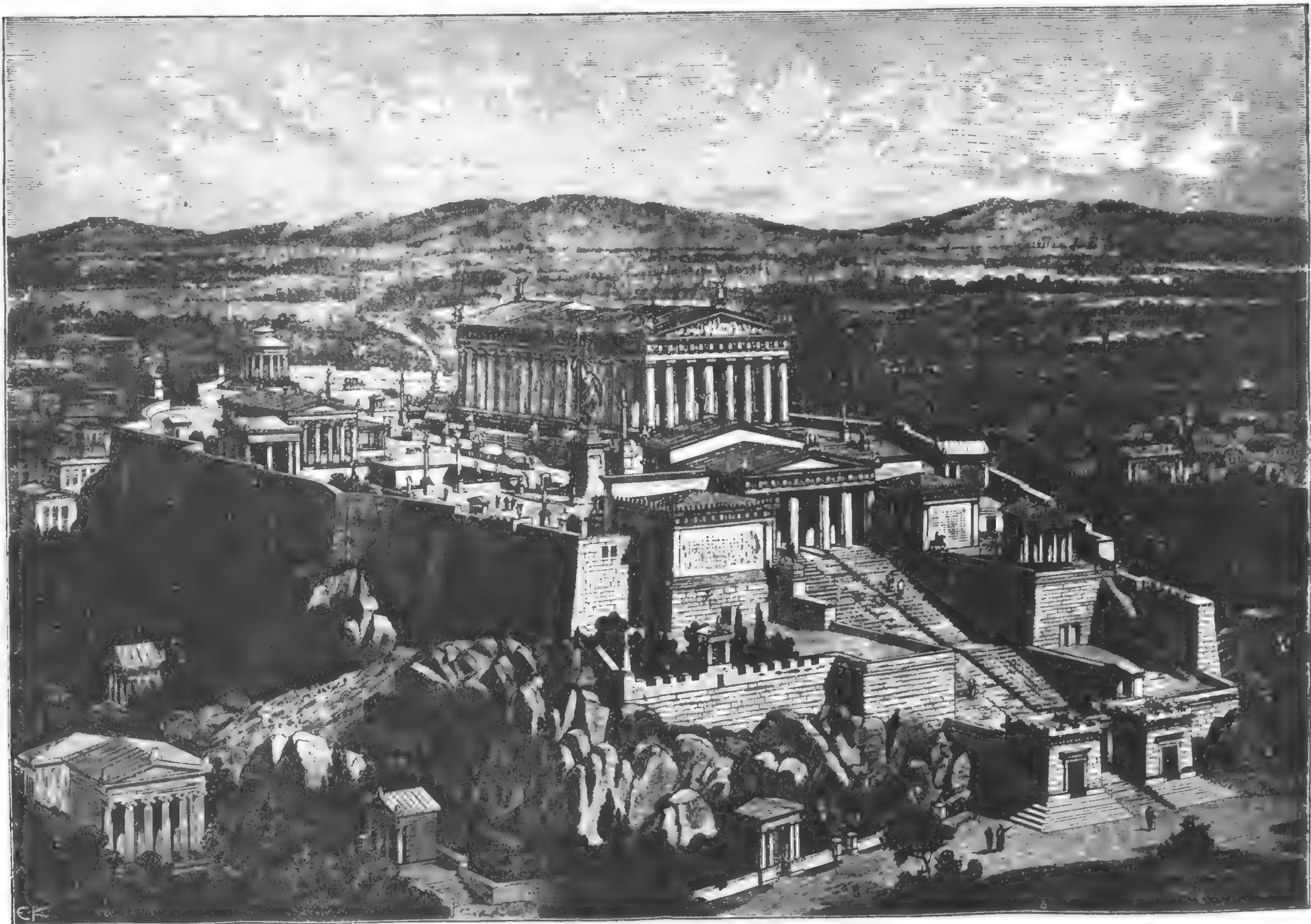
Ἐκ δὲ τούτου ὠφελούμενος ὁ Περικλῆς ἔφερεν εἰς μέσον, ὀλίγον μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, βούλευμά τι, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο μέλλον ἐπὶ τέλους νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τὸ τοσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπιδιωχθὲν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἱστορίας αὐτοῦ περίοδον, τὸ ὄνειρον τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἑνώσεως. Διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐγράφη τότε ψήφισμα δι' οὗ πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ὁπουδήποτε κατοικοῦντες Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀσίας παρεκαλοῦντο νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους, ἐπιτετραμμένους νὰ βουλευθῶσι· 1ον περὶ

τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἱερῶν ἃ κατέπρησαν οἱ βάρβαροι· 2ον περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐχῶν (¹), αἵτινες, ἐπὶ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς, ἐγένοντο πρὸς τοὺς θεούς, καὶ 3ον ὅπως πάντες ἀδεῶς πλέωσι τὴν θάλασσαν καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν. «Ἐπὶ ταῦτα, λέγει ὁ ἱστορῶν τοῦτο Πλούταρχος, ἐπὶ ταῦτα δ' ἄνδρες εἴκοσι τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων ἐπέμφθησαν, ὧν πέντε μὲν Ἴωνας καὶ Δωριεῖς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ νησιώτας ἄχρι Λέσβου καὶ Ῥόδου παρεκάλουν· πέντε δὲ τοὺς ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ Θρᾴκῃ μέχρι Βυζαντίου τόπους ἐπῄεσαν, καὶ πέντε ἐπὶ τούτοις εἰς Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα καὶ Πελοπόννησον, ἐκ δὲ ταύτης διὰ Λοκρῶν ἐπὶ τὴν πρόσοικον Ἤπειρον ἕως Ἀκαρνανίας καὶ Ἀμβρακίας ἀπεστάλησαν· οἱ δὲ λοιποὶ δι' Εὐβοίας ἐπ' Οἰταίους, καὶ τὸν Μαλιέα κόλπον, καὶ Φθιώτας, καὶ Ἀχαιούς, καὶ Θεσσαλοὺς ἐπορεύοντο, συμπείθοντες ἰέναι καὶ μετέχειν τῶν βουλευμάτων, ἐπ' εἰρήνῃ καὶ κοινοπραγίᾳ τῆς Ἑλλάδος».

Τί προετίθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου ὁ Περικλῆς (²); Προῃρεῖτο ἆρά γε, διὰ τῆς κοινῆς ταύτης συνόδου, νὰ ἑνώσῃ σύμπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοπολιτείας ἥτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν παγίωσιν τοῦ τοιούτου κράτους; Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον τῶν τριῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἔμελλε νὰ βουλευθῇ ἡ σύνοδος αὕτη, ἤτοι ἡ ὑπὲρ πάντων ἐξασφάλισις τῆς θα-

(¹) Ἰδ. Πλουτ. Β. Περικλ. 17 «καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς ὀφείλουσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, εὐξάμενοι τοῖς θεοῖς ὅτε πρὸς βαρβάρους ἐμάχοντο».

(²) Τὸ ψήφισμα τοῦ Περικλέους εἶχε κατὰ Πλούταρχον (Β.Περ.17) ὧδε· «Πάντας Ἕλληνας τοὺς ὅπῃ ποτὲ κατοικοῦντας Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀσίας παρακαλεῖν καὶ μικρὰν πόλιν καὶ μεγάλην εἰς σύλλογον πέμπειν Ἀθήναζε τοὺς βουλευσομένους περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν, ἃ κατέπρησαν οἱ βάρβαροι, καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς ὀφείλουσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος εὐξάμενοι τοῖς θεοῖς ὅτε πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐμάχοντο κατὰ θάλασσαν, ὅπως πλέωσι πάντες ἀδεῶς καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν». Περὶ τῆς καθόλου σημασίας τοῦ Περικλείου ψηφίσματος καὶ τῶν διὰ τούτου ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Περικλέους σκοπουμένων πολλαὶ ὑπὸ πολλῶν ἐξηνέχθησαν γνῶμαι, ὁ δὲ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐν τῇ ὁρμῇ αὐτοῦ πρὸς τὸ βλέπειν ἐν παντὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀφορῶντι βουλεύματι οἱουδήποτε ἀνδρὸς ἢ πόλεως ἓν διάβημα πρὸς τὴν πολιτικὴν ἑνότητα τῆς Ἑλλάδος ἀποδίδωσι καὶ ἐν τῷ ψηφίσματι τούτῳ τοιαύτην τινὰ πρόθεσιν τῷ Περικλεῖ. Ἡ ὀρθοτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἐξήγησις τοῦ πράγματος φαίνεταί μοι ἡ τοῦ ἐν Μονάχῳ καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας Poelmann ἀποφαινομένου (ἰδ. Grundr. der. Gr. Gesch. σελ. 111) οὑτωσί «Τὸ βούλευμα δὲν ἦτο πανελλήνιον ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος· ἀπηυθύνετο πρὸ πάντων εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν καὶ μετέχοντας τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ οὐδὲν παρέχει μαρτύριον ὑπὲρ τῆς θεωρίας ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἦν ἡ πραγμάτωσις τῆς πανελληνίου ἑνότητος, τ.ἔ. ἡ ἵδρυσις ὁμοσπονδίας περιλαμβανούσης σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς τινες παρέστησαν τοῦτο νεωστὶ ὡς ἐλατήριον ἁπάσης τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτείας τοῦ Περικλέους. Καὶ ὅμως τὸ σχέδιον ἦτο διαφερόντως σημαντικὸν ὡς ἀπόπειρα τοῦ παραστῆσαι τὰς Ἀθήνας ὡς ἑστίαν τῶν κοινῶν ἑλληνικῶν ζητημάτων. Τὸ βούλευμα τοῦ Περικλέους ἐν τῇ τοιαύτῃ περιωρισμένῃ ἐννοίᾳ αὐτοῦ δὲν ἦτο πάντως κατορθωτὸν ἅτε προσκροῦον εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην ῥεπουσῶν πόλεων. Δὲν κατωρθώθη δὲ μηδέν, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἕνεκα τοῦ διηνεκῶς αὐξανομένου μίσους, ὅπερ ἐν ταῖς πόλεσι ταύταις ἐκορυφοῦτο». Ἡ γνώμη τοῦ Poelmann εἶναι σύμφωνος κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Περικλέους παρίστησιν ὡς ἁπλῆν διαδήλωσιν ἐναντίον τῆς ἐπὶ τῇ αὐξήσει τῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως αὐξανομένης ἀντιζηλίας τῆς Σπάρτης, διαδήλωσιν γενομένην πρὸς ἔξαρσιν τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος τῶν Ἀθηναίων. («Ἀρχομένων δὲ Λακεδαιμονίων, λέγει ὁ Πλούτ., ἄχθεσθαι τῇ αὐξήσει τῶν Ἀθηναίων ἐπαίρων ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον ἔτι μᾶλλον φρονεῖν καὶ μεγάλων αὐτὸν ἀξιοῦν πραγμάτων γράφει ψήφισμα κτλ. Ἐπράχθη δ' οὐδέν, οὐδὲ συνῆλθον αἱ πόλεις, Λακεδαιμονίων ὑπεναντιωθέντων, ὡς λέγεται, καὶ τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ τῆς πείρας ἐλεγχθείσης».)

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

(Ἀναπαράστασις)

(Α΄β 181)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

λασσοπορίας, ἦτο εἷς τῶν κυρίων σκοπῶν δι' οὓς εἶχε, πρὸ 45 περίπου ἐτῶν, συγκροτηθῇ ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος, ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ Περικλῆς, θυσιάζων τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσαν κυριαρχικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς μίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μοῖραν, ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ ὡς πρὸς τὸ ὅλον ἔθνος εἰς τὸ σημεῖον ἀφ' οὗ ὡρμήθη ἡ πρώτη ἐκείνη σύνοδος. Τούτου ὅμως τεθέντος, διατί θεωρῶν μετ' ὀλίγον ἀποτυχοῦσαν τὴν πρότασιν αὐτοῦ ἕνεκα τῆς δυσπιστίας τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠξίουν ὅτι ἡ νέα συνέλευσις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ μηχάνημα, δι' οὗ προέκειτο νὰ δουλωθῇ σύμπαν τὸ ἑλληνικόν (¹), καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔστειλαν παντάπασιν ἀντιπροσώπους εἰς Ἀθήνας, διατὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον τὴν εἰλικρίνειαν τῶν Ἀθηναίων, συγκαλῶν μερικὴν συνέλευσιν μόνον τῶν ὑποτελῶν πόλεων καὶ ἐπιτρέπων αὐτῇ τὴν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσοπολιτείας μεταρρύθμισιν τοῦ κράτους; Ἂν οὕτως ἐπολιτεύετο, ἤθελεν ἐμπράκτως ἀποδείξει τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ τῶν Ἀθηναίων συστήματος, ἤθελεν ἀφαιρέσει ἐκ μέσου τὰ παράπονα τῶν ὑποτελῶν πόλεων, ἤθελεν ἀποστομώσει τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἤθελε πιθανῶς ἐπιτύχει τὴν ἕνωσιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν τοιοῦτον ἔπραξεν ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι οὐδέποτε ἔβαλε κατὰ νοῦν τὴν ἐπάνοδον εἰς ἀρχὰς ἰσοδικαίους ἢ ὅτι, καὶ ἐὰν ἐμελέτησε τοιοῦτό τι, δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, διότι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπείθετο νὰ παραιτηθῇ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος.

Καρυάτιδες ἐκ τῆς ΒΔ. πλευρᾶς

Ὁπωσδήποτε τὸ σχέδιον τοῦ Περικλέους δὲν ἐξετελέσθη· ὅσῳ λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν· ὅσῳ ὁμολογουμένη καὶ ἂν καθίστατο ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῆς ὑπεροχή, ἡ ὑπεροχὴ αὕτη, ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς βίας εἰς μέγα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς βίας πάλιν ἀξιοῦσα νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸ ἐπίλοιπον ἑλληνικόν, συνεπήγετο ἀναγκαίως τοῦτο, ὅτι αἱ μὲν ὑποτελεῖς ἤ'η γενόμεναι πόλεις ἠγανάκτουν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας, αἱ δὲ ἔτι ἐλεύθεραι ἐφοβοῦντο μήπως πάθωσι τὰ αὐτά. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐστήριζον τὸ

(¹) Ὁ Πλούταρχος λέγει ἁπλῶς (ἐν εἰρ. τ.) «ἐπράχθη δ' οὐδέν, οὐδὲ συνῆλθον αἱ πόλεις, Λακεδαιμονίων ὑπεναντιωθέντων, ὡς λέγεται, καὶ τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ τῆς πείρας ἐλεγχθείσης».

κράτος αὐτῶν ἐπὶ μόνης τῆς βίας ἂν δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὴν ἰσοπολιτείαν, ἐπεχείρησαν νὰ παγιδεύσωσιν αὐτοὺς δι' ἑτέρου ἠθικοῦ δελεάσματος, τούτου, ὅτι ὑπεστήριζον, ἂν ὄχι παντοῦ καὶ πάντοτε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, τοὺς δημοκρατικούς· διὸ συνήθως αἱ ἀποστασίαι διενηργοῦντο ὑπὸ ὀλιγαρχικῶν, ὁ δὲ δῆμος ὁ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἔχων τὰ πράγματα, ἦτο πολλάκις εὔνους καὶ πιστὸς εἰς αὐτούς. Ἀλλ' εἶναι ὁμοίως ἀληθὲς ὅτι δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ κατεπιέζοντο ἐξ ἴσου 1ον διὰ τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐπιβεβλημένου φόρου· 2ον διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις δικαστήρια τὰς πλείστας τῶν δικῶν αὐτῶν καὶ 3ον διὰ τῶν ἀπείρων καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι, στρατηγοί, τριήραρχοι, ναῦται, ἐπιστάται, φρουροὶ ἢ καὶ ἁπλῶς ἰδιῶται, οἵτινες ἅπαντες ὠφελούμενοι ἀπὸ τῆς κυριαρχικῆς αὐτῶν θέσεως κατέθλιβον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ὑπηκόους. Ἐντεῦθεν, ἐνῷ μία μερίς, ἡ ὀλιγαρχική, ἦτο ἀείποτε πολεμία εἰς τὴν δεσποτείαν ταύτην, ἡ ἑτέρα, ἡ δημοκρατική, ἐξηγόραζε τὴν κατοχὴν τῶν πραγμάτων διὰ τοσούτων θυσιῶν, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ αἴτημα τῆς αὐτονομίας ἀπέβαινεν ἐπικρατέστατον, καί, καθὼς λέγει που ὁ Θουκυδίδης, αἱ πόλεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτιμήσωσι τὴν δουλείαν τῆς ἐλευθερίας, ὑφ' ὁποιονδήποτε πολίτευμα, εἴτε δηλαδὴ δημοκρατούμεναι εἴτε ὀλιγαρχούμεναι· «οὐ γὰρ βουλήσεσθαι αὐτοὺς μετ' ὀλιγαρχίας ἢ δημοκρατίας δουλεύειν μᾶλλον ἢ μεθ' ὁποτέρου ἂν τύχωσι τούτων ἐλευθέρους εἶναι». Τὸ μέγα λοιπὸν καὶ λαμπρὸν ἐκεῖνο κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς ἄμμου ἠρείδετο· τὰ ὡραῖα ἐκεῖνα καὶ ποικίλα ἄνθη τῆς ποιήσεως, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς ῥητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ κρατῆρος ἐφύοντο, ὁ δὲ κρατὴρ οὗτος, ὃν εἴδομεν ἤδη πολλάκις ἐκραγέντα διὰ τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Νάξου, τῆς Θάσου, τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας, τῶν Μεγάρων, ἔμελλε καὶ μετὰ τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων παραχώρησιν πάσης ἡγε-

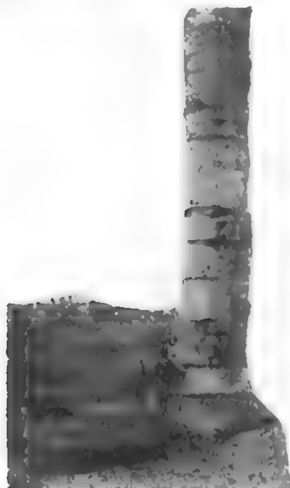
Τὸ Ἐρέχθειον
(ΑΜ. κλ. υμ)

ρωτικῆς κτήσεως νὰ σείσῃ ἐκ θεμελίων τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀποδείξῃ αὖθις ὅτι οὐδ' αὐτὴ αὐτῶν ἡ θαλασσοκρατία ἦτο ἀσφαλής.

Ἡ Σάμος, ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσβος ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ μόναι τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων πόλεις, αἱ διασώσασαι τὰ ἀρχικὰ δικαιώματα τῆς ἐν Δήλῳ γενομένης ὁμοσπονδίας· διότι παρέμενον αὐτόνομοι, εἶχον τὰ ὀχυρώματα, τὰ πλοῖα καὶ τὴν ἔνοπλον αὐτῶν δύναμιν, καὶ ὤφειλον μὲν νὰ παρέχωσι, ζητούμεναι, ἐπικουρίαν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀλλ' οὐδένα φόρον ἐπλήρωνον. Τῶν τριῶν τούτων νήσων ἰσχυροτάτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ Σάμος, ἥτις ἐν ἔτει ἕκτῳ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, 440-439 πρὸ Χριστοῦ, περιελθοῦσα εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Μιλησίους, κατετρόπωσεν αὐτούς· οἱ δὲ ὄντες σύμμαχοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τούτων, τὴν δ' αἴτησιν ταύτην ὑπεστήριξαν καὶ αὐτῶν τῶν Σαμίων τινές, ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τοὺς ἔχοντας τὰ πράγματα ὀλιγαρχικούς· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλεσαν ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν ἔριν καὶ νὰ περιμείνωσι τὴν ἀπόφασίν των. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Σάμιοι δὲν ὑπήκουσαν, ἀπεστάλησαν ἀμέσως ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν νῆσον 40 πλοῖα, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αὐτόθι δημοκρατίαν, κατέλιπον φρουρὰν καὶ ἔλαβον ὁμήρους 50 μὲν παῖδας, ἴσους δὲ ἄνδρας, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων ὀλιγαρχικῶν οἰκογενειῶν, τοὺς ὁποίους κατέθεντο εἰς Λῆμνον. Ἀλλὰ τινὲς τῶν ὀλιγαρχικῶν τούτων ἔφυγον τότε εἰς τὴν ἀσιανὴν ἤπειρον, καὶ συνεννοηθέντες πρὸς τὸν σατράπην τῶν Σάρδεων Πισσούθνην, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ 700 ἐπικούρους, ἐπέρασαν διὰ νυκτὸς εἰς τὴν νῆσον, κατίσχυσαν τῶν ἀθηναίων φρουρῶν οὓς ἔπεμψαν πρὸς τὸν Πισσούθνην, ὡς αἰχμαλώτους, καθήρεσαν τὴν δημοκρατίαν, ἐπέτυχον νὰ ἐκκλέψωσιν ἐκ Λήμνου τοὺς ὁμήρους καὶ ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδὸν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· συναπέστησαν δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Βυζάντιοι.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἅμα λαβόντες τὴν δεινὴν ταύτην ἀγγελίαν ἔπλευσαν ἀμέσως ἐπὶ Σάμον μετὰ πλοίων ἑξήκοντα, ὑπὸ τοὺς δέκα τοῦ ἔτους στρατηγούς, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Περικλῆς αὐτὸς καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Ἐκ τῶν πλοίων τούτων ἑπτακαίδεκα ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἐξεπέμφθησαν τὰ μὲν εἰς Χίον καὶ εἰς Λέσβον, ἵνα προσλάβωσι τὰς παρὰ τούτων δοτέας ἐπικουρίας, τὰ δὲ ἐπὶ Καρίαν ὡς πρόσκοποι τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ὅστις ἐπήρχετο, ὡς ἐλέγετο, εἰς βοήθειαν τῶν Σαμίων. Μεταξὺ δὲ τῶν εἰς Χίον καὶ εἰς Λέσβον ἀπελθόντων ἦτο καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ δήμου, διὰ τὴν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τῆς «Ἀντιγόνης», μιᾶς τῶν ἑπτὰ τραγῳδιῶν, τῶν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς ἡμᾶς περισωθεισῶν, ἐκ τῶν 100 καὶ ἐπέκεινα ὅσαι, ὡς βεβαιοῦται, ἐποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, κατὰ τὸν χῖον ποιητὴν Ἴωνα, ὅστις συνήντησε καὶ συνανεστράφη τὸν Σοφοκλέα, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὁ περίφανὴς τραγικὸς ἦτο μὲν χαριέστατος φίλος καὶ ὁμιλητής, οὐχὶ ὅμως καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ διακεκριμένος. Ὁ δὲ Περικλῆς, καίτοι μὴ ἔχων ἤδη εἰμὴ 44 πλοῖα, δὲν ἐδίστασε νὰ ναυμαχήσῃ περὶ τὴν νῆσον Τραγίαν, πρὸς τὸν ἐκ Μιλήτου ἐπανερχόμενον στόλον τῶν Σαμίων, τὸν ἐξ ἑβδομήκοντα πλοίων συγκείμενον, καὶ κατετρόπωσεν αὐτόν. Ἔπειτα δὲ προσλαβὼν ἐκ μὲν τῶν Ἀθηνῶν ναῦς 40, Χίων δὲ καὶ Λεσβίων 25 ἀπέβη εἰς τὴν νῆσον, περιέφραξε τὴν πόλιν αὐτῆς διὰ τριῶν τειχῶν καὶ συνάμα ἐπολιόρκησεν ἀπὸ θαλάσσης. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σάμιοι ἐξέπεμψαν τὸν Στησαγόραν μετὰ πλοίων πέντε ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ἡ δὲ φήμη ὅτι ὁ στόλος οὗτος πλησιάζει τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠναγκάσθη, παραλαβὼν ἐκ τῶν 125 αὐτοῦ τριήρων 60, νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς

τὴν ἐπὶ Καρίας Καῦνον. Καὶ ὁ μὲν φοινικικὸς στόλος οὐδαμοῦ ἐφάνη, διότι οἱ Πέρσαι δὲν ἐτόλμησαν, ὡς φαίνεται, νὰ προσβάλωσι τοσοῦτον ἀναφανδὸν τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰρήνην· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Περικλέους ἡ παραμείνασα εἰς τὴν νῆσον μοῖρα τοῦ ἀττικοῦ στόλου ἐξησθένησε πολύ· ὅθεν οἱ Σάμιοι ἐξώρμησαν αἴφνης τοῦ λιμένος, κατέστρεψαν τὰς προφυλακίδας ναῦς, ἐνίκησαν τὰς ἐπιλοίπους καὶ διαλύσαντες οὕτω τὸν ἀποκλεισμὸν ἐκράτησαν τῆς θαλάσσης ἐπὶ 14 ἡμέρας εἰσάγοντες καὶ ἐξάγοντες ὅ,τι ἤθελον. Τὸ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι, κατὰ τὴν θριαμβικὴν ταύτην ἔξοδον τῶν Σαμίων ἐστρατήγει αὐτῶν Μέλισσος ὁ Ἰθαγένους, ὅστις, ὢν ὀπαδὸς ἔγκριτος τῆς ἐλεατικῆς αἱρέσεως, ἔγραψε «περὶ φύσεως καὶ τοῦ ὄντος»· ὥστε, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς προΐστατο τῶν Ἀθηναίων ὁ μέγιστος τοῦ αἰῶνος δραματουργός, ἀφ' ἑτέρου ὡδήγει τοὺς Σαμίους ἐπὶ τὴν νίκην εἷς τῶν ὀνομαστοτάτων φιλοσόφων· γεγονὸς τοῦτο, πρὸς ἄλλοις πολλοῖς, χαρακτηριστικώτατον τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς τοσοῦτο θαυμασίως συνεδυάζετο ὁ θεωρητικὸς μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Τελευταῖον, ἐπανελθόντος τοῦ Περικλέους ἐκ τῆς ἀσιανῆς παραλίας, συνεκλείσθησαν πάλιν οἱ Σάμιοι· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι προσέλαβον πολλὰς νέας ἐπικουρίας, ἐξ Ἀθηνῶν μὲν ναῦς 60, ἐκ Χίου δὲ καὶ ἐκ Λέσβου ναῦς 30, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ὅλη αὐτῶν δύναμις συνεποσώθη εἰς 200 περίπου τριήρεις, οἱ Σάμιοι καὶ ὁ Μέλισσος ἀντέσχον μὲν ἔτι ἐπὶ μῆνας ἐννέα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξεπολιορκήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καθαιρέσωσι τὸ τεῖχος, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ αὐτῶν πλοῖα καὶ νὰ ἀποδώσωσιν, εἰς ὡρισμένας προθεσμίας, τὴν δαπάνην τοῦ πολέμου τούτου, συμποσωθεῖσαν, ὡς λέγεται, εἰς τάλαντα 1000. Συγχρόνως δὲ συνεφώνησαν καὶ οἱ Βυζάντιοι «ὥσπερ καὶ πρότερον ὑπήκοοι εἶναι».

Ἡ μόνη ἀπομένουσα στήλη ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Σάμου ἀπέδειξεν ἐκ νέου πόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ βάσις τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων· διότι ἐδαμάσθη μὲν τὸ κίνημα τοῦτο, οὐδεμία δὲ ἄλλη πόλις μετέσχεν αὐτοῦ πλὴν τοῦ Βυζαντίου, ὅπερ καὶ τοῦτο ὑπετάχθη, ὡς φαίνεται, ἄνευ πολέμου, ἅμα κατατροπωθέντων τῶν Σαμίων· διὰ νὰ κατατροπωθῶσιν ὅμως οὗτοι, ἐδέησεν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταχειρισθῶσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, τριήρεις 200, οὐχὶ δηλαδὴ ὀλιγωτέρας τῶν ὅσας πρὸ δεκαετίας ἔλαβεν ὁ Κίμων ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Καὶ ἴσως οὐδ' αὗται ἤθελον ἀρκέσει, ἐὰν οἱ Πελοποννήσιοι, ὧν οἱ Σάμιοι ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν, ἐπείθοντο νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι, εἴτε μὴ νομίσαντες ἔτι ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν εἴτε ὅλως μὴ σκοποῦντες νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐν ὅσῳ οὗτοι δὲν ἤθελον ὑπερβάλει ὅριά τινα, ὄχι μόνον ἀπεποιήθησαν νὰ δώσωσι τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομήν, ἀλλά, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν Κορινθίων, καὶ ῥητῶς ἀνεκήρυξαν ὅτι πᾶσα ὁμοσπονδία εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κολάζῃ τοὺς ἀφηνιάζοντας συμμάχους· ὥστε ἀφῆκαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὁ δὲ Περικλῆς ἐπανελθὼν εἰς τὴν πόλιν ἠδυνήθη νὰ πανηγυρίσῃ πομπωδῶς τὸ νέον αὐτοῦ κατόρθωμα διὰ λαμπροῦ ἐπιταφίου λόγου.

Τὸ ἔθος τῶν ἐπιταφίων λόγων εἰσήχθη, ὡς φαίνεται, μικρὸν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, καὶ ἦτο τρόντι συντελεστικὸν εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν φιλοπατρίαν τῶν πολι-

τῶν, μάλιστα ὅταν ὁ ῥήτωρ εἶχε τὸ προσωπικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους. Δὶς δέ, αἱρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου, ἠγόρευσεν ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐπὶ δημοσίων ταφῶν· τὸ πρῶτον κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὸ δεύτερον ἐν ἔτει πρώτῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μετὰ τὴν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σάμου ἐκφωνηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ λόγος δὲν περιεσώθη εἰς ἡμᾶς· τὸν δεύτερον, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ κύριον μέρος, ἀπεμνημόνευσε κατ' εὐτυχίαν ὁ Θουκυδίδης, ὅστις περιέγραψε διὰ βραχέων καὶ τὴν ἐπικήδειον τελετήν. Ἐπειδὴ ἡ τελετὴ αὕτη ἦτο πιθανώτατα πάντοτε ἡ αὐτή, ὑποθέτομεν αὐτὴν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τηρηθεῖσαν. Τρεῖς λοιπὸν ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκφορᾶς προετέθησαν ἐν σκηνῇ τὰ ὀστᾶ τῶν πεσόντων μαχητῶν, ἵνα ἕκαστος ἐπιφέρῃ οἱονδήποτε ἤθελεν ἀνάθημα εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ νεκρόν. Ἔπειτα ἐτέθησαν εἰς λάρνακας κυπαρισσίνας καὶ ἐκομίσθησαν ἐφ' ἁμαξῶν εἰς τὸν ὡρισμένον πρὸς τὴν δημοσίαν ταφὴν τόπον, ὅστις ἦν ἐν τῷ καλλίστῳ προαστείῳ τῆς πόλεως τῷ καλουμένῳ Κεραμεικός· μία δὲ ὑπῆρχε λάρναξ διὰ τοὺς νεκροὺς ἑκάστης φυλῆς, καὶ πρὸς τούτοις μία κλίνη κενὴ τῶν ἀφανῶν, δηλαδὴ ἐκείνων τῶν ὁποίων δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ὀστᾶ. Αἱ γυναῖκες αἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων παρηκολούθουν τὰς ἁμάξας ὀλοφυρόμεναι καὶ κατόπιν ἐπήρχετο πολυάριθμος σειρὰ πολιτῶν καὶ ξένων. Ἀφοῦ δὲ ἀπετέθησαν αἱ λάρνακες εἰς τὸ δημόσιον σῆμα καὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς γῆς, ὁ ᾑρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως Περικλῆς, προελθὼν εἰς βῆμα ὑψηλόν, ἀπήγγειλεν ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα. Ὁ λόγος αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὡς βεβαιοῦται, θαυμαστός· καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Περικλῆς μεγαλοφρονήσας ἐπὶ τῷ κατορθώματι ἐλησμόνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς στιγμὴν τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν χῖον ποιητὴν Ἴωνα, ἐξετράπη μέχρι τοῦ νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ μὲν Ἀγαμέμνων ἐχρειάσθη δέκα ἔτη νὰ κυριεύσῃ πόλιν βάρβαρον, αὐτὸς δὲ εἰς μῆνας ἐννέα κατέβαλε τοὺς πρώτους καὶ δυνατωτάτους τῶν Ἰώνων· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἐν τῇ πόλει κράτος αὐτοῦ, ἢ τοσαύτη ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἀπέδωκεν εἰς τοὺς συμπολίτας μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτὸν τὴν τιμὴν τοῦ ἔργου, ὥστε οὐδ' αὐτὴ ἡ ἄκαιρος ἐκείνη παραβολὴ ἀπεδοκιμάσθη· ἀπ' ἐναντίας, καταβαίνοντα ἀπὸ τοῦ βήματος ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἱ σύζυγοι, αἱ μητέρες, αἱ θυγατέρες τῶν πεσόντων ἐδεξιώθησαν τὸν ἄνδρα, καὶ στεφάνοις καὶ ταινίαις περιέβαλον, ὥσπερ ἀθλητὴν νικηφόρον. Μία μόνη ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, ἡ τῆς Ἐλπινίκης, ἥτις πλησιάσασα τὸν ῥήτορα εἶπεν εἰρωνευομένη· «Θαυμαστὰ τῳόντι ταῦτα, Περίκλεις, καὶ ἄξια στεφάνων, ὅσα διέπραξας σύ, ὅστις πολλοὺς ἡμῖν καὶ ἀγαθοὺς ἀπώλεσας πολίτας, πολεμῶν ὄχι πρὸς Φοίνικας, οὐδὲ πρὸς Μήδους, ὅπως ὁ ἐμὸς ἀδελφὸς Κίμων, ἀλλὰ σύμμαχον καὶ συγγενῆ πόλιν καταστρεφόμενος». Καὶ κατὰ μὲν τὸν Πλούταρχον ὁ Περικλῆς, εἰς ἀπάντησιν, ἐξύβρισε τὴν γυναῖκα ἐκείνην, εἰπὼν τοῦ Ἀρχιλόχου·

Οὐκ ἂν μύροισι γραῦς ἐοῦσ' ἠλείφεο.

Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ φωνὴ τῆς Ἐλπινίκης ἦτο ἡ τῆς ἀληθείας φωνή· διότι τῇ ἀληθείᾳ πικρότατον ἦτο νὰ ἀναλίσκωνται αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἰς ἀγῶνας ἐμφυλίους, πικρότατον νὰ μὴ εὑρεθῇ τρόπος ἄλλος πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως εἰμὴ ὁ τῆς βίας καὶ τῆς καταθλίψεως, καὶ πικρότατον πᾶς νέος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θρίαμβος νὰ μὴ συντελῇ εἰς ἄλλο εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἐξάπτῃ τὴν κοινὴν κατ' αὐτῆς ἀγανάκτησιν.

Τῳόντι ἡ κατατρόπωσις τῶν Σαμίων δὲν εἶχεν οὐδ' αὐτὸ τοὐλάχιστον τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦ νὰ πτοήσῃ τὰς ἄλλας πόλεις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ὑποκύψωσιν, ἔστω καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. Ὀλίγον ἔπειτα οἱ Λέσβιοι ἐζήτησαν κρυφίως τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης ἵνα ἀποστατήσωσι. Κατ' εὐτυχίαν τῶν Ἀθηναίων ἡ

τῶν Λεσβίων αἴτησις δὲν εἰσηκούσθη· οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ παραβιάσωσι τὰς τριακονταετεῖς σπονδάς· ὥστε, ἂν αἱ πόλεις ἐστασίαζον, αἱ στάσεις ὅμως αὗται δὲν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Καὶ εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν ὅσον ἔνεστι τὴν τοιαύτην εἰρηνικὴν τῶν Πελοποννησίων διάθεσιν. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους συνέβη σπουδαία περὶ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων μεταβολή. Ἐνῷ ἐπὶ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ἐξηγόρασαν, καλῶς ποιοῦντες, διὰ πολλῆς θυσίας τὴν εἰρήνην, ἐνῷ ἡ φρόνησις ἀπῄτει καὶ ἤδη νὰ ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ῥήξεως, αἴφνης βλέπομεν αὐτοὺς προκαλοῦντας οἴκοθεν τὸν πόλεμον. Πρὶν ἢ ἀναφέρωμεν τὰς πιθανωτέρας τῆς τοιαύτης μεταβολῆς αἰτίας, ἐκθέτομεν τὰ πιστοποιοῦντα αὐτὴν γεγονότα.

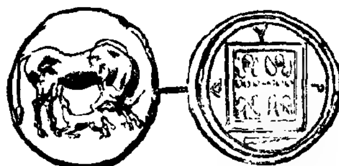

Νόμισμα τῶν Μεγάρων
Ἄρτεμις Ἀγροτέρα

Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Σάμου, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις, κατὰ πρότασιν τοῦ Περικλέους, ψήφισμα, δι᾽ οὗ οἱ Μεγαρεῖς ἀπεκλείοντο, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀφ᾽ ὅλων τῶν λιμένων τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀττικῆς. Τὸ ψήφισμα τοῦτο κατέστρεφε τοὺς Μεγαρεῖς, διότι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀγοράσωσι καὶ νὰ πωλήσωσιν οὔτε ἐν Ἀθήναις οὔτε εἰς λιμένα τινὰ τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους κατεδικάζοντο τοιουτοτρόπως εἰς ἐντελῆ σχεδὸν ἐμπορικὴν ἀπραξίαν. Πρόφασις τῆς καταδίκης ταύτης ἦτο ὅτι οἱ Μεγαρεῖς ὑπεδέχοντο δῆθεν φυγάδας ἐξ Ἀθηνῶν δούλους καὶ ὅτι ἐκαλλιέργουν γῆν τινα ἐν μέρει ἱεράν, ἐν μέρει ἀμφισβητουμένην μεταξὺ τῶν δύο πολιτειῶν. Πράγματι ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσι τὰ Μέγαρα, διότι οὐδεμία ἄλλη ἀποστασία ἔβλαψεν αὐτοὺς ὅσον ἡ τῆς γείτονος ἐκείνης πόλεως· ἐνόσῳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεγαρίδος, ἦσαν ἀσφαλεῖς ἀπὸ πάσης κατὰ ξηρὰν ἐπιδρομῆς τῶν Πελοποννησίων, ἐνῷ ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι ἐκράτουν τὰς κλεῖς τῶν μεγάλων τούτων τῆς Ἀττικῆς πυλῶν. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἅπαξ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὰ Μέγαρα διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδικῶνται τὴν πόλιν ταύτην βάλλοντες τὴν μάχαιραν εἰς τὸν λαιμόν της. Ὁ Περικλῆς ἰσχυρίζετο ὅτι ἐν ταῖς σπονδαῖς οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλῦον τὴν ἔκδοσιν τοιούτου ψηφίσματος· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημά του ἦτο σοφιστικόν. Συνήθως αἱ σπονδαὶ δὲν ῥυθμίζουσιν εἰμὴ τὰ καθ᾽ ὡρισμένην τινὰ περίστασιν ἀμφισβητούμενα μεταξὺ δύο πολιτειῶν ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ ἑκάστη τῶν πολιτειῶν ἐπεχείρει ὡς πρὸς τὴν ἑτέραν πᾶν ὅ,τι ῥητῶς ἐν τῇ συνθήκῃ δὲν ἀπαγορεύεται, πρόδηλον ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤθελον ἀρχίζει αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἐχθροπραξίαι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐπετρέπετο συνήθως ἡ εἰς ξένους διατριβή· διὸ ὁ Περικλῆς ἔλεγεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ καταργήσῃ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἅμα καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καταργήσωσι τὸν περὶ ξενηλασίας θεσμόν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σύγκρισις ἦτο βεβιασμένη. Ὁ θεσμὸς οὗτος ἐπεκράτει ἐν Σπάρτῃ ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ ἦτο ἀπ᾽ αἰῶνος ἀνεγνωρισμένος σιωπηρῶς ὑπὸ πάσης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου ὁ θεσμὸς οὗτος καθιερώθη ἵνα προλάβῃ πᾶσαν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς ἀλλότρια ἤθη ἐκτροπήν, ὡς ἐκ τῆς μετὰ ξένων ἐπιμιξίας, ὄχι ἵνα βλάψῃ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδενὸς τὰ συμφέροντα ἔβλαπτε, διότι οὐδεὶς ἐζημιοῦτο μὴ ἔχων σχέσιν πρὸς πόλιν ἀπεστερημένην πάσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας. Κατ᾽ οὐδένα λοιπὸν τρόπον φαίνεται δικαιολογούμενον τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα καί, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς

πρᾶξις πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐπιμελῶς ἀποφεύγοντος πᾶσαν αἰτίαν ἔριδος πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συμμάχους.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἴσως πρὸ τοῦ μεγαρικοῦ ψηφίσματος συνέβησαν ἕτεραι ἀφορμαὶ διενέξεων. Τῷ 435 π.Χ. ἐξερράγη μεταξὺ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἀποίκων αὐτῶν Κερκυραίων πόλεμος, διότι παραχθείσης ἔριδος μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποικίας (¹) Ἐπιδάμνου, τοῦ μετέπειτα Δυρραχίου, οἱ μὲν ὀλιγαρχικοὶ ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν συνδρομὴν τῶν Κερκυραίων, ὁ δὲ δῆμος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Κορινθίων (²). Οἱ Κορίνθιοι δὲν ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἀλλ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, ἔχοντες βοηθοὺς τοὺς ἀποίκους αὐτῶν Λευκαδίους καὶ Ἀμβρακιώτας, πρὸς δὲ καὶ οὐκ ὀλίγας πελοποννησιακὰς καὶ ἄλλας πόλεις, αὐθορμήτως παρασχούσας τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν, ἤτοι τοὺς Ἑρμιονεῖς, τοὺς Τροιζηνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἠλείους, τοὺς Μεγαρεῖς, τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς ἐν Κεφαλληνίᾳ Παλεῖς. Οὐδὲν ἧττον οἱ Κορίνθιοι ἡττήθησαν, διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο τότε μετὰ τὰς Ἀθήνας ἡ ἰσχυροτάτη ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος πόλις ἔχουσα δύναμιν 120 τριήρων. Ἀλλ' οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠνέσχοντο τὴν ἧτταν καὶ ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη παρασκευασθέντες συνεκρότησαν μετὰ τῶν συμμάχων στόλον 150 πλοίων, ὥστε οἱ Κερκυραῖοι φοβούμενοι ἤδη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆ ν' ἀνθέξωσιν ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτοὶ συμμάχους, καὶ ἔπεμψαν ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας.

Νόμισμα τῆς Ἐπιδάμνου
(Ἀγελὰς καὶ μόσχος. Τετράγωνον μετ' ἀνθεμίων παριστώντων τοὺς κήπους τοῦ Ἀλκινόου καὶ ῥόπαλον)

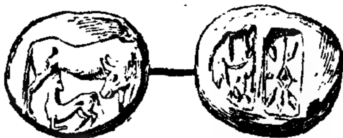
Κατὰ τὰς σήμερον ἰσχυούσας κυβερνητικὰς δοξασίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συνταγματικῶς πολιτευόμενα κράτη, τὸ ἔργον τοῦ κηρύττειν πόλεμον, τοῦ ποιεῖν εἰρήνην καὶ τοῦ συνομολογεῖν συμμαχίας, ὑπάγεται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· κατὰ τὰς ἰδέας ὅμως τῶν ἀρχαίων ταῦτα ἦσαν μάλιστα τὰ κυριώτατα ἀντικείμενα τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μὴ ὁλοσχερῶς δημοκρατουμένας πόλεις, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ πρέσβεις λοιπὸν τῶν Κερκυραίων, ἅμα φθάσαντες ἐνταῦθα, διεκοίνωσαν μὲν εἰς τοὺς στρατηγοὺς τὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ μηδὲν οἴκοθεν ἀποφασίσαντες ὥρισαν ἀμέσως ἡμέραν καθ' ἣν αὐτὴ τοῦ δήμου ἡ ἐκκλησία ἔμελλε νὰ ἀκροασθῇ τῶν πρέ-

(¹) Δὲν ἦτο ἡ Ἐπίδαμνος κοινὴ ἀποικία Κερκυραίων καὶ Κορινθίων, ἀλλ' ἀποικία ἁπλῶς Κερκυραίων, οἵτινες πάλιν ἦσαν ἄποικοι Κορίνθου.

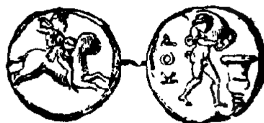
(²) Ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἑξῆς κατὰ Θουκυδίδην. Ἐν Ἐπιδάμνῳ στάσεως γενομένης μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἡττήθησαν οἱ πρῶτοι καὶ ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς πόλεως ἡνώθησαν μετὰ τῶν πέριξ οἰκούντων βαρβάρων καὶ ἐληΐζοντο τὴν χώραν τῆς Ἐπιδάμνου. Τότε δὲ οἱ δημοκρατικοί, οἱ ἄρχοντες ἐν τῇ πόλει, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῆς Κερκύρας ὡς μητροπόλεως, ἀποπεμφθέντες δ' ἄπρακτοι ὑπὸ τούτων ἐστράφησαν, κατὰ συμβουλὴν τοῦ μαντείου, πρὸς τοὺς Κορινθίους, οἵτινες ἐδέξαντο τὰς αἰτήσεις αὐτῶν, ἡ ἐπέμβασις δ' αὕτη τῶν Κορινθίων, ἐκενεγκοῦσα τὴν ἀντίπραξιν τῆς Κερκύρας, μὴ ἀνεχομένης τὴν ἐν Ἐπιδάμνῳ παρουσίαν τῶν Κορινθίων, ἐπήνεγκε τὴν μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων διένεξιν καὶ ῥῆξιν. Τότε δὲ μόνον οἱ Κερκυραῖοι παρέστησαν ὡς προστάται τῶν ἐξωσθέντων ἀριστοκρατικῶν.

σβεων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐντολή των ἦτο πρὸ καιροῦ γνωστή, παρέστησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ καὶ τῶν Κορινθίων πρέσβεις, ἵνα ἀντείπωσιν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς αἰτήσεως. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίῳ, τοὺς λόγους ἑκατέρων τῶν ἀπεσταλμένων, λόγους δηλαδὴ τοὺς ὁποίους αὐτὸς συνέταξε, περιέχοντας ὅμως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ κυριώτατα τῶν ὅσα ἐρρήθησαν καὶ ὅσα ἴσως αὐτὸς οὗτος ἤκουσε λεγόμενα. Καίτοι δὲ φέρουσι τὸν ἰδιάζοντα τοῦ ὕφους χαρακτῆρα καὶ τὴν συνήθη τραχύτητα τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἱστορικοῦ, οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ὅμως ἐκ τῶν ἁπλουστάτων καὶ πρακτικωτάτων τῆς ὅλης συγγραφῆς, καὶ παριστῶσιν ἀκριβῶς τὴν τότε τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Νομίσματα Κερκύρας

(Δάμαλις καὶ μόσχος. Τετράγωνον μετ' ἀνθεμίων παριστώντων τοὺς κήπους τοῦ Ἀλκινόου)

(Βάκχος ἱππεύων πάνθηρα. Σάτυρος κρατῶν πίθον καὶ κενῶν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἐντὸς κρατῆρος)

Εἰς τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς διελαμβάνετο ρητῶς· «τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἥτις μηδαμοῦ ξυμμαχεῖ ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν»· καὶ ἐπειδὴ οἱ Κερκυραῖοι οὔτε τῶν Ἀθηναίων οὔτε τῶν Πελοποννησίων ἦσαν πρότερον σύμμαχοι, ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο δικαιούμενοι νὰ καταταχθῶσιν, ἂν ἤθελον, εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις περιεπλέκετο ἕνεκεν ἄλλων τινῶν περιστάσεων. Ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀποικία τῶν Κορινθίων· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πράγματι αἱ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν οὐδεμίαν διετήρουν σχέσιν πολιτικῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ ὅτι μάλιστα πολλαὶ πελοποννησιακαὶ ἀποικίαι ἦσαν πρὸ καιροῦ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων· δικαίῳ ὅμως αἱ μητροπόλεις ἠξίουν ὅτι ἔκτιζον τὰς ἀποικίας «ἐπὶ τῷ ἡγεμόνες εἶναι» αὐτῶν. Τοῦτο δὲν ἐλέγετο ὑπὸ μόνων τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς οἴκοθεν ὁμιλῶν ὑποδεικνύει μέχρι τινὸς τὰ τοιαῦτα ἡγεμονικὰ δίκαια, διότι βεβαιοῖ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι, ἄποικοι ὄντες Κορινθίων, «παρημέλουν αὐτῶν· οὔτε γὰρ ἐν πανηγύρεσι ταῖς κοιναῖς διδόντες γέρα τὰ νομιζόμενα, οὔτε Κορινθίῳ ἀνδρὶ προκαταρχόμενοι τῶν ἱερῶν, ὥσπερ αἱ ἄλλαι ἀποικίαι». Ὥστε ναὶ μὲν οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἦσαν κατατεταγμένοι εἰς τὸν κατάλογον τῶν πελοποννησίων συμμάχων, ἀλλ' ὅμως συνεδέοντο μεθ' ἑνὸς τῶν συμμάχων τούτων διὰ θεσμῶν τινων, τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τφόντι ἀπέφευγον πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξεως πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ὤφειλον νὰ σεβασθῶσι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ προέκειτο περὶ τῶν Κορινθίων, οἵτινες κυρίως ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους νὰ δώσωσι προσφάτως βοήθειαν εἰς τὴν στασιάσασαν Σάμον καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Πλὴν τούτου, μεταξὺ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων ὑφίστατο ἤδη πόλεμος· οἱ δ' Ἀθηναῖοι παραδεχόμενοι τὴν περὶ συνδρομῆς αἴτησιν τῶν Κερκυραίων, ἐξ ἀνάγκης περιήρχοντο ἀμέσως εἰς πόλεμον οὐ μόνον πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἀλλὰ πιθανῶς καὶ πρὸς ὅλην τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἐν ᾗ οἱ Κορίνθιοι ἐπεῖχον προέχουσαν τάξιν· διὸ καὶ ὀρθῶς ἔλεγον οὗτοι «οὐ γὰρ τοῖσδε μόνον ἐπίκουροι ἂν γένοισθε, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν ἀντὶ ἐνσπόνδων πολέμιοι».

Τοιαῦτα ἦσαν ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων, κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀπεμνημόνευσε τοὺς λόγους τῶν ἀθηναίων ρητόρων· ἐπιφέρει μόνον ὅτι εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης συνεδριάσεως ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέχετο μᾶλλον τὰ τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν μετέβαλε γνώμην· καὶ δὲν ἠσπάσθη μὲν

ΧΑΡΤΗΣ

ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ἀθηναϊκὸν κράτος

Φιλικαὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας πολιτεῖαι

Πελοποννησιακὴ συμμαχία

Φιλικαὶ πρὸς τὴν Σπάρτην πολιτεῖαι

Οὐδέτεραι πολιτεῖαι

ΕΚΔΟΤ. Ο ΚΟΣ. - ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ

καθ' ὁλοκληρίαν τὴν τῶν Κερκυραίων αἴτησιν, δὲν ἐποίησε δηλαδὴ συμμαχίαν πρὸς αὐτούς, ὥστε νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους, ἐπιμαχίαν δὲ μόνον, ἵνα βοηθῶσιν ἀλλήλους, ἐάν τις προσβάλῃ τὴν Κέρκυραν, ἢ τὰς 'Αθήνας, ἢ τοὺς τούτων συμμάχους· ἐν ἄλλαις λέξεσι, συνωμολόγησαν συμμαχίαν ὄχι ἐπιθετικὴν ἅμα καὶ ἀμυντικήν, ἀλλὰ μόνον ἀμυντικήν. 'Ο ἱστορικὸς ἐξηγεῖ κάλλιστα καὶ πόθεν προέκυψεν ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς γνώμης τῆς πλειονοψηφίας. Οἱ 'Αθηναῖοι, λέγει, ἐνόμιζον ἄφευκτον τὸν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμον, καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἤθελον νὰ ἐγκαταλίπωσιν εἰς τοὺς Κορινθίους τὴν Κέρκυραν, ναυτικὸν ἔχουσαν τοσοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεθύμουν νὰ ὑποτρέφωσι ταύτην τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐκείνων σύγκρουσιν, ἵνα εὕρωσιν αὐτοὺς ἀσθενεστέρους βραδύτερον. 'Ο κύριος λοιπὸν λόγος δι'ὃν οἱ 'Αθηναῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἔπραξαν ἦτο ὅτι ὑπελάμβανον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον· ἀλλ' ἐνῷ οἱ Πελοποννήσιοι πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀπέφυγον δύο ἐπιτηδειοτάτας περιστάσεις τοῦ νὰ προσβάλωσι τοὺς 'Αθηναίους, τὸ νὰ νομίζωσιν οὗτοι οὐδὲν ἧττον ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόδραστος καὶ τούτου ἕνεκα νὰ πολιτεύωνται παρὰ τὸ δίκαιον πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ νὰ προκαλῶσι τὸν πόλεμον. Ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος, παρὰ τὸ δίκαιον ἐπολιτεύθησαν, πρόδηλον.

Νομίσματα Κορίνθου

('Αφροδίτη φέρουσα κεκρύφαλον. Πήγασος)

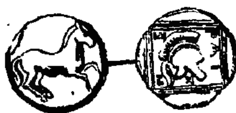
(Παλλάς. Πήγασος βόσκων)

Ποῖον ἦτο τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα; Αἱ τριακονταετεῖς σπονδαί, ἐν αἷς ἐλέγετο,ὡς εἴδομεν, «ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους τις τῶν ἀγράφων πόλεων βούλεται ἐλθεῖν». Ἂν λοιπὸν οἱ 'Αθηναῖοι ἐπίστευον εἰλικρινῶς ὅτι ἐδικαιοῦντο, κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν τοὺς Κερκυραίους, διατί δέν τους ἐδέχθησαν; 'Αλλὰ δέν το ἐπίστευον· ὁ Θουκυδίδης τὸ λέγει ῥητῶς. Παραδεχόμενοι, λέγει, αὐτοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν των ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ συμπλεύσωσι μετὰ τούτων ἐπὶ Κόρινθον. 'Εὰν δὲ συνέπλεον μετὰ τῶν Κυρκυραίων ἐπὶ Κόρινθον, «ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἱ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί». Οἱ 'Αθηναῖοι ἄρα ὡμολόγουν ὅτι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν των τοὺς Κερκυραίους εἰμὴ παραβαίνοντες τὰς σπονδάς. Μήπως ὅμως περιοριζόμενοι εἰς ἐπιμαχίαν δὲν ἤθελον καταντήσει εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα; Ἵνα πιστεύσωσιν οἱ 'Αθηναῖοι ἢ ὅτι ἠδύναντο ἔτι νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Κορινθίους ἢ ὅτι ἡ σύγκρουσις αὕτη καὶ ἄνευ τοῦ ἐπὶ Κόρινθον πλοῦ δὲν ἰσοδυνάμει μὲ τὴν λύσιν τῶν σπονδῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦσαν οἱ ὀλιγώτερον προνοητικοὶ καὶ πρακτικοὶ τῶν ἀνθρώπων.

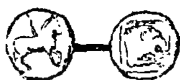
Τῳόντι,συνομολογηθείσης τῆς ἐπιμαχίας,433—432,οἱ 'Αθηναῖοι ἔπεμψαν εἰς βοήθειαν τῶν Κερκυραίων μικράν τινα ναυτικὴν μοῖραν δέκα τριήρων, ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν τοῦ Κίμωνος υἱόν, παραγγείλαντες αὐτῷ «μὴ ναυμαχεῖν Κορινθίοις, ἢν μὴ ἐπὶ Κέρκυραν πλέωσι καὶ μέλλωσιν ἀποβαίνειν, ἢ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίον· οὕτω δέ, κωλύειν κατὰ δύναμιν». 'Αλλὰ συγκροτεῖται ἤδη ναυμαχία μεγάλη Κορινθίων καὶ Κερκυραίων ἐν τῷ μεταξὺ Κερκύρας καὶ 'Ηπείρου πελάγει, «ἐν ᾗ αἱ ἀττικαὶ νῆες, παραγιγνόμεναι τοῖς Κερκυραίοις, εἴ πη πιέζοιντο, φόβον μὲν παρεῖχον τοῖς ἐναντίοις, μάχης δὲ οὐκ ἦρχον, δεδιότες οἱ στρατηγοὶ τὴν πρόρρησιν τῶν 'Αθηναίων». Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡττᾶται

κατὰ κράτος τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Κερκυραίων, καὶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι «ὁρῶντες τοὺς Κερκυραίους πιεζομένους μᾶλλον ἤδη ἀπροφασίστως ἐπεκούρουν τὸ μὲν πρῶτον ἀπεχόμενοι, ὥστε μὴ ἐμβάλλειν τινί· ἐπειδὴ δὲ ἡ τροπὴ ἐγίγνετο λαμπρῶς καὶ ἐνέκειντο οἱ Κορίνθιοι, τότε δὴ ἔργου πᾶς εἴχετο ἤδη καὶ διεκέκριτο οὐδὲν ἔτι, ἀλλὰ ξυνέπεσον ἐς τοῦτο ἀνάγκης, ὥστε ἐπιχειρῆσαι ἀλλήλοις τοὺς Κορινθίους καὶ Ἀθηναίους».Τὸ τέχνασμα λοιπὸν ἐκεῖνο τῆς ἐπιμαχίας δὲν προέλαβε τὴν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Κορινθίων σύγκρουσιν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, ἀναγκασθέντες ὡς ἐκ τούτου νὰ παύσωσι τὸν πρὸς Κερκυραίους πόλεμον, μετέβαλον φυσικῷ τῷ λόγῳ διάθεσιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, καί, ἐνῷ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀποτρέψαντες ἐσχάτως τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ οἱ ἀνακηρύξαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως, ἤδη ἐζήτησαν ἀναφανδὸν νὰ περιπλέξωσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο συμμαχιῶν πράγματα καὶ νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν ὁλοσχερῆ ῥῆξιν. Οὐδ' ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ ἡ πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεία περίστασις.

Νομίσματα Μακεδόνων ἐπὶ Περδίκκα υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου

(Ἵππος καὶ κράνος)

(Ἵππος καὶ κεφαλὴ λέοντος)

Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας,ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκείνου ὃν πολλάκις ἀνεφέρομεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν,διετέλει πρότερον φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι ἐποιήσαντο συμμαχίαν καὶ πρὸς δύο ἑτέρους ἡγεμόνας τῆς Μακεδονίας, ἐναντιουμένους εἰς τὸν Περδίκκαν, ἤτοι πρὸς τὸν τούτου ἀδελφὸν Φίλιππον καὶ πρὸς τὸν Δέρδαν, ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ ὑποκινῇ εἰς στάσιν τὰς κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια συμμάχους τῶν Ἀθηναίων πόλεις. Μεταξὺ δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦτο καὶ ἡ Ποτίδαια, ἥτις, ἀποικία οὖσα τῶν Κορινθίων, διετήρει, καίπερ ὑποτελὴς τῶν Ἀθηναίων, σχέσεις τινὰς πρὸς τὴν μητρόπολιν, δεχομένη ἰδίως παρ' αὐτῆς κατ' ἔτος τοὺς καλουμένους ἐπιδημιουργούς, ἐτησίους ἄρχοντας ἐπιτελοῦντας μὲν αὐτόθι ἐπισήμους τινὰς θυσίας ἔχοντας δὲ καὶ ἐπιρροήν τινα εἰς διοίκησιν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Περδίκκας, γινώσκων τὴν νέαν ἐχθρικὴν διάθεσιν τῶν Κορινθίων κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπεμψε πρέσβεις οὐ μόνον εἰς Κόρινθον,ἵνα διὰ τῆς πόλεως ταύτης κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ποτίδαιαν, ἀλλὰ καὶ εἰς Σπάρτην, ἵνα προκαλέσῃ κήρυγμα πολέμου τῆς ὅλης πελοποννησιακῆς ὁμοσπονδίας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, διέταξαν τοὺς Ποτιδαιάτας νὰ καθαιρέσωσι τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος τοῦ τείχους αὐτῶν, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ ἀποπέμψωσι τοὺς ἐπιδημιουργοὺς καὶ νὰ μὴ δέχωνται τοῦ λοιποῦ αὐτούς. Τότε οἱ Ποτιδαιᾶται, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπιτύχωσι παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἀνάκλησιν τῶν διαταγῶν τούτων, ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Λακεδαίμονα μετὰ Κορινθίων καὶ ἐπειδὴ τὰ τέλη, δηλαδὴ οἱ ἄρχοντες τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπέσχοντο ὅτι, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι στρατεύσωσιν ἐπὶ Ποτίδαιαν, οἱ Λακεδαιμόνιοι θέλουσιν εἰσβάλει εἰς τὴν Ἀττικήν, οἱ Ποτιδαιᾶται ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδόν. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, πέμψαντες ἐν τῷ μεταξὺ στρατὸν εἰς τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἔτρεψαν τούς τε Ποτιδαιάτας καὶ τοὺς εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντας Κορινθίους καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Ποτίδαιαν.

Ταῦτα ἐγίνοντο κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 432 ἔτους. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ τὰ πάθη παρωξύνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οἱ Μεγαρεῖς δὲν ἔπαυον κραυγάζοντες κατὰ τοῦ ψηφίσματος. Οἱ Κορίνθιοι ἠξίουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδάς, πολεμήσαντες πρὸς αὐτοὺς περὶ Κέρκυραν, καί, ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οἱ Ποτιδαιᾶται μελετῶσι νὰ στασιάσωσιν, ἀνατρέψαντες τὰ πρὸς

τούτους δίκαια καὶ πλήρορια τῆς μητροπόλεως. Καὶ ἄλλοι δέ, ὡς φαίνεται,σύμμαχοι τῶν Πελοποννησίων, ἔλεγον ὅτι ἀδικοῦνται· καὶ πολλοὶ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως οἱ Αἰγινῆται, παρεπονοῦντο κρυφίως εἰς τὴν Σπάρτην ἕνεκα τῶν καταπιέσεων τὰς ὁποίας ἔπασχον· τὸ δὲ σπουδαιότερον, κοινὸς ἐπεκράτει φόβος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πράττοντες ταῦτα πάντα διανοοῦνται νὰ δουλώσωσι καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, καίτοι ὡς πάντοτε νωθροὶ ὄντες, καίτοι ὡς πάντοτε διστάζοντες νὰ ἀναλάβωσιν ἀγῶνα μέγαν, καίτοι ὡς πάντοτε εὐκολώτερον ὑποσχόμενοι ἐπικουρίας ἢ παρέχοντες αὐτάς, καταναγκαζόμενοι ὅμως ἤδη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἀποφασίσωσιν ὁριστικόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἡ Σπάρτη συνήθιζε νὰ κρίνῃ πρὸ πάντων κατ' ἰδίαν χωρὶς τῶν συμμάχων, ἂν ὑπάρχει ἀφορμὴ πολέμου ἢ ὄχι· καὶ ἂν ἔκρινεν ὅτι ὄχι, τὸ πρᾶγμα παντάπασι δὲν ὑπεβάλλετο πλέον εἰς τοὺς συμμάχους· οὗτοι δὲν προσεκαλοῦντο νὰ ψηφοφορήσωσιν εἰμὴ ἐὰν ἡ ἀπόφασις τῆς Σπάρτης ἦτο ὅτι ὑπάρχει ἀφορμὴ πολέμου.Τότε, εἰ μὲν ἡ πλειονοψηφία συνετάσσετο μετὰ τῆς γνώμης τῆςΣπάρτης,ἅπασα ἡ ὁμοσπονδία ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἐκτελέσῃ τὰ δόξαντα· εἰ δὲ ἡ πλειονοψηφία διεφώνει, ἡ Σπάρτη ἐξετέλει οὐδὲν ἧττον τὰ αὐτῇ δόξαντα μόνη ἢ μετὰ τῶν τυχὸν συμφωνούντων συμμάχων. Καὶ εἶχε μὲν ἑκάστη πόλις,μικρὰ ἢ μεγάλη, ἴσον δικαίωμα ψήφου, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ἡ Σπάρτη προεῖχεν οὐσιωδῶς ὅλων τῶν συμμάχων, αὐτὴ κυρίως ἀποφασίζουσα περὶ τοῦ πρακτέου, τῶν δὲ λοιπῶν καλουμένων μόνον νὰ ψηφοφορήσωσιν ἂν θέλωσι νὰ συμπράξωσιν ἢ οὔ. Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἐπολιτεύθη καὶ ἐνταῦθα. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι ὅσοι ἠξίουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδὰς ἢ ἄλλως ἠδίκησαν τὴν Πελοπόννησον ὑπέβαλον τὰ παράπονα αὐτῶν εἰς τὸν σύλλογον τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης· διότι, καίτοι ὀλιγαρχουμένης τῆς πόλεως ταύτης, τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο τόσῳ σπουδαῖον ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποφασισθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τῶν Σπαρτιατῶν, ὅ ἐστι τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας, τῆς τακτικῆς εἰς τὰ συσσίτια εἰσφορᾶς καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν περὶ πειθαρχίας νόμων εἶχον δικαίωμα ψήφου. Ἐκτεθείσης δὲ ἐνώπιον αὐτῶν τῆς κατηγορίας, ἀπεπέμφθησαν ὅλοι οἱ ξένοι, καὶ ὁ σύλλογος συνεζήτησε καὶ ἀπεφάσισε κατ' ἰδίαν.

Ὁ μέγας τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἱστορικὸς ἐξέθηκεν ἡμῖν ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ τὴν συνεδρίαν ταύτην, ἐν ᾗ πρόκειται νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἀπεμνημόνευσε μὲν ὅλους τῶν κατηγόρων τοὺς λόγους ἀλλὰ παρέθεσε τὸν λόγον τῶν Κορινθίων, τῶν τελευταίων ἀγορευσάντων, ὅστις ἦτο ἀναγκαίως ὁ πάντων σπουδαιότερος· ἔπειτα τὸν λόγον Ἀθηναίων τινῶν πρέσβεων, οἵτινες παρευρεθέντες κατὰ τύχην ἐν Σπάρτῃ ἕνεκα ἑτέρων ὑποθέσεων ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπαντήσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τοὺς κατηγόρους· μετὰ ταῦτα, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ξένων, ὁ Θουκυδίδης παρατίθησι τὸν λόγον τοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου, καὶ τελευταῖον τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ χαρακτηριστικωτάτην προσφώνησιν τοῦ ἐφόρου Σθενελαΐδου, δι' ἧς ἐκρίθη ὁ ἀνὰ χεῖρας ἀγών. Οἱ λόγοι οὗτοι, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου αὐτοῦ· ἀπεικονίζουσιν ὅμως πιστῶς τὰ αἰσθήματα τῶν πολιτικῶν μερίδων εἰς ἃς ἀποδίδονται· ἀπόδειξις τούτου ἔστω πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἀπόκρισις εἰς τὸν προρρηθέντα, ἀλλ' ἕκαστος παρίστησι τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τὴν ἰδίαν τοῦ ἀγορεύοντος ἔποψιν.

Ὁ ῥήτωρ τῶν Κορινθίων δὲν διέτριψε περὶ τὰς κατὰ μέρος ἀδικίας τῶν Ἀθηναίων, περὶ ὧν ὡμίλησαν οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ ἄλλοι προαγορεύσαντες σύμμαχοι· ἐν παρόδῳ δὲ ἤγγισε καὶ αὐτὴν τὴν περὶ Κερκύρας καὶ Ποτιδαίας ὑπόθεσιν, εἰς ἣν ἰδίως

ἠνείχοντο οἱ ἐντολεῖς αὐτοῦ· καὶ ἀμέσως ἀνήγαγε τὸ ζήτημα εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ περιωπήν, ἰσχυρισθεὶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἔχοντες ἤδη δεδουλωμένους πλείστους τῶν Ἑλλήνων, ἐπιβουλεύουσι καὶ ὅλους τοὺς λοιπούς. ἐπὶ τούτῳ πρὸ καιροῦ παρασκευαζόμενοι. Ἵνα ἐλέγξῃ δὲ τὴν ἀδράνειαν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἐν τῷ ἅμα παροξύνῃ τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν, περιέπλεξε μὲν τὸν ἔλεγχον δι' ἐγκωμίων ὄχι ὀλίγων, ἀλλὰ σαφῶς ἀνεκήρυξεν αὐτοὺς αἰτίους τοῦ κακοῦ, ὡς ἐπιτρέψαντας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πρῶτον, νὰ ὀχυρώσωσι τὴν πόλιν μετὰ τὰ μηδικά, ὕστερον νὰ στήσωσι τὰ μακρὰ τείχη, καὶ τελευταῖον, ἀφ' οὗ ἀπεστέρησαν τῆς ἐλευθερίας τοσούτους Ἕλληνας, νὰ ἀπειλῶσι καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Καὶ ἐνταῦθα ἐπέφερεν ἀμίμητόν τινα εἰκόνα τοῦ ἀντιθέτου χαρακτῆρος τῶν δύο φυλῶν, εἰκόνα τῆς ὁποίας ὁ τελικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ὅσα ἔχουσι καὶ ἀδύνατον νὰ ἀφήσωσι ποτὲ ἥσυχον τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. «Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, εἶπεν, εἶναι φύσει νεωτεροποιοί, καὶ ὀξεῖς εἰς τὸ νὰ ἐπινοῶσι καὶ νὰ ἐκτελῶσιν ὅ,τι ἂν ἀποφασίσωσιν· ἐνῷ ὑμεῖς δὲν φροντίζετε εἰμὴ πῶς νὰ διατηρήσητε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ οὐ μόνον μηδὲν πλέον τούτου ἐπινοεῖτε, ἀλλ' ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδὲ τἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο πράττετε. Αὖθις δὲ αὐτοὶ μὲν εἶναι καὶ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, καὶ ὑπὲρ ὅ,τι νομίζουσι κατορθωτὸν κινδυνευταί, καὶ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες· ὑμέτερον δὲ ἰδίωμα εἶναι τὸ πράττειν ὀλιγώτερον τοῦ ὅ,τι δύνασθε, τὸ μὴ πιστεύειν μηδὲ εἰς τὰ βεβαιότερα πράγματα καὶ τὸ νομίζειν ὅτι μηδέποτε θέλετε ἀπαλλαγῆ τῶν συμφορῶν. Αὐτοὶ μὲν εἶναι ἄοκνοι, ὑμεῖς δὲ περὶ τὰ πάντα βραδεῖς· αὐτοὶ πρόθυμοι ν' ἀποδημήσωσιν, ὑμεῖς δὲ προσηλωμένοι εἰς τὰς ἑστίας σας, διότι οἱ μέν, κινούμενοι, νομίζουσιν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκτήσωσί τι, ὑμεῖς δὲ φρονεῖτε ὅτι οὕτω δύνασθε ἐξ ἐναντίας νὰ βλάψετε καὶ ὅ,τι ἔχετε. Οἱ Ἀθηναῖοι νικῶντες τοὺς ἐχθροὺς ὠφελοῦνται ὅσον ἔνεστι πλειότερον ἐκ τῆς νίκης, καὶ νικώμενοι ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ὑπενδίδουσιν. Ἔτι δὲ τὰ μὲν σώματα μεταχειρίζονται ὑπὲρ τῆς πόλεως, παντάπασι πρὸς ταῦτα ἀδιαφοροῦντες, ὡς ἂν ἦσαν ἄλλων σώματα, τοῦ δὲ πνεύματος διατελοῦσιν ἐντελῶς κύριοι, ἀγωνιζόμενοι νὰ πράξωσί τι ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ εἰ μὲν δὲν δυνηθῶσι νὰ ἐκτελέσωσιν ὅ,τι ἐπενόησαν, νομίζουσιν ὅτι ἐστερήθησαν πράγματος ἀνήκοντος εἰς αὐτούς· τὰ δὲ κτηθέντα ἅπαξ θεωροῦσιν ὀλίγα πρὸς ὅσα μέλλουσι νὰ κατορθώσωσι διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἐὰν δὲ καὶ πραγματικῶς ἀποτύχωσί που, ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἀντελπίσαντες ἀμέσως ἄλλα· διότι μόνοι αὐτοὶ ἔχουσι σχεδὸν συγχρόνως καὶ ἐλπίζουσιν ὅ,τι ἂν ἐπινοήσωσι, ταχεῖαν ποιοῦντες τὴν ἐπιχείρησιν τῶν ἀποφασισθέντων. Καὶ ταῦτα πάντα ἀγωνίζονται δι' ὅλου τοῦ αἰῶνος μετὰ πόνων καὶ κινδύνων, ἀπολαύοντες ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων, διὰ τὸν πόθον τοῦ νὰ προσαποκτῶσιν ἀείποτε ἕτερα, καὶ ἑορτὴν νομίζοντες οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν, συμφορὰν δὲ τὴν ἀπράγμονα ἡσυχίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἐπίπονον ἀσχολίαν. Ὥστε ἐν ὀλίγοις ὀρθῶς δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἐγεννήθησαν ἵνα μήτε αὐτοὶ ἔχωσιν ἡσυχίαν μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀφήσωσι νὰ ἡσυχάσωσι ποτέ». Τὸ συμπέρασμα τῶν προτάσεων τούτων ἦτο πρόδηλον. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι, τοιοῦτοι ὄντες, ἠπείλουν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, καιρὸς ἦτο ἤδη οἱ Λακεδαιμόνιοι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὴν βραδύτητα αὐτῶν, νὰ εἰσακούσωσι τὰς δεήσεις τῶν συμμάχων καὶ τῶν Ποτιδαιατῶν καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτούς, εἰσβάλλοντες κατὰ τάχος εἰς τὴν Ἀττικήν.

Οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, ὡς προείπομεν, κατὰ τύχην παρευρίσκοντο ἐν Σπάρτῃ ἕνεκεν ἑτέρων ὑποθέσεων, ἤδη δ' ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπολογηθῶσιν ὑπὲρ τῆς πόλεως αὐτῶν, κυρίως εἰπεῖν δὲν ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς προαγο-

ρεύσαντας, διότι οὔτε περὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτοῖς ἀδικημάτων ὡμίλησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο κριτὴς ἁρμόδιος τῶν μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἐρίδων, οὔτε περὶ τὸ γενικὸν ζήτημα, ὅπως ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐτέθη, ἤτοι περὶ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς Ἀθηναίους βουλεύματα, διέτριψαν, ἀλλ' ἠγωνίσθησαν μόνον νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅθεν, ἀφοῦ ὑπέμνησαν ὅσα οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τῶν μηδικῶν, ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἐμεγαλούργησαν· ἀφοῦ προσέθηκαν ὅτι δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν βιασάμενοί τινα, ἀλλὰ διότι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν βάρβαρον πόλεμον, οἱ δὲ σύμμαχοι παρεκάλεσαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν· ἀφοῦ ἐξήγησαν πῶς διὰ τὴν μετέπειτα δυστροπίαν τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων τούτων ἠναγκάσθησαν νὰ καθυποτάξωσιν αὐτούς· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι οὐδεμίαν κατάχρησιν ἐποίησαν τῆς ἀρχῆς, ἐπήνεγκον τελευταῖον ὅτι τὰ παράπονα τῶν ὑπηκόων εἶναι ἄτοπα, ὅτι ὑπὸ τοῦ Μήδου δεινότερα πάσχοντες ἐσιώπων· ὅτι, ἂν ἡ ἀρχὴ τῶν Ἀθηναίων φαίνεται χαλεπή, φαίνεται τοιαύτη διότι τὸ παρὸν ἀεὶ βαρὺ τοῖς ὑπηκόοις· ὅτι, ἂν οἱ Σπαρτιᾶται, καθαιρέσαντες τοὺς Ἀθηναίους, ἄρξωσιν αὐτοί, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς ὁμοίας αἰτιάσεις· καὶ ὅτι ἑπομένως ἡ εὐβουλία ἀπαιτεῖ νὰ μὴ λύσωσι κατεσπευσμένως τὰς σπονδάς, μηδὲ νὰ παραβῶσι τοὺς ὅρκους, ἀλλὰ νὰ διαλύσωσι, κατὰ τὴν συνθήκην, διὰ δίκης τὰς τυχὸν ὑφισταμένας διαφοράς. Τοιαῦτα εἶπον οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἠγόρευσαν ἔξω τοῦ προκειμένου. Τὸ ζήτημα δὲν ἦτο κυρίως πῶς οὗτοι ἐπολιτεύοντο πρὸς τοὺς ὑπηκόους· οἱ Πελοποννήσιοι δι' ἐπανειλημμένων συνθηκῶν ἀνεγνώρισαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, ὁποία εἶχεν ἀποβῆ ἐσχάτως, καὶ προσκληθέντες νὰ βοηθήσωσι τοὺς Σαμίους καὶ τοὺς Λεσβίους ἀπεποιήθησαν καθιερώσαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Τὸ ζήτημα ἦτο λοιπὸν ἂν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς, πρὸς τοὺς Κορινθίους καὶ πρὸς ἄλλους συμμάχους τῆς Πελοποννήσου πολιτεύματος δὲν ἀπεδείκνυον, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἔδιδον εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν νὰ λέγεται ὅτι μελετῶσι νὰ παραβιάσωσι τὰ ἀναγνωρισθέντα αὐτοῖς ὅρια, ἐπιβουλεύοντες τὴν αὐτονομίαν καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Περὶ τούτου οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν εἶπον.

Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἀφοῦ ἤκουσαν τὰς ἐγκλήσεις τῶν συμμάχων καὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἀπολογίαν, παρακαλέσαντες πάντας νὰ ἀποχωρήσωσιν ἐβουλεύθησαν κατ' ἰδίαν περὶ τοῦ πρακτέου. «Καὶ τῶν μὲν πλειόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἱ γνῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν τε τοὺς Ἀθηναίους ἤδη καὶ πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει». Ἀλλ' ἠγέρθη καὶ μία φωνὴ ἐναντία τῆς γνώμης ταύτης, ἡ φωνὴ τοῦ γηραιοῦ καὶ συνετοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου. Ὁ Ἀρχίδαμος δὲν ἐξήτασεν οὔτε τὰς μερικὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων αἰτιάσεις οὔτε τὴν γενικὴν κατηγορίαν ὅτι ἐπιβουλεύουσι τὴν ὅλην ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, οὔτε τὸν τρόπον καθ' ὃν πρὸς τοὺς ἰδίους ὑποτελεῖς πολιτεύονται. Ὁ βασιλεύς, θεωρῶν ἁπλῶς ὅτι πρόκειται περὶ κηρύξεως πολέμου, ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν μὲν ὁπωσοῦν, ἀλλ' ὑπὸ μόνην τὴν ἔποψιν τοῦ στρατιωτικοῦ συμφέροντος τῆς Σπάρτης. Τὸ συμπέρασμά του ἦτο ὅτι δὲν συμφέρει νὰ κηρύξωσιν ἀμέσως πόλεμον κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διότι δὲν ἔχουσι τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα, ναῦς, χρήματα, ἵππους, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι πάντα ταῦτα πρὸ καιροῦ ἐν ἀφθονίᾳ, ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἀπαράσκευοι πρὸς παρεσκευασμένους. Δὲν ἀξιῶ, προσέθηκεν, ὅτι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὰ παθήματα τῶν συμμάχων ἡμῶν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ ἐπιχειρήσωμεν διαπραγματεύσεις μετριοπαθεῖς ἅμα καὶ ἀξιοπρεπεῖς, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, συγχρόνως δὲ νὰ ἑτοιμασθῶμεν διὰ προσαγωγῆς

μὲν συμμάχων, καὶ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, διὰ συλλογῆς δὲ ναυτικοῦ καὶ χρημάτων. Καὶ εἰ μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπακούσωσιν ἡμῶν πρεσβευομένων, τόσῳ καλύτερον· εἰ δὲ μή, διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν, θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτοὺς μετὰ πλείστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Τμῆμα ἀσπίδος μαρμαρίνης, εὑρισκόμενον ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσείῳ
(Ἀντιγραφὴ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου)

Τοιαῦτα ἐν κεφαλαίῳ εἶπεν ὁ Ἀρχίδαμος. Τελευταῖος δὲ ἠγόρευσεν ὁ Σθενελαΐδας, εἷς τῶν ἐφόρων τότε ὤν· διότι ἔθος, ὡς φαίνεται, ἦτο, περατωθείσης τῆς συζητήσεως εἷς τῶν ἐφόρων νὰ συγκεφαλαιοῖ αὐτὴν καὶ νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς ἀπόφασιν. Ὁ λόγος τοῦ ἐφόρου διέφερεν οὐσιωδῶς τοῦ βασιλικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀντεῖπον εἰς τὰ ἀποδοθέντα αὐτοῖς ἀδικήματα, ὁ Σθενελαΐδας ὑπέβαλε τὰ ἀδικήματα ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα· τεθέντος δὲ ὅτι ἦσαν ὁμολογούμενα, ἐπέφερεν ὅτι ἡ Σπάρτη ὤφειλεν ἀμέσως,ἄνευ σκέψεων καὶ ἀναβολῶν,νὰ προπολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν συμμάχων καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς νὰ γίνωσιν ἔτι ἰσχυρότεροι παρ'ὅ,τι ἤδη ἐγένοντο. Ἐξέθεσε δὲ ταῦτα δι' ὀλίγων λέξεων, ἐπιτηδείων νὰ προξενήσωσιν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀφελῆ ὅμιλον πρὸς ὃν ἀπηυθύνετο.Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί,ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν ἀξιώσεων, δὲν ἠγάπων τὰς μακρὰς ἀγορεύσεις καὶ δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις ἱκανὴ ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς· ἐνῷ παρὰ τῷ Ἀρχιδάμῳ ὁ τοιοῦτος σπαρτιατικὸς χαρακτὴρ ἐτροπολογεῖτο ὑπό τε τῆς ἀκριβεστέρας γνώσεως ἣν εἶχε τῶν ποικίλων ἀναγκῶν τοῦ προκειμένου πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς εὐθύνης ἣν συνησθάνετο ὡς ἡγεμών.

«Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων, εἶπεν ὁ Σθενελαΐδας, δὲν κα-

ταλαμβάνω. Διότι ἐπαινέσαντες πολλὰ ἑαυτοὺς οὐδαμοῦ ἀντεῖπον ὅτι δὲν ἀδικοῦσι τοὺς συμμάχους ἡμῶν καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἐν τούτοις, ἂν ἀνεδείχθησαν ἄλλοτε ἀγαθοὶ πρὸς τοὺς Μήδους, νῦν δὲ κακοὶ πρὸς ἡμᾶς, εἶναι ἄξιοι διπλασίας ζημίας, διότι ἀντὶ ἀγαθῶν ἐγένοντο κακοί. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἄλλοτε καὶ νῦν εἴμεθα ὅμοιοι, καὶ ἂν σωφρονῶμεν, δὲν θέλομεν παραβλέψει τοὺς συμμάχους ἀδικουμένους, οὐδὲ θέλομεν ἀναβάλει νὰ βοηθήσωμεν αὐτούς, ἐνῷ τὰ παθήματα αὐτῶν δὲν ἀναβάλλονται. Ἂς ἔχωσιν ἄλλοι χρήματα πολλά, καὶ ναῦς, καὶ ἵππους· ἡμεῖς ἔχομεν συμμάχους ἀγαθούς, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ παραδώσωμεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὐδὲ πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν τὴν προκειμένην διαφορὰν εἰς δίκας καὶ λόγους, διότι οἱ σύμμαχοι ἡμῶν δὲν βλάπτονται διὰ λόγων· ὥστε ἀνάγκη νὰ βοηθήσωμεν αὐτοὺς ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει. Καὶ μηδεὶς διδάσκῃ ἡμᾶς ὅτι ἀδικούμενοι πρέπει νὰ βουλευώμεθα· πολὺν χρόνον πρέπει νὰ βουλεύωνται μᾶλλον οἱ μέλλοντες ἀδικεῖν. Ψηφίσατε λοιπόν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης, τὸν πόλεμον, καὶ μήτε τοὺς Ἀθηναίους ἀφήσατε νὰ γίνωσιν ἰσχυρότεροι, μήτε τοὺς συμμάχους καταπροδώσωμεν, ἀλλ' ἐπέλθωμεν σὺν τοῖς θεοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους». Ταῦτα δὲ εἰπὼν ὁ ἔφορος ὑπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας. Παρὰ Λακεδαιμονίοις ἡ ἐκκλησία ἀπεφάσιζεν ὄχι διὰ ψήφων ἀλλὰ διὰ κραυγῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ὑπὲρ τοῦ πολέμου κραυγὴ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἰσχυροτέρα. Οὐδὲν ἧττον, ὁ Σθενελαΐδας, θέλων νὰ ἀναδείξῃ τὴν γνώμην φανερωτέραν, ἵνα παρορμήσῃ αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸν πόλεμον, προσεποιήθη ὅτι δὲν διακρίνει σαφῶς τὴν βοήν. Εἰς τοιαύτην δὲ περίστασιν ἐγίνετο διάστασις, δηλαδὴ διαχωρισμὸς τῆς ἐκκλησίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς συμβαίνει ἐν τῇ ἀγγλικῇ βουλῇ ὁσάκις εἷς τῶν βουλευτῶν ἐκφράσῃ ἀμφιβολίαν ἂν ἔχει ὀρθῶς ἡ διάγνωσις τοῦ προέδρου περὶ τῶν Ναὶ καὶ τῶν Ὄχι. Ὅθεν ὁ Σθενελαΐδας ἀνέκραξεν «Ὅτῳ μὲν ὑμῶν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, δοκοῦσι λελύσθαι αἱ σπονδαί, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀδικεῖν, ἀναστήτω εἰς ἐκεῖνο τὸ χωρίον (δείξας τι χωρίον αὐτοῖς)· ὅτῳ δὲ μὴ δοκοῦσιν, εἰς τὸ ἐπὶ θάτερα». Ἀναστάντες δὲ διέστησαν· καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι αἱ σπονδαὶ ἐλύθησαν ἐγένοντο πολλῷ τῶν ἄλλων πλείονες. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι προσκαλέσαντες πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοὺς πρότερον ὑποχωρήσαντας συμμάχους εἶπον ὅτι αὐτοὶ μὲν νομίζουσι τοὺς Ἀθηναίους ἀδικήσαντας, ὅτι δὲ θέλουσιν ἤδη παρακαλέσει τοὺς πάντας συμμάχους νὰ συνέλθωσι καὶ ψηφοφορήσωσιν, ὅπως διὰ κοινῆς βουλῆς ἐπιχειρήσωσι τὸν πόλεμον, ἐὰν ἐγκριθῇ. Καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἤδη ἠρώτησαν πρὸ πάντων τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν «εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται». Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὡς λέγεται, κατὰ Θουκυδίδην, «ὅτι κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι, πρὸς δὲ ὅτι θέλει βοηθήσει αὐτοὺς καὶ παρακαλούμενος καὶ ἄκλητος». Μετ' οὐ πολὺ δέ, συνελθούσης ἐν Σπάρτῃ τῆς κοινῆς τῶν συμμάχων συνόδου, οἱ Κορίνθιοι, ὧν μόνων ὁ ἱστορικὸς διέσωσεν ἡμῖν τὸν λόγον, τελευταῖοι, ὡς πρότερον, ἀγορεύσαντες, παρώτρυνον ἐκ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμον, παρέστησαν τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ ὡς δίκαιον καὶ ὡς συμφέροντα, καὶ συμπεραίνοντες ἀνέκραξαν· «Πεισθῆτε λοιπὸν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐπὶ πάντας ὁμοίως κατέστησεν ἑαυτὴν ἐν Ἑλλάδι τύραννον, τῶν μὲν ἤδη ἄρχουσα, τῶν δὲ διανοουμένη νὰ ἄρξῃ· ὥστε ἀνάγκη, ἐπελθόντες, νὰ καταβάλωμεν αὐτήν, ἵνα καὶ αὐτοί τε ἀκινδύνως τὸ λοιπὸν οἰκῶμεν καὶ τοὺς νῦν δεδουλωμένους Ἕλληνας ἐλευθερώσωμεν». Μεθ' ὃ οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπέβαλον τὸ ζήτημα εἰς ψηφοφορίαν, καὶ οἱ πλείονες σύμμαχοι ἐψηφίσαντο πολεμεῖν. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 432 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 431 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, δύο περί-

που μῆνας μετὰ τὴν προηγουμένην ἰδίαν τῶν Σπαρτιατῶν ἐκκλησίαν, τὴν συγκροτηθεῖσαν, ὡς εἰκάζεται, κατὰ Ὀκτώβριον ἢ Νοέμβριον τοῦ 432 ἔτους.

Τοιουτοτρόπως ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὅστις ἔμελλεν, ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἀνθρώπων γενεάν, νὰ διαιρέσῃ ὅλην τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, νὰ σείσῃ ἐκ θεμελίων ὅλην τὴν Ἑλλάδα, νὰ παροξύνῃ ὅλα τὰ πάθη, τὰ εὐγενέστατα καὶ τὰ ἀγριώτατα, νὰ ἀντιπαρατάξῃ ὅλας τὰς ἀρχάς, τὰς χρηστοτάτας καὶ πονηροτάτας, νὰ ἀναδείξῃ μεγάλας ἀρετὰς καὶ ἔτι μείζονας κακίας, καὶ ἐπὶ τέλους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἔθνους πόρων, νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν παρακμὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Στιγμὴ φοβερὰ καὶ κρίσιμος τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας! Στιγμὴ καθ' ἥν, εἰ καὶ ὑπεδείξαμεν ἤδη προλαβόντως τίς, καθ' ἡμᾶς, προεκάλεσε τὴν ῥῆξιν, αἰσθανόμεθα ὅμως τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανέλθωμεν αὖθις καὶ ὁριστικώτερον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἀπὸ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ λύσεως ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τοῦ κυριωτάτου ἐκείνου γεγονότος. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον νομίζομεν καλὸν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὅσῳ εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ἀμφισβητηθέντων, πολλοὶ δὲ καὶ ἐπισημότατοι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἠγωνίσθησαν νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν Περικλέα καὶ τοὺς Ἀθηναίους πάσης ὡς πρὸς τὸν πόλεμον τοῦτον εὐθύνης. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι στηρίζονται πρὸ πάντων εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος καὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας δὲν προσέβαλον τὰς ῥητὰς διατάξεις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν. Ἔστω· ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον δὲν ἦτο μέχρι τίνος οἱ Ἀθηναῖοι παρεβίασαν τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα ἢ ὄχι· τὸ σπουδαῖον ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τῶν πράξεων ἐκείνων δὲν ἔβλαψαν καιρίως τοὺς Μεγαρεῖς, δὲν περιῆλθον εἰς κατάστασιν πολέμου πρὸς τοὺς Κορινθίους, δὲν ἀνέτρεψαν ἐν γένει τὰς εἰρηνικὰς πρὸς τοὺς συμμάχους τῶν Πελοποννησίων σχέσεις καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲν ἐδικαιολόγησαν τὴν διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ ἐπιτραπέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὅρια, μελετῶσι νὰ καταστήσωσιν ὑποχείριον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ἵνα ἀπαντήσωμεν δὲ εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, δὲν θέλομεν ἀκούσει τοὺς κωμικοὺς ποιητάς, οἵτινες κατηγόρησαν τὸν Περικλέα, ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν περὶ τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεώς του λογοδοσίαν,

ἐμβαλὼν σπινθῆρα μικρὸν μεγαρικοῦ ψηφίσματος
ἐξεφύσησε τοσοῦτον πόλεμον ὥστε τῷ καπνῷ
πάντας Ἕλληνας δακρῦσαι. . . . . .

Δὲν θέλομεν ἀσπασθῆ οὐδὲ τὴν ἠπιωτέραν κρίσιν ἣν ἐκφέρει ὁ ἱστορικὸς Ἔφορος παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς· «Ὁ δὲ Περικλῆς, εἰδὼς τὸν δῆμον ἐν μὲν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις θαυμάζοντα τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας διὰ τὰς κατεπειγούσας χρείας, κατὰ δὲ τὴν εἰρήνην τοὺς αὐτοὺς συκοφαντοῦντα διὰ τὴν σχολὴν καὶ φθόνον, ἔκρινε συμφέρειν αὐτῷ, τὴν πόλιν ἐμβαλεῖν εἰς μέγαν πόλεμον, ὅπως χρείαν ἔχουσα τῆς Περικλέους ἀρετῆς καὶ στρατηγίας μὴ προσδέχηται τὰς κατ' αὐτοῦ διαβολάς... ». Αἱ κρίσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν τινὰ ἐνώπιον τῆς κρίσεως τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τοῦτον λοιπὸν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀποφαίνεται τοὺς Ἀθηναίους πρωταιτίους τοῦ κακοῦ· τὴν γνώμην ταύτην κατ' ἀρχὰς μὲν ὑποδεικνύει ἀορίστως, ἔπειτα ἐκφέρει ῥητότερον, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακηρύττει ὡς φρόνημα ὄχι μόνον ἴδιον ἀλλ' ὡς φρόνημα

ΤΟ ΕΝ ΣΠΑΡΤΗι ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΤΩΝ ΣΥΜΜΑΧΩΝ (432 π.Χ.)

(Ἔργον Α. Οὐέδερσιον)

(Α΄ β΄ 313)

τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης· τφόντι ἐν παραγράφῳ κγ΄ τοῦ πρώτου βιβλίου λέγει· «Τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν». Καὶ ἐν παραγράφῳ πη΄· «Ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι καὶ πολεμητέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνηθῶσιν, ὁρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια ἤδη ὄντα». Μεχρι τούτου ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ναὶ μὲν ὁ Θουκυδίδης λέγει τοὺς Λακεδαιμονίους κηρύξαντας τὸν πόλεμον, πρὸ πάντων διότι ἐφοβοῦντο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι γίνωσιν ἰσχυρότεροι, ἀλλὰ δὲν ἐπιφέρει καί, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους εὔλογόν τινα πολέμου ἀφορμήν· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἐπανειλημμένως ἀνεγνώρισαν τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἔρχωνται ἤδη νὰ κηρύττωσι τὸν πόλεμον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι φοβοῦνται μήπως γίνωσιν οὗτοι ἔτι ἰσχυρότεροι.

Ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης, ὅστις φαίνεται ὡς ἂν διστάζων νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τὴν πάτριον πόλιν τὴν ὅλην εὐθύνην τοῦ κακοῦ, ἀποκαλύπτει οὐδὲν ἧττον κατὰ μικρὸν τὴν ἀλήθειαν καθ' ὅσον προχωρεῖ εἰς τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ. Οὕτως, ἐν παραγράφῳ ριη΄ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἐξηγῶν τὴν ἀπραξίαν τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ξέρξου μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, ἐν τῷ διαστήματι δηλαδὴ καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν καὶ ἠσφάλισαν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ ἐπὶ μέγα προέβησαν δυνάμεως, λέγει· «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι αἰσθόμενοι οὔτε ἐκώλυον, εἰ μὴ ἐπὶ βραχύ, ἡσύχαζόν τε τὸ πλέον τοῦ χρόνου, ὄντες μὲν καὶ προτοῦ μὴ ταχεῖς ἰέναι ἐς τοὺς πολέμους, εἰ μὴ ἀναγκάζοιντο, τὸ δέ τι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξειργόμενοι· πρὶν δὴ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων σαφῶς ἤρετο *καὶ τῆς ξυμμαχίας αὐτῶν ἥπτοντο.* Τότε δὲ οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιοῦντο ἀλλ' ἐπιχειρητέα ἐδόκει εἶναι πάσῃ προθυμίᾳ, καὶ καθαιρετέα ἡ ἰσχύς, ἣν δύνωνται, ἀραμένοις τόνδε τὸν πόλεμον». Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Θουκυδίδης ρητῶς ἤδη ὁμολογεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι προσέβαλον τοὺς συμμάχους τῶν Λακεδαιμονίων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενος ἐπιφέρει ἐπὶ τέλους ἐν παραγράφῳ η΄ τοῦ δευτέρου βιβλίου· «ἡ δὲ εὔνοια παραπολὺ ἐποίει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν. Ἔρρωτό τε πᾶς καὶ ἰδιώτης καὶ πόλις, εἴτι δύναιτο καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ξυνεπιλαμβάνειν αὐτοῖς . . . Οὕτως ὀργῇ εἶχον οἱ πλείους τῶν Ἀθηναίων, οἱ μὲν τῆς ἀρχῆς ἀπολυθῆναι βουλόμενοι, οἱ δὲ μὴ ἀρχθῶσι φοβούμενοι». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Θουκυδίδης μαρτυρεῖ ὅτι οὐ μόνον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀλλ' ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζον τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβουλεύοντας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους.

Ἐνῷ λοιπὸν ταῦτα ἰσχυρίζεται αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, καὶ μάρτυς οἷος ὁ Θουκυδίδης, ἄτοπον τῇ ἀληθείᾳ φρονοῦμεν νὰ ἐρχώμεθα σήμερον ἡμεῖς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι ὄχι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν προσέβαλον τὴν συμμαχίαν τῶν Πελοποννησίων· οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἔπραξαν ἵνα προκαλέσωσι τὸν πόλεμον· ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἠπατᾶτο νομίζουσα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιβουλεύουσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς. Καὶ ν' ἀξιῶμεν τοῦτο, στηριζόμενοι οὐχὶ εἰς μαρτυράς τινας ἑτέρους, ἱκανοὺς ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἀλλ' εἰς μόνην τὴν οἰκείαν ἡμῶν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν. Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει ὅτι ὑψώθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι φωνή τις ἀδεσπότος ἀνθρώπου ἀγνώστου, ὅστις, ὁμιλήσας περὶ τῆς ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξορίας τοῦ ἱστορικοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ἐπιφέρει· «Καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ πολλὰ χαρίζεσθαι μὲν Λακεδαιμονίοις, κατηγορεῖν δὲ Ἀθηναίων τὴν τυραννίδα καὶ πλεονεξίαν. Οὐ γὰρ καιρὸς αὐτῷ κατειπεῖν Ἀθηναίων ἐγένετο, Κορινθίων κατηγορούντων, ἢ Λακεδαιμονίων μεμφομένων, ἢ Μυτιληναίων αἰτιωμένων, πολὺς

ἐν τοῖς ἐγκλήμασι τοῖς Ἀττικοῖς ἐρρύη· καὶ τὰς μὲν νίκας τὰς λακωνικὰς ἐξῆρε τῷ λόγῳ, τὰς δὲ ξυμφορὰς ηὔξησε τὰς ἀττικάς, ὅπου καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ». Ἀλλ' ἀντὶ τῆς μιᾶς ταύτης ἀκατονομάστου συκοφαντίας ἢ καὶ εἴ τινος ἄλλης ὁμοίας ὁπόσοι καὶ ὁποῖοι ἕτεροι μάρτυρες τῆς ἀκριβείας καὶ ἀπαθείας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ! «Μαρτυρεῖται δὲ τῷ ἀνδρὶ *τάχα μὲν ὑπὸ πάντων φιλοσόφων τε καὶ ρητόρων, εἰ δὲ μή, τῶν γε πλείστων*, ὅτι καὶ τῆς ἀληθείας, ἧς ἱερὰν εἶναι τὴν ἱστορίαν βουλόμεθα, πλείστην ἐποιήσατο πρόνοιαν», ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ περὶ τοῦ Θουκυδίδου ὁ Διονύσιος ὁ ἁλικαρνασσεύς, ἀκμάσας μὲν περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διατελέσας δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν πικρότατος τοῦ Θουκυδίδου ἐλεγκτής.

Καὶ ὁ Μαρκελλῖνος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀνδρός, ἥτις προτάσσεται συνήθως εἰς ὅλας τὰς ἐκδόσεις τοῦ ἱστορικοῦ, λέγει· «Ἔγραφε δὲ οὐδ' οὕτω μνησικακῶν τοῖς Ἀθηναίοις ἀλλὰ φιλαλήθης ὢν καὶ τὰ ἤθη μέτριος· εἴ γε οὔτε Κλέων παρ' αὐτῷ οὔτε Βρασίδας, ὁ τῆς συμφορᾶς αἴτιος, ἀπέλαυσε λοιδορίας, ὡς ἂν τοῦ συγγραφέως ὀργιζομένου. Καίτοι οἱ πολλοὶ τοῖς ἰδίοις πάθεσι συνέθεσαν τὰς ἱστορίας ἥκιστα μελῆσαν αὐτοῖς τῆς ἀληθείας . . . ὁ δὲ μέτριος καὶ ἐπιεικής, τῆς ἀληθείας ἥττων». Ὅ ἐστι τῆς ἀληθείας δοῦλος. Ἀλλὰ *τίνα χρείαν ἔχομεν μαρτύρων ἄλλων*; Μήπως δὲν πρόκειται ἡμῖν αὐτὸ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀριστούργημα; Μήπως, ἂν ἐμέμφθη τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὰ μομφῆς ἄξια, δὲν ὑπερεγκωμίασε πολλάκις αὐτοὺς καὶ δὲν ὕψωσε τὴν πόλιν αὐτῶν ὑπεράνω πάσης ἄλλης, ἰδίως διὰ τοῦ ἐπιταφίου λόγου ὃν παρεθέσαμεν ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου ἡμῶν βιβλίου; Μήπως, ἂν ὑπέδειξεν ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους προεκάλεσε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, δὲν μετεχειρίσθη τὰ λαμπρότερα τῆς γραφίδος αὐτοῦ χρώματα ἵνα παραστήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Ξανθίππου ὡς τὸν δαιμονιώτατον τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν οὓς παρήγαγεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς; Μήπως, ἂν περιέγραψε τοσοῦτον εὐσυνειδήτως τὴν ἐν Σικελίᾳ συμφορὰν τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἐξωγράφησεν ἐπίσης ἀκριβῶς τὸ περὶ Σφακτηρίαν τραῦμα τῶν Λακεδαιμονίων; Καὶ τίνα ἄρα γνώμην ἐκφέρουσι περὶ αὐτοῦ οἱ δύο ἀντιδοξοῦντες νεώτατοι ἱστορικοί; «Ἀλλ' ἐνῷ, λέγει ὁ εἷς, δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπράξῃ ὁ Θουκυδίδης ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Περικλέους, διετέλεσεν ὅμως *πιστὸς μάρτυς* τῆς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους τελειότερον κατενόησε καὶ παρέστησε τὰ βαθύτατα αὐτοῦ διανοήματα». Ὁ δέ, ἀντὶ νὰ ὑπαινιχθῇ ὅτι ἡ ἐξορία κατέστησε τὸν Θουκυδίδην ὀλιγώτερον ἀξιόπιστον, ἐξ ἐναντίας βεβαιοῖ ὅτι «αἱ ἀφορμαὶ τὰς ὁποίας οὗτος, ὡς ἐξόριστος, ἔλαβε νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ νὰ συμβουλευθῇ οὐδετέρους τε καὶ πολεμίους, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσι τὸ ἀμερόληπτον καὶ περιληπτικὸν καὶ πανελλήνιον ἐκεῖνο πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἐν γένει καθ' ὅλον τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον». Ἀλλὰ τεθέντος ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι ὁ ἀψευδέστατος μάρτυς τῶν βαθυτέρων τοῦ Περικλέους διανοημάτων, καὶ ἐνταὐτῷ τὸ μᾶλλον πανελλήνιον τῶν χρόνων ἐκείνων πνεῦμα, πῶς εἶναι δυνατὸν ν' ἀμφισβητῶμεν τὴν θεμελιώδη καὶ κεφαλαιώδη τῆς ἱστορίας αὐτοῦ κρίσιν; Ὁ Θουκυδίδης κατὰ τοῦτο μόνον διαφωνεῖ πρὸς τοὺς κωμικοὺς καὶ πρὸς τὸν Ἔφορον, ὅτι δὲν κατηγορεῖ τὸν Περικλέα ὡς προκαλέσαντα τὸν πόλεμον ἕνεκα ἰδίου συμφέροντος. Ἐξ ἐναντίας ὁμιλῶν περὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολιτεύθησαν τότε οὕτω, διότι ὁπωσδήποτε ἐνόμιζον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον. «Ἐδόκει γὰρ ὁ πρὸς Πελοποννησίους πόλεμος καὶ ὣς ἔσεσθαι αὐτοῖς». Ἴσως ὁ πόλεμος ἦτο τῷόντι ἀναπόφευκτος· καὶ εἶναι μάλιστα πιθανώτατον ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, καίτοι ἀποποιηθέντες ἐσχάτως νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐπειδὴ ὅμως ἀνέκαθεν ἐφθόνησαν τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν, ἤθελον ὠφεληθῆ ἐπὶ τέλους ἀπὸ εὐκαιρίας τινὸς ἵνα

ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἀντιζήλου ἐκείνης πόλεως.'Αλλά,καὶ τούτου ὑποτιθεμένου,πάλιν ἡ φρόνησις καὶ τὸ ἀληθὲς τῶν 'Αθηναίων συμφέρον ἀπήτει νὰ μὴ δώσωσιν οὗτοι τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν πρὸς τὴν σύγκρουσιν, ἵνα αὕτη, ἂν ὄχι ἄλλο, τοὐλάχιστον ὅσον ἐνδέχεται ἀναβληθῇ.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐντούτοις, εἰ καὶ «ἐψηφίσαντο πολεμεῖν», δὲν ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὰς ἐχθροπραξίας. Τὸ μὲν ἵνα δώσωσι καιρόν τινα προπαρασκευῆς εἰς τοὺς συμμάχους, τὸ δὲ ἵνα ὅσον ἐνδέχεται δικαιολογήσωσι τὸν πόλεμον, ὑπέβαλον πρὸ πάντων, δι' ἐπανειλημμένων τριῶν πρεσβειῶν, εἰς τοὺς 'Αθηναίους ἀπαιτήσεις τινάς, ἐκ τῆς παραδοχῆς τῶν ὁποίων ἔλεγον ὅτι ἐξαρτᾶται ἡ διατήρησις τῆς εἰρήνης. Καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης πρεσβείας «ἐκέλευον τοὺς 'Αθηναίους τὸ ἄγος ἐλαύνειν τῆς θεοῦ», ὅ ἐστιν ἀπήτησαν τὴν ἐξορίαν τῶν 'Αλκμαιωνιδῶν, οἵτινες ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κύλωνος ἐλογίζοντο ὡς ἱερόσυλοι. 'Απήτησαν δὲ τοῦτο κυρίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἀπομακρύνωσιν ἐξ 'Αθηνῶν τὸν Περικλέα, 'Αλκμαιωνίδην ὄντα ἐκ μητρός, διότι ἐνόσῳ οὗτος διεῖπε τὰ πράγματα, δὲν ἤλπιζον ποτὲ νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· «ὢν γὰρ δυνατώτατος τῶν καθ' ἑαυτὸν καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν ἠναντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ οὐκ εἴα ὑπείκειν ἀλλ' ἐς τὸν πόλεμον ὥρμα τοὺς 'Αθηναίους».Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μάλιστα ἡ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπαίτησις καταδεικνύουσιν ὁπόσον μέγα εἶχεν ἀποβῆ ἐν τῇ πόλει τῶν 'Αθηνῶν τὸ ἀξίωμα τοῦ Περικλέους κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου. 'Αλλ' ὅμως μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι ἐκοιμᾶτο ἐπὶ ῥόδων. Καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τούτου ἑταιρείας πολλοὺς εἶχε τοὺς ἀντιπράττοντας καὶ πολεμίους. Ὅλοι οἱ γαιοκτῆται τῆς 'Αττικῆς ἀντεπολιτεύοντο, διότι προέβλεπον ὅτι, ἐπελθόντος τοῦ πολέμου, ἡ πόλις δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Πελοποννησίων. Καὶ μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ πλήθους, τοῦ ἰδίως ἀφωσιωμένου εἰς τὸν μέγαν ἄνδρα, ὑπῆρχόν τινες οἱ μὴ ἀνεχόμενοι τὸ ὑπέρογκον αὐτοῦ κράτος. Τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα καὶ τὰ πάθη, ἂν δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀντιταχθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εὕρισκον ὅμως τὸν τρόπον τοῦ νὰ κεντῶσι καὶ νὰ πληγώνωσιν αὐτὸν διὰ τῆς κατ' ἰδίαν συκοφαντίας, διὰ σατυρικῶν ᾀσμάτων καὶ μάλιστα διὰ τῆς δημοσιογραφίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἤτοι διὰ τῆς κωμικῆς ποιήσεως. Ὥστε, ἐνῷ ἡ πολιτεία ἀπένεμε τῷ ἀνδρὶ τιμὰς ἐξαιρέτους, κοσμοῦσα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ στεφάνου ἐλαίας, οἱ ἐχθροὶ δὲν ἔπαυον μυκτηρίζοντες αὐτὸν καὶ λοιδοροῦντες. Οἱ φίλοι του προσηγόρευσαν αὐτὸν 'Ολύμπιον διὰ τὸ μέγεθος τῶν πολιτικῶν καὶ στρατηγικῶν πράξεων, οἱ δὲ κωμῳδοί, χλευάζοντες καὶ αὐτὴν τὴν ἀμίμητον αὐτοῦ εὐγλωττίαν καὶ γελοίαν τινὰ δίδοντες τῆς προσωνυμίας ἐξήγησιν, ἐβεβαίουν ὅτι τῷ ὄντι βροντᾷ μὲν καὶ ἀστράπτει, ὅταν δημηγορῇ, δεινὸν δὲ φέρει ἐν γλώσσῃ κεραυνόν. Ὅλαι αὐτοῦ αἱ πράξεις, καὶ αὐταὶ αἱ ἀθφότεραι, παρεξηγοῦντο καὶ εἰς ἐγκλήματα μετεβάλλοντο. Εἴδομεν ὅτι, ἀποφασισθείσης τῆς πρὸς τοὺς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, ὁ Περικλῆς ἔπεμψεν εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν 10 τριήρεις ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν Κίμωνος· ἡ ἐπικουρία αὕτη ἦτο μικρά, ἵνα καταστῇ πρόδηλον ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ προσβάλῃ τοὺς Πελοποννησίους ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Κέρκυραν· καὶ ἡ στρατηγία ἀνετέθη εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος, ἵνα ἔτι πλειοτέρα δοθῇ ἐγγύησις εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἔχοντας πολλὴν τὴν εὔνοιαν καὶ φιλίαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Κίμωνος. 'Αλλ' ἡ συκοφαντία εὗρε τρόπον νὰ διαστρέψῃ τὰ πάντα· καὶ ἔλεγε λοιπὸν ὅτι ὁ Περικλῆς, θέλων νὰ ἐξυβρίσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπέτρεψεν εἰς φίλον αὐτῶν τὴν τοσούτῳ δυσάρεστον εἰς αὐτοὺς ταύτην ἀποστολήν· καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξεπίτηδες δὲν ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος εἰμὴ δέκα πλοῖα ἵνα μὴ δυνηθῇ νὰ πράξῃ μέγα τι καὶ ἵνα, ἀποτυχών, διαβληθῇ

ἔτι μᾶλλον ἐπὶ λακωνισμῷ. Ἰδίως δὲ ἐνεπαίζετο ἕνεκα τῶν φίλων ὅσους μετεχειρίζετο εἰς τὰ δημόσια ὑπουργήματα. Εἷς τούτων ἦτο ὁ ῥήτωρ καὶ ἀρχιτέκτων Μητίοχος, ὅστις διατελέσας συστράτηγος τοῦ Περικλέους ἐπετράπη ὑπ' αὐτοῦ συγχρόνως καὶ πλείστας ἄλλας μικροτέρας ἀλλ' ἐπικερδεῖς ὑπηρεσίας. Ὅθεν εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀντήχει ᾆσμα σκωπτικόν, διαλαμβάνον ὅτι «Μητίοχος μὲν στρατηγεῖ, Μητίοχος δὲ τὰς ὁδούς, Μητίοχος δὲ ἄρτους ἐποπτᾷ, Μητίοχος δὲ τὰ ἄλφιτα, Μητίοχος δὲ πάντα ποιεῖται, Μητίοχος δ' οἰμώξεται». Ἄλλος τοῦ Περικλέους φίλος καὶ συστράτηγος ὑπῆρξεν ὁ Μένιππος· ὅθεν ἐθρυλεῖτο ὅτι ὤφειλε τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ εὔνοιαν τοῦ προστάτου. Ἄλλος πάλιν φίλος ἦτο ὁ διαβόητος διὰ τὰς ὀρνιθοτροφίας του Πυριλάμπης, περὶ οὗ ἐφημίζετο ὅτι ἐπρομήθευεν εἰς τὸν Περικλέα τοὺς τότε, σπανιωτάτους ἔτι ἐν Ἑλλάδι ταῶνας, οὓς οὗτος ἔδιδεν εἰς τὰς φίλας αὐτοῦ. Ἅπαντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν «σάτυροι» ἐπελέγοντο, ὅ ἐστιν ἄνθρωποι κατατρίβοντες τὸν βίον εἰς κτηνώδη ἀκολασίαν, καὶ αὐτὸς δὲ «Βασιλεὺς Σατύρων» ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Ἑρμίππου προσηγορεύθη. Καὶ προσέτι «νέους Πεισιστρατίδας» ἐκάλεσαν τοὺς περὶ αὐτόν, ὡς βουλευομένους δῆθεν νὰ ἐνιδρύσωσι νέαν ἐν τῇ πόλει τυραννίδα. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀνεφέρομεν τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν βελῶν ὅσα ὁ φθόνος καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα κατετόξευον κατὰ τοῦ ἀνδρός. Οὐδὲ ἠρκοῦντο εἰς τὰς πόρρωθεν ταύτας προσβολάς· καὶ μὴ τολμῶντες ἔτι νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους ἐπεχείρησαν ἐν ἔτει 433· ἢ 432 δικαστικήν τινα καταδίωξιν κατὰ δύο ἀνδρῶν οὓς μάλιστα οὗτος ἠγάπα καὶ ἐτίμα, κατὰ οὗ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Φειδίου, καὶ παρεκτὸς τούτων κατὰ τῆς περιποθήτου αὐτῷ Ἀσπασίας.

Ἀσπασία, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀξιόχου, ἐγεννήθη ἐν Μιλήτῳ καὶ διέπρεπεν ἐπὶ κάλλει, παιδείᾳ καὶ ὑψηλοφροσύνῃ. Ἵνα ἐκτιμήσωμεν δεόντως τὸν χαρακτῆρα τῆς γυναικὸς ταύτης, ἥτις ἀποκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἧς τὸ ὄνομα δὲν ἀνακαλεῖ μὲν συνήθως ἰδέας σωφροσύνης καὶ ἀρετῆς, ἀντανακλᾷ ὅμως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τινὰς τῶν ἀκτίνων τῆς ἀπαραμίλλου δόξης τοῦ Περικλέους, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι παρεκτὸς τῆς Σπάρτης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, αἱ γυναῖκες τῶν ἐντίμων οἰκογενειῶν, αἵ τε ἔγγαμοι καὶ αἱ ἄγαμοι, διῆγον τὸν βίον κεκλεισμέναι ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ μᾶλλον ἐν τῷ γυναικωνίτῃ, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν καθὼς ἄχρι τοῦδε αἱ γυναῖκες τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Πάντα τὰ συμφέροντα αὐτῶν καὶ τὰ δίκαια ὡρίζοντο καὶ διῳκοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρρένων συγγενῶν, αὗται δὲ οὐδεμίαν, ὡς φαίνεται, ἐλάμβανον πνευματικὴν μόρφωσιν, οὐδ' εἶχε θέλγητρόν τι ἡ συναναστροφὴ αὐτῶν. Ἐν τούτοις οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ εὐγενέστατοι τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ στερηθῶσι διὰ παντὸς τῆς εὐλογίας ἣν μόνη δύναται νὰ ἐπιχύσῃ εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἡ χάρις, ἡ κομψότης, ἡ εὐαισθησία τῆς γυναικός· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἐμορφώθη ἰδία τις γυναικῶν τάξις, αἵτινε καλούμεναι «ἑταῖραι» διῆγον βίον ἐλεύθερον, ἀνετρέφοντο πολλάκις λαμπρῶς καὶ διὰ τοῦ ἐπαγωγοῦ αὐτῶν ἤθους παραδόξως ἐνίοτε ἴσχυσαν εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Βεβαίως αἱ πλεῖσται τῶν γυναικῶν τούτων ἐξώκειλαν, καὶ ἴσως οὐδ' ἠδύναντο νὰ μὴ ἐξοκείλωσιν εἰς ἀκολασίαν· διὸ καὶ τὸ ὄνομα «ἑταίρα», τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὴν σύντροφον, τὴν φίλην, τάχιστα ἐξετράπη εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐρωμένης, κατ' ἀντίθεσιν τῆς νομίμου συζύγου, καὶ μετ' ὀλίγον εἰς ἄλλας ἔτι πονηροτέρας καὶ ἐξωλεστέρας ἐννοίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι πᾶσαι αἱ ἑταῖραι ἀπέβησαν τοιαῦται, καὶ ὅτι οὐδεμία ἠδυνήθη νὰ συμβιβάσῃ τὸν ἐλεύθερον αὐτῆς βίον μετὰ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρηστότητος. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς μόνην τὴν Ἀσπασίαν, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀνέκαθεν διε-

δόθησαν περὶ αὐτοῦ τὰ αἴσχιστα· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν τὰ τοιαῦτα περὶ γυναικὸς τῆς ὁποίας, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους, τοιαύτη ἦτο ὄχι μόνον ἡ φυσικὴ καλλονὴ καὶ ἡ χαριτωμένη ὁμιλία, ἀλλὰ καὶ ἡ ρητορικὴ καὶ κριτικὴ δεινότης, ὥστε οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης, ἐπεσκέπτοντο αὐτήν, συνεπαγόμενοι καὶ τὰς συζύγους ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτῆς; Ἢ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μέγιστος καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα εὐγενέστατος πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς τότε Ἑλλάδος παρέδωκε τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ζωὴν ὁλόκληρον εἰς γυναῖκα ἀποβαλοῦσαν πᾶν αἴσθημα αἰδοῦς καὶ κατακυλιομένην εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσέλγειαν; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Ἀσπασία ἐγένετο θῦμα πρῶτον μὲν τῆς κακῆς ὑπολήψεως ἣν ἀπελάμβανεν ἐν γένει ἡ τάξις τῶν γυναικῶν εἰς ἣν ἀνῆκεν, ἔπειτα δέ, καὶ κυριώτερον, τῆς φοβερᾶς συκοφαντίας ἥτις ἀνηλεῶς καταδιώκουσα τὸν Περικλέα δὲν ἐσέβετο οὐδ' αὐτὰ τὰ ἱερώτερα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ;

Ἀσπασία
(Μουσεῖον Λούβρου)

Ὁ Περικλῆς εἶχε κατ' ἀρχὰς συζευχθῆ, κατὰ τὸ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικρατοῦν ἔθος, μίαν τῶν στενωτάτων αὐτοῦ συγγενῶν, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχής, καὶ διελύθη βραδύτερον ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, διότι ὁ ἀττικὸς νόμος ἐπέτρεπε πολλὴν ὡς πρὸς τὰ διαζύγια ἐλευθερίαν· ὁ Περικλῆς, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν πρώτην ἐκείνην γυναῖκα εἰς ἕτερον σύζυγον, τῇ συνευδοκίᾳ τῶν ἀρρένων συγγενῶν της, οἵτινες ἦσαν οἱ νόμιμοι αὐτῆς κηδεμόνες, συνῴκησεν ἔπειτα μετὰ τῆς Ἀσπασίας, ἀφ' ἧς ἐγέννησεν υἱὸν ὁμώνυμον καὶ πρὸς ἣν διετέλεσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς τρυφερώτατα προσηλωμένος, εὑρίσκων παρ' αὐτῇ ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς παραμυθίας, σπανιωτάτας ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα, παρὰ τῇ Ἀσπασίᾳ, καὶ οὕτως εἰπεῖν προεδρευούσης αὐτῆς, συνήρχοντο περὶ τὸν Περικλέα οἱ ἐπισημότατοι ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτῶν καὶ τῆς μεγαλοφυΐας ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Φειδίας, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὁ Πρωταγόρας, ὁ Ζήνων· καί, ἀφέντες κατὰ μέρος τὰ παράλογα μυθολογήματα τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος, ἀνεζήτουν τολμηρότατα τὴν ἀρχὴν τοῦ παντὸς καὶ τοὺς φυσικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους τοὺς ρυθμίζοντας καὶ συνέχοντας τὸ μέγα τοῦ κόσμου δημιούργημα. Κατὰ δυστυχίαν οὐ μόνον πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι κατεμυκτή-

ριζον τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικὰς ταύτας διαλέξεις ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μοχθηρὸς υἱὸς τοῦ Περικλέους Ξάνθιππος, μισῶν τὸν πατέρα διότι δὲν παρεῖχεν αὐτῷ τοὺς τρόπους τοῦ νὰ εὐχαριστῇ τὴν κακοήθειάν του, συνετέλει εἰς τὴν καταφορὰν ἐκείνην, τερατολογῶν περὶ τῶν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ λεγομένων καὶ γινομένων, οἱ δὲ κωμικοὶ ποιηταί, ἐξογκοῦντες τὰς φήμας ταύτας, διέσυρον ἀναφανδὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ὀνόματα τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας, νῦν μὲν ἀποκαλοῦντες αὐτὴν Ἥραν τοῦ νέου τούτου τῶν Ἀθηνῶν Διός, νῦν δὲ Δηιάνειραν καὶ Ὀμφάλην τοῦ νέου τούτου Ἡρακλέους· καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ θεατρικὰ ταῦτα κωμῳδήματα εἰσήγαγον εἰς δίκην τήν τε Ἀσπασίαν καὶ τὸν Ἀναξαγόραν, ἐπὶ ἀσεβείᾳ.

Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐν γένει οἱ προπάτορες ἡμῶν ἦσαν τὰ μάλιστα ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ θρήσκευμα αὐτῶν· οὐδὲ τολμῶμεν νὰ κατακρίνωμεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τὸ θρήσκευμα ἐκεῖνο ἦτο πολυειδῶς ἄτοπον καὶ ὅτι οἱ σπουδαιότερον ὁπωσοῦν μελετῶντες τὰ περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος καὶ τῶν νόμων τοῦ παντὸς δὲν ἠδύναντο εἰμὴ μετὰ περιφρονήσεως νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὰ οἰκτρὰ τῆς πολυθεΐας μυθεύματα καὶ μετὰ ζήλου εὐλόγου ν' ἀνερευνήσωσι, δι' ἑτέρων θεωρημάτων, τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐκ τούτου προέκυψε δεινὴ μεταξὺ τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος καὶ τῆς φιλοσοφίας σύγκρουσις, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἠθικὴν ἀναρχίαν, δι' ἧς κατεστράφη ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἐν δὲ τῇ συγκρούσει ταύτῃ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν πάντοτε ἀπολύτως δίκαιον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι ἓν τῶν συντηρητικωτάτων στοιχείων τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας καὶ μεγαλουργίας ὑπῆρξαν ἀείποτε αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἔστω τὸ θρήσκευμα οἱονδήποτε· τὰ δύο ἐπὶ πλεῖστον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀκμάσαντα κράτη, τὸ ρωμαϊκὸν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀγγλικόν, εἶναι μάρτυρες τῆς ἀληθείας ταύτης ἀψευδέστατοι. Ἀφ' ἑτέρου ἀναμφισβήτητον ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία πολλὰ μὲν κατέλυσε θρησκεύματα, οὐδὲν ὅμως ἠδυνήθη ποτὲ νὰ δημιουργήσῃ· ἰδίως δὲ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ὑπέσκαψε μὲν τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος, δὲν ἔφερεν ὅμως εἰς μέσον ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ μέγα τοῦτο εὐεργέτημα ἐπεφύλαττεν ἡ θεία Πρόνοια εἰς ἑαυτήν, διὰ τῆς μετά τινας αἰῶνας ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὥστε ἐν τῇ πάλῃ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα ἐπιτρέπεται μὲν νὰ συμπαθῶμεν πρὸς τὰ γενναῖα καὶ τολμηρὰ πνεύματα, ἅτινα ἀποβαλόντα τὰ δεσμὰ τῶν θετικῶν δογμάτων ἀνεζήτουν ἐλευθέρως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ συγχρόνως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι εἰς τὰ ὕψη ἐκεῖνα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἐγκαταλιμπανόμενος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀσθένειαν, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ πλανηθῇ ἐπιτρέπεται νὰ μὴ κατακρίνωμεν τοὺς πρακτικωτέρους ἀνθρώπους, οἵτινες ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις. Ἐξαιρέτως δὲ δὲν θεωροῦμεν δίκαιον νὰ καταδικάσωμεν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἕνεκα τῆς ἀποδοκιμασίας ἣν πάντοτε ἔδειξε πρὸς πᾶσαν περὶ τὰ θεῖα καινοτομίαν. Μεμφόμεθα ἀναμφιβόλως τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν τοῦ λαοῦ αἴσθημα, μετεχειρίζοντο αὐτὸ ὡς ὄργανον πολιτικῶν διωγμῶν καὶ ἐκδικήσεων, ἀλλὰ τὸ αἴσθημα τοῦ λαοῦ δὲν ἠμποροῦμεν εἰμὴ νά το σεβασθῶμεν, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίας ἐννοοῦμεν κάλλιστα τὸν θόρυβον τὸν ἐν Ἀθήναις προκύψαντα καὶ τὸν κίνδυνον ὃν ἔτρεξαν ἡ Ἀσπασία καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ κίνδυνος ὑπῆρξε τοσοῦτος ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν, ὡς λέγεται, φρόνιμον νὰ συμβουλεύσῃ τὸν Ἀναξαγόραν νὰ ἀποφύγῃ τὴν δίκην, ἀναχωρῶν ἐγκαίρως ἐξ Ἀθηνῶν· τὴν δὲ Ἀσπασίαν, καθ' ἧς, πλὴν τῆς ἀσεβείας, ἐγένετο καὶ ἡ αἰσχρὰ κατηγορία ὅτι δῆθεν ὑπεδέχετο γυναῖκας ἐλευθέρας ἵνα εὐκολύνῃ τοὺς ἔρωτας τοῦ Περικλέους, δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ σώσῃ, εἰμὴ αὐτὸς ἐπὶ δικαστηρίου ἀγορεύσας· καὶ βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ πολιτικὸς

ἐκεῖνος ἀνήρ, ὁ ἀγέρωχος καὶ ἀτάραχος, ὅστις οὐδέποτε, οὐδ' αὐτὸς κατηγορούμενος, ἐταπεινώθη ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν 'Αθηναίων, ἀλλ' ἀείποτε ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν εὐπρεπῶς καὶ ὑπερηφάνως, καὶ σχεδὸν ἀλαζονικῶς, ἐνταῦθα εἰς τοσοῦτον συνεκινήθη ὥστε κατήντησε καὶ εἰς δεήσεις πρὸς τοὺς ἐνόρκους καὶ εἰς δάκρυα, ἵνα ἐπιτύχῃ ἀθῳωτικὴν ὑπὲρ τῆς φίλης αὐτοῦ ἐτυμηγορίαν.

Περὶ τὸν αὐτὸν δέ, ὡς φαίνεται, χρόνον κατηγορήθη καὶ ὁ Φειδίας ὅτι δῆθεν ὑπεξήρεσε μέρος τοῦ χρυσίου τὸ ὁποῖον εἶχε δοθῆ εἰς αὐτὸν πρὸς κατασκευὴν τῆς περιβολῆς τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐλεφαντίνου ἀγάλματος τῆς 'Αθηνᾶς. 'Ο Φειδίας εἶχε τελειώσει τὸ ἀριστούργημα τοῦτο ἐν ἔτει 437· τότε μετέβη εἰς 'Ολυμπίαν, ὅπου κατεσκεύασε τὸ τελευταῖον τῆς τέχνης αὐτοῦ θαῦμα, τὸ κολοσσιαῖον τοῦ Διὸς ἄγαλμα. Συμπληρώσας δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἔργον ἐπανῆλθε περὶ τὸ 433 ἢ 432 εἰς τὴν πάτριον πόλιν, εὔελπις ὅτι θέλει διανύσει ἐν ἀνέσει καὶ τιμῇ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου, ὅτε αἴφνης ἤκουσεν ἑαυτὸν διαβαλλόμενον ὡς καταχραστήν. Ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη ἦτο ἁπλῆ διαβολὴ ἀπεδείχθη εὐκόλως, διότι ἡ χρυσῆ τῆς 'Αθηνᾶς περιβολὴ ἦτο ἐξεπίτηδες τοιουτοτρόπως κατεσκευασμένη ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ· καὶ ἀφαιρεθεῖσα λοιπὸν καὶ ζυγισθεῖσα ἀπεδείχθη ἔχουσα τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁρισθὲν βάρος. 'Αλλ' ἀμέσως ἐπενοήθη ἄλλο ἔγκλημα· εἰς τὴν πρὸς 'Αμαζόνας μάχην ἣν ἐποίησεν ὁ Φειδίας ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς 'Αθηνᾶς, ἀνεκαλύφθησαν δύο μορφαί, φέρουσαι προδήλως τοὺς χαρακτῆρας ἡ μὲν τοῦ τεχνίτου αὐτοῦ, πρεσβύτου φαλακροῦ πέτρον ἐπηρμένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ἡ δὲ τοῦ Περικλέους, ἀνδρὸς παγκάλου πρὸς 'Αμαζόνα μαχομένου. Ὅθεν κατηγορήθη ἤδη ὁ Φειδίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ, καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν ὡς κακοῦργος, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ ὑπὸ γήρατος καὶ θλίψεως, πρὶν ἔτι συμπληρωθῇ ἡ ἀνάκρισις· τὸ δὲ φοβερώτερον, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους, μὴ σεβόμενοι οὐδὲ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του, δὲν ἠσχύνθησαν νὰ διαδώσωσιν ὅτι αὐτὸς ἔβαλε νὰ φαρμακεύσωσι τὸν Φειδίαν ἵνα προλάβῃ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνακρίσεως καὶ τὰς δεινὰς ὁμολογίας τὰς ὁποίας ἔμελλε δῆθεν νὰ φέρῃ εἰς μέσον ὁ κατηγορούμενος. Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴ τοῦ δήμου τῶν 'Αθηναίων ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων πολιτικῶν ἁμαρτημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα θέλομεν ἴδει αὐτὸν μετ' ὀλίγον παρεκτρεπόμενον· διότι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αἱ δύο μορφαὶ τῆς ἀσπίδος εἰκόνιζον τὸν τεχνίτην καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ, τὸ γεγονὸς τοῦτο κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς προσβολὴ κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος, ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ σπουδαίαν ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίαν. 'Αλλ' ὁ δῆμος τῶν 'Αθηναίων, ἀνάγκη νά το ὁμολογήσωμεν, δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος ὅστις ἄλλοτε ὄχι μόνον ὑπὸ ἀφανῶν δημοκόπων δὲν ἤγετο καὶ ἐφέρετο ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιφανεστάτους πολιτικοὺς ἄνδρας καὶ αὐτοὺς τοὺς σωτῆρας τῆς πόλεως συνετῶς ἐχειραγώγει· ἐπὶ Μιλτιάδου καὶ Ξανθίππου, ἐπὶ Θεμιστοκλέους καὶ 'Αριστείδου, ἐπὶ Κίμωνος αὐτοῦ μέχρι τινός, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου συνέκειτο κυρίως ἐκ τῶν οἰκοκυραίων τῆς πόλεως, παρ' οἷς εἰσηκούοντο, ἂν δὲν ἐπλειονοψήφουν, οἱ ἄριστοι, οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ τῶν πολιτῶν. 'Αλλὰ μετὰ τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς μισθοδοσίας τοῦ Περικλέους συνέρρευσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ ὄχλος· οἱ ἄριστοι οὐ μόνον ἐμειονοψήφησαν ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παρηγκωνίσθησαν διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ Θουκυδίδου καὶ τῆς διαλύσεως τῆς ἑταιρείας αὐτοῦ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔλαβε τὴν τάξιν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀρίστων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ Περικλῆς· ἅμα δμως

Φειδίας, ὡς εἰκονίζεται ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς 'Αθηνᾶς

προέκυψαν δημοκόποι χαριζόμενοι πλειότερον αὐτοῦ εἰς τὸ πλῆθος, οἱ δημοκόποι οὗτοι κατίσχυσαν τοῦ Περικλέους καὶ κατὰ μικρὸν ἐγένοντο κύριοι τῶν πραγμάτων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἕνεκα τοῦ ἐπικειμένο[illegible] καὶ τῶν ἐπικρεμαμένων δεινῶν ζημιῶν εἰς ὅλους τοὺς ἰδιοκτήτας τῆς 'Αττικῆς καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκοκυραῖοι ἠναγκάζοντο νὰ συμμαχῶσιν ἤδη μετὰ τῶν δημοκόπων.

'Η λημνία 'Αθηνᾶ, ἔργον τοῦ Φειδίου

Βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι τοῦ μεγάλου ἀνδρός, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς προαναφερθείσας πλαγίας προσβολάς, ἐπετέθησαν ἔκτοτε ἀμέσως κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπέτυχον ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Δρακοντίδου τὴν ἔκδοσιν ψηφίσματος, δι' οὗ ὁ Περικλῆς ὑπεχρεοῦτο νὰ δώσῃ λόγον τῶν χρημάτων ὅσα διεχειρίσθη. Ἄλλοι ὅπως διστάζουσιν ἂν ἐγένετό ποτε τοιαύτη κατηγορία. Ὁπωσδήποτε ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ Περικλῆς, ἂν καὶ δυνατώτατος ἔτι ἐν 'Αθήναις, εἶχεν ὅμως πολλοὺς καὶ ὄχι ἀνισχύρους ἤδη τοὺς ἀντιπράττοντας, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι διὰ τῆς πρώτης πρεσβείας ἀπαιτήσαντες πλαγίως τὴν ἐξορίαν του ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν ὅτι ἡ ἀπαίτησίς των θέλει ὑποστηριχθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἴσως ἦσαν συννενοημένοι μετ' αὐτῶν. 'Απέτυχον ὅμως· ὁ δὲ δῆμος τῶν 'Αθηναίων, ἀποποιηθεὶς νὰ ἐνδώσῃ, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχεν ἔτι ἀποβάλει καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἀρχαίαν σύνεσιν καὶ ἀξιοπρέπειαν, διότι τῷόντι ἡ ἀπαίτησις ἐκείνη ἦτο ἄμεσος ἐπέμβασις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους πράγματα, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐξευτελισθῇ ἂν παρεδέχετο αὐτήν.

Ὕστερον δὲ προσῆλθεν εἰς 'Αθήνας ἡ δευτέρα πρεσβεία δι' ἧς οἱ Λακεδαιμόνιοι «Ποτιδαίας τε ἀπανίστασθαι ἐκέλευον καὶ Αἴγιναν αὐτόνομον ἀφιέναι· καὶ μάλιστά γε πάντων καὶ ἐνδηλότατα προύλεγον τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελοῦσι μὴ ἂν γενέσθαι πόλεμον». Οἱ 'Αθηναῖοι ἀπέκρουσαν καὶ ταύτας τὰς προτάσεις· ἐνταῦθα δὲ διακριτέον. Βεβαίως οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἠδύναντο ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει ξένων οὔτε ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωσιν οὔτε τὴν Αἴγιναν νὰ ἀφήσωσιν ἐλευθέραν. 'Αμφότεραι αἱ πόλεις αὗται ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν καὶ ὡς τοιαῦται εἶχον ἀναγνωρισθῇ διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἐγγίσωσι τὸ ὅλως ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους τῶν 'Αθηναίων τοῦτο ζήτημα. 'Αλλ' οἱ Πελοποννήσιοι ἔλεγον ὅτι ἤρκει νὰ καταργηθῇ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ἵνα παραιτηθῶσι πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως καὶ διατηρήσωσι τὴν εἰρήνην. Τὸ δὲ ψήφισμα τοῦτο δὲν ἦτο πρᾶξις τῆς ἐσωτερικῆς κυβερνήσεως· τὸ ψήφισμα τοῦτο, καθὰ προσβάλλον ἕνα τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, προσέβαλλε σχέσεις διεθνεῖς, καὶ ἠδύνατο, ὤφειλε μάλιστα, νὰ γίνῃ ἀντικείμενον συνθήκης καὶ διὰ συνθήκης νὰ κανονισθῇ. Τούτου ἕνεκα νομίζομεν ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι

Ο ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΩΝ ΤΟ ΜΕΓΑ ΑΓΑΛΜΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

(Ἔργον Ἀμβρ. Ντώντλεϋ)

(Α΄ β΄ 188)

ἔσφαλον ἀπορρίψαντες καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τῆς δευτέρας ταύτης πρεσβείας τὰς ἀπαιτήσεις.

Τότε ἐπῆλθε τρίτη καὶ τελευταία πρεσβεία ἀνδρῶν τριῶν, Ραμφίου τε καὶ Μελησίππου καὶ 'Αγησάνδρου, οἵτινες εἶπον «ἄλλο μὲν οὐδὲν ὧν πρότερον εἰώθεσαν, αὐτά τε τάδε, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἄν, εἰ τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους ἀφεῖτε». Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπόν, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἠρκοῦντο εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τῶν 'Αθηνῶν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Περικλέους, οἵτινες ἔπειτα, καίτοι ἐπιτείναντες τὴν ἀπαίτησιν, περιωρίζοντο οὐδὲν ἧττον ἔτι κυρίως εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ περὶ Μεγαρέων ψηφίσματος, ἤδη, προελθόντες εἰς τὸ ἔπακρον τῶν ἀξιώσεων, ἐζήτουν τὴν ἀνατροπὴν ὅλων τῶν σχέσεων τῶν 'Αθηναίων πρὸς τὰς ὑποτελεῖς πόλεις. Ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ τελευταία αὕτη ἀπαίτησις ἐφαίνετο ἀνεπίδεκτος σπουδαίας συζητήσεως, ἀφοῦ μάλιστα αἱ προηγούμεναι, καίτοι πολὺ ἐπιεικέστεραι, εἶχον προχείρως ἀπορριφθῆ. 'Αλλά, συγκροτηθείσης ἐκκλησίας, συνέβη πάλη ἐναγώνιος· καὶ πολλοὶ μὲν ἔλεγον ὅτι ἀνάγκη νὰ πολεμήσωσι, πολλοὶ ὅμως ἀντέλεγον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαλύσωσι τὴν εἰρήνην, πεπεισμένοι δὲ ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν εἰς ἣν ἔφθασαν τὰ πράγματα οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠδύναντο ἔτι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἤρκει νὰ καταργηθῇ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἐπέμενον εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ ψηφίσματος. 'Εκ τούτων συνάγεται ὄχι μόνον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν 'Αθήναις ἰσχυρὰ μερὶς μὴ θέλουσα τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ μερὶς αὕτη δὲν ἐπίστευεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔχουσιν ἀμετάθετον ἀπόφασιν νὰ πολεμήσωσι, μᾶλλον δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἦσαν εὐδιάθετοι πάντοτε νὰ τηρήσωσι τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ καταργήσει τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος. Δὲν ἦτο ἄρα ἀδύνατον ἔτι νὰ συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα· ἀλλ' ὁ Περικλῆς, ὅστις ἢ ἤθελε τὴν ῥῆξιν ἢ ἐθεώρει αὐτὴν ἀναπόδραστον, ἔρριψεν ὅλον τὸ βάρος τῆς ἀκαταγωνίστου αὐτοῦ γνώμης εἰς τὴν τοῦ πολέμου πλάστιγγα, διὰ λόγου τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος ὁ 'Αλικαρνασσεὺς θεωρεῖ ἕνα τῶν ἀρίστων τῆς ὅλης τοῦ Θουκυδίδου ἱστορίας.

'Η γνώμη μου, εἶπεν, ὦ 'Αθηναῖοι, εἶναι πάντοτε ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνδώσωμεν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ἂν καὶ ἠξεύρω ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄλλως διατίθενται ὅτε πρόκειται νὰ ἀποφασίσωσι τὸν πόλεμον, καὶ ἄλλως ὅτε ἐν πολέμῳ διατελοῦσι, διότι τότε αἱ γνῶμαι αὐτῶν τρέπονται κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ σᾶς συμβουλεύσω καὶ νῦν, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὅτι δέον νὰ ἐπιμείνητε εἰς τὰ κοινῇ δόξαντα, καὶ ἂν ἤθελεν ἡ ἔκβασις κατά τι ἀποτύχῃ, νὰ μὴ καυχηθῆτε δὲ ἐπὶ συνέσει ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας· διότι αἱ περιπέτειαι τῶν πραγμάτων εἶναι οὐδὲν ἧττον παράλογοι ἢ αἱ διάνοιαι τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο συνηθίζομεν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν τύχην ὅ,τι συμβῇ ἀπροσδόκητον. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι καὶ πρότερον προδήλως ἐπεβουλεύοντο ἡμᾶς καὶ νῦν ὄχι ὀλιγώτερον. Διότι, ἐνῷ ὑπάρχει εἰρημένον ἐν ταῖς σπονδαῖς ὅτι ὀφείλομεν διὰ δικῶν νὰ διαλύωμεν τὰς ἀμοιβαίας διαφορὰς καὶ νὰ διατηρῶμεν ἑκάτεροι ὅσα κατέχομεν, οὔτε αὐτοὶ δίκας προέτειναν οὔτε ἡμῶν προτεινόντων δέχονται· θέλουσι δὲ νὰ διαλύσωσι τὰς διενέξεις διὰ πολέμου μᾶλλον ἢ διὰ λόγου, καὶ παρίστανται διατάσσοντες ἤδη καὶ οὐχὶ πλέον αἰτιώμενοι· διότι ἀπαιτοῦσι καὶ ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωμεν, καὶ τὴν Αἴγιναν ν' ἀφήσωμεν αὐτόνομον, καὶ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα νὰ καθαιρέσωμεν, οἱ δὲ τελευταῖοι ἐνταῦθα ἐλθόντες ἐκήρυξαν ἡμῖν ὅτι ὀφείλομεν καὶ τοὺς Ἕλληνας ν' ἀφήσωμεν αὐτονόμους. 'Εν τούτοις μηδεὶς ὑμῶν νομίσῃ ὅτι ἕνεκα εὐτελοῦς πράγματος θέλομεν ἐπιχειρήσει τὸν πόλεμον, μὴ καταργοῦντες τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ὅπερ μάλιστα προφασίζονται οἱ Λακεδαιμόνιοι, προτείνοντες ὅτι, ἐὰν τοῦτο καθαιρεθῇ, δὲν θέλει γίνει ὁ πόλεμος· μηδ' ἐν ὑμῖν αὐτοῖς ὑπολειφθῇ ὁ ἔλεγχος ὅτι διὰ μι-

κρὸν ἐπολεμήσατε. Διότι τὸ μικρὸν τοῦτο περιέχει πᾶσαν τὴν βεβαίωσιν καὶ πεῖραν τῆς καρτερίας ἡμῶν. Ἐὰν ἐνδώσητε εἰς τοῦτο, θέλει εὐθὺς ἐπιταχθῇ εἰς ὑμᾶς καὶ ἄλλο τι μεγαλύτερον, ὡς ὑπακούσοντας καὶ εἰς τοῦτο διὰ τὸν φόβον, ἐνῷ ἀποποιούμενοι ἐπιμόνως θέλετε καταστήσει σαφὲς εἰς αὐτοὺς ὅτι ὀφείλουσιν ἀπὸ τοῦ ἴσου μᾶλλον νὰ προσφέρωνται πρὸς ὑμᾶς».

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Περικλῆς ἐξετίμησε τὴν ἀμοιβαίαν δύναμιν τῶν ἀντιπάλων καὶ τὴν πιθανὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου. Οἱ Πελοποννήσιοι, εἶπεν, ἔχοντες ὀλίγους δούλους, ἀναγκάζονται νὰ ἐργάζωνται αὐτοὶ καὶ οὔτε ἰδίᾳ οὔτε κοινῇ παρ᾿ αὐτοῖς ὑπάρχει περιουσία. Ἔπειτα εἶναι ἄπειροι μακροχρονίων καὶ διαποντίων πολέμων· καὶ ἕτοιμοι μὲν νὰ προκινδυνεύσωσι τὰ σώματα αὐτῶν, ἀλλ᾿ ὄχι καὶ νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλίγα αὐτῶν χρήματα· ἐντεῦθεν πολεμοῦντες πρὸς γείτονας ἢ ἐντὸς ὡρισμένης χώρας ἤθελον εἶναι ἀνίκητοι, πρὸς διεξαγωγὴν ὅμως συστηματικοῦ πολέμου κατὰ δυνάμεως οἵα ἡ τῶν Ἀθηναίων οὔτε τοὺς ἐπιτηδείους ἡγεμόνας ἔχουσιν οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην ἑνότητα τῆς διευθύνσεως καὶ ἀκρίβειαν τῆς ἐκτελέσεως, πρὸ πάντων δὲ δὲν ἔχουσι πρόχειρα τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, ἵνα, δοθείσης εὐκαιρίας, ὠφεληθῶσιν ἀμέσως ἀπ᾿ αὐτῆς, αἱ δὲ εὐκαιρίαι τοῦ πολέμου δὲν ἐπιδέχονται ἀναβολήν. Οἱ Πελοποννήσιοι ἠμποροῦν ἴσως νὰ καταλάβωσιν ὀχυράν τινα ἐν τῇ Ἀττικῇ θέσιν, ἀλλ᾿ ἡ ἐντεῦθεν ζημία δὲν θέλει εἶναι μεγάλη, ἐνῷ κατὰ θάλασσαν εἶναι παντάπασιν ὑποδεέστεροι καὶ ἀσθενεῖς, ὁ δὲ ἀκαταγώνιστος ἀττικὸς στόλος δὲν θέλει ἐπιστρέψει εἰς αὐτοὺς ποτὲ νὰ βελτιωθῶσι κατὰ τοῦτο ἀσκούμενοι. Καὶ οὐδὲ δύνανται νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι σφετερισθέντες τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἐν Δελφοῖς χρήματα θέλουσι, διὰ μισθῶν μεγαλυτέρων, προσελκύσει τοὺς ξένους τῶν ἡμετέρων πλοίων ναύτας· διότι, παρεκτὸς ὅτι οἱ ναῦται τῶν ὑποτελῶν νήσων θέλουσι φοβηθῆ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἐκδίκησιν, αἱ Ἀθῆναι δύνανται, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ ἐξοπλίσωσι τὸν στόλον αὐτῶν καὶ διὰ μόνων τῶν ἰδίων πολιτῶν καὶ μετοίκων· καί, ὅπερ κράτιστον, κυβερνήτας ἔχομεν πολίτας καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν πλείους καὶ ἀμείνους ἢ ἅπασα ἡ ἄλλη Ἑλλάς. Καθ᾿ ἓν μόνον αἱ Ἀθῆναι εἶναι τρωταί· ὅτι ἡ Ἀττικὴ δυστυχῶς δὲν εἶναι νῆσος, ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἐπιδρομὴν καὶ δῄωσιν. Εἰς τοῦτο ἀνάγκη οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ὑποκύψωσι μὴ περιπίπτοντες εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ πολεμήσωσι κατὰ ξηρὰν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους. Διότι ἔχουσιν, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, γῆν πολλὴν καὶ ἐν νήσοις καὶ κατ᾿ ἤπειρον, ἱκανὴν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἁπάσας αὐτῶν τὰς χρείας, καὶ ἀφ᾿ ἑτέρου δύνανται νὰ λεηλατήσωσι διὰ τοῦ στόλου των τὴν χώραν τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες δὲν ἔχουσι ποῦ νὰ καταφύγωσι. «Μὴ ὀλοφύρεσθε λοιπόν, ἐξηκολούθησεν ὁ ῥήτωρ, διὰ τὴν ἐπικειμένην τῶν κτημάτων ὑμῶν στέρησιν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τῆς σωτηρίας τῶν σωμάτων ὑμῶν φροντίσατε· διότι οὐχὶ ταῦτα τοὺς ἄνδρας ἀλλ᾿ οἱ ἄνδρες ταῦτα κτῶνται. Καὶ ἂν ἐνόμιζον ὅτι θέλω σας πείσει ἤθελόν σας προτρέψει ὑμεῖς αὐτοὶ ἐξελθόντες νὰ δῃώσητε αὐτὰ καὶ νὰ δείξητε εἰς τοὺς Πελοποννησίους ὅτι τούτων ἕνεκα δὲν θέλετε ὑπακούσει. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω δι᾿ ἃ ἐλπίζω ὅτι θέλετε ὑπερισχύσει, ἐὰν ἀποφασίσητε νὰ μὴ ἐπιζητήσητε αὔξησιν ἀρχῆς ἐνῷ πολεμεῖτε, καὶ νὰ μὴ προσθέσητε εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον αὐθαιρέτους κινδύνους· διότι μᾶλλον φοβοῦμαι τὰς οἰκείας ἡμῶν ἁμαρτίας ἢ τὰς τῶν ἐναντίων διανοίας. Ἀλλ᾿ ἐκεῖνα μὲν καὶ εἰς ἄλλον λόγον δύνανται νὰ δηλωθῶσιν, ἅμα ἔλθωμεν ἐπὶ τὰ ἔργα· νῦν δὲ ἀποπέμψωμεν τοὺς πρέσβεις τούτους ἀποκρινόμενοι ὅτι εἰς μὲν τοὺς Μεγαρεῖς θέλομεν ἐπιτρέψει τὴν χρῆσιν τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν λιμένων ἡμῶν, ἐὰν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι παύσωσι παρεμποδίζοντες διὰ ξενηλασίας τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν διατριβὴν ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων συμμάχων, διότι οὔτε ἐκεῖνο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῶν σπονδῶν οὔτε τοῦτο· ὅτι θέλομεν ἀφήσει τὰς πόλεις αὐτονόμους, ἐὰν καὶ αὐτονόμους εἴχομεν, ὅτε συνωμολογήσαμεν τὰς σπονδάς, καὶ πρὸς τούτοις ὅταν καὶ ἐκεῖνοι ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις νὰ αὐτονομῶνται ὄχι ὅπως συμφέρει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους,

ἀλλ' ὅπως ἑκάστη αὐτῶν θέλει· ὅτι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποβάλωμεν τὰς διαφορὰς ἡμῶν εἰς δίκην, κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι δὲν θέλομεν ἀρχίσει τὸν πόλεμον, ἀρχίσαντας δὲ αὐτοὺς θέλομεν ἀποκρούσει. Ταῦτα εἶναι τὰ δίκαια καὶ πρέποντα ἅμα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅσα ἔχομεν νὰ ἀποκριθῶμεν. Μάθετε ὅμως ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόφευκτος· ὅσῳ δὲ θαρραλεώτερον ἀναδεχθῶμεν αὐτὸν τόσῳ ὀλιγώτερον ὀξέως ἐπιτιθεμένους θέλομεν ἔχει τοὺς ἐναντίους· καὶ ὅσῳ μεγαλύτεροι εἶναι οἱ κίνδυνοι τόσῳ μεγαλύτεραι εἶναι αἱ τιμαὶ αἱ περιγινόμεναι καὶ εἰς πόλιν καὶ εἰς ἰδιώτην. Μὴ λησμονῆτε ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅτε ἀνέλαβον τὸν κατὰ Μήδων ἀγῶνα, καίτοι μὴ ἔχοντες τοὺς σημερινοὺς ἡμῶν πόρους, ἀναγκασθέντες δὲ καὶ ὅσα εἶχον νὰ ἐγκαταλείψωσιν, οὐδὲν ἧττον τόν τε βάρβαρον ἀπέκρουσαν καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἀκμὴν προήγαγον τὰ πράγματα, διὰ συνέσεως πλείονος ἢ τύχης καὶ διὰ τόλμης μείζονος ἢ δυνάμεως. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ μὴ φανῶμεν ἐκείνων ὑποδεέστεροι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθροὺς παντὶ τρόπῳ ν' ἀποκρούσωμεν καὶ τὴν ἀρχὴν ἡμῶν μὴ ἐλάσσονα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους παραδώσωμεν».

Ὁ μὲν Περικλῆς τοιαῦτα εἶπεν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι νομίσαντες, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ὅτι παραινεῖ αὐτοὺς ἄριστα, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τὰ παρ' αὐτοῦ προταθέντα καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ εἴπωσιν ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει προστατττόμενοι, εἶναι ὅμως ἕτοιμοι νὰ διαλύσωσι διὰ δίκης, κατὰ τὰς συνθήκας, τὰς ὑφισταμένας διενέξεις· ὥστε οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἀπῆλθον ἄπρακτοι, καὶ οὐδεμία ἄλλη ἐξεπέμφθη πλέον εἰς Ἀθήνας πρεσβεία. Ἀλλ' ὅσον λαμπρός, ὅσον ἐπιτήδειος καὶ ἂν ἦτο ὁ λόγος τοῦ Περικλέους, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν αὐτὸν ἄριστα παραινοῦντα καὶ ἀπεδέχθησαν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα· πῶς οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς οἱ διὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν μεταβαλόντες εἰς κῆπον τὴν χώραν ταύτην ἐπείσθησαν ὅτι συμφέρει μᾶλλον νὰ ἴδωσι πάντα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ καταστρεφόμενα ἢ νὰ καταργήσωσι τὸ παράλογον κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα· πῶς οἱ συνετώτεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν κατεῖδον ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ὅπλον ἰσχυρότερον τοῦ στόλου, ἰσχυρότερον τῶν χρημάτων, ἰσχυρότερον τῶν μακρῶν τειχῶν, τὸ ὅπλον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅτι, προκαλοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις, ἠδύναντο νὰ καταφέρωσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν δέσποιναν· πῶς οἱ νοημονέστεροι τῶν Ἀθηναίων, ἐνθυμούμενοι ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος πόλεμον ἐπέφερε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχία, ἤδη δὲ ἀκούοντες τὸν Περικλέα συμβουλεύοντα νὰ μὴ ἐπιζητήσωσιν αὔξησιν τῆς ἀρχῆς, ἀναλαμβάνοντες τὸν προκείμενον ἀγῶνα, δὲν παρετήρησαν ὅτι τὸ ἁπλούστερον ἴσως ἦτο νὰ μὴ ἀναλάβωσι τὸν προκείμενον ἀγῶνα, ἐπιζητοῦντες αὔξησιν τῆς ἀρχῆς· πῶς οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀκούοντες τὸν Περικλέα ἀγανακτοῦντα διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν Λακεδαιμονίων καὶ προτείνοντα τὴν διὰ δίκης διάλυσιν τῶν διαφορῶν, δὲν ἀντεῖπον ὅτι ἡ διὰ δίκης διάλυσις τῶν διαφορῶν προϋποτίθησιν εἰρηνικὴν κατάστασιν πραγμάτων, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη εἶχεν ἤδη παύσει, καὶ εἶχε παύσει, διότι οἱ Ἀθηναῖοι πρῶτοι ἠδίκησαν τοὺς Μεγαρεῖς καὶ προσέβαλον τοὺς Κορινθίους περὶ Κέρκυραν· ὥστε εἶναι ἄδικον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι δι' ἔργων νὰ προσβάλωσι, τοὺς δὲ προσβληθέντας νὰ παραπέμπωσιν εἰς λόγους καὶ δίκας. Ἀλλά, καθὼς καὶ προηγουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ συνετώτεροι, οἱ νοημονέστεροι, οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ὑπερίσχυον πλέον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου· ἀπὸ τῶν μισθοδοτικῶν τοῦ Περικλέους διατεθειμένων ἐπλειονοψήφησεν ἐν αὐτῇ ὁ πολυαριθμότερος καὶ ἄπορος ναυτικὸς ὄχλος, ὅστις ὄχι μόνον ἠδιαφόρει πρὸς τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν τῶν κτημάτων ἀλλ' ἴσως καὶ ἐπόθει αὐτήν, διὰ τὸν φυσικὸν φθόνον τοῦ πένητος πρὸς τὸν πλούσιον· κατὰ δὲ τὰ ἄλλα τοσούτῳ προθυμότερον ὑπήκουεν εἰς τὸν Περικλέα ὅσῳ, διὰ τὰς παραγγελλομένας τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου δῃώσεις, ἤλπιζε μεγάλα ἀπὸ τοῦ πολέμου ὠφελήματα.

Τὰ ἀγάλματα τοῦ ἀνατολικοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΝΙΚΙΕΙΟΥ ΕΙΡΗΝΗΣ ΑΓΩΝ

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι ἵνα συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων ἀπέβησαν μάταιαι, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβεων ἤρχισαν ἀμέσως αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὁ προκείμενος πόλεμος ἐθεωρεῖτο ἐκ προοιμίου τοσούτῳ φοβερὸς ὥστε οὐδέτερος τῶν ἀντιπάλων ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀκμὴν ὅμως εἰς ἣν εἶχον φθάσει τὰ πάθη ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει ἵνα ἀνάψῃ τὴν πυρκαϊάν, καὶ τὸν σπινθῆρα τοῦτον ἔρριψαν οἱ Θηβαῖοι. Οἱ Θηβαῖοι, βλέποντες ὅτι ὁ πόλεμος ἐπίκειται καὶ θέλοντες ἐγκαίρως νὰ προκαταλάβωσι τὰς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων Πλαταιάς, συνεννοήθησαν μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὀλιγαρχικῶν καὶ ἐν ἀρχῇ Ἀπριλίου τοῦ 431 ἔτους, εἰσαγαγόντες διὰ νυκτὸς εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 300 ἄνδρας, προσεκάλεσαν διὰ κήρυκος τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν τῶν Βοιωτῶν συμμαχίαν. Ἀλλ' οἱ Πλαταιεῖς, νοήσαντες ὅτι οἱ

Ο ΚΛΕΩΝ ΖΗΤΩΝ ΤΟΝ ΦΟΝΟΝ ΤΩΝ ΛΕΣΒΙΩΝ

(Ἔργον Γ. Βαγ[illegible]

('Η σύμμαχος τῶν 'Αθηναίων Λέσβος ἐπανεστάτησε τῷ 428 π.Χ. (τετάρτῳ ἔτει τοῦ Πελοποννησιακ[illegible]. [illegible] θείσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἧς μόνη ἡ Μήθυμνα δὲν μετέσχεν, ὁ δῆμος τῶν 'Αθηναίων, εἰσηγήσει τοῦ Κλέω[illegible] τὴν θανάτωσιν πάντων τῶν ἐνηλίκων Λεσβίων. Νεώτερον ψήφισμα ἀνήρεσε τὴν ἀπόφασιν, ἀλλὰ χίλιοι Λέσβιοι, σταλέντες εἰς 'Αθήνας ὡς πρωταίτιοι τῆς ἐπαναστάσεως, [illegible].)

ἀετώματος τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ

(Κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Φουρτβαίγγλερ)

εἰσελθόντες ἦσαν ὀλίγοι, ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν, καὶ τοὺς μὲν ἐξέβαλον, τοὺς δὲ ἐφόνευσαν, τοὺς δέ, εἰς 180 συμποσουμένους, συνέλαβον ζῶντας, ἀλλ' ἐθανάτωσαν καὶ τούτους μετ' ὀλίγον, ἂν καὶ ὁ ἐπελθὼν εἰς τὴν πλαταιίδα γῆν ὁλόκληρος στρατὸς τῶν Θηβαίων δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὡς ἔλεγον οὗτοι, ὅτι θέλουσιν ἀποδοθῆ αὐτοῖς οἱ αἰχμάλωτοι. Οἱ Πλαταιεῖς ἠρνοῦντο ὅτι ὑπεσχέθησαν τοιοῦτό τι· ὁπωσδήποτε ὅμως φονεύσαντες τοὺς ἄνδρας, ἔπραξαν ἔργον ἀπάνθρωπον ἅμα καὶ ἀσύνετον· διότι διὰ τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἠδύναντο νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς Θηβαίους εἰς πολλὰς θυσίας. Ἀλλ' ἐπέπρωτο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προαγγελθῇ ἡ ἀγριότης τῶν παθῶν, δι' ἣν μάλιστα διεκρίθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ἐπειδὴ δέ, γενομένου τούτου τοῦ ἐν Πλαταιαῖς ἔργου, ἐλύθησαν λαμπρῶς αἱ σπονδαί, ἐπεχείρησαν ἤδη καὶ Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι, καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, τὰς πρὸς ἄμεσον ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν παρασκευάς.

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων συμμάχων, καὶ ἐκ τῶν ὑποτελῶν φόρου πόλεων. Ἐλεύθεροι σύμμαχοι, ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, ἦσαν οἱ Χῖοι, οἱ Λέσβιοι, οἱ Κερκυραῖοι, οἱ Ζακύνθιοι, οἱ Κεφαλλῆνες, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι, ἤτοι οἱ Μεσσήνιοι ἐκεῖνοι οἵτινες ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν Ἰθώμῃ ἀντιστάντες (Κεφ. Γ' καὶ Δ' τοῦ Γ' βιβλ.) εἶχον ἀναγκασθῆ ἐπὶ τέλους, περὶ τὸ 455, νὰ παραδοθῶσιν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσιν ἐκχωρήσει τῆς Πελοποννήσου· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες προσφάτως τότε εἶχον γίνει κύριοι τῆς Ναυπάκτου, παρεχώρησαν αὐτὴν εἰς τοὺς φυγάδας τούτους, μείναντας ἔκτοτε πιστοὺς αὐτῶν συμμάχους. Οἱ δ' Ἀκαρνᾶνες πρὸ μικροῦ κατετάχθησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι ἐβοήθησαν αὐτοὺς νὰ γίνωσιν αὖθις κύριοι τοῦ

ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, τὸ ὁποῖον εἶχον σφετερισθῆ οἱ Ἀμβρακιῶται. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἔσπευσαν νὰ βεβαιώσωσι τὴν πρὸς πάντας τοὺς συμμάχους τούτους φιλίαν καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς περὶ τὴν Πελοπόννησον κειμένους, Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἀκαρνᾶνας, Ζάκυνθον, δι' ὧν μάλιστα ἤλπιζον νὰ καταπολεμήσωσι τὴν χερσόνησον.

Αἱ δ' ὑποτελεῖς φόρου πόλεις ἦσαν ὅσαι ἄλλοτε ἐδηλώθησαν, τῇ προσθήκῃ τῆς ἐσχάτως εἰς τὴν τάξιν ταύτην καταβληθείσης Σάμου. Αἱ πόλεις αὗται ἐτέλουν τοὺς φόρους καὶ τοὺς ναύτας, τοὺς ὁποίους εὐλόγως οἱ Ἀθηναῖοι ὑπελάμβανον ὡς ἓν τῶν κυρίων τῆς δυνάμεως αὐτῶν κεφαλαίων· ὅθεν ἐπετήρησαν ἤδη αὐτοὺς ἐπιμελέστερον τοῦ

	1		2	
	ΙΤΟΝΗ vv		ΛΜΙΟΝΗΟ..	
	ΤΡΙΑΚΟ		ΕΟΑΝΘΕ..Ν	
	ΡΧΟΝΤΟSΙ		ΑΙΟΙS:ΜΝΛΑ	
	ΟΝΙΤΑΙ:ΗΡ	ΗΑΒ ·	ΓΑΙ:ΧΗΗΡΔΔΔΓΝΑ..S	
	ΝΔΙΟΙ:ΡΗΗΗΔΔΔΔ..	ΟLΥΝΘ	:SΚΑ	////ΜΥΔ.ΝΕS
	ΝΑΙΟΙΕΝΙ	›LΑΙΟ	SΕ.	ΚΙΑ.ΟΙ:L
	ΛΑΡΟΙ:ΗΔΔΔ⊢⊢⊢.	ΡΙΤΑΙ:⊢	⊢//	Α.⁻ΑΚΕΝL
	ΓSSΙΟΙ:Η	SΕΡΜΥL	‹ΡΗΗΡΔΔ⊢⊢///	.ΕΑ.ΟLΙS
	ΝΕΑΝΔΡΕΙΑ:ΔΔΔ⊢⊢///	ΜΞΚΥΓΕΡ	ΙΟΙ vac.	.Ν..ΑΙΚΕΙ:ΔΓ
	LΑΜΓΟΝΕΙΑ :ΔΓ⊢ΙΙΙ.	SΤΟLΙΟΙ:Ρ	Ι	ΙΕΡ.SΙΟΙΗΥΓΟ
ΙΙΙ	ΗΑLΙΚΑΡ	ΧΑSΤΑΙ:ΗΗL	Δ⊢Ι'	⁻ΕΙ.ΔΕΙ:ΔΓ⊢ΙΙΙΙ
ΓΗΗ	ΝΑSSΕS:ΗΡΔΓ⊢ΙΙΙΙ	SΙΛΑΙΟΙ:ΗΗ	⊢⊢Ι	ΑΥLΙΑΤΑΙΚΑΡΕSΓ⊢⊢///
ΗΙΗ	SΤΡΕΦSΑΙΟΙ:Η	ΘΑSΙΟΙ:ΗΗΗ		ΙΑΤΑΙ:Η
Η	ΛΑLΕΦSΙΟΙ:ΗΓ	ΜΥSΟΙ:ΔΔΔ⊢//		ΓΑΡΙΑΝΟΙ:Η
ΓΗΗΗΗ	ΚΥΡΒΙSSΟS:ΔΔΔ⊢⊢ΙΙ	ΓΙΚΡΕSSΥΑ.		.ΑSΚΥ'ΕΙΟΝ
ΔΙ	ΔΙΔΥΜΟΤΕΙ	ΚΕΔΡΙΕΤΑ		..ΓΡΟΓΟΝΤΙΔΙ:Ρ⊢⊢ΙΙ
Δ⊢⊢⊢ΔΔ⊢	ΧΙΤΑΙ:ΔΓ⊢ΙΙΙΙ	ΚΕΡΑΜΙΟΙ:		.ΙΛΙΝΕΤΑΙ:ΧΧΧ
	ΛΙΟΓΟ	ΒΟΥΘΕΙΕS:		ΜΙLΕSΙΟΙ
	ΙΙΙΗΗ	ΚΥLLΑΝΑΙ		ΧSLΕΡΟ.ΗΗΗ
		ΟΙΙ		LΕSΙΟΙ
				ΓΛΧΙΟSSΓ

Τμῆμα τοῦ καταλόγου τῶν κατατιθεμένων εἰς τὸν θησαυρὸν τῆς Ἀθηνᾶς ποσῶν ἐκ τοῦ φόρου τῶν συμμάχων

συνήθους. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ κράτους προπύργιον ἦτο αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις, ὄχι μόνον διότι ἐνταῦθα συνεπυκνοῦντο οἱ φόροι ἐκεῖνοι καὶ οἱ ναῦται, ἀλλὰ καὶ διότι οἴκοθεν ἡ πρωτεύουσα περιεῖχε μεγάλας ἐν ἑαυτῇ δυνάμεις. Κατὰ τὴν γενομένην τότε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἔκθεσιν ἡ πόλις ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τριήρεις πλωίμους 300, ἱππεῖς δὲ καὶ ἱπποτοξότας 1200, πεζοὺς δὲ τοξότας 1600, καὶ ὁπλίτας 29.000, τὸ πλεῖστον πολίτας ἀλλὰ καὶ μετοίκους ἐν μέρει. Ἐκ τοῦ πολλοῦ τούτου πλήθους τῶν ὁπλιτῶν λογάδες μὲν ἄνδρες, ἤτοι πρὸς τοὺς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας ἐπιτήδειοι, διά τε τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς παρασκευῆς, ἦσαν 13.000· οἱ δὲ λοιποὶ 16.000, οἱ συγκείμενοι ἐκ τῶν νεωτάτων καὶ τῶν πρεσβυτάτων πολιτῶν τε καὶ μετοίκων, ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ φυλάττωσι τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, τὰ μακρὰ τείχη, τὰ ὁποῖα συνέδεον τὴν πόλιν μετὰ τῶν λιμένων, καὶ τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς φρούρια. Εἰς τὴν ἰσχυρὰν ταύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν προσθετέον τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀποθεματικὸν ταμεῖον, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν εἰς νόμισμα ἀργυρίου τάλαντα 6000, ἤτοι 36.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν δύναται νὰ λογισθῇ κατωτέρα τῶν 250.000.000 περίπου. Τὸ ἀποταμίευμα τοῦτο

ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν τε φόρων οὓς κατέβαλλον αἱ ὑποτελεῖς πόλεις καὶ τῶν ἄλλων εἰσοδημάτων· εἶχε δὲ συμποσωθῆ εἰς τάλαντα 9700, ἤτοι 58.200.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν δαπάνην ἣν ἀπήτησαν τὰ κοσμήσαντα τὴν πόλιν οἰκοδομήματα, ἔτι δὲ καὶ ἡ τῆς Ποτιδαίας πολιορκία, ἠλαττώθη εἰς 6000. Παρεκτὸς τούτων εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς πόλεως ὑπῆρχον ἀναθήματα ἴδια καὶ δημόσια, καὶ ἱερὰ σκεύη χρήσιμα περί τε τὰς πομπὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ λάφυρα μηδικά, καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα ἀξίας ὄχι μικροτέρας 500 ταλάντων, ἤτοι 3.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ κατασκευασθεῖσα Ἀθηνᾶ, ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι, περιεῖχε χρυσοῦ τάλαντα 40 (ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 400 ἀργυρᾶ), ὅστις ἦτο τοιουτοτρόπως προσηρτημένος εἰς τὸ ἄγαλμα ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν ὑπεδείκνυεν ὡς ἐνδεχομένην τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν τούτων πραγμάτων εἰμὴ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς μετέπειτα ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐλάλουν περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρημάτων. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν τῶν θησαυρῶν τούτων, τοὺς ὁποίους εἶχον ἤδη εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐλάμβανον κατ' ἔτος μεγάλα εἰσοδήματα, ἀπό τε τῶν ὑποτελῶν πόλεων, εἰς 600 τάλαντα λογιζόμενα, καὶ ἀπὸ ἄλλων εἰσπράξεων, δι' ὧν τὸ σύνολον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος συνεποσοῦτο εἰς 1000 τοὐλάχιστον τάλαντα.

Ἀπέναντι τοῦ μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ τούτου κράτους τῶν Ἀθηναίων ἀντεπεξήρχετο ἡ οὐδὲν ἧττον ἰσχυρὰ καὶ μεγάλη συμμαχία τῶν Πελοποννησίων, εἰ καὶ συγκειμένη ἐκ διαφορετικῶν στοιχείων. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε πόλεις ὑποτελεῖς φόρου, ἀλλὰ μόνον συμμάχους ἐλευθέρους. Καὶ πρῶτον περιελάμβανεν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, πλὴν τῶν Ἀργείων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, οἵτινες ἀμφότεροι κατ' ἀρχὰς μετὰ οὐδετέρων συνετάσσοντο· ἐκ τῶν ἀχαϊκῶν ὅμως πόλεων ἡ Πελλήνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας συνέπραξε μετὰ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ὕστερον δὲ καὶ αἱ λοιπαί. Ἀλλ' ἡ συμμαχία τῶν Πελοποννησίων εἶχε καὶ ἐκτὸς τῆς χερσονήσου πολλοὺς τοὺς συμπράκτορας· Μεγαρεῖς, Βοιωτούς, Φωκεῖς, ὀπουντίους Λοκρούς, Ἀμβρακιώτας, Λευκαδίους καὶ Ἀνακτορίους. Ἐκ τούτων ναυτικὸν παρείχοντο Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Σικυώνιοι, Πελληνεῖς, Ἠλεῖοι, Ἀμβρακιῶται, Λευκάδιοι· ἱππεῖς δὲ Βοιωτοί, Φωκεῖς, Λοκροί· πολλαὶ τῶν πόλεων ὅσαι ἔδιδον ἱππικὸν καὶ ναυτικὸν ἔδιδον ἐνταῦθα καὶ ὁπλίτας· ἀλλ' οἱ λοιποὶ σύμμαχοι δὲν παρείχοντο εἰμὴ μόνον ὁπλίτας. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε κοινὸν ταμεῖον καὶ ἔτι ὀλιγώτερον χρηματικὸν ἀποταμίευμα, δὲν εἶχε τὴν κυβερνητικὴν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ἑνότητα, ἥτις ἐν πολέμῳ μάλιστα ἦτο ἀνεκτίμητος· δὲν εἶχε δύναμιν ναυτικὴν ἱκανὴν ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὑποδεεστέρα τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου κατὰ ξηρὰν ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητος. Μετ' ὀλίγον ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμος εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἄγων 60.000, κατ' ἄλλους 100.000 ὁπλιτῶν, καὶ οὗτοι δὲ δὲν ἀπετέλουν εἰμὴ τὰ 2/3 τῆς ὅλης τῶν συμμάχων πεζικῆς δυνάμεως, εἰς ἣν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον νὰ ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 13.000 ὁπλιτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀνθέξει πλειότερον τοῦ ἑνὸς ἢ δύο ἢ τὸ πολὺ τριῶν ἐτῶν, βλέποντες τὴν χώραν αὐτῶν δῃουμένην καὶ τὰ λαμπρὰ κτήματα καταστρεφόμενα. Οὐδὲν ἧττον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ αὐξήσωσι καὶ τὴν ναυτικὴν τῆς συμμαχίας αὐτῶν δύναμιν εἰς 500 τριήρεις ἐν ὅλαις, ἐλπίζοντες ἰδίως ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων δωρικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας

καὶ τῆς Σικελίας, μεθ' ὧν καὶ ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, οἱ Πελοποννήσιοι ἐκήρυττον ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας καὶ ἔμελλον διὰ τοῦτο νὰ ἔχωσι φυσικοὺς συμμάχους ὅλας τὰς ὑποτελεῖς φόρου πόλεις, ὅσαι ἀπετέλουν τὸ κύριον σῶμα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Ὥστε ἕνεκα τῶν πλεονεκτημάτων τούτων, ἂν οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἦσαν ἰσχυρότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀπέβαινον ὅμως ἰσόρροποι αὐτῶν.

Οὕτω δὲ ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπιτηδειοτέρας χρήσεως ἣν ἕκαστος τῶν διαμαχομένων ἤθελε κάμει τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῷ προτερήματος. Ἂν οἱ Πελοποννήσιοι κατώρθουν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτάς, οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα. Οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ ἐπιχειρήσωσι τοιοῦτό τι, δὲν ἠδύναντο δὲ οὐδ' ἐκ παρατάξεως νὰ ἐπιφέρωσι κρίσιν τινά, διότι κατὰ ξηρὰν μὲν ἀπέφευγον αὐτοὶ ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, κατὰ θάλασσαν δὲ ἀπέφευγον οἱ Πελοποννήσιοι ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς αὐτούς. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ πράξωσιν ὅ,τι ὁ Δημάρατος εἶχε ποτὲ συμβουλεύσει εἰς τὸν Ξέρξην (Κεφ. Β' τοῦ Γ' βιβλ.)· ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ καταλάβωσιν ἐπίκαιρόν τι παράλιον χωρίον τῆς Λακωνικῆς ἢ τῆς Μεσσηνίας, καὶ ἐκεῖθεν δῃοῦντες τὴν χώραν, κινοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Εἵλωτας καὶ τοὺς Μεσσηνίους καὶ ἀπειλοῦντες ἀδιακόπως αὐτὴν τὴν Σπάρτην, νὰ οὐδετερώσωσιν οὕτω πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἡγεμόνος τῶν ἀντιπάλων πόλεως. Τὸ ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐδέτερος τῶν διαμαχομένων μετεχειρίσθη ἐπιτηδείως τὸ προτέρημα αὐτοῦ. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς Πελοποννησίους ἐξηγεῖται τὸ πρᾶγμα, ἐν μέρει διότι δὲν ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσι τὰς πλείστας ὑποτελεῖς πόλεις εἰμὴ διὰ θαλάσσης, κατὰ θάλασσαν δὲ ἡττῶντο ἢ διεκωλύοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· ἐν μέρει διότι καταστρέφοντες ἀνηλεῶς τὴν Ἀττικὴν ἤλπιζον ὁπωσοῦν εὐλόγως καὶ διὰ τούτου μόνου νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολεμίους εἰς εἰρήνην. Ἀλλὰ διατί ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅ,τι μετά τινα ἔτη κατώρθωσεν ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Τὸ καθαρῶς ἀμυντικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς πείρας ὄχι πρόσφορον· τὸ σύστημα τοῦτο ἐπήγετο τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου, ὅσῳ δὲ παρετείνετο ὁ πόλεμος τόσῳ πιθανώτερον ἦτο ὅτι θέλουσι στασιάσει οἱ ὑποτελεῖς· καὶ αἱ δῃώσεις τῶν λαμπρῶν καὶ πλουσίων κτημάτων τῆς Ἀττικῆς δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἐπαισθηταὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους παρ' ὅ,τι ἦσαν ἐπαισθηταὶ εἰς τὸ σύνολον τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας αἱ δῃώσεις παραλίων τινῶν τῆς χερσονήσου, ἐνῷ, ἅμα βραδύτερον κατελήφθη ἡ Πύλος ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, ἠναγκάσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται νὰ ὑποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης.

Ἐπὶ πολλὰ λοιπὸν ἔτη, 500 περίπου τριήρεις καὶ 500 χιλιάδες τοὐλάχιστον ὁπλιτῶν, ψιλῶν, ἱππέων, ναυτῶν, κατέτριψαν τὰς ἐν ἀκμῇ τότε εὑρισκομένας ἑλληνικὰς δυνάμεις εἰς λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Οὕτως ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, περὶ οὗ ὁ μέγας ἱστορικὸς εἶπε· «κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο». Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ ἀγὼν ἀπέβη σπουδαιότερος. Ἀλλ' ὁποία πάντοτε διαφορὰ πρὸς τὴν πρὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν γενομένην κίνησιν τοῦ μηδικοῦ πολέμου! Τότε ὁ ἱερὸς σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ηὐλόγησε τοὺς ἀγῶνας τῶν προπατόρων ἡμῶν, οἵτινες, ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπαλλαγέντες παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, συνέλεξαν ἀφθόνους τοὺς καρποὺς τῆς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας, οὓς ἀείποτε φέρει τὸ ἀγλαὸν τῆς ἐθνικῆς ὁμοφροσύνης δένδρον· νῦν δὲ τὸ δηλητήριον τῆς διχοστασίας ἔμελλε νὰ μαράνῃ ἅπαντα

ΕΠΙΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΘΗΒΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΩΝ (431 π.Χ.)

("Εργον "Αλλαν Στοδαρτ)

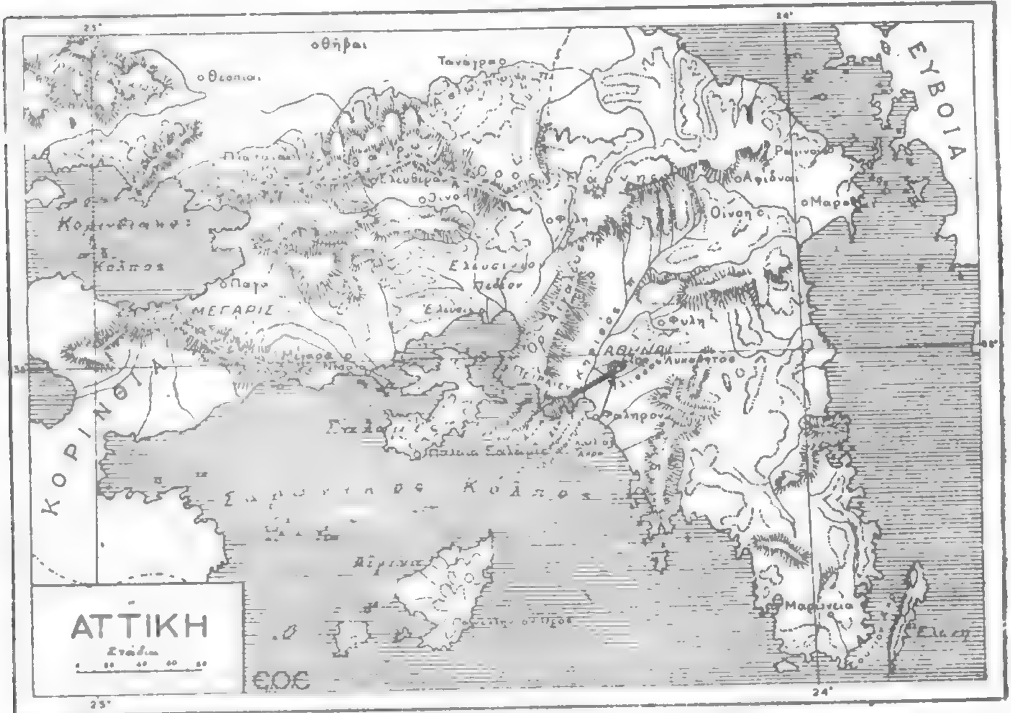
(Α΄ β΄ 128)

ταῦτα τἀγαθὰ καὶ νὰ προπαρασκευάση τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας. Τὸ εὐγενέστατον ὅμως τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐθνῶν, καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ὀλεθρίαις ἁμαρτίαις καὶ παραφοραῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβάλῃ διὰ μιᾶς ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐφυΐαν· διότι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οὐδ' αἱ σκοτεινότεραι τοῦ χειμῶνος ἡμέραι παρέρχονται ποτὲ χωρὶς νὰ διασχίσῃ ὁ ἥλιος τὰ καλύπτοντα αὐτὸν νέφη καὶ νὰ χρυσώσῃ διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, ἔστω ἐπ' ὀλίγον, τὰς πεδιάδας ἡμῶν καὶ τὰ ὄρη. Ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν, ἐμάχοντο ὅμως καὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος· ἂν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθησαν δεσπόται πικρότεροι τῶν ἀντιπάλων, διὰ μακροῦ ὅμως χρόνου ἀνεδείχθησαν πρότερον κήρυκες καὶ πρόμαχοι τῆς κοινῆς ἐλευθερίας. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο μῖγμα τῶν πονηρῶν καὶ ἀγαθῶν ἀρχῶν, παθῶν, πράξεων, οὗ ἕνεκα ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ τὸ φοβερώτατον τῶν θεαμάτων, καὶ τῶν μαθημάτων τὸ διδακτικώτατον ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ὅλων τῶν ἐθνῶν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τοῦ 431 ἔτους π.Χ. ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, συγκροτήσας ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τὸν μέγιστον τῶν πεζικῶν στρατῶν ὅσους συνεκρότησέ ποτε ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐξεκίνησε, διὰ τῆς Μεγαρίδος, πρὸς τὴν Ἀττικήν, βραδέως ὁποσοῦν πορευόμενος· διότι ἤλπιζεν ἔτι ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἀνὴρ εἰς τὴν συνδιαλλαγήν, ὅθεν καὶ προέπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὸν σπαρτιάτην Μελήσιππον τὸν Διακρίτου, κομίζοντα τελευταίας τινὰς προτάσεις. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως, κατ' ἐπίμονον τοῦ Περικλέσυς γνώμην, οὐδὲ προσεδέξαντο τὸν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπέπεμψαν αὐτὸν πρὶν τὸν ἀκούσωσι καὶ διέταξαν νὰ ἀπέλθῃ αὐθημερὸν ἐκτὸς τῶν ὁρίων ἀποστείλαντες ἄνδρας ἐπιτετραμμένους νὰ τὸν συνοδεύσωσι καὶ νὰ διακωλύσωσι πᾶσαν αὐτοῦ μετ' ἄλλων κοινωνίαν· ὁ δέ, ἐνῷ φθάσας εἰς τὰ σύνορα ἔμελλε νὰ ἀποχωρισθῇ τῶν συνοδοιπόρων, ἐστράφη πρὸς αὐτούς, εἰπὼν τόσον μόνον, ὅτι «ἥδε ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει» καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὸ στρατόπεδον πορείαν. Τότε ὁ Ἀρχίδαμος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀττικήν, βαδίσας πρὸς τὴν Οἰνόην (τὸ σημερινὸν Γυφτόκαστρον), φρούριον κείμενον περὶ τὸν Κιθαιρῶνα, ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας· καὶ ἐνταῦθα ἐχρονοτρίβησε πάλιν ἡμέρας τινάς, λόγῳ μὲν παρασκευαζόμενος εἰς ἐκπολιόρκησιν τοῦ χωρίου, ἀληθῶς δὲ διότι ἤθελε πάντοτε νὰ δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς γαιοκτήτας Ἀθηναίους, οἵτινες, βλέποντες ἤδη τὰς πρὸ καιροῦ ἐπικρεμαμένας ἀπειλὰς ἑτοίμους νὰ ἐκραγῶσιν ἐπ' αὐτούς, ἠδύναντο ἴσως νὰ ἐπιφέρωσι μεταβολήν τινα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς πολιτείας. Ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ αἰσθήματα τῶν γαιοκτητῶν τούτων, οὗτοι, ὑπακούοντες εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, εἶχον πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ ἀσφαλίζωνται ὅσον ἦτο δυνατόν, πέμποντες μὲν εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς παρακειμένας νήσους τὰ πρόβατα καὶ τὰ ὑποζύγια, αὐτοὶ δέ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Περικλέους, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, εἰσερχόμενοι μετὰ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς ἄλλης κινητῆς περιουσίας ἐντὸς τῆς πόλεως, τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ μακροῦ τείχους. Ὅθεν ὁ Ἀρχίδαμος, μετὰ ἑπταήμερον περὶ Οἰνόην διατριβήν, μανθάνων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἁπλῶς ἐξακολουθοῦσι τὴν τῆς χώρας ἐκκένωσιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀκούων τοὺς περὶ αὐτὸν ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ἀναβολήν, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα καὶ τὸ Θριάσιον πεδίον, ἐλεηλάτησε τὴν ἐνταῦθα χώραν, ἔτρεψεν ἱππεῖς τινας ἀντεπεξελθόντας περὶ τοὺς καλουμένους Ῥείτους, τὰς γνωστὰς ἐπὶ τῆς πρὸς Ἐλευσῖνα ὁδοῦ λίμνας, καὶ ἔπειτα, ἀντὶ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθεῖαν διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐστράφη πρὸς ἀνατολάς, ἔχων δεξιᾷ τὸ Αἰγάλεων ὄρος, καὶ διὰ τῆς Κεκροπίας, ἀνὰ μέσον τοῦ ὄρους, ἔφθασεν εἰς Ἀχαρνάς, τὸν μέγι-

στον τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς δῆμον, κείμενον περὶ τὸ σημερινὸν Μενίδι, ἔχοντα τότε 12.000 ἐλευθέρων ψυχῶν, παρέχοντα εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν 3000 ὁπλίτας καὶ πολλὴν νεμόμενον εὐπορίαν ἀπὸ σίτου, ἀμπέλων, ἐλαιώνων καὶ τῆς ἀνθρακείας αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲ στρατοπεδεύσας ὁ βασιλεὺς ἤρχισε τὴν δῄωσιν.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπεκράτησε τότε θόρυβος μέγας. Καθὼς ὁ Ἀρχίδαμος μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς διέσῳζεν ἀμυδράν τινα ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι

Χάρτης τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

θέλουσιν ἐνδώσει, οὕτω καὶ οἱ Ἀθηναῖοι διέσῳζον μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἀμυδράν τινα ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἀρχίδαμος δὲν θέλει ἐμβάλει εἰς τὴν κυρίως Ἀττικὴν καὶ ὅτι, ὅπως πρό τινων ἐτῶν ὁ Πλειστοάναξ, θέλει ὑποχωρήσει ἀπὸ τοῦ Θριασίου. Ὅτε ὅμως εἶδον ἀπὸ τοῦ τείχους ὅτι οἱ πολέμιοι δὲν ἔπαιζον, ἀλλ' ἐπεχείρησαν τῳόντι τὴν καταστροφὴν τῶν κτιρίων, τῶν καρποφόρων δένδρων, τῶν συγκομιδῶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θλῖψιν αὐτῶν καὶ τὴν ὀργήν· μάλιστα δὲ οἱ γαιοκτῆται καὶ ἰδίως οἱ Ἀχαρνεῖς ἐνόμιζον ἀφόρητον νὰ βλέπωσι μακρόθεν τὰ κτήματα αὐτῶν τεμνόμενα καὶ πυρπολούμενα, μηδὲν πρὸς ἄμυναν πράττοντες κατεκραύγαζον κατὰ τοῦ συμβουλεύσαντος τὸ τοιοῦτο Περικλέους. Τὴν δ' εὔλογον ταύτην ἔκρηξιν τῆς δυσαρεσκείας ὑπέθαλπον οἱ πολυάριθμοι τούτου πολιτικοὶ ἐχθροί, καὶ ἐξαιρέτως ὁ ἀπό τινος χρόνου προκύψας εἰς μέσον δημαγωγὸς Κλέων. Ἀλλά, ἂν καὶ φρονοῦμεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἔσφαλε προκαλέσας τὸν πόλεμον, ἔσφαλε καὶ περὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήγαγεν αὐτόν, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν καρτερίαν καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν μεθ' ὧν ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅσα ἐνόμισεν ἅπαξ ἀπαραίτητα πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως. Ὁ ἀφνιάσας δῆμος ἐπλήρου τὴν πόλιν κραυγῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ συνέλθῃ ἐκκλησία ἵνα ἀπο-

φασίση τὴν ἔξοδον· ἀλλά, κατὰ τὸ πολίτευμα, ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῇ εἰμὴ τῇ ἀδείᾳ τῶν δέκα στρατηγῶν· ὁ δὲ Περικλῆς, εἷς ὧν τῶν στρατηγῶν τούτων, οὓς κατὰ τὸ δοκοῦν ἦγε καὶ ἔφερε, καὶ θεωρῶν ὅτι, ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνῃ τῶν παθῶν, συγκροτουμένης ἐκκλησίας, ἠδύνατο νὰ πλῆθος νὰ παρεκτραπῇ εἰς ὀλέθρια βουλεύματα, δὲν ἐνέδωκε· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσῳζεν ἔτι ὁ δῆμος οὗτος πρὸς τοὺς νόμους, ὥστε, εἰ καὶ ὑπὸ οὐδενὸς στρατοῦ συνεχόμενος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος ἔχων τὰ ὅπλα, αὐτὸς μόνος τὴν ὅλην δύναμιν, εἰ καὶ μεθύων ὑπὸ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς θλίψεως, δὲν κατέφυγεν ὅμως εἰς βίαν τινά, ἀλλ' ἐσεβάσθη ἐπὶ τέλους τὴν φωνὴν τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ καὶ ὑπέκυψεν· Ὁ Περικλῆς περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἐκπέμψῃ τινὰς ἱππεῖς, ἵνα περιστείλωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐλαφροῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ καὶ προφυλάξωσι τὰ περὶ τὴν πόλιν κείμενα κτήματα· ἐνταυτῷ δὲ παρεσκεύασε στόλον ἰσχυρόν, τὸν ὁποῖον, ἔτι ὄντων τῶν Πελοποννησίων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐξέπεμψεν ἐπὶ δῃώσει τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου.

Καὶ ὁ μὲν Ἀρχίδαμος, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε τὴν περὶ Ἀχαρνὰς χώραν, καὶ ἔπειτα τοὺς μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Βριλησσοῦ δήμους, ἀπῆλθε, περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου, διὰ τοῦ Ὠρωποῦ, εἰς Βοιωτίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον, διατρίψας εἰς Ἀττικὴν ἐν ὅλοις 30 ἢ 40 ἡμέρας. Ὁ δὲ στόλος τῶν Ἀθηναίων, ἐξ ἑκατὸν πλοίων συγκείμενος, μεθ' ὧν ἡνώθησαν 50 νῆες Κερκυραίων καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν περὶ τὴν χερσόνησον συμμάχων, περιέπλευσε τὴν χερσόνησον ταύτην, προσεγγίζων ἐκ διαλειμμάτων εἰς διάφορα χωρία καὶ πράττων ὅ,τι οἱ Πελοποννήσιοι ἔπραξαν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἰδίως κατὰ τὰ εὔφορα τῆς Ἤλιδος παράλια· τρεῖς δὲ περίπου μῆνας περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα διατρίψας ἐπανῆλθε κατὰ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς Ἀθήνας. Ἑτέρα δὲ ναυτικὴ μοῖρα πλοίων 30 ἐλεηλάτησε τὸ κατέναντι τῆς Εὐβοίας λοκρικὸν παράλιον. Πρὸς τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι, ἠξεύροντες τοὺς Αἰγινήτας ἔχθιστα διακειμένους καὶ μὴ νομίζοντες φρόνιμον νὰ τοὺς ἀφήσωσι κατέχοντας τὴν νῆσον ταύτην, τὴν τόσοῦτο πλησίον τῆς Πελοποννήσου κειμένην, ἐξέβαλον αὐτοὺς ἐκεῖθεν καὶ μετεκόμισαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς Πελοπόννησον. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀτυχῶν τούτων ἀνθρώπων κατῴκησαν εἰς Θυρέαν, παραχωρηθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, οἱ δὲ ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα· τὴν δὲ Αἴγιναν κατέλαβον Ἀθηναῖοι κληροῦχοι. Ἐπὶ πᾶσι, περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου, ὁ Περικλῆς αὐτός, ἄγων ἅπασαν τὴν πεζικὴν δύναμιν, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαρίδα· ἐνταῦθα προσῆλθον μετ' οὐ πολὺ καὶ τὰ ἐκ τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου ἐπιστρέψαντα τότε πλοῖα, ἅπαντες δ' ὁμοῦ ἐπεχείρησαν ἐφ' ἱκανὸν δεινὴν τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσε τὸ πρῶτον τοῦ πολέμου ἔτος.

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους τούτου ὁ Περικλῆς, ἀγορεύσας ἐπὶ τῆς δημοσίας ταφῆς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πρῶτον ἀποθανόντων, περιέλαβεν ἐν τῷ ἐπιταφίῳ αὐτοῦ λόγῳ τὴν ἀμίμητον ἐκείνην εἰκόνα τῆς πολιτικῆς, καὶ κοινωνικῆς, καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ἀντεγράψαμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρίτου βιβλίου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐλάλει ὁ Περικλῆς, ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων οὐδεμίαν ἔτι εἶχε πάθει μείωσιν, ἀλλ' ὅμως ἴσως τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο θέαμα τῆς ἀνέτως φιλοσοφούσης καὶ φιλοκαλούσης ἰσχύος καὶ τῶν μετὰ τῶν ἡδονῶν τῆς εἰρήνης συνδυαζομένων πολεμικῶν κατορθωμάτων ἥρμοζε μᾶλλον εἰς τὴν πρὸ εἰκοσαετίας ἐποχήν, ὅτε οἱ στρατοὶ τῆς πόλεως ἀνεδεικνύοντο τροπαιοῦχοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ ἢ εἰς τὸ ἔτος τοῦτο, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι εἶδον τὴν Ἀττικὴν αὐτὴν ὑπὸ τῶν πολεμίων καταπατηθεῖσαν. Τούτου ἕνεκα ἐνομίσαμεν προσφορώτερον νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν περὶ τοὺς χρόνους τῆς χιμωνείου συνθήκης. Καὶ ἔπειτα ὁμολογητέον ὅτι αὕτη τῆς ἀκμῆς

ἡ εἰκὼν εἶχέ τι ἀπαίσιον περιλαμβανομένη ἐντὸς νεκρωσίμου τελετῆς, καὶ ἐπέπρωτο τῷ όντι ὁ ἐπιτάφιος οὗτος νὰ ἀποβῇ τῆς αὐτῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηναίων ὁ ἐπιτάφιος, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἔπαθον τὴν πρώτην καιρίαν αὐτῶν πληγήν.

Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ἢ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου τοῦ 430 ἔτους ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ πεζικὴ δύναμις ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπεχείρησεν ἤδη, ἐν διαστήματι ἡμερῶν 40, τὴν ὁλοσχερεστέραν δῄωσιν ὄχι μόνον τοῦ Θριασίου καὶ τοῦ περὶ τὴν πόλιν πεδίου ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν μεσημβρινωτέρων δήμων, μέχρι τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Ἡ χώρα ἦτο ἔρημος· οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει, ὡς πρότερον, εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἀγανακτοῦντες τὴν ἐπανάληψιν καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ κακοῦ, ὅτε αἴφνης κατέπληξεν αὐτοὺς κακὸν ἕτερον φοβερώτερον.

Πρὸ καιροῦ ἐφημίζετο ὅτι νόσος ἐπιδημική, ἀπὸ Αἰθιοπίας ἀρξαμένη, ἐμάστιζε τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ χώρας τοῦ μεγάλου βασιλέως. Πρὸ 16 ἐτῶν ὁμοίαν τινὰ συμφορὰν εἶχον πάθει ἥ τε Ρώμη καὶ πολλὰ τῆς Ἰταλίας μέρη, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τὸ νόσημα ἀνεφάνη εἰς Λῆμνον καὶ εἰς ἄλλας τινὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους, ἀλλ' ὄχι μετὰ τοσαύτης ὀξύτητος ὥστε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Τελευταῖον, ἐν ἔαρι τοῦ 430, ἐνέσκηψεν εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου εὗρε τὰ πάντα προπαρεσκευασμένα εἰς δεινοτάτην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ὅλοι τῆς χώρας οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει πρὸ μικροῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ἢ συνεσωρεύθη εἰς φίλων οἰκίας ἢ κατῴκει εἰς καλύβας πνιγηράς, ἀπεστερημένον πάσης βίου ἀνέσεως· διετέλει δὲ καὶ ἠθικῶς καταβεβλημένον, ὥστε ἦτο καθ' ὅλα δεκτικώτατον νὰ προσβληθῇ. Καὶ τῷ όντι ἡ ἐπιδημία διεδόθη ἐν ἀκαρεῖ πρῶτον εἰς τὸν Πειραιᾶ, μετ' ὀλίγον εἰς τὴν ἄνω πόλιν, καὶ ἔπαθον πάντες ὑπ' αὐτῆς, ἄνευ διακρίσεως τάξεως, φύλου ἢ ἡλικίας. Ὁ Θουκυδίδης, αὐτός τε νοσήσας καὶ αὐτὸς ἰδὼν ἄλλους πάσχοντας, περιέγραψε τὸ νόσημα μετ' ἀκριβείας ἣν ἐθαύμασεν ἡ νεωτέρα ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Ἦτο δέ, ὡς φαίνεται, τυφώδης πυρετός, ὁμοιότατος τῶν πυρετῶν οὓς συνήθως παράγουσιν εἰς τὰ στρατόπεδα καὶ εἰς τὰς πόλεις αἱ τοῦ πολέμου ταλαιπωρίαι. Ἡ νόσος κατελάμβανεν τὸν ἄνθρωπον ἐξαίφνης, ὑγιᾶ ὄντα· καὶ πρῶτα μὲν αὐτῆς σημεῖα ἦσαν θέρμαι τῆς κεφαλῆς ἰσχυραὶ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθήματα καὶ φλόγωσις. Ἔπειτα προσεβάλλοντο τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα· ἡ φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα ἐγίνοντο αἱματώδεις, ἐπήρχετο δὲ βὴξ δυνατός, καὶ ἀποκαθάρσεις χολῆς, ἢ καὶ ἁπλῶς λὺγξ κενή, προξενοῦσα σπασμὸν ἰσχυρόν. Τὸ δέρμα ἀπέβαινεν ὑπέρυθρον, πελιδνὸν καὶ ἐκαλύπτετο ἀπὸ φλυκταίνας μικρὰς καὶ ἕλκη. Καὶ ἐξωτερικῶς μὲν τὸ σῶμα δὲν ἦτο πολὺ θερμόν, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ καῦσις ἦτο τοσαύτη ὥστε οἱ πάσχοντες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὸ ἐλαφρότερον ἱμάτιον καὶ πολλοί, ὡς μαινόμενοι, ἔρριπτον ἑαυτοὺς εἰς ὕδωρ ψυχρόν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ καύματος κατεβάλλοντο οἱ πλεῖστοι τὴν 7 ἢ τὴν 9 ἡμέραν, ἄνευ ἐξωτερικῆς τινος τοῦ σώματος ἀλλοιώσεως. Ἄλλοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο τῆς νόσου στάδιον, ἀπέθνησκον ἔπειτα ἐκ διαρροίας καὶ ἀτονίας. Ἄλλοι τέλος ἐπέζων μὲν ἀλλ' ἢ ἀποβαλόντες τὴν χρῆσιν μελῶν τινων τοῦ σώματος, ὀφθαλμῶν, χειρῶν, ποδῶν, ἢ περιπεσόντες εἰς ἀλλόκοτόν τινα πάντων λήθην, ὥστε δὲν ἐγνώριζον πλέον οὔτε ἑαυτοὺς οὔτε τοὺς φίλους αὐτῶν. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἄνοσον ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἀσθενείας, εἰ δέ τις ἔπασχε τυχὸν ἀπὸ ἄλλο τι τὸ πάθημα αὐτοῦ κατέληγεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν νόσημα. Καὶ τὸ μίασμα μετεδόθη μὲν ἐντεῦθεν εἴς τινας τῶν πολυανθρωποτέρων νήσων, ἀλλὰ παντάπασι δὲν προσέβαλε τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη δὲν ἔμεινεν ἀργή· ὁ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάσας Ἱπποκράτης ὁ κῷος, ὁ τῆς ἐπιστήμης ταύτης δημιουργός, ἐμελέτησεν αὐτὸς τὸ νόσημα, καί, τοὐλάχιστον βραδύτερον, ἐβοήθησε τοὺς Ἀθηναίους, συμβουλεύσας τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῆς ἀτμοσφαίρας, εἰς ὃ προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι οἱ σιδηρουργοὶ σπανιώτατα ἐκρούοντο. Ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς πάντα τὰ θεραπευτικὰ μέσα ὅσα οἱ ἄνθρωποι ἐζήτησαν παρὰ ἱερέων καὶ ἰατρῶν ἀπέβησαν μάταια, ὅθεν ἐπεκράτησεν ἀκαταμάχητος καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἀπελπισία. Φίλοι καὶ συγγενεῖς κατήντησαν νὰ ἐγκαταλείπωσι τοὺς ἀσθενεῖς αὐτῶν ἐρήμους πάσης ἐπιμελείας καὶ παραμυθίας· οἱ περὶ τὰς ταφὰς νόμοι δὲν ἐτηροῦντο· καὶ οὐ μόνον ἔθαπτον ὅπως ἕκαστος ἠδύνατο ἀλλὰ καὶ ἀτάφων νεκρῶν σωροὶ ἔκειντο τῇδε κἀκεῖσε· ἡμιθνῆτες ἐκυλίοντο εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ περὶ τὰς κρήνας ἁπάσας διὰ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίαν· καὶ αὐτὰ τὰ ἱερὰ ἐν οἷς διετέλουν ἐσκηνωμένοι πολλοὶ ἄνθρωποι ἦσαν νεκρῶν πλήρη. Εἰς δὲ τὸ τραγικὸν τοῦτο θέαμα τῶν φυσικῶν παθημάτων προσετέθη καὶ τὸ ἔτι φοβερώτερον ἴσως δεινὸν τῆς ἠθικῆς παραλυσίας. Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἦτο βέβαιος ἂν ζήσῃ αὔριον, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔβλεπον τοὺς μὲν πλουσίους αἰφνιδίως ἀποθνήσκοντας, τοὺς δ' οὐδὲν πρότερον κεκτημένους, εὐθὺς τὰ ἐκείνων ἔχοντας, ἐπειδὴ ἑνὶ λόγῳ ἐφήμερα ἤδη ἐλογίζοντο τά τε σώματα καὶ τὰ χρήματα, πάντες ἔσπευδον νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ὀρέξεις αὐτῶν καὶ ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν. Οὐδεὶς ἦτο πρόθυμος νὰ ἐργασθῇ, διότι δὲν ἤξευρεν ἂν θὰ προφθάσῃ, πρὶν ἀποθάνῃ, νὰ δρέψῃ τὸν καρπὸν τῆς ἐργασίας του· ὅθεν μόνον τὸ ἡδὺ καὶ μόνον τὸ ἀμέσως κερδαλέον κατέστη καλὸν καὶ χρήσιμον. Θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπέτρεπεν ἀπὸ τῆς ἀνομίας· τὸ μὲν διότι ἴσον ἔκρινον καὶ εὐσέβειαν καὶ ἀσέβειαν, ἐξ ἴσου βλέποντας πάντας ἀπολλυμένους, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς τῶν παρανομούντων ἤλπιζε νὰ ζήσῃ μέχρι τῆς δίκης, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ τιμωρηθῇ· καὶ ἔπειτα πολὺ μείζονα θεωροῦντες τὴν τιμωρίαν, τὴν ἤδη κατεψηφισμένην καὶ ἐπικρεμαμένην, εὔλογον ἐνόμιζον, πρὶν αὕτη ἐπιπέσῃ, ν' ἀπολαύσωσί τι τοῦ βίου.

Ἱπποκράτης
(Ἔπαυλις Ἀλμπάνη. Ἡ προτομὴ δὲν φέρει ἐπιγραφήν, ἀλλ' εἶνε προφανὴς ἡ ὁμοιότης τοῦ προσώπου πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κῶ εἰκονιζόμενον Ἱπποκράτην)

Μηδεὶς δὲ δυσπιστήσῃ πρὸς ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διαγραφομένην εἰκόνα, μηδὲ ἀπορήσῃ πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐξώκειλαν, ἕνεκα τῆς ἐπιδημίας, εἰς τοιαύτην ἠθικὴν παραλυσίαν, ἐνῷ, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἐπιδημία οὐδὲν ἧττον φοβερά, ἡ ἀσιανὴ χολέρα, ἐνσκήψασα εἰς τὴν Εὐρώπην, οὔτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν, οὔτε εἰς τὴν Γαλλίαν ἢ τὴν Γερμανίαν ἢ τὴν Ἑλλάδα, οὔτε εἰς τὴν Ῥωσίαν αὐτὴν ἐπήνεγκε τοσοῦτον

ἀπαίσια ἀποτελέσματα. Ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς περὶ τούτου διαφορᾶς, ὡς καὶ περὶ πολλὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἡμῶν πολιτεῖαι συνεκροτοῦντο ἐκ μιᾶς πόλεως, ἐνῷ αἱ νεώτεραι συγκροτοῦνται ἐξ ὁλοκλήρων ἐθνῶν. Ἐντεῦθεν, ὁσάκις σήμερον ἐπιδημία ἐνσκήψῃ εἰς μίαν ἢ καὶ πλείονας πόλεις ἐπικρατείας τινός, δὲν νοσεῖ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ὁλόκληρος ἡ ἐπικράτεια, ἀλλὰ μέρος τι αὐτῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐλάχιστον, τὸ δὲ λοιπὸν οὐ μόνον καθ' ἑαυτὸ ὑγιαίνει, ἀλλὰ καὶ ἐπερχόμενον εἰς βοήθειαν καὶ παραμυθίαν τῆς πασχούσης μοίρας προλαμβάνει ἢ περιστέλλει τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν. Ἐνῷ, ἐπειδὴ αἱ Ἀθῆναι ἀπετέλουν, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ὅλων τῶν Ἀθηναίων κράτος, ἡ ἐπιδημία, εἰσβαλοῦσα εἰς αὐτάς, δὲν ἐμάστιζεν ἁπλῶς μίαν μόνον πόλιν, ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων· ἐνόσησε λοιπὸν ὁλόκληρον τὸ κράτος τοῦτο, φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς, καὶ περιέπεσεν εἰς δεινοτάτην ἀμηχανίαν καὶ παραλυσίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδαμόθεν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν ἢ νὰ φοβηθῇ περιστολήν. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν ἔτι καλύτερον τὴν κατὰ τοῦτο διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου ἐξ ἀναλογίας τινός, ἀντιπαραβάλωμεν τὰ ὑλικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἐπιδημία εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἀσιανὴ χολέρα εἰς οἱανδήποτε νεωτέραν εὐρωπαϊκὴν ἐπικράτειαν. Ἡ νόσος παρέμεινεν ἐν Ἀθήναις καθ' ὅλον τὸ δεύτερον καὶ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου· ἔπειτα, ἐν διαστήματι ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους, συνέβη ἐλάττωσις αὐτῆς, μεθ' ὃ ἐπῆλθε δεύτερος παροξυσμός, διαρκέσας ἐπὶ ἓν πάλιν ἔτος, μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς τὸ πρῶτον ὁρμῆς. Ἀπέθανον δὲ ἐν ὅλοις ἱππεῖς 300, ὁπλῖται 4400 καὶ τῶν πενεστέρων πολιτῶν τοσοῦτο πλῆθος, ὥστε ἡ ἐξαρίθμησις αὐτῶν ἀπέβη ἀδύνατος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος ἔπαθεν ἐκ τῆς νόσου πληγὴν καιριωτάτην, διότι ἀπέβαλε τὸ πέμπτον, ἂν ὄχι τὸ τέταρτον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐνῷ ἡ χολέρα, ἐν Γαλλίᾳ λ.χ., ἐπροξένησε τὸν θάνατον πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, ἀλλ' ἠδύνατο, ὃ μὴ γένοιτο, νὰ ἁρπάσῃ καὶ πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἐπέλθῃ ἐπαισθητὴ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους ἐλάττωσις. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου.

Ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων φοβηθεὶς μήπως προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ νοσήματος δὲν ἔμεινεν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἐμελέτα. Ἔτι δὲ ὄντος αὐτοῦ ἐνταῦθα καὶ πρὶν ἢ λάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ὁλόκληρον τὴν πεῖραν τῆς φοβερᾶς ἐπιδημίας, ὁ Περικλῆς ἀπῆλθε μετὰ 150 τριήρων ἀττικῶν καὶ συμμαχικῶν, καὶ ἱκανῶν ὁπλιτῶν καὶ ἱππέων ἐπὶ τὴν δῄωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφ' ἧς ἐπιστρέψας ἐξαπέστειλε τὴν δύναμιν ταύτην, ὑπὸ ἑτέρους στρατηγούς, εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἅλωσιν τῆς Ποτιδαίας. Ὁ στόλος ὅμως οὗτος οὐ μόνον οὐδὲν κατώρθωσεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον μετέδωκε τὴν νόσον, καὶ αὐτὸς ἔπαθε φθορὰν μεγάλην ἐξ αὐτῆς, ὥστε ἐπανῆλθεν ἄπρακτος καὶ ἀθλίως ἔχων εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἰκτρά. Εἰς τὰς ἐκ τῆς νόσου συμφορὰς προσετέθη θλῖψις βαρυτάτη διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων πρὸ μικροῦ προξενηθείσας πολὺ μείζονας ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ζημίας· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι παντάπασιν ἤδη ἀθυμήσαντες ἔπεμψαν εἰς Σπάρτην πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ἀλλ' οἱ Σπαρτιᾶται ἐκώφευσαν εἰς τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ τότε γενικὴ ἠγέρθη ἐν Ἀθήναις κραυγή, καὶ πλουσίων καὶ πενήτων (διότι πάντες ἔπασχον), κατὰ τοῦ Περικλέους, ὡς πρωταιτίου τῶν ποικίλων ἐκείνων κακῶν. Ἀλλὰ τότε μάλιστα ἀνεδείχθη λαμπρότατος ὁ ἀδιάσειστος ἐκεῖνος ὄντως ὀλύμπιος χαρακτὴρ τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Συγκαλέσας ἐκκλησίαν

τοῦ δήμου ἐλάλησε πρὸς αὐτὸς ὡς ἡγεμὼν μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης καὶ ὡς πατὴρ μᾶλλον τῆς πατρίδος ἢ ὡς λειτουργὸς αὐτῆς.

«Τὴν κατ' ἐμοῦ ὀργὴν ὑμῶν, εἶπε, τὴν περιέμενον· ἀλλὰ θέλω σᾶς ἀποδείξει ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς ἀγανακτεῖτε κατ' ἐμοῦ καὶ ὑποκύπτετε εἰς τὰς συμφοράς. Τὸ κατ' ἐμὲ πέπεισμαι ὅτι, τῆς πολιτείας καλῶς ἐχούσης, αἱ ἰδιωτικαὶ ἀτυχίαι εἶναι τοὐλάχιστον ἀνεκταί, ἐνῷ οὐδεμία οἱαδήποτε ἰδιωτικὴ εὐπραγία δύναται νὰ εἶναι ὠφέλιμος ὁσάκις ἀθρόα ἡ πόλις ἔχει κακῶς. Ἐκπεπληγμένοι ἤδη διὰ τὰς κατ' οἶκον κακοπραγίας ἐλέγχετε ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς τοὺς εἰς τοῦτο συγκατανεύσαντας. Ἐν τούτοις ὑμεῖς μὲν ἠκούσατε τότε τὴν συμβουλήν μου, διότι μ' ἐνομίσατε μᾶλλον ἑτέρων ἐπιτήδειον καὶ εἰς τὸ νὰ κρίνω τὰ δέοντα καὶ εἰς τὸ νὰ ἑρμηνεύσω ταῦτα, ἅμα δὲ φιλόπολιν καὶ χρημάτων κρείσσονα, ἐγὼ δὲ οὐδὲ νῦν δίκαιον εἶναι νὰ θεωρηθῶ ἀξιοκατάκριτος, ὡς δοὺς ὑμῖν τὴν συμβουλὴν ἐκείνην, διότι ὁ πόλεμος ἦτο ἀναγκαῖος, καὶ θέλομεν μᾶλλον κινδυνεύσει ἀποφεύγοντες αὐτὸν ἢ ἐπιχειροῦντες. Ὥστε ἐγὼ μὲν ὁ αὐτός εἰμι καὶ δὲν μεταβάλλομαι· ὑμεῖς δέ, κακοπαθήσαντες ἤδη, δὲν ἐμμένετε εἰς ὅ,τι, ἀκέραιοι ὄντες, εἴχετε ἀποφασίσει ὡς ὀρθόν. Μέγα καὶ ἀπροσδόκητον εἶναι βεβαίως τὸ ἐπισυμβὰν ἡμῖν δεινόν· ὅμως δὲ πόλιν μεγάλην οἰκοῦντες, καὶ ὅπως προσήκει αὐτῇ τεθραμμένοι, ἀνάγκη καὶ εἰς τὰς μεγίστας συμφορὰς ν' ἀντιταχθῶμεν καὶ τὸ ἀξίωμα ἡμῶν νὰ μὴ ἀφανίσωμεν. Πολλάκις ἀπέδειξα ὅτι παραλόγως διστάζετε περὶ τῆς πιθανῆς τοῦ πολέμου ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἤδη θέλω δηλώσει σαφέστερον, καί, ἐπειδὴ μάλιστα θεωρῶ ὑμᾶς παρὰ τὸ εἰκὸς καταπεπληγμένους, κομπωδέστερον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἕνεκα τῆς ναυτικῆς ὑμῶν δυνάμεως οὐ μόνον τῶν συμμάχων ἄρχετε, ἀλλ' ἁπάσης τῆς θαλάσσης, ὅ ἐστιν ὅτι ἐκ τῶν δύο τοῦ κόσμου τούτου στοιχείων, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἑτέρου εἶσθε ἀπόλυτοι κύριοι. Πρὸς τὴν ἀχανῆ ταύτην δύναμιν ἀντιπαραβαλλομένη ἡ πρόσκαιρος χρῆσις τῶν οἰκιῶν ὑμῶν καὶ τῆς γῆς εἶναι πρᾶγμα ἐλάχιστον καὶ τοῦ πλούτου ὑμῶν ἁπλοῦν ἐγκαλλώπισμα, τοσούτῳ ὀλιγώτερον μνείας ἄξιον ὅσῳ, ἅμα διασώσαντες τὴν ἐλευθερίαν, εὐκόλως θέλομεν καὶ τοῦτο ἀναλάβει. Οἱ πατέρες ἡμῶν ἵδρυσαν τὴν ἀρχὴν ταύτην μηδὲν ἔχοντες τῶν πλεονεκτημάτων ὅσα ὑμεῖς νῦν νέμεσθε· μὴ ἀτιμασθῆτε λοιπὸν ἀποβάλλοντες ὅσα ἐκεῖνοι ἐκτήσαντο, ἀλλ' ὁρμήσατε ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς οὐ μόνον διὰ φρονήματος πολλοῦ ἀλλὰ καὶ καταφρονήματος. Ἐπειδὴ ἅπαντες ἀγάλλεσθε διὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως, μὴ φεύγετε τοὺς πόνους δι' ὧν καὶ μόνον δύναται νὰ διατηρηθῇ ἡ τιμὴ αὕτη· μηδὲ νομίσητε ὅτε περὶ ἑνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθε, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ περὶ ὅλων τῶν κινδύνων οὓς παρήγαγεν ὁ κατὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης φθόνος. Δὲν εἶναι τώρα εὔκολον μηδὲ θέλοντες νὰ παραιτήσητε τὴν ἀρχὴν ὑμῶν, διότι ὡς τυραννίδα ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἣν λαβεῖν μὲν ἴσως ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἄδικον, ἀφεῖναι δὲ σήμερον εἶναι βεβαίως ἐπικίνδυνον. Ὅθεν μὴ ὀργίζεσθε κατ' ἐμοῦ τοῦ συμβουλεύσαντος τὸν πόλεμον, διότι ἐπελθόντες οἱ ἐναντίοι ἔπραξαν ὅ,τι ἦτο φυσικὸν νὰ πράξωσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον διότι προσεπῆλθεν ἡ ἀπρόοπτος αὕτη νόσος. Ἠξεύρω ὅτι δι' αὐτὴν ἰδίως μισοῦμαι σήμερον, ἀλλ' ὅμως ὄχι δικαίως, ἐκτὸς ἐάν, ἐπισυμβάντος ἀπροσδοκήτου τινὸς εὐτυχήματος, θελήσητε καὶ τοῦτο εἰς ἐμὲ νὰ ἀποδώσητε. Ἡ πόλις ἡμῶν διὰ τοῦτο μάλιστα ἔχει μέγιστον ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι παραμένει ἀκατάπληκτος ἐν ταῖς συμφοραῖς· ἡ δύναμις αὐτῆς καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς καὶ ἡ εὐπορία αὐτῆς εἶναι τοσαύτη οἵα ἄλλη οὐδέποτε ἄλλοτε ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι· καί, ἂν θέλωμεν νὰ σώσωμεν τὸ ἐπίφθονον ἡμῶν μεγαλεῖον, ἀνάγκη νὰ ὑπομείνωμεν τὸ πρόσκαιρον τοῦτο μῖσος, ὅπερ εἶναι τὸ ἀπαραίτητον παρακολούθημα πάσης ἀειμνήστου δόξης. Πολιτευθῆτε λοιπὸν εἰς τρόπον ἀντάξιον τῆς δόξης ταύτης καὶ δείξατε τὸ θάρρος ἐκεῖνο δι' οὗ καὶ μόνου δύνασθε

νὰ ἀποφύγητε μὲν ἐν τῷ παρόντι τὸ ὄνειδος, νὰ ἀσφαλίσητε δὲ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν τιμὴν ὑμῶν· καὶ μήτε πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικηρυκεύεσθε, μήτε ἄλλως πως δηλώσετε ὅτι ὑπὸ τῶν παρόντων πόνων κατεβλήθητε».

Ὁ Θουκυδίδης διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ ἐπιτήδεια ἐπιχειρήματα καὶ τὸ ἀγέρωχον καὶ πάντολμον ὕφος τοῦ λόγου τούτου, τοῦ ὁποίου δὲν παρεθέσαμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἄχρουν ἰχνογράφημα· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ τὴν φωνήν, τὴν πεποίθησιν, τὸ σχῆμα τοῦ ῥήτορος καὶ τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἡ συνδρομὴ τοσούτων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν προτερημάτων ἐπροξένησεν εἰς τὸ ἀείποτε εὐαίσθητον, τότε δέ, ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ τραυμάτων, ἐξαιρέτως εὐπαθὲς ἐκεῖνο ἀκροατήριον. Ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ἀκαταμάχητος, διότι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, καίτοι ὑπὸ τῆς νόσου ἀνηλεῶς δεκατευόμενοι, ἐπείσθησαν οὐδὲν ἧττον αὖθις εἰς τοὺς λόγους τοῦ Περικλέους καὶ ἀπεφάσισαν, μὴ πέμποντες τοῦ λοιποῦ προτάσεις εἰρήνης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, νὰ ἐξακολουθήσωσι δραστηρίως τὸν πόλεμον. Οὐδεμία ὅμως δύναμις τοῦ λόγου ἠμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ ἐπὶ πολὺ τῆς τῶν πραγμάτων δυνάμεως· καὶ μετ' ὀλίγον οἱ Ἀθηναῖοι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν αὐτῶν, ἐπέπεσον αὖθις κατὰ τοῦ Περικλέους· «ὁ μὲν δῆμος ὅτι ἀπ' ἐλασσόνων ὁρμώμενος ἐστέρητο καὶ τούτων· οἱ δὲ δυνατοὶ καλὰ κτήματα κατὰ τὴν χώραν οἰκοδομίαις τε καὶ πολυτελέσι κατασκευαῖς ἀπολωλεκότες· τὸ δὲ μέγιστον, πόλεμον ἀντὶ εἰρήνης ἔχοντες». Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐχθροί, ὁ Κλέων, ὁ Σιμμίας, ὁ Λακρατίδας, εἰσήγαγον κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ἐπὶ καταχρήσει τῶν δημοσίων καὶ ἐπέτυχον τὴν καταδίκην του εἰς χρηματικὴν ποινὴν κατ' ἄλλους 15, κατ' ἄλλους 50 καὶ κατ' ἄλλους 80 ταλάντων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἤλπισαν ὅτι θέλουσιν ἀποκλείσει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ πάσης ἀρχῆς. Καί, ἐνῷ ὡς πολίτης καὶ ὡς δημόσιος λειτουργὸς ὑφίστατο τὴν δεινὴν ταύτην προσβολήν, ὑπέκυπτε συγχρόνως καὶ ὡς ἄνθρωπος εἰς τὰ οἰκτρότατα τῶν παθημάτων. Ἡ ἀμείλιχος νόσος, ἥτις οὐδενὸς ἐφείδετο, οὔτε μικρῶν οὔτε μεγάλων, εἶχεν ἁρπάσει τοὺς ἀρίστους τῶν φίλων του, πολλοὺς συγγενεῖς, αὐτὴν τὴν ἀδελφήν του, αὐτοὺς τοὺς δύο υἱούς του, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ὁ δέ, τοσάκις παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἀπαιτήσας καρτερίαν καὶ μεγαλοψυχίαν, δὲν ἐφάνη τῷ ὄντι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνάξιος τῶν λόγων καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀντέσχε γενναίως εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους ἰδίας συμφοράς· ἀλλά, ὅτε εἶδεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀγαπητὸν Πάραλον νεκρὸν καὶ ἐπλησίασεν ἵνα ἐπιθέσῃ εἰς τὴν προσφιλῆ ἐκείνην κεφαλὴν στέφανον, δὲν ἠδυνήθη ὁ δυστυχὴς νὰ κρατηθῇ καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς θλίψεως ἔκλαυσε πικρῶς.

Ὁ δῆμος, ὅστις εἶδεν ὁπόσον οἱ διάδοχοί του ἦσαν κατώτεροι αὐτοῦ, δὲν ἐβράδυνε μὲν νὰ τὸν ἱκανοποιήσῃ διὰ τὴν γενομένην καταδίκην· καὶ κατὰ τὸν Αὔγουστον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 430 ἔτους ἐχειροτόνησεν αὐτὸν στρατηγόν, ἐπιτρέψας αὐτῷ αὖθις πάντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὁ μακρὸς καὶ ἔνδοξος ἐκεῖνος βίος, ὅστις εἶχε τότε ὑπερβάλει πολὺ τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος, δαπανηθεὶς ὁλόκληρος εἰς τὴν τῆς πατρίδος ὑπηρεσίαν, ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ Περικλῆς ἐπέζησεν ἔτι ἐνιαυτόν, δὲν φαίνεται ὅμως πράξας τι λόγου ἄξιον εἰς τὸ διάστημα τοῦτο· τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ 429 ἀπέθανεν οὐχὶ ὑπὸ ὀξέος κρούσματος τῆς ἐπιδημικῆς νόσου (¹), ἀλλ' ὑπὸ πυρετοῦ κρυφοῦ, ὅστις κατὰ

(¹) Προβλ. Πλουτ. Β. Περικλ. 38· «Τότε δὲ τοῦ Περικλέους ἔοικεν ὁ λοιμὸς λαβέσθαι λαβὴν οὐκ ὀξεῖαν, ὥσπερ ἄλλων, οὐδὲ σύντονον, ἀλλὰ βληχρᾷ τινι νόσῳ καὶ μῆκος ἐν ποικίλαις ἐχούσῃ μεταβολαῖς διαχρωμένην τὸ σῶμα σχολαίως καὶ ὑπερείπουσαν τὸ φρόνημα τῆς ψυχῆς».

...ΙΝΩΝ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟΝ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΤΟΥ ΞΑΝΘΙΠΠΟΥ

Ἄλαν Στοῦαν

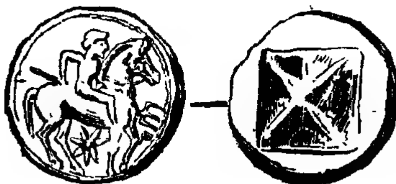
(... 240)

μικρὸν ἠνάλωσεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις. Ἡ ἀσθένεια αὕτη καὶ τὰ πολλὰ ἠθικὰ παθήματα, ὅσα ἀπό τινος ὑπέστη, παντάπασιν, ὡς φαίνεται, κατέβαλον καὶ τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός· οἱ δὲ φίλοι του, προσερχόμενοι νὰ ἐρωτήσωσι πῶς ἔχει, ἀπορoῦντες ἔβλεπον αὐτόν, τὸν ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνώτερον πάσης προλήψεως, δεικνύοντα περίαπτον ὑπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τον τράχηλόν του περιηρτημένον. Οὐδὲ τότε ὅμως ὁ ἀστὴρ ἐκεῖνος εἶχε σβύσει ἐντελῶς,ἀλλ' ἠκτινοβόλει ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις·διότι, λέγεται ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμάς,ἐνῷ οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν καὶ οἱ σῳζόμενοι τῶν φίλων,περικαθήμενοι περὶ τὴν κλίνην του, ἐλάλουν περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν τροπαίων, νομίζοντες ὅτι δὲν ἀκούει πλέον οὐδ' αἰσθάνεται, αὐτὸς ἐγερθεὶς αἴφνης καὶ στραφεὶς πρὸς αὐτούς· «Θαυμάζω, εἶπεν, ὅτι ἐπαινεῖτε καὶ μνημονεύετε πράγματα τὸ ὁποῖα, ὄντα ἐν μέρει τύχης ἔργα, κατωρθώθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων πολλῶν στρατηγῶν· τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον λησμονεῖτε, τοῦτο, ὅτι ἐξ αἰτίας μου οὐδείς ποτε τῶν Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιεβάλετο».

Τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους στάδιον συμπίπτει μὲ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ μὲ τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς παρακμῆς αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ διότι ὁ Θουκυδίδης ὀλίγον διέτριψε περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Ἀθηνῶν πολιτεύματος εἶναι δυσκολώτατον νὰ προσδιορισθῇ ἂν καὶ μέχρι τίνος ὁ Περικλῆς συνετέλεσεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν συμπλήρωσιν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Κίμωνος. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν ποικίλαι καὶ ἀντιφατικώταται ἐπεκράτησαν ἀνέκαθεν γνῶμαι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρός. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς τὰ πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ὀφείλουσι πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ἐξάγεται ὅμως ἐνταῦτῷ, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρξεν ἀναίτιος τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθουσῶν συμφορῶν. Ἡ ἐξαχρείωσις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὰς μισθοδοτικὰς τοῦ Περικλέους διατάξεις, τὴν δὲ κατάλυσιν τῆς ἡγεμονίας ἐπέφερεν ὁ ὑπὸ τοῦ Περικλέους πάλιν προκληθεὶς πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ὅ,τι μόνον δύναται νὰ εἴπῃ τις εἶναι ὅτι ἴσως καὶ αἱ μισθοδοσίαι, καθάπερ ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν, ἦσαν ἀπαραίτητοι καὶ ὁ πόλεμος, καθάπερ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ὁπωσδήποτε ἀναπόφευκτος. Ζήτημα ὅμως θέλει πάντοτε μένει ἂν ἡ μὲν συμπύκνωσις τοῦ δήμου περὶ τὴν πολιτείαν δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ καὶ ἄνευ τῶν μισθοδοσιῶν, ἤτοι διὰ μόνων τῶν κληρουχιῶν καὶ τῶν δημοσίων ἔργων, ὁ δὲ πόλεμος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτραπῇ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ μακρόν, μάλιστα ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, παρεχώρησαν εἰς τὴν Σπάρτην πᾶσαν τὴν ἠπειρωτικὴν ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἂν κατ' ἀμφότερα ταῦτα τὸ πολίτευμα τοῦ Περικλέους εἶναι ἐπιδεκτικὸν καταχρίσεως οὐδὲν ἧττον τὸ ὄνομα αὐτοῦ θέλει ἀείποτε ἀναμιμνήσκει τὴν ἐνδοξοτάτην ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ Περικλῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ τελείου δημοσίου ἀνδρὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ Θεμιστοκλῆς διετέλεσεν ἴσως μεγαλύτερος πολιτικός· ὁ Κίμων βεβαίως μεγαλύτερος στρατηγός· ὁ Δημοσθένης μεγαλύτερος ῥήτωρ· ἀλλὰ μόνος ὁ Περικλῆς ὑπῆρξεν ἐνταῦτῷ καὶ πολιτικὸς καὶ στρατηγὸς καὶ ῥήτωρ μέγας. Καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἅπαντα σύναμα ταῦτα τὰ προτερήματα, διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ ἀθλήσῃ εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον ἐπὶ 40 ὅλα ἔτη, καὶ ἐκ τούτων ἐπὶ 15 νὰ μοναρχήσῃ τῆς πόλεως, ἐνῷ,ἀπὸ Μιλτιάδου μέχρι Φωκίωνος,ὅλων τῶν ἄλλων ἐν Ἀθήναις πρωταγωνιστῶν τὸ στάδιον διεκόπη οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βιαίως. Σημειωτέον δὲ ὅτι

ὁ Περικλῆς δὲν διετηρήθη οὕτω χαριζόμενος εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ κολακεύων καὶ δημοκοπῶν· διετηρήθη καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς πειθαρχίαν, τοσοῦτο μᾶλλον θαυμαστὴν ὅσῳ ἐνταῦθα συνεδυάζετο ἔτι μετὰ τῆς ἀληθεστάτης ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τί ἔπραξε τοιοῦτος ὢν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄρξας; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πολιτείαν νέαν, ὡς ὁ Σόλων· ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πόλιν νέαν, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς· ὅτι δὲν ἐδημιούργησεν ἡγεμονίαν νέαν ὡς ὁ Κίμων. Ἔπραξέ τι ὅμως οὐδὲν ἧττον τῆς δημιουργίας μέγα καὶ ἀξιάγαστον· ἐρρύθμισε πολυειδῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν συνετήρησε τὴν ὑφισταμένην πολιτείαν καὶ ἡγεμονίαν, ὅσον ἦτο δυνατὸν ἴσως νὰ ρυθμισθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσι, τὴν δὲ πόλιν κατεκόσμησε διὰ τῶν ἀριστοτεχνημάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα καὶ μόνα ἤθελον ἀρκέσει ἵνα καταστήσωσιν ἀθάνατον τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Νόμισμα Ποτιδαίας

(Ποσειδῶν Ἵππειος καὶ κοῖλον τετράγωνον)

Ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους τοῦ πολέμου μέχρι τοῦ ἑβδόμου, παρεκτὸς τῶν ἀμοιβαίων δῃώσεων, συνέβησαν καί τινα γεγονότα μᾶλλον λόγου ἄξια ἀλλ' ὄχι ἐπιτήδεια νὰ φέρωσι τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 429 οἱ Ἀθηναῖοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Ποτιδαίας· ἀφ' ἑτέρου οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 429 εἶχον πολιορκήσει τὰς Πλαταιάς, ἠνάγκασαν αὐτὰς νὰ παραδοθῶσι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 427. Ἐν τῷ μεταξύ, ἤτοι τῷ 428, ἀπέστη ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ νῆσος Λέσβος, ἥτις ὅμως, καίτοι ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς στόλος πελοποννησιακός, ὑπετάχθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, ἀλλὰ πρὶν ἢ παραδοθῶσιν οἱ Πλαταιεῖς καὶ πρὶν ἢ ὑποταχθῇ ἡ Λέσβος, οἱ ἀριστοκρατικοὶ τῆς Κερκύρας ἤλπισαν, τῇ συνδρομῇ τῶν Πελοποννησίων, νὰ καταβάλωσι τοὺς ἀντιπάλους δημοκρατικούς· καὶ ἐπεκράτησαν μὲν ἐπὶ μικρόν, καὶ ἀφοῦ δέ, προσελθόντος ἰσχυροῦ ἀττικοῦ στόλου εἰς Κέρκυραν ἐνικήθησαν, ἀντέστησαν οὐδὲν ἧττον ἔτι ἐπὶ δύο ἐνιαυτοὺς καταλαβόντες ἰσχυρὸν τῆς νήσου χωρίον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν τῷ 425. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως οἱ Ἀθηναῖοι ἐφαίνοντο θριαμβεύοντες ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν εἶχον ὅσον ἤλπισεν ὁ Περικλῆς καλῶς. Ἡ μὲν ἅλωσις τῶν Πλαταιῶν ἀντεστάθμιζε βεβαίως τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ποτιδαίας, αἱ δ' ἐπανειλημμέναι στάσεις τῆς Λέσβου καὶ τῆς Κερκύρας κατεδείκνυον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας. Ναὶ μὲν αἱ στάσεις αὗται κατεβλήθησαν ἀλλ' ἐὰν ἤθελον πολλαπλασιασθῆ ἦτο ἆρά γε πιθανὸν ὅτι θέλουσι πάντοτε καταβάλλονται; Καὶ ἔπειτα ἤδη ἐν ἔτει τετάρτῳ τοῦ πολέμου ἐκ τοῦ ἀποθεματικοῦ τῶν 6000 ταλάντων εἶχον ἀναλωθῆ 5000, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μυτιλήνης, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς ἑαυτοὺς ἔκτακτον εἰσφορὰν ταλάντων 200, καί, τὸ χειρότερον, ἔπεμψαν μοῖραν στόλου αὐτῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας ἵνα δι' ἁρπαγῆς πορισθῶσι χρήματα. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ Πελοποννήσιοι, τῶν ὁποίων ἡ κατὰ ξηρὰν ὑπεροχὴ ἦτο ἀναμφισβήτητος, οὐδὲ κατὰ θάλασσαν ἔμενον ἀργοί, οὐ μόνον πέμψαντες ἐπικουρίας καὶ εἰς Λέσβον καὶ εἰς Κέρκυραν ἀλλὰ καὶ ἐκ παρατάξεως τολμήσαντες νὰ ναυμαχήσωσι, περὶ Ναύπακτον, ἐν ἔτει τρίτῳ τοῦ πολέμου, πρὸς Φορμίωνα, τὸν ἐπιτηδειότατον τῶν τότε ναυάρχων τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις οἱ Πελοποννήσιοι οὐδὲν κατώρθωσαν, ἀλλὰ νικώμενοι ἐγυμνάζοντο, γυμναζόμενοι δὲ ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ

ἀποβῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐθεώρουν ἀποκλειστικὸν αὐτῶν κτῆμα.

Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν δυστυχημάτων ἦτο ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔλαβεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσούτῳ ἄγριον καὶ καταστρεπτικὸν χαρακτῆρα ὥστε Ἀθηναῖοί τε καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἀναλώσωσιν ἐν αὐτῷ ἁπάσας τὰς ὑλικὰς ἅμα καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Εἴδομεν ὅτι οἱ Πλαταιεῖς ἐθανάτωσαν τοὺς ὑπ' αὐτῶν ζωγρηθέντας 180 Θηβαίους. Οἱ Πελοποννήσιοι πάλιν, γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως ταύτης, ἐθανάτωσαν μὲν ὅλους τοὺς παραδοθέντας ὑπερμάχους αὐτῆς 200 Πλαταιεῖς καὶ 25 Ἀθηναίους, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας, τὴν δὲ πόλιν παρέδωκαν εἰς τοὺς ἀμειλίχους Θηβαίους, οἵτινες αὐτὴν μὲν κατέβαλον εἰς ἔδαφος, τὴν δὲ γῆν αὐτῆς ἀπεμίσθωσαν. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι, κατατροπώσαντες τοὺς Μυτιληναίους, ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσι μὲν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς ἀνακτηθείσης πόλεως, νὰ ἀνδραποδίσωσι δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας. Καὶ ἐτροπολόγησαν μὲν τὴν ἔπιοῦσαν κατά τι τὴν φοβερὰν ταύτην ἀπόφασιν, περιορίσαντες τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς μόνους τοὺς πρωταιτίους, ἀλλ' οἱ φονευθέντες ὡς πρωταίτιοι συνεποσώθησαν εἰς 1000 περίπου ἄνδρας. Ὁμοίως εἰς τὰς ἐν Κερκύρᾳ στάσεις οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ δημοκρατικοὶ ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἀνηλεεῖς καὶ ἀναριθμήτους ἀμοιβαίας σφαγάς· ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ἔξωσιν τῶν Αἰγινητῶν ἀπὸ τῆς πατρίδος, ἀπεβιβάσθησαν τῷ 424 εἰς Θυρέαν καὶ ἐκπορθήσαντες καὶ κατακαύσαντες τὸ νέον τοῦτο ἄσυλον τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων ἀπήγαγον ἔπειτα εἰς Ἀθήνας τοὺς περισωθέντας Αἰγινήτας καὶ ἅπαντας ἐνταῦθα ἀπέκτειναν.

Ὁ πόλεμος λοιπὸν οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι φονικώτερος, ἐπαγόμενος τὸν θάνατον ὄχι μόνον τῶν εἰς μάχας καὶ πολιορκίας πιπτόντων ἀλλὰ συνήθως καὶ ὅλων σχεδὸν τῶν νικωμένων. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων τινῶν χιλιάδων πολιτῶν εὐκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὁπόσην ὑλικὴν ζημίαν ἔπασχον ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου διεξαγωγῆς· ἤδη ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν οἱ ἀρχαῖοι Πλαταιεῖς καὶ Αἰγινῆται, οἱ κατὰ Περσῶν περιφανῶς ἀγωνισθέντες, σχεδὸν ἐξωντώθησαν, οἱ δὲ Κερκυραῖοι καὶ οἱ Μυτιληναῖοι κατὰ τὸ ἥμισυ ἴσως ἀπωλέσθησαν.

Ἀλλ' ἡ ὑλικὴ αὕτη ζημία, ὅσῳ μεγάλη καὶ ἂν θεωρηθῇ, ἦτο μικρὰ παραβαλλομένη πρὸς τὴν φοβερὰν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τότε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἐπειδὴ εἰς πᾶσαν πόλιν ὑπῆρχον ἀνέκαθεν δύο πολιτικαὶ μερίδες, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ οἱ δημοκρατικοί, ἤδη δὲ τοὺς μὲν ἀριστοκρατικοὺς ὑπεστήριξαν δι' ὅπλων οἱ Λακεδαιμόνιοι, τοὺς δὲ δημοκρατικοὺς δι' ὅπλων ὁμοίως οἱ Ἀθηναῖοι, αἱ δύο αὗται μερίδες, ἕνεκα τῆς ἀδιαλείπτου ἐπικειμένης ἐνόπλου ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἀπέβαλον ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διενέξεων, διεξαγομένων διὰ τῶν νομίμων συνταγματικῶν τρόπων, καὶ κατήντησαν ἀληθῆ στρατόπεδα διὰ πάσης βίας καὶ παρανομίας ἀνταγωνιζόμενα. Ἐντεῦθεν δύο εἰδῶν ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἰς γενικός, μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου, καὶ εἰς μερικός, ἢ μᾶλλον ἄπειροι μερικοί, καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἑλληνίδα πόλιν, μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς· ἐντεῦθεν ἡ πολιτική, ἡ ἔννομος κοινωνία, ἡ διὰ τοσούτων αἰώνων καὶ ἀγώνων μορφωθεῖσα, παρ' ὀλίγον ἐξέλιπεν, ἡ δ' Ἑλλὰς ἐκινδύνευε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς κατάστασιν χείρονα τῆς ἀρρύθμου καὶ ἀθέσμου ἐκείνης κοινωνίας ἣν εἴδομεν ἐπικρατήσασαν ἐπὶ τῶν

ἡρωικῶν χρόνων. Διότι νόμος δὲν ἴσχυε πλέον, νόμος κατέστη τὸ κράτος τοῦ δυνατωτέρου καὶ τοῦ πονηροτέρου·αὗται αἱ ἰδιωτικαὶ συναλλαγαὶ ἀναφανδὸν παρεβιάζοντο,αὐτοὶ οἱ φιλικοὶ καὶ συγγενικοὶ δεσμοὶ ἐξελύθησαν.Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνοσιουργία προέβη μέχρι καὶ τοῦ νὰ θέλῃ νὰ αἰτιολογῇ καὶ δικαιολογῇ τὴν τοιαύτην ἀνατροπὴν ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων αὗται αἱ λέξεις μετέβαλον τὰς συνήθεις αὐτῶν σημασίας,καὶ ἡ ρητορικὴ τέχνη ἠγωνίσθη ἤδη, διὰ πάσης σοφιστείας, νὰ παραστήσῃ τὸ δίκαιον ὡς ἄδικον καὶ τὸ ἄδικον ὡς δίκαιον· τὰ δ' ὀνόματα τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἀπέβησαν ἐπὶ τέλους ἁπλαῖ προφάσεις ἀμοιβαίας ἐχθροπραξίας καὶ ἁρπαγῆς, ὥστε ὁ ἀνίερος ἐκεῖνος πόλεμος οὐ μόνον ἐνόθευσε τὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτικῶν μερίδων ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατέστρεψε τὰ ὄργανα ταῦτα, διὰ τῆς ἐννόμου ἐνεργείας τῶν ὁποίων διατηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ζωὴ πάσης ἐλευθέρας πολιτείας. Ὁ Θουκυδίδης περιέγραψε τὰ συμπτώματα τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου, ἥτις ἐπέρωτο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, μεθ' ὅσης ἀκριβείας εἶχε περιγράψει τὴν λοιμικὴν νόσον τὴν μαστίσασαν πρὸ ὀλίγου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἂν καὶ ἡ περὶ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀναρχίας ἔκθεσίς του εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἓν τῶν ἀσαφεστάτων μερῶν τῆς ἐπὶ σαφηνείᾳ ἐν γένει μὴ διακρινομένης συγγραφῆς του. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀναρχία αὕτη δὲν ἐμίανεν ἐξ ἴσου ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ποὺ ἀπέβη ὀλεθριωτέρα, ποὺ ὀλιγώτερον ὀλεθρία· ποὺ ἀνεφάνη πρωιμώτερον, ποὺ βραδύτερον· ἀλλὰ τὸ γενικὸν τοῦ ἱστορικοῦ σκιαγράφημα προδήλως προέθετο νὰ παραστήσῃ ἐν κεφαλαίῳ τὴν ὅλην τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν. Μὴ νομίσωμεν δὲ πάλιν ὅτι τοιαῦτά τινα δὲν συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη. Αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορικὴ καὶ προφητικὴ μεγαλοφυΐα ἤξευρε τά τε παρόντα νὰ κρίνῃ ἀκριβῶς καὶ τὰ μέλλοντα ἀσφαλῶς νὰ διακρίνῃ, λέγει, ἐν προοιμίῳ τῆς ἀπαισίας αὐτοῦ εἰκόνος, ταῦτα πάντα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον «γιγνόμενα καὶ ἀεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ». Καὶ τῳόντι παντοῦ σχεδὸν καὶ πάντοτε αἱ ἐμφύλιοι διενέξεις ἐπήγαγον ὅμοια ἢ ἀνάλογα ἀποτελέσματα· ἀπόδειξις, ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν μέχρι τοῦ μέσου αἰῶνος, αἱ τραγικαὶ σκηναὶ αἵτινες συνέβησαν, κατὰ τὴν 16 καὶ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα μ. Χρ., ἕνεκα θρησκευτικῶν διενέξεων, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Ὁλλανδίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἱσπανίαν· ἀπόδειξις αἱ ἔτι τραγικώτραι ἴσως σκηναὶ τῆς γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως, περὶ αὐτὰ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἄν, διὰ τῆς εὐεργετικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνεργείας, ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ κοινωνία φαίνεται μετριάζουσα τὰ πάθη αὐτῆς καὶ λαμβάνουσα ἕξεις φιλανθρωποτέρας καὶ ἠπιωτέρας, ἔθνη ὅμως σύγχρονα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστότατα ἀνεδείχθησαν εἰς παραπλησίας περιστάσεις πολὺ ἀγριώτερα τῶν προπατόρων ἡμῶν· διότι οἱ Καρχηδόνιοι λ. χ. καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῶν παραφοραῖς, δὲν ἠρκοῦντο εἰς δῃώσεις, δημεύσεις καὶ σφαγάς, ἀλλ' ἐπετηδεύοντο νὰ αὐξήσωσι τὰς συμφορὰς τῶν θυμάτων δι' ἀκρωτηριασμῶν, διὰ σταυρώσεων καὶ ἄλλων τοιούτων βασανιστηρίων.

Τελευταῖον ἐν ἔτει 425 ἐπῆλθε γεγονὸς τὸ ὁποῖον προπαρεσκεύασε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον, κατὰ τὸ σύνηθες, εἰς τὴν Ἀττικήν, ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἆγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Λέγομεν κατὰ τὸ σύνηθες, διότι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου σχεδὸν κατ' ἔτος ἐπανελάμβανον τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην· μόνον κατὰ τὸ τρίτον καὶ τὸ ἕκτον ἔτος παρέλιπον αὐτήν· κατὰ μὲν τὸ τρίτον διότι ἐφοβήθησαν τὸν λοιμὸν καὶ διότι ἔσπευδον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Πλαταιῶν, κατὰ δὲ τὸ ἕκτον διότι, ὄντος ἤδη τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ ἰσθμῷ,

ἐγένοντο πολλοὶ σεισμοί, οἵτινες ὑπελήφθησαν ὡς κακὸς οἰωνὸς καὶ ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους τότε ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἕβδομον τοῦτο ἔτος ἡ ἐπιδρομὴ δὲν διήρκεσε πολύ, μόλις δεκαπέντε ἡμέρας, ἐν μέρει διότι ἐγένετο πρωιμώτατα. Ὥστε, τοῦ σίτου ἔτι χλωροῦ ὄντος, ἐστερήθη τὸ στράτευμα τροφῶν καὶ πρὸς τούτοις ἐπίεσεν αὐτὸ χειμὼν ἐπισυμβὰς ἔκτακτος· ἐν μέρει διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι, καὶ Ἆγις ὁ βασιλεὺς ἔλαβον ἐν τῷ μεταξὺ εἴδησιν σπουδαιοτάτην ἐμβαλοῦσαν αὐτοὺς εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν καὶ ἀναγκάσασαν νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπάνοδον.

Τῳόντι συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἶχον ἐκπλεύσει ἐκ Πειραιῶς τεσσαράκοντα νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Σικελίᾳ ὀπαδῶν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα εἶχε διαταχθῆ πρὸς τούτοις διερχομένη διὰ Κερκύρας νὰ βοηθήσῃ τοὺς αὐτόθι δημοκρατικούς, οἵτινες τότε δὲν εἶχον εἰσέτι καταβάλει ὁλοσχερῶς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν ἀριστοκρατικούς. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ δύο κύριοι σκοποὶ δι' οὓς ἐξέπλευσεν ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα, ἔλαβεν ὅμως καὶ τρίτην τινὰ παραγγελίαν ἐν παρόδῳ μὲν δοθεῖσαν ἀλλ' ἀναδειχθεῖσαν σπουδαιοτάτην.

Ὑπῆρχε τότε ἐν Ἀθήναις στρατιωτικὸς ἀνήρ, ὁ Δημοσθένης, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὁ ἐπιτηδειότατος καὶ μεγαλεπηβολώτατος τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὅπως ὁ Φορμίων ἦτο ὁ τῶν ναυάρχων αὐτῆς ἐπιφανέστατος. Ὁ Δημοσθένης εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀριστεύσει λαμπρῶς εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν, ὡς προείπομεν, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀκαρνᾶνες· ἀντίπαλοι δὲ τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Δημοσθένης, τολμηρότερον τοῦ δέοντος ἐμβαλὼν εἰς τὴν δυσπρόσοδον τῶν Αἰτωλῶν χώραν, ἔπαθεν ἧτταν δεινήν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον θαυμασίως ἠνώρθωσε τὸ πρῶτον ἁμάρτημα οὐ μόνον διασώσας τὴν Ναύπακτον ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐπιθέσεως τῶν Αἰτωλῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων ἀλλὰ δραμὼν μετὰ τῶν Ἀκαρνάνων καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, καθ' οὗ ὥρμησαν ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται· ἐκεῖ δέ, περὶ Ὄλπας, αἵτινες ἀπεῖχον τοῦ Ἄργους πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους, τοσοῦτον ὁλοσχερῶς κατετρόπωσε τοὺς ἀντιπάλους ὥστε οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθωσι τεταπεινωμένοι εἰς τὰ ἴδια οἱ δὲ Ἀμβρακιῶται νὰ συνομολογήσωσι συνθήκας ἐπωφελεστάτας εἰς τοὺς Ἀκαρνᾶνας. Ἐντεῦθεν μέγα ἀπέβη τοῦ Δημοσθένους τὸ ἀξίωμα ἐν Ἀθήναις· ἐντεῦθεν δὲ καὶ μέγα τι βούλευμα συνέλαβεν ὁ στρατηγὸς οὗτος ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς τοὺς ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίους. Τὸ δὲ βούλευμα ἦτο νὰ καταλάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίκαιρόν τι κατὰ τὴν Μεσσηνίαν χωρίον, ἵνα ἐκεῖθεν, τῇ συμπράξει τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων καὶ τῶν Μεσσηνίων ὅσοι, ὡς δοῦλοι τῆς Σπάρτης μένοντες ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ἐπεζήτουν πᾶσαν ἀφορμὴν στάσεως, πιέσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ καὶ παραλύσωσιν οὕτω πᾶσαν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τοσούτῳ σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ τὸ ὁποῖον ἄπορον εἶναι, ὡς πολλάκις παρετηρήσαμεν, πῶς οὔτε εἰς τὸν νοῦν τοῦ Περικλέους εἶχεν ἐπέλθει οὔτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς μέχρι τοῦ ἑβδόμου τούτου ἔτους ἐμελετήθη ἐν Ἀθήναις, οὐδὲ τότε φαίνεται τυχὸν ἐξαιρέτου τινὸς ἐπιδοκιμασίας καὶ προσοχῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· διότι δὲν ἀπεστάλη εἰδική τις ἐπὶ τούτῳ στρατεία ἀλλ' ἁπλῶς ἐπετράπη εἰς τὸν Δημοσθένην, ἐπιβάντα ὡς ἰδιώτην εἰς τὴν ναυτικὴν μοῖραν ἥτις κυρίως ἐξεπέμπετο εἰς Κέρκυραν καὶ Σικελίαν, νὰ μεταχειρισθῇ, ἐὰν θέλῃ, τὰ πλοῖα ταῦτα καθ' ὁδόν, εἴς τινα περὶ τὴν Πελοπόννησον ἐπιχείρησιν.

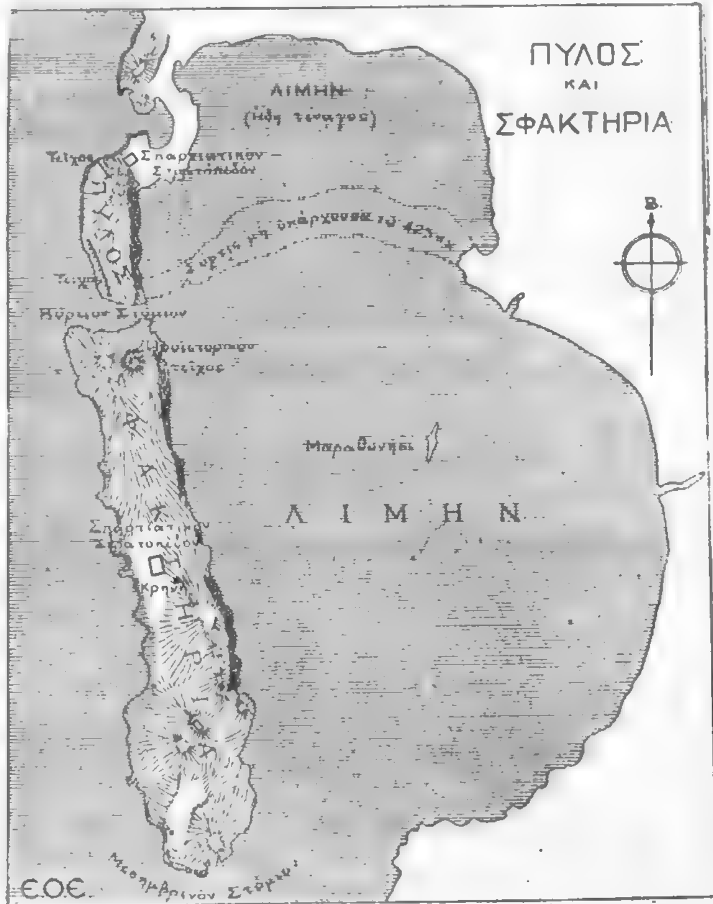
Ὅτε λοιπὸν ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὸν Σοφοκλέα μοῖρα ἔφθασεν εἰς τὴν δυτικὴ·

μεσημβρινωτέραν παραλίαν τῆς Λακωνικῆς κατέναντι τῆς Πύλου, ὁ Δημοσθένης προέτεινε νὰ ἀποβῶσιν αὐτόθι, νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ ἔπειτα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν· ἀλλ' οἱ δύο στρατηγοὶ ἀπεποιήθησαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως ταύτης καὶ ἠθέλησαν νὰ προχωρήσωσιν, ὅτε κατ' εὐτυχίαν τρικυμία ἐπισυμβᾶσα ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Πύλον. Τίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν γνωρίζει τὴν θέσιν τοῦ εὐρυχώρου ἐκείνου λιμένος ἐν ᾧ, τῇ 8ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1827 ἔτους, οἱ στόλοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας κατατροπώσαντες τὴν ἡνωμένην τουρκοαιγυπτιακὴν ναυτικὴν δύναμιν καθηγίασαν, διὰ τοῦ αἵματος τῶν κρατίστων τῆς γῆς ἐθνῶν, τὴν αὐτονομίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος; Τὸν ἐν εἴδει ἡμισελήνου σχηματιζόμενον τοῦτον λιμένα ἀσφαλίζει ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἡ ἐκ τοῦ ἑνὸς αὐτοῦ κέρατος μέχρι τοῦ ἄλλου ἁπλουμένη ἐπιμήκης νῆσος Σφακτηρία, ἥτις καὶ αὐτὴ ἀπέβη ὀνομαστὴ εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν· διότι ἐκεῖ, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἔτους, ἔδραμον πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἄνδρες, Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες, ἠπειρῶται καὶ ναυτικοί, στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοί, ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰς πρώτας τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφόδους· καὶ ἐκεῖ τότε ἔπεσον ἐνδόξως ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ Σταῦρος Σαχίνης· ἐκεῖ ὁ Σαντα-Ρόζας· ἐκεῖ ὁ Τσαμαδός· ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἐπὶ τοῦ πλοίου «ἡ Ἀθηνᾶ», τοῦ διασχίσαντος ἔπειτα ἐν θριάμβῳ ὁλόκληρον τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἕνεκα τῆς προκειμένης Σφακτηρίας ὁ λιμὴν τῆς Πύλου ἔχει δύο στόμια, τὸ μὲν βόρειον τὸ δὲ μεσημβρινόν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀμφότερα ἔπαθον, ὡς φαίνεται, διὰ τοῦ χρόνου οὐσιώδη τινὰ ἀλλοίωσιν. Διότι σήμερον ἡ μεσημβρινὴ εἴσοδος ἔχει πλάτος 1,200 περίπου μέτρων καὶ βάθος ὕδατος παραλλάττον μεταξὺ 5, 7, 28 καὶ 33 ὀργυιῶν, ἐνῷ, κατὰ Θουκυδίδην, τὸ πλάτος αὐτῆς ἦτο τοσοῦτο μόνον ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι δι' αὐτῆς ἐκ παραλλήλου εἰμὴ 8 ἢ 9 τριήρεις· τὸ δὲ τῆς βορείου εἰσόδου πλάτος εἶναι σήμερον 130 περίπου μέτρων καὶ τὸ βάθος τοῦ ὕδατος δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 48 δακτύλους· διότι ἡ εἴσοδος αὕτη φράσσεται ἤδη ὑπὸ σύρτεως, ἐνῷ τὸ πάλαι, κατὰ Θουκυδίδην, ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν ἐντεῦθεν δύο τριήρεις, ὅπερ προϋποτίθησι πολὺ μεγαλύτερον βάθος ὕδατος. Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς κατέναντι Πελοποννήσου παραλία, ἡ ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων τοσοῦτον λαμπρὰ διὰ τὴν ἀκμάζουσαν τότε αὐτόθι Πύλον, ἦτο ἤδη ἔρημος καὶ ἀκαλλιέργητος, ἕνεκα τῆς τυραννίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἥτις εἶχε φυγαδεύσει τοὺς κατοίκους καὶ ἐξαφανίσει πᾶν ἴχνος βιομηχανίας καὶ γεωργίας.

Οὕτως εἶχε τὸ χωρίον τοῦτο ὅτε κατέφυγον εἰς αὐτό, διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν τρικυμίαν, αἱ ἀττικαὶ νῆες. Τότε ὁ Δημοσθένης ἐπανέλαβε τὴν περὶ ἀποβάσεως πρότασίν του, ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ καὶ πάλιν ἀπέκρουσαν αὐτήν, λέγοντες ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἔχει πολλὰς ἐρήμους ἄκρας, τὰς ὁποίας δύναται οὗτος νὰ καταλάβῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ καταδαπανᾷ τῆς πόλεως τὰ χρήματα. Κατ' εὐτυχίαν ὅμως πάλιν, ἐπειδὴ ἐπέμενεν ἡ τρικυμία καὶ παρετείνετο οὕτως ἡ ἐν τῷ λιμένι διατριβὴ τῶν πλοίων, αὐτοὶ οἱ στρατιῶται τελευταῖον βαρυνθέντες τὴν ἀργίαν ἐπεχείρησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὸ βούλευμα τοῦ Δημοσθένους· καὶ οὕτως ἀνηγέρθη ἐκ τοῦ προχείρου μικρὸν ὀχύρωμα ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς παραλίας, παρὰ τὸ βόρειον ἤτοι τὸ στενώτερον τοῦ λιμένος στόμιον, εἰς θέσιν καλουμένην ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων Κορυφάσιον, θεωρηθεῖσαν δὲ ἐπιτηδειοτάτην ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους διά τε τὸ φύσει ὀχυρὸν αὐτῆς καὶ διότι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα κρήνη καλοῦ ὕδατος. Ἀπετελέσθη δὲ τὸ ἔργον ἐν ἡμέραις ἕξ, καὶ τότε ὁ Εὐρυμέδων, καταλιπὼν αὐτόθι τὸν Δημοσθένην μετὰ πέντε πλοίων, ἀπέπλευσε μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ Κέρκυραν.

Τὸ δὲ ὀχύρωμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις μετὰ τοσαύτης μὲν ὀλιγωρίας ἀπεφασίσθη ἐν Ἀθήναις μετὰ τοσαύτης δὲ δυστροπίας διεξήχθη ἐν Πύλῳ ὑπὸ τῶν στρα-

τηγῶν, ἔμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προκαλέσῃ σωτήρια διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀποτελέσματα. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἆγις, ὅστις εἶχεν ἐμβάλει εἰς τὴν Ἀττικήν, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ μεθ' ἅπαντος τοῦ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἴδια, ἅμα πληροφορηθεὶς τὸ τολμηρὸν τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου ἔργον· ἐνταῦτῷ δὲ καὶ ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων, ὅστις εἶχε σταλῆ εἰς Κέρκυραν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τοὺς ἀνθισταμένους ἔτι αὐτόθι ἀριστοκρατικούς, διετάχθη νὰ ἀνακάμψῃ ὅτι τάχιστα εἰς Πύλον, ὥστε οἵ τε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἐν τῷ ἅμα ἀνεκουφίσθησαν ἐκ τῶν τοῦ πολέμου δεινῶν. Ἀλλ' ἐνταῦτῷ τὰ κατὰ τὸν Δημοσθένην ἀπέβησαν δεινότατα· διότι μὴ ἔχων εἰμὴ πέντε τριήρεις καί τινας προσελθόντας Μεσσηνίους ἐθελοντὰς εἶδεν ἀπὸ τῆς ἐρήμου αὐτοῦ ἄκρας 43 τριήρεις τῶν πολεμίων εἰσερχομένας εἰς τὸν λιμένα, ἅπασαν δὲ τὴν παραλίαν καλυφθεῖσαν ὑπὸ μαχητῶν, τοὺς ὁποίους ἡ κατὰ πρῶτον ἐκπλαγεῖσα διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ ἀκούσματος Σπάρτη ἔσπευσε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος. Δὲν ἀπέβαλεν ὅμως τὸ θάρρος ὁ Δημοσθένης, ἀλλ' ἐκθύμως καὶ συνετῶς παρεσκεύασε τὰ πάντα πρὸς ἄμυναν. Ἀφοῦ ἐξέπεμψε δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Εὐρυμέδοντα, ἐπικαλούμενος τὴν ταχίστην ἐπικουρίαν τῆς ἀττικῆς μοίρας, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπικειμένην ἔφοδον τῶν πολεμίων· διότι, ὡς φαίνεται, εἶχεν ὀχυρώσει τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ πρὸς τὸν λιμένα μέρος ἀσφαλέστερον. Τῷόντι οἱ Πελοποννήσιοι, καταλαβόντες πρῶτον τὴν Σφακτηρίαν διὰ 420 Σπαρτιατῶν, ἵνα τοιουτοτρόπως ὦσι πανταχόθεν κύριοι τοῦ λιμένος, ὥρμησαν διὰ πλείστου θάρρους ἐπὶ τὴν πρὸς τὸ πέλαγος νεύουσαν παραλίαν, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑψοῦτο τὸ ὀχύρωμα καὶ παρ' ἣν εἶδον τεταγμένους 60 ὁπλίτας Ἀθηναίους καὶ ὀλίγους τοξότας, ἐλπίσαντες τούτους μὲν τάχιστα νὰ καταβάλωσιν, ἔπειτα δὲ νὰ εἰσπηδήσωσιν ἀμέσως εἰς τὸ πρὸς

Πύλος καὶ Σφακτηρία

τοῦτο τὸ μέρος μηδόλως ἢ ἀσθενῶς ἀσφαλισθὲν ὀχύρωμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα συνήντησαν δυσχερείας ἄλλας ἀπροσδοκήτους· ὁ αἰγιαλὸς ἐκαλύπτετο ὑπὸ βράχων ἀπροσίτων, οὐδὲ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἓν καὶ μόνον μέρος, καὶ τοῦτο στενώτατον, εἰς τὸ ὁποῖον ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσιν αἱ νῆες. Ἐπειδὴ δὲ τούτου ἕνεκα ὀλίγαι διὰ μιᾶς ἐπετίθεντο καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Δημοσθένης εἰς τοῦτο δὴ τὸ σημεῖον συνεκέντρωσεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν μικρὰν δύναμιν, ἡ πάλη ἀπέβη ὀλιγώτερον ἄνισος ἢ ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο. Αἱ πελοποννησιακαὶ τριήρεις διὰ πάσης μὲν προθυμίας ἀμοιβαίου παρακελευσμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν, ἀλλ' ἀπεκρούοντο ἐπιμόνως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Εἰς μάτην ἐπανέλαβον πολλάκις τὴν ἔφοδον· εἰς μάτην ὁ Βρασίδας αὐτός, ὃν μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει διαπρέποντα εἰς μεγαλύτερον στάδιον, εἰς μάτην ὁ φιλότιμος οὗτος ἀνήρ, τριηραρχῶν ἐνταῦθα, ἀνέκραξεν, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἄλλους κυβερνήτας καὶ τριηράρχους, ὅτι εἶναι αἰσχρὸν φειδόμενοι ξύλων νὰ περιίδωσι τοὺς πολεμίους πεποιημένους τείχη ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ συντρίψωσιν, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη, τὰς ναῦς αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν· τοὺς δὲ λόγους δι' ἔργων ἐπικυρῶν καὶ ἀναγκάσας τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ νὰ ἐξωθήσῃ τὴν ναῦν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν· εἰς μάτην διότι, καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζετο ν' ἀποβῇ, ἐτραυματίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ λιποθυμήσας ἔπεσεν ἐπὶ τοῦ πλοίου· ἡ δ' ἀσπὶς αὐτοῦ ἐξολισθήσασα εἰς τὴν θάλασσαν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐθεώρησαν αὐτὴν ὕστερον, δικαίως, ὡς ἓν τῶν καλλίστων τοῦ ἔργου τούτου τροπαίων. Οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι ἠθέλησαν νὰ ἐκδικηθῶσι τὴν πτῶσιν τοῦ Βρασίδου, ἀλλά, διὰ τὸ ἀπόκρημνον τοῦ χωρίου καὶ τὴν ἀκαταγώνιστον τῶν Ἀθηναίων ἄμυναν, οὐδὲν κατώρθουν· καὶ ὁ περιγράφων τὸν ἀγῶνα τοῦτον μέγας ἱστορικὸς δὲν λησμονεῖ νὰ παρατηρήσῃ ὁπόσον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἀγὼν οὗτος ἦτο ἀλλόκοτος. «Ἐς τοῦτό τε περιέστη ἡ τύχη, λέγει, ὥστε Ἀθηναίους μὲν ἐκ »γῆς τε, καὶ ταύτης Λακωνικῆς, ἀμύνεσθαι ἐκείνους ἐπιπλέοντας, Λακεδαιμονίους δὲ ἐκ »νεῶν τε καὶ ἐς τὴν ἑαυτῶν, πολεμίαν οὖσαν, ἐπ' Ἀθηναίους ἀποβαίνειν. Ἐπὶ πολὺ »γὰρ ἐποίει τῆς δόξης ἐν τῷ τότε, τοῖς μέν, ἠπειρώταις μάλιστα εἶναι καὶ τὰ πεζὰ κρα»τίστοις, τοῖς δέ, θαλασσίοις τε καὶ ναυσὶ πλεῖστον προέχειν».

Μετὰ δύο ἡμερῶν ἀτελεσφόρους ἐφόδους οἱ Πελοποννήσιοι κατέπαυσαν τὸν πόλεμον καὶ ἐζήτησαν τὴν τρίτην ἡμέραν ἐκ τῆς Ἀσίνης ξύλα πρὸς κατασκευὴν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσιν ἤδη ἀπόβασιν ἀπὸ τοῦ λιμένος, ὅπου εὐκολώτερον μὲν ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσιν, ὅπου ὅμως τὸ τεῖχος τοῦ ὀχυρώματος, ἔχον ὕψος ἱκανόν, ἀπῄτει τακτικὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνουσιν ἐκ Ζακύνθου αἱ τῶν Ἀθηναίων νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα, συμποσούμεναι εἰς πεντήκοντα, διότι ἀπὸ τῆς ἐκ Πύλου ἀναχωρήσεώς των προσέλαβον τέσσαρας ἔτι χίας καί τινας τῶν πρὸ καιροῦ εἰς Ναύπακτον φρουρουσῶν τριήρων. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς προέτειναν εἰς τοὺς ἀντιπάλους τὸν ἀγῶνα ἐν ἀναπεπταμένῳ τῷ πελάγει· ἰδόντες δ' ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐξέρχονται ἐπὶ τούτῳ εἰσήλασαν εἰς τὸν λιμένα δι' ἀμφοτέρων τῶν στομίων καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἐξώθησαν αὐτοὺς εἰς τὴν παραλίαν. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ ἐν Σφακτηρίᾳ συμπολῖται αὐτῶν μένουσιν οὕτως εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπεχείρησαν αὖθις ν' ἀντεπεξέλθωσι· καὶ φοβερὸς ἐξερράγη ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀγών, καθ' ὃν ὅμως ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀθηναῖοι κύριοι γενόμενοι τοῦ λιμένος καὶ πανταχόθεν ἀποκλείσαντες τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας.

Ὅτε ἀνηγγέλθησαν εἰς Σπάρτην τὰ πράγματα ταῦτα, τοσούτῳ πλειότερος ἐπεκράτησεν αὐτόθι θόρυβος ὅσῳ πολλοὶ τῶν ἀποκλεισθέντων ἐν Σφακτηρίᾳ ὁπλιτῶν ἀνή-

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΙΩΝΙΟΥ

(Μουσεῖον Ὀλυμπίας)

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

κον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη· ὅθεν ἀπεφασίσθη ἀμέσως νὰ καταβῶσιν εἰς τὸ στρατόπεδον τὰ τέλη, ἤτοι αἱ ἀρχαὶ αὐταί, ἵνα ἰδοῦσαι ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ συμβαίνοντα ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου· καὶ γενομένου τούτου, ἐπειδὴ τὰ τέλη ἐπείσθησαν ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχε τρόπος τοῦ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἀποκλεισθέντας, ἐζήτησαν παρὰ τῶν στρατηγῶν τῶν Ἀθηναίων διὰ κήρυκος ἀνακωχήν, ἵνα πέμψωσιν ἐν τῷ μεταξὺ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας καὶ διαπραγματευθῶσι περὶ εἰρήνης.

Ὁ Εὐρυμέδων καὶ ὁ Δημοσθένης ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν καὶ συνωμολόγησαν ἀνακωχήν, ἀλλ' ἐπὶ ὅροις ἐπαχθεστάτοις διὰ τοὺς Πελοποννησίους. Πᾶσαι αἱ τριήρεις οὐ μόνον αἱ εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου εὑρισκόμεναι ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς λοιποὺς λιμένας τῆς Λακωνικῆς, συμποσούμεναι δὲ εἰς 60, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἵνα ἔχωσιν αὐτὰς μέχρις οὗ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρέσβεις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀντὶ τούτου ὑπέσχοντο νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὴν εἰς τὴν νῆσον εἰσαγωγὴν ὡρισμένου, τινὸς ποσοῦ τροφίμων καθ' ἑκάστην.

Ἠμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὁποία κίνησις ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἔφθασεν αἴφνης εἰς Πειραιᾶ τὸ πλοῖον τὸ κομίσαν ἅμα μὲν τὴν ἀγγελίαν τῶν ἐν Πύλῳ συμβάντων ἅμα δὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς ἐλθόντας ἵνα καθυποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ τύχη ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ δὲν εἶχε συνηθίσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τοιαῦτα εὐνοίας δείγματα. Ἡ δῄωσις τῶν λαμπρῶν κτημάτων τῆς Ἀττικῆς, ὁ λοιμὸς ὁ δεκατεύσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἡ ταπείνωσις εἰς ἣν περιῆλθον καθυποβαλόντες ἱκεσίας περὶ εἰρήνης, εἰς ἃς οἱ Σπαρτιᾶται οὐδεμίαν εἶχον δώσει ἀκρόασιν, ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ πιστοτάτου αὐτῶν συμμάχου, ἤτοι τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν, ἡ ἀνάλωσις τοῦ ἀποθεματικοῦ ταμείου, ἡ ἐπανάστασις τῆς Λέσβου, ἑνὸς τῶν ἰσχυροτάτων συμμάχων αὐτῶν, ὅλα ταῦτα ἦσαν συμφοραὶ αἵτινες οὐ μόνον τοὺς συνετοὺς ἀλλὰ καὶ ἅπαντας ἐν γένει τοὺς πολίτας ἠδύναντο νὰ ἐμβάλωσιν εἰς δικαίας ἀνησυχίας περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἀγῶνος, ὅτε διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ θαύματος, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς συνέσεως καὶ τῆς τόλμης ἀνδρὸς ἑνός, εἶδον τὰ πράγματα μεταβαλόντα ὄψιν καὶ τοὺς ἀγερώχους Λακεδαιμονίους προσπίπτοντας εἰς τοὺς πόδας αὐτῶν. Ἐπιτηδειοτέρα περίστασις ἵνα οὐ μόνον ἐντίμως ἀπαλλαγῶσι τοσούτων δεινῶν ἀλλὰ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πλείονος θυσίας ἀνακτήσωσι τὴν προτέραν εἰρήνην, εὐημερίαν καὶ ἰσχὺν δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ δοθῇ· καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπελάκτισαν τὴν περίστασιν ταύτην καὶ δὲν ἐπείσθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῆς εἰμὴ ἀφοῦ ὑπέκυψαν εἰς νέας μεγάλας συμφοράς. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν ἀφροσύνην τὴν ὑπαγορεύσασαν τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηναίων διαγωγήν, ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν βαθμηδὸν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν περὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν τῆς πόλεως πραγμάτων.

Εἴδομεν ὅτι, ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Περικλέους, ἡ ἰσχὺς τῶν εὐπορωτέρων καὶ συνετωτέρων πολιτῶν ἠλαττώθη πολύ, ἐπεκράτησε δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὁ ὄχλος. Ὁ ὄχλος οὗτος, ἐνόσῳ μὲν ἔζη ὁ Περικλῆς, ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, ἂν ὄχι πάντοτε, τοὐλάχιστον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἤρχισε νὰ ἄγεται καὶ φέρεται ὑπὸ ἀνδρῶν οἵτινες οὐ μόνον οὐδεμίαν εἶχον τῶν ἐξαιρέτων αὐτοῦ ἀρετῶν ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλως διάφορον κοινωνικὴν τάξιν ἀνῆκον. Διότι εὐθὺς ἔκτοτε ἐπῆλθε καὶ ἑτέρα τις μεταβολὴ περὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κυβερνητῶν τῆς πόλεως. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων διηύθυνον τὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου οἱ στρατηγοί, αὐτοὶ καθυποβάλλοντες καὶ συζητοῦντες τὰς κυριωτάτας μάλιστα ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις, καὶ αὐτοὶ μετέπειτα ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῇ

προτάσει των ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἡ τοιαύτη τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων τῆς πολιτείας διεξαγωγὴ ἐτροποποιήθη κατὰ μικρόν. Τὸ μὲν διότι ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπήτησεν εἰδικήν τινα περὶ ταῦτα ἐνασχόλησιν καὶ γύμνασιν, ἣν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πάντοτε οἱ ἕνεκα πολεμικῶν ἰδίως προτερημάτων προχειριζόμενοι εἰς τὸ στρατηγικὸν ἀξίωμα· τὸ δὲ διότι αἱ ποικίλαι τοῦ πολέμου χρεῖαι προεκάλουν τὴν συνεχῆ σχεδὸν τῶν στρατηγῶν ἀποδημίαν· τὸ δὲ διότι οἱ στρατηγοί, ἄνδρες ἔγκριτοι καὶ εἰς τὰ πρῶτα τῆς πολιτείας γένη συνήθως ἀνήκοντες, ἀηδίασαν ἐπὶ τέλους τὸ συνέδριον ἐκεῖνο τῶν ὀχλικῶν καὶ βαναύσων ἀνδρῶν, ἡ διεξαγωγὴ τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας περιῆλθε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς χεῖρας τῶν λεγομένων δημαγωγῶν, ἤτοι ἀνθρώπων εὐτελοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταγωγῆς, παρασκευαζομένων δ' ἐπὶ τούτῳ διά τινος ἀσκήσεως περὶ τὸν λόγον καὶ πρὸ πάντων διὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ προθυμίας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ποικίλων μηχανημάτων δι' ὧν κολακεύεται καὶ ἐξαπατᾶται τὸ πλῆθος· οἱ δὲ στρατηγοὶ περιωρίσθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ἁπλῆν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων. Ἐντεῦθεν ὑπερηύξησαν τὰ ἀτοπήματα τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἀφ' ἑνὸς οἱ δημαγωγοί, ὁμιλοῦντες περὶ πραγμάτων ἀλλοτρίων αὐτοῖς, παρέσυρον πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν εἰς ψηφίσματα ἀσύνετα· ἀφ' ἑτέρου οἱ στρατηγοὶ ἦσαν πολλάκις ἠναγκασμένοι νὰ ὑπακούωσιν εἰς ἀποφάσεις τὰς ὁποίας τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἀπεδοκίμαζον. Ἐκ τούτου οὐ μόνον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας ἀπέβησαν ἐπισφαλέστερα καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν πλημμελεστέρα ἀλλὰ καὶ διαφωνίαι προέκυψαν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, διαφωνίαι ὑποτρεφόμεναι ὑπὸ ἀμοιβαίων παθῶν καὶ προσωπικῶν συμφερόντων, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τοῦ φθόνου τῶν δημαγωγῶν πρὸς τὴν πολεμικὴν τῶν στρατηγῶν δόξαν καὶ ὑπὸ τῆς περιφρονήσεως τῶν στρατηγῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες, μακρὰν παντὸς κινδύνου καὶ πάσης σπουδαίας εὐθύνης, ἠξίουν νὰ διέπωσι, διὰ λόγων καὶ ῥᾳδιουργιῶν, τὴν τύχην τῆς πολιτείας. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ χωρισμὸς καὶ ἀνταγωνισμὸς οὗτος τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως, τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας, ὑπῆρξεν ἔκτοτε ὁριστικὸς καὶ διαρκὴς ἐν Ἀθήναις. Τινὲς τῶν στρατηγῶν παρίσταντο ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Ἂν ὁ περιφανὴς Φορμίων, ἂν ὁ μεγαλεπήβολος Δημοσθένης, ἂν καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολεμικοὶ ἄνδρες δὲν ἀναφέρονται πλέον ἀγορεύοντες ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ὁ καλὸς κἀγαθὸς Νικίας ἐξηκολούθει συνδυάζων ἔτι ἀμφότερα τὰ καθήκοντα, καὶ νῦν μὲν βουλευόμενος ἐν τῇ πόλει νῦν δὲ προκινδυνεύων ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Ἀλλ' ὁπόσον ὀλίγη ἦτο ἤδη ἡ ἐπιρροὴ τῶν στρατηγῶν ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ μαρτυρεῖ αὐτὸ τοῦτο τοῦ Νικίου τὸ παράδειγμα. Νικίας ὁ Νικηράτου ἦτο τότε ὁ πλουσιώτατος τῶν Ἀθηνῶν ἄνθρωπος, ἔχων μεγάλας κτήσεις ἐν τοῖς ἀργυρείοις τοῦ Λαυρείου καὶ 1000 δούλους ἐργαζομένους αὐτόθι διὰ λογαριασμὸν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ καὶ περὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην ἔμπειρος καὶ στρατηγὸς γενναῖος καὶ πολίτης χρηστότατος, ὥστε ἐφαίνετο καθ' ὅλα προωρισμένος νὰ ἄρξῃ τῆς πόλεως ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς· καὶ ὅμως μικρὸν ἐν αὐτῇ ἴσχυσε. Βεβαίως αἴτιον τούτου ὑπῆρξεν ἐν μέρει καὶ ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνδρός· διότι δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὑποστηρίζῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν γνώμην αὐτοῦ, δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους, δὲν εἶχε τὴν φιλοδοξίαν τοῦ νὰ αὐξήσῃ, τοῦ νὰ ἐμψυχώσῃ, τοῦ νὰ ἀποδείξῃ ἐπὶ τέλους νικηφόρον τὴν μερίδα τῶν συνετῶν πολιτῶν, τῆς ὁποίας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης καὶ ἥτις μόνη ἠδύνατο τότε νὰ σώσῃ τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τὴν οὐδετέρωσιν τῆς ἐνεργείας του συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ κακὴ τῶν ἐκκλησιῶν σύνθεσις καὶ ἡ ἔτι χείρων αὐτῶν διεύθυνσις. Ὅθεν

ἔλεγε μὲν οὗτος πάντοτε ὅ,τι ἐνόμιζεν ὀρθὸν ἀλλὰ σπανίως ὑπερίσχυον οἱ λόγοι αὐτοῦ· ἐξεπλήρου μὲν πάντοτε πιστῶς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα χρέος, προσενεγκὼν ἐπὶ τέλους εἰς αὐτὴν θυσίαν πρόθυμον καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν του, ἀλλ' ἐξεπλήρου τὸ χρέος του παθητικῶς μᾶλλον ἢ ἐνεργητικῶς, οὐχὶ ἐπιτελῶν ὅσα αὐτὸς ἐνόμιζε συμφέροντα καὶ πρέποντα, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως ὁ Κίμων, ὅπως ὁ Περικλῆς, ἀλλ' ὅσα ἄλλοι ἐπέβαλλον αὐτῷ, ὧν πολλὰ πολλάκις ὑπελάμβανεν ὀλεθριώτατα· διότι ἀληθῶς εἰπεῖν οἱ δημαγωγοὶ ἀπέβησαν ἔκτοτε ἀπόλυτοι τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας κύριοι.

Ἀριστοφάνης (Μουσεῖον Ufficii, Φλωρεντία)

Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν δημαγωγῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξαν ὁ νευρορράφος Εὐκράτης, ὁ προβατοπώλης Λυσικλῆς, ὁ λυχνοπώλης Ὑπέρβολος καὶ ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους μᾶλλον διαβόητος γενόμενος βυρσοπώλης Κλέων. Ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτὸν «βιαιότατον τῶν πολιτῶν»· λέγει αὐτὸν προτιμῶντα ἀείποτε τὸν πόλεμον τῆς εἰρήνης, διότι, γενομένης ἡσυχίας, ἤθελεν εἶναι καταφανέστερος κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων»· συγχρόνως ὅμως ὁ ἱστορικὸς ἐπιφέρει, κατὰ δυστυχίαν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ ἀνὴρ τοιοῦτος ὢν ἦτο τότε «πιθανώτατος ἐν τῷ δήμῳ, πιθανώτατος ἐν τῷ πλήθει», ὅ ἐστι τὰ μάλιστα παρ' αὐτῷ εἰσηκούετο. Ὁ δὲ τότε ἀκμάσας Ἀριστοφάνης, ὅστις μετ' ἀμιμήτου εὐφυΐας καὶ μετὰ γενναιότητος ἔτι μᾶλλον ἀξιοθαυμάστου ἐνέπαιξεν, ἐστιγμάτισε καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐμάστισε τοὺς ὀλετῆρας τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, κατὰ τοῦ ἀγεννοῦς Κλέωνος ἰδίως ἐξεκένωσεν ἅπασαν τὴν φαρέτραν τῶν πικροτέρων αὐτοῦ βελῶν· διότι ὀνομάσας αὐτὸν κεκράκτην, δηλαδὴ φωνακλᾶν, ἐπιφέρει ὅτι ἐξεφόβιζε τοὺς ἀντιπάλους, διὰ τῆς ὀξύτητος τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ, διὰ τῆς τραχύτητος τῆς φωνῆς, διὰ τῆς ἀναιδείας τῶν σχημάτων, καὶ ὅτι ἀναισχύντως ἐμπορεύετο τὴν ἰσχὺν ἣν ἐκτήσατο, ἀπειλῶν συκοφαντίας ἵνα λάβῃ χρήματα, ληστεύων τὸ δημόσιον ταμεῖον, καταδιώκων πᾶσαν ἀρετὴν καὶ πᾶσαν ἀξίαν καὶ διὰ τῶν ἐξωλεστέρων καὶ ἀναιδεστέρων κολακειῶν προσεταιριζόμενος τὴν εὔνοιαν τοῦ πλήθους. Καὶ ἴσως μὲν ἔχεται ὑπερβολῆς τινος ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ μεγάλου κωμικοῦ ἀλλ' ὅμως, ἀναλογιζόμενοι τὸν ἔντιμον τοῦ

'Αριστοφάνους χαρακτῆρα, τὸ εὐγενὲς τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα τὸ διαλάμπον καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἔργα καὶ πρὸ πάντων ἀντιπαραθέτοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τὰς γνωστοτέρας τοῦ Κλέωνος πράξεις, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κυριώτατοι τοὐλάχιστον τῶν χαρακτήρων ἐκείνων ἦσαν ἀκριβεῖς, καὶ ὅτι τοιοῦτος ἐν γένει ἦτο ὁ ἀνὴρ ὅστις διεῖπε τὰ τῶν 'Αθηνῶν πράγματα, ὅτε ἔφθασαν ἐνταῦθα ἐκ Πύλου οἱ τῶν Λακεδαιμονίων πρέσβεις.

Αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας οἱ πρέσβεις οὗτοι καθυπέβαλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἦσαν ἁπλούσταται καὶ δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «ἀπόδοτε ἡμῖν τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας καὶ ἀντὶ τῆς χάριτος ταύτης δέχθητε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συμμαχίαν τῆς Σπάρτης». Αἱ προτάσεις αὗται ἠδύναντο νὰ μὴ εἶναι πολὺ ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες, ἵνα σώσωσιν ὀλίγους τινὰς τῶν συμπολιτῶν, ἐθυσίαζον προχείρως τὸν κύριον σκοπὸν δι' ὃν ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα, καὶ ἰδίως ἐλησμόνουν ὅτι ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ συμμάχων πολλῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκατέλειπον ἤδη εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, μηδὲν περὶ αὐτῶν προτείνοντες ἢ συνθηκολογοῦντες. 'Αλλ' ὅσῳ ὀλιγώτερον ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται τόσῳ μᾶλλον συνέφερον εἰς τοὺς 'Αθηναίους· διότι, παραιτηθείσης τῆς Σπάρτης ὅλων τῶν ἀξιώσεων ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐκινήθη ὁ πόλεμος, οἱ 'Αθηναῖοι ἐξήρχοντο ἀπ' αὐτοῦ παρὰ προσδοκίαν νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι· ἐγκαταλειπούσης δὲ αὐτῆς ὅλους τοὺς συμμάχους ἢ ἤθελον καὶ οὗτοι ἀναγκασθῆ νὰ εἰρηνεύσωσιν ἤ, καὶ ἂν ἐπέμενόν τινες, εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν· ὅ,τι λοιπὸν εὐλογώτερον καὶ συνετώτερον εἶχον νὰ πράξωσιν οἱ 'Αθηναῖοι ἦτο νὰ παραδεχθῶσιν ἀμέσως τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων. 'Αλλά, γενομένης συζητήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Λακεδαιμονίων ὁ Κλέων ἰσχυρίσθη ὅτι, ἔχοντες τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ νήσῳ, εἶναι κύριοι νὰ συνομολογήσωσιν ὁπόταν θέλωσι τὰς προτεινομένας σπονδάς, καὶ ὅτι ἐν τούτοις εἶναι καλὸν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα ἐπιτύχωσι πλειότερά τινα πλεονεκτήματα· καὶ ἔπεισε τοὺς 'Αθηναίους ν' ἀποκριθῶσιν ὅτι πρέπει πρὸ πάντων οἱ ἐν τῇ νήσῳ, παραδόντες τὰ ὅπλα καὶ ἑαυτούς, νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὰς 'Αθήνας· ἀφοῦ δὲ ἔλθωσιν οὗτοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποδώσωσιν εἰς τὴν πόλιν τῶν 'Αθηνῶν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν 'Αχαΐαν, τότε θέλουσιν ἀποδοθῆ εἰς αὐτοὺς οἱ ἄνδρες καὶ θέλουσι συνομολογηθῆ σπονδαί, ἐφ' ὁσονδήποτε ἤθελε κριθῆ εὔλογον χρόνον.

Ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἦτο προδήλως ἀσύνετος. Οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται πότε καὶ διὰ τίνας λόγους οἱ 'Αθηναῖοι ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν 'Αχαΐαν. Ἡ παράδοσις αὕτη ἐγένετο πολὺ πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν· καὶ ἐγένετο διότι, κατὰ τὴν ὀρθὴν τοῦ Περικλέους γνώμην, οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι τὰς ἠπειρωτικὰς αὐτῶν κτήσεις, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Πῶς λοιπὸν ἤδη, μετὰ τοσαύτας τοῦ πολέμου συμφοράς, ἀπῄτουν χώρας τὰς ὁποίας πρὸ εἰκοσαετίας, ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως ὄντες, εἶχον πεισθῆ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι; Πῶς ἤδη, διότι ἐπέλαμψεν ἐπ' αὐτοὺς μία εὐτυχίας ἀκτίς, ἔφερον διὰ μιᾶς εἰς μέσον ἀξιώσεις αἵτινες ἐδικαιολόγουν ὅλας τὰς περὶ τῆς μελετωμένης ἐπεκτάσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν κατηγορίας, ὧν ἕνεκεν ἐκινήθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος; Καὶ ἔπειτα οἱ 'Αθηναῖοι ἐζήτουν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν πράγματα ἀδύνατα, διότι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος πόλεις δὲν ἀνῆκον εἰς τούτους ἀλλ' εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν· ὥστε ἡ ἀπόκρισις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἰσοδυνάμει πρὸς ἐντελῆ ἀπόρριψιν τῶν περὶ εἰρή-

νης προτάσεων. Ἐντεῦθεν οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων, θεωροῦντες ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσωσιν αἱ διαπραγματεύσεις, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐλπίζοντες ὅτι ἠμποροῦν ἴσως νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ποθουμένου ἐὰν συζητήσωσιν οὐχὶ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κλέωνος παρασυρόμενον ὄχλον ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἐγκρίτους πολίτας, προέτειναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ διορίσῃ συνέδρους ἤ, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, ἐπιτρόπους μεθ' ὧν νὰ ἔλθωσι καθ' ἡσυχίαν εἰς λόγους περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν. Τότε ὅμως ὁ Κλέων ἤρχισε νὰ κραυγάζῃ, μετὰ πολλῆς ἀγριότητος, ὅτι ἐγίνωσκε μὲν καὶ πρότερον τοὺς πρέσβεις οὐδὲν ἔχοντας ἐν νῷ δίκαιον, νῦν δὲ οὗτοι ἀπεκάλυψαν οἴκοθεν τὴν ἐπίβουλον αὐτῶν προαίρεσιν, μὴ θέλοντες νὰ ὁμιλήσωσι πρὸς τὸ πλῆθος ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἄνδρας· καὶ προσεκάλεσεν αὐτούς, ἐὰν διανοῶνταί τι ὑγιές, νά το ἐκθέσωσι παρρησίᾳ ἐνώπιον πάντων. Ὅθεν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἄπρακτοι.

Τότε, μετὰ εἰκοσαήμερον ἀνακωχήν, ἤρχισαν πάλιν περὶ Πύλον αἱ ἐχθροπραξίαι, οἱ δὲ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀπεποιήθησαν πρὸ πάντων τὴν κατὰ τὰ συμφωνηθέντα ἀπόδοσιν τῶν πλοίων εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτοι εἶχον παραβῆ ἐν τῷ μεταξὺ τὰς σπονδάς. Ἀλλὰ καίτοι διὰ τοῦ βιαιοπραγήματος τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐστερήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος πάσης ναυτικῆς δυνάμεως ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἀπέβη τόσῳ εὔκολος ὅσῳ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς φανῆ. Ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν προσδοκωμένη παράδοσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀποκεκλεισμένων Σπαρτιατῶν δὲν ἐγίνετο. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον, φαίνεται, οἰκονομήσει τὰς ἐπὶ τῶν σπονδῶν εἰσαχθείσας τροφάς, τολμηροὶ δὲ εἵλωτες, ὑπὸ γενναίων ἀμοιβῶν ἐνθαρρυνόμενοι, κατώρθουν καὶ ἤδη ἐκ διαλειμμάτων νὰ φέρωσιν εἰς τὴν νῆσον τροφὰς νέας. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι ἔπασχον ἀπορίαν σίτου καὶ ὕδατος· καὶ ἡ φυλακὴ τῆς νήσου ἀπέβη ἐπίπονος· ἐφοβοῦντο δὲ πρὸς τούτοις μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς ὁ χειμών, ὥστε διετέλουν ἀθυμοῦντες, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ἀντὶ τῶν ἐλπιζομένων τροπαίων καὶ λαφύρων, ἔφθασαν αἱ περὶ τῶν ἀνωτέρω δυσχερειῶν ἀγγελίαι καὶ αἰτήσεις περὶ ἀποστολῆς ἐπικουριῶν. Ἐκ τούτου πολὺς προέκυψεν ἐν τῇ πόλει θόρυβος καὶ μεταμέλεια διότι δὲν εἶχον δεχθῆ τὰς σπονδάς. Ὁ δὲ Κλέων, ἀκούων ἤδη ἅπαντας ἀγανακτοῦντας κατ' αὐτοῦ καθὸ διακωλύσαντος τὴν σύμβασιν, πρῶτον μὲν ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀπεσταλμένοι παρέστησαν ψευδῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων· οὗτοι ὅμως εἶπον ὅτι, ἂν δέν τους πιστεύωσι, δὲν ἔχουσιν εἰμὴ νὰ πέμψωσιν ἐπὶ τοῦ τόπου πληρεξουσίους ἐφόρους ἵνα βεβαιώσωσι τὰ γεγονότα· καὶ ἡ ἐκκλησία ἀμέσως ἐξελέξατο ὡς τοιούτους αὐτόν τε τὸν Κλέωνα καὶ τὸν Θεογένη. Ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ αὕτη δὲν συνέφερε παντάπασιν εἰς τὸν Κλέωνα, ὅστις ἤξευρε κάλλιστα ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ὅπως ἐλέγοντο· διό, μεταβαλὼν ἀμέσως τρόπον, «ἐὰν πιστεύητε, εἶπεν, εἰς τὰς δοθείσας ὑμῖν πληροφορίας, μὴ χάνετε καιρὸν πέμποντες ἐφόρους, ἀλλὰ πλεύσατε ἀμέσως ἐπὶ Πύλον, ἵνα γίνητε κύριοι τῆς Σφακτηρίας». Καὶ ἐνταῦθα ἐπιχειρῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀναιδείας ἀπὸ ἐνόχου νὰ γίνῃ κατήγορος καὶ ἀναφανδὸν μεμφόμενος τὸν Νικίαν, στρατηγὸν ὄντα, προσέθηκεν ὅτι «ἐὰν οἱ στρατηγοὶ ἡμῶν ἦσαν ἄνδρες, εὐχερέστατον ἦτο, πλεύσαντες μετὰ μικρᾶς τινος δυνάμεως, νὰ αἰχμαλωτεύσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ. Τοὐλάχιστον τοῦτο ἤθελον πράξει ἐγώ, ἐὰν ἤμην στρατηγός». Οἱ λόγοι οὗτοι προεκάλεσαν πολλὴν τὴν κατὰ τοῦ Κλέωνος δυσαρέσκειαν· «καὶ διατί λοιπόν, ἀνέκραξαν πανταχόθεν, δὲν ἐκπλέεις ἀμέσως, ἐὰν ὑπολαμβάνῃς τὸ πρᾶγμα τοσούτῳ εὔκολον;». Ὁ δὲ Νικίας ὠφελούμενος ἐκ τούτου, ἵνα ἔτι μᾶλλον ταπεινώσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐβεβαίωσεν ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ στρατηγοὶ εἶναι πρόθυμοι

νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὸν ρήτορα οἱανδήποτε θέλῃ δύναμιν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. Ὁ Κλέων, κατ' ἀρχὰς νομίζων ὅτι ἡ πρότασις αὕτη γίνεται ὄχι σπουδαίως ἀλλ' ὡς ἁπλοῦν περὶ τὰς συζητήσεις στρατήγημα, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος· ἅμα ὅμως εἶδεν ὅτι τὰ λεγόμενα ἐρρήθησαν ἵνα τῷ ὄντι ἐκτελεσθῶσιν, ἤρχισε νὰ ὀπισθοδρομῇ καὶ νὰ λέγῃ πρὸς τὸν Νικίαν· «σὸν ἔργον εἶναι νὰ πλεύσῃς, ὄχι ἐμόν· διότι σὺ εἶσαι ὁ στρατηγός, ὄχι ἐγώ». Ἀλλ' ὁ Νικίας ἀπεκρίθη ἐπιμένων εἰς τὴν πρότασίν του, καὶ ἀποποιούμενος ρητῶς τὴν ἐπὶ Πύλον στρατηγίαν, καὶ προσκαλῶν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐνθυμηθῶσι τί εἶπεν ὁ Κλέων καὶ νὰ ἐπιβάλωσιν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν λόγων του. Ὅσῳ δὲ ὁ Κλέων ἀπέφευγε τὸν πλοῦν καὶ ἀνεκάλει τὰ εἰρημένα, τόσῳ ὁ ὄχλος τὸν μὲν Νικίαν προέτρεπε νὰ παραδώσῃ ἀληθῶς τὴν ἀρχήν, πρὸς δὲ τὸν Κλέωνα ἐπεβόα ὅτι ὀφείλει νὰ πλεύσῃ· ὥστε οὗτος βλέπων ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ἀνέλαβε τὸ ἐπιχείρημα καὶ παρελθὼν καὶ τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος «μὴ νομίσητε, ἀνέκραξεν, ὅτι φοβοῦμαι τοὺς Λακεδαιμονίους· ἰδοὺ ἀναχωρῶ προθύμως, οὐδένα λαμβάνων μετ' ἐμοῦ τῶν τακτικῶν τῆς πόλεως ὁπλιτῶν ἀλλὰ μόνον τοὺς ἐκ τῶν κληρούχων τῆς Λήμνου καὶ Ἴμβρου ὁπλίτας, ὅσοι εἶναι παρόντες, καί τινας ἐκ τῆς Αἴνου πελταστάς, καὶ τοξότας 400. Τούτους δ' ἔχων καὶ τοὺς ἐν Πύλῳ εὑρισκομένους ἤδη στρατιώτας ἀναλαμβάνω ἐνώπιον ὑμῶν τὴν ὑποχρέωσιν, ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν, ἢ νὰ φέρω ἐνταῦθα αἰχμαλώτους τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ Λακεδαιμονίους ἢ ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς νήσου, νὰ φονεύσω αὐτούς». Ἡ ἐκκλησία ἐγέλασεν ἀκούσασα τὴν κουφολογίαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οἱ σωφρονέστεροι τῶν πολιτῶν ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι τοιουτοτρόπως ἐκ τῶν δύο ἀγαθῶν θέλουσιν ἐπιτύχει τοῦ ἑτέρου· ἢ ἀπαλλαττόμενοι τοῦ Κλέωνος, ὅπερ ἐφαίνετο πιθανώτερον, ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει γινόμενοι κύριοι τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅθεν ἐψηφίσθη ἀμέσως ἡ ἀναχώρησις τοῦ Κλέωνος, προεχειρίσθη δὲ συστράτηγος αὐτοῦ καὶ ὁ Δημοσθένης, καὶ ἐξεπέμφθη ἐν τῷ ἅμα εἰς Πύλον ἡ ἀγγελία ὅτι ἐπέρχονται αἱ ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι.

Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἅλωσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀνδρῶν δὲν ἦτο τοσούτῳ δυσκατόρθωτος ὅσῳ ἐσχάτως ὑπελήφθη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν κατ' ἀρχὰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ὑπολάβωσι τὸ πρᾶγμα ὡς τετελεσμένον, ἔπειτα δὲ ἐπῆλθον δυσχέρειαί τινες καὶ ἀναβολαί, διὰ τοῦτο κατήντησαν ἀμέσως εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν καὶ ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἀληθῶς ὅμως ἡ ἐπιτυχία ἦτο ἀσφαλής, μάλιστα μὲ τὰς νεωστὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθούσας ἐπικουρίας. Τῆς θαλάσσης οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι· οἱ ἄνδρες τοὺς ὁποίους ἠδύναντο ν' ἀποβιβάσωσιν εἰς τὴν Σφακτηρίαν ἦσαν, καὶ πρὶν ἢ καταφθάσωσι τὰ νέα βοηθήματα, ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστεροι τῶν ἐν τῇ νήσῳ Σπαρτιατῶν· ὁ χειμὼν εἰσέτι ἀπεῖχε πολύ· οἱ δὲ θαλασσοκρατοῦντες Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ πορίζωνται καὶ τροφὰς καὶ ὕδωρ ἀπό τε τῶν ἄλλων παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν παρακειμένων νήσων. Καὶ ἔπειτα ὁ Δημοσθένης εἶχε πρὸ ἡμερῶν παρασκευάσει πάντα τὰ πρὸς τὴν ἔφοδον ἀπαιτούμενα· ἅμα δὲ λαβὼν τὰς διὰ τοῦ Κλέωνος σταλείσας ἐπικουρίας ἐπεχείρησε τὸ ἔργον τόσῳ προθυμότερον ὅσῳ συνέβη κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας νὰ καῇ τὸ δάσος τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν νῆσον, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ὑπέρμαχοι αὐτῆς ἀπέβαλον ἓν τῶν κυρίων αὐτῶν πλεονεκτημάτων· διότι, ἐφόσῳ ἡ Σφακτηρία ἦτο κατάφυτος, οἱ ἐν αὐτῇ ἠδύναντο ν' ἀντισταθῶσι πολὺ ἀσφαλέστερον. Ἤδη δέ, ἐπελθόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Μεσσηνίων, ἀντέστησαν μὲν οἱ Λακεδαιμόνιοι γενναίως καὶ πεισμιτωδῶς δι' ὅλης σχεδὸν μιᾶς ἡμέρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους πολλοὶ ἔπεσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ περιλιπόμενοι κυκλωθέντες πανταχόθεν

ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ ἀπήχθησαν εἰς 'Αθήνας, ἐντὸς τῶν 20 ἡμερῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ὁρίσει ὁ Κλέων. Ἦσαν δὲ οἱ παραδοθέντες τὸν ἀριθμὸν 292, ἐξ ὧν 120 Σπαρτιᾶται, καὶ εἶχον μείνει ἀποκεκλεισμένοι ἐν τῇ νήσῳ ἡμέρας 72.

Ὁ Κλέων, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, μικρόν, μᾶλλον δὲ κατ' οὐδέν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοῦ ὁποίου ἡ σοφὴ ἐπίνοια καὶ ἡ ἐπιτηδεία ἐκτέλεσις ὠφείλοντο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς μόνον τὸν Δημοσθένην. Καὶ ὅμως, ἐπειδὴ ὁ Δημοσθένης ἐσιώπα, ὁ δὲ Κλέων ἐφώναζε, διὰ τοῦτο ἡ τιμὴ τοῦ κατορθώματος ἀπεδόθη εἰς τὸν δημαγωγὸν αὐτόν, ὅστις κατήντησεν ἐντεῦθεν παντοδύναμος, ἤρχισε νὰ φαντάζεται ὅτι εἶναι καὶ στρατηγὸς μέγας καὶ δὲν ἔπαυε προτρέπων τὸν δῆμον εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Εἰς μάτην οἱ Λακεδαιμόνιοι, δεινῶς ἀπὸ Πύλου καὶ Σφακτηρίας παρενοχλούμενοι καὶ πρὸς τούτοις θέλοντες ν' ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, καθυπέβαλον ἐπανειλημμένας περὶ εἰρήνης προτάσεις· ὁ Κλέων κατώρθωσε ν' ἀπορριφθῶσιν αἱ προτάσεις αὗται. Καὶ ἐπί τινα μὲν χρόνον ὑπῆρξαν οἱ 'Αθηναῖοι εὐτυχεῖς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν·κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὴν χερσόνησον τῆς Μεθώνης (Μεθάνων), μεταξὺ 'Επιδαύρου καὶ Τροιζῆνος, ἀφήρεσαν ἀπὸ τῶν Μεγαρέων τὸν λιμένα αὐτῶν, τὴν Νίσαιαν, καί, τὸ πάντων σπουδαιότερον, γενόμενοι κύριοι τῶν πρὸ τῆς Λακωνικῆς Κυθήρων περιέζωσαν οὕτω τὴν παραλίαν τῶν Λακεδαιμονίων δι' ὁρμητηρίων, ἀφ' ὧν, ἔχοντες συνεργοὺς καὶ τοὺς Μεσσηνίους, δὲν ἔπαυον δῃοῦντες τὴν χώραν, ἀπάγοντες τοὺς εἵλωτας, καὶ νέον τινὰ ἀπειλοῦντες μεσσηνιακὸν πόλεμον. 'Αλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ μεταβάλωσιν ὄψιν.

'Επὶ τῶν περὶ τὴν Πύλον ἐχθροπραξιῶν ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Βρασίδου (1). Ὁ νέος οὗτος Σπαρτιάτης εἶχε πολλάκις ἀριστεύσει ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Καὶ τὴν μὲν ἀνδρείαν καὶ τὴν περὶ τὰ ὅπλα καὶ τὴν τακτικὴν ἐπιστήμην ἄσκησιν εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς συμπολίτας, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον καὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον, ἐξηκολούθουν ἔτι διαπρέποντες ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ ταῖς πολεμικαῖς ἐκείναις ἀρεταῖς. 'Αλλ' ἤδη ὁ Βρασίδας ἀπεκάλυψεν αἴφνης προτερήματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν παρῆγε συνήθως καὶ οὐδὲ προωρισμένη ἦτο νὰ παράγῃ ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφὴ καὶ πολιτική. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη μεγαλεπήβολος, ἐνῷ ἡ Σπάρτη οὔτε ἀνεδείκνυεν οὔτε ἤθελε ν' ἀναδείξῃ μεγαλεπηβόλους ἄνδρας. Τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο ὑπὸ ὁμάδος ὀλιγαρχικῆς, ἥτις ἐν κοινῷ ἠδύνατο ἐνίοτε νὰ βουλευθῇ καὶ νὰ πράξῃ τι μέγα, ἀλλ' εἰς οὐδένα τῶν συμπολιτῶν ἐπέτρεπεν ἰδίᾳ τοιοῦτό τι, διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς ἤθελεν ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν τῶν ὀλίγων ἀρχήν. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη χρηστὸς καὶ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς συμμάχους, κηδόμενος

(1) Τὰ περὶ τοῦ Βρασίδα ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως λεγόμενα ὅτι ὑπῆρξεν ἀνὴρ *πανελλήνιος* «ἐνῷ (κατὰ τὸν συγγραφέα) ἡ ἰδέα τοῦ *ἑλληνικοῦ*, ὅ ἐστι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ» πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν τάδε. Ὁ Βρασίδας οὐδὲν ἕτερον παρέσχε δεῖγμα τῆς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑμνουμένης πανελληνίου πολιτικῆς αὐτοῦ ἢ ὅτι παρέστη ὡς ὑπέρμαχος τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θρᾴκῃ ὑπηκόων τοῖς 'Αθηναίοις πόλεων, ἃς ἀπέστησεν ἀπὸ τούτων. 'Ηγωνίσατο λοιπὸν ἐνταῦθα ὑπὲρ τῆς «ἐλευθερίας τῆς 'Ελλάδος», καθ' ἣν ἔννοιαν ἔδοσαν τῇ ἐλευθερίᾳ ταύτῃ οἱ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς 'Ελλάδος ἀπὸ τῆς τῶν 'Αθηναίων τυραννίας ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἀράμενοι τὸν πόλεμον Πελοποννήσιοι. 'Αλλ' ὁ τοιοῦτος δῆθεν *πανελλήνιος* χαρακτὴρ τοῦ ἔργου τοῦ Βρασίδα ἀντιφάσκει κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ πνεῦμα πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου πρεσβευομένης ἀρχῆς περὶ πανελληνίου πολιτείας, ἀντιφάσκει δὲ καὶ πρὸς πᾶσαν καθόλου ἔννοιαν «πανελληνισμοῦ».)

περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν οὐδὲν ἧττον ἢ περὶ τοῦ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντος, καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ συνδυάσῃ ὅσον ἔνεστι τὰ δύο ταῦτα τῆς πολιτικῆς στοιχεῖα, ἐνῷ ἡ Σπάρτη δὲν ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ἐγκαταλείπουσα καὶ θυσιάζουσα ἐν πάσῃ περιπτώσει τοὺς συμμάχους, ἄνευ τῆς παραμικρᾶς τύψεως συνειδότος. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη ἐπὶ πᾶσιν ἀνὴρ πανελλήνιος, ἐνῷ ἡ ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅ ἐστι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ. Ἑνὶ λόγῳ ὁ Βρασίδας ἐφαίνετο μᾶλλον προϊὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἢ τῆς πόλεως ἧς ὑπῆρξε γέννημα καὶ θρέμμα· καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις εἰς ἥν, διὰ τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀνήκων, ἡ πόλις αὕτη ἦτο αἱ Ἀθῆναι, ὄχι ἡ Σπάρτη. Πῶς δὲ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς ἣν καθιέρου τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο καὶ ἥτις ἐκ συστήματος περιέστελλε καὶ ἐταπείνωνε πᾶν μέγα φρόνημα καὶ διανόημα παρήχθη ὁ μεγαλεπηβολώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης; Ὅπως ἐν Ἀθήναις, αἵτινες ἐγέννησαν τὸν Ἀριστείδην, τὸν Κίμωνα, τὸν Περικλέα, παρήχθη ἤδη ὁ Κλέων, ὁ ἐξωλέστατος τῶν τότε Ἑλλήνων. Διότι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξευγενίζουσαι τὰ μᾶλλον ἀχρεῖα τῶν πολιτευμάτων, καθὼς ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξαχρειοῦσαι τὰ τῶν πολιτευμάτων εὐγενέστατα. Αἱ Ἀθῆναι, ἕνεκα τῆς πλημμελοῦς αὐτῶν ἡγεμονίας, κατήντησαν νὰ θεωρηθῶσι καὶ νὰ γίνωσι μέχρι τινὸς τύραννοι τῆς Ἑλλάδος· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγον καὶ τὸν πιστότερον τῆς τυραννίδος ταύτης λειτουργόν, τὸν αἱμοβόρον καὶ ἄφρονα Κλέωνα. Ἡ Σπάρτη πάλιν, ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, κατήντησε νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ γίνῃ μέχρι τινὸς πρόμαχος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγε τὸν ἐξοχώτερον τῆς ἐλευθερίας ταύτης προασπιστήν. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη προσηνέχθη οὐδὲν ἧττον ἀείποτε ὡς μητρυιὰ πρὸς τὸ ἀλλοτριοφυὲς ἐκεῖνο αὐτῆς τέκνον· καὶ ἂν δὲν περιήρχετο εἰς τὴν προεκτεθεῖσαν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, οὐδέποτε ἴσως ἤθελεν ἐπιτρέψει αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ διανοημάτων.

Τῳόντι ὁ Βρασίδας ἔπραξε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 424 ἔτους, ὑπὲρ τῆς Σπάρτης ὅ,τι, ἐν ἀρχῇ τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἶχε πράξει ὁ Δημοσθένης ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων. Καθὼς ὁ Δημοσθένης εἶχε νοήσει ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἣν ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῆς Σπάρτης ἦτο νὰ καταλάβῃ τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς, οὕτως ὁ Βρασίδας ἐνόησεν ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἣν ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο νὰ ὑποκινήσῃ εἰς στάσιν τοὺς συμμάχους αὐτῶν καὶ νὰ βοηθήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν στάσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδή, δι' ἔλλειψιν ἀποχρώσης ναυτικῆς δυνάμεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰς νήσους, ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τολμηρότατα διὰ ξηρᾶς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου εἰς τὰς περὶ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας συμμαχίδας τῶν Ἀθηναίων πόλεις τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνέβη τότε ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ αὐτῶν τῶν αὐτόθι ὑποτεταγμένων εἰς τὰς Ἀθήνας πόλεων τινές, νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἅπαντες δὲ οὗτοι προέτειναν ἰδίως τὸν Βρασίδαν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ἀρκούντως ὅτι ὑπῆρχε προηγουμένη συνεννόησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ αὐτῶν. Ὁπωσδήποτε ἡ Σπάρτη ἐπέτρεψεν ἤδη τὴν ἀποστολὴν τοῦ Βρασίδου, ἀλλὰ τόσον ὀλίγον προῃρέθη νά τον ὑποστηρίξῃ σπουδαίως, ὥστε δὲν παρέσχεν αὐτῷ εἰμὴ 700 εἵλωτας ὁπλίτας καὶ ὅσους ἄλλους ἠδύνατο οὗτος νὰ στρατολογήσῃ κατὰ τὴν ἄλλην Πελοπόννησον διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς σταλέντων χρημάτων, οἵτινες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς χιλίους.

Ταύτην λοιπὸν ἔχων τὴν μικρὰν δύναμιν τῶν 1700 ὁπλιτῶν ὁ Βρασίδας ἀνεχώρησεν, ἐν θέρει τοῦ 424 ἔτους, ἵνα μεταβῇ, διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσ-

Ο ΔΗΜΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΣΑΡΚΑΖΕΙ ΤΟΝ ΚΛΕΩΝΑ ΚΑΙ ΚΑΛΕΙ ΑΥΤΟΝ ΝΑ ΚΑΤΑΛΑΒΗΙ
ΤΗΝ ΣΦΑΚΤΗΡΙΑΝ

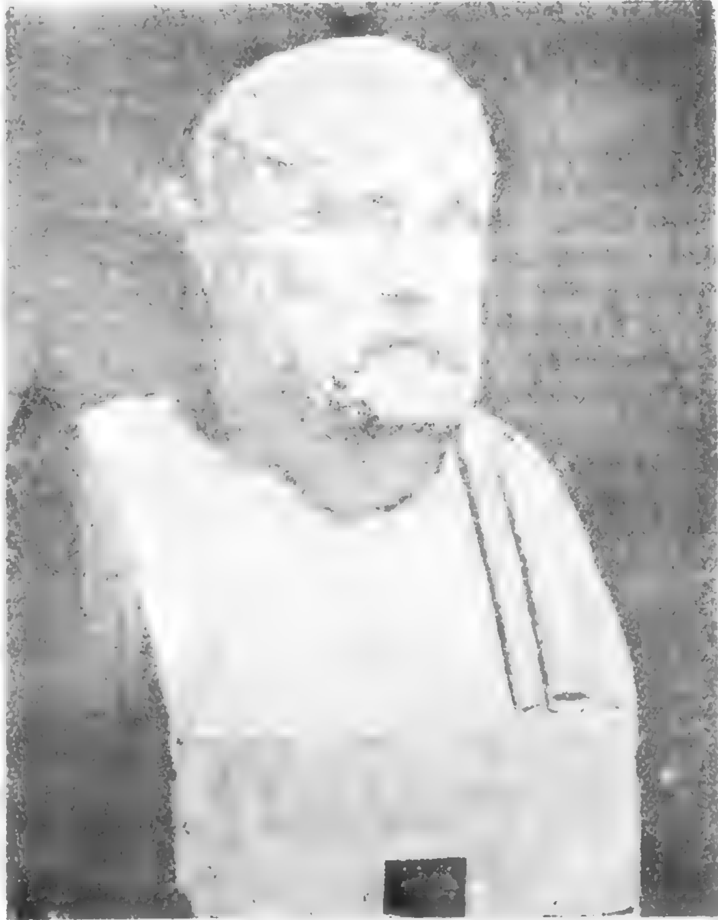
(Ἔργον Ρόλανδου)

(Α' β' 254)

Κ. ΠΑΠΑ[illegible]

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

σαλίας, εἰς Μακεδονίαν, κατώρθωσε δὲ τὴν διάβασιν αὐτοῦ διὰ πλείστης τόλμης καὶ συνέσεως, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἔσωσε καὶ τὰ Μέγαρα, κινδυνεύσαντα τότε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων κίνδυνον. Εἰς τὴν Μακεδονίαν φθάσας ὁ Βρασίδας καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως Περδίκκου ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων πλείστας πόλεις, ἐπαγγελλόμενος μὲν τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τῆς τυραννίας ἣν ἔπασχον καὶ τὴν ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῶν Πελοποννησίων ἐπὶ ἴσοις δικαίοις κατάταξιν, κυρῶν δὲ τὰς ἐπαγγελίας διὰ πολεμικῆς ἐμπειρίας ἐξαιρέτου, διὰ μειλιχίων τρόπων, διὰ πολιτεύματος χρηστοτάτου. Ἰδίως ἐν ἀρχῇ Δεκεμβρίου τοῦ 424 ἐγένετο κύριος τῆς κυριωτάτης τῶν αὐτόθι κτήσεων τῶν Ἀθηναίων, τῆς Ἀμφιπόλεως· καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ ἱστορικὸς Θουκυδίδης, ὅστις στρατηγῶν τότε περὶ Θάσον ἔδραμε μὲν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀμφιπόλεως, δὲν προέλαβε δὲ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς, κατηγορήθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος καὶ ἐξωρίσθη, διαμείνας μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη, ἐν τῷ διαστήματι τῶν ὁποίων συνέταξε τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον. Ἐλάβομεν δὲ ἀνωτέρω ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐξορίας ταύτης ὁ ἱστορικὸς δὲν ἐμνησικάκησε κατὰ τῆς πατρίδος καὶ ὅτι ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Γρότε, ἡ ἐξορία συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναδείξῃ ἔτι μᾶλλον πανελλήνιον καὶ ἀμερόληπτον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνδρός. Ἐντούτοις ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ Γρότε θεωρεῖ τὸν Θουκυδίδην παρεκτραπέντα τῆς συνήθους αὐτοῦ εὐθύτητος ὡς πρὸς τὰς περὶ Κλέωνος καὶ Νικίου κρίσεις. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Ἄγγλος συνέλαβε τὴν αὐτογνώμονα ὁπωσοῦν ἰδέαν νὰ ἀνορθώσῃ μὲν τὴν ὑπόληψιν τοῦ Κλέωνος, νὰ ἐξευτελίσῃ δέ, πρὸς χάριν αὐτοῦ, ὅσον ἔνεστι τὸν Νικίαν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ὅλαι αἱ γνωσταὶ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πράξεις ἀποδεικνύουσιν ὁπόσον δίκαιον εἶχε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θουκυδίδης· καὶ ἔπειτα μήπως πολὺ πρὸ τοῦ Θουκυδίδου τὴν αὐτὴν γνώμην δὲν ἐξέφερε πανδήμως ὁ Ἀριστο-

Θουκυδίδης

φάνης, γνώμην κυρωθεῖσαν ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων;

Ἡ πρόθυμος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχίδων πόλεων ἐπανάστασις, ὡς ἀρχὴ μάλιστα τοῦ δυναμένου ν' ἀποβῇ ἔτι δεινοτέρου, κατέπληξε τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες συγχρόνως σχεδὸν ὑπέστησαν καὶ ἑτέρας συμφοράς. Διότι ὑπενδίδοντες ἀκαταπαύστως εἰς τὰ βουλεύματα τοῦ Κλέωνος, ἀντὶ νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν Χαλκιδικήν, ἀπεφάσισαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 424 ἔτους ν' ἀνακτήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Βοιωτίαν, στηριζόμενοι, κατὰ τὸ σύνηθες, εἴς τινας δυσηρεστημένους τῶν βοιωτικῶν πόλεων, οἵτινες ἤλπισαν διὰ συνδρομῆς τῶν Ἀθηναίων νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα καὶ νὰ ἄρξωσιν αὐτοὶ ἐπ' ὀνόματι τῆς δημοκρατίας. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Στρατὸς Ἀθηναίων πολυάριθμος, συγκείμενος ἐξ 7.000 ὁπλιτῶν καὶ πολλῶν ἑκατοντάδων ἱππέων καὶ 25.000 ψιλῶν καὶ σκευοφόρων κατέλαβεν, ὑπὸ τὸν Ἱπποκράτην, τὸ Δήλιον, λιμένα τῆς Ταναγρικῆς, πλησιέστατα εἰς τὰ ἀττικὰ σύνορα κείμενον. Πρὶν ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος προφθάσῃ νὰ ὀχυρωθῇ ἀποχρώντως ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ πρὶν οἱ δημοκρατικοὶ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν εἰς τὰς βοιωτικὰς πόλεις κίνημα οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων τούτων ὀλιγαρχικοί, ἄγοντες 7.000 ὁπλιτῶν καὶ 1000 ἱππεῖς, 500 πελταστὰς καὶ 10.000 ψιλούς, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων καί, συγκροτηθείσης περὶ τὸ Δήλιον μάχης πεισματωδεστάτης καὶ φονικῆς, οἱ Ἀθηναῖοι ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 424 ἐπελθοῦσα τροπὴ τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀναδειχθῆ ἁπανταχοῦ νικηφόροι καὶ ἠδύναντο νὰ τελειώσωσι τὸν πόλεμον εἰς τρόπον συμφορώτατον δι' αὐτούς. Δὲν τὸ ἔπραξαν καὶ ἤδη διετέλουν ἁπανταχοῦ ἡττημένοι, τὸ δὲ χείριστον, ἔβλεπον τὸ πῦρ τῆς ἐπαναστάσεως διαδιδόμενον εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις. Ἐντεῦθεν ἡ μερὶς τῶν συνετωτέρων ἀνδρῶν, ἧς προΐστατο ὁ Νικίας, ἔπεισεν ἐπὶ τέλους τὸν δῆμον ὅτι ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ εἰρήνης ἐνόσῳ τὰ πράγματα ἦσαν εἰσέτι ἀμφίρροπα. Τῳόντι, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πάθει τὴν δεινὴν περὶ Δήλιον ἧτταν, ἂν ἀπέβαλον τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ἄλλας ἐν Μακεδονίᾳ πόλεις, ἦσαν ὅμως ἔτι ἀφ' ἑτέρου κύριοι τῆς Πύλου, τῶν Κυθήρων, τῆς Μεθώνης, τῆς Νισαίας, καὶ πρὸ πάντων ἦσαν κύριοι τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντων Σπαρτιατῶν, ὥστε ὑπῆρχεν ἔτι ἰσότης πλεονεκτημάτων καὶ ζημιῶν· καὶ πρὸς τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, ἡ δ' ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, φθονοῦσα τὸν Βρασίδαν, δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ κατορθώματα καὶ ἐσχάτως ἀπεποιήθη νὰ πέμψῃ αὐτῷ οἱανδήποτε ἐπικουρίαν. Ἡ περίστασις λοιπὸν ἦτο ἔτι ἐπιτηδεία πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης· ἐνῷ, ἂν ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει, ἂν ἡ Σπάρτη ἀπελπισθεῖσα ἔτεινε τελευταῖον χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Βρασίδου, ἂν ἡ ἐπανάστασις τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης μετεδίδετο εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ, ἡ δὲ πόλις αὕτη ν' ἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύψῃ εἰς συνθήκας ἐπιζημιωτάτας. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ λόγοι δι' οὓς ὁ Νικίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατίσχυσαν τελευταῖον τοῦ Κλέωνος καὶ συνωμολόγησαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 423, ἀνακωχὴν ἑνὸς ἔτους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤλπισαν ὅτι θέλουσι δυνηθῇ νὰ καταλύσωσι τὸν ὀλέθριον τοῦτον πόλεμον δι' εἰρήνης ὁριστικῆς.

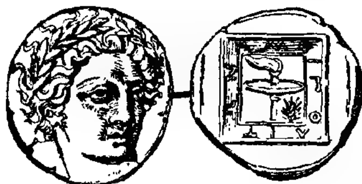
Κατὰ δυστυχίαν ἡ ἀνακωχὴ αὕτη δὲν ἠμπόρεσε παντάπασι νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς τὴν

Χαλκιδικήν· αἱ πόλεις ἐξηκολούθουν αὐτόθι ἀφιστάμεναι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· ὁ Βρασίδας δὲν ἐπείθετο νὰ καταλίπῃ αὐτὰς ἀπροστατεύτους ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, ὃν ἀνέλαβον ἐπὶ ταῖς προηγουμέναις αὐτοῦ ἐπαγγελίαις· ἡ δ' ἐν Ἀθήναις φιλοπόλεμος μερίς, ὠφελουμένη ἐκ τούτου, ἐπέτυχε νὰ μὴ γίνωσι σπουδαῖαι περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Λακεδαιμόνιοι, θεωροῦντες ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐν τῷ κυριωτάτῳ ἐκείνῳ σταδίῳ, ἀπεφάσισαν τελευταῖον νὰ πέμψωσιν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν εἰς τὸν Βρασίδαν. Καὶ ἡ μὲν ἐπικουρία αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς Μακεδονίαν, διότι ὁ βασιλεὺς Περδίκκας διχονοήσας ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν Βρασίδαν καὶ ἀσπασθεὶς τὴν τῶν Ἀθηναίων μερίδα, ἐνήργησεν ὥστε οἱ Θεσσαλοὶ νὰ παρεμποδίσωσι τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἔτος τῆς ἀνακωχῆς παρῆλθεν οὐδὲν ἧττον ἄπρακτον· καὶ τότε ὁ Κλέων ἤρχισεν εἴπερ ποτὲ ἐντονώτερον κραυγάζων κατὰ τῆς ἀνικανότητος τῶν στρατηγῶν, τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπιτραπέντων τὰ τῆς Χαλκιδικῆς πράγματα καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σταλῇ αὐτόθι στρατηγὸς ἕτερος μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσης, ἵνα καταβάλῃ ὁριστικῶς τὸν Βρασίδαν Στρατηγὸν δὲ ἕτερον ἐνόει ἑαυτόν· διότι ἀπὸ τοῦ ἐν Πύλῳ παραλόγου εὐτυχήματος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀφροσύνην νὰ φαντάζεται ὅτι κατέστη καὶ πολεμικὸς ἀνὴρ ἐμπειρότατος. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ Ἀθηναῖοι ἀποφασίσαντες τὴν ἀποστολὴν νέας δυνάμεως, εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Κλέωνα ἐπέτρεψαν ὁμοθυμαδὸν τὴν στρατηγίαν· ἴσως δι' οὓς λόγους καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Σφακτηρίας ἐκστρατείας, ὅ ἐστιν οἱ μὲν συνετώτεροι ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ἀνδρός, ὁ δὲ πολὺς ὄχλος ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι θέλει ἀληθῶς θριαμβεύσει δι' αὐτοῦ.

Κατὰ μῆνα λοιπὸν Αὔγουστον τοῦ 322 ἔτους ἐξέπλευσεν ὁ Κλέων ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν, ἄγων 1200 ἀθηναίους, λημνίους καὶ ἰμβρίους ὁπλίτας καὶ 300 ἱππεῖς, ἅπαντας λογάδας ἄνδρας, ἔτι δὲ συμμάχους ἱκανοὺς καὶ τριάκοντας τριήρεις. Ἀλλ' οὐ πολὺ μετὰ τὴν εἰς Χαλκιδικὴν ἄφιξίν του, ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς Βρασίδαν περὶ Ἀμφίπολιν, ἔπαθον ἧτταν ἐπονείδιστον, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ἐφονεύθη ἐνῷ ἔφευγεν αἰσχρῶς. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ μάχῃ ἐτελείωσε καὶ ὁ Βρασίδας τὸ βραχὺ καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ στάδιον. Ἀλλ' ὁ Βρασίδας ἀπέθανε θάνατον ἡρωικόν, ἐνῷ προκινδυνεύων ἀπεφάσιζε τὴν νίκην· ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ἐτιμήθη ἡ μνήμη αὐτοῦ μαρτυρεῖ παντὸς ἐγκωμίου βέλτιον ὁπόσον βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον αἱ δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαί, αἱ πολιτικαὶ καὶ ἀστικαὶ αὐτοῦ ἀρεταί. Οἱ σύμμαχοι πάντες σὺν ὅπλοις παραπέμποντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἔθαψαν δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ἀμφιπόλεως, οἱ δ' Ἀμφιπολῖται περιφράξαντες τὸ μνημεῖον ἐτίμησαν αὐτὸν ἔκτοτε ὡς ἥρωα, δι' ἀγώνων καὶ θυσιῶν ἐτησίων, καὶ σωτῆρα καὶ οἰκιστὴν τῆς πόλεως ἀνηγόρευσαν, ἀφανίσαντες πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἀναμιμνήσκῃ τὸν ἀθηναῖον τῆς ἀποικίας ταύτης κτίτορα.

Οὕτως ἐξέλιπον ἐκ μέσου οἱ δύο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πρωταγωνισταὶ τοῦ πολέμου, ὅ,τε ἀγαθὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Βρασίδας, καὶ ὁ πονηρὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Κλέων· καὶ τότε τελευταῖον ὑπερίσχυσεν ὁριστικῶς ἐν Ἀθήναις ἡ περὶ τὸν Νικίαν μερίς, ὁ δ' ἀνὴρ οὗτος ἐπεχείρησεν, ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀμφίπολιν μάχην, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Πλειστοάνακτα, φίλον ἐπίσης τῆς εἰρήνης ὄντα, διαπραγματεύσεις, αἵτινες ἐξηκολούθησαν δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος καὶ ἐπήγαγον ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους 421, τὴν συνομολόγησιν σπονδῶν πεντηκονταετῶν. Αἱ κυριώτεραι διατάξεις τῶν σπονδῶν τούτων, αἵτινες φέρουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῆς «Νικιείου εἰρήνης», ἦσαν 1) ὅτι οἱ Λακεδαι-

μόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι θέλουσιν ἀποδώσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἀμφίπολιν καὶ πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς αὐτοὺς τὰς πόλεις Ἄργιλον, Στάγειρον, Ἄκανθον, Σκῶλον, Ὄλυνθον καὶ Σπάρτωλον. Αλλ' αἱ ἓξ τελευταῖαι αὗται πόλεις θέλουσι μένει αὐτόνομοι ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον τοῦ νὰ πληρώνωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἐπ' Ἀριστείδου ταχθέντα φόρον, εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἐπετρέπετο νὰ ἐγκαταλίπῃ αὐτάς, συνεπαγόμενος καὶ τὴν περιουσίαν του· τοῦ λοιποῦ δὲ αἱ πόλεις αὗται μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων ἔμελλον νὰ εἶναι σύμμαχοι παρεκτὸς ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον πείσει αὐτὰς μετ' αὐτῶν οἰκειοθελῶς νὰ συνταχθῶσιν. Οἱ δὲ Μηκυβερναῖοι καὶ Σαναῖοι καὶ Σιγγαῖοι ἔμελλον νὰ οἰκῶσι τὰς πόλεις αὐτῶν ὡς αὐτόνομοι καὶ ὑπὸ τῶν γειτόνων Ὀλυνθίων καὶ Ἀκανθίων μὴ παρενοχλούμενοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ὤφειλον νὰ ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, κείμενον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, βορειοανατολικῶς τῶν Ἐλευθερῶν, καὶ προσέτι ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. Ἀφ' ἑτέρου 2) οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ Κορυφάσιον, τὰ Κύθηρα, τὴν Μεθώνην, τὸ Πτελεὸν καὶ τὴν Ἀταλάντην, ἔτι δὲ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. 3) Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμενον ἐλεύθεροι νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ἄλλας ὑποτεταγμένας αὐτοῖς πόλεις.—Ὅτε αἱ διατάξεις τῆς εἰρήνης ταύτης ὑπεβλήθησαν, ἐν Σπάρτῃ, εἰς τὴν σύνοδον τῶν συμμάχων αὐτῆς πόλεων, ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρεδέχθη αὐτὰς καὶ ὤμοσε τὴν τήρησίν των, ἀλλὰ μόνον ἡ πλειονοψηφία. Οἱ Βοιωτοί, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἠλεῖοι ἀπεποιήθησαν ῥητῶς τὴν συναίνεσιν αὐτῶν· οἱ μὲν Κορίνθιοι, διότι δὲν ἀνελάμβανον τὸ Σόλλιον καὶ τὸ Ἀνακτόριον, οἱ δὲ Μεγαρεῖς διότι δὲν ἀπεδίδετο εἰς αὐτοὺς ἡ Νίσαια, οἱ δὲ Βοιωτοί, διότι ὑπεχρεοῦντο ν' ἀποδώσωσι τὸ Πάνακτον, οἱ δὲ Ἠλεῖοι ἄδηλον διατί.

Νόμισμα Ἀμφιπόλεως (Κεφαλὴ τοῦ Ἀπόλλωνος. Δᾷς καὶ στάχυς)

[«Καὶ χάριν γνώσεως λεπτομερειῶν τινων περὶ τῆς ἐπελθούσης εἰρήνης καὶ ἵνα »παράσχωμεν τῷ ἀναγνώστῃ ἰδέαν τινὰ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ ὕφους τῆς συντάξεως τῶν »ἀρχαίων συνθηκῶν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ κείμενον αὐτὸ τῶν πεντηκοντουτίδων »σπονδῶν ὡς ἔχει τοῦτο παρὰ Θουκυδίδῃ (Ε′ 18-19).

«Σπονδὰς ἐποιήσαντο Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι κατὰ τάδε »καὶ ὤμοσαν κατὰ πόλεις. Περὶ μὲν τῶν ἱερῶν τῶν κοινῶν θύειν καὶ ἰέναι καὶ μαντεύεσθαι »καὶ θεωρεῖν (1) κατὰ τὰ πάτρια τὸν βουλόμενον καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἀδεῶς. »Τὸ δ' ἱερὸν καὶ τὸν νεὼν τὸν ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Δελφοὺς αὐτονόμους »εἶναι καὶ αὐτοτελεῖς καὶ αὐτοδίκους (2) καὶ αὐτῶν καὶ τῆς γῆς τῆς ἑαυτῶν κατὰ τὰ »πάτρια (3). Ἔτη δὲ εἶναι τὰς σπονδὰς πεντήκοντα Ἀθηναίοις καὶ τοῖς ξυμμάχοις τοῖς »Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς συμμάχοις τοῖς Λακεδαιμονίων ἀδόλους

(1) Προσκυνεῖν, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ, σήμερον, προκειμένου περὶ σεβασμάτων ἱερῶν.

(2) Πρόκειται περὶ αὐτονόμου καὶ ἐλευθέρας κατὰ τοὺς ἐν τῷ τόπῳ ἰσχύοντας νόμους ἄνευ ξένης ἀναμίξεως ἢ ἑτεροδικίας οἱασδήποτε.

(3) Ταῦτα ἀφορῶσιν εἰς τὸ πανελλήνιον δίκαιον καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων.

»καὶ ἀβλαβεῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ὅπλα δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν ἐπὶ πη-»μονῇ μήτε Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ Ἀθηναίους καὶ τοὺς ξυμμάχους »μήτε Ἀθηναίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους, μήτε »τέχνῃ μήτε μηχανῇ μηδεμιᾷ. Ἣν δέ τι διάφορον ᾖ πρὸς ἀλλήλους, δικαίῳ χρῆσθαι »καὶ ὅρκοις, καθ' ὅ τι ἂν ξυνθῶνται· ἀποδόντων δὲ Ἀθηναίοις Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ »ξύμμαχοι Ἀμφίπολιν. Ὅσας δὲ πόλεις παρέδοσαν Λακεδαιμόνιοι Ἀθηναίοις, ἐξέστω »ἀπιέναι ὅποι ἂν βούλωνται αὐτοὺς καὶ τὰ ἑαυτῶν ἔχοντας· τὰς δὲ πόλεις φερούσας τὸν »φόρον τὸν ἐπ' Ἀριστείδου αὐτονόμους εἶναι. Ὅπλα δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν Ἀθηναίους »μηδὲ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ κακῷ, ἀποδιδόντων τὸν φόρον, ἐπειδὴ αἱ σπονδαὶ ἐγένοντο. »Εἰσὶ δὲ Ἄργιλος, Στάγειρος, Ἄκανθος, Σκῶλος, Ὄλυνθος, Σπάρτωλος. Ξυμμάχους δ' εἶναι »μηδετέρων, μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων· ἢν δὲ Ἀθηναῖοι πείθωσι τὰς πόλεις, »βουλομένας, ταύτας ἐξέστω ξυμμάχους ποιεῖσθαι αὐτοὺς Ἀθηναίοις. Μηκυβερναίους δὲ »καὶ Σαναίους καὶ Σιγγαίους οἰκεῖν τὰς πόλεις τὰς ἑαυτῶν, καθάπερ Ὀλύνθιοι καὶ Ἀκάν-»θιοι. Ἀποδόντων δὲ Ἀθηναίοις Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι Πάνακτον. Ἀποδόν-»των δὲ καὶ Ἀθηναῖοι Λακεδαιμονίοις Κορυφάσιον καὶ Κύθηρα καὶ Μέθανα καὶ »Πτελεὸν καὶ Ἀταλάντην καὶ τοὺς ἄνδρας ὅσοι εἰσὶ Λακεδαιμονίων ἐν τῷ δημοσίῳ »(ἐν τῇ φυλακῇ) τῶν Ἀθηναίων ἢ ἄλλοθί που ὅσης Ἀθηναῖοι ἄρχουσιν ἐν δημοσίῳ· »καὶ τοὺς ἐν Σκιώνῃ πολιορκουμένους Πελοποννησίων ἀφεῖναι καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι Λακε-»δαιμονίων ξύμμαχοι ἐν Σκιώνῃ εἰσὶ καὶ ὅσους Βρασίδας ἐσέπεμψε καὶ εἴ τις τῶν ξυμμά-»χων τῶν Λακεδαιμονίων ἐν Ἀθήναις ἐστὶν ἐν τῷ δημοσίῳ ἢ ἄλλοθί που ἧς Ἀθηναῖοι »ἄρχουσιν ἐν δημοσίῳ. Ἀποδόντων δὲ καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι οὕστινας ἔχου-»σιν Ἀθηναίων καὶ τῶν ξυμμάχων κατὰ ταὐτά. Σκιωναίων δὲ καὶ Τορωναίων καὶ Σερμυ-»λιῶν καὶ εἴ τινα ἄλλην πόλιν ἔχουσιν Ἀθηναῖοι, Ἀθηναίους βουλεύεσθαι περὶ αὐτῶν »καὶ τῶν ἄλλων πόλεων ὅ,τι ἂν δοκῇ αὐτοῖς. Ὅρκους δὲ ποιήσασθαι Ἀθηναίους πρὸς Λα-»κεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους κατὰ πόλεις, ὀμνύντων δὲ τὸν ἐπιχώριον ὅρκον ἑκάτεροι »τὸν μέγιστον, ἑπτακαίδεκα ἑκάστης πόλεως. Ὁ δ' ὅρκος ἔστω ὅδε· «Ἐμμενῶ ταῖς ξυνθήκαις »καὶ ταῖς σπονδαῖς ταῖσδε δικαίως καὶ ἀδόλως». Ἔστω δὲ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμ-»μάχοις κατὰ ταὐτὰ ὅρκος πρὸς Ἀθηναίους, τὸν δὲ ὅρκον ἀνανεοῦσθαι κατ' ἐνιαυτὸν ἀμ-»φοτέρους. Στήλας δὲ στῆσαι Ὀλυμπίασι καὶ Πυθοῖ καὶ Ἰσθμοῖ καὶ Ἀθήνησι ἐν »πόλει καὶ ἐν Λακεδαίμονι ἐν Ἀμυκλαίῳ. Εἰ δέ τι ἀμνημονοῦσιν ὁποτεροιοῦν καὶ ὅτου »πέρι, λόγοις δικαίοις χρωμένοις εὔορκον εἶναι ἀμφοτέροις ταύτῃ μεταθεῖναι ὅπῃ ἂν δοκῇ »ἀμφοτέροις, Ἀθηναίοις καὶ Λακεδαιμονίοις».

Ἔρις (ἐξ ἀγγείου)

Ὁ τρίκορμος Τυφών
(Ἔγχρωμον ἀνάγλυφον τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΑΓΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἢ μᾶλλον ἐφάνη ὅτι ἐτελείωσεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἀκριβῶς δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου δεινῶς τετραυματισμένοι. Ἡ μὲν Σπάρτη ὄχι μόνον δὲν ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν ὃν ἐξ ἀρχῆς προεκήρυξεν, ὅ ἐστι τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς τῶν Ἀθηναίων τυραννίδος, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμως ἀνεγνώρισε τὴν τυραννίδα ταύτην, συνομολογήσασα ὅτι αἱ Ἀθῆναι δικαιοῦνται νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ὑποτεταγμένας πόλεις. Πρὸς τούτοις ἡ Σπάρτη δεινῶς ἐδυσφημήθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ διότι ἐγκατέλιπε τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Ἕλληνας, τοὺς κατὰ προτροπὴν αὐτῆς ἀποστάντας, καὶ διότι ἐταπεινώθη ἐπὶ τοσοῦτο μόνον ἵνα λυτρώσῃ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, ἀποβαλοῦσα οὕτω τὴν ὑπόληψιν ἣν ἔσῳζε τότε ἔτι ὅτι παρ' αὐτῇ οὐδέποτε ἡ πόλις καθυποτάσσεται εἰς τὸ συμφέρον τῶν κατ' ἰδίαν πολιτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ κατ' ἰδίαν πολῖται καθυποτάσσονται εἰς τὸ τῆς πόλεως συμφέρον. Αἱ δ' Ἀθῆναι πάλιν διετήρησαν μὲν ἀκεραίαν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἧς ἕνεκεν ἀνέλαβον τὸν ἀνὰ χεῖρας ἀγῶνα, ἀλλ' ἐξηγόρασαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο διὰ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἀττικῆς, διὰ τῆς ἀπωλείας πολλοῦ πολιτῶν πλήθους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τοῦ δημοσίου ταμείου καὶ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πρὸς αὐτοὺς κοινοῦ μίσους, ἕνεκα τῶν ἀγρίων σφαγῶν εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις ἐξετραχηλίσθησαν.

Καὶ ἔπειτα, μήπως ἡ εἰρήνη αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ βάσεων ὁπωσοῦν ἀσφαλῶν; Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν μὲν ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους αὐ-

των, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσωσι τὰς πόλεις ὅσαι ἀπέστησαν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, καὶ ἰδίως τὴν Ἀμφίπολιν, νὰ ὑποκύψωσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, οὐδ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα νὰ καταναγκάσωσιν αὐτὰς εἰς τοῦτο, περιορισθέντες ν' ἀνακαλέσωσι τὰ ἐκεῖ στρατεύματά των, ὥστε εἰς ἓν τῶν κυριωτάτων τοῦ πολέμου σταδίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπείθοντο οὔτε τὴν Πύλον ν' ἀποδώσωσιν οὔτε τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας. Ἀφ' ἑτέρου εἴδομεν ὅτι οἱ ἰσχυρότατοι τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις οἱ Βοιωτοί, δὲν ἀνεγνώρισαν τὴν εἰρήνην· ἐπειδὴ δὲ οἱ Βοιωτοὶ ἦσαν κύριοι τοῦ Πανάκτου, τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἔμεινε καὶ οὗτος ὁ τῶν σπονδῶν ὅρος ἀνεκτέλεστος. Τότε οἱ Σπαρτιᾶται, θεωροῦντες ὅτι διὰ τῆς καταπαύσεως τοῦ πολέμου οὐδὲν ἄλλο ἐπέτυχον εἰμὴ τὴν κατακραυγὴν τῶν συμμάχων, ἠθέλησαν διὰ νέας τινὸς θυσίας ν' ἀνακτήσωσι τοὐλάχιστον τοὺς ἄνδρας αὐτῶν καὶ συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἰδίαν συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἐπιτυχόντες τὸ νέον τοῦτο πλεονέκτημα, ἀπέδωκαν τελευταῖον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τοὺς ἄνδρας. Ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι, καίτοι καθ' ἑκάστην ὑποσχόμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν νέαν ταύτην συνθήκην, ἀναγκάζοντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἀθηναίων τοὺς συμμάχους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, δὲν ἐξεπλήρουν τὴν ὑπόσχεσιν, διὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξεπλήρουν τὰς ἄλλας ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβον διὰ τῶν σπονδῶν, καὶ ἰδίως δὲν ἀπέδιδον τὴν Πύλον. Ἐν τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅ,τι μᾶλλον ἐπεθύμουν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἀνδρῶν ἦτο ἡ ἀπὸ τῆς Πύλου ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων· καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο ἐπροσπάθησαν νὰ καταπείσωσι τοὺς Βοιωτοὺς ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους, προσέτι δὲ καὶ τὸ Πάνακτον· οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἐπροσποιήθησαν ὅτι δέχονται τὴν πρότασιν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ συνομολογηθῇ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Σπάρτης συνθήκη συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, συνθήκη δι' ἧς ἤθελον νὰ οὐδετερώσωσι τὴν προσφάτως γενομένην στενὴν συμμαχίαν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην τῶν Βοιωτῶν εἰμὴ παραβιάζοντες τὰ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνομολογηθέντα· ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία αὐτῶν ν' ἀποκτήσωσι τὴν Πύλον, ὥστε ἐνέδωκαν εἰς τὴν πρότασιν τῶν Βοιωτῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ πρὸς τούτους συνθήκη, μυστικῶς γενομένη, δὲν θέλει γνωσθῇ ἐν Ἀθήναις. Συνωμολογήθη λοιπὸν ἡ πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς συνθήκη, οἵτινες ὅμως, μὴ θέλοντες πάλιν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, ὡς φρούριον, ἔσπευσαν νὰ καταβάλωσιν αὐτὸ εἰς ἔδαφος· καί, ὅτε ἦλθον εἰς Βοιωτίαν πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἵνα παραλάβωσι τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους καὶ τὸ Πάνακτον, εὗρον τὸ φρούριον τοῦτο κατεστραμμένον. Οὐδὲν ἧττον οἱ πρέσβεις μετέβησαν εἰς Ἀθήνας καὶ εἶπον ὅτι ἰδοὺ οἱ παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς εὑρισκόμενοι αἰχμάλωτοι Ἀθηναῖοι, ἰδοὺ καὶ ὁ χῶρος τοῦ Πανάκτου· οὕτω δ' ἐκτελουμένου καὶ τοῦ ὅρου τούτου τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν ζητοῦσι καὶ αὐτοὶ τελευταῖον τὴν ἀπόδοσιν τῆς Πύλου. Ἀλλὰ εὗρον ἐν Ἀθήναις μεγάλην πνευμάτων ἀλλοίωσιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμαθον τότε κατὰ πρῶτον πιθανώτατα τὴν χωριστὴν συμμαχίαν, ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Βοιωτούς· ἔμαθον ὅτι δὲν πρόκειται ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς τὸ φρούριον τοῦ Πανάκτου, ἀλλὰ μόνον ὁ ψιλὸς τοῦ Πανάκτου χῶρος· ὑπέλαβον τοῦτο εὐλόγως ὡς ἐμπαιγμόν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι αὐτοὶ μὲν τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἐθεράπευσαν ἓν τῶν κυρίων συμφερόντων τῆς Σπάρτης, ἀποδόντες αὐτῇ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι

οὐδένα τῶν κυριωτάτων ὅρων τῆς εἰρήνης ἐξεπλήρωσαν. Ὅθεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἦτο ἐλάχιστα διατεθειμένη νὰ παραδεχθῇ τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων· τὴν δὲ τοιαύτην αὐτῆς διάθεσιν ἐνίσχυσεν ἐκ παντὸς τρόπου ἀνὴρ ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον, καὶ ἔμελλε μὲν μετ' ὀλίγον νὰ ἐπενεργήσῃ πολυειδῶς εἰς τὴν τύχην αὐτῆς, ἔμελλε δὲ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ μᾶλλον ποικιλότροπος βεβαίως τῶν τοσούτῳ ποικιλοτρόπων χαρακτήρων οὓς παρίστησιν ἡ ἀρχαία πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἷλκε τὸ γένος ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικωτέρων χρόνων ἀνῆκε, πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν, εἰς τοὺς πρώτους τῶν Ἀθηνῶν οἴκους. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ Ἀλκιβιάδης, φίλος διατελέσας τοῦ Κλεισθένους, εἶχε συμπράξει οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, περὶ τὰ τέλη τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, διενεργηθεῖσαν πολιτικὴν μεταβολήν, ὁ δὲ πατήρ, ὁ Κλεινίας, ἀφοῦ ἰδιοστόλῳ τριήρει περὶ Ἀρτεμίσιον ἐνδόξως ἐναυμάχησεν, ἔπεσεν ὕστερον εἰς τὴν ὀλεθρίαν περὶ Κορώνειαν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς μάχην. Ἀπὸ δὲ τῆς μητρὸς Δεινομάχης τῆς Μεγακλέους ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπόγονος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συγγενὴς τοῦ Περικλέους· ἔπειτα δὲ συζευχθεὶς Ἱππαρέτην τὴν θυγατέρα τοῦ ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει οὐδὲν ἧττον ὀνομαστοῦ Ἱππονίκου, ὅστις ἔπεσε μαχόμενος περὶ Δήλιον, ὁ Ἀλκιβιάδης προσέθηκεν εἰς τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ περιουσίαν καὶ τὴν οὐ μικρὰν προῖκα δέκα ταλάντων. Ἡ φύσις, ὡσεὶ ἀντιφιλοτιμουμένη πρὸς τὴν τύχην, ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν τὰ κάλλιστα τῶν σωματικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων. Τὸ κάλλος αὐτοῦ ὑπῆρξε πολυθρύλητον καὶ ἂν πιστεύσωμεν μάρτυρα σύγχρονον καὶ σπουδαῖον, τὸν Ξενοφῶντα, αὐταὶ αἱ σεμνότεραι τῶν γυναικῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν εἰς αὐτό. Τὸ ἀθλητικὸν αὐτοῦ σῶμα ἦτο ἐνταυτῷ παραδόξως εὐτράπελον· διὸ καὶ παρεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς τὸν χαμαιλέοντα, παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐκεῖνος μὲν πρὸς ἓν τοὐλάχιστον, ὡς ἐλέγετο χρῶμα, τὸ λευκόν, ἐξηδυνάτει νὰ ἀφομοιώσῃ ἑαυτόν, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ δίαιτα ἣν ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἐφάνη ἐπιτήδειος νὰ μιμηθῇ καὶ νὰ μετέλθῃ. Διότι ἐν Σπάρτῃ μὲν ἀνεδείχθη γυμναστικός, εὐτελής, σκυθρωπός, ἐν Ἰωνίᾳ δὲ ἀκόλαστος, φιλήδονος, ῥάθυμος, ἐν Θρᾴκῃ μεθυστικός, ἐν Θεσσαλίᾳ ἱππαστικός, συζήσας δὲ καὶ μετὰ τοῦ σατράπου Τισσαφέρνους ὑπερέβαλεν ὄγκῳ καὶ πολυτελείᾳ τὴν περσικὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐντὸς δὲ τοῦ καλλίστου τούτου σκεύους κατετέθησαν τὰ σπέρματα σπανίων διανοητικῶν καὶ ψυχικῶν ἀρετῶν. Τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ ἔδωκεν ἐκ πρώτης νεότητος λαμπρὰ δείγματα· ἐν ἔτει 432, μόλις ὢν εἰκοσαέτης, προεκινδύνευσεν ὡς οὐδεὶς ἄλλος περὶ Ποτίδαιαν καὶ βαρεῖαν ἔλαβε πληγήν, οὐδὲ διέσωσε τὴν ζωὴν εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους, ὅστις καὶ αὐτὸς ὡς ὁπλίτης μετ' ἐκείνου συνυπηρέτει· ὀκτὼ δὲ ἔτη μετέπειτα διέπρεψεν ὡς ἱππεὺς ἐν τῇ περὶ Δήλιον πανωλεθρίᾳ καὶ ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμὴν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ὀφειλήν, ὑπερασπίσας αὐτὸν κατὰ τῶν βαρέως ἐπικειμένων Βοιωτῶν. Τὸ πολυμήχανον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ περὶ τοὺς λόγους εὐφυΐα ἀνεκάλει εἰς πολλὰ τὸν μέγαν Θεμιστοκλέα. Περὶ δὲ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ διεφώνουν μὲν οἱ ἀρχαῖοι· διότι ὁ Θεόφραστος, ὅστις ὅμως δὲν ἤκουσεν αὐτοῦ, καθὸ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος, βεβαιοῖ ὅτι «εὑρεῖν μὲν τὰ δέοντα καὶ νοῆσαι πάντων ἱκανώτατος» ὑπῆρξεν ὁ Ἀλκιβιάδης, περὶ δὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν διανοημάτων πολλάκις, μεταξὺ λέγων, ἀπεσιώπα, διαφυγούσης αὐτὸν τῆς λέξεως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἀλκιβιάδου κωμικὸς Εὔπολις ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ εἶπε·

Λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν,

Ο ΕΝ ΣΟΥΝΙΩι ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΠΟΣΕΙΔΩΝΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚ

ἐννοῶν διὰ τούτου ὅτι ἦτο ἐπιτηδειότερος περὶ τὰς κατ' ἰδίαν ἐντεύξεις ἢ κατὰ τοὺς ἐνώπιον τοῦ δήμου ἀγῶνας. Ἀλλ' ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἀλκιβιάδου τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου παρατεθειμένων δὲν θέλομεν ἴσως ἔτι παραδεχθῆ τὴν γνώμην τοῦ Δημοσθένους, ὅστις εἶπεν αὐτὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις δεινότατον περὶ τὸ λέγειν, ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης, ἂν ὄχι ἄλλο, ἠδύνατο τοὐλάχιστον καὶ ἐνώπιον τοῦ δήμου νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπιτυχῶς τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ηὐτύχησε νὰ λάβῃ διδασκάλους καὶ ὁδηγοὺς οἵους οὐδεὶς ἄλλος τῶν προακμασάντων ἐν τῇ πόλει ἀνδρῶν· διότι, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, ὁ μὲν Πρόδικος, τοῦ ὁποίου φέρεται εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος ὁ θαυμάσιος περὶ Ἡρακλέους μῦθος, ἀνέλαβε νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν τὰς ὑγιεστέρας περὶ ἀρετῆς ἀρχάς· ὁ δὲ Σωκράτης ὁ σοφώτατος, ὁ χρηστότατος, ὁ θετικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ πατρικῆς στοργῆς ἐνησχολήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν τὰ ἀσφαλέστατα διδάγματα τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ συνέσεως καὶ ἐμπειρίας· ὁ δὲ Περικλῆς αὐτός, ὁ ὀλύμπιος Περικλῆς, ἐπεχείρησε νὰ διακοσμήσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ὑψίστων πολιτικῶν καὶ θεωρητικῶν μελετημάτων.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς νεανικὴν ἡλικίαν
(Μουσεῖον τοῦ Λούβρου)

Ἀλλ' ἅπασαι αὐταὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς τύχης αἱ εὐλογίαι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσιν ἄνδρα αὐθαδέστατον μὲν τῶν νόμων βιαστὴν ἀσεβέστατον δὲ τῆς πατρίδος προδότην. Καθὼς οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι ποταμοὶ οἱ ἀκαταπαύστως εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον καταρρέοντες δὲν ἰσχύουσι νὰ γλυκάνωσι τὰ ὕδατα τῆς θαλασσίας ἐκείνης λεκάνης, οὕτω πολλοὶ καὶ χρηστοὶ διδάσκαλοι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξημερώσωσι τὸ ἦθος καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ὁ Θουκυδίδης ἐπανειλημμένως στηλιτεύει τὸ «μέγεθος τῆς εἰς τὴν δίαιταν παρανομίας αὐτοῦ» καὶ «τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν». Οὐδέποτε τῳόντι Ἀθηναῖος κατεπάτησε τοσοῦτον ἀναιδῶς τοὺς κειμένους τῆς πατρίδος νόμους. Εἰσελθὼν ποτε εἰς γραμματοδιδάσκαλόν τινα ῥαπίζει αὐτόν, διότι συνέπεσε νὰ μὴ ἔχῃ οὗτος παρ' ἑαυτῷ τὸν Ὅμηρον· ῥαπίζει δὲ δημοσίᾳ, εἰς τὸ θέατρον, καὶ τὸν χορηγὸν Ταυρέαν, μόνον καὶ μόνον διότι ἦτο ἀντίζηλος αὐτοῦ· ῥαπίζει ὁμοίως τὸν Ἱππόνικον, τὸν μετέπειτα πενθερὸν αὐτοῦ γενόμενον, ὄχι ὑπ' ὀργῆς ἢ ἕνεκα διενέξεώς τινος ἀλλ' ἐπὶ γέλωτι, συμφωνήσας τοῦτο πρὸς τοὺς φίλους· ἀναλαμβάνει τὴν προστασίαν τοῦ θασίου ποιητοῦ Ἡγεμόνος καὶ ἐξοβελίζει ἰδίᾳ χειρὶ ἀπὸ τοῦ μητρῴου τὴν κατὰ τοῦ ποιητοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος εἰσαχθεῖσαν

ἐπίσημον κατηγορίαν, προκαλῶν τὴν δικαιοσύνην νὰ ἐξακολουθήσῃ, ἂν τολμᾷ, τὴν ἀνάκρισιν τῆς ὑποθέσεως· καὶ ὅτε ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἱππαρέτη, μὴ ἀνεχομένη ἐπὶ πλέον τὴν ἀκολασίαν αὐτοῦ καὶ ἀπιστίαν, ἐζήτησε τὴν κατὰ τὸν νόμον διάζευξιν, παρελθὼν ὁ Ἀλκιβιάδης διεκώλυσεν αὐτὴν αὐτογνωμόνως νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ εὐεργετήματος τοῦ νόμου καὶ ἁρπάσας αὐτὴν διὰ τῆς βίας, ἐνώπιον ὅλων τῶν ἀρχόντων, ἀπήγαγεν ἀνὰ μέσον τῆς πληθούσης ἀγορᾶς εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἀλλ' αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων βιαιοπραγίαι αὐτοῦ κατὰ πλείστων ἰδίᾳ πολιτῶν εἶναι δυσαρίθμητοι. Τίς δὲ δὲν γνωρίζει πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πρὸς τὴν ὅλην πατρίδα; Ἀφοῦ ἐξώθησεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀφοῦ προεκάλεσε τὴν ἀσύνετον ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείαν, ἔπειτα, ἐπειδὴ προσεκλήθη νὰ δώσῃ τελευταῖον ἅπαξ λόγον ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ἀντὶ νὰ ὑπακούσῃ, λιποτακτεῖ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ καθοδηγεῖ αὐτοὺς πῶς νὰ καταφέρωσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πληγὰς καιριωτάτας.

Πόθεν προῆλθεν ἡ τοιαύτη ἐξαχρείωσις τῆς φύσεως ἐκείνης, ἥτις οἴκοθεν ἐφαίνετο ἔχουσα, καὶ εἶχε τῳόντι, ἀγαθωτάτας ἀφορμάς; Τὰ πάθη αὐτοῦ, εἶπον, ὑπῆρξαν πολλὰ καὶ μεγάλα, μάλιστα δὲ ἰσχυρότατον τὸ φιλόνεικον καὶ φιλόπρωτον· ἀλλὰ τὰ πάθη ταῦτα εἶχε κοινὰ πρὸς πλείστους τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἠμποροῦμεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ φιλαρχία καὶ ἡ φιλοδοξία εἶναι συνήθως ἐκ τῶν κρατίστων τῆς μεγαλουργίας ἐλατηρίων. Ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀνατροφή, εἶπον, παρημελήθη, διότι, πενταετὴς ὤν, ἔμεινεν ὀρφανὸς πατρός· ἀλλὰ μήπως ἡ πρώτη ἀνατροφὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, μήπως ἡ πρώτη τοῦ Κίμωνος ἀνατροφὴ ὑπῆρξαν μᾶλλον ἐπιμεμελημέναι; Ὁ Ἀλκιβιάδης, εἶπον, νεώτερος τοῦ δέοντος προῆλθεν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Αὕτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ γνώμη τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐπιφέρει ὅτι ὁ νέος ἐκεῖνος ἤθελεν ἀποβῇ ἄλλος Περικλῆς, ἐὰν ὡριμώτερος περιήρχετο εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἤδη 31 ἢ 32 ἐτῶν, ἐνῷ εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἴδομεν βουλευτὰς διαπρέψαντας μὲν περὶ τὸ 20 ἔτος τῆς ἡλικίας, κυβερνήσαντας δὲ τὸ κράτος πρὶν ἢ συμπληρώσωσι τὸ 25. Καὶ ὅμως εἰς τὰ βόρεια κλίματα ὁ ἄνθρωπος ὡριμάζει βραδύτερον ἢ εἰς τὰ μεσημβρινά. Ἡ ἀλήθεια, νομίζομεν, εἶναι ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέβη οἷος ἀπέβη ἕνεκα τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαίρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζησε καὶ ἐπολιτεύθη. Ἡ ἠθικὴ παραλυσία ἣν παρήγαγεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἔφερεν εἰς μέσον τοσαύτην ἰδεῶν σύγχυσιν, ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ φιλαρχία ἐθεώρησε, πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς, πάντα τρόπον θεμιτόν, μηδ' αὐτῆς τῆς προδοσίας ἐξαιρουμένης. Τίς δὲ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἤθελεν ἀναχαιτίσει, σωφρονίσει, χειραγωγήσει τὸν Ἀλκιβιάδην; Τὸ ἀκόλαστον πλῆθος ὅπερ ἐπεκράτει ἤδη τοῦ πολιτεύματος, καὶ πρὸ μικροῦ εἶχε καταντήσει νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κλέωνα, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου νεανίου τοσούτῳ εὐκολώτερον ὅσῳ ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναμφισβήτητά τινα προτερήματα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἥτις ἐφαίνετο ἐν Ἀθήναις τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν καλῶν κἀγαθῶν οἴκων εἰς οὓς οὗτος ἀνῆγε τὸ γένος. Ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερος ὅλων τῶν ἄλλων ὀχλικῶν δημαγωγῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ δῆμος κατήντησε τυφλὸς αὐτοῦ λάτρις καὶ δοῦλος, συγχωρῶν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἐλαττώματα, ἀποθαυμάζων ἅπαντα τὰ τολμήματα καὶ ἐμψυχῶν οὕτω μᾶλλον ἢ περιστέλλων ἅπασαν αὐτοῦ τὴν παρανομίαν. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἀδυναμία τῆς πόλεως, ὥστε καὶ ἀφοῦ οὗτος ἀναφανδὸν αὐτὴν ἐπρόδωκε, καὶ ἀφοῦ ἐγένετο παραίτιος τῶν μεγαλυτέρων αὐτῆς συμφορῶν, πάλιν, ἅμα ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν, ἠνέῳξεν εἰς αὐτὸν τὰς ἀγκάλας της. Τὸ δὲ

τοιοῦτο τοῦ δήμου πρὸς αὐτὸν πάθος κάλλιστα ἐξήγησεν ὁ Ἀριστοφάνης εἰπών·

Ποθεῖ μέν, ἐχθαίρει δέ, βούλεται δ᾽ ἔχειν.

Ὅ,τι δ᾽ ἐξαιρέτως εἰκονίζει τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ πολίτευμα ἀλλοίωσιν εἶναι τὸ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀλκιβιάδου αἰνιττόμενον τοῦτο·

Μάλιστα μὲν λέοντα μὴ ἐν πόλει τρέφειν·
Ἢν δ᾽ ἐκτρέφῃ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

Ἀλλὰ λέοντας τοιούτους ἄλλοτε ἡ πόλις ἐξέθρεψε πολλούς, μὴ ὑπηρετήσασα τοῖς τρόποις αὐτῶν ἀλλ᾽ ἀναγκάσασα αὐτοὺς τοῖς τρόποις αὐτῆς νὰ ὑπηρετήσωσι. Τότε ὅμως ἦρχον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τῶν πολιτῶν οἱ ἄριστοι, ἤδη δὲ ἐπλειονοψήφει ὁ ὄχλος· ὁ ὄχλος ὅστις ἀκούων τὸν Ἀλκιβιάδην ἀναγκάσαντα τὸν ζωγράφον Ἀγάθαρχον, διὰ τῆς βίας, νὰ ζωγραφήσῃ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐχειροκρότει τὸ κατόρθωμα· ὁ ὄχλος ὅστις μαθὼν ὅτι ὁ Ἀριστοφῶν εἰκόνισε Νεμέαν ἔχουσαν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς καθήμενον Ἀλκιβιάδην συνέτρεχεν ἐπιχαίρων ἵνα θεωρήσῃ τὸ ἀριστοτέχνημα· ὁ ὄχλος ὅστις, ὅτε ὁ Τίμων ἰδὼν προπεμπόμενον ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τὸν νέον ἐπιφανῶς «εὖ, ἔφη, ποιεῖς αὐξόμενος, ὦ παῖ· μέγα γὰρ αὔξῃ κακὸν ἅπασι τούτοις», ἐγέλα παίζων μὲ τὰ πολυτιμότερα τῆς πατρίδος συμφέροντα. Τίς λοιπόν, τῆς πόλεως σχεδὸν ἁπάσης ἐπινευούσης εἰς τὰς παραφορὰς ἐκείνας, ἠδύνατο νὰ χαλινώσῃ τὸν ἀτίθασον νεανίαν; Ὁ Περικλῆς οὔτε καιρὸν εἶχε βεβαίως νὰ ἐπιτηρῇ αὐτὸν ἀδιακόπως οὔτε ἠδύνατο, εἷς ὤν, ἁπάντων νὰ κατισχύσῃ· ὅθεν πρωιμώτατα ἔλαβεν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, ὅστις προσελθών ποτε πρὸς τὸν κηδεμόνα καὶ ἀκούσας ὅτι δὲν εὐκαιρεῖ νὰ τὸν δεχθῇ, διότι σκέπτεται πῶς νὰ ἀποδώσῃ λόγον εἰς τοὺς Ἀθηναίους· «καὶ δὲν εἶναι καλύτερον, ἀπήντησεν ἀπερχόμενος, νὰ σκεφθῇ ὁ Περικλῆς πῶς νὰ μὴ ἀποδώσῃ λόγον;» Μόνος ὁ Σωκράτης φαίνεται ἰσχύσας μέχρι τινὸς εἰς τὴν τρικυμιώδη ἐκείνην ψυχήν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλάτωνα, ὁ Ἀλκιβιάδης εἶπέ ποτε· «Πέπονθα δὲ πρὸς τοῦτον μόνον ἀνθρώπων ὃ οὐκ ἄν τις οἴοιτο ἐν ἐμοὶ ἐνεῖναι, τὸ αἰσχύνεσθαι ὁντινοῦν». Ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους ἐξωλίσθησε καὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Σωκράτους ὁ ἀληθὴς οὗτος Πρωτεύς, ἀπὸ δὲ τῆς προσομιλίας αὐτοῦ καὶ οἰκειότητος πρὸς τὸν χρηστότατον καὶ σοφώτατον τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἄλλο παρέμεινεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἀποχρῶσά τις περὶ τὰ μυστήρια τῆς διαλεκτικῆς τέχνης ἐνάσκησις.

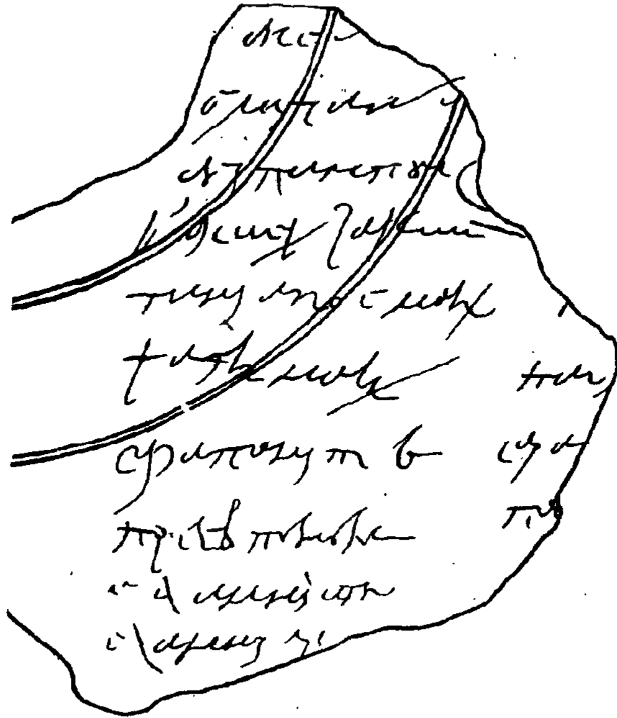
Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ κατὰ πρῶτον παρελθὼν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον, ὅτε, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἦλθον εἰς τὰς Ἀθήνας ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς Πύλου πρὸς τὸν χῶρον τοῦ Πανάκτου καὶ τοὺς παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς Ἀθηναίους αἰχμαλώτους. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε κατ᾽ ἀρχὰς πολιτευθῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ οὗτοι περιφρονήσαντες τὴν νεότητα αὐτοῦ εἶχον περιποιηθῇ πολὺ μᾶλλον τὸν Νικίαν καὶ τοὺς περὶ τὸν Νικίαν, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο ἔλαβε καὶ προσωπικὴν ἀφορμὴν ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ παραβάσει τῶν συντεθειμένων. Δὲν ἠρκεῖτο δὲ ἤδη εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῆς Σπάρτης, ἀλλ᾽ ἐμελέτησε καὶ τὴν συγκρότησιν μεγάλης τινὸς κατ᾽ αὐτῶν συμμαχίας· ὅθεν, ἐνῷ ἀπέκρουε παντὶ σθένει πάντα πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους συμβιβασμόν, διεμήνυε συγχρόνως κρύφα πρὸς τοὺς Ἀργείους νὰ πέμψωσι πρέσβεις εἰς Ἀθήνας ἐπιτετραμμένους τὴν συνομολόγησιν συνθήκης. Τὸ Ἄργος εἶχε μείνει οὐδέτερον κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πελο-

πονησιακοῦ πολέμου περίοδον, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἀναλάβει τὰς ἄλλοτε ἐξαντληθείσας δυνάμεις, ἔσπευδε νῦν, ὠφελούμενον ἐκ τῆς ἐπικρατούσης κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀνωμαλίας, νὰ ἀνακτήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, καὶ εἶχεν ἐσχάτως ἐπιχειρήσει ἐπὶ τούτῳ διαφόρους διαπραγματεύσεις καὶ συνομολογήσει διαφόρους συνθήκας, ὧν ἡ ἀσφαλεστέρα ἦτο ἡ πρὸς τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Ἠλείους· ὅθεν ἤκουσεν εὐχαρίστως τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἐξαπέστειλεν ἀμέσως τὴν ζητηθεῖσαν πρεσβείαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, ἔπεμψαν ὁμοίως κατὰ τάχος νέους εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἔχοντας πληρεξουσιότητα νὰ διαλύσωσιν ἁπάσας τὰς ἀμφισβητήσεις. Ἐνταῦθα ἡ κοινὴ γνώμη διέκειτο, ὡς εἴπομεν, δυσμενῶς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι ἤθελεν ἐξάπαντος τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ διότι ἔβλεπε τοὺς Λακεδαιμονίους μὴ πειθομένους νὰ πράξωσι τὰ δέοντα πρὸς τὴν ὁριστικὴν αὐτοῦ κατάπαυσιν. Ὅτε λοιπὸν οἱ νέοι πρέσβεις εἶπον ἐνώπιον τῆς βουλῆς, εἰς ἣν κατὰ πρῶτον παρουσιάσθησαν, διότι κατὰ τὸ πολίτευμα ἡ βουλὴ προπαρεσκεύαζε τὰ περὶ τῆς ἀκροάσεως τῶν πρέσβεων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου· ὅτε, λέγομεν, εἶπον οὗτοι εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα πρὸς διάλυσιν τῶν διενέξεων, ἤ, καθὼς λέγει ὁ Θουκυδίδης, «αὐτοκράτορες ἥκουσι περὶ πάντων ξυμβῆναι τῶν διαφόρων», ἡ ἀγγελία αὕτη ἔτυχεν ἀρίστης δεξιώσεως· ὁ δ' Ἀλκιβιάδης ἤρχισε νὰ φοβῆται μήπως τῳόντι οἱ Σπαρτιᾶται, δι' εὐλόγων παραχωρήσεων, ἀσφαλίσωσι τὴν εἰρήνην, ὅπερ παντάπασι δὲν συνέφερεν εἰς αὐτόν, ὅστις διὰ τοῦ πολέμου μόνον ἤλπιζε νὰ κορέσῃ τὴν φιλοδοξίαν του. Ὅθεν ἰδοὺ τί ἐμηχανεύθη ἵνα ἀνατρέψῃ τὴν ἐνέργειαν τῶν πρέσβεων. Προσελθὼν πρὸς αὐτοὺς ἰδίᾳ εἶπεν ὅτι, ἐὰν ἐπαναλάβωσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τὴν διαβεβαίωσιν ἣν ἔδωκαν εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσιν ἀπεριόριστον πληρεξουσιότητα, ὁ δῆμος θέλει ἀπαιτήσει παρ' αὐτῶν τὰ ἀδύνατα· ἐνῷ, ἂν εἴπωσιν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι πληρεξουσιότητα πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀλλ' ἁπλῶς ἦλθον νὰ καθυποβάλωσι τὰς προτάσεις, νὰ συζητήσωσιν αὐτὰς καὶ ν' ἀναφέρωσι, θέλουσιν ἐπιτύχει πολὺ μετριωτέρους ὅρους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὸς θέλει ὑποστηρίξει αὐτοὺς παντὶ σθένει. Οἱ πρέσβεις ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην καὶ παρελθόντες τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν δῆμον ἀπεφήναντο ὅτι δὲν ἦλθον ἔχοντες ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα· ἀλλὰ τότε ἐγερθεὶς ὁ Ἀλκιβιάδης «βλέπετε, ἀνέκραξε, τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν παλιμβουλίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν; χθὲς εἶπον ἄλλα εἰς τὴν βουλὴν καὶ σήμερον ἄλλα λέγουσιν εἰς τὸν δῆμον· πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ συνθηκολογήσωμεν πρὸς κυβέρνησιν ἔχουσαν τοιούτους ἀντιπροσώπους;» Οἱ πρέσβεις ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι, ὁ δὲ δῆμος ἐνισχυθείς, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐκ τούτου εἰς τὰς προτέρας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους διαθέσεις, ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις τούτων ἀπράκτους καὶ ἐποίησεν, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ μὲν τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐναντίον δὲ τῶν ἐπιμόνων προσπαθειῶν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, σπονδὰς καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Ἀργείους καὶ τοὺς τούτων συμμάχους, κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 420 ἔτους.

Διὰ τοιαύτης αἰσχρᾶς ἀπάτης ἐπροοιμίασεν ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Τῆς συμμαχίας ταύτης μεταξὺ Ἄργους καὶ Ἀθηνῶν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξαν πολυετεῖς μὲν μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀργείων ἐχθροπραξίαι, ὧν μετέσχον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὡς σύμμαχοι τῶν τελευταίων [1], ποικίλαι δὲ ἐμφύλιοι ἐν Ἄργει διενέξεις καὶ πολιτικαὶ με-

[1] Ἡ σπουδαιοτάτη τῶν περιπετειῶν τῆς συμμαχίας ταύτης εἶναι ἡ ἐν Μαντινείᾳ μάχη τοῦ 418, ἐν ᾗ ἐπολέμησαν κατ' ἀλλήλων Λακεδαιμόνιοι, Τεγεᾶται καὶ ὅσοι ἄλλοι τῶν Ἀρκάδων

ταβολαί, ἀπολήξασαι εἰς τοῦτο, τῷ 416, ὅτι τριακόσιοι Ἀργεῖοι ἀπήχθησαν διὰ τῆς βίας ἐπὶ 20 ἀττικῶν πλοίων εἰς διαφόρους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, τὸ 416, συνέβη καὶ ἕτερον πολὺ τραγικώτερον γεγονός. Οἱ Μήλιοι, οἵτινες μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἶχον μείνει οὐδέτεροι, προσεκλήθησαν ἤδη ὑπὸ τῶς Ἀθηναίων νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτούς· ἀποποιηθέντες δὲ ἀντέστησαν μὲν γενναίως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀμειλίχων αὐτῶν ἀντιπάλων, οἵτινες τοὺς μὲν ἄνδρας ἅπαντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας ἠνδραπόδισαν, τὰ δὲ κτήματα τῆς νήσου ἐπέτρεψαν εἰς 500 Ἀθηναίους κληρούχους. Πρὸ πενταετίας ὅμοια εἶχον πράξει πρὸς τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Σκιωναίους, τοὺς ἐν ἔτει 423, διὰ προτροπῶν τοῦ Βρασίδου, ἀποστατήσαντας· διότι ὀλίγον μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἀνακτήσαντες τὴν πόλιν ἐκείνην τοὺς μὲν ἡβῶντας ἀπέκτειναν, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκαις καὶ τοὺς παῖδας, τὴν δὲ χώραν παρέδωκαν εἰς τοὺς περιλιπομένους Πλαταιεῖς. Καὶ ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει ἀναδεικνυομένη τοσοῦτον ἀγρία πρὸς ὁμογενεῖς, ὁμογλώσσους, ὁμοθρήσκους, ἐσωτερικῶς τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξηχρειοῦτο.

Ὄστρακον γεγραμμένον εὑρεθὲν ἐν Ἀττικῇ

Ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ὁπόσον σπουδαῖος καὶ σωτήριος διὰ τὴν πολιτείαν ὑπῆρξεν ὁ τοῦ ὀστρακισμοῦ (1) θεσμὸς καὶ ὁπόσον συνετὴ αὐτοῦ

ἦσαν σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων ἐξ ἑνός, καὶ Ἀργεῖοι, Ἠλεῖοι, Μαντινεῖς καί τινες ἄλλοι τῶν Ἀρκάδων καὶ Ἀθηναῖοι ἐξ ἑτέρου. Ἡ μάχη ὑπῆρξε κρατερὰ καὶ ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης (Ε' 74) «πλείστου δὴ χρόνου μεγίστη δὴ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ ὑπὸ ἀξιολογωτάτων πόλεων ξυνελθοῦσα». Περὶ ταύτης δὲ τῆς μάχης παρίστησιν ὁ ἱστορικὸς λέγοντα τὸν Ἀλκιβιάδην «Πελοποννήσου γὰρ τὰ δυνατώτατα ξυστήσας Λακεδαιμονίους εἰς μίαν ἡμέραν κατέστησα ἐν Μαντινείᾳ περὶ τῶν ἁπάντων ἀγωνίσασθαι».

(1) Ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐρρήθη καὶ ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος (Β. Ἀλκιβιάδ. 13) «φαῦλος οὐδεὶς ἐνέπιπτεν εἰς τοῦτον τὸν κολασμόν (ὀστρακισμοῦ) οὐδ' ἄδοξος, ἀλλ' ὁ προύχων δόξῃ καὶ δυνάμει τῶν πολιτῶν». Ἀλλ' ὁ τοῦ φαύλου καὶ ἀδόξου Ὑπερβόλου δι' ὀστρακισμοῦ κολασμὸς

χρῆσις ἐγένετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, μεταξὺ τοῦ 420 καὶ 416, ἐνεπαίχθη οἰκτρῶς πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τοῦτο τὸ πολίτευμα, διότι, ἕνεκα τῆς μεταξὺ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου ἀκμαζούσης τότε ἔριδος, ἐνομίσθη εὔλογον ν' ἀποφασίσῃ ὁ δῆμος τίς ἐκ τῶν δύο πρέπει ν' ἀπο-

Ναὸς τῆς Ἥρας Λακινίας ἐν Ἀκράγαντι

μακρυνθῇ τῆς πόλεως· ἀλλ' αἴφνης οἱ ἀρχηγοὶ ἑκατέρων τῶν μερίδων μεταβάλλουσι γνώμην καὶ ἀντὶ νὰ ψηφοφορήσωσι περὶ ἑνὸς τῶν δύο σπουδαίων ἀντιπάλων ἑνώνονται καὶ ἐξοστρακίζουσι, διὰ τὸν τύπον μόνον, τὸν δημαγωγὸν Ὑπέρβολον, ἄνθρωπον

ἐθεωρήθη ἀνάξιος τοῦ ἀνθρώπου· τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐκφραστικώτατα ἐδήλωσεν ὁ κωμικὸς Πλάτων διὰ τῶν ἑξῆς ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (αὐτόθι) ἀναφερομένων στίχων·

> **Καίτοι πέπραχεν (Ὑπέρβολος) τῶν τρόπων μὲν ἄξια**
> **αὑτοῦ δὲ καὶ τῶν στιγμάτων ἀνάξια·**
> **οὐ γὰρ τοιούτων εἵνεκ' ὄστραχ' εὑρέθη.**

Ὁ Ὑπέρβολος πολλαχῶς καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους σκωπτόμενος ἀναφέρεται ἅπαξ μόνον ὑπὸ Θουκυδίδου (Η' 7). «*Ὑπέρβολός* τις τῶν Ἀθηναίων μοχθηρὸς ἄνθρωπος, ὠστρακισμένος οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως». Ὁ Πλούταρχος λέγει περὶ αὐτοῦ (Β. Ἀλκιβ. 13), «Ἦν δέ τις Ὑπέρβολος Πειριθοΐδης, οὗ μέμνηται μὲν ὡς ἀνθρώπου πονηροῦ καὶ Θουκυδίδης, τοῖς δὲ κωμικοῖς ὁμοῦ τι πᾶσιν διατριβὴν καὶ σκωπτόμενος ἐν τοῖς θεάτροις παρεῖχεν... ἐχρῆτο δ' αὐτῷ πολλάκις ὁ δῆμος ἐπιθυμῶν προπηλακίζειν τοὺς ἐν ἀξιώμασι καὶ συκοφαντοῦσι».

Ὁ Ὑπέρβολος ἐφονεύθη τῷ 411 ὑπὸ τῶν ἐν Σάμῳ ὀλιγαρχικῶν.

περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Θουκυδίδης, λαβὼν βραδύτερον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ λέγει· «Ὑπέρβολόν τέ τινα τῶν Ἀθηναίων, μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὠστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως». Ἐκ τούτου δὲ ὁ θεσμὸς οὗτος τοσούτῳ ἐξηυτελίσθη καὶ τοσούτῳ ἀπέβη καταγέλαστος ὥστε τοῦ λοιποῦ οὐδέποτε πλέον ἐγένετο αὐτοῦ χρῆσις.

Ἡ δὲ μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων εἰρήνη, καίτοι γενομένων ἐν τῷ μεταξύ, ὡς προείρηται, πολλῶν ἐμμέσων ἐχθροπραξιῶν, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλυθεῖσα μέχρι τοῦ 416, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ὁριστικὴ αὐτῆς ρῆξις ἕνεκα τῶν ἐν Σικελίᾳ πραγμάτων. Ἐν Σικελίᾳ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων ἐξηκολούθησαν μὲν πρωτεύουσαι τῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων αἱ Συρακοῦσαι, ἐξηκολούθησε δὲ ἄρχουσα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ἡ τοῦ Γέλωνος δυναστεία, μέχρις οὗ, περὶ τὸ 466, ἐξώσθη ὁ τελευταῖος τοῦ Γέλωνος ἀδελφός, ὁ Θρασύβουλος, οἱ δὲ Συρακούσιοι κατέστησαν ἤδη παρ' αὐτοῖς δημοκρατίαν καὶ ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσι τὸ πολίτευμα τοῦτο εἰς ὅλας τὰς σικελικὰς πόλεις. Δὲν ἔπαυσαν δὲ καὶ ὑπὸ τὸ νέον τοῦτο πολίτευμα προαγόμενοι καί, περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐθαλασσοκράτησαν μὲν περὶ Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, κατέβαλον δὲ γενικήν τινα τῶν ἐγχωρίων Σικελῶν ἐπανάστασιν, ἐταπείνωσαν δὲ τὴν δευτέραν τῆς νήσου πόλιν, τὸν Ἀκράγαντα, καὶ τότε συνέλαβον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Σικελίαν. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Λεοντίνων, προϊστάμενοι ἤδη τῆς δωρικῆς κατὰ τὴν Σικελίαν συμμαχίας, ἔχοντες δὲ σχέσεις καὶ πρὸς τὴν πελοποννησιακὴν ὁμοσπονδίαν· οἱ δὲ Λεοντῖνοι, ἄποικοι ὄντες τῆς ἐν Σικελίᾳ Νάξου, τῆς ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Θεοκλέους πάλαι ποτὲ ἱδρυθείσης, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων τῷ 427, ὥστε ἔκτοτε οὗτοι ἤρχισαν περιπλεκόμενοι εἰς τὰ σικελικὰ πράγματα. Ἀλλά, ἐν ἔτει 424, ἔπεισεν ἁπάσας τὰς ἐν Σικελίᾳ ἑλληνίδας πόλεις νὰ εἰρηνεύσωσι πρὸς ἀλλήλας ὁ συρακούσιος Ἑρμοκράτης ὁ Ἕρμωνος, ἀνὴρ ἐνάμιλλος τῶν ἐπιφανεστάτων Ἀθηναίων διά τε τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν περὶ τὸν λόγον δεινότητα καὶ τὴν χρηστότητα τῶν προαιρέσεων. Μετὰ ὀκτὼ ὅμως ἔτη ἐξερράγησαν πάλιν ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Ἐγεσταίων καὶ Σελινουντίων, καὶ οἱ μὲν τελευταῖοι ἔλαβον τὴν τῶν Συρακουσίων συνδρομήν, οἱ δὲ πρῶτοι ἐζήτησαν τὴν τῶν Ἀθηναίων βοήθειαν ἐν ἔτει 415.

Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Σικελίαν καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου ναυτικάς τινας μοίρας. Ἀλλ' ἤδη, ὅτε ἦλθεν αὕτη ἡ περὶ βοηθείας αἴτησις, δὲν ἐγένετο λόγος περὶ μικρᾶς ἐκστρατείας. Ὁ Ἀλκιβιάδης, ἁρπάσας τὸν καιρόν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ δύναμις ἱκανὴ νὰ κυριεύσῃ τὰς Συρακούσας, νὰ κυριαρχήσῃ ἁπάσης τῆς Σικελίας, νὰ ἄρξῃ ἁπάσης τῆς Δύσεως. Οἱ συνετώτατοι τῶν Ἀθηναίων καὶ πρὸ πάντων ὁ Νικίας, ἐνόμιζον ἀτοπώτατον νὰ γυμνωθῇ ἡ πόλις τῆς κρατίστης μοίρας τῶν πολιτῶν αὐτῆς καὶ τῶν πλοίων, ἐνῷ, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσεων, ἐπικειμένη ἐφαίνετο ἡ τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν διάλυσις. Ἀλλὰ τίς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην, ὅστις ἔβλεπεν ἐν τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τὴν πλήρωσιν τῶν θερμοτέρων αὐτοῦ εὐχῶν; «βουλόμενος, λέγει ὁ ἱστορικός, τῷ τε Νικίᾳ ἐναντιοῦσθαι... καὶ μάλιστα στρατηγῆσαι τε ἐπιθυμῶν καὶ ἐλπίζων Σικελίαν τε δι' αὐτοῦ καὶ Καρχηδόνα λήψεσθαι, καὶ τὰ ἴδια ἅμα εὐτυχήσας χρήμασί τε καὶ δόξῃ ὠφελήσειν. Ὢν γὰρ ἐν ἀξιώματι ὑπὸ τῶν ἀστῶν ταῖς ἐπιθυμίαις μείζοσιν ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἐχρῆτο ἔς τε τὰς ἱπποτροφίας καὶ τὰς ἄλλας δαπάνας· ὅπερ καὶ καθεῖλεν ὕστερον τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν οὐχ ἥκιστα».

Ὁ Νικίας, ὅστις ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς περιστάσεως πλειότερον τοῦ συνήθους συνεκινήθη, παρέστησε δι' ἐπανειλημμένων καὶ σπουδαιοτάτων λόγων τάς τε δυσχερείας τοῦ ἔργου καὶ ἰδίως τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἡ ἀποτυχία ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ, διότι, εἶπε, «σφαλέντων δέ που (ἡμῶν) ἀξιόχρεῳ δυνάμει, ταχεῖαν τὴν ἐπιχείρησιν ἡμῖν οἱ ἐχθροὶ ποιήσονται, οἷς πρῶτον μὲν διὰ ξυμφορῶν ἡ ξύμβασις, καὶ ἐκ τοῦ αἰσχίονος ἢ ἡμῖν, κατ' ἀνάγκην ἐγένετο· ἔπειτα ἐν αὐτῇ ταύτῃ πολλὰ τὰ ἀμφισβητούμενα ἔχομεν». Ἀλλ' εἰς μάτην ὡς προφήτης ἐλάλησεν· εἰς μάτην τὴν αὐτὴν ἐξέφερον γνώμην οἱ σοφώτεροι τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἰδίως ὁ φιλόσοφος Σωκράτης καὶ ὁ ἀστρονόμος Μέτων· ὁ Ἀλκιβιάδης διὰ τοσούτῳ ζωηρῶν χρωμάτων εἰκόνισε τὴν λαμπρότητα τοῦ μελετωμένου ἔργου, διὰ τοσούτῳ εὐπροσώπων ψευδολογιῶν ἐκάλυψεν ἅπαντα τὰ κωλύματα, ὥστε παρέσυρε τοὺς πολλούς, οἵτινες, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, οὔτε τὸ μέγεθος τῆς νήσου ἐγνώριζον οὔτε τὸ πλῆθος τῶν ἐνοικούντων Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Καὶ ὅμως τοσοῦτον ὄντες ἀμαθεῖς τῶν πραγμάτων αὐτοὶ ἀπεφάσιζον ἤδη περὶ τῆς τύχης τῆς πόλεως! Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ρίψωσιν αὐτὴν εἰς τὸ βάραθρον, ὅπου μετ' ὀλίγον τὴν ἔρριψαν; Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία, λόγῳ τῆς ἀφροσύνης αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ εἰμὴ πρὸς τὴν ρωσικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος, τὴν γενομένην ἐνῷ οὗτος εἶχεν εἰς τὰ πλευρά του τὴν βαρυτάτην πληγὴν τοῦ ἀγγλοϊσπανικοῦ πολέμου· ἐχωρίζετο δὲ ἀπὸ τῆς χώρας καθ' ἧς ἐστράτευσε διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσμενῶς διακειμένης Γερμανίας. Τὸ βούλευμα μάλιστα τῶν Ἀθηναίων δύναται νὰ λογισθῇ ἔτι ἀσυνετώτερον· διότι προέκειτο περὶ διαποντίου ἐπιχειρήσεως, εἰς χώραν ἥτις, διὰ τὴν τότε κατάστασιν τὴν ναυτικῆς τέχνης, ἀπεῖχεν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν τοὐλάχιστον ὅσον ἡ Ἀμερικὴ ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀτμοῦ.

Ἀποφασισθείσης δὲ τῆς ἐκστρατείας κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 415, ἐγένοντο παρασκευαὶ μεγάλαι, καί, τοῦ θέρους μεσοῦντος ἤδη, ἐξέπλευσε τοῦ Πειραιῶς ἡ λαμπροτάτη καὶ τελειοτάτη δύναμις ἣν πόλις ἑλληνίς ποτε παρεσκεύασεν. Ὁ στόλος, ἀφοῦ συνεπληρώθη καθ' ὁδὸν εἰς Κέρκυραν, συνέκειτο ἐκ τριήρων 134, ἔφερεν ὁπλίτας μὲν 5.100, ἐν οἷς 1500 γνησίους ἀθηναίους πολίτας, ψιλοὺς δὲ 1300 καὶ διετέλει ὑπὸ στρατηγοὺς τρεῖς, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Λάμαχον καὶ τὸν Νικίαν αὐτόν, ὅστις ἔδωκε νέον θαυμαστῆς ἐθελοθυσίας δεῖγμα, ἀναλαβών, ἵνα μὴ παρακούσῃ εἰς τὸν νόμον, τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τὸ ὁποῖον τοσούτῳ ἀπεδοκίμαζεν. Ἡ ἔξοδος τοῦ στόλου ἐγένετο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει, ἣν ἐφιλοτιμήθη νὰ περιγράψῃ πανηγυρικώτατα ὁ μέγας ἱστορικὸς καὶ ἣν δὲν βλέπομεν ἀναφερομένην ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἀπήρχοντο ἵνα στήσωσι τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον τρόπαια· ὡς ἂν ἡ πόλις, ἔχουσα τὴν προαίσθησιν ὅτι δὲν θέλει ἴδει πλέον τοσούτῳ ἀκεραίας τὰς δυνάμεις αὐτῆς, ἠθέλησεν ἐπισημότερον τοῦ συνήθους νὰ χαιρετίσῃ αὐτὰς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ὁ στόλος διελθὼν διὰ Κερκύρας ἐπεραιώθη ἐκεῖθεν εἰς τὸ Ρήγιον τῆς Ἰταλίας, καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς Κατάνην τῆς Σικελίας, ὅτε αἴφνης, κατέφθασεν ἐξ Ἀθηνῶν διαταγὴ προσκαλοῦσα τὸν Ἀλκιβιάδην νὰ ἐπιστρέψῃ ἐνταῦθα ἵνα ἀπολογηθῇ περὶ σπουδαίας κατηγορίας.

Ὁ Ἀλκιβιάδης κατίσχυε μὲν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν συνετῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι ἦτο παντοδύναμος. Ἐξ ἐναντίας εἶχε πολλοὺς τοὺς ἀντιπράττοντας δημαγωγούς, οἵτινες ἐφθόνουν τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν καὶ ἦσαν τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ὅσῳ μετ' αὐτῶν συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ ἄνδρες ὅσοι ἐθεώρουν ὀλεθρίαν τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν δίαιταν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ἔτι δὲ πρὶν ἢ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος

ΟΙ ΑΘΗΝΑΙΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΑΙ ΕΝ ΤΟΙΣ ΛΑΤΟΜΕΙΟΙΣ ΤΩΝ ΣΥΡΑΚΟΥΣΩΝ

(Ἔργον Μπάρτον) (Α΄ β΄ 274)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

εὑρέθησαν αἴφνης πρωΐαν τινὰ τοῦ Μαΐου μηνός, ἔχοντες περικεκομμένα τὰ πρόσωπα, οἱ πλεῖστοι Ἑρμαῖ τῆς πόλεως, ἤτοι οἱ μικροὶ τετράγωνοι κίονες οἱ φέροντες μὲν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐγκεκολαμμένην κεφαλήν, ἱστάμενοι δὲ εἰς τὰς δημοσίας πλατείας, πρὸ τῶν οἰκιῶν, ὡς κοσμήματα ἅμα ἱερὰ καὶ προφυλακτήριοι λίθοι. Ἆρά γε παρεσκεύασαν τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου; Τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἄδηλον· ἀλλ' οὗτοι ὠφελήθησαν

Τὸ θέατρον τῶν Συρακουσῶν

ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ἀσέβημα, ἀναφέροντες καὶ ἄλλας αὐτοῦ εἰς τὸ θρήσκευμα ὕβρεις, καὶ πρὸς τούτοις κατηγοροῦντες αὐτοῦ ὅτι μελετᾷ τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἐπιμείνει νὰ δικασθῇ πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ στόλου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, διότι οἱ μέλλοντες νὰ ἐκπλεύσωσι πολῖται ὄντες εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι ἤθελον ἐπιτύχει τὴν ἀθῴωσίν του. Ὅθεν οἱ κατήγοροι διενήργησαν ν' ἀποφασισθῇ ὅτι ὁ μὲν στόλος θέλει ἐκπλεύσει, ἡ δὲ κατηγορία [1] ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναβληθῇ. Ἅμα ὅμως ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀλ-

---

[1] Ἡ κατηγορία αὕτη ἦν *εἰσαγγελία*, ἤτοι κατηγορία ἐπὶ δημοσίῳ ἀδικήματι (ἀδικήματι εἰσαγγελίας ἀξίῳ, ἐγκλήματι ἐσχάτης προδοσίας, ὡς λέγεται σήμερον) πράξεων καταγγελλομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἢ εἰς τὴν βουλήν, οὐχὶ εἰς τὴν Ἡλιαίαν. Εἶχε δὲ ἡ εἰσαγγελία ὡς ἑξῆς κατὰ Πλούταρχον (Β. Ἀλκιβ. 32)· «Θεσσαλὸς Κίμωνος Λακιάδης Ἀλκιβιάδην Κλεινίου, Σκαμβωνίδην (ἐκ τοῦ δήμου Σκαμβωνιδῶν) *εἰσήγγειλεν* ἀδικεῖν περὶ τὼ θεὼ Δήμητραν καὶ Κόρην,

κιβιάδου, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ὧν προΐστατο ὁ δημαγωγὸς Ἀνδροκλῆς καὶ Θεσσαλὸς ὁ υἱὸς τοῦ Κίμωνος, ἐξηκολούθησαν τὴν ἀνάκρισιν, προεκάλεσαν ποικίλας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας καὶ ἐπέτυχον νὰ προσκληθῇ εἰς Ἀθήνας ἵνα δώσῃ λόγον. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ὑπήκουσε, καταφυγὼν πρῶτον μὲν εἰς Ἄργος ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτήν, ὅπου μετὰ πλείστης ὅσης ἀναιδείας ὁ αἴσχιστος οὗτος προδότης ἐπέμεινε ν' ἀποσταλῇ μὲν εἰς τοὺς Συρακουσίους βοήθεια, νὰ ἐπαναληφθῇ δὲ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὁ πόλεμος διὰ τρόπων ὀλεθριωτάτων εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπειδὴ ὁ Λάμαχος εἶχε φονευθῆ, ἐξηκολούθησεν ὁ Νικίας μόνος τὸν ἐν Σικελίᾳ πόλεμον μετά τινος μὲν νωθρότητος καὶ ὑπερβολικῆς περισκέψεως, οἵαν ἐκ φύσεως εἶχεν ὁ ἀνήρ, ἀλλ' ὅμως ἐπιτυχῶς ὁπωσοῦν κατ' ἀρχάς, διότι πολιορκήσας τὰς Συρακούσας ἔφερεν αὐτὰς εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὅμως ἔτος, ἐπελθόντων εἰς βοήθειαν τῶν Συρακουσίων 3000 (1) μαχητῶν ὑπὸ τὸν σπαρτιάτην Γύλιππον, ἄνδρα οὐδὲν ἧττον τοῦ Νικίου ἔμπειρον, πολὺ δὲ μᾶλλον δραστήριον καὶ πολυμήχανον, τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν μὲν εἰς τὸν Νικίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 413, ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἑβδομήκοντα τριήρων καὶ πεντακισχιλίων ὁπλιτῶν, ἐν οἷς ἦσαν 1200 γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἐκ τῶν ἀρίστων πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπίθεσις ἀπέτυχεν· ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων κατεστράφη εἰς τέσσαρας ἀτυχεῖς ναυμαχίας, ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν στρατὸς ἐβιάσθη νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου καὶ ἐνταῦθα ἐν μέρει μὲν ἐξωλοθρεύθη ἐν μέρει δὲ ᾐχμαλωτεύθη κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 413 ἔτους. Μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ἦσαν καὶ οἱ δύο στρατηγοί, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Γύλιππος ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει νὰ διασώσῃ ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὴν θριαμβικὴν εἰς τὴν Σπάρτην ἐπάνοδόν του, ἀλλ' οἱ ἀμείλιχοι Συρακούσιοι κατεδίκασαν εἰς θάνατον. Ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἑρμοκράτης ἀντέστη ὁμοίως ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν καί, ὅτε ἐπείσθη ὅτι ματαίως ἀγωνίζεται, παρέσχε τοὐλάχιστον εἰς τοὺς δύο ἀτυχεῖς ἐκείνους ἡγεμόνας τὸν τρόπον τοῦ νὰ θανατώσωσιν αὐτοὶ ἑαυτούς. Τῶν δὲ ἄλλων αἰχμαλώτων, εἰς 7.000 συμποσουμένων, ἡ τύχη ἀπέβη ἔτι οἰκτροτέρα· διότι ἐμανδρεύθησαν εἰς τὰ λατομεῖα, ὅπου μόνον κακοῦργοι συνήθως εἰργάζοντο, καὶ ἐνταῦθα πάσχοντες τὰ πάνδεινα; ἀπὸ τοῦ καύσωνος τῆς ἡμέρας, ἀπὸ τοῦ ψύχους τῆς νυκτός, ἀπὸ δίψης, ἀπὸ πείνης καὶ ἀπὸ μυρίων ἄλλων ἀνεκδιηγήνων κακουχιῶν, ἀπέθνῃσκον οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι σωρηδόν, μέχρις οὗ μετὰ παρέ-

---

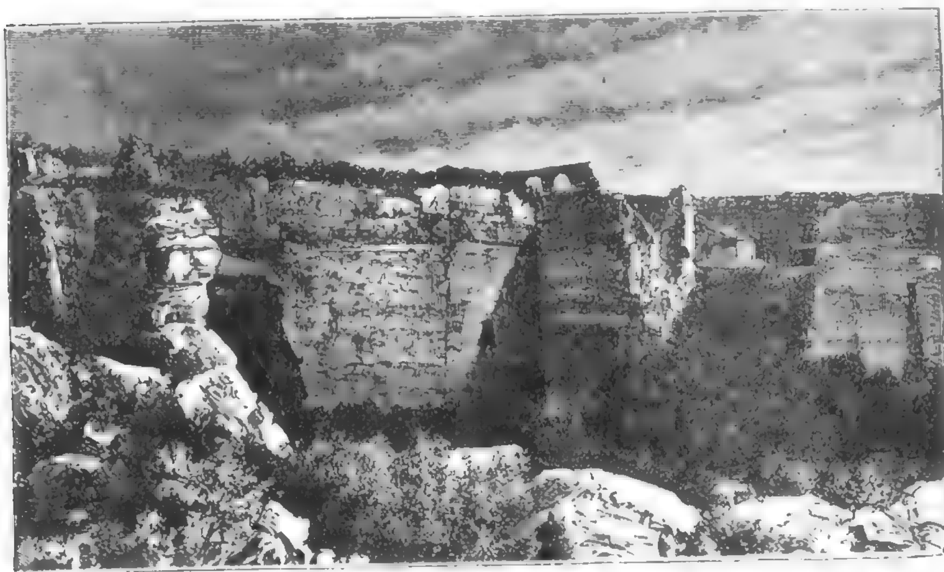
ἀπομιμούμενον τὰ μυστήρια καὶ δεικνύοντα τοῖς αὐτοῦ ἑταίροις ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ ἑαυτοῦ ἔχοντα στολὴν οἵαν περ ἱεροφάντης ἔχων δεικνύει τὰ ἱερά, καὶ ὀνομάζοντα αὑτὸν μὲν ἱεροφάντην, Πουλυτίωνα δὲ δᾳδοῦχον, κήρυκα δὲ Θεόδωρον Φηγαιέα, τοὺς δ' ἄλλους ἑταίρους μύστας προσαγορεύοντα καὶ ἐπόπτας παρὰ τὰ νόμιμα καὶ τὰ καθεστηκότα ὑπό τε Εὐμολπιδῶν καὶ κηρύκων καὶ τῶν ἱερέων τῶν ἐξ Ἐλευσῖνος».

Ὁ Ἀλκιβιάδης κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἡ περιουσία αὐτοῦ ἐδημεύθη, πρὸς δὲ κατάραν κατ' αὐτοῦ ἐψηφίσαντο πάντες οἱ ἱερεῖς καὶ ἱέρειαι πλὴν τῆς ἱερείας Θεανοῦς Μένωνος (ἐκ τοῦ δήμου Ἀγραυλῆς) εἰπούσης *«εὐχῶν, οὐ καταρῶν ἱέρειαν γεγονέναι»*. Οἷον δίδαγμα ἠθικὸν χριστιανικώτατον ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις τῆς εἰδωλολατρείας!

(1) Οἱ πλεῖστοι τῶν μαχητῶν τούτων ἦσαν Σικελιῶται, ἐκ Σικελίας προσαχθέντες ὑπὸ Γυλίππου, ἐλθόντος ἐκ Πελοποννήσου μετὰ ἑπτακοσίων μόνον Λακεδαιμονίων καὶ Κορινθίων ὡπλισμένων ἀνδρῶν.

λευσιν ἡμερῶν ἑβδομήκοντα, οἱ ἐπιζήσαντες, πλὴν τῶν ἰδίως Ἀθηναίων καὶ τῶν ὀλίγων ἐκ Σικελίας καὶ ἐξ Ἰταλίας Ἑλλήνων, ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα. Τί δ' ἀπέγιναν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἰταλιῶται καὶ οἱ Σικελιῶται δὲν λέγεται· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι τινὲς τῶν πρώτων, ἀλλ' εὐαριθμότατοι, κατώρθωσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των.

Ἡ πόλις αὕτη ἀπώλεσεν οὕτω τοὺς δύο ἀρίστους αὐτῆς στρατηγούς, πολλὰς

Τὰ λατομεῖα τῶν Συρακουσῶν

χιλιάδας ὁπλιτῶν, ἐν οἷς γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἦσαν περὶ τοὺς τρισχιλίους, ὑπὲρ τὰς 200 τριήρεις, ἅπαν τὸ μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην ἀπαρτισθὲν ἐκ νέου ἀποταμίευμα τὸ συμποσωθὲν εἰς 3.000 τάλαντα, ἤτοι 18.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν, καί, τὸ πάντων ἴσως κυριώτατον, ἀπέβαλε τὴν δόξαν ἣν πρότερον εἶχεν ὅτι εἶναι κατὰ θάλασσαν ἀκαταγώνιστος· διότι, ὡς εἴπομεν, οἱ Ἀθηναῖοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Συρακουσίων κατεναυμαχήθησαν. Ναὶ μὲν κατεναυμαχήθησαν διότι ἠναγκάσθησαν ν' ἀνταγωνισθῶσιν ἐντὸς τοῦ λιμένος, ὅπου δὲν ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν περὶ τὰς ναυτικὰς κινήσεις δεξιότητα αὐτῶν, οὐδὲν ἧττον ὅμως κατετροπώθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς κυριώτατα. «Κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες, πανωλεθρία δή, τὸ λεγόμενον, καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο», λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ τέλει τῆς ἀμιμήτου εἰκόνος ἣν ἔγραψε τῆς συμφορᾶς ταύτης εἰς τὸ ἕκτον καὶ τὸ ἕβδομον τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίον. Οὐδέποτε τῳόντι ἐποιήθη τι δραματικώτερον, κατανυκτικώτερον καὶ φοβερώτερον τῶν σελίδων αὐτῶν τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου. Ἡ ἐν Ρωσίᾳ τῷ 1812 πανωλεθρία τῶν Γάλλων προεκάλεσεν ἀφηγήσεις βεβαίως καταπληκτικάς, ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλος τῆς τοῦ ἕλληνος τεχνίτου περιγραφῆς· καὶ ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἱστορικῶν τῆς τῶν νεωτέρων χρόνων συμφορᾶς, τὸν γάλλον Θιέρσιον, θέλει ἀναγκασθῆ νὰ ὁμολογήσῃ τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου τὴν ὑπεροχήν.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 413 ἔτους, ὁ πόλεμος ἀπέβη γενικός,

διότι αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι· ἰδίως δὲ ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πολέμου περίοδον, ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἆγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ αὕτη δὲν ὡμοίαζε τὰς προηγουμένας, αἵτινες περιωρίζοντο εἰς ὀλιγοήμερον κατάληψιν καὶ δῄωσιν τῆς χώρας. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου οἱ Πελοποννήσιοι, ὀχυρώσαντες νῦν τὴν Δεκέλειαν, κατέλιπον ἐν αὐτῇ φρουρὰν διαρκῆ, ἥτις παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐπὶ ἐννέα ὅλα ἔτη, δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐντελοῦς τοῦ πολέμου καταλύσεως, λεηλατοῦσα ἀδιαλείπτως τὴν Ἀττικήν, ἀπάγουσα μυριάδας δούλων, διακόπτουσα τὴν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῆς Εὐβοίας καὶ ἀποκλείσασα διαρκῶς οὕτως εἰπεῖν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ ἐν τούτοις, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔβλεπον τὴν Δεκέλειαν ὀχυρουμένην καὶ καταλαμβανομένην, ἐνῷ ἤκουον τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν συγκινουμένην ἵνα ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ἀνακαλέσωσι τὸν Νικίαν, ἐξέπεμπον ἐξ ἐναντίας εἰς Σικελίαν, πρὸς κοινὴν τοῦ κόσμου ἔκπληξιν, τὸν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ναυτικὸν καὶ πεζικὸν στρατόν, στεροῦντες οὕτως ἑαυτοὺς τῶν ὑφισταμένων ἔτι προχειροτέρων τῆς ἀμύνης πόρων. Ἀλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀφροσύνην. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται ἐν Ἀθήναις αἱ πρῶται περὶ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας ἀγγελίαι· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸ ἀπαίσιον ἄκουσμα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ πεισθῶσι· τὸ μὲν διότι φυγάδες τινές, διασωθέντες εἰς τὴν πατρίδα, ἐπεβεβαίωσαν τὰ γεγονότα, τὸ δὲ διότι ἀπὸ Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων αὐτῆς ἐπήρχοντο καθ' ἑκάστην ἐπικυρωτικαὶ τοῦ πράγματος εἰδήσεις, τὸ δὲ ἐπὶ τέλους διότι ἤκουον πανταχόθεν πάντας τοὺς Ἕλληνας, τούς τε συμμάχους τῆς Σπάρτης καὶ τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὑποτελεῖς, ἑτοιμαζομένους νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως. Τῳόντι ἡ μὲν πελοποννησιακὴ ὁμοσπονδία μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν ἀπὸ Δεκελείας δεινοτάτην πίεσιν τῶν Ἀθηναίων παρασκεύαζε στόλον 100 τριήρων, μηδένα ἤδη ἔχουσα δισταγμόν, μετὰ τὰ ἐν Σικελίᾳ γενόμενα, ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ τοῦ στοιχείου ἐκείνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε οὗτοι ἐνομίζοντο ἀκαταγώνιστοι. Ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ τῶν κυριωτάτων συμμάχων τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, ἡ Εὔβοια, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, αἱ Ἐρυθραί, ἐπεχείρησαν διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, λέγοντες ἑαυτοὺς ἑτοίμους ν' ἀποστατήσωσιν, ἅμα ἐμφανισθῇ εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ πελοποννησιακὸς στόλος. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον, ὁ βασιλεύων τῆς Περσίας, ἀπὸ τοῦ 423, Δαρεῖος Β' ὁ τοῦ Ἀρταξέρξου Α' υἱός, θεωρήσας ἐπιτηδειοτάτην τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ καθυποβάλῃ αὖθις ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἕλληνας, ἔπεμψεν εἰς Σπάρτην πρέσβεις ἵνα ἀναμιχθῇ εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἶχον διστάσει νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συμμαχίαν τοῦ Ἀρταξέρξου. Ἀλλ' αἱ διαπραγματεύσεις αὗται δὲν ἐτελεσφόρησαν, διὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ γενομένην Νικίειον εἰρήνην. Ἤδη δὲ ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς προτάσεις τοῦ Δαρείου καὶ συνωμολόγησαν, ἐν ἔτει 412, πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ, τὸν σατράπην Ἰωνίας καὶ Καρίας Τισσαφέρνην, δύο ἐπανειλημμένας συνθήκας, δι' ὧν αὐτοὶ μὲν ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων περσικὴν κυριαρχίαν, ὁ δὲ Τισσαφέρνης ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ τὸν μισθὸν τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Αἱ συνθῆκαι αὗται, προοιώνισμα ἀπαίσιον τοῦ πῶς ἐνόει τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος ἡ Σπάρτη, ἥτις ἐκήρυττεν ὅτι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ταύτης δῆθεν ἀγωνίζεται, αἱ συνθῆκαι αὗται οὐ μόνον λαμπρῶς ἐπικυροῦσιν ὅσα πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ἰδιοτελοῦς καὶ ἀνθελληνι-

κοῦ χαρακτῆρος τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτικῆς, ἀλλ' ἐνταυτῷ ἀποδεικνύουσι καὶ τὴν ὀλίγην τῆς πολιτικῆς ταύτης ἐπιτηδειότητα· διότι ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἵνα κατατροπώσωσιν αὐτήν, οὐδεμίαν εἶχον ἀνάγκην διὰ τοσαύτης θυσίας νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἐπικουρίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅ,τι μόνον ἠδύναντο νὰ φοβηθῶσιν ἦτο, μήπως ὁ βασιλεύς, ἀποτυχὼν ἐν Σπάρτῃ, προσφέρῃ τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις· ἀλλά, παρεκτὸς ὅτι ἦτο σφόδρα ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι τοιαύτας συνθήκας, τὴν προδοσίαν οὐδέποτε δύναται νὰ δικαιώσῃ ἡ τοῦ ἀντιπάλου ἐνδεχομένη προδοσία. Αἱ συνθῆκαι ἄρα ἐκεῖναι ἦσαν ὁπωσδήποτε αἰσχραί, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον προσέθετον νέας πληγὰς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων αἱ δυσχέρειαι ηὔξανον προσέτι καὶ διὰ τὴν ἀπὸ Σικελίας προσδοκωμένην ναυτικὴν ἐπικουρίαν καὶ διὰ τὴν ἀκοίμητον κακίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, μεταβὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, προεκάλεσε τὰς πρώτας κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπαναστάσεις τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ἦσαν δὲ οἱ πρῶτοι ἀποστάντες οἱ Χῖοι καὶ οἱ Ἐρυθραῖοι· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐμιμήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ Κλαζομένιοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡνώθησαν μετὰ τῶν Πελοποννησίων καὶ οἱ Τήιοι καὶ οἱ Μιλήσιοι καὶ οἱ Ρόδιοι.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 412 ἔτους π.Χ, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἀποβαλοῦσα τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως, στερηθεῖσα ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἰδίαν αὐτῆς χώραν καὶ βλέπουσα τοὺς μὲν ὑποτελεῖς στασιάζοντας ἢ ἑτοίμους νὰ στασιάσωσι, τὴν δὲ λοιπὴν Ἑλλάδα παρασκευαζομένην νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῆς τῇ συμπράξει τοῦ μεγάλου βασιλέως, οὐδεμίαν ἐφαίνετο ἔχουσα ἐλπίδα σωτηρίας. Καὶ ὅμως ἀντέστη ἔτι ἐπὶ ὀκτὼ ὅλους ἐνιαυτούς, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος. Πῶς ἐπέτρεψεν ἐπὶ τοσοῦτο τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ πῶς, μετὰ τοσαύτας συμφοράς, κατώρθωσεν ὅ,τι πρὸ τῶν συμφορῶν δὲν εἶχεν ἐπιτύχει; Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος οὐδεμίαν ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὴν τύχην τῆς πολιτείας· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὰς διαφόρους ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν ἐθνῶν περιστάσεις ὑπῆρξαν ἔθνη ἀκμάσαντα καὶ ὑπὸ ἀπόλυτον μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ συνταγματικὴν μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ δημοκρατίαν. Ἀλλ' ἕκαστον εἶδος τῶν πολιτευμάτων τούτων εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐξαχρειώσεως ἀποκλειούσης πᾶσαν ἐπίδοσιν καὶ ἐπιτυχίαν· τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη τὸ δημοκρατικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα. Ἀφ' ἧς ἐπεκράτησε τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ὁ ὄχλος, ἡ πολιτεία, ἐπειδὴ παρεδόθη εἰς τὴν ἀβουλίαν καὶ εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν πολλῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ καταντήσῃ ἐκεῖ ὅπου κατήντησεν· ἀποφασίσασα ἄνευ λόγου τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, οὗ ἕνεκα κατεστράφη ἡ Ἀττικὴ καὶ ἐδεκατεύθησαν οἱ πολῖται αὐτῆς· ἀπορρίψασα ἄνευ λόγου τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων μετὰ τὸ ἐν Σφακτηρίᾳ πάθημα αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο παθοῦσα τά τε περὶ Δήλιον καὶ τὰ ἐν Χαλκιδικῇ δυστυχήματα· τελευταῖον ἀποφασίσασα οὐδὲν ἧττον παραλόγως τὴν ὀλέθριον ἐκστρατείαν τῆς Σικελίας, ἐν ᾗ «οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο». Ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων εἶχε μὲν ἀποπλανηθῆ, δὲν εἶχεν ὅμως ἔτι ἐξαχρειωθῆ τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ λάβῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν ἀπαιτούμενα. Ἡ ἀκμὴ τῆς συμφορᾶς ἠνέῳξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶδε τοὺς σκοπέλους εἰς οὓς ἐφέρετο, καὶ ἐνόησε τί πρέπει νὰ πράξῃ ἵνα σωθῇ· ὅθεν συνελθὼν ὁπωσοῦν ἀπὸ τῆς ταραχῆς εἰς ἣν φυσικώτατα ἐνέπεσεν ἕνεκα τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν δεινῶν, ὕψωσε πρῶτον φραγμόν τινα εἰς τὴν ἀπό τινος χρόνου ὅλως ἀνεξέλεγκτον οὖσαν ἀφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἀνεπιτηδειότητα. Συνεκρότησε δη-

λαδὴ ἐπιτροπὴν ἀνδρῶν δώδεκα ἐγκρίτων ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ, οἵτινες καλούμενοι πρόβουλοι [1] ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ δοκιμάζωσι προηγουμένως πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν, ὥστε ἡ ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο ἤδη νὰ συζητήσῃ εἰμὴ μόνον ὅ,τι προηγουμένως ἤθελεν ὑπὸ τῶν προβούλων ἐγκριθῆ, ἐξαιρέτως δὲ εἰς τοὺς προβούλους ἐπετράπη νὰ προτείνωσι πάντα τὰ πρὸς κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Ὅθεν, τῇ ἐπιμελείᾳ αὐτῶν, περιεστάλησαν ἀμέσως πάντα τὰ διὰ τὰς τελετάς, τὰς θυσίας, τοὺς ἀγῶνας ἔξοδα· ἐνηργήθησαν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἄμεσον κατασκευὴν νέου στόλου· ὠχυρώθη τὸ Σούνιον ἵνα ἐξασφαλισθῇ τοὐλάχιστον ἡ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς Εὐβοίας κοινωνία, ἥτις εἶχε διακοπῆ, ὡς εἴδομεν, διὰ ξηρᾶς· ἀνεκλήθησαν πᾶσαι αἱ ἐξωτερικαὶ φρουραί, πλὴν τῆς ἐν Πύλῳ, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθησαν κατέχοντες τὸ ἀξιόλογον τοῦτο χωρίον· ἐξεδόθη ἀμνηστία τοῦ ἐγκλήματος τῶν ἑρμοκοπιδῶν καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα αὐτῶν πάντες οἱ ἕνεκα τούτου ἐξορισθέντες, ὅσοι δὲν συνετάχθησαν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν πολεμίων· ἐπὶ πᾶσι δέ, ἐπειδὴ διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κατάληψιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν γενομένην ἢ ἐπικειμένην ἐπανάστασιν πολλῶν συμμάχων οἱ δημόσιοι πόροι ἠλαττώθησαν καὶ δυσχερῶς εἰσεπράττοντο ἐλήφθη τὸ ἀκόλουθον ἔκτακτον οἰκονομικὸν μέτρον. Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, ἀποφασισθῆ ὅτι ἐκ τοῦ τότε ὑπάρχοντος ἀποταμιεύματος τῶν 6.000 ταλάντων 1.000 τάλαντα θέλουσι χωρισθῆ, καὶ μείνει ἄθικτα, παρεκτὸς τῆς μόνης περιστάσεως καθ' ἣν στόλος πολεμίων ἤθελεν ἀπειλήσει τὸν Πειραιᾶ· ποινὴ δὲ θανάτου εἶχε ψηφισθῆ κατὰ παντὸς τοῦ τυχὸν προτείναντος νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν· καὶ τῳόντι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέβαλον χεῖρα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο καθ' ὅλα τὰ ἔκτοτε διελθόντα εἴκοσιν ἔτη. Ἤδη ὅμως, εἰ καὶ δὲν ἠπειλεῖτο ἔτι ὁ Πειραιεύς, τὰ πράγματα εἶχον οὐδὲν ἧττον τοσοῦτο δεινωθῆ ὥστε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ὁμοθυμαδὸν κατήργησε μὲν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου, τὴν ὑφισταμένην κατὰ πάσης περὶ χρήσεως τῶν χρημάτων τούτων προτάσεως, ἐψήφισε δὲ νὰ δαπανηθῶσι τὰ χρήματα εἰς τὴν προκειμένην κατεπείγουσαν χρείαν.

Αἱ συνεταὶ αὗται διατάξεις παρήγαγον ἀποτελέσματα σωτήρια, καταπλήξαντα τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἥτις ἐνόμιζεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν θέλει ἀνακύψει ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς ὃ ἐνέπεσεν. Ἐντὸς τοῦ 412 ἔτους 128 τριήρεις ἐξαπεστάλησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ ἐπιχειρήσασα ν' ἀποστατήσῃ Λέσβος ἀνεκτήθη· ἡττήθησαν δὲ περὶ Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων, ἡ συσταθεῖσα, περὶ τὰ τέλη τοῦ 413 δὲν φαίνεται ἀνανεωθεῖσα ἐν ἔτει 412, οὐ μόνον διότι ἦτο φύσει ἔκτακτος καὶ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πολίτευμα δυσσυμβίβαστος ἀλλὰ καὶ διότι οἱ πολλοί, οἵτινες ἐν ἀκμῇ τῆς ἀμηχανίας ἕτοιμοι ἦσαν εὐτακτεῖν, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἅμα εἶδον τὰ πράγματα διορθωθέντα ὁπωσοῦν, δὲν ἠθέλησαν φαίνεται, νὰ ἐξακολουθήσωσι φέροντες τὸν χαλινὸν τῶν προβούλων [2]. Ἐν τούτοις ἡ πόλις ἠδυνήθη μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ν' ἀνθέξῃ

---

(1) Ὁ ἀριθμὸς τῶν προβούλων δὲν καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἀναφέροντος ἁπλῶς (Η 1, «ἀρχήν τινα πρεσβυτέρων ἀνδρῶν», οἵτινες «περὶ τῶν παρόντων ὡς ἂν καιρὸς ᾖ προβουλεύσουσιν». Ἐκ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους μανθάνομεν (Πολ. Ἀθ. 29) ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πρώτων αἱρεθέντων προβούλων (τῷ 413-412 π.Χ. πιθανώτατα) ἦτο δέκα, εἰς τοὺς ὁποίους ὕστερον (πιθανώτατα τῷ 412-411 π.Χ.) προσετέθησαν καὶ ἄλλοι εἴκοσι («τὸν δῆμον ἑλέσθαι μετὰ τῶν προϋπαρχόντων δέκα προβούλων ἄλλους εἴκοσιν ἐκ τῶν ὑπὲρ τεσσαράκοντα ἔτη γεγονότων»).

(2) Τοὐναντίον, κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθην. 29) τότε ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς δέκα προβούλους τοῦ προηγουμένου ἔτους προσετέθησαν ἄλλοι εἴκοσι.

ἀλλὰ δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει ἐπὶ μακρόν, μάλιστα διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Τὸ τελευταῖον ἀποταμίευμα τῶν χιλίων ταλάντων εἶχεν ἐξαντληθῆ, οἱ δὲ νέοι φόροι δυσχερῶς εἰσεπράττοντο, ἐνῷ οἱ Πελοποννήσιοι, κατὰ τὰς πρὸς Τισσαφέρνην συνθήκας, εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των τὸ ἀνεξάντλητον ταμεῖον τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὅθεν οἱ ἐπισημότατοι καὶ εὐπορώτατοι τῶν Ἀθηναίων ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται σπουδαίως περ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ δοθῇ τέλος τι εἰς τὸν πόλεμον καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ δριστική τις τοῦ πολιτεύματος τροπολογία, ἀναλογιζόμενοι ὅτι, ἐνόσῳ ἐπεκράτουν οἱ δημαγωγοὶ καὶ ὁ ὄχλος, τὰ μὲν δημόσια χρήματα κατεδαπανῶντο εἰς δικαστικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς μισθούς, εὔλογοι δὲ διαπραγματεύσεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, οὐδὲ ὁ πόλεμος νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν ἀνάγκῃ συνετῶς διεξαγόμενος. Ταῦτα δὲ ἰδίως διενοοῦντο οἵ τε τριήραρχοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στόλου, ὅστις κύριον ὁρμητήριον εἶχε κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα τὴν νῆσον Σάμον· διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι οὐ μόνον προεκινδύνευον, ἀλλά, διὰ τὴν ἔνδειαν καὶ τὴν κακὴν διαχείρισιν τῶν χρηματικῶν πόρων, κατέβαλλον ἐξ ἰδίων καὶ τὴν πλείστην δαπάνην, ὥστε ἔφερον ὅλον σχεδὸν τὸ βάρος τοῦ πολέμου. Ἀλλ᾽ ἴσως τὰ βουλεύματα ταῦτα δὲν ἤθελον ἐκτελεσθῇ ἢ ἤθελον ἀναβληθῆ ἐὰν δὲν συνέπιπτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 412, ν᾽ ἀναγκασθῇ ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδόν του.

Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἐπέπρωτο, ἕνεκα τῆς ποικίλης κακοηθείας τοῦ χαρακτῆρός του, ν᾽ ἀποβάλῃ τὴν πίστιν ὅλων τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ὑπηρέτησεν. Ὁ βασιλεὺς Ἆγις εἶχε μισήσει αὐτὸν διότι ἀπεπλάνησε τὴν γυναῖκά του Τιμαίαν· ὠφελούμενος δὲ ἐκ τῆς εὐλόγου ὑπονοίας τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἄλλοι Σπαρτιᾶται εἶχον πρὸς τὴν προδοτικὴν φύσιν τοῦ ἀνδρός, ὑπονοίας ἥτις ηὔξησε μετὰ τὴν περὶ Μίλητον ἧτταν, κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ διαταγὴ πρὸς τὸν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ναύαρχον τῶν Λακεδαιμονίων Ἀστύοχον νὰ θανατώσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ὁ δέ, εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, κατέφυγε πρὸς τὸν Τισσαφέρνην· καὶ τοῦτον μὲν κατέστησε ψυχρότερον πρὸς τὴν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν, ἐξηγήσας ὅτι ἡ ἐντελὴς τῶν Ἀθηνῶν ταπείνωσις καὶ ἡ ἀπόλυτος τῆς Σπάρτης ὑπεροχὴ δὲν συνέφερεν εἰς τὸ περσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε μᾶλλον νὰ διατηρῇ εἰς ἰσορροπίαν καὶ διηνεκῆ ἔριν τὰς δύο ἐκείνας πρωτευούσας τῆς Ἑλλάδος πολιτείας· εἰς δὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ὑπεσχέθη ὅτι δύναται ὅλως νὰ ἀποσπάσῃ τὸν Τισσαφέρνην ἀπὸ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίας, ἐὰν ἐγκριθῇ ἡ κάθοδος αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας εἰμὴ ἐὰν μεταρρυθμισθῇ τὸ πολίτευμα εἰς τρόπον ὥστε νὰ οὐδετερωθῇ ἡ ἐνέργεια τῶν δημαγωγῶν οἵτινες εἶχον προκαλέσει τὴν φυγὴν αὐτοῦ. Αἱ προτάσεις αὗται εὗρον, ὡς προείπομεν, τοὺς ἐν Σάμῳ τριηράρχους καὶ ἀξιωματικοὺς πρὸ καιροῦ καὶ οἴκοθεν εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν διατεθειμένους· διότι οὗτοι ἐπόθουν μὲν τὴν κατάργησιν τῆς ἀκολάστου δημοκρατίας ἐνόμιζον δὲ ἰδίως ἀπαραίτητον νὰ στερηθῇ ἡ Σπάρτη τῆς τοῦ Τισσαφέρνους συμμαχίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν φυγὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου εἶχον συντελέσει οὐ μόνον οἱ κοινοὶ δημαγωγοὶ ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἀρίστων πολιτῶν· παρεκτὸς ὅμως ὅτι ἐν τῇ παρούσῃ τῶν πραγμάτων ἀμηχανίᾳ ἡ πολεμικὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐπιτηδειότης ἠδύνατο ν᾽ ἀποβῇ χρήσιμος, οἱ προνοητικώτεροι τῶν ἀξιωματικῶν ἔλεγον καθ᾽ ἑαυτοὺς ὅτι οὗτος ἠδύνατο καὶ αὖθις ν᾽ ἀπομακρυνθῇ, ἅμα ἐκπληρωθέντων τῶν ἄλλων σπουδαίων τῆς πόλεως συμφερόντων. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 411, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας τὸν Πείσανδρον καὶ ἄλλους πρέσβεις, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν μελετηθεῖσαν μεταβο-

λήν· καὶ ὁ δῆμος θεωρῶν ὅτι ἐλπὶς ἄλλη σωτηρίας δὲν ὑπάρχει, ἐνέδωκε ψηφίσας ὅτι ὁ Πείσανδρος, μετὰ δέκα ἄλλων πολιτῶν, θέλουσιν ἐκπλεύσει ἵνα πράξωσι τὰ δέοντα μετὰ Ἀλκιβιάδου καὶ Τισσαφέρνους. Ὅτε ὅμως ὁ Πείσανδρος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν στόλον, δὲν εὗρε τὰ πράγματα ἔχοντα ὅπως ἐνόμιζεν αὐτὰ ὅτε ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας(¹). Ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἦγε καὶ ἔφερεν ὅπως ἤθελε τὸν Τισσαφέρνην, ὅστις ὑπολαβὼν προτιμότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συνδρομὴν εἰς μὲν τοὺς πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων προέτεινεν ἀξιώσεις τὰς ὁποίας οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι, πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας συνωμολόγησε τρίτην συνθήκην(²), δι' ἧς ἐπεκύρωσε τὰς προηγουμένας. Τότε ὁ Πείσανδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεφάσισαν μὴ φροντίζοντες ἤδη περὶ Ἀλκιβιάδου νὰ φέρωσιν οὐδὲν ἧττον εἰς πέρας τὸ περὶ μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος βούλευμα· ἐπὶ δὲ τῷ σκοπῷ τούτῳ ὁ μὲν Πείσανδρος καὶ πέντε ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου προχειρισθέντων πρέσβεων ἀπῆλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ πέντε ἄλλοι ἀνέλαβον τὴν ἐντὸς τῶν συμμαχίδων πόλεων εἰσαγωγὴν τοῦ νέου πολιτικοῦ συστήματος. Ἡ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος ἐπέτυχεν ἐν Ἀθήναις ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πεισάνδρου, ὅ ἐστι κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 411· διότι οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ παρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ ὀχλοκρατία ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀτυχεστέρα· ὁ μὲν σπαρτιάτης Δερκυλλίδας εἶχεν ἀποσπάσει μικρὸν πρότερον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὴν Ἄβυδον καὶ τὴν Λάμψακον· τὸ δὲ δεινότερον, ἀπέστησαν καὶ αἱ κατὰ τὴν Εὔβοιαν πόλεις.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ δὲν ἐγένετο συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς, ὅπως ἐνόουν αὐτὴν οἱ ἔγκριτοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στόλου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπεθύμουν ἁπλῶς νὰ ἐπανέλθωσι τὰ πράγματα εἰς ἣν ἦσαν κατάστασιν πρὸ τῶν μισθοδοτικῶν διατάξεων τοῦ Περικλέους· δηλαδὴ νὰ διατηρηθῇ ὁ δημοκρατικὸς χαρακτὴρ τοῦ πολιτεύματος· μὴ ἀφαιρουμένου ἀπὸ οὐδένα Ἀθηναῖον τοῦ δικαιώματος τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀλλὰ νὰ καταργηθῶσιν αἱ μισθοδοτικαὶ διατάξεις, ὥστε ἡ πραγματικὴ τοῦ δικαιώματος χρῆσις νὰ μὴ γίνεται εἰμὴ ὑπ' ἐκείνων οἵτινες ἐκ τῆς οἰκείας περιουσίας εἶχον τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν, ἠδύναντο δὲ νὰ θεωρηθῶσι διὰ τοῦτο καὶ ὡς παρεσκευασμένοι ὁπωσοῦν πρὸς τὴν λυσιτελῆ ἐκπλήρωσιν τοῦ σπουδαίου αὐτῶν λειτουργήματος. Ἀλλά, καθὼς συμβαίνει συνήθως, ἡ προηγουμένη τῆς ὀχλοκρατίας κατάχρησις προεκάλεσεν ἄλλην ἀντίθετον κατάχρησιν τῆς ἀντιπάλου μερίδος, τῆς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὅθεν ἥ τε βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου κατελύθησαν· καὶ

(¹) Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἐν Σάμῳ ἐγένετο ὀλιγαρχικὸν κίνημα, καθ' ὃ ἐφονεύθη ὁ ἐκεῖ εὑρισκόμενος ἐπιβόητος δημαγωγὸς Ὑπέρβολος καὶ εἷς ἐκ τῶν ἐκεῖ Ἀθηναίων στρατηγὸς Χαρῖνος καί τινες ἄλλοι Ἀθηναῖοι τῶν ἐν Σάμῳ (Θουκυδ. Η' 73).

(²) Ἡ τρίτη αὕτη συνθήκη ἦν ἁπλῆ *σύμβασις* (κατὰ τὴν συμερινὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος, λεγομένη ὅμως πάντοτε *συνθήκη* ἢ *συνθῆκαι* ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ) συνομολογηθεῖσα (Θουκυδ. 58) «τρίτῳ καὶ δεκάτῳ ἔτει Δαρείου βασιλεύοντος, *ἐφορεύοντος* δὲ (ὄντος δηλονότι πρώτου ἐν τοῖς ἐφόροις καὶ ἰσχυροτάτου οἷος ἦν καὶ τῷ 431 π.Χ. ὁ Σθενελαΐδας) Ἀλεξιππίδα ἐν Λακεδαίμονι (411 - 410 π.Χ.), ἐν Μαιάνδρου πεδίῳ Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ξυμμάχων πρὸς τὸν Τισσαφέρνη καὶ Ἱεραμένη καὶ τοὺς Φαρνάκου παῖδας, περὶ τῶν βασιλέως πραγμάτων καὶ Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ξυμμάχων». Μετὰ τὰς συνήθεις ἐν ἀρχῇ διατυπώσεις περὶ τῆς χώρας τοῦ βασιλέως ἡ συνθήκη αὕτη περιεῖχε τὰς ἑξῆς ἰδιαιτέρας οὐσιώδεις διατάξεις· «τροφὴν δὲ ταῖς ναυσὶ ταῖς νῦν παρούσαις Τισσαφέρνη παρέχειν, Λακεδαιμονίους δὲ καὶ τοὺς ξυμμάχους, ἐπὴν αἱ βασιλέως νῆες ἀφήκωνται, τὰς ἑαυτῶν ναῦς ἣν βούλωνται τρέφειν ἐφ' ἑαυτῆς εἶναι· ἣν δὲ παρὰ

ἀντικατεστάθη μέν, ἀντὶ τῆς πρώτης, βουλὴ νέα ἀνδρῶν 300, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὐτῆς ἐκανονίσθη εἰς τρόπον μηδεμίαν παρέχοντα εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον ἐγγύησιν.

[«Ἡ ὅλη τῆς πολιτειακῆς ταύτης μεταβολῆς ἱστορία, ὡς ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Ἀρι»στοτέλους ἐν Πολιτείᾳ Ἀθηναίων, διαφωνεῖ ἐν πλείστοις πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου »ἐκτιθέμενα.

»Ἀλλ' ἡ διαφωνία περιστρέφεται περὶ τὰ καθέκαστα. Καὶ ἐν πρώτοις, ἐνῷ κατὰ »Ἀριστοτέλην ἡ ὅλη μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, ἡ ἀρξαμένη τῷ 412-411, ἄρχεται καὶ »λήγει ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν προτάσει τοῦ Πυθοδώρου τοῦ ἀναφλυ»στίου ἐξελέγησαν οἱ εἴκοσι νέοι πρόβουλοι, μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς βουλῆς τῶν τετρα»κοσίων, κατὰ Θουκυδίδην (Η' 48) τὸ ζήτημα τοῦτο «ἐκινήθη πρότερον ἐν στρατοπέδῳ »(τῷ ἐν Σάμῳ) καὶ ἐς τὴν πόλιν ἐντεῦθεν ὕστερον ἦλθε». Τὸ οὐσιῶδες σημεῖον ἐν τῇ »ὅλῃ ἱστορίᾳ· ἐν ᾧ ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἀφήγησις συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους »εἶναι ὅτι τὸ κίνημα ἀπέβλεπε· α') εἰς τὴν κατάργησιν τῶν εἰς τὰς ἀρχὰς διδομένων »μισθῶν, β') εἰς τὸ ἐπιτρέψαι τὴν πολιτείαν πᾶσαν ἐνόσῳ διήρκει ὁ πόλεμος εἰς τοὺς »δυναμένους ἐκ τῶν πολιτῶν καὶ τοῖς σώμασι καὶ τοῖς χρήμασι λειτουργεῖν, οὐχὶ ἐλάσ»σονας τῶν πενταχισχιλίων, καὶ γ') εἰς τὸ καταστῆσαι εὐμενέστερον τὸν μέγαν βασιλέα »διὰ τῆς ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον μεταβολῆς τῆς πολιτείας καὶ ἐπιτυχεῖν τῆς συμμαχίας »αὐτοῦ. Ἐν ταῖς λεπτομερείαις τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς »ἑξῆς. Ἀφοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλάλησεν ὁ Μηλόβιος περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταβολῆς »τῆς πολιτείας, Πυθόδωρος ὁ ἀναφλύστιος, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ πολλῶν, προέτεινε »ψήφισμα ἵνα εἰς τοὺς ὑπάρχοντας ἤδη (ἀπὸ τοῦ 413) δέκα προβούλους προστεθῶσιν ἄλλοι »εἴκοσιν «ἐκ τῶν ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότων οἵτινες, ἀφοῦ δώσωσιν ὅρκον ὅτι θὰ »προτείνωσιν εἰς τὸν δῆμον »ἃ ἂν ἡγῶνται βέλτιστα εἶναι τῇ πόλει», θὰ προβῶσιν εἰς τὴν »διατύπωσιν τῶν εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως ἀποβλεπουσῶν προτάσεων(«συγγράψουσι περὶ »σωτηρίας»). Κατὰ τὸ ὑπὸ Πυθοδώρου προτεινόμενον ψήφισμα ἐπέπρωτο καὶ εἰς ἄλλους »πολίτας νὰ προτείνωσιν ὅ,τι ἂν κρίνωσι καλόν, ἵνα οἱ πρόβουλοι «αἱρῶνται τὰ ἄριστα». Ὁ »δὲ Κλειτοφῶν, ἀποδεχόμενος τὴν πρότασιν τοῦ Πυθοδώρου, ἐποιεῖτο εἰς ταύτην τὴν ἀξιο»σημείωτον προσθήκην ἵνα οἱ ἐκλεγόμενοι πρόβουλοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐξετάσωσι καὶ τοὺς »νόμους «οὓς ἔθηκεν ὁ Κλεισθένης ὅτε καθίστη τὴν δημοκρατίαν, ὅπως ἀκούσαντες »καὶ τούτων βουλεύσωνται τὸ ἄριστον, ὡς οὐ δημοτικὴν ἀλλὰ παραπλησίαν οὖσαν τὴν »Κλεισθένους πολιτείαν τῇ Σόλωνος». Οἱ ἐκλεχθέντες πρόβουλοι προέτειναν ἐν πρώ»τοις ἵνα οἱ πρυτάνεις ἐπιψηφίζωσιν, ἤτοι νὰ θέσωσιν εἰς ψήφισιν τῆς βουλῆς καὶ τῆς

τοῦ Τισσαφέρνους λαμβάνειν ἐθέλωσι τὴν τροφήν, Τισσαφέρνης παρέχειν, Λακεδαιμονίους δὲ καὶ τοὺς ξυμμάχους τελευτῶντος τοῦ πολέμου τὰ χρήματα Τισσαφέρνει ἀποδοῦναι ὁπόσα ἂν λάβωσιν· ἐπὴν δὲ αἱ βασιλέως νῆες ἀφίκωνται, αἵ τε Λακεδαιμονίων νῆες καὶ αἱ τῶν ξυμμάχων καὶ αἱ τοῦ βασιλέως κοινῇ τὸν πόλεμον πολεμούντων καθ' ὅ,τι ἂν Τισσαφέρνει δοκῇ καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμμάχοις· ἢν δὲ καταλύειν βούλωνται πρὸς Ἀθηναίους, ἐν ὁμοίῳ καταλύεσθαι». Τὴν συνθήκην ταύτην τῆς συμμαχίας συνωμολόγησεν ὁ Τισσαφέρνης οὐχὶ ἀπὸ εὐνοίας πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλὰ διότι ἐθεώρει πάντοτε τοὺς Ἀθηναίους ἰσχυροτέρους καὶ ἤθελεν ἐπανισοῦν τοὺς Ἕλληνας πρὸς ἀλλήλους (Θουκυδ. Η' 57)· φοβούμενος μάλιστα μὴ οἱ Πελοποννήσιοι στερούμενοι τροφῆς ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ πόλεων ἀνέλαβε διὰ τῆς συνθήκης τὴν τροφοδότησιν αὐτῶν.

»ἐκκλησίας πᾶσαν οἱανδήποτε πρότασιν παντὸς πολίτου ἀποβλέπουσαν εἰς σωτηρίαν »τῆς πόλεως, πρὸς τοῦτο δὲ προέτειναν ἵνα μηδεμία γίνηται καταγγελία καὶ δικαστικὴ »καταδίωξις κατὰ τοιούτων πολιτῶν, ἐὰν τὰ προτεινόμενα ὑπ' αὐτῶν θεωρηθῶσιν ἀντι»κείμενα εἰς τὸ τῆς πολιτείας καθεστώς, τοὐναντίον δὲ πάντες οἱ τιμωροῦντες ἢ ἀπά»γοντες τοὺς πολίτας τούτους εἰς δικαστήριον, καταγγελλόμενοι ὑπ' αὐτῶν εἰς τοὺς στρα»τηγούς, παραδίδωνται ὑπὸ τούτων εἰς τοὺς ἕνδεκα καὶ φονεύωνται. Ὡς πρὸς δὲ τὴν »κυρίαν αὐτῶν ἀποστολὴν οἱ πρόβουλοι προέτειναν τὰς ἑξῆς δύο προτάσεις·

»1) Τὰ χρήματα τὰ προϊόντα (τὰ εἰσοδήματα δηλονότι τῆς πόλεως) μὴ ἐξεῖναι »ἄλλοσε δαπανῆσαι ἢ εἰς τὸν πόλεμον, τὰς δ' ἀρχὰς ἀμίσθους ἄρχειν ἁπάσας ἕως ἂν »ὁ πόλεμος ᾖ, πλὴν τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν πρυτάνεων, οἳ ἂν ὦσι· τούτους δὲ φέρειν »τρεῖς ὀβολοὺς ἕκαστον τῆς ἡμέρας· 2). «Τὴν πολιτείαν ἐπιτρέψαι πᾶσαν Ἀθηναίων »τοῖς δυνατωτάτοις καὶ τοῖς σώμασι καὶ τοῖς χρήμασι λειτουργεῖν μὴ ἔλαττον πεντακισ»χιλίων, ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾖ, κυρίους δ' εἶναι τούτους καὶ συνθήκας συντίθεσθαι πρὸς »οὓς ἂν ἐθέλωσιν, ἑλέσθαι δ' ἐκ τῆς φυλῆς ἑκάστης δέκα ἄνδρας ὑπὲρ τετταράκοντα »ἔτη γεγονότας, οἵτινες καταλέξουσι τοὺς πεντακισχιλίους ὀμόσαντας καθ' ἱερῶν τελείων». »Αἱ προτάσεις αὗται τῶν 30 προβούλων ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ ἐπιτραπείσης »τῆς πολιτείας εἰς πεντακισχιλίους πολίτας οὗτοι ἐξέλεξαν ἐξ ἑαυτῶν ἄνδρας ἑκατόν, εἰς »οὓς ἀνέθεσαν τὴν σύνταξιν τοῦ νέου, οὕτως εἰπεῖν, συντάγματος τῆς πολιτείας (τοὺς »ἀναγράφοντας τὴν πολιτείαν). Οἱ ἐκλεχθέντες συνέταξαν καὶ προσήγαγον εἰς τὴν ἐκ»κλησίαν δύο σχέδια πολιτειακῆς μεταρρυθμίσεως, τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ »ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ (καὶ ἐφηρμόσθη οὐδέποτε. Ἰδ. τὸ σχέδιον ἐν Ἀριστοτ. Πολ. »Ἀθην. § 30), τὸ δὲ ἔμελλε νὰ ἐφαρμοσθῇ εὐθύς. Ἀμφότερα τὰ σχέδια ἐγένοντο δεκτὰ »ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας (τῶν πεντακισχιλίων, ἐννοεῖται), τὸ δὲ δεύτερον, τὸ τεθὲν εἰς ἐνέρ»γειαν, εἶχεν ὡς ἑξῆς περίπου (τὸ μέρος τῆς Πολ. Ἀθηναίων τὸ πραγματευόμενον περὶ »τούτου εἶναι πολὺ διεφθαρμένον)· Νὰ ἐκλεχθῶσι βουλευταὶ 400 κατὰ τὰ πάτρια (κατὰ »τὰς ἀρχαίας δηλονότι πολιτείας τοῦ Δράκοντος καὶ τοῦ Σόλωνος), ἀνὰ 40 ἐξ ἑκάστης »τῶν 10 φυλῶν ὑπὸ ἐκλογέων ἐχόντων ἡλικίαν ἄνω τῶν 30 ἐτῶν, καὶ ἡ βουλὴ αὕτη νὰ »διορίζῃ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ νὰ πράττῃ ὅτι ἂν ἡγῆται συμφέρον τῇ πόλει, ἔχουσα παρ' »ἑαυτῇ καὶ μίαν ἐπιτροπείαν ἐκτελεστικὴν δέκα ἀνδρῶν καὶ ἑνὸς γραμματέως ὑπ' αὐτῆς »ἐκλεγομένην, ἀρχόντων ἀρχὴν αὐτοκράτορα, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς βουλῆς. Ἔδει νὰ »ἄρχωσιν οἱ 400 βουλευταὶ κατὰ τέσσαρας ἀλληλοδιαδόχως ἀρχούσας λήξεις (ἐκ τοῦ »λαγχάνω), ἤτοι κατὰ τμήματα διὰ κλήρου προσδιοριζόμενα, ἑκάστης λήξεως περιλαμ»νούσης 100 ἄνδρας. Ταῦτα κατ' Ἀριστοτέλην, ὅστις δὲν παραλείπει νὰ προσθέσῃ ἐν »τέλει ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῆς παλιτείας συνέπραξαν τὰ μέγιστα «ἄνδρες »καὶ γεγενημένοι εὖ καὶ συνέσει καὶ γνώμῃ δοκοῦντες διαφέρειν». Τοιούτους δ' ἀναφέ»ρει τὸν Ἀντιφῶντα τὸν σοφιστήν, τὸν γνωστὸν Θηραμένην τὸν Ἅγνωνος καὶ τὸν Πείσανδρον ἐκεῖνον ὅστις παρὰ Θουκυδίδῃ εἶναι ὁ κυριώτατος τῶν δρώντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτειακῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως.

»Κατὰ Θουκυδίδην, ἡ πρώτη κίνησις ἐν τῷ ζητήματι προῆλθεν ἀπὸ τοῦ εἰς μ. »Ἀσίαν πρό τινος φυγόντος καὶ παρὰ Τισσαφέρνει διατρίβοντος Ἀλκιβιάδου, παρα»στήσαντος εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἐν Σάμῳ ἀθηναϊκοῦ στόλου ὅτι ἦτο δυνατὸν ὁ μέγας »βασιλεὺς νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Λακεδαιμονίων καὶ νὰ συμμαχήσῃ »μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἀλλ' ἔδει πρὸς τοῦτο νὰ μεταβληθῇ ἡ πολιτεία ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχι»κώτερον, ἵνα κατάστῇ εὐμενέστερος ὁ βασιλεύς. Οἱ ἐν Σάμῳ ἀρχηγοὶ τοῦ στόλου τοσούτῳ »μᾶλλον ἀπεδοκίμασαν τὴν γνώμην ταύτην ὅσῳ καὶ διὰ λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς

»ἠξίουν μεταβολήν τινα τῆς καθεστώσης πολιτείας. Καὶ εἶχε σχηματισθῆ κοινή τις γνώμη »ἐν αὐτοῖς περὶ τῶν δύο ἐπενεκτέων εἰς τὸ καθεστὼς μεταβολῶν· 1) «ὡς οὔτε μισθοφο»ρητέον εἴη ἄλλους ἢ τοὺς στρατευομένους, 2) οὔτε μεθεκτέον τῶν πραγμάτων πλεί»οσιν ἢ πεντακισχιλίοις, καὶ τούτοις ἂν μάλιστα τοῖς τε χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν »ὠφελεῖν οἷοί τε ὦσιν». Ἡ ψυχὴ ὅλου αὐτοῦ τοῦ κινήματος, τοῦ ἐν τῷ στόλῳ ἀρξαμέ»νου καὶ εἰς Ἀθήνας, κατὰ Θουκυδίδην, μεταδοθέντος, ἦτο ὁ Πείσανδρος. Μετὰ πολ»λὰς δὲ ἐνεργείας οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον «τὸν δῆμον ξυλλέξαντες εἶπον γνώμην δέκα »ἄνδρας ἑλέσθαι ξυγγραφέας αὐτοκράτορας, τούτους δὲ ξυγγράψαντας γνώμην ἐσενεγκεῖν ἐς »τὸν δῆμον ἐς ἡμέραν ῥητήν, καθ' ὅ,τι ἄριστα ἡ πόλις οἰκήσεται». Ὥστε κατὰ Θουκυδίδην »ἀντὶ 30 προβούλων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχομεν δέκα αὐτοκράτορας συγγραφέας (πολιτείας). »Παραδόξως δὲ οὗτοι οἱ δέκα, οἱ ἐκλεχθέντες ἵνα συγγράψωσι πολιτείαν, ἐκπονήσωσι δη»λονότι σχέδιον συντάγματος νέου, ὁπότε ἦλθεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ ἐκθέσωσι τὸ ἔργον »αὐτῶν εἰς τὸν δῆμον, εἰς ἐκκλησίαν συνελθοῦσαν ἐν Κολωνῷ, οὐδὲν ἄλλο προτείνουσιν, »αὐτὸ δὲ τοῦτο, «ἐξεῖναι μὲν Ἀθηναίων ἀνειπεῖν γνώμην ἣν ἄν τις βούληται· ἢν δέ τις τὸν »εἰπόντα ἢ γράψηται παρανόμων ἢ ἄλλῳ τῳ τρόπῳ βλάψῃ, μεγάλας ζημίας ἐπέθεσαν» »Τοιαύτην πρότασιν ἐποίησαν, ὡς εἴδομεν, κατὰ Ἀριστοτέλην, οἱ 30 πρόβουλοι.

»Ἀλλ' ἐνῷ κατὰ Ἀριστοτέλην οἱ αὐτοὶ πρόβουλοι ἐποιήσαντο μετὰ ταῦτα καὶ »δύο ἄλλας οὐσιώδεις προτάσεις, ἡ ἑτέρα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ περιορισμὸς τῆς πολιτείας »εἰς πεντακισχιλίους ἄνδρας, καί, γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως ταύτης, οἱ πεντακισχί»λιοι συνελθόντες ἐξελέξαντο ἑκατὸν ἄνδρας πρὸς συγγραφὴν νέας πολιτείας, κατὰ Θου»κυδίδην, ἀφοῦ οἱ δέκα αὐτοκράτορες συγγραφεῖς (οἱ ἀνταποκρινόμενοι εἰς τοὺς 30 προ»βούλους) μίαν μόνην, τὴν ῥηθεῖσαν, ἐποιήσαντο πρότασιν, ὁ Πείσανδρος προέτεινεν ἐν »τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ἄρχῃ τοῦ λοιποῦ μηδεμία ἀρχὴ κατὰ τὸ τέως καθεστώς, μήτε »νὰ μισθοδοτῆται, νὰ ἐκλεχθῶσι δὲ πέντε ἄνδρες πρόεδροι, οὗτοι δὲ νὰ ἐκλέξωσιν »ἄνδρας ἑκατόν, καὶ ἕκαστος τῶν ἑκατὸν ἄλλους τρεῖς πρὸς ἑαυτόν, οὕτω δὲ γε»νόμενοι πάντες τετρακόσιοι νὰ καταλάβωσι τὸ βουλευτήριον ὡς βουλευταί, νὰ »ἄρχωσιν ἀρχὴν αὐτοκράτορα «ὅπῃ ἂν ἄριστα γιγνώσκωσι», καὶ τοὺς πεντακισχι»λίους δὲ νὰ συγκαλῶσι μόνον ὁσάκις ἐγκρίνουσι. Τῆς προτάσεως γενομένης δεκτῆς »ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, οἱ τετρακόσιοι, διὰ τολμήματος ἐκτιθεμένου ὑπὸ Θουκυδίδου »(Η' 69), καταλαβόντες τὸ βουλευτήριον ἐκλήρωσαν ἐξ ἑαυτῶν πρυτάνεις καὶ ἀνέλα»βον πᾶσαν τῆς πόλεως κυβέρνησιν, ἄρχοντες ἀπολύτως, βιαίως καὶ τρομοκρατικῶς.

»Κατὰ Θουκυδίδην (Η' 70) οἱ τετρακόσιοι καταλαβόντες οὕτω τὴν ἀρχὴν «τά »τε ἄλλα ἔνεμον κατὰ κράτος τὴν πόλιν καὶ ἄνδρας τέ τινας ἀπέκτειναν οὐ πολλούς, »καὶ ἄλλους ἔδησαν, τοὺς δὲ καὶ μετεστήσαντο». Παρίστησι δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς »τετρακοσίους ὡς ἄρχοντας ἀπολύτως καὶ αὐθαιρέτως, χωρὶς νὰ συμβουλεύωνται μετὰ »τῆς βουλῆς τῶν πεντακισχιλίων, λέγων· «οἱ μὲν πεντακισχίλιοι λόγῳ μόνον ᾑρέθησαν, »οἱ δὲ τετρακόσιοι μετὰ τῶν δέκα αὐτοκρατόρων εἰσελθόντες εἰς τὸ βουλευτήριον »ἦρχον τῆς πόλεως». Καὶ τὴν ἐξωτερικὴν δὲ πολιτικὴν διεξῆγον αὐθαιρέτως, πρεσβευό»μενοι πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄνευ ἐπιτυχίας, περὶ καταλύσεως πολέμου. Ἀλλ' ἡ »ἀρχὴ αὕτη διήρκεσε τέσσαρας μόνον μῆνας, καταλυθεῖσα καθ' ὃν τρόπον ἐκτίθεται ἐν »τῷ κειμένῳ.]

Ὁ δῆμος προεχειρίσατο πέντε μόνον ἄνδρας, κληθέντας προέδρους, οἵτινες ἔπειτα ἐξελέξαντο αὐτογνωμόνως ἑτέρους 95· ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν ἑκατόν· ἐκ δὲ τῶν ἑκατὸν τούτων ἕκαστος ἐξελέξατο πάλιν τρεῖς, ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν οἱ τετρακόσιοι ἄνδρες. Ἡ δὲ νέα αὕτη βουλή, περιστοιχισθεῖσα ὑπὸ δορυφόρων, ἀνέλαβεν ἅπασαν τὴν κυβέρ-

νησιν τῆς πολιτείας· καὶ ὤφειλε μὲν νὰ συμβουλεύεται ἐνίοτε τοὐλάχιστον ἐκκλησίαν τινά, συγκειμένην ἐκ πενταχισχιλίων πολιτῶν, τῶν εὐπορωτέρων, δὲν συνεκάλεσεν ὅμως αὐτὴν οὐδ᾿ ἅπαξ, ἔπεμψε πρέσβεις περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ δοκοῦν.

ʼΑλκιβιάδης
(Βατικανὸν Μουσεῖον Κιαραμόντη)

Ὅτε ἔφθασαν κατὰ μῆνα ʼΑπρίλιον εἰς τὸν ἐν Σάμῳ στόλον αἱ περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς ἀγγελίαι, τὰ γενόμενα ἀπεδοκιμάσθησαν ὡς ἄτοπα καὶ ἀσύνετα, οἱ δ᾿ ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, ὁδηγούμενοι ἤδη ὑπὸ δύο νέων ἀνδρῶν χρηστῶν, γενναίων καὶ φιλοτίμων, τοῦ Θρασυβούλου καὶ τοῦ Θρασύλλου, ἀπεποιήθησαν ν᾿ ἀναγνωρίσωσι τὰ διενεργηθέντα, μετεκαλέσαντο τὸν ʼΑλκιβιάδην καὶ διεμήνυσαν εἰς τοὺς ἐν τῇ πρωτευούσῃ ὅτι ἀπαιτοῦσι τὴν παραίτησιν τῶν τετρακοσίων, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν πεντακοσίων βουλῆς καὶ τὴν κατάργησιν μὲν πάσης πολιτικῆς μισθοδοσίας, ἀλλ᾿ οὐδὲν ἧττον τὴν συγκρότησιν πραγματικῆς ἐκκλησίας συγκειμένης ἀφ᾿ ὅλων τῶν πολιτῶν ὅσοι ἠδύναντο ἐξ ἰδίων νὰ παράσχωσι τὴν πανοπλίαν αὐτῶν καὶ οἵτινες ὑπελογίζοντο κατὰ προσεγγισμόν, ἐννοεῖται, οὐχὶ δὲ ἀκριβῶς, εἰς πενταχισχιλίους· ἐπὶ πᾶσι δὲ παρήγγειλαν νὰ παύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσαι αἱ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους διαπραγματεύσεις. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διαιρεθῇ πρὸς ἀλλήλους καὶ περιέλθει εἰς ἐμφύλιον πόλεμον· οἱ δὲ ἐχθροὶ ὠφελούμενοι ἐκ τούτου ἐγένοντο κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Εὐβοίας, ἀφ᾿ ἧς οἱ ʼΑθηναῖοι κυρίως ἐπορίζοντο τὰ πρὸς διατροφὴν ἐπιτήδεια· προσέτι πολλαὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν κυβερνήσεων, ἃς οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσιν, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις, ἔσπευσαν νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐφαίνετο ἀσφαλεστέρα ἢ ὑπὸ τοὺς ʼΑθηναίους ἡ διατήρησις τῆς ὀλιγαρχίας· ὥστε, διὰ τὴν συνδρομὴν τοσούτων συμφορῶν καὶ τὴν συνείδησιν ἣν εἶχον

Ο ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ, ΦΥΓΑΣ ΠΑΡΑ Τῼ ΤΙΣΣΑΦΕΡΝΕΙ, ΑΝΑΚΑΛΕΙΤΑΙ ΥΠΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

(Ἔργον Βαγδατοπούλου)

(Α΄ β΄ 278)

ὅτι ἐστερήθησαν ἀδίκως τῶν πολυτιμοτέρων δικαιωμάτων, οἱ πολῖται ἀγανακτήσαντες κατέβαλον προθύμως, περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου τοῦ 411 [1], τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημα τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα κατὰ τὰς φρονίμους τοῦ στρατοῦ ἀπαιτήσεις καὶ ἐψήφισαν τὴν κάθοδον τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος ρυθμίσεως, βεβαιοῖ ὅτι τότε μάλιστα, καὶ ἰδίως κατ' ἀρχάς, ἅμα γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐπολιτεύθησαν, ἄριστα οἱ Ἀθηναῖοι· «μετρία γὰρ ἥ τε ἐς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ξύγκρασις ἐγένετο· καὶ ἐκ πονηρῶν τῶν πραγμάτων γενομένων τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν». Πρὸ πάντων ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐδεμία ἔκτακτος ἐπῆλθε κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἀντίδρασις· τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν κατεδικάσθησαν· καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ καταδικασθῶσιν ὁ Πείσανδρος, ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ Ὀνομακλῆς καὶ ἄλλοι, ἀφοῦ ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς πολεμίους; Ὁ μόνος θλιβερὸς θάνατος ὁ τότε καταψηφισθεὶς ὑπῆρξεν ὁ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐπιφανοῦς Ἀντιφῶντος, ὅστις, μὴ καταδεχθεὶς νὰ σώσῃ διὰ φυγῆς τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀπελογήθη μὲν λαμπρῶς, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαφύγῃ τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἀλλὰ τί εἶναι αἱ ὀλίγαι αὗται δικαστικαὶ καταδίκαι ἀντιπαραβαλλόμεναι πρὸς τὰς φοβερὰς σφαγὰς εἰς ἃς ἐξετραχηλίσθησαν πολλάκις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αἱ θριαμβεύουσαι πολιτικαὶ μερίδες εἰς διαφόρους ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ μάλιστα εἰς Κέρκυραν; Οὐ μόνον δὲ ἐσωτερικῶς τὸ νέον πολίτευμα ἀνεδείχθη μετριοπαθές, ἀλλὰ καὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα θαυμασίως ἠνώρθωσε. Διὰ τῆς ἀποκατασταθείσης μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στρατοῦ ὁμοφροσύνης, διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Ἀλκιβιάδου, καὶ ἰδίως διὰ τῆς δικαίας ἐμπιστοσύνης ἣν ἡ πολιτεία ἐπεδείξατο πρὸς τοὺς δύο νέους ἡγεμόνας, τὸν Θράσυλλον καὶ τὸν Θρασύβουλον, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος· καὶ κατὰ μὲν Ἰούλιον μῆνα τοῦ 411 κατεναυμάχησε τοὺς Πελοποννησίους περὶ Κυνὸς σῆμα πλησίον τῆς Σηστοῦ, κατὰ δὲ Σεπτέμβριον κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Ἄβυδον.

Ἐκ τῶν δύο τούτων μαχῶν ἡ μὲν πρώτη εἶναι τὸ τελευταῖον λόγου ἄξιον γεγονὸς τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερόμενον, ἡ δὲ τελευταία τὸ πρῶτον λόγου ἄξιον γεγονὸς τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος ἱστορούμενον. Ὁ Θουκυδίδης, μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀπὸ τῆς πατρίδος ἐξορίαν αὐτοῦ, ἠσχολήθη, διατρίβων κυρίως ἐν Θρᾴκῃ, περὶ τὰ 20 ἔτη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ἔργου. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πολέμου ἀλλ' εἶναι ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν. Ὁ δ' ἀθηναῖος ὁμοίως Ξενοφῶν, ὁ γεννηθεὶς τῷ 445 π.Χ. καὶ διατελέσας εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, εἶναι ὁ Ἕλλην ὅστις, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸν Σόλωνα, ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἴσως πλειότερον συνεδύασε τὸν πρακτικὸν μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου· διότι ἀνεδείχθη συνάμα καὶ στρατηγὸς μέγας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ συγγραφεὺς ποικιλώτατος. Βεβαίως ἡ ἑλληνικὴ αὐτοῦ ἱστορία, τὰ λεγόμενα «Ξενοφῶντος Ἑλληνικά», τὰ περιέχοντα ἐν βιβλίοις ἑπτὰ τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου μέχρι τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης, δὲν δύναται οὔτε ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν οὗτος προέθετο οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσε τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπεχείρησε νὰ ἐξιστορήσῃ τὴν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς πάλην, τὴν ἐν τῇ πάλῃ

[1] Θηραμένης ὁ Ἅγνωνος, εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς καταλύσεως τοῦ δήμου, ἦτο καὶ νῦν εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἀνορθώσεως, διότι ἀπεδοκίμαζε τὴν πορείαν τῶν τετρακοσίων.

ταύτῃ ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τὴν ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἐξεπλήρωσε δὲ τὴν προαίρεσιν μετ' ἐξαιρέτου εἰλικρινείας καὶ εὐθυδικίας. Ὁ Θουκυδίδης ἱστόρησε τὴν πάλην τὴν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας, μεταξὺ ἰωνικοῦ καὶ δωρικοῦ φύλου· καὶ ἐξεικόνισε τὰ ποικίλα πολιτικά, κοινωνικὰ καὶ ἀτομικὰ πάθη τὰ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ προκύψαντα καὶ ἀκμάσαντα μετὰ τέχνης ἀξίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Σαιξπήρου, ἅμα δὲ μετὰ θαυμαστῆς πρακτικῆς ἐμπειρίας καὶ ἀμεροληψίας ὑπερβαινούσης τῇ ἀληθείᾳ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν προέθετο νὰ ἱστορήσῃ μὲν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, νὰ καταδείξῃ δὲ τὴν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ὑπεροχήν, διότι ἡ ἀκολασία εἰς ἣν εἶχεν ἐκτραπῇ ὁ ὄχλος ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέσματα παρέσυρον τὸν ἄνδρα, ὡς καὶ πολλοὺς

Ἐρείπια τοῦ τείχους τῆς Κυζίκου

ἄλλους Ἀθηναίους καὶ Ἕλληνας τῶν χρόνων τούτων, εἰς τὸ νὰ προτιμήσωσι τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα, τοσοῦτο μᾶλλον ὅσῳ τότε ἡ Σπάρτη περιῆλθεν εἰς τὴν ὑπάτην αὐτῆς ἀκμήν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐν τούτοις ἦτο ἐσφαλμένη, ὄχι ὡς πρὸς τὴν κατὰ τῆς ὀχλοκρατίας δικαίαν καταφορὰν ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐξαίρετον προτίμησιν τῆς σπαρτιατικῆς ὀλιγαρχίας. Ὅ,τι ἄριστον παρήγαγε λόγῳ πολιτεύματος ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία μέχρι τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· εἰς αὐτὴν κυρίως ὀφείλονται ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ ἅπασα ἡ χάρις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐνῷ ἡ σπαρτιατικὴ ὀλιγαρχία οὐ μόνον πολιτικὰς ἀρετὰς ἀνέδειξε πολὺ μετριωτέρας, οὐ μόνον περὶ τὸν λόγον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐφάνη παντελῶς στεῖρα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς ἀνεδείχθη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολὺ τῶν Ἀθηναίων ὑποδεεστέρα. Ἡ ἐπικρατοῦσα λοιπὸν ἐν τῷ ἱστορικῷ τοῦ Ξενοφῶντος ἔργῳ ἰδέα εἶναι ἡμαρτημένη, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν πλημμελές· εἶναι δὲ πρὸς τούτοις καὶ περὶ τὴν ἔκθεσιν αὐτῶν τῶν δραματικωτέρων, αὐτῶν τῶν περιεργοτέρων γεγονότων ξηρὸν ὁπωσοῦν καὶ βραχύ, ὥστε ἐνίοτε νομίζει τις ὅτι συγγραφεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῇ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐγκράτειαν, ἣν ἐδίδασκεν ἡ ἀνατροφὴ τῆς θαυμασθείσης ὑπ' αὐτοῦ πολιτείας. Καὶ ὅμως εὐτύχημα μέγα εἶναι ὅτι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς τὰ Ἑλληνικὰ διά τε τὴν ἔλλειψιν ἄλλων συγχρόνων ἱστοριῶν καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ἐμ-

πειρίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν τοῦ συγγραφέως χρηστότητα. Ἀλλ' ἀκολουθήσωμεν ἤδη τὸν νέον τοῦτον ἡμῶν ὁδηγόν.

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ἐπί τινα ἔτι χρόνον εὐτυχοῦντες· ἰδίως δέ, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 410, ἐνίκησαν, περὶ Κύζικον, νίκην λαμπροτάτην, καθ' ἣν ἀπεδείχθη εἴπερ ποτὲ ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλκιβιάδου, κατεστράφησαν δὲ ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν ἅπαντα τῶν Πελοποννησίων τὰ πλοῖα καὶ ἔπεσε γενναίως μαχόμενος αὐτὸς ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος Μίνδαρος. Τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς ἐμαρτύρησεν ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ τοῦ γραμματέως τοῦ Μινδάρου, τοῦ Ἱπποκράτους, πρὸς τὰς ἐν Λακεδαίμονι ἀρχάς, ἣν συνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ὁδὸν πεμπομένην καὶ ἥτις εἶχεν ὡς ἑξῆς· «Ἔρρει τὰ κᾶλα· Μίνδαρος ἀπεσσύα· πεινῶντι τὤνδρες· ἀπορίομες τί χρὴ δρᾶν», ὅ ἐστιν «ἀπεβάλομεν ἅπαντα ἡμῶν τὰ πλοῖα· ὁ Μίνδαρος ἐφονεύθη· οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ πεινῶσιν· ἀποροῦμεν δὲ τί ἔχομεν νὰ πράξωμεν». Ἡ δ' ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἐπροξένησε τὸ δυστύχημα τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε οἱ ἔφοροι δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους προτάσεις περὶ εἰρήνης. Τῶν προτάσεων τούτων δὲν μνημονεύει ὁ Ξενοφῶν· ἀναφέρει ὅμως αὐτὰς ὁ Διόδωρος, ὅστις, παρὰ Θεοπόμπου πιθανώτατα παραλαβὼν τὸ γεγονός, νομίζεται ἀξιόπιστος. Ἦσαν δὲ αἱ προτάσεις τοιαῦται· ἑκάτεροι θέλουσιν ἔχει ὅσα κρατοῦσιν· αἱ ἀμοιβαῖαι φρουραὶ θέλουσιν ἀνακληθῇ, ἥ τε δηλαδὴ ἐν Δεκελείᾳ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἡ ἐν Πύλῳ τῶν Ἀθηναίων· θέλει δὲ γίνει καὶ τῶν αἰχμαλώτων λύτρωσις, ἀποδιδομένου ἑνὸς Ἀθηναίου ἀνθ' ἑνὸς Λάκωνος. Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνομολογουμένη εἰρήνη ἤθελε βεβαίως κολοβώσει πολὺ τὸ τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων κράτος, οἵτινες ἔχοντες ἤδη μόνον ὅσα ἐκράτουν ἤθελον ἀποβάλει πάντας τοὺς οὐκ ὀλίγους ἀποστατήσαντας συμμάχους. Ἀλλ' ὅμως ἡ φρόνησις ἀπῄτει τὴν ἀποδοχὴν τῶν προτάσεων· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι νέον στόλον, διὰ τῶν χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τυχὸν ἐνικῶντο, δὲν εἶχον πῶς νὰ πορισθῶσι νέα πλοῖα. Ἡ ἐλπὶς τοῦ ν' ἀνορθώσωσιν ὁλόκληρον τὸ ἀρχαῖον κράτος αὐτῶν ἦτο παντάπασιν ἀπίθανος· ὅ,τι μόνον ἠδύναντο εὐλόγως τότε νὰ ἐπιθυμήσωσιν ἦτο νὰ κολοβωθῇ ὅσον ἔνεστι ὀλιγώτερον τὸ κράτος τοῦτο· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν εἰμὴ μετὰ νίκην, καὶ ὄχι βεβαίως μετὰ συμφοράν. Τούτου ἕνεκεν ὁ Διόδωρος λέγει ὅτι οἱ ἐπιεικέστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον ταῖς γνώμαις πρὸς τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' οἱ ἐπιεικέστατοι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἴσχυον πλέον ἐν Ἀθήναις. Τὸ κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 411 ψηφισθὲν πολίτευμα ἐτροπολογήθη ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διὰ τῆς ἐκ νέου εἰσβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἁπάντων τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτῶν τῶν πενεστάτων, οἵτινες ἐνισχύθησαν περὶ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀξιώσεως αὐτῶν ταύτης, διὰ τῶν νέων κατορθωμάτων τῆς πόλεως, διὰ τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας προσήνεγκον ὑπηρετοῦντες ὡς ἐρέται καὶ ναῦται ἐπὶ τοῦ στόλου, καὶ πρὸ πάντων ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος ὅπερ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἶχον λάβει τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐντεῦθεν ἐπλειονοψήφησε πάλιν ὁ ὄχλος ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ· ἐντεῦθεν δὲ ἐφύτρωσαν πάλιν ἐν αὐτῷ οἱ δημαγωγοί, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ οὐδὲν ἧττον τοῦ Κλέωνος διαβόητος Κλεοφῶν, ὅστις, ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ προκατόχου ἐκείνου ἀρχῶν οἰστρηλατούμενος κατέπεισε τὸ πλῆθος ν' ἀπορρίψῃ τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις.

Ἐξηκολούθησε λοιπὸν ὁ πόλεμος· καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη δὲν ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 410 ὁ Ἀλκιβιάδης καταλαβὼν τὴν Χρυσόπολιν, τὸ σημερινὸν ἀπέναντι τοῦ Βυζαντίου Σκούταρι, ἐγένετο κύριος τοῦ Βοσπόρου, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐξώσθησαν καὶ ἐκ Θάσου. Ναὶ μὲν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέβαλον τήν τε Πύλον καὶ τὴν Νίσαιαν. Κατὰ τὸ ἔτος ὅμως 408 ὁ Ἀλκιβιάδης ἀνέκτησε τὴν

Χαλκηδόνα καὶ τὸ Βυζάντιον, ὥστε ἐνθαρρυνθεὶς ἤδη ὑπὸ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων εὐτυχημάτων ἀπεφάσισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 407 νὰ ἐμφανισθῇ τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου δὲν εἶχεν ἔτι ἐπανέλθει, καίτοι πρὸ ἐτῶν ἀνακληθείσης τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, καὶ ὅπου ἠξιώθη λαμπρᾶς δεξιώσεως, ἀναγορευθεὶς ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ ἁπάντων, καὶ λαβὼν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος ναῦς μὲν 100, ὁπλίτας δὲ 1500.

Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο οὔτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὅστις ἄλλοτε ἐπρόδωκεν αὐτήν, οὔτε τὰ ὑπὲρ πατρίδος κατορθώματα τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅσον μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν, νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν εἱμαρμένην, ἥτις δὲν ἀφήνει ἐπὶ τέλους ἀτιμώρητον οὕτως ἢ ἄλλως τὴν πολιτικὴν κακοήθειαν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ πολέμου ἡ Σπάρτη οὐδένα ἔτι εἶχεν ἀναδείξει ἐξαίρετον ἡγεμόνα παρεκτὸς τοῦ Γυλίππου, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν βλέπομεν ἐκπεμφθέντα εἰς τοὺς περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας διεξαχθέντας ἀγῶνας· ἴσως διότι, ἂν ὁ Γύλιππος κατώρθου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ἐν Σικελίᾳ, τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῇ μεγαλύτερον παρ' ὅ,τι συνέφερεν εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του.

Κατὰ Δεκέμβριον ὅμως τοῦ 408 ἢ Ἰανουάριον τοῦ 407 ἔφθασεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νέος τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Λύσανδρος. Ὁ Λύσανδρος ἐγεννήθη ἐκ γονέων πενήτων καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων μοθάκων ἢ μοθόνων, ἤτοι τῶν νέων ἐκείνων οἵτινες, διὰ μόνης τῆς συνδρομῆς πλουσίων ἀνθρώπων, ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ νὰ μετέχωσι τῆς κοινῆς στρατιωτικῆς ἀνατροφῆς. Ἀλλ' ὅμως ὁ οἶκος αὐτοῦ, καίτοι πένης, ἦτο ἐκ τῶν ἐντιμοτάτων τῆς Σπάρτης· βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι ἀνῆγε τὸ γένος εἰς τοὺς Ἡρακλείδας, εἰ καὶ μὴ ὢν στενὸς τῶν βασιλέων συγγενής. Πρὸ πάντων ὅμως ἔλαβεν ὁ ἀνὴρ ἐξαίρετα παρὰ τῆς φύσεως προτερήματα, ἀναδειχθεὶς οὐ μόνον στρατηγὸς ἔμπειρος ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδειότατος περὶ πᾶσαν πολιτικὴν μηχανὴν καὶ ἰδίως περὶ τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολιτικῶν μερίδων. Πρὸς δὲ τούτοις ἦτο χρημάτων καὶ πάσης ὑλικῆς ἡδονῆς κρείττων, ἀρκούμενος εἰς τὴν πενίαν ἐν ᾗ ἐγεννήθη, ὅπερ εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον ὅσῳ ἔλαβε πλειοτέρας ἴσως παντὸς ἄλλου Ἕλληνος εὐκαιρίας τοῦ νὰ πλουτήσῃ. Δυστυχῶς δὲν ἦτο κατὰ τοῦτο μόνον γνήσιος Σπαρτιάτης, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδένα τρόπον ἐθεώρει ἄτοπον πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων ὅσα ἠδύναντο νὰ ὑπηρετήσωσιν εἴτε εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλοτιμίαν εἴτε τὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἰδιοτέλειαν· ἀφειδῶς καὶ ἀδυσωπήτως ἐπὶ τούτῳ μεταχειριζόμενος παντὸς εἴδους κακουργήματα, τά τε ἀγριώτερα καὶ τὰ πονηρότερα, τήν τε σφαγὴν καὶ τὸν φόνον, τήν τε ἀπάτην καὶ τὴν ἐπιορκίαν. Ἡ δὲ περὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἕξις αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι καὶ εἰς ἀξίωμα αὐτὴν ἀνήγαγεν, εἰπὼν ὅτι δέον τοὺς μὲν παῖδας ἀστραγάλοις, τοὺς δὲ ἄνδρας ὅρκοις ἐξαπατᾶν· οὐδὲ θέλομεν σφάλει περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ἐπιφέροντες ὅτι καθ' ὅλα σχεδὸν ἦτο τὸ ἀντίθετον τοῦ Βρασίδου. Ὁ Βρασίδας μετεχειρίζετο τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Σπάρτης καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ κοινοῦ ἑλληνικοῦ συμφέροντος· τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ὁ Βρασίδας ἦτο ἀνὴρ πανελλήνιος. Ὁ Λύσανδρος ἐξ ἐναντίας μετεχειρίζετο τὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος τῆς Σπάρτης· τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ὁ Λύσανδρος ἦτο γνήσιον τῆς Σπάρτης τέκνον, παρεκτὸς ὅτι ἤθελεν ἔπειτα νὰ ὑποβάλῃ τὴν δύναμιν ταύτην τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ἰδίας μεγαλοφυΐας. Καὶ ἡ φιλοδοξία αὕτη ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον φοβερὰ ὅσῳ συνεδυάζετο μετὰ παραδόξου περὶ τὴν δίαιταν ὀλιγαρκείας. Οὐδὲν τῳόντι ὑπάρχει ἐπικινδυνότερον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς φιλάρχου σωφροσύνης,

Ὁ φιλοχρήματος καὶ φιλήδονος ἄνθρωπος, ὅσῳ μέγας καὶ ἂν ἀναδειχθῇ, ἔχει πάντοτέ τι κοινὸν πρὸς τὸν πολὺν ὄχλον, ταύτην τὴν τοσούτῳ συνήθη εἰς πάντα ἄνθρωπον ροπὴν πρὸς ἀπόλαυσιν· διὸ οὐσιωδῶς πολλάκις ἐλαττοῦται ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας του· ἐνῷ αἱ ἄτρωτοι φύσεις, οἵα ἦτο ἡ τοῦ Λυσάνδρου, καθὸ περιβάλλουσαι τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτῶν δι' ὑπερανθρώπου τινὸς ἰδιότητος, ἀποβαίνουσι πολὺ ἐκείνων καταπληκτικώτεραι. Διὰ τοῦτο ὁ Λύσανδρος, καίτοι μὴ ὢν μεγαλοφυέστερος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἴσχυσεν ὅμως πολὺ τούτου πλειότερον καὶ παρ' Ἀσιανοῖς καὶ παρ' Ἕλλησιν· ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του, ἥτις, ἀφοῦ ὠφελήθη ἀπὸ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη, εὗρεν ἐπὶ τέλους τὸν τρόπον νὰ οὐδετερώσῃ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸς ὃν εἶχον ἤδη ν' ἀνταγωνισθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἀνὴρ ὅλως διάφορος τοῦ Ἀστυόχου, καὶ τοῦ Μινδάρου, καὶ τοῦ Πασιππίδου, καὶ τοῦ Κρατησιππίδου, καὶ τῶν ἄλλων μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης προχειρισθέντων ναυάρχων. Προέκυψε δ' ἐνταῦθα τότε καὶ ἕτερος δεινὸς ἀντίπαλος, διότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους πέρσης ἡγεμὼν τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν προεχειρίσθη ὁ νεώτερος τοῦ Δαρείου υἱὸς Κῦρος, ὅστις, μελετῶν ν' ἁρπάσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Ἀρταξέρξου καὶ ἔχων πρὸς τοῦτο χρείαν ἑλλήνων μισθοφόρων, δὲν ἐμιμήθη τὴν ἐκ διαλειμμάτων παλίμβουλον πολιτικὴν τοῦ Τισσαφέρνους, ἀλλ' ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποστηρίξῃ πάσῃ δυνάμει τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἅμα διορισθεὶς ἦλθεν εἰς Ἔφεσον καὶ ἐκεῖθεν ἀνέβη εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν νέον ἡγεμόνα, ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐκείνην διὰ πολιτεύματος ἐπιτηδειοτάτου· διότι παρακαθίσας εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Κύρου, ὅτε οὗτος μετὰ τὸ δεῖπνον προπίνων αὐτῷ ἠρώτησε τί ἀρεστότερον δύναται νὰ πράξῃ δι' αὐτόν, ὁ Λύσανδρος ἀπεκρίθη νὰ αὐξήσῃ τὸν ἡμερήσιον μισθὸν τῶν ναυτῶν τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ 3 ὀβολῶν εἰς 4· ὥστε ὁ Κῦρος, ὅστις κρίνων τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας ναυάρχους, τοὺς πολλάκις δωροδοκηθέντας, περιέμενεν ὅτι θέλει καὶ οὗτος ζητήσει ἀτομικήν τινα χάριν, ἐθαύμασε τὴν ἀφιλοκέρδειαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ ἐπέτρεψε τὴν αἴτησιν, διὸ ἀμέσως πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων ναῦται, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ 3 ὀβολούς, ἐλιποτάκτησαν πρὸς τοὺς πλειοδοτοῦντας πολεμίους. Ὁ Ἀλκιβιάδης περιῆλθεν ἐκ τούτου εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν. Ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ εἶχε πλειότερα τοῦ σπαρτιατικοῦ πλοῖα, ἀλλ' ὁ Λύσανδρος, ὅστις ἤξευρε καλῶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι καταβληθῇ ὑπὸ τοῦ περσικοῦ χρυσίου, ἀπέφευγον ἐπιμελῶς πᾶσαν ναυμαχίαν. Τοῦτο βλέπων ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔχων δὲ καὶ χρείαν χρημάτων καὶ θέλων νὰ ἀργυρολογήσῃ ἐπὶ τῆς ἐχθρικῆς παραλίας, ἅμα δὲ καὶ νὰ συμβουλευθῇ μετὰ τοῦ Θρασυβούλου, ὅστις εἶχεν ἀπέλθει ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς Φώκαιαν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ καταλίπῃ ἐπὶ μικρὸν τὸν στόλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν προσωρινὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν κυβερνήτην Ἀντίοχον, ἀφοῦ ὅμως παρήγγειλεν εἰς αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιπλεύσῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Ἀντίοχος παρακούσας ἐναυμάχησε περὶ τὴν Ἔφεσον πρὸς τὸν Λύσανδρον, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 407, ἐνικήθη, ἀπέβαλε πεντακαίδεκα πλοῖα καὶ ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ

Ἡ ἧττα αὕτη, καίτοι καθ' ἑαυτὴν μικρά, ἐγένετο παραίτιος πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων. Ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ὅλη τοῦ Ἀλκιβιάδου διαγωγὴ παρεῖχον τοσούτῳ εὔλογον εἰς πάντας δυσπιστίαν ὥστε καὶ αἱ μᾶλλον δεδικαιολογημέναι αὐτοῦ πράξεις, ἅμα ἐπέφερον τὴν ἐλαχίστην ἀποτυχίαν, ἦτο φυσικώτατον νὰ παρεξηγηθῶσι· τοιαύτη εἶναι τοῦ

προδότου ἡ τύχη καὶ ἡ καταδίκη. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνόσῳ ἔβλεπον αὐτὸν εὐδοκιμοῦντα, εἶχον λησμονήσει τὰ πάντα, καὶ τὴν Δεκέλειαν καὶ τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Χίον, καὶ εἶχον παραδώσει εἰς αὐτὸν ἅπασαν τῆς πόλεως τὴν δύναμιν· ἅμα ὅμως ἤκουσαν τὴν περὶ Ἔφεσον ἧτταν καὶ ἔμαθον μάλιστα ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸν στόλον ἐνεθυμήθησαν ἀμέσως τὰ πάντα, ὑπώπτευσαν ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης προδίδει πάλιν, καὶ ἀποχειροτονήσαντες αὐτὸν ἐξελέξαντο στρατηγοὺς δέκα, ἐν οἷς καὶ τὸν Κόνωνα καὶ τὸν Θράσυλλον Ὁ δ' Ἀλκιβιάδης δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἐν τῇ Θρακικῇ χερσονήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ὅπου ἐσχάτως εἶχε κατασκευάσει ὀχύρωμά τι πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν.

Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ τέλη τοῦ 407, ἤτοι περὶ τὸν αὐτὸν σχεδὸν χρόνον καθ' ὅν, λήξαντος τοῦ ἔτους τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου, ἕτερος ἐξαπεστάλη ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Καλλικρατίδας. Ὁ Καλλικρατίδας τοσούτῳ διέφερε τοῦ Λυσάνδρου κατὰ τὸν χαρακτῆρα, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἡ εἱμαρμένη ἔπαιζε μὲ τὴν τύχην τοῦ μεγάλου τούτου πολέμου, μὲ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παραδίδουσα ἀλληλοδιαδόχως αὐτὴν εἰς διαθέσεις ὅλως ἀντιθέτους. Ἐνῷ ὁ Λύσανδρος ἐνίσχυσεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν τῶν Περσῶν ἵνα δι' αὐτῆς ἐξοντώσῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ταύτης ἀνεγείρῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν τῆς Σπάρτης δεσποτείαν, ὁ Καλλικρατίδας ἐξ ἐναντίας ἀπετροπιάζετο πᾶσαν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους σχέσιν καὶ ἠγανάκτει διὰ τὸν παρατεινόμενον ἐμφύλιον τοῦ ἔθνους ἀγῶνα, καὶ ἐπόθει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς κοινῆς ἐν Ἑλλάδι εἰρήνης ἐπὶ ἴσοις δικαίοις. Ὁ Καλλικρατίδας, ὡς καὶ ὁ Βρασίδας, ἄνδρες πανελλήνιοι, ἐπεδίωκον τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀρχικῶν ἐπαγγελιῶν τὰς ὁποίας προκηρύξασα ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀνὰ χεῖρας πόλεμον, ἐπεδίωκον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰσονομίας καὶ ἐλευθερίας τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ὁ Λύσανδρος καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος τέκνα ἠξίουν ὅτι ἡ πόλις αὕτη πρέπει ν' ἀνταμειφθῇ ἕνεκα τῶν ἀγώνων τοὺς ὁποίους ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἤδη κατέβαλλε, κληρονομοῦσα τὴν κυριαρχικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ὅθεν αἱ δύο αὗται διαθέσεις παρῆγον ἀλληλοδιαδόχως τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν, ἐξ ὧν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἐπέπρωτο μετ' οὐ πολὺ οἱ τελευταῖοι νὰ θριαμβεύσωσιν ὁριστικῶς.

Ὁ Καλλικρατίδας ηὐδοκίμησε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ στρατηγίᾳ, εἰ καὶ πολυειδῶς καταρραδιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ στόλου, ὑπενδίδοντες εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πονηροῦ τούτου ἀνδρός, ἀντέπραξαν μὲν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν μετ' ὀλίγον νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν. Ἔπειτα δὲ ὁ Καλλικρατίδας, ἐλθὼν ἐξ ἀνάγκης εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον, ἵνα ζητήσῃ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ναυτῶν, μὴ γενόμενος ἀμέσως δεκτὸς ὑπὸ τοῦ πέρσου ἡγεμόνος, ὑπείκοντος καὶ τούτου εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Λυσάνδρου, ἀπῆλθεν «ὀργισθεὶς καὶ εἰπὼν ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἕλληνας ὅτι βαρβάρους κολακεύουσιν ἕνεκα ἀργυρίου, φάσκων τε, ἢν σωθῇ οἴκαδε, κατά γε τὸ αὐτῷ δυνατόν, διαλλάξειν Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους». Καὶ γράψας μὲν εἰς Σπάρτην ἵνα ζητήσῃ χρήματα, πορισθεὶς δ' ἐκ τοῦ προχείρου παρὰ Μιλησίων καὶ Χίων ἱκανάς τινας εἰσφοράς, πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς ἐπὶ τῆς Λέσβου Μηθύμνης τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεχομένης. Ἐνταῦθα δ' ἔδωκεν ἀμέσως λαμπρὰν ἀπόδειξιν τῶν πανελληνίων αὐτοῦ αἰσθημάτων, διότι, ἀπαιτούντων τῶν συμμάχων νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς ἀνδράποδα οἱ αὐτόθι αἰχμαλωτευθέντες Μηθυμναῖοι δὲν ἐπέτρεψε τὸ πρᾶγμα ἀλλ' ἀφήσας αὐτοὺς ἐλευθέρους, «οὐκ, ἔφη, ἑαυτοῦ γε ἄρχοντος οὐδένα Ἑλλήνων εἰς τὸ ἐκείνου δυνατὸν ἀνδραποδισθῆναι». Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὰς ἀγρίας σφαγὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα

τοῦ πολέμου ἑκάτεροι τῶν διαμαχομένων! Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Μηθύμνης ὁ Καλλικρατίδας, καταδιώξας τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀθηναῖον Κόνωνα μέχρι Μυτιλήνης, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ναυμαχήσῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος τούτου, ἐκυρίευσε τριάκοντα ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα αὐτοῦ τριήρων καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὸν ἐν τῷ λιμένι· ὅτε δὲ ἕτερος ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, ὁ Διομέδων (1), προσῆλθε μετὰ πλοίων δώδεκα εἰς βοήθειον τοῦ Κόνωνος, ὁ Καλλικρατίδας κατετρόπωσε καὶ τοῦτον ὁλοσχερῶς, κυριεύσας δέκα πλοῖα αὐτοῦ.

Οἱ Ἀθηναῖοι μαθόντες τὴν δεινὴν τοῦ Κόνωνος ἀμηχανίαν κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα σώσωσιν αὐτόν· καὶ μετ' ἐκπλήξεως μανθάνομεν ὅτι, ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν, στόλος νέος ἑκατὸν καὶ τριάκοντα τριήρων παρεσκευάσθη, ἐξωπλίσθη καὶ ἐξαπεστάλη εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τοσούτῳ ἀνεξάντλητοι ἦσαν τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης πόλεως οἱ πόροι. Ὁ νέος οὗτος στόλος, ἑνωθεὶς μετὰ τῶν πλοίων τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων, συνεποσώθη εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα τριήρεις καὶ ἀντιπαρετάχθη, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 406, πρὸς τοὺς πολεμίους, περὶ τὰς λεγομένας Ἀργινούσας νήσους, μεταξὺ Λέσβου καὶ μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ δὲ Καλλικρατίδας ἀπεδέξατο τὸν ἀγῶνα. Ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ τριήρους, Ἕρμων ὁ μεγαρεύς, προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ, διότι αἱ τριήρεις (2) τῶν Ἀθηναίων ἦσαν πολὺ πλειότεραι, ἀλλ' αὐτὸς ἔδωκε τὸ σημεῖον τοῦ ἀγῶνος εἰπὼν «ὅτι ἡ Σπάρτη οὐδὲν μὴ κάκιον οἰκιεῖται αὐτοῦ ἀποθανόντος, φεύγειν δὲ αἰσχρὸν εἶναι ἔφη». Ὅθεν συνεκροτήθη ναυμαχία μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες ὀκτὼ ἐκ τῶν δέκα αὐτῶν στρατηγῶν παρόντας, καὶ ἐπιτηδείως διευθυνόμενοι, ἐνίκησαν νίκην λαμπροτάτηην· «ἀπώλοντο δὲ τῶν μὲν Ἀθηναίων νῆες πέντε καὶ εἴκοσιν αὐτοῖς ἀνδράσιν, ἐκτὸς ὀλίγων τῶν πρὸς τὴν γῆν προσενεχθέντων, τῶν δὲ Πελοποννησίων λακωνικαὶ μὲν ἐννέα, πασῶν οὐσῶν δέκα, τῶν δὲ ἄλλων συμμάχων πλείους ἢ ἑξήκοντα». Καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ἡρωικῶς μαχόμενος ὁ Καλλικρατίδας αὐτός, ἐκπληρῶν τὴν πρὸς τὸν κυβερνήτην πρόρρησιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπόν, διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς δεξιότητος αὐτῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἐξευμενίσωσιν αὖθις τὴν τύχην. Ἀλλ' εἶχον ἆρά γε τὴν σύνεσιν καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ νέου τούτου εὐτυχήματος; Λέγεται ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ὑπέβαλον προ-

---

(1) Ὁ Διομέδων ἦλθεν ἐκ Σάμου μετὰ 12 πλοίων, μετὰ δὲ τὴν τούτου καταστροφὴν ὁ Κόνων ἑλκύσας εἰς τὴν γῆν τὰ διασωθέντα αὐτοῦ πλοῖα ἔπεμψε πλοῖον ἀγγελιαφόρον εἰς Ἀθήνας, ὅπερ ἐν τῷ μέσῳ μεγάλων κινδύνων κατορθῶσαν νὰ διαπλεύσῃ διὰ τοῦ ἀποκλείοντος τὸν λιμένα στόλου τῶν πολεμίων ἤγγειλε τοῖς Ἀθηναίοις τὸν ἐπικείμενον ὄλεθρον αὐτῶν.

(2) Ὁ Πλάτων «ἐν Μενεξένῳ» (ΙΑ') περὶ ἑξήκοντα μόνον πλοίων ποιεῖται λόγον· φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν πλοίων ἀνῆλθεν εἰς ἑκατὸν δέκα ἑνωθεὶς μετὰ τῶν ἐν Σάμῳ καὶ ἀλλαχοῦ εὑρισκομένων ἔτι πλοίων. Ὁ στόλος οὗτος βεβαίως δὲν κατεσκευάσθη τότε, ἀλλ' ἐπληρώθη καὶ ἐξωπλίσθη. Ἐν τῷ ἔργῳ δὲ τούτῳ οἱ Ἀθηναῖοι ἔδειξαν τὴν μεγίστην φιλόπολιν προθυμίαν καὶ αὐταπάρνησιν «εἰσβιβάζοντες τοὺς ἐν τῇ ἡλικίᾳ ὄντας ἅπαντας καὶ δούλους καὶ ἐλευθέρους... εἰσέβησαν δὲ καὶ τῶν ἱππέων πολλοί (Ξενοφ. Ἑλλην. Α' 6, 24). Ὅσοι τῶν δούλων ἐγίνοντο χρήσιμοι ναῦται (μάλιστα ἐρέται) ἐλάμβανον τὴν ἐλευθερίαν των, σχεδὸν πᾶσα ἡ στρατεύσιμος ἡλικία εἰσέβη εἰς τὰ πλοῖα ὅπως περίπου κατὰ τὴν τοῦ Ξέρξου εἰσβολήν, ἡ δὲ φυλακὴ τῶν τειχῶν καὶ τῆς πόλεως ἀνετέθη εἰς τοὺς ἐφήβους καὶ γέροντας· οὐδεμιᾶς δὲ πλέον ὑπαρχούσης δραχμῆς ἐν τῷ ἐν τῇ Ἀκροπόλει θησαυρῷ τῆς πόλεως, πρὸς πρόχειρον προμήθειαν τῶν ἀναγκαιούντων χρημάτων τά τε χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ ἀναθήματα καὶ τὰ σκεύη τοῦ Παρθενῶνος καὶ πᾶσαι αἱ χρυσαῖ Νῖκαι πλὴν μιᾶς ἢ δύο μετεποιήθησαν εἰς χρῆμα. Ἐκ τῶν τοσούτων δὲ ἐν τῷ προνάῳ τοῦ Παρθενῶνος κειμένων πολυτίμων πραγμάτων ἔμεινε μόνον εἷς χρυσοῦς στέφανος.

τάσεις περὶ εἰρήνης καὶ ὅτι αἱ προτάσεις αὗται ἀπερρίφθησαν, ὡς πρό τινων ἐτῶν, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ δημαγωγοῦ Κλεοφῶντος. Τοῦτο ὅμως, στηριζόμενον εἰς μόνην τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους [1] καὶ ταύτην ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους παρατιθεμένην, φαίνεται ὅλως ἀπίθανον· διότι ὄχι μόνον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' οὔτε ὑπὸ τοῦ Διοδώρου· διὸ ὁ Γρότε νομίζει, εὐλόγως καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ σχολιαστὴς ἐσύγχυσε, περὶ τὴν παράθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ πράγματα, μεταθέσας εἰς τὴν περὶ Ἀργινούσας νίκην τὰς προτάσεις τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη ἀποβαίνει τόσῳ πιθανωτέρα ὅσῳ αἱ ἤδη ἀναφερόμεναι προτάσεις εἶναι ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον μάχην. Ὥστε τὰ πάντα συντρέχουσι νὰ μᾶς πείσωσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ πράξωσι πάλιν τὸ λάθος τοῦ ν' ἀπολακτίσωσι τὴν εἰρήνην. Κατ' δυστυχίαν ὅμως ἔπραξαν ἁμάρτημα ἕτερον πολὺ ἴσως τούτου δεινότερον.

Οἱ νικηφόροι αὐτῶν στρατηγοὶ εἶχον βουλευθῆ μετὰ τὴν μάχην ἂν ἔπρεπε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς νίκης ἵνα δράμωσιν εἰς ἀπολύτρωσιν [2] τοῦ Κόνωνος, τοῦ ἔτι πολιορκουμένου ὑπὸ 50 τριήρων ὧν ἦρχεν ὁ Ἐτεόνικος, ἢ μᾶλλον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τῷ πελάγει ἐπιπλεόντων νεκρῶν αὐτῶν καὶ ναυαγῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ συνεφώνησαν νὰ πράξωσι τὸ πρῶτον, καταλείποντες ὅμως ἐνταῦθα 46 τριήρεις ὑπὸ τοὺς τριηράρχους Θρασύβουλον καὶ Θηραμένην, ἵνα συλλέξωσιν οὗτοι τοὺς νεκροὺς καὶ σώσωσι τοὺς ναυαγούς. Ἐπελθόντος ὅμως ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, οὐδέτερον τῶν ἀποφασισθέντων ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι. Καὶ ἐπειδὴ οἱ οὕτως ἀπολεσθέντες ναυαγοὶ καὶ αἱ νεκροὶ οἱ μὴ κηδευθέντες προσηκόντως ἦσαν οὐκ ὀλίγοι, οἱ δημαγωγοὶ Ἀρχέδαμος, Κλεοφῶν, Κλειγένης καὶ ἄλλοι, διὰ τὸν συνήθη αὐτῶν κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν φθόνον, ὑπεκίνησαν πολὺν παρὰ τοῖς πολίταις θόρυβον, προεκάλεσαν ἀμέσως τὴν καθαίρεσιν τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν, καθὸ παραμελησάντων καθῆκον ἱερόν, καὶ διεμήνυσαν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔλθωσι νὰ ἀπολογηθῶσιν. Ἐκ τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν ὁ μὲν Πρωτόμαχος καὶ ὁ Ἀριστογένης, προβλέποντες τὴν τύχην ἥτις περιέμενεν αὐτούς, δὲν προσῆλθον, οἱ δὲ ἓξ ἄλλοι, ὁ Περικλῆς, ἤτοι ὁ ἀπὸ τῆς Ἀσπασίας υἱὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καὶ ὁ Διομέδων καὶ ὁ Λυσίας, καὶ ὁ Ἀριστοκράτης καὶ ὁ Θράσυλλος, καὶ ὁ Ἐρασινίδης, ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἅμα δὲ καταπλεύσαντες κατηγορήθησαν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν προειρημένων δημαγωγῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τριηράρχου Θηραμένους, ἀνδρὸς ὅστις δὲν ἐστερεῖτο μὲν πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀξίας, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐθεώρει θεμιτὰ ἵνα κορέσῃ τὴν ἄπληστον αὐτοῦ φιλαρχίαν. Ὁ Θηραμένης εἶχε συμπράξει ὡς οὐδεὶς ἄλλος μετὰ τῶν τετρακοσίων· ἅμα ὅμως εἶδε τὴν ἀντίθετον μερίδα μέλλουσαν νὰ ὑπερισχύσῃ, ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς καὶ συνετάχθη μετὰ

---

(1) Ὁ Ἀριστοτέλης δηλ. ἦτο ἐν τοῖς Πολιτικοῖς. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐν τῇ Πολ Ἀθην. (§ 34), ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὁ Παπαρρηγόπουλος ὅτε ἔγραφεν, ἐπικυροῖ τὴν εἴδησιν ταύτην λέγων· «Ἔπειτα βουλομένων Λακεδαιμονίων ἐκ Δεκελείας ἀπιέναι ἐφ' οἷς ἔχουσιν ἑκάτεροι καὶ εἰρήνην ἄγειν, ἔνιοι μὲν ἐσπούδαζον, τὸ δὲ πλῆθος οὐχ ὑπήκουσεν, ἐξαπατηθέντες ὑπὸ Κλεοφῶντος, ὃς ἐκώλυσε γενέσθαι τὴν εἰρήνην, ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεθύων καὶ θώρακα ἐνδεδυκώς, οὐ φάσκων ἐπιτρέψειν ἐὰν μὴ πάσας ἀφῶσι Λακεδαιμόνιοι τὰς πόλεις. Οὐ χρησάμενοι δὲ καλῶς τότε τοῖς πράγμασι μετ' οὐ πολὺν χρόνον ἔγνωσαν τὴν ἁμαρτίαν».

(2) Ἀλλ' ἡ διάσωσις τοῦ Κόνωνος καὶ τῶν πλοίων αὐτοῦ ἦτο τὸ πρῶτον καὶ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς νίκης.

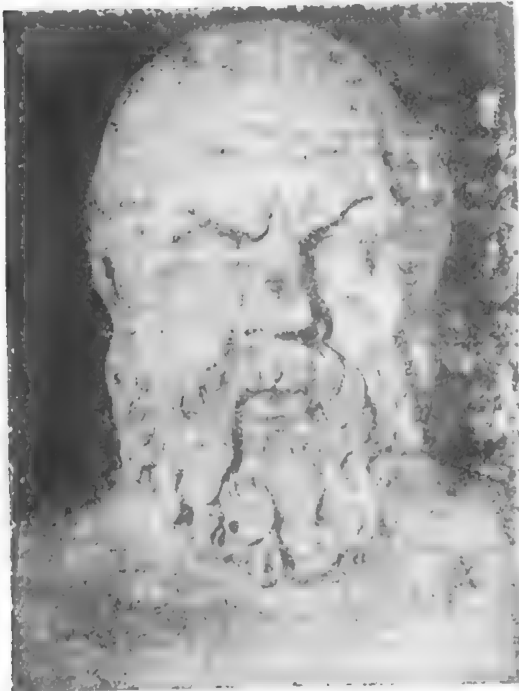
τοῦ ἑτέρου πολιτικοῦ συστήματος. Νῦν δέ, ἂν ὑπῆρχέ τις ὑπεύθυνος, ἦτο αὐτὸς ὁ ἐπιτραπεὶς τὴν τῶν ναυαγῶν διάσωσιν· ἅμα ὅμως εἶδε κινδυνεύοντας τοὺς στρατηγούς, προθύμως συνετέλεσεν εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῶν, ἵνα αὐτός, ὡς ἄλλος τις ναυαγός, ἐπιπλεύσῃ. Οἱ στρατηγοὶ ἐξέθηκαν διὰ βραχέων τὰ πράγματα καὶ ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ὅτι εἶχον ἐπιτρέψει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν καὶ αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θηραμένην, ὁ ὁποῖος ἤδη παρίσταται κατήγορος αὐτῶν, ὅτι ὅμως δὲν θέλουσιν ἀντεκδικούμενοι νὰ ἐπιρρίψωσιν αὐτῷ εὐθύνην τινὰ ἀμελείας, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐπελθόντος χειμῶνος ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀπέβη ἀδύνατος. Ταῦτα δὲ λέγοντας ἔπειθον τὸν δῆμον· ἀλλ' οἱ δημαγωγοί, εἰς οὓς τοῦτο δὲν συνέφερεν, ἐπέτυχον τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑποθέσεως εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἤδη ἐξώρας καὶ ἡ χειροτονία δὲν ἠδύνατο νὰ διακριθῇ· προσέθηκαν δὲ δολίως, καὶ ἡ ἐκκλησία παρεδέχθη, ὅτι ἡ βουλὴ θέλει ὑποβάλει προβούλευμα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θέλουσιν κριθῇ οἱ ἄνδρες.

Ἀφοῦ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἠρέθισαν πολυειδῶς τὰ πνεύματα καὶ τοὺς συγγενεῖς τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν, ἐπέτυχον ἔπειτα ὥστε ἡ πλειονοψηφία τῆς βουλῆς νὰ παραδεχθῇ τὸ ἀκόλουθον σχέδιον προβουλεύματος, τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλιξένου, ἑνὸς τῶν φίλων αὐτῶν, προταθέν· «Ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασι, διαψηφίσασθαι Ἀθηναίους πάντας κατὰ φυλάς· θεῖναι δὲ εἰς τὴν φυλὴν ἑκάστην δύο ὑδρίας· ἐφ' ἑκάστῃ δὲ τῇ φυλῇ κήρυκα κηρύττειν, ὅτῳ δοκοῦσιν ἀδικεῖν οἱ στρατηγοὶ οὐκ ἀνελόμενοι τοὺς νικήσαντας ἐν τῇ ναυμαχίᾳ, εἰς τὴν προτέραν ψηφίσασθαι, ὅτῳ δὲ μή, εἰς τὴν ὑστέραν· ἂν δὲ δόξωσιν ἀδικεῖν, θανάτῳ ζημιῶσαι, καὶ τοῖς ἕνδεκα παραδοῦναι καὶ τὰ χρήματα δημοσιεῦσαι, τὸ δ' ἐπιδέκατον τῆς θεοῦ εἶναι».

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεβίαζε σκανδαλωδῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅλους τοὺς κειμένους νόμους. Τὸ προβούλευμα ἠξίου ὅτι ἡ διαδικασία ὅλη συνεπληρώθη ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, καὶ ὅτι δὲν ὑπελείπετο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ ἡ ἀπόφασις, ἐνῷ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο ἁπλῆ προεισαγωγική τις συζήτησις, οὐδεμία δὲ οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη οὔτε προθεσμία εὔλογος ἐπετράπη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Πρὸς τούτοις τὸ προβούλευμα ἤθελε ν' ἀποσπάσῃ τοὺς κατηγορουμένους ἀπὸ τῶν φυσικῶν αὐτῶν δικαστῶν, ἤτοι τῶν ἐνόρκων, καὶ νὰ παραπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ μηδεμίαν παρέχοντος ἐγγύησιν τάξεως καὶ ἀπαθείας ὄχλου [1]. Ἐπὶ πᾶσι, τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ λεγόμενον «ψήφισμα τοῦ Καννώνου», οὕτω μὲν ὀνομασθὲν ἀπὸ τοῦ προτείναντος αὐτὸ ποτέ, ἄδηλον πότε, πολίτου, κανονίζον δὲ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει περὶ ἑκάστου κατηγορουμένου ἰδίᾳ πρέπει νὰ γίνῃ ψηφοφορία, ἐνῷ κατὰ τὸ προβούλευμα διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας ἔμελλε ν' ἀποφασισθῇ ἡ ἐνοχὴ ἢ ἡ ἀθῳότης τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν συνάμα. Ὁπόσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Καννώνου ἐπιβαλλομένη διαίρεσις τῆς κατηγορίας καὶ ὁπόσον ὀλεθρία ἡ ἤδη προταθεῖσα σύγχυσις, ἀνεφάνη ἐν τῷ ἅμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθότι ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι, ἐν τῷ στρατιωτικῷ συμβουλίῳ τῷ γενομένῳ μετὰ τὴν νίκην, εἷς τῶν στρατηγῶν, ὁ Διομέδων, εἶχεν ἐπιμείνει

(1) Τὸ «Καννώνειον ψήφισμα» τὸ διατάσσον ἰδιαιτέραν δίκην διὰ πάντα ἐπὶ ἀδικήματι εἰσαγγελίας ἀξίῳ (δημοσίῳ ἀδικήματι) καταγγελλόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν βουλὴν ἦτο πρόσφατον, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑπῆρχεν ἤδη καὶ ἐν τῇ σολωνείῳ νομοθεσίᾳ, ὡς φρονεῖ ὁ Ed. Meyer, Τόμ. 4 σελ. 648.

ἀφέντες πάντα τἄλλα κατὰ μέρος, ν' ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγίων καὶ τῶν ναυαγῶν, ὥστε, καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, αὐτὸς τοὐλάχιστον ἦτο ἀθῷος. Πρὸς τούτοις ἐπίσης ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι ἕτερος τῶν στρατηγῶν, ὁ Λυσίας, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐσώθη αὐτὸς ἐπὶ καταδύσης νεώς. Καὶ ὅμως κατὰ τὸ προβούλευμα ἡ ἐκκλησία ἔμελλε διὰ μιᾶς ψηφοφορίας ν' ἀποφασίσῃ περὶ αὐτῶν τε καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

Σωκράτης
Ἔπαυλις Ἀλμπάνη, Ρώμη

Ἐν τούτοις, ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τινὲς μὲν τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταπολεμήσωσιν αὐτό, ἀλλὰ τὸ πλῆθος ὑπὸ τῶν δημοκόπων παραφερόμενον ἐβόα «δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βούληται»· καὶ εἷς τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠπείλησε τοὺς ἀντιλέγοντας ὅτι, ἂν δὲν σιωπήσωσι, θέλουσι συμπεριληφθῆ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Εἰς μάτην τότε οἱ πρυτάνεις, δηλαδὴ οἱ ἐπίτροποι τῆς βουλῆς οἱ κατὰ νόμον προεδρεύοντες τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀς πεποιήθησαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτὴν τὸ παράνομον καὶ ἀντισυνταγματικὸν ἐκεῖνο ζήτημα. Ἀπειληθέντες καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἀπειλὴν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου πρυτάνεως, ὅστις μέχρι τέλους ἐπέμεινεν ἐντίμως διαμαρτυρόμενος· ὁ δὲ εἷς καὶ μόνος γενναῖος οὗτος τοῦ νόμου ὑπέρμαχος ἦτο ὁ γέρων φιλόσοφος Σωκράτης. Ὑπεβλήθη λοιπὸν τὸ ζήτημα καὶ κατεδικάσθησαν ἅπαντες εἰς θάνατον, μὴ ἐξαιρουμένου μηδ' αὐτοῦ τοῦ Διομέδοντος, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ναυαγοῦ Λυσίου· καὶ ἀπέθανον οἱ ἓξ παρόντες διὰ τοῦ συνήθους τρόπου τοῦ θανάτου, ἤτοι πιόντες τὸ κώνειον· καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία αὐτῶν.

Εἶναι περιττὸν βεβαίως ν' ἀναπτύξωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὴν ἀφροσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν τῆς ἀποφάσεως ταύτης (1). Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐκφράσῃ χά-

(1) Ἵνα νοήσωμεν τὴν φρικώδη ταύτην ἀδυσώπητον αὐστηρότητα τοῦ δήμου Ἀθηναίων πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ ἐν Ἀργινούσαις νίκη εἶχεν ἀγορασθῆ λίαν ἀκριβά, ἀφοῦ πλείονες τῶν τετρακισχιλίων ἀνδρῶν εἶχον ἀπολεσθῆ ἐν τοῖς κύμασιν, ἐνῷ ἦτο δυνατὸν πολλοὶ τούτων νὰ σωθῶσιν· ἂν δὲ σκεφθῶμεν πόσον ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀθηναίων ἀστῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ διὰ τῶν ἀτελευτήτων πολέμων, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς στρατευσίμου ἡλικίας ἀπώλετο τότε. Ὡς χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς δίκης πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ τοῦτο, ὅτι διαρκούσης

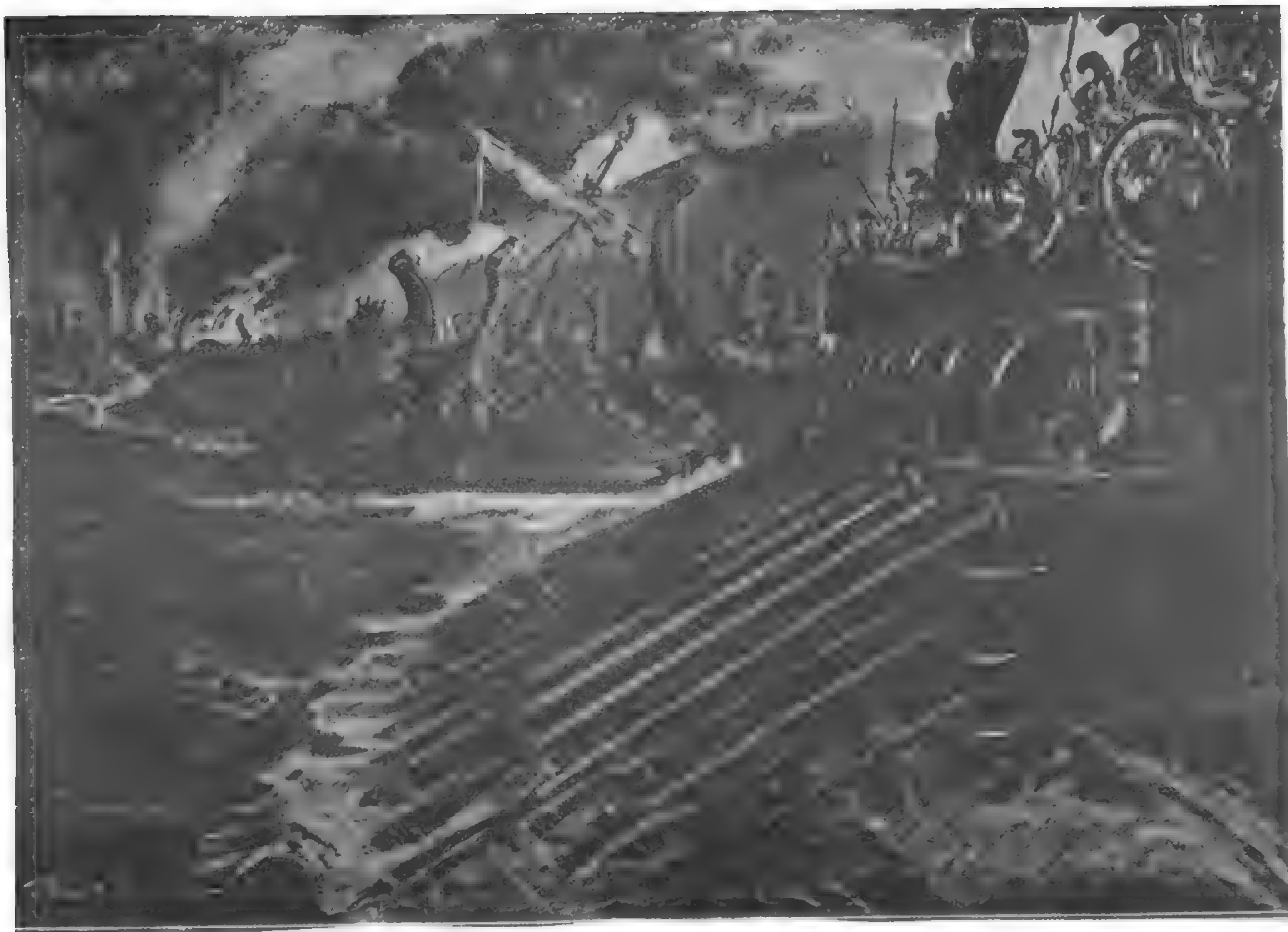
ριτας πρὸς τοὺς θεοὺς πρῶτον καὶ ἔπειτα πρὸς τοὺς νικηφόρους στρατηγοὺς διὰ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο κατόρθωμα, ἀπ' ἐναντίας, ὡς ὑπὸ μανίας τινὸς καταληφθείς, καταδικάζει αὐτοὺς εἰς θάνατον καὶ στερεῖται οὕτως ἐν τῷ μέσῳ δεινοτάτων κινδύνων τῶν ἱκανωτέρων αὐτοῦ ἡγεμόνων. Τίνος δ' ἕνεκα πράττει ταῦτα πάντα; Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ στρατηγοὶ εἶχον ἀμελήσει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν, ὁ πόλεμος κατὰ δυστυχίαν συνεπιφέρει πολλάκις τοιαῦτα ἐπακόλουθα, τῶν ὁποίων τὸ ἀτόπημα ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ μεγάλου συμφέροντος τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν παρημέλησαν οὐδὲ τοῦτο τὸ καθῆκον οἱ στρατηγοί, ἡ δὲ ἐκτέλεσις αὐτοῦ δὲν διεκωλύθη εἰμὴ ἕνεκα τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, τοῦτο ἦτο ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀποδεδειγμένον, ὥστε αὐτὸς ὁ δῆμος κατ' ἀρχὰς ἐπείσθη καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀθῳώσῃ τοὺς κατηγορουμένους, ὅτε ἡ τῶν δημοκόπων κακοήθεια ἐπέτυχε δι' ἀνηκούστου διαστροφῆς τῶν πραγμάτων τὴν καταδίκην τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκε καὶ τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ χαρακτηρίσωμεν εἰμὴ ὡς ἀληθῆ τῆς πόλεως αὐτοκτονίαν. Εἰς μάτην μετ' ὀλίγον ὁ δῆμος μετανοήσας παρέπεμψεν εἰς δίκην ἐκείνους οἵτινες ἐξηπάτησαν αὐτὸν κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην περίστασιν, καὶ ἰδίως τὸν Καλλίξενον. Τὸ κακὸν εἶχε γίνει καὶ ἐπήγαγεν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἀπαραίτητα αὐτοῦ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Οὐδέποτε τφόντι ἁμάρτημα πολιτικὸν ἐτιμωρήθη μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ αὐστηρότητος ὅσον τὸ ἁμάρτημα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πρόνοια ἡ τοσάκις κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, διασώσασα τὴν πολιτείαν ταύτην ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἤδη, ὡσεὶ ἀπελπισθεῖσα μετὰ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα τοῦ νὰ ἴδῃ αὐτὴν σωφρονοῦσαν, ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν πεπρωμένην αὐτῶν καταστροφήν.

Οἱ Χῖοι καὶ ἄλλοι τῆς Σπάρτης σύμμαχοι συνῆλθον ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀργινούσας συμφορὰν ἐν συμβουλίῳ, εἰς Ἔφεσον καὶ ἀπεφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Κύρου νὰ ζητήσωσι παρὰ τῶν ἐφόρων τὸν διορισμὸν καὶ πάλιν τοῦ Λυσάνδρου ὡς ναυάρχου. Τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο δὶς τὸν αὐτὸν ναυαρχεῖν. Οὐδὲν ἧττον οἱ ἔφοροι ἀπεδέχθησαν κατ' οὐσίαν τὴν αἴτησιν, διορίσαντες ναύαρχον μὲν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Ἀρακόν τινα, τὸν δὲ Λύσανδρον ἐπιστολέα αὐτοῦ, ἤτοι ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, πράγματι δὲ κύριον ἁπάντων. Ὁ Λύσανδρος φθάσας εἰς Ἔφεσον ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 405 ἀνεζωπύρησεν ἀμέσως ἁπανταχοῦ τὸ θάρρος τῶν ὀπαδῶν τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ναυαρχίας εἶχεν ὀργανώσει εἰς ἑταιρείας πειθαρχούσας εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ· ἔπειτα ἔσπευσεν εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον δόντα αὐτῷ προθυμότατα ἄφθονα χρήματα, καὶ οὕτω κατασκευάσας καὶ καλῶς ὁπλίσας νέας τριήρεις, ὠφελούμενος δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν τῶν νέων στρατηγῶν τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον διορίσει ἀντὶ τῶν θανατωθέντων, ἐθαλασσοκράτησεν οὐ μόνον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τοῦ Πειραιῶς· ἐπὶ τέλους δὲ εἰσελ-

---

ταύτης ἐτελέσθησαν ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ Ἀπατούρια· ἐν τῇ ἐξόχως οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα ἐχούσῃ ταύτῃ ἑορτῇ τῇ τελουμένῃ κατὰ τὸν μῆνα Πυανεψιῶνα (15 Ὀκτωβ.-15 Νοεμβρ. περίπου), ὅτε κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς τριημέρου ἑορτῆς τὴν ἡμέραν τῆς Δορπείας, τὴν συνάγουσαν τοὺς φράτορας τῆς φράτρας εἰς τὸν οἶκον τοῦ εὐπορωτάτου τῶν φρατόρων εἰς δεῖπνον, διεφάνησαν τὰ τρομερὰ ἐν ταῖς οἰκογενείαις κενὰ τὰ ἐπενεχθέντα διὰ τῆς ἐν Ἀργινούσαις καταστρεπτικῆς νίκης. Δὲν ὑπῆρχεν οἰκογένεια μὴ θρηνοῦσα τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς ἢ πολλῶν μελῶν αὐτῆς. Βραδύτερον, ὅτε αἱ Ἀθῆναι μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς συμφορὰν περιῆλθον εἰς τὰ ἔσχατα, Καλλίξενος ὁ προτείνας τὸ κατὰ τῶν στρατηγῶν ψήφισμα κατεδιώχθη μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ

θὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμψάκου, ἥτις κεῖται ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ. Τότε μόλις ἐξύπνησαν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ εἰσῆλθον ὁμοίως εἰς τὸν πορθμὸν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν στόλου, ἐξ 180 τριήρων συγκειμένου· ἀλλ' ἔμαθον ὅτι ὁ Λύσανδρος εἶχεν ἤδη γίνει κύριος τῆς Λαμψάκου. Ὅθεν, παραπλέοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν τοῦ Ἑλλησπόντου παραλίαν, ἀνῆλθον μέχρι χωρίου τινὸς καλουμένου Αἰγὸς ποταμοὶ ἵνα προκαλέσωσι τὸν Λύσανδρον εἰς μάχην. Τῷόντι οἱ Αἰγὸς ποταμοὶ ἔκειντο καταντικρὺ τῆς Λαμψάκου, ἀπέχοντες ἀπ' αὐτῆς ἕως 1 ἀγγλικὸν μίλιον καὶ 3/4. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο τὸ μόνον τῆς θέσεως ταύτης προτέρημα, ἥτις οὔτε λιμένα ἀσφαλῆ εἶχεν οὔτε οἰκίας ἢ κατοίκους ἢ τρόφιμα, ὥστε ὁ μέγας ἐκεῖνος στρατὸς ἠναγκάζετο νὰ προμηθεύεται τὰ πάντα ἀπὸ τῆς 3/4 τῆς ὥρας ἀπεχούσης Σηστοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι οὐδεμία ὑπῆρχεν εἰς τοὺς στρατοὺς εἰδικὴ οἰκονομικὴ ὑπηρεσία ἐπιτετραμμένη τὴν προμήθειαν τῶν τροφίμων, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ναῦται περὶ τούτου ἐφρόντιζον, ἕπεται ὅτι τὰ πλοῖα ἐγκατελείποντο ἐπὶ πολὺ ἀφύλακτα, καὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκλογὴ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο ἁμάρτημα ἀσύγγνωστον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος εἰς Λάμψακον ἐν λιμένι καλῷ καὶ εἶχεν ὄπισθεν αὐτοῦ πόλιν βρίθουσαν ἁπάντων τῶν ἀναγκαίων καὶ στρατὸν πεζικὸν ἕτοιμον νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἁμαρτήματος ἐκείνου. Καὶ ὠφελήθη παραδόξως. Τὴν ἐπιοῦσαν πρωὶ οἱ Ἀθηναῖοι, διαπλεύσαντες τὸν πορθμόν, ἐπλησίασαν εἰς τὴν Λάμψακον καὶ εὗρον μὲν αὐτὸν κατὰ πάντα παρεσκευασμένον εἰς μάχην, ἀλλὰ περιμένοντα τὴν προσβολήν· μὴ νομίσαντες δὲ φρόνιμον νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ οὕτως ἀσφαλῶς ἔχοντος, καὶ μὴ κατορθώσαντες δι' ὅλης τῆς ἡμέρας νὰ παρασύρωσιν αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ λιμένος ἠναγκάσθησαν τὸ ἑσπέρας νὰ ἐπανέλθωσιν ἄπρακτοι εἰς Αἰγὸς ποταμούς. Τοῦτο ἐπανελήφθη τέσσαρας ἡμέρας κατὰ συνέχειαν, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλείστην εἰς τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν πεποίθησιν καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τὸν ἀδρανῆ φαινόμενον ἀντίπαλον περιφρόνησιν. Εἰς μάτην ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅστις, ὡς εἴπομεν, κατῴκει ἐκεῖ που πλησίον καὶ ἔβλεπε τὰ γινόμενα, προσελθών, παρετήρησεν εἰς τοὺς στρατηγοὺς ὅτι κακῶς ἔχουσιν, ὅτι τὰ πλοῖα μένουσιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἔρημα ἀνδρῶν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν οὗτοι εὑρίσκονται νὰ προμηθεύωνται μακρόθεν τὰ ἐπιτήδεια, καὶ ὅτι δέον νὰ μεθορμισθῶσιν εἰς Σηστόν, ὅπου ὄντες θέλουσιν εἶναι ἐπίσης ἀσφαλεῖς ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν Λαμψάκῳ, καὶ δύνανται νὰ ναυμαχήσωσιν ὅταν βούλωνται. Οἱ στρατηγοὶ ἀπήντησαν αὐτῷ νὰ ὑπάγῃ ἀφ' ὅπου ἦλθε, διότι αὐτοὶ νῦν στρατηγοῦσι καὶ ὄχι ἐκεῖνος· καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προκαλῶσι καθ' ἑκάστην τὸν Λύσανδρον, ἔπειτα δέ, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των εἰς Αἰγὸς ποταμούς, νὰ βλέπωσιν ἀδιαφόρως τὰ πληρώματα αὐτῶν ἀνὰ τὴν παραλίαν τῇδε κἀκεῖσε διασκεδαζόμενα. Τελευταῖον τὴν πέμπτην ἡμέραν ὁ Λύσανδρος, ὅστις καὶ προηγουμένως ἔπεμπε κατόπιν τῶν ὑποχωρούντων Ἀθηναίων ταχείας τινὰς ναῦς ἐπιτετραμμένας τὴν ἐπιτήρησιν τῶν γινομένων, διέταξεν ἤδη τὰς ναῦς ταύτας, ἅμα ἴδωσι τοὺς Ἀθηναίους ἀποβάντας, νὰ δηλώσωσι τὸ γεγονός, αἴρουσαι ἀσπίδα λαμπράν. Ἰδὼν δὲ τὸ σημεῖον ἐξώρμησεν ἀμέσως ἀπὸ Λαμψάκου, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν ἀττικῶν τριήρων εὗρεν ἄλλας μὲν κενὰς ἄλλας δὲ ἐχούσας μίαν μόνον ἢ τὸ πολὺ δύο ἐκ τῶν τριῶν σειρῶν τῶν ἐρετῶν αὐτῶν· ὅθεν ἐγένετο ἀκόπως καὶ ἀκινδύνως κύριος 170 τριήρων καὶ τοῦ πλείστου τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ διεσκεδασμένων πληρωμάτων. Μόνη ἡ μοῖρα τοῦ Κόνωνος, ἐκ δώδεκα τριήρων συγκειμένη, ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ εἰς Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ. Ὁ δὲ Λύσανδρος ἀπαγαγὼν εἰς Λάμψακον τάς τε ὑπολοίπους ναῦς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τἆλλα πάντα ἀπέσφαξεν ἀμέσως ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι, συμποσουμένους δὲ εἰς 3 ἢ

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΕΝ ΑΙΓΟΣ ΠΟΤΑΜΟΙΣ (405 π.Χ.)

(Ἔργον Μπράϋαν)

(Α´ β´.296)

4 χιλιάδας, ἀποδείξας καὶ κατὰ τοῦτο ὁπόσον διέφερε τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Καλλικρατίδα.

Διὰ τὴν ὁλοσχερῆ ταύτην καταστροφὴν τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ἡ πόλις αὐτῶν ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ· ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν ἔτι σῳζομένων τοῦ ἀττικοῦ κράτους μερῶν, ἰδίως ἵνα ἀναγκάσῃ πλείστους ὅσους ἀνθρώπους νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ καταστήσῃ οὕτως εὐχερεστέραν τὴν ἅλωσιν αὐτῆς δι' ἔλλειψιν τροφῶν· τούτου ἕνεκα εἰς τὰς συνθηκολογούσας φρουρὰς ἐπέτρεπε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἀθήνας, οὐχὶ δὲ ἀλλαχοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς Χαλκηδόνος καὶ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐγκατέστησε φρουρὰν καὶ ἁρμοστήν, τὸν λακεδαιμόνιον Σθενέλαον. Ἔπειτα δὲ ἐπελθὼν εἰς Λέσβον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ἵδρυσεν ἁπανταχοῦ ὀλιγαρχίας, αἵτινες συγκείμεναι ἐκ δέκα τῶν θρασυτάτων καὶ κακοηθεστάτων αὐτοῦ ὀπαδῶν καὶ ὀνομαζόμεναι δεκαρχίαι ἢ δεκαδαρχίαι ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ λακεδαιμονίου ἁρμοστοῦ. Ὁ Ἐτεόνικος ἐξαπεστάλη εἰς τὰς ἔτι ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἐξηρτημένας θρακικὰς πόλεις, ἵνα πράξῃ ἐκεῖ τὰ αὐτά· πολλαχοῦ δὲ οἱ ἀττικίζοντες ἢ ἐσφάζοντο ἢ ἐφυγαδεύοντο καὶ οὐδαμοῦ σπουδαίως ἀντέστησαν εἰς τοὺς νέους κυριάρχας, παρεκτὸς τῆς Σάμου, ἧς τούτου ἕνεκεν ἀνέβαλεν ὁ Λύσανδρος ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν δούλωσιν (¹). Ἐξαιρέσει λοιπὸν ταύτης μόνης τῆς νήσου, ὅλον τὸ ἐπίλοιπον τῶν Ἀθηναίων κράτος, τὸ ἄλλοτε τοσούτῳ μέγα καὶ λαμπρόν, εἶχεν ἤδη καταπέσει εἰς ἔδαφος, ὅτε, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 405, ὁ Λύσανδρος προσῆλθε τελευταῖον εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ διακοσίων τριήρων καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν βασιλέων Ἄγιδος καὶ Παυσανίου, οἵτινες ἦγον ἅπασαν τὴν πεζικὴν τῆς σπαρτιατικῆς συμμαχίας δύναμιν. Ἡ πανταχόθεν οὕτως ἀποκλεισθεῖσα πόλις οὐδεμίαν ἤλπιζεν ἔξωθι πολεμικὴν ἐπικουρίαν οὔτε τροφῶν ἀποστολήν, καὶ ἐν τούτοις οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερηύξησαν, διότι ὁ Λύσανδρος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς κληρούχους καὶ ὅλους τοὺς ἀττικιστὰς ὅσους εὗρεν εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις· ὥστε πᾶσα ἀναβολὴ τῆς παραδόσεως ἐφαίνετο ἀδύνατος.

Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἀθηναῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ ἱκανοὺς μῆνας, ἀναδείξαντες κατὰ τὴν φοβερὰν ταύτην περίστασιν καρτερίαν ἀξίαν τοῦ πάλαι ποτὲ μεγαλείου καὶ τῶν παρελθόντων εὐτυχημάτων. Ναὶ μέν, ἀφοῦ ἤρχισαν ἤδη πολῖταί τινες ν' ἀποθνήσκωσιν ἐκ πείνης, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέβαλον προτάσεις περὶ διαλλαγῆς, ἀλλὰ προτάσεις ἐντίμους, «βουλόμενοι ξύμμαχοι εἶναι Λακεδαιμονίοις, ἔχοντες τὰ τείχη καὶ τὸν Πειραιᾶ». Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως ἀπέρριψαν τοὺς ὅρους τούτους ἀπαιτήσαντες πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν μακρῶν τειχῶν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι, καίτοι τὰ πάνδεινα πάσχοντες, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ λιμὸς ηὔξανε, καὶ ἔπειτα πολλοὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐπόθουν τὸν θρίαμβον τῶν Λακεδαιμονίων, ἐλπίζοντες νὰ ἄρξωσι δι' αὐτῶν. Ὅθεν εἷς τούτων, ὁ Θηραμένης, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἐγένετο παραίτιος τοῦ θανάτου τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ πρὸς τὸν Λύσανδρον, ἵνα, ὡς ἔλεγε, πληροφορηθῇ τί κυρίως ζητοῦσιν οἱ Σπαρτιᾶται, ἀληθῶς δὲ ἵνα παρατείνῃ τὰ πράγματα ἐπὶ

(¹) Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς καταστροφῆς (ἡ Πάραλος ἐκόμισε τὴν φοβερὰν εἴδησιν) καὶ τῷ ἀκούσματι τῆς διαγωγῆς τῶν Σαμίων, προτάσει τῶν πρυτάνεων οἱ Σάμιοι ἅπαντες ἐκηρύχθησαν Ἀθηναῖοι πολῖται ἀποτελοῦντες μίαν πόλιν ἢ πολιτείαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων διατηροῦντες τὴν ἐλευθέραν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν πραγμάτων. Προσέτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην προτάσει τοῦ Πατροκλίδου οἱ εἰς «ἀτιμίαν» (ποινὴν στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων) καταδεδικασμένοι ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰ δικαιώματα αὐτῶν τὰ πολιτικά, δοθείσης ἀμνηστίας εἰς πάντα τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα.

τοσοῦτον ὥστε νὰ γίνῃ ἡ παράδοσις ἄνευ ὅρου. Καὶ δεξαμένης τῆς ἀμηχανούσης πόλεως τὴν πρότασιν ἀπῆλθεν ὁ Θηραμένης πρὸς τὸν Λύσανδρον, διέτριψε παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας καὶ εἶπεν ἐπανελθὼν ὅτι ὁ Λύσανδρον, ἀφοῦ ἐκράτησεν αὐτὸν τοσοῦτον χρόνον, ἀπεφήνατο ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ τῶν ἐφόρων. Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τὰ ἀφόρητα δεινὰ τῆς πόλεως ἡ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνώμη ὑπερίσχυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀντιστάσεως κατεδιώκοντο καὶ κατεδικάζοντο εἰς θάνατον. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐθανατώθη καὶ ὁ Κλεοφῶν, ὅστις, καίτοι ῥητορεύων ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδοθῶσιν, οὐδὲν ἐξεπλήρου τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ἡ πρότασις λοιπὸν τοῦ Θηραμένους ἐγένετο προθύμως δεκτὴ καὶ ἐξελέχθη πρεσβεία, ἥτις ἔχουσα προϊστάμενον αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν προδότην καὶ πᾶσαν πληρεξουσιότητα ἀπῆλθεν εἰς Σπάρτην. Ἐκεῖ συνελθούσης συνόδου τῶν Πελοποννησίων οὐκ ὀλίγοι τῶν συμμάχων καὶ ἰδίως οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι ἀπήτουν νὰ μὴ ἐπιτραπῇ οὐδεμία συνθήκη εἰς τὸν μισητὸν ἐκεῖνον πολέμιον· ἀλλὰ τὸ μὲν ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐξαφανισθῇ, οἱ δὲ κάτοικοι νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς δοῦλοι. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅμως «οὐκ ἔφασαν πόλιν ἑλληνίδα ἀνδραποδιεῖν μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις γενομένοις τῇ Ἑλλάδι». Καὶ ἐπειδὴ ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέξατο τὴν γνώμην ταύτην, συνωμολογήθη τελευταῖον συνθήκη, ἥτις, εἰ καὶ βαρυτάτη, ἐν τῷ ἅμα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῶν παντάπασιν ἀπηλπισμένων Ἀθηναίων (¹). Ἡ πόλις παρεδόθη περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου μηνὸς τοῦ 404, ἤτοι 27 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐπεχείρησαν τὴν πρώτην κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἔφοδον δι' ἧς ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλωσι τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὰ τοῦ Πειραιῶς, νὰ παραδώσωσι τὰς ναῦς, πλὴν δώδεκα, ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς φυγάδας, νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νὰ ἕπωνται αὐτοῖς κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ὁπουδήποτε οὗτοι καὶ ἂν πολεμῶσι· τὸ δὲ πάντων ἴσως δεινότερον, κατελύθη τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ κατεστάθη ἀντ' αὐτοῦ ὀλιγαρχία ἀνδρῶν τριάκοντα (²). Τὰ τείχη κατεσκάφησαν πανηγυ-

(¹) Τῶν ἐπιβληθέντων ὑπὸ τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης ὅρων τῆς συνθήκης τὸ δόγμα ἤνεγκεν ὁ Θηραμένης ἔχον οὕτω (κατὰ Πλούταρχον Β. Λυσάνδρ. 14)· «τάδε τὰ τέλη τῶν Λακεδαιμονίων ἔγνω· καββαλόντες τὸν Πειραιᾶ καὶ τὰ μακρὰ σκέλη καὶ ἐκβάντες ἐκ πασῶν τὰν πολίων, τὰν αὐτῶν γᾶν ἔχοντες ταῦτά κα δρῶντες τὰν εἰράναν ἔχοιτε, αἰ χρήδοιτε, καὶ τοὺς φυγάδας ἀνέντες· περὶ τᾶν ναῶν τῶ πλήθεος, ὁκοῖόν τι κα τηνεὶ δοκέῃ ταῦτα ποιέετε». Ὥστε κατὰ τὸ δόγμα τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεοῦντο ἁπλῶς εἰς τὴν καθαίρεσιν τῶν τειχῶν τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν μακρῶν τειχῶν, τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἐγερθέντος περιβόλου μένοντος ἀθίκτου· εἰς τὴν ἀποχώρησιν ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων ἃς εἶχον μέχρι νῦν ὑπηκόους, περιοριζόμενοι μόνον εἰς τὴν Ἀττικήν· ἔπειτα εἰς τὴν κάθοδον τῶν φυγάδων (ὀλιγαρχικῶν)· εἰς τὸ τοὺς αὐτοὺς ἔχειν φίλους καὶ πολεμίους καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων. Ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις ἀφέθη, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Λύσανδρον, ὅστις περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς δώδεκα μόνον πλοῖα. Τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος (Ἑλλην. Β' 2,20) ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεοῦντο ἐν πολέμῳ ν' ἀκολουθῶσι κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τοῖς Σπαρτιάταις περιλαμβάνεται ἐν τῇ ὑποχρεώσει τοῦ ἔχειν τοὺς αὐτοὺς φίλους καὶ πολεμίους.

(²) Ἡ κατάλυσις τοῦ πατρίου πολιτεύματος (ἤτοι τῆς ἄκρας δημοκρατίας), περὶ ἧς ὁ Διόδωρος (ΙΔ' 3) ποιεῖται λόγον ὡς περὶ μιᾶς τῶν ἐπιβληθεισῶν ὑποχρεώσεων, δὲν ἦτο ὅρος τῆς συνθήκης. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἀνεμίχθη ἐπισήμως ἡ Σπάρτη φανεροῦ ὄντος ἄλλως ὅτι οἱ ὀλιγαρχικοὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν συμφορὰν ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι καὶ νὰ ἐπαναγάγωσι (οὐχὶ νὰ καταλύσωσι) τὴν *πάτριον πολιτείαν*, ὡς ἐνόουν αὐτοὶ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται τὴν πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δήμου πολιτείαν (τὴν κατὰ Σόλωνα μετρίαν δημοκρατίαν εἰ καὶ ἔτι συντηρητικωτέραν καὶ ὀλιγαρχικωτέραν). Ἡ Σπάρτη ἠθικῶς μόνον ὑπεστήριξε ταῦτα διὰ τοῦ Λυσάνδρου. (Ἰδὲ τὴν ἑπομένην σημ.)

ρικῶς, ἐργαζομένων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν αὐλόν· ἰδίως οἱ σύμμαχοι πολλὴν πρὸς τοῦτο ἔδειξαν προθυμίαν «νομίζοντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας». Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀφοῦ ἐπεμελήθη ἐπί τινα χρόνον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, ἀπῆλθεν εἰς Σάμον, τὴν ὁποίαν καθυπέταξεν ὡσαύτως ἐντὸς ὀλίγου.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ἦτο ἆρά γε δυνατὸν νὰ μὴ συμβῇ; Ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐστήριζον τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, οἵαν πολλάκις προεξηγήσαμεν αὐτήν (Κεφ. Α΄ βιβλ. Δ΄), εἶναι τφόντι πιθανὸν ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἤθελε συμβῆ, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἤθελε λάβει τοσούτῳ γενικὸν καὶ ὀλέθριον χαρακτῆρα· διότι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι ἐπεχείρουν ἐπὶ τέλους αὐτόν, δὲν ἤθελον ἔχει τὸ κυριώτατον ὅπλον δι' οὗ κατέστησαν τὸν πόλεμον ἐθνικὸν καὶ δι' οὗ κυρίως ἐνίκησαν, τοῦτο, ὅτι ἐφαίνοντο μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυριαρχία, ἡ δεσποτεία τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ πόλεμος οὗτος κατήντησεν ἀναπόδραστος ὅπως ἐθεώρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης. Ἀλλ' ὅ,τι ἔτι μᾶλλον κατέστησεν αὐτὸν ἄφευκτον εἶναι ἡ ἀλλοίωσις ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς (¹). Ὁσονδήποτε πλημμελὴς καὶ ἂν ἦτο ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἴσως δὲν ἐγίνετο ὁ πόλεμος ἢ τοὐλάχιστον ἴσως κατέπαυεν ἐγκαίρως, ἐὰν ὁ ὄχλος ὁ ἐπικρατήσας τότε ἐν Ἀθήναις δὲν προεκάλει, δὲν ὑπέτρεφε, δὲν ἀνενέωνεν αὐτὸν ἀκαταπαύστως. Οἱ συνετοὶ πολῖται, οἵτινες ἄλλοτε ἐκυβέρνων τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅτε ἡ πόλις ἐθριάμβευε κατὰ Περσῶν καὶ ἵδρυε τὸ πρῶτον μέγα ἑλληνικὸν κράτος, ἐὰν ἐξηκολούθουν ἔτι πλειονοψηφοῦντες, ἤθελον προτιμήσει βεβαίως ν' ἀνακαλέσωσι τὸ ἄδικον περὶ Μεγαρέων ψήφισμα μᾶλλον ἢ νὰ ἀναλάβωσι τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα· καὶ ἂν δὲ τυχὸν ἀνελάμβανον αὐτόν, ἤθε-

---

(¹) Ἡ πολιτειακὴ μεταβολὴ ἐγένετο μετὰ τὴν εἰς Σάμον μετάβασιν καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον τοῦ Λυσάνδρου καὶ τὴν ὑπὸ τούτου κατάληψιν τῆς Σάμου ἱκανοὺς μῆνας μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Τοῦτο ἐξάγεται σαφῶς ἐξ ὧν λέγει ὁ Λυσίας (Κατ' Ἐρατοσθ. 13) ὁ σύγχρονος καὶ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων· «Καὶ μετεπέμψατο μὲν (ὁ Θηραμένης) τὰς μετὰ Λυσάνδρου ναῦς ἐκ Σάμου, ἐπεδήμησε δὲ τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον· Τότε δὲ τούτων ὑπαρχόντων καὶ παρόντων Λυσάνδρου καὶ Φιλοχάρους καὶ Μιλτιάδδου πιθανῶς ἐγγόνου τοῦ Κίμωνος περὶ τῆς πολιτείας τὴν ἐκκλησίαν ἐποίουν ἵνα μήτε ῥήτωρ αὐτοῖς μηδεὶς ἐναντιοῖτο μήτε ἀπειλοῖτο ὑμεῖς τε μὴ τὰ τῇ πόλει ἕλοισθε, ἀλλὰ τὰ ἐκείνοις δοκοῦντα ψηφίσεσθε. Ἀναστὰς δὲ ὁ Θηραμένης ἐκέλευσεν ἡμᾶς τριάκοντα ἀνδράσιν ἐπιτρέψαι τὴν πόλιν καὶ τῇ πολιτείᾳ χρῆσθαι ἣν Δρακοντίδης ἀπέφηνεν· ὑμεῖς δ' ὅμως καὶ οὕτω διακείμενοι ἐθορυβεῖτε ὡς οὐ ποιήσοντες ταῦτα. Ἐγιγνώσκετε γὰρ ὅτι περὶ δουλείας καὶ ἐλευθερίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἠκκλησιάζετε. Θηραμένης δὲ εἶπεν ὅτι οὐδὲν αὐτῷ μέλοι τοῦ ὑμετέρου θορύβου, ἐπειδὴ πολλοὺς μὲν Ἀθηναίων εἰδείη τοὺς τὰ ὅμοια πράττοντας αὐτῷ, δοκοῦντα δὲ Λυσάνδρῳ καὶ Λακεδαιμονίοις λέγοι· μετ' ἐκεῖνον δὲ ὁ Λύσανδρος ἀναστὰς ἄλλα τε πολλὰ τολμηρῶς εἶπε καὶ ὅτι παρασπόνδους ἡμᾶς ἔχοι καὶ ὅτι οὐ περὶ πολιτείας ὑμῖν ἔσται ἀλλὰ περὶ σωτηρίας ὁ λόγος εἰ μὴ ποιήσασθαι ἃ Θηραμένης κελεύοι». Περαιτέρω ὁ Λυσίας ἀφηγεῖται πῶς ἡ ἐκκλησία οὕτω πιεζομένη ἀφοῦ οἱ ἐναντία φρονοῦντες ἀπεχώρησαν «ἐχειροτόνησεν» καὶ ἐξελέγησαν οὕτω τριάκοντα ἄνδρες πρὸς συγγραφήν, ἤτοι σύνταξιν νέας πολιτείας, ὧν τοὺς μὲν δέκα προέτεινεν ὁ Θηραμένης, ἄλλους δέκα οἱ ἔφοροι τῆς ὀλιγαρχικῆς ἑταιρείας, δέκα δὲ ἐξελέγησαν ἐκ τῶν παρόντων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ Δρακοντίδης ὁ προτείνας τὴν ὀλιγαρχικὴν πολιτείαν καὶ γενόμενος εἷς τῶν τριάκοντα, εἶναι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ὁ γράψας ψήφισμα ἐναντίον τοῦ Περικλέους καὶ ἀξιῶν ἵνα ἀπολογηθῇ οὗτος περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δαπανηθέντων χρημάτων (Πλουτ. Β. Περ. 32). Ἡ ἀποστολὴ τῶν τριάκοντα ἦτο κυρίως νομοθετικὴ συντακτική, ἀλλ' οὗτοι τυραννικῶς ἐσφετερίσαντο σύμπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν κυβερνῶντες ἀπολυταρχικῶς καὶ τρομακτικῶς.

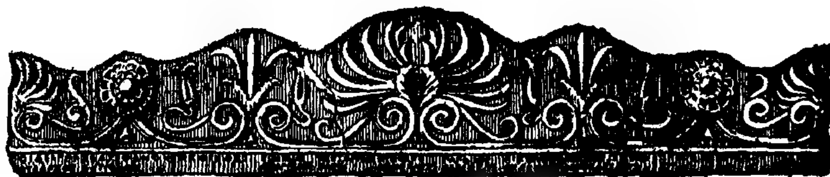
λον σπεύσει νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν Σφακτηρίᾳ ἀτυχήματος τῶν ἀντιπάλων, ἵνα ἀνορθώσωσι τὴν εἰρήνην· ἤθελον ἀποφύγει τὸ ὀλέθριον ἐπὶ τὴν Σικελίαν ἐπιχείρημα, ἤθελον παραδεχθῆ τὰς εὐλόγους συμβάσεις τὰς προταθείσας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον νίκην καὶ ἤθελον ἐνὶ λόγῳ διασώσει ἐν μέρει, ἂν ὄχι ὁλόκληρον, τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅ,τι λοιπὸν προεκάλεσε καὶ ἐπὶ 27 ἔτη ἀνερρίπισεν ἀδιακόπως τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ὑπῆρξε κυρίως τὸ πλημμελὲς ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα· ἐν ἄλλαις λέξεσι τοῦτο, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον γνωρίσει τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ στηριχθῇ ἀσφαλῶς ἡ ἑνότης τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ῥύθμισις· ἕνεκα δὲ τούτου ἐματαιώθη ἤδη ἡ πρώτη σπουδαία ἀπόπειρα τῆς συγκροτήσεως μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους (1).

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον οὐχὶ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μακρὸς καὶ πεισματώδης οὗτος ἀγὼν κατέφερεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν πληγὰς οὐδέποτε ἔκτοτε θεραπευθείσας. Πολλῶν ἑλληνίδων πόλεων οἱ κάτοικοι ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς ἐξωντώθησαν, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἀληθὴς ἐκείνη τοῦ ἔθνους πρωτεύουσα, οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν ἀπέβαλεν ἀλλὰ καὶ τοὺς πλείστους καὶ ἀρίστους τῶν πολιτῶν, καὶ τὰ τείχη, καὶ τὰ νεώρια, καὶ τὸν στόλον, καὶ τὰ χρηματικὰ ἀποταμιεύματα, καὶ τὰ λαμπρὰ τῆς ὑπαιθρίου χώρας κτήματα. Τὸ δὲ πάντων χείριστον, ἡ μακρὰ τοῦ ὄχλου ἀκολασία προεκάλεσεν ἤδη δεινὴν ἀκολασίαν τῶν ὀλίγων οἵτινες, στηριζόμενοι εἰς φρουρὰν σπαρτιατικήν, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι φοβερώτερα ἀνοσιουργήματα, διὰ δὲ τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην τῆς νίκης καὶ τῆς ἥττης τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἀμοιβαίων ἐκδικήσεων ἐπεκράτησεν ἡ ἠθικὴ ἐκείνη ἀστασία καὶ ἀναρχία, ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀστασίας καὶ ἀναρχίας ἐκπηγάζουσα καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα δεινὰ μαραίνουσα καὶ φθείρουσα τὰς πολιτείας.

Ἂν δὲ τοιαῦτα ἔπαθον οἱ νικηθέντες, μήπως τῶν νικητῶν ἡ τύχη ἀπέβη καλυτέρα; Αἱ πόλεις ὅσαι, πιστεύσασαι εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς Σπάρτης καὶ ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων συνετέλεσαν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὑπέκυψαν εἰς τυραννίαν πολὺ τῆς προηγουμένης βαρυτέραν. Αἱ Συρακοῦσαι εἰς τοιαύτην περιῆλθον ἔκλυσιν, ὥστε ἀφ' ἑνὸς εἶδον ἀπὸ τοῦ 410 ἕως τοῦ 405 τοὺς Καρχηδονίους ἐπανειλημμένως ἐμβαλόντας εἰς Σικελίαν καὶ λεηλατήσαντας τὴν Ἱμέραν, τὴν Σελινοῦντα, τὸν Ἀκράγαντα, τὴν Γέλαν καὶ τὴν Καμάριναν, ἀφ' ἑτέρου παρέδωκαν τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυράννου Διονυσίου. Οἱ δ' ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀφοῦ τόσαύτας κατέβαλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος θυσίας, οὐδὲν ἐπὶ τέλους ἐπορίσαντο ἐξ αὐτῶν πλεονέκτημα, οὐδὲ αὐτὸ τὸ ἠθικὸν πλεονέκτημα τοῦ νὰ ἴδωσιν ἀσφαλισθεῖσαν τὴν τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν, ὑπὲρ ἧς ἐπολέμησαν. Μόνη ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καὶ ἡγεμὼν ἤδη ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀνηγορεύθη· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐπιφάνειαν μόνον ἰσχύος προσέλαβε καὶ βραχυχρόνιον μόνον ἐκτήσατο ἡγεμονίαν.

---

(1) Ἀληθῶς δὲ κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησι τότε ἐπικρατοῦσαν γνώμην ἡ ἀπόπειρα πρὸς πολιτικὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπίκρανον τῆς ἐπιτυμβίου στήλης τῶν ἐν τῷ Κορινθιακῷ πολέμῳ πεσόντων Ἀθηναίων

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ὁ Λύσανδρος, ἀφοῦ διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Σάμου κατέλυσεν ὁλοσχερῶς τὸν πόλεμον, ἐπανῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς Σπάρτην συνεπαγόμενος ἁπάσας τὰς τριήρεις ὅσας εὗρεν ἔτι ἐν Πειραιεῖ, πλὴν τῶν 12 τὰς ὁποίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους κατέλιπεν, ἅπαντα τὰ ἀκρωτήρια τῶν νεῶν τὰ ὁποῖα ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς καὶ ἀλλαχοῦ ἐκυρίευσε, καὶ ἀργυρίου τετρακόσια καὶ ἑβδομήκοντα τάλαντα, ὅσα ὑπελείποντο ἐκ τῶν θησαυρῶν τῶν δοθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Κύρου πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Οὐδέποτε ἕλλην ἀνήρ, οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτόν, ἠξιώθη τοσούτῳ λαμπρᾶς ἐν τῇ πατρίδι δεξιώσεως καὶ τηλικούτων παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης τιμῶν. Διότι οὐ μόνον χρυσοῦς στεφάνους ἐψήφισαν αὐτῷ αἱ πόλεις, ἀλλὰ καὶ βωμοὺς ἵδρυσαν, καὶ παιᾶνας καὶ ὕμνους εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐποίησαν. Ἰδίως δὲ οἱ μὲν Ἐφέσιοι ἔστησαν τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ ναῷ τῆς θεᾶς αὐτῶν Ἀρτέμιδος, οἱ δὲ Σάμιοι οὐ μόνον ἀνδριάντα ἤγειραν αὐτῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἡραῖα, τὴν κυριωτάτην αὐτῶν πανήγυρην, Λυσάνδρεια μετωνόμασαν· πλεῖστοι δὲ σύγχρονοι ποιηταί, ὁ Ἀντίλοχος, ὁ Χοιρίλος, ὁ Νικήρατος, ὁ Ἀντίμαχος, ἐξύμνησαν τὸ κλέος αὐτοῦ, πολυτελῶς παρ' αὐτοῦ βραβευθέντες.

Ἀλλ' ἂν οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην ἴσχυσε τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν ἔτει 404, οὐδεμία ὁμοίως πόλις ἑλληνὶς ἐκτήσατο τηλικοῦτον ἐν Ἑλλάδι ἀξίωμα ὅσον ἡ Σπάρτη τότε διὰ τῶν τοῦ Λυσάνδρου κατορθωμάτων. Αἱ περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἐπαγγελίαι, δι' ὧν ἤρχισε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι τὰ ὁποίας εἴδομεν ἐκ διαλειμμάτων ἐπαναλαμβανομένας διὰ τοῦ Βρασίδου, διὰ τοῦ Καλλικρατίδου καὶ τὰς ὁποίας οἱ σύμμαχοι, ὅτε κατέστρεφον τὰ μακρὰ τῶν Ἀθηνῶν τείχη καὶ τὰ νεώρια, ἐνόμιζον ἔτι ὡς βεβαίας καὶ ἀσφαλεῖς, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι διελύθησαν ὡς ὄνειρον, ἡ δὲ Σπάρτη ἀνέλαβεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἡγεμονίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἀρχὴν πολὺ μεγαλυτέραν τῆς τῶν Ἀθηναίων, καὶ συγχρόνως πολὺ βαρυτέραν, καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰ μάλιστα ἐπονείδιστον. Ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων εἶχε συγκροτηθῆ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου ἀναγκάσασα τοὺς βαρβάρους ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν αὐτονομίαν οὐ μόνον τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων. Ἡ δ' ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἐπροοιμίασε διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πρὸς τὸν Τισσαφέρνην συνθηκῶν, ὅλων σχεδὸν τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, τῆς Αἰολίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἑλληνίδων πόλεων· οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν διετήρησαν ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τὴν ἐπίκαιρον τῆς Ἀβύδου θέσιν. Καὶ αἱ οὕτω κολοβωθεῖσαι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας, ἤτοι αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι τοῦ Αἰγαίου, ὑπέκυψαν εἰς τὰς ὀλιγαρχικὰς δεκαρχίας (ἐξαιρέσει τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου τριάκοντα ἱδρύθησαν τύραννοι), τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην πόλιν συνεκρότησεν ὁ Λύσανδρος ἐκ τῶν ἀγριωτέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν· εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων τούτων διωρίσθη πρὸς τούτοις λακεδαιμόνιος διοικητὴς καλούμενος ἁρμοστής· εἰς πολλὰς ἐγκατεστάθη φρουρὰ λακωνική· καὶ πᾶσαι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Σπάρτην φόρον πολὺ μεγαλύτερον τοῦ ἄλλοτε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους στελλομένου, συμποσωθέντα ἀμέσως εἰς τάλαντα 1000 κατ' ἔτος.

Ἐὰν δὲ εἰς τὴν ναυτικὴν ταύτην ἡγεμονίαν ἣν διὰ τοῦ πολέμου προσέλαβεν ἡ Σπάρτη προσθέσωμεν τὴν ἠπειρωτικὴν ἡγεμονίαν ἣν ἀνέκαθεν εἶχεν, ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τούτου ἀνέπτυξε καὶ ἠσφάλισε, θέλομεν ἐννοήσει ὁπόσον τὸ ἤδη ἱδρυθὲν σπαρτιατικὸν κράτος ἀπέβη εὐρύτερον τοῦ ἀττικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν ἠπειρωτικῶν πόλεων ἡγεμονία τῆς Σπάρτης δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας, ἣν ἐξήσκει εἰς ἁπάσας τὰς νήσους καὶ παραλίας ὅσαι ἄλλοτε ἀπετέλουν τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐνταῦθα, κατὰ τὴν ἐπανειλημμένην τοῦ Ξενοφῶντος μαρτυρίαν, οὐ μόνον ἡ κυβέρνησις τῆς Σπάρτης ἀλλὰ καὶ εἷς ἕκαστος Λακεδαιμόνιος κατ' ἰδίαν ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ ὅ,τι ἤθελε, πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις ἐπείθοντο εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἐπέταττε λακεδαιμόνιος ἀνήρ. Εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς πόλεις ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἔσῳζε μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα· αἱ πόλεις αὗται οὔτε φόρον ἐτέλουν οὔτε ἁρμοστὰς ἢ φρουροὺς ἐδέχοντο, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, καὶ κυρίως δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι εἰμὴ νὰ στρατεύωσιν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ὁσάκις ἡ κοινὴ τῶν συμμάχων σύνοδος ἤθελεν ἀποφασίσει τοιοῦτό τι. Ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον συνήθως τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ κοινῇ συνόδῳ· καὶ πλὴν τούτου, διὰ τὴν μικράν, ἐπὶ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐνάσκησιν τῆς στρατηγίας καὶ τὸν κυριαρχικὸν τοῦ Λυσάνδρου χαρακτῆρα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται καὶ αὐτοὺς τοὺς ἠπειρωτικοὺς συμμάχους πολὺ μᾶλλον ἀποτόμως ἢ ἄλλοτε, ἐκδίδοντες αὐτογνωμόνως ψηφίσματα, ὧν ἀπῄτουν τὴν ἐκτέλεσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· ἀπόδειξις τὸ ψήφισμα δι' οὗ μετ' ὀλίγον ἀπεφήνατο «τοὺς Ἀθηναίων φυγάδας ἐξ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγωγίμους τοῖς τριάκοντα εἶναι, τὸν δὲ κωλύσαντα πέντε ταλάντοις ἔνοχον εἶναι». Ὥστε, ἐν γένει εἰπεῖν, ἡ Σπάρτη, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἐπέβαλε

τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφάνη ἐκπληρώσασα τὸ ὄνειρον τὸ ὑπὸ τῶν προπατόρων ἡμῶν πολλάκις ἐπιδιωχθὲν τῆς συγκροτήσεως ἑνὸς μόνου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀλλ' ἦτο ὄνειρον τῇ ἀληθείᾳ τὸ κατασκεύασμα ἐκεῖνο· ἡ δὲ πολύκροτος αὕτη ἡγεμονία οὔτε δεκαετίαν ὅλην διήρκεσε. Καὶ διατί ἤθελε διαρκέσει, ἐνῷ εἶχεν ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς προηγουμένης ἀττικῆς, καὶ προσέτι ἦτο πολὺ ταύτης ἐπαχθεστέρα· ἐνῷ δηλαδὴ οὐδ' αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἐστηρίζετο, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐνταῦτῷ ἐνήσκει τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις διὰ πολὺ πλειοτέρας βίας καὶ καταθλίψεως; Ναὶ μὲν ἡ Σπάρτη εἶχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι κατέναντι αὐτῆς δὲν ὑπῆρχεν, ὅπως συνέβη εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, προϊσταμένη ὁμοσπονδίας κραταιᾶς καὶ ἑτοίμη νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῶν δεσποζομένων, ἀλλ' ἡ Σπάρτη περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ, πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ Ἀθῆναι, τὰ σπέρματα τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς ἐπιτηδείως ὠφελήθησαν οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἠπειρωτικῶν αὐτῆς συμμάχων.

Οἱ σύμμαχοι οὗτοι, καὶ ἐξαιρέτως οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι, ἠγανάκτησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, διότι ἀπαιτήσαντες εὐλόγως μερίδα τῶν διὰ κοινῶν ἀγώνων κτηθέντων λαφύρων εἶδον τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν ὑβριστικῶς ἀποκρουσθεῖσαν. Ἀφ' ἑτέρου αὐτὴ τῆς Σπάρτης ἡ ὀλιγαρχία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὑπέρογκον ἀξίωμα καὶ κράτος τὸ ὁποῖον προσεκτήσατο κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ὁ Λύσανδρος. Ἡ ὀλιγαρχία ἐκείνη, ἥτις ἐφθόνησε τὸν καλὸν κἀγαθὸν Βρασίδαν, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποφέρῃ μέχρι τέλους τὸν πολὺ ἰσχυρότερον καὶ πονηρότερον ἄνδρα, ὅστις καταλύσας τὸν πόλεμον καὶ ρυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πράγματα ὅλης σχεδὸν τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος, κατήντησε ν' ἀξιωθῇ ἐν αὐτῇ τιμῶν ὑπερανθρώπων; Ὅθεν ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ προέκυψε μετ' οὐ πολὺ διχόνοια, ἥτις ἀφορμὴν μόνον ἐζήτει ἵνα ἐκραγῇ· ἀφορμαὶ δὲ ἦτο φυσικώτατον νὰ δοθῶσι πολλαί, ἐνῷ ἄλλαι μὲν τῶν πόλεων ἐτυραννοῦντο ἀπηνῶς, ἄλλαι δὲ εἶχον ἑτέρας δυσαρεσκειῶν αἰτίας.

Εἴδομεν ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὁ Λύσανδρος παρέδωκε τὴν πόλιν ταύτην εἰς τὴν διάκρισιν τριάκοντα ἀνδρῶν. Οἱ τριάκοντα ἱδρύθησαν κυρίως ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ συντάξωσι νέους νόμους καὶ νέον πολίτευμα· ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἀνέλαβον τὴν αὐτογνώμονα κυβέρνησιν τοῦ κράτους, διορίσαντες ὅσας καὶ οἵας ἤθελον ἀρχὰς καὶ προσέτι βουλήν, ἥτις ὅμως, συγκειμένη ἐκ τῶν ἐπανελθόντων φυγάδων καὶ ἐν γένει ἐκ τῶν ἐμπαθεστέρων ὀλιγαρχικῶν, ἀπέβη τυφλὸν ὄργανον τῶν νέων κυβερνητῶν· ἐννοεῖται ὅτι πᾶν ἴχνος ἐκκλησίας τοῦ δήμου τῶν ἡλιαστικῶν δικαστηρίων ἐξέλιπεν. Οἱ τριάκοντα γενόμενοι οὕτω κύριοι τῆς πόλεως, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν, ἥτις δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί συνέβαινε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς ὅλας τὰς πόλεις, ὅσων τὰ πράγματα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς. Προέβησαν δὲ εἰς τὴν τυραννίαν μετὰ περιέργου τινὸς βαθμολογίας, ἣν κατὰ δυστυχίαν συναντῶμεν εἰς ὅλας τὰς στάσεις τῶν πολιτειῶν, καὶ εἴδομεν ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ἐπαναληφθεῖσαν ἐπὶ τῆς διαβοήτου τρομοκρατίας τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οἱ τριάκοντα ἐπεχείρησαν τὴν τιμωρίαν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες, διὰ τὴν ἐπὶ τῆς προηγουμένης δημοκρατίας αἰσχρὰν αὐτῶν διαγωγήν, ἦσαν τῳόντι ἄξιοι καταδίκης· «πρῶτον μέν, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οὓς πάντες ᾔδεσαν ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἀπὸ συκοφαντίας ζῶντας καὶ τοῖς καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς βαρεῖς ὄντας, συλλαμβάνοντες, ὑπῆγον θανάτου». Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσιν ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους ἄνδρας τῆς δημοκρατικῆς μερίδος· καὶ ἐπειδὴ προέβλεπον ὅτι τοῦτο δύναται νὰ προκαλέσῃ δεινὴν ἐν τῇ

πόλει ἀντίστασιν, ἔστειλαν εἰς Σπάρτην καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Λυσάνδρου φρουράν, ὑπὸ ἁρμοστὴν λακεδαιμόνιον, ὑποσχόμενοι νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν συντήρησιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης. Ἐλθόντος δὲ τοῦ ἁρμοστοῦ Καλλιβίου μετὰ τῆς φρουρᾶς καὶ καταλαβόντος τὴν ἀκρόπολιν, ἐπεχείρησαν ἤδη σφαγὴν τῶν δημοκρατικῶν ἀνηλεῆ, δημεύοντες τὴν περιουσίαν ὅλων ὅσοι διὰ τῆς φυγῆς ἐπετύγχανον νὰ σώσωσι τὴν ζωήν, ὅπως ἔπραξεν ὁ Θρασύβουλος καὶ ἄλλοι· καὶ πρὸς τούτοις καταδικάζοντες τοὺς τοιούτους εἰς ἐξορίαν, ὅτε καὶ κατὰ τοῦ Ἀκλιβιάδου ἐξέδωκαν ἐξορίας ψήφισμα. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεῖς δημοκρατικούς, ἀλλ' ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπὶ φρονήματι καὶ πλούτου καὶ ἀξιώματι διακεκριμένους ἄνδρας πάσης πολιτικῆς μερίδος, μὴ ἐξαιρουμένων μηδὲ πολλῶν ὀλιγαρχικῶν· διότι κατήντησαν νὰ θανατώσωσι καὶ αὐτὸν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Νικίου Εὐκράτην καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Νικίου Νικήρατον, ὅστις οὐ μόνον τὴν μεγάλην τοῦ πατρὸς περιουσίαν εἶχε κληρονομήσει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγνωσμένην πρὸς τὴν δημοκρατικὴν πολιτείαν δυσμένειαν (1).

Ἐν τούτοις ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς τούτους φόνους δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὅλοι οἱ τριάκοντα. Ὁ Θηραμένης, εἷς ὢν τῶν τριάκοντα, ἐνόμιζεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἤρκει ἡ καταδίκη τῶν πονηροτέρων δημοκρατικῶν, ὅτι δι' αὐτῆς ἐξησφαλίσθη ἡ ὀλιγαρχικὴ κυβέρνησις καὶ ὅτι πλειοτέρα αἵματος χύσις ἀπέβαινε μᾶλλον ἐπικίνδυνος, καθὸ ταράττουσα τὰ πνεύματα, αὐξάνουσα τῶν ἀριθμὸν τῶν πολεμίων καὶ ἀποξενοῦσα φίλους καὶ οὐδετέρους. Ταῦτα δὲ ἐπρέσβευον καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν τριάκοντα καὶ τῶν νέων βουλευτῶν οἱ μετριοπαθέστεροι. Ἄλλα ὅμως ἐφρόνει ὁ βιαιότερος Κριτίας, ὅστις εἷς ὢν ὁμοίως τῶν τριάκοντα, παρέσυρεν, ὡς συνήθως συμβαίνει, διὰ τοῦ θράσους αὐτοῦ τοὺς δειλοτέρους τῶν νέων κυβερνητῶν. Ὁ Κριτίας ἀνῆκεν εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ἦτο πλουσιώτατος καὶ εἶχεν ἐξαίρετον παιδείαν καὶ εὐφυΐαν· ἀλλ' οἰστρηλατούμενος ὑπὸ ἀχαλινώτου φιλαρχίας περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ φόνος καὶ λῃστεία καὶ πᾶν ἄλλο ἀνοσιούργημα εἶναι θεμιτὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου ὄργανα. Ὅτε ὁ Θηραμένης, βλέπων πολλοὺς θανατουμένους, ὄχι διότι ἐκακοποίησαν κατά τι τοὺς καλοὺς κἀγαθούς, ἀλλὰ μόνον διότι ἐτιμήθησάν ποτε ὑπὸ τοῦ δήμου, παρετήρει πρὸς τὸν Κριτίαν ὅτι τὸ τοιοῦτο δὲν ἦτο εὔλογον, «ἐπεὶ καὶ ἐγώ,» προσθέτων «καὶ σὺ πολλὰ δὴ τοῦ ἀρέσκειν ἕνεκα τῇ πόλει καὶ εἴπομεν καὶ ἐπράξαμεν»· ὁ Κριτίας ἀντέλεγε, μετὰ τῆς ἀναιδοῦς εἰλικρινείας ἣν ἔχει πολλάκις ἡ φιλαρχία, «ὅτι θέλων νὰ ἄρξῃ ὀφείλει νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν πάντα ὅστις εἶναι ἱκανὸς νὰ παρεμβάλλῃ κωλύματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ποθουμένου· ὁ δὲ φρονῶν ὅτι, ἐπειδὴ εἴμεθα τριάκοντα καὶ ὄχι εἷς, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἐπιμελώμεθα τῆς ἀρχῆς ἡμῶν ὡς τυραννίδος, εἶναι εὐήθης». Καὶ ἐξηκολούθησε λοιπὸν ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δήμευσις. Τότε ὁ Θηραμένης ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον φοβούμενος τὴν αὔξουσαν ἀγανάκτησιν τοῦ κοινοῦ προέτεινε νὰ κληθῶσι μέτοχοι τῆς ἀρχῆς πάντες οἱ ἐξ ἰδίων δυνάμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς τὴν πολιτείαν· ὁ δὲ Κριτίας τοῦτο μὲν δὲν ἐδέχθη, συνήνεσε δὲ ἁπλῶς

(1) Ὁ Εὐκράτης Νικηράτου, ὁ Νικήρατος Νικίου, καὶ ὁ τῷ 411 στρατηγὸς ἐκλεγεὶς Στρομβιχίδης, οἵτινες δὲν ἦσαν ὀλιγαρχικοὶ ἀλλ' ἀριστοκρατικοὶ ἢ μετριοπαθεῖς δημοκρατικοὶ μετὰ πολλῶν ὁμοφρόνων αὐτῶν εἶχον ἀποτελέσει μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς συμφοράν, διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν, μερίδα ἀντιδρῶσαν ἐναντίον τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως καὶ τῆς παραδοχῆς τῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης προτεινομένων χαλεπῶν ὅρων, ἀντιδρῶσαν δὲ οὕτω καὶ ἐναντίον τῆς περὶ τὸν Θηραμένην καὶ τοὺς τότε ὁμόφρονας τούτου ὀλιγαρχικῆς μερίδος τῆς προθύμου νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Σπάρτης, ἵνα ἄρχῃ διὰ ταύτης.

νὰ συνταχθῇ κατάλογος 3.000 ἀνδρῶν καὶ νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τούτους τὰ πολιτικὰ δίκαια(¹), φροντίσας ὅμως συγχρόνως νὰ μὴ περιλάβῃ εἰς αὐτὸν εἰμὴ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ ὀπαδούς, καὶ εἰς ἐκείνους πάλιν νὰ δώσῃ, καθ'ὅσον γνωρίζομεν, ἓν μόνον δικαίωμα, τοῦτο, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ θανατωθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ψήφου τῆς βουλῆς, ἐνῷ ὅλων τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ἡ ζωὴ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ μόνης τῆς θελήσεως τῶν τριάκοντα. Ἐν τῷ πολιτικῷ ἐκείνῳ παροξυσμῷ, καθ' ὃν δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ ζωῆς ἢ θανάτου, μόνον πολύτιμον δικαίωμα ἐθεωρεῖτο, ὡς φαίνεται, πῶς νὰ σώσῃ τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἢ τοὐλάχιστον πῶς νὰ ἀποτρέψῃ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τὸν θάνατον.

Συγκροτηθέντος τοῦ καταλόγου τῶν τρισχιλίων, ὁ Κριτίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀφώπλισαν πρὸ πάντων, διὰ τῶν ὀπαδῶν ἐκείνων καὶ τῶν λακεδαιμονίων φρουρῶν, ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ ἔπειτα θεωρήσαντες ὅτι ἤδη δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἂν θέλωσι «πολλοὺς μὲν ἔχθρας ἕνεκα ἀπέκτεινον, πολλοὺς δὲ χρημάτων. Ἔδοξε δ' αὐτοῖς, ὅπως ἔχοιεν καὶ τοῖς φρουροῖς χρήματα διδόναι, καὶ τῶν μετοίκων ἕνα ἕκαστον λαβεῖν, καὶ αὐτοὺς μὲν ἀποκτεῖναι τὰ δὲ χρήματα αὐτῶν ἀποσημήνασθαι». Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Κριτίας, βλέπων ὅτι ὁ Θηραμένης δὲν ἔπαυεν ἀντιλέγων εἰς τὰ γινόμενα, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ τούτου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θηραμένης, εἷς ὢν τῶν τρισχιλίων, δὲν ἠδύνατο νὰ καταδικασθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς βουλῆς, ἡ δὲ βουλή, ἀκούσασα αὐτὸν ἀπολογούμενον, ἐφάνη εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένη, ὁ Κριτίας ἐξήλειψεν αὐτὸν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 3.000 καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον διὰ τῶν τριάκοντα (²). Ὁ Θηραμένης ἀπέθανε γενναίως, καὶ λέγουσιν ὅτι, ἀφοῦ ἔπιε τὸ κώνειον, ἔχυσε κατὰ γῆς τὰς τελευταίας αὐτοῦ σταγόνας εἰπών· «Κριτίᾳ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ», ὑποδεικνύων οὕτω τὴν τύχην ἧς ἦτο ἄξιος ὁ βίαιος αὐτοῦ ἀντίπαλος (³). Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀξιοκατάκριτος ὑπῆρξεν ἡ ὅλη τοῦ ἀνδρὸς παλίμβουλος καὶ ἰδιοτελὴς πολιτεία· ὅθεν καὶ ἐπεκαλεῖτο «κόθορνος», διότι τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ὑποδήματος, φορούμενον ὑπὸ γυναικῶν τε καὶ

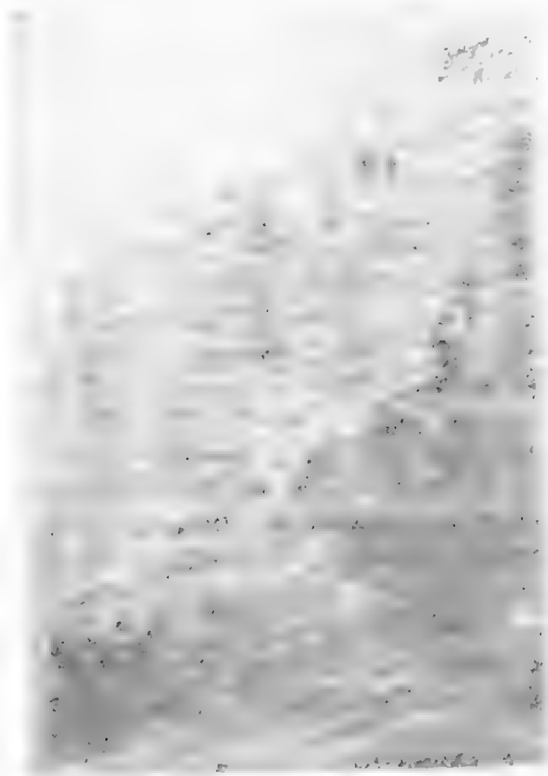
(¹) Ἰδ. Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθην. 36· «Τὸν δὲ κατάλογον τῶν τρισχιλίων πολὺν μὲν χρόνον ὑπερεβάλλοντο καὶ παρ' αὐτοῖς ἐφύλαττον τοὺς ἐγνωσμένους, ὅτε δὲ καὶ δόξειεν αὐτοῖς ἐκφέρειν, τοὺς μὲν ἐξήλειφον τῶν ἐγγεγραμμένων τοὺς δὲ ἀντενέγραφον τῶν ἔξωθεν».

(²) Πρὸς τοῦτο, κατ' Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθην. 37), οἱ 30 «νόμους εἰσήνεγκαν εἰς τὴν βουλὴν δύο, ὧν ὁ μὲν εἰς αὐτοκράτορας ἐποίει τοὺς τριάκοντα τῶν πολιτῶν ἀποκτεῖναι τοὺς μὴ τοῦ καταλόγου μετέχοντας τῶν τρισχιλίων, ὁ δὲ ἕτερος ἐκώλυε κοινωνεῖν τῆς παρούσης πολιτείας ὅσοι τυγχάνουσι τοῖς τετρακοσίοις ἐναντίον τι πράξαντες ἢ τοῖς κατασκευάσασι τὴν προτέραν ὀλιγαρχίαν». Ὥστε μόνον διὰ τοῦ δευτέρου τῶν δύο τούτων νόμων, κατ' Ἀριστοτέλην, ἐπειδὴ ὡς ἠξεύρομεν, ὁ Θηραμένης ἦτο ἐκ τῶν ἀντιπραξάντων εἰς τοὺς τετρακοσίους, κατώρθωσαν νὰ ποιήσωσιν ἐκποδὼν τὸν Θηραμένην. Ταῦτα κατὰ Ἀριστοτέλην, ὑπὸ δὲ Ξενοφῶντος ἐκτίθενται τὰ πράγματα ὡς ἐν τῷ κειμένῳ.

(³) Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ἀθην. 37) τὸν φόνον τοῦ Θηραμένους καὶ τὴν ψήφισιν τῶν χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου ψηφισθέντων ἀνωτέρω ῥηθέντων δύο νόμων θεωρεῖ γενόμενα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου κατάληψιν τῆς Φυλῆς. Τότε, λέγει, «οἱ τριάκοντα κακῶς ἀποχωρήσαντες ἔγνωσαν τῶν μὲν ἄλλων τὰ ὅπλα παρελέσθαι Θηραμένην δὲ διαφθεῖραι». Ὁ αὐτὸς δέ (αὐτόθι) καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας ἀποστολὴν σπαρτιατικῆς φρουρᾶς ὑπὸ Καλλίβιον ἁρμοστὴν παρίστησιν ὡς γενομένην ἐπίσης μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Φυλῆς ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου. Ὥστε κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους παραδιδόμενα φαίνεται ὅτι ὅ,τε φόνος τοῦ Θηραμένους καὶ ἡ τούτου ἀντιπολίτευσις πρὸς τοὺς τριάκοντα καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῶν ὅπλων ἀπὸ τῶν πολιτῶν τῶν μὴ ὄντων ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τρισχιλίων καὶ ἡ τοῦ Καλλιβίου ἀποστολὴ ἦσαν πάντα ἀποτελέσματα τῆς καταλήψεως τῆς Φυλῆς· τοῦτο δὲ φαίνεται καὶ πιθανώτατον.

ἀνδρῶν καὶ εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας ἁρμόζον, ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐξεικονίζει ἀποχρώντως τὸν ἄστατον καὶ κατὰ τὰς πνοὰς τοῦ ἀνέμου ἑκάστοτε στρεφόμενον ἄνθρωπον (1).

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τυραννία τῶν τριάκοντα ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 404, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔπεσον ἐν Ἀθήναις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς μεταγενεστέρους ῥήτορας, θύματα αὐτῆς περὶ τὰ 1500 (2). Ἀλλ' ἤδη ἤρχισαν νὰ ἐπισωρεύωνται εἰς τὸν ὁρίζοντα νέφη τινά, τὰ ὁποῖα ἐκραγέντα μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ ἀπαλλάξωσι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐσχάτης ταύτης συμφορᾶς. Εἴδομεν ὅτι πολλοὶ ἐπίσημοι Ἀθηναῖοι εἶχον σώσει τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τῆς φυγῆς. Οἱ φυγάδες οὗτοι, ὧν ἐπισημότατος ἦτο ὁ πολλάκις ἤδη παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς Θρασύβουλος, εὗρον ἄσυλον καὶ εἰς Θήβας καὶ εἰς Μέγαρα· διότι αἱ πόλεις αὗται, δυσαρεστηθεῖσαι διὰ τὴν ἀγέρωχον καὶ ἄδικον καὶ τυραννικὴν πολιτείαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῆς Σπάρτης, παρήκουσαν εἰς τὸ ψήφισμα κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ φυγάδες ἔπρεπε νὰ παραδίδωνται ἀμέσως εἰς τοὺς τριάκοντα, ὁ δὲ κωλύσας ἐτιμωρεῖτο διὰ χρηματικῆς ποινῆς πέντε ταλάντων. Ὁ Θρασύβουλος λοιπὸν καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς προστασίας ἧς ἔτυχον εἰς τὰς γείτονας ἐκείνας πόλεις καὶ μάλιστα ἐν Θήβαις, καταλαμβάνουσιν αἴφνης τὴν Φυλήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ ἑβδομήκοντα, οἱ τύραννοι, ὀλιγωρήσαντες τὸ πρῶτον, δὲν ἔσπευσαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτοὺς δραστηρίως. Ὅθεν ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύεται, τρέπει τὸν ὕστερον σταλέντα στρατὸν καὶ γίνεται μετ' οὐ πολὺ κύριος τοῦ Πειραιῶς. Τότε

Πύργος ἐρειπίων τοῦ φρουρίου τῆς Φυλῆς

(1) Πάντη ἄλλως κρίνει περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Πολ. Ἀθην. 28· «Περὶ δὲ Θηραμένους διὰ τὸ συμβῆναι κατ' αὐτὸν ταραχώδεις τὰς πολιτείας ἀμφισβήτησις τῆς κρίσεως ἐστί· δοκεῖ μέντοι μὴ παρέργως ἀποφαινομένοις, οὐχ ὥσπερ αὐτὸν διαβάλλουσι πάσας τὰς πολιτείας καταλύειν, ἀλλὰ πάσας προάγειν ἕως μηδὲν παρανομοῖεν, ὡς δυνάμενος πολιτεύεσθαι κατὰ πάσας, ὅπερ ἐστὶν ἀγαθοῦ πολίτου ἔργον, παρανομούσας δὲ οὐ συγχωρῶν ἀλλ' ἀπεχθανόμενος». Ὁ Θουκυδίδης (Η. 68) θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἄνδρα «οὔτε εἰπεῖν οὔτε γνῶναι ἀδύνατον». Ἀλλ' ἥ τε τοῦ Θουκυδίδου καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους κρίσις εἶναι μονομερεῖς, ἡ δὲ ὅλη πολιτεία τοῦ Θηραμένους θεωρεῖται φαύλη καὶ στιγματίζεται δεινῶς ὑπὸ τοῦ Λυσίου. (Λόγος κατὰ Ἐρατοσθένους 13 — 14).

(2) Ὁ μόνος γενναίως καὶ ἀφόβως ἀνιστὰς κατὰ τῆς βιαίας πολιτικῆς τῶν τριάκοντα ἦτο ὁ Σωκράτης ὁ φιλόσοφος, ὅστις βουλευτὴς ὢν καὶ πρύτανις τῆς φυλῆς αὐτοῦ, διαταχθεὶς τότε

συγκροτηθείσης μάχης μεταξὺ τῶν δύο μερῶν πίπτει ὁ Κριτίας καὶ οἱ τριάκοντα ἀποβάλλουσιν ἤδη ἅπαν τὸ θάρρος αὐτῶν. Τῇ ὑστεραίᾳ ἦλθον ταπεινοὶ καὶ ἔρημοι εἰς τὸ συνέδριον τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ οἱ τρισχίλιοι ἦσαν διῃρημένοι πρὸς ἀλλήλους. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μὴ μετασχόντες τῶν γενομένων ἀδικημάτων, ἐπεθύμουν τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων καὶ τὴν τῶν φυγάδων κάθοδον, καὶ ἐπὶ τέλους, περὶ μέσου τινὸς ὅρου συμφωνήσαντες, ἔπαυσαν μὲν τοὺς τριάκοντα, ἀπελθόντας εἰς Ἐλευσῖνα, διώρισαν δὲ ἀντ' αὐτῶν δέκα ἄλλους, ἕνα ἀφ' ἑκάστης φυλῆς. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔαρι τοῦ 403. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν δέκα ἐξηκολούθησαν αἱ πρὸς τοὺς ἐν Πειραιεῖ ἐχθροπραξίαι· δὲν ἔπαυσαν δὲ οὐδ' οἱ ἐν Ἐλευσῖνι τριάκοντα ἐλπίζοντες τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύετο ὁσημέραι ἐν Πειραιεῖ, οἵ τε δέκα καὶ οἱ τριάκοντα ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην, ζητοῦντες βοήθειαν· οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐδάνεισαν μὲν εἰς τοὺς ἀθηναίους ὀλιγαρχικοὺς ἑκατὸν τάλαντα ἀπεφάσισαν δὲ συγχρόνως νὰ πολιορκήσωσι τὸν Πειραιᾶ, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, καὶ ἔστειλαν ἐπὶ τούτῳ τὸν μὲν Λύσανδρον ὡς ἁρμοστὴν μετὰ στρατοῦ τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λίβυν ὡς ναύαρχον τοῦ στόλου. Ἐντεῦθεν ἡ καταστροφὴ τῶν ἐν Πειραιεῖ Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀναπόδραστος· τότε ὅμως ἀνεφάνη ἀριδήλως ἡ ἀνεπιτηδειότης τῆς Σπάρτης περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἡγεμονίας. Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Κορίνθιοι εἶχον ἤδη ἀποποιηθῆ ν' ἀκολουθήσωσι τὸν Λύσανδρον ἐπερχόμενον μετὰ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατ' οὐδὲν παρεβίασαν τὰς συνθήκας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ παρήχθη διχόνοια· ἡ ὀλιγαρχία τῆς πόλεως ταύτης, φοβουμένη πρὸ καιροῦ τὴν προαγομένην δύναμιν τοῦ Λυσάνδρου καὶ μὴ θέλουσα νὰ προσλάβῃ οὗτος νέαν τιμὴν καὶ δόξαν διὰ δευτέρας τῶν Ἀθηνῶν κατακτήσεως, ἔπεμψε κατόπιν αὐτοῦ καὶ ἕνα τῶν βασιλέων, τὸν Παυσανίαν, μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ δὲ ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς μερίδος (1) ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Λύσανδρος, καὶ ἐπήγαγε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 403. Ἐκχωρησάντων δὲ ἔπειτα τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἡνωρθώθη ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν τὸ ἀρχαῖον δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἀνεκτήθη ἡ Ἐλευσὶς (2) καὶ ἐψηφίσθη ἀμνηστία, τῆς ὁποίας δὲν ἐξῃρέθησαν εἰμὴ οἱ τριάκοντα ἄνδρες καὶ ὅσοι ἐγένοντο τυφλὰ αὐτῶν ὄργανα (3)

ὑπὸ τῶν 30 νὰ ἀγάγῃ ἐκ Σαλαμῖνος Λέοντα τὸν σαλαμίνιον ἵνα φονευθῇ, ἠπείθησεν εἰς τὴν διαταγὴν παρὰ πάσας τὰς ἀπειλὰς τῶν τυράννων, μετὰ γενναιότητος ὁμοίας πρὸς ἐκείνην ἣν ἔδειξε καὶ ἐν τῇ δίκῃ τῶν δέκα στρατηγῶν (Ἰδ. Πλάτ. Ἀπολογ. Σωκρ § 15).

(1) Φαίνεται ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Σπάρτῃ διετέθησαν διαλλακτικώτερον καὶ ἔπεμψαν, κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθ. 38), εἰσηγήσει τοῦ Παυσανίου, δέκα διαλλακτάς, μόνον δὲ μετὰ τὴν τούτων ἄφιξιν ὁ Παυσανίας ἐμεσολάβησεν ὁριστικῶς ὑπὲρ τῆς διαλλαγῆς τῶν μερίδων. Σημειωτέον δέ, κατ' Ἀριστοτέλην πάντοτε (38), ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις τοὺς δέκα τοὺς διαδεξαμένους τοὺς τριάκοντα καὶ ἀκολουθοῦντας τῇ τούτων πολιτικῇ, καταλυθέντας ἀντικατέστησαν ἄλλοι δέκα «οἱ βέλτιστοι εἶναι δοκοῦντες», «ἐφ' ὧν συνέβη καὶ τὰς διαλύσεις γενέσθαι καὶ κατελθεῖν τὸν δῆμον συναγωνιζομένων καὶ προθυμουμένων τούτων (τῶν νέων δέκα), προειστήκεσαν δ' αὐτῶν μάλιστα Ρίνων τε ὁ παιανιεὺς καὶ Φάυλλος ὁ ἀχερδούσιος».

(2) Κατὰ Ἀριστοτέλην (§ 39), ἡ Ἐλευσὶς ἔμεινε καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν διὰ τῆς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων συναφθείσης συνθήκης εἰρήνης. μόνον δὲ μετὰ δύο ἔτη ἀνεκτήθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις.

(3) Τῆς ἀμνηστίας ἐξῃροῦντο οὐ μόνον οἱ τριάκοντα, κατὰ Ἀριστοτέλην, ἀλλὰ καὶ οἱ δέκα πρῶτοι καὶ οἱ ἕνδεκα καὶ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτοὶ τῶν ἐν Πειραιεῖ (οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δηλονότι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξαίρεσις οὐδεμίαν πρακτικὴν εἶχε σημασίαν, γενομένη ἁπλῶς χάριν τάξεως ἐσωτερικῆς, διότι ἡ ἐξαίρεσις περιωρίζετο ἁπλῶς εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τὴν ἐπιβαλλομένην

Τοιουτοτρόπως κατελύθη ἡ διαβόητος ἐκείνη τυραννία. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ τυραννία αὕτη δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ καταδιώξῃ τοὺς πολιτικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους ἀλλ' ἀνεδείχθη δυσμενεστάτη καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς λογίους, διὰ ῥητῶν διατάξεων ἀπαγορεύσασα πᾶσαν ἀνωτέραν παίδευσιν ἐν Ἀθήναις. Ὁ μόνος κατὰ τοῦτο ἐπίσημος ἄνθρωπος, ὁ διαφυγὼν τοὺς ὄνυχας αὐτῆς, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, ὅστις, καίτοι μὴ ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πόλεως, καίτοι μὴ παύσας ἀναφανδὸν καταδικάζων τὰς πράξεις τῶν κρατούντων, καίτοι ἀπειληθεὶς ὑπ' αὐτῶν, οὐδὲν ὅμως ἔπαθεν. Ἆρά γε διότι ὁ Κριτίας, τοῦ ὁποίου διετέλεσε διδάσκαλος, ἔσῳζε συμπάθειάν τινα πρὸς τὸν ἄνδρα; Ἆρά γε διότι ἀνεβλήθη ἁπλῶς ἡ τιμωρία του; Βέβαιον εἶναι ὅτι διεσώθη καὶ ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτον ὅτι, ἐνῷ διέφυγε τὸν κίνδυνον ἐπὶ τῶν τριάκοντα, ἐθανατώθη ὑπὸ τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας.

[»Τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα περὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων δὲν ἔχουσιν ἐν »πᾶσιν ὀρθῶς. Ῥητέον ὀρθότερον «τῆς τότε *φυσικῆς ἱστορίας* ἢ ὡς ἐκαλεῖτο συνηθέστερον »(καλεῖται δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σωκράτους παρὰ Πλάτωνος Φαίδ. 44 «ταύτης τῆς σοφίας »ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν») τῆς *περὶ φύσεως ἱστορίας*», τῆς ἐπιστήμης δη»λονότι τῶν ἐπιγείων καὶ τῶν οὐρανίων. Ἡ περὶ τὰ *μετὰ τὰ φυσικὰ ἐπιστήμη* (ὡς καλεῖ »ταύτην ἀκριβῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῶν φυσικῶν, τὴν τῆς φύσεως δηλ. »ἱστορίαν ἢ ἐπιστήμην), καὶ ἡ διάκρισις τῆς ἐπιστήμης τῶν *φυσικῶν* ἀπὸ τῆς τῶν μετὰ »*τὰ φυσικά* (τῆς ἐπιστήμης τῆς διὰ τοῦ καθαροῦ νοῦ καὶ λόγου φιλοσοφουμένης), ἐξ ἧς »διακρίσεως προῆλθε καὶ ὁ σολοίκως μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην δημιουργηθεὶς ὅρος *μετα»φυσικὴ καὶ μεταφυσικά*· ἡ ἐπιστήμη αὕτη (τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἡ διάκρισις αὕτη »ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ διαιρέσαντος τὰ τῆς καθόλου ἐπιστήμης κεφάλαια »εἰς τὰ *φυσικὰ* καὶ εἰς τὰ *μετὰ τὰ φυσικά*. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ κει»μένῳ λεγόμενον περὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου

εἰς αὐτοὺς νὰ δῶσιν εὐθύνας τῶν πράξεων αὐτῶν, ὁπότε ἐτύγχανον καὶ οὗτοι ἀμνηστίας. Ἀλλ' ἡ εὐθύνη αὕτη ὑπὸ μὲν τῶν ἐν Πειραιεῖ ἔδει νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἐν Πειραιεῖ, ὑπὸ δὲ τῶν ἐν τῷ ἄστει εἰς τοὺς τὰ τιμήματα παρεχομένους, οὐχὶ εἰς τὸν πολὺν ὄχλον, ὥστε οἱ ὁμόφρονες τοῖς ὁμόφροσι. Περὶ τῆς συναφθείσης μεταξὺ τῶν δύο μερίδων συνθήκης εἰρήνης ὁ Ἀριστοτέλης δίδωσι περιέργους λεπτομερείας, ἐν αἷς ἡ ἱκανῶς ἀξία λόγου εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Πειραιεῖ ὑπεχρεώθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὸ νόμιμον τοῦ ὑπὸ τῶν τριάκοντα ληφθέντος παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων δανείου, καὶ μάλιστα ὑπεχρεώθησαν ἀμφότεραι αἱ μερίδες, ἑκατέρα κατ' ἰδίαν νὰ τελέσωσι τὸ ἐπιβάλλον αὐτῇ μέρος. Μάλιστα δὲ ἀξία λόγου λεπτομέρεια εἶναι ὅτι οἱ ἐν Ἀθήναις ἀνεγνώρισαν εἰς τοὺς εἰς Ἐλευσῖνα φυγόντας πλήρη κυριαρχίαν τοῦ τόπου τούτου, ἐπέτρεψαν δὲ καὶ εἰς τοὺς βουλομένους ἐξ Ἀθηνῶν νὰ μεταβῶσιν εἰς Ἐλευσῖνα («ἐξοικῆσαι πρὸς τοὺς ὁμόφρονας πλήρη πρὸς τοῦτο ἐλευθερίαν)· οὕτω δὲ παρήχθησαν δύο πολιτεῖαι, ἡ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ τῆς Ἐλευσῖνος, ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, χρώμεναι ἀπὸ κοινοῦ τοῖς ἱεροῖς τῆς Ἐλευσῖνος. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη δὲν διήρκεσε πολύ. Μετά τινας μετὰ τὴν σύναψιν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διενέξεις ἐπῆλθε πλήρης ὁμόνοια, καὶ τὰ χρήματα τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπεδόθησαν νῦν κοινῇ ὑπὸ τῶν διαλλαγεισῶν μερίδων, καὶ τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ἔργον τῆς ἐπελθούσης ὁμονοίας κατὰ Ἀριστοτέλην· «διελύθησαν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐν Ἐλευσῖνι κατοικήσαντας, ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐξοίκησιν». Ἡ διὰ τῆς ἐπελθούσης οὕτω διαλλαγῆς ἱδρυθεῖσα νῦν νέα πολιτεία ἦτο οὐσιωδῶς δημοκρατική, ὁποία ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ πολιτεία πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταλύσεως τοῦ δήμου, ἦτο δὲ αὕτη ἡ ἑνδεκάτη τῶν πολιτειακῶν μεταρρυθμίσεων ὅσαι ἐγένοντο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἴωνος, καὶ δεκάτη τῶν ἀπὸ Θησέως, παρέμεινε δὲ κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους «ἀεὶ προσεπιλαμβάνουσα τῷ πλήθει τὴν ἐξουσίαν· ἁπάντων γὰρ αὐτὸς αὑτὸν πεποίηκεν ὁ δῆμος κύριον, καὶ πάντα διοικεῖται ψηφίσμασι καὶ δικαστηρίοις, ἐν οἷς ὁ δῆμός ἐστιν ὁ κρατῶν».

»πρωθυστέρως λέγεται, ἀλλ' εἶναι ἀνακριβὲς καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι *μεταφυσικὰ* καλεῖ *τὰ φυ-* »*σικὰ* ὄντα τε καὶ καλούμενα ἐπί τε τοῦ Σωκράτους καὶ πρὸ τούτου ζητήματα. Ὁ Σω- »κράτης αὐτὸς ὁμολογεῖ (Πλάτ. Φαίδ. 46) ὅτι νέος ὢν ἦτο ἐραστὴς τῆς περὶ τὴν ἱστο- »ρίαν τῆς φύσεως ἐπιστήμης, ἀλλ' εἶτα τοιαύτας εὕρισκεν ἐν αὐτῇ ἀντιφάσεις καὶ ἀνακο- »λουθίας θεωριῶν ὥστε ταχέως κατέλιπεν αὐτὴν καὶ ἔστρεψε τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ εἰς »τὰ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, οὐχὶ περιφρονῶν τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην ἀλλ' ἁπλῶς »μὴ θέλων ν' ἀσχολῆται περὶ αὐτήν (Πλάτ. Ἀπολογ. Σωκρ. 3 «καὶ οὐχ ὡς ἀτιμάζων »λέγω τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην εἴ τις περὶ τῶν τοιούτων σοφός ἐστιν· ἀλλὰ γὰρ ἐμοὶ »τούτων οὐδὲν μέτεστιν»).

»Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ἀπέβλεπεν εἰς ρύθμισιν τῶν ἀνθρωπίνων πρά- »ξεων καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου καθόλου βίου σύμφωνον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τῆς ἀνθρω- »πίνης ὑπάρξεως, εἰς τὸ *φιλοσοφεῖν* ἐν τῇ πράξει, εἰς τὸ πράττειν καὶ βιοῦν ἐν τῇ ἀλη- »θείᾳ καὶ σοφίᾳ, ἤτοι συμφώνως πρὸς τὸν ὑπέρτατον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου· καὶ »διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ ἐθεωρήθη καὶ ἦν ἀληθῶς πατὴρ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, τῆς τοῦ »πραγματοῦν ἐν τῷ βίῳ τὴν ἀλήθειαν, ἤτοι ζῆν καὶ ἐνεργεῖν συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν »τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἀρχὴ καὶ βάσις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους »περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἦν ὁ Δελφικὸς χρησμός, ἡ θεία ρήτρα «Γνῶθι σαυτόν», »ἤτοι ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ βαθεῖα ἔρευνα καὶ ἐξέτασις τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματι- »κῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸ γνῶναι ἑαυτὸν ὡς ἄνθρωπον, κατὰ τὴν βαθυτέραν ὑπὸ »τοῦ Κικέρωνος δοθεῖσαν ἑρμηνείαν, ὑπὸ τὴν θειότητα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν θειότητα »ταύτην ρυθμίζειν τὸν βίον. Ἡ τῆς ψυχῆς παίδευσις «ἧς τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν τοῖς ἀνθρώ- »ποις τιμιώτερον οὔτ' ἐστὶν οὔτε ποτὲ ἔσται» ἦν τὸ μόνον καὶ κύριον ἔργον τῆς τοῦ Σω- »κράτους φιλοσοφικῆς διδασκαλίας. Ἀλλὰ τίνα θέσιν κατέχει νῦν ἐν τῇ ὅλῃ ταύτῃ φιλο- »σοφίᾳ τὸ τοῦ Σωκράτους δαιμόνιον; Αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐν τῇ παρὰ Πλάτωνι ἀπολο- »γίᾳ αὐτοῦ λέγει περὶ τούτου «ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται . . . ἐμοὶ δὲ »τοῦτ' ἐστὶν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον φωνή τις ἐγγιγνομένη ἣ ὅταν γένηται ἀεὶ ἀποτρέ- »πει με τούτου ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει γε οὔποτε». Ὥστε τὸ «δαιμόνιον», ἡ »ἐσωτερικὴ «*θεία φωνή*», «*ἡ εἰωθυῖα μαντική*», «τὸ εἰωθὸς σημεῖον», «τὸ τοῦ θεοῦ ση- »μεῖον», ἀρνητικὴν καὶ ἀπαγορευτικὴν εἶχεν ἰδιότητα, οὐχὶ δὲ καὶ θετικὴν ἤτοι προτρε- »πτικήν, τοὐναντίον δὲ παρὰ Ξενοφῶντι (Ἀπομνημ. Δ΄ 8,1) παρίσταται ἀμφοτέρας ἔχον »τὰς ἰδιότητας («τὸ δαιμόνιον αὐτῷ προσημαίνειν *ἅ τε δέοι* καὶ ἃ μὴ δέοι ποιεῖν»).

»Πολλὰ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον ἐρρήθησαν καὶ ἐγράφησαν περὶ τοῦ »δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἀλλὰ τὴν ἀρίστην τοῦ πράγματος ἐξήγησιν δίδουσιν ἐκεῖνοι »οἵτινες θεωροῦντες τὸ πρᾶγμα ὡς ἔλλαμψίν τινα ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς ἐν ταῖς με- »γάλαις διανοίαις καὶ ταῖς ἠθικῶς καθαραῖς ψυχαῖς ταῖς διὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν »θείαν πνευματικὴν τελειότητα κατὰ τὸ δυνατὸν ὑψουμέναις παραπέμπουσιν ἡμᾶς εἰς »τὰς ἑξῆς ρήσεις τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων· εἰς τὴν θείαν *ὀμφὴν* παρ' Ὁμήρῳ, »εἰς τὸ τοῦ Πινδάρου «Διός τοι μέγας νόος κυβερνᾷ δαίμον' ἀνδρῶν φίλων», τοῦ Ἀρι- »στοφάνους «Μόνος γὰρ ἡμῖν ἥλιος καὶ φέγγος ἱερόν ἐστιν ὅσοι μεμυήμεθα εὐσεβείᾳ τε διά- »γομεν βίον» καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ τοῦ Πλουτάρχου «Εὐρεῖαι μὲν γὰρ ἀτραποὶ βίων, »ὀλίγαι δέ, ἃς δαίμονες ἀνθρώπους ἄγουσι», καὶ «ὥσπερ ὁ πάταγος καὶ ψόφος τῶν »ὑπὸ γῆν ἐργαζομένων μεταλλευτῶν ἁλίσκεται μόνον ἐν χαλκαῖς ἀσπίσι διὰ τὴν ἀντή- »χησιν τῶν μετάλλων, διὰ παντὸς ἄλλου ἀνεπαίσθητος διακομιζόμενος, οὕτως οἱ τῶν δαι- »μόνων λόγοι διὰ πάντων φερόμενοι μόνοις ἐνηχοῦσι τοῖς ἀθόρυβον ἦθος καὶ νήνεμον »ἔχουσι τὴν ψυχήν, οὓς δὴ καὶ ἱεροὺς καὶ *δαιμονίους* ἄνδρας καλοῦμεν». Διηνεκὴς περι-

»συλλογὴ ἢ κατὰ Πλάτωνα *ἄθροισις* τῆς ψυχῆς περὶ ἑαυτὴν καὶ εἴσδυσις αὐτῆς εἰς τὰ »βάθη τῆς ἰδίας αὐτῆς πνευματικῆς οὐσίας, εἰς ἄνδρας φύσει μεγαλοφυεῖς καὶ ἐντεῦθεν »σοφούς («σοφὸς ὁ φυᾷ εἰδώς») κατὰ Πίνδαρον. Τὸ μελετᾶν ἀεὶ τὸ θεῖον καὶ τὰ θεῖα· »ταῦτα φωτίζοντα ἐκπάγλως τὴν ψυχὴν καθιστᾶσιν αὐτὴν ἐπιδεκτικὴν ἀληθειῶν ἠθικῶν »ἐσωτερικῶν καὶ ποιοῦσι τοὺς τοιούτους ἀνθρώπους *θεοπνεύστους*.

»Περὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀφορμῶν τῆς ἐναντίον τοῦ Σωκράτους δίκης αὐτὸς »οὗτος ὁ Σωκράτης δίδωσιν ἡμῖν τὰς σαφεστάτας ἐξηγήσεις ἐν ταῖς παρὰ τῷ Ξενοφῶντι, »καὶ ἰδίως παρὰ τῷ Πλάτωνι, σῳζομέναις ἀπολογίαις αὐτοῦ πρὸς τοὺς δικαστάς. Ἐν τῇ »παρὰ Πλάτωνι ἀπολογίᾳ λέγει ὅτι εὑρίσκεται ἀπέναντι διττῆς κατηγορίας καὶ διττῶν »κατηγόρων. Οἱ πρῶτοι κατήγοροι εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες ἀπὸ πολλοῦ χρόνου κατελάλουν »τοῦ Σωκράτους οὐχὶ ἐπισήμως κατηγοροῦντες αὐτοῦ πρὸ τῶν δικαστηρίων ἀλλ' ἀνε»πισήμως καὶ ἀνευθύνως διαβάλλοντες αὐτὸν πρὸς τοὺς πολλούς, λέγοντες κατ' αὐτοῦ »ὅσα ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐλέγοντο τότε κατὰ τῶν φιλοσοφούντων, ὅτι περιεργάζεται τὰ »ἐπουράνια καὶ τὰ ὑπὸ γῆς καὶ ὅτι δὲν πιστεύει εἰς θεοὺς καὶ εἰσάγει καινὰ δαιμόνια. Οἱ »τοιοῦτοι ἀνεπίσημοι κατήγοροι καὶ διαβολεῖς ἦσαν πολλοὶ καὶ φοβεροὶ καὶ τὸ χείριστον »ἀσύλληπτοι, ἄγνωστοι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν φιλόσοφον καὶ ἐναντίον τούτων ἀμυνόμενος »ἔδει νὰ σκιαμαχῇ. Μόνος ἐπισήμως γνωστὸς μεταξὺ αὐτῶν ἦν ὁ ποιητὴς Ἀριστοφάνης »διακωμῳδήσας τὸν ἄνδρα ἐν ταῖς Νεφέλαις. Ἀπὸ τῶν ἀνεπισήμων καὶ ἀγνώστων τού»των κατηγόρων, οἵτινες παρεσκεύασαν ἔδαφος γονιμώτατον εἰς τὸ νὰ πιστευθῇ πᾶσα »ἐναντίον τοῦ ἀνδρὸς διαβολὴ προῆλθον καὶ οἱ νῦν ἐπισήμως κατηγοροῦντες αὐτὸν »Μέλητος, Ἄνυτος καὶ Λύκων. Ὁ Σωκράτης ἡττήθη (ἑάλω) ἐν τῇ δίκῃ, ἤτοι ἐκηρύχθη »ἔνοχος διὰ πλειονοψηφίας πέντε μόνον ψήφων μεταξὺ τῶν πεντακοσίων δικαστῶν· ἀφοῦ »δὲ ἐκηρύχθη ἔνοχος εἰς τὰς ἐναντίον αὐτοῦ κατηγορίας, ἐτέθη τὸ ζήτημα τοῦ τιμήμα»τος. Ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ἀττικὸν ποινικὸν δίκαιον κηρυσσομένου ἐνόχου τοῦ κατηγο»ρουμένου ἡ ἐπιβληθησομένη ποινὴ δὲν καθωρίζετο ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου ἀλλ' ὑπὸ »τοῦ νικήσαντος (*ἑλόντος*) κατηγόρου καὶ ἡ ποινὴ αὕτη ἦτο τὸ τίμημα τοῦ κατηγόρου, ἀλλὰ »καὶ ὁ ἔνοχος κηρυχθεὶς εἶχε τὸ δικαίωμα, οὐχὶ ὅπως νῦν, νὰ ποιῆται ἔφεσιν ἢ ἔκκλησιν εἰς »ἀνώτερον δικαστήριον ἀλλὰ ν' ἀντιπροτείνῃ ποινὴν ἐλαφροτέραν τῆς ὑπὸ τοῦ κατηγόρου »προτεινομένης πάντως ὅμως τῆς αὐτῆς φύσεως. Προκειμένου δὲ περὶ θανάτου, ἠδύνατο νὰ »προτείνῃ ἀειφυγίαν, φυλακὴν ἰσόβιον ἢ καὶ χρηματικὴν ποινὴν μεγάλην. Ὁ δὲ Σωκράτης ὡς *τἀντιτίμημα* πρὸς τὸ περὶ θανάτου *τίμημα* τοῦ Μελήτου ἀντιπροέτεινε τὴν διὰ βίου *σίτησιν*, »ἤτοι ἀμοιβὴν διδομένην εἰς τοὺς πρυτάνεις τῆς βουλῆς καὶ τοὺς μεγάλους εὐεργέτας τῆς πό»λεως. Τοῦτο τὸ παράδοξον δοκοῦν *ἀντιτίμημα* ἐδικαιολόγησεν ὁ Σωκράτης πρὸς τοὺς δικα»στὰς διὰ θαυμασίου λόγου ἀποδεικνύων λαμπρῶς ὅτι, ἂν ἡ τιμωρία πρέπῃ νὰ ᾖ ἀνά»λογος πρὸς τὸ ἔγκλημα, ἐπειδὴ τὸ μόνον ἔγκλημα αὐτοῦ ἦν ἡ ἀπόλυτος αὐτοῦ ἀφοσιώ»σις εἰς τὰ ὑπέρτατα συμφέροντα τῆς πατρίδος, μόνη ἀμοιβὴ τῆς τοιαύτης ἀφοσιώσεως »ἔδει νὰ εἶναι τὸ προτεινόμενον ἀντιτίμημα. Τὸ τοιοῦτο διέθηκε μέρος τοῦ δικαστηρίου »ἐναντίον αὐτοῦ θεωρηθὲν ὡς εἰρωνεία. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὕστερον προταθὲν ὑπὸ τῶν »φίλων ἀντιτίμημα τῆς χρηματικῆς ποινῆς ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου καὶ οὕτως ἐξε»δόθη ἡ περὶ θανάτου ἀπόφασις τοῦ δικαστηρίου ὡς τελεσίδικος. Ἀλλ' ἡ σύμπτωσις »τῆς ἡμέρας τῆς δίκης μετὰ τῆς ἀρξαμένης ἤδη μεγάλης τινὸς ἑορτῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, »ἧς διαρκούσης ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἔδει νὰ *καθαρεύῃ* ἡ πόλις παντὸς φόνου, ἐδέησεν ἡμέ»ρας τινὰς νὰ μείνῃ ἐν τῇ φυλακῇ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἑορτῆς. Τὰς ἡμέρας δὲ τῆς ἐν »φυλακῇ διαμονῆς διῆγε διαλεγόμενος πρὸς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν φίλους καὶ φι»λοσοφῶν ὅπως ἐν τῷ προτέρῳ βίῳ. Βουλή τις, ἣν ἐβουλεύσαντο οἱ φίλοι, ἰδίως ὁ πλου-

»σιώτατος Κρίτων, ἵνα ἐνεργήσωσι περὶ τῆς φυγῆς ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ σωτηρίας αὐτοῦ »ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς ἐν ξένῃ, ἐν Θεσσαλίᾳ ἢ Μεγάροις, ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ Σωκράτους »διὰ λαμπρᾶς ἀντιρρήσεως περιεχούσης καὶ ταύτης ἠθικὰ διδάγματα μεγάλα περὶ τῆς »εἰς τοὺς νόμους ὑποταγῆς (ἡ διδασκαλία αὕτη ἐκτίθεται ἐν τῷ πλατωνικῷ διαλόγῳ »(«Κρίτωνι»). Ἐπιστάσης δὲ τῆς τελευταίας ἡμέρας, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ πίῃ τὸ κώνειον »πρὸς τοὺς λίαν πρωὶ συναχθέντας περὶ αὐτὸν καὶ διημερεύσαντας μετ' αὐτοῦ φίλους »ἐποιήσατο τὸ θαυμασιώτατον δίδαγμα περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

»Τὸ θανατηφόρον δὲ κώνειον ἔλαβεν ὁ Σωκράτης οὐ μόνον μετὰ θαυμαστῆς ἀφο»βίας καὶ ἀταραξίας ἀλλὰ καὶ μετά τινος φαιδρότητος καὶ εὐθυμίας εἰπών, ἀντὶ τῆς μὴ »ἐπιτραπείσης αὐτῷ διὰ τῆς μικρᾶς ἐκχύσεως τοῦ κωνείου εἰς τοὺς χθονίους θεοὺς »σπονδῆς, τὴν εὐχὴν ἵνα ἡ μετοίκησις ἡ ἐντεῦθεν εἰς τὸν ἄλλον βίον γένηται εὐτυχής. »«Ἃ δὴ καὶ ἐγώ, εἶπε, εὔχομαί τε καὶ γένοιτο ταύτῃ», καὶ ταῦτα εἰπὼν «μάλα εὐ»χερῶς καὶ εὐκόλως ἐξέπιε», λέγει ὁ Πλάτων. Καὶ ἐνῷ οἱ περὶ αὐτὸν φίλοι ἐδάκρυον καὶ »ἐθρήνουν, οἷα ποιεῖτε, ὦ θαυμάσιοι, ἔλεγεν ἐκεῖνος· ἐγὼ μέντοι οὐχ ἥκιστα τούτου ἕνεκα »τὰς γυναῖκας ἀπέπεμψα, ἵνα μὴ τοιαῦτα πλημμελοῖεν καὶ γὰρ ἀκήκοα ὅτι *ἐν εὐφημίᾳ* »*χρὴ τελευτᾶν*· ἀλλ' ἡσυχίαν ἄγετε καὶ καρτερεῖτε».

»Τοιαύτη ἐγένετο ἡ τελευτή, ὡς λέγει ὁ Φαίδων παρὰ Πλάτωνι, τοῦ ἀρίστου, δι»καιοτάτου καὶ φρονιμωτάτου ἀνδρός.

»Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους ἦν ἡ ἀληθὴς καὶ τελεία ἐπισφράγισις τοῦ ὅλου βίου »καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Ἐτελεύτησεν ὡς ἔζησε *φιλοσοφῶν*, ἐργαζόμενος μέχρι τῆς »τελευταίας πνοῆς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ ἧς ἔζησε καὶ ἀπέθανεν. Ἡ τοιαύτη ἐν τῷ »ἀνδρὶ ἁρμονία τῆς πράξεως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ βίου ἦν ὁμοία καὶ ἀπαράλλακτος »πρὸς τὴν περὶ ἁρμονίας διδασκαλίαν καὶ πρᾶξιν ἣν ὡς ὑψίστην ἀρετὴν ἄγουσαν εἰς »τὸ μεγαλεῖον τῆς οὐρανίου βασιλείας ἐκήρυξεν ὕστερον καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν («ὃς ἂν »ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν»). Διὰ τοῦτο »ὁ θάνατος οὗτος, ἑνῶν μετὰ τοῦ ὑπερτάτου τραγικοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου καὶ τὸ πραγμα»τικώτατον τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἠθικὸν καὶ πραγματικὸν δίδαγμα, ἐκτήσατο μεγίστην »σημασίαν ἐν τῷ καθόλου ἠθικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ. »Κατὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ἠθικῶς ὁ ἀληθὴς πρόδρομος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ »ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ εἰσαγωγὴ καὶ προάγγελος τοῦ Εὐαγγελίου.

»Ὡς πάντες οἱ μεγάλοι ἄνδρες οἱ γενόμενοι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος οὕτω »καὶ ὁ Σωκράτης δὲν ἐνοήθη καὶ δὲν ἐξετιμήθη προσηκόντως ὑπὸ πάντων τῶν συγχρό»νων ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ ἠθικῇ ἀξίᾳ, διότι ἡ μεγάλη ἠθικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς τὸ »μὲν ἕνεκα τοῦ ἠθικοῦ ὕψους αὐτῆς ἀπρόσιτος οὖσα εἰς τὸ πνευματικὸν ὄμμα τῶν »πολλῶν δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν εἰκόνα τοῦ ἀνδρός, τὸ δὲ ἑλκύου»σα αὕτη τὸν φθόνον τῶν ὁπωσοῦν νοούντων τὴν ὑπεροχὴν αὐτὴν ἐτύφλωσε μᾶλλον ἢ »ἐφώτισε τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀντιλήψεσι καὶ κρίσεσιν. Οὕτω »δὲ ἐν τῷ Σωκράτει «ἡ τῶν πράξεων καὶ τοῦ βίου ἡλικιώτις ἱστορία φθόνοις καὶ δυσμε»νείαις» κατά τινα ῥῆσιν τοῦ Πλουτάρχου «ἐλυμήνατο καὶ διέστρεψε τὴν ἀλήθειαν», »ἀλλὰ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας δὲν ἐβράδυνε νὰ κατισχύσῃ τοῦ νέφους τῶν παθῶν· δὲν πα»ρῆλθε δὲ πολὺς χρόνος καὶ ὅτε διδασκομένου ἐν τῷ θεάτρῳ Ἀθηνῶν (ἓξ περίπου ἔτη »μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σ.) τοῦ «Παλαμήδους» τοῦ Εὐριπίδου ὁ χορὸς ἔψαλλε τοὺς εἰς »τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος ἐκείνου ἀναφερομένους στίχους «ἐκάνετε, ἐκάνετε τὸν Πάν»σοφον, ὦ Δαναοί, τὰν οὐδὲν ἀλγύνουσαν ἀηδόνα μουσᾶν, τῶν Ἑλλήνων τὸν ἄριστον», ὅλον »τὸ θέατρον ἐμνήσθη τοῦ Σωκράτους καὶ ἀνελύθη εἰς δάκρυα. Λέγεται δὲ ὅτι καὶ οἱ κατη-

»γορήσαντες αὐτοῦ μισούμενοι καὶ καταρώμενοι ὑπὸ πάντων ἀπηγχόνισαν ἑαυτοὺς ὡς »βραδύτερον ὁ Ἰούδας. Μετὰ δύο δὲ γενεὰς ἱδρύθη τῷ Σωκράτει χαλκοῦς ἀνδριάς, ἔργον »Λυσίππου. Καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὸν τέταρτον μ. Χ. αἰῶνα ἐδεί»κνυτο ἐν Ἀθήναις Σωκράτειον, ἤτοι ναὸς τοῦ Σωκράτους ἀποθεουμένου ἢ ἀφηρωιζο»μένου. Ἀλλὰ τὸν διαρκέστατον καὶ καλλιπρεπέστατον ναὸν ἐκτήσατο ὁ Σωκράτης ἐν »τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἀπετέλει ἔκτοτε ἐν »ταῖς πολλαῖς καὶ πολυωνύμοις φιλοσοφικαῖς σχολαῖς τὴν βάσιν πάσης φιλοσοφικῆς δι»δασκαλίας καὶ μελέτης, ἀποτελεῖ δὲ καὶ νῦν ἓν τῶν καλλίστων καὶ διδακτικωτάτων κε»φαλαίων τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς διδασκαλίας τῆς ἀνθρωπότητος»].

Ὁ Σωκράτης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρακτικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος ἐγεννήθη ἐν ἔτει 469. Δὲν ἠσχολήθη δέ, ὡς οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περὶ τὰ μεταφυσικὰ ζητήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός· ἐξ ἐναντίας ἐπρέσβευεν ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν περὶ τοῦτο εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ μόνη λόγου ἀξία φιλοσοφία συνίσταται εἰς τὴν ἔρευναν, τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων καὶ δικαίων. Ὅθεν δὲν ἔπαυεν, ὡς λέγει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ εἷς τῶν χειροτέρων μαθητῶν, ὁ Ξενοφῶν, διαλεγόμενος περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἐξετάζων τί ἐστιν εὐσεβές, τί ἀσεβές· τί καλόν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία· τί ἀνδρεία, τί δειλία· τί πόλις, τίς ὁ τῷ πολίτῃ προσήκων χαρακτήρ· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τίς ὁ πρὸς ἐξάσκησιν τοιαύτης ἀρχῆς ἀπαιτούμενος χαρακτήρ, καὶ ἄλλα παρόμοια ζητήματα. Περιήρχετο δέ, διὰ τῆς θαυμαστῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ τέχνης, εἰς τὰ σωφρονέστατα καὶ χρηστότατα περὶ πάντα ταῦτα συμπεράσματα καὶ διετέλεσε, δι' ἅπαντος τοῦ βίου, τηρῶν ἀπαρασαλεύτως τὰς ἀρχὰς ἃς ἔθετο, ἀναδειχθεὶς ἐγκρατέστατος, ὑπηρετήσας πολλάκις ὡς ὁπλίτης, γενναίως κινδυνεύσας ὑπὲρ τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν καὶ κινδυνεύσας πάλιν διὰ τῆς κατὰ τῶν τριάκοντα ἀντιπολιτεύσεως. Τί λοιπὸν ἐκίνησε τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας; Κατηγορήθη ὅτι δὲν σέβεται τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξεπλήρου ἀκριβέστερον παντὸς ἄλλου τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Κατηγορήθη ὅτι παρεισάγει νέους θεούς· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔλεγεν ἑαυτὸν παροτρυνόμενον καὶ χειραγωγούμενον ὑπὸ θείας τινὸς φωνῆς, ἣν ἐκάλει δαιμόνιον αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ θεία αὕτη φωνή, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ ἡ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἔμπνευσις, δὲν ἠδύνατο σπουδαίως νὰ ὑποληφθῇ ὡς καινή τις θεότης. Κατηγορήθη ὅτι φθείρει τοὺς νέους, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀνεφέροντο οἱ δύο κακοτροπώτεροι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Κριτίας· ἀλλ' οὐδείς ποτε διδάσκαλος κατεδικάσθη διότι δὲν ἀνέδειξε χρηστοὺς καὶ ἐναρέτους ἅπαντας τοὺς μαθητάς. Ὁ φθόνος τῶν ἄλλων σοφιστῶν, οἵτινες ἐκολάκευον, ἀντὶ νὰ πολεμῶσιν ὡς ὁ Σωκράτης, τὰ πάθη τῶν ἀκροατῶν· ἡ κοινὴ πεποίθησις ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο φίλος τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, συνετέλεσαν βεβαίως εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ κυριωτάτη αὐτῆς αἰτία ὑπῆρξεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι τὸ διαλεκτικὸν καὶ ἐρευνητικὸν τοῦ Σωκράτους σύστημα, καίτοι περιοριζόμενον ὑπ' αὐτοῦ εἰς μόνα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ τῶν ἀκροωμένων εἰς τὰ ὑψηλότατα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντὸς ζητήματα καὶ νὰ μὴ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος. Τὸ δὲ δυστύχημα τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, καὶ ἰδίως τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἦτο ὅτι τὸ θρήσκευμα αὐτῶν ἦτο ἀνεπίδεκτον πάσης φιλοσοφικῆς καὶ ἁπλῶς ἠθικῆς ζητήσεως, ὥστε εὑρίσκοντο μεταξὺ τῶν δύο ἐπίσης ὀλεθρίων σκοπέλων· ἢ ν' ἀφήσωσι τὴν φιλοσοφίαν νὰ καταστρέψῃ τὸ

ΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ
(Εἰκὼν Φόϊερμπαχ)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

θρήσκευμα ἤ, ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ θρησκεύματος, νὰ περιορίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἀδιακώλυτον φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Ἐκ τούτου βλέπομεν τὴν εὐφυεστέραν καὶ τὴν μᾶλλον φιλελεύθερον τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἐπανειλημμένως καταδιώξασαν, λόγῳ θρησκευτικῷ, τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν φιλοσόφων· καὶ ἐκ τούτου ἰδίως ἐπῆλθεν ἡ καταδίκη τοῦ Σωκράτους. Ἡ καταδίκη αὕτη ἐγένετο ἐν ἔτει 399· ὁ γέρων φιλόσοφος ἀπέθανε γενναίως καὶ ἀταράχως, μηδεμίαν ἀπαρνηθεὶς τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ θεωρηθεὶς εὐλόγως ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων ὡς εἷς τῶν μεγίστων τῆς ἀληθείας μαρτύρων·

Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους
(Ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν)

διότι ἐπὶ τέλους ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, ἄνευ δὲ τῶν φιλοσοφικῶν ἀγώνων αὐτοῦ τε καί τινων τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὰ πνεύματα δὲν ἤθελον παρασκευασθῆ εἰς τὴν κατάληψιν καὶ παραδοχὴν τῶν ἀληθειῶν τὰς ὁποίας αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια μετά τινας ἑκατονταετηρίδας ηὐδόκησε ν'ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ'οὕτως ἠδύναντο νὰ σκέπτωνται οἱ μεταγενέστεροι, ὄχι ὅμως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοιοῦτο μέλλον τῆς φιλοσοφίας καὶ ὤφειλον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Ὥστε ἡ ἱστορία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κατακρίνῃ αὐτοὺς ἀπολύτως διὰ τὴν αὐστηρότητα μεθ' ἧς ἐπολέμησαν πᾶσαν, ἔστω καὶ πλαγίαν, κατὰ τοῦ θρησκεύματος αὐτῶν προσβολήν. Καὶ ἤδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα.

Δεκαοκτὼ λοιπὸν μῆνες μόλις εἶχον παρέλθει (ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 404 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 403) ἀφ' ἧς ἡ Σπάρτη ἐπέβαλε θριαμβικῶς τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἤδη ἡ ἡγεμονία αὕτη ἔπαθε δύο δεινὰ τραύματα· οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀρχαίων συμμάχων, εἶχον ἀποποιηθῆ νὰ ὑπακούσω-

σιν εἰς τὸν Λύσανδρον, ἡ δὲ μεγίστη τῶν προσκτηθεισῶν νέων πόλεων, ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀπηλλάγη, ἕνεκα τῶν διχονοιῶν τῆς Σπάρτης αὐτῆς, τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ὁ Λύσανδρος εἶχε νομίσει ἀπαραίτητον ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ τῶν Ἀθηναίων ὑποταγή. Ναὶ μὲν καὶ μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς δημοκρατίας αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπαυσαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν ἀπέβη ἤδη ἀμφίβολος καὶ ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Λακεδαιμονίων δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον μετὰ τῆς παραχθείσης ἐνταῦθα νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ὑπέστη καὶ τρίτον τραῦμα, ἔτι καιριώτερον. Εἴπομεν ὅτι ἓν τῶν οὐσιωδεστέρων αὐτῆς πλεονεκτημάτων ἦτο ὅτι δὲν εἶχε κατέναντι αὐτῆς ἀντίπαλον ἐπιτήδειον νὰ συμπυκνώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς δυσηρεστημένους. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἡ πόλις αὕτη περιῆλθεν εἰς πολεμίας πρὸς τοὺς Πέρσας σχέσεις, οἱ δὲ Πέρσαι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν αὐξάνουσαν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων κυριαρχίας, ἐπήγαγον ἐπὶ τέλους τὴν κατάλυσιν αὐτῆς.

Ἐν ἔτει 404 ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Δαρεῖος Β'. Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Παρύσατις, γυνὴ τὰ μάλιστα ἐπιτηδεία καὶ ῥᾳδιοῦργος, ἠγάπα οὐχὶ τὸν πρωτότοκον υἱὸν Ἀρταξέρξην ἀλλὰ τὸν νεώτερον Κῦρον, ὃν εἴδομεν διορισθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡγεμόνα τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλίων καὶ διὰ τῆς πιστῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας συμμαχίας συντελέσαντα οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ὁριστικὸν αὐτῶν θρίαμβον. Εἰς τοῦτον τὸν Κῦρον ἤθελεν ἡ Παρύσατις νὰ μεταβιβάσῃ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ὁ Δαρεῖος Β' ἀπέθανε πρὶν ἢ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον, ὥστε κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Ἀρταξέρξης Β' ὁ ἐπικληθεὶς Μνήμων. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ Κῦρος δὲν παρῄτησε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐνίοτε παρὰ τοῖς Πέρσαις ἰσχυσάσης ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἰδίως εἶχε στηριχθῇ καὶ ὁ Ξέρξης ἄλλοτε, ὅτι ὁ γεννηθεὶς βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς προτιμᾶται τοῦ προηγουμένως γεννηθέντος. Ἔπειτα εἶχε βοηθὸν τὴν μητέρα Παρύσατιν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἤλπιζεν εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συμμάχων, τῶν Λακεδαιμονίων. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δὲ ἀσφαλέστερον, δὲν ἀπεκάλυψε τὰς ἀξιώσεις εἰμὴ ἀφοῦ συνεκρότησεν ἐν τῇ σατραπείᾳ αὐτοῦ ἀποχρῶσαν δύναμιν Ἀλλὰ τὰ βουλεύματα αὐτοῦ δὲν διέφυγον ἐξ ἀρχῆς τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς νίκης, μὴ ὢν ἀσφαλὴς ἐν τῇ Θρακικῇ χερσονήσῳ εἶχε καταφύγει εἰς Φρυγίαν, παρὰ τῷ Φαρναβάζῳ, καί, ἐκεῖθεν παρατηρῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ γινόμενα καὶ ἐννοήσας ἄριστα τί βουλεύεται ὁ Κῦρος, διεκοίνωσε τὰς ὑπονοίας του εἰς τὸν Φαρνάβαζον καὶ ἠθέλησε μάλιστα νὰ μεταβῇ εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ Ἀρταξέρξῃ ἵνα ἀναμιχθῇ πάλιν εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλὰ δὲν προέφθασε νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἡ Σπάρτη, πληροφορηθεῖσα τοὺς νέους αὐτοῦ σκοπούς, ἀπῄτησε παρὰ τοῦ Φαρναβάζου τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός, ὁ δέ, καίτοι διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς φιλοξενίας πρὸς τοῦτον συνδεόμενος, ἀλλὰ φοβηθεὶς νὰ παρακούσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους, παντοδυνάμους τότε ὄντας, ἔπεμψε δολοφόνους, οἵτινες, περικυκλώσαντες τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐφόνευσαν αὐτόν· ὥστε ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέθανεν ἐπαξίως τῆς ζωῆς ἣν ἔζησε, διότι τοσαύτας πράξας ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ προδοσίας κατέλυσε τὸν βίον διὰ προδοσίας τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προστάτου. Ὁ Κῦρος ἐν τούτοις συνεπλήρωσε τὰς προπαρασκευάς. Ἰδίως προσελθὼν εἰς αὐτὸν Κλέαρχος ὁ ἁρμοστὴς τοῦ Βυζαντίου συνέδραμε περὶ τὴν ὅσον οἷόν τε ἄδηλον συλλογὴν τοῦ στρατοῦ, οὖσαν εὐχερεστάτην, διότι ἡ μὲν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀποκατάστασις τῆς εἰρή-

νης ἀφῆκεν ἀργοὺς πολλοὺς φιλοκινδύνους ἄνδρας, ὁ δὲ Κῦρος ηὐπόρει χρημάτων, αἱ δὲ πολλαὶ τῶν κατὰ τὴν 'Ασίαν πόλεων ἀνωμαλίαι παρεῖχον εὐλογοφανεῖς αἰτίας τοῦ ἀθροίζειν πανταχοῦ στρατεύματα. Ὅθεν προφασιζόμενος ὅτι στρατεύει ἐπὶ τοὺς Πισίδας πειρατὰς συνέλεξεν ἅπαντα ταῦτα τὰ στρατεύματα εἰς Σάρδεις· καί, ὁρμήσας ἐκεῖθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 401, προήλασεν εἰς 'Ικόνιον, εἰς Ταρσὸν καὶ 'Ισσόν, ὅπου εὗρε τὸν ναύαρχον Πυθαγόραν σταλέντα ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἀπεφάσισαν τῷόντι νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κύρου, ἐλπίζοντες ὅτι, ἂν ὑπερισχύσῃ, θέλει περιποιήσει εἰς αὐτοὺς ὠφελήματα ἔτι πλείονα τῶν προτέρων. Ὁ ἑλληνικὸς οὗτος στόλος καὶ ἕτερος αἰγυπτιακός, ὡσαύτως εἰς βοήθειαν τοῦ Κύρου ἐλθών, παρημπόδισαν ὁ μὲν τὸν σατράπην τῆς Κιλικίας ὁ δὲ τὸν τῆς Συρίας σατράπην ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν. 700 δὲ λακεδαιμόνιοι ὁπλῖται ὑπὸ τὸν Χειρίσοφον προσετέθησαν εἰς τὸν πεζικὸν στρατὸν τοῦ Κύρου, ὅστις ἔφθασεν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Εὐφράτου, διέβη εἰς τὴν ἀριστερὰν τούτου ὄχθην καὶ ἦλθεν εἰς πεδίον καλούμενον Κούναξα, ὅπου ἐπερίμενεν αὐτὸν ὁ 'Αρταξέρξης. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μαθὼν ἐγκαίρως τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, εἶχε παρασκευάσει στρατόν, ὅστις, ἐὰν δὲν ἔχωσιν ὑπερβολήν τινα τὰ λεγόμενα, ὑπερέβαινε τὰς ἑκατὸν μυριάδας ἀνδρῶν. Ὁ Κῦρος δὲν εἶχε ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο πλῆθος εἰμὴ 10.400 ὁπλίτας καὶ 2.500 πελταστάς,ἐν ὅλοις 12.900 Ἕλληνας παντοδαπούς,Λάκωνας,'Αρκάδας,'Αθηναίους,Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους,'Ασιανοὺς δὲ100.000 καὶ συγκροτηθείσης,κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 401,περὶ Κούναξα μάχης ἔπεσε μὲν ὁ Κῦρος ἐτράπησαν δὲ εἰς φυγὴν τὰ ἀσιανὰ αὐτοῦ στρατεύματα.Μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν ἐν ᾗ ἐτάχθησαν θέσει, καὶ ἔπειτα, ἀποκρούσαντες τὴν περὶ παραδόσεως τῶν ὅπλων ἀπαίτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συντεταγμένοι ὅπως εἶχον καὶ σῴζοντες τὰ ὅπλα καὶ τὴν τιμήν. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀείμνηστος κάθοδος τῶν μυρίων,τὴν ὁποίαν περιέγραψεν ὁ στρατηγήσας αὐτῆς, Ξενοφῶν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγεγραμμένῃ «Κύρου ἀνάβασις».

Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ἐπανῆλθον διὰ τῆς ὁδοῦ ἣν ἠκολούθησαν ἀναβαίνοντες μετὰ τοῦ Κύρου, ἀλλ' ἐπορεύθησαν διὰ τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Μηδίας, τῆς 'Αρμενίας, πρὸς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἵνα ἐκεῖθεν μεταβῶσιν εἰς τὴν Θράκην. Οἱ Πέρσαι, μὴ τολμῶντες νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, προσεποιήθησαν κατ' ἀρχὰς ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ διευκολύνωσι τὴν ἐπιστροφήν των, μέχρις οὗ προσελκύσαντες δι' ἀπάτης τόν τε Κλέαρχον καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν συνέλαβον καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσαν. Ἤλπισαν δὲ ὅτι ὁ στρατός, στερηθεὶς τοιουτοτρόπως τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ἤθελεν ἀπελπισθῇ καὶ παραδώσει τὰ ὅπλα ἢ τοὐλάχιστον διαλυθῇ. 'Αλλὰ δὲν ἤξευρον ἐκ τίνων εὐγενῶν στοιχείων συνέκειντο συνήθως τὰ ἑλληνικὰ τάγματα καὶ ὑπὸ τίνος θαυμαστῆς πειθαρχίας διείποντο. Οἱ μύριοι, πρὸς στιγμὴν μόνον ἐκπλαγέντες, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνελθόντες, ἐξελέξαντο νέους στρατηγούς, ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἕως τότε παρακολουθήσας τὸν στρατὸν ὡς ἁπλοῦς ἐθελοντὴς ἀνέλαβεν ἤδη τὴν πραγματικὴν τῆς καθόδου ἡγεμονίαν,ἧς τὸ ὄνομα μόνον ἔφερεν ὁ σπαρτιάτης Χειρίσοφος. Καὶ κατώρθωσε τῷόντι δι' ἐξαιρέτου καρτερίας καὶ διὰ τακτικῆς ἐπιτηδειότατα μεθηρμοσμένης πρὸς τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις καὶ χώρας νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν εἰς Τραπεζοῦντα ἐν τῷ μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος, ἐν τῷ μέσῳ τόπων ἀγρίων, ἀγνώστων καὶ χιονοσκεπάστων, ἐν τῷ μέσῳ λαῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίων, ἐν τῷ μέσῳ ἀδιακόπων ἐπιβουλῶν καὶ προδοσιῶν τῶν ἐπιτρόπων τῆς περσικῆς κυβερνήσεως, ἄνευ χάρτου γεωγραφικοῦ, ἄνευ μηχανικῶν πρὸς κατασκευὴν γεφυρῶν, ἄνευ οὐδενὸς ἐνὶ λόγῳ βοηθήματος ἐξ ἐκείνων

τὰ ὁποῖα ἔχουσιν οἱ νεώτεροι στρατοί. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεπνέοντο τὰ ἑλληνικὰ ταῦτα τάγματα· τὸ αἴσθημα τοῦτο, εὐλαβῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐκδηλούμενον, ὑπῆρξεν ἓν τῶν κυριωτάτων στηριγμάτων τοῦ στρατοῦ ἐκείνου ἐν ταῖς ποικίλαις καὶ μακραῖς δοκιμασίαις δι' ὧν διῆλθε. Διότι ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα ἐδέησε νὰ πορευθῇ πάλιν, διὰ τῆς Βιθυνίας (1), εἰς Θράκην, ὅπου δὲν ἔφθασεν εἰμὴ ἐντὸς ἑτέρων τεσσάρων μηνῶν. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότερον, καθ' ὅλην τὴν δωδεκάμηνον ταύτην πορείαν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς Κούναξα, καὶ ἀπὸ Κούναξα εἰς Τραπεζοῦντα, καὶ ἀπὸ Τραπεζοῦντα εἰς Θράκην, ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως.

Ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ παρηκολούθησε μετά τινα ἔτη τὸν φίλον αὐτοῦ βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἣν οὗτος ἐπεχείρησε κατὰ τῶν Περσῶν, ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, φίλων τότε γενομένων τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅθεν ἀποκατεστάθη μετέπειτα εἰς κτῆμά τι οὐ μακρὰν τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὁποῖον εἴτε ἠγόρασεν εἴτε παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ὡς δῶρον ἔλαβε καὶ ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Κορίνθῳ, ὅπου βραδύτερον ἔζησε καὶ ὅπου ἀπέθανεν ἐνενηκοντούτης τῷ 455, συνέταξε τὰς πλείστας τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξαιρέτως κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἡ ἡγεμονία ἐκείνη τῆς τῶν μυρίων καθόδου· καθόδου ἐνιαίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολεμικῆς τέχνης. Εὐάριθμος ἀνθρώπων ὅμιλος, εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας ὑπὸ ἑκατὸν μυριάδων βαρβάρων περιεστοιχισμένος, καὶ μηδεμίαν ἔχων παρ' οὐδενὸς νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν, καὶ εὑρεθεὶς αἴφνης ἄνευ ἡγεμόνων, καὶ οὐδὲν ἧττον κατορθώσας, ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας ἀδιακόπως σχεδὸν πορευόμενος καὶ μαχόμενος, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας· ὁποῖον καταπληκτικὸν θέαμα ! Τί δὲ εἶναι πρὸς τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἀντιπαραβαλλομένη ἡ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τοσοῦτο θρυληθεῖσα κάθοδος τοῦ Μορῶ ἀνὰ μέσον τῆς Γερμανίας ; ἢ τί καὶ αὐτὴ ἡ ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἐπιστροφὴ τῶν Γάλλων, ἡ ἐπὶ τέλους εἰς πραλυσίαν καὶ πανωλεθρίαν καταντήσασα ; Καὶ τί λοιπὸν ἔλειπεν ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε τοιούτους στρατιώτας, τοιούτους στρατηγούς τοιαύτην πειθαρχίαν, τοιαύτην ἠθικὴν ὑπεροχήν, ἵνα κυριαρχήσῃ καὶ ὑλικῶς τοῦ κόσμου τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον ἠθικῶς ἐκυριάρχησεν ; Ἀ ! τί ἔλειπεν ; Ἔλειπεν ὅ,τι οὕτω πως ἐξέφρασεν ὁ Ἀριστοτέλης· «τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος.... ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ *δυνάμενον ἄρχειν πάντων μιᾶς τυγχάνον πολιτείας*». Ἔλειπεν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ πολιτικὴ ἑνότης, ἧς ἄνευ, ἐν τῷ πολιτικῷ τῶν ἐθνῶν βίῳ, ματαιοῦνται τὰ θαυμαστότερα τῶν προτερημάτων· ἡ πολιτικὴ ἑνότης, ἣν δὲν ἔπαυσαν ἐπιδιώκοντες οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο ποτὲ νὰ ἐπιτύχωσι κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ἱστορίας αὐτῶν περίοδον οὔτε διὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης οὔτε διὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης. Ἡ ἡγεμονία αὕτη ὀλίγον μετὰ τὴν ἵδρυσιν αὐτῆς ἤρχισεν, ὡς προείπομεν, νὰ ἀκρωτηριάζεται διὰ τῆς παρακοῆς τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Θηβαίων, καὶ διὰ τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Ἀθήναις ὀλιγαρχίας· μετ' οὐ πολὺ δέ, ἕνεκα τῆς συνδρομῆς ἣν παρέσχεν εἰς τὸν Κῦρον καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ

(1) Ἀφοῦ δηλονότι ἀπὸ Τραπεζοῦντος διὰ ξηρᾶς προῆλθον μέχρι Κοτυώρων τῆς Παφλαγονίας, ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ πλοίων ἀναχθέντες ἔφθασαν εἰς Ἡράκλειαν τῆς Βιθυνίας, ὁπόθεν διαιρεθέντες, οἱ μὲν διὰ ξηρᾶς οἱ δὲ διὰ θαλάσσης, ἀφίκοντο εἰς Χρυσόπολιν καὶ εἰς Βυζάντιον.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΜΥΡΙΩΝ

(Κατὰ τὴν Ξενοφῶντος Κύρου ἀνάβασιν)

ΠΟΡΕΙΑ ΜΥΡΙΩΝ

ΤΟ ΠΕΡΣΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

ΣΑΡΜΑΤΑΙ
ΤΑΥΡΙΚΗ
Παντικαπαίον
Θεοδοσία
Ἡράκλεια
ΣΚΥΘΙΚΟΣ ΚΑΥΚΑΣΟΣ
Πιτυοῦς
ΚΕΛΤΟΙ
ΑΥΤΑΡΙΑΤΑΙ
ΙΛΛΥΡΙΟΙ
ΤΡΙΒΑΛΛΟΙ
ΓΕΤΑΙ
Ἴστρος
ΔΑΡΔΑΝΟΙ
ΑΓΡΙΑΝΕΣ
ΔΕΝΘΗΛΗΤΑΙ
Ὀδησσός
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
ΙΒΗΡΙΑ
ΠΑΙΩΝΙΑ
ΘΡΑΚΗ
ΟΔΡΥΣΑΙ
Ἀπολλωνία
Ἐπίδαμνος
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
Πέλλα
ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑ
ΜΑΡΙΑΝΔΥΝΟΙ
ΒΙΘΥΝΙΑ
Ἀστακὸς (ΘΡΑΚΗ)
Σινώπη
Ἀμισός
ΦΑΣΙΑΝΟΙ
Φᾶσις
ΜΟΣΣΥΝΟΙΚΟΙ
ΚΟΛΧΟΙ
ΧΑΛΥΒΕΣ
ΣΚΥΘΗΝΟΙ
ΑΡΜΕΝΙΑ
ΗΠΕΙΡΟΣ
ΙΟΝΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
Ἀμβρακία
ΑΙΓΑΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΛΕΣΒΟΣ
ΧΙΟΣ
Μιτυλήνη
ΜΥΣΙΑ
Ἀτραμύττειον
Πέργαμος
ΛΥΔΙΑ
Σάρδεις
ΦΡΥΓΙΑ
Γόρδιον
ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ
Μάζακα
Καΰστρου πεδίον
Θυμβρίον
Κελαιναί
Τύανα
ΚΑΡΔΟΥΧΟΙ
Μεγαλόπολις
Σπάρτη
ΚΑΡΙΑ
Ἔφεσος
Ἁλικαρνασσός
ΠΙΣΙΔΙΑ
Τελμησσός
Πέργη
Ἀσπενδος
ΛΥΚΙΑ
Φασηλίς
ΚΙΛΙΚΙΑ
Ταρσός
Σόλοι
ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ
ΑΣΣΥΡΙΑ
ΡΟΔΟΣ
Ξάνθος
Κνωσσός
Γόρτυνα
ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ
ΚΥΠΡΟΣ
Σαλαμίς
Ἄραδος
Τρίπολις
Βύβλος
Ἔμεσα
Παλμύρα
ΣΥΡΙΑ
Κορσωτή
Πύλαι
Βαβυλών
Σιδών
Τύρος
Δαμασκός
ΦΟΙΝΙΚΗ
ΕΡΗΜΟΣ
ΑΡΑΒΙΑ
Ἱεροσόλυμα
Μαιουμάς
Γάζα
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ
Κυρήνη
Βάρκα
Ἄζιρις
ΚΥΡΗΝΑΙΚΗ
Παραιτόνιον
Κάνωβος
Πηλούσιον
ΛΙΒΥΑ
Μαρεῶτις
Ἡλιούπολις
Μέμφις
Ἀμμώνιον
ΑΙΓΥΠΤΟΣ
ΝΑΒΑΤΑΙΟΙ
ΕΡΥΘΡΑ ΘΑΛΑΣΣΑ

ΕΚΔΟΤ. ΟΙΚΟΣ „ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ"

ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, προεκάλεσε καθ' ἑαυτῆς ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνον πολέμιον. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν αἱ μόναι ἀφορμαὶ τῆς προσεχοῦς αὐτῆς ἀνατροπῆς. Ναὶ μὲν περὶ τὸ 400 ἔτος ἡ ἡγεμονία αὕτη ἐφαίνετο σῴζουσα ἔτι σχεδὸν ἀκεραίαν τὴν δύναμιν αὐτῆς. Ἅπασαι αἱ νῆσοι καὶ πλεῖσται παραλίαι τοῦ Αἰγαίου ἐτέλουν φόρον εἰς αὐτὴν καὶ κατείχοντο ὑπὸ φρουρῶν καὶ ἁρμοστῶν. Ἁρμοστὴς λακεδαιμόνιος κατεῖχεν ὁμοίως τὴν περὶ Τραχῖνα παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον Ἡράκλειαν κρατῶν εἰς εὐπείθειαν, διὰ τῆς περὶ αὐτὸν φρουρᾶς, ἅπαντα τὰ μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Καὶ ἔτι βορειότερον, ἐν Φαρσάλοις, ἥδρευεν ἁρμοστής, συνέχων τοὺς Θεσσαλούς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐπολιτεύετο κυριαρχικώτερον παρά ποτε, διότι ἐνταῦθα, ἐξαιρέσει μόνον τοῦ Ἄργους, τὸ ὁποῖον διετέλει, ὡς ἄλλοτε, οὐδέτερον, πᾶσαι αἱ ἄλλαι πόλεις ὑπήκουον ἀπροφασίστως εἰς αὐτήν. Ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπέβαλε τὴν θέλησίν της, ὡς ἀπόλυτός τις δέσποινα, εἰς τοὺς Ἠλείους. Οἱ Ἠλεῖοι ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ εἰς τὴν Σπάρτην· ἤδη δὲ αὕτη, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτούς, ἀπήτησεν ἅμα μὲν νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς δαπάνης τοῦ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμου, ἧς καθυστέρουν τὴν καταβολήν, ἅμα δὲ νὰ ἀφήσωσιν αὐτονόμους τὰς περιοίκους αὐτῶν πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἠλεῖοι ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ βασιλεὺς Ἆγις, ἐμβαλὼν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ἀνηλεῶς αὐτὴν δῃώσας ἐπὶ μακρόν, κατηνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καθαιρέσωσι τὰ τείχη, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ νὰ παραιτηθῶσι πάσης κυριαρχικῆς ἀξιώσεως ἐπὶ τῶν τριφυλιακῶν πόλεων. Ὠφελουμένη δὲ ἐκ τοῦ θριαμβικοῦ τούτου ἀξιώματος, ὅπερ ἐκτήσατο κατὰ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐβίασε τότε καὶ τοὺς περιλιπομένους τῶν ἀρχαίων αὐτῆς πολεμίων, τῶν Μεσσηνίων, οἵτινες διὰ τῆς τῶν Ἀθηναίων προστασίας εἶχον ἄλλοτε εὕρει ἄσυλον εἰς Ναύπακτον καὶ εἰς Κεφαλληνίαν, νὰ ἀπέλθωσιν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων τῆς χερσονήσου χωρῶν καὶ νὰ καταφύγωσιν οἱ μὲν εἰς Σικελίαν οἱ δὲ εἰς Κυρήνην.

Νομίσματα τῆς Ἤλιδος

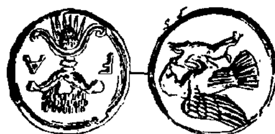
(Κεφαλὴ Ἥρας καὶ ἀετός)

(Ἀετὸς κρατῶν λαγωόν. Νίκη κρατοῦσα στέφανον καὶ καθημένη ἐπὶ τάφου)

(Ζεὺς καὶ ἵππος)

(Ἀετὸς συλλαμβάνων λαγωόν, κεραυνός)

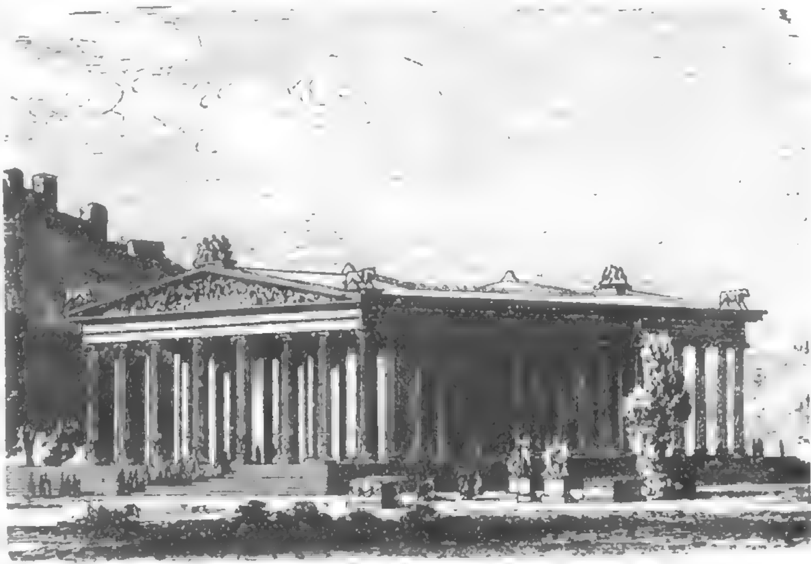
Ἀλλ' ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἐφαίνετο παντοδύναμος ἡ Σπάρτη κατεβιβρώσκετο ἐσωτερικῶς ὑπὸ σκώληκος, ὅστις ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ μαράνῃ καὶ νὰ φθείρῃ τὸ ἄλλοτε τοσούτῳ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο σῶμα. Ἡ μεγάλη ἡγεμονία ἣν κατεσκεύασεν ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς πολίτευμα. Ἵνα κατανοήσωμεν τοῦτο, ἀρκεῖ ν' ἀντιπαραβάλωμεν τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως ταύτης ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου πρὸς τὴν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου κατάστασιν. Κατὰ τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν ἡ Σπάρτη οὐδένα εἶχεν ὑποτελῆ φόρου ὑπήκοον καὶ οὔτε τακτικοὺς ὑπὸ τῶν πολιτῶν αὐτῆς πληρωτέους φόρους, ἐνῷ κατὰ τὴν δευτέραν ὄχι μόνον ὁ Λύσανδρος πα-

ρέδωκεν εἰς αὐτὴν μέγα χρηματικὸν ποσὸν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ὅσον εἶχε περισσεύσει ἀπὸ τῶν δοθέντων ὑπὸ τοῦ Κύρου κεφαλαίων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ἡ Σπάρτη μεγάλα εἰσοδήματα ἀπὸ τῶν φόρων τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐν ἔτει 432 ἦτο βραδεῖα, νωθρὰ μάλιστα, περὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, καὶ ἰδίως ἀπετροπιάζετο πᾶσαν μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπιχείρησιν· ἐν ἔτει δὲ 404 καὶ ἐφεξῆς ἀπέβη ἐπιθετικὴ καὶ πρόθυμος οὐ μόνον τοὺς γείτονας νὰ καταβάλῃ ἀλλὰ καὶ πρὸς πολεμίους πορρωτάτω κειμένους ν' ἀναλαμβάνῃ κατακτητικοὺς ἀγῶνας. Ἐν ἔτει 432 ἔσῳζε τὰ πάτρια ἤθη, ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν οὐ μόνον πρὸς ἀλλοδαποὺς ἀλλὰ καὶ πρὸς Ἕλληνας ἐπιμιξίαν· ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ αὐτῆς σχέσεις ἔλαβον τοσαύτην ἀνάπτυξιν ὥστε ἀπέβησαν τὸ κύριον ἐνασχόλημα τῶν διεπόντων τὰ πράγματα αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν ἡ συρροὴ ξένων εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἡ ἀποδημία Σπαρτιατῶν εἰς ἄλλας χώρας κατέστη διαρκὴς καὶ ἀναπόφευκτος· ἐντεῦθεν ὅμως παρημελήθη ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῆς λυκουργείου πειθαρχίας καὶ ἐξέλιπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ ἀρχαία ὁμαλότης τῶν περιουσιῶν (διότι ἡ φημιζομένη ἰσότης οὐδέποτε, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, ὑπῆρξεν). Οἱ μὲν ἐπιφανέστατοι τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ στρατηγοί, οἱ ναύαρχοι, οἱ ἁρμοσταί, ἐκτήσαντο διὰ καταπιέσεων, δι' ἁρπαγῶν, διὰ δωροδοκιῶν, θησαυροὺς μεγάλους, καὶ προσέλαβον διὰ τῶν πολεμικῶν αὐτῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πολιτικῶν ἀξιωμάτων ἰσχὺν καὶ φιλαρχίαν ὑπέρογκον, οἱ δὲ μικρότεροι πολῖται κατήντησαν νὰ μὴ δύνανται νὰ καταβάλωσιν οὐδὲ τὴν ὡρισμένην εἰς τὰ συσσίτια εἰσφοράν, καὶ οὕτως ἀπέβαλον τὴν ἀπὸ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης ἐξηρτημένην ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Αὕτη δὲ ἡ ριζικὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις παρήγαγεν ἐξ ἀνάγκης ποικίλα ἀτοπήματα· ἔφερεν εἰς μέσον ἄνδρας τῶν ὁποίων ἡ φιλαρχία καὶ ἡ δύναμις ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ πάτριον ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα· περιώρισεν εἰς ὀλιγίστους τὴν χρῆσιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐγέννησεν οὕτω παρὰ τοῖς πολλοῖς δυσαρεσκείας, τόσῳ μᾶλλον δεινοτέρας ὅσῳ ἐπιφθονωτέρα ἦτο ἤδη ἡ ἐνάσκησις τῶν ἀρχῶν· ἐπὶ τέλους δὲ ἔφθειρε τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς σπαρτιατικῆς ἰσχύος, τὴν λυκούργειον πειθαρχίαν. Τὸ τελευταῖον τῶν ἀτοπημάτων τούτων δὲν παρήγαγε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τοὺς ὀλεθρίους αὐτοῦ καρποὺς εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὰ δύο πρῶτα ἀνεφάνησαν ἀμέσως.

Ὁ ἐπιτηδειότερος καὶ ἰσχυρότερος ἀνὴρ ὃν ἀνέδειξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, ὁ Λύσανδρος, εἶχε μὲν περισταλῆ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῶν ἐφόρων καὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλε διὰ τοῦτο τὰς ἀξιώσεις ταύτας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἠκούοντο φωναὶ παροτρύνουσαι αὐτὸν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὑπερέχουσαν ἐν τῇ πατρίδι τάξιν. Ἐνῷ ἐν Σάμῳ ἐψάλλοντο παιᾶνες εἰς τιμὴν τοῦ ἀνδρός· ἐνῷ ὁ Χοιρίλος καὶ ὁ Ἀντίλοχος ἐποίουν ἐγκώμια αὐτοῦ· ἐνῷ ποιητὴς ἕτερος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐξαιρέτως τιμηθείς, ὁ Ἀντίγονος, συνέτασσε τὰ Λυσάνδρεια, ὁ ρήτωρ καὶ σοφιστὴς Κλέων ὁ ἁλικαρνασσεὺς ἔγραφε λόγον δι' οὗ ἀπεδείκνυεν ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέβη ἄξιος τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα πρέπει νὰ προτιμᾶται τῆς νομίμου καταγωγῆς καὶ ὅτι τὸ στέμμα ἔδει νὰ προσενεχθῇ εἰς τὸν ἱκανώτατον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος ἐμελέτησε τῳόντι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ καταβάλῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὄχι διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχεν ἐν Σπάρτῃ ἀπόλυτόν τινα ἐξουσίαν· τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο κυρίως ὑπὸ τῶν ἐφόρων, ἤτοι ὑπὸ τῶν ἐνιαυσιαίων ἐπιτρόπων τοῦ πράγματι κυριαρχοῦντος ὀλιγαρχικοῦ συλλόγου. Ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἤλπισεν εὐλόγως ὅτι, ἔχων ὡς βασιλεὺς αὐτοδικαίως τὸ τῆς στρατηγίας δικαίωμα, ἠδύνατο ν' αὐξήσῃ, νὰ ὀχυρώσῃ καὶ ἀπρόσβλητον νὰ καταστήσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα

ἠγωνίσθη νὰ φέρῃ ἐκ Δελφῶν, ἐκ Δωδώνης καὶ ἐκ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Διὸς Ἄμμωνος χρησμοὺς ἐπιτηδείους νὰ ἐνισχύσωσι τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαντείων τούτων ἐπείσθη νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασιν καταργοῦσαν τοὺς ὑφισταμένους ἐν Σπάρτῃ περὶ τῆς βασιλικῆς διαδοχῆς νόμους· καὶ τότε ὁ Λύσανδρος ἐμηχανεύθη νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ δι' ἑτέρου τινὸς πλαγίου τρόπου.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ δύο τῆς Σπάρτης βασιλεῖς ἦσαν Ἆγις ὁ Ἀρχιδάμου βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 426 μέχρι τοῦ 399, καὶ Παυσανίας ὁ Πλειστοάνακτος, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 394. Ἐκ τούτων ὁ Ἆγις ἀπέθανεν ἓν περίπου ἔτος μετὰ τὴν κατὰ τῆς Ἤλιδος ἐκστρατείαν του, καταλιπὼν ἀπὸ Τιμαίας υἱόν, τὸν Λεωτυχίδην, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ὁποίου πολλαὶ ὑπῆρχον ἀμφιβολίαι. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ διαβιβάσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Ἄγιδος ἀδελφὸν Ἀγησίλαον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄγει καὶ φέρει αὐτὸν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ὁ Ἀγησίλαος ἦτο τότε τεσσαρακοντούτης περίπου· καί, ἐπειδὴ εἶχεν ἀνατραφῇ μηδεμίαν ἔχων προσδοκίαν τοῦ νὰ βασιλεύσῃ ποτέ, ἐνησκήθη ἀκριβέστατα περὶ τὴν σπαρτιατικὴν δίαιταν καὶ πειθαρχίαν. Ἦτο δὲ ἀφελὴς τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἤθη, προσηνὴς πρὸς τοὺς συμπολίτας, εὐπειθὴς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς τούτοις οὐ μόνον μικρὸς τὸ ἀνάστημα ἀλλὰ καὶ ἰσχνὸς καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν. Πάντα ταῦτα ἔφερον τὸν Λύσανδρον νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, ἂν ἐπιτύχῃ νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν βασιλείαν, θέλει κυβερνήσει αὐτὸς ἀντ' αὐτοῦ καὶ δυνηθῇ οὕτω νὰ κορέσῃ τελευταῖον τὴν ἀνεξάντλητον φιλαρχίαν του. Ἀλλ' ἠπατήθη παραδόξως· διότι ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Λυσάνδρου ἀναγορευθεὶς βασιλεύς ἀνεδείχθη εἷς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· στρατηγὸς ἔξοχος, χρημάτων κρείσσων, φιλότιμος καὶ φιλόδοξος ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ὁ Ἀγησίλαος εἶχε βεβαίως τὰ ἐλαττώματά του ἀλλὰ τὰ ἐλαττώματα ἦσαν εὐγενῆ. Εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας σχέσεις λ.χ. διετέλεσεν ἐχθρὸς ἀμεμπτότερος ἢ φίλος· διότι τοὺς ἐχθροὺς ἀδίκως δὲν ἔβλαπτε, χάριν δὲ τῶν φίλων ἔπραττε καὶ τὰ μὴ δίκαια· καὶ τοὺς μὲν ἐχθροὺς ᾐσχύνετο, μὴ τιμῶν κατορθοῦντας, τοὺς δὲ φίλους δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ψέξῃ ἁμαρτάνοντας ἀλλὰ καὶ συνεζημιόνετο μετ' αὐτῶν, ἐνῷ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο

Ὁ ἐν Ἐφέσῳ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος

χρηστότατος. Ὅ,τι ὅμως ἐξαιρέτως θαυμάζομεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον εἶναι τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀνέδειξε κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτοῦ μέρος· καὶ θαυμάζομεν αὐτὸ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, καθάπερ πολλάκις εἴπομεν, ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφὴ ἦτο ἐλάχιστα ἐπιτηδεία νὰ παραγάγῃ καὶ νὰ ὑποθρέψῃ τοιοῦτο πνεῦμα. Ἵνα δὲ ἐν ὀλίγοις χαρακτηρίσωμεν τὸν ἄνδρα ἐπιφέρομεν, ὅτι εἶχεν ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Λυσάνδρου, οὐδεμίαν δὲ τῶν κακιῶν αὐτοῦ, καὶ ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Καλλικρατίδου, ὢν πολὺ τούτου μεγαλοφυέστερος. Ὁ πόλεμος, εἰς ὃν ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη περιπλακῆ πρὸς τοὺς Πέρσας, ἠνέῳξεν αὐτῷ στάδιον ἐνεργείας λαμπρόν· καὶ ἐνταῦθα ἰδίως ἤλπισεν ὁ Λύσανδρος νὰ ἀποβῇ παντοδύναμος, ἀλλὰ ἐνταῦθα μάλιστα ἀπέτυχε. Πρὸ τούτων ὅμως ὁμιλήσωμεν περὶ ἐσωτερικῆς τινος στάσεως ἀφ' ἧς ἐκινδύνευσε τότε ἡ Σπάρτη.

Δὲν εἶχεν εἰσέτι παρέλθει ἐνιαυτὸς ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Ἀγησίλαος, ὅτε προσελθών τις πρὸς τοὺς ἐφόρους κατήγγειλεν ἐπιβουλὴν φοβερὰν κατὰ τοῦ πολιτεύματος τεκταινομένην, καὶ ἀρχηγὸν τοῦ πράγματος τὸν Κινάδωνα. Ὁ Σπαρτιάτης Κινάδων ἦτο νεανίσκος εὔρωστος τὴν ψυχήν, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν ὁμοίων, καὶ ἐνήσκει μὲν τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν πλουσίου τινὸς ἀνδρός, ἦτο μάλιστα, ἕνεκα τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ στρατιωτικῆς γυμνάσεως, κατατεταγμένος ὑπὸ τῶν ἐφόρων εἰς τοὺς λογάδας ἐκείνους νέους, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐσωτερικὴν ἐν τῇ Λακωνικῇ ἀστυνομίαν, ἀλλὰ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωμάτων καὶ τιμῶν ἦτο ἀποκεκλεισμένος, διότι, ὡς προείπομεν, τὰς μεγάλας καὶ εὐπροσόδους ταύτας ὑπηρεσίας ἐλάμβανον ἀποκλειστικῶς ἐν Σπάρτῃ οἱ εὐάριθμοι ἄνδρες, οἵτινες συνεκρότουν τὴν στενὴν αὐτῆς ὀλιγαρχίαν. Ὁ Κινάδων λοιπόν, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι Σπαρτιᾶται ὅσοι ἐστεροῦντο τῶν προνομίων τούτων, δυσανασχετοῦντες ἀπεφάσισαν διὰ συνωμοσίας νὰ μεταβάλωσι τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. «Ὁ Κινάδων, εἶπεν ὁ καταμηνυτὴς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐφόρους, ὁ Κινάδων μὲ ἔφερεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς ἀγορᾶς, εἰπὼν νὰ ἀριθμήσω, πόσοι εἶναι οἱ αὐτόθι εὑρισκόμενοι Σπαρτιᾶται, καὶ ἐγὼ ἀριθμήσας βασιλέα τε καὶ ἐφόρους καὶ γέροντας καὶ ἄλλους ὡς τεσσαράκοντα, ἠρώτησα διατί μὲ εἶπες, ὦ Κινάδων, ν' ἀριθμήσω αὐτούς; Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, διότι τούτους πρέπει νὰ νομίζῃς ὡς πολεμίους· οἱ δὲ ἄλλοι πάντες οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πλείονες ἢ τετρακισχίλιοι, εἶναι φίλοι καὶ σύμμαχοι. Καὶ καθ' ὁδὸν διερχομένων ἡμῶν μὲ ἐπεδείκνυέ που ἕνα, που δύο γέροντας ἢ καί τινας ἰδιοκτήτας τῶν κτημάτων τῆς χώρας, ὡς μόνους ἡμῶν πολεμίους, τοὺς δὲ ἄλλους ἔλεγε συμμάχους». Τότε οἱ ἔφοροι ἠρώτησαν, πόσους νομίζεις τοὺς γινώσκοντας τὴν μελετωμένην πρᾶξιν. «Ὀλίγους, ἀπήντησεν ὁ καταμηνυτής, ἀλλ' ἀρκοῦντας, διότι ἔλεγον ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι, καὶ εἵλωτες καὶ νεοδαμώδεις καὶ ὑπομείονες καὶ περίοικοι, θέλουσι συμπράξει, καθὸ μὴ δυνάμενοι νὰ κρύψωσι τὸ μῖσος αὐτῶν, ἅμα γινομένου λόγου περὶ Σπαρτιατῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐβεβαίουν ὅτι καὶ ὠμοὺς ἤθελον φάγει αὐτούς».

«Ἀλλὰ πόθεν, ἐξηκολούθησαν οἱ ἔφοροι, ἤλπιζεν ὁ Κινάδων ὅτι θέλει προμηθευθῇ ὅπλα;» «Ὁ Κινάδων ἔλεγεν, ἀπεκρίθη ὁ καταμηνυτής, ὅτι οἱ μὲν ἐξ ἡμῶν ἐν τῇ ἐνεργητικῇ ὑπηρεσίᾳ ὄντες, ἔχομεν ὅπλα· πολλὰ δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπάρχουσι ξίφη, μάχαιραι, ὀβελίσκοι, πελέκεις, ἀξῖναι, δρέπανα, χρησιμώτατα εἰς τὸν ἐπαναστάντα ὄχλον. Παρεκτὸς τούτου, πᾶς ὁ ἐργαζόμενος γῆν καὶ ξύλα καὶ λίθους ἔχει παρ' ἑαυτῷ ἐργαλεῖα δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὅπλα, μάλιστα πρὸς πολεμίους ἀόπλους». Ἐρωτηθεὶς ὁ μάρτυς, πότε ὡρίσθη ἡ ἐκτέλεσις τῶν βουλευομένων, ἀπεκρίθη ὅτι δὲν γνωρίζει καὶ ὅτι παρηγγέλθη μόνον νὰ εἶναι παρὼν καὶ ἕτοιμος.

ΘΑΛΑΤΤΑ !.. ΘΑΛΑΤΤΑ !..

(Οἱ στρατιῶται τοῦ Ξενοφῶντος βλέποντες τὸν Πόντον.)

(*Ἔργον Γκράνβιλ Μπαίκερ*)

(Α΄ β΄ 315)

Ὁ καταμηνυτὴς δὲν ἀνέφερεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλα συνωμοτῶν ὀνόματα. Οἱ δὲ ἔφοροι ἐνήργησαν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῖς δραστηριότητος καὶ ἀμειλίχου αὐστηρότητος· συνέλαβον ἀμέσως τὸν Κινάδωνα καί, βασανίσαντες, ἔμαθον ἀπὸ τοῦ στόματός του τὰ ὀνόματα τῶν συνενόχων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ μάντις Τισαμενός· φυλακίσαντες δὲ πάραυτα καὶ τούτους ἐβεβαίωσαν ἔτι μᾶλλον τὰ μελετώμενα δι' ἀντιπαραστάσεως πρὸς τὸν Κινάδωνα. Ἠρώτησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦτον τί βουλόμενος ταῦτα ἐμελέτα, ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, «μηδενὸς ἥττων εἶναι ἐν Λακεδαίμονι». Τότε δέσαντες τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας καὶ τὸν τράχηλον ἐν κλοιῷ περιήγαγον οὕτως εἰς τὴν πόλιν, μαστιγούμενον καὶ κεντούμενον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπραξαν καὶ ὡς πρὸς τοὺς συνενόχους καὶ ἔπειτα ἀπέκτειναν ἅπαντας.

Τοιουτοτρόπως ἀπηλλάγη ἡ Σπάρτη καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου τούτου κινδύνου. Ἀλλ' ἂν ἡ ὀλιγαρχία αὐτῆς ἐπετύγχανεν οὕτω τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἀντιπάλων, ὅσοι εἴτε ἄνωθεν εἴτε κάτωθεν ἠπείλουν αὐτήν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ τὰς συνεπείας τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων καὶ ἰδίως τῆς παραμελήσεως τῶν λυκουργείων θεσμῶν καὶ τῆς περιπλοκῆς εἰς τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, τοῦ ὁποίου ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐν περιλήψει τὰς περιπετείας.

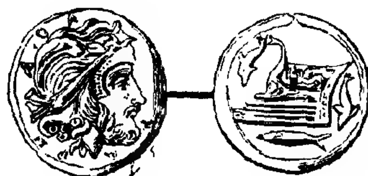
Μετὰ τὴν περὶ Κούναξα νίκην καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὁ Ἀρταξέρξης, βραβεύων τὸν πιστὸν ἀναδειχθέντα Τισσαφέρνην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὰς χώρας τῶν ὁποίων ἦρχε πρότερον ὁ Κῦρος, ὁ δὲ σατράπης οὗτος παρεσκευάσθη ἤδη νὰ τιμωρήσῃ τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, δι' ἣν εἶχον προαποδείξει πρὸς τὸν Κῦρον εὔνοιαν. Τότε αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, οἱ δ' ἔφοροι ἐξαπέστειλαν ἀμέσως, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 400 ἔτους, εἰς βοήθειαν αὐτῶν τὸν Θίμβρωνα, ἄγοντα ὁπλίτας 2000 νεοδαμώδεις (ἤτοι εἵλωτας ἀπελευθερωθέντας) καὶ 4000 ἄλλους πελοποννησίους, ἔτι δὲ 300 ἱππεῖς ἀθηναίους. Ἡ Σπάρτη ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὄχι τόσον κηδομένη περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων ὅσον, διότι, ἐπειδὴ ἔρρηξε τὴν πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα εἰρήνην, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κῦρον συνδρομῆς, ἐφοβεῖτο μήπως ὁ Τισσαφέρνης δὲν ἀρκεσθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κατὰ τὴν ἤπειρον τῆς μικρᾶς Ἀσίας κράτος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιτεθῇ ἔπειτα καὶ κατὰ τῶν νήσων καὶ τῶν ἄλλων παραλίων τῶν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ὑπαγομένων. Καὶ ἔπειτα ἡ πολυθρύλητος τῶν μυρίων κάθοδος παρήγαγε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολλὴν πρὸς τὴν περσικὴν δύναμιν περιφρόνησιν καὶ ἔπειθε πάντας ἤδη ὅτι δὲν εἶναι δύσκολος ἡ κατάλυσις αὐτῆς. Εἶχε δὲ τότε ἐπανέλθει εἰς Θράκην καὶ ὁ τῶν Κυρείων στρατός (ὅπως ἐλέγοντο οἱ μετὰ τοῦ Κύρου ἀναβάντες Ἕλληνες) καὶ ἡνώθη μετὰ τοῦ Θίμβρωνος, ὅστις εὑρέθη οὕτως ἄρχων δυνάμεως ἀξιολόγου. Οὐδὲν ὅμως ἔπραξεν ἀντάξιον τῶν κοινῶν προσδοκιῶν· οὐ μόνον τῆς Λαρίσης δὲν ἠδυνήθη νὰ γίνῃ κύριος ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν πειθαρχίαν ἐτήρησεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀδιακρίτως ἐλήστευον καὶ φίλους καὶ ἐχθρούς. Διὰ τοῦτο ἀνεκλήθη ὁ Θίμβρων καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 399 ἐξαπεστάλη ἕτερος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγός, ὁ Δερκυλλίδας. Ὁ Δερκυλλίδας ἦτο ἄνθρωπος τοσούτῳ πολυμήχανος καὶ πανοῦργος ὥστε ἐπεκαλεῖτο Σίσυφος, ἀπὸ τοῦ μυθολογουμένου ἐκείνου βασιλέως τῆς Κορίνθου, περὶ οὗ ὁ Ὅμηρος λέγει ἐν Ἰλιάδι

. . . . ὁ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν.

Ὁ Δερκυλλίδας εἶχε διατελέσει ἁρμοστὴς ἐν Ἀβύδῳ ἐπὶ Λυσάνδρου ναυαρχοῦντος, καὶ διαβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου κατεδικάσθη τότε ὑπὸ τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν πειθαρχικὴν ποινὴν τοῦ νὰ σταθῇ δημοσίως «τὴν ἀσπίδα ἔχων», ὃ δοκεῖ κηλὶς εἶναι τοῖς

σπουδαίοις Λακεδαιμονίων· ἀταξίας γὰρ ζημίωμά ἐστιν».Ὅθεν ἔχων τὴν ἀρχαίαν ταύτην προσωπικὴν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Φαρναβάζου ὠφελήθη ἤδη ἐκ διενέξεώς τινος μεταξὺ τοῦ σατράπου τούτου καὶ τοῦ Τισσαφέρνους, συνωμολόγησε πρὸς τὸν τελευταῖον ἀνακωχὴν καὶ ἐπέπεσε μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, εἰς 8.000 ἄνδρας συμποσουμένου, εἰς τὴν χώραν τοῦ πρώτου, ἤτοι τὴν καλουμένην Αἰολίδα. Ἐνταῦθα δέ, ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 398, ἐγένετο κύριος τῆς τε Λαρίσης καὶ ὀκτὼ ἄλλων πόλεων, ἐπιτρέψας εἰς αὐτὰς πᾶσαν αὐτονομίαν καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου ἐξασφάλισιν αὐτῶν. Οἱ ἔφοροι εὐχαριστηθέντες διὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα παρέτειναν ἐπὶ ἓν ἕτερον ἔτος τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ· καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἔληξεν ἡ πρὸς τὸν Τισσαφέρνην ἀνακωχή, αἱ δὲ ὑπ' αὐτῶν τελοῦσαι ἑλληνίδες πόλεις δὲν ἔπαυον ἐπικαλούμεναι τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης, ὁ Δερκυλλίδας διετάχθη ἤδη νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἑτέρου ἐκείνου τῶν σατραπῶν, ἐπὶ τὴν Καρίαν. Τότε ὁ Φαρνάβαζος ἑνοῦται μετὰ τοῦ Τισσαφέρνους καὶ ἐλθόντες ἀμφότεροι μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς τὸ Μαιάνδρου πεδίον, εὑρίσκουσι τὸν Δερκυλλίδαν τοσούτῳ ἀπαράσκευον πρὸς μάχην ὥστε, ἂν ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ, ἤθελον πιθανώτατα νικήσει. Ἀλλ' ὁ Τισσαφέρνης πτοηθεὶς πρὸ πάντων τοὺς Κυρείους, τῶν ὁποίων ἐνεθυμεῖτο τὸ μεγαλούργημα καὶ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιτηδειότητος μεθ' ἧς ὁ Δερκυλλίδας κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐκάλυψε τὴν ἀταξίαν τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ἀπέφυγε μὲν τὸν ἀγῶνα συνήνεσε δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ σπονδῶν. Καὶ εἰρήνη μὲν δὲν συνωμολογήθη, διότι, ἐνῷ ὁ Δερκυλλίδας ἀπῄτει τὴν ἐντελῆ αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων, ὁ Τισσαφέρνης καὶ ὁ Φαρνάβαζος ἐπέμενον τἀνάπαλιν εἰς τὴν ἐξ Ἀσίας ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν λακεδαιμονίων ἁρμοστῶν ἀφ' ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων. Συνεφωνήθη ὅμως ἀνακωχὴ ἵνα δοθῇ καιρὸς νὰ ἀναφερθῶσι ταῦτα πάντα εἰς Σπάρτην· καὶ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον περὶ τὰ τέλη τοῦ 397, ἤτοι τριετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ.

Φρυγικὸν νόμισμα τοῦ Φαρναβάζου μὲ ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν

Κεφαλὴ τοῦ Φαρναβάζου φέροντος τὴν περσικὴν τιάραν καὶ πέριξ αὐτῆς ΦΑΡΝΑΒΑ. Πρῷρα πλοίου καὶ δελφῖνες

Τότε βουλευομένων τῶν Σπαρτιατῶν περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τὰς τελευταίας εἰδήσεις εἶπεν ὁ Ἀγησίλαος ἑαυτὸν πρόθυμον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Λυσάνδρου, ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Περσῶν ἀγῶνος, μὴ ζητήσας νὰ δοθῶσιν αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ εἰμὴ μόνον τριάκοντα Σπαρτιᾶται ἐκ τῶν ὁμοίων, ὡς σύμβουλοι, 2000 νεοδαμώδεις καὶ 6000 ὁπλῖται ἐκ τῶν συμμάχων. Ὥστε ἀπεφασίσθη τὸ ἐπιχείρημα, ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἦτο εἷς τῶν τριάκοντα ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ πρόεδρος αὐτῶν, ἤλπισεν ἤδη ὅτι, ὡς τοιοῦτος καὶ ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἐφαντάζετο ὅτι ἔχει ἐπὶ τοῦ Ἀγησιλάου, θέλει ἄρξει αὐτὸς τοῦ ὅλου ἀγῶνος, καὶ ἀσφαλίσει τελευταῖον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ κατορθωμάτων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλάρχων σκοπῶν οὓς πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεδίωκεν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησιλάου, καίτοι οὖσα κατὰ τὸ φαινόμενον οὐδὲν ἄλλο ἢ συνέχεια τῶν δύο πρώτων ἐκστρατειῶν, τοῦ Θίμβρωνος καὶ τοῦ Δερκυλλίδου, ἔλαβεν ὅμως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀλλοῖον ὅλως χαρακτῆρα, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνδρὸς ὅστις ἐπετράπη ἤδη τὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀγῶνα ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀπαλλάξῃ τῆς περ-

σικῆς κυριαρχίας τὰς κατὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἑλληνίδας πόλεις· ἀλλ' ὁ 'Αγησίλαος ἐμελέτησεν ἤδη βούλευμα πολὺ μεγαλύτερον, ἐμελέτησε τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ περσικοῦ κράτους κατάλυσιν, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ κατὰ τοῦτο ὡς ὁ ἀληθὴς πρόδρομος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ 'Αλεξάνδρου. Τὰ πάντα δὲ ἐφαίνοντο συντρέχοντα εἰς τὸ νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ τὴν μεγαλεπήβολον ταύτην προαίρεσιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης, ὁσάκις ἐξεπλήρουν τὸ ἔργον τῶν ἡγεμόνων τῆς 'Ελλάδος, ἠξίουν ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῶν σκήπτρων τοῦ 'Αγαμέμνονος καὶ τοῦ 'Ορέστου, ὥστε ὁ 'Αγησίλαος εὐλόγως ἐξωμοίωσε τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ πρὸς νέον τινὰ τρωικὸν πόλεμον καὶ παρέστησεν αὐτὸ ὡς κοινὸν τῆς ὅλης 'Ελλάδος ἀγῶνα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διηνεκεῖς ἐκείνους ἀσιανοὺς πολεμίους τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Διὰ τοῦτο ἐφιλοτιμήθη καὶ ἀπὸ τῆς Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς νὰ ἐκπλεύσῃ ἐπὶ τὴν 'Ασίαν, ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατεύσαντες ἥρωες. Συνετέλει δὲ εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ πράγματος ἔποψιν καὶ ἡ ἐξαίρετος αὐτοῦ φιλοτιμία καὶ τοῦ Λυσάνδρου ἡ ἀκοίμητος φιλαρχία καὶ ἡ κοινὴ πεποίθησις, ἡ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν μυρίων παραχθεῖσα, ὅτι τὸ περσικὸν κράτος ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ εἰς ἑλληνικά τινα τάγματα, ἔστω καὶ εὐάριθμα, ἀρκεῖ νὰ στρατηγῶνται ὑπὸ ἀνδρὸς ἐπιτηδείου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ καταθλιπτικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα δὲν ἦτο ἐπιτήδειον νὰ παραγάγῃ ἐν 'Ελλάδι τὴν ὁμόνοιαν ἐκείνην ἥτις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἐπιτύχῃ τοσοῦτο μέγα ἔργον καὶ ὅτι ἡ διχοστασία ἀπεκαλύφθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀποποιηθέντων τῶν 'Αθηναίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Θηβαίων νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι καὶ δι' ἐνόπλου δυνάμεως διέκοψαν τὴν θυσίαν ἣν ὁ 'Αγησίλαος ἐτέλει πρὶν ἐκπλεύσῃ, ἐν τῇ κατὰ τὴν χώραν αὐτῶν κειμένῃ Αὐλίδι(¹). Ἡ δὲ Σπάρτη ἔλαβε μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως καὶ ἑτέραν τινὰ δεινὴν ἀγγελίαν. 'Ο ἀθηναῖος ναύαρχος Κόνων, ὃν εἴδομεν διασωθέντα ἐκ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας εἰς Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ, δὲν ἔπαυε τρέφων τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ φανῇ καὶ ἐντεῦθεν χρήσιμος τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Τφόντι δέ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Σαλαμῖνος Εὐαγόρου, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ περσικῇ αὐλῇ μέγα ἰσχύοντος ἕλληνος ἰατροῦ Κτησίου, εἶχεν ἐπιτύχει περὶ τὸ 397 νὰ δοθῶσιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως διαταγαὶ καὶ χρήματα πρὸς κατασκευὴν πολυαρίθμου στόλου ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Κιλικίᾳ, στόλου τοῦ ὁποίου ἡ διεύθυνσις ἔμελλε ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν τὸν Κόνωνα. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ, παραλαβὼν ὅσας εὗρεν ἑτοίμους τριήρεις, τεσσαράκοντα περίπου, ἔπλευσε παρὰ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς 'Ασίας, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Καύνου, παρασκευάζων αὐτόθι τὰ πρὸς πόλεμον. 'Αλλ' ὁ 'Αγησίλαος ἐλπίζων ἴσως διὰ τῶν ἐν 'Ασίᾳ κατορθωμάτων νὰ προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολεμίων τούτων στοιχείων τὰ ὁποῖα ὄπισθεν αὐτοῦ κατέλειπε, δὲν ἀνέστειλεν ὡς ἐξ αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς 'Έφεσον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 396. Φθάσας δὲ αὐτόθι, ἐνῷ διήρκουν ἔτι αἱ μεταξὺ Τισσαφέρνους καὶ Δερκυλλίδου σπονδαὶ καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ σατράπου τίνος ἕνεκα ἦλθεν ἐπανέλαβε τὴν προηγουμένην τοῦ Δερκυλλίδου ἀπαίτησιν περὶ τῆς αὐτονομίας τῶν κατὰ τὴν 'Ασίαν 'Ελλήνων. Εἰς ταῦτα ὁ Τισσαφέρνης ἀπήντησε προτείνων νὰ παραταθῇ ἡ ἀνακωχὴ μέχρις οὗ δυνηθῇ νὰ ὑποβάλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν περσικὴν αὐλήν, προσθεὶς ὅτι ἐλπίζει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰσίαν αὐτῆς ἔκβασιν. Ὅθεν συνωμολογήθη νέα τρίμηνος ἀνακωχή.

(¹) 'Ο 'Αγησίλαος ἀπέπλευσεν ἀπὸ τῆς Αὐλίδος μιμούμενος τὸν 'Αγαμέμνονα, ἵνα δώσῃ τῇ στρατείᾳ αὐτοῦ χαρακτῆρα μεγαλοπρεπῆ πολέμου ἐναντίον τῆς μηδικῆς 'Ασίας, διότι κατὰ τὰς τότε ἰδέας τῶν 'Ελλήνων ὁ μεταξὺ 'Ελλήνων καὶ Περσῶν πόλεμος ἐθεωρεῖτο συνέχεια τοῦ ἀπὸ τῶν τρωικῶν ἀρξαμένου μεγάλου μεταξὺ Εὐρώπης καὶ 'Ασίας πολέμου.

Ἐνῷ δὲ ὁ στρατὸς διετέλει οὕτως ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπρακτῶν ἐν Ἐφέσῳ, ἤρχισεν ὁ Λύσανδρος τὰς ῥᾳδιουργίας αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ πολλὴ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἥν, ἀπὸ τῶν προηγουμένων στρατειῶν, εἶχον πρὸς αὐτὸν ἅπαντες οἱ ἀσιανοὶ Ἕλληνες, πολλὴ δὲ ἡ πεποίθησις ὅτι, αὐτὸς περιποιήσας τὴν βασιλείαν εἰς τὸν Ἀγησίλαον, τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ἔτι ἐγνώριζε τὸν χαρακτῆρα, ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὸν ἄνδρα, ἅπαντες κατήντησαν νὰ θεωρῶσι τὸν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ἐκεῖνον νικητὴν ὡς τὸν πραγματικὸν ἀρχηγὸν καὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐπιχειρήματος. Ὅθεν πολυάριθμοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ ὀπαδοὶ συνέρρευσαν εἰς Ἔφεσον ἵνα χαιρετίσωσι τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ καὶ ὑποβάλωσι ποικίλας αἰτήσεις· ἀδιακόπως δὲ παμπληθὴς ὄχλος ἠκολούθει αὐτὸν θεραπεύων, «ὥστε ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἰδιώτης ἐφαίνετο, ὁ δὲ Λύσανδρος βασιλεύς». Τοῦτο παρώργισε τοὺς τριάκοντα συμβούλους, τοὺς ὁποίους ὁ προϊστάμενος αὐτῶν αὐτογνώμων Λύσανδρος οὐδέποτε συνεβουλεύετο· παρώργισε δὲ καὶ τὸν Ἀγησίλαον αὐτόν, ὅστις ἀπεκάλυψεν αἴφνης δύναμιν βουλήσεως κυριαρχικήν, ἣν οὐδεὶς πώποτε ὑπώπτευε πρότερον παρ' αὐτῷ, καὶ ἤρχισε συστηματικῶς ν' ἀπορρίπτῃ πάσας τὰς διὰ τοῦ Λυσάνδρου ὑποβαλλομένας αἰτήσεις. Ἐντεῦθεν ὁ τελευταῖος οὗτος, ἰδὼν ψευσθείσας ἁπάσας αὐτοῦ τὰς προσδοκίας, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τοὺς φίλους του ὅτι πρέπει ν' ἀποτείνωνται κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν βασιλέα Ἀγησίλαον καὶ ὅτι ἡ μεσολάβησίς του μᾶλλον βλάπτει αὐτοὺς ἢ ὠφελεῖ. Τὸ δὲ καθ' ἑαυτὸν περιωρίσθη εἰς παράπονα καὶ προσελθὼν πρὸς τὸν βασιλέα «ὦ Ἀγησίλαε, εἶπε, μειοῦν μὲν ἄρα σύ γε τοὺς φίλους ἠπίστω».«Ναὶ μὰ Δία, ἀπεκρίθη ὁ Ἀγησίλαος, τούς γε βουλομένους ἐμοῦ μείζους φαίνεσθαι· τοὺς δέ γε αὔξοντας εἰ μὴ ἐπισταίμην ἀντιτιμᾶν, αἰσχυνοίμην ἄν». Καὶ ὁ Λύσανδρος, ὁμολογήσας τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποκρίσεως καὶ ἐπιθυμῶν ἐνταῦθα ν' ἀποφύγῃ τὴν ταπείνωσιν εἰς ἣν περιῆλθε, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἀλλαχοῦ ἀποστολήν τινα. Ὁ δὲ Ἀγησίλαος ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ὁ Λύσανδρος προσήνεγκεν ἀξιόλογον ὑπηρεσίαν, ἀποσπάσας ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου πέρσην τινὰ μεγιστᾶνα, ὀνόματι Σπιθριδάτην, ἀναδειχθέντα χρησιμώτατον εἰς τὸν Ἀγησίλαον, ἰδίως ἕνεκα τοῦ ἱππικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον προσέφερεν εἰς αὐτόν.

Ἐν τούτοις ὁ Τισσαφέρνης, λαβὼν πολλὰ ἐπικουρίας, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἀγησιλάου καὶ πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν τριμηνιαίων σπονδῶν νὰ ἐκχωρήσῃ ἀμέσως ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐπὶ πολέμῳ. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκεν ἀμέσως παραγγελίας ἵνα κινηθῇ ἅπας ὁ στρατὸς πρὸς μεσημβρίαν, καὶ ἄλλα πολλὰ διέταξε τὰ ἐκδηλοῦντα ὅτι ἐμελέτα νὰ διαβῇ τὸν Μαίανδρον καὶ νὰ προσβάλῃ τὸν Τισσαφέρνην ἐν Καρίᾳ, ὅπου συνήθως ἥδρευεν. Ἐνῷ ὅμως ὁ Τισσαφέρνης, ἐκλαμβάνων κατὰ γράμμα τὰς ἀγγελίας ταύτας, ἔσπευδε νὰ συγκεντρώσῃ ἅπαν τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαίανδρον πεδία, ὁ Ἀγησίλαος τρέπεται αἴφνης πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Φρυγίαν κυριεύει πολλὰς ἐνταῦθα πόλεις καὶ κώμας, καὶ ἀθροίζει ἀφθόνους τροφὰς καὶ πολλοὺς δούλους καὶ πλείστην ἄλλην λείαν. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἔδειξε καὶ τὴν ὑπερβολικὴν πρὸς τοὺς φίλους ἐπιείκειαν· διότι, ἐνῷ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο ὅλως πρὸς κτῆσιν χρημάτων ἀδιάφορος, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ θησαυρίσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου, ἐνίοτε καὶ διὰ πάσης ἀδικίας. Πολλάκις ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξῃ καὶ τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν· ἰδίως παραγγείλας τοὺς στρατιώτας νὰ μὴ μεταχειρίζωνται τοὺς αἰχμαλώτους ὡς κακούργους «ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ὄντας φυλάσσειν».

Διαχειμάσας δὲ μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο ἐπιχείρημα εἰς Ἔφεσον, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 396 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 395, ἐνησχολήθη μετὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ στρατοῦ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν συγκρότησιν ἱππικοῦ σώματος

ἀξιολόγου, τοῦ ὁποίου ἔβλεπε τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὸ ἄριστον ἱππικὸν τῶν Περσῶν. Ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον πολεμικὴ ἐν Ἐφέσῳ κίνησις περιγράφεται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτο αὐτόπτης τῶν γεγονότων μάρτυς καὶ τοῦ Ἀγησιλάου συνεργός. «Ἐκ τούτου δὲ παρῆν ὁρᾶν τὰ μὲν γυμνάσια πάντα μεστὰ ἀνδρῶν τῶν γυμναζομένων, τὸν δ' ἱππόδρομον τῶν ἱππαζομένων, τοὺς δ' ἀκοντιστὰς καὶ τοὺς τοξότας μελετῶντας. Ἀξίαν δὲ καὶ ὅλην τὴν πόλιν, ἐν ᾗ ἦν, θέας ἐποίησεν· ἥ τε γὰρ ἀγορὰ ἦν μεστὴ παντοδαπῶν καὶ ἵππων καὶ ὅπλων ὠνίων, οἵ τε χαλκοτύποι καὶ οἱ τέκτονες καὶ οἱ χαλκεῖς καὶ οἱ σκυτοτόμοι καὶ οἱ ζωγράφοι πάντες πολεμικὰ ὅπλα κατεσκεύαζον, ὥστε τὴν πόλιν ὄντως οἴεσθαι πολέμου ἐργαστήριον εἶναι. Ἐπερρώσθη δ' ἄν τις καὶ ἐκεῖνο ἰδών, Ἀγησίλαον μὲν πρῶτον ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους στρατιώτας ἐστεφανωμένους ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἀπιόντας καὶ ἀνατιθέντας τοὺς στεφάνους τῇ Ἀρτέμιδι. Ὅπου γὰρ ἄνδρες θεοὺς μὲν σέβοιντο, τὰ δὲ πολεμικὰ ἀσκοῖεν, πειθαρχεῖν δὲ μελετῷεν, πῶς οὐκ εἰκὸς ἐνταῦθα πάντα μεστὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν εἶναι;».

Ἀρχαία πύλη ἐν Ἐφέσῳ

Ἐν τούτοις πρὶν ἢ ὁ Ἀγησίλαος δυνηθῇ νὰ ἀρχίσῃ ἐν ἔαρι τοῦ 395, τὰ κινήματα αὐτοῦ, εἶχε παρέλθει τὸ πρῶτον τῆς στρατηγίας αὐτοῦ ἔτος, καὶ ἔφθασαν εἰς Ἔφεσον τριάκοντα νέοι σύμβουλοι, οἱ περὶ Ἡριππίδαν, οἱ δὲ παλαιοὶ περὶ Λύσανδρον ἐπέστρεψαν ἀμέσως εἰς Σπάρτην. Ὁ στρατὸς ἦτο ἤδη οὐ μόνον πολυαριθμότερος ἀλλὰ καὶ βέλτιον γεγυμνασμένος καὶ συντεταγμένος ἢ ἐν τῇ προηγουμένῃ στρατείᾳ. Ὁ δ' Ἀγησίλαος ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν διαφόρων αὐτοῦ μοιρῶν εἰς τοὺς ἐμπειροτάτους ἐκ τῶν νέων τριάκοντα, καὶ ἰδίως ἔταξε τὸν μὲν Ξενοκλέα ἐπὶ τοὺς ἱππεῖς, τὸν δὲ Σκύθην ἐπὶ τοὺς νεοδαμώδεις ὁπλίτας, τὸν δὲ Ἡριππίδαν ἐπὶ τοὺς Κυρείους, τὸν δὲ Μίγδωνα ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἀσιανῶν πόλεων στρατιώτας. Καὶ γενομένων τούτων, προανήγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Σάρδεις. Ὁ Τισσαφέρνης, ὅστις ἐν τῇ προτέρᾳ στρατείᾳ ἠπατήθη, πιστεύσας τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀναγγελθέντα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει καὶ νῦν νὰ πιστεύσῃ τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο, ὅτι, ὡς ἄλλοτε, ὁ βασιλεὺς ἄλλα βουλεύεται καὶ ἄλλα λέγει καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ προαίρεσις εἶναι νὰ ὁρμήσῃ ἐπὶ τὴν Καρίαν· ὅθεν ὁ σατράπης ἔπεμψε μὲν ἅπαν αὐτοῦ τὸ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαίανδρον πεδία, συνεκέντρωσε δὲ τὸ πεζικὸν ἔτι μεσημβρινώτερον ἐντὸς τῆς Καρίας αὐτῆς. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον, καὶ πιστεύων καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀγησιλάου, πάντοτε ν' ἀπατᾶται· διότι ταύτην τὴν φορὰν ὁ βασιλεὺς ὥρμησε τῷ ὄντι ὅπως προεῖπε κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Σάρδεις, καὶ εὑρὼν τὴν χώραν ἔρημον προμάχων, ἐπὶ τρεῖς μὲν ἡμέρας ἐλεηλάτησεν αὐτὴν ἀκωλύτως, τὴν δὲ τετάρτην, ἐπελθόντος τελευταῖον τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν, συγκροτεῖται μάχη, καθ' ἣν ὁ βασιλεύς, δι' ἐπιτηδείου συνδυασμοῦ τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ

ἀκαταμαχήτου πεζικοῦ, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους, ὧν πολλοὶ ἐπνίγησαν εἰς τὸν Πακτωλὸν ποταμόν. Ἐλήφθη δὲ καὶ ἅπαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ λεία πλουσιωτάτη ἐν αὐτῷ. Τότε ὁ μέγας βασιλεὺς μαθὼν ὅτι ὁ Τισσαφέρνης ἀνεδείχθη τοσούτῳ ἀδέξιος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ δυνάμεως ἐξέπεμψε διαταγὴν καθαιρέσεως καὶ θανάτου κατ' αὐτοῦ, ὁ δὲ κομιστὴς τῆς διαταγῆς Τιθραύστης, ἐκτελέσας αὐτήν, ἀνέλαβεν ἤδη τὴν κατὰ τὰς χώρας ταύτας περσικὴν ἡγεμονίαν.

Ὁ ναὸς τῆς Κυβέλης ἐν Σάρδεσι

Ὁ Τιθραύστης ἐπολιτεύθη πολὺ ἐπιτηδειότερον τοῦ προκατόχου του, διότι, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπεχείρησε νὰ ὑποθρέψῃ διὰ χρημάτων τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνουσαν δυσμένειαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων κατὰ τῆς Σπάρτης, ἀφ' ἑτέρου διεμήνυσεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον ὅτι παραίτιος τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ὁ ἄπιστος Τισσαφέρνης, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ κυριάρχου, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς εἶναι πρόθυμος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων ἐπὶ μόνῃ τῇ πληρωμῇ τοῦ δασμοῦ τὸν ὁποῖον ἀνέκαθεν ἐπλήρωνον καὶ ὅτι ἑπομένως προσκαλεῖ τὸν Ἀγησίλαον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἀσίας. Ὁ δὲ ἀπήντησεν ὅτι μὴ δυνάμενος ν' ἀποφασίσῃ περὶ τούτου οἴκοθεν θέλει ἐρωτήσει τὰς ἐν Σπάρτῃ ἀρχάς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ ὁ Τιθραύστης ἑξαμηνιαίας ἀνακωχάς, καὶ κατέπεισεν αὐτόν, ἐκχωρήσας ἀπὸ τῆς σατραπείας του, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὴν τοῦ Φαρναβάζου, προσεπιδοὺς καὶ 30 τάλαντα ἵνα χρησιμεύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐκ τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις γίνεται κατάδηλος ἡ ἐσχάτη παραλυσία εἰς ἣν εὑρίσκετο τὸ περσικὸν κράτος, τοῦ ὁποίου οἱ γενικοὶ διοικηταὶ ἐπολιτεύοντο συνήθως ὡς ἂν ἦσαν πολέμιοι πρὸς ἀλλήλους καὶ οὐχὶ λειτουργοὶ τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ αὐτοῦ κυριάρχου.

Ὁ Ἀγησίλαος λοιπὸν ἐξελθὼν ἀπὸ τὰς χώρας τοῦ Τιθραύστου ἐνέβαλε κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 395 εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Φαρνάβαζον τελοῦσαν Φρυγίαν καὶ ἐνταῦθα ἐπόρθησε μὲν τὴν χώραν κατέλαβε δὲ πόλεις πολλάς, τὰς μὲν βίᾳ τὰς δὲ ἑκούσας. Ἔπειτα, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Σπιθριδάτου, ἐπορεύθη καὶ εἰς Παφλαγονίαν, προσέλαβε σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Παφλαγόνων Ὄτυν καὶ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ ἐξηκολούθησε τὸν κατὰ τῆς σατραπείας τοῦ Φαρναβάζου πόλεμον, γενόμενος ἰδίως κύριος τῆς περὶ Δασκύλειον πλουσιωτάτης χώρας, ὅπου ἦσαν καὶ τὰ τοῦ Φαρναβάζου βασίλεια καὶ ὅπου μετ' ὀλίγον συνέλαβεν ἅπαν τοῦ σατράπου τούτου τὸ στρατόπεδον μετὰ πλουσιωτάτης λείας.

Τότε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 394, παρακαλούμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου ὁ Ἀγησίλαος ἐγκατέλιπε τὴν σατραπείαν αὐτοῦ καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἀστυρηνῆς Ἀρτέμιδος, ἐν τῇ λεγομένῃ Αἰολίδι, ἠσχολήθη ἐνταῦθα περὶ τὴν αὔξησιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ῥύθμισιν τῶν κατὰ τὰς ἑλληνίδας πόλεις πραγμάτων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ κατὰ τὸ προσεχὲς θέρος εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἤδη προπαρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ὅτε αἴφνης προσεκλήθη ὑπὸ τῆς Σπάρτης ν' ἀνακάμψῃ εἰς

τὰ ἴδια, διότι μεγάλη καὶ ἐπικίνδυνος εἶχεν ἐκραγῆ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις κατὰ τῆς κυριάρχου ἐκείνης πόλεως.

Ὁ Τιθραύστης, ἅμα ὡς συνωμολόγησε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον τὰς ἑξαμηνιαίας ἀνακωχάς, ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν ρόδιον Τιμοκράτην, ἵνα ὑποθρέψῃ τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης ὑφισταμένην δυσμένειαν καὶ προκαλέσῃ ρῆξίν τινα κατ' αὐτῆς, δοὺς αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ πεντήκοντα τάλαντα ἀργυρίου. Ὁ Τιμοκράτης δὲν συνήντησε πολλὰς δυσκολίας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, διότι, ὡς πολλάκις εἴπομεν, ἡ ἀγέρωχος καὶ καταθλιπτικὴ διαγωγὴ τῆς πόλεως ἐκείνης εἶχε πρὸ καιροῦ προκαλέσει πολλὴν πολλαχοῦ ἀγανάκτησιν. Ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἀγωνισθῆ κατὰ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα ἐπὶ τέλους ὑποκύψωσιν εἰς τὴν σπαρτιατικὴν κυριαρχίαν. Τὸ Ἄργος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν οὐδετερότητα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐδυσφόρει πάντοτε κατὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος τῆς Σπάρτης. Αἱ Ἀθῆναι, καταβληθεῖσαι κατ' ἀρχὰς ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνακτήσασαι τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα· ἤρχισαν νὰ μὴ ὑποτάσσωνται τυφλῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας καὶ νὰ ἐλπίζωσι μάλιστα βελτίωσίν τινα τῆς τύχης αὐτῶν ἀπὸ τῶν φημιζομένων παρασκευῶν τοῦ Κόνωνος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποστασίαν τῶν Ροδίων ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Πρὸ πάντων ὅμως οἱ Θηβαῖοι παρέσχον ἑαυτοὺς προθύμους εἰς τὴν κατ' αὐτῆς συμμαχίαν καὶ ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ρῆξιν, πείσαντες τοὺς ὀπουντίους Λοκροὺς νὰ ἐπιστρατεύσωσι κατά τινος χώρας κατεχομένης μὲν ὑπὸ τῶν Φωκέων ἀμφισβητουμένης δὲ ὑπὸ τῶν Λοκρῶν· διότι ἀντεμβαλόντων τῶν Φωκέων εἰς τὴν Λοκρίδα· οἱ μὲν Βοιωτοὶ βοηθοῦσιν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λοκροὺς οἱ δὲ Φωκεῖς ζητοῦσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἄρχεται οὕτως ἔτι ἀπὸ τοῦ 395 νέος ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος πόλεμος, ὅστις μέχρι τινὸς καλεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ «Βοιωτικὸς πόλεμος».

Οἱ Σπαρτιᾶται, εὐχαρίστως ἐπιλαβόμενοι τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ἵνα ταπεινώσωσιν ἐντελῶς τοὺς Θηβαίους, ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸν Λύσανδρον. Οἱ δὲ Θηβαῖοι ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λησμονήσαντες τὴν ἀρχαίαν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἀντιπάθειαν καὶ ἐνθυμούμενοι μόνον τὴν εὐεργεσίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ Θρασυβούλου παμψηφεὶ ἀπεφάσισαν νὰ δώσωσι τὴν ζητουμένην βοήθειαν. Ἡ βοήθεια αὐτὴ καὶ ἡ ὑπερβολικὴ τοῦ Λυσάνδρου εἰς ἑαυτὸν πεποίθησις ἔσωσαν τότε τοὺς Θηβαίους. Τῷόντι ὁ Λύσανδρος συναγαγὼν τάχιστα στρατὸν ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα φίλων τῆς Σπάρτης ἐθνῶν ἔπραξε τὸ λάθος νὰ μὴ ἀναμείνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐπερχομένου εἰς Ἁλίαρτον μετὰ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ βασιλέως Παυσανίου, ἀλλ' ἐπετέθη μόνος εἰς τὸ τεῖχος τῶν Ἁλιαρτίων· οὐ μόνον δὲ ἀπεκρούσθη ἀλλά, τὸ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ· μεθ' ὃ διεσκεδάσθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ, πρὶν ἢ φθάσῃ ὁ Παυσανίας, ὅστις ἤδη δὲν ἐτόλμησε νὰ προσβάλῃ τοὺς Θηβαίους μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἑνωθῆ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ συνωμολόγησεν ἁπλῶς ἀνακωχὴν διὰ νὰ κηδεύσῃ τοὺς νεκρούς, καὶ ἔπειτα, ἀναχωρήσας ἀμέσως ἐκ τῆς Βοιωτίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐνταῦθα κατηγορήθη διὰ τὴν ἄνανδρον αὐτοῦ διαγωγήν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον καὶ ἔφυγεν εἰς Τεγέαν τῆς Ἀρκαδίας, διεδέξατο δὲ αὐτὸν ὁ υἱός Ἀγησίπολις, ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τοῦ θείου του Ἀριστοδήμου,

Αἱ πρῶται αὗται τῆς Σπάρτης ἀποτυχίαι ἐνεθάρρυνον παραδόξως ἅπαντας τοὺς πολεμίους αὐτῆς· καὶ ἤδη αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Ἄργος συνομολο-

γοῦσιν ἐπίσημον κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων συμμαχίαν, καὶ ἀποφασίζουσι τὴν συγκρότησιν ἐν Κορίνθῳ κοινῆς συνόδου· ὥστε ὁ πόλεμος ὅστις ἤρχισε καλούμενος. «Βοιωτικὸς» ἔλαβε τοὐντεῦθεν τὸ μεγαλύτερον ἐπώνυμον τοῦ «Κορινθιακοῦ πολέμου» μέχρι τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Τῆς δὲ συμμαχίας συμμετέσχον ἀμέσως οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Ἀκαρνᾶνες, οἱ ὀζόλαι Λοκροί, οἱ Ἀμβρακιῶται, οἱ Λευκάδιοι καὶ οἱ τῆς Θράκης Χαλκιδεῖς. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν καὶ διετέλεσαν οἱ πρωτουργοὶ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἡγεμόνες τῆς μεγάλης ταύτης κατὰ τῆς Σπάρτης διαμαρτυρήσεως, τότε κατὰ πρῶτον προκύψαντες ἀπὸ τῆς δευτερευούσης τάξεως ἣν πρότερον ἐπεῖχον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀρχίσαντες νὰ προπαρασκευάζωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἡγεμονίαν ἣν θέλομεν μετ' ὀλίγον ἴδει διαπραχθεῖσαν δι' Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελοπίδου. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τούτους δὲν ἀναφέρονται ἔτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι,ψυχὴ δὲ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ὅλου ἀντισπαρτιατικοῦ φρονήματος ἀναφαίνεται ὁ Ἰσμηνίας, θηβαῖος πλούσιος, ὅστις πρὸ ὀκταετίας μὲν εἶχε συμπράξει μετὰ Θρασυβούλου ὠνομάσθη δὲ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων, ὅτε οὗτοι ἐθανάτωσαν αὐτὸν μετὰ 14 ἔτη, «μεγαλοπράγμων καὶ κακοπράγμων», τιμηθεὶς οὕτω διὰ δύο ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα φαίνονται μὲν δυσσυμβίβαστα πολλάκις ὅμως εἰς δεινοὺς ἀντιπάλους ἀπεδόθησαν καὶ ἰδίως ἐξεσφενδονήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὴν δεκάτην ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα, ὑπὸ τοῦ μοναρχικοῦ Κλάρενδων κατὰ τοῦ δαιμονίου Ὀλιβιέρου Κρόμβελ. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσμηνίας εἶναι ὅστις, συνεπαγόμενος Βοιωτούς τινας καὶ Ἀργείους. κατέβαλε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Βοιωτίας χώρας, ἐκβαλὼν τοὺς λακεδαιμονίους ἁρμοστάς, ἐκ Φαρσάλου, ἐξ Ἡρακλείας, ἐκ Φωκίδος καὶ προσαγαγὼν εἰς τὴν νέαν συμμαχίαν πλείστους μὲν Θεσσαλούς, ἅπαντας δὲ τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Αἰνιᾶνας καὶ τοὺς Ἀθαμᾶνας.

Τούτων δὲ γενομένων κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 395 πρὸς τὸ 394, συνῆλθον οἱ σύμμαχοι κατὰ τὸ ἔαρ εἰς Κόρινθον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συγκροτήσωσι στρατὸν μέγαν, ἵνα καθαιρέσωσιν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Καὶ τότε ἡ Σπάρτη, θεωροῦσα ἑαυτὴν δεινῶς κινδυνεύουσαν, ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον διαταγὴν νὰ δράμῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Πρὶν ὅμως οὗτος ἔτι ἐπανέλθῃ, συνεκροτήθη περὶ Κόρινθον, κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 394, μάχη μεγάλη, καθ' ἣν ὁ Ἀριστόδημος ἄγων 13.500 ὁπλίτας λακεδαιμονίους καὶ ἄλλους πελοποννησίους, 600 ἱππεῖς καὶ 700 τοξότας καὶ σφενδονήτας, καὶ ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς 24,000 ὁπλίτας ἀθηναίους, ἀργείους, βοιωτούς, κορινθίους καὶ εὐβοεῖς καὶ 1550 ἱππεῖς, ἀνεδείχθη μὲν ἐπὶ τέλους νικηφόρος, καὶ ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρχὴν τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε νίκην τοσούτῳ κρίσιμον ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀμέσως γενναῖόν τι καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ περὶ τὴν Κόρινθον αὕτη μάχη ἐγένετο καθ' ὃν περίπου χρόνον ὁ Ἀγησίλαος, λαβὼν τὴν διαταγὴν τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐνῷ ἦτο ἤδη ἕτοιμος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα αὐτῆς, ἠναγκάζετο νὰ ὑπακούσῃ καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ λαμπρὸν τῆς καταλύσεως τοῦ περσικοῦ βασιλείου ὄνειρον(¹).

(¹) Κατὰ τὰ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ εὑρεθέντα ἀποσπάσματα ἀνωνύμου ἱστοριογράφου (ὑποτιθεμένου τοῦ Θεοπόμπου), ὁ Ἀγησίλαος εἶχε προχωρήσει μέχρις Ἅλυος ποταμοῦ καὶ ἦν ἕτοιμος διαβαίνων τὸν ποταμὸν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Καππαδοκίαν.

ΧΑΡΤΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

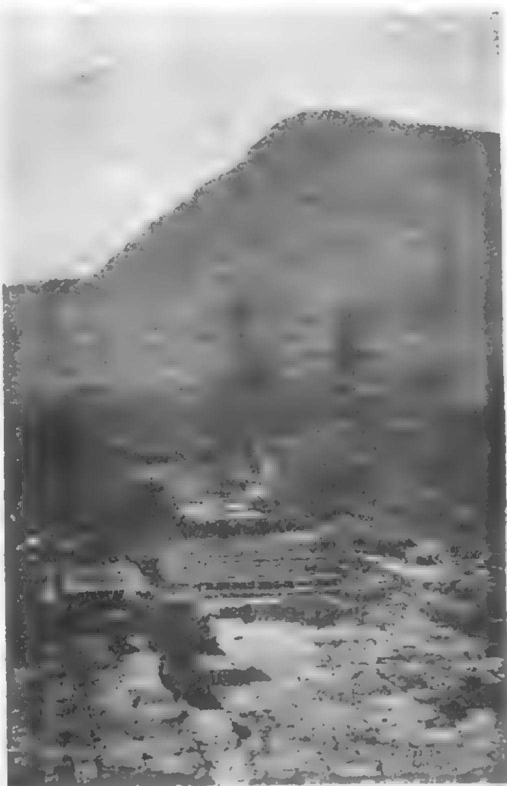
Αἱ τέσσαρες κατὰ τῆς Σπάρτης σύμμαχοι πόλεις (Θῆβαι, Ἄργος, Κόρινθος, Ἀθῆναι.)

395 – 387

ΕΚΔΟΤ. ΟΙΚΟΣ „ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ"

Ἡ περιπέτεια αὕτη τῆς τοῦ Ἀγησιλάου ζωῆς εἶναι βεβαίως μία τῶν θλιβερωτέρων στιγμῶν τῆς ἱστορίας τῶν προπατόρων ἡμῶν· θλιβερὰ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν εἴκοσιν αἰώνων, εἶναι ἀδύνατον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ μὴ συμμερισθῶμεν τὴν ὀργὴν ἣν ᾐσθάνθη ὁ μέγας ἐκεῖνος βασιλεύς, ἰδὼν οὕτως ἀνατρεπόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ βούλευμα. Ἀλλ' ἀπαθέστερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα δυσκόλως θέλομεν ἀποδώσει τὴν εὐθύνην τοῦ κακοῦ εἰς τοὺς κατὰ τῆς Σπάρτης στασιάσαντας Ἕλληνας· ἀληθὴς αὐτοῦ παραίτιος ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ πλημμελὴς βάσις τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἡ πλημμελὴς βάσις τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς αἰτία τοῦ τε πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῶν ὀλεθρίων αὐτοῦ ἀποτελεσμάτων. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἤθελε νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπιδιώκων τὴν αὐτονομίαν τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων ἀνέτρεπε πᾶσαν περὶ ἑνώσεως αὐτῶν ἀπόπειραν. Τοῦτο ὅμως ὄχι διότι τὰ δύο ταῦτα ἦσαν ἀσυμβίβαστα ἀλλὰ διότι, ὡς πολλάκις προείπομεν, οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ὅτι ἡ ἕνωσις τοῦ ὅλου καὶ ἡ τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων αὐτονομία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἰσοπολιτείας. Ὥστε ἀξιοκατάκριτοι δὲν ἦσαν οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν ἕνωσιν, ἤτοι αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη, αἱ Θῆβαι, οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν αὐτονομίαν, ἤτοι ἅπασαι ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἑλληνίδες πόλεις· ἀλλὰ πάντες εἶχον ἄδικον κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐγνώρισαν τὸν τρόπον δι' οὗ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ συνδυασθῶσιν ἀμφότερα τὰ ἀγαθὰ ταῦτα.

Ἐρείπια ἐν Κορίνθῳ καὶ ὁ Ἀκροκόρινθος

Ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα λαβὼν τὴν περὶ ἀνακλήσεως διαταγὴν καὶ πληροφορηθεὶς τοὺς σπουδαίους λόγους τοὺς προκαλέσαντας αὐτήν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, εἰ καὶ μὲ λύπην του, νὰ ὑπακούσῃ. Ὅθεν, ἀφοῦ παρεμύθησε τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θέλει ἐπανέλθει μετὰ τὴν ρύθμισιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, καὶ ἀφοῦ κατέλιπε, πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν, μοῖραν τοῦ στρατοῦ συγκειμένην ἐκ τεσσάρων χιλιάδων ἀνδρῶν, παραλαβὼν αὐτὸς τοὺς ἐκ τῶν ἀσιανῶν πόλεων ὁπλίτας, καὶ τοὺς νεοδαμώδεις καὶ τοὺς Κυρείους, καὶ τοὺς πελταστάς, καὶ τοὺς ἱππεῖς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, βαδίσας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἣν πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ Ξέρξης ἐπερχόμενος κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην δὲν συνήντησε δυσκολίας εἰμὴ ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλ' εὐχερῶς ἐνταῦθα διαλύσας τοὺς θελήσαντας ν' ἀντιστα-

θῶσιν εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ Θεσσαλούς, διῆλθε διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, παρέλαβεν ἐπικούρους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς 'Ορχομενίους, οἵτινες διὰ τὸν ἀρχαῖον κατὰ τῶν Θηβῶν φθόνον εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ ἐπλησίασεν εἰς τὴν Κορώνειαν.

Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες αὐτὸν ἐπερχόμενον, ἀφοῦ κατέλιπον δύναμίν

Ἐρείπια τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Ὀρχομενοῦ

τινα ἀποχρῶσαν πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ περὶ Κόρινθον στρατοπέδου, εἶχον ἐξέλθει ἐγκαίρως εἰς τὴν Στερεὰν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ καὶ καταλάβει τὰ περὶ τὸν Ἑλικῶνα ὑψώματα. Ἐνταῦθα δὲ εἰς τὰ περὶ Κορώνειαν πεδία, τοῦ μὲν Ἀγησιλάου ἐπεξελθόντος ἀπὸ Κηφισοῦ, τῶν δὲ Θηβαίων, Ἀργείων, Ἀθηναίων καὶ ἄλλων συμμάχων καταβάντων ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς τοῦ 394 μάχη «οἵα οὐκ ἄλλη τῶν γ' ἐφ' ἡμῶν», λέγει ὁ αὐτόπτης καὶ εἰδήμων περὶ τὰ τοιαῦτα ἰδίως Ξενοφῶν. Ὁ Ἀγησίλαος καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι κατεῖχον τὴν δεξιὰν πτέρυγα, οἱ Ὀρχομένιοι τὴν ἀριστεράν, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἵσταντο οἱ Κύρειοι καὶ οἱ ἀσιανοὶ ὁπλῖται. Ἀντικρὺ τῶν Ὀρχομενίων, εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον, ἐτάσσοντο οἱ Θηβαῖοι, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν οἱ Ἀργεῖοι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ οἱ λοιποὶ σύμμαχοι. Οἱ δύο στρατοὶ ἐπλησίασαν τηρήσαντες

βαθυτάτην σιγήν, ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς σταδίου ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, πρῶτοι οἱ Θηβαῖοι ἀλαλάξαντες ἐξώρμησαν δρομαῖοι· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀντεξέδραμον καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαον, καὶ οἱ Κύρειοι, καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κέντρου αὐτοῦ. Οἱ Ἀργεῖοι δὲν ἀντέστησαν παντάπασι καὶ ἔφυγον ἀμέσως πρὸς τὸν Ἑλικῶνα· ὑπεχώρησαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ κέντρῳ ἱστάμενοι σύμμαχοι, ὥστε οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαον ἐστεφάνουν ἤδη αὐτὸν ὡς νικητήν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ Θηβαῖοι, διακόψαντες τοὺς Ὀρχομενίους, ἔφθασαν μέχρι τῶν σκευῶν, εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ βασιλεύς, ἐξελίξας τὴν φάλαγγα, προήλασεν ἐπ' αὐτούς, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτοι, ἰδόντες τοὺς συμμάχους αὐτῶν φυγόντας πρὸς τὸν Ἑλικῶνα καὶ συσπειραθέντες, ἐξώρμησαν ἵνα συνενωθῶσι μετ' αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἐγένετο σύρραξις φοβερὰ μεταξὺ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν περὶ τὸν Ἀγησίλαον ὁπλιτῶν. «Καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐωθοῦντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. Καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία παρῆν, οὐ μὴν οὐδὲ σιγή· φωνὴ δέ τις ἦν τοιαύτη οἵαν ὀργή τε καὶ μάχη παράσχοι δ' ἄν». Αὐτὸς ὁ Ἀγησίλαος, καίτοι ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν, ἀλλ' ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἠθικὴν δύναμιν ἥτις εἶναι καθυπερτέρα πάσης ὑλικῆς ρώμης, ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πρώτοις λαμπρότατα καὶ λαβὼν πολλὰ διὰ παντοίων ὅπλων τραύματα καὶ καταπατηθεὶς δὲν ἐσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τὴν αὐταπάρνησιν μεθ' ἧς προεκινδύνευσαν ὑπὲρ αὐτοῦ οἱ πεντήκοντα λογάδες περὶ αὐτὸν σπαρτιᾶται δορυφόροι. Τελευταῖον οἱ Θηβαῖοι κατώρθωσαν νὰ διελάσωσιν, εἰ καὶ μετὰ ἱκανῆς ζημίας, καὶ νὰ προσέλθωσι πρὸς τοὺς περὶ τὸν Ἑλικῶνα Ἀργείους καὶ λοιπούς, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ ἐδέθησαν αἱ πληγαὶ αὐτοῦ, ἀνεκομίσθη ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὴν φάλαγγα, ἵνα δώσῃ τὰς τελευταίας ἑσπερινὰς διαταγάς, διότι ἐπλησίασεν ἤδη ἡ νύξ. Τὴν στιγμὴν ταύτην, προσελάσαντές τινες τῶν ἱππέων, ἀνήγγειλαν ὅτι ὡς ὀγδοήκοντα Θηβαῖοι σὺν ὅπλοις, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῶν ἄλλων συναγωνιστῶν, εἶχον καταφύγει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς· καὶ ἀναγγείλαντες τὸ γεγονὸς τοῦτο οἱ ἱππεῖς ἠρώτησαν τί προστάσσει ὁ βασιλεὺς περὶ τῶν προσφύγων τούτων· ὁ δέ, καίτοι βασανιζόμενος ὑπὸ τραυμάτων πολλῶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν συνήθη μεγαλοφροσύνην, ἀλλὰ εἶπε νὰ σεβασθῶσιν οἱ στρατιῶται τὸ θεῖον, ἀφήνοντες τοὺς φυγάδας νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλωσι· καὶ ἔπειτα διέταξε νά τον περιαγάγωσι καθ' ὅλον τοῦ ἀγῶνος τὸ θέατρον, καὶ παρήγγειλε τὰ περὶ τοῦ δείπνου καὶ περὶ νυκτερινῶν φυλακῶν. Ἡ ὄψις τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἦτο φοβερά. «Ἐπεί γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, λέγει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πραγματείαν, τὴν ἐπιγεγραμμένην «Λόγος εἰς Ἀγησίλαον» (ἧς ὅμως ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται), ἐπεί γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, παρῆν δὴ θεάσασθαι ἔνθα συνέπεσον ἀλλήλοις, τὴν μὲν γῆν αἵματι πεφυρμένην, νεκροὺς δὲ κειμένους φιλίους καὶ πολεμίους μετ' ἀλλήλων, ἀσπίδας δὲ διατεθρυμμένας, δόρατα συντεθραυσμένα, ἐγχειρίδια γυμνὰ κουλεῶν, τὰ μὲν χαμαί, τὰ δ' ἐν σώμασι, τὰ δ' ἔτι μετὰ χειρός». Καὶ ἂν εἰς τὸ θέμα τοῦτο προσθέσωμεν τὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἀνακομιζόμενον βασιλέα, ὅστις, καίτοι βαρέως τετραυματισμένος, ἐπρονόει ἔτι περὶ τῆς τάξεως, περὶ τῆς ἀσφαλείας, περὶ τῆς ἀναπαύσεως τοῦ στρατοῦ, ἔχομεν εἰκόνα πλήρη και δραματικωτάτην ἑνὸς τῶν πεισματωδεστάτων ἀγώνων, τῶν τελειοτάτων στρατῶν καὶ τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀγησίλαος, ἕνεκα τῶν πληγῶν αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τοῦ κατορθώματος. Τὴν ἐπιοῦσαν πρωὶ διέταξε τὸν πολέμαρχον Γῦλιν «παρατάξαι τε τὸ στράτευμα καὶ τρόπαιον ἵστασθαι, καὶ στεφανοῦσθαι πάντας τῷ θεῷ, καὶ τοὺς αὐλητὰς πάντας αὐλεῖν». Μεθ' ὃ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Θηβαίους, κατ' αἴτησίν των, σπονδάς, ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, αὐτὸς δὲ ἀνεκομίσθη εἰς Δελφούς, ὅπου ἐτελοῦντο τότε

τὰ Πύθια. Ἐνταῦθα ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τὴν δεκάτην, ἤτοι τάλαντα ἑκατόν, τῆς λείας τὴν ὁποίαν ἐκτήσατο ἐπὶ τῆς διετοῦς κατὰ τὴν Ἀσίαν στρατείας, καὶ ἔπειτα, ἀπο-

Ἐπιτύμβιον μνημεῖον τοῦ πεσόντος κατὰ τὴν περὶ Κόρινθον μάχην Δεξίλεω, ἐν τῷ Κεραμεικῷ τῶν Ἀθηνῶν

λύσας τοὺς ἄλλους συμμάχους, ἐπανῆλθε μετὰ τῶν Πελοποννησίων, διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς τὰ ἴδια, τυχὼν ἐν Σπάρτῃ εὐγνώμονος καὶ ἐντίμου δεξιώσεως.

Δύο λοιπὸν μεγάλαι μάχαι συνεκροτήθησαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 394 ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἡ μὲν περὶ Κόρινθον ἡ δὲ περὶ Κορώνειαν· καὶ κατ' ἀμφοτέρας μὲν ἐνίκησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι δι' οὐδετέρας δὲ ἐπέτυχον τὸν κύριον αὐτῶν σκοπόν, ἤτοι τὴν ὁλοσχερῆ

τῶν ἀντιπάλων κατατρόπωσιν καὶ τὴν τῆς ὅλης ἡγεμονίας ἀνάκτησιν. Ἐνίκησαν ἐν Κορίνθῳ ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὸ πολὺ ἐξησφάλισαν τότε τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀρχήν· ἐνίκησαν πάλιν ἐν Κορωνείᾳ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπληρώσωσιν οὐδ' ἐνταῦθα τὸ ἔργον αὐτῶν, ἐμβάλλοντες εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικήν· ἐξ ἐναντίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἐγκαταλείποντες τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀντιπάλων. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχῶν, περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τρίτος συνεκροτήθη ἀγών, περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀγὼν ναυτικός, καθ' ὃν ἐντελῶς κατεστράφη ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος.

Εἴδομεν τὰς ναυτικὰς παρασκευὰς τὰς ὁποίας ἐπεχείρησεν ὁ Κόνων διὰ χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ἀνεφέρομεν τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ 395 διαπραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἐκείνου ἀποστασίαν τῶν Ροδίων ἀπὸ τῆς Σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας. Ὁ Κόνων συνήντησεν ἔκτοτε πολλὰς δυσκολίας διὰ τὴν ἀντιζηλίαν, τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν σατραπῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τῆς συμπράξεως τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀγησίλαος, ὢν ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, ἐφρόντισε περὶ τῆς κατασκευῆς πολλῶν νέων τριήρων, ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑπομένου ἔτους εὑρέθη ἔχων στόλον ἰσχυρὸν ἑκατὸν εἴκοσι πλοίων, τοῦ ὁποίου ναύαρχον κατέστησε τὸν ἀδελφὸν τῆς γυναικός του Πείσανδρον. Τελευταῖον ὅμως ὁ Κόνων, προσελθὼν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐξωμάλυνεν ἅπαντα τὰ κωλύματα καὶ ἐπέτυχε νὰ διορισθῇ ὡς συνάρχων αὐτοῦ ὁ Φαρνάβαζος, ὅστις ἦτο προθυμότατος νὰ συμπράξῃ· οὕτω δὲ γενόμενος κύριος τοῦ στόλου ἀπῆλθεν ὁ Κόνων μετὰ ἐνενήκοντα τριήρων εἰς Κνίδον, ὅπου ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος ὑπὸ Πείσανδρον. Ὁ Ξενοφῶν ὁμιλῶν περὶ τοῦ νέου τούτου λέγει αὐτὸν «φιλότιμον μὲν καὶ ἐρρωμένον τὴν ψυχήν, ἀπειρότερον δὲ τοῦ παρασκευάζεσθαι ὡς δεῖ»· πλὴν τούτου, ἡ δύναμις, ἧς ἐστρατήγει, ἦτο, φαίνεται, πολὺ μικροτέρα τῆς ἀντιπάλου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, εὐθὺς ἀρχομένης τῆς μάχης, ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἀσιανοὶ σύμμαχοι. Ὥστε ἐπολέμησε μὲν γενναίως ὁ Πείσανδρος ἀλλ' ἐνικήθη κατὰ κράτος, μὴ δυνηθεὶς νὰ πράξῃ ἄλλο τι εἰμὴ νὰ τιμήσῃ τὴν ἧτταν, πίπτων ἐν τῷ ἀγῶνι ἡρωικῶς, ὅπως προσῆκεν εἰς ἄνδρα σπαρτιάτην καὶ μάλιστα εἰς σπαρτιάτην ἡγεμόνα.

Ἡ ἀξιομνημόνευτος αὕτη περὶ Κνίδον νίκη ἡ κατορθωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κόνωνος ἐκείνου, ὃν εἴδομεν πρὸ ἕνδεκα ἐτῶν μετὰ κόπου διασωθέντα εἰς Κύπρον ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας, ἐπήγαγε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα καὶ ἰδίως τὴν παντελῆ κατάλυσιν τῆς ναυτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίας. Ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἔπλευσαν ἀμέσως, μετὰ τοῦ νικηφόρου στόλου, ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον καὶ πρὸς τὰς ἐπιθαλασσιδίους πόλεις, ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς λακωνικοὺς ἁρμοστὰς καὶ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς Σπάρτης. Διὰ δὲ τὸ κοινὸν κατὰ τῆς πόλεως ταύτης μῖσος, τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπέβη εὐχερές, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ ἀπαιτήσει τοῦ Κόνωνος ὁ Φαρνάβαζος ἐπείσθη νὰ ἐπιτρέψωσιν οὗτοι καὶ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, μήτε στρατὸν ξένον μήτε ξένον διοικητὴν εἰς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπιβάλλοντες. Ἐντεῦθεν πᾶσαι ἐν τῷ ἅμα ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, πλὴν μόνης τῆς Ἀβύδου, ἣν ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ὁ γνωστὸς ἡμῖν Δερκυλλίδας, ὅστις συνέπεσε νὰ εἶναι τότε ἁρμοστὴς αὐτῆς καὶ εἰς ἣν κατέφυγον ἅπαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀσιανῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν πόλεων ἐξωσθέντες ἁρμοσταί.

Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ, ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἐπῆλθον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὰς διαφόρους Κυκλάδας νήσους, κατέλαβον καὶ αὐτὰ τὰ Κύθηρα, ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας καὶ μετὰ ταῦτα ἔπλευσαν, διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, πρὸς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἐνταῦθα εὗρον τοὺς συμμάχους, Κορινθίους, Βοιωτούς, Ἀθηναίους καὶ ἄλλους, ἐξακολουθοῦντας τὸν λεγόμενον Κορινθιακὸν πόλεμον, καθ' ὃν αὐτοὶ μὲν ὁρμητήριον εἶχον τὴν Κόρινθον οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τὴν Σικυῶνα. Ἡ ἐντὸς τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου παρουσία πέρσου σατράπου καὶ στόλου περσικοῦ δεσπόζοντος τῆς περὶ Πελοπόννησον θαλάσσης ἦτο βεβαίως γεγονὸς θλιβερώτατον καὶ παντάπασιν ἀπροσδόκητον μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, μετὰ τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον κατορθώματα, μετὰ τὴν Κιμώνειον εἰρήνην. Ἀλλ' ἡ δυστυχὴς ἀμηχανία εἰς ἣν περιέστη ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, μὴ δυνάμενος νὰ συμβιβάσῃ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἕνωσιν, ἔμελλε νὰ ἐξωθήσῃ αὐτὸν εἰς πολὺ μεγαλυτέρας ἔτι ταπεινώσεις καὶ συμφοράς.

Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου, ἔργον τοῦ Πραξιτέλους (Βατικανόν)

Ὁ Φαρνάβαζος ἦλθεν εἰς φιλικοὺς λόγους πρὸς τοὺς συμμάχους, ὑπέσχετο πᾶσαν παρὰ βασιλέως συνδρομὴν καὶ κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς ἱκανὰ χρήματα· μεθ' ὃ ἀπεφάσισε νὰ ἀποπλεύσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ τότε ὁ Κόνων παρέστησεν αὐτῷ ὅτι, ἐὰν θέλῃ νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, δέον νὰ ἐπιτρέψῃ ἤδη τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηναίων· ὁ δέ, ὅστις πρὸ πάντων ἐμίσει τοὺς Λακεδαιμονίους δι' ὅσας εἶχε πάθει παρὰ Ἀγησιλάου συμφοράς, συνήνεσε προθύμως καὶ εἰς τοῦτο, καὶ ἀναχωρήσας οὐ μόνον τὸν στόλον κατέλιπεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κόνωνος ἀλλὰ καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν αὐτῷ παρέσχε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων. Ὅθεν ἐν ἔτει 393 κατέπλευσεν ὁ Κόνων εἰς Πειραιᾶ καὶ ηὐτύχησε ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους καὶ νὰ ἴδῃ ἀνυψούμενα αὖθις τὰ τείχη ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐν ἔτει 404 τοσούτῳ πανηγυρικῶς εἶχον κατεδαφισθῆ ὑπὸ τῶν ἀμειλίχων τῆς πόλεως πολεμίων. Τὸ δὲ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι γείτονες οἱ τότε ἐν χοροῖς καὶ αὐλοῖς συμμετασχόντες τῆς καταλύσεως τῶν τειχῶν ἤδη μετὰ τῆς αὐτῆς ἀγαλλιάσεως συνεπελάβοντο τῆς τῶν αὐτῶν τειχῶν ἀνοικοδομήσεως· τοσοῦτον ὁλοσχερὴς αἰσθημάτων ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν. Καὶ δὲν ἠνωρθώθησαν μὲν τότε εἰμὴ τὰ δύο μακρὰ σκέλη, τὰ ὁποῖα κατ' εὐθεῖαν συνέδεον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Πειραιῶς, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ τρίτον τεῖχος τὸ λεγόμενον φαληρικόν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπαραίτητον εἰς ἀσφάλειαν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, ὥστε ὁ Κόνων εὐλόγως ὑπέλαβε τὸ συντελεσθὲν τοῦ ἔργου μέρος ὡς ἀποχρῶν καὶ εὐλόγως ἐπανηγύρισε τὸ κατόρθωμα διὰ πολυτελοῦς θυσίας καὶ ἑορτῆς. Ἀνέθηκε δὲ εἰς

μνήμην τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ Κνίδον νίκης, ἐν τῇ ἀκροπόλει, στέφανον χρυσοῦν, καὶ κατεσκεύασεν ἐν Πειραιεῖ ναὸν τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης, ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων οὐ μόνον ἐπὶ στήλης ἀνέγραψε ψήφισμα διαιωνίζων τὰ μεγαλουργήματα τοῦ Κόνωνος ἀλλὰ καὶ ἀνδριάντα εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἤγειρεν.

Τούτων γενομένων, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐφαίνετο ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχαίαν ὄψιν· ἐν ἔτει μὲν 403, ἀνεκτήσατο, διὰ Θρασυβούλου τὸ πάτριον πολίτευμα, ἤδη δέ, διὰ Κόνωνος, ἀνῳκοδόμησε τὰ μακρὰ τείχη. Ἀλλὰ τὴν ἰσχὺν τῶν πολιτειῶν δὲν ἀποτελοῦσι τύποι τῶν πολιτευμάτων ἢ ὀχυρώματα. Αἱ πολιτεῖαι ἀκμάζουσι πρὸ πάντων διὰ τῆς ἠθικῆς τῶν πολιτῶν δυνάμεως, ἡ δὲ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἀθηναίων, ἐξασθενήσασα ἀφ' ἧς τὸ πολίτευμα ἠχρειώθη, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε μαραινομένη διά τε τῆς μακρᾶς ἀπολαύσεως τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν καὶ διὰ τῶν ἀδιαλείπτων στάσεων καὶ διὰ τῶν ἀδιακόπων πολέμων. Ἀπόδειξις τῆς παρακμῆς ταύτης καταφανὴς εἶναι ὅτι εἰς τὰς δύο περὶ Κόρινθον καὶ περὶ Κορώνειαν μάχας οἱ ὁπλῖται τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπεδείξαντο τὴν προτέραν δεξιότητα καὶ καρτερίαν, ἡ δὲ τιμὴ τῶν συμμάχων, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς ἀγῶνας τούτους, διεσώθη κυρίως ὑπὸ τῶν Θηβαίων ὁπλιτῶν. Ὥστε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἠδυνήθη μὲν ν' ἀνορθώσῃ τὸ πολίτευμα, ν' ἀνορθώσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἶχε πλέον τὰ ἠθικὰ προσόντα δι' ὧν ἤκμασέ ποτε, δὲν ἦτο πεπρωμένον ν' ἀνακτήσῃ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν καὶ ἡγεμονίαν. Καὶ ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης, διατί νεώτεραι πολιτεῖαι, παθοῦσαι ἠθικὰς ἀλλοιώσεις καὶ ὑλικὰς συμφορὰς ἀναλόγους τῶν ὅσας ἔπαθεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακύψωσι καὶ ἐνίοτε ἔτι μείζονες ἢ πρότερον ν' ἀναδειχθῶσιν, αἱ δ' Ἀθῆναι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Κίμωνος οὐδέποτε πλέον ἀνεβίωσαν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ἀπαντᾷ εἰς μόνας τὰς Ἀθήνας ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς ἀρχαίας πολιτείας ἕνεκα τῆς δουλείας ἥτις ἐπεκράτει εἰς αὐτάς. Τῳόντι αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν μερίδα καὶ ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τοῦ νεωτέρου κόσμου τάξεις, οἱ δὲ δοῦλοι, οἱ παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος ἐσαεὶ ἀπεστερημένοι, ἐπεῖχον τὸν τόπον τοῦ σημερινοῦ, μεγάλου τῶν ἐθνῶν πλήθους. Ἀλλ' αἱ νεώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, παντοῦ καὶ πάντοτε, διὰ τῆς μακροχρονίου ἀπολαύσεως ὅλων τῶν προσηρτημένων εἰς αὐτὰς ἀγαθῶν φύσει ῥέπουσι πρὸς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν δι' ὧν ποτε προήχθησαν ὑπὲρ τὸν κοινὸν ὅμιλον. Καὶ ὁσάκις τοῦτο συμβῇ ἡ πολιτεία μαραίνεται. Ἀλλ' εἰς τὸν νεώτερον κόσμον ὁ μαρασμὸς δύναται νὰ μὴ εἶναι διηνεκής, διότι αἱ κατώτεραι τάξεις, οὖσαι ἐλεύθεραι, ἔρχονται εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς ἐκλύσεως τῶν ἀνωτέρων καὶ πολλάκις δίδουσι νέαν καὶ πλείονα ζωὴν εἰς τὴν πολιτείαν· ὅπως συνέβη ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ὅμως κόσμον τὸ ἀναπληρωτικὸν τοῦτο κεφάλαιον δὲν ὑπῆρχε, διότι, ὡς προείπομεν, οἱ δοῦλοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντικαταστήσωσι ποτὲ τοὺς ἐλευθέρους. Ἅμα λοιπὸν οἱ ἐλεύθεροι ἀπέβαλλον τὰς ἀρετὰς δι' ὧν ἤκμασαν, ἡ πολιτεία διὰ παντὸς ἐφθείρετο· καὶ τοῦτο τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ, ἐπειδὴ αἱ πολιτεῖαι ἦσαν μικραὶ καὶ συνέκειντο ἐξ εὐαρίθμων πολιτῶν, οἱ δὲ πόλεμοι διηνεκεῖς, οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι πολῖται καὶ ὑλικῶς ἐμειοῦντο ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων. Μήπως ἡ Σπάρτη, ἥτις, ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν 8.000 πολιτῶν, δὲν κατήντησε περὶ τὰ τέλη τῆς 4 νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ 1000, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ εἰμὴ 700, ἐξ ὧν 100 μόνον ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ πολιτεία συγκειμένη ἐξ 100 ἢ καὶ 700 πολιτῶν; Ἂν δὲ τῶν Ἀθηναίων τὸ πλῆθος οὐδέποτε τοσοῦ-

τον ἠλαττώθη, τοῦτο συνέβη διότι, ἕνεκα τῆς εὐκολίας ἥτις ἐπεκράτει ἐνταῦθα περὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τοῦ μετοίκου καταστάσεως εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ ἰσοτελοῦς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ξένων, ὑπὸ μιγάδων, οἵτινες ὅμως πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ Ἀθηναῖοι.

Ἀλλ' ἂν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀνυψωθῇ αὖθις μέχρι τοῦ σημείου τῆς δόξης καὶ δυνάμεως εἰς ὃ ἄλλοτε εἶχε προαχθῆ, ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν αὐτῆς, συνδυαζομένη μάλιστα μεθ'ὅλων τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ ἀνὰ χεῖρας πολέμου, ἦτο γεγονὸς ἐπιτήδειον νὰ καταπλήξῃ τὴν Σπάρτην. Ἡ ναυτικὴ αὐτῆς ἡγεμονία εἶχε καταλυθῆ διὰ τῆς περὶ Κνίδον πανωλεθρίας· διὰ δὲ τῆς συμμαχίας τοῦ Κόνωνος μετὰ τῶν Περσῶν ὁ πρῶτος ἠδύνατο νὰ διατηρῇ στόλον ὅστις οὐ μόνον ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Αἰγαίου ἐξέβαλε τοὺς Λακεδαιμονίους ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἐκυριάρχει. Ναὶ μὲν κατὰ ξηρὰν οἱ Σπαρτιᾶται ἀνεδείχθησαν νικηφόροι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Κορωνείᾳ· οὐ μόνον ὅμως αἱ δύο αὗται νῖκαι ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητοι ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιᾶται ἔπαθον καὶ κατὰ ξηρὰν ἧτταν ἀξιομνημόνευτον.

Εἴδομεν ὅτι ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει περὶ Κόρινθον καὶ Σικυῶνα διεξαγόμενος. Ἐνταῦθα ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἀθηναῖος Ἰφικράτης, ὅστις ἔμελλε ν' ἀναδειχθῇ εἷς τῶν ὀνομαστῶν στρατηγῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἂν καὶ κατὰ δυστυχίαν ὄχι ἄρχων τῶν ἰδίων συμπολιτῶν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτιστον τῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὁπλῖται τῆς πόλεως, ἤτοι οἱ ἔγκριτοι αὐτῆς πολῖται, οἱ δι' ἀποχρώσης ἀσκήσεως ἐπὶ τούτῳ ἐκ νεότητος παρασκευαζόμενοι καὶ διὰ πολλῆς προθυμίας ἐν τῇ ὡρίμῳ ἡλικίᾳ ἐπιτελοῦντες τὰ στρατιωτικὰ αὐτῶν καθήκοντα· ἀλλ' ἤδη διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸν βίον, εἰς τὰς ἕξεις, εἰς τὸ φρονήματα ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἤρχισε νὰ παραμελῆται ἡ ἐκπλήρωσις τῶν σπουδαίων ἐκείνων καθηκόντων. Οἱ μὲν νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν, οἱ δὲ μικρὸν ἐκείνων πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους καὶ ἄλλας τοιαύτας ἀσωτίας, ἐν γένει δὲ ὁ δῆμος πλειότερον ἐνησχολεῖτο εἰς τὰς κοινὰς ἑστιάσεις καὶ κρεανομίας ἢ περὶ τὴν διάσωσιν τῆς τιμῆς καὶ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως. Καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου ἅπαντες οἱ πολῖται ἢ ἀπέφευγον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἤ, καὶ ἂν ὑπηρέτουν,δὲν εἶχον ὅμως πλέον τὰ ἀρχαῖα προτερήματα τῆς ἀσκήσεως, τῆς πειθαρχίας, τῆς ἀνδρείας, τῆς φιλοτιμίας, ἠναγκάσθη ἡ πόλις νὰ συντηρῇ, παρεκτὸς τῶν ὁπλιτῶν, καὶ πολλοὺς μισθοφόρους, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνεστῶτος πολέμου οἱ μισθοφόροι ἀπετέλεσαν τὸ ἄριστον τῆς δυνάμεως αὐτῆς μέρος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἰφικράτους καθυπέβαλεν αὐτοὺς εἰς αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ ἐτελειοποίησεν ἐπιτηδείως τόν τε ὁπλισμὸν καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς πελταστάς. Ἡ πέλτη ἦτο ἀσπὶς μικρὰ καὶ ἐλαφρά, τὴν ὁποίαν ἔφερον κατ' ἀρχὰς οἱ Θρᾷκες, παρέλαβον δὲ παρ' αὐτῶν μετέπειτα καὶ οἱ Ἕλληνες, ὀνομάσαντες πελταστὰς τοὺς φέροντας τὸ ὅπλον τοῦτο στρατιώτας. Οἱ πελτασταὶ οὗτοι, καίτοι ἦσαν ὡπλισμένοι πλειότερον τῶν ψιλῶν μαχητῶν,δὲν εἶχον ἀποβῆ πολὺ χρήσιμοι εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ πέλτη δυσκόλως ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν βαρεῖαν ἑλληνικὴν ἀσπίδα. Ἀλλά, ἂν ἡ πέλτη ἦτο πέρα τοῦ δέοντος ἐλαφρά, ἡ ἑλληνικὴ ἀσπὶς ἦτο τοσοῦτον ὀγκώδης ὥστε ἡ δι' αὐτῆς ὡπλισμένη φάλαγξ ἀπέβαινεν ἀναγκαίως σφόδρα δυσκίνητος. Τοῦτο παρατηρήσας ὁ Ἰφικράτης ἀπεφάσισε νὰ ὁπλίσῃ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ διὰ τῆς θρᾳκικῆς πέλτης, ἀλλὰ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς δι' ἑτέρων τινῶν πλεονεκτημάτων. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατέστησε κατὰ τὸ ἥμισυ μακρό-

Η ΚΕΦΑΛΗ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ

('Εθνικὸν Μουσεῖον 'Αθηνῶν)

τερα τά τε ἐλαφρὰ δόρατα καὶ τὰ βραχέα ξίφη τὰ ὁποῖα ἔφερον οἱ πελτασταί· καὶ ἐνταὐτῷ ἐπενόησαν ὑποδήματά τινα τῶν στρατιωτῶν εὔλυτα καὶ κοῦφα, τὰ ἀπ' ἐκείνου «Ἰφικρατίδας ὑποδέσεις» ὀνομασθέντα, καταστήσας οὕτω τοὺς πελταστὰς αὐτοῦ ἐπιτηδειοτέρους ἢ ἄλλοτε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, διὰ τῶν νέων ἀκοντίων καὶ τῶν ξιφῶν· ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἦσαν τὰ μάλιστα εὐκίνητοι καὶ ἤδη ηὔξησε τὸ προτέρημα αὐτῶν τοῦτο διὰ τῶν νέων ὑποδέσεων, προδήλως ἀπέβησαν πολὺ τῶν ὁπλιτῶν δεξιώτεροι εἴς τινας εἰδικὰς περιστάσεις. Διότι, ἂν οἱ ὁπλῖται διετήρησαν τὴν ὑπεροχὴν εἰς τοὺς ἐν πεδίοις ὁμαλοῖς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας, οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους κατίσχυον αὐτῶν ὁσάκις προέκειτο νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ πολεμίου ἢ νὰ κυκλώσωσιν αὐτὸν ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὴν ἧτταν, ἰδίως ἐν χωρίοις ἀνωμάλοις. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰφικράτης πολλάκις ἤδη ἔτρεψε περὶ Σικυῶνα τοὺς τῶν Λακεδαιμονίων συμμάχους καὶ ηὐδοκίμησεν εἰς διαφόρους κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν ἐπιδρομάς· δὲν εἶχεν ὅμως ἔτι ἀγωνισθῆ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους αὐτούς, οἵτινες τούτου ἕνεκα γαυριῶντες ἐνέπαιζον τοὺς συμμάχους λέγοντες ὅτι φοβοῦνται τοὺς πελταστὰς «ὥσπερ μορμῶνας παιδάρια». Ἀλλ' ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὸν σαρκασμὸν τοῦτον.

Τὴν ἡγεμονίαν τοῦ περὶ Κόρινθον ἀγῶνος εἶχεν ἀναλάβει αὖθις ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ὢν κύριος τοῦ Λεχαίου, τοῦ Κρομμυῶνος καὶ τοῦ Σιδοῦντος, ἐπέτυχε, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἢ Μάϊον τοῦ 392, νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Πείραιον καὶ τὴν Οἰνόην, οὐ μόνον πλείστην πορισθεὶς λείαν καὶ πλείστους λαβὼν αἰχμαλώτους ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ πανταχόθεν ἤδη ἀποκλείσας τὴν Κόρινθον καὶ διακόψας τὴν μετὰ τῆς Βοιωτίας συγκοινωνίαν της. Τοσοῦτο δὲ ἐκ τούτου ἐξεπλάγησαν οἱ σύμμαχοι, ὥστε ἔπεμψαν ἅπαντες καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι πρέσβεις πρὸς αὐτὸν περὶ εἰρήνης. Ὁ δέ, πνέων ὑπέρμετρον μῖσος ἐξαιρέτως κατὰ τῶν Θηβαίων, ἐφιλοτιμήθη νὰ ταπεινώσῃ αὐτούς, καί, προσελθόντας, ἐπροσποιήθη ὅτι δὲν τοὺς βλέπει, ἐνῷ εἶχον ἤδη πλησιάσει πολύ. Οὕτω δὲ μεγαλοφρονῶν καὶ εὐχαριστούμενος περὶ τὴν ταπείνωσιν τῶν νενικημένων ἀντιπάλων ἐκάθητο ὁ Ἀγησίλαος ἐντός τινος περὶ τὸν λιμένα κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος ἔχων ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους ἐν συνοδίᾳ τῶν λακεδαιμονίων ὁπλιτῶν διερχομένους ἐθεώρει μετ' ἀπορίας καὶ τὸ ἐνταῦθα συρρεῦσαν πλῆθος, ὅτε αἴφνης προσήλασεν ἱππεύς, τοῦ ὁποίου ὁ ἵππος ἦτο ἱδρῶτι περίρρυτος. Ὑπὸ πολλῶν ἐρωτώμενος τίνα φέρει ἀγγελίαν οὐδενὶ ἀπεκρίνατο, ἀλλὰ σπεύσας πρὸς τὸν Ἀγησίλαον καὶ ρίψας ἑαυτὸν κάτω ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ προσδραμὼν ἐλάλησε σκυθρωπός. Ὁ βασιλεὺς ἅμα ἀκούσας ἀνεπήδησεν εὐθὺς ἐκ τῆς ἕδρας καὶ ἔλαβε τὸ δόρυ καὶ διέταξε τὸν κήρυκα νὰ καλέσῃ τοὺς πολεμάρχας, τοὺς πεντηκοντῆρας καὶ τοὺς ξεναγούς. Συνδραμόντας δὲ διέταξεν αὐτοὺς νὰ τὸν παρακολουθήσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς, μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς φρουρῶν καὶ παρήγγειλεν ὅλα τὰ λοιπὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα ἔτι δὲν εἶχον γευματίσει, νὰ φάγωσι τάχιστα ὅ,τι ἠδύναντο καὶ νὰ τρέξωσιν ὁμοίως κατόπιν αὐτοῦ. Μεθ' ὃ ἀνεχώρησεν ὡς ἀστραπή. Ἀλλὰ μόλις εἶχε προχωρήσει ὀλίγον καὶ τρεῖς ἕτεροι πάλιν ἱππεῖς προσελάσαντες ἀνήγγειλαν ὅτι τὰ πάντα εἶχον τελειώσει. Τότε διέταξε νὰ θέσωσι τὰ ὅπλα καὶ ἀναπαύσας ὀλίγον χρόνον τὸν στρατὸν ἀπήγαγεν αὐτὸν ὀπίσω τεθλιμμένος.

Θλιβερὰ τῳόντι ἦτο ἡ εἴδησις, ἥτις ὡς ἀμείλιχός τις νέμεσις διέκοψε τοὺς θριαμβικοὺς διαλογισμοὺς τοῦ Ἀγησιλάου· οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους εἶχον νικήσει καὶ ἐξολοθρεύσει ὁλόκληρον Λακεδαιμονίων μόραν. Οἱ ἀμυκλαῖοι ὁπλῖται εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ Λεχαίου ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ τελέσωσι τὴν μεγάλην αὐτῶν πανήγυριν, τὰ Ὑακίνθια. Ἡ ὁδὸς ἣν ἔμελλον ν' ἀκολουθήσωσι, βαδίζοντες ἀπὸ Λεχαίου εἰς

Σικυῶνα, διήρχετο ἀμέσως ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κορίνθου, ὥστε ὁ ἐν Λεχαίῳ πολέμαρχος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ συνοδεύσῃ αὐτοὺς μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τεταγμένης μόρας, ἑξακοσίων ὁπλιτῶν, ἔτι δὲ καὶ μετὰ μόρας ἱππικοῦ ἄδηλον ἐκ πόσων ἀνδρῶν συγκειμένης. Ἀφοῦ δὲ διῆλθον ἔμπροσθεν τῆς Κορίνθου καὶ ἔφθασαν εἰς χῶρόν τινα ἀπέ-

Ἡ ὁδὸς ἀπὸ Κορίνθου πρὸς τὸ Λέχαιον

χοντα εἴκοσιν ἢ τριάκοντα στάδια ἀπὸ Σικυῶνος, ὁ πολέμαρχος ἐνόμισεν ὅτι παρῆλθε πᾶς κίνδυνος καὶ ἀφήσας αὐτοὺς ἤρχισε νὰ ἐπιστρέφῃ μετὰ τῆς μόρας τῶν ὁπλιτῶν εἰς Λέχαιον, διατάξας ὅμως τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ ἤ, καθὼς ἔλεγον οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὸν ἱππαρμοστήν, νὰ ἐξακολουθήσῃ προπέμπων τοὺς Ἀμυκλαίους ἕως ὅτου οὗτοι ἤθελον ἐπιθυμήσει τοῦτο, καὶ ἔπειτα στρέψας πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν.

Ὁ πολέμαρχος, ὅστις ἐφοβήθη μήπως οἱ Ἀμυκλαῖοι προσβληθῶσι κατὰ τὴν πλησίον τῆς Κορίνθου διάβασιν αὐτῶν, καὶ τούτου ἕνεκα εἶχε συνοδεύσει αὐτούς, δὲν ἐφαντάζετο ποτὲ ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ τρέξῃ τοιοῦτόν τινα κίνδυνον ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀγομένη μόρα 600 ὁπλιτῶν. Ἐντούτοις ὁ Ἰφικράτης ἀφῆκε μὲν ὁλόκληρον τὸ σῶμα νὰ περάσῃ ἀπρόσβλητον, ἀλλ' ἤδη θεωρῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Κορίνθου τοὺς 600 ὁπλίτας ἐπιστρέφοντας ἄνευ ἱππικοῦ καὶ ψιλῶν ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῶν. Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον καὶ ὁπλῖται ἀθηναῖοι, ὧν ἐστρατήγει Καλλίας ὁ Ἱππονίκου, καὶ τὸ φυσικώτερον ἦτο ὁπλῖται κατὰ ὁπλιτῶν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν· ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης προετίμησε νὰ διαπράξῃ τὸ τόλμημα διὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ μὲν Καλλίας παρέταξε τοὺς ὁπλίτας οὐ μακρὰν τῆς πόλεως, ὁ δὲ Ἰφικράτης λαβὼν τοὺς πελταστὰς ἐπετέθη κατὰ τῆς μόρας ἐκ πλαγίου καὶ ὄπισθεν. Πλησιάσας μέχρι βολῆς ἀκοντίου ἔρριψεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν ἀκοντίων καὶ βελῶν, δι' ὧν ἐπληγώθησαν καὶ ἐφονεύθησαν πολλοί, μάλιστα ἀπὸ τοῦ μέρους τὸ ὁποῖον δὲν προεφυλάττετο ὑπὸ τῶν ἀσπίδων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ

σταθῶσι, καὶ ἀποπέμψας εἰς Λέχαιον τοὺς τραυματίας παρήγγειλε «τὰ δέκα ἀφ' ἥβης» νὰ ἀποδιώξωσι τοὺς ἐπιτιθεμένους. Τὰ «δέκα ἀφ' ἥβης» ἦσαν οἱ νεώτεροι ὁπλῖται, οἱ ἀπὸ 18 μέχρις 28 ἐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι οὗτοι ὁπλῖται φορτωμένοι βαρείας ἀσπίδας δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσι τοὺς ἐλαφροτέρους πολεμίους, ἐπιτηδειοτάτους ὄντας πρὸς ὑποχώρησιν. Ἅμα δὲ μετὰ τὴν ματαίαν ἐκείνην δίωξιν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν στρέψαντες καὶ οἱ πελτασταὶ ἐπανέλαβον τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐφόνευσαν 9 ἕως 10 ὁπλίτας. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός, ἀλλὰ τότε ἐπανέλαβον οἱ πελτασταὶ τὴν προσβολὴν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ σταθῇ καὶ πάλιν· παρήγγειλε δὲ ἤδη οὗτος «τὰ πεντεκαίδεκα ἀφ' ἥβης», ὅ ἐστι τοὺς ἀπὸ 18 μέχρι 33 ἐτῶν ὁπλίτας, νὰ ἐξορμήσωσιν ἵνα ἀποκρούσωσι τοὺς πελταστάς. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ὑπῆρξεν ὅμοιον τοῦ προτέρου· διώκοντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσι τοὺς διωκομένους, καὶ ἅμα ἠθέλησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς τάξεις, ἀπέβαλον τοὺς γενναιοτέρους τῶν ὁπλιτῶν. Τοιουτοτρόπως ἐξηκολούθησεν ἡ παράδοξος αὕτη μάχη, καθ' ἣν οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔπιπτον καὶ ἠθύμουν, οἱ δὲ πελτασταὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνθαρρυνόμενοι ὀξύτερον ἐπετίθεντο. Τὸ ἤδη καταφθάσαν ἱππικὸν παρέσχεν ἀναψυχήν τινα εἰς τὴν κακῶς πάσχουσαν μόραν. Ἀλλὰ τὸ λακωνικὸν ἱππικὸν δὲν εἶχέ ποτε πολλὴν ἀξίαν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ πλειότερον τῶν νεωτέρων ὁπλιτῶν, ὥστε δὲν ἀνεχαίτισε τὴν δίωξιν. Τελευταῖον, ἀφοῦ ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί, οἱ δὲ περιλιπόμενοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, κατώρθωσεν ὁ πολέμαρχος νὰ φθάσῃ εἰς ὕψωμά τι ἀπέχον τῆς μὲν θαλάσσης ὡς δύο στάδια, τοῦ δὲ Λεχαίου ὡς δεκαὲξ ἢ δεκαεπτά. Ἐνταῦθα ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ὑπὸ τῶν πελταστῶν προσβαλλόμενοι, ἀλλ' εἶδον καὶ τοὺς ὁπλίτας τοῦ Καλλίου ἐπερχομένους· ὅθεν ἀπελπισθέντες ἤδη ἐτράπησαν τῇδε κἀκεῖσε εἰς φυγήν, οἱ μὲν πρὸς τὸ Λέχαιον, ὅπου ἔφθασαν ὀλίγοι τινὲς μετὰ τῶν ἱππέων, οἱ δὲ πρὸς τὴν πλησιεστέραν παραλίαν, ὅπου προσῆλθον ἐκ Λεχαίου ἀκάτιά τινα εἰς διάσωσιν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ ἀκαταπόνητοι πελτασταὶ δὲν ἔπαυσαν διώκοντες τοὺς ἐσπαρμένους ὁπλίτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτο συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν τῆς δυστυχοῦς μόρας, ὥστε ἐκ τῶν ἑξακοσίων αὐτῆς ἀνδρῶν εὐάριθμοι ἐπέζησαν.

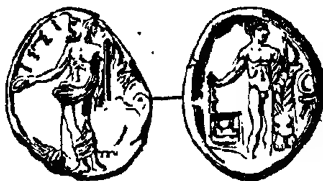
Αὕτη ἦτο ἡ συμφορὰ τῆς ὁποίας τὰς διαφόρους περιπετείας ἐκόμισαν οἱ ἀλληλοδιαδόχως ἐκπεμφθέντες πρὸς τὸν βασιλέα ἱππεῖς, καὶ ἥτις ἐπήγαγε τοσοῦτο παράδοξον ἀλλοίωσιν εἰς τὸ κατὰ τὴν πρωίαν ἐκείνην θριαμβικὸν ἔτι τοῦ Ἀγησιλάου ἀξίωμα. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ σύμμαχοι οὐδένα ἐποίησαν πλέον περὶ εἰρήνης λόγον· καὶ ἔδειξαν μὲν οἱ Σπαρτιᾶται κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν φρόνημα, διότι, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, οἱ υἱοί, οἱ πατέρες, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῶν πεσόντων, «ὥσπερ νικηφόροι, λαμπροὶ καὶ ἀγαλλόμενοι τῷ *οἰκείῳ πάθει περιῄεσαν*», ἀλλ' ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἔκτοτε οὐ μόνον οὐδὲν γενναῖον περὶ Κόρινθον διέπραξαν, ἀλλ' ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἐπανῆλθεν οἴκοι, ὁ δ' Ἰφικράτης ἀνέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Κόρινθον ἐπικαίρων χωρίων.

Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἥτις εἶχεν ἀποβάλει τὴν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίαν, ἥτις εἶχεν ἐξωσθῇ καὶ ἀπὸ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, κατήντησεν ἤδη νὰ φοβῆται μήπως ἐπὶ τέλους δὲν δυνηθῇ νὰ διατηρήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Τοὐλάχιστον ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνακτήσῃ δι' οἰκείων δυνάμεων τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, μάλιστα ἐνόσῳ οἱ ἀντίπαλοι εἶχον σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Καὶ ἔπειτα ἡ παράτασις τοῦ πολέμου τούτου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου πολέμου, δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς Σπάρτης «ὡς τὸν Ἀγησίλαον αὔξοντος καὶ ποιοῦν-

τος ἐνδοξότατον καὶ μέγιστον», λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Ὅθεν ἐν ἔτει 392, ἤτοι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ἡ περὶ Κόρινθον συμφορά, ἀπεφάσισε ν' ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας μετὰ τῶν Ἀθηναίων, Θηβαίων καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων, καὶ παρεκτὸς τούτου νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἴδιον αὐτῆς σύμμαχον. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν σπαρτιάτην Ἀνταλκίδαν, ἄνδρα φημιζόμενον μὲν ἐπὶ πανουργίᾳ, ὅστις ὅμως δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ ἀνάγκην πολλῆς τέχνης ἵνα ἐπιτύχῃ ὅ,τι ἐπέτυχεν, εἰς ἀνταλλαγὴν τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ἡ Σπάρτη ἐφάνη πρόθυμος νὰ κάμῃ. Πρὸ πάντων ὁ Ἀνταλκίδας προέτεινεν, ἐννοεῖται, τὴν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας παράδοσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν ἀσιανὴν ἤπειρον Ἑλλήνων. Ἡ Σπάρτη εἶχε πράξει τοῦτο καὶ ἄλλοτε, εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις, ὥστε οὐδεμίαν εἶχε τύψιν συνειδότος, νῦν, ὅτε ἐκινδύνευεν αὐτὴ νὰ θυσιάσῃ πάλιν τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους Ἕλληνας. Ἀλλ' ἡ θυσία αὕτη ἤρκει, ἵνα ἀποσπάσῃ τὸν μέγαν βασιλέα ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν ἀντιπάλων, δὲν ἤρκει ὅμως καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν σύμμαχον αὐτῆς, ἐνόσῳ ἡ Σπάρτη ἐπεζήτει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἡγεμονίας· διότι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐνεθυμεῖτο ὅτι ἡ πρώτη τῆς ἡγεμονίας ταύτης πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία καὶ δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπάνοδον καταστάσεως πραγμάτων δυναμένης νὰ ἐπιφέρῃ νέους ὁμοίους κατὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ κινδύνους. Τοῦτο ἐνόησαν ἐκ προοιμίου οἱ Σπαρτιᾶται καὶ διὰ τοῦτο παρήγγειλαν τὸν Ἀνταλκίδαν νὰ προτείνῃ, δεύτερον, ὄχι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνίδες πόλεις, καὶ μικραὶ καὶ μεγάλαι, θέλουσιν ἀφεθῇ αὐτόνομοι. Ἡ τοιαύτη τῆς παρούσης κρίσεως λύσις συνέφερε τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Συνέφερεν εἰς τὸν βασιλέα, διότι ἡ ἀπόλυτος αὐτονομία ἑκάστης ἑλληνίδος πόλεως ἐσήμαινε τὴν ἔλλειψιν πάσης πολιτικῆς ἑνότητος, ὅ ἐστι τὴν ἐξασθένησιν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Συνέφερε δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, διότι ἐπανερχομένης οὕτω τῆς Ἑλλάδος εἰς ἣν ἦτο πρὸ τῶν Μηδικῶν κατάστασιν, δηλαδὴ περιοριζομένων τῶν Ἀθηναίων εἰς μόνην τὴν Ἀττικήν, τῶν Θηβαίων εἰς μόνας τὰς Θήβας καὶ οὕτω καθεξῆς, οἱ Λακεδαιμόνιοι, καθὸ ἄρχοντες τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας, χωρῶν τὰς ὁποίας ἔμελλον νὰ διατηρήσωσι διότι ἀνέκαθεν κατεῖχον, καθὸ ἄρχοντες ἐν ἄλλαις λέξεσι τῶν δύο πέμπτων τῆς Πελοποννήσου, ἔμελλον νὰ εἶναι τὸ ἰσχυρότερον τῆς Ἑλλάδος κράτος. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη πρότασις τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς τοὺς Πέρσας συνεπήγετο ἀπαραιτήτως καὶ τρίτην, τὴν πρότασιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμμαχίας, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς δευτέρας προτάσεως· διότι δὲν ἦτο φυσικὸν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Κορίνθιοι καὶ ἄλλαι μεγάλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις νὰ ὑποκύψωσιν οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς ὅρους αὐτούς· οἱ Ἀθηναῖοι λ.χ. ἤλπιζον ἤδη τὴν ἀνάκτησιν, ἂν ὄχι τῆς προτέρας αὐτῶν ἡγεμονίας, τοὐλάχιστον μέρος αὐτῆς· οἱ Θηβαῖοι ἠξίουν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βοιωτίας, καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἔπρεπεν ἄρα νὰ καταναγκασθῶσιν εἰς τὸ νὰ παραιτήσωσι τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις· καὶ ἐπειδὴ ἡ πεῖρα τῶν τριῶν τελευταίων ἐτῶν, 394, 393, 392, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ ἁπάντων ἐδέησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν βασιλέα νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτῆς ἐπὶ τούτῳ.

Αὗται ἦσαν αἱ περιβόητοι τοῦ Ἀνταλκίδου προτάσεις, προτάσεις ὅσον ἐνδέχεται συμφέρουσαι εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν· δι' αὐτῶν οὗτος ἀνελάμβανε διὰ μιᾶς τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἔβλεπε τὴν Ἑλλάδα καθιεροῦσαν τὴν ὀλεθρίαν ἀρχήν, ὅτι δὲν θέλει ποτὲ πλέον νὰ ἑνωθῇ εἰς ἓν κράτος, καί, τὸ πάντων λαμπρότερον, ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸν ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὅ ἐστιν ἀνεγνωρίζετο οὗτος διαιτητής, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν ἀπόλυτος κύριος τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη

ἦτο ἡ ἀποστροφὴ τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ὥστε ἐδέησε νὰ παρέλθωσι πέντε περίπου ἔτη πρὶν ἢ πεισθῇ νὰ παραδεχθῇ τοὺς ὅρους ἐκείνους. Ὁ Ἀνταλκίδας, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀσίαν, εὗρε σατράπην τῆς Ἰωνίας οὐχὶ πλέον τὸν Τιθραύστην ἀλλὰ τὸν Τιρίβαζον, ὅστις τὸ καθ' ἑαυτὸν οὔτε πάθος τι εἶχε κατὰ τῆς Σπάρτης οὔτε ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς, ὅπως ὁ προκάτοχος. Ἐξηκολούθει ὅμως ἄρχων τῆς γείτονος σατραπείας Δασκυλείου ὁ Φαρνάβαζος, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ὅσα παρὰ Σπαρτιατῶν ἔπαθε· κατέφθασαν δὲ καὶ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβαίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Ἀργείων, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀθηναῖος Κόνων, οἵτινες ἐνίσχυσαν τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης διάθεσιν τοῦ Φαρναβάζου· καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρταξέρξης ἀπετροπιάζετο, ὡς προείπομεν, πᾶσαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσιν· ὅθεν ὁ Τιρίβαζος, καίτοι ἦτο προθυμότατος νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς προτάσεις τοῦ Ἀνταλκίδου, δὲν ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παραδοχὴν αὐτῶν. Τὰ δὲ ἐπελθόντα γεγονότα μαρτυροῦσιν αὖθις τὴν ἀλλόκοτον παραλυσίαν ἥτις ἐπεκράτει εἰς τὸ περσικὸν βασίλειον. Ἐνῷ ἡ αὐλὴ ἀπέκρουε τὸν Ἀνταλκίδαν, ὁ Τιρίβαζος ὑπεστήριζεν αὐτὸν κρυφίως διὰ χρημάτων καὶ ἔβλαψε καιρίως τοὺς Ἀθηναίους φυλακίσας τὸν Κόνωνα, ὅστις περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀπέθανεν εἴτε ἐν τῇ φυλακῇ, εἴτε κατ' ἄλλους, ἐν Κύπρῳ, ὅπου ἠδυνήθη νὰ διασωθῇ. Ἀφ' ἑτέρου, ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Τιριβάζου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ προσωρινὸς αὐτοῦ ἀναπληρωτὴς Στρούθας, φίλος ὢν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἐξηκολούθησε δραστηρίως τὰς κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐχθροπραξίας καὶ κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτῶν τὸν ἐξ Ἐφέσου κατ' αὐτοῦ ὁρμήσαντα, καθ' ἣν περίπτωσιν ἔπεσε καὶ ὁ ἡγεμὼν τοῦ στρατοῦ τούτου Θρίμβων (1). Οἱ δ' Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν θαλασσοκρατοῦντες διὰ Θρασυβούλου· καὶ ἐδολοφονήθη μὲν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 389 ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνήρ, ἐνῷ εἰσέπραττεν εἰσφοράς τινας εἰς τὰ παράλια τῆς Παμφυλίας, ἀλλ' ὁ σταλεὶς ἀντ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων Ἰφικράτης, διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων, ἠσφάλισε τὴν περὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον κυριαρχίαν αὐτῶν.

Νόμισμα τοῦ Τιριβάζου με ἐπιγραφὴν ἑλληνικήν
(Ἀπόλλων καὶ ΙΣΣΙ(κόν). Τὸ νόμισμα ἐκόπη ὅτε ὁ Τιρίβαζος ἦτο σατράπης Ἀρμενίας· ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως Ἡρακλῆς κρατῶν ρόπαλον καὶ τὴν λεοντῆν)

Τελευταῖον ἐκπέμπεται ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἐν ἔτει 388 καὶ πάλιν εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἀνταλκίδας ὀνόματι μὲν ὡς ναύαρχος πράγματι δὲ ἵνα ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τοὺς Πέρσας διαπραγματεύσεις· καὶ μεταβὰς μετὰ τοῦ Τιριβάζου εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ κατέπεισεν ἤδη αὐτόν, διὰ τῆς συντόνου τοῦ σατράπου ἐκείνου ἐνεργείας, νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν τῆς Ἑλλάδος ταπείνωσιν καὶ δούλωσιν. Ἵνα δὲ ἀσφαλισθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀνεκάλεσεν οὗτος εἰς τὴν αὐλὴν τὸν Φαρνάβαζον, δοὺς μὲν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα, διορίσας δὲ σατράπην Δασκυλείου τὸν Ἀριοβαρζάνην, φίλον ὄντα καὶ ξένον τοῦ Ἀνταλκίδου. Ἐν ἔαρι λοιπὸν τοῦ 387 ἐπανῆλθον ὁ Ἀνταλκίδας καὶ ὁ Τιρίβαζος ἀπὸ Σούσων εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας φέροντες μεθ' ἑαυτῶν οὐ μόνον τὸ ἐπίσημον τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα περὶ τῆς εἰρήνης, διὰ τῆς σφραγῖδος αὐτοῦ

(1) Ὁ Θίμβρων μετὰ τὰς ἀποτυχίας αὐτοῦ ἐν τῇ στρατείᾳ τοῦ 399 π.Χ. ἀνακληθεὶς ἐπέμφθη αὖθις τῷ 392 π.Χ. εἰς τὴν μ. Ἀσίαν ἡγούμενος μοίρας στρατοῦ.

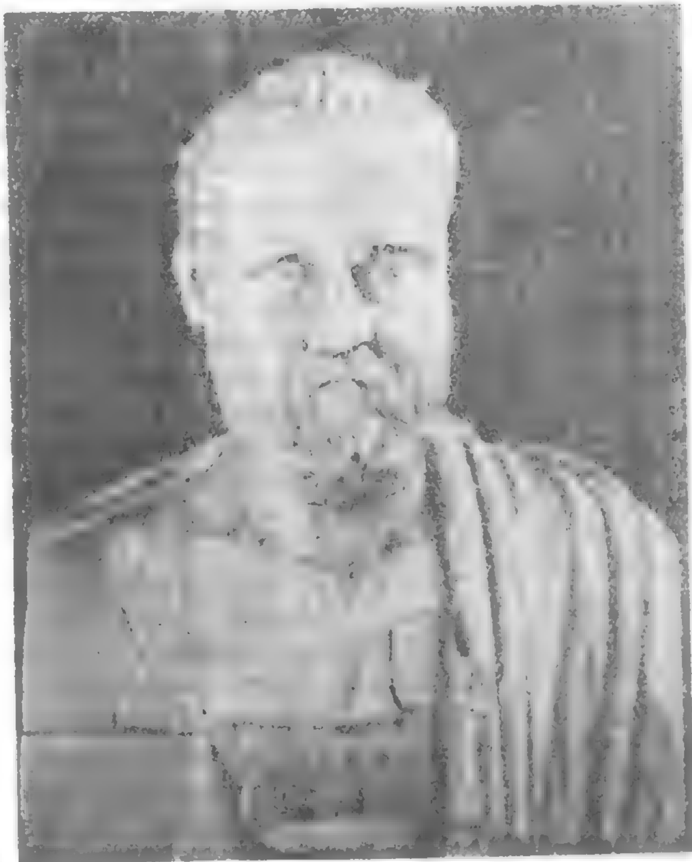
κεκυρωμένον, ἀλλὰ καὶ ἄφθονα χρήματα, δι' ὧν ἀμέσως ὁ Ἀνταλκίδας συνεκρότησε στόλον ἰσχυρότατον, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀντιταχθῶσι πρὸ πάντων διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἀνταλκίδας, ἐννοῶν ὅτι ἅμα ἐνδώσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, οὐδεὶς θέλει ἠμπορέσει νὰ ἐπιμείνῃ, ἐφρόντισε νὰ δελεάσῃ αὐτούς, ποιήσας ἐξαίρεσίν τινα, πρὸς χάριν αὐτῶν καὶ μόνων, τῆς γενικῆς περὶ τῆς αὐτονομίας ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀρχῆς, καὶ ἐπιτρέψας εἰς αὐτοὺς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον. Ἐπόθουν καὶ οἱ Ἀργεῖοι τὴν εἰρήνην, διότι πολλὰ ἔπαθον δεινὰ ἀπὸ τῶν ἐπανειλημμένων εἰσβολῶν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ὥστε τὰ πάντα ἦσαν ἤδη ὥριμα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων τῆς Σπάρτης, ὅτε ὁ Τιρίβαζος ἐκάλεσεν εἰς Σάρδεις τοὺς πρέσβεις ὅλων τῶν πόλεων ἵνα ἀκούσωσι τοὺς ὅρους τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ ἐκόμισεν ἐκ Σούσων.

Ὁ Τιρίβαζος προσήγαγε τὸ πρωτότυπον τοῦ βασιλικοῦ δόγματος καὶ ἐπιδείξας τὰ *βασιλέως σημεῖα ἀνέγνωσε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ* τὰ γεγραμμένα, ἔχοντα ὡς ἑξῆς· «Ἀρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον, τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι, καὶ τῶν νήσων Κλαζομενὰς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις, καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας, αὐτονόμους ἀφεῖναι, πλὴν Λήμνου καὶ Ἴμβρου καὶ Σκύρου· ταύτας δέ, ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον, εἶναι Ἀθηναίων. Ὁπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτοις *πολεμήσω μετὰ τῶν ταῦτα βουλομένων, καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασι*». Γενομένης δὲ τῆς ἀναγνώσεως, προσεκλήθησαν οἱ πρέσβεις νὰ φέρωσιν εἰς γνῶσιν τῶν πόλεων αὐτῶν τὸ δόγμα καὶ νὰ συνέλθωσιν ἔπειτα εἰς Σπάρτην, ὅπου ἔμελλε ν' ἀποφασισθῇ ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψις αὐτοῦ. Καὶ συνῆλθον τῳόντι βραδύτερον εἰς Σπάρτην, ὅπου πολλαὶ μὲν πόλεις ἠγανάκτησαν διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διαπραχθέντα, ἀλλὰ πᾶσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν, ἐνδίδουσαι εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν. Μόνοι οἱ Θηβαῖοι ἠθέλησαν ν' ἀποφύγωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ὅρων τοῦ δόγματος· ἰδόντες ὅμως ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ μεγάλου, πρὸς ὃν δὲν ἦσαν ἀξιόμαχοι, ἔσπευσαν καὶ οὗτοι νὰ κυρώσωσιν ἐνόρκως τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων.

Εἰς ταύτην τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην, εἰς ταύτας τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτως ὀνομάζουσιν οἱ ἕλληνες συγγραφεῖς τὸ προαναφερθὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα, ἀπέληξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὔτε εἰρήνη συνωμολογήθη οὔτε συνθῆκαι ἐγένοντο, ἁπλῶς δὲ πρόσταγμα ἐξεδόθη παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὡς ἀποκαλεῖ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ μετ' ὀλίγον ἀκμάσας ἀθηναῖος ῥήτωρ Ἰσοκράτης ἐν τῷ «πανηγυρικῷ» αὐτοῦ λόγῳ (1)· πρόσταγμα τοῦ ὁποίου τὴν ἐκτέλεσιν ἀνέλαβον οἱ Σπαρτιᾶται, *τῇ συνδρομῇ* τοῦ Ἀρταξέρξου. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀκούσας τινὰ λέγοντα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην· «φεῦ! τῆς Ἑλλάδος, ὅπου μηδίζουσιν ἡμῖν οἱ Λάκωνες»· «μᾶλλον, ἀπε-

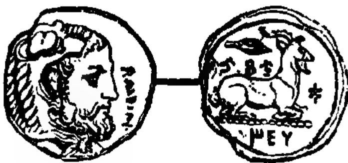
(1) Ἰδ. Ἰσοκρ. *πανηγυρ.* 34· «*νῦν δὲ ἐκεῖνος* (ὁ μέγας βασιλεύς) *ἐστὶν ὁ διοικῶν τὰ τῶν* Ἑλλήνων *καὶ προστάττων ἃ χρὴ ποιεῖν ἑκάστους καὶ μόνον οὐκ* ***ἐπιστάθμους*** (σατράπας) *ἐν ταῖς πόλεσι καθιστάς*. Πλὴν γὰρ τούτων τί τῶν ἄλλων ὑπόλοιπόν ἐστι;—οὐ καὶ τοῦ πολέμου κύριος ἐγένετο καὶ τὴν εἰρήνην ἐπρυτάνευσε καὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐπιστάτης καθέστηκεν; Οὐχ ὡς ἐκεῖνον πλέομεν ὥσπερ πρὸς δεσπότην, ἀλλήλων κατηγορήσαντες; οὐ βασιλέα τὸν μέγαν αὐτὸν προσαγορεύομεν ὥστε αἰχμάλωτοι γεγονότες; οὐκ ἐν τοῖς πολέμοις τοῖς πρὸς ἀλλήλους ἐν ἐκείνῳ τὰς ἐλπίδας ἔχομεν τῆς σωτηρίας, ὃς ἀμφοτέρους ἡμᾶς ἡδέως ἂν ἀπολέσειεν;».

κρίθη, οἱ Μῆδοι λακωνίζουσιν». Ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ λόγιον τοῦτο ἀπεικονίζει ἀκριβῶς ἀμφοτέρας τὰς ἐπόψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρησεν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τὰ γενόμενα. Κατὰ τὸ ρητὸν τοῦ δόγματος γράμμα καὶ τὸν αὐθάδη τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐπικυρωθῇ ἄνευ συζητήσεως, εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ προκαλέσαντες αὐτὸ Λάκωνες ἐμήδισαν. Ναὶ μέν, διὰ τὴν ἀθλίαν τοῦ περσικοῦ κράτους κατάστασιν, ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης δὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ὅσον ἤθελον ὠφεληθῇ ὁ Κῦρος, ἢ ὁ Δαρεῖος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Ξέρξης, ἐπὶ τῶν ὁποίων τοιαύτη πρᾶξις ἤθελε συνεπαγάγει ὁμολογουμένως τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀρταξέρξης περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ἀφήσας τοὺς Λακεδαιμονίους ἐλευθέρους νὰ ἐκτελῶσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ δοκοῦν, τὰ ἀποφασισθέντα· οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἕνεκα τῆς μονώσεως τῶν πόλεων καὶ τῆς ἀδιαλείπτως ἐπαπειλουμένης συνδρομῆς τῶν Περσῶν, ἐπέτυχον ἐπί τινα ἔτη, ἂν ὄχι τὴν ἀνάκτησιν τῆς προτέρας ἡγεμονίας, τυραννικὴν ὅμως τινὰ ὑπεροχήν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ λέγωσιν ὅτι, ὅπως ἔστρεψαν τὰ πράγματα, οἱ Μῆδοι ἐλακώνισαν. Ἀλλ' ὁ ἐπίλοιπος ἑλληνικὸς κόσμος οὐδέποτε ἠπατήθη εἰς τὴν τῆς πράξεως ταύτης κρίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου μία μεγάλη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μερὶς παρεδόθη εἰς τοὺς βαρβάρους· διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου ἡ Ἑλλὰς ὑπέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς καταδίκην, λέγουσα ὅτι οὐδέποτε θέλει πλέον ἑνωθῇ εἰς κράτος ἕν· τελευταῖον διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγράψωσιν ἐπὶ λιθίνων στηλῶν ἐν τοῖς κοινοῖς αὐτῶν ἱεροῖς, ἀνεκηρύχθη πανδήμως ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀτίμωσις καὶ δούλωσις, ὥστε, ἂν οἱ Λάκωνες δὲν ἐμήδισαν, βεβαίως ὅμως οὔτε ἑλλήνισαν κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην τῆς ἱστορίας ἡμῶν περίοδον.

Ἰσοκράτης
(Ἔπαυλις Ἀλμπάνη, Ρώμη)

Οἰκτροτάτη πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν προδοθέντων κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Οἱ σατράπαι ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν· εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων ἔκτισαν ἀκροπόλεις καὶ ἐνέβαλον φρουράς, τινὰς δὲ καὶ ὅλως κατέσκαψαν, μεταχειρισθέντες τοὺς κατοίκους ὡς δούλους, καὶ εὐνουχίζοντες μὲν τοὺς καλλίστους τῶν παίδων εἰσάγοντες δὲ εἰς τοὺς γυναικωνίτας αὐτῶν τὰς καλλίστας παρθένους. Αὐταὶ αἱ περὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νῆσοι, Χίος, Σάμος, Ῥόδος καὶ ἄλλαι, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν γειτόνων, διότι καθ' ἑαυτὰς μὲν δὲν ἦσαν πρὸς ἐκείνους ἐνάμιλλοι, ἐν δὲ τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι οὐδεὶς ὑπῆρχε στόλος ἱκανὸς νὰ προστατεύσῃ αὐτάς. Μόνος ὁ γενναῖος Εὐαγόρας ὁ κύπριος, τοῦ ὁποίου τὴν χρηστότητα δικαίως ἐπήνεσεν ὁ προαναφερθεὶς Ἰσοκράτης, διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐπιγεγραμμένου «Εὐαγόρου ἐγκώμιον», μόνος αὐτὸς ἠγωνίσθη τότε περιφανῶς κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας· ἀλλ' ἠναγκάσθη καὶ οὗτος νὰ καταστῇ ὑποτελὴς τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ μετ' ὀλίγον, περὶ τὸ 380 ἢ 379, ἐδολοφονήθη ὑπὸ εὐνούχου τινός, αὐτός τε καὶ ὁ ἄριστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Πνυταγόρας· τὴν δ' ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου ἀρχὴν διεδέξατο, πάντοτε ὡς ὑποτελὴς τῶν Περσῶν, ἕτερος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Νικοκλῆς, πρὸς ὃν ὁ αὐτὸς Ἰσοκράτης ἔγραψε τήν τε γνωστὴν αὐτοῦ ἐπιστολὴν «περὶ τοῦ βασιλεύειν ἢ περὶ βασιλείας» καὶ ἕτερον λόγον «συμβουλευτικόν».

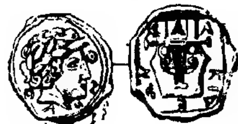
Νόμισμα τοῦ βασιλέως Εὐαγόρου

(Ἡρακλῆς φέρων τὴν λεοντῆν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐαγόρου διὰ κυπριακῶν χαρακτήρων· ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως τράγος, κάτω αὐτοῦ ΕΥ καὶ ἄνω «βασιλεὺς» διὰ κυπριακῶν χαρακτήρων)

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν οὕτως ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὴν αὐτογνώμονα δεσποτείαν τῶν σατραπῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, αἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πόλεις ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν καθιερωθεῖσαν νέαν ἀρχὴν τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων τούτων οὗτοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν. Πρὸ πάντων διέσπασαν τὸν σύνδεσμον τὸν ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου γενόμενον μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἄργους, καὶ τὴν μὲν Κόρινθον προσέλαβον αὖθις σύμμαχον, τοὺς δὲ Ἀργείους αὖθις ἀπεμόνωσαν. Ἔπειτα ἐπεχείρησαν νὰ προλάβωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀνανέωσιν τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἐν Βοιωτίᾳ· καὶ ἐπὶ τούτῳ διωργάνωσαν, εἰς ὅλας τὰς βοιωτικὰς πόλεις, ὀλιγαρχίας πολεμίας εἰς τοὺς Θηβαίους, καὶ εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἐγκατέστησαν φρουρὰς καὶ ἁρμοστὰς Λακεδαιμονίους. Ἰδίως δὲ εἰς Ὀρχομενὸν καὶ εἰς Θεσπιάς, διότι αἱ δύο αὗται πόλεις, καθὸ τὰ μάλιστα εἰς αὐτοὺς προσηλωμέναι, ἀπετέλεσαν τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἐνεργείας των. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀνῳκοδόμησαν τὴν ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τοσοῦτον οἰκτρῶς κατεδαφισθεῖσαν πόλιν τῶν Πλαταιέων καὶ συνῴκισαν ἐνταῦθα τοὺς σῳζομένους ἀπογόνους τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· τοῦτο ὅμως ὄχι ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν αὐτονομίαν, ἀλλ' ἵνα μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς ὡς ὄργανα τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων· διότι ἐμβαλόντες εἰς τὴν νέαν πόλιν φρουρὰν καὶ ἁρμοστὴν Λακεδαιμόνιον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐχώρισαν οὕτω τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν Θηβῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ηὔξησαν τοὺς προμαχῶνας δι' ὧν περιέζωσαν τὴν τῶν Θηβῶν πόλιν.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῶν πόλεων, ἤθελον, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὴν τὴν διάλυσιν αὐτῶν· καὶ διέπραξαν τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Μαντίνειαν. Ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἄλλοτε συνοικισθῇ ἀπὸ πέντε κωμῶν· καὶ ἐπειδὴ

εἶχε συμπαθείας πρὸς τοὺς Ἀργείους οἱ Σπαρτιᾶται, ἐπιλαβόμενοι ἤδη προφάσεώς τινος, ἐπολιόρκησαν αὐτήν, τὴν ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῇ καὶ τὴν διῴκισαν, ὡς ἔλεγον οἱ Ἕλληνες, δηλαδὴ ἠνάγκασαν τοὺς κατοίκους ὅσοι ἄλλοτε συνῆλθον εἰς Μαντίνειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς κώμας αὐτῶν, ὥστε ἔμεινεν ἔκτοτε καὶ ἡ Μαντίνεια αὕτη ἁπλῆ κώμη. Περὶ τοιαῦτα δὲ κατορθώματα διατρίψαντες κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης ἐπεχείρησαν μετά τινα χρόνον ἔργον πολὺ μεγαλύτερον καὶ ὀλεθριώτερον.

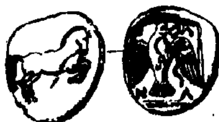

Νόμισμα τῆς Ὀλύνθου ὡς πρωτευούσης τῆς χαλκιδικῆς ὁμοσπονδίας (Ἀπόλλων καὶ ΟΛΥΝΘ(ίων) Λύρα καὶ ΧΑΛΚΙΔΕΩΝ)

Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας Β', ἵνα ἀπομακρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς χώρας αὐτοῦ, εἶχε συνδράμει τοὺς κατὰ τῶν κυριάρχων ἐκείνων ἀγῶνας τῶν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ εἶχε προτρέψει αὐτὰς νὰ ὀχυρώσωσι τὴν Ὄλυνθον καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν κοινὸν ὁρμητήριον. Ἡ Χαλκιδική, ὡς γνωστόν, ἀπολήγει εἰς τρεῖς γλώσσας, ὧν ἡ μὲν μεσημβρινοδυτικὴ ὀνομάζεται Παλλήνη (Κασσάνδρα), ἡ δὲ ἀνατολικοβόρειος Ἀκτή (Ἅγιον ὄρος), ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ Σιθωνία (Λόγγος). Ἡ Ὄλυνθος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τῶν γλωσσῶν τούτων ἀλλὰ πλησιέστατα εἰς αὐτάς, μεταξὺ Παλλήνης καὶ Σιθωνίας, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ διαχωρίζοντος τὰς γλώσσας ταύτας Τορωνικοῦ κόλπου· ἡ δὲ προτροπὴ τοῦ βασιλέως Περδίκκου Β' ἐκαρποφόρησε λαμπρῶς. Ἡ Ὄλυνθος, ὠφελουμένη τὸ μὲν ἀπὸ τὰς ἔριδας ὅσαι συνέβησαν ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου, τὸ δὲ ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς εἰς οὓς εὑρίσκετο ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχε κατορθώσει νὰ συγκροτήσῃ ὁμοσπονδίαν ἰσχυράν, τῆς ὁποίας ἐκοινώνησαν οὐ μόνον πολλαὶ τῶν κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα ἑλληνίδων πόλεων ἀλλὰ καὶ πολλαὶ μακεδονικαὶ πόλεις καὶ χῶραι. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὑρισκόμεθα, καὶ ὅτε ἐβασίλευε τῆς Μακεδονίας ὁ Ἀμύντας Β' αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ Πέλλα εἶχε συνταχθῇ μετὰ τῶν Ὀλυνθίων (1).

Ἡ ὀλυνθιακὴ αὕτη ὁμοσπονδία, περὶ ἧς ὅμως δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις, εἶναι γεγονὸς ἀξιοσημείωτον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνταῦθα βλέπομεν τὸ πρῶτον ἐφαρμοζομένην μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσοπολιτείας. Τῳόντι ἡ Ὄλυνθος ἦτο μὲν πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου πόλις, ὄχι ὅμως πρωτεύουσα κυρίαρχος ὅπως διετέλεσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη εἰς τὰ παρ' αὐτῶν κατασκευασθέντα κράτη. Οἱ πολῖται αὐτῆς δηλαδὴ δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἐνεργοὶ πολῖται τῆς πολιτείας, ἔχοντες ἁπλοῦς ὑπηκόους τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων πόλεων, ἀλλ' οἱ πολῖται ἑκάστης τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἐνταὐτῷ πολῖται τῆς ὅλης πολιτείας, ὅπως καὶ οἱ Ὀλύνθιοι εἶχον καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συνάπτωσι γάμους, νὰ μετέρχωνται τὴν ἐμπορίαν, νὰ κτῶνται κτήματα· οἱ αὐτοὶ δὲ νόμοι ἐπεκράτουν καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν, εἰ καὶ ἄδηλον ἂν αἱ κοιναὶ τῆς συμπολιτείας ὑποθέσεις διεξήγοντο διὰ

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Πέλλα ὡς πρωτεύουσα τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, ὅπως λέγεται ἐνταῦθα, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἰδίαν πολιτικὴν καὶ νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Ὀλυνθίων. Ἡ Πέλλα τότε ἦτο ἔτι αὐτοτελὴς μακεδονικὴ πόλις, πρωτεύουσα δὲ τοῦ κράτους τοῦ Ἀμύντου ἦτο ἡ Ἔδεσσα. Ἀφοῦ δὲ ἡ Πέλλα ὑπετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου, ὁ ἐνταῦθα γεννηθεὶς υἱὸς τούτου Φίλιππος γενόμενος βασιλεὺς κατέστησεν αὐτὴν πρωτεύουσαν ἀντὶ τῆς Ἐδέσσης.

κοινοῦ συνεδρίου, καὶ πῶς τοῦτο συνεκροτεῖτο. Ὁπωσδήποτε αἱ προεκτεθεῖσαι ἀρχαὶ ἐξηγοῦσι τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς πλεῖσται πόλεις συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ ὑποδεικνύουσιν ὁποίαν ἔκτασιν καὶ δύναμιν ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ τὸ νέον ἐκεῖνο κράτος, ἐὰν κακὸς δαίμων δὲν προεκάλει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Σπαρτιατῶν, πρὶν ἢ τοῦτο προφθάσῃ νὰ παγιωθῇ ἀποχρώντως.

Νόμισμα Ὀλύνθου

(Ἵππος. Ἀετὸς κρατῶν ὄφιν διὰ τοῦ ράμφους καὶ τῶν ὀνύχων)

Νόμισμα Ἀμύντα Β'

(Κεφαλὴ Ἡρακλέους φέροντος τὴν λεοντῆν. Ἀετὸς κατατρώγων ὄφιν)

Εἴπομεν ὅτι πλεῖσται τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις συνετάχθησαν προθύμως μετὰ τῶν Ὀλυνθίων, ἀλλ' ὑπῆρχον καί τινες αἱ προτιμῶσαι τὴν τοπικὴν αὐτονομίαν τῆς κοινῆς αὐτονομίας καὶ λέγουσαι «βουλόμεθα τοῖς πατρίοις χρῆσθαι καὶ αὐτοπολῖται εἶναι». Τοιαῦται δὲ ἦσαν ἰδίως ἡ Ἄκανθος καὶ ἡ Ἀπολλωνία, αἵτινες κατ' οὐδένα λόγον πειθόμεναι νὰ θυσιάσωσι μέρος τῶν πατρίων νόμων χάριν τῶν κοινῶν νόμων τῆς πολιτείας καὶ ὑπολαμβάνουσαι τὸ στενὸν δικαίωμα τοῦ πολίτου τῆς ἰδίας πόλεως πολυτιμότερον τοῦ γενικωτέρου δικαιώματος τῆς συμπολιτεύσεως, ἀντέστησαν εἰς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ ἐζήτησαν ἐν ἔτει 382 τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἐζήτησεν ὡσαύτως τὴν ἐπικουρίαν ταύτην καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀμύντας Β', ὅστις ἔβλεπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κολοβούμενον τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ κινδυνεῦον ὅλως νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν Ὀλυνθίων. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ στείλῃ εἰς Χαλκιδικὴν τὸν Εὐδαμίδαν μετὰ δισχιλίων ἀνδρῶν, καὶ διέταξε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Εὐδαμίδου Φοιβίδαν νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν δεύτερον καὶ νὰ στρατεύσῃ κατόπιν τοῦ πρώτου ἐπὶ Μακεδονίαν, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν διάλυσιν τῆς ὀλυνθιακῆς ὁμοσπονδίας.

Ἐπέπρωτο δὲ ἡ ἐκστρατεία αὕτη, ἡ καθ' ἑαυτὴν τοσούτῳ ἀσύνετος, νὰ συνεπιφέρῃ καὶ ἄλλας σπουδαιοτέρας περιπλοκάς. Ὁ Φοιβίδας διερχόμενος διὰ τῆς Βοιωτίας ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Λεοντιάδου, ἑνὸς τῶν πολεμάρχων τῶν Θηβῶν, φίλου ὄντος τῶν Σπαρτιατῶν, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀκρόπολιν, τὴν λεγομένην Καδμείαν, ἵνα οὕτως ἀσφαλισθῇ τὸ ἐν Βοιωτίᾳ κράτος τῆς Σπάρτης, ἀσφαλισθῇ δὲ καὶ ἡ ἐν Θήβαις ἀρχὴ τοῦ Λεοντιάδου, διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ πολεμάρχου Ἰσμηνίου, αὐτοῦ ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἴδομεν πρωταγωνιστήσαντα εἰς τὸ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας κίνημα.

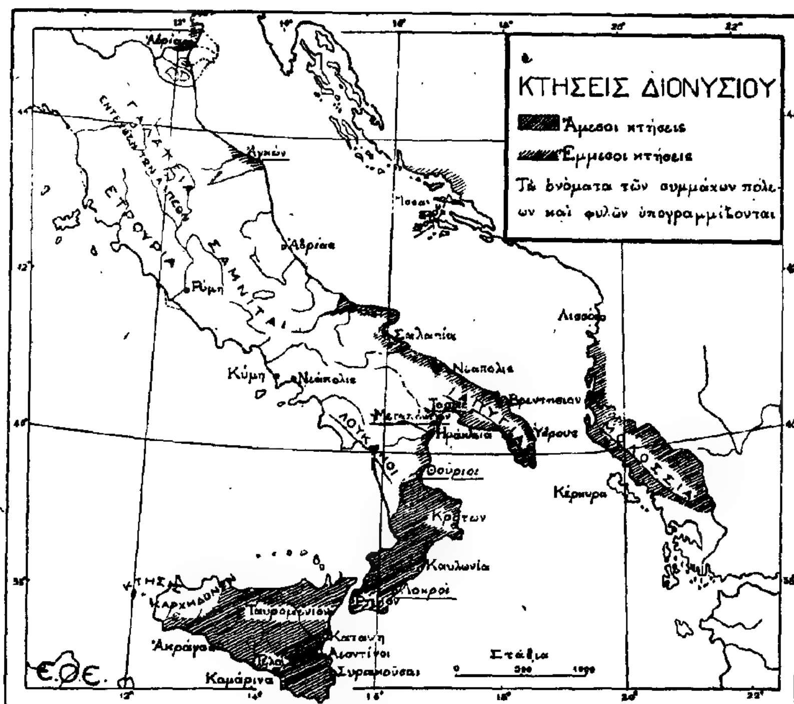
Ὁ Φοιβίδας λοιπόν, καίτοι μὴ ἔχων τοιαύτας διαταγὰς ἀλλὰ πειθόμενος ὅτι πράττει ἔργον μέγα καὶ ὠφέλιμον τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, καταλαμβάνει τὴν Καδμείαν, τῇ συμπράξει τοῦ Λεοντιάδου, καὶ ἀναγγέλλει τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Σπάρτην, δι' αὐτοῦ τοῦ ἀνδρός, ἐπὶ τούτῳ ἐκεῖ μεταβάντος. Ἡ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δυσαρεστηθεῖσα διὰ τὸ παρασπόνδημα τοῦτο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τῇ προτροπῇ τοῦ Ἀγησιλάου ἐπεκύρωσε τὴν πρᾶξιν τοῦ Φοιβίδου καὶ διέταξε τὴν καταδίκην τοῦ Ἰσμηνίου, ὅστις ἐθανατώθη τότε· καὶ δὲν ἤθελε θανατωθῇ βεβαίως μόνος, ἂν οἱ περὶ αὐτὸν τριακόσιοι περίπου ὁμόφρονες δὲν προελάμβανον νὰ φύγωσιν εἰς Ἀθήνας ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας. Τοιουτοτρόπως ἡ Σπάρτη ἐγένετο κυρία τῶν Θηβῶν ἐν ἔτει 382, δοῦσα νέον δόγμα τῆς ὀλίγης αὐτῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων πόλεων· διότι λέγεται μὲν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ὅτι ἐπέβαλεν εἰς τὸν Φοιβίδαν δέκα μυριάδων δραχμῶν ζημίαν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος τοῦτο δὲν ἀναφέρεται· καὶ ἂν ὑποτεθῇ δὲ ἀληθές,

κατ' οὐδὲν μετριάζει τὴν ἀτοπίαν τοῦ πράγματος, αὐξάνει μάλιστα αὐτήν, καθόσον τὸν μὲν πράξαντα ἐκόλασαν τὴν δὲ πρᾶξιν ἐπεδοκίμασαν.

Ἐν τούτοις ἡ Σπάρτη ἔσπευσε νὰ ἀποστείλῃ εἰς Μακεδονίαν ἕτερον στρατὸν ἀνδρῶν μυρίων ὑπὸ Τελευτίαν, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγησιλάου. Καὶ ἀντέστησαν μὲν οἱ Ὀλύνθιοι μετὰ πλείστης γενναιότητος καὶ δεξιότητος, κατετρόπωπον μάλιστα ὁλοσχερῶς τοὺς Λακεδαιμονίους εἰς μάχην κρίσιμον, καθ' ἣν ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Τελευτίας, ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι, παντοδύναμοι τότε ὄντες, ἐξέπεμψαν ἄλλον πάλιν στρατὸν ὑπ' αὐτὸν τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων Ἀγησίπολιν, ἡ δὲ δύναμις αὕτη πολυαριθμοτέρα οὖσα τῆς προτέρας, ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ, εἰ καὶ ἀπέβαλε μετ' οὐ πολὺ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Ἀγησίπολιν, ἀποθανόντα ἐκ νόσου. Ὁ μετὰ τὸν θάνατον ταύτου ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν Πολυβιάδης κατηνάγκασε τελευταῖον, ἐν ἔτει 379, τοὺς Ὀλυνθίους νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, νὰ διαλύσωσι τὴν ὁμοσπονδίαν καὶ νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὴν τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν. Ὁμοίως εἰς τὴν τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίαν κατελέχθησαν καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀποτελέσει μέρος τῆς ὀλυνθιακῆς συμπολιτείας, αἱ δὲ πόλεις αἱ ἄλλοτε εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀνήκουσαι ἐπανῆλθον αὖθις εἰς τὸ τοῦ Ἀμύντου κράτος. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἡ Σπάρτη κατηνάγκαζε δι' Ἀγησιλάου τοὺς Φλιασίους νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῆς καὶ κατελάμβανε τὴν πόλιν αὐτῶν δι' ἰδίων φρουρῶν καὶ ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν οὓς ἤθελε κυβερνήτας.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 379 ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο κατορθώσασα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡρμήνευσε καὶ ἐξετέλεσε τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας ὅ,τι δὲν εἶχεν ἐπιτύχει διὰ τῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μεγαλουργημάτων. Ἀληθῶς ὅμως διὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων δὲν ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν ἣν εἶχε κατασκευάσει διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ συμπληρώσει διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων τοῦ Ἀγησιλάου· πολλοῦ γε δεῖ. Ἐν ἔτει 379 ἅπαντες οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν δεσποζόμενοι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· αἱ περὶ τὴν Ἀσίαν μεγάλαι ἑλληνικαὶ νῆσοι ἦσαν μὲν αὐτόνομοι ἀλλ' ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ αὐτοῦ τῆς Ἀνατολῆς δυνάστου. Ἐκ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἅμα δὲ μικροτέρων νήσων πολλαί, οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τῆνος, ἡ Σίφνος, ἡ Σέριφος καὶ ἄλλαι, εἶχον συνταχθῆ εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν ἀμφικτυονίαν, ἣν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ σχηματίζῃ ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ὠφελουμένη ἀρκετὴν ἐμπορίαν αὐτῆς, τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν της καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ναυτικὴν δεξιότητα τῶν κατοίκων της, δι' ἧς δὲν ἔφθασε μὲν πλέον ποτὲ εἰς τὴν προτέραν θαλασσοκρατορίαν, ὑπερεῖχεν ὅμως πάντοτε τῆς Σπάρτης, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπήκουον εἰμὴ ὀλίγαι τινὲς νῆσοι. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐδέσποζε κυρίως εἰμὴ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ Ἄργος, ἡ Ἀττική, αἱ ἰσχυρότεραι τῆς Θεσσαλίας πόλεις διέφευγον τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς, τοσοῦτο δὲ φοβερὰ ἀγανάκτησις ἐπεκράτει κατ' αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ παρ αὐτοῖς τοῖς λεγομένοις συμμάχοις, ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει νὰ καταπυρπολήσῃ τὸ τερατῶδες ἐκεῖνο κατασκεύασμα. Καὶ ἐνῷ μία μὲν μεγάλη τοῦ ἑλληνισμοῦ μοῖρα διετέλει παραδεδομένη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν βαρβάρων, ἄλλη δὲ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Μακεδόνων, ἄλλη δὲ ἤσπαιρεν ὑπὸ τὴν τυραννικὴν κυριαρχίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἐνῷ ἑνὶ λόγῳ ὁ ἐνταῦθα ἑλληνικὸς κόσμος διετέλει δεδουλωμένος, διεσπασμένος, τεταπεινωμένος, ὁ δυτικὸς Ἑλληνισμός, ὁ ἄλλοτε τοσοῦτον ἰσχύσας διὰ τῆς λαμπρᾶς τῶν Συρακουσίων ἐπιδόσεως, ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοῦ τυράννου τῆς πόλεως ταύτης Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ὁ τύραννος οὗτος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδούλωσε καὶ κατέστρεψε πλείστας ἑλληνικὰς ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πόλεις ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιον τῶν Καρχηδο-

νίων, εἰς οὓς παρεχώρησεν ἀξιόλογον τῆς Σικελίας μέρος, καὶ ἐνταῦτῷ ἐφημίζετο ὅτι διαπραγματεύεται διὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἀπὸ κοινοῦ προσβάλωσι τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ διανείμωσιν αὐτὴν μεταξύ των. Τοιοῦτος δὲ ὢν διετέλει σύμμαχος τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐλογίζετο οὕτω πανταχόθεν προδίδουσα τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ κράτος τοῦ Διονυσίου

Καὶ ὅμως τὰ τῆς Σπάρτης πράγματα ἐκυβερνῶντο τότε ὑπὸ τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως οὐ μόνον εἷς τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν μᾶλλον πανελληνίων αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἀλλοίμονον εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τοὺς καταδεδικασμένους νὰ ὑπηρετῶσι πολιτικὸν σύστημα ἀπὸ ῥίζης νοσηρὸν καὶ πλημμελές! Ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ χρηστοὶ καὶ ἂν ὦσιν, ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀτμοσφαίρας ἣν ἀποπνέουσι καὶ νὰ μὴ ἴδωσι διαστρεφόμενα τὰ βουλεύματα αὐτῶν.

Ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν, ἐν ἔτει 396, ὅτι δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἑνώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἵνα οὐ μόνον ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς καταλύσῃ τοὺς προαιωνίους ἀσιανοὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολεμίους. Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη ἑνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας καὶ ἰσονομίας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς τυραννικῆς μιᾶς πόλεως κυριαρχίας. Ἐντεῦθεν ἡ διαμαρτύρησις τῶν τυραννουμένων, ὁ βοιωτικὸς πόλεμος καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀσίας ἀνάκλησις τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ἠναγκάσθη ἔκτοτε νὰ κατατρίψῃ τὸν βίον ἀγωνιζόμενος, οὐχὶ ὡς κληρονόμος τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀρχῆς κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ καθ' ὁμοφύλων καὶ ὁμογενῶν, ὡς μικρὸς τῆς Σπάρτης κυβερνήτης, ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς ἀξιώματος καὶ ἐπὶ τέλους, ὡς

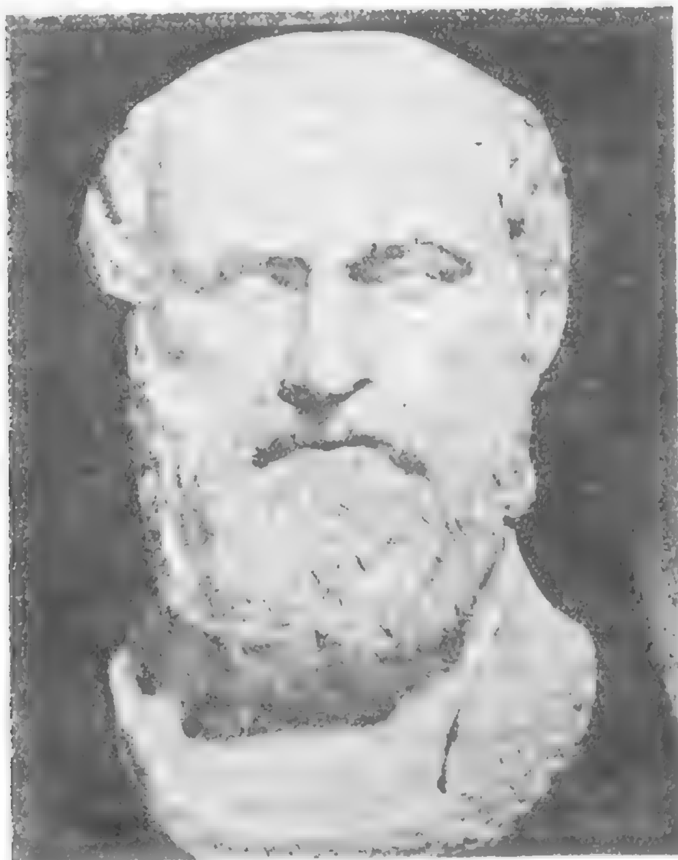
θέλομεν ἴδει, ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀτοπήματα ἔχουσιν, ὡς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν λογικὴν αὐτῶν, ὁ Ἀγησίλαος, περιπλακεὶς ἅπαξ εἰς τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα, ἠναγκάσθη, ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ παρασυρόμενος, νὰ συναινέσῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μετὰ τῶν βαρβάρων συμμαχίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θυσίαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἄλλοτε τοσοῦτο γενναιοφρόνως εἶχεν ἐλευθερώσει ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ ἀσιανοῦ δεσπότου. Μήπως ἀνάλογά τινα δὲν ἔπαθον οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος; Μήπως τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἐπαμεινώνδου, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοσούτων ἄλλων ὁ βίος δὲν κατηναλώθη ἐπὶ ματαίῳ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἑνότητος, ἥτις ἦτο τότε ἀκατόρθωτος, διότι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις δὲν εἶχεν ἔτι κατανοήσει τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἑδραιωθῇ καὶ νὰ ἀνεγερθῇ τὸ ἔργον; Μήπως ὅλοι αὐτοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀφοῦ κατεδαπάνησαν θησαυροὺς πολιτικῆς δεξιότητος καὶ στρατηγικῆς ἐμπειρίας, καὶ περὶ τὸν λόγον δεινότητος ἐπιδιώκοντες τὰ μᾶλλον πανελλήνια τῶν βουλευμάτων (¹), ἐπὶ τέλους, ἕνεκα τῆς ἡμαρτημένης ἀρχῆς ἀφ' ἧς ἅπαντες ὡρμῶντο, δὲν κατήντησαν ἅπαντες ν' ἀναδειχθῶσιν ἁπλᾶ ὄργανα ἐμφυλίων διενέξεων καὶ σπαραγμῶν; Τοιοῦτό τι ἔπαθε καὶ ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ἀρχίσας τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς πανελλήνιος βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς εἰς τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐπιλοίπου βίου ὡς βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης, πρὸς Ἕλληνας ἀνταγωνιζόμενος καὶ προκαλῶν τὰς ἀρὰς καὶ τὰς βλασφημίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Οὐδέποτε τῳόντι ἡ κατὰ τῆς Σπάρτης ἀγανάκτησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξερράγη τοσοῦτον ἐπισήμως ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους περὶ οὓς ἤδη εὑρισκόμεθα· διεδηλώθη δὲ τὸ αἴσθημα τοῦτο ὑπὸ δύο κατοίκων τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσε πρωταγωνιστοῦσα πολιτικῶς τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον ἐξηκολούθησε προεδρεύουσα τοῦ λόγου αὐτῆς, ὑπὸ δύο κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἐκ τῶν δύο τούτων ῥητόρων ὁ πρῶτος συνέταξε λόγον ἀπαγγελθέντα δημοσίᾳ εἰς Ὀλυμπίαν κατὰ τὴν 99 Ὀλυμπιάδα, ἤτοι ἐν ἔτει 384 π.Χ., 3 ἔτη μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ (τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἀπόσπασμα μόνον διεσώθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως) ὁ Λυσίας κατέδειξεν ἐντόνως τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ἔτρεχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπό τε τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ ἀπὸ τοῦ τῶν Συρακουσίων τυράννου Διονυσίου. Ἀναγνωρίζων δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς ἡγεμόνας τῶν Ἑλλήνων θαυμάζει ἰδίως «τίνι ποτὲ γνώμῃ χρώμενοι τὴν Ἑλλάδα καιομένην περιορῶσι» καὶ τρέπει αὐτοὺς ν' ἀνταπεξέλθωσι κατὰ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων πρὶν ἢ οὗτοι ἑνώσαντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τῆς Σπάρτης τὴν αὐτονομίαν.

Ἵνα νοήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν ὁ ὀλυμπιακὸς οὗτος τοῦ Λυσίου λόγος, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ πανήγυρις τοῦ 384 ἔτους, ἐν ᾗ ἐξεφωνήθη, ἦτο ἡ πρώτη πανήγυρις ἡ συγκροτηθεῖσα μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην· ὅτι ἑπομένως εἶχον συρρεύσει εἰς αὐτὴν ἄπειροι Ἕλληνες, οἵτινες, ἕνεκα τοῦ βοιωτικοῦ καὶ τοῦ

(¹) Τοιαῦτα πανελλήνια βουλεύματα ἐγεννήθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν, οὐχὶ ἐν τῇ διανοίᾳ στρατηγῶν ἢ πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐν τοῖς εὐσεβέσι πόθοις ὀλίγων ἐνθουσιωδῶν ἀλλὰ θεωρητικῶν μᾶλλον καὶ *φιλοσόφων* ῥητόρων, οἷος ὁ Ἰσοκράτης ὁ ὀνειροπολήσας στρατείαν πανελλήνιον ἐναντίον τῶν Περσῶν ὑπὸ τὴν *ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων*.

Κορινθιακοῦ πολέμου, δὲν εἶχον δυνηθῆ παντάπασι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰς δύο προηγουμένας πανηγύρεις, τοῦ 388 καὶ 392, Ἀθηναῖοι, Βοιωτοί, Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι· ὅτι παρῆσαν ἐνταῦθα αἱ θεωρίαι, ἤτοι πρεσβεῖαι τῶν ἀσιανῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον παραδοθῆ ὑπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τοὺς Πέρσας· ὅτι παρόντες ἦσαν πρὸς τούτοις πολυάριθμοι ἰταλιῶται καὶ σικελιῶται Ἕλληνες, οἵτινες ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου, ὅτι ἑνὶ λόγῳ οὐ μόνον ἡ πανήγυρις ἦτο πολυαριθμοτέρα ἢ ἄλλοτε ἀλλὰ καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἐν αὐτῇ συνελθόντων ἀνθρώπων ἦσαν σφόδρα ἐξημμένα, τῶν μὲν διὰ τὴν δουλείαν εἰς ἣν ὑπέκυψαν τῶν δὲ διὰ τὴν ἀτιμίαν ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν αὐτόνομον ἔτι περιλιπομένην μερίδα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὸ πάντων δεινότερον ἦτο ὅτι παρευρίσκετο εἰς Ὀλυμπίαν θεωρία λαμπροτάτη καὶ αὐτοῦ τοῦ Διονυσίου, τῆς ὁποίας ἐπιμελητὴς συνεξεπέμφθη ὑπὸ τοῦ τυράννου ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεαρίδης. Ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἡ μεγαλοπρεπεστέρα ἴσως τῶν ὅσαι ποτὲ εἰς Ὀλυμπίαν παρευρέθησαν, ἔχουσα μὲν σκηνὰς διαχρύσους καὶ ὑπὸ πολυτελῶν καὶ ποικίλων ἱματίων κεκοσμημένας, πολλὰ δὲ τέθριππα διακρινόμενα τῶν ἄλλων διὰ τὸ τάχος αὐτῶν. Ἔπεμψε δὲ ὁ Διονύσιος καὶ ῥαψῳδοὺς τοὺς ἀρίστους, ἵνα ἀπαγγείλωσιν ἐν τῇ πανηγύρει τὰ ποιήματα αὐτοῦ· διότι ὁ τύραννος ἐκεῖνος εἶχεν ὄρεξιν καὶ εὕρισκε καιρὸν νὰ συντάσσῃ καὶ ποιήματα, πολλὴν ἀποδίδων ἀξίαν εἰς τὴν δυναμένην νὰ προσγίνῃ αὐτῷ ἀπὸ τούτων δόξαν. Ἀλλ' ὅσον πολυτελής, ὅσον ἐπιδεικτικὴ ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, τόσον φυσικώτερον ἦτο νὰ παροξύνῃ τὰ πνεύματα τῶν θεατῶν ἀναλογιζομένων ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ θησαυροὶ ἦσαν προϊὸν καταπιέσεως καὶ λεηλασίας πόλεων ἑλληνίδων. Ηὔξησε δὲ τὴν ὀργὴν καὶ ὁ τοῦ Λυσίου λόγος, ὥστε πρῶτον μὲν ἤρχισαν νὰ ἐμπαίζωσι τὰ ποιήματα τοῦ τυράννου, μετ' οὐ πολλοὶ δέ τινες ἐτράπησαν καὶ ἐπὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν σκηνῶν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Λυσίας, ὡς φαίνεται, «προετρέπετο τὰ

Λυσίας
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

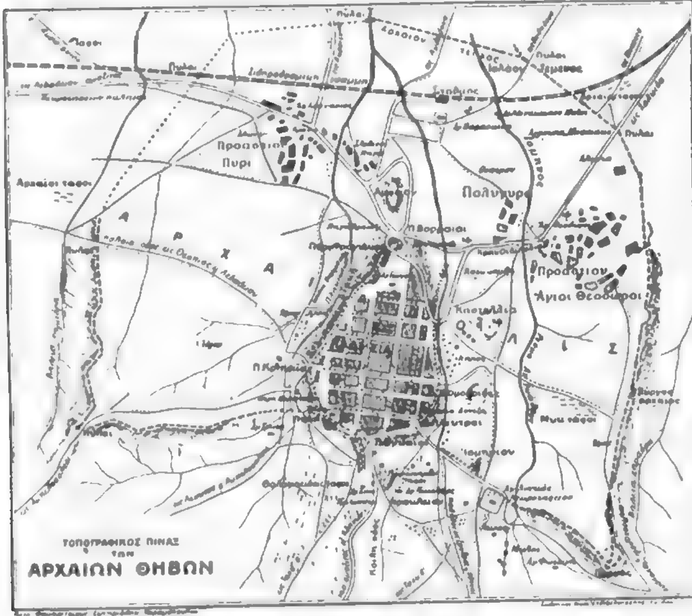
πλήθη μὴ προδέχεσθαι τοῖς ἱεροῖς ἀγῶσι τοὺς ἐξ ἀσεβεστάτης τυραννίδος ἀπεσταλμένους θεωρούς».

Ἀλλὰ τὸ μάθημα τοῦτο, εἰ καὶ διδακτικώτατον, οὐδεμίαν ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες μικρὸν μετέπειτα, ὡς εἴδομεν, ἐπεχείρησαν καὶ τὸν παράλογον κατ' Ὀλυνθίων πόλεμον καὶ τὸ ἄδικον κατὰ τῶν Θηβῶν τόλμημα. Ὅθεν ἐξηκολούθησεν ἡ κοινὴ κατ' αὐτῶν ἀγανάκτησις, ἥτις ἐξεδηλώθη αὖθις κατὰ τὴν ἀμέσως ἑπομένην ὀλυμπιακὴν πανήγυριν τοῦ 380, διὰ τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ ἀπαγγείλαντος ἐν αὐτῇ τὸν περίφημον αὐτοῦ «πανηγυρικὸν» λόγον. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ Ἰσοκράτης κατηγόρησεν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς προδότας τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀνθρώπους ὑποστηρίζοντας ξένους βασιλεῖς καὶ ἕλληνας δεσπότας, περὶ τὴν καταπάτησιν αὐτονόμων ἑλληνίδων, πόλεων, καὶ ταῦτα πάντα πράττοντας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἀκόρεστον αὐτῶν ἰδιοτέλειαν. Ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον, ἀνέκραξεν, ὅτι ὁ ἐλεύθερος καὶ αὐτόνομος ἑλληνικὸς κόσμος περιεστέλλετο δσημέραι εἰς στενώτερα ὅρια, ἀφοῦ ἡ Σπάρτη, ἡ προϊσταμένη αὐτοῦ, νῦν μὲν βοηθεῖ τὸν Ἀρταξέρξην, τὸν Ἀμύνταν καὶ τὸν Διονύσιον ν' ἀκρωτηριάζωσιν αὐτόν, νῦν δὲ ἐπιτίθεται ἡ ἰδία ἀδίκως κατὰ Θηβῶν, κατὰ Ὀλύνθου, κατὰ Φλιοῦντος, κατὰ Μαντινείας.

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς κοινῆς ἀποδοκιμασίας ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ προκαλέσωσι κατὰ τῆς Σπάρτης πληγὴν καιρίαν. Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυνθίων, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Φλιασίων, ἡ δύναμις αὐτῆς ἐφαίνετο ἀκαταμάχητος καὶ ὅμως μετ' ὀλίγους μῆνας ἔπαθεν ἐν Θήβαις προσβολὴν ἣν ἔμελλον νὰ ἐπακολουθήσωσι πολλαὶ καὶ ἀλλεπάλληλοι συμφοραί, κρημνίσασαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἐκείνου ὕψους εἰς τὴν ἐσχάτην ταπείνωσιν. Ὁ Ξενοφῶν εἰκονίζει κάλλιστα τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς τύχης μεταβολήν, ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν θείαν δίκην. «Πολλὰ μὲν οὖν ἄν τις ἔχοι καὶ »ἄλλα λέγειν, καὶ ἑλληνικὰ καὶ βαρβαρικά, ὡς θεοὶ οὔτε τῶν ἀσεβούντων οὔτε τῶν »ἀνόσια ποιούντων ἀμελοῦσι· νῦν γε μὴν λέξω τὰ προκείμενα. Λακεδαιμόνιοί τε γὰρ οἱ »ὀμόσαντες αὐτονόμους ἐάσειν τὰς πόλεις, τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν κατασχόντες, ὑπ' »αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἐκολάσθησαν, πρῶτον οὐδ' ὑφ' ἑνὸς τῶν πώποτε ἀνθρώ»πων κρατηθέντες· τούς τε τῶν πολιτῶν εἰσαγαγόντας εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτούς, καὶ βου»ληθέντας Λακεδαιμονίοις τὴν πόλιν δουλεύειν, ὥστε αὐτοὶ τυραννεῖν, τὴν τούτων ἀρχὴν »ἑπτὰ μόνον τῶν φυγόντων ἤρκεσαν καταλῦσαι» (¹). Ὁπόσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ μῖσος τὸ ὁποῖον προεκάλεσε παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἄδικος τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς Θηβαίους διαγωγή, ἀποδεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Ξενοφῶν αὐτός, ὅστις τοσαύτας εἶχε πρὸς τοὺς πρώτους συμπαθείας καὶ τοσαύτην πρὸς τοὺς δευτέρους ἀποστροφήν, ἠναγκάσθη νὰ στηλιτεύσῃ ἐντόνως τὸ ἀδίκημα. Ἀλλ' ἤδη ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς τιμωρίας.

(¹) Ἰδ. Ἰσοκρ. πανηγυρ. 35· Ὧν τινας ἄλλους αἰτίους χρὴ νομίζειν ἢ Λακεδαιμονίους, οἳ τοσαύτην ἰσχὺν ἔχοντες περιορῶσι τοὺς μὴ ἑαυτῶν συμμάχους γενομένους οὕτω δεινὰ πάσχοντας, τὸν δὲ βάρβαρον τῇ τῶν Ἑλλήνων ῥώμῃ τὴν ἀρχὴν τὴν ἑαυτοῦ κατασκευαζόμενον; καὶ πρότερον μὲν τοὺς τυράννους ἐξέβαλον, νῦν δὲ εἰς τοσοῦτον μεταβεβλήκασιν, ὥστε ταῖς μὲν πολιτείαις πολεμοῦσιν τὰς δὲ μοναρχίας συγκαθιστᾶσι, τὴν δὲ Μαντινέων πόλιν εἰρήνης ἤδη γεγενημένης ἀνάστατον ἐποίησαν, τὴν δὲ Θηβαίων Καδμείαν κατέλαβον καὶ Ὀλυνθίοις καὶ Φλιασίοις πολεμοῦσιν, Ἀμύντα δὲ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ καὶ Διονυσίῳ τῷ Σικελίας τυράννῳ καὶ τῷ βαρβάρῳ τῆς Ἀσίας κρατοῦντι συμπράττουσιν ὅπως μεγίστην ἀρχὴν ἕξουσιν;

Ἐπὶ τριετίαν ὅλην αἱ Θῆβαι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς τυραννίας τοῦ Λεοντιάδου καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ὑπηρετουμένης προθύμως ὑπὸ τῆς ἐν Καδμείᾳ σπαρτιατικῆς φρουρᾶς. Οἱ τύραννοι, μὴ ἀρκούμενοι νὰ καταπιέζωσι τοὺς ἐν Θήβαις συμπολίτας, ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένως νὰ καταστρέψωσιν καὶ τοὺς ἐν Ἀθήναις καταφυγόντας ἀντιπάλους αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσωσι τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐξ αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀπέτυχε, διότι εἷς καὶ μόνος ἐφονεύθη, ὁ Ἀνδροκλείδας, ἀπήτησαν ἔπειτα παρὰ τῶν Ἀθηναίων τὴν ἔξωσιν τῶν φυγάδων. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, οἱ δὲ φυγάδες, οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμελέτων τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐκτεθειμένους εἰς ἀδιαλείπτους κινδύνους, ἐπέσπευσαν τὸ ἐπιχείρημα. Εἶχον δὲ πολλοὺς ἐν Θήβαις φίλους καὶ διετήρουν μυστικὰς πρὸς τούτους σχέσεις. Εἷς τῶν φίλων τούτων ἦτο καὶ ὁ Φυλλίδας, ὅστις τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἔκρυψεν ἀπὸ τῶν τυράννων τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ αἴσθημα ὥστε ὄχι μόνον ἠξιώθη τῆς πίστεως τῶν πολεμάρχων, ἀλλὰ καὶ εἰς Ἀθήνας ἀπεστάλη ἕνεκα δημοσίων πραγμάτων. Συνδιαλεχθέντος δὲ αὐτοῦ ἰδίως μετὰ τοῦ φυγάδος Μέλλωνος, ἀπεφασίσθησαν ὅσα ἔμελλον νὰ ἐνεργηθῶσι πρὸς κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Ὅθεν κατὰ Λεκέμβριον τοῦ 379 οἱ μᾶλλον ἐπιφανεῖς τῶν φυγάδων, κατ' ἄλλους ἑπτά, κατ' ἄλλους δώδεκα, ὧν ἐπισημότατοι ἦσαν ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Μέλλων, εἰσέρχονται, ἀρχομένης τῆς νυκτός, εἰς Θήβας καὶ ἐνεδρεύσαντες ἐπὶ μικρὸν σφάζουσι, διὰ συνδρομῆς τῶν ἐν τῇ πόλει ὁμοφρόνων, τοὺς δύο πολεμάρχους, Ἀρχίαν καὶ Φίλιππον, ἐν συμποσίῳ διατελοῦντας, φονεύουσι καὶ τὸν Λεοντιάδην ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἀπολύουσι τοὺς φυλακισμένους καὶ ἀνακηρύττουσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἐν Θήβαις συνέπραξε τότε εἰς τὸ ἐπιχείρημα καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατέφθασαν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ οἱ ἄλλοι πολυάριθμοι φυγάδες, ἔτι δὲ οὐκ ὀλίγοι ἀθηναῖοι ἐθελονταί, μετὰ δύο ἐκ τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὥστε πολυειδῶς ἐνισχύθησαν οἱ περὶ τὸν Πελοπίδαν· καὶ προεχειρίσθησαν μὲν ἀμελλητὶ Βοιωτάρχαι αὐτὸς οὗτος ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Μέλλων καὶ ὁ Χάρων, ἀπεκλείσθη δὲ ἡ ἀκρόπολις, ἥτις, μὴ ἔχουσα ἱκανὴν τροφῶν προμήθειαν, παρεδόθη κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 378.

Τοπογραφικὸς χάρτης τῶν ἀρχαίων Θηβῶν
(Κατὰ Κεραμόπουλον)

ΚΕΦΑΛΗ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟΥ ΑΘΗΝΑΣ ΠΑΡΘΕΝΟΥ

(Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ συνεκίνησεν ἐκ βάθρων ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Τὴν σήμερον ἡ δολοφονία τῶν περὶ Λεοντιάδην, ἡ ἐνεργηθεῖσα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, ἢ ἐν συμποσίῳ διατριβόντων, προξενεῖ ἡμῖν ἀηδίαν τινὰ καὶ ἀποστροφήν, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ φόνος διεπράχθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀνωτάτας τῆς κοινωνίας τάξεις, ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος καὶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ πάλαι τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν προπατόρων ἡμῶν καὶ τοιαῦται αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ὥστε πάντες ἐπεδοκίμασαν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἐκδίκησιν τὴν ἐπιγενομένην διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὸν τοῦ Ἰσμηνίου θάνατον, πάντες δ' ἀπεθαύμασαν τὴν προσωπικὴν τόλμην τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν οἵτινες κατέβαλον διὰ μιᾶς εἰς ἔδαφος κυβέρνησιν πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀδιάσειστον λογιζομένην. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν πῶς ἄνδρες ἐπιφανέστατοι καὶ πλουσιώτατοι δὲν ἐδίσταζαν νὰ ῥίψωσιν ἑαυτοὺς εἰς τηλικοῦτον κίνδυνον, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ Ὀδυσσέως καὶ Ἀχιλλέως μέχρι τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Φιλοποίμενος ὁ πλούσιος Ἕλλην δὲν ἔπαυσεν ἀποδυόμενος ἐπὶ τὴν παλαίστραν καὶ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης μαχόμενος καὶ φιλοτιμούμενος νὰ ὑπερέχῃ τῶν πενεστέρων, ὅπως κατὰ τὴν περιουσίαν οὕτω καὶ κατὰ τὴν σωματικὴν ῥώμην.

Ἡ Σπάρτη, εἰ καὶ ἐπικρατοῦντος χειμῶνος, ἔσπευσε νὰ στείλῃ στρατὸν κατὰ τῶν Θηβαίων. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἀπεποιήθη τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ τούτου, ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν ὅτι ὑπερέβη τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν εἶναι πλέον ὑπόχρεος εἰς τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ ὑπηρεσίαν ἀληθῶς δέ, καθ' ἃ λέγει ὁ Ξενοφῶν, διότι καλῶς ἤξευρεν ὅτι, ἂν στρατηγήσῃ, οἱ πολῖται ἤθελον πάλιν εἰπεῖ· «ἰδοὺ ὁ Ἀγησίλαος ὅπως βοηθήσῃ τοὺς τυράννους, παρέχει πράγματα τῇ πόλει». Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ βαρύνεται τὸν μάταιον καὶ ἀδιάλειπτον ἐκεῖνον ἀγῶνα εἰς ὃν ὑπὸ τῆς τύχης κατεδικάσθη. Ὅθεν ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων, ὁ Κλεόμβροτος, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε διαδεχθῆ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀγησίπολιν. Ὁ Κλεόμβροτος ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν, παρέμεινεν ἐνταῦθα ἡμέρας τινὰς καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μηδὲν πράξας. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία του ἐπέφερε σπουδαῖά τινα ἀποτελέσματα. Ὅτε διήρχετο πλησίον τῶν συνόρων τῆς Ἀττικῆς, ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας τρεῖς πρέσβεις ἵνα ζητήσωσιν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν δύο στρατηγοὶ ἀθηναῖοι καὶ πολλοὶ ἐθελονταὶ τῆς πόλεως ταύτης ἔδωκαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἔτι ἀπέφευγον τοῦ νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ὥστε ἀμέσως τὸν μὲν ἕνα τῶν στρατηγῶν, παρόντα, ἀπέκτειναν τὸν δὲ ἄλλον, δραπετεύσαντα, κατεδίκασαν εἰς ἐξορίαν. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι οὕτω πως πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπολιτεύοντο καὶ ἐνῷ οἱ ἐπὶ τούτῳ σταλέντες πρέσβεις τῆς Σπάρτης εὑρίσκοντο ἔτι ἐν Ἀθήναις ὁ ἁρμοστὴς Σφοδρίας, ὁ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κλεομβρότου ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου, ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας ὅ,τι ὁ Φοιβίδας εἶχε πράξει ὡς πρὸς τὰς Θήβας· ἐπεχείρησε δηλαδή, ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰρήνης, νὰ καταλάβῃ αἰφνιδίως τὸν Πειραιᾶ. Καὶ τὸ μὲν παρασπόνδημα τοῦτο ἀπέτυχεν ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐτιμώρησαν τὸν Σφοδρίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀγανακτήσαντες συνομολογοῦσιν ἤδη συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ παρασκευάζονται διὰ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης πόλεμον.

Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν τότε, διὰ τῶν στρατηγῶν Χαβρίου, Τιμοθέου τοῦ Κόνωνος καὶ Καλλιστράτου, νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν νέαν ναυτικὴν συμμαχίαν ἣν πρό τινων ἐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσιν. Ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν φόβος τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τὸ κατὰ τῆς Σπάρτης μῖσος τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα νήσων,

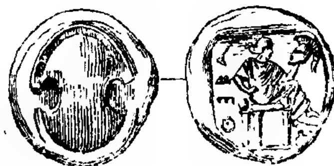
ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Καλλιστράτου, ἡ σύνεσις μὲ τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς ἐκανονίσθη μὲν ἡ ἰσοψηφία ὅλων τῶν πόλεων ἐν τῷ κοινῷ συνεδρίῳ, ἀπηγορεύθησαν δὲ πᾶσαι αἱ κληρουχίαι Ἀθηναίων ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, ὅλα ταῦτα συνετέλεσαν ὥστε ἡ νέα αὕτη συμμαχία νὰ λάβῃ ἐπί τινα χρόνον ἱκανὴν ὑπόστασιν καὶ ἀνάπτυξιν. Ὑπέβαλον δὲ

ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ Β΄ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΗΓΕΜΟΝΙΑΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΕΠΙ ΝΑΥΣΙΝΙΚΩ ΑΡΧΟΝΤΟΣ

«Ἐπὶ Ναυσινίκου ἄρχοντος (378—7). Καλλίβιος Κηφισοφῶντος Παιανιεὺς ἐγραμμάτευεν· ἐπὶ Ἱπποθωντίδος ἑβδόμης πρυτανείας ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· Χαρῖνος Ἀθμονεὺς ἐπεστάτει· Ἀριστοτέλης εἶπεν· τύχῃ ἀγαθῇ τῇ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων ὅπως ἂν Λακεδαιμόνιοι ἐῶσι τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους ἡσυχίαν ἄγειν τὴν χώραν ἔχοντας ἐμ βεβαίῳ τὴν ἑαυτῶν». Εἰς τὰ περιθώρια ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων· «Κερκυραίων ὁ Δῆμος, Ἀβδηρῖται, Θάσιοι, Χαλκιδεῖς (ἀπὸ Θρᾴκης)».

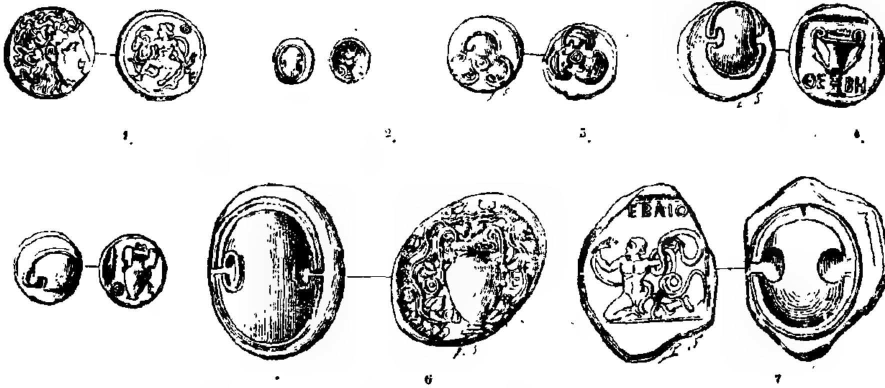
ἑαυτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ εἰς ἄμεσον (ἂν καὶ ἄδηλον ὁπόσην) εἰσφοράν, τροπολογήσαντες ἐπὶ τούτῳ κατά τι, ἐπὶ ἄρχοντος Ναυσινίκου (378—377 π. Χ.), τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος μέχρι τοῦ ἄρχοντος τούτου ἀναλλοίωτον, ὡς φαίνεται, τοὐλάχιστον κατὰ τὰ πλεῖστα, παραμείνασαν οἰκονομικὴν τῶν πολιτῶν διαίρεσιν εἰς τέσσαρας τάξεις. Ἀλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ προθυμία ἣν ἔδειξαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐπέχουσι πλέον εἰμὴ δευτερεύουσαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τάξιν. Ἡ νέα αὐτῶν ἡγεμονία, ἥτις ἄλλως τε πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ φθάσῃ κατὰ μέγεθος τὴν προτέραν, τάχιστα ὡς ἐκείνη εἰς τυραννίδα μεταβληθεῖσα, προεκάλεσε μετ' οὐ πολὺ στάσεις, ἐπαγαγούσας τὴν διάλυσιν αὐτῆς. Σφόδρα δὲ ἄστατος καὶ παλίμβουλος ἀνεδείχθη ἡ πολιτικὴ αὐτῆς, νῦν μὲν συμμαχοῦσα μετὰ τῶν Θηβαίων, νῦν δὲ ἐγκαταλείπουσα αὐτούς, νῦν δὲ καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συντασσομένη, ὥστε ἡ ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς δεσποτείας ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος ὀφείλεται εἰς τὰς Θήβας, καὶ εἰς μόνας τὰς Θήβας, εἰς ταύτην δὲ τὴν πόλιν ἐξήστραψαν αἱ τελευταῖαι ἀρεταί, αἱ χρυσώσασαι τὰ νέφη τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ σωρεύωνται εἰς τὴν δύσιν τῆς πρώτης τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡμέρας· ὅθεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην θέλομεν ἰδίως ἐπιστήσει τὴν προσοχήν.

Νόμισμα Θηβαίων

(Βοιωτικὴ ἀσπίς. Ἡ Ἁρμονία κρατοῦσα κορινθιακὴν περικεφαλαίαν. Ἀριστερᾷ δι' ἀναστρόφου γραφῆς ΘΕΒΑ)

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΘΗΒΩΝ

α΄ Διόνυσος, Ἡρακλῆς πνίγων τοὺς ὄφεις. β΄ Βοιωτικὴ ἀσπίς. Διονυσιακὸς κάνθαρος. γ΄ Τρεῖς ἡμίσειαι ἀσπίδες ἐπ᾽ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων. δ΄ Ἀσπίς. Κάνθαρος. ε΄ Ἡμίσεια ἀσπίς. Κάνθαρος. ς΄ Ἀσπίς. Κάνθαρος περιβαλλόμενος διὰ κισσοῦ. ζ΄ Ἡρακλῆς πνίγων τοὺς ὄφεις. Ἀσπίς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΘΗΒΑΙΩΝ

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ βίου τῶν Βοιωτῶν, καὶ ἐξαιρέτως τῶν Θηβαίων, ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει (Κεφ. Α΄ βιβλ. Β΄). Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν βεβαίως ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος φυλῶν· δὲν εἶχον οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὁποῖα οἱ Ἀθηναῖοι ἤντλουν ἀπὸ τῆς δαιμονίου αὐτῶν εὐφυΐας οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὁποῖα οἱ Σπαρτιᾶται προσεκτήσαντο ἀπὸ τῆς θαυμαστῆς αὐτῶν πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ἀσθενὲς παρὰ τοῖς Θηβαίοις ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ αὐτὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας· διότι εἴδομεν αὐτοὺς οἰκτρῶς πολιτευθέντας ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Περσῶν εἰσβολῆς καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ τοῦ Μαρδονίου συναγωνισθέντας. Ἀλλ᾽ οἱ Θηβαῖοι εἶχον πλεονέκτημά τι, τὸ ὁποῖον τυχὸν περιστάσεων καὶ ἡγεμόνων ἐπιτηδείων πολλὰ δύναται ν᾽ ἀναπληρώσῃ ἐλαττώματα καὶ λαμπρὸν δύναται ν᾽ ἀποβῇ ὄργανον μεγαλουργίας. Οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν ἀείποτε στρατιῶται ἀγαθοί, πεζοί τε καὶ ἱππεῖς· ψυχαί, ἂν ὄχι πάντοτε εὐγενεῖς, ἀλλὰ πάντοτε εὔρωστοι, σώματα, ἂν ὄχι κομψά, ἀλλ᾽ ἀθλητικά, καὶ κακῶς μὲν ἐκ πρώτης νεότητος διὰ τῆς γυμναστικῆς παρασκευαζόμενα καλῶς δ᾽ ἔπειτα περὶ πᾶσαν πολεμικὴν τέχνην ἀσκούμενα. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατον-

ταετηρίδι οἱ Θηβαῖοι ἠξιώθησαν ἐπανειλημμένως τῆς τιμῆς τοῦ νὰ τρέψωσι τοὺς τότε ἀκμάζοντας ἔτι ἀθηναίους ὁπλίτας, κατατροπώσαντες αὐτοὺς καὶ περὶ Κορώνειαν καὶ περὶ Δήλιον· πρὸ μικροῦ δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Σπαρτιάτας ἐπέδειξαν, περὶ Κορώνειαν πάλιν, ὅτι δὲν εἶναι ἀνάξιοι αὐτῶν ἀνταγωνισταί. Τὸ προτέρημα τοῦτο τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας καὶ δεξιότητος δὲν εἶχε χρείαν εἰμὴ ἰσχυροῦ τινος ἠθικοῦ ἐλατηρίου ἵνα μεγαλουργήσῃ· τὸ δ' ἠθικὸν τοῦτο ἐλατήριον παρεσκεύασε μὲν ἡ ἐπιβουλὴ καὶ ἡ χαιρεκακία μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τὰς Θήβας διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν ἐκορύφωσε δὲ τὸ παρασπόνδημα τοῦ Φοιβίδου καὶ ἡ τυραννία τῶν περὶ τὸν Λεοντιάδην. Ἡ ἀγανάκτησις ἣν παρήγαγεν ἐν Θήβαις ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς Σπάρτης πολιτικὴ ἐξεπροσωπήθη κυρίως ὑπ' ὀλίγων τινῶν ἀνδρῶν· κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ἰσμηνίου καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, τοῦ Χάρωνος, τοῦ Γοργίδου, τοῦ Παμμένους, τοῦ Δαμοκλείδου, τοῦ Θεοπόμπου, τοῦ Φερενίκου καὶ ἄλλων, ἀλλὰ διεχύθη εἰς τὰς φλέβας ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν Θηβαίων καὶ ὡς ἱερόν τι πῦρ ἀνέφλεξεν αὐτοὺς καὶ ἐπιπαρώξυνεν εἰς τὸ ν' ἀναλάβωσι πάντα ἀγῶνα καὶ πᾶσαν θυσίαν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνακτηθείσης αὐτονομίας.

Τοιουτοτρόπως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μέχρι τινὸς τὸ αἰφνίδιον ἐκεῖνο ἀκτινοβόλημα τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐνθυμίζουσι τὰς χώρας τὰς ὁποίας ἡ θεία Πρόνοια ἀναδείκνυσι φύσει καρποφόρους, διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ποταμῶν. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Σπαρτιατῶν ἐνθυμίζει ἐξ ἐναντίας τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἡ τέχνη καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἐπιτηδείας χρήσεως τῶν διαρρεόντων αὐτὰς ὀλίγων ὑδάτων καὶ διὰ ποικίλης διωρύγων κατασκευῆς, κατορθοῖ νὰ ἀναδείξῃ γόνιμα καὶ αὐτὰ τῶν πεδίων τὰ ξηρότερα. Τῶν δὲ Θηβαίων ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον σχεδὸν ἄγονοι καὶ ἄκαρποι, μέχρις οὗ, διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αἰσθήματος τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς φιλοτιμίας τοῦ κεντήσαντος τὰ βαθύτατα σπλάγχνα τῆς κατ' ἐπιφάνειαν ἀναισθήτου ἐκείνης χώρας, ἀνέβλυσεν αἴφνης ἀπὸ τῶν στέρνων αὐτῆς, ὡς ἀρτησιανόν τι φρέαρ, ποταμὸς μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς ἕνα τῶν ὡραιοτάτων παραδείσων ἐξ ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἀρά γε τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἐξάρσεως προϊὸν ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ μεγαλοφυΐας, τῆς πολιτικῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον δεινότητος ἀθάνατον καταστήσας τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας; Κατὰ δυστυχίαν ἂν δυνάμεθα, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, νὰ ἀνεύρωμεν τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν πολιτειῶν, τὸ μυστήριον τῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐμφανίσεως ὑπῆρξεν ἄχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου λ. χ. δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀπολύτως ὅτι τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνέπλασεν ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη προαγωγὴ τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως· διότι, ἂν τοῦτο ἦτο καθ' ὅλα ἀληθές, διατί ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον οὐδένα ἕτερον ἐνάμιλλον ἐκείνου ἀνέδειξεν ἄνδρα ἀλλά, αὐτοῦ θανόντος, καὶ κατέπεσε διὰ μιᾶς ἀπὸ τῆς ἀκμῆς εἰς ἣν εἶχε προαχθῇ; Ἀφ' ἑτέρου πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀκμὴ αὕτη ὑπῆρξε καθ' ὁλοκληρίαν ἔργον τοῦ Ἐπαμεινώνδου· διότι αἱ Θῆβαι ἀπηλλάγησαν τῆς σπαρτιατικῆς τυραννίας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἐνίκησαν τὸ πρῶτον τοὺς Σπαρτιάτας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἀνέκτησαν τὴν βοιωτικὴν ἡγεμονίαν ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371, ἤτοι ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας· καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς αὐτονομίας, εἰς ἣν δὲν φαίνεται συντελέσας πλειότερον πολλῶν ἄλλων πολιτῶν καὶ βεβαίως συνετέλεσε πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος καὶ τῶν λοιπῶν πρωτουργῶν τοῦ κινήματος, ἦτο τεσσαρακοντούτης, ἤδη, ὅ ἐστιν ἐν ἀκμῇ τῶν σωματικῶν

καὶ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων· ὥστε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀπολύτως εἰπεῖν, οὔτε ἡ ἐπίδοσις τῆς πόλεως παρήγαγε τὸν μέγαν ἄνδρα, οὔτε ὁ μέγας ἀνὴρ παρήγαγε τὴν ἐπίδοσιν τῆς πόλεως. Ἑκατέρα τῶν δυνάμεων τούτων φαίνεται μᾶλλον ἀνεξαρτήτως τῆς ἑτέρας προκύψασα εἰς μέσον, ἂν καί, διὰ μυστηριώδους τινὸς βουλήσεως τῆς Προνοίας, συνῆλθον ἐπὶ τὸ ἓν καὶ ὁμολογουμένως ἐπενήργησαν ἀμοιβαίως ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης· διότι ἄνευ τῆς προαγωγῆς τῶν Θηβῶν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἐπαμεινώνδου δὲν ἤθελε λάβει πιθανώτατα ἀφορμὴν καὶ ὄργανα ἐνεργείας, ἄνευ δὲ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἡ προαγωγὴ τῶν Θηβῶν δὲν ἤθελεν ἀνυψωθῇ μέχρι τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἤθελε περιορισθῇ εἰς τὴν μικρὰν τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν.

Ἐπαμεινώνδου τοῦ Πολύμνιδος ὁ οἶκος ἀνῆγε μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς ἥρωα προπάτορα ἀλλ' ἦτο ἤδη πένης καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄσημος ὥστε τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἠσκήθη ἐκ νεότητος περὶ πάντα τὰ γυμναστικὰ καὶ πολεμικὰ καθήκοντα, ὅσα ἐπεβάλλοντο εἰς ἕκαστον θηβαῖον πολίτην· καὶ κατὰ τοῦτο δὲν εἶχε χρείαν σχολείου καλυτέρου τῆς πατρίδος αὐτοῦ, διότι αἱ σωματικαὶ αὗται ἀσκήσεις ἦσαν ἀνέκαθεν ἄρισται ἐν Θήβαις. Ἀλλὰ διεκρίθη ἀπὸ τῶν συμπολιτῶν, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καφισίου καὶ ἀπὸ τοῦ ἀειμνήστου φίλου Πελοπίδου, ἐπιμεληθεὶς συγχρόνως τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ παίδευσιν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ μετὰ πόθου ἐπεζήτησε τὴν πρὸς πολλοὺς φιλοσόφους οἰκειότητα, ἐν οἷς ἀναφέρονται ὅ τε θηβαῖος Σιμμίας καὶ ὁ ταραντῖνος Σπίνθαρος, ἀμφότεροι διατελέσαντές ποτε ὁμιληταὶ τοῦ Σωκράτους· διὸ ὁ Ἐπαμεινώνδας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐμμέσως ὡς μαθητὴς τοῦ δαιμονίου ἐκείνου Ἀθηναίου. Ἐπειδὴ δ' αἱ μεταξὺ Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν σχέσεις ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου φιλικώτεραι, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠφελήθη ἀπὸ τῶν διδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν πόλεων. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν ἐξαιρέτως ἀφωσιώθη καὶ τοῦ ὁποίου οὐ μόνον ὡς μαθητὴς ἠκροάσατο ἀλλὰ καὶ ὡς υἱὸς ἐπεμελήθη ὑπῆρξεν ἐξόριστός τις ταραντῖνος ὀνόματι Λύσις, πυθαγορικὸς φιλόσοφος, ἄδηλον τίνος ἕνεκα καταφυγὼν εἰς Θήβας καὶ ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου ζήσας. Πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς τοιούτους ἄλλους διετέλεσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐφ' ἱκανὰ ἔτη συνδιαλεγόμενος περὶ πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς μελέτης καὶ ἐρεύνης ὅσα ἐνησχόλουν τότε τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν, οὐ μόνον προσκτησάμενος οὕτω γνώσεις πολλὰς θετικὸς ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγείς, ὅπως ὁ Περικλῆς, τῶν προλήψεων ἐκείνων τὰς ὁποίας εἶχον πολλοὶ τῶν ἐπισήμων προπατόρων ἡμῶν, θεωροῦντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς σημεῖά τινα ἔχοντα ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ τὰς πράξεις. Ἡ ἀνοχὴ αὐτοῦ ὡς ἀκροατοῦ καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς πάντα ἐπιδεικτικὸν λόγον ἦσαν τοσοῦτο παράδοξοι ὥστε ὁ ταραντῖνος Σπίνθαρος, οὐκ ὀλίγον αὐτῷ συνδιατρίψας, συνήθιζε νὰ λέγῃ «μηδενί που τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀνθρώπων ἐντετευχέναι, μήτε πλείονα γιγνώσκοντι μήτε ἐλάττονα φθεγγομένῳ». Μὴ νομίσῃ τις ἐν τούτοις ὅτι ἐλάλει ὀλίγα διότι δὲν ἤξευρε νὰ λαλῇ. Ἐξ ἐναντίας ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀνεδείχθη οὐ μόνον παρὰ τοῖς Θηβαίοις ἐξαίρετος ἀλλὰ καὶ τῆς εὐγλωττίας τῶν ἀρίστων ἀθηναίων ῥητόρων ἐνάμιλλος. Τὸ θαυμάσιον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ὅτι, μεγαλοφυὴς ὢν καὶ φιλομαθής, διετέλει ἐνταὐτῷ μετριόφρων καὶ ὅλως ἀκενόδοξος· θαυμάσιον τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ προπάτορες ἡμῶν πολλάκις παρεσύροντο ὑπὸ παραλόγου φιλοτιμίας καὶ εἰς ἑαυτοὺς πεποιθήσεως. Ἦτο δὲ πρὸς τὰ χρήματα ἀπαθής, διατελέσας δι' ὅλου τοῦ βίου πένης καὶ μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταφὴν αὐτοῦ ἔξοδα καταλιπών, ἐνῷ πολλάκις μὲν ξένοι ὑπέβαλον αὐτῷ προτάσεις δωροδοκίας πολλάκις δὲ φίλοι ἀνεδείχθησαν πρόθυμοι ν' ἀνακουφίσωσιν, ἐξ ἰδίων, τὴν

ἔντιμον αὐτοῦ ἀνέχειαν. Ἐπὶ πᾶσι δέ, καὶ τοῦτο σπάνιον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, διεκρίθη διὰ τὴν πρᾳότητα τῶν πολιτικῶν παθῶν, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν κατὰ νενικημένων πολεμίων τραχύτητα, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐμφυλίαν αἵματος χύσιν. Ἂν ὑπῆρξάν ποτε ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ διαγωγὴ ἐφαίνετο δικαιολογοῦσα τὴν ἐσχάτην τῶν τιμωριῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν βεβαίως ὁ Λεοντιάδης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν προδόται. Αὐτοὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς Καδμείας εἰς τὸν σπαρτιάτην Φοιβίδαν, αὐτοὶ ἐθανάτωσαν τὸν φιλόπατριν Ἰσμηνίαν. Καὶ ὅμως ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεδοκίμασε τὸ περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν βούλευμα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν ἄλλων ἐξορίστων ἐν μέρει λόγῳ συνέσεως καὶ ἐν μέρει συνειδήσεως λόγῳ· οἱ δὲ μεταγενέστεροι Ἕλληνες, οἱ θαυμάσαντες τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀγωνισθέντες, εἰ καὶ πόρρωθεν, νὰ πατήσωσι τὰ ἴχνη αὐτοῦ, ὡμολόγουν ὅτι τοῦτο μάλιστα τὸ πρᾶον καὶ φιλάνθρωπον περὶ τὰς πολιτικὰς διαφορὰς ἦτο δυσκολώτατον νὰ μιμηθῶσιν.

Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνὴρ δὲν ἐπρωταγωνίστησεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὸ ἤδη ἀνοιχθὲν αὐτῷ στάδιον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἠπράκτησε καθ' ὅλον τὸ ἐν τῷ μεταξὺ διάστημα καὶ θετικῶς γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν φυγάδων εἰσβολῆς, ἅμα μετενεχθέντος τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τῶν οἰκιῶν τοῦ Ἀρχίου καὶ τοῦ Λεοντιάδου εἰς τὴν ἀγοράν, συνέπραξε γενναίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ τολμήματος καὶ συνετέλεσεν εἰς πάντα τὰ πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνεργηθέντα. Πρὸ πάντων συνειργάσθη εἰς τὴν ἀποτάφρευσιν καὶ ἀποσταύρωσιν τοῦ πρὸς βορρᾶν τῶν Θηβῶν εὐφόρου πεδίου, ἀφ' οὗ οἱ πολῖται συνεκόμιζον τὰ κυριώτατα πρὸς τροφὴν ἀναγκαῖα. Συγχρόνως δὲ συνέπραξε μετὰ τοῦ Πελοπίδου εἰς τὴν τότε κατὰ πρῶτον συγκρότησιν τοῦ περιφήμου «ἱεροῦ λόχου», ὅστις συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ἐπιλέκτων τριακοσίων, συνδεομένων ἀνὰ δύο διὰ τῶν στενωτάτων τῆς φιλίας δεσμῶν καὶ τούτου ἕνεκα μέχρι θανάτου πρὸς ἀλλήλους ἀφωσιωμένων· δημοσίᾳ δὲ δαπάνῃ ἀδιαλείπτως συντηρούμενος καὶ ἀσκούμενος καὶ ὑπὸ τῶν εὐγενεστάτων αἰσθημάτων ἐμπνεόμενος διετέλεσεν ἓν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τοῦ μεγαλείου τῶν Θηβῶν καὶ ἐπλήρωσε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς φήμης τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐδὲ ἔπεσεν εἰμὴ κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσε τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀνεξαρτησία.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας λοιπὸν ἤρχισεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ὑπηρετῇ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως ἔτη ὁ Πελοπίδας φαίνεται πολὺ μᾶλλον ἐκείνου πρωταγωνιστῶν ἐν Θήβαις. Ὁ Πελοπίδας κατέλυσε τὴν τυραννίδα τοῦ Λεοντιάδου· ὁ Πελοπίδας ἐνίκησε πρῶτος τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ Πελοπίδας ἠνώρθωσε τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβαίων. Πελοπίδας ὁ Ἱππόκλου πολλὰς εἶχε τὰς πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνομοιότητας, περὶ τὰς περιστάσεις καὶ ἕξεις τοῦ βίου. Ἦτο νεώτερος τοῦ Ἐπαμεινώνδου· ἦτο πλούσιος· ὑπῆρξεν εὐτυχὴς πατὴρ οἰκογενείας, ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας διετέλεσεν ἄγαμος· ἠγάπα τὴν σωματικὴν μᾶλλον γύμνασιν, διατρίβων ὁσάκις ηὐκαίρει περὶ παλαίστρας καὶ κυνηγέσια, ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας προετίμα μᾶλλον τὴν πνευματικὴν ἄσκησιν, τὴν ὁμιλίαν, τὴν ἀκρόασιν. Καὶ ὅμως οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες συνεδέθησαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ζωῆς διὰ φιλίας στενωτάτης καὶ σπανίας μεταξὺ τῶν συναρχόντων καὶ συναγωνιστῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. «Εἰ γάρ τις ἀποβλέψας εἰς τὴν Ἀριστείδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, καὶ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου πολιτείαν, ὅσων γέγονε μεστὴ διαφορῶν καὶ φθόνων καὶ ζηλοτυπιῶν πρὸς ἀλλήλους σκέψαιτο πάλιν τὴν Πελοπίδου πρὸς Ἐπαμεινώνδαν εὐμένειαν καὶ τιμήν, τούτους ἂν ὀρθῶς προσαγορεύσειε συνάρχοντας καὶ συστρατήγους ἢ ἐκείνους οἳ μᾶλλον ἀλλήλων ἢ τῶν πολεμίων

ἀγωνιζόμενοι περιεῖναι διετέλεσαν. Αἰτία δὲ ἀληθινὴ μὲν ἦν ἡ ἀρετή, δι' ἣν οὐ δόξαν, οὐ πλοῦτον ἀπὸ τῶν πράξεων μετιόντες, οἷς ὁ χαλεπὸς καὶ δύσερις ἐμφύεται φθόνος, ἀλλ' ἔρωτα θεῖον ἀπ' ἀρχῆς ἐρασθέντες ἀμφότεροι τοῦ τὴν πατρίδα λαμπροτάτην καὶ μεγίστην ἐφ' ἑαυτῶν ἰδεῖν γενομένην, ὥσπερ ἰδίοις ἐπὶ τοῦτο τοῖς αὐτῶν ἐχρῶντο κατορθώμασι». Ταῦτα λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Πελοπίδου. Καὶ ἐν γένει τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐκ παραλλήλου συνήθως ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφέρονται· εἷς δὲ τῶν ἀρίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ πελοποννήσιος Πολύβιος, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, κατήντησεν ἐπὶ τοσοῦτο νὰ ταυτίσῃ καὶ νὰ συνεξισώσῃ αὐτοὺς ὥστε εἶπε· «καὶ γὰρ συνηυξήθη καὶ συνήκμασε καὶ συγκατελύθη τὰ Θηβαίων ἔργα τῷ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τοῦ Πελοπίδου βίῳ προφανῶς». Ἀλλ' ἡ ἐξίσωσις αὕτη καὶ ἐξομοίωσις τῶν ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων τοῦ Πελοπίδου καὶ τοῦ Ἐπαμεινώνδου δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθής. Ὁ Πελοπίδας ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος τῶν Θηβαίων· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας τῶν Ἑλλήνων ἴσως ὁ ἄριστος. Ὁ Πελοπίδας ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ὀφείλεται ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἔργου τούτου καὶ τὸ πανελλήνιον ἀξίωμα ὅπερ ἐκτήσατο περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ πόλις τῶν Θηβῶν. Ἀποθανόντος τοῦ Πελοπίδου, ἐξηκολούθησεν ἡ πόλις ἀκμάζουσα καὶ προαγομένη δι' Ἐπαμεινώνδου· ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἐπαμεινώνδου συγκατέπεσε τρόντι διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ μηχανῆς, καὶ ἅπαν τῆς πόλεως τὸ μεγαλεῖον. Ἐνὶ λόγῳ, ἂν ἡ εἰς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις καὶ ἡ τόλμη τοῦ Πελοπίδου ἦσαν καθ' ὅλα ἐνάμιλλοι τῶν περὶ ταῦτα ἀρετῶν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ δαιμόνιος στρατηγὸς ὁ ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ νικηφορήσας, ὁ ἐν τοῖς συνεδρίοις τοῦ ἔθνους λαμπρῶς ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος συνηγορήσας, ὁ ἀνορθωτὴς τῆς Μεσσηνίας, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Μεγάλης πόλεως, ἵνα εἰς ταῦτα μόνα τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἀνδρὸς περιορισθῶμεν, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ αὐτοῦ φίλου καὶ ὡς πολεμικὸς ἀνήρ, καὶ ὡς πολιτικός, καὶ ὡς ῥήτωρ.

Μετὰ τὴν ἄπρακτον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἐπάνοδον τοῦ Κλεομβρότου οἱ Σπαρτιᾶται κατέπεισαν τὸν Ἀγησίλαον αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου ἐπανειλημμένως δὲ ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 378 καὶ ἐν ἔτει 377, ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἀλλ' οὐδὲν κρίσιμον διέπραξεν. Οἱ Θηβαῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ Χαβρίου, ἀντέστησαν ἐπιμόνως εἰς πάσας τὰς ἐπιθέσεις καὶ ἤρχισαν μάλιστα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις· Ἐπειδὴ δέ, ἐπανερχομένου ἐκ Βοιωτίας τοῦ Ἀγησιλάου τῷ 377, ἐρράγη καθ' ὁδὸν μία τις αὐτοῦ φλέψ, ἐκ δὲ τούτου ἐβλάβη καὶ τὸ ὑγιὲς σκέλος, ὥστε κατέστη ὁ ἀνὴρ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνεπιτήδειος εἰς ὑπηρεσίαν, περιῆλθεν αὖθις ἡ στρατηγία εἰς τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων, τὸν Κλεόμβροτον. Καὶ ἐστράτευσε μὲν οὗτος τῷ 376 ἔτει ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν ἀλλὰ μηδὲ τὸν Κιθαιρῶνα δυνηθεὶς νὰ διαβῇ, κατεχόμενον ἤδη ὑπὸ δυνάμεως ἱκανῆς Ἀθηναίων καὶ Θηβαίων, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος.

Τότε οἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀδοξοῦντες καὶ ταπεινούμενοι Σπαρτιᾶται ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι τὴν τύχην αὐτῶν κατὰ θάλασσαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ πιέσωσιν ἐντεῦθεν τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τῶν Θηβαίων συμμαχίας. Ἀλλ' ὁ ναύαρχος αὐτῶν Πόλλις, ἄγων τριήρεις ἑξήκοντα, ἐντελῶς κατετροπώθη περὶ Νάξον, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 376, ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Χαβρίου, ναυαρχοῦντος τριήρων ὀγδοήκοντα· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου, τότε μάλιστα ἤρχισαν νὰ αὐξάνωσι τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν καὶ ἐπεξέτειναν τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐνεργείας αὐτῶν μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους.

Ὁμοίως ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ Θηβαῖοι εὐδοκιμοῦντες τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὰ ἔτη 376 καὶ 375 οὐδεμία ἐγένετο νέα Λακεδαιμονίων ἐπιδρομὴ εἰς τὴν Βοιωτίαν· ἐν ἔτει μὲν 376 διότι, ὡς εἴδομεν, ὁ Κλεόμβροτος δὲν κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν Κιθαιρῶνα

Κιθαιρών

ἐν ἔτει δὲ 375 διότι ἡ προσοχὴ τῆς Σπάρτης ἀπησχολήθη εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Τιμοθέου κατὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἐνεργούμενα. Ἐντεῦθεν οἱ Θηβαῖοι προσελάμβανον ὁσημέραι νέαν ἐν Βοιωτίᾳ δύναμιν, μὴ ἔχοντες νὰ πολεμήσωσιν εἰμὴ πρὸς τοὺς αὐτόθι καταλειφθέντας λακεδαιμονίους φρουροὺς καὶ ἁρμοστάς, τοὺς ὁποίους πολλάκις ἠδυνήθησαν νὰ κατατροπώσωσιν. Ἡ δὲ μᾶλλον λόγου ἀξία τῶν νικῶν τούτων ἦτο ἡ εἰς Τεγύρας ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου διαπραχθεῖσα.

Ὁ στρατηγὸς οὗτος, μαθὼν ὅτι ὁ λακεδαιμόνιος ἁρμοστὴς μετὰ τῶν δύο μορῶν αἵτινες ὑπ' αὐτὸν ἐφρούρουν ἐν Ὀρχομενῷ, ἐπεχείρησεν ἐκδρομὴν εἰς τὴν Λοκρικὴν χώραν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πολεμίων ἵνα καταλάβῃ αἴφνης τὴν δευτερεύουσαν ἐκείνην τῆς Βοιωτίας πόλιν. Ὅθεν ἐξῆλθεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Θηβῶν, μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ ὀλίγου ἱππικοῦ· ἀλλ' ὅτε ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὀρχομενὸν ἐβεβαιώθη ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ φρουρά, εἴτε μέρος οὖσα τῆς εἰς Λοκρίδα ἀπελθούσης εἴτε ἄλλοθεν προσελθοῦσα· ὅθεν λόγος περὶ αἰφνιδίας καταλήψεως τῆς πόλεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ, ὁ δὲ Πελοπίδας ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Φθάσας ὅμως εἰς Τεγύρας συνήντησεν ἀπροσδοκήτως τοὺς δύο λακεδαιμονίους πολεμάρχους,

Γοργολέοντα καὶ Θεόπομπον, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς εἰς Λοκρίδα στρατείας. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μόραι τὰς ὁποίας οὗτοι ἦγον ἦσαν διπλάσιαι τὸ πλῆθος τῶν ὑπὸ τὸν Πελοπίδαν μαχητῶν, οἱ μὲν πολέμαρχοι ἐχάρησαν διὰ τὴν σύμπτωσιν ταύτην οἱ δὲ Θηβαῖοι κατ' ἀρχὰς ἠθύμησαν, οὐδ' ἀνέλαβον θάρρος εἰμὴ μετὰ ἐπανειλημμένας καὶ ἐντόνους τοῦ ἡγεμόνος προτροπάς. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς πεισματώδους, ἐν χώρῳ στενῷ, ἀπεδείχθη ἤδη ὁπόσον ἀκαταγώνιστος ἦτο ἡ ρώμη, ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ συμπεπηγμένος ὠθισμὸς τοῦ ἱεροῦ λόχου.'Αμφότεροι τῶν Λακεδαιμονίων οἱ πολέμαρχοι ἔπεσον ἅμα σχεδὸν ἀρξαμένης τῆς συρράξεως· αἱ μόραι ἤνοιξαν τότε τὰς τάξεις αὐτῶν ἵνα ἀφήσωσι τοὺς Θηβαίους νὰ περάσωσιν ἀκωλύτως· ἀλλ' ὁ Πελοπίδας περιφρονήσας τὴν τοιαύτην τῆς σωτηρίας εὐκαιρίαν ἐνέμεινεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὗ διέλυσε καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν ἅπαντας τοὺς πολεμίους. Μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς διότι ἐγίνωσκεν ἐγγὺς οὖσαν τὴν ἐν 'Ορχομενῷ δύναμιν ἔστησεν ὅμως τρόπαιον καὶ ἐσκύλευσε τοὺς νεκροὺς πρὶν ἐπανέλθῃ εἰς Θήβας.

Ἡ μάχη αὕτη, καθ' ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸ πρῶτον ἡττήθησαν ἐν πεδίῳ ὑπαίθρῳ, ὑπὸ δυνάμεως πολὺ μικροτέρας, ἐπροξένησε βαθυτάτην καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐντύπωσιν, καὶ ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας καὶ ἐνίσχυσε τὰς ἐνεργείας τῶν Θηβαίων, οἵτινες, περὶ τὸ 374, ἐκυριάρχησαν ἤδη ἁπασῶν τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν πόλεων, ἐξαιρέσει τοῦ 'Ορχομενοῦ καὶ τῆς ἀπὸ τούτου ἐξηρτημένης Χαιρωνείας· ἐπεχείρησαν δὲ νὰ πιέσωσι καὶ τοὺς γείτονας Φωκεῖς, αὐτῶν μὲν πολεμίους ὄντας συμμάχους δὲ τῆς Σπάρτης. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐπαγαγόντος τοῦ βασιλέως Κλεομβρότου εἰς βοήθειαν τῶν Φωκέων τέσσαρας μόρας καὶ συμμάχους οὐκ ὀλίγους· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τοιοῦτον ἀπέβη ἤδη τὸ τῶν Θηβαίων ἀξίωμα ὥστε οἱ 'Αθηναῖοι ἤρχισαν νὰ φθονῶσι τὴν νεωστὶ προαγομένην ταύτην δύναμιν καὶ ἔσπευσαν, ἐγκαταλείποντες αὐτὴν εἰς τὴν τύχην της, νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἰδίας προτάσεις περὶ εἰρήνης, προτάσεις τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὅρους, τὰς ὁποίας ὅμως ἡ Σπάρτη παρεδέχθη ἀμέσως.

Κατ' εὐτυχίαν τῶν Θηβαίων, ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Τιμόθεος, ὅστις εἶχεν ἀποσταλῆ μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὸ 'Ιόνιον πέλαγος ἵνα συλλέξῃ αὐτόθι συμμάχους εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίαν καὶ εἶχε τῳόντι καταπείσει εἰς τοῦτο τήν τε Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, διετάχθη ἤδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. 'Αλλ' ἐπιστρέφων ἀπεβίβασεν εἰς Ζάκυνθον, ἥτις εἶχε μείνει πιστὴ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, πρόσφυγάς τινας Ζακυνθίους, συμπράξαντας μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν ταύτην. Ἐπειδὴ δὲ τῶν Ζακυνθίων ἡ κυβέρνησις παρεπονέθη διὰ τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ δὲ Σπάρτη, ζητήσασα παρὰ τῶν 'Αθηνῶν τὴν διόρθωσιν τοῦ πράγματος, δὲν εἰσηκούσθη, ἐξερράγησαν αὖθις αἱ ἐχθροπραξίαι. Στόλος Λακεδαιμονίων ἐπολιόρκησε τῷ 373 τὴν Κέρκυραν· ἀλλ' οἱ Κερκυραῖοι βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων ἀντέστησαν γενναίως καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀποπλεύσωσιν ἐγκαταλείποντες τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰς προμηθείας αὐτῶν. Ἔπειτα οἱ 'Αθηναῖοι ἐξαποστείλαντες καὶ ἕτερον ἰσχυρὸν στόλον εἰς Κέρκυραν ὑπὸ τὸν 'Ιφικράτην ἐθαλασσοκράτησαν ἐν τῷ 'Ιονίῳ πελάγει· ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται ἐν ἔτει 372 διετέλουν πανταχόθεν τεταπεινωμένοι. Τὴν δὲ ἀθυμίαν αὐτῶν ηὔξησαν οἱ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο γενόμενοι ἐν Πελοποννήσῳ φοβεροὶ σεισμοὶ καὶ κατακλυσμοί, τοὺς ὁποίους ὑπέλαβον ὡς σημεῖα τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Τῳόντι αἱ φυσικαὶ αὗται συμφοραὶ ὑπῆρξαν, ὡς φαίνεται, δεινότεραι πάσης ἄλλης γνωστῆς προηγουμένης τε καὶ ἑπομένης· διότι τότε δύο πόλεις τῆς 'Αχαΐας, ἡ Ἑλίκη

(ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ Αἰγίου 40 στάδια) καὶ ἡ Βοῦρα (ἡ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ὁμοίως, ἀλλὰ 40 στάδια μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ λόφου κειμένη) ἐντελῶς ἠφανίσθησαν μετὰ τῶν πλείστων κατοίκων (¹), δέκα δὲ Λακεδαιμονίων τριήρεις, κατὰ τύχην εὑρεθεῖσαι διὰ νυκτὸς ἠγκυροβολημέναι εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην, αὔτανδροι κατεποντίσθησαν, μετεωρισθείσης τῆς θαλάσσης ἐπὶ πολύ.

Ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων ἀτυχημάτων πιεσθέντες οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔπεμψαν πάλιν, ὡς καὶ πρὸ 15 ἐτῶν, τὸν Ἀνταλκίδαν εἰς τὴν Περσίαν ζητοῦντες χρήματα καὶ νέαν τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς περιωρίσθη ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέσβεις, συστήσαντας εἰς πάντας τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Ὅθεν ἡ Σπάρτη ὀλίγον ὠφελήθη ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου συμμάχου καὶ ἤθελε περιέλθει ἔκτοτε εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἀπεφάσιζον πάλιν νὰ εἰρηνεύσωσιν. Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐγκατέλιπον πρὸς στιγμὴν τὴν συμμαχίαν τῶν Θηβαίων εἶχον ἀποβῆ ἔκτοτε ἰσχυρότεροι. Ὁ ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων φόβος, δι' ὃν τῷ 378 ἀνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ συμπολεμήσωσι κατ' αὐτῶν μετὰ τῶν Θηβαίων, εἶχε παντελῶς ἐκλείψει. Οἱ Ἀθηναῖοι, συγκροτήσαντες τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, οὐδένα πλέον εἶχον λόγον νὰ καταδαπανῶνται πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, διότι ἡ ἡγεμονία αὕτη οὐδένα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἔτρεχε κίνδυνον. Ἡ παράτασις τῶν ἐχθροπραξιῶν δὲν ἐγίνετο εἰμὴ χάριν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν εὐλόγως περιττὸν νὰ θυσιάζωσι τοὺς πόρους αὐτῶν, χάριν ὄχι πλέον τῆς αὐτονομίας τῶν Θηβῶν ἀλλὰ χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν καθ' ὅλην τὴν Βοιωτίαν, ἡγεμονίας τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν ἐθεώρησαν ἐπιζήμιον εἰς ἑαυτούς. Ὅθεν ἐψηφίσθη πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐν Ἀθήναις συνηγμένων ναυτικῶν αὐτῶν συμμάχων νὰ γίνωσι προτάσεις εἰρήνης εἰς τὴν Σπάρτην εὐδιάθετον οὖσαν νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα· προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ πέμψωσιν, ἐὰν ἤθελον, αὐτόθι πρέσβεις. Καὶ ἐν ἔαρι τοῦ 371, ἐν ᾧ συνήδρευον ἐν Σπάρτῃ οἱ σύμμαχοι αὐτῆς, προσῆλθον ἐκεῖ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν καὶ τῶν διαφόρων πόλεων ὅσαι ἀπετέλουν τὴν νέαν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πρέσβεων ἦσαν ὁ Καλλίας καὶ ὁ Αὐτοκλῆς, ἀμφότεροι ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη· συναπεστάλη δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ δημηγόρος Καλλίστρατος. Ἐκ τῶν Θηβαίων ὁ μόνος λόγου ἄξιος ἀνὴρ ἦτο ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὢν εἷς τῶν Βοιωταρχῶν.

Κατὰ δυστυχίαν περὶ τῶν συζητήσεων των γενομένων εἰς τὴν ἀξιομνημόνευτον ταύτην σύνοδον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἔχομεν ἀτελεστάτας εἰδήσεις, περὶ δὲ τῶν ἰδιαιτέρων διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων, αἵτινες καὶ τῶν συζητήσεων πλειότερον ἐπενήργησαν βεβαίως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, τίποτε δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ξενοφῶν περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀναφέρῃ τοὺς λόγους τῶν τριῶν ἀθηναίων πρέσβεων καὶ πλέον οὔ. Ἐκ τούτων ὁ Καλλίας ἐλάλησεν ὡς φίλος ἀπροκάλυπτος τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Αὐτοκλῆς ἐξ ἐναντίας κατέκρινε πικρῶς τὸ προηγούμενον τῆς Σπάρτης πολίτευμα. Ὁ δὲ τελευταῖος ἀγορεύσας Καλλίστρατος ἐτήρησε μέσον τινὰ ὅρον, ὡμολόγησεν ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τὰ ἁμαρτήματα καὶ ἐσυμπέρανεν ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἤδη εἰς ἀμφοτέρους ἐπιβλαβής, καὶ ὅτι τὰ καλῶς ἐννοούμενα αὐτῶν συμφέροντα ὑπαγορεύουσιν

(¹) Ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἡ μὲν Ἑλίκη κατεποντίσθη καθ' ὁλοκληρίαν καὶ ἀπώλετο διὰ παντός ἡ δὲ Βοῦρα ἡ κειμένη ἐπὶ λόφου κατεστράφη ἁπλῶς καὶ εἶτα ἀνεκτίσθη.

εἰρήνην. Ἡ Σπάρτη, εἶπεν, ἄρχει ἤδη κατὰ γῆν, αἱ δ' Ἀθῆναι ἄρχουσι κατὰ θάλασσαν· ὥστε πρέπει νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς δυνάμεως διανομὴν καὶ νὰ μὴ ἐπιμένωσι φιλονικοῦσαι καὶ ὁμοιάζουσαι τοὺς ἄφρονας ἐκείνους κυβευτὰς οἵτινες, ἐὰν ἕν τι ἐπιτύχωσι, περὶ διπλασίων κυβεύουσιν. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ῥήτορος, ἂν ὄχι ἄλλο, ἦσαν τοὐλάχιστον εἰλικρινεῖς, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις, αἵτινες ἔβλεπον οὕτως ἑαυτὰς παραδεδομένας εἰς τὴν διάκρισιν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ῥήτωρ νὰ προσθέσῃ ὅτι ἡ εἰρήνη θέλει συνομολογηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτονομίας ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη τῆς αὐτονομίας δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἄλλην ἀρχὴν τὴν ἐκ παραλλήλου τεθεῖσαν, τῆς κυριαρχίας τῶν μὲν Σπαρτιατῶν κατὰ ξηρὰν τῶν δὲ Ἀθηναίων κατὰ θάλασσαν· διὸ πρόδηλον ἦτο ὅτι, συνομολογουμένης τῆς εἰρήνης ἐπὶ ταύταις ταῖς βάσεσιν, ἡ εἰρήνη ἤθελε χωλαίνει καὶ ἤθελε παραγάγει ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νέας διενέξεις.

Τοῦτο τῳόντι καὶ συνέβη. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις τῶν Ἀθηναίων «ἐφ' ᾧ τούς τε ἁρμοστὰς ἐκ τῶν πόλεων ἐξάγειν, τά τε στρατόπεδα διαλύειν, καὶ »τὰ ναυτικὰ καὶ τὰ πεζικά, τάς τε πόλεις αὐτονόμους ἐᾶν. Εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποιοίη, »τὸν μὲν βουλόμενον βοηθεῖν ταῖς ἀδικουμέναις πόλεσι, τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ μὴ εἶναι »ἔνορκον συμμαχεῖν τοῖς ἀδικουμένοις». Ἀλλ' ἅμα ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ γίνωσιν οἱ νενομισμένοι ὅρκοι, τὸ ἄτοπον τῶν συνθηκῶν τούτων προέκυψε πάραυτα εἰς φῶς. Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι περιωρίσθησαν νὰ ὀμόσωσι δι' ἑαυτούς, καὶ ἑκάστη τῶν συμμάχων αὐτῶν πόλεων ὤμοσεν ἐπίσης δι' ἑαυτήν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ὤμοσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν τε καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων· διατί τοῦτο; Κατὰ τὰς συνθήκας ὤφειλον νὰ ἀφήσωσι τὰς πόλεις ὅλας αὐτονόμους, τῆς δὲ πλήρους, τῆς κυριάρχου αὐτονομίας πρώτιστον προσὸν εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν πόλεμον καὶ συνομολογεῖν εἰρήνην· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὀμόσαντες οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων, προσέβαλον προφανῶς τὸ πολυτιμότατον δικαίωμα τῆς ἐντελοῦς αὐτονομίας. Ὅτε λοιπὸν ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν Θηβαίων νὰ ὀμόσωσιν, ὁ πρέσβυς αὐτῶν Ἐπαμεινώνδας ἠξίωσεν ὅτι αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὀμόσει οὐχὶ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καθὸ προεδρεύουσαι τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας καὶ ὑπὲρ ὅλων τῶν βοιωτικῶν πόλεων. Τότε αἱ ἀρχαὶ τῆς Σπάρτης καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀγησίλαος ἀντέστησαν εἰς τοῦτο ἐντόνως καὶ ἀπῄτησαν νὰ ὁρκισθῇ ὁ Ἐπαμεινώνδας ὑπὲρ μόνον τῶν Θηβῶν, ἑκάστη δὲ βοιωτικὴ πόλις ἰδίᾳ ὑπὲρ ἑαυτῆς.

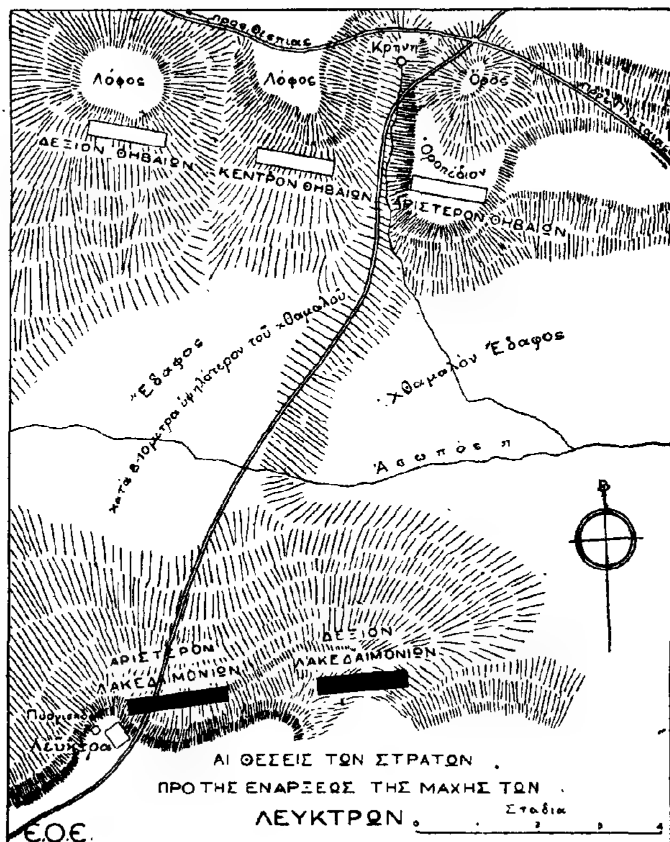
Τὰ πράγματα ἐντεῦθεν περιεπλάκησαν δεινῶς. Ἤδη ἐπὶ τῶν προηγουμένων συζητήσεων ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχεν ἀντιταχθῆ τολμηρότατα εἰς τὴν κυριαρχικὴν διαγωγὴν τῆς Σπάρτης· ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων πρέσβεων διετέλουν κατεπτοημένοι ὑπὸ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς καὶ ἔκυπτον ἰδίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ ἀγερώχου Ἀγησιλάου, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφήνατο σαφῶς ὅτι τὸν πόλεμον δὲν ὑπέτρεφον εἰμὴ αἱ ἄδικοι τῶν Λακεδαιμονίων ἀξιώσεις καὶ ὅτι «εἰρήνη διαρκὴς δὲν ἠμπορεῖ νὰ συνομολογηθῇ εἰμὴ ὅταν οὗτοι εἰλικρινῶς ἀποφασίσωσι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὰς ἀξιώσεις ταύτας. «Οὗτος, ὁρῶν τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὑποκατακλινομένους τῷ Ἀγησιλάῳ, μόνος ἐχρήσατο φρονήματι παρρησίαν ἔχοντι, καὶ διεξῆλθε λόγον, οὐχ ὑπὲρ Θηβαίων ἀλλ' ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὁμοῦ κοινόν· τὸν μὲν πόλεμον ἀποδεικνύων αὔξοντα τὴν Σπάρτην, ἐξ ὧν ἅπαντες οἱ λοιποὶ κακῶς πάσχουσι, τὴν δ' εἰρήνην ἰσότητι καὶ τῷ δικαίῳ κτᾶσθαι κελεύων· οὕτω γὰρ ἂν αὐτὴν διαμένειν, ἴσων ἁπάντων γενομένων». Τοιουτοτρόπως συγκεφαλαιοῖ ὁ Πλούταρχος, ἐν βίῳ τοῦ Ἀγησιλάου, τὸν πρῶτον τοῦ Ἐπαμεινώνδου λόγον, περὶ οὗ ὁ Ξενοφῶν οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει εἰς τὰ Ἑλληνικά. Ἤδη δέ, συνομολο-

γηθείσηςτῆς εἰρήνης, ἡ ἰσότης καὶ αὐτονομία τῶν πόλεων περὶ ἧς ἐλάλησεν ἐνταῦθα ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἐφαίνετο καθιερουμένη ὑπὸ τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας προέκειτο νὰ ὀμόσωσιν. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος, διατί, ἠρώτησεν ὁ τῶν Θηβαίων πρέσβυς, οἱ Λακεδαιμόνιοι προσέβαλλον ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὀμνύοντες καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν; Ἐνόσῳ οὗτοι ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ἐδικαιοῦντο προδήλως καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ νὰ ὀμόσωσιν οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῆς Σπάρτης, αὐτοὶ μὴ ὀμόσαντες εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἀπεδέχθησαν αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι, καίτοι ἄντικρυς ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας μάλιστα προέβη ἔτι πλέον καὶ ἐξωμοίωσε τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ Θηβαῖοι, ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Βοιωτίαν, οὐχὶ πρὸς τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἠξίουν οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅτι ἔχουσιν ὡς πρὸς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἶπεν ὅτι αἱ Θῆβαι εἶναι πρόθυμοι νὰ μὴ ὀμόσωσιν εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μόνον, ἀφήνουσαι τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις νὰ ὁρκισθῶσιν ἑκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀλλὰ τοῦτο τότε μόνον ὅταν καὶ ἡ Σπάρτη δὲν ὁρκισθῇ εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀφήνουσα οὐχὶ πλέον τὰς συμμάχους ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τῆς Λακωνικῆς τὰς πόλεις νὰ ὀμόσωσι τὴν εἰρήνην ἑκάστη ἐν ἰδίῳ ὀνόματι.

Ἡ σύνοδος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους διετέλει καταπεπληγμένη ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς ταύτης προτάσεως τοῦ πρέσβεως τῶν Θηβῶν· αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως· ἀλλὰ τῆς συνόδου ἐδέσποζεν ἡ Σπάρτη, τῆς δὲ Σπάρτης ὁ Ἀγησίλαος, τὸν ὁποῖον ἡ ἰδέα μόνον τῆς ἐξομοιώσεως ἐκείνης τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος πόλιν κατέστησεν ἔξω φρενῶν. Ὅθεν ἀναπηδήσας μετ' ὀργῆς καὶ διακόψας τὴν περαιτέρω ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζήτησιν, ἣν ἐθεώρει ὑβριστικὴν διὰ τὴν Σπάρτην, ἠρώτησε τοῦτο μόνον τὸν Ἐπαμεινώνδαν.—«Εἰπέ μοι σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Βοιωτίαν;» — Εἰς ὃ ἐκεῖνος ἀπήντησεν· «εἰπέ μοι καὶ σὺ σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Λακωνικήν;». Μετὰ δὲ τὸν βραχὺν τοῦτον διάλογον οὔτε λέξις πλέον ἀντηλλάγη, ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐξήλειψε τὸ ὄνομα τῶν Θηβαίων ἀπὸ τοῦ καταλόγου καὶ ἀπεφήνατο αὐτοὺς ἀποκεκλεισμένους τῆς εἰρήνης.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης συνόδου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς συγκροτηθείσης κατὰ Ἰούνιον τοῦ 371. Ἡ Σπάρτη ἐνόμισεν ὅτι, ὡς ἄλλοτε, αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὑποκύψει ἀμαχητὶ εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἢ ὅτι, καὶ ἂν ἀντισταθῶσιν, εὐχερῶς θέλουσι συντριβῇ· ἀλλὰ πρὶν ἔτι παρέλθῃ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν πρὶν ἢ συμπληρωθῇ μὴν ὁλόκληρος ἀπὸ τῆς διαλύσεως τῆς συνόδου, ἐπέπρωτο ἡ ἀγέρωχος πόλις νὰ ἴδῃ πικρότατα ψευσθείσας τὰς προσδοκίας αὐτῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς εἰρήνης, ν' ἀνακαλέσωσιν ἀπὸ τοῦ Ἰονίου πελάγους τὸν Ἰφικράτην, δὲν ἀνεμίχθησαν ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν μεταξὺ Λακεδαιμονίων καὶ Θηβαίων ἔριν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν ὁμοίως πρόθυμοι ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς ἁρμοστὰς καὶ τὰς φρουρὰς αὐτῶν ἀφ' ὅλων τῶν πόλεων τὰς ὁποίας ἔτι κατεῖχον, ἀλλ' ἰδίως ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν εἰς ταχίστην κατατρόπωσιν τῶν Θηβαίων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος εὑρίσκετο κατὰ σύμπτωσιν μετὰ στρατοῦ Λακεδαιμονίων καὶ συμμάχων ἐν Φωκίδι, εἰς τὰ βορειοδυτικὰ σύνορα τῆς Βοιωτίας, ὁ βασιλεὺς οὗτος διετάχθη νὰ στρατεύσῃ ἀμέσως ἐπὶ τοὺς Θηβαίους ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραιτήσωσι τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων ἡγεμονίαν.

Ἐν τούτοις οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐφαίνοντο παντάπασι διατεθειμένοι νὰ ἐνδώσωσιν· ἐξ ἐναντίας ἐπήνεσαν τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ἐπιστρέψαντα, διὰ τὴν σταθερότητα μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, καὶ συνῃσθάνοντο μὲν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ἀλλ'ὅμως ἤλπιζον ἔτι ὅτι οἱ πολέμιοι θέλουσι διακωλυθῆ τοῦ νὰ ἐμβάλωσιν ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβον δι' ἰσχυροῦ σώματος, ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν, τὴν περὶ τὴν Κορώνειαν στενὴν πύλην, ἤτοι τὸ μεταξὺ Κωπαΐδος λίμνης καὶ Τιλφωσσίου ὄρους στενόν, τὸ σήμερον λεγόμενον στενὸν τῆς Πέτρας, ὅπου οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες, ἐν ἔτει 1829, συνεκρότησαν τὸν τελευταῖον τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀγῶνα, νικήσαντες τοὺς πολεμίους ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος ἔδειξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀξιοσημείωτον ἐπιτηδειότητα· διότι, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ νὰ ἐκβιάσῃ τὸ στενὸν τοῦτο, ὅπως συνήθως ἔπραττον οἱ ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν ἐμβάλλοντες, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἐπορεύθη δι' ὁδοῦ ὀρεινῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐνόμιζον πιθανὸν νὰ προσβληθῇ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐφύλαττον εἰμὴ διὰ μικροῦ ἀποσπάσματος ὑπὸ τὸν Χαιρέαν. Ὁ Κλεόμβροτος, εὐχερῶς καταβαλὼν τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ἔφθασε διὰ τοῦ Ἑλικῶνος εἰς Κρεῦσιν, βοιωτικὸν παρὰ τὸν Κρισσαῖον κόλπον λιμένα, κατέλαβεν ἐνταῦθα ἀπροσδοκήτως δώδεκα τριήρεις τῶν Θηβαίων, καί, καταλιπὼν φρουρὰν πρὸς φύλαξιν τοῦ λιμένος, ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Θεσπιῶν, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Ἑλικῶνος πλευράν, καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ ὑψώματός τινος, παρὰ τὸ ἀείμνηστον ἔκτοτε γενόμενον χωρίον τῶν Λεύκτρων. Ἡ ἐπιτηδεία αὕτη καὶ τολμηρὰ ἅμα εἰς τὴν Βοιωτίαν εἰσβολὴ τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἐπλήρωσε χαρᾶς καὶ θάρρους τοὺς δὲ Θηβαίους κατέπληξεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθησαν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὴν προθυμίαν αὐτῶν. Εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις οἱ προπάτορες ἡμῶν συνήθιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ δίδωσι κακὰς ἐξηγήσεις εἰς πᾶν οἱονδήποτε φυσικὸν ἢ τυχαῖον σημεῖον· καὶ ταῦτα μάλιστα τὰ προαισθήματα ἠναγκάσθη νὰ πολεμήσῃ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τότε, ὡς βεβαιοῦσιν, ἀνακράξας τὸ περίφημον ἐκεῖνο ὁμηρικόν·

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

Τελευταῖον κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς Θηβαίους νὰ βαδίσωσιν ἀπὸ Θηβῶν πρὸς τὰ Λεῦκτρα, ὅπου ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ λόφου, καταντικρὺ τοῦ σπαρτιατικοῦ κειμένου. Ἐνταῦθα νέοι καὶ ποικίλοι προέκυψαν δισταγμοί, ἂν πρέπει ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ παρατάξεως ἢ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Θήβας καὶ νὰ περιμείνωσιν ὄπισθεν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τοὺς πολεμίους, ἀποπέμποντες τὰς οἰκογενείας εἰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ κατίσχυσε πάλιν ἡ τοῦ Ἐπαμεινώνδου γνώμη ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπῆλθον καὶ αἰσιώτεροί τινες οἰωνοί, οἵτινες ἐνεθάρρυναν ὁπωσοῦν τὸ πλῆθος τῶν Θηβαίων.

Ἐνῷ ὅμως ἄλλοι ἤλπιζον εἰς ὑπεράνθρωπα προμηνύματα καὶ βοηθήματα, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέπτετο πῶς δύναται νὰ διατάξῃ τὰ τοῦ ἀνατεθέντος αὐτῷ κρισίμου ἀγῶνος μεθ' ὅσης πλείστης ἀνθρωπίνης συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔργον ἦτο δυσχερές, διότι, καὶ ἂν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ μεταγενεστέρων τινῶν λεγόμενον, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Κλεομβρότου ἦτο διπλάσιος σχεδὸν τοῦ τῶν Θηβαίων στρατοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ἀντιπάλων καὶ ὅτι τινὲς τῶν μετ' αὐτῶν συντασσομένων Βοιωτῶν δὲν ἦσαν πιστοί· ἄλλοι δὲ ἦσαν μετριώτατοι στρατιῶται. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνεφάνη ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδου μεγαλοφυΐα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἑλληνικοὶ στρατοὶ ἀντιπαρετάσσοντο ἐκ παραλλήλου ὁ εἷς πρὸς τὸν ἕτερον. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ πολυαριθμότεροι καὶ οἱ κάλλιον ὡπλισμένοι καὶ ἐξησκημένοι ἀναγκαίως πάντοτε ὑπερίσχυον. Ἂν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ Θηβαῖοι ἤθελον ἀντιπαραταχθῆ οὕτω πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπειδὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι καὶ τοὐλάχιστον ἐπίσης καλῶς ὡπλισμένοι καὶ ἠσκημένοι ὅσον οἱ ἀντίπαλοι, τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι οἱ Θηβαῖοι, ὅσον γενναίως καὶ ἂν ἀντηγωνίζοντο, ἤθελον ἐπὶ τέλους κατατροπωθῆ· ἠδύναντο ν' ἀποθάνωσιν, ἀλλὰ νὰ νικήσωσι δὲν ἐφαίνετο δυνατόν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ νικήσῃ τις τὸν ἀντίπαλον δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ νικήσῃ αὐτὸν συγχρόνως καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν παράταξιν, ἀπὸ τῆς μιᾶς πτέρυγος μέχρι τῆς ἄλλης. Ἐάν, συμπυκνώσας εἰς τὸ κέντρον δύναμιν μεγάλην καὶ καθυπερτέραν τῆς τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, διασπάσῃ τοῦτο, φυσικὸν εἶναι αἱ δύο τῶν πολεμίων πτέρυγες, χωρισθεῖσαι ἀπ' ἀλλήλων καὶ καταπτοηθεῖσαι, εὐχερῶς ἤδη νὰ καταβληθῶσιν. Ὁμοίως, ἐὰν συμπυκνώσῃ εἰς μίαν τῶν πτερύγων δύναμιν καθυπερτέραν τῆς ἀντιπάλου πτέρυγος καί, τρέψας ταύτην, ἐπέλθῃ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἑτέρας πτέρυγος, φυσικὸν εἶναι τὸ μέρος τοῦτο τῶν πολεμίων νὰ κατατροπωθῇ. Ταύτην τὴν ἐπίνοιαν, ἥτις, καθὼς πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἐπίνοιαι, φαίνεται ἁπλουστάτη, συνέλαβε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἡμέραν ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, καίτοι εὐαριθμοτέρου ὄντος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, εἶχε πάντοτε δύναμιν ἀρκετήν, ὥστε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς ἓν τῆς παρατάξεως σημεῖον δύναμιν πολὺ μεγαλυτέραν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀντιπάλου σημείου, ἐὰν οἱ ἀντίπαλοι, ὡς συνέβη καὶ ἦτο φυσικώτατον νὰ συμβῇ, μὴ νοήσαντες τί σημαίνει ἡ καινοφανὴς αὕτη τοῦ Ἐπαμεινώνδου παράταξις ἤθελον ἀκολουθήσει τὴν πεπατημένην ὁδὸν τῆς κατ' ἴσην ὡς πρὸς τὸ βάθος δύναμιν παρατάξεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφάσισε νὰ συμπυκνώσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, τὸ δὲ κέντρον καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα νὰ διαθέσῃ κλιμακηδὸν πρὸς ἐκείνην, ἵνα τὰ δύο ταῦτα μέρη τοῦ στρατοῦ ἀποβῶσιν ἀμυνόμενα μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενα, μέχρις οὗ ἐπέλθῃ ἡ κρίσις ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ἡ παράταξις αὐτοῦ κατέστη ἐντεῦθεν λοξὴ καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς «λοξῆς παρατάξεως» (ordre oblique, κατὰ τοὺς Γάλλους) φέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πολεμικῆς τέχνης· ἂν καὶ ὁσάκις τὸ ἐπινόημα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐφηρμόσθη βραδύτερον ὑπ' ἄλλων, ὄχι πλέον κατὰ μιᾶς τῶν πτερύγων,

ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, τὸ σχῆμα τῆς παρατάξεως ἀπέβη ἤδη οὐχὶ λοξὸν ἀλλὰ τριγωνοειδὲς μᾶλλον, ἢ ἄλλο τι διάφορον. Ὁπωσδήποτε τοῦτο τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀνδρὸς τὸ εὕρημα ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία θαυμαστῆς τινος τῆς πολεμικῆς τέχνης μεταρρυθμίσεως, καὶ δι' ἐπιτηδείας αὐτοῦ ἐφαρμογῆς ἐνίκησαν πλεῖστοι ὅσοι στρατηγοὶ τὰς λαμπροτέρας αὐτῶν νίκας, ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φρειδερῖκος ὁ μέγας καὶ ὁ Ναπολέων ὁ Αος.

Καθ' ἃ προείπομεν, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνίσχυσε τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ πτέρυγα, τοῦτο δὲ διότι ἤξευρεν ὅτι εἰς τὴν ἀντίθετον δεξιὰν τῶν πολεμίων θέλουσι ταχθῇ ὁ Κλεόμβροτος αὐτὸς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ὁποίων τραπέντων ἐπήρχετο ἀπαραιτήτως ἡ κρίσις τοῦ ἀγῶνος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐσχημάτισεν ὁ θηβαῖος στρατηγὸς ἐνταῦθα ἐκ τῶν ἀρίστων ὁπλιτῶν φάλαγγα ὀγκωδεστάτην, ἔχουσαν βάθος πεντήκοντα ἀνδρῶν καὶ προέτρεξαν αὐτῆς τὸν ἱερὸν λόχον ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου αὐτοῦ ἀγόμενον. Τὸ κέντρον καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ παρετάχθησαν οὐχὶ εἰς ἴσην πρὸς τὴν ἀριστερὰν γραμμὴν ἀλλὰ κλιμακηδὸν πρὸς ταύτην, διότι, καθ' ἃ προεξηγήσαμεν, ἔμελλον κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ στρατηγοῦ νὰ διατελέσωσιν ἀμυνόμεναι μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμεναι. Ἵνα δὲ ἀσφαλίσῃ ἔτι πλέον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ, προέταξε τῆς ὅλης στρατιᾶς τὸ ἄριστον τῶν Θηβαίων ἱππικόν. Ἡ τοιαύτη τοῦ ἱππικοῦ χρῆσις ἦτο μὲν ἐναντία τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς τέχνης, διότι, τραπέντος τυχὸν αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ διαταραχθῇ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ ἡ τάξις· δὲν ἐλογίσθη ὅμως ὡς σφάλμα τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τοῦτο, ὅτι οὗτος, γινώσκων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἱππικοῦ καὶ βέβαιος ὢν περὶ τῆς τροπῆς τοῦ τῶν Λακεδαιμονίων, ἡτοίμασε τοιουτοτρόπως τὴν ἐκ προοιμίου διατάραξιν τῆς τῶν πολεμίων παρατάξεως.

Ὁ Κλεόμβροτος ἰδὼν τοὺς πολεμίους παρασκευασθέντας ὡς ἐπὶ μάχην καὶ ἐπὶ τούτῳ καταβάντας ἀπὸ τοῦ λόφου εἰς τὸ ἐν τῷ μεταξὺ ὁμαλώτερον πεδίον, δὲν ἐνόησε παντάπασι. καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ μὴ νοήσῃ τὸν σκοπὸν τῆς καινοφανοῦς παρατάξεως· ἀλλὰ θαρρῶν εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν προθυμίαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν ἔσπευσεν ὁμοίως νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου λόφου στρατοπέδου αὐτοῦ καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ τὸν στρατὸν εἰς τὸ ὁμαλώτερον πεδίον, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, διαθέσας δηλαδὴ τὸ κέντρον καὶ τὰς δύο πτέρυγας εἰς ἴσην γραμμὴν καὶ κατ' ἴσην δύναμιν, ἥτις εἶχε βάθος δώδεκα ἀσπίδων. Προέταξε δὲ καὶ αὐτὸς τῆς ὅλης παρατάξεως τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἅμα ἀρξαμένης τῆς μάχης διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν δύο ἱππικῶν συνέβη ὅ,τι προεῖδεν ὁ Ἐπαμεινώνδας· οἱ Θηβαῖοι κατατροπώσαντες τὰς πολὺ ὀλιγώτερον ἐπιτηδείας λακωνικὰς ἴλας καὶ συνωθήσαντες τοὺς ἱππεῖς τῶν πολεμίων ἐπὶ τοὺς πεζοὺς ἐπήγαγον οὐ μικρὰν σύγχυσιν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἀντιπάλου στρατοῦ σῶμα. Ὁ Κλεόμβροτος, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν μάχην διέταξεν ἀμέσως τὸ πεζικὸν νὰ βαδίζῃ ἐμπρός, ἄγων αὐτὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα. Τότε, ἐνῷ τὸ νικηφόρον ἱππικὸν τῶν Θηβαίων ἀνεχαίτιζε τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀριστερὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα, ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας ἐπέπεσον μετὰ τῆς κολοσσιαίας αὐτῶν φάλαγγος κατὰ τοῦ Κλεομβρότου καὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ πτέρυγος. Ἡ σύρραξις ἐνταῦθα ὑπῆρξε φοβερά· ἀλλ' ὅσῳ γενναίως, ὅσῳ ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἐπολέμησαν οἱ μαχηταὶ τῆς Σπάρτης, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸν κεραυνώσαντα αὐτοὺς τετραπλάσιον ὄγκον. Καὶ ἀφοῦ ἔπεσεν ἐν τῷ πεισματώδει τούτῳ ἀγῶνι ὁ Κλεόμβροτος αὐτός, καὶ ὁ πολέμαρχος Δείνων, καὶ ὁ Σφοδρίας καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κλεώνυμος, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἔγκριτοι ἀξιωματικοί, ἐκ δὲ τῶν ὁπλιτῶν πλεῖστοι ὅσοι, ἡ κατατροπωθεῖσα δεξιὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἔστρεψε τὰ νῶτα καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ δὲν ἐτόλ-

μησαν ν' ἀνθέξωσι μετὰ τὴν τροπὴν ταύτην καὶ ἔσπευσαν νὰ ζητήσωσιν σωτηρίαν ὡσαύτως εἰς τὰ χαρακώματα αὐτῶν· ὅπου οἱ νικηφόροι Θηβαῖοι δὲν ἐπεχείρησαν νά τους προσβάλωσιν. Ἐκ τῶν ἑπτακοσίων Σπαρτιατῶν, οἵτινες πρὸ μιᾶς ἢ δύο ὡρῶν εἶχον ἐξέλθει τοῦ στρατοπέδου, δὲν ἐπανῆλθον εἰς αὐτὸ εἰμὴ τριακόσιοι· πρὸς τούτοις χίλιοι καὶ ἐπέκεινα Λακεδαιμόνιοι κατέκειντο νεκροὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τὸ δὲ δεινότερον, ἔπεσεν ὡς προείπομεν, καὶ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου οἱ σύμμαχοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄκοντες στρατευόμενοι, ἢ εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν ἢ ἔχαιρον ἀναφανδὸν διὰ τὴν συμφοράν· ὥστε, εἰ καὶ γενομένου κατ' ἀρχὰς λόγου τινὸς περὶ ἀνανεώσεως τῆς μάχης, κατέστη μετ' ὀλίγον πρόδηλον ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον. Ὅθεν οἱ ἐπιζήσαντες πολέμαρχοι ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκρούς, ὅπερ ἐπέτρεψαν οἱ Θηβαῖοι, ἀφοῦ ἔστησαν ἴδιον τρόπαιον καὶ ἐκράτησαν τὰ ὅπλα τῶν πεσόντων, ὧν τὰ πολυτιμότερα εἶδεν ἔτι ὁ Παυσανίας, μετὰ 500 ἐνιαυτούς, εἰς Θήβας σῳζόμενα. Πόσοι ἔπεσον Θηβαῖοι δὲν λέγει ὁ Ξενοφῶν. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἄλλοι ἀναφέρουσι 47, ἄλλοι 300· ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι γελοῖος· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ τελευταῖος φαίνεται μικρός, ἂν ἐνθυμηθῶμεν τὴν πεισματώδη καρτερίαν μεθ' ἧς ἠγωνίσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται.

Ταύτης τῆς νίκης τῶν Θηβαίων καὶ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν κατατροπώσεως ἡ ἀγγελία ὡς κεραυνὸς ἐξέπληξε τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν. Ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν ἀπολέσει πρὸ μικροῦ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν ἀλλ' ἦτο πάντοτε ἡ ἰσχυροτέρα τῶν ἠπειρωτικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων· κατὰ ξηρὰν ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο πάντοτε ἐκ παρατάξεως ἀήττητος· οἱ ἁρμοσταὶ καὶ αἱ φρουραὶ αὐτῆς κατεῖχον πάντοτε πολλὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις· πρὸ μικροῦ ἔτι προήδρευεν ἀγερώχως τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· ὁ βασιλεὺς αὐτῆς αὐτογνωμόνως ἀπέκλειε τοὺς Θηβαίους τῆς κοινῆς εἰρήνης· καὶ πολλοὶ μὲν ἔχαιρον διὰ τὴν γενναίαν ἐκείνην τῶν Θηβαίων ἀντίστασιν ἀλλὰ πάντες ἐφοβοῦντο ἢ προσεδόκων ὅτι ἡ παντοδύναμος Σπάρτη θέλει σωφρονίσει τοὺς αὐθάδεις αὐτῆς ἀντιπάλους. Εἴκοσι δὲ ἡμέραι εἶχον μόλις παρέλθει ἀπὸ τῶν γεγονότων, ἀπὸ τῶν φόβων, ἀπὸ τῶν προσδοκιῶν τούτων, ὅτε αἴφνης ἀνηγγέλθη ὅτι ἐν Λεύκτροις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Θηβαίους ἀγωνισθέντες καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι αὐτῶν ὄντες, κατὰ κράτος οὐδὲν ἧττον ἐνικήθησαν. Καὶ δὲν ἐνικήθησαν μόνον ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης· ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ πόλει ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται σημεῖά τινα μαρτυροῦντα τὴν χαλάρωσιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἠθικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε ἡ πόλις ἐκείνη, καὶ αὗται αὐτῆς αἱ μητέρες, καὶ αὗται αἱ σύζυγοι, μεθ' ὑπερανθρώπου τῇ ἀληθείᾳ καρτερίας ἤκουον τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου τῶν τέκνων καὶ τῶν συζύγων αὐτῶν. Κατὰ τοῦτο τότε τὰ πράγματα εἶχον ἐν Σπάρτῃ πάντῃ ἄλλως ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου, ὅτε ἀνηγγέλθη διὰ νυκτὸς ἡ περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς συμφορά, «ἡ οἰμωγὴ ἐκ τοῦ Πειραιῶς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν εἰς ἄστυ διῆκεν, ὁ ἕτερος τῷ ἑτέρῳ παραγγέλλων· ὥστ' ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔτι αὐτοὶ ἑαυτούς». Πρὸ ὀλίγου ἀκόμη μετὰ τὴν περὶ Κόρινθον καταστροφὴν τῆς Λακωνικῆς μόρας οἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἤκουσαν τὸν θάνατον υἱῶν, πατέρων, ἀδελφῶν. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος αἱ μὲν ἀρχαὶ ἠγωνίσθησαν νὰ ἐπιδείξωσι τὴν πάτριον καρτερίαν ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ δυστυχήματος, «προεῖπον δὲ ταῖς γυναιξὶ μὴ ποιεῖν κραυγὴν ἀλλὰ σιγῇ τὸ πάθος φέρειν»· ὃ ἔστιν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσι δι' ἐπιτάγματος εἰς τὴν πόλιν τὴν γενναίαν ἐπὶ τῷ παθήματι ὑπομονήν, τὴν ὁποίαν ἤξευρον, ὡς φαίνεται, ὅτι οἴκοθεν δὲν ἔχει πλέον. Καὶ ἕτερα δὲ ἐδόθησαν σημεῖα, μετ' ὀλίγον ἐκτεθησόμενα, τῆς τῶν ἀρχαίων ἠθῶν ἀλλοιώσεως.

Οἱ ἔφοροι ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν ἀμέσως ὑπὸ'Αρχίδαμον,τὸν υἱὸν τοῦ'Αγησιλάου, ἅπασαν τὴν περιλιπομένην τῆς Σπάρτης δύναμιν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Λεύκτροις ἀποκεκλεισμένου αὐτῶν στρατοῦ. Οἱ δὲ Θηβαῖοι, καίτοι νικήσαντες ἐκ παρατάξεως, δὲν ἐπεχείρησαν ἐν τῷ μεταξὺ νά τον προσβάλωσιν ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων αὐτοῦ, ἵνα μὴ διακινδυνεύσωσι τὸ κτηθὲν ἅπαξ πλεονέκτημα. 'Εζήτησαν μὲν ἔξωθεν ἐπὶ τούτῳ ἐπικουρίαν, καὶ πρῶτον παρ' 'Αθηναίων.Οἱ 'Αθηναῖοι ὅμως δὲν εἶδον εὐχαρίστως τὸ νέον τοῦτο τῶν γειτόνων αὐτῶν κατόρθωμα καὶ σχεδὸν ἐχθρικῶς ἀπέπεμψαν τὸν προσελθόντα κήρυκα. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἀπετάθησαν πρὸς τὸν δυνάστην τῶν Φερῶν 'Ιάσονα, ὅστις, πρὸ μικροῦ κατισχύσας ὅλων τῶν ἄλλων τῆς Θεσσαλίας πόλεων καὶ εὐπατριδῶν καὶ ἰδίως τοῦ ἐν Φαρσάλοις καλοῦ κἀγαθοῦ Πολυδάμαντος,εἶχεν ἀναγορευθῆ ταγὸς ἁπάσης τῆς χώρας καὶ συγκροτήσει μίαν τῶν μεγίστων δυνάμεων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία.Ὁ 'Ιάσων ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν Θηβαίων,ἀλλ'εἶπεν ὅτι δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ προσβάλωσι τὰ χαρακώματα τῶν πολεμίων, συμβουλεύσας μᾶλλον νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς διὰ συνθηκῶν τὴν ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἀναχώρησιν. Γενομένων δὲ τρόντι σπονδῶν, ἀπῆλθεν ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Κρεῦσιν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἰγόσθενα τῆς Μεγαρικῆς. 'Ενταῦθα συνήντησε τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ 'Αρχίδαμον, ὅστις, ἐπειδὴ ἐξεπληρώθη οὕτως ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του, δὲν προεχώρησε περαιτέρω· διαλύσας δὲ τὸν στρατὸν ἀπέπεμψε τοὺς συμμάχους εἰς τὰ ἴδια καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸς μετὰ τῶν Λεκεδαιμονίων εἰς τὴν Σπάρτην.

Ἡ εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδος τῶν ἐν Λεύκτροις διασωθέντων Σπαρτιατῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πρᾶξίν τινα μαρτυροῦσαν αὖθις ὁπόσον παρήκμασε τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἦθος. 'Ελάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐπιζήσας εἰς ἧτταν τῶν συναγωνιστῶν Σπαρτιάτης ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ πάντων περιφρονούμενος. Ἤδη ὅμως ὡς πρὸς τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας Σπαρτιάτας ἐποίησεν ἡ πόλις ἐξαίρεσιν τοῦ νόμου ἐκείνου, προσωρινὴν μόνον καὶ ὄχι ἀΐδιον ἐπιβαλοῦσα αὐτοῖς ἀτιμίαν, ἤτοι στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Νῦν δὲ χειρότερόν τι ἔπραξεν ὡς πρὸς τοὺς ἀπὸ Λεύκτρων ἐπιστρέψαντας· διότι ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ 'Αγησιλάου ἐψήφισεν ὅτι· «τοὺς νόμους δεῖ σήμερον ἐᾶν καθεύδειν»· ὅ ἐστι παντάπασιν ἀπήλλαξε πάσης ἐπιτιμήσεως τοὺς μαχητὰς ἐκείνους· τοῦτο δὲ διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ τοσοῦτον ὥστε ἡ ὑπὸ τῆς ἰδίας πόλεως νέα αὐτῶν ἐλάττωσις ἐλογίσθη σφόδρα ἐπικίνδυνος καὶ μάλιστα εἰς τὰς παρούσας κρισίμους περιστάσεις. Ὅθεν ὀρθότατα εἶπεν ὁ 'Αριστοτέλης περὶ τῆς Σπάρτης ὁμιλῶν «μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπήνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν».

Καὶ τῷόντι ἀπώλετο ἡ Σπάρτη μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις συμφοράν. Ὁ 'Επαμεινώνδας πρὸ πάντων ἐφρόντισε ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, ἀναγκάσας τοὺς 'Ορχομενίους νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ὁριστικῶς, ἐξώσας δὲ ἀπὸ τῆς Βοιωτίας τοὺς Θεσπιεῖς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν προσαρτήσας εἰς τὴν τῶν Θηβαίων χώραν, διότι οἱ Θεσπιεῖς, μικρὸν πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης,ἐγκατέλιπον τὸ τῶν Θηβαίων στρατόπεδον. 'Ενταῦθα δὲ ὁ 'Επαμεινώνδας ἐφρόντισε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὰ πέριξ ἔθνη, καταστήσας ὑπηκόους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Εὐβοεῖς, ἀμφοτέρους τοὺς Λοκροὺς (τούς τε ὀπουντίους καὶ τοὺς ἐπικνημιδίους) καὶ 'Ακαρνᾶνας, καὶ 'Ηρακλεώτας, καὶ Μαλιεῖς. Ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προ-

σοχὴν εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ γενόμενα εἰμὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 370.

Εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην μεγάλη ἐξερράγη κατὰ τῆς Σπάρτης ἐπανάστασις ἅμα μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις ἧτταν· οἱ ἁρμοσταὶ αὐτῆς ἔγιναν ἁπανταχοῦ ἄφαντοι καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια· αἱ δ' ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς κυβερνήσασαι ὀλιγαρχίαι ἢ δεκαρχίαι ἐν Φιγαλείᾳ, ἐν Φλιοῦντι, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Σικυῶνι, ἐν Μεγάροις καὶ ἀλλαχοῦ κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλ' οὐδαμοῦ τὸ κίνημα(¹) τοῦτο ὑπῆρξε σφοδρότερον ἢ ἐν Ἀρκαδίᾳ, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, ἰδόντες ἅπαξ κατατροπωθέντας τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς κυριαρχίας αὐτῶν. Καὶ πρῶτοι οἱ Μαντινεῖς ἠνώρθωσαν αὖθις τὴν πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης τυραννικῶς καταλυθεῖσαν αὐτῶν πόλιν, ὀχυρώσαντες αὐτὴν δι' ἀσφαλεστάτων τειχῶν καὶ πύργων. Μετ' ὀλίγον δέ, δι' ἐνεργείας ἰδίως τῶν Μαντινέων, ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις κοινοῦ ἀρκαδικοῦ συνεδρίου, διέποντος τὰ τῆς ὅλης χώρας πράγματα, τοῦ ὁποίου μετέσχον προθύμως ἅπαντα τὰ ἀρκαδικὰ φῦλα καὶ ἅπασαι σχεδὸν αἱ πόλεις· αὐτὴ ἡ Τεγέα, ἡ ἀείποτε πιστὴ τῶν Λακεδαιμονίων σύμμαχος, ἡνώθη ἤδη μετὰ τῆς Μαντινείας καὶ συνετάχθη μετὰ τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης, τῆς ὁποίας δὲν ἔμειναν ἐκτὸς εἰμὴ μόνον ὁ Ὀρχομενὸς καὶ ἡ Ἡραία. Συγχρόνως οἱ Ἀρκάδες ἐζήτησαν καὶ ἐξωτερικοὺς συμμάχους· ἐπειδὴ δὲ αἱ Ἀθῆναι ἀπέκρουσαν τὴν περὶ τούτου αἴτησιν αὐτῶν, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ὁ δέ, ὅστις εἶχεν ἤδη ῥυθμίσει τὰ ἔξω τῆς Πελοποννήσου πράγματα, εἰσήλασε προθύμως εἰς τὴν χερσόνησον μετὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, εἰς οὓς ἐν τῷ ἅμα προσετέθησαν καὶ οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Ἀρκάδες καὶ οἱ Ἠλεῖοι, ὥστε συνεποσώθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ εἰς τετρακισμυρίους ὁπλίτας· στρατὸς λαμπρότατος, μάλιστα ἕνεκα τῶν Θηβαίων, οἵτινες ἐκίνουν τὸν κοινὸν θαυμασμὸν διὰ τὸ ἀρειμάνιον αὐτῶν ἦθος, διὰ τὸ πρόσφατον ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα, διὰ τὴν καταφανῆ πεποίθησιν ἣν εἶχον ὅτι ἔτι μείζονα θέλουσι διαπράξει.

Ἀπόλλων καὶ Μαρσύας
(Ἀνάγλυφοι τοῦ Πραξιτέλους ἐν Μαντινείᾳ. Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον τοῦ στρατοῦ τούτου πλεονέκτημα ἦτο ὁ προϊστάμενος αὐτοῦ ἡγεμών, ὅστις, ἀφοῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ῥήτωρ δεινὸς καὶ στρατηγὸς ἔξοχος, ἔμελλεν ἤδη

(¹) Τὸ κίνημα τὸ δημοκρατικὸν ἐξαιρετικῶς βίαιον ἐξερράγη ἐν Ἄργει λαβὸν χαρακτῆρα ὀχλοκρατίας βιαιοτάτης γνωστῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα **σκυταλισμοῦ** ἐκ τοῦ ὀργάνου τοῦ φόνου (σκυτάλης) τῶν ἀριστοκρατικῶν, ὧν ἐφονεύθησαν ὑπὸ τοῦ ὄχλου χίλιοι διακόσιοι, ἐφονεύθησαν δὲ καὶ πάντες οἱ δημαγωγοὶ θελήσαντες ἀπὸ φόβου νὰ μετριάσωσι τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ.

νὰ δώσῃ δείγματα καὶ πολιτικῆς συνέσεως ἐξαιρέτου. Διότι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ ὡς ἁπλοῦς ἐπίκουρος τῶν Ἀρκάδων, ἦλθε διανοούμενος τὴν ἐκτέλεσιν πραγμάτων πολὺ σπουδαιοτέρων. Δὲν ἐμελέτα μὲν νὰ καταστρέψῃ οὔτε ἁπλῶς νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν τῆς Σπάρτης, ὢν ἥκιστα ἐκδικητικὸς ἀνήρ, ἀλλ' ἤθελε νὰ καθαιρέσῃ διὰ παντὸς τὸ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κράτος αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ περιορίσῃ μὲν αὐτὴν εἰς μόνην τὴν Λακωνικήν, νὰ ἀνορθώσῃ δὲ τὴν αὐτονομίαν τῶν Μεσσηνίων, καὶ νὰ διοργανώσῃ τούς τε Μεσσηνίους καὶ τοὺς Ἀρκάδας εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιζώσωσι τὴν πόλιν ἐκείνην ὡς δύο ἀπόρθητοι προμαχῶνες. Ἵνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα, δὲν ἐθεώρει ἀναγκαῖον νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Λακωνικήν, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τῶν Πελοποννησίων αὐτοῦ συμμάχων, οἵτινες ἅπαντες, Ἀρκάδες, Ἠλεῖοι, Ἀργεῖοι, πνέοντες ἐκδίκησιν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ ταύτην τὴν ἀτίμωσιν. Ὅθεν, καίτοι χειμῶνος ὄντος, ἀπεφάσισε τὸ ἐπιχείρημα καὶ διέπραξεν αὐτὸ μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος. Ὁ στρατὸς διῃρέθη εἰς τέσσαρας μοίρας, ὧν ἑκάστη δι' ἄλλης εἰσήλασε διόδου· οἱ μὲν Ἠλεῖοι ἀπὸ δυσμῶν, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἀπὸ ἀνατολῶν, οἱ δὲ Θηβαῖοι αὐτοὶ καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐν τῷ μέσῳ. Μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες συνήντησαν σπουδαίαν τινὰ ἀντίστασιν ἐν τῇ Σκιρίτιδι λεγομένῃ χώρᾳ, ἧς ὅμως εὐχερῶς κατίσχυσαν· μεθ' ὃ αἱ τέσσαρες τοῦ στρατοῦ μοῖραι ἡνώθησαν εἰς Σελλασίαν. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐξηκολούθησαν τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ ἔφθασαν εἰς τὰς γεφύρας τοῦ Εὐρώτα, τὰς ὁποίας, φυλαττομένας ὑπὸ ὁπλιτῶν, δὲν ἐπεχείρησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας νὰ διαβῇ, ἀλλ' ἔκαμψε τὴν δυσχέρειαν παρακολουθήσας τὴν ἀριστερὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην μέχρις Ἀμυκλῶν, ὅπου εὗρε πόρον καὶ διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς τοῦ ποταμοῦ πλευρᾶς ἐφ' ἧς εὑρίσκετο ἡ Σπάρτη. Ἀπὸ δὲ Ἀμυκλῶν ἐπλησίασεν ἤδη ἀκωλύτως εἰς τὴν πόλιν, βαδίζων ὅμως βραδέως καὶ προσέχων νὰ κρατῇ τοὺς Θηβαίους αὐτοῦ πάντοτε ἑτοίμους πρὸς μάχην, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι ἠσχολοῦντο περὶ τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν δῄωσιν τῆς χώρας.

Εἰς Σπάρτην ἐν τούτοις μεγάλη ἐπεκράτησε ταραχή. Ἐπὶ ἓξ ὅλας ἑκατονταετηρίδας, ἀφ' ἧς γινώσκομεν ὁπωσοῦν τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως ταύτης, οὐδέποτε πολέμιος οὐ μόνον δὲν ἠπείλησεν αὐτὴν ἀλλ' οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῆς ἐπάτησεν. Οἱ στρατοὶ τῆς Σπάρτης εἰσέβαλον πολλάκις εἰς τὴν Ἀττικήν, εἰς τὴν Βοιωτίαν, εἰς τὴν Ἀργείαν, ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδεὶς οὐδέποτε ἀνταπέδωκεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὰς πολλὰς ἐκείνας ἐπισκέψεις· ὥστε καὶ λόγια πολλὰ περιεφέροντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καταδεικνύοντα τὸ ἕνεκα τούτου φρόνημα αὐτῶν. Διότι ἐλέγετο ὅτι Ἀθηναίου τινὸς ἀμφισβητοῦντός ποτε ὑπὲρ ἀνδρείας πρὸς τὸν Ἀνταλκίδαν καὶ εἰπόντος· «ἡμεῖς μέντοι πολλάκις ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Κηφισοῦ ἐδιώξαμεν», ὁ Ἀνταλκίδας ἀπεκρίθη ἀμέσως· «ἀλλ' ἡμεῖς γ' οὐδέποτε ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Εὐρώτα». Παραπλησίως δὲ καὶ πρὸς Ἀργεῖον ἀπεκρίνατο τῶν ἀσημοτέρων τις τῶν Σπαρτιατῶν. Διότι ὁ μὲν εἶπε «πολλοὶ ὑμῶν ἐν τῇ Ἀργολίδι κεῖνται»· ὁ δὲ ἀπήντησεν «ὑμῶν δέ γ' οὐδεὶς ἐν τῇ Λακωνικῇ». Καὶ ὅμως ἤδη στρατὸς πολυάριθμος πολεμίων ἀσπόνδων ἐπεφάνη αἴφνης εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἀνατρέπων τηλικαύτας προαιωνίους ἀξιώσεις καὶ καθαιρῶν τὸ φρόνημα τοῦ φρονηματίου ἐκείνου λαοῦ. Δὲν ἐπίεζε δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ αἴσθημα μόνον τῆς ταπεινώσεως· ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος μέγας. Εἶχον μὲν σπεύσει νὰ ζητήσωσιν ἐπικουρίας ἀπό τε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ διαφόρων πελοποννησιακῶν πόλεων εἰς ὧν ἤλπιζον ἔτι τὴν ἀφοσίωσιν ἢ ὅπου εἶχον ἔτι ὀπαδούς, ἀλλὰ μόνον Ὀρχομένιοί τινες καὶ Φλιάσιοι προέφθασαν ἐγκαίρως εἰς Σπάρτην, ἥτις διετέλει οὕτω μόνη σχεδὸν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν προσβολὴν τοσούτων πολεμίων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Ἐνῷ οἱ

Σπαρτιᾶται ἠγωνίζοντο ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀτείχιστον αὐτῶν πόλιν, πολλοὶ περίοικοι καὶ εἵλωτες συνετάσσοντο ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Θηβαίων· καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Σπαρτιατῶν οὐκ ὀλίγοι, οἱ λεγόμενοι ὑπομείονες, οἱ ἀπεστερημένοι τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων καὶ τούτου ἕνεκα ἀγανακτοῦντες κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ὀλιγαρχίας, ὅπως ὁ Κινάδων καὶ οἱ περὶ τὸν Κινάδωνα πρό τινων ἐνιαυτῶν, συνομόσαντες κατὰ τῶν καθεστώτων, ὑπόπτως ἤδη ἐπολιτεύοντο, ὥστε ἠνάγκασαν τὰς ἀρχάς, ἐν τῷ μέσῳ τῶν κρισίμων ἐκείνων περιστάσεων, νὰ συλλάβωσι πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἀκρίτως νὰ θανατώσωσιν. Ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ αἰσθήματα τῆς προσβεβλημένης τιμῆς, τῆς θλίψεως, τῆς ἀμηχανίας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀνεσείετο ἡ πόλις ἐκείνη, θεωροῦσα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντα τὸν στρατὸν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς Σπάρτης ἄνθρωπος, ὅστις ἰσχυρότερον παντὸς ἄλλου συνησθάνετο τὴν παράδοξον ταύτην τῆς τύχης ἀλλοίωσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο παντὸς ἄλλου δυστυχέστερος. Εἶναι ἆρά γε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ὅστις πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἦγε περὶ Σάρδεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ ἑλληνικὰ τάγματα ἐπὶ τὴν κατάργησιν τοῦ περσικοῦ κράτους, καὶ τώρα ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας πόλεως ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου τῶν κινδύνων; Λέγεται δὲ ὅτι διατάξεις τὰ περὶ τούτου ἐστάθη εἰς χῶρον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο οἱ προσερχόμενοι Θηβαῖοι καὶ ἐπειδὴ τότε τινὲς τῶν περὶ αὐτὸν εἶπον· «ἰδοὺ ὁ Ἐπαμεινώνδας προπορευόμενος τῆς φάλαγγος», ὁ βασιλεὺς πολὺν χρόνον ἐμβλέψας αὐτῷ καὶ ἐν σιωπῇ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν παρακολουθήσας δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ κρατηθῇ, ἀλλ' ἀνέκραξεν «ὢ τοῦ μεγαλοπράγμονος ἀνθρώπου!» Ὁποῖαι ἄρα μεμψιμοιρίαι καὶ συγκινήσεις προεκάλεσαν τὸν θαυμαστικὸν ἐκεῖνον ὀλολυγμὸν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ Ἀγησιλάου! Ἀλλὰ καὶ ὁπόσον εὐγενὴς ἦτο ἡ καρδία ἐκείνη, ἥτις, ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν περιπετειῶν καὶ ἀφορμῶν ἀγανακτήσεως, ἀπέδιδεν ἔτι δικαιοσύνην εἰς τὸν ἀντίπαλον καὶ ἀπεθαύμαζε τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός!

Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐν τούτοις δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν πόλιν· ἀρκεσθεὶς νὰ ἐκφοβίσῃ αὐτὴν ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν, προήλασε μέχρις Ἕλους καὶ Γυθείου, ἐλεηλάτησε τὴν πέριξ χώραν καὶ ἐπανῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὰ σύνορα τῆς Ἀρκαδίας. Ἐντεῦθεν δ' ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δύο κυρίων αὐτοῦ βουλευμάτων· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπαγίωσε τὸν ἀρκαδικὸν δεσμόν, ἱδρύσας τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ διὰ τειχῶν αὐτὴν ὀχυρώσας καὶ μητρόπολιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀρκάδων καταστήσας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν εἱλώτων καὶ περιοίκων τῆς Μεσσηνίας, προσεκάλεσεν αὐτόθι ὅλους τοὺς φυγάδας Μεσσηνίους ὅσοι ἀπ' αἰῶνος διετέλουν πλανώμενοι τῇδε κἀκεῖσε τῆς Ἑλλάδος καὶ ἠσφάλισε τὴν νέαν ταύτην τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης χώρας αὐτονομίαν διὰ τῆς κατασκευῆς ἑτέρας νέας πόλεως, τῆς Μεσσήνης, ἧς ἡ μὲν ἄκρα ἱδρύθη ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς Ἰθώμης τὸ δὲ ἄστυ κτισθὲν πολὺ κατωτέρω, εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, συνεδέθη ὅμως μετὰ τῆς ἀκροπόλεως διὰ στερεωμάτων μακρῶν τειχῶν. Οὕτω δὲ ἀφαιρέσας ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἅπασαν τὴν πλουσιωτάτην δυτικὴν αὐτῆς χώραν καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν δυσπροσίτους ὀρεινὰς διόδους, καὶ ἁπανταχόθεν ἀκρωτηριάσας, καὶ ἐξευτελίσας, καὶ πολιορκήσας οὕτως εἰπεῖν τὴν Λακωνικήν, ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀρκαδίας ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι, παρακληθέντες ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ οἴκοθεν ὀργῶντες νὰ περιστείλωσιν ὁπωσοῦν τὴν ὁσημέραι προαγομένην δύναμιν τῶν Θηβαίων, εἶχον πέμψει εἰς Κόρινθον, συμπράττουσαν καὶ αὐτὴν ἕνεκα φθόνου πρὸς τοὺς Θηβαίους, τὸν Ἰφικράτην μετὰ πολυαρίθμων ὁπλιτῶν, ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὴν δίοδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης, ὅστις ἄλλοτε μετὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ τοσαῦτα ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐτε-

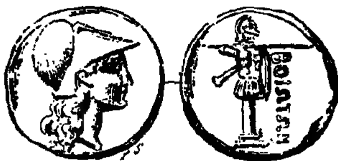
λεσιούργησεν, οὐδὲν ἤδη ἠδυνήθη μετὰ τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν νὰ διαπράξῃ γενναῖον, ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, διελθὼν ἀμαχητὶ σχεδὸν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ἐπανῆλθε λαμπρὸς καὶ νικηφόρος εἰς Θήβας.

Ἐρείπια Μεγαλοπόλεως

Τοιαύτη ὁλοσχερὴς πραγμάτων μεταβολὴ συνέβη εἰς Πελοπόννησον ἐν τῷ διαστήματι τῶν 18 μηνῶν τῶν διελθόντων ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 371, ὅτε οἱ Θηβαῖοι ὑβριστικῶς ἀπεπέμφθησαν τῆς ἐν Σπάρτῃ κοινῆς συνόδου, ἕως εἰς τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἔτους 369, ὅτε οἱ αὐτοὶ Θηβαῖοι, μέχρι Σπάρτης καὶ μέχρι Γυθείου νικηφόροι προελάσαντες, θριαμβευτικῶς ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου σπουδαιόταται συνέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ μεταβολαί. Εἴδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι καὶ πρὶν ἔτι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσβάλῃ εἰς Πελοπόννησον εἶχον κυριαρχήσει τῶν πλείστων μέχρι Θεσσαλίας χωρῶν. Τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ κράτος τοῦ Ἰάσονος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς Θηβαίους διὰ τὴν φιλοδοξίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν μεγάλην τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου δύναμιν, δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐδολοφονήθη τῷ 370 ὑπὸ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας αὐτοῦ εὐπατριδῶν καὶ διεδέχθησαν μὲν οἱ ἀδελφοί του Πολύδωρος καὶ Πολύφρων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Ὁ Πολύφρων, ἀφοῦ ἐδολοφόνησε τὸν Πολύδωρον ἵνα ἄρξῃ μόνος, ἐδολοφονήθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τρίτου ἀδελφοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἐπεχείρησε πολλὰς σφαγὰς καὶ ἐξορίας κατὰ τῶν ἐπισημοτάτων πολιτῶν τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Φαρσάλου. Τότε οἱ λαρισαῖοι ἐξόριστοι, ὧν πολλοὶ ἀνῆκον εἰς τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλευαδῶν, κατέφυγον εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἶχε διαδεχθῆ τὸν βασιλέα Ἀμύνταν, ἀποθανόντα ἐν ἔτει 370, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος. Ὁ δὲ νέος οὗτος βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐπελθὼν τφόντι εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ τῇ προτροπῇ τῶν φυγάδων, κατέλαβε τὴν Λάρισαν, καὶ τὴν Κραννῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις ἐζήτησαν συγχρόνως καὶ τῶν Θηβαίων τὴν ἐπικουρίαν, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 369, μικρὸν μετὰ τὴν ἐκ Πελοποννήσου ἐπάνο-

δον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ Πελοπίδας εἰς Θεσσαλίαν καὶ καθυπέβαλεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ τὸ πλεῖστον τῆς χώρας, περιορίσας εἰς ὀλίγας πόλεις τὴν τυραννίδα τοῦ φεραίου Ἀλεξάνδρου, ὅλως δ' ἐκβαλὼν τὸν μακεδόνα Ἀλέξανδρον, ὅστις ἔχων πολλοὺς καὶ ποικίλους περὶ ἑαυτὸν πολεμίους δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ ὅσα ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκτήσατο. Ἐδολοφονήθη μάλιστα ἐν ἔτει 368, καὶ τότε προέκυψαν ἐν Μακεδονίᾳ νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ δὲ χήρα τοῦ βασιλέως Ἀμύντου Εὐρυδίκη, ἡ ἐπιτροπεύουσα τοὺς δύο νεωτέρους υἱοὺς αὐτῆς Περδίκκαν καὶ Φίλιππον, ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἰφικράτους, τοῦ ἀποσταλέντος, μετὰ τὴν ἀπὸ Κορίνθου ἐπάνοδον, ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἵνα ὑποστηρίξῃ αὐτόθι καὶ ἀναπτύξῃ τὰ ναυτικὰ αὐτῶν συμφέροντα. Ἡ Εὐρυδίκη ἐνεθύμισεν εἰς τὸν Ἰφικράτην ὅτι ὁ Ἀμύντας οὐ μόνον δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσε πιστὸς τῶν Ἀθηναίων σύμμαχος ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἰφικράτην ὡς υἱὸν ἀπεδέξατο καὶ ἀδελφὸν οὕτως εἰπεῖν ἀνέδειξε τῶν δύο κατατρεχομένων ἤδη ἡγεμόνων. Παραδοῦσα δὲ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν πρεσβύτερον Περδίκκαν, ἐνῷ ὁ Φίλιππος, ὅστις ἦτο τότε μόλις 13 ἢ 14 ἐτῶν, προσέπεσεν ἱκετικῶς εἰς τὰ γόνατα αὐτοῦ, κατέπεισε τελευταῖον ἡ μήτηρ τὸν ἀθηναῖον στρατηγὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν αὐτῶν, νὰ καταβάλῃ τὸν κύριον ἀντίπαλον, τὸν Παυσανίαν, καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀμύντου, ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην ὡς ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς. Τίς ἠδύνατο τότε νὰ προείπῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἰδίαις χερσὶ προπαρεσκεύαζον τὴν βασιλείαν τοῦ ἀνδρὸς ὅστις μετὰ τριάκοντα ἔτη ἔμελλε νὰ νικήσῃ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ νίκην ;

Θηβαϊκὸν νόμισμα εἰκονίζον τρόπαιον

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Ἀθηναῖοι φυσικῷ τῷ λόγῳ οὐδ' ὑπώπτευον κίνδυνόν τινα ἀπὸ Μακεδονίας, νομίζοντες πάντοτε ὅτι ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ πρὸς τὰς Θήβας. Καὶ ἐπειδή, ἀφ' ἧς ἐνισχύθησαν πέρα τοῦ μετρίου οἱ γείτονες Θηβαῖοι, οἱ Ἀθηναῖοι προετίμων τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην συμμαχίαν, συνωμολόγησαν ἤδη πρὸς ταύτην συνθήκας ὁριστικάς, ἐν αἷς ὡρίσθη ὅτι θέλουσιν ἀπὸ κοινοῦ πολεμήσει πρὸς τὰς Θήβας, ἡγούμενοι ἑκάτεροι τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ κατὰ πενθήμερον. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς συνθήκης ταύτης κατέλαβον τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ὄνειον ὄρος. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν διεκωλύθη ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ νὰ ἐμβάλῃ αὖθις καὶ ἐπανειλημμένως διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν ἔτει 368 καὶ ἐν ἔτει 367. Ἀπέδειξε δὲ καὶ πάλιν οὐ μόνον τὰς πολεμικὰς ἀλλὰ καὶ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἀρετάς. Οἱ Θηβαῖοι συνήθιζον νὰ φονεύωσιν ἅπαντας τοὺς Βοιωτοὺς ἐξορίστους ὅσους τυχὸν συνελάμβανον αἰχμαλώτους. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, καταλαβὼν τῷ 368 χωρίον τι τῆς Σικυωνίας καὶ αἰχμαλωτεύσας ἐνταῦθα οὐκ ὀλίγους Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ἔσπευσε ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐπὶ λύτροις. Ἔπειτα, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 367 ἐκστρατείαν, κατέστησε μὲν ὑπηκόους τῶν Θηβαίων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς ἀλλὰ δὲν ἀπήτησε τὴν ἵδρυσιν νέων δημοκρατικῶν κυβερνήσεων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν ἐξορίαν τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀπετέλουν τὰς ὑφισταμένας ὀλιγαρχικὰς κυβερνήσεις, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν ὅτι θέλουσιν ἐκπληρώσει πιστῶς τὰς νέας αὐτῶν πρὸς τοὺς Θηβαίους ὑποχρεώσεις. Ηὐδοκίμουν δ' ἐνταυτῷ οἱ Θηβαῖοι καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος. διότι τῷ 368 ὁ Πελοπίδας ἐμβαλὼν αὖθις εἰς Θεσσαλίαν περιέστειλεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν τοῦ φεραίου Ἀλεξάνδρου, καὶ ἔπειτα, προελάσας μέχρι Μακεδονίας, ὑπεχρέωσε

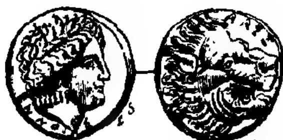
τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, μετὰ τῶν Θηβαίων συντασσόμενος· ἵνα δὲ ἀσφαλίσῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέλαβε τριάκοντα ὁμήρους ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων τῆς Μακεδονίας οἴκων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν νέον Φίλιππον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου, ὅστις διέτριψε τότε ἐπί τινα ἔτη εἰς Θήβας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Παμμένους.

Περὶ τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους οἱ Θηβαῖοι ἐφαίνοντο ἄρχοντες ἁπάσης σχεδὸν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ὑπήκουον εἰς αὐτοὺς ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία, αἱ πλεῖσται μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἰσθμοῦ χῶραι καὶ ἡ πλείστη Πελοπόννησος. Ἀλλ' αὕτη τῶν Θηβαίων ἡ ἡγεμονία δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ εὐτυχεστέρα τῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας· ἤδη ἀπὸ τοῦ 368 οἱ Ἀρκάδες τοσοῦτο θάρρος ἔλαβον ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς τύχης αὐτῶν ὥστε, λησμονήσαντες ὅτι ὤφειλον κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς Θηβαίους, ἔφερον εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ συμμερισθῶσι πρὸς τούτους τὴν ἀρχήν, ὅπως ὡρίσθη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν. Ναὶ μὲν ἐτιμωρήθησαν πικρῶς διὰ τὴν οἴησιν ταύτην· διότι περὶ τὰ τέλη τοῦ 368 ὁ Ἀρχίδαμος, ὠφελούμενος ἀπὸ τῆς ἐκ Πελοποννήσου ἀπουσίας τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἔχων ἐπικούρους μισθοφόρους τινὰς πεμφθέντας εἰς τὴν Σπάρτην ὑπὸ τοῦ τυράννου Διονυσίου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, περὶ Μιδέας, κατετρόπωσε τοὺς αὐθάδεις ἀντιπάλους ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ δεκακισχίλιοι Ἀρκάδες καὶ Ἀργεῖοι, Λακεδαιμόνιος δὲ οὐδὲ εἷς· διὸ ἐπανηγυρίσθη ὁ πόλεμος οὗτος ἐν Σπάρτῃ ὡς «ἄδακρυς πόλεμος». Ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐσωφρονίσθησαν οἱ Ἀρκάδες· δὲν ἔπαυσαν μὲν ὄντες σύμμαχοι τῶν Θηβαίων, δὲν συνέπραττον ὅμως ἔκτοτε μετὰ τῆς προτέρας προθυμίας καὶ εὐπειθείας. Ἀφ' ἑτέρου καὶ ἐν Θήβαις αὐταῖς ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, μερίς τις ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ἐπὶ τῆς πρώτης ἔτι αὐτοῦ ἐκ Πελοποννήσου ἐπανόδου, ἐπειδὴ εἶχεν ἐξ ἀνάγκης παρατείνει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὡς βοιωτάρχου, εἰσήχθη τούτου ἕνεκα εἰς δίκην. Καὶ τότε μὲν λαμπρῶς ἀπολογηθεὶς ἀπηλλάγη πάσης τιμωρίας· ἀλλ' ἐν ἔτει 367 κατηγορήθη πάλιν τῇ εἰσηγήσει καὶ τῶν Ἀρκάδων, διὰ τὸ ἐπιεικὲς πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς πολίτευμα· καὶ ἤδη ὑπερίσχυσεν ἡ ἀντίπαλος μερίς, ὥστε ἀνετράπη πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν Ἀχαΐᾳ ἐνεργηθέν, ὅ ἐστι κατελύθησαν αἱ ἀχαϊκαὶ ὀλιγαρχίαι, καὶ ἱδρύθησαν ἀντ' αὐτῶν δημοκρατικὰ πολιτεύματα. καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἀχαΐας θηβαῖοι ἁρμοσταί, ἀπεκλείσθη δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ βοιωταρχικοῦ ἀξιώματος κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε μετ' οὐ πολὺ ὅτι οἱ ἐξορισθέντες ὀλιγαρχικοὶ ἐπέστρεψαν εἴπερ ποτὲ ἰσχυροὶ εἰς τὰς ἰδίας πόλεις, ἐξέβαλον τοὺς θηβαίους ἁρμοστάς, κατέλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ συνεμάχησαν πάλιν μετὰ τῆς Σπάρτης.

Πλὴν τούτων, οἱ Θηβαῖοι ἔμαθον ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανέλαβον τὰς πρὸς τὴν περσικὴν αὐλὴν διαπραγματεύσεις, ἵνα ἐπιτύχωσιν, ἂν ὄχι στρατιωτικήν, τοὐλάχιστον χρηματικὴν παρ' αὐτῆς συνδρομήν. Ὅθεν ἐθεώρησαν ἀπαραίτητον ν' ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, τῷ 366, ὁ Πελοπίδας αὐτός. Καὶ ἐπέτυχε μὲν ὁ ἀνὴρ οὗτος παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπίταγμα δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἡ αὐτονομία τῆς Μεσσήνης καὶ ἡ ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἀνεξαρτησία αὐτῆς, παρηγγέλλοντο δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ν' ἀνακαλέσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ν' ἀφοπλίσωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀνεκηρύττοντο δὲ οἱ Θηβαῖοι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, καὶ πᾶσα πόλις ἥτις ἤθελεν ἀποποιηθῇ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην ἠπειλεῖτο ὅτι θέλει καταναγκασθῇ εἰς τοῦτο διὰ

περσικῶν στρατευμάτων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπανελήφθη τὸ ἐπ' Ἀνταλκίδου δόγμα, παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐγένετο ἤδη ὑπὲρ τῶν Θηβῶν, καὶ ὄχι ὑπὲρ τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' ἀναγνωσθέντος ἐπισήμως αὐτοῦ εἰς Θήβας, ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων, οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἅπαντες τὴν παραδοχήν, ἰδίως δὲ οἱ Ἀρκάδες ῥητῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἐνόμισαν ὅτι πέμποντες τὸ δόγμα εἰς ἑκάστην πόλιν κατ' ἰδίαν θέλουσιν ἐπιτύχει εὐκολώτερον τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέτυχον· ὁ δ' ἐπὶ τούτῳ σταλεὶς εἰς Θεσσαλίαν Πελοπίδας, συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐκρατήθη παρ' αὐτῷ αἰχμάλωτος. Οἱ Θηβαῖοι ἤδη ἔπεμψαν στρατὸν ἵνα ἀπελευθερώσωσι τὸν ἀγαπητὸν αὐτῶν ἡγεμόνα. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως, τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν ἦρχεν ὁ Ἐπαμεινώνδας· ὁ πικρῶς ἀδικηθεὶς ἀλλ' ἀείποτε μετριόφρων οὗτος ἀνὴρ ὑπηρέτει ἐν αὐτῷ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης. Οἱ δ' ἀνάξιοι αὐτοῦ διάδοχοι τοσοῦτο κακῶς ἐκυβέρνησαν τὰ πράγματα ὥστε ὁ στρατὸς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν· καὶ τότε ἀγανακτήσας καθήρεσε τοὺς ἀθλίους ἐκείνους βοιωτάρχας καὶ μιᾷ ψήφῳ παρέδωκε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ὅστις, ὑποχωρήσας μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος, ἀπήλλαξε τοὺς συναγωνιστὰς παντὸς κινδύνου καὶ ἔφερεν αὐτοὺς σῴους εἰς Θήβας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐγένετο νέα ἐπὶ Θεσσαλίαν στρατεία ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν αὐτόν, ἀναγκάσαντα τελευταῖον τὸν τύραννον ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Πελοπίδαν καὶ συνομολογήσῃ εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους. Ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἐντεῦθεν ἠλαττώθη τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀξίωμα τῶν Θηβαίων καὶ ὅτι ἀληθὴς αὐτῆς ἡγεμὼν ἀπέβη αὖθις ὁ φεραῖος Ἀλέξανδρος.

Νόμισμα Ἀλεξάνδρου, τυράννου τῶν Φερῶν

(Ἑκάτη ἐστεφανωμένη διὰ μύρτου. Λέων μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα)

Ἡ ἡγεμονία λοιπὸν τῶν Θηβαίων μόλις ἱδρυθεῖσα ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ· ἰδίως διότι καὶ αὐτή, ὅπως αἱ προηγούμεναι, ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἀλλ' ἐπὶ τῆς κυριαρχίας καθ' ἧς κατεξανίστατο ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Ἔμελλον ὅμως ἔτι οἱ Θηβαῖοι νὰ ἴδωσι λαμπράς τινας ἡμέρας. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 366, ὅτε ἠχμαλωτεύθη καὶ ἠλευθερώθη ὁ Πελοπίδας, πολλοὶ Πελοποννήσιοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Φλιάσιοι, οἱ Ἐπιδαύριοι καὶ ἄλλοι, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πιστῶς ἀκολουθήσαντες τὴν Σπάρτην ἀλλ' ἐπὶ τέλους βαρυνθέντες τὸν πόλεμον, ἀπεσπάσθησαν ἀπ' αὐτῆς, συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Μεσσήνης· ὥστε ἐν Πελοποννήσῳ ἐφαίνετο ὁπωσοῦν ἀσφαλισθεῖσα ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Θηβαίων. Ναὶ μὲν παρεκτὸς ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὡς εἴδομεν, ὁ φεραῖος Ἀλέξανδρος ἀπέβη ἰσχυρότερος αὐτῶν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεξέτειναν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 365 καὶ 364, παραδόξως τὴν ναυτικὴν αὐτῶν ἡγεμονίαν, ἀνέκτησαν μέρος τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου καὶ τὴν Σάμον, καὶ ἐκυρίευσαν πολλὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τῇ συνδρομῇ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκου, ὅστις, δολοφονήσας τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην, εἶχεν ἀναλάβει αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Θηβαίων περιῆλθεν εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους σχέσεις. Ἀλλ' εἰς ταῦτα τὰ δύο ἀντικείμενα, τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν, ἐπέστησαν ἤδη οἱ Θηβαῖοι τὴν προσοχὴν κατὰ τὰ ἔτη 363 καὶ 362· καὶ ὁ μὲν Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιρροὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ὁ δ' Ἐπαμεινώδας, νὰ καθαιρέσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηνῶν δύναμιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐφάνη παράδοξον ὁπωσοῦν, διότι οἱ Θηβαῖοι οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΝ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ, ΜΑΧΗΣ

(Λ΄ β΄ 378)

ταύτης ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ναυτικοί,καὶ διὸ τοῦτο προέκυψεν ἐνΘήβαις ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀντιπολίτευσις.'Αλλὰ κατίσχυσεν ὁ 'Επαμεινώνδας ἰσχυρισθεὶς ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτοῦ, ἀγαθοὶ ὄντες ἀνέκαθεν πεζοὶ στρατιῶται, εὐχερῶς θέλουσιν ἀναδειχθῆ καὶ κατὰ θάλασσαν ἐξῖσου πλεονεκτοῦντες. Καὶ ἔπειτα τίς ἠδύνατο ν' ἀνθέξῃ εἰς τὴν δικαίαν μεγαλοφροσύνην τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὅστις, διὰ τῶν φλογερῶν αὐτοῦ λόγων, ἐφαίνετο μεταδίδων εἰς ἅπασαν τὴν πόλιν τὸ πῦρ ἀκατασχέτου φιλοτιμίας ; «'Ανάγκη, ἀνέκραξε, νὰ καθαιρέσωμεν τὸ ἀξίωμα τῶν ὑπερηφάνων ἐκείνων ἀντιπάλων· ἀνάγκη νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν ἡμετέραν Καδμείαν τὰ περιφανῆ προπύλαια τὰ κοσμοῦντα τὴν εἴσοδον τῆς τῶν 'Αθηναίων ἀκροπόλεως». Καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὁ Μενεκλείδας, κατηγόρησεν αὐτὸν ὅτι περιπλέκει ἀσυνέτως τὴν πατρίδα εἰς ἐπικινδύνους ἐπιχειρήσεις, διὰ νὰ λάβῃ τὴν δόξαν τοῦ 'Αγαμέμνονος, ἀποπλέων ἐξ Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς μετὰ στόλου ἰσχυροῦ ἐπὶ τὸν 'Ελλήσποντον, «τῇ συμπράξει τῶν Θηβαίων, ἀπήντησεν ὁ 'Επαμεινώνδας, κατώρθωσα ἤδη μείζονα τοῦ 'Αγαμέμνονος. 'Ο βασιλεὺς οὗτος ἄγων τοὺς στρατοὺς τῆς Σπάρτης καὶ παρεκτὸς τούτων συμπάσης τῆς 'Ελλάδος κατηνάλωσε δέκα ἔτη ἵνα γίνῃ κύριος μιᾶς μόνης πόλεως· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦ στρατοῦ μόνου τῶν Θηβαίων καὶ ἐν ἡμέρᾳ μόνον μιᾷ κατέβαλα, ἐν Λεύκτροις, εἰς ἔδαφος τὴν δύναμιν τῆς ἀγαμεμνονείου Σπάρτης». Οἱ λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ 'Επαμεινώνδας, εἰ καὶ μετριόφρων, ἤξευρεν ὅμως νὰ ἐνθυμίζῃ ἐν ἀνάγκῃ εἰς τοὺς συμπολίτας τὰ παρ' αὐτοῦ διαπραχθέντα μεγάλα ἔργα, ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς εἰς ἔτι μεγαλύτερα. Καὶ τῳόντι οἱ Θηβαῖοι, ἠλεκτρισθέντες ὑπὸ τῶν λόγων ἐκείνων, ἐπεψήφισαν τὴν κατασκευὴν 100 τριήρων. "Αμα δὲ παρασκευασθέντος τοῦ στόλου, ἐξέπλευσεν ὁ 'Επαμεινώνδας, τῷ 363, ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς περὶ τοῦτο ἑτέρας ὑποτελεῖς τῶν 'Αθηναίων πόλεις· καὶ νίκην μὲν οὐδεμίαν φαίνεται νικήσας ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν οὐσιωδῶς προσέβαλε τὸ κατὰ θάλασσαν ἀξίωμα τῶν 'Αθηναίων. Μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια, μελετῶν νὰ ἐπαναλάβῃ, κατὰ τὸ ἀκόλουθον 362 ἔτος, τὸ ἐπιχείρημα, ὅτε περιστάσεις ἕτεραι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἰς ἕτερον πεδίον τῆς μάχης ἐκάλεσαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ.

'Ενῷ ὁ 'Επαμεινώνδας ἀπέπλεεν ἐπὶ τὸν 'Ελλήσποντον καὶ τὸν Βόσπορον, ὁ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ καθαιρέσῃ τὸν δεσπότην 'Αλέξανδρον, ὅστις ἦτο ἤδη ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, καθυποτάξας τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας, καὶ τοὺς 'Αχαιοὺς τοὺς φθιώτας καὶ τοὺς Μάγνητας, συμμάχους δὲ ἔχων τοὺς 'Αθηναίους. Καὶ κατετρόπωσε μὲν ὁ Πελοπίδας περὶ Κυνὸς κεφαλὰς τὸν στρατὸν τοῦ 'Αλεξάνδρου ἀλλὰ προκινδυνεύσας παραλόγως ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ. 'Ο θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε βεβαίως τὰ μάλιστα εἰς τὰς Θήβας ἐπιζήμιος· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως οἱ Θηβαῖοι, ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ μεγάλου τούτου πολίτου εἰσέτι ἐμπνεόμενοι καὶ ὑφ' ὅλων σχεδὸν τῶν θεσσαλικῶν πόλεων βοηθούμενοι, ἐπέτυχον τὸν ἀρχικὸν τοῦ ἐπιχειρήματος σκοπόν· διότι ὁ 'Αλέξανδρος ἐπανειλημμένως ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ ἁπάσας τὰς παρ' αὐτοῦ πρότερον ἐξηρτημένας πόλεις, νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς Φερὰς καὶ τὴν περὶ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον μικρὰν αὐτῶν χώραν,καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς ἡγεμόνας τοὺς Θηβαίους, οἵτινες, καταστήσαντες ὑπηκόους καὶ τοὺς 'Αχαιοὺς τοὺς φθιώτας καὶ τοὺς Μάγνητας, εἴπερ ποτὲ ἴσχυσαν τότε εἰς τὰς ἀρκτικὰς ταύτας τῆς 'Ελλάδος χώρας.

'Αλλ' ἐν τῷ μεταξὺ περιεπλάκησαν δεινῶς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πράγματα.

'Ενταῦθα οὐ μόνον οἱ 'Αχαιοί, ὡς προείπομεν, ἀλλὰ καὶ οἱ 'Ηλεῖοι, ὑπὸ τῶν 'Αρκάδων πιεζόμενοι, εἶχον ἤδη συνταχθῆ μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Τὸ δὲ χείριστον, διηρέθησαν οἱ 'Αρκάδες πρὸς ἀλλήλους· καὶ μία μὲν αὐτῶν μερίς, ἀγομένη ὑπὸ τῶν Μαντινέων, εἰρήνευσε πρὸς τοὺς 'Ηλείους καὶ συνεμάχησε μετὰ τῆς Σπάρτης, μία δ' ἑτέρα μερίς, ἡ περὶ τοὺς Τεγεάτας,ἐνέμενεν εἰς τὴν πρὸς τοὺς Θηβαίους συμμαχίαν."Οθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 362 ὁ 'Επαμεινώνδας ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρατεύσῃ αὖθις εἰς τὴν Πελοπόννησον ἵνα ἐνισχύσῃ μὲν τοὺς περιλιπομένους ὀπαδοὺς τῶν Θηβῶν καθαιρέσῃ δὲ τοὺς πολλαπλασιασθέντας ἀντιπάλους. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία καὶ λαμπροτάτη τῶν στρατειῶν αὐτοῦ.

῾Ο στρατὸς τὸν ὁποῖον ἤγαγε τότε εἰς τὴν χερσόνησον ἦτο πολυάριθμος καὶ φοβερός· διότι περιελάμβανεν ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ "Ελληνας, Βοιωτούς, Εὐβοεῖς, Θεσσαλούς, Λοκρούς, Αἰνιᾶνας καὶ ἄλλους, μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν χερσόνησον εἴσοδον προσέλαβε καὶ τοὺς Σικυωνίους, καὶ φθάσας εἰς Τεγέαν ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν περὶ τὴν πόλιν ταύτην 'Αρκάδων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν 'Αργείων. Εἰς τὴν Μαντίνειαν ἀφ' ἑτέρου συνεκεντρώθησαν οἱ ἀντίπαλοι, ἤτοι οἱ περὶ τοὺς Μαντινεῖς 'Αρκάδες, οἱ 'Αχαιοί, οἱ 'Ηλεῖοι· περιεμένοντο δὲ ἐνταῦθα καὶ οἱ 'Αθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ὑπ' αὐτὸν τὸν ὀγδοηκοντούτη ἤδη 'Αγησίλαον.

'Αλλὰ παραστήσωμεν πρὸ πάντων ὅσον ἔνεστιν εὐκρινῶς εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ θέατρον τῶν τελευταίων δαιμονίων συνδυασμῶν ἑνὸς τῶν μεγίστων βεβαίως στρατηγικῶν πνευμάτων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ σημερινὸν ὀροπέδιον τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅπου τὸ πάλαι ἔκειντο ἡ Μαντίνεια καὶ ἡ Τεγέα, ὑψοῦται περὶ τοὺς 2000 πόδας ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ εἶναι ἡ μεγίστη τῶν πολλῶν τῆς μέσης Πελοποννήσου κοιλάδων, ὧν ἑκάστη τοσοῦτον ἐντελῶς φράσσεται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὴν ὀρέων ὥστε τὰ ὕδατα αὐτῆς οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον εἰμὴ τὴν διὰ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν ἐκείνων τῶν ὀρέων. Εἶναι δὲ τὸ ὀροπέδιον ἐπίμηκες, ἐκτείνεται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὁρίζεται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Παρθενίου ὄρους, τοῦ καὶ σήμερον Παρθένι λεγομένου, καὶ ὑπὸ τοῦ 'Αρτεμισίου ὄρους, τὸ ὁποῖον σήμερον ὀνομάζεται Τουρνίκη· ἀπὸ δυσμῶν δὲ ὁρίζεται τὸ ὀροπέδιον ὑπὸ τοῦ Μαινάλου ὄρους, ἐφ' οὗ σήμερον κεῖνται πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ ἐπάνω Χρέπα καὶ τὰ Τρίκορφα, θέσεις ὀνομασταὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἱστορίαν, διότι ἐκεῖ τῇ 24 'Ιουνίου 1825 μύριοι Πελοποννήσιοι ὑπὸ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἀγόμενοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀναχαιτίσωσι τὰ τακτικὰ τοῦ αἰγυπτίου 'Ιβραήμη τάγματα.Τὸ εὐρύτερον τοῦ ὀροπεδίου μέρος ἔχει πλάτος 3 ἀγγλικῶν μιλίων, τὸ δὲ στενώτερον 1 μιλίου.Εἰς τὸ βορειότερον αὐτοῦ ἄκρον ἔκειτο ἡ Μαντίνεια, περὶ τὰ σημερινὰ Τσιπιανά· εἰς τὸ μεσημβρινώτερον ἡ Τεγέα, τῆς ὁποίας ἡ θέσις λέγεται μεταξὺ 'Αγίου Σώστη καὶ παλαιᾶς 'Επισκοπῆς. 'Εν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ ὀροπεδίου, ἀλλὰ πλησιέστερον εἰς τὴν Τεγέαν ἢ εἰς τὴν Μαντίνειαν, ἐγείρεται ἡ σημερινὴ Τριπολιτσά. 'Η ὅλη κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν μεταξὺ Μαντινείας καὶ Τεγέας ἀπόστασις ὑπολογίζεται εἰς 10 περίπου ἀγγλικὰ μίλια, ὧν τὰ 6 βορειότερα ἀνήκον εἰς τὴν Μαντίνειαν τὰ δὲ 4 μεσημβρινώτερα εἰς τὴν Τεγέαν,ὥστε τὸ σύνορον τῶν δύο ἐκείνων πολιτειῶν ἔκειτο οὐ μακρὰν τῆς Τριπολιτσᾶς.'Η Τεγέα ἔκειτο ἱκανῶς πλησιέστερον εἰς τὴν Σπάρτην ἢ ἡ Μαντίνεια·διότι ἡ εὐθεῖα μεταξὺ Μαντινείας καὶ Σπάρτης ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας. 'Ηδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἐκ Σπάρτης εἰς Μαντίνειαν καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ τραπῇ πρὸς δυσμὰς καὶ νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Μαινάλου ὄρους, πιθανῶς διὰ τῆς 'Ασέας, ἤτοι τοῦ σημερινοῦ πεδίου τῆς Φραγκόβρυσης, καὶ διὰ τοῦ Παλλαντίου, περὶ τὸ σημερινὸν Βαλτέτσι, τὸ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοσοῦτο περίπυστον γενόμενον

ἕνεκα τῆς πρώτης μεγάλης νίκης ἣν ἐνίκησαν αὐτόθι οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, τὸν Ἰωάννην Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ ἐν Σπάρτῃ εὑρισκόμενος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῆς Μαντινείας διὰ τῆς Τεγέας ἠναγκάζετο εἰς ἱκανὴν κυκλοτερῆ περιστροφήν, ἐνῷ ὁ κύριος τῆς Τεγέας κατεῖχε τὴν νευράν, τὴν χορδὴν τοῦ τόξου τούτου.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὡς προείπομεν, εἰς Τεγέαν ἀπεφάσισε τὸ πρῶτον νὰ προκαλέσῃ τοὺς ἐν Μαντινείᾳ εἰς μάχην, πρὶν ἢ φθάσωσιν αὐτόθι οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπὶ τούτῳ προήλασε μέχρι τῆς πόλεως ἐκείνης· καὶ οἱ ἐν Μαντινείᾳ ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα. Τότε ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἐπανελθὼν εἰς Τεγέαν, διενοήθη ἕτερόν τι. Ἐπειδὴ ἤξευρεν ὅτι ὁ Ἀγησίλαος εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ Σπάρτης, ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Μαντίνειαν, καὶ ἐπορεύετο διὰ πλαγίας πρὸς δυσμὰς ὁδοῦ, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἅμα δειπνήσαντος τοῦ στρατοῦ ἐν Τεγέᾳ, ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς μετὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ τὴν Σπάρτην, ἐλπίζων νὰ εὕρῃ αὐτὴν ἔρημον προμάχων. Καὶ ἤθελε βεβαίως καταστῇ ἀμαχητὶ κύριος τῆς πόλεως ταύτης καὶ καταφέρει οὕτως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους πληγήν, ἐάν, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, ἀνὴρ κρής, ἰδὼν τὸ κίνημα, δὲν ἔσπευδε νὰ ἀναγγείλῃ αὐτὸ εἰς τὸν καθ' ὁδὸν ἤδη εὑρισκόμενον Ἀγησίλαον, ὅστις, ἐπιστρέψας ἀμέσως μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν στρατοῦ προέλαβε τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Τοῦτο λοιπὸν αὐτοῦ τὸ βούλευμα ἐματαιώθη διὰ τῆς ἐγκαίρου ἐπανόδου τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Σπάρτην· ἀλλ' ὁ θηβαῖος στρατηγὸς εἶχε πολλὰ ἐν τῇ θήκῃ αὐτοῦ βέλη. Ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἀψιμαχίας τινὰς περὶ τὴν πόλιν, ἐθεώρησε περιττὸν νὰ χρονοτριβήσῃ πλειότερον ἐνταῦθα καὶ ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἑτέρου στρατηγήματος. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἤξευρεν ὅτι οἱ ἐν Μαντινείᾳ Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι, ἅμα μαθόντες τὸν κίνδυνον τῆς Σπάρτης, ἔμελλον νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς· ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Μαντινείας, ἐρήμου ἤδη προμάχων οὔσης· καὶ ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει προλάβει τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον τῶν ἀντιπάλων, διότι καὶ αὐτὸς μὲν καὶ αὐτοὶ ἐκ Σπάρτης προέκειτο νῦν νὰ κινήσωσι πρὸς τὴν Μαντίνειαν· ἀλλ' αὐτὸς εἶχε νὰ βαδίσῃ διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἠναγκάζοντο, ὡς προείπομεν, εἰς μεγάλην πρὸς δυσμὰς περιστροφήν. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἐκ Σπάρτης μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ὅτε ὅμως ἔφθασεν εἰς Τεγέαν, ἐπείσθη ὅτι τὸ πεζικὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ πορευόμενον. Τφόντι ἡ φάλαγξ ἐκείνη ἐπὶ 40 περίπου ὥρας ἦτο εἰς ἀκατάπαυστον κίνησιν. Τὴν προπαρελθοῦσαν ἡμέραν εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μαντίνειαν, ἵνα προκαλέσῃ τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· τῆς μάχης μὴ γενομένης, ἐπέστρεψεν εἰς Τεγέαν καὶ ἐκεῖθεν, μόλις δειπνήσασα, ἐβάδισε διὰ νυκτὸς ἐπὶ τὴν Σπάρτην· ἐκεῖ διέτριψε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν περὶ ἀψιμαχίας καὶ τὸ ἑσπέρας, βαδίσασα πάλιν, ἔφθασεν εἰς Τεγέαν· ὥστε ἦτο ἀπαραίτητον ν' ἀναπαυθῇ ἐπί τινας ὥρας. Ἐξαπεστάλη δ' ἐν τούτοις τὸ ἱππικὸν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν, ὡς ἱκανὸν καὶ μόνον νὰ διαπράξῃ τὸ μελετώμενον βούλευμα. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ ματαιωθῶσιν ὑπὸ τῆς τύχης τὰ ἄριστα τῶν ἐπινοημάτων τοῦ θηβαίου στρατηγοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην αὐτοῦ ἐκστρατείαν. Οἱ Ἀρκάδες, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι ἦσαν μὲν μακρὰν τῆς Μαντινείας εἶχεν ὅμως φθάσει εἰς τὴν πόλιν ταύτην πρὸ μιᾶς περίπου ὥρας τὸ ἐξ Ἀθηνῶν περιμενόμενον ἱππικόν· καὶ γενομένης συμπλοκῆς, ἐπειδὴ οἱ θηβαῖοι καὶ οἱ θεσσαλοὶ ἱππεῖς ἦσαν ἐκλελυμένοι ὑπὸ δύο ἡμερονυκτίων ἀκαταπαύστου σχεδὸν πορείας καὶ ὑπὸ πολυώρου ἀσιτίας, οἱ ἀθηναῖοι ἱππεῖς, οἵτινες δὲν εἶχον προηγουμένως βαδίσει μετὰ τοσαύτης βίας καὶ προσέτι εἶχον λάβει καιρὸν ν' ἀναπαυθῶσιν ὀλίγον, ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους νὰ ὀπισθοχωρήσω-

σιν εἰς Τεγέαν. Ἐν ταύτῃ τῇ ἱππομαχίᾳ ἔπεσεν ὅ τε ἵππαρχος τῶν Ἀθηναίων Κηφισόδωρος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ξενοφῶντος Γρύλλος· ὁ δὲ τότε ἀκμάζων ἀθηναῖος ζωγράφος Εὐφράνωρ παρέστησεν ἐν εἰκόνι λαμπρᾷ, ἥτις ἐκόσμησε τὴν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, τόν τε ἀγῶνα τοῦτον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διαπρέψασαν ἀνδρείαν τοῦ Γρύλλου, τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην καὶ οἱ Μαντινεῖς πολυειδῶς ἐτίμησαν.

Τεγεάτιδες, ἔργον τοῦ Σκόπα συμπεπληρωμένον (Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Δύο λοιπὸν ἐπιτηδειότατα νενοημένα βουλεύματα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀπέτυχον διὰ παραδόξου συνδρομῆς τυχαίων περιστάσεων· καὶ τότε ὁ στρατηγὸς ἀπεφάσισε ν'ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, οἵτινες συγκεντρωθέντες ἤδη ἅπαντες εἰς Μαντίνειαν ἐξῆλθον τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἦλθον καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ στενώτερον τοῦ ὀροπεδίου μέρος. Μετὰ τὰς ἀναγκαίας προπαρασκευὰς ἐξῆλθε καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπὸ τῆς βορείου τῆς Τεγέας πύλης, ἄγων τὸν στρατόν, ὡς ἐπὶ μάχην συντεταγμένον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτράπη πρὸς ἀριστεράν, ἤτοι πρὸς τὸ ὄρος τοῦ Μαινάλου, τὸ ὁποῖον ὥριζεν ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὀροπέδιον, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους περὶ τὸ σημεῖον ὅπου σήμερον κεῖται ἡ Τριπολιτσὰ ἐστράφη ἐκεῖθεν πάλιν πρὸς βορρᾶν, παρακολουθῶν τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, μέχρις οὗ ἐπλησίασεν εἰς τὴν δεξιὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα. Ἐνταῦθα διέταξε τὴν φάλαγγα νὰ θέσῃ τὰ ὅπλα, ὡς ἂν ἐμελέτα νὰ στρατοπεδεύσῃ. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν νά τον παρατηρῶσιν ἀφ' ἧς προήλασεν ἐκ Τεγέας, ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπέρχεται κατ' εὐθεῖαν ἐπ' αὐτοὺς καὶ παρεσκευάσθησαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Ὅτε ὅμως εἶδον αὐτὸν τραπέντα πρὸς τὸ ὄρος καὶ μεταβαλόντα οὕτω διεύθυνσιν, ὑπέθεσαν ὅτι ὁ σκοπός του δὲν ἦτο νὰ πολεμήσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐνισχύθησαν εἰς τὴν γνώμην ταύτην, ὅτε παύσας τὴν πορείαν ἔθετο τὰ ὅπλα· διότι συνεπέρανον ἐκ τούτου ὅτι σκοπεύει ἀληθῶς νὰ στρατοπεδεύσῃ ἐκεῖ. Ἐντεῦθεν οἱ πολέμιοι ἔλυσαν τὰς τάξεις καὶ ἔπαυσαν πᾶσαν πρὸς πόλεμον παρασκευήν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὅστις καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἀναπαύσεως διετήρει τὴν φάλαγγα αὐτοῦ συντεταγμένην, ἀφοῦ ἀφῆκε τοὺς ἀντιπάλους του νὰ πλανηθῶσι καὶ νὰ περιέλθωσιν εἰς ἱκανὴν σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν, αἴφνης παρήγγειλεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀναλάβωσι τὰ ὅπλα καὶ νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός.

Οἱ πολέμιοι, ἐννοήσαντες τότε τὸν ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον, ἔσπευσαν ν' ἀναλάβωσι τὰς τάξεις, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ βεβιασμένη αὕτη παρασκευὴ δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ εἶναι πλημμελής· καὶ παρεκτὸς τούτου, διὰ τὸ ἀπροσδόκητον, προσέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν ἠθικὴν τοῦ στρατοῦ πεποίθησιν. Κατέλαβον δὲ τὴν μὲν δεξιὰν οἱ Μαντινεῖς (διότι ἡ μάχη προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν) καὶ οἱ ἄλλοι Ἀρκάδες· ἀμέσως μετὰ τούτους ἵσταντο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐν τῷ μέσῳ οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ Ἀχαιοί, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ ἱππικὸν παρετάχθη ὄχι ὅπως ἐν Λεύκτροις, ἔμπροσθεν τοῦ πεζικοῦ, ἀλλὰ παρ' ἑκατέραν τὴν πτέρυγα, τὸ μὲν τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν ἀριστεράν, τὸ δὲ τῶν Ἠλείων παρὰ τὴν δεξιάν. Ἂν ὁ Ἀγησίλαος ἢ ἄλλος τῆς Σπάρτης βασιλεὺς ἦτο παρών, εἶναι ἄδηλον. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐπανέλαβεν ἐνταῦθα τὴν λοξὴν παράταξιν τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης· συνεκρότησε δηλαδὴ εἰς τὴν

ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀφ' ὅλων τῶν Βοιωτῶν, κολοσσιαίαν φάλαγγα, ἔχουσαν βάθος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πεντήκοντα ἀσπίδων, ἵνα δι' αὐτῶν πρὸ πάντων καταβάλῃ τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους· οἱ 'Αρκάδες, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Εὐβοεῖς καὶ οἱ Σικυώνιοι κατεῖχον τὸ μέσον, οἱ δὲ 'Αργεῖοι τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἱστάμενοι κατέναντι τῶν 'Αθηναίων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ διετάχθησαν νὰ μὴ προσβάλωσιν ἀμέσως, περιμένοντες τὴν ἔκβασιν τῆς μεγάλης καὶ κυρίας ἐπιθέσεως τοῦ 'Επαμεινώνδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. 'Η φάλαγξ τῶν πολεμίων εἶχε βάθος, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, δώδεκα ὁπλιτῶν· ἡ δὲ ὅλη δύναμις ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ προσδιορίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ σικελιώτου εἰς 20.000 πεζοὺς καὶ 2.000 ἱππεῖς ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Μαντινεῖς, εἰς 30.000 δὲ πεζοὺς καὶ 3.000 ἱππεῖς ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Θηβαίους, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ξενοφῶν δὲν ἀναφέρει οὔτε τούτους οὔτε ἄλλον τινὰ ἀριθμὸν εἶναι ἐπιτετραμμένον ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ Διοδώρου· διότι, ἂν τῳόντι τοιαύτη ἦτο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ στρατοῦ τὸν ὁποῖον ἦγεν ὁ 'Επαμεινώνδας, ὁ Ξενοφῶν, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι ἡ ὀλίγη πρὸς τὸν θηβαῖον στρατηγὸν εὔνοια, δὲν ἤθελε λείψει βεβαίως ν' ἀναφέρῃ τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλαττοῦται κατά τι ἡ ἀξία τοῦ ἐπελθόντος κατορθώματος.

Καὶ ἤρξατο λοιπὸν ἡ μάχη διὰ τῆς ἀπ' ἀριστερῶν ἐπιθέσεως τοῦ τε ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ τοῦ 'Επαμεινώνδου. Τὸ κράτιστον αὐτοῦ ἱππικὸν ἔτρεψε μετ' οὐ πολὺ τὰς ἴλας τῶν 'Ηλείων, καὶ ἔπειτα, μὴ ἐξακολουθῆσαν τὴν δίωξιν, ἐτράπη δεξιᾷ ἐπὶ τὴν πεζικὴν φάλαγγα. 'Ενταῦθα ὁ 'Επαμεινώνδας εἶχεν ἤδη ἐπιπέσει μεθ' ὅλου τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ ὄγκου ἐπὶ τὴν πολὺ λεπτοτέραν παράταξιν τῶν μαντινέων καὶ λακεδαιμονίων ὁπλιτῶν· καὶ μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα ἀσπίδος πρὸς ἀσπίδα, καὶ ἀκοντίου πρὸς ἀκόντιον, καὶ ξίφους πρὸς ξίφος, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι. Τότε ἐπλησίασαν καὶ οἱ 'Αρκάδες καὶ οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τοῦ κέντρου καὶ τῆς δεξιᾶς καὶ εὐχερῶς κατέβαλον τοὺς ἐκπλαγέντας ἤδη διὰ τὴν τροπὴν τῶν Μαντινέων καὶ Λακεδαιμονίων 'Αχαιούς, 'Ηλείους καὶ ἄλλους ἀντιπάλους. 'Αλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος γενομένη περιγραφὴ τῆς μάχης ταύτης, εἰ καὶ βραχεῖα, εἶναι τοσοῦτο ζωγραφική, καὶ μάλιστα ἡ εἰκὼν δι' ἧς παρίστησι τὸν μὲν ὅλον στρατὸν τοῦ 'Επαμεινώνδου ὥσπερ τριήρη ἐπερχόμενον, τὴν δὲ πεντηκοντάσπιδα τὸ βάθος κεφαλὴν τοῦ στρατοῦ τούτου ὡς ἔμβολον τῆς τριήρους, ὥστε ἠθέλομεν ἀδικήσει τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν δὲν παρεθέτομεν ἐνταῦθα αὐτὰς τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου καὶ στρατηγοῦ ἐξόχου τὰς λέξεις· «'Ο δὲ ('Επαμεινώνδας) τὸ στράτευμα ἀντίπρῳρον ὥσπερ τριήρη προσῆγε, νομίζων, ὅπῃ ἐμβαλὼν διακόψειε, διαφθερεῖν ὅλον τὸ τῶν ἐναντίων στράτευμα· καὶ γὰρ δὴ τῷ μὲν ἰσχυροτάτῳ παρεσκευάζετο ἀγωνίζεσθαι, τὸ δὲ ἀσθενέστατον πόρρω ἀπέστησεν, εἰδὼς ὅτι ἡττηθὲν ἀθυμίαν ἂν παράσχοι τοῖς μεθ' ἑαυτοῦ ῥώμην δὲ τοῖς πολεμίοις. Καὶ μὴν τοὺς ἱππέας οἱ μὲν πολέμιοι ἀντιπαρετάξαντο ὥσπερ ὁπλιτῶν φάλαγγα βάθος ἐφεξῆς (ἤτοι ἐπὶ δώδεκα τὸ πολύ) καὶ ἔρημον πεζῶν ἁμίππων (ἤτοι ψιλῶς ὡπλισμένων καὶ πεζῶν μετὰ τῶν ἱππέων συναγωνιζομένων)· ὁ δ' 'Επαμεινώνδας αὖ καὶ τοῦ ἱππικοῦ ἔμβολον ἰσχυρὸν ἐποιήσατο καὶ ἁμίππους πεζοὺς συνέταξεν αὐτοῖς, νομίζων τὸ ἱππικόν, ἐπεὶ διακόψειεν, ὅλον τὸ ἀντίπαλον νενικηκὼς ἔσεσθαι· μάλα γὰρ χαλεπὸν εὑρεῖν τοὺς ἐθελήσοντας μένειν, ἐπειδάν τινας φεύγοντας τῶν ἑαυτῶν ὁρῶσι· καὶ ὅπως μὴ ἐπιβοηθῶσιν οἱ 'Αθηναῖοι ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου κέρατος ἐπὶ τὸ ἐχόμενον κατέστησεν ἐπὶ γηλόφων τινῶν ἐναντίους αὐτοῖς καὶ ἱππέας καὶ ὁπλίτας, φόβον βουλόμενος καὶ τούτοις παρέχειν ὡς, εἰ βοηθήσοιεν, ὄπισθεν οὗτοι ἐπικείσοιντο αὐτοῖς. Τὴν μὲν δὴ συμβολὴν οὕτως

ἐποιήσατο καὶ οὐκ ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος· κρατήσας γὰρ ᾗ προσέβαλεν ὅλον ἐποίησε φεύγειν τὸ τῶν ἐναντίων».

Εἶχε λοιπὸν ἤδη τραπῆ εἰς φυγὴν ὁλόκληρος τῶν ἐναντίων ὁ στρατός, καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, νικήσας κατὰ κράτος τοὺς ἀντιπάλους ἐν τῷ κρισίμῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἐφαίνετο προωρισμένος νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὅτε αἴφνης καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα. Οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ διηύθυνον τὰ τῆς μάχης μαχόμενοι πεζοὶ καὶ φέροντες ὅπλα οἷα καὶ οἱ κοινοὶ τῶν στρατιωτῶν· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐμάχετο ἀείποτε μεταξὺ τῶν προμάχων, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον τοῦ συνήθους, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ συμπληρώσῃ τὴν νίκην πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἀφ' οὗ ἐξηρτᾶτο ἡ τοῦ ὅλου ἀγῶνος κρίσις. Ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἐτραυματίσθη ἐνῷ ἤδη εἶχον τραπῆ οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ τὸ ἄπορον, τὸ μοναδικὸν ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν νικηφόρον στρατὸν τὸ τραῦμα τοῦ στρατηγοῦ· διότι ἅμα πεσόντος αὐτοῦ ἔπεσον οὕτως εἰπεῖν καὶ τὰ ὅπλα τῶν περὶ αὐτὸν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἀκαταγώνιστοι. «Ἐπεί γε μὴν ἐκεῖνος ἔπεσε, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οἱ λοιποὶ οὐδὲ τῇ νίκῃ ὀρθῶς ἔτι ἐδυνάσθησαν χρήσασθαι, ἀλλὰ φυγούσης μὲν αὐτοῖς τῆς ἐναντίας φάλαγγος οὐδένα ἀπέκτειναν οἱ ὁπλῖται οὐδὲ προῆλθον ἐκ τοῦ χωρίου ἔνθα ἡ συμβολὴ ἐγένετο· φυγόντων δ' αὐτοῖς καὶ τῶν ἱππέων, ἀπέκτειναν μέν, οὐδ' οἱ ἱππεῖς διώκοντες, οὔτε ἱππέας οὔθ' ὁπλίτας, ὥσπερ δὲ ἡττώμενοι πεφοβημένως διὰ τῶν φευγόντων πολεμίων διέπεσον». Δὲν λέγομεν τοῦτο βεβαίως ἵνα ἐπαινέσωμεν τοὺς Θηβαίους· ἀξιοζήλωτα δὲν εἶναι τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἢ ὁ θάνατος ἀπὸ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου ἀνθρώπου ἑνὸς ἤρτηται. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς μεγαλοφυΐας ἀνδρῶν οἷος ὁ Ἐπαμεινώνδας, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτο συγκεντροῦσιν εἰς ἑαυτοὺς ἅπασαν τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους δύναμιν, ὥστε τοῦτο δι' αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν καὶ ὑπάρχει καὶ παύει τοῦ νὰ ὑπάρχῃ;

Ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον μὲν ἦτο ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐνίκησαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἔπαυσεν ἡ καταδίωξις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνθέξει ὁπωσοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, καταβαλόντες μάλιστα περὶ τὰ τέλη οὐκ ὀλίγους τῶν ἀντιπάλων ἱππέων· καὶ ἐπὶ πᾶσι, προσεχοῦς οὔσης τῆς Μαντινείας, οἱ φυγάδες ἠδυνήθησαν νὰ συμπυκνωθῶσι πάλιν περὶ αὐτήν, ἰσχυρίσθησαν καὶ οὗτοι ὅτι ἐνίκησαν καὶ ἔστησαν ὡσαύτως τρόπαιον. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἦτο ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετά τινας δισταγμοὺς ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, ὁμολογήσαντες οὕτω τὴν ἧτταν.

Ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας μετηνέχθη ζῶν ἔτι εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ οἱ συνελθόντες ἰατροὶ ἀπεφήναντο ὅτι, ἅμα ἐξαιρεθῇ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ θώρακος θέλει ἀπαραιτήτως ἐπέλθει ὁ θάνατος. Ὁ στρατηγὸς ἤκουσεν ἀτάραχος τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς ἐπιστήμης· καὶ πρῶτον μὲν ἠρώτησεν ἂν διεσώθη ἡ ἀσπὶς αὐτοῦ, τοῦ δὲ ὑπασπιστοῦ ἀποκριθέντος ὅτι ναί, καὶ θέντος αὐτὴν πρὸ τῆς ὁράσεως, ἠρώτησε πάλιν ὁ στρατηγὸς τίς ἀπέβη τῆς μάχης ἡ ἔκβασις· ἀκούσας δὲ ὅτι ἐνίκησαν οἱ Βοιωτοὶ ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Ἰολαΐδαν καὶ τὸν Δαΐφαντον, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ ἀναθέσῃ τὴν στρατηγίαν. Ἔλαβεν ὅμως τὴν θλιβερὰν ἀπάντησιν ὅτι ἀμφότεροι εἶχον θανατωθῆ· τότε, εἶπε, δὲν σας μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ εἰρηνεύσετε πρὸς τοὺς πολεμίους. Καὶ διατάξας νὰ ἐκσπάσωσι τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ στήθους, ἐξέπνευσε μετ' οὐ πολὺ διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀκατάσχετον αἱμορραγίαν. Λέγεται δὲ ὅτι οὐδὲ τὴν συνείδησιν τῶν μεγάλων ἔργων ὅσα διεπράξατο

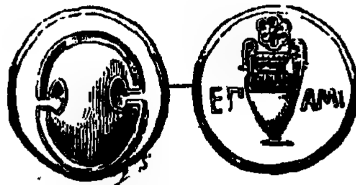
ἀπέβαλε κατὰ τὰς ὑστάτας ταύτας τῆς ζωῆς στιγμάς· διότι, τινὸς τῶν περὶ αὐτὸν φίλων μετὰ δακρύων εἰπόντος «τελευτᾷς ἄτεκνος, Ἐπαμεινώνδα»,—«Μὰ Δία μέν, ἀπεκρίθη, ἀλλὰ καταλείπω δύο θυγατέρας, τήν τε ἐν Λεύκτροις νίκην καὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ».

Οὕτως ἀπέθανεν ὁ Ἐπαμεινώνδας κατὰ Ἰούνιον ἢ Ἰούλιον τοῦ 362, εἰς ἡλικίαν 56 ἢ 57 ἐτῶν. Ἡ σχετικὴ ἐκτίμησις τῶν διαφόρων μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἡ βαθμολόγησις οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀξίας αὐτῶν εἶναι βεβαίως ἔργον δυσχερέστατον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάταιον· διότι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ σταθμίσῃ ἀκριβῶς τὰ ποικίλα προσωπικὰ τῆς μεγαλοφυΐας προτερήματα, τοιαύτη εἶναι συνήθως ἡ διαφορὰ τῶν περιστάσεων ἐν αἷς καὶ τῶν ὀργάνων δι' ὧν ἐνήργησεν ἕκαστος τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ὥστε κινδυνεύει τις πάντοτε νὰ φανῇ ἄδικος περὶ τὰς τοιαύτας συγκρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιοσημείωτον, ὅτι, ἐνῷ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐξόχων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνδρῶν ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἔπαινοι ἠκούσθησαν καὶ ψόγοι, περὶ μόνου τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι μίαν ἐξέφερον ψῆφον, τὴν ψῆφον τοῦ ἐγκωμίου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Δὲν λέγομεν τί ἐφρόνει περὶ αὐτοῦ ἡ πόλις, ἧς κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐτάφη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλ' ἐν Θήβαις ἠγέρθη αὐτῷ ἀνδριὰς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεγράφησαν ἐλεγεῖα διαρρήδην ἀνακηρύσσοντα ἅπαντα αὐτὰ τὰ μεγαλουργήματα.

Ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν,
Μεσσήνη δ' ἱερὴ τέκνα χρόνῳ δέχεται.
Θήβης δ' ὅπλοισιν Μεγάλη πόλις ἐστεφάνωται,
αὐτόνομος δ' Ἑλλὰς πᾶσ' ἐν ἐλευθερίῃ.

Καὶ τοῦτο μὲν τὸ φρόνημα τῶν συμπολιτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς φυσικόν, ἀλλ' ὑπερβολικὸν ἴσως ἐγκώμιον. Ἔρχονται ὅμως ἔπειτα ἕτεροι μάρτυρες ἢ μᾶλλον πάντες ὅσοι ἔλαβον οὕτως ἢ οὕτως ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ ἀνδρός, οἱ ἐπιμαρτυροῦντες τὴν λαμπρὰν ἐκείνην κρίσιν. Ὁ ρωμαῖος Κικέρων ἀπεφήνατο αὐτὸν «μέγιστον τῆς Ἑλλάδος ἄνδρα». Παρεθέσαμεν ἤδη τὴν γνώμην τοῦ Πολυβίου· ὁ δὲ Διόδωρος ὁ σικελιώτης, ἀπαριθμήσας ἅπαντας τοὺς πρωταγωνιστὰς τῶν διαφόρων ἑλληνίδων πόλεων, Θεμιστοκλῆν, Κίμωνα, Περικλῆν, Ἀγησίλαον, Πελοπίδαν καὶ ἄλλους, ἐπιφέρει· «Ἀλλ' ὅμως εἴ τις συγκρίνειε τὰς τούτων ἀρετὰς τῇ Ἐπαμεινώνδου στρατηγίᾳ τε καὶ δόξῃ, πολὺ ἂν προέχουσαν εὕροι τὴν περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀρετήν. Παρὰ μὲν γὰρ ἑκάστῳ τῶν ἄλλων ἓν ἂν εὕροι προτέρημα τῆς δόξης, παρὰ δὲ τούτῳ πάσας τὰς ἀρετὰς ἠθροισμένας. Καὶ γὰρ ρώμῃ σώματος καὶ λόγου δεινότητι, πρὸς δὲ τούτοις ψυχῆς λαμπρότητι καὶ μισαργυρίᾳ καὶ ἐπιεικείᾳ, καὶ τὸ μέγιστον ἀνδρείᾳ καὶ στρατηγικῇ συνέσει, πολὺ διήνεγκε πάντων». Ἀλλ' ἠθέλομεν μηκύνει ἐπὶ πολὺ τὸν λόγον ἐὰν παρεθέτομεν ἅπαντα τοῦ ἀνδρὸς τὰ ἐγκώμια, μίαν δὲ μόνον δέον νὰ μὴ παραλείψωμεν γνώμην. Ὁ Ξενοφῶν οὔτε τοὺς Θηβαίους ἠγάπα οὔτε τὸν Ἐπαμεινώνδαν· διότι οἱ Θηβαῖοι καὶ μάλιστα ὁ Ἐπαμεινώνδας καθήρεσαν τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως ἐκείνης πρὸς ἥν, ὡς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, εἶχεν ὁ ἱστορικὸς πλείστας συμπαθείας. Ὅθεν πολλάκις ἠδίκησε τὸν ἄνδρα, ὄχι διὰ κατακρίσεως, ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἀποσιωπήσεως. Δὲν ἀνέφερε λ. χ. τὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον πάλην αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 371 ἔτους· ἱστορῶν ἔπειτα τὸ ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα τῶν Θηβαίων ἐντελῶς ἀπεσι-

ώπησε τὸ ὄνομα τοῦ πρωτουργοῦ τῆς μεγάλης ταύτης νίκης· καὶ διηγούμενος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατείαν δὲν κατέδειξεν ἀποχρώντως τὴν σπουδαιότητα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν ὅσας ἐπήνεγκεν αὐτόθι ὁ Ἐπαμεινώνδας. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ κατὰ τὴν χερσόνησον πράξεις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν θαυμασμὸν τὸν ὁποῖον ᾐσθάνθη, καὶ ἀφοῦ ἐπανειλημμένως ἐπήνεσε τὸν ἄνδρα ἀνέκραξεν, ὡς εἰ συγκεφαλαιῶν τὸν ἔπαινον· «ὅσα μέντοι προνοίας ἔργα καὶ τόλμης ἐστὶν οὐδέν μοι δοκεῖ ἀνὴρ ἐλλιπεῖν». Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ τελευταῖος μέγας πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς ἀνὴρ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους περιόδου· ὁ τελευταῖος τῶν πολλῶν καὶ ἐνδόξων ἐκείνων ἡρώων οἵτινες ἐξεπροσώπουν ἅμα καὶ ὡδήγουν καὶ συνεῖχον τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Αὐτοῦ πεσόντος, ἐπῆλθε μακρά, εἰκοσιπενταετὴς περίπου, πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία, ἥτις δὲν ἔπαυσεν εἰμὴ διὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἀφ' ἧς ἄρχεται ἑτέρα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου φάσις. Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ἐνταῦθα ἀπολήγει καὶ τὸ τελευταῖον σῳζόμενον μέγα ἱστορικὸν ἔργον τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ περιόδου, τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφῶντος· ὥστε ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν γνωρίζομεν τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰμὴ ἀπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τοῦ Διοδώρου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Παυσανίου, καὶ ἀπὸ τῶν ἀσυναρτήτων καὶ πολλάκις μὴ ἀκριβῶν εἰδήσεων ὅσας εὑρίσκομεν εἰς τοὺς ῥήτορας.

Νόμισμα τῶν Θηβαίων, φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπαμεινώνδου

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΟΥ ΕΝ ΤΗι ΜΑΧΗι ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

(Ἔργον Μ. Ντόβαστον)

(Α΄ β΄ 382)

Ἡ ἱερὰ ὁδὸς ἐν Δελφοῖς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΚΑΤΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Οἱ Θηβαῖοι ἔσπευσαν νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν συμβουλὴν ἣν ἀποθνήσκων ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ἐπαμεινώνδας, συνομολογήσαντες εἰρήνην δι' ἧς καθιερώθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχε πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Μαντίνεια καὶ οἱ περὶ αὐτὴν Ἀρκάδες ἔμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀρκαδίας, ἥτις μετὰ τῆς Τεγέας καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως ἐξηκολούθησεν ἀπαρτίζουσα τὸν διὰ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὀργανωθέντα ἀρκαδικὸν δεσμὸν καὶ περιστέλλουσα ἀπὸ βορρᾶ τὴν Σπάρτην· τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Μεσσήνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα λόγον νὰ παραδεχθῇ τὸν ὅρον τοῦτον καὶ δὲν ὑπέγραψε τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ἅπαντες αὐτῆς οἱ σύμμαχοι, καὶ

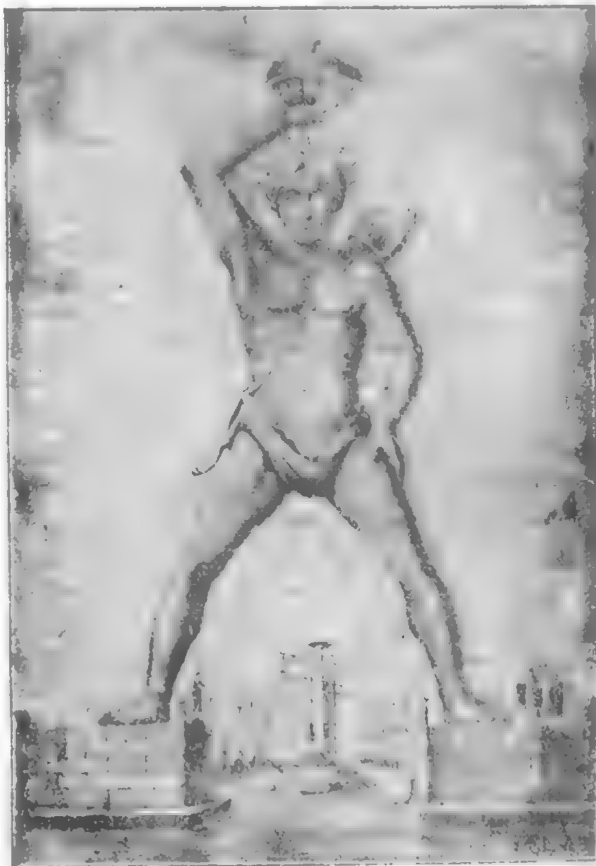
ἰδίως οἱ 'Αθηναῖοι, οἱ 'Ηλεῖοι καὶ οἱ περὶ τὴν Μαντίνειαν 'Αρκάδες ἐκύρωσαν τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο.

'Εκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως αἱ Θῆβαι δὲν ἐκυριάρχησαν μὲν τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης, ὅπως ἤθελε συμβῆ ἐὰν ἐπέζη ὁ 'Επαμεινώνδας, διετήρησαν ὅμως πλεονεκτήματα ἀξιόλογα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσι λογιζόμεναι ὡς ἡ ἰσχυροτάτη τῆς 'Ελλάδος πόλις. 'Εν Πελοποννήσῳ εἶχον εἰσέτι συμμάχους τὸ Ἄργος, τὴν Τεγέαν, τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ τὴν Μεσσήνην, ἐκτὸς δὲ τῆς Πελοποννήσου τοὺς Φωκεῖς, τοὺς Λοκρούς, τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς 'Ηρακλεώτας, τοὺς πλείστους Θεσσαλούς, τοὺς πλείστους Εὐβοεῖς, τοὺς 'Ακαρνᾶνας, καὶ ἰδίως ἐδέσποζον ὁλοκλήρου τῆς Βοιωτίας. 'Αλλ' οἱ Φωκεῖς ἀμέσως σχεδὸν ἀπέστησαν· μετ' ὀλίγον δὲ οἱ Εὐβοεῖς, καὶ ἐν γένει τὸ σῶμα τοῦτο, ὅσον ὀγκῶδες καὶ ἂν ἐφαίνετο, ἐστερεῖτο ἤδη ψυχῆς, ὥστε, ἅμα πνεύσαντος τοῦ ἐλαχίστου ἀνέμου, ἔμελλεν ὁλόκληρον νὰ διαλυθῇ εἰς τὸ ἐξ ὧν συνετέθη.

Οὐδὲν ἧττον ἀσθενὴς ἀπέβη ἡ κατάστασις τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐστερήθη τότε οὐ μόνον τῶν πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων ἀλλὰ καὶ τοῦ πλείστου καὶ εὐδαιμονεστάτου τῆς ἰδίας χώρας μέρους· διὸ ὁ βασιλεὺς 'Αγησίλαος, ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων καὶ ὅμως μὴ δυνάμενος νὰ ἡσυχάσῃ, καίτοι ὑπερβὰς ἤδη τὴν ἡλικίαν τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ. 'Η παραλυσία τοῦ περσικοῦ κράτους εἶχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κορυφωθῆ· αἱ πλεῖσται τῶν δυτικῶν σατραπειῶν εἶχον ἐπαναστατήσει κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὁ δὲ ἐπιχώριος τῆς Αἰγύπτου βασιλεύς, ὁ Ταχώς, ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ὅθεν ὁ 'Αγησίλαος ἐνόμισεν ὅτι ἀπερχόμενος μετὰ 1000 λακεδαιμονίων καὶ ἄλλων πελοποννησίων ὁπλιτῶν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ταχώ, ὅστις καὶ ἄλλους πολλοὺς εἶχεν ἕλληνας μισθοφόρους, θέλει καταφέρει καιρίαν τινὰ κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους πληγὴν καὶ ἀνανεώσει οὕτω τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. 'Αλλὰ φθάσας εἰς Αἴγυπτον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ μετ' οὐ πολύ, στασιάσαντος τοῦ τούτου ἀνεψιοῦ Νεκτεναβῶ, ὁ 'Αγησίλαος ἠσπάσθη τοῦ Νεκτεναβῶ τὴν μερίδα. 'Αφοῦ δὲ ἀνέδειξεν αὐτὸν νικηφόρον, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀνεχώρησεν ἐπὶ τούτῳ διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ Νείλου εἰς Κυρήνην, ὅθεν ἐμελέτα νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὴν Λακωνικήν. 'Αλλ' ἀπεβίωσε καθ' ὁδὸν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν Κυρήνην, εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν Σπαρτιᾶται ἀνεκόμισαν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ εἰς Σπάρτην. Αἱ τελευταῖαι τῆς ζωῆς τοῦ 'Αγησιλάου περιπέτειαι καὶ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ὄνειρα προσηκόντως ἐπεσφράγισαν τὸν βίον ἐκείνου, ὅστις, ἀείποτε ἐπιδιώξας τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων, κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς τύχης ν' ἀναλωθῇ περὶ μικρὸ καὶ ἀφανῆ.

'Αμέσως μετὰ τὴν περὶ Μαντίνειαν μάχην ἰσχυροτέρα τῶν ἐν 'Ελλάδι ἐφαίνετο ἡ τῶν 'Αθηναίων πόλις. 'Η πόλις αὕτη οὐ μόνον διέσῳζε τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, ἧς εἶχεν ἀρχίσει τὴν συγκρότησιν μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐν ἔτει 358 καὶ τὴν Εὔβοιαν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Θηβαίων καὶ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν· ὥστε ἤδη προσέθηκε τὰς δύο ταύτας ἀξιολόγους χώρας εἰς τὰς πολλὰς καὶ ἰσχυρὰς νήσους καὶ παραλίας ὧν προηγουμένως προΐστατο καὶ ἐξ ὧν περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὴν Λέσβον, τὴν Χίον, τὴν Σάμον, τὴν Κῶ καὶ τὴν Ρόδον, τὰς περὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θρᾴκην πόλεις, καὶ ἰδίως τὴν πασῶν τούτων ἰσχυροτέραν, τὸ Βυζάντιον. 'Αλλ' ἡ δευτέρα αὕτη τῶν 'Αθηνῶν ναυτικὴ ἡγεμονία, μόλις λαβοῦσα τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἐπίδοσιν, κατέπεσεν ὡς οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου αἱ

ἀσθενεῖς βάσεις δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ὑποφέρωσι προσθήκην ἀσυνέτως εἰς αὐτὰς [illegible]ρευθεῖσαν. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον προσπαθήσει νὰ [illegible]ποιηθῶσιν ὅσον [illegible] τοὺς συμμάχους, καὶ πρὸ πάντων εἶχον καθιερώσει τὴν [illegible] δὲν θέλουσι [illegible] εἰς τὸ ἑξῆς ἀθηναίους κληρούχους ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη παρεβίασαν τὴν ἀρχὴν ταύτην, καταλαβόντες πολλὰ κτήματα εἰς Σάμον καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Παρεκτὸς τούτου, οἱ ἐκ μισθοφόρων ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενοι στρατοὶ τῶν Ἀθηνῶν εἰς πολλὰς παρεξετράπησαν καταπιέσεις ὡς πρὸς τοὺς συμμάχους. Ὅθεν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 358 ἔτος, καθ' ὃ νέαν ἔλαβεν αὔξησιν ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἀπέστησαν ἀπ' αὐτῆς οἱ Κῷοι, οἱ Χῖοι, οἱ Ρόδιοι καὶ οἱ Βυζάντιοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι τοὺς ἀποστάτας, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὴν Χίον, ὅπου ἔπεσεν ὁ Χαβρίας, ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, καὶ μετ' οὐ πολύ, ἐν ἔτει 355, ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ὁλοσχερῆ αὐτονομίαν τῶν ἀποστατῶν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας. Ἡ δὲ ἄδοξος ἔκβασις τοῦ τριετοῦς τούτου πολέμου,

Ὁ κολοσσὸς τῆς Ρόδου
(Κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν)

ὅστις ὀνομάζεται «συμμαχικὸς πόλεμος», ἐμαρτύρησεν ἐκ νέου τὴν ὀλεθρίαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν παρακμὴν εἰς ἣν κατήντησεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν ἔτει 412 π. Χ., ἀφοῦ ὑπέστη τοσοῦτο φοβερὰς ἐν Σικελίᾳ καταστροφάς, ἡ πόλις αὕτη ἠδυνήθη ἔτι ν' ἀνθέξῃ, ἀγωνιζομένη κατὰ συμπάσης σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Περσίας αὐτῆς, καὶ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος (¹) ἤδη δέ, ἐνῷ δὲν εἶχε πολεμήσει εἰμὴ πρὸς τέσσαρας πόλεις, ἐνῷ ὄχι μόνον οὐδεμίαν εἶχε προηγουμένως πάθει ζημίαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἶχε προσλάβει τὴν Εὔβοιαν καὶ τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, κατέθεσε τὰ ὅπλα μετὰ τριετῆ ἀσθενέστατον ἀγῶνα. Καὶ διετήρησε μὲν ἱκανούς τινας συμμάχους ἀλλ' οὐδὲν πλέον ἐνέ-

(¹) Ἀκριβέστερον: Οἱ ἀγῶνες οἱ γενόμενοι κατὰ διαδοχὴν ὑπ' Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης ἵνα δημιουργήσωσιν ἡγεμονίαν ἐφ' ἁπάσης ἢ ἐπὶ τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος.

πνεεν εἰς αὐτοὺς σέβας καὶ περιῆλθε πρὸς τούτοις εἰς τὴν ἐσχάτην χρηματικὴν ἀμηχανίαν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ὅλοι οἱ ἀγῶνες ὅσοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγένοντο ἵνα ἀπαρτίσῃ αὕτη κράτος ἓν ἀπέβησαν μάταιοι. Αἱ τρεῖς μεγάλαι πόλεις, αἱ ἐπιχειρήσασαι ἀλληλοδιαδόχως τὸ ἔργον τοῦτο, ἐξ ἴσου ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήντλησαν τὰς δυνάμεις αὐτῶν ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εὐδοκιμήσωσιν. Ἄλλη πόλις ἑλληνὶς ἐκ τῶν ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχεν ἱκανὴ νὰ διαδεχθῇ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ νὰ ἀποβῇ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ φεραῖος Ἀλέξανδρος εἶχε μὲν ἀναλάβει πολλήν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, δύναμιν ἀλλ' ἐδολοφονήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 359 ὑπὸ τῶν τῆς ἰδίας συζύγου Θήβης ἀδελφῶν Τισιφόνου, Πυθολάου καὶ Λυκόφρονος, οἵτινες διεδέξαντο κατ' ἐπιφάνειαν τὸ τοῦ ταγοῦ ἀξίωμα, πράγματι ὅμως ὀλίγον ἴσχυσαν, ἡ δὲ Θεσσαλία περιῆλθεν εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς διαίρεσιν καὶ ἀσθένειαν. Ἔτι ὀλιγωτέραν ἐπιρροὴν ἠδύνατο νὰ λάβῃ εἰς τὴν τύχην τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἡ μεγάλη τῶν Συρακουσῶν πόλις. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία οὐδ' ἐπὶ τοῦ δραστηρίου δυνάστου Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ 367, προέκυψεν, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου του, Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, μακρὸς μεταξὺ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἑλληνίδων πόλεων ἐμφύλιος πόλεμος, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου εἰς τοσαύτην περιῆλθον αἱ Συράκουσαι ἔκλυσιν ὥστε τῷ 345 ἐζήτησαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν Κορίνθου διαιτητήν τινα καὶ ἀνορθωτὴν τῶν πραγμάτων (¹). Καὶ τότε ἀπῆλθεν εἰς Συρακούσας ἀνὴρ ἔγκριτος ἐπὶ χρηστότητι καὶ ἀρετῇ, ὁ Τιμολέων, ὅστις, κατισχύσας τῶν ἀντιπάλων καὶ πείσας τὸν Διονύσιον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Κόρινθον (ὅπου διέζησεν οὗτος τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἰδιωτεύων), ἠνώρθωσε τὸ ἀρχαῖον ἐλεύθερον τῆς πόλεως πολίτευμα, κατέλυσε καὶ τοὺς ἄλλους ἐν Σικελίᾳ τυράννους καὶ περιέστειλε τοὺς Καρχηδονίους. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον αἱ Συράκουσαι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ βαρύνωσιν εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν πραγμάτων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἱστορία καὶ ἡ τύχη αὐτῶν συνδέεται μᾶλλον τοῦ λοιποῦ μετὰ τῆς τῶν Ρωμαίων τύχης καὶ ἱστορίας.

Ἡ κυρίως Ἑλλὰς λοιπόν, ἡ μητρόπολις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διετέλει ἤδη ἄνευ ἡγεμόνος καὶ οὐδὲ ὑπῆρχε πιθανότης ὅτι δύναται ν' ἀπαρτίσῃ πλέον κράτος ἕν. Ὁ σκοπὸς οὗτος, ὃν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἀδιακόπως ἐπεδίωξεν(²), ἀπεδείχθη διὰ πείρας μακρᾶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ, ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ πολιτικοῦ βίου οἷος εἶχε διαμορφωθῇ ἐπὶ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου· ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ διῃρημένος καὶ ἐκλελυμένος ἐκεῖνος κόσμος ἤθελεν ἀφεύκτως νεκρωθῇ, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο νέον τι στοιχεῖον ἐπιτήδειον νὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸν αὖθις καὶ νὰ ζωογονήσῃ. Καὶ τφόντι, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς χώραν κατοικουμένην ὑπὸ φύλων ἀνέκαθεν συγγενῶν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, (Κεφ. Α΄ βιβλ. Α΄ καὶ κεφ. Ε΄ βιβλ. Β΄) διὰ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθέντων, ἐν Μακεδονίᾳ, προέκυψε περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὅστις, συγκροτήσας μοναρχίαν ἰσχυράν, συμπαρέλαβεν ἐν αὐτῇ καὶ τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας καὶ ἤνοιξεν αὐτοῖς νέον ἐνεργείας στάδιον. Πρὶν ἢ ὅμως ἡ πατρὶς ἡμῶν περιέλθῃ

(¹) Καὶ στρατηγὸν ἐναντίον τῆς ἐπικειμένης ἐκ μέρους τῶν Καρχηδονίων προσβολῆς.

(²) Ἐπεδίωξεν οὐχὶ ἡ Ἑλλὰς ἀλλ' ἐξ ὑπαμοιβῆς αἱ εἰρημέναι πόλεις.

εἰς τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου φάσιν, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ δι' ὑλικῆς τινος καὶ ἠθικῆς ἀναρχίας, ἥτις κατέδειξε τό τε μέγεθος τῆς ἐπελθούσης εἰς τὰ πνεύματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα ἀλλοιώσεως, καὶ τὸ ποῦ ἤθελε καταντήσει ἡ Ἑλλάς, ἐὰν ἐγκαίρως ἐπιφαινομένη ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν συνῆπτεν αὐτὴν πάλιν εἰς ἓν ὅλον καὶ δὲν παρεῖχεν εἰς τὸ ἔθνος ἀφορμὴν καὶ τρόπον τοῦ νὰ ἐπιδιώξῃ γενναιότερόν τινα σκοπόν. Ἡ δ'ἀναρχία αὕτη φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῶν «ἱερῶν πολέμων».

Τὰ ἐρείπια τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος

Οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται ἴσως (Κεφ.Α΄βιβλ.Β΄)τὰ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ἱστορηθένταπερὶτοῦ ἐν Φωκίδι μεγάλου ἀμφικτυονικοῦσυνεδρίου.Τὸσυνέδριον τοῦτο εἶχε μὲν ἀνέκαθεν οὐ μόνον θρησκευτικὸνἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ πολιτικόν τινα χαρακτῆρα, ἐπὶ δύο ὅμως περίπου ἑκατονταετηρίδας εἶχεν ἀποβῆ ὅλως ἀμέτοχον τῶνκοινῶντῆςἙλλάδος πραγμάτων, διὰ διαφόρους λόγους.Καὶ πρῶτον διότι ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ γενόμενος εἰς χρόνους ἀδήλους ἀλλὰ παναρχαίους, δὲν συνεβιβάζετο παντάπασι πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ μεταξὺ μεταβολὴν εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων.Εἴδομεν ὅτι, ἐνῷ οἱ Μαλιεῖς,οἱ Περραιβοί,οἱ Μάγνητες καὶ ἄλλα μικρὰ φῦλα εἶχον ἕκαστον δύο ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ ψήφους, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἰδίαν ψῆφον οὐδεμίαν κυρίως εἰπεῖν εἶχον ἐν αὐτῷ· ὅλοι οἱ Ἴωνες ὁμοῦ καὶ ὅλοι οἱ Δωριεῖς ὁμοῦ εἶχον ἀνὰ δύο ψήφους, ἡ δὲ Σπάρτη ἐλογίζετο ὡς μία τῶν διαφόρων δωρικῶν πόλεων, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ εἶχον δύο ψήφους, καὶ αἱ Ἀθῆναι πάλιν ἐλογίζοντο ὡς μία τῶν ἀπείρων ἰωνικῶν πόλεων, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους. Ἐκ τούτου ἐννοεῖται ἐν μέρει διατί ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον δὲν μετεῖχε τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων· οὔτε ἡ Σπάρτη οὔτε αἱ Ἀθῆναι ἠδύναντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις συνόδου καθ' ἣν ἐπλειονοψήφουν μικρά τινα ἐθνάρια, ἐνῷ αὗταί, αἱ ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος πόλεις, δὲν εἶχον εἰμὴ τὸ πολλοστημόριον μιᾶς ψήφου. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου τὸ κύριον τῆς συνόδου ἔργον ἦτο, ὡς γινώσκομεν, ἡ ἐφορεία τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ καὶ ἡ προεδρία τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον· ἡ δὲ εὐλάβεια ἣν ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον πρὸ. τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο κατάστημα καὶ ἀγώνισμα ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς σκοποὺς πολιτικοὺς τὴν ἐφορεύουσαν τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα ἱδρύματα ἀρχήν. Τρανοτάτη δὲ ἀπόδειξις τοῦ πόσον διὰ ταῦτα ἀπέβη ἄσημον πολιτικῶς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον καθ' ὅλην τὴν πέμπτην καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὅτι οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τοῦ Ξενοφῶντος.Ἀλλ'ἀφ'ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐκυριάρχησαν τῆς Βοιωτίας καὶ ἑπομένως ἐγένοντο κύριοι τῶν δύο ψήφων τὰς ὁποίας εἶχον οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ, πρὸς δὲ τούτοις ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Φωκίδος, καὶ ἑπομένως ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ τοῦ χώρου ἐν ᾧ συνήρχετο τὸ συνέδριον, οἱ Θηβαῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ συνέδριον τοῦτο ὡς ὄργανον τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, κατὰ δυστυχίαν, περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ μαραίνεται πολὺ καθ' ὅλην

τὴν Ἑλλάδα τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ νὰ ἐκλείπῃ ἡ πρὸς τοὺς ἱερωτάτους τῶν θεσμῶν εὐλάβεια. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην οἱ Θηβαῖοι κατέπεισαν τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον νὰ καταδικάσῃ τὴν Σπάρτην εἰς χρηματικὴν ποινὴν 500 ταλάντων διὰ τὴν ἐν μέσῃ εἰρήνῃ κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὰς δῃώσεις ὅσας οἱ Λακεδαιμόνιοι διέπραξαν ἐν Βοιωτίᾳ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη μὲν ποτέ, ἀλλ' ἡ προκαλέσασα αὐτὴν ἐπέμβασις τοῦ συνεδρίου εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ὑπῆρξεν ἀρχὴ κακοῦ τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ πολυειδῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἐν ἔτει 357, οἱ Θηβαῖοι ἐκδικούμενοι τοὺς Φωκεῖς διότι ἀπέστησαν ἤδη ἀπὸ τῆς συμμαχίας αὐτῶν καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς κατὰ τῶν Φωκέων ἀρχαίας ἀντιπαθείας τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν κατέπεισαν πάλιν τὸ συνέδριον νὰ καταδικάσῃ καὶ τοὺς Φωκεῖς εἰς χρηματικὴν ποινὴν βαρεῖαν, ἂν καὶ ἄδηλον πόσην· ἄδηλος ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς καταδίκης, ὡς πιθανώτερον δὲ λογίζεται ὅτι οἱ Φωκεῖς κατεδικάσθησαν, κατηγορηθέντες ἐπὶ σφετερισμῷ γῆς ἀνηκούσης εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Φωκεῖς οὔτε ἤθελον οὔτε ἠδύναντο νὰ πληρώσωσι τὴν ζημίαν, οἱ Ἀμφικτύονες, ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει πάντοτε τῶν Θηβαίων ἐξέδωκαν κατὰ τὴν τοῦ ἑπομένου ἔτους σύνοδον νέον δόγμα δι' οὗ ἀπεφασίσθη νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ Φωκεῖς, ὡς πάλαι ποτὲ οἱ Κιρραῖοι (Κέφ.Α'βιβλ.Β'), ὅ ἐστι ν' ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτῶν ἡ χώρα καὶ νὰ καθοσιωθῇ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐνταυτῷ δὲ ἠπειλήθησαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καθὸ μὴ ἐκτελέσαντες τὴν προηγουμένως κατ' αὐτῶν ἐπιψηφισθεῖσαν ποινήν, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀφωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου.

Τότε οἱ Φωκεῖς, θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐζήτησαν συμμάχους καὶ ἔλαβον τφόντι ὑποσχέσεις ἐπικουρίας παρὰ τῶν Ἀθηναίων, τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν καὶ ἄλλων πελοποννησιακῶν πόλεων· ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι, οἱ Θεσσαλοί, οἱ Δωριεῖς, οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Ἀχαιοὶ οἱ Φθιῶται, οἱ Μάγνητες, οἱ Περραιβοί, οἱ Ἀθαμᾶνες καὶ οἱ Δόλοπες ἀνέλαβον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ συνεδρίου· ὥστε οἱ Φωκεῖς εἶδον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ πολεμίων πολλῶν καὶ πλησιέστατα κειμένων, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἦσαν μακράν, καὶ παρεκτὸς τούτου, διὰ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν, ὀλίγον ἠδύναντο νά τους βοηθήσωσιν. Ὅθεν οἱ Φωκεῖς ἐνόησαν ὅτι ἀνάγκη ἐπὶ τῶν ἰδίων κυρίως δυνάμεων νὰ στηριχθῶσι· καὶ ἐπὶ τούτῳ κατὰ πρότασιν τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν Φιλομήλου ἀπεφάσισαν πρὸ πάντων νὰ γίνωσι κύριοι τῶν Δελφῶν.

Εἶναι βέβαιον ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν πόλις αὐτοτελὴς ἀλλ' ὑπήγοντο εἰς τοὺς Κιρραίους· βραδύτερον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κίρρας οἱ Δελφοὶ ἀπέβησαν πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου ἀλλ' ὅμως οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου. Τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῶν Δελφῶν ἠμφισβήτησαν πολλάκις οἱ Φωκεῖς, μάλιστα περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο, ἕνεκα τῆς ἀμφισβητήσεως ταύτης, ὁ λεγόμενος δεύτερος ἱερὸς πόλεμος, (Κεφ. Α' βιβλ. Δ'), καθ' ὃν τὸ μὲν πρῶτον ὑπερίσχυσαν οἱ Δελφοὶ τῆς Σπάρτης, ἔπειτα δὲ οἱ Φωκεῖς διὰ τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ὅμως οἱ Φωκεῖς, ἀφοῦ ἀποστάντες ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, ἐδέησε νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τοὺς Δελφούς, ἀναγνωρίζοντες ἔκτοτε τὴν ἀξίωσιν τούτων περὶ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ κυριαρχικῆς διευθύνσεως τοῦ ἱεροῦ. Ταύτην λοιπὸν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων προέτεινεν ἤδη ὁ Φιλόμηλος νὰ μεταβάλωσι, γινόμενοι κυρίαρχοι τῶν Δελφῶν, τὸ μὲν ἵνα ἔχωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν Πυθίαν, τῆς ὁποίας οἱ χρησμοὶ εἶχον τοσοῦτο κῦρος καθ' ὅλην τὴν

Ἑλλάδα, τὸ δὲ ἵνα καταλάβωσι τοὺς ἐν Δελφοῖς ἀποτεταμιευμένους ἀπείρους θησαυρούς.

Λαβὼν δὲ τὴν συναίνεσιν τῶν συμπολιτῶν ὁ Φιλόμηλος κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τοὺς Δελφούς· καὶ τότε ἤρξατο σειρὰ πράξεων ἀσεβῶν, δι' ὧν παρεβιάσθη καὶ ἐλῃστεύθη τὸ μέγιστον καὶ σεβαστότατον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱερόν, εἰς ἀπόδειξιν τρανοτάτην ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο ἔπαυσε νὰ ἔχῃ θρησκείαν καὶ ἦτο ἑπομένως ἀνάξιον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις ὁ Φιλόμηλος ἐθανάτωσε τοὺς καλουμένους «θρᾳκίδας» ἤτοι τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα γένη τὰ ὁποῖα ἀπ' αἰῶνος ἐκυβέρνων τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ τῶν Δελφῶν πράγματα· δὲν ἔλειψε δέ, ἐννοεῖται, νὰ δημεύσῃ καὶ τὴν περιουσίαν τῶν θρᾳκιδῶν. Μετὰ τοῦτο ἠθέλησε ν' ἀναγκάσῃ τὴν Πυθίαν νὰ κυρώσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἀλλ' αὕτη ἀπεποιεῖτο ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φιλόμηλος προσέταξεν αὐτὴν δι' ἀπειλῶν πολλῶν νὰ χρησμοδοτήσῃ κατὰ τὰ πάτρια, ἡ Πυθία ἀπήντησεν ὅτι αὐτὰ δὴ τὰ πάτρια παρεβίασεν ἐκεῖνος καὶ ἀνέτρεψε. Τότε ὁ Φιλόμηλος διέταξε νά την συλλάβωσι καὶ νά την καθίσωσι διὰ τῆς βίας ἐπὶ τοῦ τρίποδος, ὥστε ἡ Πυθία, καταπτοηθεῖσα ἀπεφήνατο ὅτι «ἔξεστιν αὐτῷ πράττειν ὃ βούλεται». Καὶ ὁ Φιλόμηλος, καταγράψας ἀμέσως τὸν χρησμὸν τοῦτον καὶ παραστήσας αὐτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ δοθέντα, ἐθεώρησεν ἑαυτὸν δικαιούμενον νὰ πράξῃ ἀληθῶς πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη πρᾶξις μαρτυρεῖ τὸν βαθμὸν τῆς ἀσεβείας εἰς τὸν ὁποῖον κατήντησεν ἤδη ἡ Ἑλλάς. Δὲν λέγομεν ὅτι καὶ πρότερον πολιτικοί τινες ἄνδρες, καὶ ἰδίως Σπαρτιᾶται, δὲν μετεχειρίσθησαν ἐνίοτε τὴν Πυθίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σκοπῶν, ἀλλ' ἔπραττον τοῦτο διὰ πλαγίων καὶ ἀφανῶν μέσων, διὰ πειθοῦς, διὰ δωροδοκίας, ἐνῷ ἤδη ἡ βία ὑπῆρξεν ἀπροκάλυπτος καὶ ἡ ἀναίδεια καταφανής. Τὰς δὲ πρώτας ταύτας βιαιοπραγίας ἔμελλε ν' ἀκολουθήσῃ ἄλλη νέα, ἥτις οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους διέσεισεν ἀλλὰ καὶ τὰς σεβαστοτάτας τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, καὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς δημοσίας πίστεως βάσεις ἀνέτρεψε, καὶ τὰ μέγιστα τῶν ὑλικῶν συμφερόντων ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου προσέβαλεν.

Χορὸς νυμφῶν
(Μουσεῖον τῶν Δελφῶν)

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ὑπῆρχον κατατεθειμένοι μεγάλοι θησαυροί· ἀναθήματα πολύτιμα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, δεκάται λαφύρων καὶ ἰδίως τῶν λαφύρων ὅσα οἱ Ἕλληνες συνέλεξαν κατὰ τοὺς πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμους, δεκάται εὑρημάτων, ἀποταμιεύματα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, ἀφιερώματα ξένων βασιλέων καὶ πολιτειῶν, ὥστε πολλαὶ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἀλλόφυλοι πολλοὶ κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τὰ ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματά των ἐξεπίτηδες οἰκοδομήματα, τοὺς λεγομένους θησαυρούς. Ἡ δὲ ἀξία τῶν οὕτω σωρευθέντων ἐν Δελφοῖς χρημάτων, πολυτίμων πραγμάτων καὶ ἀναθημάτων ὑπελογίζετο εἰς μύρια τοὐλάχιστον τάλαντα, ἤτοι 60 ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ σημερινὴ ἀξία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λογισθῇ μικροτέρα τῶν 400 ἑκατομμυρίων. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ μέγα κεφάλαιον ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ὁ Φιλόμηλος ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὸ πρὸς συντήρησιν πολλῶν μισθοφόρων καὶ δωροδοκίαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Ἡ πρᾶξις ἦτο σκανδαλώδης καὶ πρωτοφανής. Ναὶ μὲν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηναίων, μηδὲν ἔχοντες ἀποταμίευμα, εἶχον σκεφθῇ ὅτι δύνανται νὰ

λάβωσι λόγῳ δανείου χρήματα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐξ 'Ολυμπίας· ὁμοίως καὶ οἱ 'Αθηναῖοι μετεχειρίσθησαν, μετὰ τὰς ἐν Συρακούσαις συμφοράς, διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου, τινὰ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναθημάτων· καὶ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ 'Αρκάδων καὶ 'Ηλείων πολέμου, τοῦ προκαλέσαντος τὴν τετάρτην εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα ἐπέμβασιν τοῦ 'Επαμεινώνδου, οἱ 'Αρκάδες εἶχον λάβει ἀπὸ τὸ ἐν 'Ολυμπίᾳ ἱερὸν χρήματα πρὸς συντήρησιν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν. 'Αλλά, παρεκτὸς τοῦ ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ἂν οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον μεταχειρισθῆ τῳόντι χρήματα ἱερὰ εἰς τὸν κατὰ τῶν 'Αθηναίων πόλεμον, ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα, καὶ ἂν τὰ μετεχειρίσθησαν, δὲν ἦσαν πολλά, ὅπως καὶ τὰ ἐν 'Αθήναις καὶ τὰ ὑπὸ τῶν 'Αρκάδων δαπανηθέντα καὶ ὅτι ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἅπαντα ταῦτα ἀποκατεστάθησαν. Τούτου ἕνεκα τὰ γεγονότα ἐκεῖνα δὲν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὴν ὀλεθρίαν ἐντύπωσιν τῆς προκειμένης μεγάλης ἱεροσυλίας, δι' ἧς ἐλῃστεύθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν, καὶ οὐ μόνον τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ αὐτοῦ χρήματα διηρπάγησαν ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀναθήματα ὅσα συνεδέοντο μὲ τὰς ἱερωτάτας τοῦ ἔθνους παραδόσεις καὶ ἰδίως ὅσα ἐμαρτύρουν τὰ κατὰ Περσῶν ἀείμνηστα κατορθώματα ἐγένοντο ἄφαντα· ὥστε ἠδύνατό τις εἰπεῖν ὅτι ὁ πρῶτος 'Ελληνισμὸς πρὶν ἢ καταπέσῃ εἰς τὸ ἔδαφος ἠθέλησεν ἰδίαις χερσὶ νὰ καταστρέψῃ τὰ μαρτύρια ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας, τῆς δόξης καὶ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ.

'Ο 'Ηνίοχος τῶν Δελφῶν

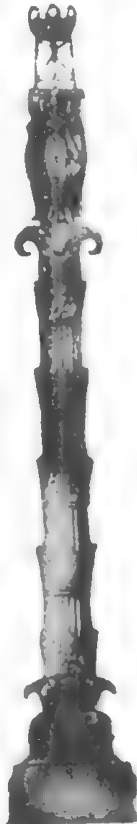
Καὶ ἡ γενομένη δὲ τῶν χρημάτων τούτων χρῆσις ἔτι μᾶλλον προσέβαλε τὴν κοινὴν συνείδησιν. 'Επειδὴ οὐδεὶς τίμιος ἄνθρωπος ἐπείθετο νὰ μισθοδοτηθῇ διὰ χρημάτων ἐξ ἱεροσυλίας προερχομένων, οἱ στρατοὶ τοὺς ὁποίους συνεκρότησαν ὅ τε Φιλόμηλος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ στρατηγοὶ τῶν Φωκέων ἀπηρτίσθησαν ἐξ ἀνθρώπων πονηροτάτων καὶ ἐκ τῶν φοβερωτάτων κακούργων συμπάσης τῆς 'Ελλάδος. Πλὴν τούτου, διὰ τῶν χρημάτων ἐκείνων ἐδωροδοκήθησαν οἱ ἄρχοντες πλείστων τῆς 'Ελλάδος πόλεων ἵνα ἐμμείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν τῶν Φωκέων συμμαχίαν· 'Αθηναῖοι, πολλοὶ Θεσσαλοὶ καὶ μάλιστα Σπαρτιᾶται, διότι ἐν Σπάρτῃ ὅ τε βασιλεὺς 'Αρχίδαμος, καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, καὶ οἱ ἔφοροι, καὶ οἱ γέροντες ἅπαντες δὲν ᾐσχύνθησαν νὰ λάβωσι δῶρα παρὰ τῶν Φωκέων. Δὲν ἐλῃστεύθη δὲ διὰ μιᾶς ὅλος ὁ θησαυρός. 'Ο Φιλόμηλος, ὡς φαίνεται, δὲν ἔλαβεν εἰμὴ χρήματα· ὁ διάδοχος αὐτοῦ 'Ονόμαρχος ἐπέβαλε χεῖρα καὶ εἰς τὰ ἀναθήματα, νομισματοκοπῶν μὲν τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων μεταβάλλων δὲ εἰς ὅπλα τὰ ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου. 'Αλλὰ συνεπληρώθη ἡ λεηλασία ἐπὶ τοῦ τρίτου στρατηγοῦ, τοῦ Φαΰλλου· τότε κατεκόπησαν ἰδίως εἰς νόμισμα 120 διτάλαντοι χρυσαῖ πλίνθοι καὶ 360 διμναῖαι χρυσαῖ φιάλαι, καὶ λέων χρυσοῦς, καὶ ἄγαλμα χρυσοῦν γυναικός, ἅπαντα ἀναθήματα ὄντα τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὧν μόνον ἡ ἀξία ὑπελογίζετο εἰς τετρακισχίλια τάλαντα. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατὸν δεινότερον, οἱ θησαυροὶ οὗτοι δὲν ἐδαπανῶντο ἅπαντες εἰς τὰς πολεμικὰς καὶ πολιτικὰς τῶν Φωκέων χρείας· πλεῖστοι κατηντωτεύοντο εἰς τὰς ἐρωμένας τοῦ 'Ονομάρχου, τοῦ Φαΰλλου καὶ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν ἀνδρῶν τῆς Φωκίδος, ὧν πολλαὶ ἀναισχύντως περιεφέροντο δημοσίᾳ κεκοσμημέναι διὰ τῶν πολυτίμων καὶ ἱερῶν ἀναθημάτων ὅσα ἡ εὐλάβεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερώσει εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν.

ΤΟ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ ΤΕΜΕΝΟΣ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

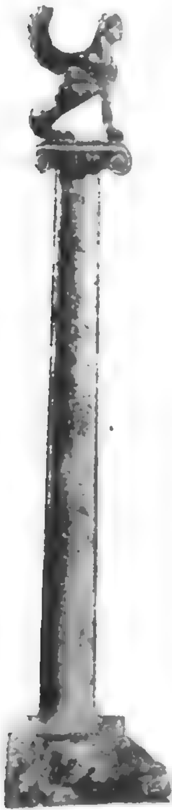
(Σχεδιόγραμμα Δ. Τουρναίρ)

Ἀπὸ τοιούτων ἀφορμῶν ἤρχισε καὶ διὰ τοιούτων πόρων καὶ τρόπων διεξήχθη ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην, 355—346, ὁ πόλεμος οὗτος, καθ' ὃν οἱ μὲν Θηβαῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἀφοῦ πρῶτοι παρεβίασαν τὴν ἱερότητα τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, μεταχειρισθέντες αὐτὸ πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδίων πολιτικῶν συμφερόντων, ἔπειτα παρέστησαν ὡς πρόμαχοι τοῦ ληστευομένου ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, οἱ δὲ Φωκεῖς καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς Φωκίδος, δὲν ἔπαυον ληστεύοντες τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο. Καὶ κατ' ἀρχὰς ὁ Φιλόμηλος ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος, ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον τοῦ πολέμου, ἔτος, 354, καταληφθεὶς αἰφνιδίως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐν χωρίῳ ὀρεινῷ καὶ στενῷ, παρὰ τὴν πόλιν Νέωνα, ἡττήθη, ἀπεκλείσθη εἴς τινα κρημνώδη τόπον, καὶ ἐντεῦθεν, διέξοδον μὲν μὴ ἔχων μὴ θέλων δὲ νὰ παραδοθῇ, ἔρριψεν ἑαυτὸν κατὰ ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου κρημνοῦ. Ἀντ' αὐτοῦ δ' ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ Ὀνόμαρχος, ἀνὴρ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὀξύτερος καὶ ἱκανώτερος τοῦ προκατόχου· καὶ ἐπὶ τούτου ἀνεμίχθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος.

Τὸ ἀκανθόστηλοι τῶν Δελφῶν

Ὁ Φίλιππος, ὅστις εἶχε προσαχθῇ εἰς Θήβας, ὡς προανεφέρομεν, δὲν (Κεφ. Β βιβλ. Β΄) εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πότε ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης· ὡς ἀναμφισβήτητον ὑπολαμβάνεται ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Περδίκκου ἦτο ἤδη ἐν Μακεδονίᾳ, ὥστε, ὅτε ὁ Περδίκκας ἔπεσεν εἰς μάχην τινὰ πρὸς τοὺς Ἰλλυριούς, καταλιπὼν υἱὸν ἀνήλικον, ὁ Φίλιππος κατέλαβεν ἀμέσως τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' εὗρε τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν ἀπειλουμένην. Οἱ Ἰλλυριοὶ παρεσκευάζοντο ἤδη ἐπὶ τὴν ὅλην αὐτῆς κατάκτησιν· οἱ Παίονες ἐπόρθουν τὴν χώραν ληστρικῶς· οἱ Θρᾷκες ἤθελον ν' ἀναδείξωσι βασιλέα ἕτερόν τινα μνηστῆρα τῆς ἀρχῆς, τὸν Παυσανίαν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἕτερον, τὸν Ἀργαῖον. Ὁ Φίλιππος πρῶτον συνέθετο διὰ χρημάτων πρὸς τοὺς Παίονας, τοὺς ὁποίους μετὰ ταῦτα καθυπέταξε, καὶ αὐξήσας οὕτω τὴν δύναμιν αὐτοῦ κατετρόπωσεν ὡσαύτως τοὺς Ἰλλυριούς· εἶχε δὲ ἤδη νικήσει καὶ μισθοφόρους τινὰς τῶν Ἀθηνῶν, καταπλεύσαντας διὰ νὰ καταστήσωσι βασιλέα τὸν Ἀργαῖον, καθ' ἣν περίπτωσιν περιποιηθεὶς μὲν φιλικώτατα τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους ὑποσχεθεὶς δὲ ὅτι δὲν θέλει ὑποστηρίξει τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγωνιζομένην πρὸς τὰς Ἀθήνας Ἀμφίπολιν προσῳκειώθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸν δῆμον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀπέκρουσε δ' ἐπίσης τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸν Παυσανίαν Θρᾷκας, ὥστε, ὅτε ἐξερράγη ὁ συμμαχικὸς κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμος, εἶχεν ἀσφαλίσει τὴν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀρχὴν αὐτοῦ. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Φιλίππου, καὶ περὶ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν πράξεων ὡς ἀναμορφωτοῦ μὲν τῆς μακεδονικῆς βασιλείας δημιουργοῦ δὲ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς δυνάμεως ἐφ' ᾗς ἐπερειδόμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ ἕκτῳ βιβλίῳ, ἐν ᾧ θέλομεν ἰδίως πραγματευθῇ τὰ περὶ τῆς φάσεως ἣν διὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἔλαβεν ὁ Ἑλληνισμός, ἤτοι τὰ περὶ τοῦ μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐνταῦθα κύριον τοῦ λόγου ἡμῶν θέμα εἶναι αἱ τελευταῖαι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ περιπέτειαι, διὸ δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Φιλίππου εἰμὴ ἐν παρόδῳ, καὶ μόνον καθ' ὅσον ἐπενήργησεν εἰς τὴν λύσιν τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν δράματο

πράξεως. Ὁ Φίλιππος λοιπόν, ἐκβαλὼν ἅπαξ ἐκ τῆς Μακεδονίας τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Θρᾷκας καὶ καθυποτάξας τοὺς Παίονας, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐτράπη ἤδη ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν παραλίων τῆς χώρας ταύτης καὶ ἐπολιτεύθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἐξαιρέτου ἐπιτηδειότητος· διότι ἅμα ἰδὼν τοὺς Ἀθηναίους περιπλακέντας εἰς τὸν συμμαχικὸν πόλεμον ἐκυρίευσε τὴν Ἀμφίπολιν· διὰ νὰ καταπραΰνῃ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμπολιτείας αὐτῶν εἶχον ἀποβῆ αὖθις ἱκανῶς ἰσχυροί, παρέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας χώρας, τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ κατέκτησε. Προσεκτήσατο δὲ ἐνταὐτῷ καὶ τὴν μεταξὺ Νέστου καὶ Στρυμόνος Θράκην, ἐν ᾗ εὑρίσκοντο πλούσια χρυσοῦ μεταλλεῖα, δι' ὧν ηὐπόρησε καὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ὀργάνου πάσης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας. Οὕτω δ' εἶχον τὰ κατ' αὐτὸν πράγματα, ὅτε περὶ τὸ 353 οἱ εὐπατρίδαι τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως οἱ Ἀλευάδαι, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Φιλίππου, ἐνῷ ὁ Λυκόφρων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐζήτησαν ἀφ' ἑτέρου τὴν βοήθειαν τῶν Φωκέων.

Ἀφιέρωμα τῶν Ναξίων πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Δελφῶν

Πρῶτος ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὁ Φίλιππος, ὅστις κυριεύσας πρὸ μικροῦ τὴν παρὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον Μεθώνην, τὸ τελευταῖον τῶν Ἀθηναίων κτῆμα κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἦτο πλησιέστατος εἰς τὸ νέον τοῦ πολέμου θέατρον. Ὁ ἀντεπελθὼν κατ' αὐτοῦ Λυκόφρων, καίτοι προσλαβὼν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Φωκέων ὑπὸ τὸν Φάυλλον, ἐνικήθη καὶ ἐξεβλήθη τῆς χώρας. Ἀλλ' ἔπειτα στρατεύσας αὐτὸς ὁ Ὀνόμαρχος ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος καὶ τρέψας δὶς τὸν Φίλιππον ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μακεδονίαν. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ νικήσας ὡσαύτως τοὺς Θηβαίους ἐφαίνετο ἤδη ἀκαταγώνιστος. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, 352, ἐνέβαλεν αὖθις ὁ Φίλιππος εἰς Θεσσαλίαν, καὶ ἀντεμβαλόντος τοῦ Ὀνομάρχου συνεκροτήθη μάχη μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Φωκεῖς ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον 6000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Ὀνόμαρχον. Ὁ Πυθόλαος καὶ ὁ Λυκόφρων ἐτράπησαν εἰς φυγήν· καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐπανῆλθεν αὖθις ἐπὶ μικρὸν ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ. Ὁ Φίλιππος ἔκτοτε κατέστη βαθμηδὸν κύριος τῆς Θεσσαλίας· ἐκτήσατο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα, ἀνεδείχθη ἐκδικητὴς τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ καὶ πρόμαχος τοῦ περιυβρισθέντος ἑλληνικοῦ θρησκεύματος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι θελήσας τότε νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, δείξαντες εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δραστηριότητα σπανίαν εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, ἔσπευσαν νὰ καταλάβωσιν ἐγκαίρως τὰς Θερμοπύλας καὶ νὰ ματαιώσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν συμπλήρωσιν τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος βουλευμάτων τοῦ Φιλίππου· ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα ἀναβολὴ τοῦ πεπρωμένου τέλους μικρὸν ὠφέλησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐν γένει. Οὐ μόνον περὶ ἑνώσεώς τινος οὐδεὶς ἐγένετο λόγος ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει μὲν ὁ ὀλέθριος φωκικὸς πόλεμος, ὁσημέραι λῃστρικώτερος γινόμενος, περιεπλάκη δὲ δι' ἑτέρων ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξιῶν. Τὸν Ὀνόμαρχον διεδέχθη,

ὡς στρατηγὸς τῶν Φωκέων, ὁ Φάυλλος (κατά τινας ἀδελφὸς τοῦ Ὀνομάρχου), ὅστις καίτοι συμπληρώσας τὴν ἱεροσυλίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ θριαμβεύσῃ ὁριστικῶς. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Φαΰλλου ἐν ἔτει 351, ἀνεδείχθη στρατηγὸς ὁ τοῦ Ὀνομάρχου υἱὸς Φάλαικος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐπειδὴ εἶχον κατασωτευθῇ ὅλοι οἱ ἐν τῷ ἱερῷ εὑρεθέντες θησαυροί, ἐπεχείρησαν οἱ Φωκεῖς καὶ τὸν ναὸν νὰ ὀρύξωσι καὶ τὰ περὶ τὴν ἑστίαν καὶ τὸν τρίποδα ν' ἀναστατώσωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον χρυσίον καὶ ἀργύριον. Ἀλλὰ ματαίως διέπραξαν τὴν τελευταίαν ταύτην κακουργίαν καὶ πρὸς τούτοις ἐπανειλημμένως ἡττήθησαν. Συγχρόνως δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι μὲν πάλιν τοὺς Μεσσηνίους νὰ καταστρέψωσι δὲ τὴν Μεγάλην πόλιν· καίτοι ὅμως ἔλαβον ἐπικουρίαν ἀξιόλογον παρὰ Φωκέων, ἐπειδὴ καὶ οἱ Θηβαῖοι ἔπεμψαν βοήθειαν οὐ μικρὰν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίρροπος, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ συνομολογήσωσιν ἀνοχάς, δι' ὧν ἀνεγνώρισαν τὴν αὐτονομίαν, ἂν ὄχι ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν μισητῶν πολιτειῶν, τοὐλάχιστον τῆς Μεγάλης πόλεως.

Ἐνῷ δὲ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς κατηνάλισκεν οὕτω ἐπὶ ματαίῳ τὰς τελευταίας αὐτῆς δυνάμεις, ὁ Φίλιππος, ἐκτείνων ὁσημέραι τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ συμπληρῶν τὸν στρατόν, ἡτοιμάζετο ἀδιακόπως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀποτυχίαν ἣν ἔπαθεν ἐν Θερμοπύλαις καὶ νὰ κατορθώσῃ βούλευμα μέγα, τὸ βούλευμα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔμελλον νὰ παρέλθωσιν αἱ τελευταῖαι αὗται ἡμέραι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ παντελῶς ἄδοξοι, οὐδὲ ν' ἀναδείξωσι κακούργους μόνον τινὰς ἀνθρώπους οἷοι ἦσαν οἱ τὸν φωκικὸν πόλεμον διεξάγοντες, ἢ μικράς τινας καὶ εὐτελεῖς φιλοτιμίας οἷα ἦτο ἡ ὑπαγορεύσασα τὸ κατὰ Μεσσηνίων καὶ Μεγαλοπολιτῶν ἐπιχείρημα τῆς Σπάρτης. Ἔμελλε ν' ἀντηχήσῃ ἐν Ἑλλάδι φωνὴ εὐγενεστέρα, φωνὴ ὑπερασπίσασα τὰ δικαιώματα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας, διὰ τοῦ τελειοτάτου τῶν λόγων ὅστις ἐξῆλθέ ποτε ἀπὸ ἀνθρωπίνων χειλέων, φωνὴ ἥτις δὲν ἔσωσε μὲν τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν, διότι οὐδεμία δύναμις ἠδύνατο πλέον νὰ σώσῃ αὐτόν, περιέβαλεν ὅμως τοὐλάχιστον τὴν πτῶσιν αὐτοῦ διὰ τιμῆς τινος καὶ κόσμου καὶ λαμπρότητος.

Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Δημοσθένους δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, ἀλλ' ἡ πιθανωτέρα γνώμη εἶναι ὅτι οὗτος ἐγεννήθη τῷ 382—381 π. Χ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Δημοσθένης ὁμοίως καλούμενος, ἦτο ἐκ τῶν εὐπόρων πολιτῶν καὶ ἐπὶ τοσοῦτο καλὸς κἀγαθὸς ἀνὴρ ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης εὗρέ τι νὰ εἴπῃ κατ' αὐτοῦ, καίτοι πικρὸς διετέλεσε τοῦ υἱοῦ Δημοσθένους ἀντίπαλος· ἡ δὲ μήτηρ τούτου Κλεοβούλη ἦτο μία τῶν δύο θυγατέρων καὶ συγκληρονόμων τοῦ ἀθηναίου πολίτου Γύλωνος, ὅστις, ἐξόριστος γενόμενος καὶ πλουτήσας περὶ τὸν Πόντον διὰ κτημάτων καὶ ἐμπορίας τῶν σιτηρῶν, ἔπεμψε τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας εἰς Ἀθήνας, ὅπου, διὰ τὴν ἀξιόλογον αὐτῶν προῖκα, ἀμφότεραι συνεζεύχθησαν ἀθηναίους πολίτας, ὑπανδρευθεῖσαι ἡ μὲν τὸν Δημοσθένην ἡ δὲ τὸν Δημοχάρην. Ὁ Δημοσθένης οὗτος εἶχε δύο διάφορα ἐργαστήρια, ἓν μαχαιροποιεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάζοντο 32 δοῦλοι τεχνῖται, καὶ ἓν κλινοποιεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἠσχολοῦντο 20 δοῦλοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀποθανών, περὶ τὸ 375 ἔτος, κατέλιπε τὸν υἱὸν ἑπταέτη, οἱ ἐπίτροποι τοῦ παιδὸς μετὰ τοσαύτης ἀπιστίας διεχειρίσθησαν τὴν ἐκ 14 ταλάντων (84.000 ἀρχαίων δραχμῶν=πρὸς 500.000 τοὐλάχιστον σημερινῶν) πατρικὴν αὐτοῦ κληρονομίαν ὥστε, ὅτε ὁ νέος Δημοσθένης φθάσας εἰς ἡλικίαν δεκαὲξ ἐτῶν, ἐδικαιώθη κατὰ τοὺς ἀρχαίους τῶν Ἀθηναίων νόμους ν' ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του, ἡ πληρωθεῖσα εἰς αὐτὸν ποσότης οὐδὲ εἰς δύο συνεποσώθη τάλαντα· διὸ ἠναγκάσθη νὰ

ἐνάξη τοὺς ἐπιτρόπους εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ σῴζονται ἔτι πέντε αὐτοῦ κατὰ τούτων λόγοι, τρεῖς μὲν κατὰ Ἀφόβου, δύο δὲ κατὰ Ὀνήτορος. Ἀλλ' καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας εἰς μάτην ἐδικάσθη καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ τὸ πλεῖστον τῶν ἀξιώσεων.

Ὁ Δημοσθένης ἔλαβεν ἐν τῇ νεότητι τὴν γραμματικὴν καὶ ρητορικὴν παίδευσιν ἣν ἐλάμβανον συνήθως οἱ εὔποροι Ἀθηναῖοι καὶ ἐκ παίδων ἔδειξεν ἐξαίρετον πρὸς τὰς ρητορικὰς ἀσκήσεις ροπήν. Ἀλλ' ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀσθενοῦς κράσεως,κάτισχνος καὶ νοσώδης, διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ἡ μήτηρ του ἐφοβεῖτο νά τον ἐκθέσῃ εἰς πολλοὺς κόπους, ὀλίγον ἠσκήθη περὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ γυμνάσματα. Τοσοῦτο δὲ μαλακὰ ἦσαν τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ καὶ θηλυπρεπεῖς αἱ ἕξεις ὥστε οἱ ὁμήλικοι παῖδες προσεκόλλησαν εἰς αὐτὸν τὸ τοῦ Βατάλου, ἤτοι θηλυδρίου, ἐπώνυμον, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν αὐτῷ δι' ὅλου σχεδὸν τοῦ βίου, καὶ πολλάκις ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του παρεξηγήθη ὡς λαμβάνον αἰσχροτέρας σημασίας. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ Δημοσθένης οὐδέποτε συνῆψεν ἐν ἑαυτῷ τὰς δύο ἰδιότητας τοῦ τελείου πολίτου κατὰ Πλάτωνα, κατὰ Ἰσοκράτην, κατὰ Ἀριστοτέλην. τὰς ἰδιότητας τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς σωματικῆς ρώμης καὶ καρτερίας, τὰς ὁποίας ἐπὶ Περικλέους μὲν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἅπαντες οἱ ἀθηναῖοι πολῖται ἤδη δὲ κατὰ δυστυχίαν σπανιώτατα θέλομεν συναντήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Καὶ ταύτην τὴν δυσαναλογίαν μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ Δημοσθένους ρώμης ἔμελλε νὰ διαιωνίσῃ βραδύτερον ἐπίγραμμα περιώνυμον, ἐπιγραφὲν τῇ βάσει τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ·

Εἴπερ ἴσην ρώμην γνώμῃ, Δημόσθενες, εἶχες,
Οὔποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδών.

Ἀλλ' ἴσως ἀφ' ἑτέρου ἡ σωματικὴ αὕτη καχεξία συνετέλεσεν εἰς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην πνευματικὴν καὶ ρητορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀνάπτυξιν, αἰσθανομένου ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τὴν δόξαν ἧς ὠρέγετο ἡ εὐγενὴς αὐτοῦ φιλοτιμία. Ὡς ἐκ τῆς κοινωνικῆς δὲ αὐτοῦ τάξεως καὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων ἔλαβε προχείρους τὰς ἀφορμὰς τοῦ ν' ἀναδειχθῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς δικολόγος καὶ ὡς ρήτωρ πολιτικός. Ἤκμαζον τότε ἐν Ἀθήναις ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἰσοκράτης, καὶ μαθηταὶ πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτοὺς ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος, πολλὴ δὲ ἦτο καὶ τοῦ Ἰσαίου ἡ φήμη, ὅστις, ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ Ἰσοκράτην, διέπρεπεν ὡς συντάκτης λόγων δικανικῶν. Ὁ Δημοσθένης ἔλαβε διδάσκαλον ἰδίως τὸν Ἰσαῖον (ὅστις λέγεται βοηθήσας αὐτὸν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν κατὰ τῶν ἐπιτρόπων του λόγων), ἀλλ' ὠφελήθη οὐ μικρὸν καὶ ἀπὸ τῶν μετὰ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἄλλων συνδιαλέξεων (¹). Δὲν ἠρκέσθη ὅμως

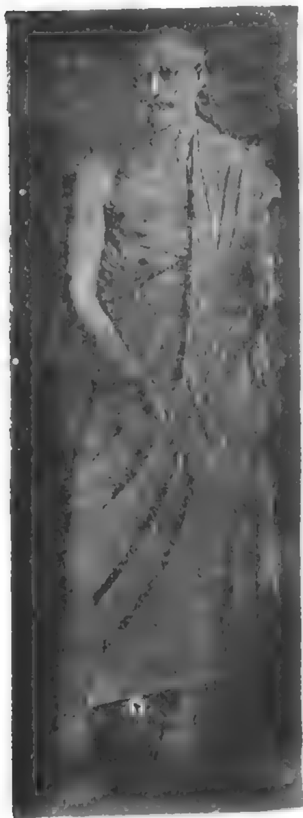
(¹). Τὰ περὶ συνδιαλέξεως τοῦ Δημοσθένους μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἰσοκράτους (ὁ Ἰσοκρ., καθηγήσατο τοῦ Ἰσαίου καθηγησαμένου τοῦ Δημοσθένους.) Ἰδ. Πλουτ. Β. Δημοσθέν. 5. Ἕρμιππος δέ φησιν ἀδεσπότοις ὑπομνήμασιν ἐντυχών, ἐν οἷς ἐγέγραπτο τὸν Δημοσθένη συνεσχολακέναι Πλάτωνι καὶ πλεῖστον εἰς τοὺς λόγους ὠφελῆσθαι, Κτησιφίου δὲ μέμνηται λέγοντος περὶ Καλλίου τοῦ Συρακοσίου καί τινων ἄλλων τὰς Ἰσοκράτους τέχνας καὶ τὰς Ἀλκιδάμαντος (διδασκάλου ρητορικῆς, μαθητοῦ τοῦ Γοργίου) κρύφα λαβόντα τὸν Δημοσθένην καταμαθεῖν. Παρὰ τῷ Αὔλῳ Γελλίῳ (Noctes Atticae) Νύκτες Ἀττικαὶ) III 13. ἐσώθη παράδοσις ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐφοίτα εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν τοῦ Πλάτωνος.

εἰς τοὺς ζῶντας τούτους διδασκάλους· μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐσπούδασε καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους, ἰδίως ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Θουκυδίδην, τοῦ ὁποίου βεβαιοῦσιν ὅτι ἀντέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ ὀκτάκις ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἠδυνήθη νὰ γράψῃ ποτὲ αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐκ μνήμης. Καὶ πρόδηλος εἶναι τῳόντι ἡ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰ τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἔργα, διότι βλέπομεν ἐν αὐτοῖς τὴν τολμηράν, τὴν μεγαλοπρεπῆ, τὴν πειστικὴν τοῦ Θουκυδίδου φράσιν, ἀλλ' ἀπηλλαγμένην τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνου βραχυλογίας καὶ στρυφνότητος, περιβεβλημένην δὲ μᾶλλον διὰ σαφηνείας καὶ χάριτος κατ' οὐδὲν ὑποδεεστέρας τῆς τοῦ Λυσίου, τοῦ ἀφελεστέρου καὶ μαλακωτέρου τῶν ῥητόρων.

'Αλλ' ἡ τέχνη τοῦ λόγου δὲν ἀποτελεῖ μόνη τὸν ῥήτορα· ἵνα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πλῆθος, προσαπαιτοῦνται καί τινα ἄλλα προτερήματα, σωματικά τε καὶ ἠθικά, ὧν ὁ Δημοσθένης, ὡς φαίνεται, παντάπασιν ἐστερεῖτο ([1]). Διότι δὲν εἶχεν οὔτε τὴν λαμπρὰν φωνὴν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ Αἰσχίνου οὔτε τὴν ἀκένωτον ἑτοιμότητα καὶ εὔροιαν λόγου τοῦ ἑτέρου ἀντιπάλου Δημάδου. Πρὶν ὁμιλήσῃ δημοσίᾳ ἠναγκάζετο νὰ προπαρασκευάζεται διὰ μακρῶν· ἡ φωνή του ἦτο ἀσθενής, ἡ γλῶσσα ἀσαφής, τὸ πνεῦμα (δηλαδὴ ἡ ἀναπνοή) κολοβὸν καὶ αἱ χειρονομίαι ἄκομψοι· εὐχερῶς δὲ συνεκινεῖτο καὶ ἐταράσσετο ὑπὸ τῶν διαδηλώσεων τοῦ πλήθους. Τοιαῦτα ἢ παραπλήσια φυσικὰ ἐλαττώματα ἀπέτρεψαν τὸν 'Ισοκράτην τοῦ νὰ ἐμφανισθῇ ποτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ μικρὸν ἀκροατήριον ὀλίγων τινῶν φίλων καὶ μαθητῶν. 'Αλλ' ὁ Δημοσθένης δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῆς πρώτης ἀποτυχίας καὶ ὑπὸ τοῦ γέλωτος ὃν κατ' ἀρχὰς ἐπροξένησεν ἡ ἀήθεια τοῦ λόγου αὐτοῦ. 'Ο Δημοσθένης ἀπεφάσισε νὰ δαμάσῃ τὴν φύσιν καὶ κατίσχυσε τῳόντι αὐτῆς, καὶ ἀπέβη τὸ κλέος καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης, ἥτις εἶχε συνηθίσει νὰ ἀκούῃ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ῥητόρων τοῦ κόσμου· ἡ δὲ ἐξαίρετος αὕτη τῆς θελήσεως δύναμις καὶ ὁ λαμπρὸς οὗτος αὐτῆς θρίαμβος εἶναι ὅ, τι μάλιστα θαυμάζομεν παρὰ τῷ ἀνδρί. Τὴν μὲν ἀσάφειαν καὶ τραυλότητα τῆς γλώσσης διώρθωσεν ὁμιλῶν ἐνῷ ἐκράτει εἰς τὸ στόμα χαλίκια· ἵνα συνηθίσῃ δὲ εἰς τοὺς θορύβους τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, κατήρχετο εἰς τὴν φαληρικὴν παραλίαν καθ' ἡμέρας θυελλώδεις καὶ ἐκεῖ ἠγόρευεν ἀπέναντι τοῦ καταιγίζοντος πελάγους· ἵνα γυμνάσῃ δὲ τὴν φωνὴν καὶ ἐπιτείνῃ τὸ πνεῦμα προέφερε λόγους τινὰς ἢ στίχους ἀναβαίνων ὑψώματα· καὶ πολλάκις κατεκλείετο ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς συνεχεῖς μῆνας εἰς κατώγειον μελετητήριον, πλάττων ἐνταῦθα ἀδιακόπως τὴν ὑπόκρισιν καὶ διαπονῶν τὴν φωνήν, ξυρούμενος δὲ τῆς κεφαλῆς τὸ ἕτερον μέρος ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἔξοδον. 'Αλλὰ καὶ πάλιν ἀτυχήσας περὶ τὰς ἀγορεύσεις παντάπασιν εἶχεν ἀθυμήσει, ὅτε ἐνεψύχωσεν αὐτὸν ὁ Εὔνομος καὶ ἄλλοι τινὲς πρεσβύτεροι τῶν πολιτῶν, εἰπόντες ὅτι ἔχει τὸν λόγον ὁμοιότατον τῷ Περικλέους καὶ προτρέψαντες αὐτὸν νὰ ἐπιμείνῃ ἔτι μικρὸν περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐλλείψεων. 'Ενίσχυσε δ' αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ περίφημος ὑποκριτὴς Σάτυρος. 'Ο τεχνίτης οὗτος, ἀκούσας αὐτὸν ὀδυρόμενον διότι πάντων ἐπιμελέστατος ὢν τῶν λεγόντων χάριν δὲν ἔχει πρὸς τὸν δῆμον, ἀλλὰ κραιπαλῶντες ἄνθρωποι καὶ ναῦται ἀμαθεῖς κατέχουσι τὸ βῆμα, αὐτὸς δὲ περιφρονεῖται, «ἀληθῆ λέγεις, ὦ Δημόσθενες, εἶπεν, ἀλλ' ἐγὼ θέλω ταχέως σοὶ ἐξηγήσε τὸ αἴτιον, ἐὰν μοι εἴπῃς ἀπὸ στόματος τῶν Εὐριπίδου τινὰ ῥήσεων ἢ Σοφοκλέους». Εἰπόντος δὲ τοῦ Δημοσθένους, ἐπανέλαβεν ἔπειτα ὁ Σάτυρος τὴν αὐτὴν ῥῆσιν μετὰ το

([1]) Αὐτόθι παρβλ. Σουίδ. λ. Δημοσθ. («Δημοσθένης ἐπιμελὴς μᾶλλον ἢ εὐφυὴς ὡς Ἕρμιππος ἱστορεῖ».

σαύτης ὑποκρίσεως καὶ χάριτος ὥστε ὁ Δημοσθένης, θαυμάσας τὴν διαφοράν, ἐπεδόθη αὖθις εἰς τὴν ἄσκησιν, ἰδίως ἐπιμεληθεὶς τὴν πλάσιν καὶ τὸν σχηματισμόν, ὁμιλῶν ἐπὶ τούτῳ ἐνώπιον μεγάλου καθρέπτου καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιαλείπτως καὶ διορθῶν τὰ κινήματα αὐτοῦ. Τελευταῖον μετὰ πολυετεῖς καὶ ἐπιμόνους ἀγῶνας καὶ μόχθους ἠξιώθη ἐπιτυχίας λαμπρᾶς. Ἡ ἀπαγγελία αὐτοῦ, προσλαβοῦσα τόλμην καὶ θάρσος, ἀπέβη θαυμαστῶς ἀρεστὴ εἰς πολλούς, ἂν καὶ ὀλίγοι τινὲς κατέκρινον ἔτι τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὡς ἐπιτετηδευμένην μᾶλλον καὶ θεατρικήν, ἐνῷ ἄλλοι πάλιν κατεδίκαζον τοὺς λόγους αὐτοῦ ὡς ὑπερβολικῶς κατειργασμένους καὶ ἐλλυχνίων ὄζοντας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Δημοσθένης τοσαύτην ἀπέδιδεν ἀξίαν εἰς τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὴν σχηματοποίησιν ὥστε ἐθεώρει αὐτὴν ὡς πρῶτον καὶ δεύτερον καὶ τρίτον τοῦ ῥήτορος προσόν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν παρημέλησε βεβαίως τὴν ἐσωτερικὴν τῶν λόγων ἀξίαν, διότι αἱ δημηγορίαι αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως εἶναι «κτῆμα ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν», οὐδὲν ἧττον ἢ τὸ τοῦ Θουκυδίδου ἔργον. Ὅσοι ηὐτύχησαν ν' ἀκούσωσι τὸν ἄνδρα ὡμολόγουν ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ ἀναγινωσκόμενοι βαθυτάτην ἐπροξένουν ἐντύπωσιν (¹), τινὲς μάλιστα ἐπρέσβευον ὅτι ἀναγινωσκόμενοι εἶχον πλείονα ἀξίαν ἢ ἀκουόμενοι· ὁ δὲ μεταγενέστερος κόσμος, καὶ αὐταὶ αἱ τελευταῖαι τρεῖς ἢ τέσσαρες γενεαὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Εὐρώπης, αἱ ἀξιωθεῖσαι ν' ἀκούσωσι τὸν μέγαν Φώξ, καὶ τοὺς δύο Πίττ, καὶ τὸν Σέριδαν, καὶ τὸν Κάνιγγα, καὶ τὸν Μιραβώ, καὶ τοὺς Γιρονδινούς, καὶ τὸν Φοάν, καὶ τὸν Βερρυέρον καὶ τὴν ἄλλην ἐκείνην χορείαν τῶν περιφανεστάτων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ῥητόρων, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἧττον ἀνακηρύττουσαι μιᾷ φωνῇ τὸν ἡμέτερον Δημοσθένην ὡς τὸν ἀμίμητον τοῦ λόγου βασιλέα καὶ ἀποδεχόμενοι τὴν ἐνθουσιώδη κρίσιν ἣν ἐξέφερε περὶ αὐτοῦ ὁ τοσοῦτο δύσκολος νὰ εὐχαριστηθῇ Διονύσιος ὁ ἁλικαρνασσεύς, ὅστις τοιαῦτά τινα λέγει περὶ τοῦ ῥήτορος ἐν τῇ «περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος» πραγματείᾳ· «Ὅταν μέν τινα τῶν Ἰσοκράτους ἀναγινώσκω λόγων, εἴτε τῶν πρὸς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας γεγραμμένων ἢ τῶν ἐν ἔθει, σπουδαῖος γίνομαι καὶ πολὺ τὸ εὐσταθὲς ἔχω τῆς γνώμης, ὥσπερ οἱ τῶν σπονδείων αὐλημάτων ἢ τῶν δωρίων τε καὶ ἁρμονίων μερῶν ἀκροώμενοι. Ὅταν δὲ Δημοσθένους τινὰ λάβω λόγων, ἐνθουσιῶ τε καὶ δεῦρο κἀκεῖσε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἐξ ἑτέρου μεταλαμβάνων, ἀπιστῶν, ἀγωνιῶν, δεδιώς, καταφρονῶν, μισῶν, ἐλεῶν, εὐνοῶν, ὀργιζόμενος, φθονῶν, ἅπαντα τὰ πάθη μεταλαμβάνων, ὅσα κρατεῖν ἀνθρωπίνης γνώμης· διαφέρειν τ' οὐδὲν ἐμαυτῷ δοκῶ τῶν τὰ μητρῷα καὶ τὰ κορυβαντικὰ καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσιά ἐστι, τελουμένων· εἴτ'

Δημοσθένης
(Ἔργον τοῦ Πολυεύκτου, Μουσεῖον Βατικανοῦ)

(¹) Ἰδ. Πλουτ. Β. Δημοσθ. Ἀναγινωσκόμενοι οἱ Δημοσθένους λόγοι πολὺ τῇ κατασκευῇ καὶ δυνάμει διαφέρουσι.

ὀσμαῖς ἐκεῖνοί γε εἴτ' ἤχοις εἴτε τῶν δαιμόνων πνεύματι αὐτῷ κινούμενοι, τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἐκεῖνοι λαμβάνουσι φαντασίας. Καὶ δή ποτε καὶ ἐνεθυμήθην, τί ποτε τοὺς τότ' ἀνθρώπους ἀκούοντας αὐτοῦ λέγοντος ταῦτα, πάσχειν εἰκὸς ἦν. Ὅπου γὰρ ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον ἀπηρτημένοι τοῖς χρόνοις καὶ οὐδὲν πρὸς τὰ πράγματα πεπονθότες, οὕτως ὑπαγόμεθα καὶ κρατούμεθα, καὶ ὅποι ποτ' ἂν ἡμᾶς ὁ λόγος ἄγῃ, πορευόμεθα, πῶς τότε Ἀθηναῖοί τε καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἤγοντο ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν ἀληθινῶν τε καὶ ἰδίων ἀγώνων, αὐτοῦ λέγοντος ἐκείνου τὰ ἑαυτοῦ μετὰ τῆς ἀξιώσεως ἧς εἶχε τὴν αὐτοπάθειαν καὶ τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυμένου, κοσμοῦντος ἅπαντα καὶ χρηματίζοντος τῇ πρεπούσῃ ὑποκρίσει, ἧς δεινότατος ἀσκητὴς ἐγένετο, ὡς ἅπαντές τε ὁμολογοῦσι καὶ ἐξ αὐτῶν ἰδεῖν ἐστι τῶν λόγων, ὧν ἄρτι προηνεγκάμην, οὓς οὐκ ἔνι τῷ βουλομένῳ ἐν ἡδονῇ ὡς ἀνάγνωσμα διελθεῖν, ἀλλ' αὐτοὶ διδάσκουσι πῶς αὐτοὺς ὑποκρίνεσθαι δεῖ, νῦν μὲν εἰρωνευόμενον, νῦν δ' ἀγανακτοῦντα, νῦν δὲ νεμεσῶντα, δεδιττόμενον αὖ καὶ θεραπεύοντα, καὶ νουθετοῦντα, καὶ παρορμῶντα, καὶ πάνθ' ἃ βούλεται ποιεῖν ἡ λέξις ἀποδεικνύμενον ἐπὶ τῆς προφορᾶς. Εἰ δὴ τὸ διὰ τοσούτων ἐγκαταμιγνύμενον τοῖς βιβλίοις πνεῦμα τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, καὶ οὕτως ἄγων ἐπὶ τῶν αὐτῶν, ἦ που, τό τε ὑπερφυές τι καὶ δεινὸν χρῆμα ἦν ἐπὶ τῶν ἐκείνου λόγων».

Ὡς πολιτικὸς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων σύμβουλος ἐπεφάνη τὸ πρῶτον ὁ Δημοσθένης, εἰς ἡλικίαν 27 ἐτῶν, ἐν ἔτει 354—353 π.Χ., ὅτε, φήμης διαδοθείσης ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν παρασκευάζεται νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας, ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὴν «περὶ τῶν συμμοριῶν» δημηγορίαν αὐτοῦ [1]. Δεύτερον δὲ λόγον ἐξεφώνησε τὸν ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν» ἐν ἔτει 353—352, ὅτε ἐζήτησαν οἱ Σπαρτιᾶται τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ Μεγαλοπολιτῶν καὶ Μεσσηνίων. Ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ πολιτικὸν καὶ ῥητορικὸν στάδιον ἤρχισε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 352—351, ὅτε ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον τῶν πολυθρυλήτων ἐκείνων λόγων οἵτινες ἐπεκλήθησαν «Φιλιππικοί». Ὁ Φίλιππος μετὰ την ἐν Θερμοπύλαις ἀποτυχίαν δὲν διετέλεσεν ἀπρακτῶν, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεκρότησε, πρὸς τῇ ἰσχυρᾷ πεζικῇ δυνάμει, καὶ ναυτικὴν ἀξιόλογον δύναμιν, δι' ἧς ἐλεηλάτει τοὺς συμμάχους καὶ τὰς κτήσεις τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτὰ τῆς Ἀττικῆς τὰ παράλια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν ἐπέκτασιν καὶ παγίωσιν τῆς ἐν Θρᾴκῃ κυριαρχίας αὐτοῦ· κατὰ δὲ Νοέμβριον 352 ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ἡ ἀγγελία ὅτι πολιορκεῖ τὸ Ἡραῖον τεῖχος, ὅπερ τοσοῦτο πλησίον ἔκειτο τῆς θρᾳκικῆς χερσονήσου ὥστε οἱ ἐν αὐτῇ κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἔσχατον κίνδυνον, πολλὴ δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις αὐταῖς ἐπεκράτησε ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Τότε λοιπὸν ἀπήγγειλεν ὁ Δημοσθένης τὸν πρῶτον Φιλιππικόν, καί, καθὰ προείπομεν, ἤρχισε τὸ κύριον αὐτοῦ στάδιον, διότι τότε ἐκήρυξε τὸ πρῶτον κατὰ Φιλίππου καὶ κατὰ Μακεδονίας τὸν ἄσπονδον ἐκεῖνον πόλεμον ὃν δὲν ἔπαυσε διεξάγων δι' ἅπαντος τοῦ βίου.

Καὶ ἐνταῦθα, προκειμένου νὰ κρίνωμεν τὸ πολιτικὸν τοῦ Δημοσθένους σύστημα ὁμολογοῦμεν τὴν ἀμηχανίαν ἡμῶν· διότι τοσοῦτον ἐπεκράτησεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σήμερον ἡ δοξασία ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρόμαχος ὥστε πάντες ὅσοι ἐπρέσβευσαν ὅτι ἥμαρτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς πολιτικῆς

---

[1] Εἰς τὸν ἐπαπειλούμενον περσικὸν πόλεμον ἀναφέρονται οἱ λόγοι τοῦ Δημοσθένους (περὶ συμμορ.) «Μὴ οὖν ἐξελέγξηθ' ὡς κακῶς ἔχῃ τὰ Ἑλληνικὰ συγκαλοῦντες ὅτ' εὖ οὐ πείσετε καὶ πολεμοῦντες ὅτ' οὐ δυνήσεσθε.

πορείας, φαίνονται ἀσεβοῦντες πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν αἰσθημάτων· τὸν δὲ ἕνεκα τούτου ἐνδοιασμὸν αἰσθανόμεθα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀκαταγωνίστου ἐκείνης εὐγλωττίας διατελοῦμεν καταπεπληγμένοι ἀλλὰ καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος θαυμάζομεν τὴν φιλοπατρίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἀφιλοκέρδειαν. Οὐδὲν ἧττον ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Δημοσθένης δὲν διέκρινε τὴν λαμπρὰν καὶ μεγάλην τύχην ἣν παρεσκεύαζεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, οὐδὲ τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν ἤθελε περιέλθει τὸ ἔθνος τοῦτο, ἐὰν ἡ ἡγεμονία ἐκείνη δὲν παρεῖχεν αὐτῷ νέον τρόπον ἑνώσεως καὶ νέον στάδιον ἐνεργείας. Ὑποθέσωμεν ἢ ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἐγεννᾶτο ἢ ὅτι πρὸ τῆς ἀκμῆς κατεστρέφετο· ὁποία ἄραγε ἤθελεν ἀποβῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος; Διακοσίων ἐτῶν πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι, ὅπως εἶχον ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ἑνότης ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ. Ὅ,τι δὲ ἡ Σπάρτη, αἱ Ἀθῆναι καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἐπιτύχει ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὐδ' αὐταὶ οὔτε ἄλλη τις πόλις ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῇ παρούσῃ κοινῇ ἀτονίᾳ καὶ ἐκλύσει. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὐδ' ὁ Δημοσθένης αὐτὸς παρεγνώρισεν, ὀνειρευθεὶς ποτε ἡγεμονικὸν ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἀξίωμα, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὑπὲρ τῶν Θηβῶν ἢ ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, περιωρίσθη δὲ πρεσβεύων τὴν γενικὴν τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἰσορροπίαν. Ἀλλ' ἡ ἰσορροπία ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ τὸν κατακερματισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μικρὰς πολιτείας, δι' οὐδενὸς μὲν συνδεομένας ἰσχυροῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀδιαλείπτως δὲ ἀλληλομαχούσας περὶ εὐτελῶν καὶ ἐνίοτε ἀπαισίων συμφερόντων, ἀναλισκούσας δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα τὰς τελευταίας ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Τοιαύτη ἀνεξαρτησία ἠδύνατο τῳόντι νὰ διατηρηθῇ, ἂν δὲν παρήγετο ἢ ἂν κατεβάλλετο ὁ Φίλιππος. Ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἤθελε διαπράξει τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας, ἐξ οὗ ἀπέρρευσεν ἅπασα ἡ μετέπειτα αὐτοῦ τύχη, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, κατὰ μικρὸν αὐτοχειριζόμενον ἐντὸς τῶν στενῶν ὅρων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἤθελεν ἀποβῇ θᾶσσον ἢ βράδιον ἕρμαιον τοῦ πρώτου ἐπελθόντος ξένου κατακτητοῦ ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἐξαντλῆσαν τὰς δυνάμεις, ἤθελε καὶ ἀφανισθῇ ἀπὸ ἐπιφανείας τῆς γῆς.

Ταῦτα, ὑποτιθεμένου, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἢ δὲν προέκυπτεν εἰς μέσον ἢ πρὸ ὥρας κατεστρέφετο. Ἐπειδὴ ὅμως ἅπαξ ἐπεφάνη, ἐρωτῶμεν ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ καταβληθῇ, ἐὰν ἦτο δυνατὸν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, ὡς ἠξίου ὁ Δημοσθένης καὶ ἐπρέσβευσάν τινες τῶν ἱστορικῶν. Λέγομεν ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, εἰ καὶ συμβουλεύων τὴν κατὰ τοῦ Μακεδόνος ἕνωσιν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ συντόνου ἀγῶνος τῆς ἰδίας πατρίδος ἤλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Καὶ τῳόντι· ἡ μὲν Σπάρτη περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Μεσσηνίους καὶ τοὺς Μεγαλοπολίτας ἡ δὲ μέση Ἑλλὰς διετέλει ἱεροσυλοῦσα καὶ ἀλληλομαχοῦσα, ὥστε δὲν ὑπελείποντο εἰμὴ αἱ Ἀθῆναι. Παρεκτὸς ὅμως ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι μετεῖχον τοῦ ἀνιέρου ἐκείνου ἀγῶνος, μήπως ὁ Δημοσθένης πρῶτος δὲν ὡμολόγει ὅτι αἱ Ἀθῆναι αὗται δὲν ἦσαν πλέον αἱ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Περικλέους Ἀθῆναι; Μήπως διὰ λόγων φλογερῶν καὶ διὰ χρωμάτων ζοφερωτάτων δὲν ἐστιγμάτισε τὴν νωθρότητα, τὴν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφορίαν, τὴν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας παντελῆ παραμέλησιν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον τῶν μισθοφόρων χρῆσιν εἰς ἣν κατήντησαν οἱ συμπολῖται αὐτοῦ; Μήπως ὅσα λέγει περὶ τῶν Ἀθηνῶν ὁ ῥήτωρ δὲν προσεπικυροῦσιν ὅ,τι εἶπέ ποτε περὶ αὐτῶν ὁ Δημάδης, ὅστις, θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ἰδιωτικὴν καὶ δημοσίαν αὐτοῦ διαγωγὴν «ἔλεγε συγγνώμης ἄξιος εἶναι, πολιτευόμενος τὰ ναυάγια τῆς πόλεως»; Μήπως

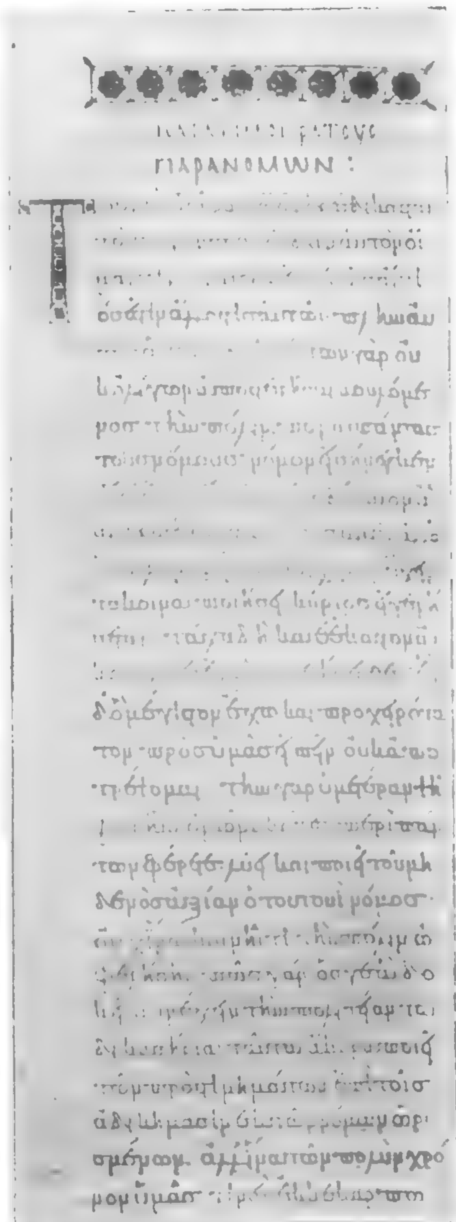

Η ΚΕΦΑΛΗ ΤΟΥ ΕΡΜΟΥ ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΥ

(Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

ἡ φωνὴ ἀνθρώπου ἑνὸς ἠδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην παρακμήν; Μήπως ἡ ἐπανόρθωσις αὕτη ἦτο δυνατὴ ἐν τῷ πλημμελεῖ κοινωνικῷ ὀργανισμῷ, ὅστις ἐπεκράτει εἰς Ἀθήνας ὅπως καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας τῆς ἀρχαιότητος πολιτείας; (Κεφ. Α΄ τοῦ παρόντος Ε΄ βιβλ.). Μήπως αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ὁ τοσοῦτο διάφορος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Νικίου, τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ τοσοῦτον ἐν λόγοις λαμπρός, πρὸς δὲ τὰ ἔργα ἀπρόσφορος, δὲν ἦτο πιστὴ εἰκὼν τῆς φοβερᾶς ἀλλοιώσεως, ἣν ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου ἡ πόλις, ἧς οἱ πρωταγωνισταὶ ἄλλοτε δὲν ἀπέβαινον πρωταγωνισταὶ εἰμὴ διότι ἤξευρον νὰ ἐπιτελῶσι δι' ἔργων ὅσα διὰ λόγων συνεβούλευον;

Ἀλλά, λέγουσί τινες, διότι ἡ Ἑλλάς, διότι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀσθενεῖς, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ κύψωσιν ἀμαχητὶ τὸν αὐχένα εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν; Καὶ ἀληθῶς ὁ Δημοσθένης ἔφερεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο βάρβαρος, ὅ ἐστι μὴ Ἕλλην, ἵνα παραστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ οὐχὶ ὡς ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, ἀλλ' ὡς ξενικὴν κατάκτησιν. Τὴν ἑλληνικὴν ὅμως τοῦ Φιλίππου καταγωγὴν μαρτυροῦσιν οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, καὶ ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, προσεπικυροῦσι δὲ τὰ πράγματα, διότι ἀνέκαθεν οἱ πρόγονοι τοῦ Φιλίππου ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὧν δὲν μετεῖχον εἰμὴ Ἕλληνες. Ὁ Ἡρόδοτος ἐβεβαίου ὅτι οἱ Δωριεῖς, ἤτοι τὸ ἥμισυ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἦσαν ἔθνος μακεδονικόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἡροδότου ἐὰν ἀμφισβητηθῇ, καὶ ἂν ἐξετάσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ἐκείνης ὅπως εἶχον ἐπὶ Φιλίππου, οἱ Μακεδόνες προσήγγιζον πολὺ κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη πρός τινας ὑποδεεστέρας ἑλληνικὰς φυλάς, καὶ ἰδίως τὰς θεσσαλικάς, διὰ δὲ τῆς ἐνεργείας τῶν κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην πολλῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς προσπαθείας τινῶν βασιλέων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Φιλίππου αὐτοῦ, τοσοῦτο βαθμηδὸν ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν Μακεδονίαν ὡς βάρβαρον διότι δὲν εἶχε τὴν λεπτότητα τοῦ ἀττικοῦ ἑλληνισμοῦ, τότε δὲν ἠξεύρομεν διατὶ νὰ μὴ ὀνομάσωμεν βαρβάρους καὶ πλείστας τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καί τινας δὲ τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίως τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἄλλας. Καὶ ἔπειτα ἡ ταυτότης τοῦ μακεδονισμοῦ καὶ

Σελὶς ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου κώδικος Σ τοῦ Δημοσθένους
(Ι΄ αἰῶνος ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀνεφάνη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν 'Ασίαν, ὅπου ὁ 'Αλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ τὴν ἑλληνικὴν διέδωκαν γλῶσσαν, τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τὸν ἑλληνικὸν ἐν ἑνὶ λόγῳ πολιτισμόν.

'Η ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο Ἕλλην, ἐπιχειρήσας νὰ συνάψῃ εἰς ἓν τὸ 'Ελληνικόν, ἵνα στρατεύσῃ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν 'Ασίαν· ὅτι ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ αὕτη εἶχε πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, τῶν 'Αθηνῶν, τῶν Θηβῶν, καὶ ὅτι ὁ Δημοσθένης, καταπολεμῶν αὐτήν, κατεπολέμει τὸν μόνον τρόπον δι' οὗ τὸ ἔθνος ἠδύνατο εἰσέτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ πρὸς τούτοις ἀνέλαβεν ἀγῶνα προδήλως ἀκατόρθωτον.

Δὲν θέλομεν νὰ δικαιολογήσωμεν ὅλους τοὺς τρόπους τοὺς ὁποίους μετεχειρίσθη ὁ Φίλιππος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἂν καὶ οἱ τρόποι οὗτοι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως ἐπιτηδειότεροι ἤ, ἂν θέλετε, πονηρότεροι, ὄχι ὅμως καὶ κακουργότεροι πολλῶν πράξεων τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας. Μήτε πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅλα ὅσα ὁ Δημοσθένης εἶπε περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δωροδοκίας ἀπείρων καθ' ὅλην τὴν 'Ελλάδα πολιτῶν. 'Ο μέγας ἐκεῖνος ῥήτωρ περιέπεσε κατὰ τοῦτο εἰς ὑπερβολάς, εἰς τὰς ὁποίας φυσικὸν ἦτο νὰ ἐξοκείλῃ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου καὶ τοῦ πάθους ἄνθρωπος ἀγωνιζόμενος τοσοῦτο πεισματώδη ἀγῶνα, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον σήμερον νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα. 'Ο Πολύβιος, τοῦ ὁποίου ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀμεροληψία εἰσὶν ἀναμφισβήτητοι, ἰδοὺ τίνα κρίσιν ἐπιφέρει περὶ τούτου τοῦ μέρους τῆς τοῦ Δημοσθένους διαγωγῆς. «'Η καὶ Δημοσθένην κατὰ πολλά τις ἂν ἐπαινέσας ἐν τούτῳ μέμψαιτο, διότι πικρότατον ὄνειδος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν 'Ελλήνων εἰκῇ καὶ ἀκρίτως προσέρριψε· φήσας ἐν μὲν 'Αρκαδίᾳ τοὺς περὶ Κερκιδᾶν καὶ 'Ιερώνυμον καὶ Εὐκαμπίδαν προδότας γενέσθαι τῆς 'Ελλάδος, ὅτι Φιλίππῳ συνεμάχουν· ἐν δὲ Μεσσήνῃ τοὺς Φιλιάδου παῖδας Νέωνα καὶ Θρασύλοχον· ἐν Ἄργει δὲ τοὺς περὶ Μύρτιν καὶ Τελέδαμον καὶ Μνασίαν· παραπλησίως ἐν Θετταλίᾳ μὲν τοὺς περὶ Δάοχον καὶ Κινέαν· παρὰ δὲ Βοιωτοῖς τοὺς περὶ Θεογείτονα καὶ Τιμόλαν. Σὺν δὲ τούτοις καὶ πλείους ἑτέρους ἐξηρίθμηται, κατὰ πόλιν ὀνομάζων· καίτοι γε πάντων μὲν τῶν προειρημένων ἀνδρῶν πολὺν ἐχόντων λόγον καὶ φαινόμενον ὑπὲρ τῶν καθ' αὑτοὺς δικαίων, πλεῖστον δὲ τῶν ἐξ 'Αρκαδίας καὶ Μεσσήνης. Οὗτοι γάρ, ἐπισπασάμενοι Φίλιππον εἰς Πελοπόννησον καὶ ταπεινώσαντες Λακεδαιμονίους, πρῶτον μὲν ἐποίησαν ἀναπνεῦσαι καὶ λαβεῖν ἐλευθερίας ἔννοιαν πάντας τοὺς τὴν Πελοπόννησον κατοικοῦντας· ἔπειτα δέ, τὴν χώραν ἀνακομισάμενοι καὶ τὰς πόλεις, ἃς παρῄρηντο Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὴν εὐκαιρίαν Μεσσηνίων, Μεγαλοπολιτῶν, Τεγεατῶν, 'Αργείων, ηὔξησαν τὰς ἑαυτῶν πατρίδας ὁμολογουμένως· ἀνθ' ὧν οὐ πολεμεῖν ὤφειλον Φιλίππῳ καὶ Μακεδόσιν, ἀλλὰ πάντα κατὰ δύναμιν ἐνεργεῖν, ὅσα πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν ἀνῆκεν. Εἰ μὲν οὖν ταῦτ' ἔπραττον, ἢ φρουρὰν παρὰ Φιλίππου δεχόμενοι ταῖς πατρίσιν ἢ καταλύοντες τοὺς νόμους ἀφῃροῦντο τὴν ἐλευθερίαν καὶ παρρησίαν τῶν πολιτῶν χάριν τῆς ἰδίας πλεονεξίας ἢ δυναστείας, ἄξιοι τῆς προσηγορίας ἦσαν ταύτης. Εἰ δέ, τηροῦντες τὰ πρὸς τὰς πατρίδας δίκαια, κρίσει πραγμάτων διεφέροντο, νομίζοντες οὐ ταὐτὸ συμφέρον 'Αθηναίοις εἶναι καὶ ταῖς ἑαυτῶν πόλεσιν, οὐ δήπου διὰ τοῦτο καλεῖσθαι προδότας ἐχρῆν αὐτοὺς ὑπὸ Δημοσθένους. 'Ο δὲ πάντα μετρῶν πρὸς τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέρον καὶ πάντας ἡγούμενος δεῖν τοὺς Ἕλληνας ἀποβλέπειν πρὸς 'Αθηναίους, εἰ δὲ μή, προδότας ἀποκαλεῖν, ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ καὶ πολὺ παραπαίειν τῆς ἀληθείας. Ὃ πεποίηκε Δημοσθένης, ἄλλως τε δὴ καὶ τῶν συμβάντων τότε τοῖς Ἕλλησιν οὐ Δημοσθένει μεμαρτυρηκότων, ὅτι καλῶς προυνοήθη τοῦ μέλλοντος, ἀλλ' Εὐκαμπίδᾳ, καὶ 'Ιερωνύμῳ, καὶ Κερκιδᾷ καὶ τοῖς Φι-

λιάδου παισίν. Ἀθηναίοις μὲν γὰρ τῆς πρὸς Φίλιππον ἀντιπαραγωγῆς τὸ τέλος ἀπέβη, τὸ πεῖραν λαβεῖν τῶν μεγίστων συμπτωμάτων, πταίσασι τῇ μάχῃ περὶ Χαιρώνειαν· εἰ δὲ μὴ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως μεγαλοψυχίαν καὶ φιλοδοξίαν, καὶ πορρωτέρω τὰ τῆς ἀτυχίας ἂν αὐτῆς προύβη διὰ τὴν Δημοσθένους πολιτείαν. Διὰ δὲ τοὺς προειρημένους ἄνδρας, κοινῇ μὲν Ἀρκάσι καὶ Μεσσηνίοις ἀπὸ Λακεδαιμονίων ἀσφάλεια καὶ ῥαστώνη παρεσκευάσθη, κατ' ἰδίαν δὲ ταῖς αὐτῶν πατρίσι πολλὰ καὶ λυσιτελῆ συνεξηκολούθησεν».

Αἰσχίνης
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Πολυβίου δὲν θέλομεν βεβαίως ἐξαγάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι πάντες οἱ τότε μετὰ τοῦ Φιλίππου συμπράξαντες Ἕλληνες ἐπολιτεύθησαν οὕτως ἐξ ἀφιλοκερδοῦς ἐπιγνώσεως τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος. Κατὰ δυστυχίαν, ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐδωροδοκήθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπῆρχον καὶ ἄνδρες εἰλικρινῶς θεωροῦντες ὀλέθριον τὸν πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμον καὶ ἐν καθαρᾷ συνειδήσει καὶ ἕνεκα ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀληθῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων συνιστῶντες τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης. Τοιοῦτος ἦτο πρὸ πάντων ὁ Φωκίων. Ὁ Φωκίων ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν μετρίων πολιτῶν, υἱὸς ὢν δοιδυκοποιοῦ ἤτοι κατασκευαστοῦ ἰγδιοκοπάνων· καὶ ἐπειδὴ ἐγεννήθη περὶ τὸ 402 π.Χ. ἔτος, ἦτο 20 ἔτη πρεσβύτερος τοῦ Δημοσθένους. Πότε ἀκριβῶς ἀνεδείχθη κατὰ πρῶτον ἐπίσημος πολιτικὸς ἀνήρ, εἶναι ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι διέπρεψεν ἤδη ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Χαβρίου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 376 συγκροτηθεῖσαν περὶ Νάξον ναυμαχίαν, καὶ ὅτι, ζήσας 84 ἔτη, ἐξελέχθη πέντε καὶ τεσσαρακοντάκις εἰς τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα. Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἄξιος τῆς ἐπανειλημμένης ταύτης τιμῆς διὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ

καὶ τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν τοῦ χαρακτῆρος ἀκεραιότητα καὶ σωφροσύνην, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβη πολυθρύλητος, ὥστε ἐπεκλήθη ὁ ἀνὴρ «Φωκίων ὁ χρηστός». Ἐνῷ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα τὰ προτερήματα καθυπερτέρει λαμπρῶς τοῦ Δημοσθένους, δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἄμοιρος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον τέχνης, ἐπιμεληθεὶς τὰ περὶ αὐτὴν οὐ μόνον διὰ τῆς καλῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβεν ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοκράτην συνδιαλέξεων. Ἀλλὰ περιφρονῶν τὴν τοῦ δήμου κολακείαν καὶ θεωρῶν ματαίας τὰς πρὸς αὐτὸν πολυλογίας ἠγωνίζετο πάντοτε νὰ συντέμνῃ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δημηγορίαν, τοσοῦτον οὐδὲν ἧττον περὶ ταύτην εὐδοκιμῶν, ὥστε ἀπέβαινε φοβερὸς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Δημοσθένην, ὅστις βλέπων αὐτὸν ἀνιστάμενον ἵνα ὁμιλήσῃ συνήθιζε νὰ λέγῃ «ἡ τῶν ἐμῶν λόγων κοπὶς πάρεστι». Καὶ ἕτερος δὲ ῥήτωρ, φίλος μάλιστα τοῦ Δημοσθένους, ὁ Πολύευκτος, ἐντιμότατα διέκρινε τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν περὶ τοὺς λόγους ἀξίαν, εἰπὼν «ὅτι ῥήτωρ μὲν ἄριστος εἴη Δημοσθένης, εἰπεῖν δὲ δεινότατος ὁ Φωκίων». Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνήρ, στρατηγὸς ἔξοχος καὶ ῥήτωρ ἀξιόλογος καὶ ὁμολογουμένως ἀμέτοχος πάσης πονηρᾶς πρὸς τὸν Φίλιππον σχέσεως, προΐστατο ἐν τούτοις τῆς ἀντιπάλου τοῦ Δημοσθένους μερίδος, πρεσβεύων ὅτι δὲν συμφέρει ὁ πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμος. Ἐξ οὗ δῆλον ὅτι δὲν ἦσαν ὅλοι ἀργυρώνητοι ὅσοι κατενόουν τὴν ματαιότητα τῶν ὀνείρων τοῦ μεγάλου ῥήτορος καὶ τὸν ὄλεθρον ὃν ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἡ πόλις ἀναλαμβάνουσα τὸν κατὰ τῆς Μακεδονίας ἀγῶνα. Ὑπῆρχον δὲ ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνθρωποι ὑψηλότερον μετεωριζόμενοι καὶ ἀναφανδὸν πρεσβεύοντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαχύσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐκήρυξε τὸ πανελλήνιον τοῦτο δόγμα, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὸν πρὸς Φίλιππον λόγον αὐτοῦ (¹).

Τὸ πολιτικὸν ἄρα σύστημα τοῦ Δημοσθένους οὐ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη πλημμελές, ἀλλὰ κατεδικάζετο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀνδρῶν χρηστοτάτων καὶ πρακτικωτάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀμιμήτου ἐκείνου λόγου ἀρετή, ὥστε ὁ κόσμος δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε θαυμάζων τὴν πάλην, ἣν ἄνθρωπος εἷς ἀνέλαβε κατὰ τῆς εἱμαρμένης καὶ τῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταφανεστέρων αὐτῆς δογμάτων· τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μαγεία ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὰ πνεύματα ὁ πρῶτος ἑλληνισμός, ὥστε, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἀπέβη τὸ νέον στάδιον ὅπερ ἤνοιξεν εἰς τὸ ἔθνος

(¹) Ὁ Ἰσοκράτης μετὰ ζήλου ἀσυνήθους λαλῶν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς κοινὸν κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμον τὴν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ἡγεμονίαν ἀξιοῖ ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω.

Τοιαύτη ἡ ἔννοια σύμπαντος τοῦ περιφήμου «Πανηγυρικοῦ» (Πανηγ. § 27) «Καίτοι μελλούσης στρατείας ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ἔσεσθαι, τίνας χρὴ τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν; Οὐ τοὺς ἐν τῷ προτέρῳ (κατὰ τῶν βαρβάρων) πολέμῳ μάλιστα εὐδοκιμήσαντας, καὶ πολλάκις μὲν ἰδίᾳ προκινδυνεύσαντας, ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς τῶν ἀγώνων ἀριστείων ἀξιωθέντας; οὐ τοὺς τὴν ἑαυτῶν ἐκλιπόντας ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας;.. Πάντες ἂν ὁμολογήσειαν πλείστων ἀγαθῶν τὴν πόλιν ἡμῶν αἰτίαν γεγενῆσθαι καὶ δικαίως ἂν αὐτοῖς τὴν ἡγεμονίαν εἶναι». Ἐν τῷ πρὸς Φίλιππον λόγῳ παραινεῖ ἁπλῶς τούτῳ (παράγρ. 6) νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ ποιεῖν ὁμονοῆσαι τοὺς Ἕλληνας ἐν τῷ κατὰ τῶν βαρβάρων κοινῷ τῶν Ἑλλήνων πολέμῳ («προθεῖναι τῆς τε τῶν Ἑλλήνων ὁμονοίας καὶ τῆς ἐπὶ βαρβάρους στρατείας») ἐργαζόμενος ἰδίως ὑπὲρ τῆς μεταξὺ Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονίων καὶ Θηβαίων εἰρήνης καὶ ὁμονοίας καὶ στρέφων ἅπασαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ βαρβάρου. Ὁ Ἰσοκράτης μάλιστα κατακρίνει καὶ σκώπτει ἐκείνους τῶν συμβούλων τοῦ βασιλέως οἵτινες ὑπέβαλον αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἀρχῆς.

ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, πολλοί, πολλοὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν πείθονται ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε τροπολογία τις τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἐπιμένουσι θεωροῦντες τὸν ἑλληνισμόν, τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν, ἐκπνεύσαντα εἰς τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ πεδίον τῆς μάχης, καὶ ἐπιμένουσιν ἀνακηρύττοντες τὸν Δημοσθένην οὐ μόνον ὡς τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν τελευταῖον τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχον (¹). Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τὰ ἐννοοῦσι βεβαίως καὶ αἱ παροῦσαι ἑλληνικαὶ γενεαί, ἀλλ' ὡς γενεαὶ ἑλληνικαί, ὡς ἔχουσαι βαθυτάτην τὴν συνείδησιν ὅτι διὰ τοῦ ἐπελθόντος ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας παρεσκευάσθη ὁ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξελληνισμός, καὶ ὅτι διὰ τοῦ χριστιανικοῦ ἰδίως ἑλληνισμοῦ διεσώθη πρὸ πάντων τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο ἔθνος, τοῦ ὁποίου αἱ γενεαὶ αὗται φέρουσι τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν, καὶ τὰς πεποιθήσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ τὰς τύχας εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀντιτάξωσιν εἰς τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, ὅσον εὐγενῆ καὶ ἂν εἶναι, τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπὶ δισχίλια ἔτη ἀνακηρυττομένην ἀλήθειαν, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν ἐθανάτωσε τὸν ἑλληνισμόν, ἁπλῶς δὲ μεταπλάσασα αὐτὸν εἰς νέον ἐκάλεσε βίον (²). Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰ πράγματα.

Ὁ πρῶτος τοῦ Δημοσθένους Φιλιππικός, ὅσον λαμπρὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ τέχνη αὐτοῦ, ὅσον δυσκαταγώνιστα τὰ ἐπιχειρήματα, δὲν ἴσχυσε νὰ πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀναλάβωσι τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς περιστολὴν τοῦ Φιλίππου ἀγῶνας. Μόλις μετὰ παρέλευσιν ἱκανῶν μηνῶν ἐξέπεμψαν εἰς τὴν Χερσόνησον τὸν μισθοφοριακὸν ἡγεμόνα Χαρίδημον μετὰ δέκα κακῶς ὡπλισμένων τριήρων καὶ πέντε μόνον ταλάντων εἰς χρήματα· ὁποία διαφορὰ πρὸς τοὺς μεγάλους στόλους οὓς πρὸ ἑπτὰ μόλις δεκαετηρίδων ἐξέπεμπεν ἡ πόλις ἀφ' ἑνὸς εἰς Σικελίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας παράλια! Τῆς δὲ παρούσης αὐτῆς ἀδρανείας καὶ ἀσθενείας ἔμελλε καθ' ἑκάστην ἤδη νὰ παρέχῃ νέα δείγματα. Οἱ Ὀλύνθιοι, λαβόντες ἄλλοτε παρὰ Φιλίππου τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας τινὰς κτήσεις, διετέλεσαν ἐφ' ἱκανὸν φίλοι αὐτοῦ καὶ σύμμαχοι· ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, θεωροῦντες ὅτι δυσκόλως θέλουσι διαφύγει τὴν τύχην ὅλων τῶν πέριξ χωρῶν, ἀπεφάσισαν νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον καὶ περιῆλθον εἰς ἐχθροπραξίας πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἐγκαίρως καὶ δεόντως ἤρχοντο εἰς ἐπικουρίαν τῆς πό-

(¹) Οὐχὶ τοῦ *Ἑλληνισμοῦ* ἀλλὰ τοῦ συστήματος τῆς ἐν πολιτείᾳ τῶν αὐτονόμων πόλεων πολιτικῆς ὑπάρξεως καὶ βίου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθόν. Ὁ Δημοσθένης ἀντέστη σφόδρα εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν εἰς τὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἀνάμιξιν αὐτῆς, θεωρῶν τὸ τοιοῦτο δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' οὔτε ὁ Φίλιππος οὔτε ὁ Ἀλέξανδρος οὔτε οἱ διάδοχοι αὐτῶν κατέλυσαν οὐδὲ ἠδύναντο νὰ καταλύσωσι τὸ σύστημα τῶν αὐτονόμων πόλεων, ὅπερ διετηρήθη μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐπέζησε δὲ ἐν μέρει καὶ ταύτῃ ἐπὶ χρόνον ἱκανῶς μακρόν. Ἅπασα ἡ μεγάλη καὶ κραταιὰ τῶν Μακεδόνων ἀρχὴ καὶ κοσμοκρατορία ἐλαχίστην ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶχεν ἐπίδρασιν πολιτικὴν ἢ ἠθικὴν ἐπὶ τὸν βίον τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ὑπῆρξε μεγάλη ἐπὶ τὸν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος πολιτικὸν κόσμον καὶ τοῦτο ὄχι τοσοῦτο διὰ τῶν ὅπλων τῶν μακεδονικῶν ὅσον διὰ τῆς βοηθείᾳ τῶν μακεδονικῶν ὅπλων καὶ κατακτήσεων διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν.

(²) Ὀρθότερον καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἐδημιούργησε νέον ἑλληνικὸν βίον, νέον παγκόσμιον Ἑλληνισμὸν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, οὗτινος ψυχὴ καὶ πνεῦμα ἐδημιουργήθη ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ παγκοσμίῳ πνευματικῷ βίῳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῷ τραφέντι καὶ αὐξηθέντι ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κατὰ τὴν περίοδον τῆς μετὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους μεγίστης αὐτῆς ἀκμῆς.

λεως ἐκείνης, ἴσως διέσῳζε τὴν αὐτονομίαν. Ἀλλ' εἰς μάτην ἐλάλησεν αὖθις ὁ Δημοσθένης· εἰς μάτην ἐξεφώνησε τοὺς τρεῖς λαμπροὺς ἐκείνους λόγους τοὺς ἰδίως «Ὀλυνθιακοὺς» ὀνομαζομένους. Ὁ Φίλιππος ἐπεχείρησε τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυνθίων ἐν ἔτει 530· μόλις δὲ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος καὶ τὸ 348 ἐξεπέμφθησαν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ναυτικαί τινες καὶ πεζικαὶ δυνάμεις, αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριήρων καὶ τῶν στρατιωτῶν παντελῶς λόγου ἀνάξιαι, ἀλλ' εἴτε διότι βραδέως ἐπῆλθον εἴτε διότι ἦσαν κακῶς συγκεκροτημέναι οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως, ἥτις ἐν ἀρχῇ τοῦ 347 ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Φιλίππου, τοῦ κυριεύσαντος τότε καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις, 32 τὸν ἀριθμόν.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ ἐμβάλῃ καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Εἴδομεν ὅτι τέταρτος τῶν Φωκέων στρατηγὸς ἀνηγορεύθη ὁ Φάλαικος· κατηγορηθεὶς ὅτι ἔκλεψε πολλὰ τῶν ἱερῶν χρημάτων, ἔγινεν οὗτος ἔκπτωτος τῆς ἀρχῆς καὶ προεχειρίσθησαν ἀντ' αὐτοῦ τρεῖς στρατηγοί, ὁ Δεινοκράτης, ὁ Καλλίας καὶ ὁ Σωφάνης, οἵτινες εἰσβαλόντες ἐκ νέου εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ πολιορκήσαντες τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Κορώνειαν ἐβίασαν τοὺς ἀμηχανήσαντας Θηβαίους νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ὅθεν ἐπέρχεται ἤδη ὁ Φίλιππος μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὴν Φωκίδα, διότι, κατὰ τὴν συνήθειαν, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐφρόντισαν νὰ δράμωσιν ἐγκαίρως εἰς ἐπικουρίαν τῶν Φωκέων. Τούτων ἐστρατήγει πάλιν ὁ Φάλαικος, ἀνακληθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἀρχήν· ἀλλ' οὗτος θεωρῶν ἑαυτὸν μὴ ἀξιόμαχον, ἀνεχώρησεν ὑπόσπονδος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐγκαταλιπὼν τὴν πατρίδα εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσεν ἀμέσως τὸ τῶν ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐξέδοτο δύο σπουδαιοτάτας ἀποφάσεις. Πρῶτον ὅτι ὅλαι αἱ φωκικαὶ πόλεις, πλὴν τῶν Ἀβῶν, αἵτινες δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι κατασκαφῆ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῶν ὑποχρεωθῆ νὰ μετοικήσωσιν εἰς κώμας μὴ ἐχούσας πλείονας τῶν πεντήκοντα οἰκιῶν, καί, ἐργαζόμενοι τὴν χώραν, θέλουσι φέρει κατ' ἐνιαυτὸν τῷ θεῷ φόρον τάλαντα ἑξήκοντα, μέχρις οὗ ἐκτίσωμεν ἅπαν τὸ ποσὸν τῶν ληστευθέντων χρημάτων· οἱ δὲ φυγάδες θέλουσι θεωρηθῆ ἁπανταχοῦ ὡς ἐναγεῖς. Δεύτερον ὅτι αἱ δύο ψῆφοι τὰς ὁποίας οἱ Φωκεῖς εἶχον ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, οἵτινες θέλουσι τοῦ λοιποῦ ἡγεῖσθαι καὶ τῶν Πυθίων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν.

Τοιουτοτρόπως ἐν ἔτει 346 ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐτιμώρησε μὲν τὴν ἱεροσυλίαν τῶν Φωκέων, ἐγένετο δὲ κύριος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ δεχθῶσι τὰ γενόμενα· ὁ δὲ Φίλιππος, μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκων τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος ἐκτέλεσιν. Καὶ ἐξαπλῶν τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ βραχίονας πρὸς μεσημβρίαν ἅμα καὶ πρὸς βορρᾶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνισχύετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, προστατεύσας ἐν ἔτει 344 τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς Ἀρκάδας καὶ τοὺς Ἀργείους κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπιθέσεων τῶν Σπαρτιατῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θρᾴκης, ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 341 τὴν πολιορκίαν τῆς Περίνθου καὶ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν πάλιν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῶν δύο τούτων πιεζομένων πόλεων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ οἱ Χῖοι, καὶ οἱ Κῷοι, καὶ οἱ Ρόδιοι. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ πράττωσι μηδὲν ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ προσηκόντως· διότι ἀπέστειλαν εἰς τοὺς συμμάχους τὸν Χάρητα στρατηγόν, ὅστις ἦτο ἀπὸ

τῶν προτέρων ἐκστρατειῶν τοσοῦτον ἐπὶ κακοηθείᾳ διαβεβοημένος, ὥστε δὲν ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν πόλεων καὶ ἐπλανᾶτο τῇδε κἀκεῖσε καταφρονούμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ δὲ δῆμος μετενόει ἤδη διότι ἔπεμψε βοήθειαν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Πέρινθον καὶ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ὅτε παρελθὼν εἰς μέσον ὁ Φωκίων ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἀτιμίας ταύτης. Ὁ Φωκίων ἀπέτρεπε μέν, ὡς προείπομεν, συνήθως τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ πολέμου, οὐδέποτε ὅμως ἠρνήθη νὰ προκινδυνεύσῃ τῆς πόλεως, ἅπαξ τοῦ πολέμου ψηφισθέντος, ὁμοιάζων κατὰ τοῦτο, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, τὸν καλὸν κἀγαθὸν Νικίαν· ὅθεν ἀναστὰς ἤδη εἶπεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀργίζωνται κατὰ τῶν ἀπιστούντων συμμάχων, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἀπιστουμένων στρατηγῶν· «διότι οὗτοι κατήντησαν ὑμᾶς μισητοὺς καὶ εἰς αὐτοὺς ἐκείνους οἵτινες δὲν δύνανται νὰ σωθῶσιν ἄνευ ὑμῶν». Καὶ ὁ δῆμος μεταπεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τούτων ἐξαπέστειλεν αὐτὸν τὸν Φωκίωνα εἰς βοήθειαν τῶν Βυζαντίων, ὅστις γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τούτων ἠνάγκασε τὸν Φίλιππον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῆς Περίνθου. Ἐπειδὴ δὲ παρεκτὸς τῶν Ροδίων, τῶν Κῴων καὶ τῶν Χίων συνέδραμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὁ τῆς Περσίας βασιλεύς, ὁ Φίλιππος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ παραιτήσῃ ἐπί τινα χρόνον τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ καὶ συνωμολόγησε τῷ 339 πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας εἰρήνην, εἰδὼς κάλλιστα ὅτι, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Ἑλλάδι, μετ' οὐ πολὺ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὴν ἐπιτηδειοτέραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ.

Συνεργὸν πρόθυμον εἰς τοῦτο παρέσχε τῳόντι μετ' ὀλίγον ἑαυτὸν ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης ὅστις, ἐνθυμηθεὶς αἴφνης ὅτι οἱ Λοκροὶ τῆς Ἀμφίσσης ἐγεώργησαν ἱεράν τινα γῆν τῶν Δελφῶν, προεκάλεσε τὴν ἕνεκα τούτου καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινε πολλὴ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως βραδύτης, ἀναλαμβάνει αὐτήν, κατ' ἐντολὴν τῶν ἀμφικτυόνων, ὁ Φίλιππος· καὶ ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ 30.000 πεζῶν καὶ 2.000 ἱππέων. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς κινήσεις ταχύτης τοῦ ἀνδρός, ὥστε εἶχεν ἤδη κυριεύσει τὴν Ἄμφισσαν καὶ καταλάβει τὴν ἐν Φωκίδι Ἐλάτειαν, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Δημοσθένους, ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσι κοινὴν συμμαχίαν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Φωκίων ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου [1]· οἱ Ἀθηναῖοι ἡτοιμάσθησαν τάχιστα πρὸς πόλεμον, ὁ δὲ Δημοσθένης, δραμὼν αὐτὸς εἰς Θήβας, ἔπεισε καὶ ταύτην τὴν πόλιν νὰ συμπράξῃ. Εἰς τὰς δύο ταύτας πολιτείας προσετέθησαν ἄλλαι τινὲς μικρότεραι, ἀθροισθείσης δὲ τῆς ὅλης δυνάμεως ἀντιπαρετάχθησαν οἱ δύο στρατοὶ εἰς Χαιρώνειαν τῆς Βοιωτίας τῇ 3 Αὐγούστου 338. Οἱ περὶ τοὺς Ἀθηναίους ἦσαν πλειότεροι τῶν περὶ τὸν Φίλιππον· ἀλλ' ὁ μακεδονικὸς στρατὸς εἶχε λάβει τοσαύτην ὑπεροχὴν διὰ τὴν ἐξαίρετον τακτικὴν τοῦ Φιλίππου τέχνην καὶ τὰς ἀδιαλείπτους αὐτοῦ στρατείας, ὥστε οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, καίπερ γενναίως ἀγωνι-

[1] Διὰ τῆς συνετῆς καὶ σώφρονος αὐτοῦ πολιτείας ἐν ὀλιγίσταις λέξεσιν ἐκφραζομένης «ἢ τοῖς ὅπλοις κρατεῖν ἢ τοῖς κρατοῦσι φίλους εἶναι». Πάντως ὑπερβολικὴ ἡ τοῦ Γρῶτε γνώμη περὶ Δημοσθένους ὡς πανελληνίου ἀνδρὸς κατ' ἔννοιαν ὑψίστην, ὑπερτέρου τοῦ Περικλέους, διεξάγοντος τὸν κατὰ τοῦ Φιλίππου πόλεμον ὡς «κατὰ νέου Ξέρξου». Τοιαύτη πανελλήνιος ἰδιότης τοῦ ἀνδρὸς πρέπει νὰ συγκερασθῇ, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτοῦ «συμφέρει τῇ πόλει (ταῖς Ἀθήναις) καὶ Λακεδαιμονίοις ἀσθενεῖς εἶναι τοὺς Θηβαίους τούτους» καὶ «συμφέρει τῇ πόλει μήτε Θηβαίους μήτε Λακεδαιμονίους ἰσχύειν, ἀλλὰ τοῖς μὲν (Θηβαίοις) Φωκέας ἀντιπάλους εἶναι τοῖς δὲ Λακεδαιμονίοις ἄλλους», ἀλλ' εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο γνήσιος μὲν Ἀθηναῖος καὶ Παναθήναιος ἐν Ἑλλάδι, Πανελλήνιος δὲ ἀπέναντι τῆς μακεδονικῆς ἐπικρατήσεως, μὴ προβαίνων μέχρι Πανελληνισμοῦ μετὰ Μακεδόνων ἡνωμένων ἀπέναντι τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὅν, ὥσπερ οἱ Θηβαῖοι, ἐθεώρει φυσικὸν σύμμαχον τῶν αὐτονόμων ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἀπέναντι τῆς λακεδαιμονικῆς ἐπικρατήσεως.

σθέντες, ἡττήθησαν ὑπ' ἐλαττόνων. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ ἱερὸς τῶν Θηβαίων λόχος στοιχηδόν, ὅπως ὄρθιος ὢν ἠγωνίσθη, μηδενὸς τῶν τριακοσίων ἐκείνων μηδ' ὁπωσοῦν ὑποχωρήσαντος. Κύριος τῆς νίκης αἴτιος ἐγένετο ὁ τοῦ Φιλίππου υἱὸς Ἀλέξανδρος, ὅστις κατατροπώσας τοὺς Θηβαίους κατὰ τῶν ὁποίων παρετάχθη ἐβίασεν οὕτω καὶ τοὺς κατ' ἀρχὰς πλεονεκτήσαντας στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων Χάρητα καὶ Λυσικλέα νὰ τραπῶσι μετὰ τῶν ἄλλων εἰς φυγήν· εἷς δὲ τῶν οὕτως ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διασωθέντων ἦτο καὶ ὁ Δημοσθένης.

Διὰ τῆς μεγάλης ταύτης ἐν Χαιρωνείᾳ νίκης ὁ Φίλιππος κατέστη κύριος ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος· καὶ τὰς μὲν Θήβας, αἵτινες, πρότερον σύμμαχοι αὐτοῦ διατελέσασαι, ἔστρεψαν αἴφνης τὰ ὅπλα κατ' αὐτοῦ, ἐτιμώρησεν αὐστηρῶς, θανατώσας μὲν ἢ ἐξορίσας τοὺς πρωταιτίους τοῦ τοιούτου πολιτεύματος, διοργανώσας δὲ κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἐμβαλὼν ἰδίαν φρουρὰν εἰς τὴν Καδμείαν. Πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅμως συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπιεικῆ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτοι δὲν ἐδίσταζαν ἤδη πρὸς τοῖς ἄλλοις ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος (1). Ἐν γένει δὲ ὁ Φίλιππος προσηνέχθη πράως πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀπολύσας ἄνευ λύτρων τοὺς ἐν Χαιρωνείᾳ αἰχμαλώτους καὶ ἐπιτρέψας τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων αἵτινες ἅπασαι ἐφάνησαν πρόθυμοι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ (2). Ἐν Πελοποννήσῳ μόνη ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποταχθῇ· καὶ ἐνέβαλε μὲν ὁ Φίλιππος μέχρι τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐταπείνωσεν αὖθις πολυειδῶς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐντελῆ αὐτῶν χείρωσιν, σπεύδων πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλεύματος. Τῳόντι ὁ Φίλιππος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν κατὰ πόλεις γενομένην ἀναγνώρισιν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ· ἤθελε νὰ κυρώσῃ αὐτὴν καὶ διὰ πανηγυρικῆς ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους πράξεως. Ὅθεν συνεκάλεσε κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον εἰς Κόρινθον· καὶ παραστὰς ἐνταῦθα καὶ κηρύξας ὅτι μελετᾷ νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἵνα ἐλευθερώσῃ μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφούς, ἐκδικήσῃ δὲ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου, ἀνηγορεύθη ἐπὶ τούτῳ παμψηφεὶ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Μία μόνη ψῆφος ἔλειπεν ἀπὸ τῆς πράξεως ταύτης, ἡ ψῆφος τῆς πεισματώδους Σπάρτης· ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη εἶχε καταντήσει τοσοῦτο σμικρὰ καὶ ἀσθενής, ὥστε ὁ Φίλιππος ἠδυνήθη ἀκινδύνως νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῆς. Καὶ οὕτως ἐκυρώθη ἡ ἕνωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, δι' ἧς ἔμελλε νὰ πράξῃ τὰ θαυμαστότατα τῶν μεγαλουργημάτων.

Ὁ ἐν Χαιρωνείᾳ στηθεὶς ὑπὸ τῶν Θηβαίων λέων

(1) Οὐχὶ *ἡγεμόνα* τῆς Ἑλλάδος *ἀλλὰ στρατηγὸν αὐτοκράτορα* τῶν Ἑλλήνων εἴτε στρατιωτικὸν ἡγεμόνα ἐν τῷ κατὰ τῶν βαρβάρων πολέμῳ.

(2) Τὴν ἀρχιστρατηγίαν αὐτοῦ ἐν τῷ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμῳ, ἐμμέσως δὲ καὶ λεληθότως τὸ πολιτικὸν κῦρος αὐτοῦ· οὐχὶ ἡγεμονίαν πολιτικὴν ἐπίσημον.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ[1]
ΤΟΥ
ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΑΙ ΜΑΛΛΟΝ ΑΞΙΟΛΟΓΟΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ
ΠΕΡΙ
ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

---

(1) Τὸ παράρτημα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ οὐσιῶδες μέρος καὶ κεφάλαιον τῆς ἐν τῷ α΄ τόμῳ διαλαμβανομένης ἱστορίας. Ἀλλ' ὁ ἀοίδιμος συγγραφεύς, καταληφθεὶς ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὰ αὐτῷ γνωστὰ γενόμενα τότε εὑρήματα τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἐρευνῶν, προέβη ἐξ ὑπογυίου εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ παραρτήματος, ὅπερ νῦν ἄθικτον (ἕνεκα τοῦ πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ σεβασμοῦ) παραθέτομεν ἐνταῦθα διασαφοῦντες μόνον ἐν ὑποσημειώσεσιν ἔνια τῶν γραφομένων.

Π.Κ.

Ὁ Ὀδυσσεὺς παραδίδων εἰς τὸν Νεοπτόλεμον τὰ ὅπλα τοῦ πατρός του Ἀχιλλέως
('Εξ ἀγγείων τοῦ καλλιτέχνου Δούριος, 490 π.Χ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. ΕΠΟΙΚΟΙ ΕΞ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Ἐν μέσῃ Ἀσίᾳ, ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ᾤκουν ποτὲ αἱ ἄρισται τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φυλαί, αἵτινες ἐξορμήσασαι ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τούτων ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου.

Αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον μὲν τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰς αὐτὰς παραδόσεις, ἀλλ' ὡμίλουν δύο γλώσσας διαφόρους κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὀργάνωσιν. Τὰ δὲ μετὰ τὴν μετοικεσίαν παραχθέντα πολυάριθμα ἰδιώματα ἀνάγουσιν ἅπαντα ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν τὴν ἀρχὴν ἢ εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην τῶν δύο πρωτοπλάστων γλωσσῶν. Ἐντεῦθεν τὰ παντοῖα ἔθνη τὰ λαλήσαντα τὰ διάφορα ταῦτα ἰδιώματα διεκρίθησαν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἰς δύο κεφαλαιώδεις φυλάς· τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους. Οἱ Σημῖται ὠνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ Γραφῇ Σήμ, λογισθέντος κατὰ

συνθήκην ἀρχηγέτου αὐτῶν. Τῶν δὲ Ἀρίων τὸ ὄνομα ἔχει ἱστορικωτέρας ῥίζας. Καθ' Ἡρόδοτον, εἷς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν κλάδων, οἱ Μῆδοι, ἐκαλοῦντο ὑπὸ πάντων ἔκπαλαι Ἄριοι, καὶ ἓν τῶν Βακτρίων ἐθνῶν, αὐτὸ τοῦτο τῶν Ἀρίων ἔφερε τὸ ὄνομα. Αὕτη δὲ ἡ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας μαρτυρία συνᾴδει τῇ προσηγορίᾳ Airyanem-Vâedjô, ἤτοι κατοικία τῶν Ἀρίων, ἣν αὐτοὶ οἱ Μῆδοι ἀπέδιδον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις, καὶ πρὸς ἕτερον ὄνομα Aryavarta, συνεντευκτήριον τῶν Ἀρίων, δι' οὗ οἱ Ἰνδοὶ ἐδήλουν τὴν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν Ἰνδικήν [1]. Τὰ σημιτικὰ ἰδιώματα, πρὸ καιροῦ ὄντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωστά, συνεπληρώθησαν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱερογλυφικῆς καὶ τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, ὥστε νῦν ὑπάρχει ἀποδεδειγμένη ἡ οἰκειότης τῶν Χαλδαίων, τῶν Σύρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Φοινίκων, τῶν Ἑβραίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Αἰθιόπων, ὧν αἱ γλῶσσαι φαίνονται χυθεῖσαι εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν. Ἡ δὲ συγγένεια τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων δὲν ἀπεκαλύφθη εἰμὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον ἡ ἀρχαία τῆς Ἰνδικῆς γλῶσσα, ἡ σανσκριτική. Ἔκτοτε, διὰ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ γλῶσσαι τῶν Βραχμάνων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Λατίνων, τῶν Κελτῶν, τῶν Τευτόνων καὶ τῶν Σλαύων εἶναι γλῶσσαι ἀδελφαί, αἵτινες, καίτοι ἀπ' αἰῶνος διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς γῆς, σῴζουσι τὰ αὐτὰ ῥιζικὰ γράμματα καί, εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὴν αὐτὴν γραμματικήν.

Αἱ Ἀριαναί, Σημιτικαὶ καὶ Χαμιτικαὶ γλῶσσαι

Αἱ φυλαὶ λοιπὸν αὗται, Σημῖται καὶ Ἄριοι, ἀπὸ ἑνὸς σημείου ὁρμώμεναι, ἐτράπησαν πρὸς δυσμάς· πρῶτοι οἱ Σημῖται, οἱ πρὸ τῶν Ἀρίων πολιτισθέντες, καὶ μετὰ τούτους οἱ πρὸς δυσμὰς χωρήσαντες Ἄριοι, διότι τελευταῖοι Ἀρίων ἀποδημήσαντες λογίζονται οἱ πρὸς μεσημβρίαν τραπέντες Ἰράνιοι καὶ Ἰνδοί. Ἀλλὰ πῶς, ἐνῷ εἶχον τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, παραδόσεις καὶ οἰκήσεις, δύο ἑτερονόμους ἐλάλησαν γλώσ-

(1) Θέλει νὰ εἴπῃ ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς πάλαι ποτὲ ἐν τῇ μέσῃ Ἀσίᾳ τὸ πρῶτον ἐμφανίσεως καὶ αὐτόθι οἰκήσεως τῶν δημιουργῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας σημιτικῶν καὶ ἀρίων λαῶν. Ἀλλ' αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι σήμερον θεωρίαι ἀπηρχαιωμέναι· ἡ μέση Ἀσία, τὸ ὀροπέδιον Παμὶρ (ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς) δὲν θεωρεῖται νῦν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἔχον σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

σας, πότε ἤρξατο ἡ μετοικεσία αὐτῶν, διὰ τίνων διῆλθε περιπετειῶν, διατὶ οἱ Σημῖται οὐδόλως πανδημεὶ ἐν Εὐρώπῃ κατεστάθησαν, οὐδ' οἱ Ἄριοι ἐν Ἀφρικῇ, περὶ πάντων τούτων οὐδὲν γνωρίζομεν. Μετὰ παρέλευσιν αἰώνων μὴ δυναμένων νὰ ἀριθμηθῶσιν αἱ δύο φυλαὶ ἀναφαίνονται κατέχουσαι νέας χώρας, διῃρημέναι εἰς πολλὰ καὶ πολυώνυμα ἔθνη, λαλοῦσαι ποικιλώτατα ἰδιώματα καὶ ἀγωνιζόμεναι ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τρόπους, τὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως ἀγῶνα. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον εὑρίσκομεν ἐγκαθιδρυμένας εἰς τὴν βορειοδυτικὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Εὐρώπης χερσόνησον καὶ εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κειμένην Ἰταλικήν, τὰς φυλὰς αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν ἑλληνολατινικὸν κλάδον τῶν Ἀρίων.

Οἱ Κελτοί, οἱ Τεύτονες καὶ οἱ Σλαῦοι ἐπελθόντες εἰς τὰς ἀρκτικάς, μέσας καὶ δυτικωτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, εὗρον αὐτὰς προκατεχομένας ὑπὸ Τουρανίων, ὧν ἀρχικὴ κοιτὶς ὑπῆρξε, κατά τινα παράδοσιν, μία τῶν κοιλάδων τοῦ ὄρους Ἀλτάϊ. Ἡ τουρανικὴ φυλὴ εἶναι κρᾶμα τῆς λευκῆς καὶ τῆς κιτρίνης φυλῆς, ἐπ' ἄπειρον τροπολογούμενον μέχρι τοῦ τελειοτάτου τύπου τοῦ Εὐρωπαίου καὶ τοῦ τελειοτάτου τύπου τῶν Σινῶν. Τὰ δὲ ἰδιώματα ὅσα λαλοῦσι τὰ διάφορα τῆς φυλῆς ταύτης ἔθνη ἔχουσι μὲν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν, ὅλως δὲ διαφέρουσι τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτῶν. Τῶν παναρχαίων Τουρανίων λείψανα σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν Εὐρώπῃ (¹) οἱ Λάπωνες, οἱ Φίννοι καὶ οἱ Βάσκοι. Ὡσαύτως οἱ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν κατασταθέντες Ἄριοι εὗρον αὐτόθι οἰκοῦντα τουρανικὰ καὶ σημιτικὰ ἔθνη (²). Ἀλλ' ἴχνη τοιούτων ἐθνῶν γλωσσικὰ ἢ ἄλλα δὲν ἐπιστώθησαν ἔτι ἀποχρώντως οὔτε ἐν Ἰταλίᾳ οὔτε ἐν Ἑλλάδι· οἱ Ἄριοι λοιπὸν ἐγένοντο, ἂν ὄχι οἱ πρῶτοι ἀπολύτως, τοὐλάχιστον οἱ πρῶτοι ἀμφοτέρων τῶν χερσονήσων κάτοικοι, ὧν εἶναι γνωστὴ ἡ καταγωγή.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι ὡς ἐκ τῆς γλώσσης ἣν ἐλάλουν τὰ ἔθνη ὅσα κατῴκουν πρὸς μεσημβρίαν τῶν Κεραυνίων ὀρέων καὶ τοῦ Ὀλύμπου εἷλκον ἀναμφισβητήτως τὸ γένος ἐξ Ἀρίων. Ἂν δὲ τῆς λαλιᾶς τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὰς πρὸς βορρᾶν τῶν ὀρέων ἐκείνων χώρας δὲν περιεσώθησαν λείψανα ἱκανά, ἕτερα γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ ἔθνη ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς τοὺς Ἀρίους. Αἱ παλαιόταται ἀφορμαὶ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ μουσικῆς ἀδιαλείπτως καὶ ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Θρᾳκῶν συνδέονται. Θηβαῖοι, Κορίνθιοι, Ἀργεῖοι, πολλὴν ἀναφέρονται ἔχοντες ἀνέκαθεν οἰκειότητα πρὸς Ἰλλυριούς τε καὶ Μακεδόνας. Ὁ Κάδμος Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἐγχέλεας παραγίνεται καὶ βασιλεύει Ἰλλυριῶν καὶ παῖς αὐτῷ Ἰλλύριος γίνεται. Καὶ βραδύτερον ἐπὶ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέους οἱ Καδμεῖοι εξαναστάντες ὑπ' Ἀργείων

(¹) Ὅτι ἡ Εὐρώπη πᾶσα ᾠκεῖτο ὑπὸ τουρανικῶν λαῶν πρὶν καταληφθῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἀρίων εἶναι ὑπόθεσις λίαν παράτολμος καὶ οὐχὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν πορισμάτων ἀσφαλῶν στηριζομένη. Κατ' ἀσφαλῆ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης, τουρανικοί, ἀκριβέστερον δὲ οὐραλαλταϊκοὶ λαοὶ ᾤκουν ἐν τῇ νῦν εὐρωπαϊκῇ Ρωσίᾳ (ὅπου καὶ νῦν οἰκοῦσιν ἱκαναὶ φυλαὶ τοιαύτης καταγωγῆς), ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν Σκανδυναυΐᾳ, ἀφ' ἧς κατὰ μικρὸν σχεδὸν ἐξέλιπον.

(²) Καὶ ταῦτα εἶναι λίαν ἐπισφαλῆ. Μόνον ἐν τῷ ἀρμενικῷ ὀροπεδίῳ καὶ ἐν ταῖς κοιλάσι τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου φαίνονται σαφῆ ἴχνη τουρανικῶν λαῶν. Σημιτικὰ δὲ ἔθνη ἐν μ. Ἀσίᾳ δὲν ὑπῆρχον. Τὰ λεγόμενα περὶ σημιτικῆς καταγωγῆς λαῶν τινων μικρασιανῶν (ἰδίως Λυδῶν, Καρῶν, Μυσῶν) ἐλέγχονται πάντη πάντως πλημμελῆ. Μόνον ἐπιδράσεώς τινος σημιτικῆς διὰ τῶν Φοινίκων τελεσθείσης εἰς τὰς δυτικὰς καὶ τὰς νοτίας παραλίας χερσονήσων καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον φαίνονται ἴχνη ἐνιαχοῦ.

ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς τοὺς Ἐγχέλεας. Παρομοίως, οἱ τρεῖς Τημενίδαι, οἱ ἐξ Ἄργους φυγόντες, ἀπῆλθον κατ' ἀρχὰς εἰς Ἰλλυριούς· ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Μακεδονίαν, ὅπου ἵδρυσαν τὸν βασίλειον ἐκεῖνον οἶκον τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς πᾶσα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀνεκήρυττεν ἐν Ὀλυμπίᾳ γνήσιον ἑλληνικόν (1) Καὶ οἱ Λυγκησταὶ δὲ ὑπ' Ἀρραβαίῳ ἐγένοντο, τοῦ Βακχιαδῶν γένους ὄντι, κατὰ τὸν Στράβωνα. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον, ἡ φυλὴ ἥτις, μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀπετέλεσε τὸ ἥμισυ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ δωρικὴ φυλή, καλεῖται ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἔθνος μακεδονικόν. Πλὴν τούτου τὰ πρὸς δυσμάς τε καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου ἔθνη ἦσαν τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα, ἡ δὲ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχέγονος πρὸς τοὺς Ἀρίους συγγένεια εἶναι ἀποδεδειγμένη ἔκ τε τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων μνημείων τοῦ βίου αὐτῶν. Ἐπὶ πᾶσι τὴν οἰκειότητα τῶν φυλῶν ὅσαι ᾤκουν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου μαρτυρεῖ ἡ εὐκολία μεθ' ἧς αἱ πρῶται ἐξελληνίζοντο ἅμα ἐρχόμεναι εἰς συνεχῆ τινα πρὸς τοὺς νοτιωτέρους συνάφειαν.

Τὰ ἔθνη ὅσα ᾤκουν εἰς τὰς ἀπὸ Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὀρέων μέχρι Ταινάρου χώρας καὶ εἰς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν κειμένας νήσους ἐκλήθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος Ἕλληνες. Εἰς δὲ τὰ ἀρχαιότατα περισωθέντα μνημεῖα τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἤτοι τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν, ὀνομάζονται, περὶ τὸ χιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ, Ἀργεῖοι, Δαναοί (2), Ἀχαιοί, καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα ὀνόματα φέρουσιν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ αἰγυπτιακῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἀνατρέχουσιν εἰς χρόνους πολὺ παλαιοτέρους. Ὑπάρχουσιν ὅμως δύο ἕτεραι προσηγορίαι, *Γραικοί* (3) καὶ Πέλασγοί, ἐξ ὧν τῆς μὲν πρώτης

---

(1) Ἀκριβέστερον ἡ Ἡροδότειος *παράδοσις* ἔχει ὧδε: *καθ'* Ἡρόδοτον τὸ φῦλον ἢ ἔθνος τὸ ἑλληνικόν, τὸ ἰδιαιτέρως δηλονότι ὡς φυλὴ καὶ ὡς ἔθνος (ἔθνος κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησι σημασίαν τοῦ ὀνόματος τὴν μὴ ἀπομακρυνομένην ἀπὸ τῆς σημασίας τῆς φυλῆς) *ἑλληνικὸν* καλούμενον καὶ τοπικῶς περιωρισμένον καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ *πελασγικὸν* ἢ *ἰωνικόν*, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ περὶ τὴν Πίνδον καὶ τὸν Ὄλυμπον οἰκήσει ἐκαλεῖτο *μακεδνόν*· ἔπειτα ἐν Πελοποννήσῳ ὠναμάσθη δωρικόν. Ἡ λέξις *Μακεδνός*, ὅπερ ὡς προσηγορικὸν ὄνομα σημαίνει ἐκτεταμένος, ἐπιμήκης, ἐκτενής, μετέστη εἰς ὄνομα φυλῆς «πολυπλανήτου», ὡς λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Ἡρόδοτος (Α' 59), ἀκριβῶς διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ περιπλανήσεις ἀπὸ Πίνδου καὶ Ὀλύμπου μέχρι Ταϋγέτου. Ἀλλ' ὅπως ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τὴν κυριολεκτικὴν προσηγορικὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος καὶ τὴν τούτου εἰς ὄνομα φυλετικὸν μετάστασιν ἀναντίρρητον εἶναι ὅτι τὸ *Μακεδνός* εἶναι ὄνομα φυλετικόν, εἶναι αὐτὸ τὸ Μακεδών, εἰ καὶ παρ' Ἡροδότῳ (Η' 48) Μακεδνὸν ἀναφέρεται καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὡς ἰδιαιτέρα φυλή, οὐχὶ ἐν τῷ δωρικῷ περιλαμβανομένη. Ἐκ τῆς ταυτότητος δὲ τῶν ὀνομάτων Μακεδνός, Μακεδών, νοεῖται ὅτι οἱ Μακεδόνες ἦσαν ἀρχῆθεν ἀποδασμός (μοῖρα) τῶν πρώτων Ἑλλήνων τῶν εἶτα Δωριέων κληθέντων ἐν Δωρίδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, πάντως δὲ καὶ ἐντεῦθεν γίνεται κατάδηλος ἡ ἀκραιφνὴς ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν κυρίως καὶ γνησίως Μακεδόνων (καὶ «γνασίων Μακεδνῶν» καλουμένων τῶν ἀποτελεσάντων τὸν πυρῆνα τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων).

(2) Τὰ περὶ τῆς ταυτότητος τῶν *Δαναῶν* καὶ *Ἀχαιῶν* πρὸς τοὺς *Δανάουνα* καὶ *Ἀκαῖουβὰς* τῶν αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν εἶναι λίαν ἐπισφαλῆ καὶ ἀστήρικτα οὐδ' ὡς ἔγγιστα θεωρούμενα ἀσφαλεῖς βάσεις ἱστορικῶν εἰκασιῶν.

(3) Τὰ κατὰ τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν τοῦ *Γραικὸς* δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστά. Τὸ ὄνομα ἐθεωρήθη συγγενὲς πρὸς τὸ *γέρων*, *γεραιός*, *γραῦς*· τοῦτο δὲ φαίνεται μαρτυρούμενον ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου παρὰ ποιηταῖς ἐν χρήσει λατινικοῦ τύπου – (Graius, Graji=Grecus). Κατὰ ταῦτα *Γραικὸς* ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ *γέρων*, *πρεσβύτης*, σεβάσμιος· οὕτω δὲ ἐκαλοῦντο πιθανῶς ἐν ἀρχῇ οἱ *ὑποφῆται*=ἱερεῖς χρησμῳδοὶ τοῦ ἐν Δωδώνῃ λατρευομένου Διός, ὅπως *Πελειάδες* αἱ

οὐδὲν ἴχνος ὑποφαίνεται ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι, τῆς δὲ δευτέρας ὀλίγαι τινὲς περιεσώθησαν ἐν αὐτοῖς ἀπηχήσεις. Οἱ Γραικοὶ δὲν μνημονεύονται εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἡσίοδος εἶπε τὸν Γραῖκον υἱὸν Πανδώρας τῆς Δευκαλίωνος καὶ Διός· ὁ Ἀλκμάν, ὅτι αἱ τῶν Ἑλλήνων μητέρες ἐκαλοῦντο Γραῖκες· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὅτι περὶ Δωδώνην ᾤκουν ποτὲ οἱ βραδύτερον ὀνομασθέντες Ἕλληνες, τότε δὲ καλούμενοι Γραικοί. Τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος· «Αὐτὸς μὲν οὖν ἀφ' αὐτοῦ (ὁ Ἕλλην) τοὺς καλουμένους Γραικοὺς προσηγόρευσεν Ἕλληνας».Αἱ παραδόσεις αὗται κυροῦνται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἐκάλουν συνήθως τοὺς Ἕλληνας Γραικούς· ἐξ οὗ ἀναγκαίως συνάγεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο μετεδόθη ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν κατὰ παναρχαίους τινὰς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεκράτει ἐπὶ τάδε τοῦ Ἀδρίου, εἴς τινας τοὐλάχιστον χώρας καὶ πιθανώτερον εἰς τὰς δυτικωτέρας.

Γενικώτερον δὲ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καλοῦνται παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Πελασγοί. Ἀπὸ τῶν Πελασγῶν τούτων ἀπεσχίσθη, ὡς λέγεται, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἤ, κατ' ἄλλην ῥῆσιν, οἱ πρῴην ὀνομαζόμενοι Πελασγοὶ ὠνομάσθησαν βραδύτερον Δαναοί. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς ἐλέγετο ἔτι Πελασγικός, τὸ δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ Ἄργος ἐπωνομάζετο ὡσαύτως Πελασγικόν. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ὑπῆρχέ ποτε ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀπεδίδετο εἰς ἔθνος οὐχὶ ἀλλότριον τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀφοῦ συνηρμόζετο πρὸς τὸν ὕπατον τούτου θεόν, καθ' οὓς χρόνους πάντα τὰ ξενικὰ στοιχεῖα εἶχον ἤδη ἐντελῶς ἐξελληνισθῆ. Ναὶ μὲν οἱ Πελασγοὶ οὓς ἐγνώρισεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας περὶ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον «ἔσαν βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες». Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ἀπαραιτήτως ὅτι οὐδέποτε ἐλάλησαν γλῶσσαν κοινὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Σύμπασα ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι φῦλα μὴ παρακολουθήσαντα τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀρχῆθεν ὁμογλώσσων, ἢ καὶ ὅλως διὰ χρόνου μακροῦ ἀποξενωθέντα πρὸς τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν πολιτείαν, ἀποβαίνουσι πρὸς τοὺς πάλαι ὁμοήθεις καὶ ὁμογλώσσους ἀλλότρια καὶ ἀκατάληπτα. Παράδειγμα τούτου ἐμφανέστατον εἶναι οἱ Αἰτωλοί. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων οἱ Αἰτωλοὶ ἀναφαίνονται Ἕλληνες, οὐδενὸς ἄλλου τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων ἥττονες, ἐν τῇ πέμπτῃ δ' ἑκατονταετηρίδι ὁ Θουκυδίδης ἔλεγε περὶ τοῦ μεγίστου αὐτῶν μέρους ὅτι ἦσαν «ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν». Ἄρα τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ λαλιὰ τῶν ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι σῳζομένων Πελασγῶν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὴν ἐντύπωσιν γλώσσης ξένης δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὁμόφωνον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πεποίθησιν περὶ τῆς ἀρχεγόνου οἰκειότητος τῶν δύο ἐθνῶν, πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις λέγων ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ οὐδὲν ἄλλο λέγει εἰμὴ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπετέλει ἀνέκαθεν μοῖραν τοῦ Πελασγικοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης, καθ' ὃν τὸ Πελασγικὸν ὄνομα ἐπεκράτησέ ποτε ἐν Ἑλλάδι, ὡς ὄνομα οὐχὶ ἑτέρου τινὸς ἔθνους ἀλλ' αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ (1).

ἱέρειαι (ἐκ τῆς ῥίζης πάλαι, παλαιός, οὐχὶ ἐκ τοῦ Πλειάς, *Πλειάδες, Πέλειαι*). Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῶν μετὰ τῶν *Γραικῶν* ἀναφερομένων ἐν Δωδώνῃ ἢ Ἑλλοπίᾳ τῆς Ἠπείρου οἰκούντων *Σελλῶν* *Ἑλλῶν*, ἐξ ὧν ὀνομάτων παρήχθησαν τὸ Ἕλλην καὶ Ἑλλάς, φαίνεται σημαῖνον κυριολεκτικῶς *λαμπρός, ἐπιφανής, ἔνδοξος* (σέλας, σελήνη, Ἑλένη, λατ. sol), ἐδίδετο δὲ ὡσαύτως εἰς τοὺς *ὑποφήτας*· τοιαύτη δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ἡ πρώτη χρῆσις τοῦ ὀνόματος *Ἕλλην*.

(1) Παρ' Ἡροδότῳ Α΄ 56, 58 Πελασγοὶ θεωροῦνται ἰδίως οἱ Ἴωνες ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας (ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ φυλετικῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος) τοὺς ὀνομασθέντας ἐν Πελοποννήσῳ Δωριέας.

Οἱ Ἄριοι καθ' οὓς χρόνους ἐπεδήμησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετεῖχον ἤδη τῶν ἀγαθῶν στοιχειώδους τινὸς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως. Ἐν τῇ γλώσσῃ ἣν μεθ' ἑαυτῶν συνεπήγαγον ὑπῆρχον λέξεις μέχρι τῆς σήμερον ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ σανσκριτικῇ ὁπωσοῦν σῷαι κατά τε τὸν τύπον καὶ τὴν σημασίαν. Ἐκ δὲ τῶν λέξεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐπὶ τῆς μεταναστεύσεως οἱ Ἄριοι ἐνέμοντο ἀγέλας κατοικιδίων ζῴων καὶ ἤξευρον νὰ ζευγνύωσι βόας καὶ ἵππους εἰς ἅμαξαν, ᾤκουν ἐν οἰκίαις, μετεχειρίζοντο ἅλας καὶ εἶχον πλοιάρια κωπήρη. Τὸ ἔτος αὐτῶν διῃρεῖτο κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης καὶ ἠρίθμουν μέχρι τινός. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον, εἶχον τήν τε ἔννοιαν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν τοῦ ἀθροίσματος τῶν οἰκογενειῶν, τοῦ γένους.

Πλὴν τούτων οἱ Ἄριοι ἐθέριζον καὶ ἔτρωγον αὐτοφυεῖς τινας καρποὺς τῆς γῆς· ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας μόνον ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς τὰς νέας αὐτῶν οἰκήσεις ἔμαθον, παρὰ ἐθνῶν ἀσιανῶν προδιαπλασθέντων, ν' ἀροτριῶσι καὶ νὰ φυτεύωσι κλήματα καὶ νὰ πιέζωσι τὴν ἐλαίαν πρὸς ἐξαγωγὴν ἐλαίου. Αἱ λέξεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν γεωργικὸν βίον δὲν ἀνευρίσκονται ἐν ταύτῃ αὐτῶν τῇ σημασίᾳ εἰς τὴν *σανσκριτικήν* (1), ὑπάρχουσιν ὅμως ταυτόσημοι ἐν τῇ κοινῇ ἑλληνολατικῇ, ἥτις ἔχουσα τὰς ῥίζας αὐτῆς ἐν τῇ πρωτοπλάστῳ γλώσσῃ ἤρχισεν ἰδίᾳ ἀναπτυσσομένη καὶ διαπλαττομένη μετὰ τὴν ἐξ *Ἀσίας ἀποδημίαν τῶν δύο ἐκείνων φυλῶν* (2). Τινὲς τῶν λέξεων τοῦ γεωργικοῦ βίου εἶναι ἐν τούτοις κοιναὶ οὐ μόνον τοῖς Ἑλληνολατίνοις ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀρίοις ὅσοι ἐξ Ἀσίας ἐπῴκησαν, ἐκ δὲ τούτου συνήχθη τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ φῦλα ταῦτα, πρὶν διασπαρῶσιν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, συνέζησάν που, ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, καὶ ἔκτοτε, ἐν κοινῷ βιοῦντα, ἐκαλλιέργησαν τὴν γῆν. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, διατί ἐν Ἑλλάδι τε καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀφετηρία καὶ βάσις πάσης κυριότητος ὑπῆρξεν ἡ κτῆσις τῶν ποιμνίων, οὐχὶ τῆς γῆς; διατί ὅλαι αἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος παραδόσεις παριστῶσι τοὺς πρώτους αὐτῆς κατοίκους διάγοντας βίον καθεστηκότα μέν, δηλαδὴ οὐχὶ νομαδικόν, οὐχὶ ὅμως καὶ γεωργικὸν ἀλλὰ ποιμενικὸν καὶ κυνηγετικόν, κρεοφαγοῦντας δὲ καὶ βαλανηφαγοῦντας καὶ ἐν γένει τρεφομένους ὑπὸ καρπῶν οὓς ἀφθόνους καὶ πολλοὺς ἔφερεν αὐτόματος ἡ ζείδωρος ἄρουρα; Αἱ μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῶν ἀρκτικῶν Ἀρίων τῆς Εὐρώπης σχέσεις ὑπῆρξαν τοσοῦτο πρώιμοι ὥστε εὐλογώτερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτοῖς λέξεις, καὶ μάλιστα ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον, διὰ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης κατέστησαν τὸ πρῶτον γνωσταὶ εἰς τοὺς βορείους (3).

---

(1) Ἐπειδὴ ἐνταῦθα πολλάκις γίνεται ὑπαινιγμὸς καὶ λόγος περὶ τῆς *σανσκριτικῆς* ὡς τῆς πρώτης καὶ ἀρχαιοτάτης γλώσσης τῶν Ἀρίων, ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὰ νῦν ἀσφαλῆ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης ἡ σανσκριτικὴ ἤτοι ἡ ἀρχαία φιλολογικὴ γλῶσσα τῶν Ἀρίων τῆς Ἰνδικῆς (διότι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι γλωσσῶν (αἱ Δραυιτικαί) οὐδεμίαν ἔχουσι *σχέσιν οὔτε πρὸς τὴν σανσκριτικὴν οὔτε πρὸς τὰς ἀρίας γλώσσας καθόλου*), ἧς περὶ τὰς τριάκοντα λαλοῦνται θυγατέρες γλῶσσαι, ὧν ἡ ἐπισημοτάτη, ἡ Ἰνδουστανὴ καλουμένη, δὲν θεωρεῖται οὔτε κοινὴ μήτηρ οὔτε πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη τῶν ἀρίων γλωσσῶν· πιθανωτέρα δὲ θεωρεῖται παρὰ πολλοῖς ἡ γνώμη ὅτι ἡ πρώτη κοιτὶς τῶν ἀρίων λαῶν εἶναι μᾶλλον ἡ Εὐρώπη.

(2) Κατὰ τὴν ἀνωτέρω σημείωσιν ἡ περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας ἀποδημίας τῶν ἀρίων φυλῶν θεωρία κατέπεσε νῦν ἐντελῶς.

(3) Ἀκριβῶς ἐκ τῶν δύο τούτων λέξεων ἡ λέξις *ἔλαιον* εὑρίσκεται μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἀρίᾳ (τὸ λατινικὸν oleum, πιθανῶς δὲ καὶ τὸ ἀρμενικὸν ιούλ, φαίνεται ὅτι εἶναι δάνειον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς).

Οἱ Ἄριοι λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος δεν ἦσαν μὲν λαὸς πεπολιτισμένος, ὡς λέγομεν τὴν σήμερον, πολὺ ὅμως ἐνταῦτῷ ἀπεῖχον τῆς κτηνώδους βαρβαρότητος ἐν ᾗ κυλίονται ἄχρι τοῦδε οἱ ἄγριοι οἱ οἰκοῦντες εἰς διάφορα τῆς γῆς μέρη. Τὸν δὲ τριοῦτον τοῦ λαοῦ τούτου βίον, ἀφελῆ μὲν ἀλλ' οὐχὶ ὅλως ἄπλαστον, ἐπιμαρτυροῦσι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις. Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συναπεκόμισε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων οἰκήσεων ὅπως τὰ πρῶτα τῆς γλώσσης συστατικά, ὅπως τὰ πρῶτα τοῦ κοινωνικοῦ βίου στοιχεῖα. Ἡ συγκριτικὴ θεολογία ἀπέδειξεν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων ἐν ἀρχῇ ἀπεκορυφοῦντο εἰς θεὸν ἕνα. Ὁ θεὸς οὗτος ἦτο εἷς κατ' οὐσίαν ἀλλ' αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ἐνέργειαι, ἀντὶ νὰ ὑποτάσσωνται ἀείποτε εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βούλησιν, ἔλαβον βαθμηδὸν τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδίας βουλήσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἤρχισεν ἀφανιζόμενος. δι' αὐτῶν αὐτοῦ τῶν ἐκδηλώσεων. Ἑκάστη αὐτοῦ δύναμις καὶ ἕκαστον προσὸν ἔλαβε κατὰ μικρὰν ἰδίαν ὑπόστασιν. Ἓν μόνον τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, σαφέστερον ἀντιληφθὲν τῆς τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος ἐννοίας, διέσωσε τὴν ἑνότητα τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, δημιουργήσας τὸ πᾶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως κυριαρχίαν, οἵτινες παρέμειναν ἐσαεὶ τὰ βεβουλευμένα ἀποτελέσματα τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ.

Εἰς ποῖον στάδιον τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εὑρίσκοντο οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ὅτε ἐπεδήμησαν εἰς τὴν νέαν αὐτῶν πατρίδα, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ. Μεταξὺ τῶν χρόνων τούτων καὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνατρέχουσιν αἱ ἀρχαιότατα σῳζόμεναι περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος ὁμηρικαὶ εἰδήσεις ἐμεσολάβησαν αἰῶνες πολλοί· ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ παντοῖαι ἐγένοντο διασκευαὶ τῶν πρωτοφύτων δοξασιῶν· καὶ περὶ τὸ 1000 ἔτος ὀλίγιστα εἶναι τὰ τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος ὀνόματα, τὰ ἀσφαλῶς ἔχοντα τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν τῇ σανσκριτικῇ γλώσσῃ. Ἀλλ' ὅμως ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἀπέβη ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλοίωσις ὑποφαίνεται ἐν ταῖς μεταγενεστέραις ἐκείναις παραστάσεσιν ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐνταῦθα τήν τε ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς θεοῦ καὶ τὰς πρώτας ἰδίας ὑποστάσεις, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς πλημμελοῦς περὶ τοῦ θεοῦ τούτου ἀντιλήψεως τῶν τε ὁμοφύλων αὐτῶν καὶ τῶν Σημιτῶν. Τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον ἔφερε παρὰ τοῖς Ἑλληνολατίνοις ὁ ὑπέρτατος θεός, Ζεὺς πατήρ, Diespiter Jupiter,εἶναι καθαρῶς σανσκριτικὸν καὶ ἀνευρίσκεται ἀπαράλλακτονἐγκεφαλίδι τοῦ γηραιοῦ ἰνδικοῦ Πανθέου. Ὁ Ζεὺς οὗτος ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ ὕπατος θεὸς τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων. Ἐνῷ ὅμως βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἔβριθον ναῶν καὶ ἀγαλμάτων αὐτοῦ, πολλὰ εἶναι τὰ τεκμήρια ὅτι κατὰ χρόνους παναρχαίους οὗτος ἐλατρεύετο ὡς θεὸς ἀνείδεος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων, ὅπως καὶ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ ὕψιστα αὐτῆς ὄρη ἔφερον, μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς βίου, τὰ ἴχνη τῆς ἀρχετύπου ἐκείνης τοῦ Διὸς θεραπείας. Ἡ Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας ἦτο, κατὰ Παυσανίαν, ἡ πρεσβυτάτη τῶν πόλεων «ὁπόσας ἐπὶ τῇ ἠπείρῳ ἔδειξε γῆ καὶ ἐν νήσοις, καὶ ταύτην εἶδεν ὁ ἥλιος πρώτην, ἀπὸ ταύτης δὲ ποιεῖσθαι πόλεις μεμαθήκασιν ἄνθρωποι». Ἐκεῖ λοιπὸν ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ τοῦ Λυκαίου ὄρους, ἀφ' ἧς σύνοπτός ἐστιν ἡ πλείστη Πελοπόννησος, ὑπῆρχεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἔτι μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι «γῆς χῶμα, Διὸς βωμός», τοῦ Διὸς ὅστις μέχρι τέλους ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς *Ὕψιστος*, ὡς θεὸς *Ὕπατος*, καὶ ἐν Λακωνικῇ, καὶ ἐν Κορινθίᾳ, καὶ ἐν Ἤλιδι, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐν Ἀττικῇ. Ἐνῷ βραδύτερον ἐλέγετο υἱὸς τοῦ Κρόνου καθ' Ὅμηρον, κατὰ δὲ τὸν Ἡσίοδον ἔγγονος τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς δισέγγονος τοῦ Φάνητος, τὸ πάλαι ὁ θεὸς οὗτος ὑμνολογεῖτο ὡς ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος, αἱ δὲ ἀπηχήσεις

τοῦ δόγματος τούτου ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἔπη τὰ ὁποῖα ἔψαλλον αἱ Πελειάδες ἐν Δωδώνῃ· «Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστί, Ζεὺς ἔσεται· ὦ μεγάλε Ζεῦ». Μετὰ χιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν παρέλευσιν ἡ ἑνότης τοῦ θεοῦ τούτου ὑποφώσκει ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς τύρβης τῶν ἀναρίθμων θεῶν οὓς εἰκονίζει ὁ ποιητὴς οὐ μόνον πάντοτε παρίστησι τὸν Δία ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεὸν ἀλλὰ πολλάκις διακρίνει αὐτὸν δι' ἁπλῆς τῆς λέξεως θεός. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀπολογούμενος διὰ τὴν πρᾶξιν ἐκείνην ἥτις ἐπήγαγε τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως λέγει ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς αἴτιος τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ Ἐρινύς, οἳ ἐμβαλόντες εἰς τὰς φρένας αὐτοῦ ἄγριον ἄτην καὶ ἐπιφέρει· «Ἀλλὰ τί κεν ῥέξαιμι ; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ»· καὶ ἡ Ἑλένη βεβαιοῖ· «Ἀτὰρ θεὸς ἄλλοτε ἄλλῳ Ζεὺς ἀγαθόν τε κακόν τε διδοῖ· δύναται γὰρ ἅπαντα». Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ποιητής, περὶ Διὸς ὁμιλῶν, λέγει· «Θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' ἐάσει, ὅττι κεν ᾧ θυμῷ ἐθέλῃ· δύναται γὰρ ἅπαντα».

Παρὰ τῷ Διὶ τούτῳ ἀναφέρονται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θεοὶ πολυάριθμοι, οὐχὶ δὲ ὁμοειδεῖς. Τινὲς ἐτιμῶντο ὡς φυσικὰ στοιχεῖα, ἀπρόσωπα, οἷα ἡ Γῆ καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄλλοι ἐθεραπεύοντο ὡς φυσικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἤδη προσωποποιηθέντα, οἷον ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, ἡ Ἄτη, ἡ Λιτὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλοι τελευταῖον δὲν ἐλατρεύοντο εἰμὴ ὡς πρόσωπα λαλοῦντα, δρῶντα καὶ πολυτρόπως ἀναμιγνυόμενα εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, οἷον ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἥρα, ἡ Ἀφροδίτη ὁ Ἄρης καὶ οἱ τοιοῦτοι, ἐν οἷς κατελέγοντο οἱ κράτιστοι τῶν θεῶν. Ἐκ τῶν διδομένων τούτων ὑποφαίνεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολυθεΐα διεπλάσθη, ὅπως καὶ ἡ τῶν ἄλλων Ἀρίων καὶ Σημιτῶν, πρῶτον ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εἰς ἰδίας ὑποστάσεις καὶ δεύτερον ἐκ τῆς βαθμιαίας προσωποποιήσεως τῶν ὑποστάσεων τούτων.

Τὰ κατὰ πρῶτον θεοποιηθέντα φυσικὰ στοιχεῖα, ἐνῷ ἔτι οἱ Ἄριοι διέτριβον εἰς τὰς ἀρχαίας οἰκήσεις, ὑπῆρξαν πιθανώτατα ἡ Γῆ, ἥτις διὰ τῶν αὐτοφυῶν αὐτῆς καρπῶν ἔτρεφεν αὐτούς τε καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν· ὁ Οὐρανός, ὅστις διὰ τῶν ὑετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκτίνων ἐζωοποίει καὶ ἔθαλπε τὴν γονοποιὸν τῆς Γῆς δύναμιν. Ὅπως ἐν τῇ Ἰνδικῇ Dyâus καὶ Prithivi, ἤτοι Ζεὺς καὶ Γῆ, ὑπῆρξαν αἱ ἀρχαιόταται θεότητες ἃς ὕμνησαν πολλάκις τὰ βεδικὰ ἔπη, οὕτω καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ ὕμνος τῶν Πελειάδων τῆς Δωδώνης, ἅμα δοξολογήσας τὸν Δία ὡς ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἐπέλεγε· «Γᾶ καρποὺς ἀνίει, διὸ κλῄζετε ματέρα Γαῖαν». Ὁ δὲ Οὐρανός, ὁ ἐκδηλούμενος διὰ λέξεως ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ σανσκριτικὴ Varuna ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Γῆν, ἐπὶ ὅρκου ὅστις ἐλογίζετο δεινότατος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεοῖς «Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν, καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν». Βαθμηδὸν ὅμως καὶ κατ' ὀλίγον ὁ Οὐρανὸς ἤρχισεν ἐμφανιζόμενος καὶ ἐπανερχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διὸς ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἀρχὰς ἀπεχωρίσθη, διότι ὁ Ζεὺς ἀνέλαβε τότε πολλὰ τῶν πάλαι προσόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν κυριότητα αὐτοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν. Ἀλλ' ἡ Γῆ ἐξηκολούθησε λατρευομένη ὡς Γῆ, καὶ ἀφοῦ ἐπροσωποποιήθη ὡς Δημήτηρ=Γῆ μήτηρ. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ Ἀγαμέμνων ὀμνύει· «Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτον, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος, Γῆ τε καὶ Ἠέλιος καὶ Ἐρινύες». Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχεν ἱερὸν Διός, καὶ Γῆς. Οἱ Σμυρναῖοι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Μαγνησίας ὤμνυον πρὸ πάντων Δία καὶ Γῆν. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιστάσεις βλέπομεν τὸν Δία ἀναλαμβάνοντα τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχε παραχωρήσει πρὸς καιρὸν τῷ Οὐρανῷ. Ἴδια δὲ Γῆς ἱερὰ ὑπῆρχον μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἀναφέρονται

χρηστήρια αὐτῆς ἀρχαιότατα· ἐν Σπάρτῃ Γῆς ἱερὸν ὀνομαζόμενον Γ' ἄσηπτον· ἐν τῇ περὶ τὸν Κρᾶθιν χώρᾳ Γῆς εὐρυστέρνου ἱερὸν καλούμενον Γαῖον· ἐν Ὀλυμπίᾳ Γῆς βωμὸς ἐκ τέφρας.

Παρεκτὸς τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάτρευσαν πιθανῶς πρωιμώτατα καὶ ἄλλα φυσικὰ στοιχεῖα. Ἀλλὰ περὶ τούτων εἰκασίαν μόνον εὔλογον δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν, οὐχὶ δὲ καὶ ἱστορικήν τινα νύξιν. Οἱ Ἰνδολόγοι ἐπεχείρησαν μὲν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων εἷλκον τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐν Ἀσίᾳ οἰκήσεων, διὰ τῆς συγγενείας τῶν ὀνομάτων αὐτῶν πρὸς τὴν σανσκριτικήν. Ἡ οἰκειότης ὅμως τῶν λέξεων, καὶ ὅταν εἶναι ἀσφαλής, δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ λέξεις αὗται ἀρχῆθεν συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐννοίας θείων ὄντων. Τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ ἰδασπάτι· δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἄριοι εἶχον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις τὴν ἔννοιαν τῆς θαλάσσης (1). Ὅταν δὲ βραδύτερον προέκυψεν αὕτη εἰς μέσον, εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ δι' ὀνόματος τῆς ἀρχεγόνου γλώσσης, περισωθέντος εἰς ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς παραφυάδας. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει ὡς πρὸς τὸν Προμηθέα, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ὄνομα ταυτίζεται μετὰ τοῦ σανσκριτικοῦ pramantha ὁ δὲ μῦθος εἶναι πολὺ μεταγενέστερος, ἀφοῦ οὔτε ἐν τῇ Ἰλιάδι οὔτε ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὅλως *μνημονεύεται* (2). Ὡσαύτως ἡ Ἑστία λέγεται φυτρώσασα ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ρίζης vas, ἥτις ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἰνδικῇ δύο σημασίας, ὁτὲ μὲν δηλοῦσα τὸ οἰκεῖν ὁτὲ δὲ τὸ λάμπειν, ἅτινα ἀμφότερα ἠμποροῦν νὰ συναρμολογηθῶσι πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἑστίας· Ἡ θεὰ ὅμως Ἑστία δὲν φαίνεται ἐλθοῦσα ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ἀφοῦ εἶναι μεταγενεστέρα καὶ αὐτῶν τῶν *ὁμηρικῶν χρόνων* (3).

Καὶ ταῦτα ὅταν αἱ ἐτυμολογίαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσφαλεῖς. Ἀλλ' οἱ Ἰνδολόγοι ἐξετράπησαν εἰς πολλὰς ἑρμηνείας, καθ' ἃς οὔτε πρὸς ἀλλήλους συμφωνοῦσιν οὔτε πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων. Κατὰ τὸν Μὰξ Μύλλερ λ. χ. ἡ ἑλληνικὴ Ἀθηνᾶ εἶναι τύπος μικρὸν τροπολογηθεὶς τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ahanâ, ἥτις, σημαίνουσα τὴν καυστηράν, εἶναι ἓν τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἠοῦς· κατὰ δὲ τὸν Schwartz ἡ Ἀθηνᾶ δὲν σημαίνει τὴν καυστηρὰν ἀλλὰ τὴν ἀστραπήν. Ἐζητήθη δὲ ἂν ἡ ἐντύπωσιν ἣν ἐπροξένησεν ἡ γέννησις τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς σεμνῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, τὸ σέβας ὅπερ ἐνέπνευσε τὸ θέαμα εἰς πάντας τοὺς Ἀθανάτους, καὶ ἡ συγκίνησις ἁπάσης τῆς φύσεως, δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσι μᾶλλον διὰ τῆς ἠοῦς ἢ τῆς ἀστραπῆς. Καὶ ταῦτα πάντα ἐνῷ ἡ ἔννοια τῆς Ahanâ ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον ἀμφίβολος ἐκ τούτου, ὅτι ἅπαξ μόνον μνημονεύεται ἡ λέξις εἰς τὰς Βέδας. Τὸ ὄνομα Ἑρμῆς, Ἑρμείας, παρεβλήθη πρὸς τὴν βεδικὴν λέξιν Sârameya, τὴν παραγομένην ἐκ τῆς Saramâ. Ἀλλ' ὁ Ἄδαλβερτ Κοὺν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Μὰξ Μύλλερ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοτέαν τῇ λέξει ταύτῃ ἔννοιαν. Ὁ μὲν λέγει αὐτὴν σημαίνουσαν τὴν ὁρμὴν τῆς καταιγίδος (ἑρμῆς, ὁρμή, σανσκριτιστὶ σάρ,

(1) Ἐν πάσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις, ἐξαιρουμένης τῆς ἑλληνικῆς, κοινὸν ὄνομα θαλάσσης μὴ ὑπάρχον ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἀρίαις (πλὴν τοῦ σανσκριτ. mire = θάλασσα) εἶναι τὸ ἐκ τῆς ρίζης *μαρ, μερ, μορ* (λατ. mare, *σλαυικ.* mori), ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν *ὠκεανός, Ὠγὴν* καὶ *Ὠγήγεια* πιθανὸν φαίνεται ὅτι ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ σανσκρ. ugha = συναγωγὴ ὑδάτων.

(2) Τὰ περὶ τῶν ὀνομάτων Pramantha καὶ Προμηθεὺς ἰδ. ἐν κεφ. Α' τοῦ Α' βιβλ. τοῦ παρόντος τόμου.

(3) Ἡ ρίζα τοῦ ὀνόματος *Ἑστία* (λατ. Vesta) ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς θεᾶς τῆς *Ἑστίας*) ἐτυμολογεῖται ἐκ τῆς ἐν τῇ σανσκριτικῇ ρίζης usch = *καίειν* (ἑλληνικὰ εὔω, Ἕβρος, ἠώς)

ἐξ οὗ ἡ βεδικὴ Saramâ, ἡ ἀκατάσχετος καταιγίς), ὁ δὲ βεβαιοῖ ἁπλῶς ὅτι εἶναι ἓν τῶν ἀναρίθμων ὀνομάτων τῆς 'Ηοῦς. Κατ' ἄλλον δέ, τὸν Welcker, ὁ 'Ερμῆς εἶναι μὲν συγγενὴς τῆς ὁρμῆς, σημαίνει ὅμως τὴν ζωοποιὸν κίνησιν, τὰς μεταβολὰς τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὸν ὕπνον, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Προσέτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις 'Ερινὺς ἐταυτίσθη ὑπὸ τῶν 'Ινδολόγων μετὰ τῆς σανσκριτικῆς Saranyû. 'Ενῷ ὅμως κατὰ τὸν "Αδαλβερτ Κοὺν καὶ τὸν Σόννε ἡ Saranyû σημαίνει τὴν θυελλώδη νεφέλην, κατὰ τὸν Μὰξ Μύλλερ σημαίνει πάλιν τὴν 'Ηῶ (1).

'Εκ τούτων γίνεται δῆλον ὁπόσον ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλὲς νὰ περιπλακῶμεν εἰς τὸν λαβύρινθον ἐκεῖνον. "Οθεν, ἀφοῦ ἱστορήσωμεν ὅσα εὕρομεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεμαρτυρημένα περὶ τοῦ βίου τῶν 'Αρίων τῆς 'Ελλάδος καθ' οὓς χρόνους οὗτοι ἔζησαν ἐνταῦθα μεμονωμένοι ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, ἐρχόμεθα νὰ παραστήσωμεν ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ ἔθνη πρὸς ἃ κατὰ πρῶτον ἐκοινώνησαν.

'Αντικρὺ τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἁπλοῦται ἡ εὐρεῖα χερσόνησος ἥτις φέρουσα ἐν τῇ ἀρχαιότητι διάφορα κατὰ μέρος ὀνόματα δὲν περιελήφθη ἅπασα ὑπὸ μίαν κοινὴν προσηγορίαν εἰμὴ ἀπὸ τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, κληθεῖσα τότε μικρὰ 'Ασία, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λοιποῦ κολοσσικοῦ ὄγκου τοῦ μέρους τούτου τῆς γῆς, 'Ασίας τῆς μεγάλης. Εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς νεύοντα μέρη τῆς μικρᾶς 'Ασίας ᾤκουν ἀνέκαθεν λαοὶ συγγενεῖς τῶν λαῶν τῆς γείτονος εὐρωπαϊκῆς χερσονήσου. Πιθανώτατα δὲ πλεῖστοι τῶν τελευταίων τούτων ἐκ τῆς ἀσιανῆς ἐκείνης χερσονήσου διεπεραιώθησαν εἰς τὴν κατέναντι αὐτῆς πρὸς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν κατιοῦσαν εὐρωπαϊκήν, διότι, ἂν αἱ δύο αὗται χῶραι ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς μεσημβρίαν, διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐν τῷ μεταξὺ ἑνοῦνται σχεδὸν διὰ τῶν πορθμῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ 'Ελλησπόντου. "Ενθεν καὶ ἔνθεν τὰ ἔθνη ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα· Θρᾶκες, Μυσοὶ ἢ Μοισοί, Φρύγες ἢ Βρίγες, Μύγδονες, Βέβρυκες, Θῦνοι, Βιθυνοί, Δαρδάνιοι Πελασγοί. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ ὁδοῦ κατῆλθον ἴσως εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἀπηχοῦντα ἀπὸ ὄρους εἰς ὄρος, τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, ὧν αἱ ἀφορμαὶ ἀνέρχονται, κατὰ τὰς παραδόσεις, εἰς Θράκην καὶ 'Ασίαν.

[»'Ακριβῶς ἐπὶ τοιούτων τινῶν θεωριῶν στηριζόμενοι οἱ σλαῦοι φιλόλογοι κατήν»τησαν εἰς τὸν παράδοξον ἰσχυρισμὸν ὅτι οἱ πατέρες τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ ποιήσεως »οἱ καλούμενοι Θρᾶκες, 'Ορφεύς, Θάμυρις, Μουσαῖος, Εὔμολπος, κατῆλθον εἰς τὰς ἑλ»ληνικὰς χώρας ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Αἷμον καὶ ἐπέκεινα τούτου χωρῶν, εἰς ἃς πάσας ἐξε»τάθη τὸ ὄνομα Θράκη, ἦσαν ἄρα Θρᾶκες κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον σλαυικῆς κατα»γωγῆς, ὡς ὄντων τῶν θρακικῶν λαῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων ('Ηδωνῶν, 'Οδρυσῶν »('Οδομάντων), Σλαύων. 'Εντεῦθεν δὲ λαβόντες ἀφορμήν τινα τυχοδιῶκται δῆθεν λόγιοι »Βούλγαροι ἀπεθρασύνθησαν μέχρι τοῦ νὰ δημοσιεύσωσι συλλογὴν ὀρφικῶν ᾀσμάτων »(ἐν βουλγαρικῇ γλώσσῃ), ζώντων δῆθεν ἐν τῷ στόματι τῶν βουλγαροφώνων χωρικῶν »τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας· καὶ εὑρέθησαν σλαῦοι φιλόλογοι ὀνομαστοὶ καὶ δὴ »ρῶσοι τῆς Μόσχας δόντες σημασίαν καὶ σπουδαιότητα εἰς τὰς τοιαύτας ἀγυρτείας, ἐκ»πλήξαντες τὸν φιλολογικὸν καὶ πολιτικὸν κόσμον ἐπί τινα χρόνον διὰ τοιούτων πλαστῶν »καὶ τεχνητῶν ἀγυρτικῶν μυθευμάτων (ἐξέπληξαν δὲ καί τινας γάλλους ἔτι λογίους), »ἕωσοῦ αὐτοὶ οὗτοι οἱ σλαῦοι φιλόλογοι ἐνόησαν τὴν τερατώδη πλάνην εἰς ἣν ἔπεσον. Καὶ

(1) Πᾶσαι αὗται αἱ παραβολαὶ εἰσὶ λίαν ἐπισφαλεῖς.

»ὁ ἰσχυρισμὸς δὲ τῶν Σλαύων ὅτι οἱ ἀρχαῖοι βάρβαροι Θρᾶκες οἱ οἰκοῦντες τὰ μεσόγεια »τῆς Θράκης περὶ τὸν Αἷμον καὶ τὴν Ροδόπην, καθ' ἣν οἱ ἐν ταῖς παραλίαις οἰκοῦντες »Ἕλληνες ἐζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ὁπλιτῶν τοῦ Ξενοφῶντος καὶ μεθ' ὧν ὁ Ξενοφῶν »συνενοεῖτο διὰ διερμηνέως, ἦσαν σλαυικῆς καταγωγῆς· ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ὅλως »αὐθαίρετος καὶ ἥκιστα ἐπιστημονικῶς ἀκριβής. Δὲν προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ πραγμα»τευθῶμεν τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν· λέγομεν ἁπλῶς ὅτι κατὰ τὰ νεώτατα πορίσματα »τῆς ἐθνολογίας καὶ γλωσσολογίας οἱ Θρᾶκες οὗτοι οἱ τῶν ἱστορικῶν χρόνων (Ἠδωνοὶ »καὶ Ὀδρύσαι καὶ οἱ τὴν ἀσιατικὴν Θράκην οἰκοῦντες Θυνοί, Βιθυνοί, Μισοί) ἦσαν »Θρᾳκοπελασγοὶ συγγενεῖς πρὸς τοὺς Ἑλληνοπελασγοὺς τῆς Μακεδονίας, Ἠπείρου καὶ »τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ χωρῶν, πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων τῶν »ἱστορικῶν χρόνων. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι Θρᾶκες ἦσαν διεσπαρμένοι καὶ καθ' ἅπασαν »τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦντες ἐν διαφόροις σταθμοῖς, περὶ τὸν Ὄλυμπον» »ἐν Ἑλικῶνι, ἐν Ἐλευσῖνι (ἔνθα ἦρχον οἱ ἀπὸ τοῦ Εὐμόλπου τοῦ θρᾳκὸς ἱερεῖς οἱ »καλούμενοι Εὐμολπίδαι) καὶ δὴ καὶ ἐν Δελφοῖς (ἔνθα οἱ Θρᾳκίδαι, ἦσαν οἱ εὐγενέ»στατοι τῶν ***Δελφῶν***, ἤτοι τῶν οἰκητόρων τῆς ἱερᾶς πόλεως), ἐπὶ αἰῶνας ἔχοντες δύ»ναμιν ἐνταῦθα καὶ κράτος. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡμῖν τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ περὶ »Θρᾳκῶν ζητήματος πῶς οἱ μυθικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς ἑλλην. ποιήσεως καὶ μουσικῆς »καλοῦνται Θρᾶκες καὶ πῶς οἱ Θρᾶκες οὗτοι ἀπὸ βορρᾶ κατερχόμενοι πρὸς νότον ἱδρύου»σι σταθμοὺς ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῶν ἐν πᾶσι τοῖς κέντροις τοῦ ἀρχαιοτάτου πνευματικοῦ »βίου τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου ὁ περιώνυμος μέγας γερμανὸς »φιλόλογος Ὀδοφρεῖδος Μύλλερ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς »φιλολογίας Geschichteder griechishen Litteratur σελ. 43—46 «ἔγραφε· «Τὸ ἀξιομνη»μονευτότατον ὅπερ παρεδόθη ἡμῖν ἐκ τῶν περὶ τῶν ἀρχαίων ὑμνῳδῶν τῆς Ἑλλάδος »παραδόσεων εἶναι ὅτι πολλοὶ τούτων καλοῦνται Θρᾶκες. Εἶναι ὅλως ἀδιανόητον ὅτι ἐν »χρόνοις μεταγενεστέροις, ὅτε οἱ Θρᾶκες ἐθεωροῦντο βάρβαρος λαός (Ἡροδ. Ζ'. 29 «τὸ »γὰρ γένος τὸ τῶν Θρᾳκῶν ὁμοῖα τοῖς μάλιστα τοῦ βαρβαρικοῦ φονικώτατόν ἐστι»), »ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ γνώμη τοιαύτη, ὥστε ν' ἀποδοθῇ αὐτοῖς τοιοῦτον ουσιῶδες »ἔργον ἐν τῇ πρώτῃ πνευματικῇ μορφώσει τῆς Ἑλλάδος. Ἂν λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς πα»ραδόσεως εἶναι ὅτι ὁ Εὔμολπος, ὁ Ὀρφεύς, ὁ Μουσαῖος, ὁ Θάμυρις πρέπει νὰ θεω»ρηθῶσι συγγενεῖς τοῖς ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἀναφερομένοις λαοῖς τῆς Θράκης, »τοῖς λαλοῦσι γλῶσσαν βάρβαρον ἀκατάληπτον τοῖς Ἕλλησι, τότε αἱ περὶ τῶν ἀρχαί»ων Θρᾳκῶν παραδόσεις καταντῶσιν ἡμῖν ἀκατανόητοι καὶ δὲν δύνανται νὰ διατελῶσιν »ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διότι προφανῶς ἐν τοῖς »ἀρχαιοτάτοις ἐκείνοις χρόνοις, ὅτε ἥ τε τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους κοινωνία καὶ ἡ γνῶσις »ξένων γλωσσῶν τοσοῦτο σμικρὰ ἦν, ἀοιδοὶ ψάλλοντες ἐν ξένῃ γλώσσῃ οὐδεμίαν ἠδύ»ναντο νὰ ἔχωσι ροπὴν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἑλλήνων μείζονα τοῦ τερε»τισμοῦ τῶν πτηνῶν.... ἀλλ' ἀκριβεστέρα ἔρευνα περὶ τῆς πατρίδος τῶν Θρᾳκῶν δείκνυ»σιν ὅτι ἡ πατρὶς αὐτῶν αὕτη εἶναι ἡ Πιερία ἡ περὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ὀλύμ»που βορείως τῆς Θεσσαλίας καὶ νοτίως τῆς Ἠμαθίας ἢ Μακεδονίας κειμένη χώρα. Ἐνταῦθα »ἔκειτο καὶ τὸ Λιβήθριον ἐκεῖνο ὄρος ἔνθα κατὰ τὰ λεγόμενα ἔψαλλον αἱ Μοῦσαι τὴν θρη»νῳδίαν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ὀρφέως. Οἱ αὐτοὶ Θρᾶκες, οἱ Πίερες ἐν τοῖς πρὸ τῆς »δωρικῆς καὶ ἑλληνικῆς μεταναστεύσεως χρόνοις κατῴκουν καὶ ἔν τισι τόποις τῆς Βοιω»τίας καὶ τῆς Φωκίδος. Ὅτι ἐγκατεστάθησαν (οἱ Θρᾶκες) καὶ περὶ τὸ βοιωτικὸν ὄρος »Ἑλικῶνα ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Θεσπιῶν καὶ τῆς Ἄσκρης, τοῦτο ἐγίνωσκον ἤδη σαφῶς »οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν πόλεων καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος πολλῶν

τοπικῶν ὀνομάτων πρὸς τὰς τῆς περὶ τὸν Ὄλυμπον χώρας (Λιβήθριον, Πιμπληίς, Ἑλικὼν κ.τ.λ.) καὶ παρὰ τῇ ὑπωρείᾳ τοῦ Παρνασσοῦ ἐν Φωκίδι ἔκειτο κατὰ τὰ λεγόμενα ἡ »Δαυλίς, ἡ ἕδρα τοῦ θρᾳκὸς βασιλέως Τηρέως». Ταῦτα κατὰ Μύλλερον.

»Ἡ ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ φιλολόγου διδομένη ἐξήγησις μετέχει μὲν πολὺ τῆς ἀλη»θείας ἀλλ' εἶναι ἀτελὴς καὶ ἐλλιπὴς ἰδίως ἐν τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὰς σχέσεις τῶν Θρᾳ»κῶν τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ τῆς βορείου Θρᾴκης. Ὁ ὑπὸ τοῦ Μύλλερ γενόμενος χωρι»σμὸς τοῦ θρᾳκικοῦ φύλου εἰς τοὺς βορείους βαρβάρους Θρᾷκας τοῦ Αἵμου καὶ εἰς »τοὺς νοτίους Θρᾷκας τῆς Ἑλλάδος τοὺς πατέρας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καταλείπει πολὺ τὸ κενὸν ἐν τῇ ἀντιλήψει τῆς ὅλης ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐννοίας Θρᾳκῶν καὶ Θρᾴκης. Ὅτι οἱ Θρᾷκες τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἦσαν διαφόρου φυλῆς ἢ οἱ περὶ τὸν »Αἷμον καὶ ὅτι ἡ πρώτη κοιτὶς αὐτῶν ἦτο ἡ Πιερία δὲν εἶναι γνώμη λίαν ἀκριβής. Τῶν »Θρᾳκῶν τὸ ὄνομα εἶναι ἤδη λίαν γνωστὸν εἰς τὸν Ὅμηρον. Θρᾷκες δὲ ᾤκουν καὶ ἐν »Μακεδονίᾳ, ἔνθα ἐπεχωρίαζον κατὰ Πλούταρχον Β. Ἀλεξ. 2) «γυναῖκες ἔνοχοι τῆς »Ὀρφικῆς οὖσαι καὶ τῆς περὶ τὸν Διόνυσον ὀργιασμοῖς ἐκ τοῦ πάνυ παλαιοῦ Κλώδωνές »τε καὶ Μιμαλλόνες ἐπωνυμίαν ἔχουσαι πολλὰ ταῖς Ἠδωνοῖσι καὶ ταῖς περὶ τὸν Αἷμον »Θρᾳσσαις ὅμοια δρῶσιν, ἀφ' ὧν δοκεῖ καὶ τὸ *θρησκεύειν* ταῖς κατακόροις γενέσθαι καὶ »περιέργοις ἱερουργίαις«. Ἐκ τοῦ Ὁμήρου Ἰλ. Ζ. 130-140 ἤδη γινώσκομεν ὅτι ἡ »Θρᾴκη ἦν κοιτὶς τῆς ὀργιαστικῆς λατρείας τοῦ Διονύσου. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου εἶναι »γνωστὸν ὅτι ὁ περὶ τὸν Αἷμον οἰκῶν θρᾳκικὸς λαὸς τῶν Βησσῶν ἢ Βεσσῶν ἐπὶ »τῆς κορυφῆς αὐτῆς τοῦ Αἵμου εἶχε τὸ μαντεῖον αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα δὲ Βησσός, ὅπως καὶ »τὸ Θρᾷξ αὐτό, φαίνεται ὅτι ἀρχῆθεν ἐσήμαινεν ἀοιδός, ψάλτης, ἱερεύς, ἴσως δὲ καὶ τὰ »ὀνόματα *θρῆσκος*, *θρησκεία*, *θρησκεύω*, ἔχουσι συγγένειαν πρὸς τὸ Θρᾷξ, ὁπότε τοῦ »ὀνόματός τούτου ἡ πρώτη ἔννοια εἶναι ἡ τοῦ ὑμνῳδοῦ, πιθανώτατον δ' ὅτι αἱ ὀργια»στικαὶ τελεταὶ τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Κλωδώνων καὶ Μιμαλλόνων τῆς Μακεδονίας »ἔχουσι κοιτίδα τὴν Θρᾴκην ἢ τὴν θρᾳκικὴν νῦν ἔτι Μακεδονίαν. (Ἔν τισι τόποις τῆς »Θρᾴκης τελοῦνται νῦν ὀργιαστικοί τινες ἑορτασμοὶ τοῦ Πάσχα καλούμενοι *ἀναστενάρια*, »λείψανα πιθανῶς τῶν παλαιῶν θρᾳκικῶν ὀργιαστικῶν τελετῶν). Διὰ δὲ τοῦτο ἐν ἁπάσαις »ταῖς περὶ Θρᾳκῶν μυθικαῖς παραδόσεσι καὶ ταῖς ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας μετα»στάσεσιν ὑπονοεῖται ἡ διάδοσις τῶν θρᾳκικῶν τελετῶν καὶ μυστηρίων εἰς τὰς ἑλληνικὰς »χώρας· οὐδὲν δὲ παράδοξον ὅτι οἱ πρῶτοι λαοὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος τὰς πρώτας ὑμνῳδίας »καὶ τὴν μουσικὴν ἔλαβον παρὰ τῶν Θρᾳκῶν ὅπως ἔλαβον καὶ τὴν μουσικὴν τῶν Λυδῶν καὶ Φρυγῶν τῆς μ. Ἀσίας (λυδιστί, φρυγιστὶ ἁρμονία).

»Διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὸ ὄνομα τῶν Θρᾳκῶν διδομένης ἑρμηνείας αἴρεται πᾶσα »ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν βορείων Θρᾳκῶν τοῦ Αἵμου καὶ τῶν Θρᾳκῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ »τὸ ὄνομα καθίσταται ἁπλῶς θρησκευτικὸν ἔν τε τῇ Θρᾴκῃ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι, εἶναι δὲ »ἄλλως γνωστὸν ὅτι θρησκεία ἐν τῇ Ἑλληνικῇ δὲν σημαίνει τὰς περὶ θεῶν δόξας καὶ »λόγους, ἀλλὰ τὴν λατρείαν αὐτήν, τοὺς ὕμνους καὶ τὰς προσευχάς, τοῦτο σημαίνει καὶ »τὸ *θρησκεύειν* καὶ τὸ *θρῆσκος* (πρβλ. καὶ τὸ θροέω, θρῦλος). Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ »Θουκυδίδης Β. 29 ποιεῖται διάκρισίν τινα μεταξὺ τῆς Θρᾴκης τῆς ἐν Φωκίδι καὶ τῆς μεγάλης Θρᾴκης τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη ἔχει ἁπλῶς γεωγραφικὸν χαρακτῆρα, οὐδεμίαν δ' ὑπαινίσσεται ἐθνολογικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν »Θρᾳκῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Θρᾳκῶν τῆς μεγάλης Θρᾴκης τῶν χρόνων τοῦ Θουκυδί»δου. Ὅτι δὲ ὁ Θουκυδίδης τοὺς Θρᾷκας τῶν χρόνων αὐτοῦ θεωρεῖ βαρβάρους καὶ φο»νικούς (Θουκ. Ζ 29) (τὸ γὰρ γένος τὸ τῶν Θρᾳκῶν ὁμοῖα τοῖς μάλιστα τοῦ βαρβαρικοῦ »ἐν ᾧ ἂν θαρσήσῃ φονικώτατόν ἐστι), δὲν ἀναιρεῖ τὴν τοιαύτην εἰκασίαν ἢ γνώμην.

»Διότι ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς τῶν Θρακῶν δὲν ἀναιρεῖ τὴν φυλετικὴν συγγέ- »νειαν τῶν προϊστορικῶν Θρακῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Θρακῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων. »Ἡ θρακικὴ φυλὴ ἦτο φυλὴ οὐ μόνον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις »ἐπεκταθεῖσα, ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Αἰγαίου πολλὰς καταλαβοῦσα »χώρας ἐν τῇ νῦν μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. Οἱ Βιθυνοί, οἱ Μυσοί, οἱ Παφλαγόνες, οἱ Λυδοὶ καὶ οἱ Κᾶρες ἦσαν πάντες λαοὶ θρακικοὶ καὶ ἐν ταῖς νήσοις δὲ τοῦ Αἰγαίου, ἰδίως ἐν Πάρῳ καὶ Νάξῳ, ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἔτι χρόνοις ὑπῆρχον οἶκοι θρακικοὶ καὶ ἡγεμόνες φέροντες ὀνόματα θρακικά, ὡς ὁ Λύγδαμις τῆς Νάξου. Οἱ Θρᾶκες δὲ ἦσαν καὶ συγγενεῖς πρὸς τοὺς Κιμμερίους τοῦ Πόντου, τῆς μ. Ἀσίας καὶ »τοῦ Πόντου, τῶν κυρίως Κιμμερικῶν χωρῶν τῶν βορείων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου πόντου. »Λέγει δὲ καὶ ὁ Θουκιδίδης (Β 97) «τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ μεταξὺ τοῦ Ἰονίου κόλπου »καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου μεγίστη ἐγένετο ἡ ἀρχὴ τῶν Θρακῶν Ὀδρυσῶν». Τὸ ὅλον συμπέρασμα τῶν περὶ Θρακῶν παραδιδομένων καὶ νῦν ἐπιστημονικῶς ἐρευνωμένων εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον πολλαὶ φυλαὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλληνικῆς ἢ Ἰλλυρι- »κῆς χερσονήσου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, φυλαὶ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς »τοὺς Πελασγοὺς τοὺς προγόνους τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἡ θρακοπε- »λασγικὴ αὕτη φυλὴ ἐξετείνετο ἐν Ἀσίᾳ καὶ μέχρι τοῦ ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου, Θρᾶκες δὲ »ἢ Θρακοπελασγοὶ ἦσαν οὕτως οἱ προϊστορικοὶ ἀπολίτιστοι Ἕλληνες ἔχοντες ὅλα τὰ στοι- »χεῖα τοῦ ὑψηλοτέρου πνευματικοῦ βίου, ἐξ ὧν προῆλθεν ὕστερον ὁ βίος ὁ ἑλλη- »νικός. Ἰδὲ καὶ τὰ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου τούτου ὑφ' ἡμῶν περὶ τῶν Θρακοπε- »λασγῶν διὰ μακρῶν γραφέντα).

Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα καὶ πρακτικώτερα πορίσματα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προγεγενημένης κοινωνικῆς διαπλάσεως προσεκομίσθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κατεσπαρμένων νησιωτικῶν σταθμῶν. Ὅθεν εἰς τὰς διαποντίους ταύτας σχέσεις θέλομεν ἐπιστήσει ἰδίως τὴν προσοχήν, ἐξακριβοῦντες πρῶτον τὴν καταγωγὴν τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα τότε προσεπέλασαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας.

Περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὀνομάζουσιν εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας Τυρσηνούς, Σσαρδανούς, Λυκίους, Τεύκρους, Σσακαλάσς, Δαρδανίους, Μυσούς, Ἰλιεῖς, Πηδασεῖς. Περὶ δὲ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἡ Ἰλιὰς ἀναφέρουσα τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων τούτων προστίθησι καὶ Κᾶρας, Λέλεγας, Καύκωνας, Πελασγούς, Φρύγας, Μαίονας; Παφλαγόνας, Θρᾶκας. Ἅπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα ἦσαν Ἀρίων γόνοι, εἰ καὶ τινὰ ἔλαβον μετὰ χρόνον σημιτικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπίχρωσιν.

Οἱ Ἄριοι οὗτοι ἀφικόμενοί ποτε εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εὗρον αὐτὴν προκατειλημμένην ὑπὸ Τουρανίων καί τινων Σημιτῶν, καλουμένων ἰδίως Κουσσιτῶν. Οἱ Τουράνιοι εἶχον ἱδρυθῆ εἰς τὰ παράλια τοῦ Πόντου καὶ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ὀροπεδίου τῆς χερσονήσου, εἰς χώρας ὀρεινὰς καὶ μεταλλοφόρους, οἱ δὲ Κουσσῖται ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον νευούσης κλιτύος, ἐπιτηδειοτέρας οὔσης πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ναυτικὴν ἐμπορίαν. Οἱ κατόπιν ἐπιδημήσαντες Ἄριοι δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε νὰ συζήσωσι μετὰ τῶν Τουρανίων οὔτε νὰ κατισχύσωσιν αὐτῶν. Ὅθεν διελθόντες ἀνὰ μέσον τῶν χωρῶν ἃς οὗτοι κατεῖχον ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐξ ὧν ἐπέτυχον

νὰ ἀποβάλωσι τοὺς Κουσσίτας (¹). Ὅτε δ' ἐπέτειλεν ἐπὶ τὰς χώρας ταύτας ἡ ἠὼς τῆς ἱστορίας εὑρίσκομεν αὐτόθι διατελοῦντα ἤδη, ἢ μετ' ὀλίγον περιελθόντα εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος, τὰ ἑξῆς κυριώτερα ἔθνη· Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Φρύγας, Λυδούς, Τρῶας.

Οἱ περὶ τὴν συγκριτικὴν γλωσσολογίαν ἀκριβολογήσαντες περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Φρύγες ἀποτελοῦσι μέσον τινὰ κρίκον μεταξὺ τῶν ἀρχαιοειδῶν Ἀρίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Φρύγες ἐκάλουν τὸν Δία αὐτῶνΒαγαῖον, διὰ λέξεως ἥτις σανσκριτιστὶ μὲν σημαίνει τὴν μακαριότητα ζενδιστὶ δὲ καὶ σλαυιστὶ τὸν θεόν (bogh) (²). Ἀλλ' ὠνόμαζον αὐτὸν καὶ Σαβάζιον (³), διὰ προσηγορήματος ὅπερ ἑλληνιστί τε καὶ ἰνδιστὶ ἐκδηλοῖ τὸ σέβειν. Εἶχον δὲ προσέτι αὐτὰ τὰ τῶν Ἑλλήνων φωνήεντα καὶ νόμους φωνητικοὺς ἀντιστοίχους.

Ἐν τῇ μεταξὺ Προποντίδος, Ἑλλησπόντου καὶ Αἰγαίου χερσονήσῳ, ἣν ἔμελλον νὰ ἀπαθανατίσωσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ᾤκουν οἱ τῶν Μυσῶν συγγενεῖς Δαρδάνιοι καὶ Τρῶες, οἵτινες παρίστανται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἔχοντες οἰκειότητα στενὴν καὶ πρὸς τοὺς Φρύγας. Ἡ Ἑκάβη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος· ὁ Πρίαμος ἐγένετο ἐπίκουρος τῶν Φρυγῶν κατὰ τῶν Ἀμαζόνων· πολλὰ δὲ Τρώων ὀνόματα, οἷον Κάπυς (⁴).

(¹) Τὰ περὶ ὑπάρξεως ἐν Μ. Ἀσίᾳ σημιτικῶν ἢ πρωτοσημιτικῶν (Κουσσιτῶν) θεωρήματα ἐπὶ οὐδεμιᾶς στηρίζονται θετικῆς καὶ ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς βάσεως· εἰσὶ δὲ ὑποθέσεις προερχόμεναι ἀπὸ παρατόλμων τινῶν ἐθνολογικῶν θεωριῶν ἢ ἀπὸ ἰσχυρισμῶν ἐρασιτεχνῶν τινων τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας. Μόνον ἐν τῷ ἀρμενικῷ ὀροπεδίῳ πιθανολογεῖται ὅτι ἐγένετο συμφόρησις τουρανικῶν καὶ σημιτικῶν ἴσως λαῶν ἀναμιχθέντων μετὰ τῶν δυσμόθεν ἐποικησάντων εἰς τὴν χώραν ταύτην θρᾳκοπελασγῶν Ἀρμενίων. Αἱ περὶ σημιτικῆς καταγωγῆς λαῶν τινων τῆς μ. Ἀσίας (Λυδῶν, Καρῶν, Μυσῶν) ἐπιπόλαιαι θεωρίαι ἀνατρέπονται ἄρδην, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη, ὑπὸ τῶν νῦν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Πάντες οἱ ἱστορικοὶ λαοὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἦσαν Ἄριοι, Φρυγοπελασγοί, Θρᾳκοπελασγοί, συγγενεῖς δὲ τούτων καὶ οἱ ἐκ Μακεδονίας (ὡς δὲ παρεδόθη καὶ ἐκ Θεσσαλίας) εἰς τὴν Ἀσίαν ἐποικήσαντες Ἀρμένιοι· μόνον παράλιά τινα μέρη τῆς μ. Ἀσίας ὡς νότια ἢ δυτικὰ ὑπέκυψαν εἰς ῥοπήν τινα φοινικικὴν ἐξ ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας προερχομένην. Καὶ τὰ περὶ ὑπάρξεως πρωτοσημιτικῶν ἢ κουσσιτικῶν δῆθεν λαῶν ἐν μ. Ἀσίᾳ εἰσὶ γνῶμαι πεπαλαιωμέναι ἀπαράδεκτοι ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Οἱ Κᾶρες, περὶ ὧν ἐλέγετο ἰδίως ὅτι ἦσαν Κουσσῖται, ἀποδεικνύονται ὡς γνησιωτάτη θρᾳκικὴ φυλή.

(²) Ἐν τῇ σανσκριτικῇ ἡ λέξις Bhaga σημαίνει εὐτυχίαν. Κατά τινας Ἰνδολόγους ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ σανσκριτικῇ τῶν ***Βέδας*** (ἀρχαιοτάτων ἱερῶν βιβλίων τῶν Βραχμάνων) ἀπαντᾷ ἡ λέξις Bhaga ἐν τῇ γενικῇ σημασίᾳ τοῦ ***Θείου***. Οὐχὶ ἐν τῇ ***ζενδικῇ***, ἤτοι τῇ ἀρχαίᾳ ***βακτρικῇ*** ἐν τῇ γλώσσῃ δηλονότι τοῦ ***Ἀβέστα*** (τοῦ ἱεροῦ βιβλίου τοῦ Ζωροάστρου), ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περσικῇ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Περσεπόλεως, τὸ Bhaga ἀπαντᾷ ὡς ἐπίθετον τοῦ ὑψίστου θεοῦ Ὠρομάσδου. Ἀλλ' ὡς ἐπίθετον τὸ ὄνομα τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐπιθέτου bahga vant = ὑπέρλαμπρος. Ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περσικῇ ὑπῆρχε τὸ Bhaga ἐν τῇ σημασίᾳ περίπου τοῦ ***Θείου*** μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἐκ τῆς ῥίζης ταύτης παραγόμενα ὀνόματα ***Βαγίστανα*** πόλις ἐν Μηδίᾳ καὶ Βαΐστανον ὄρος (νῦν Βεχιστάν· πρβλ. καὶ τὰ ὀνόματα ἀνδρῶν τινων Περσῶν ὡς Βαγόας καὶ Βαγαῖος. Τὸ ἄξιον σημειώσεως ἐν τούτοις ὅτι τὸ Bhaga ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ Θείου ὑπῆρχε παρὰ τοῖς Φρυξὶ τοῖς ἀνήκουσιν ἐθνολογικῶς εἰς τὴν θρᾳκοπελασγικὴν ὑποδιαίρεσιν τῆς μεγάλης ἀρίας φυλῆς.

(³) Ὁ Σαβάζιος ἦν ἀρχῆθεν θεὸς τοῦ φωτός, εἶτα δὲ προσέλαβε καὶ τὴν τοῦ ***Διονύσου*** ἰδιότητα.

(⁴) Τὸ ὄνομα ***Κάπυς*** φέρεται μόνον ὡς τρωικόν. Ὁ ***Ἀσκάνιος*** εἶναι Τρὼς υἱὸς τοῦ Πριάμου· ἀλλ' οὕτω καλεῖται («***Ἀσκάνιος*** θεοειδής») καί τις ἥρως Φρύξ (Ἰλιάδος Β. 862) καί τις ἥρως Μυσὸς σύμμαχος τῶν Τρώων (Ἰλ. Ν. 792). ***Ἀσκάνιος***, ὡς γνωστόν, εἶναι καὶ υἱὸς τοῦ Αἰνείου. Τὸ ὄνομα εἶναι πάντως φρυγοπελασγικόν, ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ***Ἀσκανία*** (χώρα τῆς Βιθυνίας) καὶ λίμνη ***Ἀσκανία*** ἐν Βιθυνίᾳ καὶ Πισιδίᾳ. Καὶ τὸ τῆς Γραφῆς δὲ ***Ἀσχανάζ*** (παρὰ Ἱερεμίᾳ), δι' οὗ, ὡς φαίνεται, δηλοῦται ἡ Ἀρμενία, φαίνεται ὅτι εἶναι ταὐτὸν πρὸς τὸ ***Ἀσκανία***.

'Ασκάνιος, Κασσάνδρα (¹), ἦσαν φρυγικά. Αἱ δύο φυλαὶ δὲν ὡμίλουν, ὡς φαίνεται, τὴν αὐτὴν ἀπαραλλάκτως γλῶσσαν, διότι ἐν τῷ ὁμηρικῷ εἰς 'Αφροδίτην ὕμνῳ ἡ θεά, βεβαιοῦσα τὸν 'Αγχίσην ὅτι εἶναι θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Φρυγίας 'Οτρέως, ἐπιλέγει· γλῶσσαν δ' ὑμετέρην τε καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα. Ὑπάρχουσι δέ τινες ἐνδείξεις τῆς σχέσεως τῶν Τρώων πρὸς τοὺς 'Ασσυρίους. Τὸ ὄνομα τοῦ 'Ασσαράκου (²), τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἴλου, ἀνευρέθη ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Νινευί, καὶ ἐκ τῶν τρωικῶν ἡρώων, διωνύμων ὄντων, ὁ Ἕκτωρ προσωνομάζετο Δαρεῖος. 'Αλλὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀνατρέπουσι τὰ ἄλλα περὶ τῆς οἰκειότητος τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδανίων πρὸς τοὺς 'Αρίους τεκμήρια. Οἱ 'Ασσύριοι δὲν ἐνέβαλον εἰς τὴν μικρὰν 'Ασίαν εἰμὴ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, ὥστε ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἶναι μεταγενεστέρα· καὶ μετὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους οἱ Τρῶες δὲν εἰκονίζονται ἐν τῇ 'Ιλιάδι ὡς βάρβαροι ἀλλ' ὡς ἐν πᾶσι σχεδὸν ὅμοιοι τοῖς 'Αχαιοῖς. Πλὴν τούτου, αἱ πρό τινων ἐνιαυτῶν γενόμεναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Τροίας ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν τὸν ἰδιοφυῆ βίον τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτῆς κατοίκων.

Οἱ Λύκιοι, καίτοι ἦσαν ἐν τῇ παραλίᾳ ἄμεσοι γείτονες τῶν Σολύμων (³), σημιτῶν ὄντων, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἡπλοῦντο μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἅλυος καὶ τοῦ Εὐφρά-

---

(¹) ***Κασσάνδρα*** εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ ***Κάσσανδρος***. 'Αμφότερα δὲ τὰ ὀνόματα εἶναι ταυτόσημα τῷ 'Αλέξανδρος καὶ 'Αλεξάνδρα. Τὴν ταυτότητα τοῦ Κασσάνδρα πρὸς τὸ 'Αλεξάνδρα ἐμφαίνει ῥητῶς ὁ ποιητὴς Λυκόφρων ὁ ποιητὴς 'Αλεξάνδραν καλῶν τὴν Κασσάνδραν Η ταυτότης αὕτη τῶν ὀνομάτων *ἐπικυροῦται* καὶ *ἐτυμολογικῶς*. Τὸ *πρῶτον συνθετικὸν* τοῦ ***Κάσσανδρος*** (ἡ ῥίζα ***Κασ***) σημαίνει ἐν τῇ ἀρμενικῇ καὶ ἐν τῇ λατινικῇ ὅ,τι τὸ ἀλέξω ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ἤτοι βοηθεῖν, ἀρήγειν, ἀμύνειν ἀλλὰ καὶ ἀποκρούειν (πρβλ. τὸ λατινικὸν cassis= περικεφαλαία (ὡς *καλύπτουσα καὶ φράττουσα τὴν κεφαλὴν* ὅπως καὶ τὸ cas-trum=ἀμυντήριον, ἀλεξιτήριον, φρούριον, πληθ. castra=στρατόπεδον ὠχυρωμένον,πρβλ. καὶ τὸ«***Κασίδων γυαλιστερῶν***» τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ τὸ μακεδονικὸν ***Καυσία***· καὶ ἐν τῷ λεξικῷ δὲ τοῦ 'Ησυχίου λέγεται ***Κασσάνδρα*** '***Αλεξάνδρα***. Κατὰ ταῦτα '***Αλέξανδρος καὶ*** '***Αλεξάνδρα*** μετηνέχθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τοῦ φρυγοπελασγικοῦ τρωικοῦ ***Κάσσανδρος***, ὅπως κατὰ τὰ ἔμπροσθεν εἰρημένα καὶ τὸ Πάρις τὸ τρωικὸν εἶναι αὐτὸ τὸ '***Αλέξανδρος***, ὅπως καὶ τὸ Ἕκτωρ εἶναι ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ φρυγικοῦ καὶ τρωικοῦ ***Δάρης*** καὶ ***Δαρεῖος***.

(²) Τὰ περὶ '***Ασσαράκου*** ὡς ἀσσυριακοῦ δῆθεν ὀνόματος λεγόμενα δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένα. Εἶναι ἀληθὲς *μόνον ὅτι πολλὰ ὑπάρχουσιν ἀσσυριακὰ καὶ βαβυλωνιακὰ ὀνόματα σύνθετα* ἀπὸ 'Ασσάρ (Σαλμανασσάρ, 'Ασσαρδών, ***Ναβουκαδν*** *ἀσσὰρ* = Ναβουχοδονόσορ), ἀλλὰ τὸ 'Ασσὰρ ἐν τοῖς ὀνόμασι τούτοις εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ 'Ασσούρ, οὗ ὁ πρῶτος τύπος εἶναι 'Ατούρ. Τὰ ὀνόματα ταῦτα παρήχθησαν ἐκ τῆς χώρας αὐτῆς 'Ασσυρίας ἢ 'Ατουρίας, ἐν ᾗ κεῖται ἡ Νινευί.

(³) Οἱ ***Σόλυμοι*** θεωροῦνται λαὸς ἀρχαιότατος σημιτικός, διότι τὸ ὄνομα αὐτῶν ἑρμηνεύεται ἐκ τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν ὡς ***ληστής***. 'Αλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο διδόμενον ὑπὸ τῶν σημιτῶν Φοινίκων εἰς τοὺς λῃστὰς τοῦ Ταύρου παρέλαβον οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν Φοινίκων καὶ οὕτως εἰσήχθη αὐτὸ εἰς τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν χωρὶς νὰ εἶναι καὶ ἐθνικὸν ὄνομα λαοῦ μικρασιατικοῦ, θὰ ἦτο δὲ παράδοξον ἂν αὐτὸς ὁ λαὸς Λυκίας ἢ Κιλικίας ἔφερεν ὡς ὄνομα ἐθνικὸν ὄνομα σημαῖνον ***ληστής***. Τὸ ὅτι δὲ ὁ τῆς 'Οδυσσείας ποιητὴς ('Οδ. Ε. 283—288) τίθησι τοὺς Σολύμους ἐγγὺς τῶν μυθικῶν ***Αἰθιόπων*** καὶ τῶν Φαιάκων τῆς Κερκύρας, τῶν δὲ μεταγενεστέρων γεωγράφων ἄλλοι μὲν ἐθεώρουν ***Σολύμους*** τοὺς Πισίδας καὶ Καβαλεῖς καὶ Μιλύας καὶ 'Ισαύρους καὶ Τρεμύλας, ὁ δὲ 'Ησύχιος λέγει αὐτοὺς λαὸν σκυθικὸν οἰκοῦντα ἐν Λυκίᾳ· ταῦτα πάντα μαρτυροῦσιν οἵαν σύγχυσιν ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν γεωγράφων ἐπήνεγκε τὸ ἐκ τῆς ἱστορίας ἄγνωστον καὶ ἐκ τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως μόνον γνωστὸν τοῦτο μυθικὸν ὄνομα. Ὅτι ὁ μεταγενέστερος ποιητὴς Χαιρήμων (ὁ καὶ τὰ '***Ιεροσόλυμα*** ἑρμηνεύων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ '***Ιερός***) ἔλεγε περὶ Σολύμων ὅτι ἐλάλουν γλῶσσαν φοινικικὴν («Φοίνισσαν ἀπὸ γλώσσης ἱέντες φωνήν») σημαίνει ἁπλῶς ὅτι τὸ ***Σόλυμος*** ἐθεωρεῖτο ὡς ὄνομα φοινικικὸν καὶ οὐδὲν πλέον.

του, δπου μνημονεύουσιν αὐτῶν τὰ ἀσσυριακὰ μνημεῖα, διέσωσαν, ὅπως οἱ Δαρδάνιοι, ὅπως οἱ Τρῶες, ἀκεραίους τοὺς χαρακτῆρας τῆς τῶν Ἀρείων φυλῆς. Ἐλογίσθησαν ἀείποτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἔθνος συγγενές· εἶχον τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν γυναῖκα, τὸ αὐτὸ σέβας πρὸς τοὺς νεκρούς. Οἱ δὲ βραδύτερον εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημήσαντες Ἕλληνες δὲν ἐδίστασαν νὰ προχειρίσωσι βασιλεῖς αὐτῶν Λυκίους (¹). Ὁ τῶν Λυκίων ἀλφάβητος δὲν συμφωνεῖ μὲν τοσοῦτον ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἑλληνικόν, ὅσον ὁ φρυγικός (²), ἀλλὰ τοῦτο διότι τὸ φωνητικὸν αὐτῶν σύστημα ἦτο λεπτότερον καὶ πολυπλοκώτερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ αὐξήσωσι τὰ σημεῖα τῶν φωνηέντων, ὧν τινα ἔχουσι σχήματα ἴδια καὶ πρὸς οὐδένα συνάδοντα τῶν γνωστῶν τύπων τοῦ Καδμείου ἀλφαβήτου (³).

Εἰς τοὺς Λυδοὺς συνέβη ὅ,τι εἰς τοὺς Τρῶας. Βραδύτερον προσέλαβον ἐξ Ἀσ-

---

(¹). Περὶ τῆς τῶν Λυκίων μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἅλυος καὶ τοῦ Εὐφράτου ἐκτάσεως οὐδεμία ὑπάρχει ῥητὴ παράδοσις καὶ μαρτυρία ἀρχαία, ἀγνοῶ δὲ ἐκ τίνος τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν παραλαβὼν ὁ συγγραφεὺς τοιαύτην ἐξήνεγκε γνώμην. Διότι οὐδ' ὁ Μασπερώ, ἐξ οὗ τῆς μνημονευθείσης ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἱστορίας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἀρύεται κυρίως ὁ συγγραφεὺς τὰς ἐνταῦθα ἐκτιθεμένας θεωρίας περὶ τῶν ἐθνολογικῶν ζητημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν καταγωγὴν τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς μ. Ἀσίας, περὶ τοιαύτης τινὸς ἐκτάσεως τῶν Λυκίων μέχρι Ἅλυος καὶ Εὐφράτου ποιεῖται λόγον. Ἡμεῖς ἐκ τῶν ἡμετέρων μόνον μελετῶν ἐξηνέγκαμεν γνώμην καὶ ἀνεπτύξαμεν θεωρίαν πρὸ ἐτῶν ἐν τῇ γερμανιστὶ συγγραφείσῃ ὑφ' ἡμῶν πραγματείᾳ «Die sogenannten Assyrer und Hittiten von Klanasien (Οἱ λεγόμενοι Ἀσσύριοι καὶ Χεττῖται (ἢ Χετταῖοι) τῆς μ. Ἀσίας)» τοιαύτην τινὰ θεωρίαν. Ἡ θεωρία ἡμῶν αὕτη ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὀνόματος τῶν Λυκίων ἀπὸ Τροίας, ἔνθα μνημονεύονται Λύκιοι ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, μέχρι τῶν νοτίων παραλίων τῆς μ. Ἀσίας καὶ τῆς ταυτότητος τῶν ὀνομάτων *Λυκία* καὶ *Λυκαονία*, καὶ τοῦ ταυτοσήμου πρὸς ἀμφότερα τοῦ ὀνόματος Καππαδοκία ὡς ἰρανικῆς μεταφράσεως τοῦ ὀνόματος *Λυκία*. Διὰ τῆς ταυτότητος τῶν ὀνομάτων Λυκία καὶ Λυκαονία τὸ ὄνομα τῶν Λυκίων ἐκτείνεται πάντως μέχρι Ἅλυος. Ἡ δὲ ἀπὸ Ἅλυος μέχρι τοῦ Εὐφράτου ἐπέκτασις ἐξηγεῖται μόνον διὰ τοῦ ταυτοσήμου τῶν ὀνομάτων Λυκία καὶ Καππαδοκία, *Λύκιοι* καὶ *Καππαδόκαι*. *Λύκιοι* δὲ ἀναφέρονται καὶ ἐν Κρήτῃ ὅπως καὶ Κᾶρες, καθ' Ἡρόδοτον δὲ (Α', 173) οἱ Λύκιοι ἐκ Κρήτης τὸ ἀρχαῖον γεγόνασι». Καὶ ἡ παράδοσις αὕτη σὺν τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἔκτασιν, ἣν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἀλλὰ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὅτι ἐν τοῖς ἀσσυριακαῖς μνημείοις μνημονεύονται *Λύκιοι*, εἶναι τοσοῦτον ἐπισφαλὲς ὅσον καὶ ἡ θρυλουμένη μνεία τῶν Ἀχαιῶν καὶ Δαρδανίων-ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις. Μόνον ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις γίνεται μνεία λαοῦ τινος *Λοῦκα* ἢ *Ροῦκα* καλουμένου.

(²). Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς συγγενείας Ἑλλήνων καὶ *Λυκίων* τοσοῦτον μόνον ἀληθεύουσιν ὅσον καὶ ἡ πολλαχῶς μαρτυρουμένη συγγένεια τῶν Ἑλλήνων πρὸς πάντας τοὺς ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ προπάτορας τῶν Ἑλλήνων πελασγικοὺς λαούς, εἰς οὓς ἀνήκουσι καὶ οἱ Λύκιοι. Πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ ὄντες ὁμόφυλοι τοῖς Ἕλλησι συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων προϊόντος τοῦ χρόνου.

(³). Καθόλου εἰπεῖν, εἰς τὰ περὶ ἀλφαβήτων κοινῶν ἐν τοῖς ἐθνολογικοῖς ζητήμασιν οὐδεμία πρέπει νὰ δοθῇ σπουδαία σημασία ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνολογικήν. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔχουσι κατ' οὐσίαν τὸν αὐτὸν ἀλφάβητον μετὰ τῶν αὐτῶν περίπου ὀνομάτων, οἱ μὲν παραλαβόντες αὐτὸν ἀπ' εὐθείας παρὰ τῶν Φοινίκων οἱ δὲ (Τοῦρκοι) παρὰ τῶν ὁμοφύλων τοῖς Φοίνιξιν *Ἀράβων*, χρωμένων καὶ τούτων τῷ φοινικικῷ ἀλφαβήτῳ. Οἱ Ἰνδοὶ Μωαμεθανοὶ χρῶνται τῷ ἀλφαβήτῳ τῷ ἀραβικῷ καὶ οὐχὶ τῷ ἰνδικῷ «θεοχαράκτῳ (devanagari)» οὗ ποιοῦνται χρῆσιν οἱ μὴ μωαμεθανοὶ Ἰνδοί. Οἱ Κόπται τῆς Αἰγύπτου, ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἐνῷ εἶχον ἀλφάβητον ἐκ τῆς δημοτικῆς αἰγυπτιακῆς γραφῆς καὶ ἐκ τῶν παπύρων γνωστόν, παρέλαβον ἀλφάβητον ἑλληνικὸν ἕνεκα λόγων θρησκευτικῶν. Πόσοι λαοὶ ἐν Εὐρώπῃ (Οὗγγροι, Φιλλανδοί,) μὴ ὄντες Λατῖνοι μηδὲ Ἄριοι, χρῶνται τῷ λατινικῷ ἀλφαβήτῳ. Τοῦ ἀλφαβήτου ἡ ταυτότης ἢ ἀλλοτριότης ἔχει σημασίαν ἁπλῶς ἱστορικήν, οὐχὶ δὲ γλωσσικὴν ἢ φυλετικήν.

συρίας ἔθιμα πολλά ([1])· οἷον, πρὸς κύρωσιν τῶν συμβάσεων, πληγώσαντες ἑκάτεροι οἱ συμβαλλόμενοι τοὺς βραχίονας ἀνέλειχον ἀλλήλων τὸ αἷμα· καὶ προσέτι κατεπόρνευον τὰ τέκνα.'Αλλ' ὁ ταῦτα διηγούμενος Ἡρόδοτος προστίθησιν ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ «ὅρκια ποιέεται ταῦτα τὰ ἔθνεα τά περ τε Ἕλληνες»· ἐν γένει δὲ ὅτι «Λυδοὶ νόμοισι παραπλησίοισι χρέονται καὶ Ἕλληνες».

Γλωσσικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων δὲν ὑπάρχουσι. Πολλοὶ ἠξίωσαν ὅτι οἱ Κᾶρες ἦσαν Σημῖται, ἀλλ' ὁ δεινὸς σημιτολόγος Ρενὰν ἐβεβαίωσεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὲρ τῆς δόξης ταύτης προταθέντων ἐπιχειρημάτων εἶναι ἀνυπόστατα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι λέγονται μὲν βαρβαρόφωνοι ὁ Φίλιππος ὅμως ὁ τὰ Καρικὰ γράψας εἶπεν ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν δὲν ἦτο τραχεῖα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἑλληνικὰ ὀνόματα ἔχει καταμεμιγμένα. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου δὲ μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Πτῴου ἐλάλησέ ποτε καριστὶ καὶ ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ ἐπιφανοῦς ἀθηναίου Ἰσαγόρου τοῦ Τισάνδρου ἔθυον Διὶ καρίῳ. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι οἱ Κᾶρες, ἐξ Ἀρίων ὁρμώμενοι, ἀνεμίχθησαν μετὰ Σημιτῶν ἢ καὶ ἄλλων φυλῶν. Τοιοῦτό τι δὲ ὑπολανθάνει ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτῶν. Αἱ διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου χαραχθεῖσαι ἐπιγραφαὶ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀναγνωσθῶσιν, ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων αὐτοῦ εἶναι μικτόν, ἔνια φαίνονται συνδεόμενα μετὰ τῶν Καδμείων καὶ τῶν Φοινικικῶν, ἄλλα δὲ πάλιν ὅλως ἰδιότυπα.

Μικτὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα εἶχον καὶ οἱ Λέλεγες, οὕς, κατὰ Στράβωνα, τινὲς μὲν τοὺς αὐτοὺς Καρσὶν εἰκάζουσι τινὲς δὲ συνοίκους μόνον καὶ συστρατιώτας· διόπερ ἐν τῇ Μιλησίᾳ Λελέγων κατοικίας λέγεσθαί τινας, πολλαχοῦ δὲ τῆς Καρίας τάφους Λελέγων καὶ ἐρύματα ἔρημα, Λελέγια καλούμενα. Μία τῶν συζύγων τοῦ Πριάμου ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἄλτεω, βασιλέως τῶν φιλοπολέμων Λελέγων, ἄρχοντος τῆς Πηδάσου· Λέλεγες καὶ Κᾶρες ὑπῆρξαν, ὅπως πάντες οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, σύμμαχοι τῶν Τρώων ἐπὶ τοῦ πολέμου ὃν ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος· πλεῖστοι δὲ καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος κάτοικοι, ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐλέγοντο Λελέγων ἀπόγονοι.

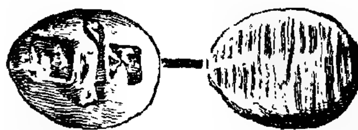
Οἱ Σημῖται διεπλάσθησαν πολὺ πρὸ τῶν Ἀρίων. Ἡ τῆς Αἰγύπτου ἱστορία ἀνατρέχει μέχρι τοῦ τετρακισχιλιοστοῦ πρὸ Χριστοῦ ἔτους καὶ ἐπέκεινα, ἐνῷ αἱ ἀμυδρόταται περὶ Ἑλλάδος εἰδήσεις δὲν ὑπερβαίνουσι τὸ δισχιλιοστόν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀρίων πάλιν οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, χερσαῖοι, ὄντες γείτονες τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως, ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα αὐτῆς σπέρματα πρὸ τῶν τῆς Ἑλλάδος ὁμοφύλων, οἵτινες ἐχωρίζοντο ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς ἀρχεγόνου τοῦ πολιτισμοῦ ἑστίας.

Οἱ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκήσαντες ἐγένοντο ναυτικοί, καὶ οἱ τολμηρότεροι ἐξ αὐτῶν, Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, ὥρμησαν πρὸς δυσμὰς τοσοῦτο πρωίμως ὥστε αἱ ἀρχαιόταται περὶ αὐτῶν εἰδήσεις συμπλέκονται μετὰ τῆς πρωτογόνου ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Βραδύτερον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, τὰς ἀρχὰς τῆς 14 καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 13, Ἰλιεῖς, Πηδασεῖς, Δαρδάνιοι, Μυσοί, Λύκιοι, Τυρσηνοί, Σσαρδανοί, Σσακαλάσς, Τεῦκροι ἐπιπλέουσιν ἐπανειλημμένως κατὰ

([1]). Τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν ἦτο ἀσσυριακόν, ἀλλὰ *σκυθικόν*, τῶν ἀρίων Σκυθῶν ὄντων συγγενῶν πρὸς τοὺς Θρᾷκας, ἀκριβῶς δὲ οἱ Λυδοὶ ὡς λαὸς θρακικὸς εἶχον πολλὰ κοινὰ τοῖς Ἀρίοις τῶν Σκυθῶν.

τῆς Αἰγύπτου ἔχοντες συμμάχους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Δαναούς. Ἔτι δὲ βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι, κατὰ τοὺς ἕλληνας χρονολόγους, οἱ Δαναοὶ καὶ Ἀχαιοί, ἀντὶ συμμάχων. γίνονται πολέμιοι τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων καὶ ἐπιχειροῦσι τὴν πολυθρύλητον ἐπὶ Ἴλιον στρατείαν.

Ἕτεροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, οἱ Φρύγες καὶ οἱ Λυδοί, ἐτράπησαν μᾶλλον πρὸς τὰ ἐνδότερα καὶ ἀπήρτισαν μεγάλας ἐγχωρίους μοναρχίας. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτων παραδόσεων ὑποφαίνεται τό τε μέγα πολιτικὸν ἀξίωμα τῶν πρώτων καὶ τὸ ἐξαίρετον ἐμπορικὸν τῶν δευτέρων πνεῦμα. Ὁ Γορδίας καὶ ὁ ἐκ τῆς θεᾶς Κυβέλης γεννηθεὶς υἱὸς αὐτοῦ Μίδας ἐφημίζοντο ὡς ἱδρυταὶ τοῦ φρυγικοῦ κράτους, ὧν τὰ ὀνόματα ἔφερον πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, πασίγνωστοι δὲ εἶναι ἥ τε ἅμαξα ἣν ὁ πρῶτος Γορδίας ἀνέθηκεν εἰς τὴν ἄκραν τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθείσης πόλεως καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ ζυγοῦ αὐτῆς ὃν ἔκοψεν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος. Ὁ δεσμὸς οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς σύμβολον τῆς πάλαι τῶν Φρυγῶν ἀρχῆς, καὶ ἐκ τούτου τὸ λόγιον ὅτι ὁ λύσας αὐτὸν θέλει ἄρξει τῆς Ἀσίας. Ἐπὶ τῶν τρωικῶν ἡ Ἰλιὰς λέγει τὸ πλῆθος τῶν μαχητῶν τῆς Φρυγίας ἐνάμιλλον σχεδὸν τῆς ὅλης τῶν Ἀχαιῶν στρατιᾶς· καὶ εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους τὰ φῦλα τὰ καταλαβόντα τὴν Ἀρμενίαν καὶ δόντα αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα ἦσαν φρυγικῆς καταγωγῆς. Ἀλλ' ὀλίγαι τινὲς ἐπιγραφαί, καὶ αὗται οὐχὶ πάνυ ἀρχαῖαι, ὀλίγοι τάφοι καί τινα ἐρείπια ἐρυμάτων καὶ ἀνάγλυφα ἀνεξήγητα εἶναι οἱ μόνοι περισωθέντες μάρτυρες τοῦ τοσοῦτο τὸ πάλαι περιλαληθέντος ἐκείνου κράτους.

Νόμισμα ἐξ ἠλέκτρου τοῦ λυδίου Γύγου (Γραμμαὶ ἄνισοι. Τρία ἀνόμοια κοιλώματα)

Τὸ δὲ τῶν Λυδῶν βασίλειον ἦν περὶ τὸ Σίπυλον ὄρος ἱδρυμένον, μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἕρμου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης. Οἱ Λυδοὶ πρῶτοι ἀνθρώπων, καθ' Ἡρόδοτον, ἔκοψαν καὶ μετεχειρίσθησαν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου· πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο· καὶ πρῶτοι ἐξεῦρον τὰ παίγνια τῶν κύβων, τῶν ἀστραγάλων, τῆς σφαίρας, πάντα τὰ παίγνια, πλὴν πεσσῶν. Ἐπενόησαν δὲ ταῦτα ἐπιζητοῦντες ἀνακούφισίν τινα ἐν τῇ ἰσχυρᾷ σιτοδείᾳ ἥτις ἐμάστιζε πᾶσαν Λυδίαν ἐπὶ Ἄτυος τοῦ Μάνεω βασιλέως· καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ μίαν μὲν ἡμέραν τρώγοντες τὴν δὲ ἑτέραν παίζοντες ἵνα μὴ ζητῶσι σιτία. Οὕτως ἔζησαν ὀκτωκαίδεκα ἔτη, ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν ἔπαυεν· ὅθεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐλαττώσῃ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Λυδίας καὶ ἐπὶ τούτῳ διῄρεσεν αὐτοὺς εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μία ἔμεινεν ἐν τῇ χώρᾳ σὺν τῷ βασιλεῖ ἡ δὲ ὑπὸ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τυρσηνὸν ἀπεδήμησεν εἰς ζήτησιν βίου καὶ γῆς. Οἱ ἀπόδημοι οὗτοι κατελθόντες εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖ κατασκευάσαντες πλοῖα ἀπέπλευσαν καὶ πολλὰ παραμειψάμενοι ἔθνη καὶ μετονομασθέντες ἀντὶ Λυδῶν Τυρσηνοὶ ἀπὸ τοῦ ἡγέτου ἀπέβησαν τελευταῖον εἰς τὴν δυτικὴν Ἰταλίαν καὶ κατασταθέντες αὐτόθι ἔδωκαν αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα.

Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὑποδηλοῦται ὅτι ἀπεδήμησαν τότε Τυρσηνοί, οὐχὶ Λυδοί. Οἱ Τυρσηνοὶ οὗτοι, προσεπονομασθέντες καὶ Πελασγοί, ἀναφαίνονται εἰς πλείστας νήσους καὶ παραλίας τῆς Ἑλλάδος, λέγονται δὲ πλεύσαντες καὶ εἰς Ἀφρικήν (1)·

(1) Ὁ μῦθος οὗτος οὐδεμίαν ἄλλην ἔχει σημασίαν ἢ ὅτι ἐν τῇ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ***Λυδίᾳ*** ᾤκουν ἀρχαιότεροι οἱ ***Τυρρηνοί*** ἢ ***Τυρσηνοί*** καλούμενοι (Μαίονες), λαὸς φρυγοπελασγικὸς

Πότε καὶ πῶς συνεδυάσθησαν τὰ δύο ὀνόματα, ἄδηλον, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὑποδεικνύει ὅτι τὰ φῦλα ἦσαν συγγενῆ. Οἱ δὲ Λυδοὶ οὐδέποτε ἐγένοντο ναυτικοί. Δὲν συγκαταλέγονται ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς θαλάσσης τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὁρμώμενα ἐστράτευσαν περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος κατὰ τῆς Αἰγύπτου· ἀπησχολημένοι δὲ εἰς τὰ ἐνδότερα οὐδὲ τοῦ τρωικοῦ πολέμου μετέσχον (¹).

Ἐν τούτοις Φρύγες καὶ Λυδοὶ δὲν ἔμειναν ἄσχετοι πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος. Πολλὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ θρήσκευμα καὶ τὴν ποίησιν ἐθρυλοῦντο ὡς ἐκεῖθεν ἐνταῦθα ἐπελθόντα. Ὁ δὲ Πέλοψ ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου καὶ ἀδελφὸς τῆς Νιόβης, ὅστις ἐγένετο ἐπώνυμος τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀρχηγέτης τῶν Ἀτρειδῶν, ἐκ τῆς περὶ τὸ Σίπυλον χώρας ἐλέγετο ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Γύγης ἔπεμψεν εἰς Δελφοὺς τὰ πλούσια ἐκεῖνα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀναθήματα, ἅτινα ἐθαύμασεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας· ἔτι δὲ πρὸ τοῦ Γύγου εἷς τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Φρυγίας, Μίδας καλούμενος, ὅπως ὁ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν υἱός, ἀνέθηκεν εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν τὸν θρόνον αὐτοῦ «ἐς τὸν προκατίζων ἐδίκαζε, ἐόντα ἀξιοθέητον».

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἀρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκοινώνησαν πρόπαλαι πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καὶ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι.

Οἱ Φοίνικες εἷλκον τὸ γένος ἐκ τῶν Κουσσιτῶν, τῶν ἀποτελούντων ἕνα τῶν κλάδων τοῦ μεγάλου τῶν Σημιτῶν οἴκου. Ἀναχωρήσαντες ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμὶρ πρὸ τῶν ἄλλων ὁμοφύλων οἱ Κουσσῖται πρωιμώτερον κατέλιπον τὸν νομαδικὸν βίον καὶ ἔδρεψαν τοὺς καρποὺς τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἧς πρώτιστος ὅρος εἶναι ἡ καθεστηκυῖα δίαιτα. Τρία τῶν κυριωτέρων κουσσιτικῶν ἐθνῶν κατεστάθησαν περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον. Οἱ Κίσσιοι τοῦ Ἡροδότου, οἱ Κοσσαῖοι τοῦ Ἀρριανοῦ ἱδρύθησαν εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως ὀρεινὴν χώραν. Παρὰ τὸν κάτω Τίγριν καὶ Εὐφράτην κατεστάθησαν οἱ Κουσσῖται ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον τοῦ χαλδαϊκοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ δὲ πρόγονοι τῶν Φοινίκων καταλαβόντες κατ' ἀρχὰς τὰ παράλια τοῦ Περσικοῦ κόλπου ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν κατόπιν καὶ κατῴκησαν ἐπὶ τέλους παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Οἱ Φοίνικες εἶναι τὸ πρῶτον γνωστὸν μέγα ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν τοῦ κόσμου ἔθνος. Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ ὅσαι ἔφερον πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τῶν ἐμπορείων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Βακτριανῆς, τῆς Χαλδαίας, τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν περὶ τὸν Καύκασον χωρῶν ἀπέληγον εἰς τὰς δύο αὐτῶν πόλεις Σιδόνα καὶ Τύρον, αἵτινες δὲν ἐβράδυναν νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν λοιπῶν. Ἐνῷ δὲ κατέλαβον τοὺς κυριωτάτους πόρους τῶν ποταμῶν καὶ τοὺς εὐβατωτάτους αὐλῶνας τῶν ὀρέων τῆς Ἀνατολῆς, ἐρρίφθησαν συγχρόνως εἰς τὴν θάλασσαν, πελαγοδρομήσαντες ὅσον οὐδὲν ἄλλο ἔθνος μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ καὶ παρέκαμψαν τὴν Εὔελπιν ἄκραν πλέον ἢ δισχίλια ἔτη πρὸ τοῦ Βάσκου Δεγάμα.

καὶ οὗτος (Τυρσηνοὶ ἐκ τοῦ *τύρσις*, λατ. turris=πύργος σημαίνει πιθανῶς ὅ,τι καὶ Πελασγὸς καὶ *Κρής* (Κρῆτες Πυργῖται. Ἡσύχιος). Τὸ αὐτὸ δὲ φαίνεται δηλοῦν καὶ τὸ ὄνομα *Φρύγες* ἢ *Βρίγες*. Οἱ Ἕλληνες ἐκάλεσαν Τυρρηνοὺς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Τρούσκους ἢ Ἐτρούσκους, διότι ὁ λαὸς οὗτος ᾤκει χώραν ἰταλικὴν οἰκουμένην πρότερον ὑπὸ *Οὔμβρων*, λαοῦ ἰταλοπελασγικῆς καταγωγῆς·

(¹). Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ τρωικοῦ πολέμου δὲν εἶχεν ἔτι καταλάβει τὴν Μαιονίαν ὁ θρᾳκικὸς λαὸς τῶν Λυδῶν ὅπως οὔτε τὴν *Ἀσκανίαν* οἱ *Θυνοὶ* ἢ *Βιθυνοί*. Οἱ λαοὶ οὗτοι μετὰ τὰ τρωικὰ μετενάστευσαν εἰς τὴν μ. Ἀσίαν· διὰ τοῦτο εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸν Ὅμηρον τὸ ὄνομα τῶν Λυδῶν καὶ τῆς πρωτευούσης πόλεως αὐτῶν *Σάρδεων*.

Οἱ δὲ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐλογίζοντο Ἀφρικανοὶ (¹) τὸ γένος. Ἀλλὰ τὴν σήμερον ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν (²) μνημείων ἐπιστώθη ὅτι ἦσαν ἄποικοι τῶν λευκῶν φυλῶν τῆς νοτιοδυτικῆς Ἀσίας καὶ ἐλάλουν γλῶσσαν συγγενῆ τῶν σημιτικῶν. Ἦσαν δέ, καθ' ὅσον ἄχρι τοῦδε γνωρίζομεν, αὐτοὶ καὶ οἱ Χαλδαῖοι, τὰ πρώτιστα πολιτισθέντα τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς καὶ τὰ πρώτιστα κατακτητικὰ γενόμενα. Ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ *Χαλδαίας* (³) προῆλθον αἱ πρῶται ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ ἀστρονομίας, ἰατρικῆς, γεωμετρίας καὶ φυσικῆς ἐν γένει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ δὲ αἰγυπτιακοὶ στρατοὶ ἐξώρμησαν πρωιμώτατα μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Νείλου ἀφ' ἑτέρου.

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἔθνη τὰ πλεύσαντα πρὸς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας, εἰς χρόνους οἵτινες δὲν δύνανται μὲν νὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς προσεγγίζουσιν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς τὸ δισχιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ ἔτος.

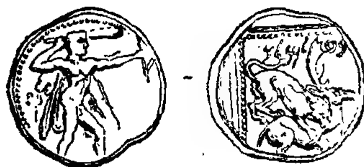
Ὁ Θουκυδίδης λέγει ὅτι τὰς πλείστας τῶν νήσων ᾤκισαν Κᾶρές τε καὶ Φοίνικες, καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς δοξασίας αὐτοῦ φέρει μαρτυρίαν ἰσχυράν, ὅτι «Δήλου καθαιρουμένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ (τῷ πελοποννησιακῷ) καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώντων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὅπλων ξυντεθαμμένῃ καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι». Τὰ αὐτὰ δὲ ἔθνη λέγει ὅτι κατῴκησαν εἰς τὰς νήσους καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ρητῶς ἀναφέρων ὡς ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀνέκαθεν καταληφθείσας τὴν Κύπρον, τὰ Κύθηρα, τὴν Θάσον, καὶ ὡς πρὸς τὴν Θάσον προσάγων μαρτυρίαν οὐδὲν ἧττον ἰσχυρὰν τῆς τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῶν ἐν Δήλῳ Καρῶν. «Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα (τὰ ἐν

(¹). *Ἀφρικανοὶ* τὸ γένος δὲν εἶναι ἔκφρασις ἀκριβὴς ὑπὸ ἔννοιαν ἀνθρωπολογικῆς ἢ γλωσσολογικῆς καὶ ἐθνολογικῆς διαιρέσεως καὶ κατατάξεως λαῶν. *Ἀφρικανὸς* ἔχει ἁπλῶς ἔννοιαν γεωγραφικήν (ἐκ τοῦ Africa τῶν *Ρωμαίων*, ὅπερ δοθὲν ὑπὸ τούτων εἰς τὴν νῦν *Τυνησίαν* τὸ πρῶτον ἐξετάθη *συνεκδοχικῶς* εἰς ὅλην τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Λιβύην καλουμένην ἤπειρον καὶ ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ μετέστη ἀπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς τὰς νῦν εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ὡς ὄνομα ἠπείρου). Ὑπό τινων ἐρευνητῶν ἐδημιουργήθη ὡς ὅρος γλωσσολογικός, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀνθρωπολογικός, τὸ *Χαμιτικός*, (ἐκ τοῦ Χὰμ τῆς Π. Δ., ὅπερ ὄνομα φαίνεται ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ ὄνομα τῆς Αἰγύπτου τὸ αἰγυπτιακὸν *Κέμ*). Ὁ οἶκος τοῦ *Χὰμ* ἐν τῇ Π. Δ. εἶναι μᾶλλον ἀσιατικὸς καὶ εἰς τοῦτον ὑπάγονται καὶ οἱ Φοίνικες (Χαναναῖοι ἐν τῇ Π. Δ.) καὶ οἱ Χουσαῖοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Μισραΐμ (ταὐτὸν τῷ νῦν Μισίρ) καὶ τὸ αἰγυπτιακὸν ὄνομα τῆς Αἰγύπτου *Κὲμ* φαίνεται ταὐτὸν τῷ *Χάμ*. Τούτων πάντων ἕνεκα καὶ διότι ἥ τε ἐκ τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς προελθοῦσα καὶ νῦν ἔτι ὡς γλῶσσα τῆς Κοπτικῆς ἐκκλησίας γνωστὴ κοπτικὴ γλῶσσα (Κόπτης=γύπτης=(γύφτης)=Αἰγύπτιος) ὡς καὶ ἡ ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις ἀναγινωσκομένη γλῶσσα φαίνεταί πως συγγενὴς ταῖς σημιτικαῖς, γλωσσολόγοι τινὲς ἐθεώρησαν τὴν αἰγυπτιακὴν ὥς τι ἰδίωμα σημιτικὸν ἀρχαιότατον, τὸ *πρωτοσημιτικὸν* λεγόμενον καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ὡς λαὸν ἀρχῆθεν σημιτικὸν ἀναμιχθέντα μετ' ἄλλων ἰθαγενῶν κατοίκων τῆς χώρας (Λιβύων ἢ καὶ Αἰθιόπων ἤτοι *Βαρβάρων* ἢ *Βερβέρων*), ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἰσὶν ἔτι ἁπλαῖ ὑποθέσεις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ.

(²). Ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν μνημείων δὲν ἐπιστώθη τοῦτο· ἀλλ' ἐκ τῶν σῳζομένων *μουμιῶν* καὶ τῶν ἐν ταύταις εἰκόνων εἰκάζεται ὅτι ἔκλινον μᾶλλον πρὸς τὸ λευκόν. Πιστὴ εἰκὼν τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἐξ ἀνθρωπολογικῆς ἐπόψεως θεωρητέοι οἱ νῦν χριστιανοὶ Κόπται καὶ μωαμεθανοὶ Φελλάχοι, ἀπόγονοι ἀμφότεροι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἀμφοτέρων δὲ αἱ μορφαὶ ἕνεκα τῆς πολλῆς πρός τε λευκοὺς καὶ πρὸς μαύρους ἀναμίξεως κυμαίνονται καὶ ποικίλλουσι κατὰ διαφόρους βαθμοὺς μεταξὺ τῶν δύο ἀνθρωπολογικῶν τύπων ἢ χρωμάτων.

(³). Οἱ ἐνταῦθα *Χαλδαῖοι* καλούμενοι εἰσὶν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς νοτιωτάτης Βαβυλωνίας (τῆς παρὰ τὸν Περσικὸν κόλπον) καὶ τῆς *Σουσιανῆς (Χουζιστάν)*. Τὰ ὀνόματα *Χαλδαῖος* καὶ *Χαλδαία* ἀνήκουσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς *ἀρχαίας* Βαβυλωνιακῆς ἱστορίας.

Θάσφ), καὶ μακρῷ ἦν αὐτῶν θαυμασιώτατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον, οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην». Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Ἑλλάδος παραλίαν ἀπέβησαν οἱ Κᾶρες. Τοῦ Καρὸς τὸ ὄνομα ἀνεφαίνετο ἐν ταῖς μεγαρικαῖς γενεαλογίαις, ἡ δὲ τῶν Μεγάρων ἀκρόπολις ὠνομάζετο Καρία μέχρι τῶν ὑστάτων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας χρόνων. Ἐνῷ δὲ οἱ Κᾶρες συνωνυμοῦντο μὲ τοὺς Λέλεγας ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, οἱ τελευταῖοι οὗτοι παρεισέδυσαν ὑπὸ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις τῆς τε Μεγαρίδος καὶ τῆς Λακωνικῆς. Οἱ δὲ Λύκιοι ἀναφέρονται ὡς ἀρχαῖοι τῆς Κρήτης κάτοικοι καὶ συναρμολογοῦνται μετὰ τῶν ἀττικῶν, τῶν βοιωτικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Περὶ τῶν τριῶν τούτων ἐθνῶν, Καρῶν, Λελέγων, Λυκίων, παρετηρήθη λίαν πιθανῶς ὅτι τοσοῦτον ἦσαν ἐν ἀρχῇ μεμιγμένα ὥστε βέβαιος δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ εἶναι ἂν τὰ περὶ ἑνὸς λεγόμενα δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰ ἕτερα. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐξ Ἀσίας ἐπιδραμόντα ἔθνη ἤρχισαν προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ συγχωνεύωνται ἐντός τινων ἐπικρατεστέρων γενομένων, καὶ πρῶτον τῶν Καρῶν, ἔπειτα δὲ τῶν ναυσικλυτῶν Φοινίκων.

Φοινικικὸν νόμισμα τῆς Κύπρου, ἐπὶ βασιλέως Βααλμέλεκ, ἀκμάσαντος κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ε´ αἰῶνος π. Χ (Ἡρακλῆς. Λέων κατατρώγων ἔλαφον καὶ διὰ φοινικικῶν χαρακτήρων τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως).

Οἱ Φοίνικες εὗρον τὰς νήσους κατῳκημένας. Ἀλλ' ἂν κατόπιν τῶν ἄλλων ἐξέπλευσαν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων αὐτοὶ κυρίως ἔδωκαν εἰς τὰς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος νήσους ζωὴν ἐμπορικήν, βιομηχανικήν, ἱστορικήν. Πρὸ πάντων κατέλαβον τὴν γείτονα αὐτῶν Κύπρον, οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ αὐτοφύτου ἐν αὐτῇ θάμνου ὅστις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑβραίων *κόφερ* καὶ μετεποιήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν *κύπρον* τοῦ Διοσκορίδου. Οἱ προηγηθέντες κάτοικοι, οἱ ὁποῖοι ἄγνωστον τίνες ἦσαν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἐπὶ γενεὰς πολλὰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ τὰ βόρεια τῆς νήσου αὐτῶν παράλια καλυπτόμενα ὑπὸ πόλεων ὧν ἡ λαμπρότης ἔμελλε νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν. Ἦσαν δὲ αἱ πόλεις αὗται· Ἀμαθοῦς (ὁμώνυμος τῇ ἀρχαίᾳ συριακῇ πόλει Χαμάθ) (1), καὶ Πάφος, περίφημοι διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ἱερὰ τῆς γονοποιοῦ θεότητος τῶν Σύρων, ἥτις βραδύτερον ἔλαβε τὸν τύπον καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης θεᾶς περὶ ἧς ἤδη ὁ Ὅμηρος ἔλεγεν· «ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἵκανε φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη, ἐς Πάφον»· Γόλγοι, περὶ οὓς πρὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν ἀπεκαλύφθη ναός, ἐν ᾧ εὑρέθησαν 300 περίπου ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια τῆς φοινίσσης Ἀστάρτης καὶ τοῦ φοίνικος Μελκάρθ· Κούριον, ὅπου τῷ 1874 εὑρέθη ὁ πολυθρύλητος θησαυρὸς ὁ ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὀνομασθεὶς *θησαυρὸς τοῦ Κουρίου*, συγκείμενος δὲ ἐκ ψελλίων, δακτυλίων, ἐνωτίων, φυλακτηρίων, ληκύθων, πυξίδων, καρφίδων τῆς κεφαλῆς, περιδεραίων, ὅλων τούτων χρυσῶν. Καὶ ἀργυρᾶ δὲ ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ πολλὰ κοσμήματα καὶ σκεύη· καὶ ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἐξ ἠλέκτρου· καὶ λίθοι ἀνάγλυφοι πολυάριθμοι καὶ πολύτιμοι· ταῦτα δὲ πάντα τέχνης παντοειδοῦς, αἰγυπτιακῆς, ἀσσυριακῆς, χαλδαϊκῆς, φοινικικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς. Ἐν Κύπρῳ ἔκτισαν τελευταῖον οἱ Φοίνικες τὰς πόλεις Κίτιον, Λάπηθον, Καρπασίαν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἀώου, τοῦ σήμερον καλουμένου Μαχαιρᾶ, τὴν χαλκοῦχον Ταμασόν.

(1) Ἀραβ. Ἀλ-χάννα (Χνάσ, τουρκ, Κινά, Lausania inermis

Οἱ Φοίνικες, δικαίως κληθέντες πρόδρομοι τῶν Ὁλλανδῶν καὶ τῶν Ἄγγλων, ἤγειρον τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδίως ὡς ἀποθήκας βιομηχανίας ἢ ἐμπορευμάτων ὁρμητήρια. Πρὶν κατασταθῶσιν ἐν τῇ νήσῳ εἶχον βεβαίως γνωρίσει τὰ ὑλομανοῦντα, κατ' Ἐρατοσθένην, πεδία αὐτῆς καὶ ὑπελόγισαν τὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα ἤθελον ἔχει ἐκ τῆς δενδροτομίας πρὸς τὴν ναυπηγίαν τῶν πλοίων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ καλύψωσι πᾶσαν τὴν Μεσόγειον καὶ ν' ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τὰ κύματα τῆς ἀτλαντικῆς καὶ τῆς βορείου θαλάσσης. Ἐχχερσοῦντες δὲ καὶ καλλιεργοῦντες τὴν χώραν ἀνεκάλυψαν ἄφθονα χαλκοῦ μέταλλα καὶ ἐπεχείρησαν πρὸς ὄρυξιν αὐτοῦ ἔργα, τῶν ὁποίων πρὸ ὀλίγου ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἴχνη. Ὁ κύπριος χαλκὸς ἐτιμᾶτο τὸ πάλαι ὡς ὁ πάντων ἄριστος, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀπέδωκαν εἰς τὸ μέταλλον αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς νήσου, cyprium (¹), ἐξ οὗ ἡ λέξις μετεβιβάσθη εἰς ἁπάσας τὰς τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης γλώσσας. Ἐν Κύπρῳ δὲ ἐγένετο ἡ πρώτη ἴσως ἀνάμιξις τοῦ χαλκοῦ μετὰ τοῦ κασσιτέρου, ὃν οἱ Φοίνικες ἐπορίζοντο ἀπό τε τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν πορρωτάτων ἑσπερίων νήσων, καὶ ὃν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας οἱ ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο σχεδὸν μόνον εἰς ἁπάσας τοῦ βίου τὰς χρείας, ἀντὶ τοῦ βραδύτερον κατεργασθέντος σιδήρου.

Μετὰ τὴν Κύπρον κατέλαβον τὴν Ρόδον· ὁπόσον ἐπεκράτησαν τῶν προτέρων αὐτῆς κατοίκων Καρῶν, μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ νῆσος ὠνομάσθη ἐνίοτε Φοινίκη. Ἐκεῖθεν δὲ ὥρμησαν πρὸς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας ὅσαι εἴτε ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν εἴτε ὡς ἐκ τῶν φυσικῶν προϊόντων ἦσαν ἐπιτήδειαι νὰ ἐπιστήσωσι τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ τυχωδιωκτικοῦ ἐκείνου ἔθνους προσοχήν. Ὅθεν κατέσχον Δῆλον, Ρήνειαν, Πάρον, Ὠλίαρον, Θήραν, Σίφνον, Μῆλον. Ἡ τελευταία αὕτη πλὴν τοῦ καλλίστου αὐτῆς λιμένος περιεῖχεν ἐν ἀφθονίᾳ θεῖον, στυπτηρίαν, κιμωλίαν καὶ πλούσια μέταλλα. Εἰς Νίσυρον καὶ εἰς Γύαρα ἵδρυσαν ἀγρευτήρια πορφύρας, ἤτοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὑγρὸν ἐρυθρὸν δι' οὗ ἐβάπτοντο τὸ πάλαι τὰ ὑφάσματα. Ἡ χρῆσις τῶν ὑπὸ τῶν Φοινίκων, ὡς φαίνεται, κατὰ πρῶτον οὕτω βαφέντων ὑφασμάτων διεδόθη κατ' ἅπασαν τὴν ἑσπέριον Ἀσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Εὐρώπην. Ἐντεῦθεν ἡ ἁλιεία τοῦ κογχυλίου τούτου ἀπέβη ἓν τῶν κυριωτάτων ἀντικειμένων τῆς τῶν Φοινίκων βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας· πλεῖστα δὲ ἵδρυσαν ἁπανταχοῦ τοιαῦτα ἀγρευτήρια ἐπονομάζοντες ἀπὸ τοῦ κογχυλίου τὰς νήσους ὅπου εὕρισκον δαψιλῆ τὴν ἄγραν καὶ φροντίζοντες νὰ τοποθετῶσιν οὐ μακρὰν τῆς πηγῆς τοῦ χρώματος τὰ χρησιμοποιοῦντα αὐτὸ ἐργοστάσια. Τὴν μὲν Νίσυρον ἀπεκάλεσαν Πορφυρίδα, εἰς Μῆλον δὲ καὶ Ἀμοργὸν καὶ Κῶν ἔκτισαν ὑφαντουργεῖα καὶ βαφεῖα.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τὰς μακρὰς ταύτας νήσους. Ἐνῷ μία αὐτῶν μοῖρα ἐθαλασσοπόρει πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ κατελάμβανε Σαμοθρᾴκην, Λῆμνον, Θάσον, καὶ ἀπεβίβαζεν ἀποίκους εἰς τὰ παράλια τῆς Θρᾴκης, ἐπιχειρήσαντες τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν χρυσωρυχείων τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἑτέρα ἔπλεε πρὸς τὴν Κρήτην. Η Ὀδύσσεια, ὁμιλοῦσα περὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης, ὀνομάζει αὐτόθι Ἀχαιούς, Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Δωριεῖς, Πελασγούς, ποικίλας λαλοῦντας γλώσσας. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται μόλις ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν ἐνάτην ἢ δεκάτην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ,

(¹). Κυρίως a e s c y p r i u m. Μέλας χαλκὸς δηλονότι· ἐκ τοῦ cyprium προῆλθε πιθανῶς καὶ τὸ cuprum=χαλκός, μέλας χαλκός. Ἡ συγγένεια τοῦ cuprum πρὸς τὸ ἰνδικὸν c u p i a (=χαλκὸς καὶ ἄλλα κατωτέρου εἴδους μέταλλα) φαίνεται ὅτι εἶναι ὅλως τυχαία.

οἱ δὲ Φοίνικες προσεπέλασαν εἰς τὴν νῆσον περὶ τὰ χίλια ἔτη πρότερον, ὅτε οὔτε περὶ Δωριέων οὔτε περὶ Ἀχαιῶν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἔτι λόγος. Πελασγοὶ ἔμειναν ἐν Κρήτῃ πιθανώτατα ἐκ τῶν τυρρηνῶν Πελασγῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὧν ἐμνημονεύσαμεν τὰς πολλὰς περιπλανήσεις. Οἱ δ' Ἐτεόκρητες, ἤτοι οἱ γνήσιοι *Κρῆτες* (¹), καὶ οἱ Κύδωνες, φυλαὶ αἵτινες ἀμφότεραι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνον διεκρίνοντο ἀπό τε τῶν Πελασγῶν καὶ ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Δωριέων, ἦσαν Λύκιοι καὶ Κᾶρες, φέροντες ἤδη τὸ κοινὸν τῶν Καρῶν ὄνομα. Οἱ Κᾶρες οὗτοι, οἱ ὑπήκοοι τοῦ Μίνωος καὶ κυριώτατοι ναυβάται, ὑπῆρξαν τότε μισθοφόροι ὀνομαστοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διατελέσαντες τοιοῦτοι ἴσως καὶ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Ἰούδα, διότι οἱ ἐν τῇ Γραφῇ Καρὶ ἑρμηνεύονται οὐχὶ ἀπιθάνως Κᾶρες, οἱ δὲ Κερετὶ Κρῆτες. Ὁπωσδήποτε οἱ Φοίνικες ἔπραξαν ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ὅ,τι ὡς πρὸς τὰς ἄλλας νήσους. Ἔκτισαν πόλεις, ἐξ ὧν αἱ μεσόγειοι συνεδέοντο μετὰ ἰδίου ἑκάστη λιμένος. Τὴν Λάππαν, εἰς τὰς ἀνατολικὰς κλιτύας τῶν Λευκῶν ὀρέων μετὰ τοῦ λιμένος Φοινίκης ἢ Ἀράδου, ὀνομάτων ὧν τὸ μὲν ἀνεπόλει τὴν πατρίδα τῶν ἐποίκων τὸ δὲ μίαν τῶν κυριωτάτων αὐτῆς πόλεων· τὴν Γόρτυνα, εἰς τὰς νοτιοανατολικὰς κλιτύας τῆς Ἴδης μετὰ τοῦ λιμένος αὐτῆς Λεβῆνος· τὴν Καίρατον, πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, μετονομασθεῖσαν ἔπειτα Κνωσσόν. Πρὸς δὲ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἄγραν τῆς πορφύρας, περὶ Ἴτανον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν. Ἐπὶ τέλους ἐκ Κρήτης ἔπλευσαν εἰς Κύθηρα, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας ἄφθονος ἦτο ἡ πορφύρα, «ἡ ἐκ τῶν νήσων πορφύρα», ὡς λέγει ὁ Ἰεζεκιήλ, δι' ὃ ἡ νῆσος ὠνομάσθη Πορφυρὶς ἢ Πορφυροῦσα· ὁ δὲ λιμὴν αὐτῆς Φοινικοῦς ἐμαρτύρει ἐπὶ μακρότατον χρόνον τίνες ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνελκύσαντες τὸν θησαυρὸν τοῦτον. Μία δὲ τῶν νήσων, εἰς ἣν ὡσαύτως εἰσέπλευσαν ἦτο καὶ ἡ Σαλαμίς, ὑπ' αὐτῶν οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ Baal Salam «τοῦ θεοῦ τῆς εἰρήνης». (Salama, Salamis).

Περὶ τῆς τύχης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καθ' οὓς χρόνους ἐπέπλευσαν εἰς αὐτὰς οἱ Φοίνικες, ἄλλο δὲν γινώσκομεν, εἰμὴ ὅτι ᾠκοῦντο ὑπὸ Καρῶν, Λυκίων καὶ Λελέγων. Ἀλλὰ πρό τινων ἐνιαυτῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐν Θήρᾳ λείψανά τινα ὑπεμφαίνοντα τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους. Τὰ λείψανα ταῦτα ἐκρύπτοντο ὑπὸ στρῶμα κισήριδος, ὅπερ ἔχον ἐνιαχοῦ πάχος 30 περίπου μέτρων σκεπάζει τὸ ἔδαφος τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ὅρμου παραλίας, ἐν Θηρασίᾳ δὲ ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τῆς τε ἀνατολικῆς καὶ τῆς μεσημβρινῆς ῥηγμῖνος. Οὐδεμία τῶν γνωστῶν ἐκρήξεων τοῦ θηραϊκοῦ κρατῆρος ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε νὰ ἐπισωρεύσῃ ἐπὶ τὰς ἑκατέρωθεν τοῦ ὅρμου πλευρὰς τοσοῦτον ὄγκον ἡφαιστείου ὕλης. Ὅθεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη περιέστη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι εἰς οὓς ἀνήκουσι τὰ εὑρεθέντα (ἀγγεῖα, προϊόντα τῆς γῆς, σκελετοὶ ζῴων, κτίσματα καὶ τὰ τοιαῦτα) ἐγένοντο μάρτυρες ἅμα καὶ θύματα τῆς καταστροφῆς ἥτις ἐσπάραξέ ποτε τὴν νῆσον καὶ κατακρημνίσασα εἰς τὴν ἄβυσσον τὸν μεσόγειον αὐτῆς χῶρον ἐπήγαγε τὸν σχηματισμὸν τοῦ σημερινοῦ ὅρμου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐπέσκηψεν ἡ συμφορὰ αὕτη ἐξηνέχθησαν εἰκασίαι. Μετὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἔκρηξιν ἐπῆλθεν, εἶπον, βεβαίως μακρὰ τοῦ ἡφαιστείου νάρκωσις, μεθ' ἣν

(¹). Κρέτοι οὐχὶ Κερετί, **Κρήτειοι** κατὰ τοὺς Ο' καὶ Χερρεθά· πρβλ. τὸν παρά τισι μεταγενεστέροις ποιηταῖς εἰωθότα τύπον **Κρηταῖοι**=Κρῆτες. Ἀλλ' ὅτι οἱ Χερρεθὰ ἢ Κρήτειοι καὶ οἱ ἐνίοτε Κρῆται καλούμενοι εἶναι Κρῆτες ἀμφισβητεῖται νῦν ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν Ἰδὲ τὰ περὶ τούτων ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ.

τῷ 196 πρὸ Χριστοῦ «ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας, ὡς λέγει ὁ Στράβων, ἐμπεσοῦσαι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύσησαν κατ' ὀλίγον ἐξαιρομένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς συντεθειμένην ἐκ μύδρων νῆσον». Καὶ ἡ μὲν νῆσος αὕτη εἶναι ἡ παλαιὰ Καμένη ἥδε ἀναφυσήσασα αὐτὴν ἔκρηξις ἡ πρώτη ἧς ἐμνημόνευσεν ἡ ἱστορία. Ἔκτοτε ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ αἰώνων ἐκρήξεις δι' ὧν ηὔξησε τὸ νησίδιον ἐκεῖνο. Ἡ μεγίστη τούτων συνέβη ἐν ἔτει 717 μ. Χ., ὅτε, κατὰ Θεοφάνην, «ἀτμὶς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινάς, καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρώδους ἐκκαύσεως ὅλος ὁ καπνὸς πυροφανὴς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γεώδους οὐσίας, πετροκισήρους μεγάλους ὡς λίθους τινὰς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κισήρων ἐπιπολαζόντων γέμειν. Μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νῆσος ἀπογεωθεῖσα τῇ Ἱερᾷ λεγομένῃ νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ πρὶν οὖσα». Τότε ἐπῆλθεν αὖθις παῦλά τις καθ' ὅλον τὸν λοιπὸν μέσον αἰῶνα, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος αἱ ἀναφυσήσεις γενόμεναι πάλιν συχνότεραι καὶ βιαιότεραι παρήγαγον νέα νησίδια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα τῆς παύλας περίοδος διήρκεσεν ἑπτὰ περίπου αἰῶνας, συνεπέραναν οἱ φυσιοδίφαι ὅτι ἡ διάρκεια τῆς πρώτης, ἅτε ἐπελθούσης μετὰ πολὺ δεινοτέραν ἔκρηξιν, ὑπῆρξε διπλασία καὶ παρεδέχθησαν ὅτι ἡ μεγάλη καταστροφὴ συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος.

Ἀσφαλέστεραι ὁπωσοῦν εἶναι αἱ κρίσεις αἱ ἐξενεχθεῖσαι περὶ τοῦ βίου τῶν παλαιτάτων Θηραίων ἐκ τῶν ἀποκαλύψεων ὅσαι ἐγένοντο ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν γεωργοὶ καὶ ἁλιεῖς. Εἶχον ποίμνια αἰγῶν καὶ προβάτων, ἐκαλλιέργουν σιτηρά, ἤληθον, ἐξῆγον ἐλαιόλαδον· ἔπλεκον ὑφάσματα, ἡλίευον διὰ δικτύων, εἶχον κατοικίας ἐκ λίθων πελεκητῶν, καὶ ἐντὸς τῶν τοίχων τούτων παρενέθετον τεμάχια ξύλων ἵνα προλαμβάνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὰ ὀλέθρια τῶν σεισμῶν ἀποτελέσματα. Κατεσκεύαζον διὰ τόρνου ἀγγεῖα ἔχοντα παράδοξα κοσμήματα καὶ σχήματα ἰδιότυπα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐργαλείων αὐτῶν ἦσαν λίθινα, τὰ κοινότερα ἐκ λάβας, τὰ δὲ ἄλλα ἐξ ἀκιδωτοῦ χάλικος ἢ ὀψιδιανοῦ. Ἐγίνωσκον τὸν χρυσὸν καὶ πιθανῶς τὸν χαλκόν, ἂν καὶ τὰ δύο ταῦτα μέταλλα ἦσαν σπάνια παρ' αὐτοῖς· ἐπὶ πᾶσιν ἡ ξυλεία ἦτο ἄφθονος τότε ἐν τῇ νήσῳ. Ἐκοινώνει δὲ ἡ Θήρα πρὸς τὰς γείτονας νήσους, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τινῶν ἐκ τῶν ἀγγείων αὐτῆς, ὧν ὅμοια ἢ σχεδὸν ὅμοια ἀνευρέθησαν ἐν Μήλῳ, ἐν Ῥόδῳ, καὶ ἐν Κύπρῳ. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων ἀνατρέχει ἆρά γε μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀπεδόθη; Περὶ τούτου δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐκφέρωμεν ἰδίαν γνώμην. Καίτοι ὅμως μὴ τολμῶντες νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς Θήρας συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἀνευρεθέντα λείψανα εἶναι τὰ ἀρχαιότατα γνωστὰ μνημεῖα τοῦ βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἴσως δὲ καὶ τῶν ἄλλων περὶ αὐτὴν νήσων.

Οἱ ναυτίλοι τῆς Ἀνατολῆς, προσεγγίσαντες βαθμηδὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἀποβῶσι καὶ εἰς τὴν ἤπειρον αὐτῆς. Ἴχνη αὐτῶν ἀναφαίνονται πολλαχοῦ τῆς χώρας ταύτης· ἀλλὰ τὰ κυριώτατα καὶ τὰ μᾶλλον πολύκροτα τῶν ἐπηλύδων ἱδρύματα ἐγένοντο εἰς τὰ ἀνατολικὰ αὐτῆς παράλια. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι συνδέονται μετὰ τῶν βοιωτικῶν, τῶν ἀττικῶν, τῶν μεγαρικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Τοιοῦτό τι καταφαίνεται καὶ εἰς τὰς

σημιτικὰς ἐποικήσεις. Οἱ Φοίνικες κατέλιπον πυκνότατα καὶ μεγαλώνυμα μνημεῖα τῆς διαμονῆς αὐτῶν ἐν Βοιωτίᾳ μὲν τὸ Φοινίκιον ὄρος, τὴν πόλιν Φοινικίδα, τὸ ὄρος καὶ τὴν πόλιν Τευμησόν, ἀνακαλοῦσαν τὴν ἐν Κύπρῳ φοινικικὴν πόλιν Ταμασόν, τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς Καδμείαν· ὀλιγώτερα δὲ καὶ μικροτέρου λόγου ἄξια ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Χαονίᾳ, εἰς μὲν τὴν πρώτην τὸν λιμένα Φοινικοῦντα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὴν πόλιν Φοινίκην. Εἰς Γύθειον ὡς καὶ εἰς ἄλλα τινὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος σῴζονται ἄχρι τοῦδε σωροὶ μεγάλοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξήγετο τὸ πορφυροῦν χρῶμα. Ἀλλὰ τὰ λείψανα ταῦτα δὲν ἀνατρέχουσιν ἀπαραιτήτως μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καθ' οὓς οἱ Φοίνικες ἐπέπλευσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. τὸ πορφυροῦχον κογχύλιον ἡλιεύετο ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ κογχυλευταὶ κατελέγοντο μεταξὺ τῶν προνομιούχων κατοίκων τῆς Χερσονήσου.

Περὶ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ ἐποικήσεως τῶν Φοινίκων ἔχομεν, πλὴν τῶν τοπικῶν ὀνομάτων, καὶ τὴν περὶ *Κάδμου παράδοσιν* (¹). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὀδύσσεια, μνημονεύουσα τοῦ Κάδμου, δὲν λέγει αὐτὸν ἐκ Φοινίκης ἐλθόντα καὶ ὅτι ἐν ταῖς σῳζομέναις εἰδήσεσι πρῶτον ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Εὐριπίδου μανθάνομεν τὴν τοιαύτην αὐτοῦ καταγωγήν. Ἀνακαλέσωμεν ὅμως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸν περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῶν Θηβῶν μῦθον. Ὁ Ἀγήνωρ ἐλθὼν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Φοινίκην ἐβασίλευσεν αὐτόθι. Τοῦ Ἀγήνορος τέκνα ἦσαν Κάδμος, Φοῖνιξ, Κίλιξ καὶ *Εὐρώπη* (²). Ὁ Ζεύς, ἐρασθεὶς τῆς τελευταίας, ἀπήγαγε τὴν καλὴν κόρην ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην, ὅπου ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς Μίνωα, Ραδάμανθυν καὶ Σαρπηδόνα. Δύο δὲ τοῦ Ἀγήνορος υἱοὶ σταλέντες εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀδελφῆς αὐτῶν καὶ μάτην ἐπὶ μακρὸν πλανηθέντες ἀπεφάσισαν, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε, νὰ κατασταθῶσιν ὁ Κίλιξ εἰς Κιλικίαν, ὁ Κάδμος εἰς Θράκην. Ὁ ἀδελφὸς ἢ ἀνεψιὸς τοῦ Κάδμου Θάσος, ὅστις εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς ἐν τῇ ἀναζητήσει ἐκείνῃ, ᾤκησεν εἰς τὴν νῆσον Θάσον. Ὁ δὲ Κάδμος, ὅστις κατῆλθεν ἐκ Θράκης εἰς Δελφοὺς ἐρωτήσων τὸν θεόν, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ «περὶ μὲν Εὐρώπης μὴ πολυπραγμονεῖν χρῆσθαι δὲ καθοδηγῷ βοΐ, καὶ πόλιν ἐκεῖ κτίζειν ἔνθα αὕτη εἰς τὰ δεξιὰ πέσῃ καμοῦσα». Οὕτως ἔκτισεν ὁ Κάδμος τὰς Θήβας.

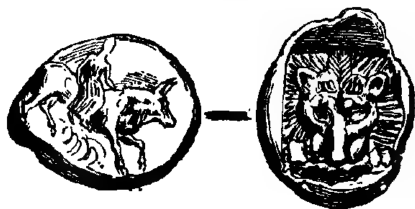
Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἀναφέρονται ὀνόματα πολλά· Κάδμος, Φοῖνιξ, Εὐρώπη, Κρήτη, Μίνως, Ραδάμανθυς, Σαρπηδών, Θράκη, Θάσος, Θῆβαι. Ἀλληγοροῦνται δηλαδὴ ἐν αὐτῷ οὐ μόνον ἡ τῶν Θηβῶν ὑπὸ Κάδμου κτίσις ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα εἰκονίζοντα ἐν κεφαλαίῳ τάς τε προηγηθείσας θαλασσοπορίας τῶν ναυσιβίων κατοίκων τῆς συριακῆς παραλίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· ἡ ὑπὸ τῶν Φοινίκων ζήτησις τῆς Εὐρώπης, ἡ ἐν τῷ μεταξὺ κατάληψις ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἄρκτον μὲν τῆς Θάσου καὶ τῆς Θράκης πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Κρήτης, ἥν, διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐκλάβωσιν ὡς ἀρχὴν τῆς Εὐρώπης· τελευταῖον ἡ μετὰ τῆς φοινικικῆς ἐν ταῖς νήσοις

(¹). Περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνόματος ***Κάδμος*** ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν τοῖς περὶ ἑλληνικῶν μύθων, τὸ δὲ Ἀγήνωρ ὑποτίθεται ὅτι προῆλθεν ἀπὸ τοῦ ***Χνάς***, ***Κινά***, ***Ἀλχαννά***, ὅπερ θεωρεῖται ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα ***Χαναάν***, ὡς καλεῖται ἡ Φοινίκη ἐν τῇ Π. Δ., Χαναναῖοι ὡς καλοῦνται οἱ Φοίνικες ὑπὸ τῶν Ἑβραίων. Κατὰ ταῦτα Φοῖνιξ=φοινικοῦς τὴν χροιάν, ἔχων τὸ χρῶμα τοῦ χνὰς ἢ κηνᾶς, εἶναι ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ Χαναάν, Χαναναίτης. Ἀλλ' εἰς τὴν τοιαύτην εἰκασίαν ἀντίκειται ὁ λατινικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος Poenus, Punicus, Punus, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχετύπου Punus, Funus, ὅπερ οἱ Ἕλληνες μετωνόμασαν ***Φοῖνιξ***.

(²). Εὐρώπη κατά τινας εἶναι λέξις *σημιτικὴ* (ἀσσυριακή) σημαίνουσα *δύσιν*· κατ' ἄλλους εἶναι ὄνομα ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸν ***βοιωτικὸν*** ὅπως καὶ τὸ ***Κάδμος*** (οὐχὶ κρητικόν, ὡς ὑπετίθετο ἐκ τῆς πλημμελοῦς ἑρμηνείας τοῦ περὶ Διὸς καὶ Εὐρώπης μύθους).

καὶ ἴσως ἐν τῇ Κρήτῃ κυριαρχίας συνδεομένη θαλασσοκρατία τοῦ Μίνωος. Περὶ τῶν γεγονότων τούτων εἶναι σήμερον δύσκολον νὰ ἀμφιβάλλωμεν. Καὶ σημειωτέον ὅτι, ἂν ἡ Ὀδύσσεια ἀποσιωπᾷ τὴν καταγωγὴν τοῦ Κάδμου, ἡ Ἰλιὰς λέγει ρητῶς τὴν Εὐρώπην θυγατέρα τοῦ Φοίνικος· ὥστε ἡ ὅλη παράδοσις ἔχει ρίζας προομηρικάς.

Ἀλλ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀναμίγνυνται μετὰ τῶν Φοινίκων Αἰγύπτιοι. Ὁ Ἀγήνωρ λέγεται ἐξ Αἰγύπτου μεταβὰς εἰς Φοινίκην· ὁ Ζεὺς ἐξ Αἰγύπτου ἀπήγαγε τὴν Εὐρώπην εἰς Κρήτην· ἡ πόλις ἣν ὁ Κάδμος ἔκτισεν ἐν Βοιωτίᾳ ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς μεγάλης αἰγυπτιακῆς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ἡ σύμπραξις αὕτη τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας αὐτῶν σχέσεις, τὰς δὲ τῶν πρώτων ἀποικήσεις καθιστῶσι πιθανὸς αἱ συμφοραὶ ἃς ὑπέστη ἡ χώρα αὐτῶν ἀπὸ τῆς 23 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ κατέκτησαν αὐτὴν αἱ νομαδικαὶ τῆς Συρίας φυλαί, αἱ κληθεῖσαι ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων Ὑκσώς. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἡγουμένων τῶν ἐν Θήβαις βασιλέων, ἠγωνίσθησαν περὶ τὰ 200 ἔτη ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἡ μὲν κάτω Αἴγυπτος ὑπέκυψεν ὁλοσχερῶς ἡ δὲ ἄνω, προϊσταμένης τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν δορικτητόρων. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν ἕτερα διακόσια περίπου ἔτη, μεθ' ὃ οἱ ἐν Θήβαις βασιλεῖς ἀνέλαβον νέον μέγαν κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἀγῶνα, ὅστις, διεξαχθεὶς πεισματωδέστατα ἐπὶ ἡμιόλιον ἑκατονταετηρίδα, ἐπήγαγε τὴν κατατρόπωσιν τῶν ξένων καὶ τὴν εἰς Συρίαν ἐπάνοδον τῶν λειψάνων αὐτῶν. Ὁ συντελέσας τὸ κατόρθωμα τοῦτο Ἀχμὲς Α΄ ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς 18 δυναστείας, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἀναλαβούσης δὲ τῆς Αἰγύπτου τὴν προτέραν ἰσχύν, διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀμενχοτὲπ Α΄ (Ἀμενόφεως), ὁ τούτου διάδοχος καὶ υἱὸς Τούθμωσις Α΄ κατέκτησε τὴν Συρίαν. Αἱ κυριώταται τῶν Φοινίκων πόλεις ἀνεγνώρισαν τοσούτῳ προθυμότερον τὴν αἰγυπτιακὴν κυριαρχίαν ὅσῳ πρὸ καιροῦ ἐγίνωσκον τὰ ὠφελήματα ἅπερ ἠδύναντο νὰ καρπωθῶσιν ἐκ τῆς γείτονος ἐκείνης χώρας. Καὶ τῳόντι ὡς οὐδέποτε τότε ηὐδαιμόνησαν οἱ Φοίνικες, λαβόντες τὸ προνόμιον τοῦ ἐμπορεύεσθαι ἐν Αὐγύπτῳ διὰ λογαριασμὸν τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διὰ λογαριασμὸν τῆς Αἰγύπτου.

Ἀργυροῦν νόμισμα τῆς κρητικῆς Γόρτυνος, παριστῶν τὴν ἁρπαγὴν τῆς Εὐρώπης

Αὗται εἶναι αἱ ποικίλαι μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Φοινίκων σχέσεις αἵτινες ὑποφαίνονται ἐν ταῖς παραδόσεσιν. Οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦσαν φύσει τυχοδιῶκται. Αἱ περιστάσεις ὅμως τῆς πατρίδος αὐτῶν ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς προσημειωθέντας χρόνους σφόδρα ἀνώμαλοι, μάλιστα δὲ ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ κάτω Αἴγυπτος κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα. Ὅθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐγένοντο εἴτε κοινὰ Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιχειρήματα, οἷον τὸ περὶ Κάδμου φημιζόμενον, εἴτε καὶ ἴδιά τινα τῶν Αἰγυπτίων, οἷα τὰ περὶ Δαναοῦ καὶ Κέκροπος θρυλούμενα. Ἐκ τούτων ὁ Κέκροψ δὲν λέγεται Αἰγύπτιος εἰμὴ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὃν ἀντέγραψαν ὁ Σουίδας καὶ ἄλλοι. Ἀλλ' ἡ περὶ Δαναοῦ παράδοσις καίτοι δὲν συναρμολογεῖται μετὰ προηγουμένων ἀσφαλῶν γεγονότων, ὅπως ἡ περὶ Κάδμου, εἶναι ἐν τούτοις μία τῶν ἀρχαιοτέρων. Παρ' Ὁμήρῳ μὲν οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κέκροπος ὑπάρχει, ὁ δὲ Δαναὸς καὶ ὁ

Κάδμος δὲν λέγονται ρητῶς ὡς ἔξωθεν ἐποικήσαντες. 'Αλλ' ἤδη ἐν τοῖς Κυκλικοῖς, ὁ τὴν Δαναΐδα πεποιηκὼς προσονομάζει τὸν Δαναὸν «πρόσθεν ἐυρρεῖος ποταμοῦ Νείλοιο» ἄνακτα· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἰσχὺς τῆς παραδόσεως ταύτης ὥστε ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν ποιήματος 5500 στίχων.

'Αλλὰ παρεκτὸς τούτων, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐγένοντο αἰγυπτιακαὶ ἐν 'Ελλάδι ἐποικήσεις, πῶς θέλει ἐξηγηθῆ ἡ ὁμωνυμία τῆς ἐν Βοιωτίᾳ πόλεως τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους πρωτεύουσαν; "Οτι τὸ ὄνομα τῆς βοιωτικῆς πόλεως δὲν ἦτο ἑλληνικόν, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῆς ἐν Μυσίᾳ Θήβης, ἥτις ἦτο κτίσμα Κιλίκων· οἱ δὲ Κίλικες ἦσαν Σημῖται καὶ διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις πρός τε τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ἦτο σημιτικόν, πρὸς οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀντιστοιχεῖ ἢ πρὸς τὸ τῆς πρωτευούσης τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους. Ἡ τελευταία αὕτη, ὅπως πλεῖσται ἄλλαι τῆς Αἰγύπτου πόλεις, ἔφερε διάφορα ὀνόματα. Συνηθέστερον ὅμως ἐκαλεῖτο Ta apiu T-ape, ἡ πόλις τῶν θρόνων, ἐξ οὗ οἱ "Ελληνες μετεποίησαν τὸ ὄνομα Θήβη. 'Αλλ' ἡ προσηγορία αὕτη μήπως μετεδόθη εἰς τὴν ἐν Βοιωτίᾳ πόλιν τῶν Φοινίκων; "Απαντα τὰ γνωστὰ τούτων κτίσματα ἐκλήθησαν, ὡς εἴδομεν, ἢ ἀπὸ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος, ἢ ἀπὸ πόλεων συριακῶν, 'Αραδήν, Καίρατος, 'Αμαθοῦς, Σαλαμίς, Ταμασὸς καὶ πρὸ πάντων Φοινίκη, Φοινικίς, Φοινικοῦς (λιμήν) καὶ τὰ τοιαῦτα. Συνδυάζοντες δὲ τὰ γεγονότα ταῦτα πρὸς τὸν μικτὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ Κάδμου παραδόσεως ἀναγκαίως περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν οἱ Φοίνικες ἔφερον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Κάδμου τὰ γράμματα αὐτῶν καὶ ἐπωνόμασαν Καδμείαν τὴν ἀκρόπολιν, Αἰγύπτιοι ἐγένοντο οἱ τῆς κάτω πόλεως ἀνάδοχαι, ἀποδόντες αὐτῇ τὸ τῆς πρωτευούσης αὐτῶν ὄνομα, ὅπερ ἐξελληνισθὲν ἀνταπεδόθη ὑπὸ τῶν 'Αχαιῶν εἰς τὴν μητρόπολιν ὅτε οὗτοι ἐγνώρισαν αὐτήν.

'Εγνώρισαν δὲ τὰς αἰγυπτίας Θήβας πρωιμώτατα. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται πῶς ὡμίλησε περὶ αὐτῶν ὁ 'Αχιλλεὺς ἐνώπιον τοῦ Φοίνικος, τοῦ 'Οδυσσέως, τοῦ Αἴαντος, τοῦ 'Οδίου καὶ τοῦ Εὐρυβάτου ;

. . . . "Οθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται·
αἵθ' ἑκατόμπυλοί εἰσι, διηκόσιοι δ' ἀν' ἑκάστην
ἀνέρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν.

'Η εἰκὼν αὕτη δὲν ἦτο πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας· οἱ γράφοντες σήμερον τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων αὐτῆς καὶ τῶν ἐγγράφων παραθέτουσι σὺν τούτοις ἀδιστάκτως καὶ τὴν ὁμηρικὴν μαρτυρίαν. Οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ περιγραφὴ δὲν ἦτο ἀκριβὴς καθ' οὓς χρόνους ἐποιήθη ἡ 'Ιλιάς. 'Απὸ τῆς πτώσεως τῶν Ραμεσσιδῶν, ἤτοι ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, μὴ οὖσα βασιλεύουσα, ἀπέβαλε τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων καὶ τοῦ πλούτου, καὶ τῆς ἐμπορίας αὐτῆς. "Οσα λοιπὸν ἔλεγεν ὁ ποιητὴς διὰ στόματος τοῦ μεγίστου τῶν ἡρώων αὐτοῦ ἦσαν ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, ἐκ τούτου δὲ καθίσταται πιθανὸν ὅτι οἱ 'Αχαιοὶ ἐγίνωσκον πῶς εἶχεν ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἔτι πρὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος.

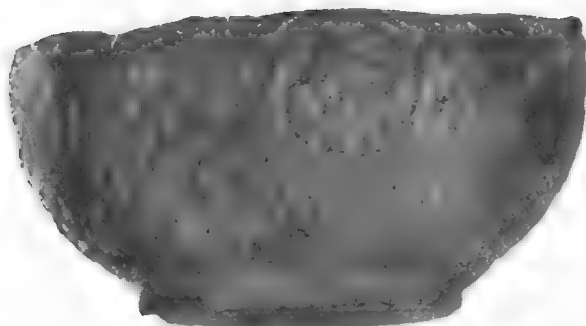
'Η εἰς τὴν 'Ελλάδα εἰσαγωγὴ τῆς λέξεως *Αἴγυπτος* ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἔτι παλαιοτέρους. Πρῶτος ὁ Brugsch παρετήρησεν ὅτι ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ αἰγυπτιακὴ Hâ ka-Phtah, ἥτις ἦτο ἓν τῶν ὀνομάτων τῆς ἀρχαιοτέρας τῶν Φαραώνων πρωτευούσης, τῆς Μέμφεως, ἐσήμαινε «κατοικία τοῦ Φθᾶ» καὶ διαπεράσασα εἰς τὴν 'Ελλάδα μετεπλάσθη ἐνταῦθα *Αἴγυπτος*. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀπεδέξαντο πάντες σχεδὸν οἱ αἰγυπτιολόγοι. Οὐδὲν τφόντι φυσικώτερον τῆς τοιαύτης ἀποδόσεως τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτευούσης εἰς πᾶσαν τὴν χώραν. Τοιοῦτό τι ἔπραξαν βραδύτερον οἱ "Αραβες καλέ-

σαντες τὴν Αἴγυπτον Masr, ἤ, καθὼς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι, Μισίρι, ἀφ' ἑνὸς τῶν ὀνομάτων της πρωτευούσης Κάιρον· Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοιοῦτό τι ἀληθῶς δὲν συνέβη. Ἡ Μέμφις δὲν ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους εἰμὴ τὸ πολὺ μέχρι τοῦ τρισχιλιοστοῦ περίπου ἔτους, ὅτε τὸ ἀξίωμα τοῦτο μετεβιβάσθη εἰς τὰς Θήβας. Ἡ δὲ κρονία ἐκείνη ἀρχαιότης ἀδύνατον νὰ περιέλθῃ εἰς οἱανδήποτε σχέσιν πρὸς τὰς τηλεσκοπικωτέρας εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ Ἑλλάδος, εἰδήσεις αἵτινες μόλις ἀφικνοῦνται μέχρι τῆς 20 ἑκατονταετηρίδος. Ἡ λέξις λοιπὸν Hâ-ka-Phtah δὲν ἐγένετο γνωστὴ εἰς τοὺς προπάτορας τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰμὴ μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Εἴδομεν δὲ ὅτι κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα μάλιστα αἱ περιστάσεις τῆς κάτω Αἰγύπτου ἦσαν ἐπιτηδειόταται νὰ προκαλέσωσιν ἀποικισμούς. Τότε Αἰγύπτιοι καὶ Ὑκσὼς ἀντηγωνίσθησαν πεισματωδέστατα, ἰδίως περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Μέμφεως· καὶ τότε, ὡς φαίνεται, κάτοικοί τινες αὐτῆς, ἀποδημήσαντες καὶ ἀποβάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέστησαν αὐτῇ γνωστὸν τὸ τῆς πόλεως αὐτῶν ὄνομα. Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ἱστορικὰς ἁπάσας τὰς περιπετείας τῆς περὶ Δαναοῦ παραδόσεως. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, ἐνισχυομένη διὰ τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνωμαλιῶν τῆς κάτω Αἰγύπτου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῇ ὡς ὅλως μυθική· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ ὄνομα (¹) *Αἴγυπτος*, ὑπὸ τοῦτον αὐτοῦ τὸν τύπον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ γνωστὸν τῇ Ἑλλάδι εἰμὴ δι' ἐποίκων Μεμφιτῶν. Τὸ ἐθνικὸν τῆς χώρας ταύτης ὄνομα ἦτο *Κεμίτ*· οἱ Ἕλληνες λοιπόν, ἐὰν ἐμάνθανον τὸ πρῶτον τὰ κατ' αὐτὴν ὁπωσδήποτε ἄλλως, ἤθελον γνωρίσει τὸ ἀληθὲς τοῦτο τῆς Αἰγύπτου ὄνομα καὶ δὲν ἤθελον ἀποδώσει αὐτῇ τὴν προσηγορίαν μιᾶς πόλεως, καὶ ταύτης ἐπεχούσης ἤδη δευτερεύουσαν τάξιν.

Ἀλλὰ καιρὸς νὰ μελετήσωμεν ὁποία τις ἀπέβη ἡ τύχη τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παντοίων τούτων ἐπηλύδων (²).

(¹). Κατ' ἄλλους (Ἐρνέστον Κούρτιον) τὸ ὄνομα εἶναι ἰωνικὸν ὑπὸ Ἰώνων δοθὲν τῇ χώρᾳ καὶ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *Αἰγαί*.

(²). Δὲν ἐννοοῦμεν διατί οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀφοῦ ἡ θάλασσα ὑπῆρξε τοῖς λαοῖς τῆς μ. Ἀσίας ἡ φυσικὴ ὁδὸς συγκοινωνίας πρὸς τὴν Αἴγυπτον κατὰ τὸν συγγραφέα, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ἄριοι ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ πρώτῃ πατρίδι αὐτῶν ἐγίνωσκον τὴν ναυτιλίαν, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο ἡ ταυτότης τοῦ ὀνόματος ναῦς, λατ. navis, πρὸς τὸ ἰνδικὸν nava.

'Αρχαιότατον ἀγγεῖον εὑρεθὲν ἐν Θήρᾳ
(Συλλογὴ Φοινικ. Νομισματικὸν Μουσεῖον Παρισίων)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΠΟΙΚΩΝ. ΑΧΑΙΟΙ

'Αδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ ἐπὶ πόσον χρόνον οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος, ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, διῆγον τὸν πατριαρχικὸν αὐτῶν βίον, ὅτε εἶδον προσεγγιζούσας τὰς ναῦς τῶν νήσων. Εὔκολον ὅμως εἶναι νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἔκπληξιν ἣν ἐπροξένησαν εἰς αὐτοὺς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐμβάτου τῶν πολλῶν τῆς γῆς αὐτῶν κόλπων πτερυγίζοντα ἐκεῖνα σκάφη· οἱ ἀφελεῖς θεαταὶ εἶχον μὲν καὶ πρότερον ἀκάτια ἀλλὰ κωπήρη, οὐχὶ ἱστιοφόρα. Ἔτι δὲ θαυμαστότερα ἦσαν ὅσα ἐκόμιζον τὰ καινοφανῆ ταῦτα πτηνὰ τῆς θαλάσσης. Ὁρμώμενα ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ προσπελάσαντα κυρίως εἰς τὰ ἀνατολικὰ παράλια συνεπήγαγον αὐτόθι τὰ παντοειδῆ προϊόντα πολιτισμοῦ ἀπ' αἰῶνος διαπλασθέντος· εἰκόνας θεῶν, καρποὺς τῆς κεκαλλιεργημένης γῆς, ὑφάσματα ἐντέχνως κατεσκευασμένα, ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ὀρειχάλκινα, νέα ὀνόματα νέων πραγμάτων· καὶ πλὴν τούτου, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ποικίλας διδασκαλίας περὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν, γεωργικῆς τέχνης, ὀρύξεως φρεάτων, ρυθμίσεως τοῦ ροῦ τῶν ὑδάτων, ζεύξεως γεφυρῶν, οἰκοδομικῆς, ἄγρας καὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ πορφυρούχου κογχυλίου, τελειοτέρας ναυτιλίας, γραφῆς. Αἱ παραδόσεις διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν μνήμην τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα εἰσήγαγον τὰς νέας ταύτας τοῦ πολι-

τισμοῦ ἀφορμάς· Λυκίων, Καρῶν, Αἰγυπτίων, Μινυῶν, Αἰολιδῶν, καὶ πρὸ πάντων τῶν Φοινίκων. Φοῖνιξ ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ ὑπάτου τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος· Φοῖνιξ τὸ γένος, ὁ Φινεύς, υἱὸς τοῦ Φοίνικος, ἡ Ἀγήνορος τοῦ Φοίνικος, ἐγένετο ὁ σύμβουλος καὶ ὁδηγὸς τῶν ἀργοναυτῶν· Φοίνικες ἦσαν οἱ «μυρί' ἄγοντες ἀθύρματα νηὶ μελαίνῃ»· Φοίνισσαι, αἱ κατεργαζόμεναι τὰ κάλλιστα χειροτεχνήματα.

Οἱ θεοὶ τῶν ἐπηλύδων οὔτε ταυτώνυμοι ἦσαν οὔτε ταυτοειδεῖς· οἱ θεοὶ τῶν Καρῶν, τῶν Λελέγων, τῶν Λυκίων, ἐν γένει τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον ὀνομασίας, παραστάσεις, ἰδιότητας διαφόρους μέχρι τινὸς τῶν τῆς Φοινίκης θεῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς κοινόν τι σύστημα θρησκευτικὸν παραχθὲν ἐν Βαβυλωνίᾳ. Περὶ τῆς τοιαύτης καταγωγῆς τῶν θρησκευμάτων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὑπῆρχον ἔκπαλαι νύξεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σαφεῖς παρ' Ὁμήρῳ, παρ' Ἡσιόδῳ, παρ' Ἡροδότῳ· ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν ἀπεδείχθη ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Νινευί, τῆς μελέτης τῶν ἀσσυριακῶν ἀναγλύφων, τῆς ἀναγνώσεως τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ἡ βαβυλωνιακὴ θρησκεία ὡρμᾶτο, ὅπως πᾶσαι αἱ ἄλλαι θρησκεῖαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἀπὸ θεοῦ ἑνὸς ἅμα καὶ πολλαπλοῦ· ἑνὸς μὲν διότι ἡ ὕλη ἐξ αὐτοῦ πηγάζει καὶ οὗτος συγχέεται μετ' αὐτῆς, πολλαπλοῦ δὲ διότι ἑκάστη τῶν πράξεων ὅσας ἐν ἑαυτῷ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὕλης λογίζεται ὡς παραχθεῖσα ὑπὸ ὄντος διακεκριμένου καὶ ἴδιον φέροντος ὄνομα. Τοιαῦτά τινα ἐπρέσβευον καὶ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνενέωσαν διὰ θαλάσσης τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς. Τότε ἔμαθον τὴν ἀνάπτυξιν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πρώτη ἐκείνη ἔννοια τῆς θεότητος. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην δόξαν, τὰ θεῖα ὄντα προκύψαντα ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος εἶχον μὲν ἕκαστον ἑνιαίαν ὑπόστασιν ἀλλ' ἡ ἑνιαία αὕτη ὑπόστασις ἦτο διφυής, περιελάμβανε δηλαδὴ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τὰ δύο απαραίτητα στοιχεῖα πάσης γονοποιήσεως, τὸ στοιχεῖον ἄρρεν καὶ τὸ στοιχεῖον θῆλυ. Βαθμηδὸν τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, ἕκαστον δὲ τῶν ἀρχῆθεν θείων ὄντων ἐδιχάσθη εἰς θεὸν καὶ εἰς ἀντίστοιχον θέαιναν. Οὕτω προέκυψεν ἡ προσωποποίησις παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις καὶ παρ' αὐτῶν μετεδόθη εἰς τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Αἱ θρησκευτικαὶ αὗται δοξασίαι τῶν Βαβυλωνίων, πρὶν φθάσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἐτροπολογήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἔτι δὲ πλείονας ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις, ἀφοῦ διεδόθησαν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος χώρας. Οὐδὲν ἧττον, ἡ τοιαύτη καταγωγὴ πολλῶν θεοτήτων δύναται σήμερον ν' ἀποδειχθῇ ἀποχρώντως. Καθ' Ἡρόδοτον, τὸ ἀρχαιότατον τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἱερὸν ὑπῆρχεν ἐν Ἀσκάλωνι τῆς Συρίας, καὶ ἐκ Συρίας ἐπελθόντες οἱ Φοίνικες ἵδρυσαν ἱερὰ αὐτῆς ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κυθήροις· εἷλκε δὲ τὸ γένος ἡ θεὰ ἐκ Βαβυλῶνος. Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τοῦ Ἡροδότου, ἐπὶ τῶν ἡσιοδικῶν χρόνων, ἐλέγετο ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ἀνέδυ ἐκ τῆς θαλάσσης «πολυκλύστῳ ἐνὶ Κύπρῳ». Καὶ ἔτι ἀρχαιότερον ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι ὀνομάζεται πολλάκις *Κύπρις* ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ *Κυθέρεια*· καὶ ἐνῷ ὁ Ἄρης ἐπιστρέφει εἰς Θρᾴκην, ἡ φιλομειδὴς Ἀφροδίτη ἐπανέρχεται εἰς Πάφον τῆς Κύπρου, «ἔνθα δέ οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις». Ταῦτα δὲ πάντα προσεπεκύρωσαν τὰ ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἀποκαλυφθέντα μνημεῖα.

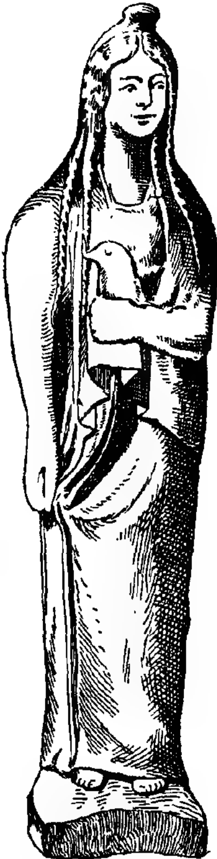
Η ΑΡΤΕΜΙΣ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

(Α σ. 118)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

Ἡ Ἀνάτ [1], ἡ Βελὶτ [2] καὶ ἡ Ἰστὰρ ἐξεπςοσώπουν παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις τὸ θῆλυ στοιχεῖον τῆς γονοποιοῦ δυνάμεως· μετωνομάσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἀναΐτις, Μύλιττα, Ἀστάρτη. Ἐκ τούτων ἡ Ἀστάρτη ἐπεκαλεῖτο ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Ζαρπανίτ, ἤτοι «παραγωγὸς τῶν ὄντων», καὶ εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον, ὁλόγυμνος, πιέζουσα διὰ τῶν χειρῶν τὸ στῆθος. Ταύτης τῆς Ἀστάρτης ἀνευρέθησαν ἐν Γόλγοις τῆς Κύπρου πολυάριθμα ἀγαλμάτια, ὧν ἡ παράστασις εἶναι σχεδὸν ἀπαράλλακτος ἡ τῆς βαβυλωνιακῆς Ἰστάρ. Εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον καὶ γυμνή. Πολύτιμον καὶ πολυέλικτον περιδέραιον ἁπλοῦται ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῆς· οἱ μηροὶ προέχουσιν· αἱ λαγόνες εἶναι εὔσαρκοι καὶ εὐρεῖαι. Συνήθως αἱ δύο χεῖρες πιέζουσι τοὺς μαστούς, ἐνίοτε δὲ ἡ μὲν ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ στήθους ἡ δ' ἄλλη ἐπὶ τὴν γαστέρα. Αὕτη λοιπὸν ἦτο ἡ Ἀστάρτη, ἣν ὁ Φοίνικες περιήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἀπὸ Κύπρου μέχρι Κυθήρων καὶ ἀπεβίβασαν ἐπὶ τέλους εἰς τὰ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος παράλια καὶ ἰδίως εἰς Κόρινθον, εἰς Ἄργος, εἰς Ἀθήνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ αἴσθημα ἡμῶν κατεξεγείρεται κατὰ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ δύσμορφον τοῦτο εἴδωλον ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλομειδοῦς Ἀφροδίτης. Ἀλλ' ἡ ἔμφυτος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φιλοκαλία ἔπραξε διὰ τοῦ χρόνου πολλὰ τοιαῦτα θαύματα. Καὶ ἔπειτα ὅσῳ καὶ ἂν ἐκαλλύνθη ἡ θεὰ ἐκείνη ἐν Ἑλλάδι, πολλὰ ἔτι ἔσῳζεν ἐνταῦθα σύμβολα καὶ προσόντα τῆς γενετηρίου γονιμότητος, ἥτις ἀπετέλει τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς Ἰστὰρ καὶ τῆς Ζαρπανίτ. Αὐτὸ τὸ χαριέστατον ἐπίθετον *φιλομμειδὴς* ἐτυμολογεῖται παρ' Ἡσιόδῳ εἰς τρόπον ἥκιστα αἰσχυντηλόν, ἐκφερόμενον διὰ τοῦ η ἀντὶ ει. Αὐτὴ δὲ ἡ πορνεία, ἥτις ἦτο ἀχώριστος ἀπὸ τῆς λατρείας αὐτῆς εἰς τὴν Βαβυλῶνα, εἰς Βύβλον καὶ Κύπρον, καὶ περὶ ἧς μετὰ τοσαύτης ἀγανακτήσεως ὁμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος, διετήρησεν ὡσαύτως τὸν ἱερὸν τοῦτον χαρακτῆρα ἐν Κορίνθῳ, ὅπου ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως ταύτης ἑταῖραι περὶ τὰς χιλίας περιεῖπον τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς.

Ἀστάρτη
(Μουσεῖον Λούβρου)

Ἀλλ' ἡ γονοποιός, ἡ παραγωγὸς τῶν ὄντων δύναμις εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλοθεν, δι' ἄλλων τύπων καὶ ὀνομάτων. Ἡ ἀντίληψις ἐκείνη, ὅπως κατῆλθε διὰ τῶν κιρβανίων ἐκ Βαβυλῶνος εἰς τὰ τῆς Συρίας παράλια, οὕτως ἀνῆλθεν εἰς τὴν μι-

(1). Οὐχὶ ***Ἀνάτ***. ἀλλὰ Anahita εἶναι ὁ πρῶτος τύπος τοῦ ὀνόματος, ὅπερ εἶναι ἀρμενοζενδικὸν μνημονευόμενον ἐν τῷ Ἀβέστᾳ.

(2). Τοῦ ὀνόματος ***Βελὶτ*** ὑπάρχει ἑλληνικὸς τύπος ***Βέλτις***. Ὁ θηλυκὸς τύπος τοῦ Βῆλος, Βάλ, Βέλ. ὁ εἶναι ***Βελιτά***, ἐξ οὗ κατὰ παραφθορὰν προῆλθε καὶ τὸ ἡροδότειον ***Μύλιττα***, ἂν μὴ τοῦτο ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸν ἕτερον σημιτικὸν θηλυκὸν τύπον Μέλχ, Μελίχ, βασιλεύς, Μελικιτά=βασίλισσα.

κρὰν Ἀσίαν καὶ ἡπλώθη ἐφ' ἅπασαν ταύτην τὴν χερσόνησον. Ἡ *Μᾶ* (1) τῆς Καππαδοκίας, ἡ σημαίνουσα φρυγιστὶ τὴν μητέρα, ἡ *Ἀναῖτις* τῆς ἐν Πόντῳ Ζήλας καὶ τῆς Ἀρμενίας, ἡ *Κυβέλη* τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας, ἡ μεγάλη ἐφεσία θεά, ἥτις ἔκπαλαι ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἐν ἀρχῇ ἢ ἑτεροιώσεις τῆς βαβυλωνιακῆς θεότητος. Ἐν Ζήλᾳ, ἐν Ἀρμενίᾳ, ἐν Λυδίᾳ ἡ λατρεία αὐτῆς συνωδεύετο ὑπὸ τῆς πορνείας τῶν ἱεροδούλων, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐν Βαβυλῶνι, ἐν Βύβλῳ, ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κορίνθῳ. Ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου ὅπερ μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἐσῴζετο εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναὸν αὐτῆς τὸ μὲν στῆθος ἐκαλύπτετο ὑπὸ πολυαρίθμων μαστῶν ἀπὸ δὲ τῆς μέσης καὶ κάτω εἰκονίζοντο κεφαλαὶ ἐλάφων, λεόντων, ταύρων καὶ ἄλλων ζῴων. Ἐκ τῶν πολυωνύμων ἅμα καὶ ταυτοσήμων τούτων θεοτήτων δύο εὑρίσκομεν πολιτογραφηθείσας ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν καὶ τῶν ἡσιοδικῶν χρόνων ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἡ Ρέα ἐταυτίζετο ἀφ' ἑνὸς μετὰ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Μᾶ, ἀφ' ἑτέρου μετὰ τῆς Κυβέλης, τῆς θεᾶς τῶν ἄντρων καὶ τῆς ἀγρίας φύσεως· ἡ δ' Ἄρτεμις μετὰ τῆς ἐφεσίας θεᾶς.

Οὐ μόνον δὲ τὰ ὀνόματα μετεβλήθησαν ἀλλὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις ἠλλοιώθησαν. Ἡ Ρέα ἀπέβη ἐν Ἑλλάδι σύζυγος τοῦ Κρόνου καὶ μήτηρ ὅλων αὐτοῦ τῶν τέκνων, ἰδίως τοῦ Διός, ὃν ἔτεκεν εἰς Λύκτον τῆς Κρήτης καὶ ἔκρυψεν ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ πατρὸς ἐν ἄντρῳ ἠλιβάτῳ τῆς Ἴδης. Διότι πᾶσαι αὗται αἱ νέαι ἀντιλήψεις τῆς Ρέας καὶ τοῦ Διὸς ἢ διεπλάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κρήτῃ ἢ ἐν Ἑλλάδι διασκευασθεῖσαι ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐν ᾗ συνηντήθησαν αἱ φοινικικαὶ καὶ καρικαὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι. Ὅπως δὲ πολλὰς εἴδομεν ἐν αὐτῇ κτισθείσας φοινικικὰς πόλεις, οὕτω πολλαὶ ὡσαύτως ὑπῆρχον ὁμωνυμίαι τόπων πρὸς τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. «Ἴδη γὰρ τὸ ὄρος τό τε τρωικὸν καὶ τὸ κρητικόν, καὶ Δίκτη τόπος ἐν τῇ Σκηψίᾳ καὶ ὄρος ἐν τῇ Κρήτῃ, ἔλεγεν ὁ Στράβων. Τῆς δὲ Ἴδης λόφος Πύτνα, ἀφ' οὗ Ἱεράπυτνα ἡ πόλις· Ἱπποκόρωνά τε τῆς Ἀδραμμυτηνῆς καὶ Ἱπποκορώνιον ἐν Κρήτῃ· Σαμώνιόν τε τὸ ἑωθινὸν ἀκρωτήριον τῆς νήσου καὶ πεδίον ἐν τῇ Νεανδρίδι».

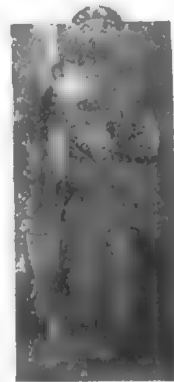
Ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου τῆς ἐφεσίας θεᾶς δηλοῦται ὅτι ἡ βαβυλωνιακὴ Ἰστὰρ εἶχεν ἤδη πολυειδῶς τροπολογηθῆ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀντὶ διμάστου γενομένη πολύμαστος πρὸς τὰ ἄνω ἔκρυπτε πρὸς τὰ κάτω τὴν γονοποιὸν ἑστίαν διὰ πολυαρίθμων κεφαλῶν ζῴων. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον μετεποιήθη ἀφ' ἧς διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μία τῶν ἐννοιῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου εἰκονιζομένων διετηρήθη ἀπαραλλάκτως. Παρ' Ὁμήρῳ ἐπικαλεῖται ἡ Ἄρτεμις (2) *πότνια θηρῶν, ἀγροτέρη*. ὁ δὲ ὁμηρικὸς ὕμνος λέγει αὐτὴν ἐλαφηβόλον, ἰοχέαιραν, ἣ κατ' ὄρη σκιόεντα ἄγρῃ τερπομένη παγχρύσεα τόξα τιταίνει. Καὶ ὅταν βραδύτερον παρέστησεν αὐτὴν ἡ τέχνη, ἀφήρεσε μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος τὰς κεφαλὰς τῶν ζῴων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰκόνισε φέρουσαν τόξον καὶ συνοδευομένην ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου. Ἀλλὰ τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἐννοίας τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου, δι' οὗ τοσοῦτον ἐμφαντικῶς ἠλληγορεῖτο ἡ γενετήριος δύ-

(1). Ὅτι **Μᾶ** ἐσήμαινε μήτηρ δὲν εἶναι παραδεδομένον. Παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ (ἐν λ. Μάστανρος)λέγεται «**Μᾶ** δὲ εἵπετο τῇ Ρέᾳ, ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἡ Ρέα Μᾶ».Τὸ **Μᾶ** ἑρμηνεύεται ἀσφαλέστερον ἐκ τοῦ περσικοῦ μάχ=σελήνη.

(2). Ἡ Ἄρτεμις φαίνεται ἐν ἀρχῇ πελασγικὴ θεὰ τῆς θήρας λατρευομένη ἐν Ἀρκαδίᾳ· ἔνθα διετηρεῖτο ἡ ἀρχαιοτάτη πελασγικὴ λατρεία.

ναμις, παντελῶς ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ *πότνια θηρῶν* τοῦ Ὁμήρου ἦτο ἐνταῦτῷ *ἁγνή*, καὶ πιθανώτατα τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας ἐξεδήλου τὸ ἀποδοθὲν αὐτῇ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος (ἀρτεμίας). Ὑπεφαίνετο ἐν τούτοις μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων ἡ ἀσιανὴ αὐτῆς καταγωγή, διότι περὶ τὴν σεμνὴν ἐκείνην θεὰν διεκρίνοντο ἐνιαχοῦ ἴχνη τῶν αἰσχρῶν τελετῶν αἵτινες παρηκολούθησαν τὴν βαβυλωνίαν Ἰστὰρ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν Ἤλιδι λ. χ. καὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν ἐτελεῖτο εἰς τιμὴν αὐτῆς ὁ διαβόητος χορὸς *κόρδαξ*, ἐξ οὗ καὶ *Κορδάκα* ἐπελέγετο ἐνίοτε ἡ Ἄρτεμις.

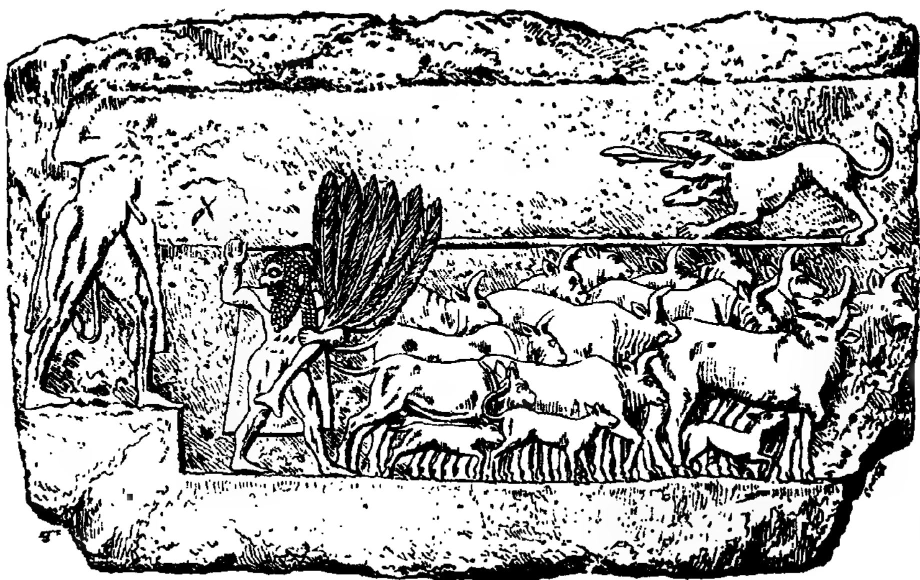
Ἕτερος θρησκευτικὸς τύπος, ὅστις ἐξ ἀνατολῶν εἰσεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ὁ Ἡρακλῆς. Ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει τοῦτο ἡμᾶς σαφῶς. Ἀφικόμενος, λέγει, εἰς Θάσον εὗρον ἐν αὐτῇ ἱερὸν Ἡρακλέους ὑπὸ Φοινίκων ἱδρυμένον, ὅτε οὗτοι ἐκπλεύσαντες πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Εὐρώπης ἔκτισαν τὴν Θάσον, τοῦτο δὲ συνέβη, ἐπιφέρει, πέντε γενεὰς πρὶν ἢ «τὸν Ἀμφιτρύονος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι», ὅ ἐστι, πρὶν ἐμφανισθῇ ἐν τῇ φοινικικῇ ὡσαύτως πόλει τῶν Θηβῶν ὁ Ἡρακλῆς ἐκεῖνος, ὅστις ἐξελληνισθεὶς παρεστάθη ὡς υἱὸς τοῦ Ἀμφιτρύωνος ἢ μᾶλλον τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἄθλων ὅσοι ἀπεδόθησαν τῷ ἥρωι, ὧν πολλοὶ εἶναι ξενικῆς καταγωγῆς. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ λέοντος ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀσσυριακοῦ Ἡρακλέους (Ἀδὰρ ἢ Σαμδάν), ὅστις εἰκονίζεται πνίγων διὰ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ τὸ θηρίον· τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἐκεῖθεν κληρονομήσας ὁ τύριος Ἡρακλῆς μετεβίβασεν εἰς τὸν ἑλληνικόν. Ὁ δὲ περὶ Γηρυόνου μῦθος εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς. Ἡ τοῦ Γηρυόνου παρουσία εἰς Γάδειρα, εἰς Ταρτησσόν, εἰς Ἰβηρίαν καθίστησι τοῦτο πρόδηλον, διότι καὶ αἱ τρεῖς αὗται πόλεις ἦσαν ἀποικίαι Φοινίκων. Οἱ ναυτίλοι τῆς Τύρου συναπῆγον μεθ' ἑαυτῶν πελαγοδρομοῦντες τὸ εἴδωλον τοῦ θεοῦ ἐκείνου ὃν ἐκάλουν Βάαλ-Μελκάρθ, ἤτοι *κύριον τῆς πόλεως*, πολιοῦχον, ἐντεῦθεν δὲ αἱ θαλασσοπορίαι αὐτῶν ἐταυτίσθησαν πρὸς τὰς περιπλανήσεις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Πλὴν τούτων ὁ τύριος Ἡρακλῆς ἀναφαίνεται ἐν Ἑλλάδι ὑπ' αὐτὸ τὸ φοινικικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μελκάρθ, μικρὸν τροπολογηθὲν εἰς Μελικέρτην. Ὁ Μελικέρτης ἐτιμᾶτο πολυειδῶς ἐν Κορινθίᾳ, καὶ εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐλέγοντο ἱδρυθέντα τὰ Ἴσθμια. Ἀλλὰ καὶ ἕτερον σημιτικὸν ὄνομα ἔφερεν ὁ Ἡρακλῆς. ἐκαλεῖτο Μάκαρ καὶ Μάκηρις, κατ' ἀμφοτέρους δὲ τοὺς τύπους τούτους εὑρίσκομεν αὐτὸν κατονομαζόμενον καὶ μετὰ ἐγχωρίων μύθων μεμιγμένον ἐν Κρήτῃ, ἐν Λέσβῳ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Εὐβοίᾳ. Ὁ σημιτικὸς τύπος *μάκαρ* εὑρίσκεται εἰς φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ γάλλου Σωλσὺ γενομένη κατὰ πρῶτον παρατήρησις ὅτι τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς εἶναι αὐτὸ τοῦ Μελκὰρθ τὸ ὄνομα, γραφόμενον μὲν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀναγνωσθὲν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά· ΜΕΛΚΑΡΘ, ΗΡΑΚΛΕΣ, τοῦ μὲν Μ ἐκφερομένου ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ γραφῇ ὡς Σ τοῦ δὲ Θ ὄντος πνευματισμοῦ ἀναλόγου τοῦ Η. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Τύρου ὁ ἥρως δὲν ἔφερεν εἰμὴ τὸ σύμβολον τῆς ἀσσυριακῆς αὐτοῦ καταγωγῆς, τὸν λέοντα, διότι παρίσταται κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς ρόπαλον ὑπὲρ τὴν κεφαλήν, τόξον δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς, περὶ ἣν συσπειροῦται λεοντῆ. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Κύπρῳ εὑρημάτων ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν τοῦ Ἡρακλέους λατρείαν

«Γύλγαμες ὁ Βαβυλώνιος Ἡρακλῆς» (Μουσεῖον τοῦ Λούβρου

βλέπομεν προστεθειμένον καὶ τὸ κατὰ Γηρυόνου κατόρθωμα. Ἐν τῷ ἀληθεῖ θερισμῷ ἀγαλμάτων ὃν ὁ Ἰταλὸς Sensola ἐποιήσατο ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ περὶ Γόλγους ναοῦ τῆς Ἀστάρτης ὑπάρχει ἀνδριὰς ὄρθιος περιβεβλημένος λεοντῆν καὶ ὡπλισμένος διὰ τόξου καὶ ροπάλου· ἐπὶ δὲ τοῦ βάθρου παρίσταται ἡ ἀπαγωγὴ τῶν Γηρυόνου βοῶν. Ἡ πάλη τοῦ ἥρωος κατὰ τοῦ τέρατος ἐκείνου ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ, διότι εὑρέθησαν ἐν αὐτῷ ἱκανὰ λείψανα ἀγαλμάτων εἰκονιζόντων τὸν τρικάρηνον Γηρυονῆα.

Οὐδὲν τεκμήριον ἔχομεν ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐκαλλιέργουν, ἐπὶ τοῦ προτέρου πατριαρχικοῦ βίου, τὰ σιτηρά, τὴν ἄμπελον καὶ τὴν ἐλαίαν (1)· πολλαὶ δ' ἀπεναντίας ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ὅτι ἔγνωσαν ταῦτα πάντα παρὰ τῶν ἐξ Ἀνατολῆς ἐπιπλευ-

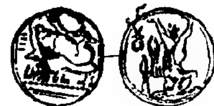
Ὁ Ἡρακλῆς ἀπάγων τοὺς βόας τοῦ Γηρυόνου καὶ ὁ τρικέφαλος κύων Ὄρθρος.
(Ἀνάγλυφον κυπριακὸν εὑρεθὲν εἰς Γόλγους)

σάντων ἐθνῶν. Μήπως ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ ἡ Δημήτηρ δὲν λέγει ὅτι ἦλθεν ἐκ Κρήτης ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης; Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι πᾶσαι αἱ περὶ τῶν εὐεργετημάτων ἐκείνων θρησκευτικαὶ παραστάσεις συνδέονται μετὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς

(1). Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι οὐδενὸς σχεδὸν τῶν δημητριακῶν καρπῶν τὸ ὄνομα εἶναι κοινὸν ἐν ταῖς ἀρίαις γλώσσαις. Ἐξητήθη μὲν ἡ συνάφεια τοῦ ἑλληνικοῦ *σῖτος* πρὸς τὸ ἰνδικὸν *σίτα*=αὖλαξ, sitya=*κόκκος* (δημητριακῶν καὶ ὀρύζης), ἀλλ' ἐπικρατεστέρα εἶναι ἡ γνώμη περὶ τῆς σημιτικῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ chitta=σῖτος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἔτυμον καθίσταται ἐπισφαλὲς ἕνεκα τοῦ χαλδαϊκοῦ τύπου chintin καὶ τοῦ ἀραβικοῦ chintan. Ἄστοχος φαίνεται ἡ παραβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ *κέγχρος* πρὸς τὸ ἰνδικὸν καγκίν. Μόνον μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ *κριθή*, τοῦ λατινικοῦ hordeum, καὶ τοῦ ἀρχαίου γερμανικοῦ Gersta φαίνεται ὅτι ὑπάρχει τις συγγένεια. Ἐπισφαλὴς καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἄρτος πρὸς τὸ ἰνδικὸν strita=ὀπτὸς ἢ πρὸς τὸ ἰνδικὸν artica=εἶδος γλυκύσματος ἢ τὸ περσικὸν arde=ἄλευρον (;). Ἐντεῦθεν εἰκάζουσί τινες ὅτι οἱ Ἄριοι ἐν τῇ κοινῇ πατρίδι αὐτῶν δὲν ἐγίνωσκον τὴν καλλιεργίαν τῶν δημητριακῶν.

Ἑλλάδος παραλίων, ἤτοι μετὰ τῶν παραλίων ἐκείνων εἰς ἃ ἐγένοντο αἱ κυριώταται τῶν ἐπηλύδων ἐποικήσεις. Ἡ Δημήτηρ, ἡ Περσεφόνη, ὁ Βουζύγης, ὁ Τριπτόλεμος εἶχον τὴν ἑστίαν τῆς λατρείας αὐτῶν ἐν Ἐλευσῖνι· ἡ Ἀθηνᾶ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἐφύτευσε τὴν ἱερὰν ἐλαίαν· ὁ Διόνυσος παρέστη κατὰ πρῶτον ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀργολίδι. Ἐὰν ἡ καλλιέργεια ἰδίως τῶν σιτηρῶν ἦτο ἰθαγενής, βεβαίως δὲν ἤθελεν ἐκλέξει ὡς μητρόπολιν αὐτῆς τὴν λυπρὰν τῆς Ἀττικῆς γῆν.

Εἰς τὰ ἀνατολικὰ δὲ παράλια ἐγένοντο καὶ αἱ πρῶται ἔντεχνοι τειχοποιίαι καὶ διοχετεῖαι. Ὁποία ἦτο ἡ προτέρα τῶν Ἀρίων τειχοδομία, δηλοῦται ἐκ τοῦ περιβόλου τῆς Λυκοσούρας. Τοῦ περιβόλου τούτου σῴζεται ἔτι τειχίον πεφυρμένον ἐκ λατομημάτων μικρῶν καὶ ἀλαξεύτων. Τὰ δὲ ἐν Τίρυνθι, ἐν Μυκήναις καὶ ἐν Ὀρχομενῷ μέχρι τῆς σήμερον καταπλήσσοντα τὸν θεατὴν ἐρείπια παριστῶσι στερεότητα καὶ τέχνην ἣν οὐδεὶς τῶν μετέπειτα αἰώνων ὑπερέβαλέ ποτε. Πλὴν τούτων δὲ ἐν τῷ περὶ τὸν Ὀρχομενὸν πεδίῳ φαίνονται λείψανα ὑπερμεγέθων ἀρδευτικῶν καὶ ἀποξηραντικῶν κατασκευασμάτων. Ἐπὶ ὅλης τῆς μεγάλης κατα βόθρας ἀνεῴχθησαν ἐν τῷ βράχῳ φρέατα κάθετα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξετάζεται ποῦ τυχὸν ἐφράχθη ἡ φυσικὴ ὑπόνομος καὶ νὰ καθαρίζεται. Ἀλλὰ καὶ προχώματα ἠγέρθησαν γιγαντώδη· πάντα ταῦτα τὰ ἔργα ἀνθρώπων οἵτινες ἐγνώρισαν τὰς τέχνας δι' ὧν ἐχαλιναγωγήθησαν ὁ Νεῖλος, ὁ Εὐφράτης καὶ ὁ Τίγρις. Μήπως εἰς Βοιωτίαν δὲν ἦλθον κατὰ πρῶτον οἱ λεγόμενοι Γεφυραῖοι, οἵτινες βραδύτερον κατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις καὶ ὧν ἀπόγονοι ἐγένοντο ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων; Οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ γράμματα εἰσήχθησαν ὑπὸ τῶν Φοινίκων εἰς Θήβας καὶ ὅτι αἱ πρῶται περὶ θαλασσοπορίας παραδόσεις συνδέονται μετὰ τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, ἐξ ἧς ἐθρυλοῦντο ἐκπλεύσαντες ἐπὶ Κολχίδα, πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρατος, οἱ ἀργοναῦται. Καθ' ἑτέρας ῥήσεις, ἡ Ἀργὼ ἐξέπλευσεν ἐξ ἑτέρου τῆς Ἑλλάδος λιμένος, ἀλλὰ πάντοτε ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων· ἢ ἐκ τῆς Ἀνθηδόνος ἢ ἐκ τῶν Σιφῶν.

Ὁ τύριος Ἡρακλῆς ἐπὶ κυπριακοῦ νομίσματος

(Ὁ τύριος Ἡρακλῆς κρατῶν ῥόπαλον, τόξον καὶ τὴν λεοντῆν. Λέων κατατρώγων ἔλαφον καὶ φοινικικὴ ἐπιγραφὴ «Βασιλεὺς Πουμιατῶν».)

Τὸ μᾶλλον ὅμως διδακτικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι αἱ ὀνομαστότεραι τῶν ἀρχαιοτάτων πολιτειῶν προέκυψαν εἰς μέσον ἐν αὐταῖς δὴ ταύταις ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ καρικαί, αἱ λυκιακαί, αἱ αἰγυπτιακαὶ καὶ αἱ φοινικικαὶ ἐποικήσεις. Οὐδεμία τῶν πολιτειῶν ἐκείνων δύναται νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν λαμπρότητα πρὸς τὸ Ἄργος. Τὸ Ἄργος ὑπῆρχε, κατὰ τὰς παραδόσεις, πρὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδεται ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Δαναοῦ ἐποίκησις καὶ εἶχε δώσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔκτοτε εἰς πᾶσαν τὴν χερσόνησον, τὴν βραδύτερον Πελοπόννησον κληθεῖσαν. Τὴν δὲ κρονίαν ταύτην ὕπαρξιν τῆς πόλεως, καὶ αὐτὴν ἴσως τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὑπεμφαίνουσιν ἀξιοπιστότεραι μαρτυρίαι. Κατὰ Στράβωνα, Ἄργος λέγεται τὸ πεδίον, μάλιστα δὲ οἴονται μακεδονικὸν καὶ θετταλικὸν εἶναι τοὔνομα· πλὴν τούτου, τὸ ὄνομα ἦτο ἐσπαρμένον κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν· Ἄργος θεσσαλικόν, πελασγικόν, ἀμφιλοχικόν, ὀρεστικόν· ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ λέξις, διατηρήσασα ἰδίως τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἦτο πελασγική, καὶ ὅτι ὡς τοιαύτη ἐπεκράτησεν ἔκπαλαι ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

'Αλλ' ἐπελθόντος τοῦ Δαναοῦ μεγάλη συνέβη ἐν 'Αργολίδι πραγμάτων ἀλλοίωσις. Οἱ Πελασγοὶ κατασταθέντες ἐν χώρᾳ εὐυδρούσῃ εἶχον κτίσει ἐν τούτοις τὴν πόλιν αὐτῶν ἐν χωρίῳ ἀνύδρῳ. Ταύτην τῶν ὑδάτων τὴν ἀπορίαν ἐθεράπευσαν οἱ ἔποικοι, ἄφθονα ὀρύξαντες ἐν αὐτῇ φρέατα. Καὶ ἐν γένει ὁ Δαναός, καταλαβὼν τὴν ἀκρόπολιν τῶν 'Αργείων, τοσοῦτο λέγεται ὑπερβαλὼν τοὺς πρὸ αὐτοῦ δυναστεύσαντας ὥστε κατ' Εὐριπίδην·

Πελασγιώτας ὠνομασμένους τὸ πρὶν
Δαναοὺς καλεῖσθαι νόμον ἔθηκ' ἀν' 'Ελλάδα.

'Η νέα ὅμως αὕτη ἐπωνυμία δὲν ἐξηφάνισε παντελῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀνόματος τῆς παλαιᾶς πελασγικῆς πόλεως· διότι, ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ὅτε καὶ ἕτερον ὄνομα, τὸ τῶν 'Αχαιῶν, ἴσχυσε, βλέπομεν τὰς τρεῖς προσηγορίας, τῶν 'Αργείων, τῶν Δαναῶν καὶ τῶν 'Αχαιῶν, ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀναφερομένας ἵνα δηλώσωσιν ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς 'Ελλάδος.

Αἱ Μυκῆναι ὑπέκειντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ "Αργος. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπετέλεσαν ἰδίαν πολιτείαν, ἥτις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης ταύτης περιόδου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπέβη ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου βασιλειῶν. Τότε αἱ Μυκῆναι ἐθρυλήθησαν ὡς εὐκτήμονες, ὡς πολύχρυσοι καὶ κατέστησαν πρωτεύουσα τοῦ θρυλουμένου ἐπικυριάρχου συμπάσης τῆς 'Ελλάδος 'Αγαμέμνονος.

Τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβε τὸ "Αργος πρωιμώτατα ἐν Πελοποννήσῳ ἐκτήσαντο οὐδὲν ἧττον πρωίμως αἱ Θῆβαι ἐκτὸς τοῦ 'Ισθμοῦ. 'Η πόλις αὕτη, ἐξ ἧς ἔμελλόν ποτε νὰ ἀνατείλωσι δύο τῶν φαεινοτάτων ἀστέρων τοῦ ἱστορικοῦ τῆς 'Ελλάδος στερεώματος, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ 'Επαμεινώνδας, οὐ μόνον τῆς Βοιωτίας ἁπάσης ἐκυριάρχησεν ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐπὶ τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Φλεγύας. "Ηρξε δὲ τῆς Βοιωτίας, καταβαλοῦσα τὸν Μινύειον 'Ορχομενόν. Οἱ Μινύαι οὗτοι ἴσχυσαν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τὸν δὲ πλοῦτον αὐτῶν ἀναφέρει ὁ "Ομηρος ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς θησαυροὺς τοῦ 'Αγαμέμνονος καὶ αὐτῶν τῶν αἰγυπτίων Θηβῶν. Κατατροπωθέντες κατὰ ξηρὰν ἐξηκολούθησαν εὐδαιμονοῦντες ἐν τῇ ναυτικῇ ἐμπορίᾳ, διότι κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν χρόνους βλέπομεν αὐτοὺς κοινωνοῦντας μιᾶς τῶν ἀρχαιοτάτων ἀμφικτυονιῶν ἧς μετεῖχον, παρεκτὸς αὐτῶν, ἓξ παράλιαι πόλεις· 'Ερμιόνη, 'Επίδαυρος, Αἴγινα, 'Αθῆναι, Πρασιαί, Ναυπλία.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν Μινύου φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ τοῦ πολυθρυλήτου ἡγεμόνος τῶν Καρῶν Μίνωος καὶ ἀμφοτέρων ὑποφαίνεται ἡ οἰκειότης πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Μάνην. Οἱ Μινύαι ἦσαν πιθανῶς μοῖρά τις τῶν ἐκ τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἐπιπλευσάντων ἐθνῶν, καὶ ἰδίως τῶν Καρῶν. Καὶ οἱ μὲν Κᾶρες κατέλαβον τὰς νήσους καὶ ἄλλας τινὰς παραλίας, μάλιστα δὲ τὴν Κρήτην καὶ τὰ Μέγαρα, οἱ δὲ Μινύαι κατασταθέντες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ περὶ 'Ιωλκὸν ἡπλώθησαν ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μέχρι Βοιωτίας. 'Η τοιαύτη διαπόντιος τῶν Μινυῶν προέλευσις προσεπικυροῦται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ταυτίζονται μετὰ τῶν Αἰολιδῶν. 'Ο Μινύας ἐλέγετο ἔγγονος τοῦ Σισύφου. 'Ο Φερεκύδης παρίστησι τὸν βασιλέα τῆς Πύλου Νηλέα ὡς βασιλεύοντα «οὐ μόνον τῶν Πυλίων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν 'Ορχομενῷ». 'Ο "Ομηρος ἀναφέρει περὶ τὴν "Ηλιν ποταμὸν Μινυήιον καὶ ὑποδεικνύει ἰδιάζουσαν σχέσιν μεταξὺ 'Ορχομενοῦ καὶ Πύλου. Οἱ δ' Αἰολίδαι ἐπῆλθον ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν 'Ελλάδα, ἅτε γόνοι ὄντες, καθ' "Ομηρον, οὐχὶ τοῦ "Ελληνος ἀλλὰ τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας. "Αλλως τε καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τὰς γενεὰς ταύτας παραδόσεις περιπλέκονται ἰδιαίτατα μετὰ τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος.

Ἅπαντα λοιπὸν τὰ σπέρματα τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ ἅπασα ἡ πρώτη αὐτῶν βλάστησις ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια. Ὡς ἁπλῆν δὲ συγκυρίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς αὐτὰς ἀντιτολικὰς χώρας, ἤκμασαν κατὰ διαφόρους λόγους καὶ βαθμούς, αἱ λαμπρότεραι τῆς Ἑλλάδος πόλεις· Ἀθῆναι, Θῆβαι, Αἴγινα, Κόρινθος, Σικυών, Ἄργος. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἐπὶ μὲν τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων ὤφειλε τὴν φήμην αὐτῆς εἰς τὸν μετὰ τῶν Μυκηνῶν σύνδεσμον, δωρικὴ δὲ γενομένη ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἐδανείσθη ποίησιν, τέχνην, μουσικήν. Ἡ δὲ μεσογαία καὶ ἡ δυτικὴ παραλία, Ἀρκάδες, Ἠλεῖοι, Αἰτωλοί, Ἀκαρνᾶνες, καὶ πρῶτον καὶ ὕστατον δευτερεύουσαν ἐπέσχον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους τάξιν.

Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἐπεχείρησαν νὰ χρονολογήσωσι τὰ πρῶτα ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας αὐτῶν γεγονότα. Ἀλλὰ δὲν ἠρύσθησαν τὰς χρονολογίας αὐτῶν, ὅπως ὁ Μανέθων τὰς αἰγυπτιακάς, ἐξ ἀρχείων συγχρόνων. Ἕνεκα τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν ἀφετηρίας οἱ ἀριθμοὶ τοῦ αἰγυπτίου ἱερέως, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλλοιώθησαν βραδύτερον, ὑπολαμβάνονται πάντοτε εὐλόγως ὡς προσεγγίζοντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐρείδονται ἢ ἐπὶ προσωπικῶν ἐκτιμήσεων ἢ ἐπὶ μνημείων, ἐπιγραφῶν καὶ γενεαλογιῶν ὑστεροχρόνων. Ἐντεῦθεν ἀλλοκότως διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους. Ἐντεῦθεν πολλαὶ χρονολογίαι οὐδαμῶς συνᾴδουσι πρὸς τὰ γεγονότα. Ὁ Καλλίμαχος λ. χ. ἀποδίδει τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν εἰς ἔτος (1169 π. Χ.) μεταγενέστερον τοῦ ἔτους (1183) καθ' ὃ ὁ Ἐρατοσθένης λέγει γενόμενον τὸν τρωικὸν πόλεμον, ἐνῷ αἱ περὶ Ἀργοῦς παραδόσεις παριστῶσι τὴν ναυτιλίαν πολὺ νηπιωδεστέραν τοῦ ναυτικοῦ στόλου ὃν περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Τὸ δὲ κυριώτατον, αἱ γενεαλογίαι ἀπολήγουσι μὲν εἰς πρόσωπα ἱστορικά, ἀρχηγέτας ὅμως ἔχουσι θεῶν γόνους, ὅ ἐστι μυθικὰ πρόσωπα, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ συνεχείᾳ αὐτῶν περιλαμβάνουσι γόνους θεῶν. Ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἶναι σειραὶ αἵτινες, ἀρχὴν μὴ ἔχουσαι καὶ ἐν τῷ μεταξὺ διακοπτόμεναι, πλανῶνται εἰς τὸ χάος, καὶ ἐπὶ τέλους πίπτουσιν ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας ὡς οἱ ἀερόλιθοι ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ ὧν οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ τίνος πλανήτου εἰσὶν ἀπορρῶγες.

Ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων ἀνεκαλύφθη αἰγυπτιακὸν μνημεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἀνατρέχοντος μέχρι τῆς 17 ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, δυνάμεθα ἴσως νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τινα τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γεγονότα. Οἱ Αἰγύπτιοι, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, κατατροπώσαντες τελευταῖον τοὺς Ὑκσὼς καὶ ἐμβαλόντες εἰς Συρίαν, ἐπεχείρησαν αὐτόθι κατακτήσεις μεγάλας. Τότε καὶ ἰδίως ἐπὶ Τουθμώσιος Γ' τοῦ ἕκτου βασιλέως τῆς 18 δυναστείας ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν οἱ Φοίνικες. Τὸ δὲ παράδειγμα τῆς χέρσου Φοινίκης ἐμιμήθησαν αἵ τε ὑπὸ τῶν ἀποίκων αὐτῆς κατεχόμενοι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ παραλίαι τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ τῆς Πελοποννήσου Δαναοί. Τοῦτο συνάγεται ἔκ τινος ὕμνου, ὅστις, ποιηθεὶς ὑπὸ ἀνδρὸς συγχρόνου τοῦ βασιλέως ἐκείνου, ἀνεγράφη ἐπὶ στήλης ἀνευρεθείσης πρὸ ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑπτά, τῷ 1859, ἐν ταῖς αἰγυπτιακαῖς Θήβαις. Τὸ ποίημα σύγκειται ἐξ ἐννέα στροφῶν, ἐν ἀρχῇ ἑκάστης τῶν ὁποίων ὁ θεὸς Ἄμμων λέγει πρὸς τὸν βασιλέα ὅτι προσελθὼν ἐπιτρέπει αὐτῷ νὰ συντρίψῃ τὸ δεῖνα ἢ τὸ δεῖνα ἔθνος. Ἡ πέμπτη, ἕκτη καὶ ἑβδόμη τῶν στροφῶν τούτων διαλαμβάνουσι, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν αἰγυπτιολόγων, ἐν κεφαλαίῳ τάδε. «Ἦλθον καί σοι ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τοὺς βιοῦντας ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλάσσης, οἵτινες ὑπέκυψαν εἰς τὸν βρυχηθμόν σου. Οἱ Δαναοὶ διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματός σου. Ἦλθον καί σοι ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τὰς παραλίους χώρας· ἡ περιφέρεια τῆς μεγάλης θαλασσίας λεκάνης συνελήφθη ὑπὸ τῆς πυγμῆς σου».

Τὸ ὄνομα λοιπὸν τῶν Δαναῶν, ἐὰν ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου τούτου εἶναι ἀσφαλής, εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἐν Πελοποννήσῳ· ἐκ τούτου δὲ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ μετὰ τῆς ἐπικρατήσεως ἐκείνης συνδεόμενα γεγονότα τῶν προτέρων χρόνων προσεγγίζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὸ δισχιλιοστὸν ἔτος.

Αἱ ποικίλαι καὶ μεγάλαι μεταβολαὶ ἃς ἐπήγαγον εἰς τὸν βίον τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐξ Ἀνατολῆς ἐπελθόντες ἔποικοι δὲν διεξήχθησαν ἐν εἰρήνῃ. Οἱ νέοι θεοί, δορυφορούμενοι ὑπὸ τοσούτων εὐεργεσιῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο φυσικώτατον νὰ τύχωσιν εὐμενοῦς παρὰ πολλῶν δεξιώσεως καὶ νὰ προκαλέσωσιν ὀλιγωρίαν τινὰ πρὸς τὰς προτέρας δοξασίας, ὡς λέγει ὁ Ἡσίοδος· «οὐδ' ἀθανάτους θεραπεύειν ἤθελον οὐδ' ἔρδειν μακάρων ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς ἣ θέμις ἀνθρώποισι κατ' ἤθεα». Ὅτι ὅμως πολλοὶ ἕτεροι, ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, ἀπετροπιάσθησαν τὰς καινοτομίας σαφῶς ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς περὶ Διονύσου καὶ Ἥρας μύθοις. Πρῶτος ὑβρίσας ἐξέβαλε τὸν Διόνυσον Λυκοῦργος, ὁ Ἠδωνῶν βασιλεύων περὶ Στρυμόνα ποταμόν· παθὼν δὲ τὰ πάνδεινα, τούτου ἕνεκα, ἐπὶ τέλους κατὰ Διονύσου βούλησιν ὑπὸ ἵππων διαφθαρεὶς ἀπέθανεν. Οὐκ ὀλίγων συμφορῶν πρόξενος ἐγένετο ὡσαύτως ὁ νέος ἐκεῖνος θεὸς ἐν Θήβαις, ὅπου παρέστη κατὰ πρῶτον ἐπὶ Πενθέως, τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀγαύης, ὅστις διεδέξατο ἐν τῇ βασιλείᾳ τὸν γηράσαντα πάππον. Ὁ Πενθεὺς ἀντέστη εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ξένου, ἀλλ' ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων Θηβαίων γυναικῶν καταλιποῦσαι τὰς οἰκίας ἐβάκχευον ἐν Κιθαιρῶνι. Τότε παραγενόμενος ὁ Πενθεὺς εἰς Κιθαιρῶνα ὡς κατάσκοπος τῶν βακχῶν, φονεύεται ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἀγαύης, ὁ δὲ γεγηρακὼς Κάδμος ἀποδημεῖ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἁρμονίας πρὸς τοὺς Ἰλλυριούς. Ἀλλὰ καὶ εἰς Ἄργος παραπλήσιά τινα συνέβησαν, διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῆς χώρας ταύτης κατὰ μὲν τὸν Ἡσίοδον, τὰς Διονύσου τελετὰς οὐ κατεδέχοντο κατὰ δὲ τὸν Ἀκουσίλαον τὸ τῆς Ἥρας ξόανον ἐξηυτέλισαν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν τοσαύτη ἐγένετο ἐνιαχοῦ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν θεῶν τῆς Βαβυλωνίας ὥστε προεκάλεσεν ἀγῶνας ἐκ παρατάξεως κατ' αὐτῶν. «Ἐνδύντες τὰ ὅπλα ἅπαντες Καύνιοι ἡβηδὸν ἔφασαν ἐκβάλλειν τοὺς ξενικοὺς θεούς», καθ' Ἡρόδοτον.

Οὐδὲ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως μετεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος ἄμικτα ποικίλων συμφορῶν. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Φοίνικες, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἐπιδραμόντων ἐθνῶν, δὲν ἦσαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἀπόστολοι εἰρήνης καὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος ὀλιγωροῦντες περὶ τοῦ ἑαυτῶν συμφέροντος. Ἀντὶ τῶν πολλῶν νέων λυσιτελῶν τῷ βίῳ πραγμάτων, ὅσα ἐκόμιζον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀπῄτουν ὠφελήματα ἀντάξια, τὰ δὲ μόνα ἀνταλλάγματα ὅσα ἠδύναντο κατ' ἀρχὰς νὰ λάβωσι, μαλλία, δέρματα, ξυλεία, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ κορέσωσι τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν. Ὅθεν ἐτράπησαν εἰς λῃστείας καὶ ἁρπαγάς, ἁρπαγὰς μάλιστα ἀνθρώπων, οὓς ἐπὶ τιμαῖς ἁδραῖς ἀπημπόλουν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Κατὰ Φιλόχορον λ. χ., γράψαντα ἐν τῇ τρίτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ἀττικὴ ἐπορθεῖτο ἐκ θαλάσσης μὲν ὑπὸ Καρῶν ἐκ γῆς δὲ ὑπὸ Βοιωτῶν, οὓς ἐκάλουν Ἄονας· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Κέκροψ συνῴκισε τὸ πλῆθος εἰς δυοκαίδεκα πόλεις ἵνα, μὴ ὄντες μεμονωμένοι ὡς πρότερον, δύνανται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τὰς ἐπιδρομάς. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ λέγει ὅτι ἐπὶ Ἰνάχου βασιλεύοντος ἐν Ἄργει, ὅπερ προεῖχε τότε ἁπασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων, προσεπέλασαν αὐτόθι Φοίνικες μετὰ ποικίλου φορτίου. Τὴν δὲ πέμπτην ἢ ἕκτην ἡμέραν ἀφ' ἧς ἀφίκοντο εἶχον ἤδη πωλήσει σχεδὸν πάντα ὅτε κατελθοῦσαι εἰς τὴν θάλασσαν γυναῖκες ἄλλαι τε πολλαὶ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως θυγάτηρ Ἰὼ ἠγόραζον ὅσα ἤρεσκον ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου φορτίου. Αἴφνης

ὅμως οἱ Φοίνικες ὁρμήσαντες ἐπεχείρησαν νὰ συλλάβωσι τὰς γυναῖκας, ὧν αἱ μὲν πλείους διέφυγον τὸν κίνδυνον ἡ δὲ Ἰὼ καὶ ἄλλαι τινὲς συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἁρπάγων, οἵτινες ἐπιβιβάσαντες εἰς τὴν ναῦν ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ ἔποικοι διεπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους ἔν τε τῷ Αἰγαίῳ πελάγει καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων εἶναι εὐεξήγητοι. Οἱ ἔποικοι ἀνῆκον εἰς δύο διαφόρους φυλάς· αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ἀνέβλυσαν μὲν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀλλὰ τροπολογηθεῖσαι παρ' ἑκατέρᾳ ἀπέβησαν ἐν πολλοῖς ἐντελῶς ἀνόμοιαι· διακεκριμένος δὲ ἤδη ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα ἀντίθετα. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι κοινὴ ὑπῆρχε πεποίθησις ὅτι ἡγεμὼν τῆς Κρήτης, ὑπὸ τῶν παραδόσεων Μίνως καλούμενος, «παλαίτατος ὧν ἀκοῇ ἴσμεν, ναυτικὸν ἐκτήσαντο καὶ τῆς νῦν ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλεῖστον ἐκράτησε, καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἦρξέ τε καὶ οἰκιστὴς πρῶτος τῶν πλείστων ἐγένετο». Ὁ Θουκυδίδης ἰδίως ὑποδεικνύει ὅτι τὴν κρητικὴν ταύτην θαλασσοκρατίαν ἀπαραίτητον κατέστησεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ περισταλῇ ἡ δεινὴ πειρατεία, ἡ τότε καταλυμαινομένη ἅπαντα τὰ παράλια καὶ ἁπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Περὶ τῶν γεγονότων τούτων οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν σύγχρονον μαρτυρίαν οὐδ' εἰς αὐτὰς δὲ τὰς παρ' Ὁμήρῳ σχετικῶς πολὺ ἀρχαιοτάτας παραδόσεις εὑρίσκομεν νύξιν τινά, διότι αἱ ὁμηρικαὶ ῥήσεις, εἰ καὶ λέγουσι τὸν Μίνωα βασιλέα τῆς μεγάλης Κνωσοῦ, οὐδόλως ὑποδεικνύουσιν αὐτὸν θαλασσοκρατήσαντα. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς κρητικῆς ἐκείνης θαλασσοκρατίας δύνανται νὰ κυρωθῶσιν ἐξ ὅσων γνωρίζομεν περὶ τῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιπετειῶν τῶν Φοινίκων. Εἴδομεν αὐτοὺς καταλαβόντας τὰς πλείστας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, ἀποβάντας δὲ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τῆς 18 αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἤτοι περὶ τὸ 1500, οἱ Φοίνικες περιορίζονται εἰς εὐάριθμά τινα σημεῖα τῆς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος θαλάσσης· εἰς Θάσον πρὸς βορρᾶν, εἰς Ῥόδον καὶ εἰς Κύθηρα πρὸς μεσημβρίαν· καὶ ἐκ τῶν πολλῶν Κυκλάδων δὲν διατηροῦσιν εἰμὴ τὴν Μῆλον καὶ τὴν Θήραν. Τὴν τοιαύτην περιστολὴν τοῦ φοινικικοῦ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους κράτους τίνα ἄλλον δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν κατορθώσαντα ἢ τοὺς ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐποίκους; Οἱ ἔποικοι οὗτοι ὑπενέδωκαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν τῶν Φοινίκων ὑπεροχήν, διότι οὗτοι μὲν ἐπηρείδοντο εἰς μητροπόλεις ἰσχυρὰς καὶ πλουσίας, ἐκεῖνοι δὲ διεσκορπισμένοι ὄντες εἰς πολλὰς νήσους οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἐπικουρίαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ἵδρυσαν κράτη μεγάλα. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου εὗρον ἐν αὐτῷ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὁρμητήριον μὲν εὔπορον καὶ ἀσφαλές, τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ μὲν Φοίνικες κατέλαβον ἀνατολικά τινα μεσόγεια καὶ παράλια σημεῖα, οἱ δὲ Κᾶρες κατεῖχον τὰ δυτικὰ παράλια καὶ τὸ πλεῖστον τῆς μεσογαίας. Οἱ Κᾶρες οὗτοι ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, τὸ ἔθνος πλείστου λόγου ἄξιον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐπιτήδειον· «Καί σφι τριξὰ ἐξευρήματα ἐγένετο τοῖσι οἱ Ἕλληνες ἐχρήσαντο· καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κᾶρές εἰσι οἱ καταδέξαντες, καὶ ἐπὶ τὰς ἀσπίδας τὰ σημήια ποιέεσθαι, καὶ ὄχανα ἀσπίσι οὗτοί εἰσι οἱ ποιησάμενοι πρῶτοι». Οὐδὲν λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι τυχόντες ἡγεμόνος δεξιοῦ καὶ ὑποβληθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἔννομόν τινα τάξιν πρῶτον μὲν ἐξέβαλον τοὺς ἀντιπάλους ἐκ Κρήτης ἔπειτα δὲ ἐκ πολλῶν ἄλλων νήσων.

Ὁπωσδήποτε ἡ κρητικὴ θαλασσοκρατία δὲν ὑπῆρξεν ἔργον ἑλληνικόν. Ἡ Κρήτη δὲν ἐταυτίσθη μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰμὴ βραδύτερον καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν

χρόνων, ἤτοι μετὰ 500 περίπου ἔτη, ἀναφέρονται μὲν ἐν αὐτῇ 'Αχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, εἶχεν ἤδη μετονομασθῆ Κνωσὸς ἡ φοινικικὴ Καίρατος, καὶ λέγονται οἱ Κρῆτες στρατεύσαντες ἐπὶ Τροίαν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδίως ὅμως ἔτι ἐξυμνοῦνται ὡς μεγαλήτορες οἱ 'Ετεόκρητες, τὸ δὲ σπουδαιότερον, πολλαὶ ἔτι ὡμιλοῦντο ἐν τῇ νήσῳ γλῶσσαι. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, μετὰ ἕτερα πεντακόσια ἔτη, ἐσῴζοντο ἀκόμη 'Ετεόκρητες, οἱ Πολιχνῖται καὶ οἱ Πραίσιοι. Ὅθεν πολὺς ἐδέησε νὰ παρέλθῃ χρόνος πρὶν ἢ ἡ νῆσος ἐξελληνισθῇ καθ' ὁλοκληρίαν. 'Επὶ τέλους ὅμως περιελήφθη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι νῆσοι, ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἠμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ λοιπαὶ νῆσοι, διότι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον ἐπολιτογράφησαν τὸν ἥρωα τῆς Κρήτης Μίνωα (¹) εἰς τοὺς ἑαυτῶν ἥρωας ἀλλ' ἀπεδέχθησαν ὡς ἰδίας πολλὰς αὐτῆς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις καὶ μετεβίβασαν εἰς αὐτὴν τοὺς περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διὸς μύθους, ἀνακηρύξαντες τὴν νῆσον ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν μητρόπολιν τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας.

Ἡ μεταξὺ 'Αρίων καὶ Σημιτῶν πάλη δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Πολλὰ αὐτῆς ἴχνη ὑποφαίνονται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Οἱ δίδυμοι τοῦ Δαναοῦ δισέγγονοι 'Ακρίσιος καὶ Προῖτος «κατὰ γαστρὸς μὲν ἔτι ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους ὡς δὲ ἀνετράφησαν περὶ βασιλείας ἐπολέμουν. Καὶ κρατήσας 'Ακρίσιος Προῖτον Ἄργους ἐξελαύνει». Ὁ δὲ ἀπῆλθεν εἰς Λυκίαν πρὸς 'Ιοβάτην καὶ νυμφεύεται τὴν τούτου θυγατέρα· «Κατάγει δὲ αὐτὸν ὁ κηδεστὴς μετὰ στρατοῦ Λυκίων καὶ καταλαμβάνει Τίρυνθα, ταύτην αὐτῷ Κυκλώπων τειχισάντων. Μερισάμενοι δὲ τὴν 'Αργείαν ἅπασαν κατῴκουν. Καὶ 'Ακρίσιος μὲν Ἄργους βασιλεύει Προῖτος δὲ Τίρυνθος». Ἔπειτα ὁ τοῦ 'Ακρισίου υἱὸς Περσεὺς ἐφόνευσεν ἐκ τύχης τὸν πατέρα· «αἰσχυνόμενος δὲ εἰς Ἄργος ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸν κλῆρον τοῦ δι' αὐτοῦ τετελευτηκότος, παραγενόμενος πρὸς τὸν Προίτου παῖδα Μεγαπένθην ἠλλάξατο, τούτῳ τε τὸ Ἄργος ἐνεχείρισε. Καὶ Μεγαπένθης μὲν ἐβασίλευσεν 'Αργείων Περσεὺς δὲ Τίρυνθος προστειχίσας Μίδειαν καὶ Μυκήνας». 'Εντεῦθεν μανθάνομεν ὅτι οἱ Λύκιοι, ἀντιτάξαντες εἰς τοὺς Δαναοὺς τοῦ Ἄργους τὴν Τίρυνθα, ὀχυροῦσιν αὐτήν, καὶ πλὴν τούτου κτίζουσι καὶ τειχίζουσι νέας πόλεις, ἰδίως τὰς πολυθρυλήτους Μυκήνας, αἵτινες κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐγένοντο τὸ κύριον ὁρμητήριον τῶν ἀπογόνων τοῦ ἐκ τῆς μικρᾶς 'Ασίας ὡσαύτως ἐπελθόντος Πέλοπος. Ταῦτα δὲ τὰ κολοσσικὰ τείχη ὑπέλαβεν ἡ δημώδης φαντασία οὐχὶ ἀνθρώπων ἔργα ἀλλὰ Κυκλώπεια.

Ἔτι εὐκρινέστερον ὑποφαίνεται ὁ ἐν Βοιωτίᾳ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο φυλῶν. Εἴδομεν οἷον οἱ Μινύαι τοῦ 'Ορχομενοῦ εἶχον συλλέξει πλοῦτον διὰ ναυτιλίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολιτικὸν αὐτῶν ἀξίωμα ἀπέβη ἐνάμιλλον τῆς ἄλλης λαμπρᾶς τύχης· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐμειώθη. «Στρατευσάμενος δὲ 'Εργῖνος (ὁ Μινυῶν βασιλεύς) ἐπὶ Θήβας, κτείνας οὐκ ὀλίγους, ἐσπείσατο μεθ' ὅρκων, ὅπως πέμψωσιν αὐτῷ Θηβαῖοι δασμόν, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, κατ' ἔτος ἑκατὸν βόας. 'Επὶ τοῦτον τὸν δασμὸν τοὺς κήρυκας εἰς Θήβας ἀπιόντας συντυχὼν Ἡρακλῆς ἐλωβήσατο· ἀποταμὼν γὰρ αὐτῶν τὰ ὦτα καὶ τὰς ῥῖνας καὶ διὰ σχοινίων τὰς χεῖρας δήσας ἐκ τῶν τραχήλων ἔφη τοῦτον 'Εργίνῳ

(¹). Τοῦτο δὲν δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ μετὰ πολλῆς βεβαιότητος. ὑπάρχει δὲ καὶ ἀντίθετος γνώμη διὰ πολλῶν ὑποστηριζομένη περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχῆς καὶ ἰδιότητος τῶν περὶ Μίνωος θρυλουμένων. Καὶ ὁ Θουκυδίδης φαίνεται θεωρῶν τὴν περίοδον τοῦ Μίνωος ἀκραιφνῶς ἑλληνικήν.

καὶ Μινύαις δασμὸν κομίζειν. Ἐφ' οἷς ἀγανακτῶν (ὁ Ἐργῖνος) ἐστράτευσεν ἐπὶ Θήβας. Ἡρακλῆς δὲ λαβὼν ὅπλα παρ' Ἀθηνᾶς καὶ πολεμαρχῶν Ἐργῖνον μὲν ἔκτεινε τοὺς δὲ Μινύας ἐτρέψατο καὶ τὸν δασμὸν διπλοῦν ἠνάγκασε Θηβαίοις φέρειν». Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν οἱ Θηβαῖοι, ἀλλὰ κατέστρεψαν προσέτι ἅπαντα τὰ θαυμάσια περὶ τὴν Κωπαΐδα διοχετευτικὰ τῶν ὑδάτων ἔργα τῶν Μινυῶν, διότι ἐλέγετο παρὰ τῶν Θηβαίων ὅτι ὁ Ἡρακλῆς τότε «ἐμφράξας τὸ περὶ τὸν Μινύειον Ὀρχομενὸν ρεῖθρον ἐποίησε λιμνάζειν τὴν χώραν καὶ φθαρῆναι τὰ κατ' αὐτὴν ἅπαντα». Ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις εἶχεν ἐπέλθει διὰ Κάδμου εἰς Θήβας, ἐπολιτογραφήθη αὐτόθι βραδύτερον ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης· ἀλλ' ἡ ποικίλη ἀγριότης ἣν ἀνέδειξεν ἐν τῷ κατὰ τῶν Μινυῶν τούτῳ ἀγῶνι καταδεικνύει τὸ μέγεθος τῆς ἀντιζηλίας ἥτις ἐπεκράτει κατ' ἀρχὰς μεταξὺ τῶν ἐποίκων ἐκείνων, ὧν οἱ μὲν εἶχον ἐπιπλεύσει ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἱ δὲ ἐκ Συρίας καὶ Αἰγύπτου.

Ἀλλ' ἂν οἱ Μινύαι ἡττήθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν ἐν Βοιωτίᾳ ὑπὸ τῶν Καδμείων οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Αἰολίδαι κατέλαβον καλλίστας τινὰς τῆς Πελοποννήσου χώρας· διὰ μὲν τοῦ Σαλμωνέως τὴν Ἦλιν, διὰ δὲ τοῦ Σισύφου τὴν Κόρινθον, διὰ δὲ τοῦ Νηλέως, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Σαλμωνέως, τὴν Πύλον. Οἱ Αἰολίδαι ὑπῆρξαν, πρὸ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐμφανίσεως, ἡ ἐπικρατεστάτη ἐν Ἑλλάδι γενεά, ἅμα δὲ καὶ ἡ μᾶλλον διαβόητος ἐπί τε ἀσεβείᾳ πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπὶ ἀδικίᾳ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Ἡσίοδος λέγει τὸν μὲν Σαλμωνέα *ἄδικον*, *αἰολομήτην* δὲ τὸν *Σίσυφον* καὶ *ὑπέρθυμον* τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Περιήρην. Μετριοπαθῶς δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἔκρινε περὶ αὐτῶν ὁ ἀσκραῖος ποιητής, ἐὰν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τινὰ τῶν ἀποδιδομένων εἰς πᾶσαν ταύτην τὴν γενεὰν ἀνοσιουργημάτων. «Σαλμωνεὺς τὸ μὲν πρῶτον περὶ Θεσσαλίαν κατῴκει, παραγενόμενος δὲ αὖθις εἰς Ἦλιν ἐκεῖ πόλιν ἔκτισεν. Ὑβριστὴς δὲ ὢν καὶ τῷ Διὶ ἐξισοῦσθαι θέλων.... ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Δία καὶ τὰς ἐκείνου ἀφελόμενος θυσίας ἑαυτῷ προσέτασσε θύειν. Καὶ βύρσας μὲν ἐξηραμμένας ἐξ ἅρματος μετὰ λεβήτων χαλκὸν σύρων ἔλεγε βροντᾶν· βάλλων δὲ εἰς οὐρανὸν αἰθομένας λαμπάδας ἔλεγεν ἀστράπτειν». Ὁ δὲ Πελίας, ὁ Τηροῦς τῆς Σαλμωνέως καὶ Ποσειδῶνος υἱός, ἐπ' αὐτῶν τῶν βωμῶν τῆς Ἥρας κατέσφαξε τὴν μητρυιὰν Σιδηρὼ «καὶ καθόλου διετέλει τὴν Ἥραν ἀτιμάζων»· μυρίους δὲ ἄλλους διέπραξε φόνους, ὁ δὲ Σίσυφος διέφραξε τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ ἐφόνευε πάντας τοὺς διαβαίνοντας, ἐπιρρίπτων λίθους μεγάλους ἐκ τῶν ὀρέων.

Εἰς μάτην οἱ θεοὶ ἐτιμώρουν τὰς στυγερὰς ταύτας κακουργίας. Εἰς μάτην ὁ μὲν Ζεὺς κεραυνώσας τὸν Σαλμωνέα, τὴν κτισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ πόλιν καὶ τοὺς οἰκήτορας ἠφάνισε πάντας· ὁ δὲ Σίσυφος ἐκολάσθη ἐν ᾅδου, πέτρον ταῖς χερσὶ καὶ τῇ κεφαλῇ κυλίων καὶ τοῦτον ὑπερβάλλειν θέλων· οὗτος δὲ ὠθούμενος ὑπ' αὐτοῦ ὠθεῖτο πάλιν εἰς τοὐπίσω· ὁ δὲ Πελίας κατεκρεουργήθη ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ θυγατέρων. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κατώρθουν ἐνίοτε καὶ ἀπὸ τοῦ ᾅδου νὰ ἐπιστρέφωσιν εἰς τὴν γῆν. Μήπως περὶ Σισύφου δὲν ἐθρυλεῖτο ὅτι «καὶ ἐξ ἀΐδεω πολυϊδρίῃσιν ἀνῆλθε πείσας Περσεφόνην αἱμυλίοισι λόγοις»; Τοιαῦται ἦσαν αἱ περὶ Αἰολιδῶν παραδόσεις. Ἐξ αὐτῶν δὲ δηλοῦται ὅτι ἤκμαζον εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς αἱ ἐξ Ἀνατολῆς εἰσρεύσασαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι δὲν εἶχον ἔτι λάβει ἐπίσημον κῦρος, αἱ δὲ προηγούμεναι ἀπέβαλλον τὸ κράτος αὐτῶν. Ἡ ἀσέβεια κατέλαβε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἁπλοϊκῶν Ἀρκάδων. Ὁ Ζεύς, θελήσας νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν αὐτῶν, «εἰκασθεὶς ἀνδρὶ χερνήτῃ παραγίνεται, οἱ δὲ αὐτὸν ἐπὶ ξενίᾳ καλέσαντες, σφάξαντες ἕνα τῶν ἐπιχωρίων παῖδα τοῖς ἱεροῖς, τὰ τούτου σπλάγ-

χνα συναναμίξαντες παρέθεσαν. Ζεὺς δὲ τὴν μὲν τράπεζαν ἀνέτρεψεν, ἔνθα νῦν Τραπεζοῦς καλεῖται τόπος, Λυκάονα δὲ καὶ τούτου παῖδας ἐκεραύνωσεν». Ἐν γένει οἱ πολυάριθμοι καὶ ἀλλόκοτοι μῦθοι οὓς παρήγαγεν ἡ προσωποποίησις καὶ ἡ ἐξανθρώπισις τῶν θεῶν ὑπὸ μὲν τῶν πολλῶν ἐπιστεύοντο ὑπὸ δὲ τῶν ὀλίγων ἐχλευάζοντο καὶ ἐμυκτηρίζοντο. Ὅ,τι ὅμως ἀφ' ἑτέρου ὑποδεικνύει ὅτι αἱ νέαι δοξασίαι ἐκρατύνοντο ὁσημέραι ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι κατ' ἀρχὰς δυσπίστως πρὸς ταύτας ἔχοντες ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὑπ' αὐτῶν κατεπλήσσοντο. Τὰ τεχνάσματα δι' ὧν ἡ Μήδεια (¹) παρέστησεν ἑαυτὴν εἰς Ἰωλκὸν ὡς θεὰν ἐξ ὑπερβορέων «ἐπ' ἀγαθῷ δαίμονι τῇ τε πόλει πάσῃ καὶ τῷ βασιλεῖ» ἐπελθοῦσαν, καὶ ὑπὸ πάντων ἐπροσκυνήθη καὶ θυσίαις ἐτιμήθη καὶ εἰσελθοῦσα εἰς τὰ βασίλεια αὐτὸν τὸν Πελίαν εἰς δεισιδαίμονα ἐνέβαλε διάθεσιν, τὸν Πελίαν τὸν πρότερον τὴν Ἥραν τοσοῦτον ἀτιμάσαντα, παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιαν τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ὅτε ἐπεφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς νέον ἐθνικὸν ὄνομα καὶ νέα μετὰ τοῦ ὀνόματος τούτου συνδεομένη κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπροσωποῦσι τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγέτης τῶν Δαναῶν ἐλέγετο ἔγγονος Λιβύης καὶ Ποσειδῶνος καὶ ρητῶς ἐβεβαιοῦτο ὅτι ἐπῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ἐνῷ οἱ Αἰολίδαι παρίστανται ὡς ἀπόγονοι Αἰόλου τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας, ὁ Ἀχαιὸς ἐφημίζετο ὡς ἀδελφὸς τοῦ Πελασγοῦ, ὃ ἐστι μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν πολυθρυλήτων ἐκείνων γεναρχῶν φαίνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἰθαγενῶν παραγόμενος. Ἡ Ἰλιὰς ὀνομάζει μὲν συνήθως Ἀχαιοὺς σύμπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καλεῖ ὅμως καὶ ἰδίως Ἀχαιοὺς τινὰς τῶν ἐκ Φθίης ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων μαχητῶν. Καθ' ὅλας δὲ τὰς παραδόσεις τὴν μεγάλην μεταβολὴν τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν διέπραξαν οἱ φθιῶται ἐκεῖνοι Ἀχαιοί. Αὐτοὶ δηλαδὴ ὑπῆρξαν οἱ σημαιοφόροι τῆς νέας τῶν πραγμάτων διαρρυθμίσεως, ἀλλ' εὗρον βεβαίως συνεργάτας προθύμους τοὺς λογάδας ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ὁμογενεῖς, οἵτινες, πλεῖστα ὅσα λαβόντες ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἐποίκων ἐπικοινωνίας διδάγματα κατεξηγέρθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τῆς παντοίας ἀναρχίας ἣν συνεπήγοντο αἱ τυχοδιωκτικαὶ τῶν ἐποίκων ἐκείνων

(¹) Οἱ **περὶ τὴν *Μήδειαν*** μῦθοι εἶναι κυρίως ἐνδεικτικοὶ τῆς ἀπὸ Κολχίδος καὶ τῶν περὶ τὸν Καύκασον καθόλου τουρανικῶν χωρῶν εἰσαγωγῆς τῆς τουρανικῆς μαγείας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Περὶ τῆς ἐν Κολχίδι μαγείας ὁ Πλούταρχος (συμποσιακῶν Ε.' 7 Περὶ τῶν καταβασκαίνειν λεγομένων) λέγει «καίτοι τούς γε περὶ τὸν Πόντον οἰκοῦντας πάλαι *Θηβεῖς* προσαγορευομένους οὐ παιδίοις μόνον ἀλλὰ καὶ τελείοις ὀλεθρίους εἶναι καὶ γὰρ τὸ βλέμμα καὶ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν διάλεκτον αὐτῶν παραδεχομένους τήκεσθαι καὶ νοσεῖν» Προβλ. Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Θ]Η]Β Α «*Θίβιος*, ἔστι δὲ ἔθνος *βασκαντικὸν* καὶ φθοροποιόν)· θανατοῖ δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῶν οἷς ἂν πλησιάζῃ καὶ τὰ σώματα αὐτῶν ῥιφθέντα εἰς τὴν θάλασσαν οὐ καταδύουσιν».

Ἡ ***Θήβη*** ἦτο ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀμαζόνων παρὰ τὸν Πόντον ἐγγὺς Κολχίδος. Τὸ ὄνομα δὲ Θήβη ἑρμηνεύεται ἐκ τῆς ἀρμενικῆς ***μαγεία*** καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῆς Μηδείας τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ἐκπροσωπούσης τὴν Κολχικὴν τουρανικὴν μαγείαν ἑρμηνεύεται μὲν καὶ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ***μηδ-ομαι***, διὸ καὶ ἡ ὀρθογραφία αὕτη ἐπεκράτησεν ἀνέκαθεν ἀλλ' ὡς ὄνομα ἀσιατικὸν θὰ ἐγράφετο ὀρθότερον Μίδεια ἐκ τοῦ ἀρμενικοῦ Mid-em=διανοοῦμαι. Ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης συνηγορεῖ καὶ ὁ ἕτερος, ὁ ἀρσενικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος, τὸ ὄνομα δηλονότι τὸ ἀρμενοφρυγομακεδονικὸν τοῦ φρυγομακεδόνος μυθικοῦ βασιλέως Μίδου, τοῦ ἐκπροσωποῦντος ἐν τῇ φρυγομακεδονικῇ μυθολογίᾳ τὴν μαγείαν (Ἰδὲ πλείονα περὶ τούτων ἐν τῇ ἐμῇ πραγματείᾳ Bemerkungen zu den alten Kleinasiatischen Sprachen und Mythen, σελ. 201—203).

ἕξεις. Περὶ τῶν προτέρων τούτων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος λέγει ὁ Ἡσίοδος ὅτι ἦσαν γένος δεινὸν καὶ ὄβριμον, στιγματίζων τὴν ὕβριν αὐτῶν καὶ τὴν βίαν. Οἱ δ' Ἀχαιοί, καθ' ὅσον ἴσχυον, ἐπεχείρουν τὴν εἰσαγωγὴν ἐνθέσμου τινὸς τάξεως ἐν τῇ χώρᾳ. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ὀνομάζει αὐτοὺς γένος δικαιότερον καὶ ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτῶν· «ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι». Τότε ἐξέλαμψε τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ὅπερ ἐκάθευδεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἰθαγενῶν ἐνόσῳ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς διετέλουν ἄπλαστοι καὶ ἀδαεῖς. Πλείστην δὲ ἀναδείξαντες ὑπεροχὴν οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς σημίτας ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀρίους ἐπήλυδας ἐπεκράτησαν μὲν βαθμηδὸν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων ἁπασῶν ἐτιθάσευσαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τῶν Σαλμωνέων, τῶν Σισύφων καὶ τῶν Πελιῶν, οὓς ἐπὶ τέλους βλέπομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι εὐλαβῶς περιέποντας τὸν ὕπατον Ἀχαιῶν βασιλέα (¹).

Οἱαιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦσαν αἱ τῶν Ἀχαιῶν ἀρεταί, τὸ ἔργον αὐτῶν δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ δι' ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας». Ἐν μὲν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ὁ Πέλοψ οὐδαμοῦ λέγεται υἱὸς τοῦ Ταντάλου, ἀλλ' ὁ τὰ Κύπρια γράψας καλεῖ Τανταλίδην τὸν Πέλοπα· ἐκ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὰ ἔπη ταῦτα οὐκ Ὁμήρου ἐστὶν ἀλλ' ἄλλου τινὸς ὑποδηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον οἱ ἀποδίδοντες αὐτῷ τῷ Ὁμήρῳ τὰ Κύπρια. Ἔκτοτε πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις λέγουσι τὸ ἐπώνυμον τῆς Πελοποννήσου ἐξ Ἀσίας καταγόμενον. Ἡ φιλοτιμία τῶν ἐθνικῶν τούτων ἀοιδῶν καὶ λογογράφων ἤθελεν ἆρά γε ἀποδώσει εἰς ξένον τηλικαύτην τιμὴν ἐὰν μὴ κατηναγκάζετο ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως; Πλὴν τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων σχέσεις ὑπῆρξαν πρὸ αἰώνων ἀδιάκοποι. Τὰ περὶ Πέλοπος ἄρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅλως ἀνυπόστατα. Καὶ ὁ μὲν Στράβων συγκεφαλαιῶν τὴν σύμπραξιν ταύτην τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἡγεμόνος λέγει ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οἱ φθιῶται, οἱ συγκατελθόντες μετὰ τοῦ Πέλοπος εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοσαύτην ἀνέδειξαν ἀρετὴν ὥστε τὴν χερσόνησον ἐκείνην, ἐκ πολλῶν ἤδη χρόνων Ἄργος λεγομένην, τότε ἀχαϊκὸν Ἄργος λεχθῆναι. Εἰδικώτερον δὲ ὁ μὲν Θουκυδίδης ἱστορεῖ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Πέλοπος Ἀτρεὺς κατέστη ἡγεμὼν τῶν Μυκηνῶν ὡς ἐκ μητρὸς θεῖος τοῦ Εὐρυσθέως· καὶ δυνατὸς ὢν καὶ ἐπιτήδειος κατέστησε τοὺς Πελοπίδας μείζους τῶν Περσειδῶν· ὁ δὲ Ἑλλάνικος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πέλοπος ὁ Ἀτρεὺς ἐπελθὼν εἰς Πῖσαν σὺν στρατῷ πολλῷ ἐκράτησε τῶν τόπων.

Πάντα ταῦτα συνᾴδουσι πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἣν εἰκονίζουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Δυστυχῶς οὐδεμία περιεσώθη λεπτομερὴς εἴδησις περὶ τῶν περιπετειῶν δι' ὧν κατωρθώθη ἡ ἐπικράτησις ἐκείνη τῶν Ἀχαιῶν (²)· ὅτε δὲ περὶ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα αἰγυπτιακόν τι κείμενον ὀνομάζει κατὰ πρῶτον τοὺς Ἀχαιούς, ἡ προσηγορία αὕτη φαίνεται ἐξάρχουσα ἐν Ἑλλάδι. Κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, ἐπὶ βασιλέως Μενεφθᾶ, ἐγνώσθη αἴφνης εἰς τὰς αἰγυπτιακὰς Θήβας ὅτι τὰ πλοῖα τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπεβίβασαν εἰς Λιβύην Τυρσηνούς, Σσαρδανοὺς καὶ Λυκίους ἔχοντας ἐπικούρους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Σσακαλάσς. Τὰ ἔθνη ταῦτα, συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λιβύης Μερ-

(¹) Πάντα τὰ ἐν τῇ σελίδι ταύ η λεγόμενα εἰσὶν ἁπλαῖ ὑποθέσεις καὶ ὑποκειμενικαὶ ἀντιλήψεις καὶ διαλήψεις ἄνευ θετικῆς ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως.

(²) Καὶ τὰ ἐνταῦθα περὶ τῶν Ἀχαιῶν λεγόμενα εἰσὶν ὅλως ἐπισφαλῆ, στηριζόμενα ἁπλῶς ἐπὶ τοῦ Agaivach τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων, οὗτινος οὐχὶ ἡ ταυτότης ἀλλὰ καὶ ἡ συγγένεια πρὸς τὸ *Ἀχαιὸς* εἶναι λίαν ἀμφισβητήσιμος.

μαγδοῦ, κατέλαβον τὰ ἐν Παρισσὲψ πεδία (ἐν τῇ Προσωπίτιδι τοῦ Ἡροδότου), ἀλλ' ἡττήθησαν, κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μενεφθᾶ.

Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι περὶ τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα, νέας γενομένης στρατείας ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, καθ' ἕτερον ἱερογλυφικὸν κείμενον, ἀπὸ κοινοῦ πάλιν ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς 'Ασίας καὶ τῶν κατοίκων τῆς 'Ελλάδος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι καλοῦνται τότε, ὅπως ἐπὶ Τουθμώσιος Γ', Δαναοί. 'Επεκράτει λοιπὸν ἔκτοτε ὁ συμβιβασμὸς ἐκεῖνος ὃν βλέπομεν ἐξακολουθοῦντα ἔτι ἐπὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς 'Ελλάδος νῦν μὲν καλοῦνται 'Αχαιοὶ νῦν δὲ Δαναοί. Διαλαμβάνει δὲ τὸ περὶ

Ἡ νίκη τοῦ Ραμέσεως Γ' κατὰ τῶν Δαναῶν, Τυρσηνῶν, Τεύκρων, Λυκίων καὶ Φιλισταίων
(Αἰγυπτιακὸν ἀνάγλυφον τῶν Θηβῶν, παριστῶν τοὺς Φιλισταίους αἰχμαλώτους)

οὗ λόγος κείμενον ὅτι ἐπὶ Ραμεσσῆ Γ', τοῦ δευτέρου βασιλέως τῆς δυναστείας, Δαναοί, Τυρσηνοί, Τεῦκροι, Λύκιοι καὶ Φιλισταῖοι συνησπίσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἀποφασίσαντες οἱ μὲν νὰ προσβάλωσι τοὺς Αἰγυπτίους ἀπὸ θαλάσσης οἱ δὲ διερχόμενοι τὴν Συρίαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν φρουρίων τοῦ ἰσθμοῦ. Τόπος συνεντεύξεως τοῦ στόλου καὶ πεζικοῦ στρατοῦ ὡρίσθη ἡ ἀνατολικὴ ἄκρα τοῦ Δέλτα, οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου βραδύτερον ἠγέρθη τὸ Πηλούσιον. Ὁ Ραμεσσῆς Γ' ὠχύρωσε τὰ στόμια τοῦ Νείλου, παρεσκεύασεν εἰς ἄμυναν τὰ φρούρια τῶν περικειμένων νομῶν καὶ ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Οἱ δύο στρατοὶ καὶ στόλοι συνηντήθησαν μεταξὺ Ραφίας καὶ Πηλουσίου. «'Εγὼ ὁ βασιλεὺς Ραμεσσῆς, λέγουσι τὰ κείμενα, ἔπραξα ὡς ἥρως συνειδὼς τὴν ἰδίαν ἀξίαν καὶ ἁπλῶν τῶν βραχίονα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ συμπλοκῆς. Οἱ καταπατήσαντες τὰ σύνορά μου θὲν θέλουσι πλέον θερίσει ἐπὶ τῆς γῆς· τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίας κατέρριψα εἰς τὴν θάλασσαν· ἀνέτρεψα τὰ πλοῖα αὐτῶν· τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔπεσαν εἰς τὸ ὕδωρ».

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν τῶν προπαρατεθέντων κειμένων, τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν γάλλων αἰγυπτιολόγων καὶ τοῦ γερμανοῦ Lauth, ἠμφισβήτησεν ἕτερος γερμανός, ὁ Brugsch, ἐν μέρει μὲν ὡς πρὸς τὴν τῶν ὀνομάτων μεταγλώττισιν κυρίως δὲ ὡς πρὸς τὰς χώρας ἐξ ὧν ὥρμησαν τὰ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πλεύσαντα ἔθνη.

Ὁ Brugsch δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ μεταγλώττισις τοῦ κυριωτάτου ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ὀνόματος ἐγένετο ἀκριβῶς· οἱ Agaiwasch τῶν αἰγυπτιακῶν κειμένων εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν *Ἀχαιοί*, Ἀχαιοὶ ὅμως τοῦ Καυκάσου [1] καὶ ὄχι τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἅμα τεθῇ ὡς βέβαιον ὅτι τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ἀναφέρουσιν *Ἀχαιοὺς* ἀσυγκρίτως πιθανώτερον φαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οὗτοι εἶναι οἱ τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ τὰ πορρωτάτω οἰκοῦντα ἔθνη τοῦ Καυκάσου. Καὶ ἔπειτα τὰς παναρχαίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις κυροῦσιν ἐν γένει, ἂν ὄχι περὶ τὰ καθέκαστα, καὶ αἱ ἰθαγενεῖς εἰδήσεις. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν συμπεραίνονται μόνον ἐξ ὅσων εἴπομεν περὶ τοῦ ὀνόματος Ha-Ka-Phtah καὶ τοῦ ὀνόματος Ta-apiu, Tape καὶ τοῦ περὶ τῶν αἰγυπτίων Θηβῶν χωρίου τῆς Ἰλιάδος· καταφαίνονται προσέτι σαφῶς ἔν τισιν ἄλλοις χωρίοις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ὑπὸ τῆς Ὀδυσσείας λεγόμενα περὶ Αἰγύπτου·

τῇ πλεῖστα φέρει ζείδωρος ἄρουρα
φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά·
ἰητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων
ἀνθρώπων.

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον ἔκτοτε ὅσα μετὰ πεντακόσια ἔτη εἶδεν αὐτόθι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι πάντα δ' ἰητρῶν ἐστι πλέα· καὶ ὅσα διαλαμβάνουσιν αἰγυπτιακαὶ συγγραφαί, ὧν τὰ χειρόγραφα ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν μέσων τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, καὶ οἵτινες κατονομάζουσιν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα εἴδη φυτῶν, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο φάρμακα.

Πλὴν τούτου αἱ ἐπὶ τοῦ σάκους τοῦ Ἀχιλλέως παραστάσεις ἐνθυμίζουσι περί τε τὴν ὅλην ἀντίληψιν καὶ τὰ καθ' ἕκαστα τὰς τοιχογραφίας τῶν τάφων τῆς Σακκάρας καὶ τοῦ Beni-Hassan, τινὲς μάλιστα σχεδὸν ἀντιγράφουσι τὰς τοιχογραφίας ταύτας.

Ἐν δ' ἐτίθη τέμενος βαθυλήιον· ἔνθα δ' ἔριθοι
ἤμων, ὀξείας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες.
Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πῖπτον ἔραζε,
ἄλεα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἐλλεδανοῖσι δέοντο.
. . . . . βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
σκῆπτρον ἔχων ἑστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ.

. . . .

---

[1] Οἱ λεγόμενοι ***Ἀχαιοὶ*** τοῦ Καυκάσου εἶναι πιθανῶς οἱ ***Χάι*** [πληθυντ. Χαΐκ) ὡς καλοῦσιν ἑαυτοὺς οἱ ***Ἀρμένιοι*** κατὰ τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν ὄνομα Χαϊεστάν='Αρμενία, Χαϊχορούμ='Αρμενογραικοί]. Πιθανῶς δὲ ἡ συγγένεια τοῦ Χάι πρὸς τὸ ***Ἀχαιὸς*** ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου περὶ ἀποπλανήσεως ***Ἀχαιῶν*** τινων ἐκ Τροίας μέχρι Καυκάσου.

Παρθενικαὶ δὲ καὶ ἠίθεοι, ἀταλὰ φρονέοντες
πλεκτοῖς ἐν ταλάροισι φέρον μελιηδέα καρπόν.
Τοῖσιν δ' ἐν μέσσοισι πάις φόρμιγγι λιγείῃ.

ἱμερόεν κιθάριζε· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν ἄειδεν
λεπταλέῃ φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἁμαρτῇ
μολπῇ τ' ἰυγμῷ τε ποσὶ σκαίροντες ἕποντο.
. . . . δοιὼ δὲ κυβιστητῆρε . . . . .
. . . . ἐδίνευον κατὰ μέσσους.

Αἱ γεωργικαὶ αὗται σκηναὶ σῴζονται ἄχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐν Σακκάρᾳ τάφον τοῦ Τὶ καὶ εἰς Beni Hassan. Ὁ δεσπότης παρίσταται σκῆπτρον ἔχον, παρθένοι χορεύουσι, παῖδες κιθαρίζουσιν, οἱ ἐργάται ᾄδουσι χρονομετροῦντες· κυβιστητῆρες δὲ δινεύουσιν ἐν τῷ μέσῳ. Τοιαύτη εἰκόνων ὁμοιότης εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἁπλῆν συγκυρίαν. καὶ δέον ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον τὰς περὶ Μέμφιν καὶ Θήβας νεκροπόλεις.

Ἐπὶ πᾶσι τὰ ἐν Ὀδυσσείᾳ ἐπανειλημμένως ἱστορούμενα περὶ ἑλληνικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, περὶ πορθήσεως περικαλλῶν ἀγρῶν, περὶ ἀπαγωγῆς γυναικῶν καὶ νηπίων, περὶ φόνων ἀνδρῶν, ἀντιπαρατάξεως τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων διὰ πολλῶν πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ περὶ τῆς κατατροπώσεως τῶν ἐπιδραμόντων δὲν εἶναι ἀρά γε πρόδηλοι δημώδεις ἀπηχήσεις τῶν ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων ἀναφερομένων γεγονότων;

Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐξακολουθοῦσαι ἀνασκαφαὶ θέλουσιν ἴσως ἀποκαλύψει καὶ ἄλλας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος εἰδήσεις. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσωμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἡ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία ἀνατρέχει εἰς χρόνους οἵτινες μέχρις ἐσχάτων ἐλογίζοντο ἀνεπίδεκτοι ἱστορικῆς ἐξεργασίας καὶ ὅτι ἰδίως ὑπὲρ τὰ 200 ἔτη πρὸ τῶν τρωικῶν οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δαναοὶ ἀπετέλουν ἔθνη πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς συντεταγμένα, κεκτημένα ναυτικὴν δύναμιν ἀξιόλογον καὶ ἔχοντα ποικίλας σχέσεις πρός τε τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ πρὸς τὴν Λιβύην. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ προτέρου τούτου ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου ἐξηγεῖ πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἰδίως τὴν περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἐμφάνισιν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ἔπη ταῦτα δὲν κατέπεσαν βεβαίως ἐξ οὐρανοῦ οὕτω τέλεια καὶ ἀπηκριβωμένα. Ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ἐγράφησαν, ἡ κοινωνία ἣν ἀπεικονίζουσιν, ἡ τέχνη δι' ἧς ἐδημιουργήθησαν, προϋποθέτουσι μακρὰν προηγουμένην πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐργασίαν, ἥτις παντελῶς οὖσα ἄχρι τοῦδε ἄγνωστος προῆλθε νῦν εἰς φῶς, ἐν μέρει τοὐλάχιστον. Μίαν ἔτι θέλομεν ἐπιφέρει παρατήρησιν. Ἀπό τινος πολὺς γίνεται λόγος περὶ τῆς παντοίας ἐπιδράσεως ἣν ἤσκησεν ἡ Ἀσσυρία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν παλαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἥτις ἀπεδείχθη ἀποχρώντως, ὑπῆρξεν ἔμμεσος, οὐχὶ ἄμεσος. Ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ πολὺς μὲν γίνεται λόγος περὶ Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου τὰ δὲ ὀνόματα τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῆς Βαβυλῶνος, τῆς Νινευί, οὐδόλως μνημονεύονται. Ἡ ἀσσυριακὴ λοιπὸν ἐπίδρασις ἠσκήθη διὰ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς ἃς καὶ μόνας περιῆλθεν ἡ τότε Ἑλλὰς εἰς ἀμέσους σχέσεις ([1]).

[1] Περὶ τούτων ἐγένετο ἤδη ἱκανὸς λόγος.

Τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς 'Ασίας καὶ οἱ 'Αχαιοὶ ἔπαυσαν τὰς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπιδρομὰς μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐκείνας ἀποτυχίας Μετ' οὐ πολὺ δὲ οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ 'Αχαιοὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐπὶ τὸ 'Ίλιον στρατείαν, ἀφοῦ προηγουμένως κατετρόπωσαν τοὺς Θηβαίους.

Οἱ ἕλληνες χρονολόγοι ἀξιοῦσιν ὅτι καὶ ἕτερον γεγονὸς συνέβη ὀλίγον πρὸ τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὁ λεγόμενος ἀργοναυτικὸς πλοῦς. 'Ο 'Ερατοσθένης ἀποδίδει τὸν πλοῦν τοῦτον εἰς τὸ 1225 ἔτος, καὶ τὸν κατὰ τῆς Τροίας πόλεμον εἰς τὸ 1192· ὁ δὲ Καλλίμαχος τὸν πρῶτον εἰς τὸ 1169 καὶ τὸν δεύτερον εἰς τὸ 1136. 'Ενταῦθα ὑπάρχει διαφωνία ἅμα καὶ συμφωνία, ἡ χρονολογία διαφέρει παρ' ἑκατέρῳ, τὸ δὲ μεταξὺ τῶν γεγονότων διάστημα εἶναι τὸ αὐτό, ἔτη 33. 'Αλλ' ἥ τε διαφωνία καὶ ἡ συμφωνία μαρτυροῦσιν ἐξ ἴσου ὅτι ο ὑπολογισμοὶ ἐκεῖνοι ἐπὶ οὐδενὸς ἐστηρίζοντο ἀσφαλοῦς δεδομένου.

Αἱ περὶ τῆς 'Αργοῦς παραδόσεις εἰκονίζουσι τοὺς ναυπηγοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ναυτίλους παντελῶς περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην νηπιάζοντας. 'Εν τούτοις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἴδομεν ἐξ εἰκόνων καὶ σημείων τοὺς 'Αχαιοὺς ἐπιπλέοντας εἰς Αἴγυπτον, καὶ μετ' ὀλίγον βλέπομεν στόλον μέγαν αὐτῶν ἐκπλέοντα ἐπὶ τὴν μικρὰν 'Ασίαν. Τὰ μυθεύματα λοιπὸν ἐκεῖνα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, ἀλλ' ἀνεπλάσθησαν ὅτε οἱ ἰθαγενεῖς τῆς 'Ελλάδος ἔλαβον τὰ πρῶτα περὶ ναυτιλίας διδάγματα παρὰ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν τῆς μικρᾶς 'Ασίας ὁμοφύλων, καὶ ὑπ' αὐτῶν παρασυρόμενοι εἰς πελαγοδρομίας ἀνέπλαττον ἐπὶ τὸ τερατωδέστερον τὰ περὶ αὐτῶν ἀφηγήματα. 'Ο ἐλάχιστος τῶν ἀφηγημάτων τούτων ἔλεγχος καθίστησι πρόδηλον τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀρχὴν καὶ διάπλασιν. Κατ' ἀρχὰς οὐδὲ λόγος ἐγίνετο περὶ Κολχίδος. 'Επὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων ὁ Αἰήτης καὶ ἡ Κίρκη ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὴν νῆσον Αἰαίην, «ὅθι τ' 'Ηοῦς ἠριγενείας οἰκία καὶ χοροί εἰσι καὶ ἀντολαὶ 'Ηελίοιο»· ἡ δὲ Κολχὶς κατωνομάσθη ὡρισμένως βραδύτερον. Ποικίλα ὡσαύτως ἐφημίζοντο περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν 'Αργοναυτῶν. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτοὺς παλιννοστήσαντας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ δι' ἧς εἶχον ἀναπλεύσει εἰς Κολχίδα, οἱ δὲ ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ἐν σελ. 19. Καθ' ἑτέραν δὲ πάλιν παράδοσιν ἀπάραντες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου εἰσήλασαν εἰς τὸν 'Ίστρον ποταμὸν καὶ ἀναπλεύσαντες αὐτὸν μέχρι σημείου τινὸς ὅπου σχίζεται εἰς δύο κατέπλευσαν τὸν βραχίονα τὸν εἰς 'Αδρίαν ἐκβάλλοντα καὶ εἰσῆλθον οὕτως εἰς τὴν δυτικὴν ταύτην θάλασσαν. 'Ο μῦθος ἄρα ἦτο σύγκραμα πολλῶν ἀσαφῶν ἀρχαιοτάτων εἰδήσεων, διὰ τοῦ χρόνου ἐκ νέου διασκευαζόμενος.

Καὶ ἐσωτερικῶς δὲ ἐξεταζόμενος ἀδύνατον ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν περὶ τὰς Θήβας πολέμων καὶ τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Βεβαίως αἱ περὶ τῶν δύο τελευταίων τούτων γεγονότων παραδόσεις εἶναι μυθικῶς πεπλεγμέναι. 'Αλλ' οἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν 'Αργοναυτῶν μῦθοι ἔχουσι σκαιότητά τινα καὶ ἀγριότητα αἵτινες, παντελῶς ἀλλότριαι οὖσαι τῆς χάριτος καὶ τῆς ἡμερότητος τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, οἴκοθεν μαρτυροῦσιν ὅτι διεπλάσθησαν ἐν μέσῳ κοινωνίας παντελῶς ἔτι ἀγροίκου καὶ ἀξέστου. Τὰ ἡσιοδικὰ ποιήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαιότερα ἔπη, τὰ ὑμνήσαντα τὴν 'Αργώ, ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐν δὲ τῇ 'Οδυσσείᾳ καὶ τῇ 'Ιλιάδι ὀλίγαι τινὲς μόνον ὑπάρχουσι περὶ αὐτῆς νύξεις· ἀλλ' αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις διέσωσαν τὸν χαρακτῆρα τῶν παλαιοτέρων μύθων. Τὰ πάντα δ' ἐν αὐτοῖς εἶναι τερατώδη. Τὸ πλοῖον ὁμιλεῖ καὶ προφητεύει· σκοπὸς τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι ἡ ἀνάκτησις χρυσομάλλου δέρατος· τὸ κύριον κατόρθωμα ἦτο νὰ δαμασθῶσι ταῦροι χαλκόποδες καὶ πυρίπνοοι. 'Η Μήδεια φονεύουσα μελίζει τὸν

ἀδελφόν της καὶ βραδύτερον φονεύει τὰ ἑαυτῆς τέκνα· αἱ θυγατέρες τοῦ Πελίου κατακερματίζουσι τὸν πατέρα αὐτῶν. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὰς γλαφυρὰς περὶ Θηβῶν καὶ Ἰλίου παραδόσεις! Ἰδίως ὅμως τὸ πρακτικώτερον αὐτῶν μέρος, ὁ σκοπὸς τῶν ἀγώνων, εἶναι οἷος ἐπὶ τῶν ἱστορικωτάτων γεγονότων, ἡ ἅλωσις δύο πόλεων· αἱ παρασκευαὶ καὶ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡσαύτως· ὁ στρατός, τὰ πλοῖα, ὁ πλοῦς, ἡ ἀπόβασις, οἱ ἀγῶνες, ἡ ἔκβασις εἶναι ἔργα προσήκοντα εἰς ἀνθρώπους ἔχοντας μὲν ἐνίοτέ τι τὸ ὑπερφυὲς περὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν βίον μὴ ἀποβάλλοντας ὅμως περὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ὅ,τι μόνον ἔχουσι κοινὸν τὰ περὶ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν πρὸς τελευταίους μυθικοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους, εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἀναλαβόντων τὸ ἔργον ἡρώων. Ἀλλ' οἱ κατάλογοι τῶν ὀνομάτων τούτων μετεβάλλοντο διὰ τοῦ χρόνου ὅσον καὶ τὰ περὶ τῶν περιπλανήσεων τῆς Ἀργοῦς, οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι οἱ περισωθέντες μυθογράφοι προετίμησαν τοὺς μεγαλωνύμους ἐκείνους ἀθλητὰς ἀντὶ τῶν ἀνωνύμων τολμητιῶν, ὧν αἱ πρῶται κατὰ παλαιτάτους χρόνους θαλασσοπορίαι ἀπετέλεσαν τὸ ἔμβρυον ἐξ οὗ διεμορφώθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὸ ἴνδαλμα τοῦ ἀργοναυτικοῦ πλοῦ. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ Ἡσίοδος ὁμιλῶν περὶ τοῦ θείου τῶν ἡρώων γένους ἀποδίδει μὲν αὐτοῖς τὸν περὶ Θήβας πόλεμον καὶ τὸν περὶ Τροίαν ὅλως δ' ἀποσιωπᾷ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν.

Τῶν ἀρχαίων περὶ Θηβῶν ποιημάτων, Οἰδιποδείας, Ἀλκμαιονίδος καὶ Θηβαΐδος, ἣν πολλοὶ ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχιστά τινα ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι λογογράφοι εἶχον τὰ ποιήματα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐν αὐτῇ τῇ Ἰλιάδι γίνεται πολλάκις μνεία τῶν περὶ Θήβας πολέμων, καὶ ἔστιν ὅτε λεπτομερῶς. Ὁ δ' ἀντιπαραβάλλων τὰς εἰδήσεις πρός τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἑπόμενα τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἔθνους δύσκολον νὰ μὴ πεισθῇ ὅτι εὑρίσκεται ἐνώπιον γεγονότος πραγματικοῦ.

Πρὸ τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων ἵστατο ἔτι ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ ἰσχυρὰ ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις, μετὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ Ὀρχομενοῦ, οὐ μόνον ἦρχε τῆς Βοιωτίας ἁπάσης ἀλλ' ἐπηρείδετο καὶ ἐπὶ τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῶν Θηβῶν οἱ ἡγεμόνες τῶν Βοιωτῶν εἵποντο τῷ Ἀγαμέμνονι, ὅπως πάντες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ βασιλεῖς. Ἀφ' ἑτέρου, ἐὰν οἱ Ἀχαιοὶ δὲν προΐσταντο πρὸ τοῦ γεγονότος ἐκείνου εἰμὴ μόνης τῆς Πελοποννήσου, ἦσαν ὅμως ἤδη τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ὁ θηβαῖος Πολυνείκης, ἐρίσας περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἐτεοκλέα, ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν τοῦ ἀργείου βασιλέως Ἀδράστου.

Ὁ Ἄδραστος δὲν ἦτο Πελοπίδης καὶ οὔτε ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου οἴκου τοῦ Δαναοῦ ἀλλ' Αἰολίδης, ὡς ἔγγονος τοῦ Βίαντος, ἐγγόνου τοῦ Κριθέως, τοῦ Αἰόλου. Οἱ δὲ Πελοπίδαι ἦρχον τότε τῶν Μυκηνῶν ἀλλ' οὐδόλως μετέσχον τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων. Οὐδὲν ἧττον ἡ Ἰλιὰς λέγει πάντοτε τοὺς πολέμους τούτους διεξαχθέντας ὑπὸ Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ Διομήδης δὲ ὀνομάζει τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ἀδράστου Ἀχαιούς, βεβαιῶν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τυδεὺς «κέκαστο πάντας Ἀχαιοὺς ἐγχείῃ». Ἐκ τούτων πάντων ὑποφαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἴσχυσαν μὲν κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐπικουρίας ἐπεκράτησαν δ' ἔπειτα καθ' ἑαυτούς, οἱ δὲ Πελοπίδαι, ἐξασθενήσαντες ἐν τῷ μεταξύ, δὲν ἀνέκτησαν αὖθις τὴν ἡγεμονίαν εἰμὴ ἐπὶ τοῦ θρυλουμένου Ἀγαμέμνονος.

Ἡγέτης λοιπὸν τῶν Ἀχαιῶν ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπὶ Θήβαις πολέμων, ὁ Ἄδραστος, ὅστις ἀποφασίσας νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν Πολυνείκην εἰς Θήβας προ-

τείνει τὸ ἐπιχείρημα, ὅπως ἔπραττε βραδύτερον ὁ Ἀγαμέμνων, εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἡγήτορας, καὶ λαβὼν τούτων τὴν συναίνεσιν καλεῖ συμπράκτορας καὶ ἄλλους Πελοποννησίους καὶ στρατεύει ἔχων περὶ αὐτὸν οὐ μόνον τοὺς Ἀργείους ἀλλὰ καὶ Ἀρκάδας καὶ Μεσσηνίους. Τοῦτο ἐλέγετο ἐν τῇ Θηβαΐδι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀναγνόντος αὐτὴν Παυσανίου. Πάντα δὲ ταῦτα εἰκονίζουσι κατάστασιν πραγμάτων ἀναγκαίως προηγηθεῖσαν τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἀπέτυχε μὲν ὁ Ἄδραστος εἰς τὸ κατὰ Θηβῶν ἐπιχείρημα ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἰγιαλεὺς καὶ οἱ τῶν ἄλλων ἡγητόρων παῖδες, οἱ κληθέντες Ἐπίγονοι, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, κατίσχυσαν τῆς ἀντιπάλου πόλεως καὶ κατέστησαν βασιλέα αὐτῆς τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους Θέρσανδρον. Πάλιν δὲ βλέπομεν παρακολουθοῦντας τὸν Αἰγιαλέα Μεσσηνίους, Ἀρκάδας, Κορινθίους καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Μεγαρεῖς. Τὰ κατὰ τοὺς πολέμους λοιπὸν τούτους συμπληροῦσι τὸ πρότερον ἡμιτελὲς ἀξίωμα τῶν Ἀχαιῶν καὶ παρασκευάζουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ θέαμα τῶν δύο γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὸν στήμονα περὶ ὃν ἐπτερύγισεν ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι· ἡ ἑνότης ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀγαμέμνονος· ἡ στρατεία ἣν ἐπεχείρησεν ἡ οὕτω συνταχθεῖσα Ἑλλὰς κατὰ τοῦ Ἰλίου.

Καὶ ἤδη ἀφικόμεθα εἰς τὸ τελευταῖον τῶν χρόνων τούτων δρᾶμα ἐν ᾧ ἀπεκαλύφθη ἅπαν τὸ μέτρον τῆς προκοπῆς ἣν ἐποιήσαντο οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι μετὰ τοσούτων αἰώνων ἀγῶνας. Δυστυχῶς ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, αἱ διασώσασαι εἰς ἡμᾶς τὰς ἀρχαιοτάτας περὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου εἰδήσεις, δὲν εἶναι ἱστορία· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱστορία εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Αἱ ἀφορμαὶ καὶ αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ἀποχρώντως μεμαρτυρημέναι· ὁ κόσμος ὅμως ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπετυπώθη ἡ ποίησις ἐκείνη εἶναι προδήλως πραγματικός.

Ὑπάρχουσι μὲν διαφωνίαι τινὲς μεταξὺ τῆς ὁμηρικῆς θεογονίας καὶ τῶν μεταγενεστέρων δοξασιῶν. Ὡς πρὸς τὰ κεφαλαιωδέστατα δὲ καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου ὧν προΐσταται ὁ παντοδύναμος Ζεὺς τὸ θρήσκευμα τοῦ Ὁμήρου εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον θρήσκευμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Παρὰ τοῦ Διὸς δὲ ἐκείνου λέγει ὁ ποιητὴς λαβόντα τὸν Ἀγαμέμνονα τὸ σκῆπτρον τῆς ἀρχῆς, ἵνα μὴ ὑπάρχῃ πολυκοιρανίη ἀλλ' εἷς κοίρανος, ἐκεῖνος

...... ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.

Τοιαύτη βασιλεία δὲν ἀνεφάνη πλέον ἔκτοτε ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας, διότι τὸ πολίτευμα τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἐκείνη ἀπετέλει τὸ ἀέτωμα, περιεῖχεν ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ θεσμοῖς τὰ σπέρματα ἁπάντων τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων. Καὶ εἶναι ἄξιον ἰδίως σημειώσεως ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ οὐχὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδονται τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἀλλὰ χρόνων κατὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενεστέρων· ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν μετεβίβασεν εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ ὑμνηθεῖσαν ἀρχαιοτέραν περίοδον ὅσα ζῶν ἔβλεπε καὶ ἤκουεν. Ἐπὶ πολλὰς μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἑκατονταετηρίδας ἡ ἀγορὰ τοῦ δήμου ἐξέλιπε σχεδὸν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ, ἥτις μόνη διετήρησε μέχρι τινὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλὴν γερόντων,

ἀγοράν, ἡ ὀλιγαρχία κατώρθωσε ν' ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν πᾶσαν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἐνασκοῦσα αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων 'Εφόρων. 'Εν αὐταῖς ταῖς 'Αθήναις, τῶν ὁποίων ὁ δῆμος ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου παντοδύναμος, ἡ ἀγορὰ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν οὗτος περιῆλθε πρὸ τοῦ Σόλωνος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι συνήρχετο ἐνίοτε, οὐδεμίαν εἶχε ψῆφον καὶ ἰσχύν. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὔτε οἱ πενέσται τῆς Θεσσαλίας οὔτε οἱ γυμνῆται τοῦ "Αργους οὔτε οἱ κονίποδες τῆς 'Επιδαύρου, οὔτε οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος εἶχον τὸ θάρρος ν' ἀποδοκιμάζωσι διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν τὰ διαβούλια τῶν ἀρίστων καὶ ν' ἀναγκάζωσι τοὺς ἄρχοντας νὰ δικαιολογῶσι τὸ πρακτέον διὰ ποικίλων καὶ τεχνικῶν ἐπιχειρημάτων, ὅπως τοσάκις συνέβαινεν ἐν τῇ ὁμηρικῇ ἀγορᾷ. 'Η 'Ιλιὰς λοιπὸν δὲν ἀντικατοπτρίζει μεταγενεστέραν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀλλὰ πολίτευμα ὑπάρχον κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους· πολίτευμα ἰδιοφυὲς μὲν ἐγκυμονοῦν δὲ ἀπάσας τὰς ἀφορμὰς τῶν θεσμῶν, οἵτινες ἤκμασαν ἐπὶ τῶν καλλίστων χρόνων τῆς 'Ελλάδος.

Παρεμφερῆ τινα λέγομεν καὶ περὶ τῶν κατ' ἀλλήλων πολεμησάντων ἐθνῶν. "Αν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος τὰ ὀνόματα, οἱ χαρακτῆρες καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους ἔχουσι πραγματικὴν ὑπόστασιν, τὰ ἔθνη ὅμως τὰ ὁποῖα λέγονται στρατεύσαντα ἐπὶ τὴν 'Ασίαν εἶναι τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἀναφέρονται βραδύτερον καθ' ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον· Βοιωτοί, 'Ορχομένιοι, Φωκεῖς, Λοκροί, "Αβαντες Εὐβοίας, 'Αθηναῖοι, Σαλαμίνιοι, 'Αχαιοί· κάτοικοι Λακεδαίμονος, Πύλου καὶ Κυπαρισσίας· 'Αρκάδες· οἱ κατὰ τὴν "Ηλιδα· οἱ ἐκ Δουλιχίου καὶ 'Εχινάδων νήσων· Κεφαλλῆνες· Αἰτωλοί· Κρῆτες· 'Ρόδιοι· Αἰνιᾶνες· Περραιβοί· Μάγνητες. Μεταξὺ τοῦ καταλόγου τούτου καὶ τῶν ὀνομάτων ὅσα συναντῶμεν καθ' ἑκάστην οὕτως εἰπεῖν σελίδα τοῦ 'Ηροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου οὐδεμία ὑπάρχει διαφορά. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς 'Ασίας, καθ' ὧν ἐπολέμησαν οἱ περὶ τὸν 'Αγαμέμνονα. Τρῶες, Δαρδάνιοι, Πελασγοί, Θρᾷκες, Παφλαγόνες, Μυσοί, Φρύγες, Μαίονες, Κᾶρες, Λύκιοι, Λέλεγες, εἶχον ἅπαντες μακρὸν προηγούμενον ἱστορικὸν βίον. Πλὴν τούτου τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν τούτων τῆς μικρᾶς 'Ασίας διετέλουν πρὸ αἰώνων εἰς ποικίλας πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς 'Ελλάδος σχέσεις, αἵτινες, κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου φιλικαί, συμμαχικαὶ μάλιστα. Τίνος ἕνεκα οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἀπέβησαν πολέμιοι, δὲν γνωρίζομεν· διότι ἡ ἁρπαγὴ τῆς 'Ελένης, καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ γεγονὸς ὡς ἱστορικόν, δὲν ἦτο βεβαίως ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ τοσοῦτο μέγα κίνημα τῆς 'Ελλάδος ἁπάσης κατὰ τῆς 'Ασίας. "Αν ὅμως οἱ Τρῶες, οἱ Μυσοί, οἱ Λύκιοι δὲν ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς 'Αχαιοὺς διὰ στόλου, τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι ὀλίγον πρὸ τῶν τρωικῶν, οἱ ναυτικώτεροι τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς 'Ασίας Τυρσηνοί, Σσαρδανοί, Σσακαλάσς (¹), μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἥττας ἃς ὑπέστησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, εἶχον ἀποδημήσει εἰς 'Ελλάδα, Λιβύην καὶ 'Ιταλίαν.

Πολλὰ λοιπὸν ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι τοῦ ποιητοῦ συνᾴδουσι πρὸς τὰ πράγματα· τὸ θρήσκευμα, τὸ πολίτευμα, ἡ ἐθνολογία τῆς τε 'Ελλάδος καὶ τῆς μικρᾶς 'Ασίας. 'Αλλὰ

(¹) Καὶ τὰ ἐνταῦθα ὡς ἱστορικὰ λεγόμενα περὶ Τυρσηνῶν, Σαρδανῶν, Σσακαλάσς, οὐδεμίαν ἔτι ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ πραγματικῇ ἱστορίᾳ.

καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος τοῦ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὑμνηθέντος καὶ περὶ αὐτῶν τῶν συμφορῶν ὅσας οὗτος ὡς παρεπόμενα τοῦ ὑπερθαλασσίου ἐκείνου ἀγῶνος ἐδεινολόγησε, δὲν στερούμεθα ἐμμέσων ἀποδείξεων. Οὐ πολὺ μετὰ τὰς περὶ τρωικῶν παραδόσεις, ἡ Ἑλλὰς πᾶσα, ἥ τε ἐντὸς καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐγένετο ἀνάστατος, καὶ ἰδίως Δωριεῖς εὐάριθμοι κατέστησαν κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν πολλαχοῦ αὐτῆς ἐμφυλίων ἐρίδων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ κατορθωθῇ ὁ θρίαμβος τῶν Δωριέων, ὁ τοσοῦτο μάλιστα εὐχερὴς θρίαμβος, ἄνευ τῶν ἐπακολουθησάντων τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐντελῶς παρέλυσε τὸ προηγούμενον κράτος τῶν Ἀχαιῶν· καθὼς ὡσαύτως ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀπαρτισθῇ τὸ προηγούμενον κράτος Ἀχαιῶν ἄνευ τῆς τῶν Θηβαίων κατατροπώσεως.

Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν καὶ ἐπὶ τὰς Θήβας πολέμων ὅπως περὶ τῶν μηδικῶν. Ὑπάρχουσι γεγονότα ἀναμφισβήτητα τῶν ὁποίων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι ἀποχρώντως ἀποδεδειγμέναι· τοιαῦτα μεταξὺ ἄλλων εἶναι οἱ ἐπὶ Θήβας πόλεμοι καὶ ὁ τρωικός. Οὐδεὶς θέλει ἀπονείμει τὰς τιμὰς τῆς ἱστορίας εἰς τὴν Σφίγγα, ἣν ὑπὸ τῶν Μουσῶν διδαχθεῖσαν ἀπέστειλεν ἡ Ἥρα πρὸς τιμωρίαν τῶν Θηβαίων· ἢ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ἀθηνᾶς, δι' ἧς ὁ Τυδεὺς προκαλέσας τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων, κατέβαλεν αὐτοὺς ἅπαντας· ἢ εἰς τὸ θαῦμα τοῦ Διός, δι' οὗ ἐσώθη ὁ Ἀμφιάραος· ἢ εἰς τὸν ἵππον τοῦ Ἀδράστου Ἀρίωνα ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν· ἢ εἰς τοὺς παραπλησίους μύθους, δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἐκόσμησε τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς νόστους. Οὔτε ἔπραξέ τις τοιοῦτό τι. Πολλοὶ ὅμως ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι ἀπεδέξαντο ὡς ἱστορικὰ γεγονότα ἁπάσας τὰς τῶν δύο ἐπῶν ἀφηγήσεις· αὗται οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀπίθανον, ἀλλὰ δὲν πιστοῦνται ὑπὸ συγχρόνων ἢ μνημείων ἢ μαρτυριῶν. Τὴν ὕπαρξιν δύο πολέμων ἐπιβεβαιοῖ ἡ ἀπαραίτητος ἀλληλουχία τῶν γεγονότων· ἀλλ' ἂν ἡ δωρικὴ κατάκτησις κυροῖ τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἡ δ' ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατεία τοὺς πολέμους τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, αἱ γενικαὶ αὗται μαρτυρίαι οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς λεπτομερείας τῶν δύο ἀγώνων.

Ἐν συνόλῳ λοιπὸν οὗτοι λαμβανόμενοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητηθῶσιν, οὐδετέρου ὅμως γινώσκομεν ἀσφαλῶς τὰς μερικὰς περιπετείας, ὥστε οὐδετέρου δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν ἱστορικὴν ἀφήγησιν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὐδὲ τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ὁ τρωικὸς πόλεμος δύναται νὰ ὁρισθῇ. Τὸ μόνον ὅπερ ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις εἶναι ὅτι πλειοτέρας τῶν ἄλλων πιθανότητας ἔχουσιν οἱ ὑπολογισμοὶ οἱ ἀποδίδοντες τὸ γεγονὸς εἰς τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Κατὰ Θουκυδίδην «ἔτη γάρ ἐστι μάλιστα τετρακόσια καὶ ὀλίγῳ πλείω ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ πολέμου (τοῦ πελοποννησιακοῦ), ἀφ' οὗ Λακεδαιμόνιοι τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ χρῶνται». Οὕτω φθάνομεν, ὡς πρὸς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, εἰς τὴν 9 ἑκατονταετηρίδα. Τὸ δὲ μεταξὺ τῆς 9 καὶ τῆς 12 διάλειμμα φαίνεται ἀρκοῦν νὰ περιλάβῃ τὰ μεσολαβήσαντα δύο ἕτερα μεγάλα γεγονότα, τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημίας, καὶ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν, τὴν ἄλλως καλουμένην κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, περὶ ἧς ὁ αὐτὸς Θουκυδίδης λέγει ὅτι «Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει (μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν) ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον».

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὁπωσοῦν ἰσχναὶ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς περίπου ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς ἑνδεκάτης. Κορυφαί τινες γεγονότων καταποντισθέντων

ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ σκιαί τινες συμβεβηκότων ἀλλοιωθέντων ὑπὸ τοῦ μύθου μόλις ἐπιτρέπουσι νὰ σχεδιασθῇ ἰχνογραφία ἀτελὴς καὶ ἀμυδρὰ τῆς περιόδου ταύτης. οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ζωγραφηθῇ εἰκὼν αὐτῆς πλήρης καὶ ἀκριβής. Μόνον περὶ τὰ τέλη ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια περιποιοῦσιν εἰς τὸν σκελετὸν ἐκεῖνον σάρκας, ψυχὴν καὶ λόγον.

Φοινικικὸν ὑέλινον ἀγγεῖον
(Μουσεῖον τοῦ Λούβρου)

Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποτυφλοῖ τὸν Πολύφημον
ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.΄

ΕΘΝΟΣ. ΓΛΩΣΣΑ. ΓΡΑΦΗ. ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ.

Ὁ Ὅμηρος δὲν συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Αἰγυπτίους, Φοίνικας, Μινύας, οὓς ἅπαντας εἴδομεν ἐποικήσαντας καὶ κατασταθέντας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Τοῦτο οὐδὲν ἔχει τὸ δυσεξήγητον. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὕμνησαν χρόνους καθ' οὓς οἱ ἀλλοδαποὶ ἐκεῖνοι εἶχον ἤδη συγχωνευθῇ ἐντὸς τῶν ἰθαγενῶν· ὅθεν ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα τότε ἔφερον καὶ τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐπικρατοῦντα δι' ὅλης τῆς μετέπειτα ἱστορίας τοῦ ἔθνους τούτου. Οὐδεμίαν δὲ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς διαίρεσιν αὐτῶν εἰς φυλάς, καὶ δὴ εἰς τέσσαρας φυλάς· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἴωνας καὶ Ἀχαιούς. Ἀχαιοὺς λέγει ἢ μοῖράν τινα τῶν κατοίκων τῆς Φθίας ἢ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν· Αἰολέων οὐδόλως μνημονεύει, Ἰώνων δὲ ἅπαξ μόνον, καὶ ἐν αὐτῷ δμως τούτῳ τῷ χωρίῳ οἱ Ἰάονες δὲν παρίστανται ὡς φυλὴ ἀλλ' ὡς ἕτερόν τι τῶν Ἀθηναίων ὄνομα, οὗ χρῆσις γίνεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων διαφόρων ἄλλων χωρῶν, καὶ ἰδίως τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φθίων, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Ἐπειῶν. Τελευταῖον Δωριεῖς ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι δὲν ὀνομάζονται ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ ἅπαξ καὶ τοῦτο ἐν Κρήτῃ, οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ.

Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ μὲν τοιαύτη φυλετικὴ διάκρισις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἔκτοτε ὑφίστατο ὁ δὲ ποιητής, ὁ τοσοῦτον ἀκριβολογήσας περὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων τούτων, μόνον τὸ σπουδαιότατον ἐκεῖνο γεγονὸς ἀπεσιώπη-

σεν; Ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ δὲν περιεστάλησαν εἰς τὰς βορειοδυτικὰς τῆς Πελοποννήσου παραλίας εἰμὴ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς πανελληνίου αὐτῶν ἡγεμονίας. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς δὲν ἐπεφάνησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ἱστορίας εἰμὴ οἱ μὲν πρῶτοι ἐπὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν οἱ δὲ ἕτεροι ἐπὶ τῶν μεγάλων εἰς Ἀσίαν ἀποικήσεων. Ὁ κατακερματισμὸς λοιπὸν τοῦ ἔθνους εἰς φυλὰς ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἀχαϊκοῦ κράτους. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς οὔτε ἐφάνησαν οὔτε ἠκούσθησαν ἐπὶ τοῦ μακραίωνος χρόνου καθ' ὃν διεπλάσθη ὁ θρησκευτικός, ὁ κοινωνικός, ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος βίος, ὅστις, φέρων τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν, ἀπετέλεσε τὰς θεμελιώδεις ἀφορμὰς ἅπαντος τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐδημιούργησε τὰ ἀθάνατα ἔπη, πρὸς ἃ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν αἱ ἄλλαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φυλαί· ὥστε ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἄρχεται ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ οὐχὶ ἀπὸ Δωριέων, Ἰώνων, Αἰολέων, ὡς πολλάκις παρεστάθη ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Καθὼς δὲ τὸ ἔθνος δὲν διηρεῖτο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων φυλὰς οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ δὲν ἐσχίζετο εἰς ὡρισμένας διαλέκτους. Τῆς γλώσσης ταύτης τὰς ἀφορμὰς συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν οἱ Ἄριοι ὅτε κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας [1]. Ἀνέπτυξαν δὲ αὐτὰς ἐνταῦθα προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τὰς ἑκάστοτε παραγομένας ἀνάγκας τῆς βαθμιαίας αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ προκοπῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη κατὰ νόμους ὀργανικοὺς καὶ αἰσθητικοὺς ὅλως αὐτοῖς ἰδιάζοντας ἀλλ' εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους ἐπίδοσιν συνετέλεσαν ἰδίως αἱ σχέσεις πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας καὶ τῆς βορειοανατολικῆς Λιβύης. Ὅθεν φυσικῷ τῷ λόγῳ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος παρέλαβον παρὰ τῶν ξένων τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγα τῆς γλώσσης στοιχεῖα. Τινὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων τῶν μετὰ τοῦ θρησκεύματος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συνδεομένων ἦσαν ὀθνεῖα. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Μελικέρτην, τὸν Μάκαρα, τὸν Μάκηριν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἠπόρησεν ἀκούσας ἐν Κύπρῳ, ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ᾀδόμενον τὸ ᾆσμα τοῦ Λίνου [2], τοῦ ὁποίου μνεία ἤδη γίνεται ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ παρὰ μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις ὁ Λίνος ἐκαλεῖτο Μανέρως· παρεισαχθεὶς δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκλήθη

---

[1] Καὶ τὰ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ ἰδίως τὰ περὶ τῆς ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταβάσεως τῶν Ἀρίων οὐδεμίαν ἔχουσι σήμερον σπουδαιότητα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ θεωρουμένα ὡς ἀστήρικτοι ὑποθέσεις, ὅπως καὶ τὰ περὶ Μελικέρτου καὶ Μάκαρος καὶ Μακήριος λεγόμενα.

[2] Ἡ τοιαύτη ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Λίνος [Αἴλινος καὶ Οὐτόλινος] φαίνεται μᾶλλον εὐφυὴς ἢ ἀληθής, καθίσταται ὅμως πιθανή πως ἐκ τῆς πρὸς τὸ ἔτυμον τοῦ *Ἄδωνις* ἐτυμολογίας. Ἄδωνις δηλονότι παρὰ Φοίνιξι καὶ ἄλλοις σιμητικοῖς λαοῖς δὲν ἦτο τὸ ὄνομα θεοῦ τινος, ἀλλ' ἐπίθετον τοῦ θεοῦ [Ταμοὺζ ἢ Θαμοὺζ παρὰ τοῖς Ο'] τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν ὑπὸ τοῦ καύσωνος τοῦ κυνικοῦ συμβολικῶς ὑπὸ τοῦ κάπρου καταστρεφομένην ἀνθηρὰν φυσικὴν ἀκμὴν τὴν προσωποποιουμένην ἐν τῷ ὡραίῳ νεανίσκῳ τῷ ἀγαπητῷ τῆς Ἀστάρτης (φοινικικῆς Ἀφροδίτης) *Θαμούζ*. Ἄδωνις Φοιν. καὶ Ἑβρ. Ἀδωνάι) ἐσήμαινεν ἁπλῶς *Κύριος*. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θρηνητικὸν ᾆσμα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Θαμοὺζ ἤρχετο ἀπὸ τῶν ὀνομάτων *Ἀδωνάι* Θαμοὺζ (=δέσποτα ἢ Κύριε Θαμούζ), διὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες ἐκλαβόντες τὸ ἐπίθετον ὡς αὐτὸ τὸ κύριον ὄνομα τοῦ φοινικικοῦ θεοῦ ἐκάλεσαν τὸν Θαμοὺζ *Ἄδωνιν*, Τὴν πρώτην ἔννοιαν τοῦ κύριος ἐτήρησεν τὸ σημιτικὸν ὄνομα ἐν τῇ ἑβραϊκῇ, ἐν ᾗ ὁ *Κύριος* τῶν οὐρανίων *στρατιῶν* καλεῖται Ἀδωνάι ἢ Σαβαώθ (Σαβαὼθ γενικὴ πληθυντικὴ τοῦ σαββα =στρατιά. Παρὰ τοῖς Ο' Ἀδωνάου Σαβαὼθ ἢ Κύριος Σαβαώθ. Ἡ τοιαύτη δὲ χρῆσις ὀνομάτων ἐν τῇ ἑβραϊκῇ μετέστη καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν.

Αἴλινος ἢ Λίνος ἐκ τοῦ ἐπῳδοῦ ai lanu ἢ ai lenu, ὅ ἐστιν οὐαὶ ἡμῖν. Πᾶσα ἡ μετὰ τῆς θρηνῳδίας ταύτης συνδυαζομένη περὶ Ἀδώνιδος ἀντίληψις (διόπερ ἡ Σαπφὼ Ἄδωνιν ὁμοῦ ᾖσε καὶ Οἰτόλινον, ἤτοι ᾆσμα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Λίνου) ἐκ Φοινίκης ἢ Αἰγύπτου μετεβιβάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδώνιδος ἐκ τῆς φοινικικῆς ἐλήφθη γλώσσης, ἐν ᾗ ἡ λέξις Adon σημαίνει τὸν κύριον, τὸν δεσπότην, ὡς ἐπίθετον πολλῶν αὐτόθι θεῶν. Αἱ Μοῦσαι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πιθανῶς ἢ τροπολογία τῆς λυδικῆς λέξεως *μῶυ, μωύς*, ἥτις ἐσήμαινεν ὕδωρ ἢ πηγήν, κατὰ δὲ Νικόλαον τὸν Δαμασκηνὸν τὰς Νύμφας οἱ Λυδοὶ Μούσας ἐκάλουν. Καὶ αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ Ὀλύμπου τὸ ὄνομα, τὸ κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπιχώριον ἐν Βιθυνίᾳ, Μυσίᾳ, Λυκίᾳ, Φρυγίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διεβιβάσθη. Ἡ λέξις *μάγος* ἦτο μηδική. Ὁ δὲ Στράβων λέγει· «καὶ τῶν ὀργάνων ἔνια βαρβάρως ὠνόμασται, νάβλας καὶ σαμβίκη, καὶ βάρβιτος, καὶ μάγαδις, καὶ ἄλλα πλείω». Μέτρα, ὅπλα, ἱμάτια, ἀρώματα, ὑφάσματα, καὶ ἐν γένει τὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπορίας ἀντικείμενα ἐφιλοξενήθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ· οἷον μνᾶ, ἐλέφας, κάνναβις, ἅρμα, ἔλεγος, φοίνιξ, κύπρος, πάπυρος, γίγγρας, ἔρπις, φώσων, κύπασσις. Τινὲς τῶν λέξεων τούτων εἰσέφρησαν ἴσως βραδύτερον· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὗτος παρεδέχετο ἔτι ξενικὰς λέξεις, μαρτυρεῖ ὅτι δαψιλέστερος ἐγένετο ὁ δανεισμὸς ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις. Περιττὸν εἶναι νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ ὀθνεῖα ταῦτα τῆς γλώσσης στοιχεῖα μετεπλάσθησαν καὶ ἐξηλληνίσθησαν ὅπως πάντα ὅσα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς παρέλαβον οἱ τῆς Ἑλλάδος Ἄριοι.

Ἡ πρώτη τῆς γλώσσης ὕλη δὲν ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ λαοῦ. Ὅπως συνέβη ἁπανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἄνδρες ἔχοντες ἀκριβεστέραν τὴν συνείδησιν τοῦ καλοῦ, τοῦ λογικοῦ, τοῦ πρέποντος, ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσι τὸ στοιχειῶδες ἐκεῖνο κεφάλαιον κατὰ τύπους, ὧν ἄνευ τὸ ὁρμεμφύτως καὶ ἀδιαλείπτως τροπολογούμενον ἔργον τοῦ πλήθους δύναται μὲν ν' ἀποτελέσῃ γλῶσσαν μικρᾶς τινος ὁμάδος, γλῶσσαν ὅμως ἔθνους μεγάλου καὶ μεγαλουργοῦ οὐχί. Ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ τελείου λόγου ἡ ἀχαλίνωτος ὀχλοκρατία ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἀπόλυτον ἰσχύν. Ἡ ἀγορὰ προτείνει, οἱ δὲ ἄριστοι κρίνουσι καὶ ὁρίζουσιν, οὐχὶ αὐτογνωμόνως, ἐννοεῖται, ἀλλὰ συνῳδὰ πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς διανοίας, τῆς φαντασίας καὶ τῆς καρδίας τοῦ ἔθνους. Τοῦ ἔθνους βεβαίως δημιούργημα ἐγένοντο ἡ πολυτέλεια, ἡ ρώμη, ἡ εὐφωνία καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσυνείδητοι καὶ τούτου ἕνεκα χαλαροὶ ὀργανικοὶ τῆς γλώσσης νόμοι. Ἔργον ὅμως ἀνδρῶν ἐγκρίτων ὑπῆρξαν οἱ ὡρισμένοι τύποι εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν τὰ πρῶτα ἐκεῖνα συστατικὰ καὶ δι' ὧν, κυρωθέντων ὑπὸ τῆς κοινῆς ὁμολογίας, ἐκαλλιτεχνήθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος.

Πρῶτος γνωστὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης νομοθέτης εἶναι ὁ Ὅμηρος· ἀλλ' ἀναμφιβόλως προηγήθησαν αὐτοῦ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ τὰ προδιελθόντα χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Οὐδεμία γλῶσσα προῆλθε πάνοπλος ἐκ τῆς κεφαλῆς θνητοῦ ἀνδρός, ὅσον δ' ἀναπόδεικτοι, ὅσον προδήλως ἐνίοτε μυθικαὶ καὶ ἂν εἶναι αἱ περὶ Ὀρφέως, Μουσαίου, Εὐμόλπου, Λίνου, Ὠλῆνος, Πάμφω, Θαμύριδος φῆμαι, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποληφθῶσιν ὅλως ἀνυπόστατοι. Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ἑτέρους ραψῳδούς, Θάμυριν, Δημόδοκον, Φήμιον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει πιθανὸν ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν πρὸ Ὁμήρου ποιηταί, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ ποταμοῦ Ὠκεανοῦ λέγει διαρρήδην· «Ὅμηρον δὲ ἤ τινα τῶν πρότερον γενομένων ποιητέων δοκέω τὸ οὔνομα εὑρόντα ἐς τὴν ποίησιν ἐσενείκασθαι».

Μακραίων λοιπὸν ἐγένετο ἐργασία πρὶν ἢ ἡ πρώτη ἐκείνη ὕλη καὶ μορφὴ λάβῃ τὸν κεκαλλιστευμένον τύπον τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης. Ἀναμφίβολον δὲ δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ἐχρῶντο περὶ τὰ τέλη τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων καθ' ἅπαντα τὸν ἑλ-

ληνικὸν κόσμον οἱ ἄριστοι αὐτῆς λειτουργοί, οἵτινες ἦσαν οἱ ποιηταί. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐποιήθησαν μὲν ἐν τῇ κατὰ Ἀσίαν Ἰωνίᾳ, ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Ἰωνίας, ἀποδημήσαντες πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἐκ τῆς μητροπόλεως, συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν τὴν *κοινὴν τῆς Ἑλλάδος* γλῶσσαν, ὅπως ὀνομάζει τὴν ὁμηρικὴν ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος. Ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν εἶχε πλήρη καὶ ἀπηκριβωμένην ἑνότητα. Ἐνῷ τὴν θεμελιώδη αὐτῆς βάσιν ἀποτελεῖ ὁ χαρακτὴρ ὁ ἀποδοθεὶς βραδύτερον τῇ ἰωνικῇ διαλέκτῳ, πολλοὶ εἶναι ἐν αὐτῇ οἱ ἰδιωτισμοὶ δι' ὧν διεκρίθη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ αἰολική· καὶ πολλάκις γίνεται χρῆσις παρ' Ὁμήρῳ διπλῶν τοιούτων διαλεκτικῶν τύπων. Αὐτὴ δ' αὕτη ἡ σύγχυσις προσεπιμαρτυρεῖ ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι προκύψει εἰς μέσον ἡ ὡρισμένη κατὰ διαλέκτους διαστολή, καίτοι τὰ σπέρματα αὐτῶν ἐνυπῆρχον ἀνέκαθεν ἐν τῇ γλώσσῃ. Οὐδὲ ἐπέπρωτό ποτε νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἑνότης αὐτῆς. Ἑνότης γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἓν κέντρον ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Ἐπὶ τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀπαρτίζεται κοινὸς τοιοῦτος δεσμὸς καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γλῶσσα. Ἀλλ' ὁ δεσμὸς ἦτο ὁπωσοῦν χαλαρός· ἰσχυρὸς δὲν ἀπέβαινεν εἰμὴ ἐν κοινοῖς πολέμοις, συνήθως δὲ οἱ βασιλεῖς ἑκάστης χώρας ἦσαν ἀνεξάρτητοι τῶν βασιλέων τοῦ Ἄργους, καὶ καθ' ἑκάστην πάλιν χώραν οἱ ἄριστοι τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων ἐνέμοντο ἐνίοτε πλήρη σχεδὸν αὐτονομίαν. Ἐντεῦθεν οἱ ῥαψῳδοὶ ἑκάστης χώρας καὶ ἑκάστου αὐτῆς τμήματος ἠσπάζοντο τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῶν ἀκροατῶν αὐτῶν συντελοῦντες οὕτως εἰς τὸν κατακερματισμὸν καὶ αὐτῆς τῆς λογίας γλώσσης.

Οὐδὲν ἧττον ἐὰν ἐπήγνυτό ποτε ἡ τότε ἀρξαμένη πολιτικὴ ἑνότης, ἀναγκαίως ἤθελε συμπληρωθῆ καὶ ἡ γλωσσική. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἡ Ἑλλὰς ἐτμήθη εἰς πλείστας ὅλως αὐτοτελεῖς πολιτείας, ἡ γενομένη ἀπόπειρα κοινοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ ἐξέλιπε καὶ μετ' αὐτοῦ ἐματαιώθη ἡ ἀπόπειρα τῆς κοινῆς γλώσσης, ἧς δεῖγμα παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Πολλαὶ τῶν νέων πολιτειῶν ἀπέβησαν ἴδιαι ἑστίαι πνευματικῆς ἐνεργείας, ἡ Ἰωνία, ἡ Λέσβος, ἡ Βοιωτία, ἡ Σπάρτη, καὶ ἐν ἑκάστῃ ἐξ αὐτῶν διεπλάσθη ὁριστικῶς ἰδία διάλεκτος, ἥτις ἐκτήσατο μείζονα ἢ ἐλάσσονα ὑπεροχήν, καθ' ὅσον μείζων ἢ ἐλάσσων ἀπέβη ἡ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἑστίας ἐξ ἧς ἠκτινοβόλησε. Τοιουτοτρόπως προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν αἱ διάφοροι ἰδιόπλαστοι διάλεκτοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὐχὶ δὲ διότι ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς τέσσαρας φυλάς. Φυλαὶ προέκυψαν τῳόντι προϊόντος τοῦ χρόνου τέσσαρες· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἀχαιοί, Ἴωνες, καὶ τέσσαρες διεπλάσθησαν αἱ διάλεκτοι. Αἱ διάλεκτοι ὅμως αὗται δὲν ἀντεστοίχουν ἀκριβῶς πρὸς τὰς τέσσαρας φυλάς. Ὑπῆρξε μὲν ἀχαϊκὴ φυλὴ οὐχὶ δὲ καὶ διάλεκτος ἀχαϊκή· καὶ ἐνῷ ἡ ἀττικὴ οὐδέποτε ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς ἰδίαν φυλήν, διεμορφώθη ἐν τούτοις ἀττικὴ διάλεκτος. Ἡ σημασία τῶν γεγονότων τούτων εἶναι εὐκρινής. Οἱ ἄλλοτε μεγαλώνυμοι Ἀχαιοί, ταπεινωθέντες κατόπιν καὶ οὐδὲν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος κτησάμενοι νέον πολιτικὸν ἀξίωμα οὐδὲ ἑστίαν πνευματικὴν ἐν τῇ νέᾳ διαρρυθμίσει τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀπετέλεσάν ποτε καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδὲ ἰδίαν διάλεκτον ἐδημιούργησαν. Τἀνάπαλιν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀνέκαθεν Ἴωνες, καὶ βεβαίως ἐλάλουν κατ' ἀρχὰς τὴν κοινὴν ἐκείνην τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων γλῶσσαν, ἧς ἐπικρατέστατον στοιχεῖον ἦτο ὁ Ἰωνισμός, ἔπειτα, καθ' ὅσον ἐγίνοντο ἑστία ἰδίας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐτροπολόγουν ἐν ταὐτῷ τὸ ἰδίωμα αὐτῶν, ὅπερ καίτοι ἀφωρμᾶτο ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἰωνισμοῦ, ἠλλοιώθη ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀπετέλεσεν ἰδίαν ὅλως διάλεκτον.

Ἀλλ' ἐνῷ περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἀμυδρά τινα μόνον ὑπελείποντο ἴχνη τῆς πάλαι γενομένης ἐξωτερικῆς ἐπὶ τοῦ θρησκεύματος, τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης ἐπιδράσεως, ἕτερα συστατικὰ τοῦ Ἀχαϊκοῦ βίου ἔφερον τεκμήρια καταφανῆ ξενικῆς καταγωγῆς. Καὶ πρῶτον ὁ ἀλφάβητος. Ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀλφάβητος διεπλάσθη ἐκ τοῦ φοινικικοῦ, μαρτυρεῖται ὑπό τε τῆς γενικῆς πεποιθήσεως τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ σχήματος, τῆς ὀνομασίας, τῆς κατατάξεως καὶ τῶν φθόγγων τῶν πλείστων γραμμάτων αὐτοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος βεβαιοῖ ὅτι ἡ γραφὴ ἐκομίσθη εἰς Θήβας ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνεπελθόντων ὁμογενῶν, οἵτινες «χρόνου προβαίνοντος, ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ρυθμὸν τῶν γραμμάτων». Ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι τοῦ Ἡροδότου Μιλήσιοι ἱστορικοὶ Ἑκαταῖος καὶ Διονύσιος τὸν Κάδμον λέγουσιν εὑρέτην τῶν γραμμάτων, τὴν δὲ δοξασίαν ταύτην ἀσπάζονται ἄλλοι τε καὶ ὁ Ἔφορος καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος. Ἀρκεῖ δὲ νὰ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς τῆς Θήρας ἐπιγραφὰς καὶ ν' ἀντιπαραθέσῃ τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν πρὸς τὸν φοινικικὸν ἵνα πεισθῇ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους οἰκειότητος αὐτῶν.

Τὸ κύριον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζήτημα, περὶ οὗ ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἰδίως ἑκατονταετηρίδος πλεῖσται προέκυψαν διαφωνίαι, εἶναι πότε ἐγένετο κατὰ πρῶτον χρῆσις τῆς γραφῆς καὶ ἰδίως ἂν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ἢ διεσώθησαν ἐπὶ μακρὸν διὰ προφορικῆς ἀπομνημονεύσεως. Τὴν σήμερον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι οἱ Φοίνικες καθ' οὓς χρόνους ἐδέσποζον τῆς Αἰγύπτου οἱ Ὑκσὼς ἐξελέξαντο ἐκ τῶν σημείων τῆς ἱερατικῆς γραφῆς ὅσα συνεφώνουν πρὸς τοὺς θεμελιώδεις φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γλώσσης καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν ἐξ εἴκοσι καὶ δύο στοιχείων. Πρῶτος ὁ Champollion εἶπεν ὅτι ὁ φοινικικὸς ἀλφάβητος παρήχθη ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ἀκριβέστερον ἀπέδειξε τὸ πρᾶγμα ὁ Rougé, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη δεκτὴ γενομένη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν αἰγυπτιολόγων Laugh, Brugsch, καὶ Ebers δύναται, λέγει ὁ Μασπερώ, νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁριστικῶς ἐπικρατήσασα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν κυριαρχία τῶν Ὑκσὼς ἀνατρέχει μέχρι τῆς εἰκοστῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ πρῶται τῶν Φοινίκων προσπελάσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν φαίνονται προγενέστεραι τῆς δεκάτης ὀγδόης ἢ τῆς δεκάτης ἐνάτης, καθίσταται πιθανώτατον ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι, χρώμενοι τῇ γραφῇ ἔκτοτε, συνεπήγαγον αὐτὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἅμα κατασταθέντες ἐνταῦθα.

Πρὶν ἡ γραφὴ ἐξελληνισθῇ παρῆλθε χρόνος μακρός, διότι πολλοὶ τῶν φθόγγων τοῦ σημιτικοῦ ἀλφαβήτου δὲν μεθηρμόζοντο ἀκριβῶς πρὸς τοὺς φθόγγους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οἱ μαλακοὶ λαρυγγισμοὶ καὶ τὰ ἡμίφωνα τῶν Σημιτῶν, ὄντα ὅλως ἀλλότρια τῶν ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων, ἐδέησε νὰ μεταποιηθῶσιν εἰς ἀληθῆ φωνήεντα α, ε, υ, ο, ι. Ὁ πνευματισμὸς μετεβλήθη κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ εἰς μακρὸν φωνῆεν η ἢ εἰς πνεῦμα δασύ. Τὰ τέσσαρα τῶν Σημιτῶν συριστικὰ περιωρίσθησαν εἰς δύο, τὸ σ καὶ τὸ ζ. Τὰ δασέα χ καὶ φ καὶ τὰ διπλᾶ ξ καὶ ψ, πρότερον διὰ δύο γραμμάτων ἐκφερόμενα, ἀπετέλεσαν ἴδια στοιχεῖα. Παρεκτὸς τοῦ ο προσετέθη καὶ τὸ ω. Ἐπὶ τέλους ἀφῃρέθη ἐκ μέσου ὡς περιττὸν τὸ δίγαμμα.

Ὁπόσον ὅμως πρωΐμως ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου οἱ Ἕλληνες ὑποδεικνύεται ἐκ τῶν ποικίλων παραδόσεων ὅσαι περιεφέροντο παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς γραφῆς, τῶν μὲν ἀποδιδόντων τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὸν Κάδμον, τῶν δὲ εἰς τὸν Ὀρφέα, ἢ τὸν Λίνον, ἢ τὸν Μουσαῖον, ἢ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Παλαμήδην, νεώτατον πάντων ὄντα, διότι ἐθρυλεῖτο ὅτι μετέσχε τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Καὶ δὲν μνημονεύεται μὲν

ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, ἀναφέρεται ὅμως εἰς τὰ Κύπρια ἔπη. Ἅπαντες οὗτοι ἐφημίζοντο ὡς εὑρέται τῶν γραμμάτων· ἀλλά, ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἔχουσι σημασίαν τινὰ καὶ ἀξίαν, δὲν δηλοῦσι βεβαίως εἰμὴ τοὺς ἀλλεπαλλήλους τῶν γραμμάτων διασκευαστὰς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ δὲ διασκευὴ ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν, ὅτε, ὡς ἀσφαλῶς ἤδη γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφῶν, διεξήχθη μετὰ πλείστης ποικιλίας διὰ τὸν ἐπελθόντα πολιτικὸν διαμελισμὸν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν διάκρισιν τῆς γλώσσης εἰς ὡρισμένας διαλέκτους. Ἐνῷ δ ἰωνικὸς ἀλφάβητος πρῶτος κατηρτίσθη ἐκ τῶν εἰκοσιτεσσάρων γραμμάτων δι' ὧν μέχρι τῆς σήμερον γράφεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ δὲ αἰολοδωρικὸς κατήντησε νὰ περιλάβῃ εἴκοσι καὶ ὀκτώ, ὁ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ὑπετίθεντο ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν Ἴωνες, δὲν ἠρίθμει εἰμὴ δεκαὲξ ἢ δεκαοκτώ. Τελευταῖον μόλις ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ τρίτῳ πρὸ Χριστοῦ, δευτέρῳ τῆς ἐνενηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος, ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου, παρεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπισήμως τὸν ἰωνικὸν ἀλφάβητον τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων γραμμάτων, ὅστις βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεταδοθεὶς εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα κατίσχυσεν ὅλων τῶν προηγουμένων ἑτεροιώσεων.

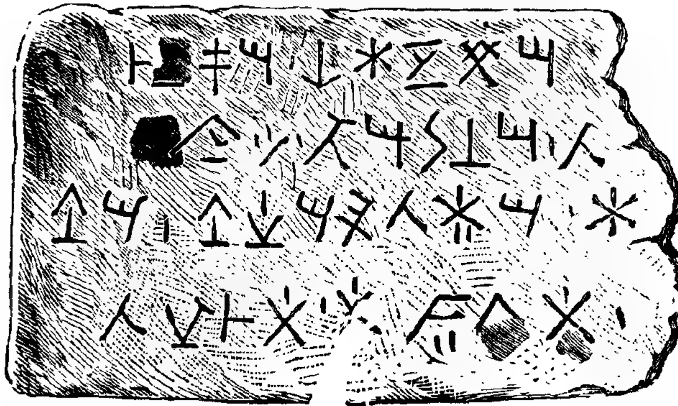
ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟΝ ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ	ΦΟΙΝΙΚΙΚΟΝ	ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΡΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΥΚΛΕΙΔΗΝ	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	Α
[illegible]	[illegible]	Β Β	Β
[illegible]	[illegible]	Γ Λ	Γ
[illegible]	[illegible]	D Δ	Δ
[illegible]	[illegible]	Ε Ε	Ε
[illegible]	[illegible]	V Υ	Υ
[illegible]	[illegible]	Ι	Ζ
[illegible]	[illegible]	Β Η	Η
[illegible]	[illegible]	⊕ Θ	Θ
[illegible]	[illegible]	Ι	Ι
[illegible]	[illegible]	Κ Κ	Κ
[illegible]	[illegible]	Λ L	Λ
[illegible]	[illegible]	Μ Μ	Μ
[illegible]	[illegible]	Ν Ν	Ν
[illegible]	[illegible]	Ξ Σ	Σ
[illegible]	[illegible]	Ο Ο	Ο
[illegible]	[illegible]	Π Γ Φ Φ	Π Φ
[illegible]	[illegible]		
[illegible]	[illegible]	Χ +	Χ
[illegible]	[illegible]	Ρ Ρ	Ρ
[illegible]	W		
[illegible]	Χ +	Χ Τ	Τ

Ἀλφάβητος αἰγυπτιακός, φοινικικὸς καὶ ἑλληνικός

Ἡ γλῶσσα ἐν τούτοις ἤρχισε πιθανώτατα νὰ γράφεται πολὺ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης διασκευῆς τοῦ ἀλφαβήτου. Ἂν καὶ αἱ σῳζόμεναι ἐπιγραφαὶ δὲν ἀνατρέχουσιν εἰμὴ μέχρι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, σπουδαῖοι λόγοι πείθουσιν ὅτι ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαίως προγενεστέρα. Ἄνευ αὐτῆς ἀδύνατον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς διεπλάσθη καὶ διετηρήθη ἡ κεκανονισμένη καὶ ἀπηκριβωμένη γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἐὰν αὕτη παρεδίδετο ἄνευ τοῦ χαλινοῦ τῆς γραφῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοτροπίας, αὐθαιρεσίας καὶ ἀφιλοκαλίας, ἤθελεν ἐκτραπῆ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἣν συνεπλήρωσεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ὁμήρου, ἢ μᾶλλον οὐδέποτε ἤθελεν ὑποβληθῆ εἰς τὸν θεσπέσιον τῆς μεγαλοφυΐας ταύτης νόμον. Οἱ δοξάζοντες ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἤρχισε νὰ γράφεται εἰμὴ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἀξιοῦσιν ὅτι τὰ ὁμηρικὰ

ἔπη ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ διακόσια ἢ τριακόσια ἔτη διὰ μόνης τῆς ἀπομνημονεύσεως τῶν ραψῳδῶν, ἤτοι ἀνδρῶν διακεκριμένων ἐπὶ τῇ παιδεύσει αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐξησφαλίζετο ἀπὸ πάσης ἀλλοιώσεως ἡ γλῶσσα τῶν ἐπῶν. Τὰ ἔπη ταῦτα ὅμως δὲν ἦσαν τὰ μόνα ὅσα ἔδει νὰ περισωθῶσι τοιουτοτρόπως ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Ἂν ἡ προομηρικὴ ποίησις ἐξηφανίσθη, γινώσκομεν ὅτι συγχρόνως μετὰ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ ἀμέσως κατόπιν ἐδημιουργήθη κόσμος ὁλόκληρος ποικιλωτάτης ποιήσεως· οἱ ὁμηρικοὶ ὕμνοι καὶ τὰ ἄλλα εἰς αὐτὸν τὸν Ὅμηρον ἀποδιδόμενα ποιήματα,ὁ ἐπικὸς κύκλος, τὰ τοῦ Ἡσιόδου ἢ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενα ποιήματα. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων τούτων ἔργων τινὰ εἶναι μεταγενέστερα τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος τὰ πλεῖστα ὅμως εἶναι προγενέστερα καὶ οὐκ ὀλίγα ἀνέτρεχον κατὰ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν μέχρι τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Ἂν πολλὰ δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἀκέραια, ἦσαν οὐδὲν ἧττον γνωστὰ εἰς μεταγενεστέρους Ἕλληνας, διότι τὰ σῳζόμενα αὐτῶν ἀποσπάσματα ἀνευρίσκονται εἰς νεωτέρους συγγραφεῖς οἵτινες ἀναφέρουσιν αὐτὰ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως. Ὅθεν δυσαρίθμητα ἦσαν τὰ ποιητικὰ ἔργα ὅσα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπέπλευσαν ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ ἦσαν ἀλλὰ καί τινα ἐξ αὐτῶν μακρά. Ἡ *Αἰθιοπὶς* τοῦ Ἀρκτίνου συνέκειτο ἐκ στίχων 9.100, ἡ δὲ *Δαναῒς* ἐκ στίχων 5.500· ὥστε μόνα τὰ δύο ταῦτα ἔπη ἡνωμένα ὑπερέβαινον κατὰ τὴν ἔκτασιν τὴν Ὀδύσσειαν. Ὅπως δὲ ἡ *Αἰθιοπὶς* ἀπετελεῖτο ἐκ βιβλίων 4, οὕτω καὶ ἡ *μικρὰ Ἰλιάς*· τὰ δὲ *Κύπρια* ἐφέροντο ἐν βιβλίοις ἕνδεκα. Πῶς λοιπὸν νὰ πείσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὅτι κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους ἡ Ἑλλὰς ἐκέκτητο τὸ μέγα πλῆθος τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ὅσοι ἤθελον ἀπαιτηθῆ ἵνα διασωθῶσιν ἐν ὅλῃ τῇ καθαρότητι καὶ τῇ τεχνικῇ διασκευῇ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς τοσαῦτα καὶ τοσοῦτο μακρὰ ποιήματα; Ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι εἶδεν αὐτὸς «Καδμήια γράμματα ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἰσμηνίου ἐν Θήβῃσι τῇσι Βοιωτῶν, ἐπὶ τρίποσι τρισὶ ἐγκεκολαμμένα, τὰ πολλὰ ὁμοῖα ἐόντα τοῖσι ἰωνικοῖσι». Καὶ προστίθησιν ὅτι οἱ τρίποδες οὗτοι ἦσαν ἀναθήματα ὁ μὲν Λαμέδοντος τοῦ Ἐτεοκλέους ὁ δὲ Σκαίου τοῦ Ἱπποκόωντος, «ἡλικίην κατ' Οἰδίπουν τὸν Λαΐου»· ὁ δὲ «ἡλικίην ἂν εἴη κατὰ Λάιον τὸν Λαβδάκου». Δὲν παραθέτομεν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἵνα βεβαιώσωμεν ὅτι τῆς γραφῆς ἐγίνετο χρῆσις ἔτι ἐπὶ Λαομέδοντος, καὶ Ἐτεοκλέους, καὶ Λαΐου· ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ γλῶσσα ἐγράφετο ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Καὶ διατί τφόντι ἡ πρωιμώτατα γενομένη γνωστὴ τοῖς Ἕλλησι γραφὴ ἤθελε μείνει ἀργὴ ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας; Ἡ ἀνάγκη αὐτῆς ἀπέβη ἀπόλυτος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐδημιουργήθησαν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔπη· τὰ δὲ ἀπαιτούμενα πρὸς λειτουργίαν τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου δορυφόρου πάσης τοιαύτης πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἦσαν πρόχειρα διὰ τὰς μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἐν ᾗ ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ἦτο κοινοτάτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τοὐλάχιστον π. Χ. χιλιετηρίδος, ἐπὶ τοσοῦτο κοινὴ ὥστε τῆς *Βίβλου τῶν τεθνεώτων* πᾶσα μομία ἔφερεν ἀντίγραφον. Αὐτὸς ὁ Γρότε συνδέει τὴν ἀρχὴν τῆς γραφῆς μετὰ τῆς ἀρχῆς τῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐμπορικῶν σχέσεων, ἀξιῶν ὅμως ὅτι αἱ σχέσεις αὗται δὲν ἤρχισαν εἰμὴ περὶ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα· ἀλλ' ἐπιτρέπεται τὴν σήμερον νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ μετὰ τῆς Αἰγύπτου κοινωνία ἦτο πολὺ ἀρχαιοτέρα; Καὶ ἂν ὑπάρχωσιν ἔτι οἱ διστάζοντες περὶ τῆς προεκτεθείσης ἑρμηνείας τῶν ἱερογλυφικῶν κειμένων, αὐτὰ τὰ ἐν Μυκήναις ἀποκαλυφθέντα, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον ποιούμεθα λόγον, αὐτὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις ἀνατρέχουσι τοὐλάχιστον μέχρι τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὰς σῳζομένας ἀρχαιοτά-

τας ἐπιγραφάς,('Ολυμπ. 40, 620 π. Χ.) τὰ γράμματα εἶναι μὲν σκαιὰ καὶ ἄτεχνα ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ περίφημος τοῦ Σόλωνος διάταξις περὶ τῶν ἐν τοῖς Παναθηναίοις ραψῳδῶν ἀποδεικνύει ἀριδήλως ὅτι ὑπῆρχον ἤδη τότε ὁμηρικὰ χειρόγραφα.

Κυπριακὴ ἐπιγραφὴ ἐν τῇ ἐπιχωρίῳ γραφῇ

Παρεκτὸς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, ὅστις πολυειδῶς ἐτροπολογήθη πρὶν χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπῆρχεν ἐν Κύπρῳ εἶδός τι γραφῆς, μηδεμίαν ἔχον πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ περὶ τὰς 90, ὧν τὰ γράμματα εἶναι ὅλως ἰδιότυπα καὶ ὧν ἄδηλος ἦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ σημασία. Τελευταῖον πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἀνεκαλύφθη περὶ τὸ Ἰδάλιον ἐπιγραφὴ διὰ τοιούτων γεγραμμένη γραμμάτων καὶ παρ' αὐτῇ ἡ φοινικικὴ αὐτῆς μετάφρασις. Τότε μόνον δι' ἀγχινουστάτης ἀντιπαραθέσεως τῶν δύο κειμένων ἐγνώσθη ὅτι διὰ τῶν προκειμένων σημείων ἑλληνικὴ ἐγράφετο γλῶσσα. Τὰ κυπριακὰ γράμματα εἶναι 50 περίπου, ὧν ἑπτὰ φωνήεντα α, ε, η, ι, ο, ω, υ, τὰ λοιπὰ πάντα συλλαβικὰ καὶ ἐκ τούτων πάλιν οὐκ ὀλίγα πολύφωνα, ὅ ἐστι δεκτικὰ πολλῶν φθόγγων. Ἐκ δὲ τῶν ἄχρι τοῦδε ἑρμηνευθέντων κειμένων καταφαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον πρὸς εἰδικούς τινας σκοπούς, οἷον ἐπιγραφὰς ἀναθηματικάς, ἐπικηδείους, νομισματικάς, συμβόλαια· ὅ ἐστιν ὅτι ἀπεδίδετο εἰς αὐτὰ ἱερός τις καὶ ἐπίσημος χαρακτήρ.

Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην δὲν ἐξηκριβώθησαν ἔτι ἀποχρώντως· ἐκ τῶν προαναφερθέντων συνάγεται μόνον ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς αὐτῆς ὀργανισμὸς ἔχει οἰκειότητά τινα πρὸς τὴν αἰγυπτιακήν. Τφόντι ἐν τῇ γραφῇ οἱ Ἀσσύριοι περιωρίσθησαν εἰς τὸν συλλαβισμόν· οἱ Αἰγύπτιοι εὗρον μὲν τὸν ἀλφαβητικὸν χαρακτῆρα δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ἰδεογραφημάτων, τῶν ὁμοφώνων καὶ τῶν πολυφώνων· τέλος οἱ πάντων πρακτικώτεροι Φοίνικες ἐπενόησαν τὸν κυρίως λεγόμενον ἀλφάβητον. Ἡ δὲ κυπριακὴ γραφὴ οὔτε καθαρῶς συλλαβικὴ εἶναι οὔτε καθαρῶς ἀλφαβητική, ἀλλ' ἀνάμικτος, ὅπως ἡ αἰγυπτιακή. Οἱ Κύπριοι, τῶν ὁποίων ἀρχαιόταται ὑπῆρξαν αἱ μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἠδύναντο νὰ δανεισθῶσιν ἐκ τῆς χώρας ταύτης μέχρι τινὸς τὸν φωνητικὸν αὐτῆς μηχανισμόν. Ἀλλὰ μὴ παραδεξάμενοι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτοῦ σύμβολα καὶ σημεῖα ἔπλασαν ἆρά γε ἴδια ἢ ἐδέχθησαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα παρ' ἄλλων καὶ παρὰ τίνων; Διατί δέ, γινώσκοντες πρωιμώτατα τὴν τῶν πλησιεστέρων γειτόνων γραφήν, προετίμησαν αὐτῆς ἄλλην εἴς τινας τοῦ βίου περιστάσεις; Ταῦτα πάντα εἶναι ζητήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἐλύθησαν ἔτι.

Ἐκ τῶν ἔξωθεν εἰσαχθέντων κεφαλαίων τοῦ ἀχαϊκοῦ βίου, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ὁλοσχερῶς δὲν ἐξελληνίσθη μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου ταύτης ἀλλ' ἀτελῆ παρίστησι δοκίμια ἰθαγενοῦς ἐργασίας, εἶναι ἡ τέχνη. Μετὰ τὴν νηπιάδη οἰκοδομικὴν τῆς μεσογεί-

ου Λυκοσούρας εἴδομεν ἐγειρομένας εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια ἀκροπόλεις τεχνηέντως τειχοδομηθείσας ἐν Τίρυνθι μὲν καὶ ἐν Μυκήναις ὑπὸ τῶν Λυκίων, οἵτινες ἔγλυψαν καὶ τὸ κολοσσικὸν ἀνάγλυφον τὸ ὑπερκείμενον τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἐν Ὀρχομενῷ δὲ ὑπὸ τῶν Μινυῶν, οἵτινες καὶ ἀρδευτικὰ καὶ ἀποξηραντικὰ ἔργα ὑπερμεγέθη κατεσκεύασαν περὶ τὴν Κωπαΐδα λίμνην. Ἅπαντα τὰ τελειότερα ταῦτα βιοπονήματα, ὧν τὰ λείψανα σῴζονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μέχρι σήμερον, ἐγένοντο ἐπὶ τῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων τῆς πρὸς τοὺς ἐπήλυδας ἐπικοινωνίας, καθ' οὓς χρόνους οἱ παραδόσεις λέγουσιν ἐπικρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι Περσείδας, Προιτίδας, Αἰολίδας. Ἀπὸ δὲ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης, ὅτε ἐφημίζοντο ἀκμάσαντες οἱ Πελοπίδαι, ἄλλο μνημεῖον τέχνης δὲν εἴχομεν μέχρι πρὸ ὀλίγου εἰμὴ τὰς περιγραφὰς τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

Ἐκ τῶν περιγραφῶν τούτων δηλοῦται ὅτι τὰ γιγάντεια ἐκεῖνα κατασκευάσματα ἤρχισαν ἤδη ἐκλείποντα· οἱ θησαυροὶ δὲν κρύπτονται, ὡς ἄλλοτε, εἰς θολωτὰ καὶ τὸ πλεῖστον ὑπόγεια κτίρια ἀλλὰ κατακοσμοῦσιν ἀφειδῶς τὰ μέγαρα τῶν βασιλέων. Αἱ αἴθουσαι τοῦ Ἀλκινόου καὶ τοῦ Μενελάου ἐξήστραπτον μετάλλοις πολυτίμοις.Οἱ τοῖχοι ἦσαν χάλκεοι, αἱ θύραι χρύσειαι, τὰ σκεύη καὶ τὰ ἔπιπλα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, οἱ θρόνοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ καλλίστων λεπτῶν πέπλων. Περιεστοιχίζοντο δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ὑπὸ αὐλῶν μεγάλων, καὶ παραδείσων, καὶ πρασιῶν, καὶ κρηνῶν. Εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὅπλων δι' ὧν περιεβάλλοντο οἱ ἄνακτες δὲν συνετέλουν μόνον χαλκός, κασσίτερος, χρυσὸς καὶ ἄργυρος· τὰ ὅπλα ταῦτα ἐκαλλωπίζοντο διὰ δαιδάλων πολλῶν καὶ τεχνικωτάτων. Τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως εἶχε πέντε πτύχας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζοντο ἀλληλοδιαδόχως πολλὰ καὶ θαυμάσια· γῆ, οὐρανός, θάλασσα, Ἥλιος, Σελήνη, Πλειάδες, Ὑάδες, Ὠρίων, Ἄρκτος. Ἔπειτα δύο πόλεις, καλαί, ἐξ ὧν εἰς τὴν μίαν ἐτελοῦντο γάμοι καὶ συμπόσια, καὶ διεξήγετο ἐν τῇ ἀγορᾷ δίκη περὶ φόνου, ἡ δὲ ἄλλη ἐπολιορκεῖτο καὶ ἔλαμπον περὶ αὐτὴν τὰ ὅπλα δύο στρατῶν. Μάχης γενομένης, ἔβλεπες ἐκεῖ ἐν τῷ ὁμίλῳ τὴν Ἔριν, τὸν Κυδοιμὸν καὶ τὴν ὀλοὴν Κῆρα, ἥτις ἄλλον ἐκράτει ζωὸν τραυματίαν, ἄλλον ἄτρωτον καὶ ἄλλον τεθνεῶτα εἵλκε διὰ τῶν ποδῶν κατὰ τοῦ πεδίου· ἔφερε δὲ περὶ τοὺς ὤμους ἱμάτιον κατέρυθρον ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀνθρώπων. Ἐνόμιζες ὅτι ζῶντες βροτοὶ ἐμάχοντο καὶ ἀπέσυρον ἑκάτεροι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Ἀλλαχοῦ διεγράφετο ἄρουρα εὐρεῖα, τρίπολος· πολλοὶ δ' ἐν αὐτῇ ἀροτῆρες περιῆγον τὰ ζεύγη ἔνθα καὶ ἔνθα. Ἡ ἄρουρα χρυσῆ οὖσα ἐγίνετο ὄπισθεν αὐτῶν μέλαινα διὰ θαύματος τῆς τέχνης, ὅπως ἡ ἀρηρομένη γῆ. Ἤρχετο ἔπειτα ἀγρὸς περίφρακτος φέρων δαψιλεῖς τοὺς καρποὺς τῆς γῆς· ἐκεῖ εἰργάζοντο θερισταὶ ἔχοντες ἐν χερσὶν ὀξείας δρεπάνας καὶ ρίπτοντες παρὰ τὰς αὔλακας δράγματα σταχύων, τὰ ὁποῖα παρελάμβανον ὄπισθεν αὐτῶν παῖδες, καὶ φέροντες εἰς τὰς ἀγκάλας ἔσπευδον νὰ παραδώσωσιν εἰς τρεῖς ἀμαλλοδετῆρας σχηματίζοντας ἐξ αὐτῶν δέματα· ὁ δὲ βασιλεὺς σκῆπτρον ἔχων ἵστατο ἐν σιωπῇ θεωρῶν γηθοσύνως τὰ γινόμενα· καὶ παρακάτω κήρυκες ἡτοίμαζον δεῖπνον ὑπὸ δρυΐ, θυσιάζοντες καὶ παρασκευάζοντες βοῦν μέγαν· αἱ δὲ γυναῖκες ἐβοήθουν αὐτοὺς λευκὰ ἐπιρρίπτουσαι ἄλφιτα.

Διετυποῦτο προσέτι ἄμπελος χρυσῆ βρίθουσα σταφυλῶν· οἱ βότρυες ἦσαν μέλανες, ἐστηρίζετο δὲ ἅπασα ἐπὶ καμάκων ἀργυρῶν καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ τάφρου βαθείας καὶ ἕρκους κασσιτέρου· μία ἦγεν εἰς αὐτὴν ἀτραπὸς δι' ἧς διήρχοντο οἱ φορεῖς. Παρθένοι καὶ νεανίσκοι συνέλεγον ἐν πλεκτοῖς καλάθοις τὸν μελιηδῆ καρπόν. Ἐν μέσῳ ἐκιθάριζε παῖς καὶ ᾖδε τὸ τοῦ Λίνου ᾆσμα, οἱ δὲ τρυγηταὶ εἵποντο ἐν χορῷ ᾄδοντες καὶ ἐν ρυθμῷ ποδοκτυποῦντες.

Πλὴν τούτων εἰκονίζετο ἀγέλη βοῶν ὀρθοκεράτων, κατεσκευασμένων ἐκ χρυσοῦ καὶ κασσιτέρου· ἐξώρμων δὲ ἀπὸ τοῦ βουστασίου ἐν μυκηθμῷ ἐπὶ νομήν, παρὰ ποταμὸν κελάδοντα, παρὰ τὸν εὔκαμπτον καλαμῶνα. Παρείποντο τέσσαρες χρυσοῖ νομεῖς καὶ ἠκολούθουν ἐννέα ταχύποδες κύνες. Δύο τότε φοβεροὶ λέοντες ἁρπάζουσιν ἐκ τῶν προπορευομένων βοῶν ταῦρον δεινῶς μυκώμενον· κύνες καὶ βουκόλοι τρέχουσι κατόπιν· ἀλλ' οἱ λέοντες σπαράξαντες τὸν βοῦν καταβιβρώσκουσι τὰ ἔγκατα καὶ τὸ μέλαν αἷμα. Μάτην διώκουσιν αὐτοὺς οἱ νομεῖς παροτρύνοντες καὶ τοὺς κύνας· οἱ κύνες δὲν ἐτόλμων νὰ δαγκάσωσι τοὺς λέοντας· ἐπλησίαζον μὲν ὑλακτοῦντες ἀλλ' ἀπέφευγον αὐτούς.

Προσέτι ἀπεικάζετο ἐν καλῇ δασώδει κοιλάδι μεγάλη νομὴ προβάτων καὶ σταθμοὶ καὶ κλισίαι κατηρεφεῖς καὶ σηκοί. Μετὰ δὲ ταῦτα χορὸς ποικίλος, οἷόν ποτε ἐν Κνωσῷ Δαίδαλος ἤσκησε καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ. Νεανίσκοι καὶ παρθένοι ὠρχοῦντο κρατοῦντες ἀλλήλων τὰς χεῖρας· αἱ μὲν ἔφερον λεπτὰς ὀθόνας οἱ δὲ χιτῶνας ἐυνήτους καὶ μαλακῶς ἐλαίῳ στίλβοντας· αἱ μὲν εἶχον στεφάνας καλὰς οἱ δὲ χρυσᾶς μαχαίρας, ἠρτημένας ἐξ ἀργυρῶν τελαμώνων· οἱ δὲ χορευταὶ ὁτὲ μὲν περιδινοῦνται ὡς ὁ τροχὸς τοῦ κεραμέως ὁτὲ δὲ διαιρούμενοι εἰς στοίχους τρέχουσι πρὸς ἀλλήλους. Πολὺς περιΐσταται ἀνθρώπων ὅμιλος τερπομένων ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ χοροῦ· θεῖος δὲ ἀοιδὸς ἐμέλπετο φορμίζων· καὶ ἐξάρχοντος αὐτοῦ τῆς μολπῆς δύο κυβιστητῆρες ἐδίνευον ἐν τῷ μέσῳ. Ἐπὶ πᾶσιν, ἐπὶ τῆς ἄντυγος τοῦ σάκους διετυποῦτο ὁ μέγας ὠκεανός.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ περιστάσεις αὗται ἐνθυμίζουσι τὰς τοιχογραφίας τὰς ἀνευρεθείσας ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς τάφοις, ὅπου βλέπομεν παρεμφερεῖς εἰκόνας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ γεωργικοῦ βίου, ἔστιν ὅτε δὲ ἀπαραλλάκτους. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν δαψίλειαν τῶν πολυτίμων μετάλλων, τὴν ἐπιφαινομένην εἰς ἁπάσας τὰς ὁμηρικὰς περιγραφάς, τήν τε τοῦ σάκους τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰς τῶν δόμων τῶν ἀνάκτων; Ὁ Ὅμηρος ἐμεγαληγόρησεν ἴσως περὶ τῆς πολυτελείας τῶν ὅπλων, τῶν σκευῶν, τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν ἀνακτορικῶν μεγάρων· τὰ κειμήλια ὅμως τὰ ἀνευρεθέντα ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ τῆς Ἑλλάδος γῇ, τῷ πλουσιωτάτῳ τούτῳ τῶν μουσείων τοῦ κόσμου, ἐμαρτύρησαν ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν εἶπεν ὑπερβολὴν ὀνομάζων ἐπανειλημμένως τὰς Μυκήνας πολυχρύσους. Εἷς ἐκ τῶν κλειδούχων τοῦ ὑποχθονίου ἐκείνου θησαυροῦ, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις πρότερον ἐγεωρύχησε τὸ τρωικὸν πεδίον, ὁ Ἑρρῖκος Σλῆμαν, ἀνασκάψας ἔπειτα τὴν τῶν Μυκηνῶν ἀκρόπολιν, ἔφερεν εἰς φῶς ἓξ τάφους πλήρεις πολυτίμων ἱματίων, κοσμημάτων, διαδημάτων, προσωπίδων, σκευῶν, ὅπλων. Περὶ τοῦ ζητήματος τίνες ἦσαν οἱ νεκροὶ οἱ οὕτω βασιλικῶς ταφέντες παρήχθησαν ποικιλώταται γνῶμαι. Οἱ μὲν ἠξίωσαν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς φυλὰς ὅλως ἀλλοτρίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ εἰς χρόνους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεταγενεστέρους οἱ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τοὺς τάφους τούτους μετὰ τῶν Πελοπιδῶν ὥστε ἐβεβαίωσαν ὅτι ἀνευρέθη ἐν αὐτοῖς καὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς τοῦ ὑπάτου τῶν βασιλέων Ἀγαμέμνονος. Ἀλλ' οἱ πλειότεροι τῶν ἀρχαιογνωστῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἔφορος τοῦ βρεταννικοῦ μουσείου, ὁ πολὺς Νιούτων, ἀπεφήναντο ὅτι ἀδύνατον μὲν εἶναι ν' ἀποδειχθῇ ἂν ἐκηδεύθη ἐνταῦθα ὁ Ἀγαμέμνων βέβαιον ὅμως φαίνεται, ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν τάφοι βασιλικοὶ χρόνων προγενεστέρων τῆς δωρικῆς ἐπιδρομῆς, ἤτοι τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς αἱ πολύχρυσοι Μυκῆναι ἦσαν πρωτεύουσα τοῦ ἰσχυροῦ κράτους εἰς ὃ ἡ παράδοσις ἀπέδωκε τὸ τῶν Πελοπιδῶν ὄνομα.

Λόγῳ τῆς τέχνης αὐτῶν τὰ ἐν Μυκήναις ἀνακαλυφθέντα δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο τάξεις. Ἄλλων μὲν ἡ ἐργασία εἶναι σκαιά, καίτοι ὑπεμφαίνει ὁρμάς τινας καὶ προαιρέσεις φύσεως φιλοκάλου, ἀλλὰ διατριβούσας ἔτι περὶ τὰ πρῶτα αὐτῆς ψελλί-

σματα, ἄλλων δὲ ἡ τέχνη εἶναι δοκιμωτέρα, ὁ χαρακτὴρ διαπεπλασμένος καὶ οὐχὶ πρωτόπειρος. Καὶ τὰ μὲν τελευταῖα εἶναι παρεμφερῆ τῶν ἔργων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, παρὰ δὲ τοῖς πρώτοις βλέπομεν τὴν μίμησιν τῶν ξενικῶν τούτων ἔργων ἀναμεμιγμένην μετὰ τύπων ἀναμφισβητήτου ἰδιοφυΐας. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὰ προϊόντα τῆς τέχνης δύο διακεκριμένων καὶ ἀνίσων πολιτισμῶν· ἡ μὲν εἶναι ἔτι στοιχειώδης καὶ ἀδεξία, ἀλλ' ἐγκυμονεῖ τὰ σπέρματα ἐξαισίου μέλλοντος, ἡ δὲ προήχθη ἤδη εἰς προκοπὴν καὶ ἐπιτήδευσιν ἀναγκαίως προϋποθέτουσαν μακρὰν προηγουμένην ἄσκησιν.

Εἰς κύρωσιν τῆς διακρίσεως ταύτης φέρομεν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα. Μεταξὺ τῶν χρυσῶν ἀγγείων ὑπάρχει κομψὸν καρχήσιον δίωτον, τοῦ ὁποίου αἱ δύο μεγάλαι λαβαὶ καταβαίνουσι μέχρι τῆς βάσεως. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας καὶ ὁριζοντίου γραμμῆς τῶν λαβῶν τούτων κάθηνται ἐπιχαρίτως δύο περιστεραὶ ὡσεὶ προσελθοῦσαι ἵνα πίωσιν ἐκ τοῦ ἀγγείου. Τὸ καρχήσιον τοῦτο εἶναι ἰδίως ἀξιοσημείωτον διότι ἔχει ἀναλογίαν οὐ μικρὰν πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναφερόμενον δέπας τοῦ Νέστορος·

πὰρ δὲ δέπας περικαλλές, ὃ οἴκοθεν ἦγ' ὁ γεραιὸς
χρυσείοις ἥλοισι πεπαρμένον· οὔατα δ' αὐτοῦ
τέσσαρ' ἔσαν, δοιαὶ δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον
χρύσειαι νεμέθοντο·

ὥστε, ὅπως ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν ποιητὴν δανειζόμενον τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ ἐξ ἔργων τέχνης ἀνατολικῆς. Πολλάκις τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι μικρότερα καὶ μονούατα, διακρινόμενα διὰ τὸ εὔμορφον αὐτῶν σχῆμα καὶ τὴν σώφρονα ἐπικόσμησιν, ἑνὸς δὲ τῶν κυπέλλων τὸ ἐξωτερικὸν ποίκιλμα μιμεῖται εὐκρινέστατα κάλαθον λεπτῆς οἰσυουργίας. Ἀλλ' ἅπαντα ἐνθυμίζουσι διά τε τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν ποικιλμάτων τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἡλιοπαγῆ ἀγγεῖα, ἅτινα, κατὰ τὰς περιφήμους ζωγραφίας τοῦ ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου τάφου τοῦ Ῥεκμαρᾶ, διάφορα ἀσιανὰ ἔθνη ἐκόμιζον ὡς φόρον εἰς τὸν βασιλέα Τούθμωσιν Γ', τῆς δεκάτης ὀγδόης δυναστείας. Ἰδίως δὲ ὁ βλέπων ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ τῶν Ἀθηνῶν τὴν ὡραίαν ἀργυρᾶν καὶ χρυσόκερων κεφαλὴν βοός, ἥτις εἶναι ἓν τῶν τελειοτάτων ἔργων τέχνης ὅσα ἀπέδωκαν εἰς ἡμᾶς αἱ ἐν Μυκήναις ἀνασκαφαί, νομίζει ὅτι βλέπει τὴν ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Ῥεκμαρᾶ εἰκονιζομένην ὁμοίαν κεφαλήν· τοσοῦτο τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα εἶναι ἀπαράλλακτα. αἰγυπτιακῆς ὡσαύτως καὶ φοινικικῆς καταγωγῆς εἶναι προδήλως αἱ λεπτόταται ἐπὶ χρυσοῦ γλυφαὶ αἱ ποικίλλουσαι οὐκ ὀλίγας σφενδόνας δακτυλίων. Τἀνάπαλιν ὅμως ἅπαντα σχεδὸν τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα, ταινίαι, πέταλα καὶ ἄλλα ποικίλματα, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο αἱ ζῶναι, αἱ ἐπωμίδες, οἱ τελαμῶνες, τὰ ἐπίσημα ἱμάτια· πλὴν τούτων δὲ καὶ αἱ χρυσαῖ προσωπίδες καὶ τὰ πλεῖστα ἔργα τῆς κεραμικῆς κατεσκευάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ χειρῶν ἐγχωρίων. Ἐν πᾶσι τούτοις παρατηρεῖται ἐργασία ὅλως διάφορος τῶν ἀγγείων καὶ κειμηλίων, ὧν αἱ ἔντεχνοι γλυφαὶ ἀπῄτουν χεῖρας ἀσυγκρίτως δεξιωτέρας.

Τοιαῦτα τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα εὑρήματα, τὰ ὁποῖα ἦλθον νὰ πιστώσωσι πολλὰς περιγραφὰς τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ἔπη ταῦτα ἐθαυμάζοντο, ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν, ὡς ἀριστοτεχνήματα ἀνδρὸς φέροντος τὸ τοῦ Ὁμήρου ὄνομα. Ὑπῆρξαν μὲν ἔκπαλαι οἱ λεγόμενοι *χωρίζοντες*, οἵτινες ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς διαφόρους ποιητάς· ἀλλὰ τότε ἡ γνώμη αὕτη ἐλογίζετο ὡς παραδοξολογία περιωρισμένη ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν φιλολόγων. Καὶ ἀπὸ τῆς 17 δὲ ἑκατονταετηρίδος διάφοροι λόγιοι τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας καὶ

τῆς 'Αγγλίας ἠμφισβήτησαν τὴν ἑνότητα τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν ἀπέβη πολύκροτον εἰμὴ ἀφ' ἧς ὁ γερμανὸς Οὐόλφιος ὁριστικώτερον καὶ μεθοδικώτερόν ἐπρέσβευσεν ὅτι τὰ μέρη ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὁμηρικὴ ποίησις ἦταν κατ' ἀρχὰς ἐπικὰ ᾄσματα αὐτοτελῆ, οὔτε ὑπὸ ἑνὸς ποιητοῦ δημιουργηθέντα οὔτε δεσμόν τινα πρὸς ἄλληλα ἔχοντα, καὶ ὅτι ἡ εἰς ἓν ὅλον συναρμολόγησις αὐτῶν δὲν διεσκευάσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ Πεισιστράτου. Πολλοὺς δὲ καὶ γενναίους ἔσχεν ὀπαδοὺς ἐν Γερμανίᾳ ἡ καινουργηθεῖσα αὕτη δόξα, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν ἧττον γενναῖοι καὶ πολλοὶ ἀντεπεξῆλθον οἱ πρόμαχοι τῆς παλαιφάτου τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἑνότητος.

Τὸ ζήτημα εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θέλουσι λυθῆ ὁριστικῶς· καὶ ἀπόδειξις τούτου τρανοτάτη εἶναι αὐτὴ ἡ πεποίθησις εἰς τὸ ἀναμάρτητον αὐτῶν ἣν ἔχουσιν οἱ πρωταγωνισταὶ ἐν ἑκατέρῳ τῶν στρατοπέδων. Ὁ Λάχμαν, ἀφοῦ κατέκοψε τὴν Ἰλιάδα εἰς 16 τεμάχια, ἐχρησμοδότησεν ὅτι ὅστις πιστεύει ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἔπος ἓν τεχνηέντως πεποιημένον, θέλει πράξει καλῶς νὰ μὴ ὁμιλῇ περὶ ἐπικῆς ποιήσεως, διότι εἶναι ἀνίκανος νά την ἐννοήσῃ. Τἀνάπαλιν δὲ ὁ Ulrici, ὁ πρεσβεύων ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ποίησις πληροῖ ἅπαντας τοὺς τεχνολογικοὺς τοῦ ἔπους ὅρους, βεβαιοῖ ὅτι μὴ πειθόμενος περὶ τούτου στερεῖται τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐντέχνου συμμετρίας· καὶ προτρέπει τὸν τοιοῦτον νὰ μὴ ἀρνῆται ὅ,τι ἀμβλυωπῶν δὲν ἠμπορεῖ νὰ διακρίνῃ, διότι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὸν εἰς παῖδας πάντα ὅσα ὥριμος ἀνὴρ διαμιᾶς κατανοεῖ. Δυστυχῶς διὰ τοὺς νεωτέρους χωρίζοντας, ὁ πατριάρχης τῆς δοξασίας αὐτῶν Οὐόλφιος ἀνωμολόγησεν ὅτι πρὸ πάντων ἔδει νὰ ὑποβληθῇ αὕτη εἰς τὴν δοκιμασίαν καὶ τὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν ὅσοι ἦσαν ἐνταῦθα γνῶσται τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, οἷοι ὁ Κλόπστοκ, ὁ Βίλανδ καὶ ὁ Φόσς. Ὅλοι δὲ οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἑνότητος τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μέγιστοι τῶν ποιητῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Sshiller καὶ ὁ δαιμόνιος δημιουργὸς τοῦ Φάουστ.

Κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, εἶπεν ὁ Goethe, αἱ ἀντίθετοι περὶ τῶν πραγμάτων δοξασίαι ἦσαν ἀπότομοι καὶ ἀσυμβίβαστοι, ἀπό τινος ὅμως χρόνου τὰ ἀντίξοα ρεύματα ἀποβάλλουσι τὴν προτέραν ὀξύτητα, ὥστε δὲν φαίνεται ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ἡ συμβίωσις αὐτῶν καὶ ἰσορροπία. Μεθ' ὅ, ἐπιλαμβανόμενος ἰδίᾳ τῆς περὶ τὸν Ὅμηρον διενέξεως, ἐπιλέγει μετά τινος λεπτῆς εἰρωνείας. «Οὕτως ἐξεργαζόμενοι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς μόλις ἀφικόμεθα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τέχνης τοῦ χωρίζειν, κλαδεύειν, ἀναλύειν, καὶ παρευθὺς νέα γενεὰ κατέρχεται εἰς τὸ στάδιον, ἐπαγγελλομένη τὸ ἐπιτερπὲς καθῆκον τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς. Ἀφοῦ δὲ ἐπί τινα χρόνον ὑπελάβομεν, ἑκόντες ἄκοντες ἴσως, τὸν Ὅμηρον ὡς σύνθετόν τι φαινόμενον, ὡς ἄθροισμα διαφόρων ἐπῶν, ἀναγκαζόμεθα ἤδη ἠρέμα νὰ πιστεύσωμεν τἀνάπαλιν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἑνότητος αὐτοῦ καὶ νὰ δοξάσωμεν ὅτι τὰ φέροντα τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἔπη εἶναι δημιουργήματα θεῖα ἀναβλύσαντα ἐκ μιᾶς μεγάλης ποιητοῦ ψυχῆς».

Τοιαύτην ἀπεφήνατο ἐτυμηγορίαν ἡ ἀδελφὴ ἐκείνη τοῦ Ὁμήρου μεγαλοφυΐα. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀπεικόνισαν, ἐν ἐξαισίᾳ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ ἑνότητι, τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ὡς ἔργα ποιητοῦ ἑνός, καὶ ἀνωμολογήθησαν ὑπὸ τοῦ κόσμου παντός, ὡς ἀφελεστάτη ἅμα καὶ τεχνικωτάτη παράστασις τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ποικιλίᾳ· οἱ δὲ δογματίζοντες ὅτι ὑπῆρξάν ποτε ἔργα ἀσύνδετα διαφόρων ραψῳδῶν οὐδὲν ἄλλο προσάγουσιν εἰς πίστωσιν τῆς ἑαυτῶν γνώμης εἰμὴ τὴν ἰδίαν πεποίθησιν καὶ κρίσιν, καὶ ταύτας τροπολογουμένας κατὰ τὸ ἑκάστῳ δοκοῦν. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τεχνῖται πολλοὶ ἐζωγράφησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν εἰκόνα ἐκείνην μετὰ τοσαύτης περὶ την εἶδος

σιν, τὴν τέχνην καὶ τὸν χρωματισμὸν ἁρμονίας; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσασα νὰ ὁρίση ἀκριβέστατα ποῖα καὶ πόσα ἦσαν τὰ χωριστὰ ποιήματα ἐξ ὧν συνέκειτο κατ' ἀρχὰς τὸ ὁμηρικὸν ἔπος καὶ πόθεν ἤρχιζεν ἕκαστον καὶ ποῦ ἐτελείωνεν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεχείρησε μονονοὺ νὰ ὑποκαταστήση μὲν ἑαυτὴν ἀντὶ τῶν ποιητῶν, ὧν ἐφαντάσθη τὴν ὕπαρξιν, νὰ ἀναπλάση δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν.

ΤΕΛΟΣ

Παιδίον καὶ λαγωός
(Ἀγγεῖον τῆς Ε.' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.)

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Εν σελ.	83	σημ. 1	στίχῳ 1-2	γραπτέον	ὁ 'Αθηναῖος ῥήτωρ
»	87	(ὑπὸ τὴν εἰκόνα)		»	τοῦ...*λεγομένου* τάφου τοῦ Λεωνίδου
»	126		στίχῳ 24	»	τῆς πόλεως Καῖρε (ἢ Καίρες ἢ Καιρέας)
»	188	(ὑπὸ τὴν εἰκόνα)		»	Φιλοκαλοῦμεν μετ' *εὐτελείας*
»	269	»		»	Σημείωμα ἐπὶ ὀστράκου μεταγενεστέρων χρόνων
»		»		»	'Ανάγλυφον παριστῶν νεκρόδειπνον
»	313	»		»	'Ο ἐν τῇ κρητικῇ Γορτύνῃ ναὸς τοῦ 'Αγίου Τίτου
»	373				
»	393			»	'Η μὲ τὰς 'Εσπερίδας Νύμφας στήλη τοῦ σιλφίου ἐν Δελφοῖς

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΕΙΚΟΝΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Εἰκόνες ἐντὸς κειμένου.

Εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου.

Χάρται καὶ διαγράμματα ἐντὸς κειμένου.

Χάρται καὶ διαγράμματα ἐκτὸς κειμένου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ
ΜΗΔΙΚΟΙ Ἢ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Εἰσαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος. Στρατηγία τῆς Σπάρτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ὁ ἐμφύλιος μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης ἀγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἡγεμονία Θηβαίων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Κατάλυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΙ ΜΑΛΛΟΝ ΑΞΙΟΛΟΓΟΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Ἔποικοι ἐξ Ἀνατολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἐπίδρασις τῶν ἐποίκων. Ἀχαιοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη. Ὁμηρικὰ ἔπη.
